

MESNEVÎ'NİN TÜRKÇE ŞERHLERİ

Hız. Mevlâna'nın 750. Vuslat Yılı Dönümü Anısına

MESNEVÎ'NİN
TÜRKÇE
ŞERHLERİ

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ziya Aşar
Doç. Dr. Mehmet Özdemir
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Uçar

Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri

Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 2023-002

11 Aralık 2023

ISBN (PDF): 978-975-448-239-3

DOI: <https://doi.org/10.59726/SUPress/9789754482393>

Anahtar Kavramlar: 1. Mevlâna 2. Mesnevî 3. Türkçe Şerhler

Atf için:

Avşar, Z., Özdemir, M., & Uçar, A. (Ed.). (2023). *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri*. Selçuk Üniversitesi Yayınları. <https://doi.org/10.59726/SUPress/9789754482393>

Selçuk Üniversitesi Yayınları, Bilimsel Yayınlar Koordinatörlüğü bünyesinde.

Yayıncı: Selçuk Üniversitesi Yayınları

Yayıncı Sertifika Numarası: 43463

Bilimsel Yayınlar Koordinatörü: Prof. Dr. Erhan Tecim

Editörler: Prof. Dr. Ziya Avşar, Doç. Dr. Mehmet Özdemir, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Uçar

Kapak Tasarımı: Öğr. Gör. Dr. Selman Karadağ

Sayfa Düzeni: Nazlı Yolbakan

Adres: Selçuk Üniversitesi Yayınları, Alaeddin Keykubat Yerleşkesi, Akademi Mah. Yeni İstanbul Cad. No: 369 Posta Kodu: 42130 Selçuklu-Konya / TÜRKİYE

Web: yayinevi.selcuk.edu.tr

e-posta: yayinevi@selcuk.edu.tr

Tel: 0 (332) 241 00 41

Bu çalışma Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) lisansı altındadır. Bu lisansın bir kopyasını görüntülemek için şu adresi ziyaret edin: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Bu lisans, yazar atfının açıkça belirtilmesi koşuluyla, ticari kullanım için değil, kişisel kullanım için çalışmanın herhangi bir bölümünün kopyalanmasına izin verir.

Turkish Commentaries Of Mathnawi

Selcuk University Press: 2023-002

December 11, 2023

ISBN (PDF): 978-975-448-239-3

DOI: <https://doi.org/10.59726/SUPress/9789754482393>

Keywords: 1. Rumi 2. Mathnawi 3. Turkish Commentaries

Cite This:

Avşar, Z., Özdemir, M., & Uçar, A. (Eds.). (2023). *Mesnevi'nin Türkçe Şerhleri*. Selcuk University Press. <https://doi.org/10.59726/SUPress/9789754482393>

Selcuk University Press is under the body of Selcuk University Scientific Publications Coordinatorship.

Publisher: Selcuk University Press

Publisher Certification Number: 43463

Scientific Publications Coordinator: Prof. Dr. Erhan Tecim

Editors: Prof. Dr. Ziya Avşar, Assoc. Prof. Dr. Mehmet Özdemir, Assist. Prof. Dr. Abdullah Uçar

Cover Design: Lecturer Dr. Selman Karadağ

Page Layout: Nazlı Yolbakan

Address: Selçuk Üniversitesi Yayınları, Alaeddin Keykubat Yerleşkesi, Akademi Mah. Yeni İstanbul Cad. No: 369 Posta Kodu: 42130 Selçuklu-Konya / TÜRKİYE

Web: yayinevi.selcuk.edu.tr

e-posta: press@selcuk.edu.tr

Tel: 0 (332) 241 00 41

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

MEVLÂNÂ'NIN

750.

Vuslat

YILDÖNÜMÜ

Mevlana Yılı 2023

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	8
--------------	---

I. BÖLÜM

MESNEVÎ'NİN TÜRKÇE ŞERHLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Türkçe Mesnevî Şerhlerine Umumî Bir Bakış	11
---	----

II. BÖLÜM

MESNEVÎ'NİN MANZUM / MENSUR TÜRKÇE ŞERHLERİ

Mu'înüddîn b. Mustafa ve Mesnevî-yi Murâdiyye	47
Aydınlı Dede Ömer Rûşenî ve Çobannâme - Neynâme Hikâyeleri	57
Ebussuûd El-Kayserî'nin Mesnevî Şerhi Üzerine Bir İnceleme	89
Hacı Pîrî Efendi'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Adlı Mesnevî Şerhi	104
Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Mesnevî Adlı Eseri	121
Abdülmecid Sivâsî ve Şerh-i Mesnevî'si	148
Pîr Muhammed Efendi ve Hazînetü'l-Ebrâr Adlı Mesnevî Şerhi	181
İsmâîl Rüsûhî-yi Ankaravî ve Şerh-i Mesnevî	206
Vehbî-i Yemânî ve Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî	229
Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî Şerhleri	257
Sabûhî Ahmed Dede ve İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerîf	278
Mesnevî'nin Parlak İncileri: Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevîsi	295
Ağazâde Mehmed Efendi ve Mesnevî Şerhi	316
Cevrî ve Hall-i Tahkîkât Adlı Mesnevî Şerhi	331
Dervîş Muhammed Şifâyî ve Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar	345
Adnî Receb Dede ve Manzum Mesnevî Şerhi Nahl-i Tecellî	362
Tâlibî Hasan Dede ve Yetîmü'ş-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhi	379
Bursevî'nin Mesnevî Şerhi: Rûhü'l-Mesnevî	390
Seyyid Mehmed Ali ve Mesnevî-yi Ma'nevî Şerhi	404
Mehmed Murad Nakşibendî'nin İyd-ı Ekberi: Hülâsatü'ş-Şürûh	428
Es-Seyyid El-Hâcc Muhammed Şükrî İbn Ahmed 'Atâ'nın (Dâmâd-ı Gelenbevî) Müntehabât-ı Mesnevî Adlı Mesnevî Şerhi	455
Fazlullah Rahîmî ve Gülzâr-ı Hakikat'ı	468

Bağdatlı Abdülaziz Âsım: Dibace ve 18 Beyit Şerhi - Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rifâî: Lübb-i Mesnevî.....	486
Âbidin Paşa ve Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf.....	505
Muhammed Es'ad Dede ve Şerh-i Ebyât-ı Mesnevi Adlı Mesnevî Şerhi.....	516
Tahirü'l-Mevlevî ve Şerh-i Mesnevî.....	533
İbrahim Aczî Kendi ve Mevlâna ve Ruh-u Mesnevî Adlı Eseri.....	547
Ken'ân Rifâî ve Şerhli Mesnevî-i Şerîf.....	561
Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi.....	571
Abdülbaki Gölpinarlı ve Mesnevî Tercemesi ve Şerhi.....	588
Son Dönem Mesnevî Şerhleri.....	602

EK

Yazarların Öz Geçmişleri.....	620
-------------------------------	-----

ÖN SÖZ

Şerhler bir ilim dalında meşhur olmuş genellikle muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserlerdir. Ancak bazı hacimli eserler hakkında da önemleri, kapalı veya anlaşılmayan kısımlarının bulunması dolayısıyla şerhler yazılmıştır.

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî tarafından kaleme alınan Mesnevî, anlam derinliği taşıması sebebiyle geniş bir zaman diliminde birçok tercüme ve şerh çalışmasına konu olmuştur. Mesnevî, hem irfanî hem de edebî sahayı etkileyen ve etkilemeye devam eden bir eserdir. Bu sebeple Mesnevî'yi anlamak ve anlatmak için bu esere pek çok kişi tarafından tercüme ve şerh yazılmıştır. Mesnevî'nin bütün ciltleri şerh edildiği gibi çift ve tek ciltleri de şerh edilmiştir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beytine veya seçme beyitlerine yapılan şerhler de bulunmaktadır.

Türk edebiyatı tarihinde Mesnevî şerhleri içinde oldukça kıymetli eserler yer almaktadır. Bu şerhler içinde Türkçe şerhler olduğu gibi Farsça olanlar da vardır. Mesnevî'nin tamamı için yazılan ilk Türkçe şerh, Şem'î Şem'ullâh'ın kaleme aldığı Şerh-i Mesnevî'dir. Bu şerhten sonra da pek çok şerh kaleme alınmıştır ve alınmaya devam etmektedir.

Dünyada ve Türkiye'de Mesnevî üzerine sayısız eser kaleme alınmış olsa da son yıllarda Mevlâna ve Mesnevî üzerine yapılan akademik çalışmalar artmıştır. Mesnevî üzerine aynı konuda ama farklı yıllarda araştırmalar yapılırsa da bunlar, yeni bilgilerin ortaya çıkması sonucu önceden yapılan çalışmalardaki bilgilerin tashih edilmesi için gereklidir.

Okumakta olduğunuz bu kitap, 2023 yılının Cumhurbaşkanlığı tarafından Mevlâna Yılı olarak ilan edilmesi ve Hz. Mevlâna'nın 750. vuslat yılı olması hasebiyle değerli araştırmacıların katkılarıyla hazırlanmıştır. Ayrıca Mesnevî'nin Türkçe şerhleriyle ilgili yeni bilgilerin ortaya çıkması, yeni şerhlerin çalışılmış veya çalışılmakta olması da bu kitabın hazırlanmasına vesile olmuştur.

Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri adlı bu kitap; "Mesnevî'nin Türkçe Şerhlerinin Genel Değerlendirmesi", "Mesnevî'nin Manzum / Mensur Türkçe Şerhleri" adlı iki bölüm ve "Yazarların Öz Geçmişleri" başlıklı ek kısımdan oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümü, Ziya Avşar ve Betül Zeybek tarafından hazırlanan makaleden oluşmaktadır, ikinci bölümde ise başlangıçtan günümüze Mesnevî şerhleri hakkında bilgi bulunmaktadır. İkinci bölümden sonra bu kitaba yazılarıyla katkı sunan kıymetli yazarların öz geçmişleri yer almaktadır.

Çalışmamızda değerli araştırmacıların makalelerinde ele aldıkları konular, kronolojik olarak sıralanmıştır. Araştırmacılar, kendi makalelerinde dil ve imla kullanımları konusunda serbest olup kullandıkları kaynaklar, makalelerinin sonunda yer almıştır.

Bu kitabın Mesnevî çalışmalarına katkı sunmasını umuyor, yazılıyla kitaba katkı sunan tüm araştırmacılara teşekkür ediyoruz.

11 Aralık 2023

Editörler

Prof. Dr. Ziya Avşar

Doç. Dr. Mehmet Özdemir

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Uçar

I. BÖLÜM

MESNEVÎ'NİN TÜRKÇE ŞERHLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Türkçe Mesnevî Şerhlerine Umumî Bir Bakış

Ziya AVŞAR*

Betül ZEYBEK**

Özet

Mevlâna'nın Mesnevî'si İslam medeniyeti dairesindeki ilmî ve irfanî birikimimizi, insan inşa etmek için kullanan en hacimli metinlerden biridir. Mesnevî zahirde ve batında ne söylerse söylesin temelde hırs ve arzularına galebe çalan bir insanı inşa etmenin derindedir. Mevlâna bu insanın ihtiyaçlarını ekmek ve su olarak değil, ilim ve irfan olarak görür. Ona göre merhamet edilmesi gereken asıl insan, mide açlığı çeken değil mana açlığı çekendir. Mana söz konusu olduğunda kul ile tanrı ilişkisi devreye girer. Bu ilişkinin ise bin bir türlü ilim ve marifet derecesiyle kavranan bir süreci vardır. Mevlâna, Mesnevî'de bu incelikleri irfanî dilin doğası gereği sembol ve mecazlarla anlatmak zorunda kaldığı için Mesnevî, görünüşte bir hikâyeler silsilesi gibi görünse de derununda kendisine bahşedilen sırlar, hikmetler ve marifetler gizleyen bir eserdir. İşte bu noktada Mesnevî'nin neleri açık neleri gizli söylediğini kavratmak için şerhlere ihtiyaç duyulur. Anadolu'da asırlar içinde Mesnevî çapında ikinci bir tasavvufî metin üretmediğimiz için Mesnevî, bir tasavvuf klasiği olarak şarihlerin ilgi odağı olmuş ve yazıldığı günden zamanımıza değin bu büyük esere farklı yöntem ve yaklaşımlarla onlarca şerh yazılmıştır.

Bu makalede Mesnevî'nin sadece Türkçe şerhleri bahis konusu edilmiştir. Bu şerhler manzum ve mensur olmak üzere iki kısma ayrılmış, mensur şerhler de niteliklerinden dolayı tam şerhler, çift ve tek cilt şerhleri, yarım şerhler, seçki şerhleri, ilk 18 beyit şerhleri, Cezîre-yi Mesnevî şerhleri ve cumhuriyet döneminde Mesnevî şerhleri olarak tasnif edilmiştir. Makalede, bu şerhlerin tarihî süreç içerisinde nasıl bir değer ve yere sahip oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, şarih, şerh

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ziyaavsar@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5043-9973

** Yüksek lisans öğrencisi, betulz7887@gmail.com, ORCID: 0009-0009-0859-6172

A General Overview of Mathnawi Commentaries in Turkish

Abstract

Mevlana's Mathnawi is one of the most voluminous texts that uses our scientific and lore accumulation in the department of Islamic civilization to build a human. No matter what Mathnawi says on the surface and inside, he is basically concerned with building a person who conquers his ambitions and desires. Mevlana sees the needs of this person not as bread and water, but as knowledge and wisdom. According to him, the real person who needs to be merciful is not the one who suffers from stomach hunger, but the one who suffers from meaning hunger. When it comes to meaning, the relationship between the servant and god comes into play. On the other hand, this relationship has a process that is understood with a thousand and one kinds of knowledge and ingenuity. Since Mevlana's Mathnawi has to explain these subtleties with symbols and metaphors due to the nature of the lore language, Mathnawi is a work that hides the secrets, wisdom and ingenuity which bestowed on her deep down, even though it looks like a series of stories. At this point, scholias are needed to understand what Mathnawi is saying openly and secretly. Since we could not produce a second Mathnawi-wide sufi text in Anatolia for centuries, it has become the focus of attention of sharihs as a Mathnawi sufi classic, and dozens of scholias have been written on this great work with different methods and approaches from the day it was written to our time.

In this article, only the Turkish scholias of Mathnawi have been mentioned as the subject of discussion. These scholias were divided into two parts as verse and prose, and the prose scholias were classified as full scholias, double and single volume scholias, half scholias, selection scholias, first 18 couplet scholias. It has been classified as Jazira-yi Mathnawi scholias and Mathnawi scholias during the republic period. In the article, it has been tried to determine what kind of value and place these scholias have in the historical process.

Keywords: Rumi, Mathnawi, commentator, commentary.

Giriş

Mesnevî'nin anlaşılma macerası, eserin yazımı bittikten sonra başlar. Mevlâna'nın sağlığında dervişlerin Mesnevî'de manasını müşkül gördükleri bazı beyitlerin anlamını ona sordukları bilgimiz dâhilindedir. Fîhi Mâfih'in 52. Bölüm'ünde bir derviş Mevlâna'ya

Ey birâder tû hemân endîşeî
Mâ bakî tû üstühân u rîşeî”

(Ey kardeş sen düşünceden ibaretsin. Senden geriye kalan sadece kemik ve kıldır)

beytinin anlamını sorar. Mevlâna bu beytin anlamını oldukça geniş bir şekilde açıklar. İşte bu beytin anlamına dair Fîhi Mâfih'te yer alan açıklama, Mesnevî'nin ilk şarihinin Mevlâna olduğunu gösteriyor. Bu demektir ki Mesnevî'nin tercüme ve şerh macerası daha yazıldığı andan itibaren başlamıştır. Mevlevîlik Mevlâna'dan sonra Sultan Veled döneminde örgütlenir ve Ulu Arif Çelebi döneminde Konya dışında Mevlevihâneler açılmaya başlar. Muhtemelen Mesnevî'nin ilk şerhleri bu Mevlevihânelerde yapılmaya başlamıştır. Mevlevihânelere atanan şeyhler, gelenleri irşat için Mesnevî'den beyitler seçerek amaca uygun olarak şerh ediyorlardı.

Tarihî bilgimize göre Mesnevî alıntılarının edebî metinlerde yer alması, ilk defa kendisi de bir Mevlevî şeyhi olan Gülşehrî'nin (ö.1335) Feleknâme ve Mantuku't-Tayr adlı eserlerinde görülür. Gülşehrî bu eserlerde Mesnevî'den beş hikâyeyi tercüme edip kısmen de olsa şerhini yapar. Gülşehrî'den sonra İbrahim Tennurî (ö.1482) Gülzâr-ı Manevî adlı eserinde Mesnevî'nin ilk 18 beytini, eserinin “ney ve çeng” bölümüne uyarlayarak tercüme eder. Mesnevî'nin edebî eserler içerisinde bazı hikâyeleriyle yer aldığı bu dönemden sonra eserlerinde Mesnevî'den seçtiği hikâye ve beyitleri işleyen ilk edebî şarihler ortaya çıkar.

Bunlardan İbrahim Beg, Dîvân'ındaki yedi manzume içinde Mesnevî'den seçtiği 12 hikâyenin tercüme-şerhini yapar. Ardından Mu'înüddîn b. Mustafâ'nın Mesnevî-yi Murâdiyye'si müstakil bir eserde Mesnevî'nin ilk cildinin manzum şerhi olmak bakımından ayrı bir yerde durur. Aydınlı Ömer Ruşenî (ö.1487) Çobannâme adlı mesnevisinde, Mesnevî'deki Çoban ile Mûsâ hikâyesini müstakil olarak işleyen bir eser verir. Yine aynı zat Neynâme'sinde Mesnevî'nin ilk 18 beytini esas alarak ney ve insan-ı kâmil ilişkisi üzerinden yürüyen bir edebî metin üretir.

Mesnevî merkezli edebî şerhler dönemini, müstakil Mesnevî şerhlerinin üretildiği yeni bir dönem izler. Mesnevî'nin yazıldığı tarihten Şem'î'nin Türkçe tam şerhini yazdığı tarihe kadar geçen geçen yaklaşık iki buçuk asırlık dönem, bir hazırlık ve olgunlaşma devresi olarak nitelenebilir. Bu devrenin ardından Mesnevî'nin tam ve mükemmel şerhleri boy gösterir ve 16. Asır, Mesnevî'nin şerh klasiklerinin oluştuğu bir asır olarak temayüz eder. Bu bapta güzel olan şey şudur: Mesnevî'nin anlaşılma ve yorumlanma ihtiyacı, Mevlâna'nın yukarıda andığımız şerhinden günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiş ve devam edecek gibi görünüyor.

Mesnevî'nin Türkçe tam şerhlerinin yazılmasını tetikleyen bir eser olarak Sürûrî'nin Farsça Şerh-i Mesnevî'sine özel bir yer açmak lazımdır. Sürûrî, Mesnevî'yi Farsça ile şerh etmiş olsa da Mesnevî'nin tam şerhini Anadolu'da kaleme alan ilk şarihtir. Sürûrî'nin bu şerhi; başta Şemî, Cân-ı Âlem, Ankaravî ve diğer şarihler tarafından incelenmiş, takip edilmiş ve model alınmış bir eserdir. (Demirel, 2007; Cengiz, 2021)

1. Şiiri Şiirle Açmak: Manzum Mesnevî Şerhleri

1.1. İbrahim Big (XIV. yy) Mesnevî Şerhi

İbrahim Beg (XIV. yy)'in şerhi, Dîvân'ı içerisinde yer almaktadır. Mütercim şair, Dîvân'ındaki manzumelerin yedisinde, Mesnevî'den aldığı 12 hikâyenin manzum tercüme-şerhlerini yapar. Şair yöntem olarak manzumede işlediği konu vesilesiyle sözü, o konu ile örtüşen Mesnevî hikâyesine getirir ve ilgili hikâyenin muhtevasına okuyucuyu hazırlamak için beş on beyitlik bir girizgâh yapar. Bu girizgâhın ardından hikâyeyi tercüme edip ondan çıkarılması gereken hissenin ne olduğuna dair, o kıssanın şerhine geçer. Misal olarak şair, ilk hikâye için sekiz beyitlik girizgâhtan sonra 72 beyitte hikâyeyi tercüme edip 71 beyitte de şerhini yapar. İbrâhîm Beg'in Dîvân içi şerhi, mevcut bilgimize göre Türkçe ile yapılmış en eski Mesnevî şerhlerinden biridir. Şair, hikâye başlıklarının yer aldığı kısımlarda farklı vezinler kullanmış olsa da hikâyeleri şerh ederken Mesnevî veznini tercih eder (Güler, 1995; Duman, 1996; Köksal, 2006; Özdemir, 2016).

1.2. Mu'înüddîn b. Mustafâ (ö. XV. yy) Mesnevî-yi Murâdiyye

Mu'înüddîn b. Mustafa (ö. XV. yy) tarafından 1436 yılında yazılan Mesnevî-yi Murâdiyye Mesnevî'nin birinci cildinin manzum tercüme-şerhidir. Mütercim şairin iki ciltlik tercüme şerh nitelikli eseri 14.404 beyit hacminindedir. Şarih, ledünnî ilimler içeren Mesnevî'nin zahiren hikâye ve masaldan ibaret görüldüğünü fakat bâtinen muhataplarını hidâyete erdiren bir eser olduğunu söyler. Sebeb-i telif bölümünde eseri Türkçe ile yazdığını özellikle vurgulayarak Mesnevî'nin sırlarını açacağını söyleyen şarih, beyitlerin şerhinde sayı bakımından serbest bir tavır içinde görülür. Bazı Mesnevî beyitlerini yirmi beyitle şerh ederken bazılarını bir beyitle şerh eder. Eserin tercüme ve şerh kısımlarında Mesnevî vezni kullanılırken, konu sonundaki gazellerde farklı vezinler tercih edilir. Mu'înüddîn b. Mustafa, Türkçe şerhler içinde Mesnevî'nin iç ve dış anlamlar içeren iki yönlü bir anlatı olduğuna dikkat eden ilk şarihlerden biridir (Yavuz, 2007; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

1.3. Dede Ömer Rûşenî (ö. 1486-87) Çobannâme ve Neynâme

Dede Ömer Rûşenî (ö. 1486-87) Çobannâme'de Mesnevî'deki Mûsâ ile Çoban hikâyesini alarak 36 başlık altında 530 beyitle şerh eder. Eser 1475 yılında tamamlanmıştır. Şarih, Mesnevî'deki çoban kıssasını Mesnevî beyitlerine bağlı kalmadan serbest bir tarzda çevirerek şerh eder. Eserde çobanın âlem-i nâsut idraki, âlem-i lâhuta evrilerek gayeye ulaşılır. Rûşenî, bazı dostlarının kendisinden çoban hikâyesini Türkçeye çevirerek Anadolu Türklerine hediye etmesini istemeleri üzerine kaleme aldığını belirtir. Eserde aşkın akla, hâlin kâle ve hikmetin ilme üstünlüğü vurgulanır (Vural, 2004; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

Rûşenî, Neynâme'de ise Mesnevî'nin ilk 18 beytini, 24 başlık altında 1082 beyitle manzum tercüme-şerhini yapar. Şarih, mukaddime niteliğindeki Farsça başlıkta neyin nitelikleri ve onun insan-ı kâmile teşbih edilmesinin incelikleri üzerinde duracağını belirtir. Neynâme'nin şimdilik Mesnevî'nin ilk 18 beytinin Türkçedeki ilk çeviri şerhi olduğunu söyleyebiliriz. Şerhte temel izlek, ney ile insan-ı kâmil ilişkisidir. Şarih bu ilişkiyi İbn Arabî'nin Füsûs'undan aldığı telvintemkin kavramlarının rehberliğinde inceler. Şu hâlde Türkçede Mesnevî'yi İbn Arabî'nin görüşleri ile şerh etme geleneğini başlatanlardan birinin de Rûşenî olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu yöntemi Farsça tam şerhinde ilk ele alan isim Sürûri'dir (Özdemir, 2016; Şenarşlan, 2020).

1.4. Cevrî (ö.1654) Hall-i Tahkikât

Cevrî (ö.1654), Hall-i Tahkikât'da Mesnevî'nin ilk 18 beytinin üzerine Mesnevî'den seçtiği kırk beyti ekleyerek her beyti beş beyitle şerh eder. Şarih seçtiği 58 Farsça beyti toplamda 415 beyitle şerh etmiştir. Eserin telif tarihi 1647'dir. Cevrî eserin sonunda eşsiz olarak nitelediği şerhinin kısa ve öz olarak hazırlanmasının önemine dikkat çeker. Ona göre Mesnevî şerhlerindeki uzun açıklamalar, okuyanların akıllarını karıştırdığı için şerhini bu durumdan kaçınmak gayesiyle kısa yazmıştır. Şarih beş kez istinsah ettiği Mesnevî ile münasebetini bir müstensih olarak sürdürmek istememiş, o mana denizinden çıkardığı anlam incilerinin şerhini yapmıştır. Şarih'in şerh birikiminde, Ankaravî'nin Mesnevî sohbetlerine devam etmesinin büyük payı vardır (Ayan, 1981; Gümüş, 2007; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

1.5. Adnî Receb Dede (ö.1689) Nahl-i Tecellî

Adnî Receb Dede (ö.1689)'nin Nahl-i Tecellî'si, Mesnevî'den seçilen beyitlerin beşer beyitle nazmen şerh edildiği bir eserdir. Şarih seçkiyi yaparken

içinde sadece aşk kelimesinin geçtiği beyitleri almıştır. Şarihin bu seçkiden maksadı, aşk hakkındaki fikirlerini Mesnevî aracılığıyla dile getirmektir. Adnî Dede ilk beş beyitte, alıntı yaptığı beytin içeriğine uygun şerh ve tercüme yaptıktan sonra altına ilgili Mesnevî beytini ekler. Şarih, aşk ile ilgili fikirlerini işlerken aşk ile akıl ve âşık ile zahit zıtlıklarına dikkat çeker. Ona göre Mesnevî'deki aşktan murat, İlahî aşk olduğundan alıntı yaptığı beyitleri bu doğrultuda şerh eder. Eserde Mesnevî ciltlerinden seçilen 339 beytin şerhi yer alır. Adnî'nin şerhi, Mesnevî şerhleri içerisinde tematik ilk şerh olmasıyla dikkat çeker (Göre, 2004; Göre, 2009; Topal, 2006; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2. Mensur Mesnevî Şerhleri

2.1. Mana Denizinde Kıyıya Ulaşmak: Tam Şerhler

2.1.1 Türkçe İlk Öncü Şerh: Şem'î (ö.1602/1603)'nin Şerh-i Mesnevî'si

Şem'î'yi Mesnevî'nin bütün ciltleriyle Türkçe şerh eden ilk büyük şarih olarak nitelenecek yanıltıcı olmaz. Şem'î şerhinin değeri, kendisinden önce Türkçe ile örneği bulunmayan tam şerh vadisinde yol alan ilk eser olmasıdır. Zira Şem'î'nin önünde örnek olarak sadece Sürûrî'nin Farsça şerhi bulunmaktadır. Şem'î'nin Mesnevî şerhine teşebbüs etmesinin arkasında, daha önce Pendnâme, Mahzenü'l-Esrâr, Bahâristân ve Gülistân gibi eserlere şerh yazma deneyimleri yatmaktadır. Birbirinden farklı ancak istikametleri aynı olan bu eserleri şerh etmek, Şem'î'ye belli bir şerh tecrübesi ve metin çözümleme melekesi kazandırmıştır. Bu itibarla Şem'î, Türkçede ilk defa hacimli bir şerh külliyyatı ortaya koyarken o külliyyatın ağırlığının altından kalkacak yöntem ve deneyime sahip bir şarih kimliğinde görülür.

Şarihin birinci cildin mukaddimesinde belirttiğine göre bir gün bomboş otururken aklına birden Mesnevî'yi şerh etme fikrinin gelmesi beyhude değildir. Şerhe sebep olarak III. Murad'ın silahtarı Hasan Ağa'nın ismini zikretmesinden anlaşıldığına göre şarih, muhtemelen bu ve buna benzer şahsiyetlerin Mesnevî'yi Türkçe olarak şerh etme telkinine maruz kalmış olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki Şem'î, Türkçe tam bir şerh kaleme alma meselesini bir müddet gönül ve zihninde taşıdıktan sonra Mesnevî'yi hangi yönlerden şerh edeceğine dair bir karara varmış görünmektedir. İlk cildin dibâcesinde belirttiğine göre Şem'î, Mesnevî'de üç şerh boyutu görmektedir. Birincisi Mesnevî'nin şeriat hükümleriyle çelişmeyen ehl-i sünnet kaidelerine bağlı olan bir eser olması, ikincisi tarikat ve tasavvufun sırlarını bünyesinde barındıran ve okuyucusuna bu sırları açmaya müheyya bir metin

olması, üçüncüsü ise taşıdığı marifet ve hakikat nurlarını, manasının peşine düşen tecessüs sahibi gönüllere yansıtmıştır.

Görüldüğü üzere Şem’î, Mesnevî’yi Türkistan’dan Yesevîlik yoluyla gelerek Anadolu’da Bektaşîlik ve diğer tarikatlarda ilkeleşen dört kapı usulüne göre şerh etmeyi amaçlamıştır. Şeriat, Mesnevî’nin ehl-i sünnet çizgisindeki bilgi ve kurallarla uyumlu bir şekilde yorumlamasını, tarikat bu şeriat anlayışından kalkılan bir seyr ü sülûk ile Hakk’a yürünmesini, hakikat ise marifetle beraber bu yolda yorumcu salike gelen feyizlerin bütününe ifade etmektedir. Şem’î’nin bu yönetime ek olarak okuyucuya Mesnevî’deki tasavvufî örüntünün daha iyi anlaşılabilmesi için, hazerât-ı hamsenin bilinmesini şart koşması ilgi çekici bir yaklaşımdır. Onun bu beyanından anlaşılıyor ki Mevlâna’nın Mesnevî’sini İbn Arabî’nin görüşleri üzerinden şerh etmeye çalışan ilk bilinçli kalem Şem’î’dir. Çünkü varlığı hazerât-ı hamse yani varlığın beş kategorisi üzerinden izah etme fikri İbn Arabî’nin sistemleştirdiği bir tasavvuf nazariyesidir (Dağlar, 2009; Koçoğlu, 2009; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.1.2. Yarıısı Telef Olmuş Bir Hazîne: Cân-ı Âlem (ö. 17. yy)’in Hazînetü’l-Ebrâr’ı

Döneminde Cân-ı Âlem lakabıyla meşhur olan Pîr Mehmed Efendi, Sürûrî şerhinin Farsça olarak kaleme alınmış olmasından dolayı kendisinden Türkçe bir şerh istendiği için bu şerhi yazmış olmalıdır. Pîr Mehmed Efendi’nin Mesnevî’nin altı cildine de şerh yazdığı bilgisini, Ankaravî Şerhi’nde Hazînetü’l-Ebrâr ciltlerine yapılan atıflardan çıkartıyoruz. Ancak elimizde Hazînetü’l-Ebrâr’ın eksik bir ilk cilt nüshası ile üç ve dördüncü ciltlerin tam metinleri vardır. İki, beş ve altıncı ciltler elimizde yoktur. Baş tarafı bulunmayan birinci cilt, Mesnevî’nin 1646. beytinin şerhinden başladığı için şarihin ilk cilt mukaddimesinde bu şerhi niye yazdığını dair bir bilgiden yoksunuz. Üçüncü cildin Farsça mukaddimesinde, ikinci cildin ardından üçüncü cildi yazmaya başladığını belirten bir kayıt vardır. Şarihin dördüncü cilt mukaddimesinde Mesnevî’yi tercüme edip şerhini yapmanın kendisine yeni bir hayat ve ruh verdiğini söylemesinden hareketle eseri, muhataplardan ziyade kendi ruhsal gelişimini gözetmesi ve hayatını anlamlandırması üzerinden okumak gerekir. Öyle anlaşılıyor ki şarih, şerh ettiği metinden aldığı kişisel lezzetleri ihsas etmek için kalem oynatmıştır. Ancak Cân-ı Âlem’in bu zevk ve şevk hâlini dile getirmekten muradı, Mesnevî’nin mana güzelliklerini hem kendisinin hem de okurlarının görmesidir. Şarihe göre Mesnevî sanki gönül ve canların o manalardan yararlanıp taze can bulması ve manevî lezzetlerin özge sefasını sürmesi için yazılmıştır. Bu izahtan anlaşılır ki Cân-ı

Âlem, kendisinden önce yazılan ilk Türkçe tam şerh olan Şem'î şerhini görmemiş sadece Sürurî'nin Farsça şerhini gözden geçirmiştir. Şarih, Sürûrî şerhinde bazı manaları tenkit ederken bazılarını da katılır ancak kendi şerhini Sürûrî şerhinden farklı bir gayeyle kaleme almış olduğunu da özellikle vurgular.

Pîr Mehmed Efendi'nin ifadelerinden hareketle eserin yazılış gayesini, tercüme ve şerh esnasında Mevlâna ve Mesnevî'nin ruhaniyetinden gelen manevî hâllere muhatap olarak o manalar denizinde kulaç atmak olarak açıklayabiliriz. Bu itibarla Pîr Mehmed Efendi'nin şerhi, belli bir yönteme dayanmaktan çok, şahsî keşif ve sırlara ilişkin bir açıklama usulü takip eder. Bu açıdan bakınca şarihin bazı beyitlerin anlamında çok renkli ve lezzetli izahlar yaparken bazılarının anlamında da kalem atının sürçme nedeni daha açık bir şekilde görülür. Ne var ki Cân-ı Âlem şerhinin bütün ciltleriyle elimizde bulunmaması, onun şerh yöntemi hakkında bütüne şamil bir hükme varmamızı güçleştirmektedir (Uçar, 2022; Güngör, 2019; Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Güleç, 2003).

2.1.3. Klasik Türkçe Şerhlerin Zirvesi: Ankaravî (ö. 1631/32) Şerhi

Mesnevî şerhleri içerisinde en tanınmış şerh külliyyatı, şarihine “hazret-i şarih” lakabı kazandıran Mecmu'atü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif adlı Ankaravî şerhidir. Ankaravî şerhini diğerlerinden ayıran ilk özellik, kademeli bir şerh silsilesi ile kaleme alınmasıdır. Ankaravî başlangıçta Mesnevî'nin manalarına ilişkin yorum ve çıkarımlarını kendi dost halkasına anlatırken bu sohbetlerden zevk alan yakın çevresi ondan bir Mesnevî şerhi yazmasını ve bu mümkün olmazsa en azından ilk on sekiz beytin şerhini yapmasını rica eder. Ankaravî o esnada Minhâcü'l-Fukarâ adlı bir tarikatnâme yazmakla meşguldür. Dostlarına elindeki eseri bitirdikten sonra ilk on sekiz beyti şerh etme sözü verir. Gerçekten de Minhâcü'l-Fukarâ'yı bitirdikten sonra 1619 yılında Fâtihü'l-Ebyât adını verdiği Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin şerhini kaleme alır. Aynı zamanda Mesnevî dibâcesini Sımatu'l-Mûkinin adıyla Arapça olarak şerh eder ve ilaveten Mesnevî'deki ayet, hadis ve Arapça beyitleri Câmiu'l-Âyât adıyla bir araya getirir. Bu eserlerde Mesnevî'nin ve onun kadar önemli olan dibâcesinin şerhi ile meşgul olan Ankaravî, bu eserlerin ardından kaleme aldığı şerhi, hangi çizgide ilerleteceğine ve bağlamı ne yönde genişleteceğine dair bir deneyim kazanır. Ankaravî bu tecrübelerden sonra asıl şerhe geçer. Bu geçişte de yine kademeli bir yöntem söz konusudur. Şerhin ilk yazımında Mesnevî beyitlerini yazmayıp yerlerine bir mim koyarak sadece o beyitlerin açıklamalarını yazar. Bu aşamada sadece izahının zor olduğunu düşündüğü bazı beyitleri metne alır.

Bu minval üzere ilerleyen ilk şerhin yazımı tamamlandıktan sonra bazı dervişlerin ve özellikle fedakâr bir kâtip hüviyetiyle öne çıkan Derviş Ganem'in çabalarıyla bu metnin okunma, düzeltilme ve genişletilme sürecine girilir. Bu ikinci yazımda daha önce yerlerine mim koyulan beyitler yazıya geçirilir, eksikler tamamlanır ve aşağı yukarı adına Ankaravî şerhi diyebileceğimiz bir şerh metni ortaya çıkar. Ancak Sultan Dördüncü Murad'ın şarihten yazdığı şerhin bir nüshasını istemesi üzerine, Ankaravî eksiklerini tamamlayıp bitirdiği şerhi, 1629 yılında padişaha sunmak için yeniden ilaveler yaparak en geniş şerh nüshasını oluşturur. Öyle ki bu şerhte daha önceki yazımda mücmel olarak geçiştirilen yerler de genişletilip şerh, tam anlamıyla mufassal hâle getirilir. Böylelikle yer yer mücmel ancak genellikle mufassal bir şerh örneği olan ilk metin, padişah huzuruna mufassal bir şerh kimliği ile çıkar. Bu durumdan daha ilginç olan bir şey daha vardır. O da Mesnevî'nin Mevlâna'ya ait olduğu tartışmalı olan yedinci cilde padişahın Ankaravî'den şerh yazmasını buyurmasıdır. Bu buyruk üzerine Ankaravî nesebi meçhul olan yedinci cilde şerh yazmak zorunda kalır ki bu talihsiz şerh münasebetiyle geçmişte Mesnevî şarihlerinin günümüzde de Mesnevî uzmanlarının eleştirilerine maruz kalır.

Durum ne olursa olsun Ankaravî Şerhi, hazırlanış aşamaları ve takip ettiği şerh yöntemiyle klasik Mesnevî şerhlerinin en çok bilinen ve en çok itibar edilen şerhidir. Ankaravî bu şerhi oluştururken kendisinden önce Mesnevî şerh eden Sürûrî, Şemî' ve Cân-ı Âlem Pîr Mehmed Efendi'nin şerhlerinden kıyasen yararlanmıştı. Ancak onun ortaya koyduğu şerh, seleflerinin şerhleri ile mukayese edilemeyecek kadar güçlüdür. Ankaravî şerhinin gücü, Mesnevî'yi İbn Arabî'nin görüşleri ile açıklamasından gelir. Tasavvufun son büyük ve hatta tek teorisyeni olan İbn Arabî'nin görüşleri, Sadreddin-i Konevî ve diğer İbn Arabî şarihleri tarafından işlenerek vahdet-i vücûd adıyla meşhur olur. İşte Ankaravî bu teorinin ilkelerini, yazdığı Mesnevî şerhinin esasî hâline getirir. Onun yaptığı şey, Mesnevî'de bir nizam dâhilinde bulunmayan ancak parçalar bütün hâline getirildiğinde bir vahdet nizamı oluşturan marifet bilgisini, İbn Arabî ve şarihlerinin marifet bilgisiyle tevil etmesidir. Temelde ehlisünnet anlayışına dayandıkları için Mevlâna ve İbn Arabî'nin tasavvufî görüşleri arasında bir çelişki yoktur. Bu büyük idraklerin ortak yönlerini çok iyi fark eden Ankaravî, şerhindeki Mesnevî yorumlarını İbn Arabî'nin teorisine göre yorumlamada herhangi bir güçlkle karşılaşmaz bilakis, vahdeti bin bir sembol ve rumuzla gösteren Mesnevî anlatımını, bu yöntem dâhilinde işleyerek onu, büyük gayesine giden bir fikir nizamı içinde göstermeyi başarır. Mesnevî'yi Ankaravî şerhinden okuyanlar, büyük ve mutlak vahdet içerisinde akan Mevlâna fikirlerinin şaşırtıcı büyüklük ve

genişliği ile karşılaşılır. Ankaravî'nin bu şerhteki başarısının sırrı, İbn Arabî'nin görüşlerini oldukça geniş biçimde işleyen İbn Arabî şarihlerinin fikirlerini kendi anlayışında terkip ederek şerhinde başarılı bir şekilde uygulamasıdır. Mevlâna'nın marifete ilişkin fikirleri, İbn Arabî'nin tasavvuf teorisi içine konulduğunda o teorinin mana ve marifetini oluşturan akışla aynı mecrada akan bir hüviyet gösterir (Tanyıldız, 2010; Özdemir, 2013; Özdemir, 2016; Yalap, 2014; Güngör, 2019; Bilge, 2022; Akdağ, 2023; Ceyhan, 2005; Yetik, 1992; Demirel, 2007; Güleç, 2003).

2.1.4. Şerhlerin Hülâsası Bir Şerh: Mehmed Murad Nakşibendî (d.1788-ö.1848)'nin Hülâsatü's-Şürûh'u

Hülâsatü's-Şürûh, muhtasar şerhler içerisinde Mesnevî'nin altı cildine yapılmış tek şerhtir. Mehmed Murad, Murad Molla tekyesi ve kendi yaptırdığı darülmesnevîde Mesnevî dersleri vermiş bir şahsiyettir. Bu dersleri verirken birinci cildin mukaddimesinde belirttiğine göre dört Mesnevî şerhinden istifade etmiştir. Bu şerhler Sürûrî'nin Farsça olarak kaleme aldığı Şerh-i Mesnevî'si, Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi, Şeyh Yusuf Efendi'nin Arapça Menhecül-Kavî adlı şerhi, Türkçe olarak da Şemî ve Ankaravî şerhleridir. Şarihin birinci cilt mukaddimesinde belirttiğine göre bu eserlerin kılavuzluğunda Mesnevî'yi öğrencilerine baştan sona üç kez şerh etmiştir. Üçüncü dönemden sonra öğrencilerinin isteği üzerine, Mesnevî'nin içerdiği kadim mana ve fikirleri ortaya koymak için, 1839 yılında Mesnevî şerhini kaleme almaya karar verir. Kendisini, bahsettiği bu isimlerin kalemi olarak niteleyen Mehmed Murad, yararlandığı bu kaynakları mükemmel şerhler olarak görür. Şarih, öğrencilerinin kendisinden muhtasar bir şerh istemeleri üzerine, bu dört şerhin izahlarını kendi eserine taşıyan ve bunlar arasına da kendi fikir ve yorumlarını ekleyen kimlikte bir şerh yazıp ismini de Hülâsatü's-Şürûh fi Nihâyeti'l-Vüzûh koyar.

Mehmed Murâd, Nakşibendiliğe müntesip olduğu için Mesnevî'deki kimi ifadeleri bağlamından koparmak pahasına da olsa Nakşibendilikle ilişkilendirmeye gayret eder ancak bu gayret zorlama bir gayret değildir. Şarih, bunu yaparak hakikat ve marifetin bütün tarikatlarda ortak ilkeler olduğunu göstermek ister. Şarih, esas aldığı kaynaklar içerisinde en çok Ankaravî'den yararlanıp Sürûrî ve Şemî'ye de göndermeler yapar. Metin içerisinde sadece Şeyh Yusuf Efendi'ye gönderme yoktur. Şarihin yararlandığı kaynaklardaki yorumlara paralel giden bir şerh anlayışı vardır. Ancak katılmadığı yorumlara ilişkin fikirlerini de özellikle belirtir. Şarihin Ankaravî'ye en büyük itirazı, Mesnevî'nin yedinci cildine yaptığı şerhtir. Mesnevî'nin yedinci cildi olmadığına dair ileri sürdüğü deliller ikna edicidir.

Mehmed Murâd, eserini şerh ve tercüme olarak niteler. Bu itibarla Hülâsatü’ş-Şürûh’u tercüme-şerh niteliğindeki muhtasar ve icmalî şerhler arasında saymak gerekir. Şarih’in bu eserine yakından bakınca bütün Mesnevî ciltlerini muhtasar şerh yöntemine göre tercüme edip şerh etmesi yönünden başarılı olduğu görülür. Şarihin şerhine, Abdülbaki Gölpınarlı’nın “ana kaynaklar okunmadan yazılmış bir şerh” eleştirisi getirmesi tutarlı bir eleştiri sayılmaz. Gölpınarlı, Mesnevî’nin birinci cildinde geçen ‘şeyh-i din’ ibaresini şarihin İbn Arabî olarak açıklamasını tenkit ederek bunun Şems-i Tebrîzî olacağını söyler. Oysa Mevlâna’nın kastettiği şahsiyet, Sadreddin-i Konevî’dir. Sadreddin-i Konevî ise İbn Arabî’nin hem üvey oğlu hem de talebesi ve şarihidir. Bu itibarla Mehmed Murad’ın Ankaravî’ye dayanarak yaptığı çözümlemenin Gölpınarlı’dan daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz (Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Güleç, 2006; Temizel, 2009).

2.1.5. Klasik Şerhin Son Temsilcisi: Ahmed Avni Konuk (d.1868-ö.1938) ve Mesnevî-yi Şerif Şerhi

Ahmed Avni Konuk şerhi Ankaravî şerhiyle kendi zamanı arasına, şerhler üzerinden kurulan bir köprüdür. Ankaravî şerhinin kapsam ve derinliğinden dolayı, üç asır boyunca hacimli ve tafsilatlı şerhler yazılamamıştır. Zira Ankaravî şerhi, İbn Arabî’nin vahdet-i vücud nazariyesinden hareketle yapılan bir şerh olduğu için, Mesnevî’ye ufuk açan izahlar getirmiş bir şerhtir. Ondan sonra gelen şarihler, Ankaravî şerhini aşamadıkları için muhtasar şerhlere yönelmişlerdir. Bu bağlamda muhtasar şerh müelliflerinin Ankaravî’ye yönelttiği tenkitler isabetli tenkitler olmaktan ziyade, kendi şerhlerinin yazım nedenlerini makul göstermek niteliğinde kaleme alınmış savunmalardır. Ahmed Avni Konuk, kendi şerhiyle Ankaravî şerhi arasındaki yaklaşık üç asırlık zamanı kendi devrine bağlamak için bu şerhi kaleme almıştır. Hatta şerhe esas aldığı nüsha bile Ankaravî’nin kullandığı nüshadır. Konuk, eserini yazmadan önce İbn Arabî’nin vahdet-i vücud teorisine göre yazılmış bütün şerhleri gözden geçirmiş ve süreç içerisinde o görüşün aleyhine yapılan yorumları okumuş ve vahdet-i vücud nazariyesini esas alarak şerhini selefi Ankaravî gibi bu nazariye üzerine kurmuştur.

Konuk mukaddimede her ne kadar bu işe Mesnevî ve Mevlâna’ya duyduğu aşk yüzünden girişmiş olduğunu söylese de şerhin mukaddimesinde vahdet-i vücud görüşüne yöneltilen tenkitlere verdiği cevaplar, şerhi yazma amaçlarından birinin de bu tenkitlere karşı kuvvetli bir müdafaa metni yazmak olduğu görülür. Konuk, 1929’da başladığı şerhini 1937’de tamamlar. Abdülbaki Gölpınarlı, bu dönemde Konuk şerhini İbn Arabî görüşlerine göre şerh edilmiş başarısız bir eser olarak niteler. Ancak Avni Konuk’un Türkçe şerhler yanında Fars ve Hint

şerhlerini de tetkik etmekten gelen şerh birikimi, bu tenkidin kabına sığmayacak kadar büyüktür. Aynı zamanda Füsûsu'l-Hikem şarihi olan ve Fihi Mâfih'i de tercüme eden Konuk, edindiği marifet kalemiyle Mesnevî şerhinin hakkını vermiş bir isimdir. Şarih, ilim ve marifeti bir arada kullanan bir yöntemle ve Mesnevî'nin bütün uçlarını vahdet-i vücud anlayışında toplayan bakış açısıyla klasik ekol binasına yeni pencereler açmayı başarmıştır. Kendisini tenkit eden Gölpınarlı'nın sadece tercüme ve şerh adını verdiği bir yöntemle yazmış olduğu renksiz ve zevksiz şerh, iki şarih arasındaki kapatılamaz mesafeyi açıkça göstermektedir. Gölpınarlı'nın marifetten yoksun bir şerh yazma arzusu, ona sadece tercüme nitelikli bir şerh olarak dönmüş, Konuk ise klasikleri aratmayan nitelikte bir şerh ile tercihinin doğruluğunu somut olarak göstermiştir (Konuk, 2011; Çınar, 2009; Güleç, 2003; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.1.6. Eski ile Yeni Arasında Bir Köprü: Tâhirü'l-Mevlevî (d.1877-ö.1951) Şerhi

Tâhirü'l-Mevlevî mesnevîhanlık yapmış bir Mevlevî dedesidir. 1922-23'te Fatih Cami'inde Mesnevî takririni yapmış buna paralel olarak da Süleymaniye Cami'inde mesnevîhanlık görevi üstlenmiştir. Tâhirü'l-Mevlevî'nin yaşadığı dönemde Mesnevî'ye dair eski algıların değişmesi dolayısıyla şerhinde bir müdafaa gayreti görülür. Şarih, Mesnevî'yi kendi amaçlarına uygun olarak yorumlamak isteyenlere karşı onun din eksenli bir metin olduğu vurgusunu hem yazdığı makale ve kitaplarda hem de sohbetlerinde ısrarla vurgulamıştır. Ona göre Mesnevî'deki hikâyeler kıssadan hisse almak amacıyla yazılmış hikâyelerdir. Mesnevî'deki anlatım yönteminin sözden çok manayı önceleyen bir yöntem olduğunu söyleyen şarih, bu yöntemin gayesini okuyanları hakikate yöneltmek olarak görür ve Mesnevî'deki hikâyelerin dış yüzünün halk için, arkasındaki hakikatlerin de seçkinler için terkip edilmiş olduğunu düşünür. Tâhirü'l-Mevlevî, Mesnevî'deki bazı alaycı ve müstehcen fıkraları, tarikattaki hâl ve makamlara uygun fasih ve beliğ metinler olarak niteler.

Tâhirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin Hüsameddin Çelebi'nin anlayış ve idrakine uygun bir metin olarak söylendiğini, ilaveten de Mevlâna'nın daha üst perde olan kendi makamından bazı hakikatleri dile getirdiğini söyler. İşte bu yüzden Mesnevî'yi anlamak için şerhe ihtiyaç vardır. Müellifin şerh boyunca fikir ve yöntemlerini dikkate aldığı iki isim vardır; İbn Arabî ve Ankaravî. O da Ankaravî gibi İbn Arabî'yi şeyh-i ekber olarak tanımlar ve Mesnevî'deki fikirleri onun görüşlerinin dışında düşünemez. Şarihin dönemin ihtiyacına binaen Mesnevî beyitlerinin açıklanmasında ayet ve hadisleri çok fazla kullanması da Ankaravî'yi anımsatır. Şarih yaşadığı dönemde Mesnevî'yi bağlamından koparmaya çalışan

keyfi yorumlar karşısında onun dinî bir metin olduğunu vurgulamak için, sıklıkla ayet ve hadislerle dayanan bir izah tarzını benimser. Tâhirü'l-Mevlevî'nin seleflerinden sadece Ankaravî'ye atıf yapması ve diğerlerini söz konusu etmemesine bakarak şerh usulünde Ankaravî takipçisi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Tâhirü'l-Mevlevî, Avni Konuk gibi klasik şerhin tam bir devamcısı değil klasik ile yeni dönem arasında bir yerde duran, klasikle yeni anlayışı bağdaştıran bir tavırda görülür. Avni Konuk'ta yer yer görülen Mesnevî müdafaası Tâhirü'l-Mevlevî'de çok daha belirgin ve keskin bir şekilde karşımıza çıkar (Şentürk, 1991; Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Güleç, 2003).

2.1.7. Dereyi Geçerken At Değiştirmek: Abdülbaki Gölpınarlı (d.1900-ö.1982) Mesnevî Tercümesi ve Şerhi

Gölpınarlı'nın Mevlevilikle ilgisi yedi yaşında iken Veled Çelebi elinden Mevlevî sikkesi giydiği andan itibaren başlar. Şarih, eserinin sunuş bölümünde Mesnevî'yi neden tercüme ve şerh etmeye giriştiğini izah eder. Gölpınarlı bu işi, dilin çok hızlı değişmesi bakımından gerekli görür, arkasından da diğer şarihlerin şerhlerinde sağlam bir Mesnevî metnine dayanmadıklarını belirtir. Diğer şarihlerin Mevlâna'nın hayatına dair kimi ayrıntıları fark etmediklerini yahut yanlış aktardıklarını kaydederek sağlam bir nüshanın bu kabil yanlışlara engel olacağını bildirir. Gölpınarlı eski şarihler içerisinde yedinci cilt şerhinden dolayı özellikle Ankaravî'yi sert bir şekilde eleştirir. Yukarıda da görüldüğü gibi bu cildin şerhi hususunda hemen tüm şarihler Ankaravî'nin hilafına bir tavır sergilerler. Gölpınarlı, eserini eski şarihlerin hatalarını saymak için yazmadığını, gayesinin Mevlâna'nın fikirlerini kendi eserleri ile yorumlamak ve zamanının tahlil ve tenkit yöntemlerini kullanmak olduğunu belirtir. Ancak Ankaravî'yi, Mesnevî'deki fikirleri İbn Arabî'nin fikirleriyle açıklamaya kalkışması yönünden tenkit eder. Bu tenkit Ankaravî paralelinde Mesnevî şerh eden Mehmed Murad ve Avni Konuk gibi şarihleri de kapsar.

Kendi şerh yöntemini en uygun şerh yöntemi olarak niteleyen şarih, eskilerin beyit esaslı şerhleri yerine, kendisinin bir konu ve hikâye üzerinden şekillenen bir şerh yöntemi takip ettiğini söyler. Gölpınarlı şerhini, İmâdullah ve Firûzanfer gibi çağdaş Mevlâna uzmanlarına ve özellikle de Şems'in Makâlât'ı ile Mevlâna'nın eserlerine dayandığını ifade eder. Ne var ki Gölpınarlı'nın şerhinin sunuşunda ortaya koyduğu iddiaları ile verdiği eser arasında bir örtüşmezlik vardır. Şarihin iddiasının gücü oranında bir şerh yazdığını söylemek yanıltıcı olur. Eserine bakıldığında büyük oranda bir Mesnevî tercümesi ile karşılaşılır. Onun bize şerh diye sunduğu şey bilgi notlarından ibarettir. Buradaki bilgi notlarından Mevlâna'ya ve Mesnevî'ye dair bazı yeni bilgiler elde edilebilir. Ancak bunların

şerhe dair bir varlık ortaya koyması zor görünmektedir. Zaten Gölpınarlı'nın sunuştaki söylemleri bize, bir şerhten çok Mevlâna ve Mesnevî'yi yeni bilgilerle tanıtmaya çalışan bir yöntem manzarası sunar. Gölpınarlı, tasavvufi metinlerin açıklanmasında yegâne teori olan vahdet-i vücûdu bir kenara koyunca Mesnevî şerhlerinin temel izleği olan marifetten kopmuş olur. Bu da Mevlâna'nın bizzat kendi ifadesiyle bir sırlar hazinesi olan Mesnevî'nin manevi boyutuyla teması kesmek anlamına gelir. Bizzat Mevlâna'nın Fihi Mâfih'de kendisine bir beytin anlamı sorulduğunda onun şerhini bu boyut üzerinden yaptığı görülür. Onun bu tavrı aynı zamanda Mesnevî'nin nasıl yorumlanması gerektiğine dair müellifinden bir uyarıdır. Mesnevî'yi Mevlâna eserleri ile açıklamaya kalkan Gölpınarlı'nın Mevlâna'nın kendi eserine dair bu yorumunu göz ardı etmesi, onun Mesnevî şerhi diye ortaya koyduğu eseri, tercümesi olan ama şerhi olmayan bir metne dönüştürür (Gölpınarlı, 1990; Demirel, 2007; Özdemir, 2016).

2.1.8. Güneşin Yeniden Doğuşu: H. Hüseyin Top (d.1953)'un Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi

H. Hüseyin Top'un Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi, Mesnevî'nin tamamını kapsayan mensur bir eserdir. Kendisini Mevlâna ve Mesnevî yoluna adayan H. Hüseyin Top, son dönemde Mesnevî'nin altı cildini şerh eden şarihler halkasına eklenmiştir. Telifine 2011 yılında başlanan eser, 2019 yılında tamamlanarak 12 cilt hâlinde yayımlanmıştır. H. Hüseyin Top'un şerhinde, parantez içinde hemen herkesin kolaylıkla anlayabileceği şekilde ayrıntılı açıklamaların bulunması dikkat çekicidir. Eserde, beyitlerin önce tercümeleri sonra şerhleri verilmiştir. Şârihin Tâhirü'l-Mevlevî'ye yakın bir tarzı benimsediği görülür. Eser oldukça hacimli bir şerh olmakla birlikte, diğer şerhlere göre anlaşılması daha kolaydır. Eserde, Mesnevî beyitleri Arap ve Lâtin harfleriyle verildikten sonra mensur bir tercümeyle beytin manası aktarılmıştır. Tercümeyle takiben metnin şerhine geçilmiş ve beyitler ayet-hadis alıntıları, Hz. Ali, Sadi, Mevlâna, Ziya Paşa vb. âlim, şair ve mutasavvıfların görüşlerinden faydalanılarak şerh edilmiştir (Top, 2019; Sucu Köroğlu-Karadağ, 2022: 326).

2.2. Galip Sayılır Bu Yolda Mağlup: Mesnevî'nin Çift ve Tek Ciltlerine Yapılan Tam Şerhler

2.2.1. Mesnevî'nin İki Cildine Yapılan Şerh: Şifâî (ö.1672) Şerhi

Şifâî Mehmed Dede, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesnevîyyi'l-Ma'nevîyyi'l-Muhtasar adlı şerhinin dibâcesinde 1661 yılında Mısır Mevlevîhânesi şeyhi olduğunda dervişlere Mesnevî okuturken elinde iki şerh külliyyatı bulunduğunu söyler. Bu

şerhlerden birincisi Sürûrî Şerhi ikincisi ise Ankaravî Şerhi'dir. Şarih, dervişlere bu iki eser üzerinden Mesnevî'nin manevî inceliklerini aktarırken şerhlerdeki uzunluk ve ayrıntılardan dolayı dervişlere bir bıkkınlık ve usanç geldiğini gözlemler. Şifâyî, bu sorunu çözmek için, kısa ve öz bir Mesnevî şerhi yazmaya karar verir. Bu karardan hareketle ders notları biçiminde kısa, anlaşılır, mecaz ve metaforları bir iki kelime ile açıklayan sade bir şerh oluşturmaya başlar. Şifâyî'nin belirttiğine göre bu iş tam yedi yıl sürer. Bu yedi yıl içerisinde şarih bütün ciltleri şerh etmiş midir, bilmiyoruz. Ondan bize kalan şey, iki cildin bir arada olduğu tek nüshalık bir Mesnevî şerhidir.

Şifâyî Mehmed Dede, Sürûrî'yi eserini gereksiz hikâye ve anlatılarla doldurması, Ankaravî'yi de konunun gerektirdiğinden fazla ayet ve hadis kullanması yönünden eleştirir. Şarih, metni çok fazla dağıtmayan, onu özetleyen ve metindeki mecaz ve metaforları birkaç ibare ile çözen icmali bir şerh yazmayı amaçlar. İddiası öz bir şerh ortaya koymaktır. Ortaya koyduğu eser ile dibâcede ileri sürdüğü iddianın örtüştüğü görülür. Bu açıdan bakılırsa Şifâyî Mehmed Dede'nin şerhi, amacına ulaşmış bir şerh gibi görülür. Ancak elimizde sadece bir nüsha içerisinde iki cilt bulunduğu için şerhin bütünü hakkında kesin bir sonuca varmak yanıltıcı olabilir.

Şifâyî Mehmed Dede şerhin ikinci cildinin kısa mukaddimesinde, eserini şerh yerine "*tercüme*" tabiriyle adlandırır. Eğer ikinci cilt ve elimizde bulunmayan diğer ciltleri bu adlandırmaya göre oluşturduysa o zaman ortada şerh diye adlandıracağımız bir külliyyat yok demektir. Bu açıdan bakılınca Şifâyî'nin muhtasar şerhinin tercüme ile karışık bir dizgede ilerlediği görülür. Bu durumda Şifâyî Şerhi'ni şerhle tercüme arasında bir yöntemle ilerleyen bir eser olarak değerlendirmek yanıltıcı olmaz (Özdemir, 2016b; Cengiz, 2021).

2.3. Mesnevî'nin Tek Cildine Yapılan Şerhler

2.3.1. Ebussuûd b. Sa'dullâh b. Lütfullâh b. İbrahim Elhüseynî Elkayserî (ö. XVI. yy) Mesnevî Şerhi

Ebussuûd Elkayserî'nin eseri, Mesnevî'nin birinci cildininin tercüme-şerhidir. Şarih, beyitlerin şerhini yaparken mümkün olduğunca kısa ve öz bir şerh yöntemi izler. Bazen Mesnevî beyitlerini sadece tercüme etmiş bazen de beyitleri yorumlama yoluna gitmiştir. Beyitleri mısra mısra şerh eden şarih, gerek gördüğünde bazı mısraların şerhinde bu anlayışın dışına çıkmıştır. Şarih, Mesnevî'de yer alan başlıkları da şerhten varestede tutmuştur (Koçoğlu, 2014).

2.3.2. Abdülmecîd-i Sivâsî (d.1563-ö. 1639) Şerh-i Mesnevî

Şarih eserini Sultan I. Ahmed'in talebi üzerine kaleme almıştır. Mukaddimede Mesnevî'nin emsalsiz anlatım güzelliğine sahip bir eser olduğunu belirten şarih, Mesnevî'yi Kur'an'ın özü olarak niteler. Onu şerh yazmaya sevk eden nedense Mesnevî'deki mana ve nükteleri örten perdelerin açılmaması ve ondaki ince sır ve hakikatlerin ele alınmamasıdır. Şarihe göre mevcut şerhlerde beyitler mukayeseli bir şekilde ele alınmamış ve metindeki mazmunların dervişin manevî yolculuğunda hangi makamlara denk düştüğü belirtilmemiştir. Sivâsî, Mesnevî şarihlerinin hangi ayet ve hadislerle telmih yaptığı hususunun da yeterince açık olmadığı görüşündedir. Sivâsî, işte bu tespitler üzerine şerh yazmaya giriştiğini beyan eder. Bu şerhin yazılmasını mülkte bizzat padişah buyurmuş, manevî âlemde de Mevlâna, şarihten şerh yazmasını ısrarla istemiştir. Abdülmecîd-i Sivâsî şerhe bu saiklerle başlamış olsa da şerhin ancak ilk cildini tamamlayabilmiş, kaynakların belirttiğine göre diğer ciltler müsvedde hâlinde kalmıştır. Abdülmecîd-i Sivâsî'nin şerhini diğerlerinden farklı kılan şey, Mesnevî'deki marifet ve hakikate ilişkin remizlerin çözülmediğini tespit etmesi ve bu remizlerin tasavvufta hangi makamlara karşılık geldiğinin bildirilmemesidir. Şerh, eksikliği bildirilen bu noktaların bir mutasavvıf kaleminden tamamlanması ve açıklanması fikriyle yola çıktığı için, onun şerhi diğer şerhlerden farklı bir yerde durmaktadır (Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.3.3. Sarı Abdullah Efendi (ö. 1661) Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî

Şarih, eseri yazma sebebini Mevlâna'ya olan ezeli sevgisi ve Mesnevî'yle olan ruhî tanışıklığı olarak ifade eder. Şarihin belirttiğine göre Mesnevî, elinden düşürmediği ve her okuyuşta yeni anlamlar keşfettiği bir başucu kitabıdır. Eseri 1625 yılında yazmaya başlamış ve 1631 yılında tamamlamıştır. Abdullah Efendi'nin Mevlâna ve Mesnevî'ye bu kadar düşkün olmasına karşılık şerhte neden sadece birinci ciltte kaldığı sorusunun ikna edici bir cevabı yoktur. Ancak şarih eserin birinci cildine dair yazdığı şerhin Mesnevî'nin bütününe şamil bir nitelik ihtiva ettiği fikrindedir. Zira her ne kadar birinci cilt şerh olunduysa da bu ciltle Mesnevî'deki bütün anlamların şerh edildiğini söyleyen şarih, Mesnevî güzelinin duvağını açıp cemalini gördüğü inancındadır. Abdullah Efendi, şerhine esas alacağı nüsha için sağlam bir nüsha edinme çabasındadır. Şarihler içerisinde sağlam bir metinden hareket etme düşüncesi ilk defa Sarı Abdullah Efendi'de görülür. Daha sonra bu meseleyi Gölpinarlı söz konusu edecektir. Ona göre Mesnevî, Ankaravî'nin iddia ettiği gibi yedi değil, altı ciltten ibarettir. Şarih Arapça dibâceyi şerh ettikten sonra beyitlerin şerhine geçtiğinde iki katmanlı bir şerh

yöntemi takip eder. Önce beyitlerin zahiri anlamlarını tercüme ve şerh edip devamında da gönül gözüne yüz gösteren kapalı anlamları açıklar. Şarih, Şem'î'nin Türkçe ve Harezmi'nin Farsça şerhlerini kendi şerhinin mukayesesinde kullanmıştır. Şarihin süslü ve ağır bir nesir diliyle yazması şerhinin muhatabının seçkinler olduğunu göstermektedir.

Eser içerisinde zaman zaman sade ve anlaşılır anlatımlar olmakla birlikte temel tercih bir inşa dilidir. Şarih bu tutumundan dolayı daha sonraki dönemlerde eleştirilmiştir. Mehmet Kaplan şarihi dil yönünden tenkit ederken, Gölpınarlı da Mevlâna'yı İbn Arabî gözüyle görmek yönünden eleştirir. Gölpınarlı'nın Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve Konuk'u aynı mantıkla eleştirmesi tutarlı bir eleştiri değildir, bunu kendi bahsinde de dile getirdik (Aytekin, 2017; Ceylan, 2022; Kablander, 2021; Salmani, 2020; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.3.4. Tâlibî Hasan Efendi (ö. 1717-8) Yetîmü'ş-Şürûh

Tâlibî, eserin mukaddimesinde şerhin yazılış sebebinin bir zaruretten kaynaklandığını bildirir. 1691 yılında Bostan Çelebi, şarihi Selanik Mevlevîhanesi'ne şeyh ve Mesnevîhan olarak atar, Tâlibî de Selanik'e gidip görevine başlar. Selanik Mevlevîhanesi'nde, şarihin gelişinden önce bir yangın çıkmış, eski şeyh de Mesnevî şerhlerini bir sandıkta saklamış ve sandığı halefi olan şarihe teslim etmiştir. Hasan Dede bu sandıktaki ciltleri gözden geçirdiğinde Ankaravî şerhinin üçüncü cildinin eksik olduğunu görür. O cildin boşluğunu, Sürûrî veya Şem'î şerhleriyle doldurmayı düşünür fakat onları da temin edemeyince Mesnevî'nin eksik olan üçüncü cilt şerhini yazmaya karar verir. 1692 yılında yazmaya başladığı eseri, 1694 yılında tamamlayarak adını Yetîmü'ş-Şürûh koyar. Eser 365 varaktır. Tâlibî, eserine Mesnevî'nin üçüncü cildinin mukaddime şerhiyle başlar ve ardından da üçüncü ciltteki beyitlerin şerhine geçer. Şarih Mesnevî beyitlerini ayrıntılı bir tercüme-şerh usulüyle şerh eder (Atabek, 2017; Özdemir, 2016; Demirel, 2007)

2.3.5. Âbidin Paşa (d.1843-ö.1906) Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-yi Şerif

Âbidin Paşa'nın şerhi, Mesnevî'nin birinci cildine yazılmış altı ciltlik bir şerhtir. Eserin mukaddimesinde belirttiğine göre şarih, dünyadaki en büyük lezzeti Kur'an'dan sonra Mesnevî üzerine düşünmekten almaktadır. İşte bu yüzden herkesin daha fazla yararlanması için, açık ve anlaşılır bir Mesnevî şerhi yazmayı amaçlar. Şarihin amacı bu olmakla beraber eserin yazımında bu düşüncesini tam anlamıyla gerçekleştirmediğini bizzat kendisi söyler. Paşa, tercüme ve şerh ettiği eserini anlaşılabilir kelimelerle boğmadığını söyler. Bilakis herkesin anlayacağı ibareler kullandığını ve fikrini belirsiz sözcüklerden uzak

tutarak anlamı araştırmaya yöneldiğini ifade eder. Paşa, şerh münasebetiyle gönlüne gelen ilhamları mümkün mertebe kısa yazmak istediğini belirtse de Mesnevî'nin sadece birinci cildine altı cilt hacminde bir şerh yazması, gayesi ile eseri arasında bir uyumsuzluk olduğunu göstermektedir. Üstelik bu hacmi bazı beyitleri tercüme edip şerhten hariç tuttuğu hâlde elde etmiştir. Ancak Paşa'nın kendi döneminde yaşayan insanların anlayacağı şekilde şerh yapmaya dair olan amacı, eserin dil ve anlatımı açısından yerine gelmiş gibidir (Çelik, 2001; Özdemir, 2016; Demirel, 2007)

2.3.6. Kenan Rifâî (ö. 1950) Şerhli Mesnevî-yi Şerîf

Kenan Rifâî'nin eseri Mesnevî'nin birinci cildinin şerhidir. Eser doğrudan Kenan Rifâî tarafından kaleme alınmaz. Kenan Rifâî'nin dergâhtaki Mesnevî sohbetlerinin talebeleri tarafından tutulan notların, şarihin ölümünden sonra bir derleme heyeti tarafından tertibiyle ortaya çıkmış bir eserdir. Bu derleme notlarını Nihat Sami Banarlı tanzim ederek söz konusu şerhe son şeklini vermiştir. Eserin dil ve üslubu okuyucular düşünülerek bir edip tarafından kaleme alındığından oldukça sade ve anlaşılırdır. Bir başka özelliği ise sohbet esnasında irticalen oluşturulmasıdır (Kenan Rifâî, 2015; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.4. Menzile Düşmeyen Oklar: Yarım Şerhler

2.4.1. İsmail Hakkı Bursevî (d.1653-ö.1725) Rûhu'l-Mesnevî

Bursevî, Mesnevî şerhi yazma nedenini mukaddimede şöyle anlatır: Arkadaşlarından birisi Mesnevî'nin daha iyi anlaşılması için ondan bir şerh yazmasını ister. Bursevî de Mesnevî'den rastgele bir beyti açıp okur. O gece rüyasında kendisine bir cilt kitap verilir. Bu cilt, arkadaşının kendisinden istediği şerhtir. Şarih bunun üzerine Mesnevî'yi şerh etmeye başlar. Ancak mukaddimede Mesnevî'nin akıl çokluğu ile iyi şerh edilemeyecek bir eser olduğunu söylemesi, dönemindeki birilerine gönderme gibidir. Şarih söylemez ama sanki bu eseri sözünü ettiği o aklı çoklara nispet için yazmış gibidir. Bursevî'ye göre Mesnevî'yi şerh etmek için ilmin yanında Hak'tan gelen ilhamlara, ledünni ve zevkî ilimlere sahip olunması şarttır. Bursevî'nin bir başka yazış amacı ise ahir ömründe öğrencilerine hakikatleri göstermektir. Şerhte takip ettiği şerh usulü, Ankaravî şerhinden itibaren Mesnevî'nin açıklanmasında temel yöntem olarak kullanılan İbn Arabî görüşleri doğrultusunda şerh yapmaktır. Bursevî, kendi şerhini "füsûsu'l-hikem-i sâni" olarak niteler.

Şarih, Mesnevî'nin ilk öyküye kadar olan otuz beş beytini şerh ettikten sonra kalan kısmı şerh etmeyi düşünmez. Bunun üzerine bir rüya daha görür ve bu

rüyadan Mesnevî'yi şerh etmeye devam manası çıkarır. Bu rüya ona şerhe devam için bir isteklendirme kaynağı olur. Ancak şerhe devam ederken şerhin ne zaman biteceğini kendisinin bile bilmediğini söyler. İlk cildin 748. beytini şerh ettikten sonra gördüğü bir rüya üzerine şerhi sonlandırır. Ona göre arif olan bir işaretten anlar, az olan da çoğa delalet eder. Şerhin başında eseri ilham ile yazdığını söyleyen Bursevî, şerhin sonunda İlahî ilhamların kesildiğine kanaat getirerek şerh etmeyi bırakır. Bu açıdan bakınca Bursevî'nin şerhi, iki ilham ve üç rüya arasında şekillenen deruni bir şerh kimliği gösterir. Şarihin aynı zamanda bir müfessir olması, şerhine de yansıyan bir özellik olarak görünür. Bursevî, beyitlerin gramer hususiyetlerine ve kelimelerin anlam katmalarına dikkat eden bir şarihtir. Şerhinin beyitlerdeki anlamları birkaç yönden göstermesi, onun müfessir kimliğinden şerhe yansıyan kazanımlardır. Bursevî, eserini her ne kadar dervişlerin yararlanması için yazdığını söylemiş olsa da şerhin dili ve üslubu kolay okunup anlaşılabilir bir dil ve üslup değildir. Bu itibarla onun şerhini, seçkinlerin okuyup anlayacağı tefsiri bir şerh denemesi olarak nitelenmek mümkündür (Güleç, 2012; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.4.2. Seyyid Mehmed Ali (ö. 1794-1795) Mesnevî-yi Ma'nevî Şerhi

Seyyid Mehmed Ali'nin Mesnevî-yi Ma'nevî'si, Mesnevî'nin birinci cildinin ilk 1825 beytinin şerhidir. Şarih bu kısmı birinci cilt olarak düşünmüş ancak öyle anlaşılıyor ki devamını getirememiştir. Şarih, ilk 21 varakta Mesnevî'nin dibâcesini şerh eder, arkasından da Mesnevî beyitlerinin şerhine yönelir. Ancak bu eserin içeriği ile ilgili özgünlüğünü sorgulatan bir durum vardır. Şarih, Ankaravî şerhinin birinci cildinin biraz kısaltılarak yazılmış bir nüshası gibidir. Seyyid Ali, Ankaravî'den bazen kısaltarak bazen olduğu gibi aldığı cümleleri bazı kelime değişiklikleriyle eserine nakleder. Bu durumda yaptığı şey Arapça bir kelimenin yerine Türkçe, Türkçe bir kelimenin yerine Farsça ve Farsça bir kelimenin yerine Arapçasını koymaktır. Bu tip tasarrufların dışında şarih şerh metnine olduğu gibi Ankaravî'nin yorumlarını aktarır. Seyyid Mehmed Ali şerhini, özgün bir şerh olmaktan ziyade Ankaravî şerhinin ilgili kısımlarını kendisine mâl etmeye çalışan bir müstensihin eseri olarak görmek yanıltıcı olmaz. Yapılan işe bakınca şarihten çok bir müstensihden bahsetmemiz gerekmektedir. Hâsılı Seyyid Mehmed Ali'nin eseri özgün bir şerh olmayıp Ankaravî şerhinin sıradan bir nüshası hüviyetindedir (Seyyid Mehmed Ali, 2780; Özdemir, 2016).

2.5. Açıl Susam Açıl: Mesnevî Seçkileri

2.5.1. Hacı Pirî Efendi (ö.1588) ve İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî

Hacı Pirî, eserin mukaddimesinde Mesnevî'nin ilk cildini tamamen şerh ettiğini belirtir. Ancak elimizde bir cildin şerhi yerine bir seçki şerhi vardır. Şarihin amacı, bir marifet denizi olan Mesnevî'nin ibret verici incelik ve güzelliklerini satırlara dökebilmektir. Şarihe göre şerhi çok fazla uzatmak, Mesnevî'nin anlam güzelini herkesin temasına sunmak gibidir. Şarih bu güzeli ehil olmayan gözlerin temasından kurtarmak için tekrar halvet odasına almayı yani o güzeli sadece ehil olanlara göstermeyi amaçlar. Şarihin Mesnevî şerhini tafsilatlı yazmaktan vazgeçip seçilmiş beyitlerin şerhini yapması bu amaca dayanmaktadır. Buradan anlaşılır ki şarih herkesin okuyacağı bir Mesnevî şerhi yazmaktan çok ehlinin anlayacağı seçilmiş bir şerh yapmak niyetindedir. Zira ondaki derin anlamlar her idrak tarafından kavranmaz. Bu tavır titiz bir çalışmayı gerektirdiği için, şarih Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladığı şerhini, II. Selim döneminde bitirir. Şarih ilk 35 beyiti kesintisiz şerh ettikten sonra bu kısımdan sonraki beyitleri amacına göre seçerek şerh eder. Şarih kaynak olarak Harezmi'nin Cevahirü'l-Esrar ve Sürûrî'nin Şerh-i Mesnevî'sini yani iki Farsça Mesnevî şerhini esas aldığı için, kendisinin şerh güzeline Türkçe libas giydirmesini önemser ve muhtemelen ilk Türkçe şerh yazarın kendisi olduğunu zanneder (Sevindik, 2019; Uzunlu, 2017; Yıldız Er, 2018; Ayar, 2021; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.5.2. Sabûhî Ahmed Dede (ö. 1647) İhtiyarât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerîf

Şarih eserin mukaddimesinde şerhini, Şam'da iken yakın dostlarının talebi üzerine tarikata yeni başlayan salıkların Mesnevî'yi rahat ve kolay anlayabilmeleri için kaleme aldığını söyler. İhtiyarât bir seçkidir. Şarih Mesnevî'nin altı cildinden seçtiği beyitleri Türkçe olarak şerh etmiş ve yine şerhini altı ciltte toplayarak Mesnevî ciltleriyle uyumlu bir şerh meydana getirmiştir. Şarihin eserinin asıl dikkat çeken yönü, Mesnevî'den seçtiği beyitlerin, anlaşılmasında güçlük yaşanan müşkül beyitler olmasıdır. Sabûhî Dede kendisine göre Mesnevî'nin en çetrefilli beyitlerini seçerek onları tarikata yeni girmiş dervişlerin anlayacağı bir dil ve üslupla aktarmıştır. Eserin tamamlanma tarihi 1630 yılıdır (Kızılkaya, 2019; Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Korkmaz, 2021).

2.5.3. Vehbî-yi Yemânî (ö. 1655 sonrası) Kitâb-ı Rûhânî

Vehbî-yi Yemânî mahlasını kullanan şarihin asıl ismi Abdülkadir bin Osman, eserin tam adı ise Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-yi Nûrânî olup eser,

1628 tarihinde yazılmıştır. Şarihin bu şerhten muradı, gelecekteki kâmil insanlara Mesnevî'nin gizli anlamlarını iletmek ve ondaki müşkülleri çözümlenerek istifadelerine sunmaktır. 143 beyitlik bir seçki olan eser, Mesnevî'nin Padişah ve Cariye Kıssası'nın bir bölümünün şerhidir. Seçkisini seçkinler için kaleme aldığını belirten Yemanî'nin dil ve üslubu bu yüzden ağır ve sanatlıdır (Özçakmak, 2022).

2.5.4. Dâmâd-ı Gelenbevî (XIX. yy) Müntehabât-ı Mesnevî

Eser Mesnevî'nin birinci cildinden seçilen 231 beytin şerhinden oluşmaktadır. Şarih, Cevrî'nin manzum bir müntehabının olduğundan bahsederek kendisinde de mensur bir müntehap şerhi yazma istediği doğduğunu belirterek bir seçki şerhi yazıp Müntehabât-ı Mesnevî adını verdiğini söyler. Şarih, eserdeki şerhleri genelde muhtasar bir yöntemle yapar. Seleflerinden 20 şarihin ismini zikreden Mehmed Şükri, Mesnevî'nin Arapça şehrini yapan Şeyh Yûsuf'u özellikle metheder ancak Bursevî'den daha çok yararlanır. Şerhin yazım amacı, Mesnevî okuyanların hayır duasını almaktır (Coşkun, 2019; Demirel, 2007).

2.5.5. Muhammed Es'ad Dede (d.1843-ö.1911) Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî

Şarih, Mesnevî'nin ilk cildinden 373 beytin şerhini yapar. Es'ad Dede'nin takip ettiği yöntemin klasik şerh yöntemi olduğunu söylemek mümkündür. Orta nesri esas alan bir dil ve üslupla kaleme alınmış bir şerhtir. Kendisinden önceki şarihlerden oldukça yararlandığı görülür (Öktay, 2008; Özdemir, 2016).

2.5.6. Fazlullah Rahîmî (d.1848-ö.1924) Gülzâr-ı Hakikat

Şarih eserinde Mesnevî'den seçtiği hikâyelerin üç cilt hâlinde tercüme-şerhlerini yapar. Eserin ilk cildinde 42, ikinci cildinde 49, üçüncü cildinde 55 hikâyenin şerhi vardır. İzahlarında ayet ve hadisler dışında fazla bir kaynak kullanmayan Rahîmî, hikâye başlıklarını birebir tercüme ettiği gibi, bazen hikâyeyi özetleyecek biçimde uzattığı da olur. Şarih, metni beyit esasına göre çevirmeyip bütünlüklü bir nesre dönüştürür. Hikâyeyi şerh ederken metnin içinde ara başlıklar altında açıklama yoluna gider. Hikâye ile ilgili dikkat çekici bir durum varsa bunu "tenbih", bir ders çıkarılacaksa "ibret" şayet murat edilen bir mana varsa "hakikat" ve şerh esnasında içine doğan bir sezgi gelirse "vâridât-ı hâtır" başlığı altında açıklar.

Rahîmî, eserinde herkesin anlayacağı bir şerh metni ortaya koymaya çalışır. Şarihin dili, şerh dilinden çok bir mensur şiir dilidir. Bu itibarla Rahîmî'nin şerhi, dil ve anlatım yönünden diğer şerhlerden ayrılan öznel nitelikte bir şerhtir (Fazlullah Rahîmî, 2016; Özdemir, 2016).

2.5.7. İbrahim Aczî Kendi (d. 1883-ö.1965) Mevlâna ve Rûh-ı Mesnevî

Şarih, eserini 1934 yılında tamamlamıştır. Eser, Mesnevî'den 53 beytin şerhidir. Şarih, ilk 34 beyitte Mesnevî beyitlerini hem tercüme eder hem de şerhlerini yapar. Ancak 35. beyitten itibaren sadece tercümelerini yapar. Şarihin bu yöntemsiz ve zayıf tercüme şerhi ortadayken özellikle Âbidin Paşa ile Ahmed Avni Konuk şerhlerini yer yer aşığılamaya varacak şekilde tenkit etmesi eserinin yetersizliğini örtmeye kâfi gelmez (Tiyek, 2022; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.6. Dinle Neylerden: İlk 18 Beyit Çevirileri

2.6.1. Ankaravî (ö.1631-1632), Fâtihu'l-Ebyât

Ankaravî kendi adıyla meşhur olan şerhini yazmadan önce 1619 yılında Mesnevî'nin ilk 18 beytini Fâtihu'l-Ebyât adıyla şerh eder. Eserin mukaddimesinde bazı dostlarının kendisinden Mesnevî'nin içerdiği mana ve marifet sırlarını ortaya çıkaran bir şerh yazmasını istediklerini, bütün ciltleri şerh etmese bile en azından ilk 18 beytin şerhini talep ettiklerini söyleyerek şerhe başladığını bildirir. Ankaravî Mesnevî'nin ilk cildindeki Arapça dibâceyi Simâtü'l-Mûkinîn adıyla şerh ettiğini, o şerhte yazıya geçirmedığı kısımları bu şerhe ilave ederek okuyanların yararına sunduğunu ifade eder. Şarih, dibâcenin şerhini bitirip ilk 18 beytin şerhine geçtiğinde Mesnevî beyitlerini kelime kelime tercüme edip ardından geniş açıklamalarla yürüyen bir şerh usulü izler. Fâtihu'l-Ebyât, ilk 18 beytin şerhini İbn Arabî nazariyesine göre tasavvufi boyuttan ele alması açısından değerlidir ve bu itibarla 18 beyit şerhlerinin öncüsü konumunda bir eserdir (Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Yalap, 2014).

2.6.2. Ağazâde Mehmed Efendi (ö.1652-1653), Şerh-i Beyt-i Mesnevî

Ağazâde Mehmed Efendi (ö.1652-1653), Şerh-i Beyt-i Mesnevî adlı eserinde dostu olan Ankaravî'nin Fâtihu'l-Ebyât'ını model alır ve Ankaravî'nin yaptığı gibi metni, beyit beyit şerh etme yoluna gider. Ağazâde de Ankaravî gibi şerh esnasında diğer Mesnevî beyitlerine göndermede bulunur. Şarih, şerh için diğer bilgi kaynaklarını kullansa da daha ziyade Fâtihu'l-Ebyât'ı takip etmiş, zaman zaman da ifadeleri ondan aynen almakta bir sakınca görmemiştir (Duru, 2003; Özdemir, 2016).

2.6.3. Bağdâdî Abdülazîz Âsım (ö. XIX. yy) Şerh-i Mesnevî

Bağdâdî Abdülazîz Âsım (ö. XIX. yy)'ın şerhi, Mesnevî'nin dibâce ve ilk on sekiz beytinin şerhidir. Şarih, Mesnevî'nin dibâce ve on sekiz beytine birçok şerh yazılmasına rağmen dostlarının kendisinden böyle bir şerh talep ettiklerini

bildirir. Bu talep üzerine Ağazâde gibi o da şerhini Ankaravî şerhinden faydalanarak yazar. Âsım'ın Mesnevî dibâcesinin bir kısmına yaptığı şerh, neredeyse Ankaravî şerhinden yaptığı alıntılarla şekillenir. Şarih, Mesnevî beyitlerini tercüme yapmadan şerh eder. Ancak beyit şerhlerinde de dibâcede olduğu gibi Ankaravî şerhinin izleri görülür. Kendi görüşlerini Ankaravî'nin şerhiyle harmanlayan şarih, ayet, hadis ve bazı alıntılarla şerhi tamamlar. Şarihin şerhi, Ankaravî şerhinden yapılan alıntılardan oluşan kısa bir şerh görünümündedir (Özdemir, 2016; Onuk, 2016; Güleç, 2006).

2.6.4. Rızâeddîn Remzî (ö. XX. yüzyıl başları), Lübb-i Mesnevî

Rızâeddîn Remzî, Lübb-i Mesnevî'nin mukaddimesinde daha önceki şarihlerin kendi anlayışlarına göre Mesnevî'deki manaları okuyuculara aktardıklarını söyleyerek o eserleri doğru veya yanlış olarak değerlendirmekten çok, kendi düşüncelerini yazmanın derdinde olduğunu ifade eder. İlk on sekiz beyit, Mesnevî'nin özü sayıldığı için Remzî, bu gerçekten hareketle şerhine Lübb-i Mesnevî adını verir. Şarih, Mesnevî'nin Arapça dibâce şerhini takiben Mesnevî'nin ilk 18 beyit tercüme-şerhine geçer. Remzî, bu kısımda beyitlerin sözlük anlamlarından çok, murat edilen anlamlarına odaklanır (Demirel, 2005; Özdemir, 2016).

2.7. Mesnevî Şerhlerinde Bir Özel Ada: Cezîre-yi Mesnevî ve Şerhleri

2.7.0. Cezîre-yi Mesnevî

Yûsuf-ı Sîneçâk (ö.1546/47)'ın eseridir. Yûsuf-ı Sîneçâk eserin dibâcesinde bir umman gibi geniş ve derin olan Mesnevî'yi herkesin anlamasının mümkün olmadığına değinir ve Cezîre-yi Mesnevî'yi tarikata yeni girenlerin rahat anlamaları ve okumaları için kendisine tavsiyede bulunan bir dostunun uyarısı üzerine kaleme aldığını belirtir. Kaleme almaktan kastı, Mesnevî'nin ciltlerinden bu amaca uygun olan beyitlerin seçilmesidir. Yûsuf-ı Sîneçâk, Mevlevîliğe yeni giren dervişlerin okuyup yararlanmaları için, Mesnevî'nin bütün ciltlerinden 366 beyit seçer ve bunları 35 konu başlığı altında verir. Bu konular; sır saklamak, asıl vatani talep etmek, makam düşkünlüğünden kaçınmak, kınama dilini terk etmek, kanaat ve tevekkülden ayrılmamak, aşk bilincinde olmak, Mevlâna'nın faziletlerinden haberdâr olmak gibi dervişlerin bilmesi ve öğrenmesi gereken şeylerdir (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016).

2.7.1. Mehmet İlmî Dede (ö.1611) Lemaât-ı Bahri'l-Manevî Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî

Cezîre-yi Mesnevî şerhlerden ilki Mehmet İlmî Dede (ö.1611)'nin Lemaât-ı Bahri'l-Manevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî adlı eseridir. İlmî Dede bu eserini, bir dervişin Yûsuf-ı Sîneçâk'ın eserinin şerh edilerek ondan Farsça bilmeyenlerin de yararlanmasını istemesi üzerine kaleme almış ve 1571 yılında tamamlamıştır. İlmî Dede önce Farsça beyitleri tercüme eder ve üzerinde durduğu konunun önemine göre beyitler hakkında bazen oldukça tafsilatlı bilgi verip ardından şerhe geçer. Şerhte esas aldığı yöntem, beyitlerin anlamları olduğu için gramatikal bilgiler vermekten kaçınır. İlmî Dede'nin eserinin önemi Cezîre-yi Mesnevî şerhlerini başlatan öncü bir eser olmasıdır (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.7.2. Abdullah-ı Bosnavî (ö.1644) Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî

Şarihin 1628 yılında yazdığı bu eser, 33 bölüm altında yer alan 8673 beyitten oluşur. Bosnavî, İlmî Dede'nin Cezîre-yi Mesnevî'yi nesir olarak tercüme ve şerh etmesini takdir ederek kendisinin de başka bir yoldan yürüyüp İlmî Dede'nin bu güzel eserini, bir dostunun teşviki ile nazma çektiğini söyler. Bosnavî'nin şerhinin farklılığı, kendisinden önce şerh edilmiş bir eseri nazmen kaleme almasıdır. Sonuç açısından bakılacak olursa Bosnavî'nin manzum şerhinin İlmî Dede'nin mensur şerhinden daha anlaşılır olduğu söylenebilir (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.7.3. Abdülmecid-i Sivasî (d.1563-ö.1639) Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî

Abdülmecid-i Sivasî şerhini, 1602 tarihinde kaleme alır. Sivasî şerh yazma amacını, Muhammedîlik denizinden anlam incileri çıkaramadım ama en azından çıkan incileri satayım diyerek Mesnevî denizinden çıkarılmış birkaç beyti tercüme etmek olarak ifade eder. Şerhinde önce kelimelerin gramer özellikleri ve hangi anlamlara geldiğini belirten şarih, ardından şerhe geçmektedir. Sivasî'nin şerhi, seyr ü sülûke dair hâller ile hakikat ve marifete dair sözlerin özlü anlatımı açısından dikkat çekicidir (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.7.4. Cevrî İbrahim Çelebi (d. 1595?-ö.1654) Aynü'l-Füyûz

Cevrî'nin şerhi kaleme alış tarihi 1647'dir. Cevrî'nin Mesnevî şerhiyle ilgilenmesi Ankaravî'nin derslerine devam ettiği yıllardan itibaren başlamış ve kendisi Aynü'l-Füyûz'dan önce Mesnevî'nin ilk 18 beytinin üzerine kendi seçtiği 40 beyti de ekleyerek her beytini 5 beyitle tercüme-şerh ettiği Hall-i Tahkîkât adlı

eserini yazmıştır. Cevrî, Aynü'l-Füyûz'un dibâcesinde Yûsuf-ı Sîneçâk'in seçtiği 366 beytin konularına göre isabetini takdir eder ve bu seçkiyi diğer seçkilerden daha kısa ve faydalı olarak gördüğü için şerh ettiğini belirtir. Ancak şerhini yeni başlayan dervişler için değil, belirli bir idrak düzeyine gelmiş seçkinler için yaptığını söyler. Cevrî, Yûsuf-ı Sîneçâk'ın seçtiği beyitleri, Hall-i Tahkîkât'ta yaptığı gibi beş beyit üzerinden tercüme ve şerh eder. Şerhinde konu başlıklarını kaldırarak tercüme-şerhi ön plana çıkarır ancak Yûsuf-ı Sîneçâk seçkisinin tamamını değil, eserdeki 252 beyti şerh eder. Cevrî şerhinin özelliği, hedef kitle olarak aydınları seçmesi, dil ve içeriğin bundan dolayı diğer şerhlere göre biraz daha ağır olmasıdır (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016; Özdemir, 2016).

2.7.5. Şeyh Gâlib (d.1757-ö.1799) Semahâtü Lemaâti Bahri'l-Manevî biŞerh-i Cezîre-yi Mesnevî

Şeyh Gâlib bu şerhe hocası Seyyid Ali Nutkî Dede'nin tavsiyesi üzerine başlamıştır. Şarih, diğer şarihlerden farklı olarak konu başlıklarını da şerh eder ancak konu başlıklarını 35'ten 31'e düşürür. Gâlib'in şerhi beyitlerin kelime kelime anlamlarının verilmesi ve ardından da beyitlerin açıklanması biçimindedir. Şarih, eserinin amacını dervişlerin faydalanması olarak belirttiği hâlde yorumlarında ağır, edebî ve sanatkârane bir dil kullanır. Amaca uygun olarak bazı beyitlerin yerlerini değiştirdiği de olur. Şeyh Gâlib, kullandığı şerh üslubunun niteliğinden olsa gerek şerh ettiği beyitlerin Mesnevî ve Cezîre-yi Mesnevî'deki bağlamlarına uygun olarak iki farklı şekilde yorumlanabileceği hususuna dikkat çeker. Gâlib'in şerhinde Ankaravî'nin yöntemini takip ettiği ve o yöntem dolayısıyla beyitleri İbn Arabî ekolüne göre açıkladığı görülür. Fikirlerdeki genişlik ve derinlik açısından Cezîre şerhlerinin en iyisinin Gâlib'in şerhi olduğunu söylemek mümkündür (Güleç, 2004; Özdemir, 2016).

2.8. Fecir Işıkları: Cumhuriyet Döneminde Mesnevî Şerhleri

Mevlâna ve Mesnevî'ye ilişkin çalışmalar Cumhuriyet döneminde de genişleyerek kesintisiz bir biçimde devam eder. Bu dönemde Mesnevî çevirilerinin, Mesnevî şerhlerine göre daha bir ön plana çıktığı görülür. Mevlâna ve Mesnevî ile ilgili kitap ve araştırma makalelerinin şerhlerin yerine geçtiğini söylemek mümkündür. Ancak bütün bunlara rağmen geleneksel şerhlerden hareketle oluşturulan yeni Mesnevî şerhlerinin bu çalışmalara paralel olarak yürüdüğü görülür. Bu dönemde tam Mesnevî şerhleri yerine Mesnevî'nin ilk 18 beyit şerhleriyle Mesnevî'den seçilen beyit ve hikâye şerhleri göze çarpar. Bu çalışmalar içerisinde ilk 18 beyit şerhleri önemli bir yer tutar.

2.8.1. Muhlis Koner (ö.1957) Mesnevî'nin Özü

Koner, şerh amacını Mesnevî'yi açık ve anlaşılır bir dille gençlere aktarmak olarak belirler. Eserde Mesnevî'nin altı cildinden seçilen beyitlerin şerhleri vardır. Koner'in eseri altı cilttir. Şarih, her cildi Mesnevî'nin o cildinden seçilen beyit ve hikâyeler biçiminde düzenler. Koner, seçilen beyitleri tercüme edip arkasından izah başlığıyla kısaca şerhini yapıp kimi zaman da hikâyeye üzerine düşüncelerini belirten özel başlıklar açar (Koner, 2005).

2.8.2. Ahmet Ateş

Ahmet Ateş, kendisinden önceki şarihlerin Mesnevî şerh etmekten ziyade kendi fikirlerini şerh ettiklerine kanidir. Kendisinin ilk 18 beyti bir bütün olarak gördüğünü, bu bütündeki fikirlerden hareketle Mevlâna'nın hayat ve çevresinin aydınlatılması gereğine vurgu yaparak şerhe geçer. Ateş'in Mesnevî beyitlerini yorumlayış biçimi, Gölpinarlı'nın yorumunda olduğu gibi marifetten kopuk bir yorum biçimidir. Bundan dolayı okuyucu, bu şerhte Mesnevî ile derunî bir münasebet kuramaz (Ateş, 2010).

2.8.3. Kemal Sönmez

Kemal Sönmez, ilk 18 beyti serbest bir manzum çeviri yöntemiyle 14'lü hece kalıbıyla tercüme eder. Sönmez'in şerhte, ney mecazından hareketle daha çok ney-insanı kâmil ilişkisi üzerinde durduğu görülür. Kâmil insanın bu âlemdeki rehberliğine dikkat çeken Sönmez, şerhini tasavvufi bir zeminde başlayıp yine aynı zeminde sonuçlandırır (Sönmez, 1968).

2.8.4. Orhan Kuntman

Orhan Kuntman, Mesnevî'nin dibâcesini nazmen tercüme edip ardından 18 beytin şerhine geçer. Beyitlerin çevirisi de nazmen yapılmıştır. Şarih, çevirisini kendisinden önceki çevirilerle kıyaslayarak ilerler. Aynı yöntemi şerhte de izler. Eserinin ilk baskısında Mesnevî'nin ilk 36 beytinin şehrini yapan Kuntman, ikinci baskıda ilk 18 beyti yeni harflere aktardıktan sonra kısa şerhlerini yapıp ilk 18 beytin İngilizce tercümesini de ekler (Kuntman, 1972, 1973, 2003).

2.8.5. Selçuk Eraydın

Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar adlı eserinde ilk 18 beytin şerhini yapar. Mesnevî beyitlerini yeni harflere aktaran Eraydın, fazla ayrıntıya girmeden beyitlerin anlamları üzerinde durur ve tasavvufi kavramların nelere işaret ettiğine dikkat çeker (Eraydın, 1994).

2.8.6. Kudsi Erguner

Kudsi Erguner, Ayrılık Çeşmesi adlı eserinin ekler kısmında Mesnevî'nin ilk 18 beytini şerh eder. Şarih, şerhte Nahîfî'nin tercüme beyitlerini kullanır. Şerhin ana eksenini, kâmil insana karşılık gelen neyin insanları derunî yolculuğa çağırması oluşturur (Erguner, 2002).

2.8.7. Erkan Türkmen

Erkan Türkmen, ilk 18 beyti iki bölüme ayırarak şerh eder. Şarih ilk bölümde beyitlerde kendince önemli olan ifade ve kelimeleri açıklar. İkinci bölümde de beyitlerin yalın ve mecaz anlamları üzerinde durulur. Şarih diğer beyitlere oranla özellikle birinci beyti oldukça geniş şerh edip beyitlerin izahında eski ve yeni şarihlerin görüşlerinden yararlanır (Türkmen, 2007).

2.8.8. Süleyman Uludağ

Süleyman Uludağ, aslında bir şerh yazmamış ancak onun sohbetlerinden Abdurrezzak Tek'in tuttuğu notlar 18 beyit şerhi olarak düzenlenmiştir. Uludağ'ın şerh yöntemi seleflerinin şerh yöntemine benzer bir şekilde ilerler. Ancak seleflerinden Bursevî'nin şerhine daha çok itibar eder. Eserdeki temel izlek, Hak yolculuğunda salikin yani insanın nasıl bir çizgi izlemesi gerektiğidir (Tek, 2008).

2.8.9. H. Kâmil Yılmaz

H. Kâmil Yılmaz, Mesnevî'nin ilk 34 beytini şerh eder. Beyitlerin tercümesi Ahmet Metin Şahin'in aruzla yaptığı çeviridir. Şarih her beytin şerhini bir başlık altında işler ve seleflerinin Mesnevî şerhlerini dikkate alarak onlardaki bilgi ve birikimi yeniden yorumlar. Bu yorumlamalarda günümüze ilişkin gönderiler özellikle dikkat çeker. Şarih, beyit şerhlerinin baş ve sonlarında beyitte anlatılmak istenen temel düşünce üzerinde durur (Yılmaz, 2008).

2.8.10. Ömer Tuğrul İnançer

Ömer Tuğrul İnançer, Mesnevî'nin ilk 79 beytinden seçtiği beyitleri şerh eder. Şarih eserini bölümlere ayırmış ve her bölüme bir başlık vermiştir. Eserde muhtevayla ilişkili 16 başlık vardır. Şerhte çok geniş kaynak kullanımı ile dikkat çeken şarih, şerhini temelde Mevlâna ve eserlerine yapılan alıntılarla genişletir (İnançer, 2022).

2.8.11. Ziya Avşar

Ziya Avşar'ın Aşk Meclisi adlı eseri Mesnevî'nin ilk 100 beytinin tercüme ve şerhidir. Şarih, Mesnevî beyitlerinin Farsçasını Latin harflerine aktardıktan sonra

bunları manzum bir şekilde tercüme eder. Avşar, beyitlerin niteliklerine göre bazen beyitteki bütün kelime ve ifadelerin anlam ve kavram karşılıkları üzerinde durur bazen de beytin temel izleği olan kelime ve kavramları açıklar. Avşar'ın eserinde şerh edilen 100 beyit, 26 başlık altında işlenmiştir. Seçilen başlıkların söz konusu bölümü özetlediği görülür. Şarih duruma göre bazen bir beytin geniş şerhini yaparken bazen de birkaç beyti bir arada ele alır (Avşar, 2011).

2.8.12. Fatih Çıtlak

Fatih Çıtlak'ın Mesnevî şerhiyle ilgili üç eseri vardır. Bunlardan ilki 18 beyit şerhini içeren 18 Beyit Dinle, ikincisi Padişah ve Cariye Kıssası, üçüncüsü Küfür Fedaisi adını taşımaktadır. Şarihin 18 Beyit Dinle adlı eseri klasik şerhlerden farklılık gösterir. Şarih, okuyucuya bazen kâmil insanın göstereni olarak ney gibi, bazen de neyin sözcüsü gibi hitap eder. Cevapları içinde taşıyan sorularla okuyucuyu konunun içine çekmeye çalışır. Şerhteki temel izlek neyin göstereni olan kâmil insanın dervişlere verdiği İlahî mesajlardır (Çıtlak, 2022).

Padişah ve Cariye Kıssası'nda, birinci ciltteki Padişah ve Cariye Hikâyesi şerh edilir. Şarihin şerhte kullandığı beyitler, Ahmet Metehan Şahin'in tercümesidir. Çıtlak bu eserinde metnin yaşanan hayatla ilişkisini kurmaya çabalar ve Hak yoluna gitmek isteyenlerin soru ve sorunlarına cevap bulmaya çalışır. Şerh bir sohbet üslubunda yürür. Şarih duruma göre beyitlerde geçen kavram ve sembollerin karşılıklarını verir (Çıtlak, 2013).

Şarih, Küfür Fedaisi'nde de sohbet üslubu ve soru cevap yöntemini kullanır. Şarihin amacı tasavvufi meseleleri aktarmak olduğu için meseleden habersiz olan okuyucular için konu günlük hayattan örneklerle somutlaştırılır. Çıtlak, okuyucuya özellikle hikâyedeki tasavvufi unsurları kavratmaya çalışır. Mesnevî'deki kelimelerin metnin anlaşılmasında önemli olduğunu vurgulayan şarih, kelimelerin kök ve yan anlamlarına dikkat çeker (Çıtlak, 2016; Özdemir, 2016).

2.8.13. Ahmed Hakîm

Ahmed Hakîm, eserinde beyitlerin önce birebir manzum tercümesini, ardından da açıklayıcı manzum tercümesini yapar. Her beyte tasavvufi bir başlık veren şarih, bu başlıkların beytin temel unsurlarını açıklamasına özellikle dikkat eder. Eserde temel izlek, aslı vatandan kopan insanın aslı vatana duyduğu özlem nedeniyle tekrar oraya dönmek istemesidir. Şarih Mesnevî'yi bu macerayı anlatan bir eser olarak niteler (Hakîm, 2014).

2.8.14. Abdurrezzak Tek

Abdurrezzak Tek'in şerhinde beyitler önce eski harflerle verilip tercüme edilir ardından da şerhine geçilir. Şerhin genelinde kelime ve kavramların zahirlerinden ziyade batınlarına dikkat edildiği görülür. Şerhte müridin Hak yolculuğu esnasında yapması gerekenler beyitlerle ilişkilendirilerek aktarılır. Bu malumatları beyitlerin anlamlarının verildiği bir dizge izler (Tek, 2014).

2.8.15. Kaan Dilek

Şarih, Mesnevî'nin ilk 18 beyit şerhini "semazen.net" adlı internet sitesinde yayınlamıştır.¹ Dilek, Mesnevî beyitlerinin tercümesini verdikten sonra o beyitlerle ilgili seleflerinin yaptığı yorumları bir araya getirir ve kendi tercih ettiği yorumdan hareketle şerhe geçer. İlk beyitte şerhe bu şekilde giren şarih, diğer beyitlerde daha çok kendi yorumları üzerinden hareket eder.

Cumhuriyet dönemindeki Mesnevî şerhlerinin genelde ilk 18 beyit etrafında şekillendiği görülmektedir. Şarihlerden Koner, Sönmez, Kuntman, Eraydın, Erguner, Türkmen, Uludağ, İnançer, Top, Hakîm, Tek ve Dilek şerhlerini gelenekten hareketle oluştururlar. Ateş'in şerhi farklı ancak tek boyutlu bir şerhtir. Yılmaz, Avşar ve Çıtlak ise Mesnevî'deki fikir ve düşünceleri güncel hayata taşımaya ve onlardan yeni bir fikir ve ahlak üretmeye gayret eden şarihler olarak dikkat çekerler.

Sonuç

Bu çalışmaya göre şu sonuçlara varılmıştır:

1. Mevlâna'nın Mesnevî'si yazıldığı dönemden günümüze kadar kesintisiz bir şerh silsilesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.
2. Şarihler, Mesnevî'yi muhtelif yöntemlerle şerh etmişlerdir. Bu şerhler genelde mufassal, mücmel ve seçki şerhleri biçiminde ortaya çıkmıştır.
3. Şarihler, Mesnevî'nin şerhinde büyük çoğunlukla İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd nazariyesini esas almışlardır.
4. Mesnevî'nin dinî, tasavvufî ve edebî kültürümüzü besleyen temel metinlerin başında geldiği müşahede edilmiştir.
5. Şarihler, Mesnevî şerhleri vesilesiyle nesiller arasında köprü kuran çok zengin bir ilmî ve irfanî birikim oluşturmuşlardır.

¹ Dilek, Kaan. Mevlana'nın Neyname'si, <https://semazen.net/mevlananin-neynamesi-ceviri-ve-serh-kaan-dilek/>, Erişim Tarihi: 10.11.2023.

Kaynakça

- Abdülmecid Sivasi, Şerh-i Mesnev, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi nr. 1651. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/544375> [Erişim Tarihi: 16.11.2023].
- Akdağ, R. (2023). *İsmil Rush-yi Ankarav Şerh-i Mesnev (Mecm'atu'l-Letyif ve Matmratu'l-Ma'rif) (III. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Akın, H. (2020). *bidin Paşa'nın Terceme ve Şerh-i Mesnev-i Őerfi (I-II Cild/ İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Mevlna Araştırmaları Enstitüsü: Konya
- Atabek, F. (2017). *Tlib Hasan Dede Yetmş-Őrh (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Ateş, A. (2010). "Mesnev'nin On Sekiz Beytinin Manası". 60. *Doğum Yıl Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı* (s. 37-50). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Avşar, Z. (2011). *Aşk Meclisi*. Yozgat: Kn Yayıncılık.
- Ayan, H. (1981). *Cevri Haytı, Edeb Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ayar, N. (2021). *Hacı Pri Efendinin İntihb-ı Şerh-i Mesnev Tercümesi [İnceleme-Metin (111a-1b)]*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Aydın, F. (2019). *Abdülmecid Sivas Şerh-i Cezire-i Mesnev (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Doktora Tezi. Adana: ukurova Üniversitesi.
- Aytekin, . (2017). *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnev-i Şerif Şerhi*. Umde Yayınevi.
- Bilge, B. (2022) *İsmil Rush-yi Ankarav Şerh-i Mesnev (Mecm'atu'l-Letyif ve Matmratu'l-Ma'rif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Bozaslan, S. U. (2016). *Abdülmecid Sivas'nin Şerh-i Cezire-i Mesnev'si (Metin-İnceleme) ve Ysuf-ı Snek'in Cezire-i Mesnev'sinin Türkçe Şerhleri (Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin)*. Doktora Tezi. Trabzon: KT.
- Cengiz, A. (2021). *Dervş Muhammed Őifyi, Eşserhu'l-Kitbi'l-Mesnevyyi'l-Ma'nevyyi'l-Muhtasar, Cilt 2 (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.

- Ceyhan, S. (2005). *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Ceylan, K. (2022). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevîsi III. Cilt. (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE.
- Çelik, İ. (2001). *Âbidin Paşa (1259/1843-1324/1906)'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Bilim Dalı: Erzurum.
- Çınar, B. (2009). "Ahmet Avni Konuk'un Mesnevî-yi Şerif Şerhi'nin İlk 18 Beytindeki Şerh Usûlü", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6 Fall 2009, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.872, s. 39-61.
- Çıtlak, M. F. (2013). *Mesnevî Şerhi Padişah Cariye Kıssası*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Çıtlak, M. F. (2016). *Küfür Fedaisi*. İstanbul: Sedir Yayınları.
- Çıtlak, M. F. (2022). *18 Beyit Dinle*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Coşkun, O. R. (2019). *Mehmed Şükrü'nün (Damad-ı Gelenbevi) Müntehabât-ı Mesnevî'si*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Dağlar, A. (2009). *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlânâ'nın Mesnevîsi ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (10), s. 469-504
- Dilek, K. (tarih yok). Mevlâna'nın Neynamesi-Çeviri ve Şerh. 09.07.2023 tarihinde <https://semazen.net/Mevlânânın-neynamesi-ceviri-ve-serh-kaan-dilek/> adresinden alındı.
- Duman, M. (1996). "XV. Yüzyıl Şairlerinden İbrahim Bey", *İlmî Araştırmalar*, 2, İstanbul, s. 73-78.
- Duru, N. F. (2003). "Mevlevî Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytinin Şerhi", *Tasavvuf*, Yıl 4, S. 11, Temmuz-Aralık, s. 151-175.
- Eraydın, S. (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Erguner, K. (2002). *Ayrılık Çeşmesi*. (A. A. Erguner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fazlullah Rahîmî (2016). *Gülzâr-ı Hakikat* (hzl. Arzu Meral-Aliye Uzunlar), İstanbul: Revak Yay.
- Gölpınarlı, A. (1990). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi* (6. Baskı). C. 1-3. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*. İnkılâp Kitabevi: İstanbul.
- Göre, Z. (2004). *Adni Receb Dede, Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Göre, Z. (2009) *Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)*. Ankara: Öncü Kitap.
- Güleç, İ. (2003). "Türk Edebiyatında Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri". *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 27/2, s. 161-176.
- Güleç, İ. (2004). "Türk Edebiyatında Cezire-i Mesnevî Şerhleri" *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XXIV, s. 159-179.
- Güleç, İ. (2006). "Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler", *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, Sayı 22, Güz, s.135-154.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri* (1. Baskı). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güleç, İ. (2012). "Mesnevî Şerhi/ Rûhu'l-Mesnevî". İstanbul: İnsan Yayınları.
- Güler, K. (1995). *İbrahim Beg Divanı (İnceleme-Metin-İndeks-Sözlük)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri.
- Gümüş, Z. (2007). Mesnevî'ye Cevrî'nin Manzum Şerhi: Hall-i Tahkîkât. *Journal of Turkish Studies*, 4/6, 231-250. doi.org/10.7827/TurkishStudies.880
- Güngör, Ö. (2019). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Hakîm, A. (2014). *Râh-ı Kadîm*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- İnançer, Ö. T. (2022). *Mesnevî Sohbetleri Dinle Neyden*, İstanbul: Sufi Kitap.
- İşbilir, İ. (2019). *Es-Seyyid El-Hâcc Muhammed Şükrî İbn Ahmed 'Atâ-Müntehabât-ı Mesnevî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kablânder, N. (2021). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevîsi II. Cilt. İnceleme-Metin) Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi SBE.

- Kenan Rifâi (2015). *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları
- Kızılkaya, M. (2019). *Sabûhî Ahmed Dede'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Koçoğlu, T. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin Sözlük)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Koçoğlu, T. (2014). *Ebussuud El-Kayseri Şerh-i Mesnevi*. Ankara: Laçın Yayınları.
- Koner, M. M. (2005). *Mesnevî'nin Özü*, C. 1-6, Konya: Tablet Kitabevi Yayınları.
- Konuk, A. A. (2011). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (hzl.: S. Eraydın-M. Tahralı), C. 1. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Korkmaz, A. (2021). *Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârat-ı Sabûhî Adlı Mesnevî Şerhi (4-6. Cilt)*, İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük, Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köksal, M. F. (2006). "Klasik Türk Şiirinin Kurucularından İbrahim Beg", *TÜBAR*, XIX, Bahar, s. 363-382.
- Kuntman, O. (2003). *Mesnevî Bazı Beyit ve Hikâyelerin Türkçe Şiir Çevirisi ve Yorumu*. Ankara: Zembil Basım Yayın.
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü'ş-Şürûh* (I, II, III, IV, V ve VI. cilt) İstanbul Üniversitesi, Ktp. No: TY 6309-6310-6311-6312-6313-6314.
- Onuk, O. (2016). *Abdülaziz Âsım-ı Irâkî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Öktay, N. (2008). *Muhammed Es'ad Dede ve Mesnevî Şerhi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özçakmak, F. (2022). Bir Mesnevî Şarihi Olarak Vehbî-i Yemânî ve Mesnevî'nin ilk 18 Beytinde Uyguladığı Şerh Metodu, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, Ağustos 2022.
- Özdemir, M. (2013). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20, s. 461-502.

- Özdemir, M. (2016b). *Dervîş Muhammed Şifâyî Mesnevî Şerhi, Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesnevîyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Salmani, M. (2020). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevîsi I. Cilt. (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevindik, B. (2019). *Hacı Pîrî Efendinin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (53b-110b)]*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Seyyid Mehmed Ali, "Mesnevî-yi Manevî" Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Kitaplığı No. 2780.
- Sönmez, K. (1968). *Açıklamaları ile Mesnevî Ummanı'ndan 18 Hakikat İncisi*. Ankara: İpek Matbaası.
- Sucu Köroğlu, N. & Karadağ, H. (2022). Mesnevî-i Şerîf'te Yer Alan "Bir Adamın Ayının Vefâkârlığına Güvenmesi" Başlıklı Hikâyenin Farklı Tercüme ve Şerhlere Göre Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 317-337. DOI: 10.52642/susbed.1111490
- Şenarslan, N. F. (2020). *Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyatı (Miskin-nâme, Şobân-nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî-i Me'nevî-i Mevleviyyet, Ney-nâme, Kalem-nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizin*. C.II. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Şentürk, A. (1991). *Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Nehir Yay.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (1975). *Şerh-i Mesnevî (2. Basım)*. C. 1-14. İstanbul: Şâmil Yayınları
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (1. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tek, A. (2008). *Süleyman Uludağ ile Mesnevî Dersleri*. A. Tek, & H. M. Kara, Süleyman Uludağ Kitabı (s. 433-444). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tek, A. (2014). *Hazret-i Mevlâna Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif-İlk On Sekiz Beyit Şerhi*. Bursa: Bursa Akademi.
- Temizel, A. (1996). *Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Tiyek, M. A. (2022). *İbrahim Aczî Kendi'nin Hayatı Eserleri ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi SBE.

- Top, H. H. (2019). *Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi*, Konya: Rûmî Yayınları.
- Topal, A. (2006). *Adnî Receb Dede, Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Türkmen, E. (2007). *Mevlana Mesnevi'sinin Evrenselliği*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yay.
- Uçar, A. (2022). *Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Rûmî Yayınları.
- Uzunlu, C. (2017). *Hacı Pîri Efendi'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (1b-53b)]*, Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Vural, H. (2004). *Çoban-nâme*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay. 8
- Yalap, H. (2014). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Yavuz, K. (2007). *Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si, Mesnevî Tercüme ve Şerhi, I. Cilt İnceleme-Gramer ve Sözlük; II. Cilt Metin*. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.
- Yetik, E. (1992). *İsmail Ankaravî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Yıldız Er, E. (2018). *Hacı Pîri-İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî (1-50 Varak) (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Yılmaz, H. K. (2008). *Dinle Neyden*. İstanbul: Erkam Yayınları.

II. BÖLÜM

MESNEVÎ'NİN MANZUM / MENSUR TÜRKÇE ŞERHLERİ

Mu'înüddîn b. Mustafa ve Mesnevî-yi Murâdiyye

Meryem ARSLAN*

Elif DÜNDAR**

Özet

Türk edebiyat tarihi açısından özel bir yeri olan Mesnevî-yi Murâdiyye, Türkçe Mesnevî şerhleri açısından da önemlidir. Mesnevî-yi Murâdiyye öncülleri olan Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr ve Feleknâme ile İbrahim Beg Divanından, Mesnevî tercüme ve şerhini müstakil bir eser olarak ele alma bakımından ayrılır. Muinî bu eserde, Mesnevî'nin birinci cildini 14.400 beyit gibi bir hacim içerisinde şerh eder. Eserin kendi dönemi içerisinde Türkçe ile şerh edilmiş olması dikkat çekicidir.

Bu çalışmada önce şairin hayatı, edebî kişiliği üzerinde duruldu ve ardından da şarihin şerh metodunun nasıl bir dizgi içerisinde ilerlediği göstermeye çalışıldı. Şarihin düzenli bir çeviri-şerh yöntemi olmasa bile eseri işleyiş bakımından belirli bir tertip ile yürüdüğü görülür. Eser, Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri gösterdiği için çalışma, bu dil özelliklerinin özet olarak toplandığı bir başlık ile ayrıca değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Muinü'd-din bin Mustafa, Mesnevî-yi Murâdiyye, çeviri, şerh

Muinü'd-din bin Mustafa and The Mathnawi-yi Muradiyya

Abstract

Mesnevi-yi Muradiyye, which has a special place in terms of Turkish literary history, is also important in terms of Turkish Mesnevi commentaries. The Mathnawi-yi Muradiyya differs from the Logic of Gülşehri, which are its predecessors, in terms of treating the Mathnawi translation and commentary as a separate work, from the Ibrahim Beg Divan. In this work, Muini annotates the first volume of Mathnawi in a volume of 14,400 couplets. It is noteworthy that the work was annotated in Turkish during its own period.

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ameryem@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1621-0286

** Yüksek Lisans Öğrencisi, edundar01@hotmail.com, ORCID: 0009-0007-4966-4237

In this study, first the poet's life and literary personality were focused on, and then it was tried to show how the interpretation method of the song proceeds in a string. Even if the narration does not have a regular translation-commentary method, it is seen that the work is carried out with a certain order in terms of functioning. Since the work shows the linguistic features of the Old Anatolian Turkish, the work has been evaluated separately with a title in which these linguistic features are summarized.

Keywords: Muinü'd-din bin Mustafa, Masnawi-yi Muradiyya, translation, commentary

Giriş

Mesnevî'nin manzum bir metin olması, ona dair ilk tercüme ve şerh denemelerini manzum metinlerin konusu hâline getirmiştir. Bu anlamda hikâyeleri doğrudan Mesnevî'den alarak ilk tercüme ve şerh denemelerini Gülşehrî (ö.1335) yapar. Şair, Feleknâme ve Mantıku't-Tayr adlı eserlerinde Mesnevî'den seçtiği beş hikâyenin tercüme ve kısmî şerhlerini kaleme alır. Gülşehrî'den sonra benzer bir tecrübeyi İbrahim Beg (XV. yy), Mesnevî'den seçtiği 12 hikâyenin tercüme-şerh örneğini Dîvân'ında gerçekleştirir. Ancak Mesnevî'nin birinci cildinin nazmen çeviri ve şerhini iki cilt hâlinde 14.404 beyitlik bir hacimle ortaya koyan Mu'înî'nin Mesnevî-yi Murâdiyye'si, kendi alanında tek eser olma özelliğini taşır. Şarih şairin ortaya koyduğu bu eserin kendisinden önce bir örneği bulunmadığı gibi kendisinden sonra da bu çapta manzum bir Mesnevî şerhi görülmez.

Mu'înî'den yarım asır sonra manzum Mesnevî şerhi yapan Dede Ömer Rûşenî (Ö.1486/87)'nin Çobannâme'si 530 beyit, Neynâme'si ise 1082 beyittir. Yine Mu'înî'den iki buçuk asır sonra manzum Mesnevî şerhi yapan Cevrî'nin (ö.1654) Hall-i Tahkîkât'ı 415 beyit, Aynü'l-Füyûz'ı ise 1260 beyitlik seçki şerhleridir. Bu vadide eser veren Adnî Receb Dede (ö.1689)'nin Nahl-ı Tecellî'sinde ise Mesnevî'den seçilen aşk konulu 339 beytin tercüme şerhi vardır. Bu durumdan anlaşılacağı üzere Mu'înî'nin eseri hem kendisinden önceki hem de kendisinden sonraki manzum şerhlerden kıyas kabul etmeyecek derecede üstündür ve aşılamamış örnek bir eser olarak edebiyat tarihindeki önemini korumaktadır.

Muîni'nin Hayatı

Mesnevî'nin ilk mütercim şarihlerinden biri olan Muînüddîn bin Mustafa'nın hayatı hakkındaki bilgiler, oldukça sınırlıdır. Muîni'ye dair bilgilerimiz, onun günümüze ulaşan yegâne eseri olan Mesnevî-yi Murâdiyye'ye dayanmaktadır. Şairin doğum ve ölüm tarihlerine dair elimizde bir kayıt yoktur ancak eserini 1436 yılında yazmasına dayanarak on beşinci asrın ilk yarısında yaşamış olduğunu ileri sürebiliriz. Eserini Sultan II. Murad'a (1421-1444) sunmuştur. Mesnevî-yi Murâdiyye'de geçen *Mevleviyem Mevleviyem Mevlevi/ Mevlevi olmayan olur levlevi* beytinden hareketle şairin Mevlevî tarikatına bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Eserde bu hükmümüzü doğrulayan başka deliller de vardır. Şair, eserde Mevlâna'nın yanında Şems-i Tebrizî, Sultan Veled ve Hüsameddin Çelebi gibi diğer yol büyüklerinden de hürmet ve sitayişle bahsetmektedir. Şair, bu Mevlevî büyüklerinden sonra kendi şeyhi olan Abdurrahîm adlı bir zatı da zikretmektedir. Şairin şeyhi olduğu âşikar olan bu zatın, onun yaşadığı dönemde ün salmış olan Abdurrahim-i Karahisarî mi yoksa Abdurrahim-i Merzifonî mi olduğu araştırmacılar tarafından tartışılmış ancak bu konuda ikna edici bir sonuca ulaşamamıştır.

Muîni'nin isminden ilk defa *Afyon İli Tarihi* adlı eserinde Süleyman Gönçer bahseder ve ilaveten şairin Afyonlu olduğunu söyler. Ancak bu bilginin doğruluğundan emin değiliz. Şairin hayatı ve eseri üzerinde daha sonra Faruk Kadri Timurtaş ve Hasibe Mazıoğlu da durmuş ve Muîni'nin şeyhinin Abdurrahim-i Merzifonî olduğunu ileri sürmüşlerdir. Feridun Nafiz Uzluk ve ona dayanarak da Gönçer ise şairin şeyhinin Abdurrahim-i Karahisarî olduğuna kanidirler.

Muîni'nin önemi, bildiğimiz kadarıyla müstakil bir eserde Mesnevî'nin ilk Türkçe tercüme ve açıklamasını yapan kişi olmasıdır. Yazdığı Mesnevî şerhiyle dönemin önde gelen şairlerinden olan Muîni, Mevlevî şairler arasında da önemli bir yere sahiptir.

Mevlevî tarikatına mensup olan şair, mutasavvıf bir kişidir. Onun bu özelliği, şiirlerinin muhtevasını belirleyen temel etkenlerden birisidir. Eserine bakıldığında Muîni'nin Mesnevî mütercimi ve açıklayıcısı olması hasebiyle bu konunun gereğine uygun olarak bir nasih gibi konuştuğu görülür. Metin içinde yer alan kimi manzumelerde de duygularını şevkli bir şekilde dile getiren bir Hak âşığı görüntüsü verir. Şairin eserinde durağan üsluplu öğretici ve hikmetli manzumelerle İlahî aşk neşvesiyle yazılmış coşkun şiirler bir arada bulunur (Yavuz, 2009; Uzluk, 1964; Köprülü, 1933; Mazıoğlu, 1973, 2009; Timurtaş, 1973; Gönçer, 1971).

Mesnevî-yi Murâdiyye

Muînüddîn bin Mustafa'nın Mesnevî-i Murâdiyye adlı eseri, İbrahim Beg Dîvânî'ndaki manzum tercüme-şerh nitelikli on iki Mevlanâ hikâyesini saymazsak Mesnevî'nin müstakil bir eser olarak ilk Türkçe tercüme ve açıklamalarından biridir. Bu sebeple eser, Türk edebiyatı tarihinde ve mesnevî edebiyatı diyebileceğimiz gelenek içinde önemli bir yere sahiptir.

Mesnevî-i Murâdiyye, Sultan II. Murad'ın isteği üzerine yazılmıştır. 1436 yılında tamamlanan eser, Sultan II. Murad'a sunulmuştur. Muînî eserinin adının Mesnevî-yi Ma'nevî, lakabını ise Sultan Murad'a izafeten Mesnevî-yi Murâdiyye olduğunu söyler.

İki ciltten oluşan eserde 14.404 beyit yer almaktadır. Klasik tertibe uygun olarak eserine besmele, hamdele ve salvele bölümleri ile başlayan Muînî, tevhid, na't ve dört halifeye övgünün ardından Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî, Sultan Veled, Hüsameddin Çelebi ve hocası Şeyh Abdurrahim'i över. Bu bölümlerin ardından şarih, eserin Mesnevî'den seçme olduğunu ve bu seçmeyi Sultan II. Murad için yaptığını, eserin sultan tarafından kabul göreceğini ümit ettiğini söyler ve Sultan II. Murad övgüsüne geçer. Giriş niteliğindeki 233 beytin ardından Mesnevî'nin birinci cildinin tercüme ve şerhine geçilir. Şarih her ne kadar seçme beyitlerin izahı dese de eser Mesnevî'nin birinci cildinin tamamının tercüme ve şerhidir. Şairin bu beyanından önce seçki yapıp o beyitleri tercüme ve şerh etmeyi düşündüğünü ancak yazıma başlayınca birinci cildin tamamının tercüme-şerhini yaptığını tahmin ediyoruz.

İki ciltten oluşan eserin ilk cildinde hakikî aşk ile mecazî aşkın farkını işleyen Padişah ve Cariye kıssası, taklit ile yakının gülünç kıyasını anlatan Bakkal ve Papağan hikâyesi; din kisvesi altında dini tahrif eden Yahudi padişahla Mecusî vezirin hikâyesi, tevekkülü yanlış anlayan Aslan ile Tavşan hikâyesi vardır. Ana hikâyeler bunlar olmakla birlikte bu hikâyelerin içine yerleştirilmiş olan ve Mesnevî'nin çerçevesi hikâye anlayışından gelen konuya uygun ikincil hikâyeler vardır.

İkinci ciltte ise kulluğun sultanlığa galebe çaldığı Rum elçisinin Hz. Ömer'i ziyareti kıssası; ölmeden önce ölmeyi anlatan Hindistan'a giden bir tüccarın papağanından o yerin papağanlarına selam götürme kıssası; teslimin gerçek sultanlık olduğuna dair Hz. Ömer ile çalgıcı kıssası; zahirî bilgi ile marifetin farkının işlendiği yoksul bir bedevinin fakirlik yüzünden karısı ile arasında geçenlerin kıssası; kibir ve gösterişin gülünçlüğünü anlatan omzuna aslan resmi dövdürmek isteyen bir Kazvinlinin kıssası yer alır. Yine bu ana kıssaların içine

serpiştirilmiş öğüt verici küçük hikâyeler yer almaktadır. Bu hikâyelerin tercüme ve şerhinin ardından eser klasik tertibe uygun olarak hatime bölümü ile son bulur.

Kendinden önce ve devrinde yazılan mesnevîler içinde en hacimli eser olan Mesnevî-yi Murâdiyye içinde yukarıda bahsi geçen hikâyelerle ilgili yer yer onların konularını da işleyen gazel ve kaside nazım şekilleriyle yazılmış manzumeler de bulunur. Mesnevî'nin şerhinin yapıldığı beyitlerde aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbı kullanılırken gazel ve kasidelerde kullanılan aruz kalıpları çeşitlilik göstermektedir.

Eserinde Türkçeyi ustaca kullanan şairin Farsça manzumeler de yazması bu dile vukufunu gösteren önemli bir ölçüttür. Şarih eserin tercüme ve açıklama bölümlerinde sade ve anlaşılır bir dil kullanırken lirik diyebileceğimiz bölümlerde ağır ve sanatlı bir dil kullanmıştır. Eserde ayrıca dikkat çeken bir husus da şarihin halk deyişlerini, atasözleri ve deyimleri konuya uygun olarak ustaca ve sık sık kullanmasıdır. Bu da eseri daha anlaşılır ve sohbet havasında yazılmış bir eser niteliğine büründürür.

Mesnevî-yi Murâdiyye'den ilk bahseden Fuat Köprülü'dür. Köprülü eserin müterciminin meçhul olduğunu söyler. Feridun Nafiz Uzluk eserden bahseden ikinci kişidir. *Şair Muînî Mustafa'nın Mesnevî Çevirisi, Mesnevî-i Murâdî* başlıklı bildirisini ile eseri ilim camiasına tanıtmıştır. Süleyman Gönçer ve Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu eser hakkında bilgi veren diğer araştırmacılarıdır. Mesnevî-yi Murâdiyye'yi dil ve edebiyat camiasına en geniş şekilde tanıtan isimler ise eser hakkında hazırladıkları bildirilerle Faruk Kadri Timurtaş ve Hasibe Mazıoğlu olmuştur (Yavuz, 2009; Uzluk, 1964; Köprülü, 1933; Mazıoğlu, 1973, 2009; Timurtaş, 1973; Gönçer, 1971).

Mesnevî-yi Murâdiyye'nin Nüshaları

Eserin birinci cildinin bilinen iki nüshası, ikinci cildinin ise bir nüshası vardır:

I. cilt a: Bursa İl Halk Kütüphanesi, Eski Eserler Kısmı, Ulucami Bölümü, nu. 1664. Müellif: Muînüddin bin Mustafa. Telif tarihi: 839/1435-36. Müstensih: Hasan b. Ahmed (vakfiye kaydına göre). İstinsah tarihi: 841/1437-38. Yk. 194, ölç. 278x178 mm., st. 18, yazı harekeli talike çalar nesih, cetvelsiz, âharlı kâğıt, krem renğinde, şark işi yerli olup kalın sırtı meşin mukavva ciltli.

I. cilt b: Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Yk. 204, st. 17, yazı harekeli nesih, başlıklar kırmızı cetvelsiz, kâğıt âharlı, açık krem renğinde, su damgalı ve

su yollu filigranlı, kahverengi meşin ciltli, soğuk şemseli. Müellif: Muînüddîn bin Mustafa. Telif tarihi: 839. İstinsah tarihi: 840?

II. cilt: Bursa İl Halk Kütüphanesi, Eski Eserler Kısmı, Ulucami Bölümü, nu. 1665. Yk. 214, ölç. 278x178 mm., st. 18, yazı harekeli talike çalar nesih, cetvelsiz, krem renginde, şark işi yerli olup kalın, meşin ciltli, şemseli (Yavuz, 2009).

Şarihin Şerh Yöntemi

Şarih, 215 beyitlik münacat, naat, dört halife övgüsü, yol büyüklerini anış ve II. Murad medhiyesinden sonra 18 beyitlik ney redifli bir manzume ile asıl amacı olan Mesnevî şerhine girizgâh yapar. Bu kısımdaki 18 beytin Mesnevî'nin 18 beytini model aldığı açıktır. Şarih, bu girizgâhın arkasından “Çünân ki Hazret-i Hudâvendigâr Mi-Fermâyed Kuddise Sirrehü'l-'Azîz” başlığı altında Mesnevî beyitlerinin tercüme ve şerh kısmına geçer. İlk beyti şu iki beyitle tercüme eder:

Nâle-i neyden işitgil ya bu ney

Kim neden aglar neden köyner bu ney

Gûş-ı hûş aç tuy şikâyetler ider

Ayrılıklardan hikâyetler ider (Yavuz, 2009)

Şarih, bu kısımda Mesnevî'nin neden ney ile başladığı sorusuna şu cevabı verir ki bu cevap aynı zamanda bir Mesnevî savunmasıdır: Şarihe göre beyitteki ney, kalem anlamına gelmektedir ve kalem de ilk zuhura gelen şeydir. Neyin kalem olarak açıklanması, kalemin de yorumlanması anlamına geldiği için şarih, bu kez kalemin de Hz. Peygamberin ruhuna tekabül ettiğini ve Hz. Peygamberin ruhunun da bütün ruhların sığınak ve kâmil mürşidi olduğunu ifade eder. Bu kadar az izahtan akıllı kişilerin çok anlayacağını umarak diğer beyitlerin çevirisine geçer. Şarih beyitlerin çevirisinde belli bir yöntem kullanmaz. Bazen tercüme-şerhini yaptığı beytin Farsça aslını verip ardından çeviriye geçerken bazen de aslını yazmayarak çevirisini yapıp o çeviri üzerinden şerhe geçer.

Muînî, Mesnevî beyitlerinin çevirisinde belli bir sisteme bağlanamayacak bir çeviri tarzı izler. Çevirmen-şarih ilk 18 beyti, bir neynâme olarak düşündüğü için Mevlâna'nın bizzat kaleme aldığı rivayet edilen ilk 18 beytin bir ve üçüncü beyitlerini Farsça asıllarıyla verip ardından çevirisini yaparken diğer 16 beyti manzum çeviri hâlinde metne dâhil eder. Şarihin bu kısımda yaptığı farklı ve ilgi

çekici bir şey ise ilk 18 beyit çevirisinde Mevlâna'dan tercüme ettiği beyitlerin altına yerleştirdiği yorum beyitlerinin, çeviri beyitlerin yorumu olmamasıdır. Şarih bu kısımda Mesnevî'ye girizgâh olarak başlattığı 18 beyitlik ney manzumesinin bir tür devamını bu kısımda da kullanarak iki farklı metnin bir arada yürüdüğü tuhaf bir bölüm oluşturur. Şarihin Mesnevî beyitlerinin çevirileri arasına ilave ettiği bu kısım, Mevlâna'nın ilk 18 beyti ve şarihin neynâme manzumesi iç içe bir tertip ile ilerler. Şarih böylelikle bu kısmı, Mevlâna'nın 18 beytini kendi ney merkezli manzumesiyle harmanlayarak 57 beyitte tamamlar.

Şarihin ilk 18 beyit çeviri ve şerhinde uyguladığı keyfi çeviri-şerh anlayışı, metnin tamamında görülen bir düzenli düzensizlik hâlidir. Şarih çeviri-şerhinde kendisini heyecanlandıran bir konuyla karşılaştığında çeviri ve şerhi bırakarak hemen araya o konuyla ilgili bir gazel ekleyerek hem anlatımı renklendirir hem de kendisinde farkındalık oluşturan kavramı okuyucuya o gazel vasıtasıyla aktarmayı amaçlar. Mesela şair;

Her kimün ki ol 'ışk-ıla pervâsı yok

Kuş gibidür bî-per pervâzı yok (Yavuz, 2009)

çeviri beyti önce şu dört beyitle şerh eder:

'İşkî olmayan kişi hayvân-durur

Sîreti ger sûreti insân-durur

Âdem-i bî-derdi hergiz itme fark

Şol gemiden kim ola girdâba gark

Âdem oldur kim ola ser-mest-i 'ışk

Dâmenin dutmuş ola anuñ dest-i 'ışk

'İşk etegin yâhûd ol dutmuş ola

'İşk elinden bâdeler yutmuş ola (Yavuz, 2009)

Ancak konunun aşk olması kendisini de coşturduğu için bu coşkuyu muhatabına da geçirmek için araya aşk redifli şu gazeli yerleştirir:

Kanı ışk âh ışk u vâh ışk
Bize sen lutf eyle yâ Allâh ışk

Bu cihân bütdür Halîlullâh ışk
Oldı ol asnâma hoş evvâh ışk

Dost yolında bize hemrâh ışk
Hem refîk u hem râh ışk

Kûhları vâlih ider bir kâh-ı ışk
Bin hicâb oda yakar bir âh-ı ışk

Aşkı hor eylemekdür câh-ı ışk
Niçe yûsufklar kul eyler çâh-ı ışk

Dehr mâhı şemsden neyyir olur
Şamse zav virür şu'â'-ı mâh-ı ışk

Bende-yi Abdurrahîm ol ey Mu'in
Kim odur şâhenşeh-i dergâh-ı ışk (Yavuz, 2009)

Ancak kendisi de bir sûfî olan şair, söz aşk bahsine geldiğinde bu kadarla da yetinmeyerek aşkı bu kez de coşkuyla anlatmayı bırakarak “ Sırr-ı Sühan” başlığı altında temkin diliyle anlatır. Şair burada, “Ey civan, aşkı nasıl açıklayayım? Aşk kadehi canıma aman vermez, altı yönden bana her nefes, Hak şarabını sunarlar ve ben sevgilinin nuruyla sarhoş olurum” diyerek söze girer. Altı yönden Hak nurunu gördüğünü söyleyen şarih, Cenabı Hak söz konusu olduğunda ne sayı, ne sınır, ne zat ve ne de cihet olduğunu söyler. Ona göre bu yol, nurdan nura nur ile girilen yani muhtelif perdeleri olan bir yoldur. Bunun için muhatabın da Hakk'ın nuruyla nurdan nura ulaşarak bu yolculuğa devam etmesi gerektiğini söyler.

Şair, ilk 18 beyti ney esası olarak tercümesini yapıp şerh ettikten sonra ilk hikâyeye kadar olan kısmı da aşk merkezli bir tercüme ve şerh ile götürür. Okuyucu bu kadar izahtan hiçbir şey anlamasa bile en azından aşk sırlarını söyleyen bir ney imajını idrak edecek düzeye gelmiş olur.

Şarihin Mesnevî'nin ilk kısmı için ayrıntısını verdiğimiz bu çeviri şerh yöntemi, bütün eserin şerh yöntemi olduğu için konuyu burada kesmek isabetli olacaktır.

Mesnevî-yi Murâdiye'nin Dil ve İmla Özellikleri

Metin, Eski Anadolu Türkçesi imla geleneği özellikleri gösterir. Gramer özelliklerinde de büyük farklılıklar göze çarpmaz. Eserde kapalı e'nin bulunduğu dair özel bir işaret yer almaz. Ben ve sen zamirleri, eserde bin ve sin şeklinde geçer. Eserde büyük ünlü uyumu tamdır. Küçük ünlü uyumu ise Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklaşmalar ve yer yer de düzleşmelerden kaynaklı olarak bozulmaktadır. Metinde yuvarlaklaşmanın b/m dudak ünsüzlerinden, -g düşmesinden (sarığ > saru gibi), bazı eklerden (-up, -dur-, -sun gibi) kaynaklandığı belirlenmiştir. Sıtma, yuku gibi sözcüklerde kelime başında ünlü düşmesi; birbiri, arayım gibi sözcüklerde eklerde ünlü düşmesi örnekleri tespit edilmiştir. Kendü+öz, n'it- gibi sözcüklerde ünlü birleşmeleri olduğu görülür. Metinde od, baş, tad gibi sözcüklerde uzun ünlülerin kullanımına rastlanmıştır. Eserde ünsüz değişimleri örnekleri de bulunmaktadır. Kelime başında bugünden farklı olarak k'nin korunduğu görülmüştür: kankı; kanı gibi. Kelime içinde k>h değişimli örnekler de rastlamıştır: korhu, uyhu, ohu- gibi. bar>var; bar->var- örneklerinden de anlaşılacağı gibi b>v değişimi de tamamlanmıştır (Yavuz, 2009).

Sonuç

Bu çalışmada Muînü'd-din bin Mustafa'nın şerhinde kendine özgü bir anlayışla, bir yöntem geliştirmeye çalıştığı gözlemlenmiştir. Şarih, çeviri şerh metninden ayrılarak zaman zaman kendi düşüncelerini esere dâhil etmiştir. Şarih, Türkçe bir şerh yazmayı, bir övünç vesilesi sayar. Eserin manzum olan bir metni yine manzum bir çeviri-şerh yöntemiyle anlatması dikkat çekicidir.

Kaynakça

- Çelebioğlu, Amil (1999). *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. yy'a kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Gönçer, Süleyman (1971). *Afyon İli Tarihi*. İzmir.
- Köprülü, Mehmed Fuad (1933). “Anadolu’da Türk Dil ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış”. *Yeni Türk Mecmuası*, (5): 378-394.
- Mazıoğlu, Hasibe (1973). “Mesnevi’nin Türkçe Manzum Çeviri ve Şerhleri”. *Bildiriler-Mevlânâ’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri (15-17 Aralık 1973)*. (hzl. M. Önder). İstanbul: İş Bankası Kültür Yay. 275-296.
- Mazıoğlu, Hasibe (2009). *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*. Ankara: TDK Yay.
- Mu‘înüddin bin Mustafa. *Mesnevî-i Murâdiyye*. Bursa İl Halk Kütüphanesi. Eski Eserler Kısmı. Ulucâmi Bölümü. Nu. 1664-1665.
- Timurtaş, Faruk K. (1973). “Mu‘înî’nin Ma‘nevîsi (Murâdiyye) – Mesnevi’nin İlk Manzum Çevirisi”. *Bildiriler, Mevlânâ’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri (15-17 Aralık 1973)*. (hzl. M. Önder). İstanbul: İş Bankası Kültür Yay. 258-267.
- Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (yesevi.edu.tr) Erişim Tarihi: 20.11.2023.
- Uzluk, Feridûn Nafiz (1964). “Şair Mu‘înî Mustafa’nın Mesnevi Çevirisi, Mesnevî-i Murâdi”. *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963*. Ankara: TDK Yay. 113-141.
- Yavuz, Kemal (hzl.) (2007). *Mu‘înî’nin Mesnevî-i Murâdiyye’si, Tercüme ve Şerhi (II. cilt Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.
- Yavuz, Kemal (hzl.) (yty). *Mu‘înî’nin Mesnevî-i Murâdiyye’si (Giriş-Metin)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78437/muini---mesnevi-i-muradiyye.html> [erişim tarihi: 23.11.2023].

Aydınlı Dede Ömer Rûşenî ve Çobannâme - Neynâme Hikâyeleri

Bestami BİLGE*

Özet

Mevlâna'nın Mesnevî'sine 15. yüzyıldan bu yana birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerin birçoğu mensur, bir kısmı da manzum şerhlerdir. Biz bu çalışmamızda Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'nin Mesnevî'deki Musa ile Çoban Hikâyesi'nden esinlenerek yazdığı Çobannâme ile Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinden hareketle kaleme aldığı Neynâme adlı eserlerini ele aldık. Çalışmada, ilk önce Rûşenî'nin hayatı, eserleri daha sonra Çobannâme, Çobannâme'nin bölümleri hakkında bilgi verilmiştir. Sonraki bölümlerde Çobannâme, şerh metodu açısından değerlendirilmiş, şarihin maksadına, şerhin kaynaklarına değinilmiş, Rûşenî ile diğer şârihlerin ilgisine yer verilmiştir.

Neynâme'nin incelendiği diğer bölümde ise Neynâme ile ilgili genel bilgiler verilmiş, eserin bölümleri açıklanmıştır. Daha sonra Neynâme, şerh metodu açısından değerlendirilmiş, Neynâme'nin şerhinde Rûşenî ile diğer şârihler arasındaki bağlantılar ortaya konmuştur. En son da Neynâme'nin kaynakları ile ilgili bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Ömer Rûşenî, Çobannâme, Neynâme.

Aydınlı Dede Ömer Rûşenî (d. 1486-1487), Çobannâme and Neynâme Stories

Abstract

Many commentaries have been written on Mevlâna's Mathnawi since the 15th century. Most of these commentaries are in prose and some are in verse. In this study, we discussed the works of Aydınlı Dede Ömer Rûşenî, named Çobannâme, which he wrote inspired by the Story of Moses and the Shepherd in Mathnawi, and Neynâme, which he wrote based on the first eighteen couplets of Mathnawi. In the study, information was first given about Rûşenî's life and works, then about Çobannâme and the sections of Çobannâme. In the following chapters, Çobannâme was evaluated in terms of the commentary method, the sources of the commentary were mentioned, and the interest of Rûşenî and other commentators was included.

In the other section where Neynâme is examined, general information about Neynâme is given and the sections of the work are explained. Then, Neynâme was evaluated in terms of commentary method, and the connections between Rûşenî

* Öğr. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, bbilge@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8851-4062

and other commentators were revealed in the commentary of Neynâme. At the end, information about the sources of Neynâme is given.

Keywords: Dede Ömer Rûşenî, Çobannâme, Neynâme.

Giriş

Mevlâna'nın 1260-1267 yılları arasında yazdığı yaklaşık 26.000 beyitten ve altı ciltten oluşan Mesnevî'si Türk edebiyatında yazıldığı dönemden bu yana çok fazla ilgi görmüştür. Farsça yazılan bu eser daha sonraki dönemlerde birçok kişi tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. 15. yüzyıla birlikte başlayan şerh geleneği günümüzde de devam etmektedir. Mesnevî'nin tamamına veya bir bölümüne yapılan şerhlerin toplamı kırk beş civarındadır. Mesnevî'ye yapılan şerhlerin çoğu Mesnevî'nin bir bölümüne yapılan şerhlerdir. Mesnevî'nin tamamına yapılan şerhler şu anki bilgilerimize göre yedidir.

Mesnevî'nin şerhleri çoğunlukla mensur olarak kaleme alınmıştır. Mensur şerhlerin yanında manzum şerhler de vardır. Bu manzum şerhler Mesnevî'nin bir kısmına yapılan şerhlerdir.² Biz bu çalışmamızda 15. yüzyılda Aydınlı Dede Ömer Rûşenî tarafından Mesnevî'deki Musa ile Çoban Hikâyesi'ne ve Mesnevî'nin ilk on sekiz beytine manzum olarak yazılan Çobannâme ve Neynâme adlı şerhleri incelemeye çalıştık.

Çobannâme ve Neynâme ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Bu eserlerin eski harfli metinleri günümüz alfabesine aktarılmış ve bunlarla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Çobannâme'ye, birçok araştırmacı tarafından Mesnevî'deki Musa ile Çoban hikâyesinin genişletilmiş tercümesi olarak bakılır. Hasibe Mazıoğlu, Musa ile Çoban Hikâyesi'nin genişletilmiş tercümesi ifadesini kullanmıştır (Mazıoğlu, 1988: 53). Semra Aydemir de Çobannâme için, genişletilmiş tercüme ifadesini kullanır (Aydemir, 1990: 21). Mustafa Uzun, Musa ile Çoban Hikâyesi'nin serbest tercümesidir, der (Uzun, 1990:VIII). Semra Tunç, genişletilmiş telif bir eser olarak tabir eder (Tunç, 1997: 239). Hidayet Ünal, telif tercüme ifadesini kullanır (Ünal, 2003: 18). Hanifi Vural, eserin, giriş kısmıyla nasihatlerle hikâyelerle tercüme olmaktan uzaklaşıp telif bir eser hüviyeti kazandığını ifade etmiştir (Vural, 2004: 8).

² Son dönemlerde Mesnevî'nin şerhleri üzerine yapılan tasnif çalışmaları için bakınız: Kılıç, Atabey (2007). "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu 12-13 Nisan*; Kılıç, Atabey (2012). "Mevlevîlik Kültürüne Katkı Mesnevî Şerhleri Projesi", *Sufi Araştırmaları- Sufi Studies*, Sayı 2, 2012, s. 13-23; Güleç, İsmail (2009). "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6 Fall, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.879, s. 214-230; Özdemir, Mehmet (2016). "Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20 Fall 2016, p. 461-502

Orhan Kemal Tavukçu da Mustafa Uzun gibi telif-tercüme ifadesini dile getirmiştir (Tavukçu, 2005: 36). Eser hakkında en son yapılan çalışmalardan biri Necip Fazıl Şenarşlan'a aittir. Şenarşlan, Çobannâme için eserin birebir çeviriden ziyade bir edebî adaptasyon formunda kaleme alınmıştır, bu cihetiyle eser, telif-tercüme bir eser olarak değerlendirilebilir ifadelerini kullanır (Şenarşlan, 2020: 18). Biz de Çobannâme'ye sadece bir tercüme demenin eksik bir değerlendirme olacağını düşünüyörüz. Mesnevî'de aşğı yukarı doksan beyit olarak yer alan hikâye Çobannâme'de beş yüzü aşkın beyitle şerh edilmiştir. Eserde yer alan hikâyeler, temsiller, nasihatler, yeri geldiğinde ayet ve hadislere göndermelerle birlikte yapılan açıklamalar Çobannâme'ye başlı başına telif bir eser olma özelliğı kazandırmıştır. Biz çalışmamızda Çobannâme'yi, Mesnevî'deki Musa ile Çoban hikâyesi ile mukayese ederek Rüşeni'nin şerh yöntemi çerçevesinde değerlendirdik.

Çalışmamıza konu olan Aydınli Dede Ömer Rüşeni'nin diğeri manzum şerhi Neynâme'dir. Neynâme, Mesnevî'nin ilk on sekiz beytine 1000'i aşkın beyitle yapılan bir şerhtir. Neynâme üzerinde de birden çok çalışma yapılmıştır. Arap harfli metin ilk olarak 1990 yılında Mustafa Uzun tarafından 2020 yılında ise Necip Fazıl Şenarşlan tarafından latin harflerine aktarılmıştır. Uzun, Neynâme'yi 1028 beyit, Şenarşlan ise 1082 beyit olarak tespit etmiştir. Çalışmamızda, Neynâme'yi Mesnevî'nin ilk on sekiz beytiyle mukayese ederek incelemeye çalıştık. Rüşeni'nin Neynâme'de kullandığı kaynakları şerh metodu çerçevesinde değerlendirdik.

Dede Ömer Rüşeni'nin Hayatı

Asıl adı Ömer b. Ali İbnu binti Umur Bey'dir. Aydın'ın Tire yakınlarındaki Güzelhisar kasabasındandır (Tavukçu, 2005: 18). Özellikle Neynâme adlı eserinde memleketi, hayatının bazı kesitleri hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca doğup büyüdüğü yerler olan Tire ve Aydın'a “tîre” ve “rüşen” sözcükleriyle göndermelerde bulunur:

Sorarsan tuhfesi Mısır'ın şekerdir
Velî Aydın ilinin Rüşeni'dir (Şenarşlan, 2020: 503)

Küfrümi hod-binligümi din iden
Tîreligüm Rüşen u Aydın iden (Ünal, 2003: 113)

Giderüp iflasunı ide ganî
Tîreligün eyleyüben rüşeni (Ünal, 2003: 124)

Eski kaynaklarda Rûşenî'nin doğum tarihi ile ilgili kesin bilgiler yoktur. Bazı kaynaklar 820/1417 tarihini vermişlerdir fakat bunları kesin olarak kabul etmek mümkün değildir (Ünal, 2003: 15). Aydınli olması hasebiyle şiirlerinde Rûşenî mahlasını kullanmıştır.

Rûşenî'nin eğitim hayatının bir kısmını Tire'de bir kısmını da Bursa'da sürdürdüğüne dair bilgiler vardır. Şairin gençlik döneminde Bursa'da geçirdiği süre zarfında Tokatlı Melihî ile yakın arkadaş oldukları da bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda Larende'ye ağabeyi Alaattin Çelebi'nin yanına gitmiştir. Bir süre burada kaldıktan sonra rivayetlere göre ağabeyinin telkinleriyle Bakü'ye giderek Şeyh Yahya Şirvanî'ye intisap etmiştir. Orada tasavvuf tahsilini tamamlamıştır. Daha sonra Bakü, Gence, Berdaa, Şirvan, Karabağ gibi yerlerde irşad vazifesi görmüştür (Tavukçu, 2005: 22). Rûşenî daha sonraki yıllarda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la tanışmıştır. Uzun Hasan, Rûşenî'nin ününü duyduğu zaman kazaskeri Kadı Hasan'ın nişancısı İbrahim Gülşenî'yi Tebriz'e gelmesi için Dede Ömer Rûşenî'ye göndermiştir. Gülşenî elçi göreviyle Dede'nin yanına gitmiştir. Bu aşamada Rûşenî'nin daveti kabul edip Uzun Hasan'ın yanına gidip gitmediği muallaktır ama bu olayların neticesinde İbrahim Gülşenî müşşidini bulmuş Rûşenî'ye intisap etmiştir, bilindiği gibi onun halifesi olmuştur. Dede, daha sonra Sultan'ın eşi Selçuk Şah Begüm tarafından Tebriz'e davet edilmiştir. Dede Ömer, bunun üzerine Tebriz'e gelmiş ve oraya yerleşmiştir. Uzun Hasan'ın ölümünden sonra tahta sırasıyla Halil Sultan ve Yakup Bey geçmiştir. Rûşenî, Yakup Bey zamanında da sarayla yakınlığını sürdürmüştür. Kaynakların birçoğu Rûşenî'nin 891/1486-87'de öldüğünü belirtmiştir. Sicill-i Osmanî, ölüm tarihi olarak 907/1501-2 yılını vermiştir. Mezarının yeri konusunda yaygın kanaat Tebriz'de Selçuk Hatun tarafından yaptırılan tekkenin haziresinde medfun olduğudur. Bazı kaynaklar ise mezarının Tebriz'in Maksudiye Mahallesi'nde gömülü olduğunu söylemişlerdir (Tavukçu, 2005: 26).

Eserleri

Miskinnâme

Mevlâna'nın Mesnevî'sinin sadeleştirilmiş hâli gibi görünse de aslında Rûşenî'nin telif eserlerindedir. Eser, hem külliyat içerisinde hem de müstakil olarak çeşitli kütüphanelerde yer almaktadır. Genellikle öğüt içerikli metinlerden oluşur. Tasavvufun ahvali, sufinin hâlleri, büyük mutasavvıfların hikmetli sözleri, Şeyh Şibli'ye dair bazı hikâyeler, Hz. Ali hakkında bazı kıssalar, Miskinnâme'nin genel konusunu içerir. 1174 beyittir (Şenarslan, 2020: 15).

Der Kasemiyât ve Münâcât

76 beyit tutarında, kaside nazım şeklinde yazılmış olan eser, aruzun fâilâtün/fâilâtün/fâilün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Aslında Dîvân arasında da değerlendirilebilecek olan eser, üzerinde çalıştığımız nüshalarda ayrı bir metin olarak Çobânnâme'den sonra verilmiştir. Bu bakımdan ayrı bir eser olarak da değerlendirilebilir. Konu itibarıyla adından da anlaşılacağı üzere Allah'a övgü, yakarış ve yalvarmadır. Aynı zamanda eserde Allah'ın 1001 isminden oldukça fazla alıntılar yapılmıştır. Bunun dışında bazı sahabelerin, evliyaların ve peygamberlerin de isimleri zikredilmiştir (Şenarşlan, 2020: 20).

Der Medh-i Mesnevî-i Ma'nevî-i Mevleviyyet

89 beyit tutarında, kaside nazım şeklinde yazılmış olan eser, aruzun fâilâtün/fâilâtün/fâilün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere Mevlâna'nın Mesnevî ve Fih-i Mâfih isimli eserlerinin ve Mevlâna'nın övgüsünü içermektedir (Şenarşlan, 2020: 20).

Kalemnâme

Mesnevî nazım şeklinde yazılmış 101 beyitlik küçük bir eserdir. Kalemnâme bazı nüshalarda Dîvân içinde yer almış bazı nüshalarda ise Neynâme'den sonra yer almıştır (Şenarşlan, 2020: 23).

Silsile-nâme-i Meşâyih

Hız. Ali'den başlayarak Halvetiyye tarikatın silsilesinin verildiği kaside formundaki bu manzume Farsçadır. Rûşenî'den sonra yapılan ilavelerle beyit sayısı kırk ikiye çıkan *Silsile-nâme*, Halvetiyye'nin devamının da temenni edildiği bir dua bölümü ile son bulur (Tavukçu, 2005: 38). Bahsedilen bu eser Şenarşlan tarafından ayrı bir eser olarak değil *Dîvân* içerisinde 7. kaside olarak verilmiştir (Şenarşlan, 2020: 14).

Arapça Mensur Eserleri

Hâşiyeye alâ Envâri't-Tenzil ve Esrâri't-Te'vîl

Kaynaklarda böyle bir eserden bahsedilmemektedir. Türkiye kütüphanelerinde üç nüshası vardır (Şenarşlan, 2020: 25). Ancak eserin Millet Kütüphanesindeki nüshasında "Hazret-i Dede 'Ömer Rûşenî efendimizin Sûre-i Bakara hâşiyesi ve tarikatnâmesi..." şeklinde bir ifade bulunmaktadır (Tavukçu, 2005: 39). Ayrıca eserde kırmızı mürekkeple yazılmış li-Rûşenî, er-Rûşenî ifadeleri de bulunmaktadır (Uzun, 1982: 53).

Tarikatnâme

Arapça, küçük bir risale olan *Tarikat-nâme*'nin baş taraflarında 'mürşid nasıl olmalıdır?' sorusuna cevap arandıktan sonra, müridin bir gün boyunca yapması gerekenler ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kısaca tarikat âdâbı, mürşid-mürid ilişkileri ve karşılıklı durumları ele alınmıştır (Tavukçu, 2005: 39). Eserin bilinen tek nüshası yukarıda zikredilen *Hâşiye* ile birlikte aynı yazmanın içerisinde bulunmaktadır.³

Risâle fi't-tecvîd ve fi't-tasavvuf

Kaside-i Bürde'nin Arapça şerhi ile Rûşenî'nin

Mest-i râh olan müsterâh olmaz

Müsterâh olan mest-i râh olmaz

matla'lı gazelinin Türkçe şerhinden ibarettir. Rûşenî adına kayıtlı olan bu eser 1473 yılında te'lif edilmiştir (Tavukçu, 2005: 40).

Rûşenî'nin diğer eserleri Çobannâme ve Neynâme hikâyeleridir. Bu eserler Mesnevî'nin bir kısmına yapılan manzum şerhlerdir. Çalışmamızın asıl konusu da bu eserleri "Mesnevî Şerhleri" çerçevesinde değerlendirmektir. Bundan sonraki bölümde bu konuya değineceğiz. İlk önce bu eserler, daha sonra eserlerin içerikleri hakkında bilgi verip bunları şerh metodu açısından değerlendireceğiz.

Çobannâme ve Neynâme Eserlerinin Mesnevî Şerhleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Çobannâme, Mevlâna'nın Mesnevî'sindeki "Musa ile Çoban" hikâyesinin genişletilmiş çevirisidir (Mazıoğlu, 1988: 53). Metnin baş tarafındaki Farsça dibaceden anlaşıldığına göre Rûşenî, Çobannâme'yi arkadaşlarının ısrarı üzerine Mevlâna'nın Mesnevî'sindeki "*Kıssa-i Çoban bâ Mûsâ*" başlığını taşıyan bölümden tercüme etmiştir (Tavukçu, 2005: 35).

Çobannâme'nin konusu Mesnevî'den alınmıştır fakat Rûşenî eserini meydana getirirken Mesnevî'nin beyitlerine bağlı kalmadan serbest davranmıştır. Mesnevî'de birkaç beyitle anlatılan bir bölüm Çobannâme'de otuz civarı beyitle anlatılmıştır. Mazıoğlu'nun dediği gibi eser Mesnevî'deki "Musa ile Çoban" hikâyesinin genişletilmiş çevirisi niteliğindedir. Bunun yanında eserde münacatlar, nasihatnameler, hadis tercümeleri gibi kısımların olması esere telif bir eser hüviyeti kazandırmıştır (Tavukçu, 2005: 36).

³ Millet Ktp. Ali Emiri, nu. 4670/2. 39

Çobannâme Nüshaları Hakkında

Dede Ömer Rûşenî ve Çobannâme ile ilgili daha önce yapılan çalışmalara göre Çobannâme'nin müstakil ve Rûşenî külliyyatı içinde yurt içi ve yurt dışı olmak üzere altmışın üstünde nüshası vardır (Tavukçu, 2005: 93; Şenarslan, 2020: 26). Burada nüshalarla ilgili birkaç ekleme yapmak yerinde olacaktır. Orhan Kemal Tavukçu tarafından Millî Kütüphane A.3828'deki nüsha, Şenarslan tarafından da gösterilmiştir fakat Şenarslan bu eserin kataloga Şeyh Galib Mehmed Esad Efendi olarak yanlış girildiğini ifade etmiştir. İncelediğimizde bu yazmanın kayıtlandırılmasında sorun olmadığını gördük. Bursa İl Halk Kütüphanesi 2189 olarak gösterilen nüsha aslında Bursa İnebey Kütüphanesindedir. Bursa İnebey, Ulu Cami 2144'deki nüsha Tavukçu tarafından Külliyyat nüshalarından biri olarak gösterilmiş ama Şenarslan tarafından bu nüshada sadece Dîvân'ın olduğu söylenmiştir. İncelediğimizde 78b varağı itibarıyla Çobannâme'yi görüyoruz. Çorum İl Halk Kütüphanesi 4764'te sadece Dîvân değil, Çobannâme de bulunmaktadır (Dijital 101. görüntü itibarıyla). Tavukçu ve Şenarslan, Çorum İl Halk kütüphanesi 2133'te sadece Dîvân var demişlerdir fakat 32b itibarıyla Çobannâme'yi görüyoruz. Kütahya Vahid Bey 1182'de kayıtlı nüshaya ulaşamadık fakat bu kütüphane koleksiyonları arasında 1600'de Rûşenî'nin Külliyyatı var. Bu yazmada 11b varağı itibarıyla Çobannâme Mesnevîsi başlıyor.

Elbette çok fazla nüshası olan eserlerin ve belirli bir tertip sırası olmayan divanların nüshalarını tespit etmek çok kolay bir iş değildir. Yine de Rûşenî'nin Çobannâmesi'nin nüshalarının yeri, sayısı hakkında ayrıca bir araştırma yapılabilir. Bununla birlikte hangi eserlerinin müstakil, hangi eserlerinin Külliyyât veya Dîvân içerisinde değerlendirilmesi gerektiğine dair bir tasnif çalışması yararlı olabilir.

Çobannâme Bölümleri

Çobannâme, aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılmış 530 beytlik bir eserdir. Çobannâme mensur bir mukaddime ile başlar. Peygamber ve ashabına salat ve selamdan sonra Rûşenî, eseri niçin yazdığını belirtir.

Çobannâme'nin bölümlerini ve epizotlarını şu şekilde sıraladık: Mensur Bölüm; Mevlâna ve Mesnevî Övgüsü; Eserin Niçin yazıldığı: 19. beyit; Hz. Musa Övgüsü: 24-29 beyitler arası; Çobanın Allah'a yakarışı: 30-60. beyitler arası; Musa'nın Çoban'a tuhaf sözlerle kime yakarıştta bulunuyorsun dediği kısım: 61-62. beyitler; Hz. Musa'nın Çoban'ın verdiği cevaba kızması: 64-79. beyitler arası; Çoban'ın Musa'nın sözlerinden dolayı hayrete düşmesi: 80-99. beyitler; Tanrı'nın Musa'ya kızması: 100-165. beyitler arası; Tanrı'nın Musa'ya Çoban'ın özelliklerinden bahsetmesi: 166-181. beyitler arası; Tanrı'nın Musa'ya

kızmasından sonra Musa'nın içinde bulunduğu durum: 182-187. beyitler arası; Musa'nın Çoban'ı görmesi Çoban'ın durumu, Musa'nın Çoban'a tavırları: 188-191 beyitler arası; Musa'nın Çoban'ı gördükten sonra Tanrı'nın sözlerini ona aktarması: 192-208. beyitler arası; Nasihat: 275-288 beyitler arası; Hz. Musa'nın vasıflarının anlatıldığı bölüm: 289-292 beyitler arası; Musa ile bir koyun arasında geçen hikâye: 293-303 beyitler arası; Münacaat-ı Rüşenî: 304-318 beyitler arası; Zamanın Musa'sı olan Çoban hikâyesi: 319-343 beyitler arası; Rüşenî'nin Münacatları, Nasihatleri: 344-466 beyitler arası; Bir Hadisi Kutsi Tercümesi: 467-474 beyitler arası; Hz. Musa'nın hayrete düşmesi: 475-489 beyitler arası; Pend: 490-495. beyitler arası; Temsiller: 496-512. beyitler arası; Çobannâme hikâyesinin bitişi: 513-530. beyitler arası.⁴

Çobannâme'de Şerh Metodu

Şerhlerle ve Mesnevî şerhleri ile ilgili birtakım tasnif çalışmaları yapılmıştır. Bu konudaki en son çalışma Mehmet Özdemir'e⁵ aittir. Özdemir, daha önce Atabey Kılıç ve İsmail Güleç'in⁶ yaptıkları tasnifleri değerlendirmiş yeni tekliflerle başka bir tasnif oluşturmuştur. Çobannâme, Mesnevî'ye yapılan şerhler sınıflandırılmasında Mehmet Özdemir'in tasnifine göre "Mesnevî'nin Bir Kısımına Yapılan Manzum Şerhler" kategorisinde yer alır.

Çobannâme'nin şerh ve tercüme çerçevesinde nasıl bir eser olduğuna dair görüşleri giriş kısmında belirtmiştik. Çobannâme için tercüme, genişletilmiş çeviri, telif-tercüme gibi ifadelerin kullanıldığını dile getirmiştik. Çobannâme için bir şerh olduğuna dair ifadeler pek kullanılmamıştır. Rüşenî, Mesnevî'deki bazı beyitleri manzum olarak şerh etmiştir. Bazı beyitleri birebir çevirmiştir. Bazı beyitler Rüşenî için kaynak teşkil etmiş, Rüşenî bu beyitleri çevirmiş, şerh etmiş, yorumlamış yani bu konuda serbest davranmıştır. Şerhini icra ederken bazen nasihatler telkin etmiş bazen anlatmak istediği başka konulara geçiş yapmıştır. Kimi zaman aşk konusunu uzunca anlatmış kimi zaman tasavvuf kavramlarına, mertebelerine değinmiştir. Sonuçta Dede Ömer Rüşenî, Mesnevî'de yer alan bir hikâyeyi alıp kendi üslubuna göre nasihatnâme tarzında bir eser telif etmiştir.

⁴ Beyitlerin sıra numarasını verirken Hidayet Ünal'ın çalışmasını esas aldık.

⁵ Özdemir, Mehmet (2016). "Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20 Fall 2016, p. 461-502

⁶ Güleç, İsmail (2009). "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6 Fall, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.879, s.214-230.

Rûşenî, Çobannâme'ye mensur girişle başlamıştır. Peygambere salat u selamdan sonra eserini niçin yazdığını dile getirmiştir. Rûşenî, daha sonra eserinin kaynağının Mesnevî'deki Musa ile Çoban hikâyesi olduğunu ve bu eseri oluştururken Mevlâna'nın manevî olarak himmetini aldığını anlatmıştır:

*Mesnevî içinde şubân kıssasın
Nazm idüp alan özinün hissesin (19)⁷*

*Rûşenî'ye himmet idüp hûb u hoş
Âyinesinde komayup hiç gış*

*Rûhuna tûti bigi telkîn iden
Kandı ilen ağzını şîrîn iden*

*Bilmek için terceme iden sözün
Rûşenî şeklini koyup kendüzin (Ünal 20-22)*

Ünal çalışmasında, Mesnevî'de Çoban'ın övülmesi ile ilgili bölümün olmadığını söylemiş olsa Çobannâme'de Çoban'ın 15-16 beyitlik bir kısım ile övüldüğünü söylemiştir. Böyle bir başlık Mesnevî'de yoktur fakat dolaylı şekilde Çoban'ın övüldüğü yerler mevcuttur:

Mesnevî
*Z'ân ki dil cevher büved güften 'araz
Pes tufeyl âmed 'araz cevher garaz (1767)⁸*

*Ger hatâ gûyed ûrâ hâti megû
Ger büved pürhûn şehîdân râ meşû (1772)*

Çobannâme
*Söyledüğü sözde garaz olmıyan
Cevher olan sözi araz olmıyan (170)*

Hazret-i Mûsâ'nın yolda giderken bir çobanın Allah'a yalvarması Mesnevî'de beş beyitle dile getirilmiştir. Rûşenî bu beyitleri birebir tercüme etmemiştir. Bu

⁷ Burada Çobannâme beyitlerini ve numaralarını verirken Hidayet Ünal çalışmasına göre aldık: Ünal, Hidayet; *Rûşenî Ömer Dede'nin Çobân-nâme Mesnevisi (İnceleme-metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ü. SBE, Erzurum, 2003.

⁸ Burada Mesnevî beyitlerine numara verirken Mesnevî'nin ikinci cildine yapılan şerh ile ilgili çalışmayı esas aldık: Yalap, H. (2014). İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt (İnceleme-Metin-Sözlük), Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2014.

kısım Çobannâme'de otuz civarı beyitle anlatılmıştır. Aşağıda bunların bir kısmını gösterdik:

Mesnevî

Dîd Mûsâ yek şubânîrâ berâh

K'û hemî güft ey Hudâ ü ey Îlâh (1726)

(Hazret-i Mûsâ 'aleyhisselâm yolda bir şubânî gördi ya'nî Tûr Tagına giderken yolda bir çoban gördi ki ol çoban eyidürdi ey Kerîm ü ey Îlâh...) (Ankaravî şerhinden)

Tû kücâyî tâ şevem men çâkeret

Çâriket düzem künem şâne seret (1727)

(Sen kandasın tâ ben senün çâker ü hizmetkârun olam senün çârikunı dikem senün başunı tarayam) (Ankaravî şerhinden)

Çobannâme

Gördi ki yolda tutuban bir çubân

Derdile âh eyleyüp ider figân

Dir ki eyâ cümleye şâh u ilâh

Vey kamuya mesned-i puşt u penâh

...

Kuzucuk iltûp tapunı güderem

Kapuna toyunca yüzüm sürerem

Çaruğını dikerem ey bî-nazîr

Öğüne andan getürüp nân u şîr (31-34)

...

Mesnevî

Ba'd ezîn ger şerh gûyem eblehîst

Z'ân ki şerh-i îñ verâ-yî âgesîst (1781)

Ger begûyem 'aklhârâ ber küned

Ver nüvisem bes kalemhâ bi'ikened (1782)

Çobannâme

Sorma ne diyü çekme emek

Binde birin kimseye olmaz dimek (184)

Çobannâme’de tasavvuf kültürünün etkilerini eserin tamamında görürüz. Eserde birçok yerde maddiyat yanında maneviyat; ilim karşısında hikmet; akıl karşısında aşk; sûret karşısında sîret galip getirilir. Zaten Musa ile Çoban hikâyesinin özü de hikmet ve sîrettir. Eserde ana fikir olarak aşkın akıldan; samimiyetin, kalp güzelliğinin dış görünüşten çok daha üstün olduğu düşüncesi işlenir. Şu beyitlerde, içten bir âh etmenin, samimiyetin, aşkın her türlü eylemden, sözden, belagatten daha üstün olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte aşk-akıl karşılaştırmasına, aklın aşk karşısında eksik kaldığına yer verilmiştir:

*Bil ki bulardan kamu ey merd-i râh
Yahşidurur sâzişile bir kez âh (132)*

*‘Akl eşegidür burada katı leng
Balçığa batmış bigi hayrân u deng (134)*

Rûşenî, Çobannâme’de şerhini icrâ ederken yeri geldiğinde tasavvuf mertebelerine değinir. Varlık mertebelerinin dördüncüsü âlem-i mülktür. Hissedilebilen âlemdir. Âlemi nâsut âlem-i his, âlem-i anâsır, âlem-i eflâk, âlem-i kevn ü fesâd da denilir. Çobannâme Mesnevîsi’nde yer alan aşağıdaki beyitlerde âlem-i nâsutunu âlem-i lâhuta döndüren müşidine seslenen çobanın duygularını terennüm edilir (Altıntop: 2015 226).

*Sen sebeb oldun velî iy muhteşem
Ki eyledi Hak bana bu denlü kerem (259)*

*Mürşidüm oldun benim iy şehriyâr
Hızır sana yoldaş u İlyâs yâr (260)*

*Egriligüm doğrulğa döndüren
Bendesini Tanrısına göndüren (263)*

Devamında, mülk ile melekût âlemi yani cismânî ve rûhânî âlem arasındaki âlem sayılan ceberût âlemine değinilmiştir:

*Menzilümi geh melekût eyleyen
Gâh makâmum ceberût eyleyen (265)*

Şârihin eserini oluştururken vermek istediği ana düşünce belki de gönlün, niyetin sözlerden veya dış görünüşten çok daha önemli olduğudur. İnsanın düşüncesini bazen yanlış ifade edebileceğini, sürç-i lisân edebileceği, bunların hoş karşılanması gerektiği vurgulanmıştır. Çobanın samimi bir dille Allah’a yalvardığı esnada tuhaf sayılabilecek sözler söylemesi onun bu davranışından dolayı dışlanmaması gerektiği tavsiye edilir. Nitekim Mevlâna bu felsefeyi her durumda

hayatına tatbik etmiş ve bu konuda çevresine örnek olmuştur. Burada yeri gelmişken Selâhaddin Zerkûbî'yi anmak gerekir. Zerkûbî ümmî bir kişidir. Konuşurken kelimeleri bazen yanlış telaffuz ettiğinden Mevlâna bağlıları onu irşat makamına layık görmezler. Onu alaya alırlar ama Mevlâna ona yakınlık gösterir, ona muhabbet duyar. Onu irşâd makamına layık görür. Fakat diğerleri bunu yine anlayamazlar.⁹ Çobannâme'de bu durum açıkça dile getirilmiştir:

*Sanma beni nâzır olam surete
Ben gönüle nâzıram ü niyyete (104)*

*Ben nazar eylemezem illâ dile
Her ne galat söylese bakmam dile (105)*

Şârihin Maksadı

Şârihler şerh ettiği metinlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için böyle bir ameleye yönelirler. Şârihler, açıklamasının elzem olduğunu düşündükleri eserleri kendi bilgi birikimlerine, dünya görüşlerine göre şerh edip okuyucunun hizmetine sunarlar. Rûşenî de Çobannâme'yi böyle bir saikle yazmış olabilir. Rûşenî, eserini yazma nedenini gelenekteki sebab-i teliflere benzer şekilde açıklamıştır. Rûşenî, Çobannâme'nin Farsça mensur kısmında, bazı dostlarının kendisinden Mesnevî'nin bir yerinde gizli bir hazine olarak duran Çoban hikâyesi'ni Türkistan'a hediye olarak Türkçeye tercüme etmesini istediklerini eserini bu nedenle yazdığını söylemiştir (Tunç, 1997: 240).

Çobannâme'de Kullanılan Kaynaklar

Ayetler

İslâmî dönem Türk edebiyatının en önemli kaynağı hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'dir. Mesnevî'de de baştan sona buna tanık oluruz. Mesnevî'nin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışan şârihlerin ise bu kaynakları bizlere göstermemeleri düşünülemezdi. Rûşenî hem Çobannâme'de hem Neynâme'de birçok ayetten ve hadisten iktibaslar yapmıştır.

Şu mısralarda İhlas Sûresi'nden iktibas yapılmıştır:

*Birleyüben hazretüni Rûşenî
Didi huva'l-lâhu ehad ey Ganî (396)*

⁹ Avşar, Ziya (2014) "Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, "Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü", [Erişim tar. 08.11.2023] <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Mevlâna-celaleddini-rumi-muhammed>

Şu beyitte kişinin kalbinin saf olarak Allah'ın karşısına çıkması ifade edilir. Burada, Hucurat Sûresi 89. ayete gönderme yapılmıştır. (Ancak Allah'a temiz bir kalple gelenler o günde kurtuluşa erer.)

*Sâf ola her kişi ile sînesi
Olmaya bir kimseye kînesi (280)*

Çobannâme'de, Araf Suresi 172. ayette geçen ruhlar âlemine, elest meclisine gönderme yapılmıştır. (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)

*Her birinün var benimile yâkîn
Gizlüce bir sözçeğizi ey emîn (145)*

Ashab-ı Kehf'e, Kehf Suresi 18. ayetinde Kıtımir adlı köpeğe gönderme yapılmıştır:

*Kardaşı idi seg-i ashâb-ı kehf
Yankılanurdı kaya idende lehf (324)*

Kâf Sûresi'ndeki "Biz size şah damarınızdan daha yakınız." ayetine gönderme var. (Kâf 16)

*Biz ıraga ey bize bizden yakın
Zann u gümânı aluban vir yakîn (378)*

"İyiliği emret, kötülüğü men et." anlamındaki Al-i İmran 104; Tevbe 112; Hud 116; Bakara 44; Araf 199. ayetlere gönderme yapılmıştır.

*Emr-i ma'ruf diyüp sen sana
Çapma binüp nefis atına her yana (442)*

Hadisler

Rûşenî, Çobannâme'de hadislerden çok fazla alıntı yapmamıştır. Bunun yanında Çobannâme'nin bir bölümünü bir hadisin (Hastalandım, ziyaret etmedin) şerhine ayırmıştır.

Çobân hikâyesinde vurgulanan temalardan biri insanın gönül güzelliğidir. Aşağıdaki beyitte bu konuyla ilgili bir hadise gönderme yapılmıştır. Hadis şu şekildedir: "**Muhakkak ki Allâh sizin Suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat O, sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.**"

*Sanma benî nâzır olam surete
Ben gönüle nâzıram ü niyyete (104)*

Tasavvuf kültüründe "Benlik" in yok edilmesi vardır. İnsanın kendini gerçekte var olarak görmesi doğru bir düşünce değildir. Aşağıdaki beyitte "Vücûdun en büyük günahıdır." hadisine gönderme var.

*Men dime 'indî dime menni dime
Terk-i enâniyet it inni dime (452)*

Zengin olma hırsı, mal, dünya hırsı İslam dininde, tasavvuf kültüründe yanlış olan davranış tarzlarından biridir. Çobannâme'de bu hadise de gönderme yapılmıştır. “*El fakru fahri*” (Fakirlik övücüdür.)

*Özlerini leng düzetdikleri:
Fahri koyup fakri gözetdikleri (408)*

Aşağıdaki beyitte “Hastalandım, ziyaret etmedin.” hadisine gönderme yapılmıştır. Çobannâme'de 467. beyit itibarıyla bu hadis şerh edilmiştir.

*Sevgili bir kulum sayrudur
Sanma ki benden sen anı ayır dur*

*Ben hoş idem bunca 'atâlar sana
Haste olam gelmeyesin sen bana (471)*

Peygamberler ve Peygamber Kıssaları

Esas konusu Hazret-i Musa'ya dayanan birçok yerde Musa ile Çoban hikâyesinin ana bölümlerinin dışında da Hazreti Musa'ya, Hızır, İlyas, Yuşa, Harun, İsa gibi peygamberlere ve dinî şahsiyetlere bunlarla ilgili olaylara ve mucizelere değinilmiştir.

*Mûsî-i 'İmrân pey-i Yuşa' kadem
'İsî-Meryem dem-i Hârûn-ı şiyem (5)*

*Vakt ola Hızr ola tutup dögdigün
Kardaşı İlyâs ola yâ sögdigün (464)*

*Mûsî-i vakt idi çubânlıkda ol
Bulmuşidi Hızr bigi hakka yol (320)*

*Elde 'asâsı idi san ejdehâ
Yudar idi her kimi diyince hâ (26)*

*Mûsî-i 'İmrân kelîm ü kerîm
Hûb kelîmin geyüben hoş selîm (24)*

Atasözü, Deyim Gibi Dil Ürünleri

Çobannâme’de atasözü, deyim vs. sözler de kullanılmıştır. Bunların sayısı eserin hacmine nispeten ne çok ne az sayılabilecek sayıdadır.

Şu mısralarda “Akşam olunca aksak geçi öne geçer.” atasözüne gönderme vardır.

*Otlaga gidende reme gör nider
Sakalı uzun keçi önce gider (504)*

Şu beyitte “Deliye günah yazılmaz.” atasözüne gönderme yapılmıştır:

*Dimedüler mi delüye ne kalem
Her nereye yürüse çekse ‘alem (528)*

Bu mısralarda ise insanın dili yüzünden başına bela açması ifade edilmiştir:

*Ol dile bu dilden irer her ne irer
Ol dilün incüsini bu dil direr (109)*

Çobannâme’de yer alan şu mısradan, insanın ben bilirim diyerek ukalalık yapmasını terk etmesi gerektiği tavsiye edilmiştir:

Ben bilürem dimegi ko yüri var (138)

Çobannâme’de 450. beyitte, tatlı dilin güzelliğinden, kötü sözün acılığından bahsedilmiştir.

*Şehd bigi tatlu durur tatlu söz
Zehr bigi acu durur yatlu söz (450)*

Benzer şekilde 268. beyitte ‘acıyı bal eylemek’ deyimine gönderme yapılmıştır.

“Sirkemi mül diyu mey-hûr eyliyen” (268)

Aşağıdaki beyitte ‘tuz ekmek hakkını bilmek’ deyimine gönderme var.

*Nan u nemek hakkını bilürdi key
Ol seg-i Ferruh-ruh-ı Ferhunde pey (326)*

Şu beyitte ayağa düşmek deyimini kullanılmıştır:

*Rûşeni miskîn dahi ey bî-nazîr
Ey her ayağa düşene dest-gîr (344)*

Folklorik Unsurlar

Aşağıdaki beyitte geleneğimizde yer alan kına yakmak, yüzük takmak gibi âdetlere gönderme yapılmıştır:

*Yüzüceğüm parmağına dakınup
Yağımı hınnâ yirine yakınup (242)*

Çobannâme Çerçevesinde Rûşenî-Ankaravî

Mesnevî'nin ikinci cildinde Mûsâ ile Çoban hikâyesinde yer alan bu beyit Rûşenî tarafından aşağıdaki beyit ile ifade edilmiştir. Beyit başka bir şârih olan Ankaravî tarafından açıklanırken Rûşenî Dede'ye gönderme yapılmıştır. Beyitleri alıntı yaptığımız araştırmadaki şekilleriyle aldık.

Rûşenî

*Lafz eger râst ola ger kecek
Hiç kayurmaz bize ma'nâ gerek (110)*

Mesnevî

*Z'ân ki dil cevher büved güften 'araz
Pes tufeyl âmed 'araz cevher garaz (1767)*

Zîrâ ki kalb cevhersiz 'arazdur pes 'araz tufeyl ü tâbi' ve cevher garaz u maksûd geldi ya'nî ol eclden nâzır-ı kulübüz ki kalb cevherdür ve maksûd oldur ve söylemek 'arazdur pes 'araz tufeyl ü tâbi' geldi ve cevher garaz u maksûd oldı beyt

*Lafz eger râst bu diğêr gerek
Hiç kılmaz bize ma'nâ gerek
Didigi Rûşenî Dede'nün bu ma'nâya göredür (Yalap, 2014: 561).*

NEYNÂME

Nüshaları

Genellikle Rüşenî külliyyatı içinde yer almaktadır. Yetmiş civarı Rüşenî külliyyatı nüshalarının aşağı yukarı altmışında Neynâme eseri de yer almaktadır. Neynâme'nin müstakil olarak yer aldığı nüshalar azdır.

Eserin Adı

Neynâme olarak bilinen bu eserin tam adı eldeki bilgilere göre belli değildir. Eski nüshaların birinde “*Hazret-i Dede Kaddesallâhu Rûhahu Mesnevîrâ be Türk Beyân Kerdeest*” şeklinde bir başlık geçmektedir (Uzun, 1990: XVII). Ali Emiri 186/386b varağı alt kısımda Neynâme başlığıyla başlamış. Yine Ali Emiri 183/4 numaralı yazmada 60a'da “*În Risâle ist ki der beyân-ı sıfat-ı ney ü teşbih kerdenes be insân-ı kâmil u zuhûrât-ı vey gûyed*” başlığı ile başlar. Eserin adı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir ama yaygın olarak bilinen adı Neynâme'dir.

Neyin öyküsünün kaynağının Fars edebiyatı olabileceği tahmin edilmektedir. Mevlâna'nın bu konuda Attar'dan etkilendiği söylenir. Ferîdüddîn Attâr'ın Mantuku't-Tayr'da anlattığı neyzen öyküsünün “*Ney üfleyen birisi, ölüm hâline geldi. Biri ona “Ey sırrın ta kendisi kesilen, bu kıvrınma zamanı hâlin nasil, ne âlemdesin?” diye sordu. Neyzen dedi ki: “Hiç sorma, anlatılacak gibi değil ki! Bütün ömrümce yel üfürdüm; sonunda da toprağa gittim vesselâm!”*”¹⁰

Mevlâna'nın ney öyküsüyle Attar'ın öyküsünün benzerliği tartışılabilir fakat Attar'ın Mevlâna üzerindeki etkisi bizzat Mevlâna tarafından dile getirilmiştir:

‘Attâr rûy bûd ve Senâî dü çeşm-i û

Mâ ez-pey Senâ’î vü ‘Attâr âmedîm

[Attâr rûh, Senâî de onun iki gözü idi. Biz, Senâî ve ‘Attâr’ın izinden geldik (yürüdük).] (Zavotçu, 2009: 721)

Eser hakkında yapılan çalışmalarda eserin beyit sayısı 1028 olarak gösterilmiştir (Uzun, 1990; Tavukçu, 2005). Şenarşlan ise Neynâme'nin beyit sayısını 1082 olarak tespit etmiş ve çalışmasını bu minval üzere oluşturmuştur (Şenarşlan, 2020). Eser aruzun fâilâtün/fâilâtün/fâilün kalıbıyla yazılmıştır. Konunun değişmesine paralel olarak bazı bölümler mefâilün/mefâilün/feülün kalıbıyla yazılmıştır. Toplam 27 bölümden oluşmuştur (Şenarşlan, 2020).

Neynâme'de ilk bölümde Mesnevî'nin ilk beyitlerinin tercümesi yapılır. Neyin kamışlıktan yani vatanından ayrılması, âh u figân etmesi, inlemesi temsilî

¹⁰ Ferideddin Attar: *Mantık Al-Tayr II*, çev.: Abdülbaki Gölpinarlı, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 7.

olarak anlatılır. Bu bölümde daha çok neyin “sûreten” tasviri yapılmıştır. 21. beyit itibarıyla “ney”in ma’nen anlamı açıklanmıştır:

*Gerçi kim suret yüzünden bir neyem¹¹
Lik ma’nâ gözi ile gör neyem (20)*

159-167 beyitleri arasında “Der Beyân-ı Sırr-ı Bûy” başlığı altında İlâhî anlamda kokunun sırlarından, etkilerinden bahsedilmiştir. Hazret-i Ya’kûb’un bu kokunun etkisiyle gözlerinin görür olduğuna değinilmiştir.

*Çeşm-i Ya’kûb’a viren göz bû-imiş
Söyleyen her dildeki söz bû-imiş (162)*

168. beyitle birlikte neyin insân-ı kâmile teşbih edilmesi anlatılmıştır. İnsânın kâmil olma yolunda çektiği sıkıntılar neyin inlemesine atıfta bulunarak anlatılmıştır. Neyden murâdın insân-ı kâmil olduğu vurgulanmıştır.

168-217 beyitleri arasında Rûşenî, neyin Allah aşkıyla inlemesinden, gamlı oluşundan ve Allah aşkıyla inlemenin, gamlı oluşun faziletlerinden bahseder (Şenarslan, 2005: 21). Burada Hazret-i Davud’dan onun hayvanlarla birlikte Allah’ı zikrinden, neyden bahsedilmiştir. Davudî ses, dağlarla, taşlarla, hayvanlarla birlikte Allah’ın tesbih edilmesi anlatılmıştır. 123. beyit itibarıyla neyin kamışlıktan kesilip başka bir âleme gönderilmesi anlatılarak insanoğlunun hikâyesine geçilmiştir. 235. beyit itibarıyla temsili olarak ney ile aşkın sohbeti anlatılmıştır:

*Ditredi ‘aşkı görüp ney berg-vâr
Teb tutan gibi olup bî-ihtiyâr (235)*

313. beyitle birlikte “hû”nun sırları anlatılmıştır:

*İy “ve in min şey’i”un¹² sırrın tuyan
Uymayan zâhir söze sırra uyan (313)*

*“Küllü şeyin hâlikun illâ vechehu”
Sırrını fâş eyleyen hû hû diyu¹³ (315)*

¹¹ Neynâme’yi incelerken örnek olarak verdiğimiz beyitleri Necip Fazıl Şenarslan’ın çalışmasındaki beyitlere göre aldık (Şenarslan, 2020). O çalışmada olmayan beyitleri ise Mustafa Uzun çalışmasından aldık (Uzun, 1990).

¹² Gönderme yapılan ayetin tamamı şu şekildedir: “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halimdir, bağışlayıcıdır.” (İsra 44)

¹³ Gönderme yapılan ayetin tamamı şu şekildedir: “Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun zatından başka her şey helak olacaktır. Hüküm O’nundur ve siz ancak O’na döndürüleceksiniz.” (Kasas 88)

*Ol Resûl'ün "ente minni" didüğü¹⁴
Olmayan bir kerre "inni" didüğü¹⁵ (323)*

315. beyit itibarıyla Hazret-i Peygamber'in Hazret-i Ali'ye bir sır vermesi ve Hazret-i Ali'nin bu sırrı saklamaya takati kalmayınca sırrı kuyuya söylemesi olayı anlatılmıştır. Anlatılanlara göre kuyu bu sırrı duyunca coşar, taşar, suyun taşıdığı yerde de kamışlar biter. Bu kamışlardan yapılan neylerin içleri duydukları sırrın etkisiyle Allah aşkıyla dolar. Rûşeni'ye göre ney daima hû hû der, gû gû, yani anlamsız sözler söylemez (Şenarslan, 2020).

*Didi peygamber Ali'ye k'ey ahî
Ger tükendi kalmadı sabrun dahı (358)*

*Var fülân çâha di sırrı itme fâş
Sakla sırrun hâzır-ı kandîl-i bâş (359)*

*Varuban çâha 'Ali bir "hû" didi
Özge sırlardan ne ol ne bu dedi (361)*

Sonraki kısımda 405. beyit ile birlikte, bir kişinin Hazret-i Ali'nin sırrını söylediği kuyunun içinden bir ney yaptığı ve onu üflemeye başladığı Hazret-i Ali'nin o neyin sesini duyması ve oradakilere neyin ne anlattığını söylemesi hikâye edilmiştir. Ney artık Hazret-i Ali'nin sırdaşı olmuştur. Sırrı bilen sayısı ikiye çıkmıştır. Bu noktada Rûşeni, sırrı bilen sayısının iki olması sonucunda o sırrın yayılabileceğini gelenekte yer alan veciz bir cümleyle ifade etmiştir:

*Çünkü sırrun çâha didün iy şücâ'
"Küllü sırrın câveze'l-isneyni şâ"¹⁶ (405)*

Daha sonraki bölümde, konuşmadan, yorum yapmadan yaratıcısına teslim olan bir kul; mürşidine bağlanmış bir derviş tasvirini görüyoruz. Sanki "ben bilmem" zikriyle tasavvuf kültüründe yer alan kalbin temizlenmesi ameliyesi (tahliye) anlatılmıştır. Ney konuşmadan, yorum yapmadan, kimseden habersiz

¹⁴ Hadis: "Ente minni bimenzileti Hârûne min Mûsâ" (Senin bana olan yakınlığın Hârûn'un Mûsâ'ya olan konumu gibidir)

¹⁵ "Sen bendensin." Hz. Peygamber. Hz. Ali'ye yakınlığını ifade etmek için "sen benden, benim ailemdensin" demiştir. Ancak bir kere bile olsa "inni ben sendenim" dememiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "ente minni ve ene minke sen bana bağlısın ben de sana" dediği bilinmektedir (bk. Buharî, Sulh 6, Megazi 43). Ancak Şiiler bu hadisi istismar ettikleri için Rûşeni bu beyitte buna işaret etmektedir (Uzun, 1990: 109).

¹⁶ "İki kişi arasındaki bütün sırlar duyulur." (İki kişinin bildiği sır değildir.)

sadece “Hû” der. “Hû” diyerek Allâh’ı zikreder, onu arar ve bu arayıştan dolayı da mütemadiyen inler.

*Bî-zebân her dem Hudâ’yı zikr ider
Zikr-i bîkr ider velî bî-fikr ider (416)*

*Ney anun kûyında bir gûyendedür
Nite kim cûyında bir cûyendedür (423)*

*Dâyim itdüği budur feryâd-ı ney
Âh u feryâd u figândur zâd-ı ney (440)*

457. beyit itibarıyla Neyden murâdın, Hakkın abdâlı olmak olduğu, abdâl-ı İlâh olabilmenin ise aşkla mümkün olabileceği anlatılmıştır. İlâhî aşkı bulamıyorsan Allâh’ın yarattığı bir mahlûkı sev yeter ki sev denmişir:

*Ney dimekdür ya’nî abdâl-ı İlâh
Sözüme ey cân kalenderler güvâh (458)*

*Tapmağ olmaz anı bî-’aşk ey ‘amû
‘Aşkla tapdı tapan anı hamu (470)*

*‘Aşk-ı Hâlik idemezsen ey ahî
Bâri var bir ‘aşk-ı mahlûk it dahı (472)*

*Bâri tur bir var oturma gez ev ev
İste tap bir sürmelü karıyı sev (473)*

557-888. beyitler arasında “Hû”nun hüviyetinin beyânı yapılmıştır. Hû, Sûfi lügatinde Allâh’ı anmak için kullanılır. Neyin üflenmesi sonucunda çıkan ses de aynı zamanda Hû lafzına benzetilmiştir. Bu bakımdan neye bir kutsiyet de atfedilir (Şenarşlan, 2020).

*“Hû” di kim “hû” her ne kim var Hûdadur
Hây u hûyı olmayan bî-hûdedür (586)*

Her “hû” diyenin “ehl-i hû” sanılmaması gerektiği vurgulanmıştır:
*Sanma sen her Hû Hû diyeni ehl-i Hû
Hûda özin mahv idendür ehl-i Hû (663)*

939-1025. beyitler arasında Telvin ve Temkin'den bahsedilmiştir. Bu kavramlar İslam Ansiklopedisi'nde şu şekilde geçer: "Renklenmek, boyanmak" anlamındaki telvîn ile "yerleşmek, karar kılmak, sabit olmak" anlamındaki temkîn tasavvuf literatüründe fenâ-bekâ, sekr-sahv, cem'-fark gibi karşıt terimler olarak kullanılmıştır. Telvîn ve temkin bazı eserlerde televvün-temekkün diye geçer. Telvîn kulun hâllerinde değişiklik göstermesidir. Sâlikin hâlinin farklı sûretler kazanması, bir hâlden daha yüksek veya düşük bir hâle bürünmesi, bir sıfattan başka bir sığata intikal etmesidir. Sâlik Hakk'a vuslatı gerçekleştirince temkin sahibi olur. Vuslatın alâmeti sâlikin kendinden tamamen geçmesi, beşerî ve nefsânî kayıtlardan kurtulmasıdır. Telvin ve Temkin'den bahsedilirken İbnül Arabî ve onun eserlerine gönderme yapılmıştır.

*Dimiş ol kim Fusûsun eyesidür
Ki telvîn dom ana geyesidür (939)*

*Fusûsunda getürmişdür bu sözi
Giyüp telvîn libâsını öz özi (952)*

1028 itibarıyla, Rûşenî ağabeyi Mollâ Alaeddin Rûmî'ye ayrı bir başlık açıp onu övmüştür:

*Ol eyledi bil anı ey karındaş
Tarîk-i Halvetî gizlü-iken fâş (1033)*

*Karındaşı karîni Rûşenînün
Enîsi hem-nişîni Rûşenînün (1034)*

900-913 beyitleri arasında ise her şeyhim diyene dikkatle yaklaşılması gerektiğinden ve şeyhi Seyyid Yahya'dan bahseder. Bu kısım, Rûşenî'nin hayatı ve tasavvufî kaynakları hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir (Şenarşlan, 2020: 22).

*Dime her şeyhem diyene şeyh sen
Her kara hırka giyene şeyh sen (901)*

*Her ele sunma elün ya'nî ki var
Sanma ey tâlib her elde nesne var (902)*

1064. beyitten itibaren hatime kısmı başlıyor. Son beyitler şu şekildedir:

*Bunları nazm itdüğünden Rûşenî
Bu murâdı ey gözümün rûşenî (1081)*

*İşiden gören anı ihlâsla
Fâtîha okuya ‘amm u hassla (1082)*

Şerh Metodu

Neynâme, Mesnevî'nin bir kısmına yapılan manzum şerhler arasındadır. Eserde Mesnevî'nin ilk on sekiz beyti manzum olarak şerh edilmiştir. Dönem olarak 15. yüzyıl olması hasebiyle ilk dönem şerhleri arasında değerlendirilmektedir. Neynâme'de Mesnevî beyitleri belirli bir şerh düzenine bağlı kalarak açıklanmamıştır. Beyitler bazen tek tek tercüme edilmiş ve açıklama yapılmış bazen beyitler tercüme edildikten sonra daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Rûşenî, Neynâme'deki konulara birçok mesnevîde olduğu gibi başlıklar vermiştir. Bu başlıkları anlatacağı konulara göre vermiştir. Rûşenî, bazen açıklama yapacağı konuyu, maksadını açıkça ifade ederek belirtmiş:

*Gerçi kim sûret yüzinde bir neyem
Lîk ma'nâ gözi ile gör neyem (20)*

Bahsedilen konuyla ilgili veya beyitle ilgili açıklama yapılırken murâd, maksâd gibi tabirlere yer verilmiştir. Bu tabirleri, Mesnevî'yi şerh eden diğer şârihlerde de çokça görebiliyoruz. Aşağıda neyden murâdın kâmil insan olduğu vurgulanmıştır. Şener Demirel bir çalışmasında, Ney ve neyistan ile ilgili sembolik değerlere verilen anlamların kaynağı Surûrî şerhi olarak gösterir. Bilindiği gibi Mesnevî'ye ilk tam şerhi Surûrî yapmıştır. Surûrî'ye göre neyden murâd, mürşid-i kâmil; neyistandan murâd ruhların bedenlerle birleşmeden önce buldukları lâhut âlemidir (Demirel, 2012: 927).

*Hû didüğünden murâdun Hakk mıdur
Ol Hakîm Fâil-i Mutlak mıdur (693)*

*Bu söze zinhâr inan itme 'inâd
Ney dimekten şahs-ı kâmindür murâd (217)*

Rûşenî, “ney”in ne olduğunu anlattığı kısımda tasavvuf kültüründe yer alan ve insanın kendi varlığını bir hiç olarak görmesi gerektiğini vurgular. Tevriye yaparak hem “ney”i anlatır hem kendisinin bir hiç olduğunu dile getirir.

*Men neyem ki menüm için Mevlevî
Söyleyüp bir hoş kitâb-ı Mesnevî (15)*

*Men neyem kim demde demüm dest-yâr
Bana olmuşdur dehân ı dest yâr (21)*

*Men neyem kim ide nâle men
Mûya döndüm mûyeden hem naleden (22)*

*Men neyem kim adımı koyup kalem
'Alemün içinde eyledi 'alem'¹⁷ (190)*

Bu beyitlerde geçen “men neyem” ifadesi bize Molla Câmi'nin Mesnevî'nin ilk iki beyit şerhini hatırlatıyor. Şöyle ki Mollâ Câmi, ilk iki beyit şerhinde bu ifadeyi kullanır.

*Kist ney an kes ki gûyed dembedem
Men neyem cüz mevc-i deryâ-yı kîdem¹⁸*

(Ney kimdir? Her dem ezel deryâsının dalgasından başka bir şey değilim, diyen kimsedir).

Rûşenî de “men neyem” ifadesini özellikle kullanmış, hem “ney”in vasıflarını anlatmış hem de “ney” benlik duygusunu yok eden insân-ı kâmil vurgulanmıştır. Amil Çelebioğlu bu durumu şöyle izah eder: “Kâmil insan, kendi varlığını mutlak varlık karşısında reddedendir. “Ney”in içinin boş olup neyzen sayesinde anlam kazanması, insanın varlığının tek başına bir anlamı olmaması ancak mutlak varlık olan Allah sayesinde bu varlığın anlam kazanması arasında ilgi kurulmuştur” (Çelebioğlu, 1985: 14).

Dede Ömer Rûşenî, Molla Câmi'nin “Dü Beyt” şerhini görmüş olabilir. Ankaravî gibi kendisinden önceki şerhleri dikkatle inceleyen bir şârihin de Câmi'nin ve Rûşenî'nin şerhini çok iyi bildiğinden şüphe yoktur. Çobannâme'de Ankaravî'nin Rûşenî Dede'ye yaptığı göndermeden söz etmiştik. Ankaravî'nin de Mesnevî'nin ilk beyitlerini şerh ederken Câmi'nin “men neyem” ifadesine gönderme yapması ve tıpkı Rûşenî ve Câmi'deki gibi “yokluk” vurgusu ilk beyitlerin şerhi konusunda bu üç şârih arasında birliktelik oluştuğunu gözler önüne sermektedir. Zaten Ankaravî ney kelimesini şerh ederken ney kelimesinin ehl-i Fûrs tarafından nefy anlamında kullanıldığını da vurgulamıştır.

Devamında da Rûşenî şerhinde Allâh'ın bilinmek istemesi sebebiyle ilk önce insanı yarattığına değinilir. Bu noktada Ruşenî, “küntü kenzen” hadisini iktibas eder. Rusûhî Dede de ikinci beyti şerh ederken “küntü kenzen”i iktibas eder.

Rûşenî'nin, insanın yokluktan gelmesini, mukaddes bir varlık olduğu ve “benlik” konusuna değindiği bu kısım Şeyhü'l-ekber'in bu konuda söylediği şu cümleleri akla getiriyor: “Biz söylenmemiş ve burçların zirvelerine asılı kutsal

¹⁷ Bu beyit Mustafa Uzun çalışmasından alınmıştır.

¹⁸ Eser, İ. (2021). Hoca-zâde Muhammed Râsim'in Mesnevî Şerhi ve Kaynakları. Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 28-41.

harfler idik. Orada ben benim, biz sen; sen o; her şey Hakk'ın suretindedir. Bunu bir ermişten sor.”

*Benden evvel nesne halk itmedi Hak
Hiç benim bigi yaratmadı çü Hak¹⁹ (59)*

*Adımı gerçi benim bende kodı
“Küntü kenzen” sırrını bende kodı (191)*

*Mürg-i sîmîn-bâl u zerrîn ruh menem
Her ne yüzden baksalar ferruh menem (193)*

Neynâme'nin sonunda Rûşenî, Şeyhü'l-ekber'den bahseder. Eserini oluştururken Şeyhü'l-ekber'in eserlerinden yararlandığı âşikârdır. Tam da bu kısımlar açıklanırken Ankaravî'nin, Şeyhü'l-ekber'den iktibası Ankaravî'nin Rûşenî şerhinden yararlandığını gösterir.

Şârihin Maksadı

Şârihler şerh ettiği metinlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için böyle bir ameleye yönelirler. Şârihler, açıklamasının elzem olduğunu düşündükleri eserleri kendi bilgi birikimlerine, dünya görüşlerine göre şerh edip okuyucunun hizmetine sunarlar. Rûşenî, Neynâme'de “ney”den yola çıkarak tasavvuf felsefesini, tasavvuf mertebelerini bununla birlikte vahdet-i vücûd, fenâfillâh, insân-ı kâmil tasavvufun önemli kavramlarını anlatır.

Neynâme'de Kullanılan Kaynaklar

Ayetler

Neynâme, Mesnevî'nin ilk on sekiz beytine manzum olarak yapılan bir şerhtir. Bu şerhte sadece ilk on sekiz beyit tercümesi yer almaz ayrıca vahdet-i vücûd, fenâfillâh gibi tasavvuf kavramları, tarikatın adabı ve erkânı gibi konular da yer alır. Rûşenî bütün bu konuları işlerken İslamî edebiyatın en önemli kaynağı olan Kurân-ı Kerim'den birçok ayeti iktibas eder. Rûşenî Dede'nin, Neynâme'de gönderme, iktibas yaptığı bazı ayetleri aşağıda gösterdik:

28. beyitte *Neczî men şekera* (Şükredenleri böyle böyle mükâfatlandırırız), Kamer Suresi 35. ayetten iktibas yapılmıştır. 65. beyitte *Nefahtu fîhi min rûh* (Ona kendi ruhumdan üfledim) ile Hicr Suresi 29. ayete gönderme vardır. 61. beyitte

¹⁹ Buradaki üç beyit Şenarslan çalışmasında Kalemname'de yer alıyor. Neynâme'de yok. Bu nedenle 59, 191, 193. beyitleri Mustafa Uzun çalışmasından aldık (Uzun, 1990: 21).

Enbete'llâhu nebâten tayyiben (Allâh iyi bir şekilde büyütüp yetiştirdi) manasına gelen ayet Al-i İmran 37. ayette geçer. 194. beyitte *Didi anınçun "yâ cibâlû evvibi"* mısrasında Sebe Suresi 10. ayette yer alan "Dağların ve kuşların Hazret-i Davud'la birlikte Allâh'ı tesbih etmesi" anlatılmıştır. 313. beyitte *İy "ve in min şeyin"ün sırrın duyan* (Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur) mısrasında İsra 44. ayetten iktibas var. 315. beyitte *Küllü şeyin hâlikun illâ vechehu* (Onun zatından başka her şey yok olacaktır) mısrasında Kasas Suresi 88. ayetinden iktibas yapılmıştır. 630. beyitte *Kul huvallahu ahad* ile İhlas Suresi'ne telmih yapılmıştır. 639. beyitte *Hüvel evvel hüvel âhir*, (O en evveldi ve en sondur) ile Hadid Suresi 3. ayetten iktibas yapılmıştır. 661. beyitte *Küllü şeyin halikun illa vechehu* (Onun zatının dışında her şey yok olacaktır) mısrasıyla Kasas Suresi 88. ayete gönderme yapılmıştır. 745. beyitte *min habli'l verid* (Biz ona şah damarlarından daha yakınız) Kaf Suresi 16. ayete gönderme yapılmıştır. 813. beyitte *inde melikin muktedir* (Kudretli bir melikin yanında bulunurlar) Kamer Suresi 55. ayete telmih var (Uzun, 1990: 111). 873. beyitte *Bir baka dimeye "ke'l-en'âmı"* (Hayvan gibidirler) ile Araf 179. ayetten iktibas yapılmıştır. Tamamı şöyledir: "*Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.*" 892. beyitte *Hüve fi şe'n"den içüp câm-ı müdâm* (O her an bir işte ve oluştadır) mısrasında Rahman Suresi 29. ayete gönderme yapılmıştır. 959. beyitte *Rabbi zidnî ilmen* (Rabbim ilmimi artır) ile Taha Suresi 114. ayete gönderme var. 999. beyitte *Sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyn* (İki cihanda yüzü siyah olan günahkârlar) ifadesiyle Al-i İmran 106. ayete gönderme yapılmıştır. 1063. beyitte *Ohuram "hel min mezidin" hoş müdâm* (Daha fazlası var mı?) ile Kaf Suresi 30. ayete gönderme var. Ayet şu şekildedir: "O gün cehennemde doldun mu diyeceğiz? O da 'Daha fazla var mı?' diyecek.

Hadisler

192. beyitte²⁰ *Küntü kenzen sırrını bende kodı* (Ben bir gizli hazine idim). Burada, Allâh'ın bilinmek isteyip kâinatı, insanları yaratması hadisine gönderme vardır. 323. beyitte *Ol resulün "ente minnî" didügi* (Sen bendensin) Hazreti Peygamber, Hazreti Ali'ye yakınlığını ifade etmek için "Sen bendensin." demiştir ama hiç "Ben sendenim." dememiştir. Hazret-i Peygamber'in Hz. Ali'ye sen bana bağlısın ben de sana dediği bilinmektedir. Ancak, Şiiilerin bu hadisi istismar ettiği söylenir. Rüşenî buraya gönderme yapmıştır (Uzun, 1990: 109). 857. beyitte

²⁰ Bu beyit Şenarslan çalışmasında Neynâme içinde yoktur. Bu beyti Mustafa Uzun çalışmasına göre aldık.

Utlubü'l-ilme velev bi's-Sin, (İlim Çin'de de olsa kesb ediniz) hadisine gönderme var.

Önemli Olaylara, Dinî Şahsiyetlere Yapılan Göndermeler

178. beyitte (Ebu Derdâ kimi her derde dur), Peygamberin yakın çevresinden biri. “Rabbime kavuşacağım diye ölümü seviyorum, günahlarıma kefarete olacağı için hastalığı seviyorum.” diyen takva sahibi bir kişi. 188. beyitte *İnlegil hoşdur dile Dâvûd-vâr* mısrasında Hazret-i Davud’un Allâh’a çokça yalvarıp inleyen bir peygamber olmasına gönderme yapılmıştır. 326. beyitte, *Fes’elünî min verâil ‘arş* Hz. Ali’nin (Arşın ötesini bana sorun) sözüne gönderme yapılmıştır. Hz. Ali’nin bilgisinin genişliği vurgulanmıştır. 336. beyitte “*Lev deneytum*” *sırrını...* esasen “lev deneytu” (yaklaşıyordum) olarak geçer. Cebrail’in Miraç olayında ben buradan öteye geçmem, bir parmak yaklaşısam yanarım, demesine telmih vardır. 842. beyitte *Didi hâzâ leyse vechün kâr-ı bû* mısrasında Hz. Ebubekir’in “Bende bir koku varsa o peygamberden gelmektedir. Bu kokunun kaynağı peygamberdir, ben değilim.” sözlerine telmih var.

Atasözleri, Deyimler, Kelam-ı Kibârlar vs.

Neynâme’de çok fazla olmamakla birlikte atasözlerine, deyimlere, veciz sözlere, kelâm-ı kibârlara temas edilmiştir.

Şu beyitte içi dışına çıkmak deyimini kullanılmıştır:

İçüme taşuma düşdi ‘aşk odı

Yakmaduk gövdemde bir yir komadı (260)

Bu beyitlerde ise “beni benden al-“ ve “baştan ayağa” deyimlerine yer verilmiştir:

Aldı benden benliğüm küllî benüm

Başdan ayağa yahup yanup tenüm (262)

Aşağıdaki beyitte “Bir elde iki karpuz olmaz.”, “Yemek çiğnemedenden yutulmaz.” atasözlerine gönderme yapılmıştır.

Bir elde iki karpuz tutmağ olmaz

Yemeği çeynemedin yutmağ olmaz (1026)

405. beyitte, *küllü sırrın câvezel-isneyni şa’*, (İki kişini bildiği sır yayılır) kelâm-ı kibârı vardır. 542. beyitte *ta’aşşak velev ‘ale’l-hirre* (Kediye bile olsa âşık olunuz) cümlesiyle aşkın önemi anlatılmıştır. 673. beyitte *bi-hükmi men taleb* (Men talebe şey’en vecedehu) yani “Arayan bulur.” olarak geçen vecizeye gönderme yapılmıştır.

234. beyitte *lâ ilâhe illalâh* “İlâh yoktur, cümlesi sirke; ancak Allâh vardır cümlesi baldır.” şeklinde ifade edilmiştir.

Lâ ilâhe haldur illallâh yakîn

Engübîndür engübîndür engübîn (234)

795. beyitte (İnne lillâhi şarâben li'l-havâs), “Allah’ın has kulları için ayrı bir şarabı var.” sözüne gönderme var.

İbnü'l-Arabî'ye ve Onun Eserlerine Yapılan Göndermeler

Ahmet Avni Konuk, Mesnevî şerhinin giriş kısmında Mevlâna ile İbn Arabî'nin aynı kaynaktan beslenen ummanlar olduğunu söyler. Ona göre İbn Arabî'nin eserleri Mesnevî beyitleriyle, Mesnevî beyitleri de İbn Arabî'nin eserleriyle anlam kazanır (Tanyıldız, 2010: 115). Söz konusu bu ilgiyi birçok Mesnevî şerhinde de görmek mümkündür. Rûşenî de eserini oluştururken İbnü'l-Arabî ve onun eserlerinden faydalanmıştır. Neynâme'de, telvin ve temkin bahsinde Şeyh-i Ekber ve onun eserleri özellikle dile getirilmiştir.

Dimiş ol kim Fusûs'un âyesidür

Ki telvîn donu ana giysidür (939)

Fütûhâtı ki dinür ana Mekkî

Anun bir vârididür dutma şekki (941)

Şairin Kardeşi Alaeddin Ali'ye, Seyyid Yahyâ'ya ve Memleketleri Aydın'a Yapılan Göndermeler

Rûşenî, diğer eserlerinde olduğu gibi Neynâme'de de doğup büyüdüğü topraklara, hayatına, hayatına yön veren insanlara, şeyhine değinmiştir.

Rûşenî, eserlerinde birçok yerde Aydın ve Tire'ye gönderme yapılmıştır. Bu tarz kelime oyunlarını Çobannâme'de de görmüştük.

Oluş Aydın ilinden âşikâre

Virendür şöhreti Güzel Hisâr'e (1032)

İki alemde tapardun Rûşenî

Tireliğün gidüben tapup seni (621)

Rûşenî, eserin sonuna doğru kardeşi Alaeddin Ali'ye de değinmiştir.

Karındaşı ulusu Rûşenî'nün

Küçücekden mürebbisi ganînün (1034)

Karındaşı karîni Rûşenî'nün

Enîsi hem-nişîni Rûşenî'nün (978)

*Olan adı 'Alâ'uddin-i Rûmî
İden tahsil mecmu'-ı 'ulûmı (1035)*

Rûşenî eserinde, şeyhi Seyyid Yahyâ'yı da dile getirmiştir.

*Seyyid-i sâdât seyid Yahyâ'ya
İrmese irişmez-idi Mevlâ'ya (905)*

*Seyyid-i sâdât Yahyâ gibi ol
Ne görüpdür ne göriser özge ol (906)*

*Pâklıkda Yahyâ-i sâni idi
Cân u dilden şâkir u sâni idi (907)*

Neynâme Bağlamında Rûşenî ve Diğer Şârihler

Rûşenî ile aynı yüzyılda yaşamış ve Mesnevî'nin ilk ve tam tercümesini yapan şârih Surûrî'dir. 15. yılda Surûrî ile birlikte şerh geleneği yerleşmeye başlamıştır. Doğal olarak Mesnevî'deki bazı imgelerin, sembollerin anlamlandırılmasında Surûrî öncülük etmiştir. Rûşenî “ney” ve “neyistan” kavramlarını gerçek manasını izah ederken Surûrî'yi takip etmiştir. 15. yüzyılda Mesnevî'ye şerh yazan başka bir şârih de Molla Câmî'dir. Câmî, Mesnevî'nin ilk iki beytini şerh etmiştir. Rûşenî'nin “Ney”i izah ederken Mollâ Câmî'nin, Ankaravî gibi başka şârihler tarafından da alıntılanan “men neyem” ifadesini Neynâme'nin birçok yerinde kullanması Mesnevî şerhlerinde bazı kavramları izah etmede belirli bir geleneğin oluşmaya başladığını gösterir.

Sonuç

İslamî Dönem Türk edebiyatında bazı eserler zemin eser görevi üstlenmiştir. Mevlâna'nın yaklaşık 26.000 beyit hacmindeki Mesnevî'si bu eserlerden biridir. Mesnevî'nin yazıldığı dönemden itibaren hem Mevlevilik geleneğinde hem Türk edebiyatında büyük etkileri olmuştur. Farsça yazılan bu eseri anlama, anlamlandırma çabaları birçok âlimin, şârihin ilgi alanına girmiştir. Özellikle 15. yüzyıl itibarıyla Mesnevî'yi şerh etme geleneği oluşmaya başlamıştır. Aydınlı Dede Ömer Rûşenî de Mesnevî'nin ilk on sekiz beytine ve Mesnevî'nin ikinci cildinde yer alan Musa ile Çoban hikâyesi'ne Mesnevî biçiminde manzum şerhler yazmıştır. Çalışmamızda bu şerhleri şerh metodu, şerh geleneği çerçevesinde değerlendirdik. Bunları yapmadan önce Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'nin hayatı, eserleri ve eserlerin nüshaları hakkında bilgi vermeye çalıştık. Eserleri ve nüshaları

incelerken nüshaların yerleri, kütüphane kayıtları ile ilgili bazı düzeltmelerin, eklemelerin yapılması gerektiğini düşündük. Ayrıca, Rûşenî'nin eserlerinin hangilerinin Dîvân'ı içerisinde, hangilerinin külliyat içerisinde hangilerinin müstakil olduğuna dair ayrı bir bilgilendirme yazısının gerekliliğini hissettik.

Rûşenî, Çobannâme ve Neynâme eserlerinde sistematik bir şerh düzeni kurmamıştır. Beyitleri bazı zaman mısra mısra tercüme etmiştir bazen Mesnevî'deki bir beyti birkaç beyitle tercüme ve şerh etmiştir. Bazen de Mesnevî'deki birkaç beyti otuz civarı beyitle şerh etmiştir. Şerh esnasında da birçok ayet, hadis gibi kaynaklardan iktibaslar yapmıştır. Kendisi de bir derviş olan Rûşenî, eserini oluştururken kimi zaman tasavvuf kültürüne dair kavramlara temas etmiş, onları uzun uzun açıklamıştır. Aslında Rûşenî, Mesnevî'deki konulardan ve hikâyelerden yararlanarak bir şerhten ziyade tasavvuf kültürünü, tasavvuf felsefesini ele alan nasihatname türünde bir eser kaleme almıştır. Çobannâme'de, baştan sona sûretten, aşkın, akıldan, hikmetin ilimden, hâlin kâlden üstün olduğu vurgulanmıştır. Neynâme'de ise “ney”in hikâyesi üzerinden insanın varoluşu sorgulanmıştır. “Ney”in neyzeninden ayrı kalması ile insanın mutlak sahibinden, vatanından ayrı düşmesi anlatılmıştır. Rûşenî, birçok yerde “men neyem” diyerek hem “ney”i anlatmış hem de İnsan-ı kâmilin Allah karşısındaki konumunu ortaya koymuştur.

Diğer taraftan Rûşenî'nin bu eserlerini 15. yüzyılda yeni yeni oluşmaya başlayan şerh geleneği çerçevesinde değerlendirdik. Rûşenî ile diğer şârihlerin ilgilerini göstermeye çalıştık. Umarız yararlı olur. Edebiyatımıza yön veren en önemli eserlerden biri olan Mesnevî'ye yapılan şerhlerle ilgili yapılacak araştırmaların literatürümüze, Türk edebiyatı tarihine önemli katkıların olacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

- Altıntop, Nurten (2015). *Dede Ömer Rûşenînin Divânında Tasavvuf*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum.
- Avşar, Ziya (2007). “Rûhu’l-Mesnevî’de Mesnevî’nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/ 3, Summer, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.114, s. 59-72.
- Avşar, Ziya (2014) “Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, “Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü”, [Erişim tarihi: 08.11.2023] <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/Mevlâna-celaledini-rumi-muhammed>
- Aydemir, Semra (1990). *Dede Ömer Rûşenî (Hayatı, Eserleri ve Divânı’nın Tenkîdli Metni)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Çelebioğlu, Amil, “Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî’nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler”, *1. Mili Mevlâna Kongresi, Tebliğler*, Selçuk Üniversitesi Yayınları 3-5 Mayıs 1985, Konya, s.14.
- Çelik, İsa (2002). “Mevlâna’nın Mesnevî’sinin Tercüme ve Şerhleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Esntitüsü Dergisi*, Sayı 19, Erzurum, s. 71-93.
- Demir, Suna (2010). *Dede Ömer Rûşenî Divanı’nın (1b-60a) Transkripsiyonlu Metni*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Tokat.
- Demirel, Şener (2007). “Mevlâna’nın Mesnevî’si ve Şerhleri” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007), 469-504.
- Demirel, Şener (2012). “Sembol, Sembolik Dil ve Bu Bağlamda Mesnevî’nin İlk 18 Beytindeki Sembolik Unsurlar” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012*, p. 915-947
- Eser, İzzet (2021). Hoca-zâde Muhammed Râsim’in Mesnevî Şerhi ve Kaynakları, *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 28-41.
- Güleç, İsmail (2009). “Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6 Fall, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.879, s. 214-230.

- Kılıç, Atabey (2007). “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu 12-13 Nisan*.
- Kılıç, Atabey (2012). “Mevlevîlik Kültürüne Katkı Mesnevî Şerhleri Projesi”, *Sufi Araştırmaları-Sufi Studies*, Sayı 2, 2012, s. 13-23.
- Mazıoğlu, Hasibe (1973). “Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, *Mevlâna'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri*, (15-17 Aralık), Ankara, s.213-234.
- Mazıoğlu, Hasibe (1988). “Dede Ömer Rûşenî ve Çoban-nâme'si”, *1. Milletlerarası Mevlâna Kongresi (1987)*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, s. 49-59.
- Özdemir, Mehmet (2013). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Yozgat.
- Özdemir, Mehmet (2016). “Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20 Fall 2016, p. 461-502
- Şenarslan, Necip Fazıl (2020). *Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-nâme, Şobân-nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî-i Ma'nevî-i Mevleviyyet, Ney-nâme, Kalem-nâme, Divan) dil incelemesi-metin-dizin (Doktora Tezi)*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Tanyıldız, Ahmet (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (1. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2005). *Dede Ömer Rûşenî Hayatı Eserleri Edebî Kişiliği ve Dîvanı'nın Tenkidli Metni*, Suna Yayınları, Erzurum.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2016). *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvanının Tenkitli Metni*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78365/dede-omer-rusen-i-divani.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2023)
- Temizel, Ali (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.
- Tunç, Semra (1997). “Dede Ömer Rûşenî”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, Konya, s.237-249.

- Uzun, Mustafa (1982). *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, Doktora Tezi, MÜ İlahiyat Fak., İstanbul
- Uzun, Mustafa (1990). *Dede Ömer Rûşenî, Neynâme*, İstanbul.
- Ünal, Hidayet (2003). *Rûşenî Ömer Dede'nin Çobannâme Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- Vural, Hanifi (2004). *Çoban-nâme*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay.
- Yalap, Hakan (2014). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Doktora Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2014.
- Zavotçu, Gencay (2009). "Ney'in Öyküsü ve Dîvân Şiirinde İşlenişi", A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 39, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum, s. 719-751.

Ebussuûd El-Kayserî'nin Mesnevî Şerhi Üzerine Bir İnceleme*

Turgut KOÇOĞLU**

Hatice KÖŞKER***

Özet

İlmî seviyesi yüksek olan yazarlar tarafından kaleme alınan edebî eserler oluşturulurken anlatıma çeşitlilik, zenginlik katabilmek ve anlatımı güçlendirebilmek için bu eserlerde toplumun büyük bir kısmı tarafından anlaşılması güç olan ve ancak belirli bir seviyenin üzerinde bulunan kişiler tarafından anlaşılabilmesi mümkün olan bir dil ve kaynak çeşitliliği kullanılır. Bu dilin anlaşılır hâle gelebilmesi ve ele alınan eserin toplum tarafından anlaşılabilir duruma getirilebilmesi için eser, şerh edilmeye ihtiyaç duyar. Bu bağlamda, tarihî süreç içerisinde en çok şerh edilen eserlerden biri, Mevlâna'nın Farsça olarak kaleme aldığı Mesnevî-yi Ma'nevî isimli eseridir.

Bu çalışmanın konusunu Mevlâna'nın Mesnevî-yi Ma'nevî eseri üzerine yapılan şerh çalışmalarından biri olan Ebussuûd El-Kayserî'nin Mesnevî şerhi oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle Ebussuûd El-Kayserî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Şerh-i Mesnevî'nin dil hususiyetleri, şârihin eseri şerh ederken kullandığı şerh metodu, şerhin yazılma sebebi ve şerhte kullanılan kaynaklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebussuûd El-Kayserî, Mesnevî, şerh

A Study on Ebussuûd Al-Kayserî's Commentary on Mathnawi

Abstract

In order to add variety and richness to the narrative and to strengthen the narrative, literary works written by authors with a high scientific level use a variety of language and sources that are difficult to be understood by a large part of the society and can only be understood by people above a certain level. In order to

* Bu çalışma Turgut Koçoğlu'nun 2014 yılında hazırladığı *Nakşî Şeyhi Ebussuûd El-Kayserî Şerh-i Mesnevî* adlı eserinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, kocogluturgut@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5144-3854

*** Doktora Öğrencisi, köşker_1992@hotmail.com, ORCID: 0009-0002-6093-5249

make this language comprehensible and to make the work comprehensible to the society, the work needs to be commented.

In this context, one of the most commented works in the historical process is Mevlâna's Mesnevî-yî Ma'nevi, written in Persian.

The subject of this study is Ebussuûd El-Kayserî's commentary on the Mesnevî, which is one of the commentaries on the Mesnevî. In this study, firstly, information about the life and works of Ebussuûd el-Kayserî is given, then the language features of Şerh-i Mesnevî, the method of commentary used by the commentator while commenting on the work, the reason for writing the commentary and the sources used in the commentary are discussed.

Keywords: Ebussuûd El-Kayserî, Mathnawi, commentary

Giriş

Şerh, Arapça bir kelime olup “açma, ayırma, açıklama, açıklama [bir ibâreyi veyâ eseri], bir kitabın ibâresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap, açık anlatma” (Devellioğlu, 2010: 1157) gibi manalara gelir. Şerh çalışmalarının genel amacı eserleri anlaşılır kılabilmek ve eserin anlam derinliğini ortaya koyabilmektir. İslâmiyet'in kabul edilmesinin ardından başta Kur'ân'ı, dinî eserleri ve daha sonra diğer metinleri anlaşılır kılmak için Arapça ve Farsçadan yapılan tefsir/tercüme çalışmaları, şerh geleneğinin temellerini oluşturur. “Şerh edilen metinlerin içine semboller kullanılarak birçok mesajın gizlenmesi, Mesnevî örneğinde olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim'den birçok âyete ve Hazret-i Peygamber'in (s.a.v.) hayatından birçok hadis ve olaya göndermeler yapılması, bu metinlerin belli bir eğitim seviyesindeki kişiler tarafından açıklanmasını zorunlu kılmaktadır.” (Ceylan, 2010: 48).

En çok şerh edilen eserlerin başında Mevlâna'nın Mesnevî'si yer almıştır. “Mevlevîlik, Osmanlı coğrafyasına yayılan, sayıları yüzü aşkın Mevlevihane ile en yaygın tarikattir. Bu yaygınlık Mesnevî'nin bu coğrafyalarda anlaşılması için şerh edilmesi sonucunu da doğurmuştur. Mevlevîliğin bu kadar yaygın bir tarikat olmasının sebebi, Hz. Mevlâna'nın hayatta olduğu döneme dayanmaktadır. Hz. Mevlâna'nın Konya'da Selçuklu devlet adamlarıyla yakın ilişkide olması sebebiyle Mevlevîlik, devlet tarafından destek görmeye başlamış ve bu destek, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Birçok pâdişah, Mevlevîliğe intisap etmiş, birçok pâdişah da Mevlevî şeyhlerinin elinden kılıç kuşanarak tahta çıkmıştır. Hz. Mevlâna'nın birleştirici ve hoşgörülü dünya görüşünü, fethettiği topraklarda

mânevî bir silah olarak kullanan Osmanlı Devleti, Mevlevîliğe maddî ve mânevî yakınlık ve destek göstermiştir. Bu desteğin de etkisiyle Mesnevî üç kıtaya yayılan Osmanlı coğrafyasında okunur olmuş ve anlaşılması için şerh edilmiştir. Bu uygulamanın sonucu olarak Mesnevî, en çok şerh edilen eserlerin başında yer almıştır.” (Ceylan, 2011: 172) Bu eseri şerh eden şârihlerden bazıları eserin yalnızca belirli bir kısmını şerh ederken bazıları da eserin tamamını şerh etmişlerdir.

Çalışmamıza konu olan Ebussuûd El-Kayserî'nin *Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza* isimli eseri *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 1. cildinin şerhi olup Anadolu sahasında Türkçe olarak yapılmış olan şerh çalışmalarından biridir.

1. Ebu's-Su'ûd b. Sa'dullâh b. Lütfullâh b. İbrahim el-Hüseynî el-Kayserî'nin Hayatı

III. Murat döneminde yaşayan ve İbrahim Tennûri'nin torunlarından olan Ebussuûd El-Kayserî'nin babasının adı Sa'dullah'tır. Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Şerh-i Mesnevî'nin telif kaydında eserin H 985 / M 1577'de Ebussuûd El-Kayserî tarafından bitirildiği yazmaktadır (Koçoğlu, 2014: 25-27).

Ebussuûd El-Kayserî, şerh içerisinde anlattığı birkaç kıssada, Nakşî büyüğü olan Hakîm Çelebi'nin uzun yıllar hizmetinde bulunduğunu belirtmiştir. Talebesi olduğu Hakîm Çelebi'den aldığı ilimle Mesnevî şerhini yazmıştır (Koçoğlu, 2014: 27).

Ebussuûd Efendi Nakşî dergâhlarında Mesnevîhanlık yapmış, yıllarca Nakşî tekke ve dergâhlarında hizmet edip şeyhlik makamına kadar ulaşmıştır (Koçoğlu, 2014).

“Ebussuûd Efendi'nin Mesnevî şerhindeki birçok ifadesinden kendisinin, Kur'ân, sünnet, tevhid ve selef-i sâlihîn yoluna sıkı sıkıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır.” (Koçoğlu, 2014: 28).

1.1. Eserleri

Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza ve *Miftâhu'l-Adâlet* isimli eserleri bulunmaktadır.

1.1.1. Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza

“985/1577-78'de Ebu's-Su'ûd b. Sa'dullâh b. Lütfullâh b. İbrahim el-Hüseynî el-Kayserî tarafından tercüme ve şerh olarak kaleme alınan Mesnevî şerhi isimli

eser eldeki bilgilere göre Mesnevî'nin ilk eski harfli Türkçe tercüme ve şerhi sayılır.” (Temizel, 2009: 7).

“Yazar eserinde Mesnevî'nin birinci cildinin tam şerhini gerçekleştirmiştir. Mensur olarak kaleme alınmış olan eser, yazılışından iki-üç yıl sonra Muhammed b. Mahmud tarafından nesih hatla istinsah edilmiştir.” (Demirel, 2007: 482).

“Seyyid Ebussu'ûd, şerhine Arapça bir girişle başlamaktadır. Burada Mesnevî'yi uzunca övdükten sonra ismini açıklar. Daha sonra şerhine başlayan şârih, eserine Arapça dîbâceyi almamış doğrudan beyitlerin şerhiyle başlamıştır. Kaynak metni mısra mısra şerh eden Seyyid Ebussu'ûd, önce ele aldığı mısraın birebir düz bir tercümesini yapar. Daha sonra da yaptığı bu çeviriyi açmaya ve genişletmeye çalışır. Şârih, şerhi esnasında yeri geldikçe kıt'alar, rubâ'iler, beyitler, nazımlar ve “hikâyet” başlığı altında bazı menkıbe ve hikâyeler de anlatmaktadır.” (Yazar, 2011: 425).

Ebussu'ûd El-Kayserî'nin tercümesinde sistemli bir yol izlenmediği görülür. Şerh, sohbet havasında, birkaç çeşit tercüme tarzı kullanılarak yazılmıştır (Koçoğlu, 2014: 57).

Eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Serez bölümü 1463 numarada kayıtlıdır (Koçoğlu, 2014: 29).

1.1.2. Miftâhu'l-Adâlet

İki bölümden oluşan eser, Ebussu'ûd El-Kayserî tarafından III. Murad adına kaleme alınmıştır. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır (Öztürk, 2021: 661).

Miftâhu'l-Adâlet'in oldukça süslü olan tığların yer aldığı badem şeklindeki madalyonunda, III. Murad için yapılan övgüler bulunmaktadır. Buradaki övgülerle dibacedeki övgüler neredeyse aynıdır. Müellif, sultan için övgüye başlamadan önce 'li-resmi hıdmeti' ifadesini kullanır. Bu ifade eserin sultan tarafından sipariş edildiğini ya da belli bir ihsan veya mansıp için yazıldığını göstermektedir (Öztürk, 2021: 661).

2. Şerh-i Mesnevî

2.1. Şârihin Maksadı

“Mesnevî'yi şerh eden şârihlerin, birkaç istisnâ hâric, hepsinin Mevlevî olması, şerhlerin Mevlevîlik altyapısı gerektiren bir faaliyet olduğunu da göstermektedir. Gerek Mesnevî'nin kendisi, gerekse onu anlamak için okunan kaynak eserlerin, okuyan kişilerde oluşturduğu birikim ile bazı Mevlevî dervişleri, etraflarının da teşvikiyle Mesnevî'yi şerh etmişlerdir.” (Ceylan, 2010: 64)

Birçok kayıta, Mesnevî'nin yazıldığı dönemden başlayarak, Mevlevîlik dışında başka tarikatlar arasında da ilgi gördüğü belirtilmektedir. Bu tarikatlara örnek olarak Nakşîler, Halvetîler, Gülşenîler, Rifâîler gösterilebilir (Güleç, 2018: 17-18). Mesnevî'nin bunca çeşitli ortamda okunması, bu ortamlardaki hedef kitleye hitap edecek şerh eserlerinin yazılması sonucunu da beraberinde getirmiştir.

Nakşî bir şeyh olan Ebussuûd El-Kayserî, eserinin yazımına başlamadan önce Nakşî dergâhlarında Mesnevî'yi okuyup açıklamaktadır. Şârih El-Kayserî, dervişlere Mesnevî okurken ve yorumlarken şeyhinin nazarı ve himmetiyle Mesnevî'yi anlayıp anlattığını aksi takdirde Mesnevî'deki sır ve hikmetleri anlayamayacağını vurgulamıştır (Koçoğlu, 2014: 34).

Şârih, eserinin yazım nedenini ise şu gerekçelere dayandırır: “Mesnevî'nin beyitleri çok kıymetli bir cevher gibidir ki herkesin onları anlaması mümkün değildir. Mesnevî'yi okuyup yazanlar çok olmasına rağmen, manasıyla amel eden pek yoktur. Bundan dolayı Mesnevî'deki hikmetler ve ilahi hakikatlerin açıklanmaya ihtiyacı vardır.”(Koçoğlu, 2014: 19-20).

Ebussuûd El-Kayserî pek çok Mesnevî şârihinden farklı olarak eserinin giriş kısmında doğrudan şerhe başlamış şerhin sonlarına doğru “bu dâ'i fakîr niçe zamân mertebe-yi aktabiyette tâ'ife-yi Nakşbendiyye'nün ulusu sultânü'l-ârifin Hakîm Çelebi Efendi hazretleri kuddise sırrahû hıdmet eyledüm (...) Mesnevî şerhine ikdâmum ol sultanun kuddise sırrahû nazar-ı şerîfleri bereketi ve ol sultandan ta'allüm ü telemmüz idüp ol sebep ile ikdâmum olmuştur (...)” (Koçoğlu, 2014: 31) cümlesiyle eserini hangi olay üzerine kaleme aldığını anlatmaya başlamış ve Mesnevî'yi bir rüya üzerine şerh ettiğini ifade etmiştir.

“Ebussuûd El-Kayserî, diğer âlimlerin hizmetinden ve tedrisinden uzaklaşıp Hakîm Çelebi'ye derviş olup ondan ilim irfan nasiplenmek için hizmetlerinde bulunurken bir gece rüyasında şeyhi Hakîm Çelebi'yi görür. Hakîm Çelebi, rüyasında Mollâ Hünkâr'ı yani Mevlâna hazretlerini gördüğünü ve ona “bir kişi gelecek, adı Ebussuûd olacak ve o bizim halifemiz olacak” dediğini söyler. Ebussuûd Efendi, bu durumu şeyhi Hakîm Çelebi'nin, Mevlâna hazretlerinin rûhâniyetleri ile görüştüğüne ve Mesnevî şerhini yazmaya başlaması gerektiğine yorumlar.” (Koçoğlu, 2014: 32)

2.2. Şerh Metodu

Geleneksel şerh yönteminde öncelikle ele alınan kaynak metin, küçük parçalara bölünerek metinde geçen kelimelerin, tamlamaların ve cümlelerin

tahlilleri yapılır. Buradaki amaç bu küçük parçaların bütün içerisindeki görevi ve fonksiyonunu tespit ederek anlam katmanlarının çözümlenmesidir (Gültekin, 2020: 141).

Ebussuûd El-Kayserî Mesnevî'nin dibacesini şerh etmemiş, şerhinde birkaç kelime haricinde kelimelerin açıklamasını yapmamış, gramer kurallarıyla ilgili açıklamalarda bulunmamıştır. Eser; besmele, hamdele, salvele ve Mesnevî'nin Arapça dibacesinden bazı alıntılarla başlamış ve Mesnevî'nin birinci beytinin tercüme ve şerhiyle devam etmiştir. Şârih, Mesnevî beyitlerini bazen bir veya birkaç cümleyle kısa ve az sözle anlatma yoluna gitmiştir. Bazı beyitleri, muhtemelen muhatap tarafından kolay anlaşılacağını düşündüğü için ya tercüme etmekle ya da birkaç cümleyle anlamı biraz daha belirgin hâle getirmekle yetinmiştir. Beyitleri bütün olarak değil, mısra mısra şerh eden Ebussuûd Efendi, Farsça başlıkları da tercüme veya şerh etmemiştir.

Şârih, şerhini gerçekleştirirken gerekli gördüğünde ayet ve hadislerden, manzum ve mensur metinlerden, kıssalardan faydalanarak konuyu anlaşılır kılmayı hedeflemiştir.

Metinde tespit ettiğimiz “mücmel şerh” örneklerini şu şekilde gösterebiliriz:

• Aşağıya aldığımız örnekte şârih, ele aldığı mısraları sadece tercüme etmekle yetinir:

Çün buh âhed 'ayn-ı gaam şâdî şeved

Îrâdeti müte'allık olsa gam şâdî olur (Koçoğlu, 2014: 253)

Bâz nûr-ı nûr-ı dil nûr-ı Hudast

Nûr-ı dilün nûrî hod Hudâ nûrîdur (Koçoğlu, 2014: 272)

Sûy-ı Hindustân şüden âgâz kerd

Hindustân tarafına gitmege niyyet eyledi

Tâ men ü tûhâ heme yekcân şevend

Tâ senlügün ki ortadan kalka

• Şârih bazı mısraların tercümesini biraz daha genişleterek (yorum katarak) anlamı belirginleştirme yoluna gitmiştir.

Bel çünîn hayrân ki püşteş sûy-ı üst

Belki şerî'at-ı mutahhara üzerine olup sünnet üzerine gafletden kurtulup dâ'imâ zikr ü fikr ile her şeyi görüp eserinden mü'essirine istidlal [ile] bedâyi'-i sun'ında ve envâ'-ı âlâ vü na'mâsında gark u mest olasın (Koçoğlu, 2014: 58)

• Ebussuûd Efendi metinde müellifin işaret ettiği manayı genellekle; “remz ile beyân eyler ki”, “işâret buyurur ki” gibi ifadeler kullanarak açıklamıştır.

Ve'z makâm u râh pürsîden girift

Yol ve sefer zahmetlerinden sordı hatırın ele aldı ya'nî edeb ü âdâb-ı meclise işâret ider ve münâsebet ü sevk-i kelâma işâret buyurur (Koçoğlu, 2014: 97)

Şeb zizindân bihaber zindâniyân

Gice zindândan mahbûslar halâs bulur 'asesler uyuriken ya'nî giceyi medh buyurur gicede olan tâ'atün te'sîrine işâret ider (Koçoğlu, 2014: 161)

Dest mîzad çün rehîd ezdest-i merg

Semâ' u raks eyledi çünki ölümden halâs buldı Hazret-i Mevlâna kuddise sırrahû remz ile işâret buyurur ki ölmezden evvel ölenler pençe-yi şîr-i mergden halâs bulıcak çerâgâh u mergzâr-ı 'âlem-i ervâha varınca böyle raks u semâ' ider demek ister (Koçoğlu, 2014: 312)

2.3. Dil Husûsiyetleri

Şerh-i Mesnevî'nin “Klâsik Osmanlı Türkçesi” olarak adlandırılan dönemin oluşmaya başladığı 16. asrın son çeyreğinde yazıldığı düşünülmektedir. Bu yönüyle Ebussuûd Efendi'nin Şerh-i Mesnevî'si bir geçiş dönemi eseri gibidir. Şerhte Eski Anadolu Türkçesi döneminin bazı dil özellikleri yer alsa da eserin tamamen bu dönemin dil hususiyetlerini taşıdığı da söylenemez (Koçoğlu, 2014: 49).

• Şerh-i Mesnevî'de hem Eski Anadolu Türkçesinin hem de sonraki dönemin izleri bir arada görülmektedir.

• ol-/bol-:

“olmak” fiili eserde çoğunlukla bu şekilde kullanılırken “bolmak” şeklinde kullanıldığı da görülmektedir.

Cüft-i bed-hâlân u hoş-hâlân şüdem

*Bed-hâller ile dahı ve hoş-hâller ile dahı musâhib **olurum** ya'nî ehl-i hevâ meclisinde dahı ve evliyâ meclisinde dahı nağmeler ve zâriler eyledüm* (Koçoğlu, 2014: 74)

Tâ ki a'tâ lillah âyed cûd-ı men

*Cûd-ı sehâm dahı **bolay** ki Allâh için ola* (Koçoğlu, 2014: 760)

- -vuz, -vüz / -lum, -lüm:

Güft tedbir-i ân bûd k'ân merdrâ

*Ol 'azîz didi ki tedbir budur pâdşâhum ki ol merdi ihzâr **idevüz*** (Koçoğlu, 2014: 117)

Hest bidâri çü derbend ân-ı mâ

*Şöyle ki mest ü hayrân-ı Hak **olavuz** sen uyanukluk sanduğun sûrî yakazalar vardur ki ol makûle mestlügün bendesi olur* (Koçoğlu, 2014: 166)

Fehm gird ârîm ü enbâzî künîm

*Bu marazı fehm ü teşhîs **idelüm** ve biribirimiz ile ittifâk **idelüm*** (Koçoğlu, 2014: 86)

Bûy-ı gülrâ ezki bûyîm ezgül-âb

*Bu gülî kandan **kokalum** gül-âbdan **alalum*** (Koçoğlu, 2014: 221)

- -yın, -yin / yum, yüm:

Desthâ berkerdeend ezhâkdân

*Ellerin hâkden taşra çıkarmışlardur maûlüm **ideyin*** (Koçoğlu, 2014: 445)

Tâ begûşet gúyem ezikbâl râz

*Gel berü tâ ki kulağuna sa'âdet râzın beşâret **ideyüm** diyü buyurdı*(Koçoğlu, 2014: 476)

• Ömrünü Nakşî tekke ve dergâhlarında geçirmiş, irşat faaliyetleri yürütmüş bir zât olan Ebussuûd Efendi, şerhinde Türkçe kelimeleri ve Türkçe tamlamaları kullanmıştır.

În sühan pâ'y'an nedâred geşt dîr

Bu sözlerün nihâyeti yokdur giç oldı (Koçoğlu, 2014: 296)

Şad perâkende hemî güft inçünîn

Yüz bin dürlü perîşân sözler söylemekde (Koçoğlu, 2014: 409)

2.4. Beytin Anlamı

Ebussuûd El Kayserî, Mesnevî beyitlerinin mısralarını verdikten sonra doğrudan tercüme yoluna gider. Tercümeyle daha anlaşılır kılmak için “ya’nî, zîrâ...” gibi ifadeleri kullanarak beytin anlamını, farklı bir söyleyişle dile getirir veya sebep-sonuç ilişkisi dâhilinde verir.

Sîne hâhem şerhâ şerhâ ezfirâk

Ya’nî bir sîne isterim ki âlâm u şedâ’id-i firâkdan rîze rîze pâre pâre olmuş ola ya’nî vatan-ı aslisine müştâk ola (Koçoğlu, 2014: 63)

Cüft-i bed-hâlân u hoş-hâlân şüdem

Bed-hâller ile dahı ve hoş-hâller ile dahı musâhib olurum ya’nî ehl-i hevâ meclisinde dahı ve evliyâ meclisinde nağmeler ve zâriler eyledüm (Koçoğlu, 2014: 74)

Cây-ı gend ü şehvetî çün kâf-ı rân

Nâpâk yerlerde ferç ü pâ-y-miâl zîrâ pâda koyan kâfirleri kendü re’y ü nâpâkleridür didi

Z’ân ki nâtık harf bînî yâ ‘araz (Koçoğlu, 2014: 291)

Zîrâ ecru’l-araz kabilindenüz Hakk tebâreke ve te’âlâ hazretiniün kudret ü kuvveti cevherine mahal olmuşuz zîrâ ger kuvvet ü kudret virmese ânında bâkî olmayup ‘adem-i sırf oluruz (Koçoğlu, 2014: 340-341)

2.5. Mesnevî-yi Ma’nevî Şerhinde Kullanılan Kaynaklar

Anlam derinliği edebî eserler, ifadelerinin anlaşılır hâle gelebilmesi ve eserin toplumun daha büyük bir kısmına ulaşabilmesi için açıklanmaya ihtiyaç duyarlar. Şârihler, yaptıkları şerhlerde, İslamî Türk edebiyatının temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm ve hadis kitapları başta olmak üzere; dinî, tasavvufî, ahlâkî, felsefî, bediî ve edebî kaynaklardan yararlanmışlardır. Ebussuûd El-Kayserî de şerhini yaparken âyet, hadis, şiir ve kıssalardan faydalanmıştır.

2.5.1. Âyetler

“Ebussuûd El-Kayserî, Mesnevî'nin 1. cildinin şerhinde 84 yerde âyet alıntısı yapar. Bu alıntılarının hepsi metinde anlatılmak istenen manayı ortaya çıkarmak ve kendi yorumlarını desteklemek içindir. Şârih beyitle ilgili açıklamalar yaptıktan sonra “kemâ kâle te'âlâ” ifadesini kullanarak bir âyet nakleder.” (Koçoğlu, 2014: 60)

Her kesî ezzann-ı hod şüüd yâr-ı men

Her kimesne kendü zannı ve i'tikadı üzerine benüm yârim oldı ya'nî eyüler ve ehlullâh niçe dürlü cezbeye ve hâle düşdiler kemâ kâle te'âlâ “Ve in minşey'in illâ yusebbihu bihamdihî”²¹ ma'nâ-yı şerîfi tulû' idüp envâ'-ı me'ânîye vâsıl oldılar ehl-i hevâ dahı zann-ı fasidine göre şaşup 'âlem-i hayretde hevâsın arturdı (Koçoğlu, 2014: 74)

Zinde ma'şûkest ü 'âşık mürdeî

Zinde ma'şûkdur âşık mürdedür kemâ kâle te'âlâ “Küllü şey'in hâlikün illâ vechehû”²² ya'nî hayât-ı ebedî Hayyu Lâ-yemût'a münhasırdur (Koçoğlu, 2014: 81)

Ân şarâb-ı Hak hitâmeş müşk-i nâb

Ol Rasûl-i Ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem bir şarâb-ı hakdur ki mühr-i müşk-i nâbdur kemâ kâle Te'âlâ “Yüskavne min-rahîhin”²³ “Eyyü min harmin hâlisatin lâğışe fihâ”²⁴ “mahtûmin”²⁵ “Eyyü hatmin 'alâ inâ'ihâ felâ yefukku hatmehû ille'l-ebrâr”²⁶ “Hitâmuhû miskün”²⁷ “eyyü mihrihi miskün” (Koçoğlu, 2014: 148)

2.5.2. Hadisler

Ebussuûd El-Kayserî şerhteki yorumlarını desteklemek için âyet alıntılarının yanı sıra hadislerden alıntılar yapar. Şair, 57 yerde hadis alıntısı yapmıştır (Koçoğlu, 2014: 61). Eserde kullanılan hadis metinleri genellikle Arapçadır.

²¹ O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. İsrâ/44.

²² O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Kasas/88.

²³ Kendilerine hâlis bir içki sunulur. Mutaffifin/25.

²⁴ Hangi saf şarap vardır ki kendisinde aldanma olmasın.

²⁵ Mühürlenmiş. Mutaffifin/25.

²⁶ Onun kabı üzerindeki mühür nedir! Onu ancak ebrâr açar.

²⁷ Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır. Mutaffifin/26.

Z'ân ki jengâr ezrûheş mümtâz nîst

Jeng yüzinden mümtâz degül ya'nî jeng eylece kaplamış rûyını ki jeng mi veyâhud âyine mi ma'lûm degül kemâ kale 'aleyhi's-selâm "Teşaddâ hâzihi'l-kulûbu kemâ teşdu'l-hadîdü kâlû femâ celâ'uhâ yâ Rasûlallâh kâle tilâvete'l-kur'ane ve zikrullâhi ve zikru'l-mevti"²⁸ (Koçoğlu, 2014: 82).

Zûd gerded bâmurâd-ı hiş cüft

Murâdına tîz vâsıl oldı ve her matlûbı hâsıl oldı kemâ kâle 'aleyhi's-selâm "Üstür zehebeke ve zihâbeke ve mezhebeke"²⁹ (Koçoğlu, 2014: 148).

Her ki bidârest ü derh abter

Her kimesneyi ki görürsin sûret-i bidârîde ol kadar hâbdaki vaşf olunmaz kemâ kâle 'aleyhi's-selâm "En-nâsü niyâmün feizâ mâtû intebehû (Koçoğlu, 2014: 166).

K'û delil-i nûr-ı hurşîd-i Hudâst

Ki nûr-ı âfitâb-ı hidâyetün delilleridir kemâ kâle 'aleyhi's-selâm "Ashâbi ke'n-nucûm biyyihim iktedeytum ihtedeytum"³⁰ (Koçoğlu, 2014: 169).

2.5.3. Şiirler

Ebussuûd El-Kayserî, şerhinini desteklemek ve manayı daha anlaşılır kılmak amacıyla Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerden alıntılar yapmıştır. Ebussuûd El-Kayserî, şerhinde şiirlerinden alıntı yaptığı bazı şairlerin isimlerini belirtmekle birlikte bazı şiirlerin kime ait olduğunu belirtmemiştir. “Şiirler şekli türü ne olursa olsun “beyt”, “kıt'a” bazen de “şiir” başlığı altında verilmiştir.” (Koçoğlu, 2014: 62)

Gerçi mâned dernübişten şîr ü şîr

Egerçi yazılsa şîr ü şîr birdür imlâda bânokta ve binokta nüshadur evvelkide arslan ve süd dimek olur sâvide tok ve sarımsak dimekdür bu kıt'a merhûm Necâtî'nündür

.. __ / . . . / . . .

Ey benüm şî'rüme nazire diyen

Çıkma râh-ı edebden eyle hazer

²⁸ Hazret-i Peygamber “Kalpler demirin paslandığı gibi paslanır” dedi. Sahabeler onun cilası nedir diye sordular. O da cevaben “Kur'an okumak, Allahı zikretmek ve ölümü hatırlamak” dedi.

²⁹ Paranı, yolunu ve inancını gizle.

³⁰ “Benim ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete erersiniz.”

Harfi üç olmağıla ikisinün

Bir mi olur fi'l-hakika 'ayb u hüner (Koçoğlu, 2014: 136).

Perdehâyeş perdehâ-yı mâ dirid

Perdeden perdelere harekâtı ve âvâze vü âgâzı benüm nâmûsum ve hicâbum
perdelerin pâreledi beyt

--- / --- / --- / ---

Her zerrede lütfun senün yüz bin tecellî gösterür

Nice karâr itsün gönül çün burka'ın açsa nigâr (Koçoğlu, 2014: 76).

Dîde-bânra dermiyâne âverid

Gözleri açık olup âlemi gözeden sultânlarla gel hüdmet ile anlarun nazar-ı
şerîfine yetiş merhûm Yahyâ Çelebi Efendi rahmetullâhu aleyh merhûm Sultân
Selim Han'un evvel-i saltanatında bu kıt'ayı yazup göndermişlerdür kıt'a

.. / .. / .. / ..

Pâdşâhum bu cihânun mülkini gözler gerek

İki göz yitmez bu mülke haylice gözler gerek

İki gözler zende vardur serverâ ma'zûr dut

Er gerek server gerek gözler gerek gözler gerek (Koçoğlu, 2014: 469).

Tersed ezvey cinn ü ins ü her ki dîd

Ol kimesneden cinn ü ins ve her mahlûk havf eylemeğe başlar hikâyet Hazret-i
Züleyhâ niçe yıl Hazret-i Yûsuf'a âşık olup aslâ visâle mecâl olmadı zirâ idlâl
üzerine idi Hazret-i Yûsuf takvâda idi âkıbet bir a'mâ karıcık olup nâydan yolu
üzerinde ol sultânun bir menzîl yapmış idi gelüp geçdükçe nâydan çıkup yolında
feryâdlar ider idi aslâ kimesne kelâmın gûş eylemez idi bir gice putı öninde secde
eyleyüp çok tazarru' eyledi gözlerüme nûr vir ve Yûsuf'ı bana vir didi seherden
Hazret-i Yûsuf kapısı öninden geçdükde çıkup çok efgân eyledi ve 'arz-ı hukûk-ı
sâlîfe ve âşnâlık eyledi cûş u hurûş-ı askerden aslâ kimesne kelâmını ısgâ eylemedi
melûl u mahzûn îmâna gelüp Hazret-i Yûsuf dahı seyrden dönmeden yüz yere
koyup îmâna gelüp Cenâb-ı Hazret'e tazarru' eyledi yâ Rabb gözüme nûr vir ve

Yûsuf-ı Sıddîk ile salavâtullâhu ‘aleyhi ve selâmihî sohbet müyesser eyle diyüp putını pâre pâre eyledi hemân Hazret-i Sıddîk seyrden döndüğü gibi çıkup feryâd idüp bu beyti didi ve okudu şi’r

Sübhâne men sayyera’l-‘abîde mülûken bi’s-sabri ve’t-tükâ

Ve sayyera’l-mülûke ‘abîden bi’ş-şehveti ve’l-hevâ

didi Hazret-i Yûsuf-ı Sıddîk’a bu kelâm ziyâde tesîr idüp getürdüp Hazret-i Züleyhâ’ya kimsin ve nedür murâdun didi Hazret-i Züleyhâ ağlayup vâkı’ayı hikâyet eyledi ve firâkdan şikâyet eyledi Hazret-i Sıddîk bilüp Cenâb-ı Hazret’den tazarru’ u niyâz idüp murâdına vâsil eyledi (Koçoğlu, 2014: 329).

2.5.4. Kıssalar

Ebussuûd El-Kayserî’nin şerhinde kıssalar, “hikâyet” başlığı altında yer almaktadır. Şerhte din ve tasavvuf büyüklerinin, efsanevî kahramanların kıssalarına yer verilmekle birlikte “bir aziz, evliyâullahdan biri, bir hatun kişi” şeklinde belirsiz kahramanlar hakkında anlatılan hikâyelere de yer verilmiştir. Şârih kendi başından geçen bazı olayları da hikâye şeklinde nakletmiştir. Eserde 146 kıssa bulunmaktadır (Koçoğlu, 2014: 63-64).

Çend bâşî bend-i sîm ü bend-i zer

Niçe olasın gümüş bendesi altun bendesi ‘abdü’d-dirhem ‘abdü’d-dînâr olma ‘abdullâh-ı hâlis ol ekâbir-i evliyâ’ullâh buyurmuşdur ki “her ki derbend-i ânîdür derbendi ânîdür” hikâyet Begavî hazretleri Me’âlim-i Tenzîl’de buyurur ki kaçan ki Hazret-i Âdem ve Havvâ cennetde hulle-yi cennetden ‘ârî oldı ve me’mûr oldılar ki arza tenezzül ideler bir vechile âhile zârî eylediler ki cümle eşyâ terahhum idüp agladı illâ altun ve gümüş alamadı Cenâb-ı Hazret’den ikisine nidâ geldi ki ne için siz bunlara merhamet itmezsiniz bu ikisi didiler ki yâ Rab biz ol kimesneye alamazuz ki senün emr-i şerîfüne muhâlefet ide Hak te’âlâ ve tebâreke hazreti buyurur ki ‘izzüm celâlüm hürmeti için sizi cümle eşyâdan ‘aziz ideyüm ve benî-âdemün sizi kıymeti ideyüm (Koçoğlu, 2014: 78).

Cân-ı û bâcân-ı istisnast cüft

Anun cânu cân-ı istisnâ ile cüftdür ya’ni rûhı zekere ile meşgûl ve eylece uyanıkdur aslâ bir nesneyi gayrdan görmez hikâyet Hazret-i İbrâhîm Edhem kuddise sırrahû tevekkül üzerine gideriken bir yirde ‘ahd eylemiş kalbinden ki aslâ mahlûk elinden nesne almaya bir koyun ağzında bir dâne altun ile zâhir olup altunu ‘arz eylemiş Hazret-i Şeyh almamış mahlûk elindendir diyü Hazret-i Râbî’a-yı

'Adeviyye'ye bölüşmiş yâ İbrâhîm ne için almadun ol altını dimiş buyurmuşlar ki mahlûkdan nesne almamağa 'ahdüm var idi Hazret-i Râbi'a kuddise sırrahâ buyurmuşlar ki dahı mahlûkı mı görürsin birkaç yirde ilzâm itmişler birisi budur (Koçoğlu, 2014: 87).

'Aşk neb'ved 'âkıbet nengî büved

'Aşk olmaz 'âkıbet neng olur 'âr olur o ya'nî 'âr eylemek gerek ol makûle 'aşkdan 'aşk-ı tabî'i vü humârînüñ nihâyeti budur hikâyet bir sâliha ve cemîle hatun gideriken ehl-i hevâdan bir herîfe râst gelüp ol şahuñ gözi bu hatunuñ hüsnine râst gelüp 'aşk-ı tabî'i vü humârî ile 'âşık olup hây u hûy ve gavgâsın arturup gâh yolına ol hatunuñ cânın ve gâh mâln fedâ idecek olur ol hatun gayet 'ârife kimesne imiş bir fassâd getürdüp kolından fasd itdürüp bir âbrîze vâfir kan akıdıp ol fasl meger ki zamân fasd u şerbet imiş bir müshil dahı içüp lînet üzerine olup kan ile fazalâtı âbrîzde hıfz itdürüp reng ü levnine tamâm tagayyür ü za'f-ı işfirâr hâsıl olup yüzün açup yine ol câhilün öninden geçer ol gafil hatunun levn-i işfirârını görüp tamâm firâr üzerine olıcak hatunun karârı kalmayup ol demiyile mahlût fazalâtı câhilün öninde bîihtiyâr koyup ey nâbekâr işde 'âşık olduğun şu murdârdur dir (Koçoğlu, 2014: 121-122).

Sonuç

Edebiyatımızda Kur'an'ın özü olarak kabul edilen ve oldukça önemli bir yere sahip olan *Mesnevî-yi Ma'nevî*, çoğu kez şerh çalışmalarının konusu olmuştur. Bu şerh çalışmalarından biri Ebussuûd El-Kayserî'nin *Şerhu'l-Mesnevî fi'l-Mev'iza* isimli şerhidir.

Ebussuûd El-Kayserî, şerhi gerçekleştirirken genel olarak uzun açıklamalarda bulunmamış, bunun yerine beyitlerdeki manayı kısa cümlelerle açıklamayı tercih etmiştir. Ancak gerekli gördüğünde ayet ve hadislerden, manzum ve mensur metinlerden, kıssalardan faydalanarak konuyu anlaşılır kılmayı ve kendi yorumlarını desteklemeyi amaçlamıştır. Şerhini mısra mısra yapan şârih, birkaç kelime haricinde kelimelerin açıklamasını yapmamış ve gramer kurallarıyla ilgili açıklamalarda bulunmamıştır.

Yazar, eserinde sohbet havasında bir üslup ve birden çok tercüme yöntemi kullanmıştır.

Mesnevî-yi Ma'nevî'yi şerh eden şârihler çoğunlukla Mevlevîyken Ebussuûd El-Kayserî Nakşîdir. *Mesnevî*'nin Nakşî bir şârih tarafından şerh edilmesi onun farklı muhitlerde de ilgiye ve teveccühe mazhâr olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Avşar, Z. (2007). Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 2/3, 59-72.
- Bozaslan Uysal, S. (2022). Şeyh Galip'in Cezîre-i Mesnevî Şerhi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Mücahit Kaçar (Ed.), Ömer Arslan (Ed.), Yasemin Karakuş (Ed.), *Mevlevilik, Mevlâna ve Şeyh Galip Üzerine İncelemeler* içinde (s. 471-493). İstanbul Üniversitesi Yayinevi.
- Ceylan, C. (2010). *Mevlâna'dan Önce ve Sonra Mesnevî*. Konya: Rûmî Yayınları.
- Ceylan, C. (2011). Türk Edebiyatında Şerh Edilen Metinler Arasında Mesnevî-i Şerif'in Yeri. *Doğu Araştırmaları*, 7, 167-190.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması. *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, 5/10, GÜZ, 469-504.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Gültekin, H. (2020). Metin Şerhi. *Söylem Filoloji Dergisi*. 5/1, 137-148.
- Koçoğlu, T. (2012). Mesnevî Şârihi Şem'i Şem'ullah'ın Şerh Yöntemi ile Walter G. Andrews'un Sözdizimsel Metin Yorumlama Yöntemi Arasındaki Benzerlik. *Turkish Studies-Türkoloji Arştırmaları*, Volume 7/4, 2249-2258.
- Koçoğlu, T. (2014). *Ebussuud El-Kayseri Şerh-i Mesnevî*. Ankara: Laçın Yayınları.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502.
- Öztürk, U. (2021). Kitaplar ve Hazineler: III.Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 27, 609-687.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevilik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*. S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. (Doktora tezi) İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Hacı Pîrî Efendi'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Adlı Mesnevî Şerhi

Ömer SEMİZ*

Özet

Mesnevî yazıldıktan sonra büyük itibâr görmüş, çeşitli dillere çevrilerek tercüme edilmiş önemli bir eserdir. Bu itibarla daha sonraki yıllarda eserin tercümesinden ziyade ne anlattığını anlamak istenmesinden dolayı ortaya bir şerh geleneği çıkmış ve buna bağlı olarak her yüzyılda birer ikişer şârih çıkararak anlama ve anlatma işini çok yönlü olarak yapmıştır.

Mesnevî-yi Şerîfe yapılan şerhlerden biri olan İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, 16. yüzyılın sonlarına doğru Hâcî Pîrî Efendi tarafından Mesnevî'nin I. cildine yapılmış bir şerhtir. Hâcî Pîrî Efendi, bu şerh ile kendinden önceki ve sonraki şerhler arasında köprü kurmuştur.

Bu kitap bölümü, Mesnevî şerhlerinden birini ilim âlemine tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu kitap bölümünde Hâcî Pîrî Efendi'nin hayatı hakkındaki bilgiler kısaca verilmiş, sonrasında da İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî; nüsha tavsifi, dil-impla hususiyetleri, şerh metodu, şerhin yazılma sebebi ve yararlandığı kaynaklar verilerek tanıtılmıştır.

Hacı Pîrî Efendi's Commentary on the Mathnawi Titled Intihâb-ı Şerh-i Mesnevî

Abstract

Mesnevî is an important work that has gained great reputation after it was written and has been translated into various languages. In this respect, in later years, a tradition of commentary emerged due to the desire to understand what the work was saying rather than translating it, and accordingly, one or two commentators appeared in each century and did the job of understanding and explaining in a versatile way.

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, one of the commentaries made on Mesnevî-yi Şerîf, is a comment made by Hâcî Pîrî Efendi towards the end of the 16th century on the

* Doktora öğrencisi, semizomer2@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5812-4821

first volume of Mesnevi. With this commentary, Hâcî Pîrî Efendi has built a bridge between the commentaries before and after it.

This book chapter aims to introduce one of the commentaries of Mesnevi to the scientific world. In this book chapter, information about Hâcî Pîrî Efendi's life is briefly given, and then İntihâb-ı Şerh-i Mesnevi; It is introduced by giving a description of the copy, its language-spelling characteristics, annotation method, the reason for writing the annotation and the sources it used.

Giriş

Çağında ve kendi döneminden sonraki zamanlarda dahi büyük ilgi gösterilen eserler vardır. Bunların başında daha 13. yüzyılda yazılmış olan Mesnevî gelmektedir. Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin ölümsüz eseri o kadar kıymetlidir ki eser, yüzyıllar geçmesine rağmen her dönemde anlaşılmaya çalışılmıştır. Mesnevî yazıldığı zamanın toplumuna bir şeyler öğretmek maksadıyla yazılmıştır. Ne var ki sadece dönemde kalmamış ünü Anadolu coğrafyasını aştığı gibi etkisi de çağını ve çağları aşmıştır. Mesnevî gibi önemli bir eser, ilmî ve tasavvufî eğitim almadan çok zor anlaşılır türdedir. Bundandır ki Mesnevî'nin içindeki hazineleri bulmak isteyen birkaç âlim Mesnevî toprağını kazarak içindeki cevhere ulaşmak istemiştir. Her şârih kendi gücü mesabesinde bir şeyler ortaya çıkarmaya çalışmış ve bunun sonucu olarak Mesnevî şerhlerinden meydana gelen bir hazine yığını oluşmuştur.

Mesnevî'ye yapılan şerhler çok sayıda olduğunda bu şerhler kategorize edilmektedir. Mesnevî'nin tamamına yapılan şerhler, bir kısmına yapılan şerhler, ilk on sekiz beytine yapılan şerhler, intihâp yoluyla yapılan şerhler gibi kategorilere ayrılabilir (Özdemir, 2016: 466). Bilinen ilk tam tercüme olan Prizrenli Şem'î'nin Şerh-i Mesnevî'si şerhlere meşale tutan eser niteliğindedir. Tabii ki de Mesnevî'nin tamamına şerh yapabilmek her şârihe nasip olmamıştır. Bundan dolayı da şârihlerin çoğu, bir kısmına şerh yazmışlardır. Bu itibarla Mevlâna deryasına dalmak ve onun ufuk açıcı yol gösterici eserinden bir nebze olsun insanları faydalandırmak istemişlerdir.

Yukarıda genel çerçevede bahsettiğimiz Mesnevî şerhlerinden biri, aynı zamanda bizim çalışmamıza konu olan Hacı Pîrî'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'sidir. Adından da anlaşıldığı üzere intihâb yoluyla yapılan şerhlerdendir. Bu kategorideki önemli eserlerden olması hasebiyle incelenmeye değer bir şerhdir. Bu çalışmamızda da mezkûr eseri kalemimiz yettiğince incelemeye ve sunmaya çalışacağız.

1. Hâcî Pîrî'nin Hayatı

Osmanlı dönemindeki önemli fikir adamlarından bahseden kaynakların bazılarında Hâcî Pîrî'nin ismi geçse de gerçek Hâcî Pîrî olduğu kısmında fikir birliğine gidilememiştir. Daha önce Mesnevî ve şârihleri üzerine çalışan araştırmacıların çoğu çeşitli kaynaklardaki her Hâcî Pîrî olasılığını değerlendirmişler ve en doğru bilgiye ulaşmaya çalışmışlardır. Araştırmacılardan Şener Demirel, Hâcî Pîrî'nin Osmanlı Müellifleri'nde ismi geçen Pîrî Muhammed Paşa olabileceğini öne sürmüştür (2007: 486). Ali Temizel ise Sicill-i Osmânî'nin II. Cildinden hareketle Pîrî Efendi'nin Mesnevî şârihi Hâcî Pîrî olduğunu söylemiştir (2009: 157). Osmanlı Müelliflerinde adı geçen şârih olduğu söylenen Pîrî Muhammed Paşa Karamanlı'dır ve Osmanlı vezirlerindedir. Mesnevî-yi Şerîf'in bir kısmını ve Şâhidî manzumesinin tamamını Tuhfe-i Mîr adıyla şerh etmiştir. Aynı zamanda bir Divânçesi vardır ve şiirlerinde Remzî mahlasını kullanmaktadır. Hayatını anlatan bir eserinin olduğu yazılmaktadır. H 931/M 1524/1525 yıllarında öldüğünü bir beyitten yola çıkarak Bursalı Mehmed Tahir yazmaktadır (Yavuz-Özen, 1972: 295). Sicill-i Osmânî'de adı geçen Pîrî Efendi ise Kadı Mahmud'un oğludur. Eğitimini tamamlayarak müderris olmuştur. 1583-1584'te Eyüp Mollası olmuş, bir olaydan dolayı azledilip Yedikule'de hapsedilmiştir. 1586'da Galata kadısı, 1587'de Bursa kadısı olmuştur. 1588 Haziran'ında da yalan dünyadan göçüp, gerçek dünyaya gitmiştir (Süreyyâ, 1894: 44). Bu kaynakların dışında şârihin eserinin başında yer alan arz-ı hâlde kendi hayatıyla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgilere göre mezkûr şârih, 3 padişah görmüş (I. Süleymân, II. Selim, III. Murad) bir kişidir. Bu yüzyılda Osmanlı'nın her kulvarda çok iyi bir dönem geçirdiği düşünüldüğünde ilim tahsil etmesi ve önemli görevlerde bulunmasına şaşılmanması gerekir. Kendi verdiği bilgilere göre Hâcî Pîrî, Sivâs'ın eskilerinden olduğunu, meşâyih hizmetlerinde bulunduğunu ve uzun yıllar Sivâs divânında çalıştığını, bu hizmette bulunurken Kâbe'ye gittiğini, ardından Sivas Defter Kethüdâlığı yaptığını, bu görevin ardından 3 yıl seferde kaldıktan sonra Tokat Kethüdâlığı görevine geldiğini, ardından Tarsus sancağında bir toprak verilip 1 yıl geçmeden elinden alındığını, İstanbul'da mülâzemet olduğunu, biraz zaman sonra da kendisine Rumeli'de Dimişvar eyaletinde Mustafa Bey sancağından toprak tahsis edildiğini kendi üslubuyla kaleme almıştır.

“ Sa'âdetlü ve rif'atliü pâdşâhımız e'azza'llâhu ensârahu hazretlerinin dergâh-ı 'âlilerine 'arz-ı hâl-i dâ'i-yi bivücûd budur ki bu bendeleri vilâyet-i Sivâs'un kudemâsından olup anda 'alâka-yi kesîremüz vardur mukaddemâ tahsil-i 'ulûm eyleyüp ve bir mikdâr dahî meşâyih hizmetinde olup ba'dehu vilâyet-i mezbûre divânında kırk yıldan ziyâde istikâmetle hidmet olunup

münşiyân-ı masnû'î'l-keîâm huzûrlarında harf-i evkât ve eyyâm eyleyüp Ka'be-yi Şerîfe vardukdan sonra tedrîciyle Sîvâs defter kethüdâlığı müyesser olup üç yıl 'azîm sefer seferleyüp gelir iken der-i devletden kethüdâlığımız Tokat kâdısına virilüp bu kullarına Tarsus sancağı sadaka olunup varıldıkda bir yıl karâr itmedin yine eski sâhibine mukarrer olup sufre'l-yed âsitâne-yi merâmbahşlarına geliniüp mülâzemet üzere iken sancağımızı alan kimesne vefat idüp bu bendelerine 'arz olındukda Dimişvâr'a tâbi' Mustafa Beg sancağı bu kullarına sadaka olunup...' [2a].

Bu bilgilere dayanarak Hâcî Pîrî Efendi'yi 16. yüzyıl şârihlerinden saymak mümkündür. Bununla birlikte diğer bilgilerin doğruluğu henüz kesin değildir. Tabii ki en önemli ve doğruluğu tartışılmayacak olan kendi eserinin başında verdiği hayatıyla ilgili bilgilerdir. Bu bilgiler ışığında Hâcî Pîrî hakkındaki bilgiler az da olsa gün yüzüne çıkmış kabul edilebilir.

2. İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî

2.1. Nüsha Tavsifi

Eser, İstanbul Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, Mülhak, no.26 bulunmaktadır.

Bu nüsha, 275x160 (189x100) mm ebadında, 172 varak ve 17 satırdır. Nesih hatla 990/1582'de istinsah edilmiştir. Zencirekli, miklepli, yaldızlı ve siyah renkli bitki motifli şemseli, kırmızı meşin ciltlidir. Mavi, siyah ve sarı renkli cetvelli, açık krem renkli varaklıdır. Konu başlıkları, Arapça ibareler ve dikkat çekmesi gereken yerler surhla yazılmıştır.

Baş: Sa'âdetlü ve rifâtlü pâdşâhımız e'azza'llâhu ensârahu hazretlerinin dergâh-ı âlilerine 'arz-ı hâl-i dâ'i-yi bivücûd budur ki bu bendeleri vilâyet-i Sîvâs'un kudemâsından olup anda 'alâka-yi kesîremüz vardur mukaddemâ tahsil-i 'ulûm eyleyüp...[1b]

Sonu: fekad fitemme evâhir-i şehri cemâziye'l-evveli min şühûr sene tis'in ve tis'a mi'e min hicreti'n-nebeviyye aleyhi's-salâtü ve ekmelü't-tahiyyât evvelen ve âhîran ve zâhîran ve bâtînen [172b]

2.2. Eserin Yazılış Sebebi

Eserin yazılış amacının kendi belirttiği dışında söyleyecek olursak, aynı yüzyılda ve öncesinde Mesnevî'ye kısmen ya da tamamen yapılan şerhlerin etkili olduğu düşünülebilir. Bilindiği üzere Mesnevî'nin tamamı olmasa bile birkaç hikâyesi ya da beytinin eserler içinde tercüme ya da şerh edildiği bilinmektedir. 15. yüzyılda ilk tercüme ve şerh olan Muinüddin b. Mustafa'nın Mesnevî-yi Murâdiyesi ile başlayan Mesnevî şerhlerinin (Demirel, 2007: 481), Hâcî Pîrî

tarafından dikkat çekmesi çok da şaşılacak bir durum olmasa gerektir. Çevresinde ve muhtelif yerlerde yapılmış birçok eserin varlığından haberdar olacak ki evvelâ Mesnevî'nin ilk defterini tamamen şerh ettiğini kendi eserinin başında yazmıştır. Tabii ki bu gibi eserlerin ilk amacı didaktik olduğundan Hâcî Pîrî uzunluğu sebebiyle akılda kalıcı olmasından şüphe ederek kitabını ortaya çıkarmamış bunun yerine intihâben eser tertib etmek niyetinde olduğunu İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'nin hemen başında söyleme gereği duymuştur.

“...ba'd bu dâ'î-i bî-delîl ve bu hakîr-i zelîl ya'nî Hacı Pîrî-i pür-'alîl sermâye-i kalîl ile mukaddemâ kutbu'l-ârifîn sultânü'l-muhakkikîn Mevlâna Muhammed Celâle'ddîn-i Rûmîniñ Mesneviyyâtından cild-i evvelin Türki libâs ile tertîb idüp ...” [3a]

“Cevâhir-i pürzevâhiri deryâ-yı ma'ârifden sahrâ-yı beyâna ve letâyif-i pür-'iberi gülistân-ı safâdan sahîfe-i 'ayâna gelüp tahrîr olunmuş idi lâkin ol arûs-ı dil-firîbiñ nikâbı merfû ve hacle-i halvetde mestûr u memnû' olan ahvâli her ehl ü nâ-ehle ma'lûm olıcak tîbâ'-i ulî'l-'azme tatvîlâtı sebebiyle teneffür hâsıl olmağın hıfz u rabta âsân olmağ için intihâb olunmak hâtır-ı fâtırda musammem idi...” [3a]

Hâcî Pîrî'nin eserini yazma sebebini kendi cümleleri ile hâtimedede, rumuzların açıklanması ve ortaya çıkarılmasının sultana göre bir amel olacağından bahsederek belirtmiştir. “Mevlâna Muhammed Celâle'ddîn Rûmî kuddise sırruhu manzûmâtı rumûzâtının tavzîh ü tebyîni ola câ'iz... [172a]”

2.3. Eserin Yazılış Tarihi ve Yeri

Hacı Pîrî eserin yazılmasına I. Süleyman zamanında başladığını ve II. Selim döneminde bitirdiğini söyler:

“Hacı Pîrî-i pür-'alîl sermâye-i kalîl ile mukaddemâ kutbu'l-ârifîn sultânü'l-muhakkikîn Mevlâna Muhammed Celâle'ddîn-i Rûmîniñ Mesneviyyâtından cild-i evvelin Türki libâs ile tertîb idüp ba'zısı eblağü's-sülehâ ve efdalü'l-fuzalâ Hüseyin Hârezmîniñ ibâret-i fîrs ile olan icmâlinden ve ba'zı Mevlâna Surûrî şerhinün tafsîlâtından ve ba'zı kelîmât-ı tayyibe-yi ekâbirden ve mutâyebât-ı mu'tebere-yi efâdil ehl-i yakînün elfâz-ı dürebârlarından ve karîha-yi fakîrden zuhûr iden ma'ânî-yi dilpezîrden derc olunup ibtidâsı hazret-i Firdevs-âşiyân u kuds-mekân merhûm u mağfûr Sultân Süleymân ve intihâsı garîk-i rahmet-i gufrân oğlı Sultân Selîm sâhib-kırân aleyhimü'r-rahme ve'l-gufrân zamânlarında vâki olup cevâhir-i pür-zevâhiri deryâ-yı ma'ârifden sahrâ-yı beyâna ve letâyif-i pür-'iberi gülistân-ı safâdan sahîfe-yi ayâna gelüp tahrîr olunmuş idi [3a]”

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'yi şârih II. Selim zamanında bitirse de III. Murad zamanında İstanbul'da son şeklini vermiş ve mezkûr sultana eserini takdîm etmiştir. Eserin hâtîme kısmında da şârih tamamlanma tarihini söylemiştir buna göre şârih eserini 900/1582 senesinin Cemâziyelevvelinin (Temmuz) sonlarına doğru tamamlamıştır: “*Fe Kad Fî Temme Evâhir-i Şehr-i Cemâziye'l-evvel Sene Tis'in ve Tis'a mi'e [172b]*”

2.4. Şekil ve Muhteva

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, manzûm-mensûr karışık bir eserdir. Eserin geneli mensûr olarak kurulsa da manzûm kısımlar hiç azımsanmayacak kadar fazladır. Eserde beyit, rubâ'i, mısra, şî'r gibi başlıklarla verilen manzûm parçalar bulunmaktadır. Bu parçaların ekserisi Farsçadır.

Şî'r

*Sine perdâhtem ezher çi temennâ-yı tû nîst
Kârem eknûn bahr-ı endîşe-yi sevdâ-yı tû nîst [7a]*

Rubâ'i

*Ânrâ ki dil ez'îşk berâteş bâşed
Her kıssa ki gûyed heme dilkeş bâşed
Tu kıssa-yı 'âşıkân hemî kem şinevî
Bişnev bişnev ki kıssayışân hoş bâşed [22a]*

Mesnevî

*Rûy-ı her yek mîniger mûdâr pâs
Bû ki gerdî tu zihidmet rûşinâs [32b]*

Beyt

*Çun pây-ı taleb birûn nihâdî
Hân tâ nerevî behod murâdî*

*Zîrâ ki sefer derîn merâhil
Bîtûşe vü rebreset müşk [32b]*

Mensûr parçalar, manzûm parçaların açıklaması niteliğinde olmaktadır ve eserin genelini kapsamaktadır. Ayrıca başlıkların altında da ilk başta mensûr

kısımlar yer alarak başlığın açıklaması mahiyetinde bir giriş yapılıır ve ardından manzûm parçalar eklenir.

Mesnevî

Şîr-i peşmîn ezberây-ı ged kunend

Bu Museylemrâ lakab Ahmed kunend

Ol tayife-yi mezmûme şîrân-ı hakikat ve merdân-ı tarikat olmak kıyâsı ile libâsların yünden eyleyüp dervîş sûretinde olurlar penbeden düzilmiş arslan gibi görünüp halkı bu hîle ile me'kil idinürler ne'ûzu billâhi minşurûrihim bu makûle tâyîfeyi tezvîr-i nihâddan ihtirâz lâzımdur.

Dâstân-ı pâdşâh-ı Cuhûd ki Nasrâniyân râ mîgeşt ezta'assub-ı millet-i hod

Millet-i 'Îsâ 'aleyhisselâmun zamânında Cuhûd içinde zulm ile ma'rûf ve mekr ile meşhûr bir pâdşâhları var idi ki millet-i 'Îsâ'nun düşmeni ve tâyîfe-yi Nasrânî'yi helâk itmek 'âdeti idi Hazret-i Mûsâ ve 'Îsâ 'aleyhisselâmun esrârlarından aghâhî olmayup anlarun yegâneliği ahvâlin bîgânelik mülâhaza eyler idi nitekim bir üstâd şâkirdine buyurdu ki hücrede bir şişe vardur taşra götür meger şâkird ahvel idi biri iki görmekle didi ki şişe ikidür kankısını getüreyüm ol dahı şişenün birini uvadıp birisini getür diyü buyurur [33b]

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, Mesnevî'nin birinci cildinden seçme beyitlerin açıklanmasıyla oluşturulmuş bir eserdir. Eser, ilk önce Hâcî Pîrî'nin hayatının özeti mahiyetinde bilgiler verdikten sonra pâdişâha merâmını anlatır nitelikte bir sayfalık metinle başlar. Bundan sonra Osmanlı devri eserlerinin ortak özelliği sayılan Allâh'a hamd ettiği hamdele ve ardından peygamber efendimize salavat ve sevgisini gösterdiği salvale gelir. Ardından ayrı bir başlık atılmasa da eser sebab-i telif cümleleriyle devam etmektedir. Yine devam eden sayfalarda kullandığı kaynaklardan bahsetmiş ve birçok ayetten yararlanarak insanın var olma sebebini kendine has bir şekilde anlatmıştır.

Mesnevî'nin ilk 18 beytini araya birçok alıntı ekleyerek detaylı bir şekilde şerh eden Pîrî Efendi, padişah ile cariyenin hikâyesine gelene kadarki beyitlerin sıralarını değıştirmeden şerh etmiştir. Birinci ciltte olan hikâyelerin hepsi şerh

edilmez ve hikâyelerin kimisi tek beyit hâlinde yapılırken bunun yanında ikişerli, üçerli ve daha fazla beyitler alt alta sıralanarak şerh edildiği görülmektedir.

Mesnevî

Bûd şâhî derzamân pîş ezîn

Mulk-i dunyâ bûdeş ü hemmulk-i dîn

İttifâken şâh şud rûzî suvâr

Bâhavâs-ı hîş ezberh-i şikâr

Yek kenîzek dîd şeh berşâhrâh

Şud gulâm-ı ân kenîzek cân-ı şâh

Murg-ı cânêş derkafess ten mîtapîd

Dâd mâl u ân kenîzegrâ harîd

Çun harîd ûrâ vü berhordâr şud

Ân kenîzek ezkazâ bîmâr şud [22a]

Şerh edilen hikâyelerin en sonu da Ömer zamanında şehre ateş düşmesi başlıklı hikâyedir. *Hâtîme-yi Kitâb-ı Müstetâb Der-Vaşf-ı Pür-Melâl* başlığı ile yazılan hatime kısmıyla eserini temmet yapan şârih Sultan III. Murad'ın şehzadesi Muhammed'in sünnetinde eserini padişaha sunduğunu yazar ve ardından eserinin bitişine tarih düşer.

2.3. Eserin Kaynakları

Hacı Pîrî'nin Mesnevî şerhi İslâmî kaynaklarla iç içe olan bir eserdir. Zaten her şârih böyle bir eseri şerh ederken evvelâ başvuracakları kaynaklar İslâmî temelli kaynaklardır. Bir beyti yorumlarken ilk önce o beyitte var olan ibâreleri anlamak ve ona lazım gelen açıklamaya uygun donanımda olmak gereklidir. Bundan dolayıdır ki Hâcî Pîrî'nin de kendinden önce ve sonraki şârihlerin yaptığı gibi kaynaklarını âyet, hadis, Arapça ibâreler, Farsça şiir kesitleri, atasözleri gibi hem İslâmî olarak hem de toplumsal bilgi açısından önemli kaynaklara başvurması doğaldır. Bir diğer kaynak da kendisinden önce Mesnevî şerhi yapmış

şârihlerin eserleridir. Nitekim şârih de eserin girişinde kullandığı kaynakları belirtmiştir. Buna göre;

Ba'zısı eblağü's-sülehâ ve efdalü'l-fuzalâ Hüseyin Hârezmî'nün ibâret-i Fûrs ile olan icmâlinden... Ba'zı Mevlâna Surûrî şerhinün tafsilâtından... Ba'zı kelimât-ı tayyibe-yi ekâbirden... Mutâyebât-ı mu'tebere-i efâzül... Ehl-i yakiniün elfâz-ı dürer-bârlarından... Kariha-yi fakîrden zuhûr iden ma'ânî-yi dil-pezîrden derc olun... [3a].

Hâcî Pîrî şerhini kaleme alırken ayet, hadis gibi genel kaynakların dışında kendi bahsettiğine göre Hüseyin Harezmî'nin (ö. 839/1435-36) Mesnevî'nin ilk üç kitabına yapmış olduğu *Cevâhiru'l-Esrâr ve Zevâhiru'l-Envâr* adlı Farsça şerhi (Gökbulut, 2013: 43) ve Sürûrî'nin (ö. 1562) Mesnevî'nin tamamına yazılmış Farsça şerh olan *Şerh-i Mesnevî* adlı eserlerini kaynak edinmiştir (Güleç, 2010: 171). Yine şârih giriş kısmında bahsetmese de eserinde Mevlâna'nın diğer bir eseri olan Divân-ı Kebîr'den de kaynak olarak yararlanmıştı.

2.3.1. Ayetler

Ayetler, bu gibi eserlerin ana kaynakları sayılır. Mesnevî gibi eserlerde sıkça başvurulan Kurân-ı Kerim, şârihin söylediklerini ispat için çok önemli bir kaynaktır. Amaç şerhini en doğru şekilde aktarmaktır. Şârih ayetleri beytin açıklamasını yaparken en uygun yerde kullanmıştır.

*Havâss-ı zâhirün seyri ancak bu kürre-yi gabrâdadur ammâ havâss-ı bâtınun seyri cevvi semâ ve kubbe-yi hadrâdadur bu hiss 'âlim-i şekk ü reybdâ seyr ider benî âdem berr ü bahrde ya'nî mülk ü melekûtda mahmûl-i 'inâyet-i İlâhîdür niteki **ve lekad kerremnâ benî âdeme ve hamelnâhum filberri velbahri** ³¹bu hâlete işâret vâfidür zümre-yi insân ref-i medâricde nerdbân-ı pençpâye-yi 'avâlim-i hamseyi ayağı altına alup... [42b].*

2.3.2. Hadisler

Sıkça kendisinden istifade edilen kaynakların başında gelen hadis-i şerifler, genellikle Arapça olarak verilmektedir. Şârih, beyti açıklarken hadis-i şerifi en uygun yere koyarak şerh etmiştir.

³¹ “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık.” (İsrâ/70)

*Ve hakikat-i edeb oldur ki her hâlde Hazret-i Risâlete mutâba'at ve mutâbakat ideler zîrâ ki mekteb hâne-yi edeb **eddebenî rabbi fe ahsene tedîbide**³² müeddeb ve mühezzeb olan anlardur... [24b]*

2.3.3. Peygamber Kıssaları

Şârihlerin faydalandığı önemli kaynaklardan biri de peygamber kıssalarıdır. Mevlâna, Mesnevî-yi Şerîf'inde Hz. Muhammed, Hz. Musa, Hz. İsa gibi birçok peygamberden çeşitli yollarla bahsetmiştir. Dolayısıyla şârih, eserinde Mesnevî beyitlerinde atıfta bulunulan olayları izah ederken peygamberlerin hikâyelerinden yararlanmış ve şerhini daha da değerli bir hâle getirmiştir.

*...niteki Hazret-i Mûsâ 'aleyhisselâm muhibb ve tâlib idi kendü fi'li ile gitdi ki **velemmâ câ'e Mûsâ** limikâtinâ çünki **erînî enzur ileyke** diyü kendü yolından geldi ise **len terânî** hitâbıyla red olındı ammâ Hazret-i Hâce 'aleyhisselâm ki mahbûb-ı Hakk ve matlûb-ı kâdir-i mutlak idi **subhânellezî esrâ bi 'abdihî leylen** fehvâsı ile hazret-i 'izzet yolından kâbe kavseynden makâm-ı avâdaniye yetişdürdiler ve varlık libâsını vücûdundan çıkarup sıfat-ı rahmet hıl'atı ile girü halkı da'vet için gönderdiler iletdükleri zamânda Muhammed idi gönderdükleri zamânda **vemâ erselnâke illâ rahmeten lil'âlemîn** ile 'âlemlere rahmet oldu lâcerem kemâl-i vuslat ve ref'-i isneyniyyet ve isbât-ı vahdetden sonra şikeştegân-ı ümmet ve zu'afâ-yı millete bu beşâreti yetişdürdiler şol ki Burâk-ı himmeti mertebe-yi beşeriyetden sidretü'l-müntehâ-yı rûhâniyyete irişmege kâdir olmaya ol kimesne Hazret-i Hâce 'aleyhi's-salavatu vesselâmun 'atebe-yi sa'âdet me'âbına baş koyup kemer-i mutâva'ati miyân-ı câna bende eylesün innellezîne yubâyiüneke innemâ yubâyiünallâh muktezâsı üzere benüm ceybime ittibâ' idüp derece-yi mahbûbiyyet ve mertebe-yi kurbiyyete yitişsün kul inkuntum tuhibbûnallâhe fe'ttebiûnî yuhbibkumullâhu anlar dahı ma'âric-i habibu'llâhdan nasîb alsun ammâ Hazret-i Mûsâ 'aleyhisselâm kendü yolından gelmek ile Tûr Tağı üzerinde tecellîyi âsârında müşâhede idüp ol hâlde kendü sıfâtı ile kâyim olmagın tecellî-yi Hakk'a tahammül itdi Mûsâ serhoş oldu zîrâ deryânun telâtum-ı emvâcından ol kimesneye haşyet vardur... [18b-19a].*

³² “Beni Rabb'im terbiye etti, edeplendirdi, O'nun edeplendirmesi ne güzel!”

2.3.4. Kelâm-ı Kibârlar, Arapça İbare, Atasözleri ve Deyimler

Hâcî Pirî şerhinde din büyüklerinin ve muteber kişilerin kelimelerini kullanarak Arapçadaki söz öbeklerine de eserinde yer vererek şerhini zenginleştirmiştir. Şu ana kadar atasözlerinde de birçok örnek görülen mezkûr Mesnevî şerhi, ayet, hadis iktibasları kadar topluma mâl olmuş bu kültürel zenginliklere de ziyadesiyle başvurarak şerhini kıymetli hâle getirmiştir. Bununla birlikte eserde atasözlerinin çoğu Arapçadır. Türkçe atasözleri çok az da olsa bulunmaktadır.

*Küllî şey'in yericü ilâ aslihi*³³ (56b). Kelâm-ı Kibâr

*Ustur zehebeke ve zehâbeke ve mezhebeke*³⁴ (66b). Kelâm-ı Kibâr

*Ez-zalemma vaz'ü'ş-şey fi gayri mevzu'a*³⁵ (74b). Arapça İbare

*Küllî şey'in mine'z-zarîfin zarîf*³⁶ (62b). Atasözü

Eserde bir elin parmağını geçmeyecek kadar Türkçe atasözü de bulunmaktadır:

El elden üstün olur. (66a)

Eylük idene eylük lâzım olur. (91a)

Eserde deyim olarak ise aşağıdaki örnekler göze çarpar:

yoldan çıkarmak (59a)

egri görüp galat düşmek (59b)

gönül virmek (63a)

gözin bağlamak (76b)

endâmına lerze düşmek (87b)

2.4. Eserin Dili ve İmla Hususiyetleri

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî, Türkçe kelime ve kelime gruplarının az sayıda olduğu bir eserdir. Özellikle pâdişâhlardan ya da önemli şahsiyetlerden bahsederken zaten ağır olan dil daha da ağırlaşarak anlaşılması zor hâle gelmektedir. Genellikle Arapça-Farsça kelime, kelime grupları ve tamlamalar çok sayıdadır. Hem girişteki hem de bitişteki padişahlardan bahsettiği kısımlarda

³³ “Her şey aslına rücu eder.”

³⁴ “Altınımı (paranı), yolunu ve mezhebini gizle.”

³⁵ “Zulüm, bir şeyi kendisine ait olan yerin dışına koymaktır.”

³⁶ “Zarif olanın her şeyi zariftir.”

görüldüğü gibi dil daha ağır hâle gelmektedir. Örnek olarak 172a'daki padişahlardan ve şehzâdelerden bahsettiği kısım verilebilir:

İntihâb-ı şerh-i mezkûr mîrlivâ iken ibtidâ olunup sancâkdan mazûl vâki olup mahrûsa-yi İstânbûlda mülâzemet-i âteş ile cism-i nâtivân tennûr-ı dilde biryân ve murg-ı cân bûstânı hazânda nâlân u giryân iken sermâye-yi izz ü devlet ve pîrâye-i tâc u taht pertev-i envârı celâlet zîver-i eflâk-i azamet tab-ı selîm ü zihn-i müstakîm Hazret-i Sultân Murâd bin Sultân Selîm etâla'llâhu ta'âlâ ömrâhu ve sa'âdetehu bi-lutfihi'l-amîm ism-i şerîfleri ihtitâma yitişdi şol zamânda ki sûr-ı pür-hubûr müstevcibü's-sürûr pürmevhîbet ü cem'iyyet ve lîme-yi hitân-ı şehzâde Sultân Muhammed-i cüvânbaht idi etâla'llâhu ta'âlâ 'ömrahı ve ebbede rif atehu ilâ-yevmi'l-kıyâme ol hâlde hâtır-ı münkesire bu hâtıra hutûr itdi ki bu sûr-ı hümâyûn tarîk-i sa âdetüñ reh-nümûnı ve devlet-i bîmüntehânun mazmûnidur dergâh-ı felekmedârlarına lâyık armaganun yogısa hazîne-yi sînede mahzûn olan cevâhir-i girânâmâye bu bâbda külli sermâyedür [172a].

Eserde, kimi yerde daha sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanılmış, tamlamalar az olsa da Arapça-Farsça kelimeler yine fazladır. Lâkin bu durum eserin geneline bakıldığında söyleniş itibarıyla Türkçeye uygunluğundan dolayı anlaşılırdır.

...Balgamdan mürte'aş olanun eli bûihtiyâr lerze ider ve biri dahı kendü ihtiyârı ile ditredür bu mukarerdür ki biri ıztırârî ve birisi ihtiyârîdür ihtiyârı ıztırâra kıyâs olunmaduğı zâhirdür ihtiyâr ile eli ditretmekde nedâmet ü peşimânlık vardur [91b].

...güyâ ki Hindüstândan bir fil getirüp bir karañluk ev içine koydular ve tâliblere bir bir varup görmege ruhsat virdiler her biri filün 'uzvından birine yapışup bir nesneye teşbîh itdiler ayağına el viren direk ola diyü mülâhaza eyledi ve kulagına yapışan süfreye ve hortûmına el viren boruya benzetdi taşra çıkup ne gördük diyenlere her biri fehm itdüğü vechle haber virdi lîkin hiçbiri hakîkatinden haberdâr olmadı... [109a-109b].

Şârih genel itibarıyla hareke kullanmazken eserde telaffuzunu bizzat belirtmek istediği kelimeye hareke koyarak okutmuştur.

İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'de arkaik kelimelere de rastlanmaktadır.

assı kılmak (yarar sağlamak) **degme kez** (her zaman) **görk** (meziyet, süs, fer) **gözü** (ayna) **toğulğa** (Miğfer) **yap yap** (sessizce, yavaş yavaş) **yavı kılmak** (kaybetmek) **yarağ it-** (hazırlık yapmak) (Sevindik, 2019: 42).

2.5. İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'nin Şerh Metodu

Şerh yapılırken genellikle klâsik şerh yöntemini kullanan şârihler aynı zamanda kendinden önceki Mesnevî şârihlerinin izledikleri yollara da başvururlar. Klâsik şerh yönteminde izlenen yol ise önce şerh edilecek metin verilir, sonrasında da metnin şerhi yapılır. İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî eserinde de klâsik şerh yönteminin yanında kendinden önce yapılmış olan şerhlerden de yararlanmıştı.

Mezkûr eserde evvelâ klâsik yöntemi kullanan şârih Mesnevî'de geçen başlıkları ve beyitleri vermiş, ardından bunları şerh etmiştir. Şârih, beyitleri ve başlıkları elinden geldiğince tafsilatlı açıklamış bazen mısra mısra ve mücmel şekilde açıkladığı beyitlere rastlanmıştır.

Her kesî kû dûr mând ezasl-ı hîş

Bâzcüyed rûzgâr-ı vasl-ı hîş

Zümre-yi insân filhakika cevher-i rûhânî ve latîfe-yi rabbânîden 'ibâretdür bu kâlib-ı zulmânî ve heykel-i cismânî ile musavver degüldür bu kafes-i müessedde giriftâr olmadın ol şehbâz-ı bülendpervâzun âşiyânı hazâyir-i kuds u mecâlis-i üns idi ki 'aleddevâm bâg-ı müsemmen-i Firdevs'de tâvusleyin cevelân ve ol şem'-i pürnûruñ huzûrında pervâne gibi deverân iderdi ve bu ecrâm-ı süflî ve heyâkil-i 'ulvî anun zîr-i bâl-i himmetünde beyzâdan kemter görünürdi [6a]

Mısrâ'

Âteşest in bâng-i nây u nîst bâd

Ve eger ateşün yogısa yokluk ihtiyâr eyle tâ ki hâl dili ile dimiş olasın.

Mısrâ'

Her ki in âteş nedâred nîst bâd

Du'â'en 'aleyh olmaduğı takdîrce nîstbâd 'ibâreti yoklığa tergîb için olduğı zâhirdür [10b-11a]

Hâcî Pîrî, Mesnevî'de olmayan bazı Farsça ve Türkçe şiirleri kullanarak bazı beyit ve hikâye başlıklarını mufassal bir şekilde açıklamıştır.

Şârihin bazen de birden çok beyti art arda getirerek ikişerli üçerli hatta beşerli beyit gruplarını birlikte şerh ettiği de görülmüştür.

Mesnevî

*Bûd şâhî derzamân pîş ezîn
Mulk-i dunyâ bûdeş ü hemmulk-i dîn*

*İttifâken şâh şud rûzî suvâr
Bâhavâs-ı hîş ezbehr-i şikâr*

*Yek kenîzek dîd şeh berşâhrâh
Şud gulâm-ı ân kenîzek cân-ı şâh*

*Murg-ı cânêş derkafes ten mîtapîd
Dâd mâl u ân kenîzekerâ harîd*

*Çun harîd ûrâ vü berhordâr şud
Ân kenîzek ezkazâ bîmâr şud [22a]*

İbtidâ-yı kıssa budur ki bir pâdşâh-ı pürma'dalet ve bir sultân-ı gerdûn menzilet-i seyr-i mülûk için süvâr olup bir kenîzek-i mâhrû ve siyâh müya râst gelmek ile murg-ı rûh-ı pürfütûhî anun zülf-i girihgîri bendine giriftâr u çeşm-i fettânî sevdâsında âşuftekâr oldu ahir emvâlini nihâyet ile harîdâr olup kazâ-yı İlâhî ol kenîzek bîmâr oldu ma'lûmdur ki bu dâr-ı fenâda ve bu bâzâr-ı derd-i 'anâda hîçbir metâ' yokdur ki râhatında cerâhatı ve huzûrunda mihneti ve hamrında humârı ve gülünde hârî olmaya [22a].

Sonuç

Hâcî Pîrî'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî adlı eseri birçok yönden önem arz eden bir Mesnevî şerhidir. Bu eser Mevlâna'nın Mesnevî'sinin I. cildine ait seçme beyitlere yapılan şerhtir. Şârih eserinin başında da anlattığı gibi eğitimli ve bilgili biridir. Çeşitli görevlere gelmesi de bunu göstermektedir. Kezâ şerhinde kullandığı Arapça-Farsça kelimelere ve şerhleri açıklamasına bakacak olursak dil eğitimi almış ve tasavvufî bilgisi olan bir şârih yorumunda bulunabiliriz.

Şârih eserini yazarken kendinden önce Farsça kaleme alınan Harezmi'nin ve Surûrî'nin şerhlerinden etkilenmiş ve şerhini kurarken bu iki şerhten referanslar

arak eserini oluşturmuştur. Her tasavvufi eserde görüldüğü üzere İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî'de de ayet ve hadislere çokça başvurulmuştur. Ayet, hadis yanında peygamber kıssaları gibi İslâmî kaynaklardan da istifade etmiştir. Şârih, birçok muteber kişinin sözlerini, Arapça ibâreleri, atasözleri ve deyimleri kullanarak eserini zenginleşirmiştir.

Şârih eserinde klâsik şerh metodunu uygulamaya çalışmış ve burada mufassal şerh ile mücmel şerh yaparak karışık bir şekilde beyitleri şerh etmiştir. Bunun yanında birden çok beyti art arda vererek şerh etmiştir.

Gelenekselleşmiş olan Mesnevî şerh etme her yüzyılda her şârihin bilgi birikimine göre yeniden başka isimlerde başka şekillerde şerh edilmiştir. Bununla birlikte her Mesnevî şerhi eserleri kendince yeni bir bilgiyle Mevlâna'nın ölümsüz olan eserini insanların yoluna fener niyetiyle sunmuştur. Nitekim Hâcî Pîrî'nin eseri de döneminde önemli bir yol gösterici olarak kendinden sonra gelecek olan şârihlere bayrağı teslim etmiştir. Bu bayrağı niceleri her yüzyılda alıp daha iyi anlama ve anlatma çabasında bulunarak insanlığı Mevlâna'nın aydınlık yoluna davet etmişlerdir.

Kaynakça

- Avşar, Z. (2007). Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* 2/3, 59-72.
- Avşar, Z. (2008). Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler. *Turkish Studies*, 3/6, s. 59-95. doi.org/10.7827/TurkishStudies.452
- Ayar, N. (2021). *Hacı Pîrî Efendinin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (111a-1b)]*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Ü.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007), 469-504.
- Gökbulut, S. (2013). Kemâleddîn Hüseyin Harezmî ve Yarım Kalmış Farsça Mesnevî Şerhi. *Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies*. 4 (8): 37-47.
- Güleç, İ. (2004). Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî Şerhleri. *Osmanlı Araştırmaları=The Journal of Ottoman Studies*: Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı 2 (24): 159-179.
- Güleç, İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar* (22), 135-154.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güleç, İ. (2010). Sürûrî, Muslihuddin Mustafa. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yay. 170-172.
- Mehmed Süreyya (1311), *Sicill-i Osmânî II*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502. doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093
- Sevindik, B. (2019). *Hacı Pîrî Efendinin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (53b-110b)]*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Ü.
- Temizel, A. (1996). *Mevlâna ve Mevlevîlikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.
- Uçar, A. (2022). *Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cit, İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Rûmî Yayınları.

- Uzunlu, C. (2017). *Hacı Pîri Efendi'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (1b-53b)]*, Yüksek Lisans Tezi. Konya: SÜ.
- Yavuz, A. F., Özen, İ. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yay.
- Yıldız Er, E. (2018). *Hacı Pîrî-İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî (1-50 Varak) (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Ü.

Şem’î Şem’ullâh ve Şerh-i Mesnevî Adlı Eseri

Turgut KOÇOĞLU*

Nevres KİP**

Özet

Klasik Türk edebiyatında şerhler, tercüme faaliyetlerinden sonra önemli bir yere sahip olmuştur. Klasik Türk edebiyatına tercüme vesilesiyle kazandırılmış olan eserlerin başında da Mevlâna’ya ait olan *Mesnevî* isimli eseri gelmektedir. Tabii ki tercüme etmek bu eserin esrarını anlamak için kâfi gelmemiştir. Bu sebeple *Mesnevî*’nin daha iyi anlaşılabilmesi ve esrarının çözelebilmesi için birçok şerh çalışması yapılmıştır. Şem’î Efendi’nin kaleme almış olduğu *Şerh-i Mesnevî* isimli eseri bu alanda büyük bir boşluğu doldurmuştur. Zira *Şerh-i Mesnevî*, Şem’î Şem’ullâh tarafından Mevlâna’nın *Mesnevî*’sine yapılan ilk tam Türkçe şerh çalışmasıdır. 16. yüzyılda yaşamış olan Şem’î Şem’ullâh, Klasik Türk edebiyatında şerh geleneğinin sistemleşmeye başladığı dönemde yetmiş ve 10’un üzerinde esere Türkçe şerh yazmış önemli bir şârihtir. *Şerh-i Mesnevî*, onun en hacimli şerhlerindedir.

Şem’î Şem’ullâh tarafından Mevlâna’nın *Mesnevî*’sine yapılan ilk tam Türkçe şerh çalışması olan *Şerh-i Mesnevî* isimli *Mesnevî* şerhi ile ilgili bu kitap bölümünde verilen bilgiler, Abdulkadir Dağlar, Turgut Koçoğlu, Sait Yilter ve Şeyda Öztürk’ün doktora tez çalışmaları esas alınarak hazırlanmıştır. Bu kitap bölümü, Mevlâna’nın *Mesnevî*’sine yapılan ilk tam Türkçe şerh olan *Şerh-i Mesnevî* isimli eseri ilim âlemine tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu kitap bölümünde Şem’î Efendi’nin hayatı hakkındaki bilgiler mücmel bir şekilde verilmiş, sonrasında *Şerh-i Mesnevî* tanıtılmıştır. Eser tanıtılırken *Şerh-i Mesnevî*’in nüshalarına, dil-ımla hususiyetlerine, şerh metoduna, şerhin yazılma sebebine değinilmiştir. Ayrıca *Şerh-i Mesnevî*’de kullanılan kaynaklar, şerhte yer alan kültürel-folklorik unsurlar ve Şem’î Efendi’nin diğer *Mesnevî* şârihleriyle etkileşimi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şem’î Şem’ullâh, Mesnevî, Şerh.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, kocogluturgut@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5144-3854

** Doktora Öğrencisi, kipnevres@gmail.com, ORCID: 0009-0003-8092-3314

Şem'î Şem'ullâh and His Work Titled Commentary on Mathnawi

Abstract

In Classical Turkish Literature, commentaries have an important place after translation activities. At the beginning of the works that have been contributed to Classical Turkish Literature is Mathnawi, which belongs to Mevlâna. Of course, translating was not enough to keep the secret of this work. For this reason, many commentary studies have been carried out in order to better understand Mathnawi and solve its mysteries. Şerh-i Mesnevi, written by Şem'î Efendi, has filled a large gap in this field. Because Şerh-i Mesnevi is the first complete Turkish commentary work made by Şem'î Şem'ullâh on Mevlâna's Mathnawi. Şem'î Şem'ullâh, who lived in the 16th century, was an important commentator who grew up in the period when the commentary tradition in Classical Turkish Literature began to be systematized and wrote Turkish commentaries on more than 10 works. Şerh-i Mesnevi is one of his most voluminous commentaries.

The first complete Turkish commentary on Mevlâna's Mathnawi by Şem'î Şem'ullâh, the information given in this book chapter about the Mathnawi commentary called Şerh-i Mesnevi, is by Abdulkadir Dağlar, Turgut Koçoğlu, Sait Yilter and Şeyda Öztürk's doctoral thesis has been prepared. This book chapter succeeds in introducing the work called Şerh-i Mesnevi, which is the first complete Turkish commentary on Mevlâna's Mathnawi, to the scientific world. In this book chapter, information about Şem'î Efendi's life is given in a concise manner, and then Şerh-i Mesnevi is introduced. While introducing the work, the copies of Şerh-i Mesnevi, its language-spelling features, the commentary method, and the reason for writing the commentary were mentioned. Additionally, information was given about the sources used in Şerh-i Mesnevi, the cultural-folkloric elements included in the commentary, and Şem'î Efendi's interaction with other Mesnevi commentators.

Keywords: Şem'î Şem'ullâh, Mathnawi, Commentary.

Giriş

Edebiyat âleminde sadece kendi döneminde değil kendisinden sonra ve hatta kıyamet kopana kadar varlığını sürdürecektir eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bazıları yalnız kendi sahasında ve coğrafyasında mevcudiyetini sürdürürken bazıları ne kendi sahasına ne de kendi coğrafyasına sığabilmiştir. İşte tam bu hususiyetlere mazhar ve de edebiyatımızın en önemli eserlerinden biri olan

Mevlâna'nın *Mesnevî'si* ya da namı diğer *Mesnevî-yi Manevî'si* cihanşümul bir mahiyet kazanmış önemli bir eserimizdir. *Mesnevî*, sadece işlemiş olduğu konular itibarıyla değil içinde barındırdığı birbirinden farklı edebî tür ile tüm dünyada ve edebiyat sahasında ilgi ve alaka görmüştür. Haddizatında bir Kur'an tefsiri olmakla beraber işlemiş olduğu evrensel konular ve bu konuları işlerken kullanmış olduğu farklı türler (nazm, hikâye, fabl vs.) sebebiyle yediden yetmiş herkesin ilgi odağı olmuştur.

XIII. asır Anadolu topraklarında yazılarak insanlık âlemine hediye edilen *Mesnevî*, kendisini "*Kur'an'ın bendesi ve Hz. Muhammed'in ayağının tozu*" cümleleri ile tanıtan Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) en meşhur eseridir. Mevlâna, eserini ilhâm-ı ilâhî ile kaleme almış ve hâkiki aşka ulaşan yolun sırlarını *Mesnevî'de* nevi şahsına münhasır bir üslûp ile dile getirmiştir (Öztürk, 2007: Önsöz).

Kur'an'a bağlılığını; "*Yaşadığım sürece ben, Kur'an'ın kuluyum/ Ben Muhammed-i Muhtâr'ın yolunun toprağım/ Birisi, sözlerimden bundan başka bir söz naklederse/ Ben; nakledenden de o sözden de şikâyetçiyim*" sözleriyle en veciz şekilde ifade eden Mevlâna; *Mesnevî'sini* ise "*Keşşâfü'l-Kur'an*" ibâresiyle tanımlamakta ve bu yönüyle eserinin, bendesi olduğunu belirttiği Kur'an'ın; bâtın mânâlarını keşfeden, remiz ve işaretleri te'vil ve tahkik eden bir eser olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim içerdiği hikâyelerin bir açıdan muhtevâsını yansıtan yaklaşık 950 başlığın elli küsurunu âyetlerin, elli üçünü hadislerin oluşturması bu hikâyelerin nasslarla temellendirildiğinin kanıtı sayılmıştır (Ceyhan, 2005: 338).

Öte yandan altı ciltten oluşan *Mesnevî'de* lafzen ve meâlen geçen âyetlerin sayısı 700 olarak tespit edilmiştir ki bunun 420'sini lafzen geçenler; 272'sini meâlen iktibas edilenler oluşturmaktadır. Bu sayılara bir bu kadar da işaret ve telmih yoluyla geçen âyetlerin eklendiği düşünülürse bu durumda, *Mesnevî'de* Kur'an âyetlerinin dörtte birini oluşturan bir âyet zenginliğinden söz ediliyor demektir. Eser bu açıdan manzum bir işârî tefsir olarak görülmüş ve çok yaygın bir ifade ile "*mağz-ı Kur'an*" olarak tanımlanmıştır (Güllüce, 1999: 58-61).

Dinî-tasavvufî düşüncemizin, edebiyat ve sanat hayatımızın, genel anlamda irfanımızın en çok etkilendiği eser ve şahsiyetlerden birinin Mevlâna ve *Mesnevî'si* olduğu söylenebilir. Bu bağlamda *Mesnevî*, nesiller boyunca üzerinde durulan, derinlemesine düşünülen, sıkça okunan ve şerhleri yapılarak içeriğini anlama çabasının sürekli olduğu bir eser olarak varlığını devam ettirmektedir (Avşar, 2007: 59).

Mevlâna'nın seyr ü sülûkte bulunanlar için irşad kitabı olarak tanıttığı *Mesnevî*, bir metnin insan ve toplumu nasıl dönüştürebileceğine örnek teşkil eder. Abdurrahman-ı Câmî'nin Mevlâna için söylediği, "Peygamber değil fakat kitabı vardır" sözü *Mesnevî*'nin bu fonksiyonuna işaret etmektedir. Tasavvufun bütün konularını didaktik bir üslupla ele alan eser, zengin bir şerh geleneğine de zemin hazırlamıştır (Ceyhan, 2004: 326).

Mesnevî, Farsçadan tercüme bir eser olması hasebiyle birçok şârih tarafından şerh edilmiştir. Eserin evrensel bir boyut taşıyan gerek muhtevası gerek anlatımı *Mesnevî*'yi tüm insanlığa hitap eder bir duruma getirmiştir. Bununla beraber *Mesnevî*'nin anlaşılmasına muhtaç noktalarının bir hayli fazla olması da böylesine cihanşümul bir eserin şerh edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum birçok şârihin ilgisini çekmiş ve bu alana yönelmeye sevk etmiştir. *Mesnevî* şerh geleneği XV. yüzyılda yazılan ilk şerh ile başlamış olup bu gelenek hâlen devam etmektedir. *Mesnevî*'yi okuyan her şârih, kendi bilgi birikimi ve bakış açısı ölçüsünde ona yeni bir soluk getirmeye çalışmış, böylece XV. yüzyıldan günümüze kadar pek çok *Mesnevî* şerhi ortaya çıkmıştır (Çınarcı, 2022: 38).

Böylesine değerli bir eserin anlaşılması için de farklı zamanlarda farklı sahalarda birçok tercüme ve şerh çalışması yapılmıştır. *Mesnevî*'nin tamamına yapılan şerh çalışmaları olduğu gibi seçme beyitler şeklinde, ilk on sekiz beytine yapılan şerhler de mevcuttur. *Mesnevî-i Şerîf*i şerh eden her bir şârih kendi bilgi birikimine, akli ve nakli bilimlerdeki kabiliyetine göre ilim âlemine yeni *Mesnevî* şerhleri kazandırmışlardır. İşte bu şerhlerden bir tanesi de *Mesnevî-yi Şerîf*'in tamamını Türkçe şerh eden ilk şârih Şem'i Efendi'ye ait olan *Şerh-i Mesnevî* isimli eseridir. Bu eser ile alakalı teferruatlı bilgi, şârihin hayatına dair mücmel bilgiden sonra verilmiştir.

1. Şem'i Şem'ullâh'ın Hayatı

Doğum tarihi ve yeri bilinmeyen Şem'i Efendi, XVI. asırda yaşamış ve eserlerinin hepsini İstanbul'da telif etmiş mutasavvıf bir âlimdir. Kanûnî (salt: 1520-1566) başta olmak üzere; II. Selim (salt: 1566-1574), III. Murat (salt: 1574-1595), III. Mehmed'in (salt: 1595-1603) saltanat yıllarını görmüş 1011/1602'de vefât etmiştir (Öztürk, 2007: 21). Şem'i Efendi'nin âilesi de dâhil doğum târihi ve yeri hakkında kendi eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Esrar Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye'nin bir yerinde Şem'i Efendi'nin Derviş Pervâne ile birlikte Konya'dan İstanbul'a geldiği bilgisini naklederken "Şem'i Dede" başlığı altında ise memleketinin Prizren olduğunu

kaydetmektedir (Genç, 1986: 47, 204). Ne var ki Tezkire’de; Şem’î Efendi’ye dâir verilen bilgilerin, Şâir Prizrenli Şem’î’ye (ö. 936/1529) âit olanlarla karıştırılması, verilen bilgilere ihtiyatlı yaklaşma gereğini ortaya koymaktadır. Nitekim Şem’î Efendi’nin eserlerinde memleketinin Prizren olduğuna dâir herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Öte yandan Şem’î Efendi’nin âilesi hakkında da detaylı bir bilgi mevcut olmayıp Bağdatlı İsmâil Paşa; Hediyyetü’l-İhvân adlı eserinde “Şem’î er-Rûmî Mustafa Çelebi bin Muhammed el-Kostantîniyye” başlığını kullanarak Şem’î Efendi’nin babasının adının Mehmed, memleketinin İstanbul, mezhebinin Hanefî olduğunu kısaca belirtmektedir (Bağdatlı, 1951-1955: 438).

Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Şem’î Efendi’nin medrese tahsîlini hangi şehirde tamamladığı, hangi hocalardan ders okuduğu hususunda da herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Atâî’nin ifâdelerine göre Şem’î Efendi; yeterli bir öğrenim gördükten sonra tasavvufta karar kılan; daha yüksek mevkilere gelebilme imkânı var iken dünyadan el etek çekerek hayatını müderrislikle; özellikle önemli kişilerin hizmetinde bulunanları yetiştirerek geçinmeyi tercih etmiş mutasavvıf bir âlimdir. Keşfü’z-zünûn’da Şem’î Efendi’nin Semâniye Medresesi’nden emekli olduğu bilgisi de kaydedilmiştir. Sicill-i Osmânî’de ise Şem’î Efendi’nin hayâtını, âlem-i tedrîste geçirdiği, öğrencilerinden pek çoğunun ilmiyyede yüksek makâmlara eriştiği yazmaktadır. Tevârih-i Mevleviyye’de 975/1567 senesine işâretle Sahih Ahmed Dede “ve bu sâlde Şem’î Efendi cenâbı fârîsîhân olduğu nümâyân oldu” ibâresini kullanarak Şem’î Efendi’nin Farsça muallimi olduğunu bildirmekte ve aynı sene içerisinde Kanûnî Sultan Süleyman’ın vefât ederek yerine II. Selim’in 45 yaşında tahta çıktığını, Şehzâde III. Murad’ın henüz 21 yaşında olduğunu, oğlu Şehzâde III. Mehmed’in yeni doğduğunu, Aziz Mahmud Hüdâyî’nin 32 yaşında olup Bursa Ferhâdiye Medresesi’nde müderris ve aynı zamanda Mahkeme-i Suğra’da nâib oluşunu kaydetmektedir (Öztürk, 2007: 59-60).

Şem’î Efendi’nin müderrisliği yanında yaşadığı dönemde tanınmasını sağlayan en önemli özelliği şüphesiz, başta Hz. Mevlâna’nın Mesnevî Şerhi olmak üzere birçok Fars klasiğini Türkçeye tercüme ve şerh yoluyla kazandırmasıdır. Şem’î Efendi’nin yapmış olduğu tercüme ve şerhlerin neredeyse tamamı; başta devrin pâdişahları olmak üzere üst düzey devlet adamlarına ithâf edilerek bir yandan onun mâîşetine katkı sağlarken aynı zamanda saray içerisinde saygın bir mevki kazanmasına vesîle olmuştur (Öztürk, 2007: 60-61). Şem’î Efendi’nin tasavvufî cephesi hakkında kaynakların verdiği bilgiler son derece sınırlıdır. Sahih Ahmed Dede, onun tarîkati hakkında bilgi vermezken Esrar Dede, “Şem’î Dede” şeklinde bahsettiği Şem’î Efendi’nin Mevlevî olduğunu belirtmekte ve bir adım

daha ileriye giderek Sultân Divânî'ye (ö. 951/1544'den sonra) müntesip olduğu bilgisini vermektedir (Genç, 1986: 205). Şem'i Efendi ise Mesnevî Şerhi'nde seyr ü sülûkünü kimden tamamladığına dâir açık bir ifâde kullanmamakla birlikte birçok yerde Hz. Mevlâna'ya olan bağlılığını dile getirmekte, kendisini Mevlâna muhibbi ve fukarâsı olarak tanıtmaktadır. Bu ifâdelerin en bâriz olanı VI. cildde yer almaktadır. Nitekim söz konusu cümlelerde Şem'i Efendi, Mevlâna'nın bir zaman sonra Mesnevî'yi Türkçe şerh edecek kişiye “ehibbâmızdan” lafzıyla işâret ettiğini dile getirmekte ve söz konusu muhibbin kendisi olduğunu belirtmektedir (Öztürk, 2007: 61-62).

Şem'i Efendi'nin vefât târihi ile ilgili kaynakların verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır. Şem'i Efendi'nin vefâtı ile ilgili en isâbetli tespiti yapan kaynağın; Sahih Ahmed Dede'nin Tevârih-i Mevleviyyesi olduğu anlaşılmaktadır. Sahih Ahmed Dede; kronolojik bir sıra takip ederek yazdığı eserinde, Şem'i Efendi'nin vefât târihini; 1011/1602-3 senesi olarak belirtirken vefât yeri hakkında epey ayrıntıya girerek Şem'i Efendi'nin Üsküdar'da Ayazma'nın üst yanında Rûmî Mehmed Paşa Câmî-i Şerifi'nden İmrahor'a giden sokakta bir ev dünuna defn olduğunu ve yol cephesine konulan pencere ile merkadının evden ifrâz olduğu bilgisini kaydetmektedir (Ahmed Dede, 2003: 282).

Şeyda Öztürk'ün (2007: 66-67) yapmış olduğu incelemeler neticesinde Şem'i Efendi'ye ait olan eserler şu şekildedir: Şerh-i Gülistân, Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Şerh-i Dîvân-ı Şâhî, Şerh-i Bahâristan, Şerh-i Pend-i Attar, Tuhfetü'l-Âşıkîn, Şerh-i Bostân, Şerh-i Mesnevî, Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr, Şerh-i Mantık-ı Tayr, Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr, Şerh-i Mahzen-i Esrâr, Terceme-i Akâid-i Lâmiyye alâ mezheb-i Mâturidiyye, Terceme-i Kasîde-i Nûniyye, Terceme-i Şurûtü's-salât.

2. Şerh-i Mesnevî

2.1. Şerh-i Mesnevî ve Nüshaları

Şem'i Efendi, Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin (ö.1273) *Mesnevî*'sine yaptığı şerhe ayrı bir isim vermemiş, kaynaklarda ve kütüphâne kayıtlarında şerh, genellikle “Şerh-i Mesnevî-i Şerîf li-Şem'i” olarak tanıtılmıştır (Öztürk, 2007: 109).

1. Süleymâniye Ktp. M. Ârif-M. Murad 35-36-37-38: 4. cilt bulunmaktadır.
2. Süleymâniye Ktp. Dârü'l-Mesnevî 201-202-203-204-205-206: 6 cilt bulunmaktadır.
3. Süleymâniye Ktp. Nâfiz Paşa 570-571-572-573-574-575: 6 cilt bulunmaktadır.

4. Süleymâniye Ktp. Nâfiz Paşa 576-577-578-579: 2, 3, 4 ve 5. cilt bulunmaktadır.

5. Süleymâniye Ktp. Kadızâde Mehmet/ Şehzâde Mehmet 275-276-277: 2, 3 ve 4. cilt bulunmaktadır.

6. Süleymâniye Ktp. İsmihan Sultan 271-272-273-274-275: 2, 3, 4, 5, ve 6. cilt bulunmaktadır.

7. Süleymâniye Ktp. Yazma Bağışlar 3247: 2. cilt bulunmaktadır.

8. Süleymâniye Ktp. Hâlet Efendi 334: 1. cilt bulunmaktadır.

9. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yaz. Revan. 441-442-443-444-445-446-447-449-450: 2 tane 1. Cilt, 2, 4 ve 5. Cilt, 2 tane 6. Cilt, 1 tane de 1. ve 2. cilt bir arada bulunmaktadır.

10. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları III. Ahmet 1613: 3. ve 6. cilt bulunmaktadır.

11. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları III. Ahmet 3550: 5. cilt bulunmaktadır.

12. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları-Koğuşlar 879-880: 1. cilt ve 2 ile 3. cilt bir arada bulunmaktadır.

13. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları-Koğuşlar 1010: 168 varak bulunmaktadır.

14. Bayezid Ktp. Umûmi 3393-3394: 1. Cilt ve 2 tane 2. cilt bulunmaktadır.

16. İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar 2093-2094-2095-2096 –2097: 1, 2, 3, 4, 5. cilt ve 6. ciltten 152 varak bulunmaktadır.

17. İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar 2254: IV. cildin şerhi.

18. İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar 1487: V-VI. cilt bir arada.

19. İstanbul Belediyesi Atatürk Kit. Belediye 18: 210 varak, müsth: Ali Halife

20. İstanbul Belediyesi Atatürk Kit. Belediye 591: 189 varak, VI. c. şerhi. İst. T:1070

21. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 2814: 5. cilt bulunmaktadır.

22. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 3005: 1. cilt 232 varak bulunmaktadır.

23. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 3262: 278 varak bulunmaktadır.

24. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 37 Hk 3642-3643-3644:1. cilt, 2. cilt 251 varak ve 3. cilt bulunmaktadır.

25. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 05 Ba 606/1: 314 varak bulunmaktadır.

26. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz B 440: 235 varak bulunmaktadır. 27. MK. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 Hk 1917: 330 varak bulunmaktadır.

28. Mevlâna Müzesi Türkçe Yazmaları 2068-2069-2070-2071-2072-2073: 1. cilt 1a-350b, 2. cilt 1b-226b, 3. cilt 1b-287b, 4. cilt 340 varak, 5. cilt 1b-310a, 6. cilt 1b-271a şeklinde bulunmaktadır.

29. Mevlâna Müzesi Türkçe Yazmaları 2074-2075-2076-2077: 1. cilt 1b-363a, 2. cilt 1b-422b, 2. cilt 1b-230b, 5. cilt 1b-460a, 6. cilt 1b-473b şeklinde bulunmaktadır.

31. Mevlâna Müzesi Türkçe Yazmaları 6401: 426 varak ve 1. Ve 2. cilt 1b-279a+281-423 arası

33. Konya Yusuf Ağa İl Halk Kütüphanesi 630: 144 varak bulunmaktadır.

34. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphanesi kol. 15 Hk

800: 1. cilt 324 varak bulunmaktadır.

35. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 10 Hk 799: 1. cilt 277 varak bulunmaktadır.

36. Bursa Umûmi İl Halk Kütüphanesi 1112-1113: 2. cilt 297 varak, 3. cilt 421 varak bulunmaktadır.

37. Bursa Umûmi İl Halk Kütüphanesi 1671: 2. Cilt 137 varak bulunmaktadır.

38. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Orhan Camii Koleksiyonu 163 / 3: 227b-271a arası bulunmaktadır.

39. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi 1564-1571 (MK.: 18203-18210): 1. cilt 351 varak, 1. cilt 250 varak, 3. cilt 394 varak, 4. cilt 350 varak, 5. cilt 313 varak bulunmaktadır.

40. Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi 43 Va 1236: 3. cilt 380 varak bulunmaktadır.

41. Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 347: 1. cilt bulunmaktadır.

42. Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 1054: 2. cilt bulunmaktadır.

43. İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Or.1213: 222 varak bulunmaktadır.

44. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1: 329 varak bulunmaktadır.

45. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları: 420+414 +419 +322 varaklar bulunmaktadır. III, IV, V ve VI. ciltleri vardır

46. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 29: 1 ve 4. ciltler bir arada bulunmaktadır.

47. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 2010/ 1: 2. cilt 225 varak bulunmaktadır (Öztürk, 2007: 112-119).

2.2. Şerh-i Mesnevî'nin Dili ve Üslûbu

Şem'i Efendi I. cildin dibacesinde şerhe başlama sebebini açıklarken *Mesnevî*'yi lisan-ı Türkî ile şerh edeceğini belirtmiştir. Ayrıca diğer Türkî ciltlerin

başlarında III. Murad tarafından Mesnevî'nin Türkçe olarak şerh edilmesi emrini tekrar tekrar dile getirmiştir. Bununla iktifa etmeyen Şem'î Efendi ciltlerin sonunda farklı cümleler kullanarak eserinin Türkçe bir şerh olması özelliğine ısrarla dikkat çekmektedir (Koçoğlu, 2009: 46-47).

Her cildin hamdele, salvele ve medhiye kısımlarında dikkat çeken uzun tamlamalı ve ağıdalı dilin yerini, *Mesnevî*'nin şerhine geçildiğinde sade bir Türkçe ve en fazla iki nadiren üç kelimededen oluşan ve çok fazla kullanılmayan tamlamalar almaktadır. Şem'î Efendi *Mesnevî*'nin şerhinde sade Türkçe kullanmaya özellikle dikkat etmiştir. Şem'î Efendi istese şerhini ağır, ağıdalı ve süslü bir dille yazabilirdi. Ancak aşağıda beyitlerin şerhinden yapacağımız alıntılar onun, şerhini sade bir Türkçeyle yazma hususunda dikkatli davrandığını göstermektedir:

“toganı tutdı ve anuñ ayagını bağladı ve anuñ kanadını kısa eyledi”

“ya'ni ehlullâh tagdan âşkâr olan hâlâtdan ötüri gayretlerinden hûn agırlar ki tag bîrûh bir câmid iken böyledür” (Koçoğlu, 2009: 47-48)

Şerh-i Mesnevî'de Türkçe deyim ve ibarelerin sıkça kullanıldığını görmek de mümkündür: “depesi üzere gelür”, “senüñ ayağüñ üzere baş kor”, “yaprak gibi ditresin”, “arkan üzere düşdün”, “mahabbet ü cemâl yüz göstere”, “zulminden kan agırlar” örneklerden de anlaşılacağı üzere Şem'î Efendi'nin, şerhinde çok ağır, ağıdalı bir dil kullanmadığını sade, anlaşılabilir bir Türkçe ile eserini yazdığını söyleyebiliriz (Koçoğlu, 2009: 48).

2.3. Şerh-i Mesnevî'nin Şerh Metodu

Şem'î Efendi Mesnevî'yi şerh etme maksadını şu şekilde açıklar: Mesnevî'yi Türkçe şerh etmek fikri, halvet köşesinde yalnız kaldığı ve tefekkür hâlinde bulunduğu bir anda, ansızın meydana gelmiştir. Nitekim Mesnevî Şerhi'nin VI. cildinde; Mesnevî'nin Türk diliyle şerh edileceği, bu sâyede daha geniş bir zümreye faydalı olacağı ve Mesnevî'nin dünyâca tanınarak şöhret bulacağına dâir Hz. Mevlâna'nın işaretini bulunduğunu belirten Şem'î Efendi; yapmak istediği Türkçe Mesnevî Şerhi ile bir yandan söz edilen bu mertebeye mazhar olmayı dilemekte öte yandan kaleme almayı düşündüğü bu şerhi, devrin pâdişâhı III. Murad'a ithâf ederek pâdişâhın lutf ü inâyeti sâyesinde kadr ü rif'at sâhibi olmayı istemektedir (Öztürk, 2007: 122).

Şem'î Efendi Mesnevî'yi şerh ederken çoğunlukla mısra mısra şerh etme metodunu bazen de beyit bazlı şerh etme metodunu tercih etmiştir. Şârih, metne

göre bazen mücmel bir şekilde şerh yaparken bazen de mufassal bir şekilde metni ele almıştır.

Gülistân Şerhi ile ilgili çalışmasının şârihin şerh metodu hakkındaki bölümde Seyhan Dünder, Şem’î’nin klasik metin şerhi anlayışından uzak olduğu, genelde metni tercüme etmekle yetinip nâdiren şerhe girdiğini ifâde etmiştir (Dünder, 1998: 19-21). Buna benzer bir açıklama da, Pendnâme Şerhi üzerine çalışmasının şerh metodu ile ilgili bölümünde Sevgi Elif Keyik’ten gelmiştir ki, ona göre Şem’î klasik şerh metodunu kullanmamış, metni (mısrâ mısra) verdikten sonra tercüme etmiş, bazı yerlerde kısa açıklamalar vermiş, kelimelerin gramer yapıları üzerinde fazla durmamıştır. Bunun yanında Keyik’e göre Şem’î’nin şerhinde göze çarpan en önemli özellik, pek çok Farsça şiir ve şiir parçasının alıntılanmış olmasıdır (Keyik, 2001: 23). Davut Akat da, Bahâristân Şerhi üzerine yapmış olduğu çalışmada, eserdeki şerh metodu ile ilgili bölümün başında Şem’î’nin eserde kendi metodu ile ilgili “ma’lûm ola ki bu şerhde her mahalde elfâza ta’arruz olunmaz belki ekser mevzû’da ma’nâ-yı muhassal üzere şerh olunsa gerekdür” ifâdelerine dayanarak her kelimenin tek tek şerhine gerek duymayıp konuların özündeki mânâyı verme amacıyla olduğuna değinir. Şem’î, Bahâristân Şerhi’nde manzum kısımlarda mısralardan, mensûr kısımlarda da cümle veya kelime gruplarının parça parça tercümeleri yapıldıktan sonra yerine göre uzun yerine göre kısa açıklamalarda bulunmuş, çeşitli alıntılarla şerhi desteklemiştir (Akat, 1999: 13-15). Şerh-i Mesnevî’nin 2. cildi üzerine çalışan Turgut Koçoğlu ise şârihin şerh metodu üzerine yaptığı incelemeden şöyle bir sonuç çıkarmıştır: “... çok derin ve zengin yorumlamalara girmese de kelimeleri gramer yönünden uzunlamasına incelemese de Türk edebiyatında şerhin yeni şekillenmeye başladığı bir dönemde Mesnevî gibi hacimli bir eseri, geleneksel şerh metodunun bütün unsurlarını kullanarak hatta geleneksel şerhte pek rastlanmayan kelimelerin cümle içerisindeki yerlerini değiştirerek cümleye farklı anlamlar kazandırma esasına dayanan söz dizim yönteminden de faydalanarak izah etmiştir.” (Koçoğlu, 2009: 53). Koçoğlu aynı zamanda Şem’î Efendi’nin Şerh-i Mesnevî’yi Türk edebiyatında Klasik şerh geleneğinin yavaş yavaş olgunlaşmaya başladığı ve temellerinin atıldığı bir dönemde yazdığını dile getirmiş. Bu cihetle Şem’î Efendi’nin Şerh-i Mesnevî’de kullandığı şerh yöntemini tespit etmenin hem onun metodu hakkında bize bilgi vereceğini hem de Türk edebiyatında şerhin şekillenmeye başladığı bir dönemde Klasik Türk şerhinin nasıl bir yapıya sahip olduğu hususunda malumat sağlayacağını söylemiştir (Koçoğlu, 2009: 49).

Tüm bu bilgiler ışığında Şem’î Efendi’nin eserinde kullanılan genel metin şerhi metodu şu şekildedir:

Şem’î Efendi, I, II, III, IV ve V. ciltlerini Sultan III. Murad’ın fermanı üzere kaleme aldığını eserinin dibace kısımlarında dile getirmiştir. VI. cildini ise Sultan III. Mehmed adına yazmıştır. Bir başlık altında yazılan sebab-i teşrih bölümünde Mesnevî-yi Şerîf’in Türkçe şerhine başlama fikri ve sebeplerinden bahsedilmektedir: Şem’î, bir gece inzivâda mutlu ve rahat bir şekilde otururken Mesnevî-yi Şerîf’in, şeriat hükümleriyle, tarikat sırlarıyla ve hakikat nurlarıyla dolu güzel bir kitap olduğu ansızın aklına gelmiş, sırlarını ve müşkil kısımlarını açıklamak için Mesnevî’yi, etkileyici dibâcesiyle birlikte, tarikat ve hakikatın sırlarına âşinâ olan Sultân (3. Murad) adına Türkçe şerh etmenin yakışık alacağına ve çok güzel olacağına kanaat getirmiştir (Dağlar, 2009: 88-89).

Şem’î, Mesnevî’nin Arapça dibâcesinin tercüme ve şerhinde “cümle cümle tercüme ve şerh” metodunu kullanmıştır; “Ve huve fikhullâhi’l-ekber ve o ya’nî Mesnevî Hakk subhânehu ve ta’âlâ hazretinün fikh-ı ekberidür fikh-ı ekberden murâd ‘ilm-i ‘akâyid ve esrâr-ı keşfiyyedür ki şer’-i şerîfden a’lâ vü enfa’dur zîrâ şer’-i şerîf ‘ubûdiyyet içündür ve Mesnevî ki fikhullâhi’l-ekberdür velâyetün husûline sebebdür Hudâya nisbet ü izâfet itdügine nükte keşf ü esrâr-ı sülûk ‘inâyet-i İllâhî ile olup kendünün sa’yi ile olmaduğuna isnâ içündür” (Dağlar, 2009: 93).

Şem’î, Mesnevî Şerhi’nin altıncı cildinin sonunda Sürûrî ile kendi şerhlerinin küçük bir mukâyesesini verir. Bu ifâdelerden, kendisinin “ser-suhan” adını verdiği başlıkları tercüme ve şerh etmesinin eseri için orijinal bir yön olduğu anlaşılmaktadır: “(...) ustâdum Sürûrî Efendi rahimehullâh egerçi bu kitâb-ı müstetâbun lisân-ı Fârsî ile şerh eyledüğü kitâbında bisyâr hikâyât derc eylemişdür lîkin bu kitâb-ı şerîfün bisyâr ebyâtınun ve ser-suhanlarınun ma’nâsına mukayyed olmamış ve şerh eylememişdür ammâ bu Şem’î-yi hakîr-i pür-taksîr ki şem’-i İllâhîdür bu esrâr u rumûz ve hikem ü ma’ârif-i İllâhiyye ile memlû vü pür olan kitâb-ı şerîfün ki murâd Mesnevî-yi Şerîfdür cemî’-i ebyâtını ve ser-suhanlarını şerh u ‘iyân idüp müşkillerini rûşen ü beyân eyledüm” (Dağlar, 2009: 94).

2.3.1. Başlıkların Şerhi

Metinde başlıklar birkaç örneğin dışında, genelde bütün olarak tercüme edilmiştir:

“Firistâden-i pâd-şâh resûlân râ beSemerkand beâverden-i merd-i zer-gerrâ Zer-ger-i merdi götürmege Semerkanda pâd-şâh resûller göndermesi beyânındadır” (Dağlar, 2009: 94-95).

Eserin yarısından sonra ara ara sadece birkaç başlığın tercümesi parça parça yapılmıştır.

Gerekli görüldüğü durumlarda başlıklar tercüme edildikten sonra şerh edilmiştir: “Mahlas-ı mâ-cerâ-yı ‘Arab ve cuft-i û ‘Arabun ve anun çiftinün hikâyet ü kıssasının halâsı beyânındadır ya’nî A’râbi ile ‘avretinün kıssası temâm olur mahlas masdar-ı mîmî olup halâs ma’nâsına olmak câyizdür ve ism-i mekân olup halâs bulacak mekân ma’nâsına olmak câyizdür egerçi beytde vâkı’ olan masdar-ı mîmîdür” (Dağlar, 2009: 96).

2.3.2. Beyitlerin Tercüme ve Şerhi

Şem’î beyitleri şerh etmeden önce mısırâları ayrı ayrı tercüme etmiştir. Birinci mısırâyı verdikten sonra tercüme etmiş, daha sonra ikinci mısırâyı verip tercümesini yapmıştır. En sonunda da beytin şerhine geçmiştir. Genelde beytin şerhinden sonra kelimeler filolojik bir yaklaşımla gramer zemini üzerinde izah edilmiştir (Dağlar, 2009: 96).

“İsm-i her çîzî tu ezdânâ şinev

Her bir nesnenün ismini sen dânadân işit [şinev emr-i hâzırdu]

Sırr-ı remz-i ‘alleme’l-esmâ şinev

‘alleme’l-esmânun remzinün sırrını dânadân işit hulâsa-yı kelâm budur ki ‘alleme’lesmâda olan esmâdan murâd ne idüğünü bilmek ister isen ‘ulemâdan su’âl eyle tâ ki her nesnenün ismi ve ta’lîm-i esmânun remz ü sırrı sana zâhirdür rûşen ola nite ki müfessirîn şerh ü beyân eylemişlerdür dânadân maksûd ‘ulemâ olmak rûşen ve mahalle ensebdür hazret-i Hakk olmakdan hazret-i Mevlâna kaddesellâhu sırrahu’l-‘azîz bu beytile bu sırrı iş’âr eyles ki egerçi her nesnenün ismini ‘ulemâ bilür lîkin ‘ulemânun bildüğü zâhir i’tibâriyladur sırr u hafîyyet i’tibâriyla degüldür bu hâlet hemân hazret-i Hakka mahsûsdur” (Dağlar, 2009: 97).

Bazen de mısırâların sadece tercümeleri ile yetinilmiştir:

“Mâziy ü müstakbelet perde-y Hudâ

Mâzî vü müstakbel sana Hudâya hicâbdur

Hest huşyârî ziyâd-ı mâ-mezâ

Mâ-mezânun yâd u tezekkürinden huşyârlık vardır ya’nî vücûd vardır

Âteşender zen beher dü tâ bekey

Her ikisine âteş ur ya'nî mâzî vü müstakbel kaydından halâs u âzâd ol

Pür-girih bâşî ezin her dü çü ney

tâ kaçana degin ney gibi bu her ikiden pür-girih olasun ya'nî bu iki zemânla mu'akkad olasun” (Dağlar, 2009: 97).

Ara sıra, mıs râların ayrı ayrı tercümeleri ile beraber şerhleri de müstakil olarak yapılmıştır:

“Çün betavfi hod betavfi mürtedî

Çünkü tavfila sen hod ol tavf sebebi ile mürtedsin ya'nî tavâf-ı Ka'bene sebeb sevâb-ı 'azîmdür çünkü anun ile mukayyedsin ve andan kendüne vücûd u gurûr virürsün hod ol tavâf sebebi ile hazret-i Hakdan dür u mehcûrsın ol tavâfdan sana nef ü sevâb yokdur belki bu'd u 'itâb vardur zîrâ mâdâm ki sâlik fenâ-yı hakîkiye vusûl bulmaya anun cemî'-i ahvâli ana mâni'-i kavî ve kayd-ı 'azîmdür zîrâ fenâyâ cemî'-i kuyûddan halâs lâzımdur tavfdan murâd bunda tavâf-ı Ka'be olmak mahalle münâsib ü rûşendür tavfide yâ hitâb için lîkin tavfî-yi sâniide olan yâ tenkîr ve yâ sebeb içündür (Dağlar, 2009: 97-98).

Nâdiren de olsa beyitler bazen bütün hâlinde tercüme ve şerh edilmiştir. Şem'i aşağıdaki örneklerde, beyitlerin anlamının açık bir şekilde verilebilmesi ve mıs râ mıs râ tercümenin müşkil olması zarûretlerinden dolayı bu yola mürâcaat ettiğini bildirirken, aslında kendi şerh metoduna da işaret etmektedir:

“Men çi gûyem yek regem huşyâr nist

Şerh-i an yârî ki ûrâ yâr nist

Ol 'Azîmü'-ş-şân yâr ki 'âlemde ana yâr u nazîr yokdur ben ânun şerhini ne diyem ya'nî anı kemâ yenbağî nice şerh ideyim ki benüm bir tamarum huşyâr degüldür zîrâ şarâb-ı 'ışkıla mest olup vecd ü istigrâk 'âlemine vusûl bulup kendümden mahv u bihaber olmuşam yârdan murâd hazret-i Şemsdür ûrâ yâr nistde bu hem vechdür anun yâr u nazîri yokdur reg tamar ma'nâsınadur yâr bunda nazîr ma'nâsınadur bu beyt bu üslûb ile bu beyt bu üslûb ile şerh ol şerh olındı ma'nâsı rûşen ü zâhir olsun için h olındı ma'nâsı rûşen ü zâhir olsun için ındı ma'nâsı rûşen ü zâhir olsun için” (Dağlar, 2009: 98)

“Şâh-ı ahvel kerd derrâh-ı Hudâ

Ahvel şâh Hudâ yolında [şâh ahvele muzâfdur]

An dü dem-sâz-ı Hudâyîrâ cüdâ

ol iki Hudâya mensûb dem-sâzı cüdâ eyledi ya'nî tarîk-ı Hakda biri birine muvâfık iki peygâm-beri ki Hakk tarafından gelmekte ikisi berâber iken ol la'în bu ma'nâya nazar itmeyüp sûretâ 'Îsâ ve Mûsâya nazar eyledi mîsrâ'-ı evvelde olan kerd lafzının ma'nâsı mîsrâ'-ı sâniye kayd olındı ma'nâ rûşen ve zâhir olsun için” örneğinde olduğu gibi, bazen anlamın daha açık bir şekilde verilebilmesi için beytin birinci mîsrânın anlamı ikinci mîsrâda tamamlanmıştır.

Şem'i, bilhassa vezin zarûretinden dolayı bazen devrik olarak nazm edildiği düşüncesinden hareketle bazı beyitlerde anlamın sıhhatli bir şekilde ortaya çıkması için olması gereken doğru söz dizimini vermiştir.

Şem'i, gerektiğinde kelimelerin ve terkiplerin okunma ihtimallerine göre mîsrâların farklı anlamlarda tercüme edilebileceğine işâret etmiştir (Dağlar, 2009: 101):

“Çün kadem bâmîr ü bâbeg mîzenî

Emîrile ve begile nice kadem urursun ya'nî erbâb-ı devletile nice berâberlik da'vâsın eylersün Çün megesrâ derhevâ reg mîzenî çünki hevâda yanunda uçan megesün tamarını urursun ya'nî anı sayd idüp rızık u gıdâ itmege sa'y u ikdâm eylersün beg bunda emîr ma'nâsınadur ya'nî beg bunda Türkîdür ve şöhreti bununiladur Bâbek 'Acem pâd-şâhlarınınun birinün nâmıdur bunda murâd ol olup bâmîr ü Bâbek takdîrinde olsa ziyâde latîf olup Türkî lafzı i'tibâr olunmamakdan halâs müyesser olurdu ve kâf-ı Fârsî ve kâf-ı 'Arabî kâfiye vâkı' olmak çokdur.” (Dağlar, 2009: 102)

Birinci ve ikinci mîsrâlarda izâh edilecek kelimeler, genelde mîsrâların tercüme ve şerhinden sonra, beyit şerhinin sonunda gramer ve anlam açısından bir arada izah edilir:

“Hem-çü kallâban beran nakd-i tebâh

Kallâblar gibi ol harâb u nâma'kûl nakd üzre

Nukre mîmâlend ü nâm-ı pâd-şâh

nukre sürerler ve pâd-şâhun nâmını ururlar ya'nî bakıra sîm sürüp pâd-şâhun sikkesini ururlar ve hîle ile harc idecek yire harc iderler nakd-i tebâhdan murâd sîm ü zerden gayrıdur bakır ve tuç ve kurşun gibidür” (Dağlar, 2009: 103)

Şem’î bazen kelimeler hakkında çok detaylı bilgiler vermiş, kelimelerin etimolojileri, anlamları ve kullanıldığı yerler hakkında bilinmesi gerekenleri aktarmıştır:

“Hoş-nevâ vü sebz ü gûyâ tûtîyî

hoş-âvâz ve sebz ve tekellüm idici bir tûtî idi hoş-nevâ hoş-âvâz ma’nâsınadur [nevâ bunda âvâz ma’nâsınadur] sebz yeşil ve gûyâ söyleyici ma’nâsınadur tûtî’ide hemze tûtî’i vahdet içündür bir gûne tûtî vardur ki üzerinde envâ’-ı reng vardur cüssede karga kadar vardur ve sâfi yeşil bir nev’ tûtî vardur bu cins tûtî çokdur ve sâfi ak bir cins tûtî vardur bu cins ziyâde azdur ve sâfi kırmızı bir cins tûtî vardur ki bu gâyetle azdur.” (Dağlar, 2009: 104).

Kelimelerin, geçtikleri beyitlerde gramer ve lugat düzlemleri içinde hangi anlamı ile kullanıldıkları veya hangi anlamı ile anlaşılması gerektiği hakkında bilgiler verilmiştir:

“Küşten-i an merd derdest-i hakîm

Ol merdün hakîm-i İlâhînün elinde katl ü helâki [küşten bunda mechûldür zîrâ şten depelenmek ma’nâsınadur depelemek ma’nâsına degûldür]”

“Han mekun bâhîç matlûbî mirî

zinhâr hîç bir matlûbıla cedel ü nizâ’ eyleme (...) hân egerçi âgâh ol ve gâfil olma ve zinhâr ma’nâsına gelür lîkin bunda murâd sâlis olmak rûşendür ve mahalle ensebdür.” (Dağlar, 2009: 105)

Şem’î, bazen *Mesnevî* kıssalarının sonlarında muhâtapları için ilgili kıssadan hisse çıkarmıştır:

“kıssa-yı hisse budur ki Cuhûd şâhdan maksûd şeytân ve halkdan murâd halkun nefs-i emmâresi ve sanemden maksûd matlûb-ı nefis ü şehvet ü ârzû vü hevâdur ve âteşden murâd riyâzet ü mücâhededür meselâ şeytân nefis-i emmâreye dir eger ta’âm yimesin ve murâdunu hâsil itmeyesin zâr u zâ’if olursun pes nefis dahı şeytânun igvâsıyla şehvet ü zevka meyl eyler ve ol nesne ki ana nâfi’dür âteş gibi gösterür ammâ ‘âkil çünki anun igvâsına firifte olmayup ana muhâlefet üzre ola zahmet ü meşakkat gösterdiği ‘ayn-ı rahmet ü râhat olur” (Dağlar, 2009: 106).

İlk basamağı başlıklarıyla beraber *Mesnevî*’nin tercümesi olan şerhin genelinde Şem’î en çok “ya’nî” kelimesini kullanmıştır ki bu kelime açıklama ve yorumun başladığını göstermektedir. Objektif bir karaktere sahip olan tercüme, bu kelime ile sonrasındaki subjektif açıklama ve yorumla şerh karakterine bürünür. Beyitte şerh bulunmasa da eserin çoğunda mısra tercümesinin hemen

ardından “ya’ni” kelimesi ile başlayan, genelde tercümeyle destekleyen küçük bir açıklama ve yorum yapılmıştır; beyitlerin şerh edildiği durumlarda da, bu küçük açıklama ve yorumdan sonra şerhe geçilmiştir. Beytin nüktesi, mazmûnu, beyitten alınması gereken esas mesaj şârih tarafından genelde “hâsıl-ı ma’nâ budur ki” veya “hulâsa-yı kelâm budur ki” ifâdelerinden sonra verilmiştir (Dağlar, 2009: 106-107).

Eserde Arapça öğretimi Farsça öğretimine nisbeten daha azdır. Sadece *Mesnevî*’nin Arapça mısra ve beyitlerinin şerhinde görülen Arapça öğretiminin metodu, muhtemelen medreselerde Arapça tedrisâtının kurallarının oturmuş ve şekillenmiş bir yapıda olmasından dolayı daha sistemlidir (Dağlar, 2009: 110).

Bazen kelimenin anlamları arasında kullanım nüanslarına dikkat çekilmiştir:

“Ser bürîdendeş berây-ı pûstîn

postı için anun başını kesdiler ya’ni benüm hâlüm hemân ol rûbâhun hâline benzer pûstînden murâd bunda postdur pûstîn zikri bunda bei’tibârî’l-mâldür ya’ni kürk olacak i’tibârıyla pûstîn didi zîrâ pust deri ve pûstîn kürk ma’nâsınadır” örneğinde olduğu gibi (Dağlar, 2009: 113).

Aşağıdaki örnekte “ateşe nal koymak / nalı ateşe koymak” deyimini, hikâyesi ile birlikte izah edilmiştir: Kaçan kölelerin adını bir nala yazdıktan sonra okuyup üflerlermiş, sonra da nalı ateşe koyarlarmış. Bunun üzerine kölenin gönlü yanarmış ve dayanamayıp geri dönermiş.

“Ey Humeyrâ âteşender nih tu na’l

Ey Humeyrâ sen âteşe na’l ko ya’ni bana söyle [nih emr-i hâzır müfred-i müzekkerdür]

Tâ zina’l-i tû şevad in kûh la’l

tâ senün na’lünden bu tag la’l ola ya’ni senün kelâmün sebebi ile bu cânibe rücû’ idem ki benüm da’vet ü ta’lîmüm ile hidâyet ü ‘ilmile ‘âlem ü ‘âlemiyân ma’mûr u pür ola çünkü bir bende firâr ide anun nâmını bir na’le yazup efsûn eylerler andan sonra âteşe birağurlar ol bendenün gönli yanup bîsabr olur ve girü döner ammâ bunda murâd hazret-i Resûlün sallallâhu ‘aleyhi ve sellem hazret-i ‘Âyişeniün razıyallâhu ‘anhâ kelîmât u musâhabeti ile bu ‘âlem tarafına rücû’ idur” (Dağlar, 2009: 114)

Şem’î dil ve edebiyat muallimliği vasfını şerh eserinin tümünde korumuştur. Aruz ve kâfiye yanında belâgata dâir husûsiyetlere yeri geldiğince dikkat çekmiş, *Mesnevî*’nin verdiği imkânlar dâhilinde, beyitleri şerh ederken şiirle ilgili

görüŖlerini de hissettirmiŖtir. Ŗem’i’nin bu konuda da hedefi talebelerini ve okuyucuyu eğitmeftir (Dağlar, 2009: 114).

Belâgatın, kelâmda lafız-mânâ iliŖkilerinin ele alındığı, mânâyı ifâde yollarının sistemleŖtirildiđi bir alt bilim dalı olarak kabul edilen “beyân”ın en temel unsurları olan mecâz, istiâre, teŖbîh ve kinâyenin Mesnevî’de kullanımı hakkında Ŗem’i yer yer açıklamalarda bulunmuŖtur (Dağlar, 2009: 115):

“İn kadem Hakrâ buved k’ûrâ küŖed

unki nefis-i emmârenün hâli bu vechiledür pes bu kadem Hakk ta’âlâya mahsûsdur ki nefis-i emmâreyi katl ü helâk ide ve anun hakkından gele

Gayr-ı Hak hod ki kemân-ı û keŖed

Hakk ta’âlâ hazretinden gayrı hod ol nefsün yayını kim çeker murâd ziyâde kavî vü gavî nefsi Hudây ta’âlâdan gayrı bir kimse zebûn eylemege kâdir olmaz dimekdür Hakk ta’âlâ hazretine kemân isnâdı mecâzdur nite ki kadem isnâdı mecâzdur kadem devlet ü kudret ma’nâsına isti’mâl olunur kudret ma’nâsına olup ma’nâ böyle olmak hem latîfdür bu kudret ki murâd katl-i nefis hazret-i Hakka mahsûsdur” (Dağlar, 2009: 115)

Mesnevî kelimelerinin doğru okunması ve yorumlanması için aralarında sadece hareke farkı olan eŖyazılımlı kelimeler arasındaki farklar hakkında yeri geldikçe gerekli açıklamalar yapılmıŖtır: “murgzâr kuŖı çok olan yir ki emenzârdan kinâyetdür mergzâr mimün fethiyile çemenzâr ma’nâsınadır” (Dağlar, 2009: 121).

Peygamberler tarihi, Asr-ı Saâdet ve medeniyet tarihinden Mesnevî’ye girmiŖ Ŗahıslar bazen kısaca bazen de detaylı bilgiler verilip yorumlar yapılmıŖtır. Ŗem’i Ŗahıslar hakkında bilgi verirken bazen Ŗahıslara Mesnevî’de hangi amaçla yer verildiklerini de izah eder (Dağlar, 2009: 121):

“Ey tu Eflâtûn u Câlînûs-ı mâ

Ey ‘ıŖk-ı İlâhî sen bizüm Eflâtûn u Câlînûs Câlînûsumuzsın nite ki bu iki tabîb-i hâzık cemî’-i Câlînûs emrâz-ı cismânîyyeyi izâle itmekde hâzıklardur ‘ıŖk-ı İlâhî dahı hısâl-i nefsânîyye vü ahlâk-ı reddiyyeyi mün’adim itmekde kavîdür etebbâdan bu iki tabîbi getürdi hazâkat u mahâretile ziyâde Ŗöhretleri oldugıyıün [ey ‘ıŖk tû Eflâtûn u Câlînûs-ı mâyi takdîrindedür ya’nî yâ-yı hitâb mukadderdür]” (Dağlar, 2009: 121-122)

Ŗem’i aŖađıdaki örnekte Hazret-i Peygamberin Hazret-i AyŖe’ye “Hümeyrâ” lâkabını veriŖ sebebi hakkında bilgi vermiŖ, sonra da Mesnevî’de ilgili yerdeki

mısrâdan hareketle “hümeyrâ” kelimesi ile ilgili filolojik açıklama yapmıştır (Dağlar, 2009: 123):

“Kellimîni yâ Humeyrâ kelimî

likin da'veti temâm itmedin gâhî 'âlem-i istigrâkda rûh-ı şerîfi cism-i latîfenden müfârekat itmek hayfı vaktinde Server-i Kâyinât 'aleyhi efzalu's-salavât ve ekmelü'ttahiyyât hazret-i 'Âyişeye hitâb idüp dirdi söyle bana yâ Humeyrâ söyle 'avret dünyâdandur pes bu i'tibârıla 'âlem-i istigrâkdan bu 'âleme gelürdi Humeyrâ Humeyrâ Humeyrâ hazret-i 'Âyişenün lakabıdur ki hazret-i Resûl komışdur ahmer kızıl benizlü erdür hamrâ kızıl benizlü 'avredür ... (Dağlar, 2009: 123).

Eserde geçen yer adları da kısaca açıklanmıştır: “Belh bir şehrin ismidür”, “Gâtfer Semerkandda bir mahallenün ismidür”, “Bâbil bir şehrin ismidür” (Dağlar, 2009: 124)

Şerh eserlerinin en önemli özelliklerinden biri de, eski sosyal hayat ve toplum âdetleri hakkında bilgi vermeleridir. Şerhler, Dîvân şiirini şerh etmeye yönelik çalışmalarda, dönemin sosyal hayatıyla ilgili telmihlerin tespitinde, mazmunların çözümünde çok zengin malzeme ihtivâ etmektedir. Şem’î de yeri geldiğinde kelimelerin ve anlam dünyasının izahında bu malzemeyi değerlendirmiştir. Aşağıdaki örneklerde, “öğrenciye koyun başı yolma cezâsı verilmesi”, “güvercinle haberleşme sağlama yöntemi”, “canbazların ağaçtan ayak kullanması” ve “iz kaybettirmek için atlara nallarının ters çakılması” âdetleri anlatılmıştır (Dağlar, 2009: 124):

“Pây-mâçân ezberây-ı ‘uzr refî

'özü için ayagını dolaşdırıcı ve apul apul gitdi ya'nî kendüsinden sâdır olan hatâ vü 'ısyânun i'tizârı için ziyâde sür'at eyledi pây-mâçân ayak dolaşdırıcı ve apul apul ma'nâsınadur 'Acemde oglancıklar ders ü sebakınun başını bilmeseler ustâdları anları yolmak için koyun başını iledürler ol başa kelle-mâçân dirler ammâ bu ma'nâ bu mâçân mahalle münâsib degöldür” (Dağlar, 2009: 124-125)

Şem’î anlatımı güçlendirmek için Kur’ân’dan, hadislerden, İslâm târihinden, evliyâ menkıbelerinden ve mutasavvıf şâirlerden alıntılar yapmıştır. Bazen birkaç beytin ortak mazmûnu olan hadis veya hadis-i kudsîler beyitlerin tercüme ve şerhlerinin sonunda verilmiştir. Konuyla ilgili olduğunda peygamberler târihinden ve İslâm târihinden destekleyici örnekler verilmiştir. Bazı durumlarda evliyâ menkıbelerinden ve tezkirelerinden büyük velilerin sözleri alıntılanarak anlatım desteklenmiştir. Bazen de “hikâyet” başlığı altında meşhûr velilerle ilgili hikâye/aneidotlara yer verilmiştir (Dağlar, 2009: 126-128).

Şem’i, Şerh-i Mesnevî’de yeri geldiğinde İranlı mutasavvıf şâirlerin şiirlerinden alıntılar yapmıştır:

“Mantıku’t-Tayr nâm kitâbda mestûrdur ki evliyâ’ullâhdan bir kimse eytmışdür cihân içinde olan kâfirlerün cem’isi îmân u İslâm kabûl itmek mümkündür lîkin bu zâlim nefis bir nefes insâfa gelmek muhâldür îmâna gelmek kandan” (Dağlar, 2009: 129).

Eserde Fars şiirinden yüzlerce alıntı yapılmıştır. Bunlar “mısrâ”, “beyit”, “mesnevî”, “rubâ’î” ve “kıt’a” başlıkları altında yer almaktadır. Şiirlerin bir kısmı verilen anlamı ve anlatımı güçlendirme gâyesindedir (Dağlar, 2009: 129).

Şem’i, ihtiyaç hâlinde Mevlâna’nın *Mesnevî*’de kullandığı tahkiye üslûbu üzerine bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalara göre Mevlâna, bazen hikâyeye devâm ederken bir veya birkaç beyitle nasihat verip tekrar hikâyeye döner, yeri geldiğinde hâzırûna kıssadan hisse verir; yeni bir hikâyeye, o hikâyenin öncesinde yer alan beyitle alâka kurarak geçer. Mevlâna hikâyeye esnâsında/arasında, zikrettiği şeylerin eğer faydası varsa açıklar, zararı varsa onlardan uzak durmanın yollarını gösterir (Dağlar, 2009: 134).

Şem’i, *Mesnevî* ile ilgili şahsî görüşlerini de fırsat buldukça dile getirir; *Mesnevî*’nin ârifler için nükteler ve nasihatlarla dolu mükemmel bir kitap olduğunu, ancak akılsızların ve bahtsızların ondan anlamayarak edepsizce dil uzattıklarını ifâde eder (Dağlar, 2009: 135):

“EzKelîle bâz hân an kıssarâ

Kelileden ol kıssayı âşkârâ oku [hân emr-i hâzır müfred-i müzekkerdür]

V’enderan kıssa taleb kun hisserâ

ve ol kıssadan hisse taleb eyle [kun emr-i hâzır müfred-i müzekkerdür] Kelîle ve Dimne hayvânât hikâyeti ile pür bir kitâb-ı latîfdür egerçi ‘avâm katında efsânedür lîkin ‘ârifler katında nikât u nasâyihula memlû bir kitâbdur murâd budur ki ol kitâb nite ki hisse-âmiz kıssalarıla pürdür bu Kitâb-ı Mesnevî egerçi bihasebi’z-zâhir niçe hikâyâta müstemildür lîkin ma’nâda nasâyih u ma’ârifi câmi’ bir kitâb-ı müstetâbdur her bâr ki hikâyâtını okuyasun murâd ne idüğünü idrâk itmege sa’y u ihtimâmı elden komayasun tâ ki netâyici hikâyât sana rûşen ola ... bu Kitâb-ı Mesnevî çünki sülûk ahvâlini beyân eyler ibtidâda beyân eyledi ki sâlîke mürşid-i kâmil gerekdür” (Dağlar, 2009: 135-136)

Şem’î, beyit ve mısraların tercüme ve şerhi esnâsında *Mesnevî*’nin nüshalarındaki farklılıklara değinmiştir. Bazı mısralarda ciddî farklılıklar görülmektedir:

“Gûr-hâne-y râz-ı tû çün dil şevd

ba’z-ı nüshada mısra’-ı evvel böyle vâkı’ olur

Çün ki esrâret nihan derdil şevd

çünkü senün esrârun kalbünde nihân u mestûr ola esrâr cem’-i sırdur ana muttasıl olan tâ htâb içündür” (Dağlar, 2009: 138). Turgut Koçoğlu bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Şem’î Efendi’nin bazı ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, kendisi şerh anında birden fazla nüshayla çalışmış ve bu nüshalardaki farkları göstererek âdeta edisyon kritik yapmıştır.” (Koçoğlu, 2009: 51).

2.4. Şerh-i Mesnevî’de Kullanılan Kaynaklar

Şem’î Efendi şerhini yazarken başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere birçok kaynaktan istifade etmiştir. Çok geniş bir yelpazeye sahip olan bu kaynakları Şeyda Öztürk şu şekilde tasnif etmiştir:

Şem’î Efendi’nin faydalandığı mensur eserler şu şekildedir:

Kûtu’l-Kulûb: Ebû Tâlib el-Mekkî; Tenbîhu’l-gâfilîn: Ebû Leys Nasr b. Muhammed Semerkandî; Tezkiretü’l-Evliyâ: Ferîdüddîn Ebû Hâmid Muhammed bin İbrâhim el-Attâr el-Hemedânî; İbnü’l-Arabî Musannefâtı: Fusûs’ül-Hikem, Fütûhât-ı Mekkiyye, Risâle mine’ş-Şeyh İbn el-Arabî ilâ Fahreddîn er-Râzî; Mahbûbü’l-Ârifîn: Ali Râmitenî; Menâkıbu’l-Ârifîn: Şemseddîn Ahmed Eflâkî; Menâkıb-Ebu’l Vefâ: Şehâbeddîn Ahmed el-Vasıtî; Faslü’l-hitâb: Muhammed Parsa; Nefâhâtü’l-Ûns: Molla Câmî.

Şem’î Efendi’nin *Mesnevî Şerhi*’nde kullandığı manzum eserler ve müelliflerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

Hız. Ali Dîvânî; Şehnâme: Firdevsî; Rubâiyyât: Ömer Hayyam; Hadîkatü’l-Hakîka: Hâkim Senâî; Mahzen-i Esrâr: Gencelî Nizâmî; Mantık-ı Tayr: Ferîdüddîn Attâr; Pendnâme: Ferîdüddîn Attâr; Divân-ı Kebîr: Mevlâna Celâleddîn Rûmî; Bostân: Şîrazlı Şeyh Sâdî; Gülistân: Şîrazlı Şeyh Sâdî; Gülşen-i Râz: Mahmûd Sebûşterî; İbtidânâme: Sultan Veled; Matla’ul-envâr: Hüsrev Dihlevî; Câm-ı Cem: Evhâdüddîn Merağî; Külliyyât-ı Sâvecî: Selmân-ı Sâvecî; Mihr ü Müşterî: Assâr-ı Tebrîzî; Dîvân-ı Hâfız: Hâfız Şîrâzî; Silsiletü’z-Zehab:

Abdurrahman Câmî; Tuhfetü'l-Ahrâr: Molla Câmî; Subhatü'l Ebrâr: Molla Câmî; Yusûf u Züleyha: Molla Câmî; Bahâristân: Molla Câmî; Şâh u Gedâ: Hilâlî.

Bununla birlikte istifâde ettiği Mesnevî şârihleri ve şerhlerini Şu Şekilde sıralamamız mümkündür:

Kunûzu'l-Hakâyık fî Rumûzi'd-Dakâik: Kemâleddîn Hüseyin b. Hârizmî; Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî: Molla Abdurrahmân Câmî; Kâşifü'l-Esrâr ve Matlaü'l-Envâr: Zarîfi Hasan Çelebî; Şerh-i Mesnevî: Gelibolulu Musluhiddîn Sürûrî.

Tefsir ve Hadîs Kitapları

1- Hakâiku't-Tefsîr: Muhammed b. Hüseyin Sülemî; et-Tibyân: Ebû Câfer et-Tûsî; Letâifü'l-İşârât: Abdülkerîm b. Hevâzîn el-Kuşeyrî; Lübâb: Mahmud b. Hamzâ el-Kirmânî; Meâlimü't-Tenzîl: Beğavî; Keşfü'l-Esrâr: Reşîdüddîn el-Meybudî; el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil: Zemahşeri; Aynu'l Maânî: Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî el-Gaznevî; Zâdü'l-Mesîr: Ebu'l-Ferec el-Cevzî; Tefsîr-i Kebîr: Fahreddîn Râzî; Bahru'l-Hakâyık: Necmeddîn Dâye; Esrârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil: Kâdî el-Beyzâvî; Te'vilâtü'l-Kur'ân: Abdürrezzâk Kâşânî; Bahrû'l-Ulûm: Alâeddîn Ali b. Yahyâ es-Semerkandî; Tefsîr-i Hüseyinî: Hüseyin Vâiz el-Kâşifî (Öztürk, 2007: 168-169).

Hadîs Kitapları

1- Kütüb-i Sitte: Hadis edebiyâtı târihi içinde özel bir terimle “Kütüb-i Sitte” olarak tanınan ve bu isimle kabul gören eserler; Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce'nin Sünen'leridir.

2- Mesâbih: Ferrâ el-Begavî

3- Meşâriku'l-Envâr: Radyüddîn es-Sâgânî

Dil ve Edebiyatla İlgili Kitaplar

Şem'i Efendi, Mesnevî Şerhi'nde ona yakın sözlükten yararlanmıştır. Eserde kullanılan bu sözlükler kısaca Şöyle tanıtılabilir:

1- Tâcü'l-luga: Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö.400/1009) yazmış olduğu Arapça sözlüktür.

2-Tâcü'l-mesâdir: Ebû Câfer Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Mukrî Beyhâkî'nin (ö.1246) Arap gramerine dâir yazdığı Farsça eserdir.

3- Lügat-ı Hüsamî: Hüsam b. Hasan el-Konevî'nin eseridir.

4- Tercümânü'l-Lüga: Ahmed b. İsmâil b. İbrâhim tarafından 913/1507 yılında telif edilen Farsça sözlüktür.

5- Şâmilü'l-lüga: Hasan b. Hüseyin B. İmâd el-Karahisârî'nin (ö.910/1504) Farsça-Türkçe lügati olup Sultan II. Bayezîd'e (salt: 1481-1512) ithâf edilmiştir.

6- Râmûz: Şemseddîn Muhammed b. Hasan b. Ali en-Nevâcî'nin (859/1455) Arapça lugatidir.

7- Müşkilât-ı Mesnevî: Şem'î Efendi'nin müellif adını vermeden atıfta bulunduğu bu lügatle ilgili olarak Edhem Karatay, eserin, Mesnevî'nin anlaşılması güç beyitlerine yapılmış anonim lügatlerden biri olduğunu belirtmektedir (Öztürk, 2007: 170-171).

Diğer Eserler

1- Şerh-i Mevâkîf: Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Adûdüddîn el-Îcî'nin (ö.756/1355) el-Mevâkîf adlı eserine yaptığı meşhur şerhtir.

2- Şir'atü'l-İslâm Şerhi: İmamzâde olarak bilinen Muhammed b. Ebu Bekir (ö. 573/1117) tarafından kaleme alınmış bir vaaz kitabıdır.

3- Ahbâr: Şem'î Efendi, iki yerde iktibasta bulunduğu bu eserin müellifini belirtmemiş, eserin adını vermekle iktifâ etmiştir (Öztürk, 2007: 172-173).

Başvuru Kaynağı Olarak İşaret Edilen Eserler

1-) Hayvan sembolizminin kullanıldığı bir ahlâk kitabı olarak Alâeddîn Ali Çelebî'nin (ö.950/1543) Hümâyünnâme'sinden bahsetmiştir.

2-) "İstiskâ" adı verilen yağmur duâsına kâfirlerin katılmamasının gerekçesi hakkında, Fürû kitapları lafzıyla bu türde yazılan eserlerin geneline işâret eden Şem'î Efendi; abdest sırasında okunacak duâlarla ilgili olarak Ebû Leys Semerkandî'nin (ö.393/1003) Mukaddime'sini (el-Mukaddime fi's-salât); tahâret mevzûları için Burhâneddîn Buhârî'nin (ö.616/1219) Muhît isimli kitabını okuyucuya tavsiye etmiştir.

3-) Hz. Musâ'ya inanmayan kavminin başına gelenlerle ilgili tafsîlat için okuyucuyu, Kütüb-i Tevârih lafzıyla târih kitaplarına, Sebe halkının içinde bulunduğu refâh ile ilgili tafsîlat için Tefsir-i Şerîf 628e (bu eserin hangi tefsîre işâret ettiğini bulamadık) yönlendirmiştir.

4-) “Irak-ı Arab” lafzı ile “Bağdât”ın; “Irak-ı Acem” lafzı ile Isfahân şehrinin kastedildiğini belirten Şem’î Efendi, bu lafızlarla tanımlanan diğer şehirlerle ilgili tafsilatlı bilgilerin Tâcü’l-esmâ (eserin müellifini tespit edemedik) isimli kitabda bulunduğunu ifade etmiştir.

5-) Fâtiha sûresinde geçen “ıyyâke” lafzının “na’büdü” ve “nestainü” üzerine tekaddümünün “hasr” ifade ettiğini belirten Şem’î Efendi’nin bu kâidenin Fenn-i Meânî (belâğat kitabı olduğu anlaşılan bu eserin müellifine ulaşamadık) isimli eserde bulunduğunu belirtmiştir.

6-) Rüyâların yorumunda kimlerin isâbet edeceği ile ilgili olarak pâdişahlar başta olmak üzere devlet adamları, sâlih kişiler ve akıl ehlinin gördüğü rüyâların; doğru ve isâbetli olduğunu belirten Şem’î Efendi, konuyla ilgili tafsilâtın Tâ’bir-i Rüyâ kitaplarında yazılı olduğunu belirtmektedir.

7-) Mesnevî’nin I. cildinde geçen “alamât” ve “esbâb” (b.103) kelimelerini izâh etmesinin ardından Esbâb u Alâmât isminde bir tıp kitabının varlığından söz etmiştir (Öztürk, 2007: 173-174).

3. Şem’î Efendi’in Diğer Mesnevî Şârihleriyle Etkileşimi

Şem’î Efendi eserini oluştururken başka şârihlerden de etkilenmiştir. Şener Demirel, Şem’î’nin, şerhini vücuda getirirken Sürûrî’den büyük ölçüde etkilendiğini dile getirmiş ve mısra mısra tercüme yöntemini onun etkisiyle açıklamıştır (Demirel, 2009: 22). Şem’î, Şerh-i Mesnevî’nin ilk cildinde *Mesnevî*’yi kendisinden önce Farsça şerh eden Sürûrî’ye yirmi sekiz yerde atıfta bulunmuş, sadece bir yerde geçen Zarîfi Hasan Çelebi dışında, Sürûrî’den başka bir Mesnevî mütercimi ve şârihine atıfta bulunmamıştır (Dağlar, 2009: 140). Şeyda Öztürk, Şem’î’nin bu ifâdelerinden hareketle Sürûrî ile Şem’î’nin şerhlerinin kısa bir mukâyesesine girmiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur:

- *Mesnevî*’yi Sürûrî Farsça, Şem’î Türkçe şerh etmiştir.

- Sürûrî *Mesnevî*’den seçtiği beyitleri, Şem’î *Mesnevî*’nin tamamını şerh etmiştir.

- Sürûrî şerh esnâsında çok hikâye aktarmış ama çoğu mazmunları anlamamıştır; Şem’î ise “sırr-ı sühan” adı verilen başlıklar dâhil tüm müşkil beyitleri izah etmiştir (Öztürk, 2007: 160-161).

Şem’î bazen Sürûrî’nin tercihlerini ve yaptıklarını olumlu veya olumsuz hiçbir eleştiriye tabi tutmadan olduğu gibi aktarmıştır. Şem’î, Sürûrî’ye

katılmadığı noktalarda edep dâiresinden çıkmadan, son derece nazik bir üslûpla katılmadığını belli eder:

“Sürûrî Efendi rahmetullâhi ‘aleyh egerçi mezkûr olan ma’nâyı ihtiyâr eylemiş lîkin ma’nâ böyle olmak rûşendür...” (Dağlar, 2009: 141-142).

Şârih Şem’î yeri geldikçe, kendisinden önce Mesnevî-yi Şerîfî Fars diliyle şerh eden Sürûrî Efendi’yi yaptığı yorum ve izahlardan ötürü tenkit eder bazen de sadece Sürûrî Efendi’nin görüşünü vermekle yetinir, eleştiri yapmaz (Koçoğlu, 2009: 58).

Şem’î, Sürûrî’nin şerhinde kelime bilgileri, edebî sanatlar, vezin, kâfiye gibi konulara çekilen dikkatlerden etkilenmiştir; öyle ki bazı beyitlerin şerhinde aynı noktalara ilgili aynı açıklamalarda bulunmuştur (Dağlar, 2009: 142).

Şem’î ile Ankaravî’nin varlığın mertebelerine bakışlarının, temelinde aynı olduğu, Ankaravî’nin de Şem’î gibi mertebelerin sayısının altı olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, Ankaravî’nin bu konudaki izahâtı Şem’î’den daha detaylı ve sistemlidir. Mesnevî’nin ilk on sekiz beytinde de Ankaravî, Şem’î’den daha teferruatlı ve tasavvufî (vahdet-i vücûd) anlam ağırlıklı bir şerh yapmıştır (Dağlar, 2009: 144).

Şem’î, Ankaravî ve Bursevî’nin ilk on sekiz beyit şerhlerindeki yorum farklılıklarını mukâyese eden çalışmasının sonuç bölümünde Ahmet Tanyıldız, Şem’î-Ankaravî arasında şu farkları tespit etmiştir (Tanyıldız, 2010: 145):

- Şem’î, Mesnevî’ye Türk lisanı ile tercüme tarzında bir şerh yazma niyeti taşıırken, Ankaravî’nin çoklu Mesnevî şerhi projesi, bu eserin yazılmasına vesiledir yani Ankaravî eserini hazırlayan daha küçük hacimli ön çalışmalar yapmıştır (Dağlar, 2009: 145).

- Şerhte ilk basamak olan tercüme, Şem’î’de mısra esaslıdır. Ankaravî’de beyit esaslı olmakla beraber mısra tercümesi de yapılır. Ankaravî, beyit çevirisine geçmeden önce, bazı ön fikirler verir, bazen de beyitler arasında anlam ilişkisi kurar (Dağlar, 2009: 145).

- Mevlâna’nın kastettiği anlamı yakalayabilmek için kelimelerin ikinci ve üçüncü anlamlarına gitme yöntemi, Şem’î’ye göre Ankaravî’de daha belirgindir. Bu bölümde ise genelde Mesnevî Şerhi’nde Şem’î’ye atıfları etrafında Ankaravî’de Şem’î’nin izleri araştırılmaya çalışılacaktır (Dağlar, 2009: 145).

Ankaravî, bilhassa mısraların tercüme kısımlarında, atıf yapmadan Şem’î’nin şerhinden birçok kez aynen alıntı yapmıştır. Örneğin Şem’î şerhindeki “Za’f-ı ser

bîned ezân u ten pelîd ol ihtilâm olan kimse andan başınun za'f u sudâ'ını ve tenini pelîd ü nâpâk görür ya'nî başı agrır ve teni murdâr olur Âh ezân nakş-ı bedîd ü nâbe-dîd âh ol hayâl i'tibârıyla zâhir ve hakikat i'tibârıyla ma'dûm olan nakşdan ki nice kimesnenün dalâlet ü helâkine sebep olur” (Dağlar, 2009: 146).

Sonuç

Şem’î Şem’ullâh tarafından Mevlâna’nın *Mesnevî*’sine yapılan ilk tam Türkçe şerh çalışması *Şerh-i Mesnevî* isimli *Mesnevî* şerhi birçok disiplin açısından dikkate değer bir şerh niteliği taşımaktadır. Sultan III. Murad’ın fermanı ile şerhi yazmaya başlayan Şem’î Efendi sadece *Mesnevî*’yi şerh etmekle kalmamış bununla beraber şerh esnasında birçok bilim dalı ve sosyal hayat ile ilgili malumatı da bizlere aktarmıştır.

Şem’î, şerhini kaleme alırken birçok sahaya ciddi anlamda dokunmuştur. Başta filoloji olmak üzere kelime etimolojisine, Farsça ve Arapça dilbilgisine, belagat unsarlarına temas etmiştir. Bununla beraber kıssadan hisseler çıkararak talebelerine ve okurlarına vazunasihat etmeyi ihmal etmemiştir. Tarihi şahsiyetler hakkında malumatlara, menkıbelere, tarahi şahsiyetlere, felsefi ekollare, tasavvuf bilgilerine de eserde sıkça denk gelmekteyiz. İslam ve peygamberler tarihi ile ilgili hususlar, dönemin sosyal hayatını yansıtan bilgiler de yine Şem’î’nin eserinde dikkat çekmektedir. Şem’î Efendi geniş bilgi birikimiyle ve hocağlığının da vermiş olduğu tesir ile yeri gelmiş poetika dahi yapmıştır. Sözüün özü çok geniş bir ilim ve kültür dairesi içerisinde ele alınabilecek bir eser olan *Şerh-i Mesnevî*, incelenmeye ve okunmaya değer bir hüviyete sahiptir.

Şem’î’nin *Şerh-i Mesnevî*’sinin önümüzdeki yıllarda da ilim âlemine maddi ve manevi hizmet sunacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akat, D. (1999). *Şem'i Şerh-i Baharistan: (Giriş-metin)*. Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Avşar, Z. (2007). "Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* 2/3, 59-72.
- Baştürk, O. (1997). *Sürûri'nin Mesnevî Şerhi [Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin (v. 1b-40a)]*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Ceyhan, S. (2004). Mesnevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, 325-334. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ceyhan, S. (2005). *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Çınarcı, M. N. (2022). Muhammed Es'ad Dede'nin Şerh-i Mesnevî'de Referans Aldığı Kaynaklar, *International Journal of Filologia*, 5(8), 24-40.
- Dağlar, A. (2009). *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (inceleme-tenkitli metin sözlük)*. Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Demirel, Ş. (2007). "Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması". *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, C.5, S. 10.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007), 469-504.
- Dündar, S. (1998). *Şem'i Şem'ullah'ın Şerh-i Gülistan'ı* (Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi).
- Genç, İ. (1986). *Esrar Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye(İnc-metin)* Doktora Tezi. Erzurum, AÜSBE.
- Güllüce, H. (1999). *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Keyik, S. E. (2001). *XVI. yüzyıl sanatçılarından Şeminin Şerh-i Pendnamesi* (Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Koçoğlu, T. (2009). *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. cilt) (inceleme-tenkitli metin-sözlük)* Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

- Öztürk, Ş. (2007). *Şem'i'nin (15.-16. yy.) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Sahih Ahmed Dede. (2003). *Mecmuatü't-Tevârihi'l-Mevleviyye (Mevlevîlerin Tarihi)*. haz. Cem Zorlu. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tanyıldız, A. (2007). Şem'i, Ankaravî ve Bursevî Şerhleri ve Mesnevî'nin İlk 18 Beytini Yorumlama Yöntemleri. *Marife*, 7(3), 123-146.

Abdülmecid Sivs ve Şerh-i Mesnev'si*

Ayhan ŞEN**

zet

Mevlna Celleddn-i Rm'nin kendi dönemi ve sonrasında yüzyılları aşan etkileri dikkate alındıŐında kültür tarihimizde bir başyapıt sayılan *Mesnev-i Manevi* (*Mesnev-i Şerif*) adlı eserine gerek Mevlevilik geleneŐinden gerekse farklı ekollerden yetişen Şahsiyetlerin yazmış olduğu pek çok tercüme ve Şerh bulunmaktadır. Bu *Mesnev* Şerhlerinden biri, XVII. yy başlarında Anadolu'da ve İstanbul'da Halvetilik yolunu etkin bir Şekilde temsil etmiş, önemli bir lim ve mutasavvıf olan Abdülmecid Sivs'nin *Mesnev* Şerhidir.

lmi ve irfanıyla kendi devrinde padiŐahların övgüsüne mazhar olmuş bir Şahsiyet olarak Abdülmecid Sivs'nin yazmış olduğu Şerhin, *Mesnev* Şerh geleneŐinde önemli bir yankı uyandırmamıŐ olmasını sadece ilk cildin Şerhinden ibaret kalıŐıyla açıklamak mümkün olabilir. Ancak eserin hlen neşrinin yapılmamış olmasının, *Mesnev* Şerh geleneŐinin tespit ve tahlil süreci itibarıyla önemli bir eksiklik olduğu ortadadır. Bu çalışmanın eserin tanınması konusundaki eksikliŐin kısmen telafisine hizmet etmesi amaçlanmaktadır. Bu yazıda müellifin hayatı ve eserleri hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmiş, devamında *Şerh-i Mesnev*'nin muhtevası ve Şerh metoduna dair bulgular Özet hâlinde aktarılmıştır.

Abdülmecid Sivâsî and His Commentary on Mathnawi

Abstract

There are many translations and commentaries on Mevlâna Celâleddîn-i Rm's work *Mesnevî-i Manevi*, which is considered a masterpiece in our cultural history, considering its influence over the centuries during and after his own period, written by figures from both the Mevlevi tradition and different schools. One of these *Mesnevî* commentaries is the work of Abdülmecid Sivâsî, an

* Abdülmecid Sivâsî'nin *Şerh-i Mesnevîsi*'nin tenkitli metni tarafımızca doktora tezi olarak yayına hazırlanmaktadır.

** Ğr. Gr., Erzincan Binali Yıldırım niversitesi, ayhansen0@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7208-0084

important scholar and mystic who effectively represented the Halvetî way in Anatolia and Istanbul at the beginning of the 17th century.

It may be possible to explain why the commentary he wrote for Abdülmecid Sivâsi, a person who was praised by the sultans of his time with his knowledge and wisdom, did not create a significant impact in the *Mesnevî* commentary tradition by the fact that it was only a commentary on the first volume. However, it is obvious that the fact that the work has not been published yet is a significant deficiency in the detection and analysis of the *Mesnevî* commentary tradition. It is our hope that this book chapter will serve to partially compensate for the lack of recognition of the work. In this article, the author's life and works are introduced in general terms, and then the findings regarding the content and commentary methods of *Şerh-i Mesnevî* are summarized.

Giriş

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, edebî ve tasavvufî şahsiyetinin zirvesini temsil eden nadide eseri *Mesnevî-i Manevî* ile birlikte Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan köklü bir kültürel birikimin en önemli ekollerinden birini temsil eder. *Mesnevî*'nin Anadolu'da başlayıp halka halka yayılan etkisini Avşar, "*Mesnevî'nin sırrı hem medrese hem de tekke birikimimizi bir elde toplayıp yüksek bir sanat ve estetik anlayışla yeniden terkip etmesidir.*" diyerek çözümler. *Mesnevî*'nin basit gibi görünen fıkra ve hikâyelerle örölmüş olan kurgusunda, tarihî Horasan mektebinin bilgi, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı ilkelerini görmenin mümkün olduğunu söyler (Avşar, 2017).

Mesnevî'nin yazılış sürecine dair bilgilerin kaynağı olarak Ahmed Eflâkî Dede'nin *Menâkıbü'l-Arifîn* adlı eseri gösterilir. Eserde geçtiği şekliyle sırdaşı Hüsameddin Çelebi, Mevlâna'ya musahiblerin okuması için Senâî'nin *Îlâhî-nâme*'si ve Feridüddin Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ı tarzında bir eser telif etmesi için teklifte bulunması üzerine onun da sarığının arasından çıkardığı ilk on sekiz beyti vermesiyle *Mesnevî-i Manevî*'ye başlandığı nakledilir (Güleç, 2008: 3). Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî-i Manevî*'nin Hüsameddin Çelebi'nin fehim ve idraki gözetilerek telif edildiğini nakleder (Tâhirü'l-Mevlevî, 1963: 22).

Mevlâna, altı cilt (defter) ve yaklaşık 25.700 beyitten oluşan *Mesnevî*'sini, ilk halifesi Hüsameddin Çelebi'nin tavsiyesi ve kendi manevi ilhamlarının uyuşması neticesinde yazdığını ifade eder. Eserin telif tarihine dair muhtelif bilgiler olmakla birlikte, yazımının sekiz on yıl kadar sürdüğü ve altıncı cildin 666 (1268) tarihinde tamamlandığı bilgisi mevcuttur. Ayrıca *Mesnevî* şarihi İsmail Ankaravî'nin esere

ait bir yedinci cildin daha bulunduğuna dair beyanları vardır (Ceyhan, 2004: 325-326).

Mesnevî'nin en muteber yazma nüshası hâlen Konya Mevlâna Müzesi nr. 51'de bulunan Konyalı Muhammed b. Abdullah tarafından istinsahı tamamlanmış olan nüshadır. Reynold A. Nicholson, 8 ciltlik tenkitli *Mesnevî* neşrinin ilk ciltlerini bu nüshadan habersiz olarak hazırlamış, bu nüshanın farklarını sonradan çalışmasına dâhil etmiştir. Bu önemli nüshanın 1992'de Tahran'da ve 1993'te Ankara'da olmak üzere neşirleri yapılmıştır (Karaismailoğlu, 2007: 19; Örs ve Kırlangıç, 2015: 11).

Mesnevî'ye yazılan ilk Türkçe tam şerh, Mustafa Şem'i'ye aittir. Ancak bu sahada İsmail Rusûhî-yi Ankaravî Efendi'nin şerhi bir ekol oluşturmuş ve kendisine "Hazret-i Şarih" denilmiştir. Mehmed Murad Nakşibendî, Ahmed Avni Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî, Veled İzbudak, Abdülbaki Gölpınarlı ve Şefik Can gibi isimler *Mesnevî*'nin tercüme ve şerh geleneğine hizmet etmiş önemli şahsiyetlerdir. Son dönemde Amil Çelebioğlu'nun Nahifi tercümesinden derlediği neşri, Mehmet Kanar'ın beyitlerin Farsçasıyla birlikte yayınladığı Türkçe tercümesi, Adnan Karaismailoğlu'nun tam metin tercümesi ve Derya Örs ile Hicabi Kırlangıç'ın birlikte hazırladıkları tercüme bu alanda kayda değer çalışmalardır. Bu sıralanan isimler ve çalışmaları *Mesnevî-i Manevî*'nin metin neşri ve şerhine dair en temel örneklerdir. Bunların yanında akademik ve kültürel pek çok alanda Mesnevî odaklı çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Mesnevî'nin ilk cildiyle sınırlı kalmış olsa da Abdülmecid Sivâsî şerhinin, muhteva ve metot itibarıyla bu geleneğe önemli katkılar sağlayacağını söylemek mümkündür. Bu çerçevede müellifin hayatı, şahsiyeti ve özellikle *Şerh-i Mesnevî*'si olmak üzere eserleri hakkındaki tespitler dikkatlere sunulacaktır.

1. Abdülmecid Sivâsî

Hayatı-Şahsiyeti

Muhammed Nazmi Efendi, *Hediyetü'l-İhvan* adlı eserinde *Şerh-i Mesnevî* müellifi Abdülmecid Sivâsî'yi "ismi Abdülmecid, künyesi Ebu'l-Hayr, lakabı Mecdü'd-dîn, şöhreti Sivâsî, mahlası Şeyhî ve nesebî silsilesine nispet ederek de ibnü'ş-Şeyh Muharrem Efendi b. Ebu'l-Berekât Muhammed b. Arif Hasan" diye takdim eder (Türer, 2005: 389).

971/1563 yılında Zile'de (Tokat) doğan Abdülmecid Sivâsî'nin dedesi Ebu'l-Berekât Muhammed Efendi Horasan'dan gelip bu bölgeye yerleşmiştir

(Gündoğdu, 2000: 40-41). İlk tahsilini aldığı babası Ebu'l-Leys eş-Şeyh Muharrem Efendi ise hayatını bu belde ilmi çalışmalarla geçirmiş, Molla Câmî Şarihi olarak tanınmış bir şahsiyettir (Vassaf, 2015: 479).

Abdülmeccid Sivâsî, Zile'de doğduğu için "Zilî" ünvanı ile anılmış olsa da asıl şöhretini Sivas'a gittikten sonra temin ettiğinden "Sivasî" nisbesi ile tanınmıştır. Şiirlerinde ise daha ziyade "Şeyhî" mahlasını tercih ettiği görülmektedir.

Kaynaklarda Feyzullah Efendi adlı bir ağabeyi, Abdülkerim ve Abdürrezzak adlı iki erkek kardeşi ve Safa adında da bir kız kardeşi olduğu bilgisi vardır. Eşi hakkında geçerli bilgi mevcut değildir. Raziye, Safiye ve Alime adında üç kızı ile Abdülbaki adında bir oğlu olduğu bilinmektedir (Gündoğdu, 2000: 42).

Babası Şeyh Muharrem Efendi, amcaları Şeyh Ebu'l-Meâlî İbrahim ve Mevlâna İsmail Efendilerin her biri âlim, fazıl ve muttaki kimselerdir ancak bu kardeşler içinde her bakımdan öne çıkan bir isim vardır ki o da Şemseddin Sivâsî'dir.

Abdülmeccid Sivâsî'nin aynı zamanda üstadı ve şeyhi olan Şemseddin Sivâsî, Sahn Medreselerinde müderrislik mevkiine kadar çıkmış, bu makamlarda huzur bulamayıp sufilere katılma maksadıyla istifa etmiş, sonra da Halvetî silsilesinden Şeyh Abdülmeccid Şirvânî'nin terbiyesinde tasavvuf halkasına dâhil olmuştur. Sivâsîler ailesi içinde önemli bir yeri olan ve şeyhinin hitabıyla "Kara Şems" olarak ünlenen Şemseddin Sivâsî, Sivas Valisi Hasan Paşa'nın şehrine daveti üzerine buraya yerleşmiş ve genel olarak Sivas'ta vaaz ve irşatlarda bulunmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman, III. Selim, III. Murad, III. Mehmed gibi padişahlardan hürmet görmüş, aldığı davetler üzerine İstanbul'da da irşat faaliyeti yürütmüş, devrin ulemasının teveccühü kazanmıştır (Gündoğdu, 2000: 45-48). Şemseddin Sivâsî'nin hayatını konu alan en kapsamlı kaynak, Receb Sivâsî'nin kaleme aldığı müstakil bir menakıpname niteliğindeki *Necmü'l-Hüdâ* adlı eserdir (Receb Sivâsî, 1089). Gündoğdu, bu menakıptamenin aynı zamanda Abdülmeccid Sivâsî hakkında bilgi veren ilk eser olduğunu da nakleder.

Abdülmeccid Sivâsî'nin hem zahirî ilimler ve tasavvuf taliminde hem de ulema içinde tanınmasında amcası ve şeyhi Şemseddin Sivâsî'nin etkisi önemlidir. Erken yaşta hafızlığını tamamlayan Abdülmeccid, iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Kısa sürede âlet ilimlerini tahsil etmiş, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde dikkat çekici bir düzeye ulaşmıştır (Gündoğdu, 2000: 44). Talebelerine *Keşşaf Tefsiri*'ni okutmak için amcasından icazet aldığı nakledilir (Türer, 2005: 390; Vassaf, 2015: 479).

Otuz yaşına geldiğinde ilmî yolculuğuna fasıla verip tasavvuf yoluna yönelmiştir. O zamana kadar hocası olan amcası Şems-i Sivâsî'yi şeyh kabul ederek ona bağlanmak ve Halvetî yolunun inceliklerini öğrenmek istemiştir. Buna karşılık amcasının ona şöyle dediği rivayet edilir: “*Abdülmeccid, sen zâhir-bînsin ve ilm-i zâhirde ferid olduğundan, ilim sana gâyet vücûd virmiştir. İrşâd ve tesellî sana geç vâki’ olur. Amma gâyet hûb olursan, cümle ihvânını sebk idüb cümleden âlî olursun.*” (Türer, 2005: 392). Nazmi Efendi, Abdülmeccid Sivâsî'nin amcasının sözlerindeki gibi kısa zamanda yedi mertebeyi tafsilatıyla geçtiğini ve tasavvufi olgunluğa eriştiğini söyler. Hatta Şemseddin Sivâsî bunu “*Bizi bi't-tamam yağmaladın ve nasb-ı 'aynım oldun.*” diyerek ifade etmiştir (Türer, 2005: 393). Aynı şeyi Receb Sivâsî “*Adeta Şemseddin Sivâsî'nin nüsha-i saniyesidir.*” sözleriyle teyit eder (Gündoğdu, 2000: 55).

Abdülmeccid Sivâsî, icazetini aldıktan sonra şeyhinin iradesiyle önce Merzifon'a sonra da 1005/1596 yılında Zile'deki Halvetî Dergâhı'na, vefat eden Şeyh Veliyyüddin Efendi'nin yerine halife tayin edilmiştir. Buralardaki görev ve hizmeti süresince çok sayıda insana vaaz ve nasihatta bulunmuştur. Amcası Şemseddin Sivâsî'nin vefatından sonra ise kısa sürelerle Pir Mehmed Efendi ve Receb Sivâsî post-nişinliği yürütmüşler, onların da vefatları üzerine Abdülmeccid Sivâsî, halife ve müritlerin istek ve davetleriyle Sivas'a Şemseddin Sivâsî Dergâhı'na gelip amcasının yerine meşihat makamına geçmiştir. Abdülmeccid Sivâsî, buradaki post-nişinliği döneminde tarikatın irşat halkasını daha da genişletmiştir (Gündoğdu, 2000: 55-56).

Devrin padişahı III. Mehmed Han, merhum Şemseddin Sivâsî'nin Eğri Seferi'ndeki refakatinden dolayı maddeten ve manen çok fayda gördüğünü de belirterek Abdülmeccid Sivâsî'yi bir fermanla İstanbul'a davet etmiştir (Türer, 2005: 395). Bu davete icabet eden Abdülmeccid Sivâsî, Ayasofya yakınında bir eve yerleşmiş ve ilk vaazını Ayasofya Camisi'nde vermiştir. Hüseyin Vassaf Bey, *Sefîne-i Evliya* adlı eserinde devlet erkânı ve ulemanın da bulunduğu bu vaazda “*...hazırûnu müstağrak-ı zevk-i rûhânî eylemiştir.*” sözleriyle dinleyenleri derinden etkilediğini söyler (Vassaf, 2015: 480). Ayasofya Cami vaazlarına her tabakadan çok sayıda insan rağbet göstermiş ve bu teveccüh Sivâsî Efendi'nin İstanbul'un diğer camilerinde devam eden vaazlarına da artarak devam etmiştir. Sultan Ahmed Camisi'nin temel atma merasiminde (1018/1609) Aziz Mahmud Hüdayî ile birlikte dua etmiştir. Muhammed Nazmi dışındaki kaynaklarda Abdülmeccid Sivâsî'nin merasimde hazır bulunuşu ve duaya iştiraki konusunda ittifak yoktur. Cami açıldığında ise ilk cuma vaazını kendisi vermiş ve ölünceye kadar da bu camide vaizlik görevini ifa etmiştir (Gündoğdu, 2000: 63).

Abdülmecid Sivs'nin Şeyhlik makamında iken İstanbul'a yerleşmesi üzerine tarikatın Şemsiyye kolu için başka halifeler tayin edilmişti ve artık Halvetiliğın İstanbul'da Sivsiyye adında yeni bir kolu teşekkül etmiş bulunuyordu. Bu kolun bir Őube sayıldığı dönem olarak kaynakların çoğ Sivs Efendi'den sonra gelen Abdülehad Nuri'nin halifeliğini gösterirler (Gündoğdu, 2000: 175). Ancak kuşkusuz Halvetiliğ İstanbul'a taşıyan ve burada ilk olarak temsil eden kişi Abdülmecid Sivs'dir. Gündoğdu bu konuda Sivsiyye kolunun "Şemsiyye'nin İstanbul'daki temsilcilerine nispet edilen ve aslında ondan farklı olmayan bir Őube" olduğ görüşdedir (Gündoğdu, 2000: 177).

Temsil ettiğ tasavvuf yolunun inceliklerini, vaizlik hizmetiyle uyumlu bir çizgide birleştiren Abdülmecid Sivs'nin Payitaht'a yerleştikten sonraki hayatında iki husus dikkati çeker: Biri Osmanlı padişahları ile olan dengeli münasebetleri, diğeri de fıkıh ve tasavvuf konularında ortaya atılan müfrit fikir ve davranışlara karşı doğru bildiklerini müdafaa gayretidir.

Sultan III. Mehmed'in Abdülmecid Sivs'yi İstanbul'a davet etmesi, sadece amcası Şemseddin Sivs'ye gösterdiğ itibarın bir tezahürü değildir. Padişah, bizzat tayin ettiğ Abdülmecid Sivs'nin Ayasofya Camisi'ndeki vaazlarına düzenli olarak iştirak da etmiştir. Sivs Efendi, Sultan I. Ahmed'le çok daha yakın münasebetler içinde olmuştur (Gündoğdu, 2000: 71). Muhammed Nazmi, Sultan I. Ahmed'in hürmet ve samimiyet hislerinin bir nişanı olarak Abdülmecid Sivs'ye "Pederim" şeklinde hitap ettiğini nakleder (Türer, 2005: 391). Bu hürmet ve sevgi hisleri karşılıklı olmakla birlikte Sivs Efendi, itikad konularda devletin bazı hatalı uygulamalarını da açıkça dile getirmiş ve eleştirilerini bizzat padişaha iletmiştir. Sultan IV. Murat ise tarikat liderlerinin çoğnu kendi saltanatı için tehdit gören ve birçoğnu katletmiş, çetin bir padişahtır. Abdülmecid Sivs'yi de çok defa katletme niyetinde olmuş ancak buna muvaffak olamamıştır. Zaman içinde Sivs Efendi'nin maneviyatı konusunda müspet kanaatlere sahip oldukça, padişahın ona hürmeti artmış ve iltifat göstermiştir. Bağdat Seferi öncesinde fikrini alması, kılıç kuşanma ve dua faslında Abdülmecid Sivs'nin hazır bulunması ve bizzat Hz. Ömer kılıcını IV. Murat'a Sivs Efendi'nin bağlaması gibi örnekler o dönemde dahi elde ettiğ saygınlığı göstermesi açısından önemlidir (Gündoğdu, 2000: 82-84).

Abdülmecid Sivs'nin hayatı konu edildiğnde o dönemde İstanbul'un seltin camilerinde sert üslubuyla verdiğ vaazlarla dikkat çeken Kadızade Mehmet Efendi ile olan fikr ve ilm münazaraları bilhassa ne çıkar. Birgiv Mehmet Efendi ekolünden tahsil görmüş olan Kadızade, İbn-i Teymiye'den görüşler naklederek selef akidesini müdafaa ederken tasavvuf ehline karşı cephe

almıştır. Kendisini şeriatın müdafii ve hamisi olarak konumlandırmış, fikhî konuları gündeme getirerek sufilere hedef almıştır. Onun karşısında hem tasavvuf yolunu içinden bilen hem de ilmî yönü kuvvetli biri olarak Abdülmecid Sivâsî sağlam bir duruş sergilemiş ve tartışmaya açtığı konuların hepsine açık bir dil ve net hükümlerle cevaplar vermiştir. Bu münazaralar tarih kayıtlarına Kadızadeliler-Sivâsîler mücadelesi olarak geçmiştir (Gündoğdu, 2000: 93). Abdülmecid Sivâsî'nin bir de o dönemde Melamiliğin devamı olan Hamzavîler içinde kutup bir şahsiyet sayılan İdris-i Muhtevî ile mücadelesi önem arz eder. Asıl adı Şeyh Ali Rûmî olan bu şahıs Hüsameddin Ankaravî'den sonra Melamiliği temsil etmiş, terzilik yaptığı için de İdris Aleyhisselam'a telmihen bu adla anılmıştır. Hayatı boyunca avam-havas çok sayıda insanı irşad etmiş ancak kimliğini hiçbir zaman açık etmemiş, ilginç bir şahsiyettir. Sivâsî Efendi, Melamilik ve bu şahıstan devam eden İdrisilik gibi tarikat ekollerini Hurufiliğin bir devamı olarak gördüğü için bu gruplara şiddetli ithamlarda bulunmuş, onlara karşı da Kur'ân ve Sünnet çizgisini koruma gayreti içinde olmuştur (Gündoğdu, 2000: 125-127).

Abdülmecid Sivâsî, Sultan Ahmed Camisi'nde vaizlik görevine devam ederken 1049/1639 yılının ekim ayında, 78 yaşında vefat etmiş, Eyüp Nişancası'ndaki hanesinin bahçesine defnedilmiştir. İki yıl sonra Sultan IV. Murat'ın annesi Mahpeyker Valide Sultan'ın Sivâsî Efendi'yi rüyasında gördükten sonra kabrinin bulunduğu yere türbe inşa ettirdiği ve burada tarikat ayinlerine devam edildiği nakledilir (Vassaf, 2015: 481).

Ölümünün üzerine yeğeni ve halifesi Abdülehad Nuri Efendi, yazdığı manzumede şu beyti tarih düşürmüştür:

“*Gam itmiş iken aklı çâk, târihini didi bu hâk,*

Bin kırk tokuzda aldı pâk, Sivasî uçmakda mekân.” (Türer, 2005: 468).

2. Eserleri

Abdülmecid Sivâsî'nin eserleri ve bu eserlere ait nüshaların tamamı net olarak tespit edilememiştir. Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya'sına* aldığı toplam yirmi altı eserle en kapsamlı listeyi vermiştir ancak bu liste küçük hacimli risaleleri de içerdiği için tam ve sağlıklı bir tasnif değildir (Vassaf, 2015: 482). Bu konuda en kapsamlı tasnif ve etüdü Cengiz Gündoğdu, müellifin hayatı ve eserleri üzerine hazırlamış olduğu doktora tezinde yapmıştır. Gündoğdu, Sivâsî'nin eserlerini muhteva bakımından değil de kütüphane kayıtlarında olanlar ve olmayanlar

şeklinde tasnif etmiştir (Gündoğdu, 2000: 210). Bu çalışmada temel olarak bu tasnif esas alınıp müellifin eserleri kısaca tanıtıldıktan sonra özellikle *Mesnevî-i Manevi* ekseninde telif ettiği eserlerin nüsha bilgileri yeniden derlenmiştir. İkinci bölümde ise asıl üzerinde çalışılan eser olan Şerh-i Mesnevî ana hatlarıyla incelenmiştir.

Tefsîr-i Sûre-i Fâtîha

Fatiha Sûresi'nin tefsiri bağlamında tasavvufi seyr-i sülûkün niteliklerini anlatan bir eserdir. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan nr. 300/2'de ve Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa nr. 1367/1'de kayıtlı iki adet nüshası bulunmaktadır. Mustafa Kılıç bu eser üzerine yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Kılıç, 2005).

Bidâ'atü'l-Vâizin

Seçilmiş hadislerin tercüme ve tasavvufi açıdan şerh ve izahlarından oluşan bir eserdir. Kütüphanelerde biri Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 1032/2, diğeri ise TDK Ktp. Yazma nr. A/242/1'de esere ait iki nüsha kaydı vardır.

Letâifü'l-Ezhâr ve Lezâizü'l-Esmâr

Taklidî iman ile tahkikî iman konularını ve bunların amel ve ibadetlere yansımalarını ele alan bir eserdir. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan nr. 255'teki kayıttaki eser bu adla geçmektedir ancak Laleli Koleksiyonu nr. 1613'te *et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk Tercümesi* diye kaydedilmiştir. Nüshanın başında da *Nesâyihü'l-Mülûk* notu vardır. Eserin İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar, nr. 1828 ve nr. 1886'da kayıtlı iki nüshası daha mevcuttur. Bu eserin Laleli Koleksiyonu'nda geçtiği biçimde İmam Gazâlî'nin aynı adlı eserinin (*et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk*) tercümesi olup olmadığı tahkiki gereken bir konudur.

Miskâlü'l-Kulûb

Doğru yolu arayanları sahte sufilerin tuzaklarından sakındırmayı amaçlayan ve tasavvuf yolunun erkânını öğreten didaktik bir eserdir. İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar, nr. 2311'de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.

Mi'yâr-ı Tarîk

Ayetlerden çıkarılan yorumlarla nefis terbiyesi ve kalp tasfiyesinin usûl ve erkânını beyan eden tasavvufi bir eserdir. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan nr. 300/3 ve Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa nr. 1367/2'de olmak üzere iki adet nüshası bulunmaktadır.

Dürer-i Akâid ve Gurer-i Külli Sâikin ve Kâid

Kelam ilmi üzerine Arapça telif edilmiş eserlerden Türkçeye yapılmış bir tercüme niteliğindeki eser; adından anlaşıldığı üzere akâid konularını ele almakta ve ifrat fırkaların Kur'ân üzerine yaptıkları yanlış yorumları tashih etmektedir. Sivâsî'nin en çok nüshası bulunan eseridir. Gündoğdu bu eserin Hüseyin Vassaf'ın

tasnifinde geçen *Risâle fi'l-Bataleti ve'l-Melâhide* adlı eserle aynı eser olabileceğini ifade eder (Gündoğdu, 2000: 223). Eserin nüsha tasnifine dair en geniş listeyi yayınlayan Bozaslan yirmi adet nüsha tespit etmiştir (Bozaslan, 2016: 18-19).

Makâsıd-ı Envâr-ı Gaybiyye ve Mesâ'id-i Ervâh-ı Tayyibe vü Ayniyye

Yâr Ali b. Siyâvuş b. Avren Divriği'nin Farsça kaleme aldığı *Kitâbü'l-Makâsıd* adlı eserinin tercümesi olup varlık âlemi ve esmâ-i ilâhiyenin sırları, tevhidin mertebeleri gibi konuları içerir. İÜ Ktp. Türkçe Yazmaları nr. 2233 ve Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi nr. 1855'te iki adet nüshası bulunmaktadır.

Kazâ ve Kader Risâlesi

Kaderiye, Cebriye, Mutezile ve Ehl-i Sünnet fırkalarının kaza ve kader konusuna bakışlarını dile getiren bir risaledir. Esere ait iki nüshadan biri İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar, nr. 1903'te, diğeri Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi nr. 347/8'de kayıtlıdır. Bu risalenin muhtevasına dair derleme bir çalışmayı Zeki Hayran adına İhramcızade Hacı İsmail Hakkı Altuntaş yayınlamıştır (Altuntaş, 2010).

Fir'avn İmânına Dâir Risâle

Tek nüshası bulunmuş olan ve Sivâsî Efendi'nin müridlerince derlenmiş olduğu belirtilen eserde Fir'avn'ın iman ile ölüp ölmediğine dair ihtilafı beyan edilmektedir. *Sefine-i Evliya*'da Risâle-i Fir'avn adıyla geçen bu eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan nr. 294/52'te kayıtlıdır.

'Uddetü'l-Müsta'iddin

Süleymaniye Ktp. Kasideci-zâde nr.731/2'de *Umdetü'l-Müsta'iddin* adıyla kayıtlı bu eser, muhtelif Arapça kaynaklardan alıntılar da yaparak Arapça sarf kaidelerini izah eder (Gündoğdu, 2000: 245).

Dîvân

Abdülmecid Sivâsî Divanı'nın nüshaları hakkında farklı tasnif çalışmaları vardır. Recep Toparlı, divanı ilki 1984, ikincisi 2015 yılında olmak üzere iki nüsha üzerinden yaptığı derleme ile iki defa yayınlamıştır. Gündoğdu ise eserin 3 nüshası bulunduğu bilgisini verir (Gündoğdu, 2000: 249). Divan üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma Alper Ay'a ait yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada esere ait 6 nüsha tespit edilip divanın tenkitli metni hazırlanmıştır. Bu çalışmaya göre divanda 86 gazel, 2 kaside, bir tahmis, bir murabba, bir muhammes, mesnevî nazım şekliyle bir silsilenâme ve bir de pendnâme vardır (Ay, 2014: 153-158).

Kaside fi Medhi'n-Nebî

Hz. Peygamber'in övgüsünü konu alan bu eser için Gündoğdu, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 2755/4'te ve İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar nr. 196'da *Şerh-i Cezire-i Mesnevî* nüshasına eklenmiş olmak üzere iki nüsha

tasnif etmiştir (Gündoğdu, 2000: 249). Ayrıca Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah nr. 318/1’de aynı adla bir nüsha kaydı daha mevcuttur.

Şerh-i Hilye-i Resûl

H. Peygamber’in şemâilini hadis ve şiir iktibaslarıyla dile getiren bu eser için Gündoğdu, Süleymaniye Ktp. Serez nr. 3935/1’de ve İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar nr. 621’de olmak üzere iki nüsha tanıtmıştır (Gündoğdu, 2000: 250-251). Ayrıca eserin Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 1418/2’de kayıtlı *Hilye-i Şerif* adıyla bir nüshası daha görünmektedir.

Nasihâtname

Gündoğdu, Süleymaniye Ktp. Murad Buhârî nr. 326/4’te bulunan “ez-Zilî” adına kayıtlı bir nüshayı, kaynaklarda adına rastlamadığımız bu eser için kaydetmiştir. Yazar, “*Pendname*” adıyla da anıldığını belirttiği eserin, İmam-ı Azam’ın İmam Ebu Yusuf’a öğütlerinden oluştuğunu söyler (Gündoğdu, 2000: 251-252).

Kaside-i Abdülmecid Sivâsî

Eser, içerik olarak medrese ulehasının sufilere yönelik yaptıkları tenkitlere cevap niteliğinde Arapça olarak Abdülmecid Sivâsî tarafından kaleme alınmış olan kasidenin Abdullah Bosnevi tarafından tahkik ve şerhinden oluşmaktadır. Gündoğdu, esere ait iki adet nüsha bilgisi verir. Biri Süleymaniye Ktp. Ayasofya nr. 2077/5’te, diğeri ise Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi nr. 1307’de kayıtlıdır (Gündoğdu, 2000: 252).

Mektub ilâ Hüsâm Dede ve Hazerât-ı Hamse

Kayıtlarda müstakil nüsha hâlinde bulunan eser, tarikat usûlleri ve irşad adabına dair sorulan sorulara verilen cevapları içerir. Bunun dışında diğer eserlerin içinde geçen başka mektuplar da mevcuttur (Gündoğdu, 2000: 232). Esere ait iki adet nüsha Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, nr. 300/5 ve Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 1364/4’te kayıtlıdır.

Kaside-i Hamriyye Tercümesi

Yusuf Yıldırım, makalesinde eserin tespit edilebilen tek nüshası olarak Süleymaniye Ktp. H. Şemsi Güneren, nr. 32/1’de kayıtlı bir mecmuayı kaydeder. Söz konusu şiirin, 77b-80b varakları arasında derkenar kısmında bulunduğu bilgisini verir. Verilen nüsha dijital kayıtlarda Kitâbü’l-İstihân olarak geçmektedir. Yıldırım, müstakil bir eser olmadığı için bu tercüme hakkında tezkire veya diğer klasik dönem kaynaklarında bilgiye rastlanmadığını belirtir. Eserin içeriği İbnü’l-Fârız’ın Hamriyye kasidesine Abdülmecid Sivâsî tarafından kaleme alınmış olan tercüme oluşturmaktadır (Yıldırım, 2015: 151-175).

Meyâdînü'l-Fursân

Nüshalarının birinde *Lügât-i Mesnevî* adıyla da kaydedilmiş olan eser, nakil kaynakların çoğunda bu adla anılmaktadır. *Mesnevî*'nin anlaşılmasını kolaylaştırmak için yazılmış olan eserde Farsça grameri üzerine bilgiler ve alfabetik düzende Farsça sözcüklerin anlamları bulunmaktadır. Gündoğdu, eserin Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi nr. 3935/1'de (Buradaki numara kaydı hatalıdır. Doğrusu nr. 385 olmalıdır.) ve Nûruosmaniye nr. 4323/4886'de olmak üzere iki nüshasını kaydeder (Gündoğdu, 2000: 244). Bunların dışında Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 8440 numaralı kayıtta bir nüsha daha bulunmaktadır. Harun Tan, eserin tek nüshası üzerinden yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Tan, 2006).

Şerh-i Kaside-i Mîmiye

Eser, Mevlâna'ya ait on bir beyitlik bir kasidenin şerhini içermektedir. Abdülmecid Sivâsî, bu şerhi hiçbir kaynağa müracaat etmeden kendi ilhamlarına dayalı olarak yazdığını belirtmektedir. Gündoğdu, esere ait dört nüsha kaydeder. *Şerh-i Ebyât-ı Celâleddîn-i Rûmî*, *Şerhu Ebyâtı Mevlâna Celâleddîn er-Rûmî* gibi muhtelif isimlerle de kayıtlara geçmiş olan nüshalar, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, nr.300/4, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr.1755/16, Süleymaniye Ktp. Dâru'l-Mesnevî, nr. 253/2 ve Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 1367/3'te bulunmaktadır (Gündoğdu, 2000: 241-242). Ayrıca Süleymaniye Ktp. Hacı Reşit Bey nr. 107/3'te kayıtlı bir nüsha daha mevcuttur.

Müşkilat-ı Mesnevî

Gündoğdu, Katip Çelebi (*Keşfü'z-Zünûn*) ve İsmail Paşa'dan (*Hediyyetü'l-Arifîn*) rivayetle Abdülmecid Sivâsî'nin böyle bir eseri olduğunu nakleder. Ancak esere ait olarak bildirdiği Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa nr. 1491'te kayıtlı nüshada müellife dair bir kayda rastlanmamıştır. Ayrıca burada kayıtlı olan esere ait olarak görünen yedi farklı nüsha daha tespit edilmiştir. Bu nüshalardan bazıları da müellif kaydı olarak Musannifek, Alâ'eddin Ali b. Muhammed b. Mes'ûd eş-Şahrûdî el-Bistâmî olarak görünmektedir. Ancak bu müellif kaydının da doğruluğu şüphelidir. Söz konusu eserin (Müşkilat-ı Mesnevî) Abdülmecid Sivâsî'ye ait olup olmadığı, değilse kime ait olduğu da tahkiki gereken bir konudur.

Şerh-i Cezire-i Mesnevî

Abdülmecid Sivâsî'nin bu eseri, Edirne Mevlevihanesi Şeyhi Yusuf Sineçak'a ait olan *Cezire-i Mesnevî* adlı esere Bağdatlı Mehmet İlmî Dede'nin eserinden sonra yazılmış olan ikinci şerhtir. Gündoğdu ve Bozaslan bu eser için beş adet nüsha kaydı vermişlerdir (Gündoğdu, 2000: 240; Bozaslan, 2016: 28-30). Ancak bu beş nüshanın dördü uyuşmaktadır. Bozaslan esere ait beş adet nüsha kaydını doğru olarak aktarmıştır. Ancak Gündoğdu'nun tasnifinde Hacı Mahmud Efendi

2453 numaralı nüsha iki defa yazılmıştır. Ayrıca bu iki yazar da nüshaları eksik tasnif etmiştir. Bu eser üzerine doktora/tenkitli metin çalışması yapmış olan Fatıma Aydın, eseri yedi nüsha olarak tasnif etmiştir (Aydın, 2019: 347-353).

Şerh-i Mesnevî

Bu eser incelememizin asıl kısmını teşkil etmektedir. İkinci bölümde Abdülmecid Sivâsî'nin *Şerh-i Mesnevî*'si'nin üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Abdülmecid Sivâsî'nin Diğer Eserleri

Müellifin klasik dönem kaynaklarında adı geçen fakat kütüphanelerde nüshasına rastlanmayan küçük veya büyük hacimli pek çok eserinden söz edilir. Bunlara geçmeden önce bir makale çalışmasında Abdülmecid Sivâsî'ye ait olduğu belirtilen "*Risale fî Kavlihi Teâlâ Felâ ve Rabbike lâ Yu'minûn*" adlı beş varaklık Arapça eseri de buradaki tasnife dâhil etmek gerekir. Mehmet Çiçek, makalesinde eserin Nisâ sûresi 65. âyetin sebab-i nüzûlüne dair bazı tartışmaları ve Sivâsî'nin konuyla ilgili değerlendirmelerini içerdiği söylemektedir. Kral Suud Üniversitesi Ktp. Yazma Eserler bölümü 6753 numara kaydıyla bildirdiği nüshanın söz konusu eserin tek nüshası olduğunu da nakleder (Çiçek, 2011: 299-300).

Kahru's-Sûs adlı eseri hakkında *Hediyetü'l-İhvan*, *Sefine-i Evliya*, *Hediyetü'l-Arifîn*, *Osmanlı Müellifleri* gibi eserlerde kayıtlar vardır (Gündoğdu, 2000: 253). Bilhassa Muhammed Nazmi alıntılar yaparak eserden bahsetmiştir. Alıntıların Arapça olmasından dolayı bu eserin Arapça olduğunu varsaymak mümkündür (Türer, 2005: 411). *Sefine-i Evliya*'da bu eser, *Kahru's-Sûs İlcâmü'n-Nüfûs* adıyla geçer. Sivâsî Efendi'ye ait eserlerin toplamı nazara alındığında, yukarıda maddelenen eserlere ek olarak Hüseyin Vassaf'ın naklettiği listenin herhangi bir inceleme veya tespitte konu olmayan kısmı aşağıda sıralanmıştır:

1. Risâle-i Mufassala fî Hakkı'l-İmân ve'l-İslâm 2. Risâle-i Mufassala fî's-Salât
3. Şerh-i Hadîs-i Âfâk 4. Metn fi'n-Nahv 5. Metn fi's-Sarf 6. Telhîsü Hasâyisi'n-Nebî (aleyhi's-selâm) 7. Risâle-i Mufassala fî'l-Ecniha 8. Risâle-i Hızr (aleyhi's-selâm)

9. Beyân u Şerhu'l-Kebâir 10. Kerâhiyye 11. Mufassal Şurûtu's-Salât 12. Kitâbu

13. İlmi'l-Kelâm 14. Hadîs-i Erbaîn 15. Hadîs-i Sittîn 16. Kitâb-ı Keffârât-ı Hamse

17. Risâle-i Niyyet 18. Risâle-i Savm 19. Risâle fî'l-Bataleti ve'l-Melâhide (Vassaf, 2015: 482)

Abdülmecid Sivs'nin Şerh-i Mesnev'si

Müellifin eserleri arasında kaynakların genelinde adı geçen ve en meşhur eserlerinden biri olarak takdim edilen *Şerh-i Mesnev*'si için Muhammed Nazmi, "Nefsinde bir Şerhdir ki tamam Mevlna'nın muradları zredir." demektedir (Türer, 2005: 391). Abdülmecid Sivs'nin *Mesnev* Şerhi, devrin padiŐahının fermanı ile kaleme alınması ve bir nüshasının hazineye kabul edilmesi gibi ayrıntılar düşünüldüğünde o dönem için taltif ve rağbet görmüş bir eser sayılmalıdır. Bununla birlikte Nazmi Efendi, kendi dönemine gelinceye kadar eserin yeterince duyulmadığını, ilim ve tasavvuf erbbına duyurulmasına bizzat kendisinin vesile olmak istediğini belirtir. 1170 tarihli vakıf mhrne bakılırsa vefatından önce Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin koleksiyonuna dhil edilmiş görünen nüshanın Nazmi Efendi'nin bahsettiği hazinede kalan nüsha olması muhtemeldir. Çalışmada 3. sırada tavsif edilen bu nüsha Beyazıt nüshası olarak adlandırılmıŐtır. Mevcut nüshalar arasında en hacimli olduğundan yeni bir nüsha bulunmadığı takdirde eserin teknil edilmiş, son hli olduğunu kabul etmek mümkündür. İlk sırada tavsif edilen Milli Kütüphane nüshasının ise müellifin kaleme aldığı ilk hli olduğuna dair bulgular aşağıda kaydedilmiştir. Yapılan çalışmanın bu ikinci kısımdaki incelemede teknil ve mbeyyez nüsha olan Beyazıt nüshası esas alınacaktır.

Şerh-i Mesnev'nin Nüshaları

Abdülmecid Sivs'nin *Mesnev* beyitlerini Şerh ettiği eserleri için gerek kütüphane kayıtlarındaki adlandırmaların gerekse nüshaların içine düşülen kayıtların yanılıcı nitelikte olması bazı karıŐıklıklara sebep olmuştur. Bunlardan birkaçı örnek verilecek olursa; Gündoğdu'nun Katip elebi ve İsmail Paşa'dan nakille müellife ait olarak tanıttığı *Müşkilat-ı Mesnev* adlı eserin kime ait olduğu bilgisi net değildir. Bununla birlikte müellifin *Şerh-i Cezire-i Mesnev* adıyla bilinen eserinin nüshalarından birinin başında *Şerh-i Müşkilat-ı Mesnev*, bir diğer nüshasının başında ise *Şerh-i Mesnev-i Şerif* diye kayıtlar düşülmüştür. *Mesnev* Şerhlerinin tasnif edildiği bir eserde ise *Şerh-i Cezire-i Mesnev* nüshası *Şerh-i Ba'z-ı Ebyt-ı Mesnev* adıyla müstakil bir eser olarak takdim edilmiştir. Yine tarafımızca tanıtılan *Şerh-i Mesnev* adlı eserin bir nüshası, bir kütüphane kaydında *Şerh-i Cezire-i Mesnev* olarak görünmektedir. Söz konusu kayıt hatalarının tarafımızca tanıtılan *Şerh-i Mesnev* nüshalarının tespitinde ciddi bir karıŐıklıėa sebep olmadığını da belirtmek gerekir. Esere ait üç nüshayı Gündoğdu, Abdülmecid Sivs'nin hayatı ve eserleri üzerine yapılmış en kapsamlı inceleme olan doktora teziyle ilim dünyasına tanıtılmıştır. Sadece dördüncü sırada kaydettiği İzmir (Tire)

Necip Paşa Ktp. nüshasının *Şerh-i Mesnevî*'ye değil de *Şerh-i Cezire-i Mesnevî*'ye ait olduğu bilgisini vermekle bir tashih yapmak yerinde olacaktır (Gündoğdu, 2000: 236-238). Bu çerçevede esere ait üç nüshanın tavsifi şu şekildedir:

1. Milli Kütüphane Nüshası:

Eserin bu nüshası Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp. koleksiyonunda 06 Hk 683 numaralı arşiv kaydında *Şerh-i Mesnevî* adıyla yer almaktadır. Nüsha, 210x145-145x85 mm ebadında, ortalama 20 satırdan oluşan 166 varak hacminde, suyuolu filigranlı nohudî beyaz kâğıt ve mıkleblî sırtı meşin, bez kaplı, mukavva ciltten oluşmaktadır. Beyitler ve şerh kısımlarının yazımında siyah mürekkep; bölüm başlıklarında ve genel düzenlemelerde beyitlerin ve ayetlerin altını çizirken kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensih kaydına rastlanmamıştır. Eserin geneli şikeste talik hattı ile kaleme alınmıştır. Sadece beş sayfadan oluşan mukaddime kısmında daha farklı bir hat kullanılmıştır.

Eserin ilk sayfasına düşülen notlardan biri, "*Şerh-i Mesnevî-i şerif, Şemsüddin Sivâsî kuddîse sirruh bihattihi*" biçimindedir. Pek çok yerde amcası Şemseddin Sivâsî'nin adıyla anılan ve genellikle de karıştırılan Abdülmecid Sivâsî için burada da hatalı bir kayıt söz konusudur. Hemen altında bu hatayı tashih eden şöyle bir ifade vardır: "*Sivâsî Hazretlerinin kendü hatt-ı şerifleridir. Gaflet olunmaya vesselam.*" Bir sonraki sayfada ise 1229 senesine ait açıklayıcı bir not daha vardır ki verilen tarihe göre bu metin, müellifin vefatından yaklaşık 175 yıl sonrasında aittir. Düşülen kayıt şöyledir:

"Tarîk-i Halvetî'den Hazret-i Ebî Eyyüb el-Ensârî'de radiyallâhu anh'da medfûn olan Hazret-i Şeyh Abdülmecid -Şemsüddîn Es-Sivâsî kaddesallâhu sirrahu hazretlerinin ki karındaşı oğlu ve halifesi- Şeyh Abdülmecid Sivâsî kuddîse sirrûh hazretlerinin Sultânu'l-âşîkîn ve bürhânü'l-vâsîlîn, nur-u uyûn, erbâb-ı yakîn Hazret-i Mevlâna Celâleddîn Er-Rûmî kaddesallâhu sirrahu'l-âli hazretlerinin kitâb-ı Mesnevî-i Şerîfi'ne tahrîr buyurdıkları şerh-i bî-nazîrdir. Gaflet olunmaya deyu tahrîr olundu."

Bunların dışında mukaddime bölümünden sonraki boş sayfalara düşülmüş Arapça bir kayıta geçen "*Müsveddetü'l-fakir Şeyhî 'afâ 'anhu li-Mesnevî Sultânî'l-Arifîn Hazret-i Mevlâna Celâlü'l-Rûmî kaddesenallâhu te'âlâ bi-sirrihi ve efâza 'aleynâ bi'r-rahû bi-hürmeti Muhammedin ve âlihi*" sözlerinden bu nüshanın müellife ait müsvedde nüsha olduğu anlaşılmaktadır.

Nazmi Efendi, Hediyetü'l-İhvan'ında Mevlâna'nın muradı üzere yazılan şerhin nüshasının hazinede kaldığını, müsveddesinin ise oğulları aracılığıyla kendisine intikal ettiğini ve bu yüzden eserin pek duyulmadığını söylemektedir. Müsvedde niteliğinde olan tek nüsha bu olduğu için Nazmi Efendi'nin elinde bulunan nüsha olması muhtemeldir.

Bu nüsha, *Mesnevî*'nin ilk cildinin yetmiş ikinci konu başlığı olan “*Aslanın Kuyuya Bakması ve Kendisiyle Tavşanın Aksini Suda Görmesi*” hikâyesi ve “*Ger zaîfî der zemîn hâhed emân/ Gulgul üfted der sipâh-i âsumân*” beytinin açıklanmasıyla sona erer. Bu beyit, Konya Mevlâna Müzesi nr. 51'de bulunan nüshaya göre 1316. beyittir.

2. Süleymaniye Kütüphanesi Nüshası:

Şerh-i Mesnevî'nin ikinci nüshası Süleymaniye Ktp. Antalya Tekelioğlu koleksiyonunda 391 numaralı arşiv kaydında yer almaktadır. Nüsha, 300x180 - 205x100 mm ebatlarında, 15 satırdan oluşan 307 varak hacminde, kül renkli kâğıda nesih hatla yazılmıştır. Genelinde siyah, metin içi düzenlemelerde yer yer kırmızı ve 26. varaktan itibaren *Mesnevî* beyitlerinde mavi mürekkep kullanılmıştır. Mukaddime ve şerh kısımlarının ilk sayfaları tezhipli, diğer sayfalar da yaldızlı mürekkeple çerçvelidir. Kahverengi deri cilt, kapakta salbek şemse, köşebend ve zencirek kullanılmıştır. Sırt kısmı mavi renkli meşinle onarılmıştır. Nüshanın başında ve sonunda “*Teke Sancağı Mütesellimi Hacı Osman-zâde Hacı Mehmed Ağa*” adına 1211 tarihli vakıf mührü vardır. İstinsah tarihi ve müstensih kaydına rastlanmamıştır.

Nüshanın baş kısmında Abdülmecid Sivâsî'nin esere başlangıç sürecine dair hatıratından bir bölüm vardır. Müellifin kendi anlatımıyla düşünülmüş olan kayıt şöyledir:

“Bi-hamdillâhi ve'l-minneti Kitâb-ı Mesnevî'ye şerhe havf idüb murâd-ı Mevlâna'yı bilmedin şâyed hatâ idüb mes'ûl oluna didükde, iki defa rü'yâda zâhir olub, oğul gel kitâbımızı mukâbele idelüm buyurdıklarında meger benim Türkî terceme imiş. Okuduğumda eyüdüür, didiler ve müsveddeden on beş kadar cüz bahre düşüb hayli zaman gitdükde çıkardık. Hiçbir harfî bozulmadı. Yanında ba'zı res'âl var idi, mahvoldu ve bir kerre dahı benim kitabımı elden koma deyü tenbih itmişlerdi. Nefsimüz tahammül itmeyüb ihmâl itmişdim. Âkıbet sırları Hazret-i zillullâh sûretinde görinüb teklîf olundıkda kutb-ı sûri ve kutb-ı refî ki zâhiren ve bâtinen üli'l-emrlerdür. Hilâfa mecâl kalmayub şürû' olundı ve bu sırr ve emmâ bi-ni'meti rabbike fehaddis üzre tahdîsen li-

ni'metillâh âşikara kılındı. Ve minhül-'avn ve'l-meded ve's-sûri ve'l-kevn."

Bu nüsha da *Mesnevî*'nin ilk cildinin elli ikinci konu başlığı olan "Arslanın Yanına Gitmekte Gecikmesi Yüzünden Av Hayvanlarının Tavşanı Kınamaları" hikâyesinin baş kısmındaki "Çün be-hargûş âmed in sağar be-devr / Bang zed hargûş âhir çend cevır" beytiyle sona erer. Bu beyit, Konya Mevlâna Müzesi nr. 51'de bulunan nüshaya göre 998. beyittir.

3. Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nüshası:

Eserin üçüncü nüshası ise Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi koleksiyonunda 1651 numaralı arşiv kaydında bulunmaktadır. Nüsha 295x200 - 200x100 mm ebatlarında, 21 satırdan oluşan 262 varak hacmindedir. İç sayfada ebrû desenli kâğıt, vişneçürüğü deri kaplı cilt ve kapakta ortası kabartmalı şemse kullanılmıştır. Mukaddime kısmının ilk sayfası tezhipli, ilk iki sayfası çerçeveli metin hâlinde, diğer sayfalar sadedir. Beyitler ve bölüm başlıkları kırmızı, metnin geneli ise siyah mürekkeple, beyaz kâğıt üzerine nesih hatla yazılmıştır. Nüshanın başında ve sonunda "Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi ibnü'l-merhûm el-Hac Mustafa Ağa ibnü'l-merhûm el-Hac Hüseyin Ağa" adına 1170 tarihli vakıf mührü vardır. İstinsah tarihi ve müstensih kaydına bu nüshada da rastlanmamıştır.

Bu nüsha ise *Mesnevî*'nin ilk cildinin doksan üçüncü konu başlığı olan "Papağanın Hint Papağanlarının Hareketini Öğrenmesi, Kafesinde Ölmesi ve Sahibinin Ona Ağıt Yakması" hikâyesinde geçen "İy zebân to bes ziyânî mer merâ/ Çün toyî gûyâ çigüyem men torâ" beytiyle sona erer. Bu beyit, Konya Mevlâna Müzesi nr. 51'de bulunan nüshaya göre 1700. beyittir.

Şerh-i Mesnevî'nin Muhtevası

Muhtevasına bakıldığında eser, mukaddime ve şerh olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Müellif, yedi sayfalık mukaddime kısmında alt başlık kullanmamıştır. Ancak bu kısımda öne çıkan noktaları belirtmek için aşağıdaki gibi bölümlenmeler yapılabilir:

1. Hamd ve Münâcât
2. Peygamber'e Övgü
3. İmâm-ı Âzam'a Övgü ve Dua
4. Müçtehit Âlimler, Muhaddisler, Müfessirler ve Diğer Ulemaya Dua
5. Kalp Ehli Zâtlara Övgü
6. Şemseddin Sivâsî'ye (Şeyhi ve Amcası) Övgü
7. Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'ye Övgü ve Dua

8. Sultan I. Ahmed'e Övgü ve Dua
9. Eserin Telif Sebebi
10. *Mesnevî*'nin Giriş Sözü Olan "Bişnev" Üzerine Açıklama
11. İlk Hikâye Olarak Seçilen "Ney Kıssası"ndaki Temsiller
12. Şerhe Geçiş

Sâlikâ virmek dilersen meclise ger intizâm

Ön gam-ı dildârı en evvel ta'âm andan kelâm

beyti, şerhe geçiş sözü niteliğindedir. Buradan itibaren eserin mukaddime kısmı biter, *Mesnevî*'nin ilk beytiyle şerhe başlanır. Diğer şerhlerden farklı olarak bu eserde *Mesnevî*'nin dibace kısmının şerhi yoktur. Mukaddimenin son kısmındaki açıklamalar, genel olarak *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinde işlenen "ney kıssası"nın ve özellikle de ilk beytin şerhine hazırlık niteliğindedir.

Sıkça ayet ve hadis iktibası yapılan eserin nüshalarında bu alıntılarının mealleri bazen satır arası notu olarak bazen de derkenar notu olarak verilmiştir. Bu notların tamamının müellife ait olup olmadığı veya bir kısmının müstensihler tarafından düşünülmüş olabileceği konusu çok belirgin değildir. Daha önce belirttiğimiz üzere incelemede esas tuttuğumuz Beyazıt nüshasından, *Mesnevî*'nin birinci beytine yapılan şerhin bir kısmını örnek olarak alıntılıyoruz.

Örnek Şerh Metni:

Bişnev ez-ney çün şikâyet mî-koned

Ez-cüdâyihâ hikâyet mî-koned

*Bilgil ki ba'z-ı nüсахda hikâyet mukaddemdür, şikâyet üzre mukaddem olup ba'z-ı şerrâh bu evlâ dir. [Ekser nüсахda ve nüsha-i Mevlâna'da şikâyet, hikâyet üzre mukaddemdür. Hem-re'y ile gerek ki erbâb-ı rızâ şikâyeti hakikat-ı şekvâ olmaya belki hikâyeten ola. Ya'nî sûret-i şikâyetden murâdı hikâyetdür. Zîrâ nefsi-râziyye ve marziyye sahibidür. Şekvâ ile şükrân cem' olmaz bir yerde.] Zîrâ hitâb Çelebi Hüsâmadur, dimişler. Ammâ fakîr eyderem; şikâyeti takdîm evlâdur zîrâ Mevlâna gibiler "innemâ eşkû bessî ve hüznî ilallâh"dan geçüb Mısr-ı vücûda 'azîz u sultân olanlar makâm-ı şikâyetden geçmişler belki murâd, şikâyetden hikâyetdür demek ma'nâsını gösterür. Egerçi mürîd iken geçen şikâyetlerini beyân da olsa olur, kemâ seyeci'. Pes neyden murâd istimâ'a kâbil olan tâlibler olmak gerekdür, nitekim festemi'û lehu âyetinün hükmi 'âmmdür. Nusûsdan hod murâd namata-i 'âmmdür, mevrîd-i hâss da olsa. **Ma'nâ:** Dinle kamuşdan nice şikâyet ider/ Ayruklulardan*

hikâyet ider. **Tahkîk:** Müfessirîn, **vec'ale lekümü's-sem'â vel-ebâr** âyetinün tefsîrinde buyururlar ki bâ'is-i 'inâyet mukaddime-i hidâyet sem' ya'nî istimâ' olduğıün kulağı göze ve kalbe takdîm itdi. Ve dahı **febeşşir 'ibâd, ellezîne yestemi'üne'l-kavle feyettebi'üne ahseneh** [Muştula, müjde eyle şol kullarıma ki kelâmımı dinleyeler, enfa'ına tâbi' olurlar ya'nî emrümü tutarlar ve nehyimden kaçarlar.] âyet-i kerimesi gösterir ki sâmi'e sa'âdet-i dâreyn ile beşâret-i istimâ' ve kabûle merbûtdur. Pes Hazret-i Mevlâna dahı emrâz-ı kulûb-ı beşere şifâ, cânla istima' ve kalb ü cismle kabûl itmege menûtdur, buyurır. Bu mazmûna işâreten bişnevdir. **Ve innemâ eşkü bessî ve hüznü ilallâh** [Ya'kûb Peygamber, 'Aleyhi's-selâm firâk-ı Yûsuf'dan elemleñüb gumûmdan Allâh'a şekvâ iderüm, dir.] üzre ve **hubbu'l-vatan mine'l-îmân** hükmince vatan-ı aslı iştiyâkı ile ma'sûk-ı mutlakun iftirâkı gamını anup şekvâ ve du'ânun cevâzına îmâ buyurır. Be-şart-ı ân ki şikâyet 'adem-i rızâ ile olmaya belki be-tariku'l-hikâyet ola, anunçün hikâyetle şikâyeti cem' ider. **Hâsılı:** Tullâb-ı [B5^b] 'urefânun kalbleri kapısı münfetih ve sadrları münşerih olmağa miftâh-ı fâtiğ-i mulakât ve misbâh-ı râfi'-i gayâhib-i Müşkilat **festemi'ü lehu ve ensitü** [Dinlen ve sükût eylen, dimekdür] âyet-i kerimesi ve **es-samtu hükmü ve kalîl fâ'ilü**. [Dili zabt itmek nefis ve şeytâna gâlib ve hâkim olmağın 'alâmetidür ammâ sa'âdet-i sükûta irer âdem azdur.] hadîsi üzre hüsn-i istimâ'dur ve semt-i sükût ve 'adem-i i'tirazdur ve bu emr-i vâcibül-ımtisâlde nâtkdan istimâ'a mahsûs degüldür zîrâ **ve in min şey'in illâ yüsebbihu bihamdihi** [Bir mahlûk yokdur dillü dilsüz, canlu cansuz illâ hep Allâh'un tesbîhini ve tahmîdini ve zikrini söylerler.] mefhûmınca her şey'ün makâl-i hâlîsi vardur. Ehl-i hâle zebân-ı kâlden entakdur. Belki **es-sa'id men vu'iza bi-gayrihi** hadîsinün 'umûmı üzre 'urefâdan sa'âdete lâyıq olanlar **mâ halakna's-semâe ve'l-'arda vemâ beynehümâ bâtilen ve mâ halaknâ hümmâ illâ bi'l-hak** âyetinün tahkîkinde buyurdıkları üzre bilürler ki arz u semâda vemâ beynehümâ da ma'nâ-yı esmâ ve sıfat-ı Hudâ'dan mâyelenmedin vücûda gelmiş nesne yokdur. Ve cümleñün aslı âlem-i emrdür. **İzâ erâde şey'en en yekûle lehü kün fe yekûn** bu mazmûndur ve bu 'âlem-i halk ki mülk ü melekûtdur. 'Âlem-i emr ü irâdetden ve sıfât u ceberûtdan çerağ uyarılmışdur. Bi yedihî'l-halku vel emru bu mazmûndur.

Beyt

Sırr-ı o ez-zebâne her zerre

Hod to bişnev ki men niyem gammâz

Sa'âdetli oldur ki bu ma'nâyı anlayub her mahlûkdan bir 'ibret ve va'z haberin ala. Pes **ve ta'iyehâ üzünün vâi'yeh** hükmince alur, kulağla dinleyene çeh ü çünde ve birûn u derûnda bî-ma'nâ-yı sadâ yokdur.

Beyt

Müstemi' nîst tâ begûyem râst

K'enderîn günbed in nevâ çi nevâst

Asvât-ı vuhûş u nagamât-ı tuyûr ve tanîn-i mekes ve hanîn-i ceres belki kapu sadâsı, kaya yankusu, mîşe zırlıtısı cümle sırr-ı Yezdânı ve remz-i tevhîd u Kur'ân'ı izhâr ider. Bîşe-i cehlde kalanlar sît-ı bülbülânı sıklık sanur.

Beyt

Kesânî ki Yezdân-perestî konend

Zi âvâz-ı dülâb mestî konend

Husûsâ üzni-i insânî sahibleri sırr-ı tevhîd haberin alurlar ve mest olurlar. Kamuş gibi bir mikdâr hevâ duhûluna kâbil, kesâfet-i 'unsuriyyeden hâlî, mahall ü menfezi olan [B6^a] nesnelere dinlesünler ki toli ve musammetden çendân ses çıkmaz.

Beyt

Kalb-i hâlî bulmayan sır sözlerin gûş idemez

Fâş ider bu nükteyi çeng ü ney ü mizmâr u def

İnsâna anunçün mâye-i ma'rifet virildi tâ ki cehd ile gûş-ı harî üzni-i insânda belki **küntü lehü sem'an ve basaran** hadîsi üzre sıfât-ı sem'-i Rahmân'da riyâzet ve mücâhede ile fenâ kılub hevâ-yı sivâdan hâlî dil ü gûş ile sırr-ı tevhîd-i eşyâyı ve temcîd-i melâike-i arz u semâyı tuyalar. Ve dahı **fe'tebirü yâ üli'l-ebâr** âyeti ve **tefekkeru fi halkillâh** [Allâh'un yaratduğı nesnelere bakub fikr idiün.]hadîsi üzre gûş-ı hûş ile ve sem'-i 'ibretle cümle eşyâdan işideler ki cümleden beri sana ney, zebân-ı hâl ile enîni içinde dir ki "Ben mukaddemâ âb u gil içinde neşv ü nemâda ve tena"um u safâda idüm. Hâk u aslumla tamâm tekayyüdüm ve şâh u bergümle muhkem ta'allukum var idi..."

Eserin Telif Sebebi

Abdülmeccid Sivâsî, Şerh-i Mesnevî'sinin telif sebebini mukaddime bölümünde yeterince açıklayıcı ifadelerle beyan etmiştir. Bu konuya Muhammed Nazmi Efendi de eserinde yer vermiştir. Müellif ayrıca Süleymaniye nüshasının baş kısmına mukaddimedeki bahsettiği hatırate dair bir kayıt daha düşmüştür. Nazmi Efendi Hediyyetü'l-İhvan'da Abdülmeccid Sivâsî'nin Mesnevî-i Şerif üzerine Sultan I. Ahmed Han'ın ısrarlarıyla bir şerh yazdığını, ilk cildin

tamamlanıp diğer ciltlerin müsvedde olarak kaldığını ifade eder. Eserin telifine dair Mevlâna ile Sivâsî Efendi'nin aralarında geçen manevi görüşmeyi de şöyle aktarır:

“Hz. Celâleddîn-i Rûmî ile âlem-i hâlde mülakat vaki olup, Hz. Sivâsî'ye hitab idüb, benim Mesnevî kitabıma şerh yazmanız maksudumdur, didiler. Hz. Sivâsî dahi özr beyân idüb, hazmen lincefsihi, “Benim ne haddimdir? Sizin kelimât-ı dürer-bârunuza ittila’-ı tahsîl itmek, kande kaldı ki şerh yazmak? Husûsan nice şerhleri var. Bizim şerhimize ne ihtiyaç” didiklerinde, “Hoş, hoş onlar da güzel. Lakin kâl başka hâl başkadır. Benim Mesnevî’mi şerh itmeğe sizin gibi bir ehl-i hâl, sâhib-i kemâl, ilm-i kelâmda mâhir ve fenn-i tasavvufta nâdir gerekdir, buyururlar. Beşeriyet âlemine geldikde, ihmâl buyururlar. Birkaç gün sonra yine mülâkât iderler; ben size benim Mesnevî’me şerh yazın dimedim mi? buyururlar. Hz. Sivâsî yine i’tizar etmek murad itdiklerinde, “Hoş, imdi biz sana topuz ile itdirirüz” deyü buyururlar. Fi’l-vâki, ‘ale’s-sabâh taraf-ı Padişahi’den hatt-ı şerif ile iki çavuş gelüb kağız-baha yüz sikke-i hasene getirürler. Hatt-ı şerifi kırâ’at buyurdularında, “Benim faziletli pederim, bu sâ’at Mesnevî-i Mevlevî’ye şerh yazmağa emrim olmuştur. Biz de memuruz, dimişler” (Türer, 2005: 390-391).

Abdülmeccid Sivâsî, *Şerh-i Mesnevî*’sinin mukaddime kısmında *Mesnevî-i Şerîf*’in benzersiz güzellikte bir beyana sahip olduğunu ve Kur’ân’ın özü olduğunu söyledikten sonra mânâ ve nüktelerinin remizlerini, ince hakikatlere temas eden noktalarını beyan eden bir şerhin yazılmamış olduğunu belirtir. Mevcut şerhlerde beyitlerin mukayeseli bir şekilde tahlil edilmediğini ve mazmunların tasavvufi sülukta hangi makamlara ait olduğunun belirtilmediğini söyler. Bu çerçevede beyitlerin hangi ayet ve hadis-i şerife telmih ve atıf yaptığını açık bir şekilde beyan ve tahkik etme gereğini de dile getirerek *Mesnevî*’nin şerhi vazifesini kabul ettiğini söyler. Nazmi Efendi’nin aktardığı üzere Mevlâna’nın rüyada ısrarlarından sonra Sultan I. Ahmed Han, şerh yazması konusundaki emrini iki askeriyle gönderdiği yüz sikkelik atıyye ve ferman ile Sivâsî Efendi’ye bildirmiştir.

Mukaddimedede Mevlâna’nın telkinlerine, maddeten ve mânen ulü’l-emr saydığı padişahın rica ve fermanlarına uymanın farz olduğunu ifade eder. Nüshaların tavsifi yapılırken Süleymaniye nüshasından alıntılanan bir kayıta müellifin kendi dilinden benzer ifadelere rastlanmıştır. Buradaki nakilde de Abdülmeccid Sivâsî, kerâmet derecesinde hâller yaşadıkdan sonra bir vazife telakki ederek bu şerhe başladığını belirtmektedir.

Eserde Gözetilen Şerh Kaynakları

Eserin şerh metodu üzerinde durulurken eserde yapılan iktibaslar kısmen istişhad başlığı altında verilmiştir ancak şerhin kaynakları diğer iktibas biçimleriyle birlikte, örneklendirmeler ve çeşitli eserlere yapılan atıflar olmak üzere geniş bir kapsamı içine alır. Şer’î deliller sayılan Kur’ân ve Sünnet (Hadis) elbette bu kaynakların başında gelir. Beraberinde peygamber kıssaları, menşe itibarıyla Kur’ân’a dayalı olarak yine şerhin kaynaklarından biridir. Bunlardan sonra şerhe dayanak teşkil eden şahısların (ashab-ı kirâm, müçtehit âlimler, mutasavvıflar, hakperestliği ile tanınmış tarihi şahsiyetlerin) sözleriye “*kelâm-ı kibarlar*” başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Abdülmecid Sivâsî’nin şerhinde gözetildiği kaynaklar şu başlıklar altında toplanabilir:

Kur’ân-ı Kerim

“*Ve men a’rada ‘an zikri fe inne lehu ma’işeten dankâ*³⁷ tıbkınca ‘ömri kalb-i mükedder ü kâsî ile dar dirlükle geçe ammâ ‘ışk-ı ilâhî erbâbına ‘aceb yoldur ki anun sâlikleri yoruldukça sebük-bâr olub menzil keser ve meydân alurlar.” [B20b]

Klasik edebiyatın en temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim, bir Kur’ân tefsiri sayılan *Mesnevî-i Manevî*’nin şerhinde de tabîi olarak referans kaynaklarının başında gelmektedir. Bazen tam cümle biçiminde ayetin tamamının, bazen yargı ifade eden söz öbeği veya edat öbeği biçiminde ayetlerin bir kısmının kalıp/kişer olarak iktibas yapıldığı görülmektedir.

Hadis

“Hasılı hakâyık-ı ekvânı cemi’ân ve dekâyık-ı Kur’ân’ı ‘umûmen vefku’l-kabiliyye fehm ider. *El-mü’minü yenzuru bi-nûrillâh*³⁸, *ve’l-mü’min mir’âtü’l-mü’min*³⁹ bu mazmûndur ki sıfat-ı Rabb-i mü’min ‘abd-i mü’mine âlet-i ma’rifet olur.” [B12^b]

Hadislerde de çoğunlukla ayetlerde olduğu gibi şerhin bağlamına dâhil olan kısım alıntılanmıştır. Yapılan iktibaslar bazen mazmun biçiminde, söz öbeği hâlinde; bazen de cümle boyutunda olur. Ancak hadis metninin tamamının alıntılanıldığı pek görülmez.

³⁷ Her kim de benim zikrimden (Kur’an’dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır. (Taha 124)

³⁸ Gerçek mü’min Allah’ın nuruyla bakar.

³⁹ Mü’min mü’minin aynasıdır.

Kur'ân Tefsirleri

“Rûzbân-ı Baklî Hazreti ‘Arâyis nâm tefsîrinde velev lâ haşyeti ‘ademi fehmiğe lekultu re’â rabbehu vehüve fî firâşihî kemâ ra’âhu fî makâme mâzâğa’l-basar buyurduğı...” [B13^a]

Rûzbihân-ı Baklî’nin Arâ’isü’l-Beyan adlı işârî tefsirine yapılan atıf, örnektir.

Peygamber Kıssaları

“Ney-vâr baş ayak bir idüb ve ‘âlem-i bî-mekâna ve cihân-ı bî-zamâna kadem basub ezel ve ebed arasında berzâh-ı vücûdın mahy idüb ikisin bir iden mürşid-i kâmil olanlar da bir yâr-ı hakîkiden ayrılduğın bilüb derdin çekene musâhibdür ve mahrem ü muhibb-i sâdıkdur ki Dâvud ‘Aleyhi’s-selâm’a vahy olundu ki: **Yâ Dâvud, izâ raeyte li tâliben fekün lehu hâdimen.** [Hazret-i Hak Dâvud Peygamber ‘Aleyhi’s-selâm’a vahy itdi ki: Yâ Dâvud, kaçan bana bir tâlib ve ‘âşik bulasın, ana hidmet-kâr ol! Ya’nî mürşid ve reh-nümâ ol!]” [B16^a]

“Hazret-i ‘Îsâ ‘Aleyhi’s-selâm tecerrüdi eyyâmında bir kimseyi gördü ki avucı ile su içer, çanak da dünyâ imiş diyü götürdi, atdı. Eger ignesi, yol çalısı ve ipliği ayak bağı olmasa semâ-i çârümi de geçerdî, didiler.” [B30^a]

Görüldüğü üzere şarih, peygamber kıssalarından, beyitteki mazmunların çözümlenmesine odaklı olarak bağlama dönük, kısa ve öz iktibaslar yapmaktadır.

Kelâm-ı Kibârlar

“Ve men meneha’l-cühhâle ‘ilmen edâ’ahü

Ve men mene’a’l-müstevcibîne fekad zalem⁴⁰”[B8b-9a]

Bu beyit İmam Şâfi’nin Divan’ından alıntılanmıştır. Bir manzumeden alıntı olsa da müçtehit alimlerden olan İmam Şâfi’nin sözleri kelâm-ı kibâr olarak nakledilegelmiştir.

“Ristâlîs [Aristo] eydür emrâz-ı rûhun ‘ilâcı dârû-yı edebdür. Kirmânî [Evhâdüddin-i Kirmânî] eydür: Edeb kendiden büyüğe ta’zîm, akran ile hulûs-ı muhabbet, kendiden küçüğe merhametdür.” [B35^b]

Şarih, hükemâ tabir edilen Batılı filozofların (Aristo) sözlerine de, mutasavvıfların (Evhâdüddin-i Kirmânî) sözlerine de aynı kapsamda yer verebilmektedir.

⁴⁰ Cahillere ilim veren, o ilmi kaybetmiştir/ Hak edene engel olan da zulmetmiştir.

*Bu mak'ad-ı sıdka kadem-ı sıdkla basanların her şa'resinden belki heme eşyâdan bu sadâyı işitmek nakd-i vakt olur ki leyse fi'd-dâr gayruhu'd-deyyâr.*⁴¹
[B13b]

Buradaki iktibas da sufiler arasında anonim olarak söylenegelen sözlerdendir.

Mesnevî-i Manevi Beyitleri

“Pes Hazret-i Mevlâna da:

*Meksel ez-peygâamber-i eyyâm-ı hîş
Tekye kem kün ber fen u ber kâm-ı hîş*

*[Bu beyt Mesnevî'nün âhir mahallinde mestûrdur.] buyurduğu üzere ke-
ennehû dir ki...”*[B12^a]

Şarih, *Mesnevî-i Manevi*'nin şerhinde, eserin kendinden de örnekler vermiştir. Yukarıdaki beyit *Mesnevî*'nin dördüncü cildinden alıntılanmıştır.

Fars Şairlerinin Şiirleri

*“Sırr-ı o ez-zebâne her zerre
Hod to bişnev ki men niyem ğammâz*

*Sa'âdetli oldur ki bu ma'nâyı anlayub her mahlûkdan bir 'ibret ve va'z haberin
ala.”* [B5^b]

Yukarıda geçen Farsça beyit, Fahreddin-i Irâkî'nin *Divan-ı Eş'âr* adlı eserinin Tercî'ât kısmındaki bir şiirden alıntıdır.

Osmanlı Şairlerinin Şiirleri

“Gün yüzün görmeyeli cümle günüm dün gibidür

Ne gicem giceye benzer ne günüm gün gibidür.

*Ya'nî derd-i 'ışk ol kadar gönlümüzi gözümüzi ve havâs-ı vücûdümüzi kapladı
ki gündüz bize giceden ziyâde safâ virmez oldı.”* [B19a]

Yukarıdaki mısralar, Karamanlı Nizamî'nin *Divan*'ından alıntıdır.

⁴¹ “Evde, ev sahibinden başkası yoktur.” anlamına gelen bir sufi sözüdür.

Müellifin Kendi Şiirleri

Beyt li-Muharririhi

“Her kanda bakar ‘ârif, ‘irfân haberin söyler
Ağyârı yitürdükde vicdân haberin söyler

Bu mahalde ‘âşık vücûd-ı ‘ilmî ve ceberûtisiyle hakikât bâzârına kadem-ı sâdkla basar.” [B12^b]

Şarih çeşitli kaynaklardan şerhini oluştururken sıkça kendi şiirlerinden de iktibaslar yapmıştır.

Eserde Gözetilen Şerh Metodu

Şarih, *Şerh-i Mesnevî*’de ilk beytin şerhini diğer beytlere göre uzunca yapar. Şerh düzenine bakıldığında genellikle önce “*mana*” başlığı ile beytin meâlinin verildiği, sonra “*tahkik*” başlığı altında mananın açıldığı ve “*hâsılı*” başlığı ile şerhin özetlendiği görülür. Eserin ileriki sayfalarında bazen bu başlıkların kısaltma hâlinde verildiği bazen de hiç başlık kullanılmadan şerhin yapıldığı görülmektedir. Beytin manası sade bir cümle ile verildikten sonra sıkça yapılan ayet ve hadis iktibaslarıyla beytlerde iç içe dercedilmiş olan mazmunlar ve nükteler açıklanmaktadır.

Eserin devamına nispeten ilk yirmi beş beyitte mufassal şerh yapıldığı, sonrasındaki beyitlerin şerhinin çoğunlukla birer paragraf hacminde mücmel kaldığı, bazı beyitlerinse sadece manasını vermekle yetinildiği görülmektedir.

Şarih, şerhe başlarken ilk beytin tam meâlini vermeden önce *Mesnevî* şarihleri ve muhipleri tarafından farklı yorumlanmış olan konulara temas etmiş; şikâyet-hikâyet kavramlarının öncelik-sonralık durumu ve ney istiâresiyle kast edilenin ne olduğu gibi temel kabullere değinmiştir. Sade bir nesir çevirisi ile beytin anlamını verdikten sonra tahkik kısmında da ele aldığı bu konuları yorumlamaya devam etmiştir. Müellif anlatımın doğal akışı içinde başlıklandırma yapmadan, doğrudan geçiş yaparak bir bakıma mukaddime ve şerh kısımlarını birleştirmiştir.

Metin Şerhinde Bir Tahkik Metodu Olarak İstişhâd

İstişhâd, dil bilgisi kurallarını, kelimelerin yapı ve anlamlarını kanıtlamak üzere doğruluğu kesin olan misaller getirmek anlamında bir edebiyat terimi olarak tanımlanmıştır (Durmuş, 2001: 396). Bir yöntem olarak Arapçayı, yedinci yüzyılda Arap toplumunda hızla yayılmakta olan dil hatalarından koruma gayesi

ile kullanıldığı ve bunun da doğruluğu konusunda şüphe duyulmayan Arap kelamının şahit gösterilerek yapıldığı nakledilir. Aynı zamanda sahabe ve tâbiin devrinde, Kur’ân’ın garib ve müşkil kelimelerinin şiir örnekleriyle istişhad edildiğine dair rivayetler aktarılmıştır. Ayrıca İbn Abbas’a ait olarak muhtelif kaynaklardan nakledilmiş olan “Kur’ân’dan bir şeyi anlayamadığımızda onu şiirde arayın, zira şiir, Arapların divanıdır.” ifadesinin de sonraki dönemlerde şiir sözlerinin istişhad kastıyla kullanımına dayanak teşkil ettiği söylenebilir (Efe, 2022: 4). İstişhâd terimi “bir sözün ardından onu pekiştiren ve doğruluğunu kanıtlayan atasözü, vecize ve temsil niteliğinde bir söz zikretme anlamında edebî sanat” olarak da tanımlanmıştır (Durmuş, 2001/2: 398).

Çıkış noktası Arapçanın korunması ve Kur’ân-ı Kerim’in doğru yorumlanması gibi amaçlara dayanan istişhad kavramı, zaman içinde edebî sanatlar bağlamında temsili istiâre niteliğinde ve dil bilgisi çalışmalarında ve klasik edebiyat incelemelerinde bir tahlil ve şerh metodu olarak kullanılmıştır (Dağlar, 2009: 130; Tanyıldız, 2010: 82). Türkçe belagat kitaplarında pek bulunmayışının sebebi ise kavram olarak irsâl-i mesel ve iktibas sanatlarının daha ziyade tercih edilmiş olmasındandır (Uzun, 2001: 398). Güncel literatürde sözün inandırıcılığını artırmak için kullanılan düşünceyi geliştirme yöntemlerinden “tanık gösterme”ye karşılık geldiği söylenebilir. Metin şerhinde şarihin yaptığı tespitleri ve bulduğu nükteyi tahkik maksadıyla yaptığı iktibaslar, istişhad kavramını gündeme getirmektedir. Estetik göndermeler niteliğindeki iktibasların daha çok nazımda karşılığının olduğu ve nesirde yapılan iktibaslarınsa çoğunlukla işlevsel temele dayandığı düşünüldüğünde metin şerhlerindeki iktibasların pek çoğu, şarihin sözünü sağlam bir yere dayandırma gayesinin sonucu olarak istişhad kapsamında değerlendirilebilir.

Ayetlerden İstişhad

“...bâis-i ‘inâyet mukaddime-i hidâyet sem’, ya’nî istimâ’ olduğüçün kulağı göze ve kalbe takdîm itdi. Ve dahı febeşşir ‘ibâd, ellezîne yestemi’üne’l-kavle feyettebi’üne ahseneh⁴² âyet-i kerîmesi gösterir ki sâmi’e sa’âdet-i dâreyn ile beşâret, istimâ’ ve kabûle merbûtdur.” [B5^a]

Şarih, dinlemek kavramının şerhi bağlamında Kur’ân’ın bu konuya bakan bir ayetinden delil getirmiştir.

“Zîrâ kelimât-ı nûraniyye-i meşâyih mişkât-ı kalb-i Muhammediden muktebesdür ki ol çerâğı dutan ma’sûka yol bulur. Anunçün sözlerinde **vemâ yentiku ‘ani’l-hevâ⁴³** üzere te’sîr-i cezbe-i vahyî vardur. Zîrâ ‘ayn-ı ilhâmdur.” [B8^a]

⁴² O hâlde kullarımı müjdele! Onlar ki sözü dinleyip de onun en güzeline uyarlar. (Zümer 17-18)

⁴³ Ve o (Hz. Muhammed), hevasından konuşmaz. (Necm 3)

Burada ise Peygamber sözlerini hakikat telakki etme gerekliliğini bir ayetin hükmüne dayandırmıştır.

Hadislerden İstişhad

“İnne’r-racüle izâ radiye hedye’r-racüle fehüve mislehü [Bir kişi bir kişinin irşâdına râzı olsa giderek onun sıfatına girer.] hadisi üzere bana hem-zebân ve hem-nefes ola ve illâ kalb ü ‘uzvı yabana müteveccihler bana hem-sırr olamaz.” [B9^b]

Temsilî olarak ney’in insanlar arasından kendine sırdaş arayışında mikyas olarak ifade ettiği mana için hadis-i şeriften istişhad yapılmaktadır.

“İsti’dâd tuhm gibidir. Elbette cins bitürür. Çünkü tuhmumuz küllü mevlûdin yûledü ‘ale’l-fıtrati⁴⁴ üzere tuhm-ı fıtrat-ı İslâmiyyedir. Elbette ânı bitürürdi.” [B10^a]

İnsanın yaratılışının mahiyeti tarif edilirken hadis-i şeriften istişhad yapılmaktadır.

Din Büyüklerinin Sözlerinden İstişhad

“İmâm-ı A’zam’un talebü’l-’ilmi fârizatün ‘al’â külli müslimin ve müslimetin hadîsinde murâd ‘ilm-i hâldür, buyurduğu üzere hâl-i bâtınımı ve derd-i derûnımı aramadılar. Anunçün beni bilemediler ve cânla sevedediler. Pes sırr-ı ma’rifetümi bulamadılar.” [B11^b]

İslam dininde bir konuyu hükme bağlayacak kaynaklar şer’î deliller diye adlandırılır. Kitap ve sünnetten sonra şer’î delillerin üçüncüsü olan icmâ ise ilk iki delile hâkim olan âlimlerin aynı içtihadta birleşmeleri demektir. Yukarıdaki ifadeye bir müçtehit alim olan İmam-ı Azam’ın bir hadis yorumuna bağlı kalarak istişhad yapılmıştır.

“Ebu’d-Derdâ Hazretleri haste iken maraz u teşekkî nedendür dinildükde, günâhumdandur didi. Kalbün ne ister didiler. Rabbimün ma’rifetin didi. Sana bir tabîb getürmeyelüm? didiler. Beni tabîb haste itdi, didi.” [B15^a]

Sahabe-i Kiram’dan Hz. Ebu’d-Derdâ’nın nükteli bir sözü istişhad kastıyla nakledilmiştir.

Şiir ve Şair Sözlerinden İstişhad

“Eger harâret-i zeker ve nâr-ı ‘atş anı mahv itse yirine ‘ışk u muhabbet ve nâr-ı hayret gelüb hacedbât-ı sivâyı yakar ifnâ ider. Bu ma’nâyâ işâreten Yazıcıoğlu buyurır:

⁴⁴ Her çocuk fıtrat (doğal din olan tevhit inancı) üzerine doğar.

*Ya sen mahcûb ya ben mahcûbam ey yâr
Göyün ağrum içünde kalmasun yâr*”[B15^a]

Yukarıda işlenen manayı daha kuvvetle vurgulamak için Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’ye ait bir beyit zikredilmiştir.

“Tefekkür ise terk-i bâtıldur, kalbi ğayrıdan üzme, muhabbet-i asla ulaşırmakdur. Bâtil, mâsivallâhdur ki “Eş’aru kelimetin kâlethâ el-’Arabu kavlu Lebidin: Elâ küllü şey’in mâ halallâhe bâtilu.”⁴⁵ buna delîldür. Pes bâtila meyl de bâtıldur.” [B8b]

Eserde Arapça olarak alıntılanmış yukarıdaki ibarede Muallaka sahibi, İslam şairi Lebid b. Rebîa’nın bir sözüyle istişhad yapılmıştır.

Sıralı İktibaslar

“Nitekim Seyyidü’t-tâ’ife Cüneyd-i Bağdâdî şeyhine ki Serî-i Sakatî’dür râh-ı işkda inkisâr u perîşânlıĝından şekvâ niyyetine geldükde serâ-yı Cüneyd’e bir kâĝıd atdı, anda yazılmış ki:

Mısra’

Lâ fi’n-nehâri velâ fi’l-leyli lî-ferahun

*Fe lâübâ lî etâle’l-leylü em kasurâ*⁴⁶

Şî’r

Subbet ‘aleyye mesâ’ibün lev ennehâ

*Subbet ‘ale’l-eyyâmi sırne leyâliyâ*⁴⁷

Mısra’

Gün yüzün görmeyeli cümle günüm dün gibidür

*Ne gicem giceye benzer ne günüm gün gibidür.*⁴⁸

Ya’nî derd-i işk ol kadar gönlümüzi gözimüzi ve havâss-ı vücûdımızı kapladı ki gündüz bize giceden ziyâde safâ virmez oldı.” [B18^b-19^a]

Şarih, farklı dönemlere ait olmak üzere manzum veya mensur çeşitli kaynaklardan, aynı nükteye atıf yapan ardışık iktibaslar yapmaktadır. Bu yöntemle

⁴⁵ Arapların söylediği en güzel söz, Lebid’in sözüdür: Şüphesiz Allah’tan başka her şey batıldır.

⁴⁶ Benim için gündüz de gece de ferahlık yok. / Geceler uzun veya kısa olmuş ne önemi var.

⁴⁷ Başma öyle musibetler geldi ki (bunlara geçmiş ve gelecek bütün) günler maruz kalsa (hepten) gecelere dönüşürdü. (Hz. Fatıma’nın Hz. Peygamber için yazdığı bir mersiyeden alıntıdır.)

⁴⁸ Mısrarlar, Karamanlı Nizami’nin Divan’ından alıntıdır.

hem açıklanan nükte için daha geniş bir düşünce alanı oluşturulduğu, hem de işlenen mananın daha güçlü bir şekilde vurgulandığı söylenebilir.

Kalıp (Klişe) İktibaslar

“Hasılı nâr-ı tefrikadan halâs isteyen ‘urefâ kalbine girsün tâ **ve men dehalehu kâne âminen**⁴⁹ sa’âdetin bulub nüfûs-ı zâyî’adan ve hâlikinden olmaya.” [B17^a-B17^b]

Burada ayetten yapılan kısmî iktibasla birlikte emniyet kavramı klişeleştirilmiş ve saadet sözcüğü ile tamlama kurulmuştur.

“Nâr-ı vahdet ihrâk idüb **lî me’allâh**⁵⁰ demine irer ki insân-ı mükerrerem bu vakte irmekiçün halk olunmuşdur.” [B13^a]

Burada da hadisten alıntılanmış olan söz, Hz. Peygamber ile Allah arasındaki yakınlığı temsil eden bir klişe olarak kullanılmıştır.

Beyitler Arası Ardışıklık İlişkileri

“...hadisi üzre bana hem-zebân ve hem-nefes ola ve illâ kalb ü ‘uzvı yabana müteveccihler bana hem-sırr olamaz. **Meger** aslından ayrılduğın bile ve vatan-ı aslîsinün firkatın çeke. Pes nâyûñ inildisinün sebebi ve âteş-i firkatle ciğeri suhte olanların gumûmını ve lisân-ı hâl ve zebân-ı isti’dâdla matlûbların beyân idüb buyurır:

*Herkesî k’û dûr mând ez-asl-ı hîş
Bâz cüyed rûzgâr-ı vasl-ı hîş*

Herkes ki ırak kaldı kendi aslından girü ister kendi vaslı ‘âlemini yâhud vaslı eyyâmını.” [B9^b]

Burada şarih “meger” sözcüğüyle başladığı cümlelerle bir sonraki beytin açıklanmasına hazırlık yapmak suretiyle şerhin anlatımında beyitler arasında bir ardışıklık ve estetik geçiş sağlamaktadır.

Şarihin Beyitten Mazmunsal Çıkarımları

“Kamuşlıktan beni ki kesmişlerdür. Andan beru inildimden er u ‘avrat inilemişlerdür. Mazmûn budur ki kesret-i ekl ü şürb ve ihtilât-ı gâfilîn ile küdüret-i nisyân ve zulmet-i kalb tahsîl idüb geldüğüm vilâyetümi unutmuşdum. Kaçan ki mürşid beni riyâzet u halvet ile bu iki belâdan kurtardı. **Ve zekkir fe inne’z-zikra**

⁴⁹ Oraya kim girese, güven içinde olur. (Âl-i İmran 97)

⁵⁰ **Benim Allah ile öyle anlarım olur ki** ne bir melek ne de bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.

*tenfe’u’l-mü’minîn*⁵¹ hitâbına lâyük musâhib itdi. Kesâfet-i ‘anâsırdan dil-i münceli olub ol tezkîr ile mütezekkîr ve âlem-i aslumu mütefekkir olmuş idüm.” [B7^b-8^a]

Şarih, *Mesnevî* beyitlerinden özellikle seyr ü süluk adabına dair mazmunlarının tespitini şerhin odak noktasına koymuştur. Eserin telif sebebinde de beyan ettiği maksada uygun olarak neyin metaforik öyküsünü kendi mecazlar dünyası içinde şerh ederken beyte gizlenmiş tasavvufi mazmunları çözümlenmektedir.

Şerhte Farklı Anlamlandırma İhtimalleri

“Ney mutlakâ eger yâr-i mecâziden eger yâr-ı hakîkîden ayrılana hem-hâl ü hem-derd ü müsâhibdür. Bu takdîrce “yâ” tenkîr içündür. Yâhûd ney ezelde yâ kadîm ve mahbûb-ı hakîkî ile müçtemi’ iken elestden andan ayrılıb kesilüb belâya düşenlere musâhib olur ve derd-i kadîmi andurur ve anun zâhirde olan sûri perdeleri ve nağamât-ı pür-sûzı bizüm bâtınımızda olan ma’nevî hicablarımızı kaldırdı ve bizi bî-sabr u bî-hayâ ve bî-karâr u bî-sükûn itdi. Bu takdîrce “yâ” vahdet içündür. [B16a]

Şarih, *Mesnevî* müellifinin maksadına uygun anlamı yakalama noktasında farklı veya çoklu şerh ihtimallerini de değerlendirmektedir.

Soru-Cevap Yöntemi

“Su’al: Neyden murâd vâsıl-ı kâmil olunca şekvâ niçündür?”

Cevâb: Murg-ı râh bedene girmedin sâfi nezd-i Hak’da kâyin ve musâhib idi. Köhne sarây-ı tene konmağla gâhî fânî yuvası ta’mîri ile mukayyed olub tecellî-i mutlakdan dûr olur ki men sülîbe’z-zikra fekad ‘uzil buyurdılar.” [B7b]

Abdülmeccid Sivâsî, daha çok iktibaslar üzerine kurduğu şerh metodunda soru-cevap yöntemine de yer vermiştir.

Sonuç

Abdülmeccid Sivâsî, önce Anadolu’da Sivâsî Dergâhı’ndaki hizmetiyle sonra da İstanbul’un selâtin camilerindeki vaazlarıyla geniş kitlelere hitap etmiş, kendi devrinde Halvetîlik usul ve erkânını etkin bir şekilde temsil etmiş, önemli bir âlim ve mutasavvıftır.

⁵¹ Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt mü’minlere fayda verir. (Zâriyat 55)

Her ne kadar amcası ve şeyhi Şemseddin Sivâsî'nin gölgesinde kalmış gibi görünse de ilmî donanımıyla tasavvufî derinliği şahsında birleştirmiş olması, devrinin padişahlarının teveccühünü kazanması ve Devlet-i Aliyye içinde bir dönemin fıkıh eksenli tartışmalarına damga vurması gibi yönleri onun mümtaz bir şahsiyet olduğunun alametleridir.

Abdülmecid Sivâsî, Mevlevî geleneği içinde yetişmiş bir sufi değildir. Onu diğer *Mesnevî* şarihlerinden ayıran noktalardan biri budur. Halvetî tarikatına amcası Şemseddin Sivâsî vesilesiyle intisab etmiş olan Abdülmecid Sivâsî, manevî saiklerle ve padişah fermanıyla büyük bir mesuliyet sayarak başladığı *Şerh-i Mesnevî*'nin ancak ilk cildini tekmil edebilmiştir. Şerhin diğer ciltlerinin müsvette olarak kaldığı bilgisi nakledilse buna dair de tespit edilmiş bir nüsha kaydı mevcut değildir.

Müellif, mevcut şerhlerde beyitlerin karşılaştırmalı olarak tahlilinin yapılmadığını ve beyitlerdeki mazmunların tasavvufta hangi makamlara karşılık geldiğinin belirtilme gerekliliğini ifade eder. Sivâsî'nin şerh metodunda özellikle dikkati çeken nokta budur. Eserde beyitlerin hangi ayet ve hadis-i şerîfe telmih ve atıf yaptığını açıklama gayretiyle bilhassa *Mesnevî-i Manevî*'nin tasavvuf sülukuna dair gizli kalan manalarının tespiti amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Abdülmeccid Sivâsî, *Şerh-i Mesnevî*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi nr. 1651. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/544375> [Erişim Tarihi: 30.09.2023].
- _____ *Şerh-i Mesnevî*, Millî Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi nr. 06 Hk 683. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/serh-i-mesnev%C3%AE/60372> [Erişim Tarihi: 30.09.2023].
- _____ *Şerh-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi Antalya/Tekelioğlu, nr. 391. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/401004> [Erişim Tarihi: 30.09.2023].
- Altuntaş, İhracızâde Hacı İ. H. (2010). *Sivasî Efendi Kaddese'llâhü Sırrah'ül Azîz, Kaza ve Kader Risâlesi*, İstanbul: Gözde Matbaacılık.
- Avşar, Z. (2017). *Mesnevî 1. Cilt*, Kayseri: İncir Yayıncılık.
- Ay, A. (2014). *Abdülmeccid Sivâsî Divanı, İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Aydın, F. (2019). *Abdülmeccid Sivâsî Şerh-i Cezire-i Mesnevî (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Ceyhan, S. (2004). Mesnevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, 325-334. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/Mesnevî--Mevlâna> [Erişim Tarihi: 12.10.2023].
- Çiçek, M. (2011). Nisâ Süresi 65. Âyete Dair Abdülmeccid Sivâsî'nin Bilinmeyen Bir Risalesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, 1, 293-317.
- Dağlar, A. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (inceleme-tenkitli metin-sözlük)*. Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Durmuş, İ. (2001). "İstîşâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istishad--arap-dili>. [Erişim Tarihi: 04.10.2023].
- Durmuş, İ. (2001). "İstîşâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istishad--edebi-sanat#1>. [Erişim Tarihi: 05.10.2023].
- Efe, M. E. (2022) Arap Gramerinin Şiirle İstîşâdına Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar. *İğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20.

- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Gündoğdu, C. (2000). *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid Sivasî Hayatı ve Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (Çev.) (2007). *Mesnevî Mevlâna (Tam Metin)*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kılıç, M. (2005). *Ebu'l-Hayr Abdulmecid b. Muharrem E's-Sivâsî'nin Fatihâ Tefsiri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Mehmed Nazmi. (1256). *Hediyetü'l-İhvan*. Süleymâniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi nr. 4587. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/258263> [Erişim Tarihi: 30.09.2023].
- Örs, D. ve Kırlangıç, H. (Çev.) (2015). *Mesnevî-i Ma'nevi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Receb Sivâsî (1089). *Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıbî'ş-Şeyh Şemseddin Ebi's-Senâ'*, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail nr. 694/2. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/296794> [Erişim Tarihi: 30.09.2023].
- Tâhirü'l-Mevlevî (Çev. ve Şrh.) (1963). *Mevlâna Mesnevî*, 1. Cilt, İstanbul: Selam Yay.
- Tan, H. (2006). *Abdülmecid Sivâsî'nin Mesnevî Sözlüğü (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt)*. Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Toparlı, R. (1984). *Abdülmecid Sivasî-Divânçe*. Sivas: Dilek Matbaası.
- Toparlı, R. (2015). *Abdülmecid Sivasî Divançesi*. Sivas Belediyesi Yay.
- Türer, O. (2005). *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat, Halvetîlik Örneği, Mehmet Nazmi Efendi'nin Hediyetü'l-İhvan'ı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Uysal Bozaslan, S. (2016). *Abdülmecid Sivasî'nin Şerh-i Cezire-i Mesnevî'si (Metin-İnceleme) ve Yûsuf-ı Sîneçâk'in Cezire-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri (Karşılaştırma-Sadeleştirilmiş Ortak Metin)*. Doktora Tezi. Trabzon: KTÜ.
- Uzun, M. İ. (2001). "İstîşâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istishad--edebi-sanat#2-turk-edebiyati> [Erişim Tarihi: 05.10.2023].

- Vassaf, O. Hüseyin (2006). *Sefine-i Evliya* (III. Cilt). (hızl. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2015). Abdülmecid-i Sivasî'nin Manzum Kasîde-i Hamriyye Tercümesi. *İstem*, 25.
- Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yay.

Pîr Muhammed Efendi ve Hazînetü'l-Ebrâr Adlı Mesnevî Şerhi*

Abdullah UÇAR**

Özet

Türk edebiyatında *Mesnevî*'nin tüm ciltlerine yazılmış şerhlerden biri olan *Hazînetü'l-Ebrâr*, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında Pîr Muhammed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Pîr Muhammed Efendi, bu şerh ile *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuş ve kendisinden sonra yazılan diğer önemli şerhler için bir temel oluşturmuştur.

Pîr Muhammed Efendi tarafından Anadolu sahasında yazılan *Hazînetü'l-Ebrâr* isimli *Mesnevî* şerhi ile ilgili bu kitap bölümünde verilen bilgiler, eserin doktora tezi olarak çalışılan dördüncü cildi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu kitap bölümü, *Mesnevî* şerhlerinden birini ilim âlemine tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu kitap bölümünde Pîr Muhammed Efendi'nin hayatı hakkındaki bilgiler kısaca verilmiş, sonrasında *Hazînetü'l-Ebrâr* tanıtılmıştır. Eser tanıtılırken *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın nüshalarına, dil ve imla hususiyetlerine, şerh metoduna, şerhin yazılma sebebine değinilmiştir. Ayrıca *Hazînetü'l-Ebrâr*'da kullanılan kaynaklar, şerhte yer alan kültürel-folklorik unsurlar ve Pîr Muhammed Efendi'nin diğer *Mesnevî* şârihleriyle etkileşimi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pîr Muhammed, Hazînetü'l-Ebrâr, Mesnevî, Şerh.

Pir Muhammed and His Commentary on Mathnawi Titled Hazinet al-Abrar

Abstract

Hazinet al-Abrar, one of the most commentaries on all volumes of the Mathnawi in Turkish literature, was written by Pir Muhammed in the late 16th and early 17th centuries. This commentary by Pir Muhammad contributed to a better understanding of the Mathnawi and laid the foundation for other important commentaries written after him.

* Bu çalışmadaki bilgiler, yazarın doktora tezinden ve bu konuyla ilgili çalışmalarından üretilmiş olup yeni bilgiler de ihtiva etmektedir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, abduallah.ucar@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1391-8681

This chapter provides information about the commentary on Hazinet al-Abrar written by Pir Muhammad in the Anatolian region. The information given in this chapter is based on the fourth volume of the work, which was studied as a doctoral thesis. It is the purpose of this chapter to provide the scholarly world with information on one of the commentaries of the Mathnawi. In this book chapter, information about the life of Pir Muhammad is given briefly, and then Hazinet al-Abrar is introduced. During the introduction of the work, we discuss the copies of Hazinet al-Abrar, its linguistic and stylistic features, the method of commentary and the reasons for writing this commentary. The sources used in the Hazinet al-Abrar, the cultural and folkloristic elements in the commentary, and Pir Muhammad's interaction with other commentators of the Mathnawi are also discussed.

Keywords: Pir Muhammed, Hazinet al-Abrar, Mathnawi, Commentary

Giriş

Edebiyat tarihinde evrensel konuda kaleme alınmış olmaları sebebiyle etkisi çağları aşan eserler olmuştur. Bu eserler kendi dönemlerinde değer gördükleri gibi kendilerinden sonraki yüzyıllarda da faydalanılan temel kaynaklardan olmuşlardır. Bu eserlerden biri de Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sidir.

Dinî-tasavvufî düşüncemizin, edebiyat ve sanat hayatımızın, genel anlamda irfanımızın en çok etkilendiği eser ve şahsiyetlerden birinin Mevlâna ve *Mesnevî*'si olduğu söylenebilir. Bu bağlamda *Mesnevî*, nesiller boyunca üzerinde durulan, derinlemesine düşünülen, sıkça okunan ve şerhleri yapılarak içeriğini anlama çabasının sürekli olduğu bir eser olarak varlığını devam ettirmektedir (Avşar, 2007: 59).

Mevlâna'nın seyr ü sülûkte bulunanlar için irşad kitabı olarak tanıttığı *Mesnevî*, bir metnin insan ve toplumu nasıl dönüştürebileceğine örnek teşkil eder. Abdurrahman-ı Câmî'nin Mevlâna için söylediği, "Peygamber değil fakat kitabı vardır" sözü *Mesnevî*'nin bu fonksiyonuna işaret etmektedir. Tasavvufun bütün konularını didaktik bir üslupla ele alan eser, zengin bir şerh geleneğine de zemin hazırlamıştır (Ceyhan, 2004: 326).

Mesnevî, günümüze kadar birçok şârih tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhler, Anadolu'da başlayıp farklı coğrafyalara yayılmıştır. *Mesnevî*, tasavvuf kaynaklı derin mana katmanına sahip Farsça bir eser olduğu için halk tarafından rahatça anlaşılammıştır. Bu yüzden dönemin iyi eğitim almış bazı âlimleri *Mesnevî*'yi

toplum katında daha anlaşılabilir kılmak için *Mesnevî*'yi şerh etme yoluna gitmişlerdir. *Mesnevî*'nin bu şerhleri sayesinde Mevlâna'nın düşünceleri birçok insan tarafından kavranabilir hâle gelmiştir. *Mesnevî*, Farsça kaleme alındığı için kendisine yazılan şerhlerin büyük bir kısmı Farsça olsa da *Mesnevî* için yazılan Türkçe şerhlerin sayısı *Mesnevî*'nin bir bölümüne ve seçilen bazı beyitlerin şerhine dayalı eserler de dâhil edildiğinde elliye geçmektedir. Ayrıca Anadolu sahasında Farsça olarak kaleme alınan *Mesnevî* şerhleri de bulunmaktadır.

Türk tasavvuf hayatının en önemli eserlerinden olan Mevlâna'nın *Mesnevî*'si, yazıldığı tarihten itibaren Müslümanların teveccühünü kazanmış önemli eserlerden birisidir. *Mesnevî*'nin içerik itibarıyla iletmeye çalıştığı evrensel mesaj, tüm insanlığa yönelik olduğu için bu yapıt birçok dünya diline tercüme edilmiştir. Bu başarıyı yakalayan *Mesnevî*'nin milletler üzerindeki bu geniş çaplı etkisi onun daha iyi anlaşılmasına yönelik faaliyetlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve bu sayede *Mesnevî* tercümeleri ve şerhleri ortaya çıkmıştır. *Mesnevî* şerh geleneği XV. yüzyılda yazılan ilk şerh ile başlamış olup bu gelenek hâlen devam etmektedir. *Mesnevî*'yi okuyan her şârih, kendi bilgi birikimi ve bakış açısı ölçüsünde ona yeni bir soluk getirmeye çalışmış, böylece XV. yüzyıldan günümüze kadar pek çok *Mesnevî* şerhi ortaya çıkmıştır (Çınarcı, 2022: 38).

Kaynaklarda *Mesnevî-yi Şerif*, *Mesnevî-yi Manevî* olarak da zikredilen ve oldukça kapsamlı olan bu Farsça eser, anlam derinliği taşıması sebebiyle geniş bir zaman diliminde birçok tercüme ve şerh çalışmasına konu olmuştur. *Mesnevî*, kaleme alındığı günden itibaren tasavvuf dünyasını etkilediği gibi dünya edebiyatını da etkilemiştir. Bu sebeple *Mesnevî*'yi anlamak ve anlatmak için bu esere pek çok şârih tarafından tercüme ve şerh yazılmıştır. Bu şerhler *Mesnevî*'nin altı cildinin tamamına yazılabildiği gibi birkaç cildine veya tek cildine de yapılabilmektedir. Hatta *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytine veya seçme beyitlerine yapılan şerhler de bulunmaktadır.

Mesnevî üzerine yapılan şerhlerden biri de Pîr Muhammed Efendi'nin *Salihlerin Hazinesi* anlamına gelen *Hazînetü'l-Ebrâr* adlı eseri olup detaylı bilgi şârihinin hayatına müteakiben verilmiştir.

1. Pîr Muhammed Efendi

Mesnevî-yi Şerif'in tamamını şerh eden şârihler arasında sayabileceğimiz, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında yaşadığı anlaşılan Pîr Muhammed Efendi'nin hayatına dair biyografik kaynaklar incelendiğinde gerçek adı, doğduğu

yer, tarikatı, yaşadığı şehir ve vefat tarihi gibi konularda farklı bilgilere rastlanmaktadır. Bu kişilerin aynı kişi olup olmadığı hâlâ kesin bir şekilde belirlenememiştir. Pîr Muhammed Efendi'nin hayatı, yeni bilgiler ışığında açıklık kazanabilecektir.

Pîr Muhammed'in Cân-ı Âlem olarak bilindiği, Balıkesir'de doğduğu ve İstanbul'da yaşadığı *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın üçüncü ve dördüncü ciltlerinin son bölümünden anlaşılmaktadır.

Şeyh Muhammed Abdullâh Kâdirîdür ki Mesnevî-yi Şerîf ile meşhûr ve Cân-ı Âlem ile mülakkab u mersûm... mevtın ve mevlidi Balıkesre nâm kasabadur ve bu şerh-i latîf ve defter-i şerîfün te'lîf ve tasnîfi bitamâm Kostantınıyyede bin sekiz senesinin mâh-ı Şa'bânınun heftesinde düşenbe gün dahve-i kübrâda vâkı' olmışdur (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 179, 405a)

bu cild-i şerîfün dahı bu âciz ü kemîne âcizâne vü fakîrâne tercüme tarîkiyle şerhini müyesser eyledi ki hadd-i zâtında fakîr ü hakîr ve kudret ü istidâdda sermâyeden tehî vü hâlî vü pürtaksîr ve Şeyh Pîr Muhammed Mevlevî ve Cân-ı Âlem ile ma'rûf u şehîrdür ve mevlid ü mevtinen Balıkesrî ve tevattunen Kostantınîdür (Uçar, 2022a: 1539)⁵²

Cemâleddin Hulvî'nin *Lemezât-ı Hulviyye* adlı eserinde Pîr Muhammed'in aslen Kırmasti [Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesi] sancağından olduğu belirtilmiştir (Tayşi, 1993: 611). Nev'îzâde Atâyî'nin *Şakâ'ik Zeyli*'nde Pîr Muhammed Efendi'nin Cân-ı Âlem mahlasıyla tanındığı ve Fatih Camii'nde *Mesnevî* dersleri verdiği ifade edilmektedir (Donuk, 2017: 1570).

Kaynaklarda Pîr Muhammed Efendi'nin vefat tarihiyle ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Nev'îzâde Atâyî'nin *Şakâ'ik Zeyli*'nde Pîr Muhammed'in vefat tarihi H 1026 olarak kaydedilmişken (Donuk, 2017: 1570) Cemâleddin Hulvî'nin *Lemezât-ı Hulviyye* adlı eserinde H 1017 olarak geçmektedir (Tayşi, 1993: 611). *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın 4. cildinin telifi H 1026 yılının Muharrem ayında tamamlandığına göre *Lemezât-ı Hulviyye*'deki tarihe şüpheyle yaklaşmak gereklidir. 4. cildin telif tarihine göre Pîr Muhammed, H 1026/M 1617 senesinde veya sonrasında vefat etmiş olmalıdır.

Lemezât-ı Hulviyye'de Cân-ı Âlem'in gerçek isminin Abdülkadir olduğu, lakabının Budak olduğu ve Cân Âlim ismiyle tanındığı belirtilmektedir. Ayrıca bu

⁵² *Hazînetü'l-Ebrâr*'dan alıntılanan kısımlar, Rûmî Yayınları tarafından neşredilen "Hazînetü'l-Ebrâr IV. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük" adlı kitaptan alınmıştır.

eserde Cân-ı Âlem'in Bursa'ya geldiği, Şeyh Üftâde Efendi'den feyz aldığı, uzun bir müddet Bursa'da yaşadığı ve daha sonra İstanbul'a irşât göreviyle gönderildiği, Süleymaniye Camii'nde *Mesnevî* dersleri verdiği, Hafız Ahmet Paşa Camii'nde ise tefsir dersleri verdiği ifade edilmektedir (Tayşi, 1993: 611).

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinin birinci cildinde Pîr Muhammed Efendi ile ilgili bazı bilgilere yer verilirken (Yavuz-Özen, 1972: 175) Dergâh Yayınları tarafından yayımlanan Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nin yedinci cildindeki bilgiler *Osmanlı Müellifleri* kitabındaki bilgilerin tekrarı mahiyetindedir (TDEA, 1990: 250).

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserini yazarken Selimiye Kütüphanesinde *Hazînetü'l-Ebrâr*'ı incelemiş ancak eserin yazarı Pîr Mehmed [Muhammed] Efendi hakkında yeterli bilgiye ulaşamamıştır. Bu nedenle 13 Eylül 1329 (M 1911) tarihinde Konya Mevlevihanesi'ne bir mektup yazarak Pîr Muhammed Efendi ile ilgili bilgi talebinde bulunmuştur. Mektuplaşmadan anladığımızı göre Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Üsküdar'daki kütüphanelerde yaptığı araştırmalar sırasında *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın Selimiye Kütüphanesindeki nüshasını⁵³ bulmuştur. Daha sonra Mehmed Tahir Efendi, çevresindeki Mevlevîlere hatta Galata şeyhine Pîr Muhammed Efendi'yi sormuş ancak kimse onu tanımadığı için bilgi edinememiştir. Mehmed Tahir Efendi, yazmakta olduğu *Osmanlı Müellifleri*⁵⁴ adlı kitabına Pîr Muhammed Efendi'yi eklemek istemiş ve Konya Mevlevihanesine bir mektup yazarak Pîr Muhammed Efendi'nin mezar yeri, ölüm tarihi, varsa diğer eserlerinin isimleri ve konuları hakkında bilgi talep etmiştir. Ancak Pîr Muhammed Efendi'ye "O şârihi bilmiyorum. Meşahirimiz içinde kat'iyyen böyle bir zat yok." yanıtı verilmiştir (Gölpınarlı, 1955: 171; Erdoğan, 2002: 293-294).

2. Hazînetü'l-Ebrâr

Cân-ı Âlem lakabıyla bilinen Pîr Muhammed Efendi tarafından 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında *Mesnevî-yi Şerîf*'in tamamına yazılmış mensur Türkçe şerhtir. *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın 3. cildinde eserin H 1008 senesinin Şaban ayında (M 1600) telif edildiği belirtilmiştir. Ayrıca bu cildin dibacesinde (1b) "ikinci cilt tamamlandıktan sonra" üçüncü cildin şerhine başlandığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın 1. ve 2. ciltlerinin 16. yüzyılın

⁵³ Bu nüsha, doktora çalışmamızın esasını teşkil eden, şu an Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan ve doktora tezimizde Pertev Paşa nüshası olarak zikrettiğimiz nüshadır.

⁵⁴ O zamanlar kitap için düşünülen isim *Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maarifi* imiş.

sonlarında diğer ciltlerinin ise 17. yüzyılın başlarında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

2.1. Hazînetü'l-Ebrâr ve Nüshaları

Kaynaklarda *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın nüshaları ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Bunlar burada zikredilecek, sonrasında da kendi tespitlerimiz verilecektir.

Temizel, *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın *Mesnevî*'nin mensur Türkçe tercüme ve şerhi olduğunu, eserin üçüncü cildinin bir nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi 179 numarada, dördüncü cildin nüshalarının ise Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi 33 numarada ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü 440 numarada bulunduğunu belirtmiştir (Temizel, 1996: 94-95; Temizel, 2009: 97). Ceyhan, Pîr Muhammed'in Kâdirî-Eşrefî olduğunu ve *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın *Mesnevî*'nin ilk dört cildinin şerhini içerdiğini belirtmiştir (Ceyhan, 2004: 331). Güleç de Pîr Muhammed'in *Mesnevî*'nin ilk dört cildini şerh ettiğini ve ilk iki cildin nüshalarının yerinin tespit edilemediğini belirtmiştir (Güleç, 2008: 163). Demirel ise Güleç ve Temizel'in aksine *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın *Mesnevî*'nin sadece dördüncü cildinin şerhi olduğunu söylemiştir (Demirel, 2007: 27). Dağlar, “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt)” başlıklı tezinde *Mesnevî*'nin Türkçe tercümelelerinden bahsederken “Pîr Muhammed Efendi” başlığı altında Güleç'in de söylediği gibi ilk dört cildin şerhinin olduğunu söylemiş ve onun nüsha değerlendirmesine atıfta bulunmuştur (Dağlar, 2009: 53). Koçoğlu, “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt)” isimli doktora tezinde Pîr Muhammed'in 4. cildin şerhini 1617'de tamamladığını ve aynı yıl vefat ettiğini söylemiştir. Ömrü yetmediği için 5. ve 6. ciltleri şerh edemediğini de ilave ederek sadece dördüncü cildin nüshasının hangi kütüphanede kayıtlı olduğunu söylemekle yetinmiştir (Koçoğlu, 2009: 11). Özdemir, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi 33 numarada Şerhü'l-Mesnevî adıyla kayıtlı ve başı eksik olan nüshanın *Mesnevî*'nin birinci cildine ait olduğunu, Halet Efendi 179 numarada kayıtlı nüshanın ise *Mesnevî*'nin üçüncü cildine ait Farsça bir şerh olduğunu belirtmiştir (Özdemir, 2016: 477).

Araştırmacıların *Hazînetü'l-Ebrâr* için yaptıkları tespitler yukarıdaki şekilde olsa da Akdağ, Özdemir, Bilge ve Güngör tarafından yapılan doktora tezleri Pîr Muhammed Efendi'nin *Mesnevî*'nin 3, 4, 5 ve 6. ciltlerini şerh ettiğini

kanıtlamaktadır.⁵⁵ Pîr Muhammed Efendi'nin bu ciltleri de şerh etmiş olduğunun kanıtlanması bu ciltlerin nüshalarıyla ilgili doğrudan bilgi veriyor olmasa da bu ciltlerin de en az birer nüshasının olduğunu göstermesi bakımından kıymetlidir. Ankaravî'nin Mesnevî şerhinin 1. ve 2. ciltlerinde ise *Hazînetü'l-Ebrâr*'a atıf tespit edilememiştir (Tanyıldız, 2010; Yalap, 2014). Fakat Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 33 numarada kayıtlı eksik nüsha, *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın 1. cildir. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 179 numarada kayıtlı 3. cilde ait Türkçe nüshanın Farsça dibacesinde (1b) ise "ikinci cilt tamamlandıktan sonra" üçüncü cilde başladığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak Pîr Muhammed Efendi'nin Mesnevî'nin tüm ciltlerini şerh ettiği kesinlik kazanmıştır. *Hazînetü'l-Ebrâr* için "Mesnevî'nin tüm ciltlerine yazılmış, mensur Türkçe şerh" ifadesi rahatlıkla kullanılabilir.

Hazînetü'l-Ebrâr'ın nüshalarını tespit etmek amacıyla yapılan katalog taramalarında şu bilgilere ulaşılmıştır:⁵⁶

I. Cilt

Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Ek, 33

Nüshanın baş kısmı eksiktir. Nüsha, *Mesnevî*'nin ilk cildinin 1646. beytiyle başlamaktadır ve bu cildin son beytiyle tamamlanmaktadır. Nüsha, 334 varaktan oluşmaktadır. H 1043/M 1634 yılının Zilkade ayında istinsah edilen nüshada müstensih kaydı ve telif tarihi yoktur. Nüshanın ilk sayfasında Pîr Muhammed'in vefatından çok sonra yazıldığı anlaşılan "şerhu'l-Mesneviyyi'ş-şerîf eş-şehîr bi-Cân-ı Âlem temellekehû Dervîş Esrârü'l-Mevlevî, sene 1210" ve "cild-i evvel" ifadeleri yer almaktadır.

⁵⁵ İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı Mesnevî şerhi, *Hazînetü'l-Ebrâr*'dan sonra yazıldığı için Ankaravî'nin şerhinde *Hazînetü'l-Ebrâr*'a yapılan atıflar *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın kaç cilt olduğunu ispatlanması açısından oldukça kıymetlidir. Ankaravî'nin Mesnevî şerhinin 3. cildi Rabia Akdağ tarafından (Akdağ, 2023), 4. cildi Mehmet Özdemir tarafından (Özdemir, 2013), 5. cildi Bestami Bilge tarafından (Bilge, 2022), 6. cildi ise Özlem Güngör tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır (Güngör, 2019). Bu çalışmalara göre İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî'nin Mesnevî şerhinin 3, 4, 5 ve 6. ciltlerinde Cân-ı Âlem'e (*Hazînetü'l-Ebrâr*'a) atıf yapılmıştır.

⁵⁶ Kataloglarda yapılan taramalarda *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın farklı adlarla kayıtlı olduğu tespit edilen nüshaları, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Kataloqlama ve Tasnif Birimine iletilmiş (Ekim, 2023) ve bu yazmaların eser adının *Hazînetü'l-Ebrâr*, müellif adının ise *Cân-ı Âlem (Şeyh Budak)*, *Pîr Muhammed Efendi el-Balikesirî el-Mevlevî* olarak düzenlenmesi sağlanmıştır.

III. Cilt

Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 179

Hazînetü'l-Ebrâr'ın 3. cildinin telifi H 1008 senesinin Şaban ayında (M 1600) tamamlanmış olup bu nüshası Hüsâmeddîn bin Hayreddîn tarafından istinsah edilmiştir ve nüshada istinsah tarihi bulunmamaktadır. Nüsha, 405 varak olup 33 satır olarak 1b-16b talik hatla, 17a-405b kûfi hatla istinsah edilmiştir. Nüshada müellif ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır (vr. 405a).

IV. Cilt⁵⁷

Hazînetü'l-Ebrâr'ın 4. cildinin telifi H 1026/M 1617 yılında tamamlanmış olup bu cildin 2 nüshası tespit edilmiştir:

Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 308

Bu nüshada istinsah tarihi ve müstensih kaydı bulunmamaktadır. 529 varak olan nüsha, 31 satır olarak nesih hat ile istinsah edilmiştir. Nüsha tamdır. Nüshanın yaklaşık 150 sayfasında derkenâr şeklinde metinler vardır. Bu metinler, o sayfalardaki beyitlerle ilgili Ankaravî'nin şerhinin naklidir. Nüshadaki derkenârların birindeki tarih kaydına göre bunlar, 4. cildin telif tarihinden 190 yıl sonra (H 1216) not düşülmüştür.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Köşkü, R. 440

İbrâhîm bin Şabân bin Pîrî tarafından H 1035/M 1626 senesi, Ramazan ayının 21. günü tamamlanan bu nüsha, 319 varak olup 33 satır olarak talik hat ile istinsah edilmiştir. Nüsha tamdır fakat 19. varak, bu nüshadaki 12. varak ile 13. varak arasındadır. Nüshada derkenâr şeklinde çok az beyit ve ibare vardır. Bu beyitler genellikle *Mesnevî-yi Şerîftendir*, ibareler ise şerh yazımı esnasında unutulmuş esas metnin içinden cümlelerdir.

2.2. Hazînetü'l-Ebrâr'ın İmla ve Dil Hususiyetleri

Eserde görülen başlıca imla ve dil hususiyetleri şunlardır:

▪ Müellif/müstensih pek çok yerde kalın yazılması gereken harfleri ince, ince yazılması gereken harfleri kalın yazmıştır:

⁵⁷ *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın 4. cildi iki nüsha üzerinden tenkitli metin olarak hazırlanmış ve neşredilmiştir (Uçar, 2021b; Uçar, 2022a).

Mesnevî-yi Şerîfün her cildini sayf u rebîde erbâb-ı devlet seyr idüp varup safâlanacak bâg u gülzâra teşbîh eylemişdür (Uçar, 2022a: 60).

*Fehm eyle ki ol bugday cümle buncılayındur yanî bir avuç bugdaydan ol anbârda olan ne cins **oldugi** malûm olur kezâlik cüz-i bâd senün tahrîk ü tasarrufunsuz müteharrik **olmaduginden** küllî bâd dahî Hak Teâlâ Hazretinün tedbîr ü tasarrufunsuz müteharrik **olmadugi** malûm olur* (Uçar, 2022a: 129).

*Ammâ ebleh didüğüm ol bir sefîh ve nâdân ebleh degildür o **masharalük** ile iki katdur yanî ziyâde hırs ve tamamından olanca aklı dahî gidüp câhil ve ahmak olup dâyim acz ve temellük izhâr itmek ile ehl-i dünyânun katında hor ve hakîr ve serfürü olmuşdur* (Uçar, 2022a: 611).

*elhâsıl eger bâdun seyr ü hareketiyle yanî esmesiyle nebât-ı zemîn başını sallasa yüri sen anun başını **salladugine** magrûr olma* (Uçar, 2022a: 1164).

▪ *Hazînetü'l-Ebrâr*'da bazı kelimelerin yazımında ikilik bulunmaktadır. Metinde geçen *kendi/kendü, hıdmet/hizmet, ötürü/ötürü* gibi kelimeler bunlardan bazılarıdır.

▪ İki nüshada da telaffuzu özellikle belirtilmek istenen bazı kelimeler için harekeye başvurulmuştur. Bazen de metinde hareke yoktur ama cümle içindeki harflerin harekesi belirtilir:

*tenük **tânun fethası** ve **nûnun zammesiyle** yufka ve ince manâsmadur* (Uçar, 2022a: 1498).

▪ Ayrıca metinde arkaik kelimeler de bulunmaktadır. Bunlar o dönem kullanımda olan kelimeler olduğu için bu kelimelerde hareke bulunmamaktadır. **mızganmak** (uyuklamak, azıcık uyumak), **bukagı** (ağır cezalıların veya hayvanların ayağına takılan zincir), **sıklık** (ıslık), **oyan** (atların ağzına takılan araç, gem), **oğurlamak** (çalmak, hırsızlık yapmak), **gümürdenmek**, **sokranmak** (homurdanmak) gibi.

▪ *Hazînetü'l-Ebrâr*'da Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eklerin kullanıldığı da görülmektedir:

*fırsat elde iken ehl-i dilün kelâm u irşâdından husûsan güzîde-yi evliyâ Hazret-i Mevlânanun kelâm-ı şerîflerinden mütenebbih olup safâpezîr **olavuz*** (Uçar, 2022a: 70).

*Ve ger gaflet ile biz ana cebîn **koyavuz** yanî bilmezlikle biz ana itaat idüp serfürü **eyleyevüz*** (Uçar, 2022a: 554).

▪ *Mesnevî*'de argo ve kaba ifadeler zikredildiği için *Hazînetü'l-Ebrâr*'da da bu gibi ifadelerin kullanıldığı görülmüştür:

*Zen filhâl ol oynaşını sînesine çekdi meger evvel anunla kavlı idüp ol mahalde ihzâr itmiş idi zevci dirakta çıkarken fevrî ana işâret idüp getirüp sînesine çekdi bereşde ber sîne manâsınadır ind manâsına olursa manâ böyle olur zen erinün katında filhâl oynaşını çekdi yanî anun gözi öninde anı çeküp getürdi ve **anunla cimâa meşgûl oldu** lâkin vech-i evvel evlâdur (Uçar, 2022a: 1423)*

*Pes şevher dahı dirakt üzerinden bu hâli görüp didi ki ey **rûspî** kimdür ol herîf (Uçar, 2022a: 1423)*

2.3. Hazînetü'l-Ebrâr'ın Şerh Metodu

Klasik şerh geleneğinde öncelikle şerh edilecek ana metin verilmiş, sonrasında da metnin şerhi gelmiştir. *Hazînetü'l-Ebrâr*'da da Pîr Muhammed, önce *Mesnevî* beyitlerini vermiş, ardından beyitleri şerh etmiştir.

Şârih, beyit bazlı şerhten ziyade mısra bazlı şerhi benimsemiş, mufassal şerh ve mücmel şerh yöntemlerini bir arada kullanmıştır. Pîr Muhammed, şerhi bazen harf düzeyine kadar indirip oldukça detaylı bilgi vermiştir.

Pîr Muhammed Efendi, kimi zaman mısraları şerh etmemiş, sadece tercüme etmekle yetinmiştir. Bunu bazen *Mesnevî*'de geçen başlıklar için de yapmıştır. Bu, okuyucunun bu mısraları kolayca anlayabileceği düşüncesiyle yapılmış olabilir. Aşağıda sadece tercümenin veya mücmel şerhin yapıldığı birkaç örnek verilmiştir:

Gerden-i in Mesnevîrâ besteyî

Bu Mesnevînin gerdânını bağlamışsın (Uçar, 2022a: 76)

Hîz Belkîsâ çü Edhem şâhvâr

Kalk ey Belkîs şâh Edhem gibi (Uçar, 2022a: 392)

Ba'd ezân gûşet keşed merg ânçünân

Zîrâ andan sonra mevt senün kulagunı ancılayın çeker

Ki çü düzd âyî beşihne cânkenân

*Ki düzd ü harâmî şihne ile geldügi gibi sen dahı ol vakti cân çeküşerek
gelürsin ammâ ol zamân nefi yokdur (Uçar, 2022a: 487)*

Pîr Muhammed, *Hazînetü'l-Ebrâr*'da mufassal şerh yöntemini de kullanmış olup aşağıda iki mısra örnek olarak verilmiştir:

Ân çerâg in ten buved nûreş çü cân

*Pes imdi maksûd ne vechledür anla ki meselâ ol çerâg bu tendür anun
nûrı cân gibidür yanî cism ü tenler ol çerâg gibidür ve nûr-ı cân ol çerâgun
nûr u ziyâsı gibidür bu çerâg şem'anun nûrı ki nâriyla memzûcdur anun
hakikati ve çerâg u şem'a taalluk u irtibâtınun keyfiyyeti malûm degildir
pes bu misâlden nûr-ı cânun hakikat ü sırrını ve bedene keyfiyyet alâkasını
kemâ yenbagî fehm itmek niçe müyesser olur hulâsa-yı kelâm ten çerâg
gibidür cân u dil ol çerâgun nûrı gibidür (Uçar, 2022a: 230)*

Râziyâ yâ Mervezî mîsâz hoş

*Ey Râzî Mervezî ile hoş u latîf düzümlü Râziyânun âhirindeki elif harf-i
nidâdur ey Râzî dimekdür lâkin murâd Rey şehridür ki âhirine yâ-ı nisbet
ilhâk olınsa nefis-i kelimededen olan yâ elife kalb olunup âhirine zâ idhâl
iderler Râzî dirler Mervezîden murâd Merv şehridür ki ana dahı yâ-ı nisbet
ilhâk itseler anun dahı âhirine zâ getirüp Mervezî dirler nite ki cild-i
evvelün evâyilinde zikri mürûr eylemişdür bu mahalde Râzîden murâd ehl-i
dil ve merd-i kâmildür Mervezîden murâd ehl-i dünyâdur yanî ey Rey
şehrinden gelen garîb ü müsâfir çün gelüp Merve nâzil olup ashâb-ı Mervle
sâkin oldun pes imdi pâdşâha vâsıl olup anun katında cây-ı emne varup izz
ü nâz mertebesine irişince anlar ile hoş geçinüp müdârât üzre ol elhâsıl ey
benüm habîbüm sen merd-i manevisin âlem-i gayb ve vatan-ı aslîde ol
pâdşâh-ı lâyezâlün zevk ü visâline visâl-i tecellî cemâliyle zevk ü safâ ve izz
ü nâzda idün çünki andan gelüp bu dâr-ı fenâya nüzûl idüp anda sâkin
oldun erbâbı içinde garîb ü müsâfirsın pes girü ol pâdşâha vâsıl olup huzûr-ı
şerîfnde makâm-ı emne varup ol izz ü nâza irişince bu dâr-ı fenânun
ashâbıyla hoş geçinüp müdârât üzre ol zîrâ dünyâ segler yatagıdur seg
yatagında kavî olur mâdâm ol kâdir pâdşâha vâsıl olmayasın sana mûris
kesret olup vaktüne mâni olurlar (Uçar, 2022a: 1520)*

Şârih şerhini çoğunlukla mısra mısra yapmış olsa da birkaç beyti bütün olarak şerh etmiştir:

Tâ ki nûreş kâmil âmed derzemîn

Tâcirân râ rahmeten li'l-âlemîn

Tâ ki anun nûr u ziyâsı tâcirlerden ôtûri rûy-ı zemînde kâmil geldi âlemîne rahmet için tâcirân râ mîsrâ-ı evvele kayd u masrûfdur bu mîsrâdaki nûr ziyâ manâsınadır zîrâ nûr ziyâdan eammdur yâhûd kâmil âmed dinildüğü için nûr dinilmiş ola yanî tâ ki tâcirler için rûy-ı zemînde anun nûrî kâmil geldi ziyâ mertebesinde oldı âlemîne rahmet için pes ey merd-i manevî sen dahı hurşîd-i âlemsin nûrun âftâb gibi kâmil gelüp cihân gündüze dönmişdür vech-i şerîfünden nakd u kalb zâhir olup nîk ü bed mümtâz olmuşdur vücûdun âlemîne rahmetdür lâcerem sana ziyâu'l-Hak veddîn diyü tesmiye olunmuşdur egerçi Hazret-i Hüsâmeddîn güzîdeyi evliyâdur lâkin her velî zamânında âlemîne rahmet geldüğine işâret vardur (Uçar, 2022a: 83-84)

Pîr Muhammed, *Mesnevî*'de yer alan harflerin farklı okunuşlarına dair de şerhlerde bulunmuştur:

Pes adüvv-i cân-ı sarrâfest kalb

Pes kalb ü hîlebâz sarrâfun cânınun adûsıdur **bes dahı câyizdür bâ-ı Arabî ile** ki manâ böyle olur kalb ü kallâb sarrâfun cânınun ziyâde adûsıdur ammâ (Uçar, 2022a: 84)

Zeyd yek zâtest berân yek cenân

Hâlbuki Zeyd nefsinde bir zâtdur lâkin ana nisbetle cân u cenân u ârâm-ı cânıdur

Û berîn dîger heme renc ü ziyân

Ammâ ol bu gayra nisbetle dükeli renc ü ziyândur zîrâ ana nisbetle Zeyd dil ü cân ve buna nisbetle zi'b ü hayvândur cenânda **cîm-i Arabîün fethasıyla** dil ü cân manâsınadır ki anun üzerine şerh olındı eger **cîm-i Acemî ile çünân olursa** manâ böyle olur Zeyd bir zâtdur lâkin ana ancılayındur yanî sultân görünür ammâ bu gayra dükeli renc ü ziyândur yanî nâkis u şeytân görünür zîrâ ol Zeydi sever dost göziyle nazar bu sözimüz düşmen gözüyle nazar eyler pes ana dil ü cân u Yûsuf-ı Kenân görünür ammâ buna zi'b ü ded ü hayvân görünür egerçi bu dahı câyizdür lâkin vech-i evvel evlâdur (Uçar, 2022a: 103)

Pîr Muhammed, ayrıca iki beyitte ilk mısraları tercüme veya şerh etmemiş, sadece “merhûndur” ifadesini yazarak geçmiştir. İlk mısra, ikinci mısra ile birlikte şerh edilmiştir:

Güft peygamber ki vakt-i imtihân

Merhûndur

Âmed eknûn tâ gümân gereded ayân

Pes Hazret-i Peygamber a.s. didi ki ey kavm işde şimdi imtihânun vakti geldi tâ zann u gümân ayân ola yanî devlet ü emâretde mülk ü âriyyet zâhîr ü nümâyân ola didi (Uçar, 2022a: 1128)

Pîr Muhammed, gerekli gördüğü yerlerde dil bilgisi ile ilgili çeşitli açıklamalar yapmıştır.

Ol verkânun bükâ vü mebkâsı hüsn-i terennümle sadâ eylerdi tegarrad gayn-ı mu’ceme iledür tefe”al bâbından fi’l-i mâzîdür kuş ötmek manâsınadur egerçi verkâ mü’ennes olduğu itibarıyla tetegarrud olup tânun biri mahzûf ola yanî fi’l-i muzâri müfred-i mü’ennes-i gâibe ola ve manâ böyle ola ol verkâ bir mertebe feryâd eyler ki anun bükâsı hüsn-i terennümle edâ vü sadâ eyler yanî hem aglar ve hem âşıkâne terennüm eyler (Uçar, 2022a: 71)

Pîr Muhammed, beyitlerin şerhinde bazen edebî sanatları da zikreder.

Z’ân sühan binşâned ü sâzed devâ

*Ol kelâmdan teskîn eyler ve ilâc u devâ düzer vesvâs vesvese idici manâsınadur ki mişşerri’l-vesvâsi’l-hannâs bunu izâh eyler vesvese manâsına dahı gelür bu beyt-i şerîfde **leff ü neşr-i müretteb** dahı olmak câyizdür sühan ibâretinde buna işâret vardur (Uçar, 2022a: 1395-1396)*

2.3.1. Şârihin Maksadı

Şârihlerin şerhlerini yazma maksadı genellikle şerh ettiği metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Pîr Muhammed, *Hazînetü’l-Ebrâr*’ın 4. cildinin dibacesinde bu şerhi yazma sebebini “ondan hayat bulalım ve ruhumuz istifade etsin” şeklinde izah etmiştir. Şârih, bu cildin dibacesinde her cildin güzel olduğunu ama dördüncü cildin diğer ciltlerden daha güzel ve faziletli olduğunu belirtmiştir. Okuyucuya hitaben “En iyi şekilde hazır ol ki gönlün ve ruhun bu ciltte olan güzelliklerle hayat ve safa bulsun.” ifadelerini kullanmıştır:

dördüncü seyr ü hareketimiz ahsen-i merâbi ve ecell-i menâfiadur dilerüz ki ana dahı şürü idüp biraz zaman andan dahı hayât u rûhbaş olavuz egerçi her biri latîf merîalardur lakin cild-i râbi hayât ve menâfi yönünden ahsen ü eceldür imdi ey âşık-ı sâdık kemâl-i istihzârla hâzır ve müstahzır ol tâ ki dil ü cânun bu bâğ u gülzârda olan letâyif ü menâfiden dahı hayât ve safâpezîr ola (Uçar, 2022a: 40)

2.4. Hazînetü'l-Ebrâr'da Kullanılan Kaynaklar

İslami değerlerin ve tasavvufun şekillendirdiği bir dünyada yetişen şârihlerin başvurduğu ilk kaynaklar dinî olanlardır. Klasik Türk edebiyatı alanında yazılmış bir metnin ayet, hadis, kısas-ı enbiyâ gibi dinî kaynaklara başvurulmadan şerh edilmesi zaten beklenemez. Özellikle *Mesnevî*'nin mevzubahis kaynaklarla iç içe olduğu aşikârdır. Şârihler, *Mesnevî* şerhlerinde bunlar haricinde diğer şârihler tarafından kaleme alınan *Mesnevî* şerhlerini de kullanarak şerhlerini zenginleştirmiş ve bu sayede geniş bir bakış açısı sunmuşlardır.

Pîr Muhammed Efendi, *Mesnevî* beyitlerini şerh ederken ele aldığı konuyu daha iyi anlatmak ve benzer fikirleri ifade etmek için ayet ve hadislerden, tefsirlerden, kısas-ı enbiyadan, menkıbelerden, hikâyelerden, kelim-ı kibarlardan, *Mesnevî*'nin diğer ciltlerindeki beyitlerden, atasözlerinden ve deyimlerden, Arapça-Farsça şiir ve vecizelerden istifade etmiştir (Uçar, 2022b). Şârih, düşüncülerini dile getirirken şerhte kullandığı kaynağın sadece adını veya sadece müellifini belirttiği de olmuştur.

2.4.1. Ayetler

Kur'ân-ı Kerîm, İslami Türk edebiyatının en temel kaynağıdır ve ondan bağımsız bir şekilde metin şerhi mümkün değildir. *Hazînetü'l-Ebrâr*'da da bu temel referansın sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Şârih, şerhinde pek çok ayeti uygun bir şekilde kullanmış, bazı ayetler metin içinde defaatle kullanılmıştır.⁵⁸ Aşağıda ayetlerin *Hazînetü'l-Ebrâr*'daki kullanımına bir örnek verilmiştir:

Çün zıçşm-i hîş ü halkân dūr şud

Çünkü ol hazret akrabâsınun ve halkınun gözinden dūr oldu hîş hısm u akrabâ manâsınadur murâd âşinâ vü ecnebî cemî halkdan dūr oldu dimekdür egerçi kendü manâsına olmak dahı mümkindür zîrâ tâlib-i Hak

⁵⁸ *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın 4. cildinde en çok kullanılan ayet tespit edilmiş, bu ayetin kullanımıyla ilgili bir makale hazırlanmıştır (Uçar, 2021a)

olanun vücûdı kendünün gözinden dahı dûr u mehcûr olur zîrâ nefsinde nazarın çevirüp Cenâb-ı Hakka nâzır olur **asâ en tekrahû şey'en ve huve hayrun lekum**⁵⁹ mefhûmından safâpezîr olup nefesine mülâyim olmayan nesnelere mâyl olur (Uçar, 2022a: 395)

Şârih, ayetlerin tefsirini yaparken bazı müfessirlerin yorumlarından da faydalanmıştır, “erbab-ı tefsir” ifadesini kullanarak paylaştığı düşünceye ait kaynağı belirtmeden geçtiği de olmuştur.

Kâdî rahimeh tefsîr-i şerîfinde kitâbâdan murâd hiye sahîfetu amâlihîm didükden sonra buyurur evinnufûsu'l-muntekişeh biâsâri a'mâlihâ feinne'l-efâle'l-ihtiyâriyyeh tuhdisu finnefsi ahvâlen ve lizâ yufidu tekrîruhâ lehâ melekât (Uçar, 2022a: 497)

2.4.2. Hadisler

Hadisler, şârihin faydalandığı bir diğer kaynaktır. Hadis metinleri genellikle Arapçadır. Bununla birlikte Arapçasıyla beraber Türkçesi de verilen veya sadece Türkçesi verilen hadisler de bulunmaktadır.

*ced bunda baht u devlet manâsinadur nite ki bu hadîs-i şerîfde vârid olmuşdur Allâhumme lâmania limâ atayte velâmutiye limâmenate velâyenfeuzelceddi minke'l-ced*⁶⁰ (Uçar, 2022a: 66)

*bir rivâyet üzre bu hadîs-i kudsîde kurb-ı nevâfil tasrîh olunup bu vehle buyurmuşlardur lâyezâlu'l-abdu yetekarrabu ileyye binnevâfil hattâ ahbebtelhû feizâ ahbebtuhû kuntu lehû semahullezî yesmeu bî ve basarahullezî yubsıru bî*⁶¹ (Uçar, 2022a: 107)

Pîr Muhammed, *Hazînetü'l-Ebrâr*'ı hazırlarken faydalandığı hadislerin sadece birkaçının kaynağını açıkça belirtirken (İbn Abbâs, Enes bin Mâlik, Abdullâh bin Mesûd, Abdullâh bin Câbir gibi) çoğunlukla hadisleri “rivayet olunur ki”, “rivayettür ki”, “mervîdür ki” gibi ifadelerle kaynağını belirtmeden aktarmıştır:

Hazret-i Câbir radiyallâhu anh rivâyet idüp didi kâne'n-nebiyyu a.s. izâ hatabe istenede ilâcizin nahletin minsivâri'l-mescidi felemmâ sunia lehu'l-minber festevâ aleyhi sâhati'n-nahletu'l-letî kânet yahtubu indehâ hattâ

⁵⁹ “Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz.” (Bakara 2/216)

⁶⁰ “Ey Allah'ım! Verdiğin nimetlere mâni olucu mani olduklarını da verici yoktur. Güç ve kuvvet ancak sendendir” (Müslim 593/137, Buhârî 6265, Ebu Davud 1505, Nesei 3/71).

⁶¹ Kulum nafilâ ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü olurum (Buhârî, Rikak 38).

kâdet tenşakku fenezele'n-nebiyyu a.s. hattâ ehazehâ fedammehâ ileyhi fesekenet kessabiyyillezî bekâ indemihrâbeyyi summe sekene hîne vusûlihî ileyhi kâle a.s. beket alâmâ kânet tesmeun minezzikri (Uçar, 2022a: 1011)

2.4.3. Peygamber Kıssaları

Şârihlerin faydalandığı önemli kaynaklardan biri de peygamber kıssalarıdır. Mevlâna, *Mesnevî-yi Şerîf*'inde Hz. Muhammed'den, Hz. Musa'dan, Hz. İsa'dan, Hz. Yusuf'tan, Hz. Süleyman'dan, Hz. Nuh'tan, Hz. İdris'ten, Hz. Yakup'tan, Hz. İbrahim'den (Hz. Halil) çeşitli vesilelerle bahsetmiştir. Dolayısıyla Pîr Muhammed de *Mesnevî* beyitlerinde atıfta bulunulan olayları *Hazînetü'l-Ebrâr*'da izah ederek peygamberlerin hikâyelerinden yararlanmış ve şerhine zenginlik katmıştır.

Hazînetü'l-Ebrâr'da peygamber efendimiz (s.a.v) diğer isimleriyle (Hz. Ahmed, Hz. Mahmud, Hz. Mustafa) de anılmıştır. *Mesnevî*'de zaten efendimizin süttten kesilmesinden Miraç hadisesine kadar hayatından birçok kesit bulunmaktadır.

bir vakt ol hazret âbdest itdükleri mahalde mübârek yaşmaklarını giymege teveccühlerinde bir ukâb gelüp yaşmaklarını kapup biraz kaldurdı ba'de döndürüp tozunı silker gibi silkdî meger içine bir hayye girmiş idi anı bıragup girü mübârek yaşmaklarını indirüp öninde kodı ve didi ki yâ Resûlallâh yukarıdan gördüm ki içinde hayye vardur gaflet ile mübârek ayaklarınıza gıyesüz diyü inüp kalduram yohsa ki hâşâ ki bîedebâne vaz itdüm pes ol hazret ukâba duâ eyledi ve didi ki biz dahı yaşmagımuza efi dâhil oldugini bilmez degil idük lâkin cân u dil dâyim kendü mühimmine meşgûldür aceb yaşmakda ne var ola diyü müstahzır olup teveccüh itmege bizüm müsâademüz yokdur buyurdılar (Uçar, 2022a: 1511)

2.4.4. Menkıbeler

Pîr Muhammed, rivayet edilegelen herhangi bir menkıbeyi veya hikâyeyi eserinde *Hikâyet* başlığını atarak zikretmektedir:

Hikâyet

Râbia-yı Adeviyyeden mervîdür ki hasta olmuş ziyâde nâle vü enîn eyler iyâdeye gelüp hâlin sorsalar hamd ü şükr ile cevâb virürdi mizâcunuz ne ister buyrunuz tedârik idelüm didiler mizâcum hastalük ister didi ne aceb derd ü belâ istemekde fazîlet ü sevâb var mıdur böyle ise biz dahı isteyelüm didiler ol hazret hayır muhâlif anlamanuz bu sözün aslı budur ki ben kemâl-i sıhhatde iken Allâhumme' al binâ mâ entelehü ehulun velâtef'al

binâ mâ nahnulehû ehlun diyü duâ iderdüm yanî Hudâ-yı müteâl bana nâfi olanı sen bilürsin istediğini vir bana benüm istediğim virme dir idüm işte benüm istediğim budur elündeyi hoş gör diyüp bu derdi musallat eyledi yâ şimdi bana bunu gerekmez mi diyelüm bu hod câyiz degildir lâzım olan anun murâdına rızâ virmekdür mizâcum hastalük ister didiğim bu vechendür muhâlif fehmi itmenüz sıhhat ü âfiyet zamânında belâ vü mihnet itmek câyiz degildir hemân emr-i kazâyla nâzil oldukda sabr idüp hüsn-i rızâyla kabûl itmek gerekdür didi pes niçün nâle vü enîn idersiz didiler ol hazret buyurdu ki bu hâlete şikâyet degildir terk-i celâdet alallâhdur cânın dişine alup sıkılıp turmak de'b degildir belki nâle vü enîn iden kullarını Hak Teâlâ Hazreti sever anuniçün inlerüm (Uçar, 2022a: 117-118)

Pîr Muhammed, *Hazînetü'l-Ebrâr*'da sık sık önemli kişilere ve eserlere atıfta bulunurken bazen açıkça eser veya yazarın adını vermiş, bazen de isim vermeden atıfta bulunmuştur. Bu atıflardan bazılarında okuyucular ilgili kitaplara yönlendirilirken bazılarında o eserlerden manzum veya mensur cümleler paylaşılmıştır.

Pîr Muhammed, *Hazînetü'l-Ebrâr*'da Ömer ibn Fâriz'in *Tâiyye*'sinden, Molla Câmî'nin *Nefehât ve Subha*'sından (*Subhatü'l-Ebrâr*), Kemâlpaşazâde Efendî'nin *Dekâyık-ı Hakâyık* adlı kitabından, İbn-i Arabî'nin *Tedbîrât-ı İlähiyye*'sinden, Hakîm'in *İlähînâme*'sinden, Rûzbihân-ı Baklî'nin *Abheru'l-Âşıkîn* adlı kitabından, Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Mantku't-Tayr*'ından, Abdurrahîm İznîkî'nin *Dîvân*'ından paylaşımlar yapmıştır.

Ayrıca *Kelîle ve Dimne*, Âşık Paşa, *Garibnâme*, Niyâzî-yi Mısırî - *Mevâidü'l-İrfân*, Karamanlı Nizâmî - *Mahzen-i Esrâr*, Sa'dî - *Bostan*, *Gülistân*, Eşrefzade Rûmî, Hâfız-ı Şirâzî, Yazıcıoğlu Mehmed - *Muhammediyye*, Şebüsterî, *Gülşen-i Râz* da eserde zikredilmiştir.

2.5. Hazînetü'l-Ebrâr'daki Kültürel ve Folklorik Unsurlar

2.5.1. İnanışlar

Toplumların farklı dinler ve kültürlerle etkileşimde bulunmasının sonucunda bu dinlerden ve kültürlerden gelen bazı inançlar toplum içinde yer etmiştir. Bu inanışlar, âdeta günlük yaşamın kılavuzları olarak rol oynarlar.

Pîr Muhammed'in *Hazînetü'l-Ebrâr* adlı eserinde de çeşitli inanışlara dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin bazı ayetlerin bir kâğıda yazılıp suya bırakılıp

doğum zamanı gelen kadına içirilmesinin doğumun daha kolay olacağına dair bir inaniş *Hazînetü'l-Ebrâr*'da yer almaktadır:

baz eizzeden mervîdür ki bu âyet-i kerîmeyi bir varakaya yazup suya biragup hîn-i vilâdede avrata içirseler âsân tarikle husûli müyesser ola biiznillâhi teâlâ eûzu ve besmele bade ve evhaynâ ilâummi Mûsâ enardûhi ...innâ râddûhu ileyk⁶²e varınca ve dahı izessemâun şekkat ve ezinet liRabbihâ ve hukkat ve ize'l-ardu muddet ve elkat mâfihâ ve tehallet ve ezinet liRabbihâ ve hukkat⁶³ ve hem yahrucu minbeyni's-sulbi vetterâib⁶⁴ (Uçar, 2022a: 132)

2.5.2. Atasözleri ve Deyimler

Pîr Muhammed, kültürel mirasımızın önemli bir parçası olan atasözleri ve deyimlerden *Hazînetü'l-Ebrâr*'ında sıklıkla faydalanmıştır. Şârih, bu atasözlerini ve deyimleri açıklarken çoğu zaman “darb-ı mesel” ifadesini kullanmıştır. *Hazînetü'l-Ebrâr*'da kullanılan bazı darb-ı mesel örnekleri şunlardır:

Âb ser-i çeşmeden tîredür ey hîrehişm yanî darb-ı meseldür ki bunar başından bulanur dirler (Uçar, 2022a: 765)

Ammâ ben görmedüm teşnelük hâb getüre yanî teşne uyumak kâbil degildür zîrâ aç ve susuz hergiz uyumaz nite ki darb-ı meseldür yılan sokan uyumuş aç uyumamışdur (Uçar, 2022a: 1334)

2.5.3. Hastalıklar

Pîr Muhammed, *Hazînetü'l-Ebrâr*'da bazen beyitlerde bahsedilen hastalıklar hakkında kısa açıklamalar yapmıştır. Bu hastalıkların bazıları fiziksel, bazıları ise ruhsaldır:

Meselâ çünki çeşmüm ameşde surh ola ameş emrâz-ı çeşmden bir marazdur ki dâyim yaşarmagla kızarup alil ü zaîf olur yanî çün gözümde böyle bir maraz ola (Uçar, 2022a: 158)

üç nesne cemî hatâ ve habâsetün asl u menşeidür kibr ve hırs ve hased lâkin hased devâsız derddür zîrâ her birinün zıddı vardur ilâcun bizzıddi mumkinun⁶⁵dür meselâ ucb u kibr hilm ü tevâzu ile hırs u tamam kanaat ve

⁶² “Mûsâ'nın annesine, “Onu emzir, ... biz onu sana döndüreceğiz.” diye ilham ettik (Kasas 28/7).

⁶³ “Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur-, yer uzatılıp dümdüz edildiği ve içindekileri atıp boşaldığı zaman, Rabbini dinlediği zaman -ki ona yaraşan da budur- (insan yaptıklarını karşısında bulur!” (İnşikâk 84/1-5).

⁶⁴ “Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar.” (Târik 86/7).

⁶⁵ Tedavisi zıddıyla mümkündür.

tevekkül ile mahv u izâle itmek mümkindür ammâ hasedün zıddı yokdur ki anunla ilâc olına meger hubb-i dünyâyı terk idüp ârzû-yı riyâsetden geçe cümlesinün asl u menşei oldur hubb-i riyâset munkatı olıcak cemîisi mahv olur (Uçar, 2022a: 1094)

2.5.4. Yer Adları

Hazînetü'l-Ebrâr'da beyitlerde adı geçen coğrafi konumlar hakkında da kısa bilgiler sunulmuştur:

Tâîf bir yerün ismidür ki anun sahtiyânı hûb u latîf olur dirler (Uçar, 2022a: 115)

Girdekûh Kürdistânda bir yirün ismidür ki ekser ehli mülhiddür dirler (Uçar, 2022a: 916)

Semer kand meşhûr bir şehrün ismidür mecma-ı evliyâdur dirler *Buhârâ* dahı ancılayındur hattâ ulûm u fûnûn ile pür ü memlû oldığıçün *Buhârâyı* baz mahalde maden-i ilm ü hikmet olan ehl-i dilden kinâyeye eylerler ve gâh olur anların menşe ü makargâhı olan yerden kinâyeye eylerler nite ki şâh-ı *Buhârâ* ve anun vezîri hikâyesinde *darb-ı mesel* tarikiyle zikr eylemişdür elhâsıl *Semer kand* ve *Buhârâ cemî ulûm u maârifün kân u madenleridür* (Uçar, 2022a: 1321)

3. Pîr Muhammed'in Diğer Mesnevî Şârihleriyle Etkileşimi

Mesnevî-yi Şerîf, İslami, edebî, tasavvufi ve felsefi katmanlar bakımından oldukça zengindir. Bu zenginlik, her okuma ve yazma denemesinde yeni yorumların ortaya çıkmasına neden olmuş, *Mesnevî* için yazılan tercüme ve şerhler neredeyse kendi başlarına birer eser niteliği kazanmıştır. Bu eserler her ne kadar telif eserler olarak kabul edilse de şârihler kendilerinden önce yazılan tercüme ve şerhlerden istifade etmişlerdir.

Pîr Muhammed, *Mesnevî* beyitlerini açıklarken önceki *Mesnevî* şerhlerine nadiren atıfta bulunmuş ve isim vermek yerine genellikle “erbâb-ı tahkîk, bazıları” gibi ifadeler kullanmıştır:

Sürûri Efendi kuddise Hazret-i Bâyezîdün kelâm-ı şerîfiyle kâgıdı tezyîn ü ârâste eylediler *diyü manâ virmişlerdür* (Uçar, 2022a: 815)

Ba'z kimse rehn-i güzâfe ibâretinde bir mahzûr fehm idüp nüshayı böyle ihtiyâr itmişler yâfteş reh nîgüzâfe cüstenest ve *böyle manâ*

virmişlerdür ana yol bulmak güzâfe talep itmek degildir yanî kasd u cûd u ihtimâm ile olur lâkin bu vehmdür mahalle münâsib olmaduğı âkile zâhir ü nümâyândur (Uçar, 2022a: 885)

Pîr Muhammed'in ve eseri *Hazînetü'l-Ebrâr*'ın, sonraki dönemlerde yazılan şerhleri nasıl ve ne kadar etkilediğini tespit etmek kolay değildir. Çünkü *Hazînetü'l-Ebrâr*'dan sonra kaleme alınan birçok *Mesnevî* şerhi bulunmaktadır. Fakat etkileşimi örneklendirmek adına meşhur *Mesnevî* şerhlerinden biri olan Ankaravî şerhinde Pîr Muhammed'e (Cân-ı Âlem) yapılan atıflar burada zikredilebilir.

Özdemir tarafından yapılan doktora çalışmasında Ankaravî'nin Pîr Muhammed'e (Cân-ı Âlem) 5 yerde atıf yaptığı tespit edilmiştir (Özdemir, 2013: 371, 455, 508, 813, 1272)⁶⁶. Güngör'ün yaptığı doktora çalışmasında Ankaravî-Pîr Muhammed (Cân-ı Âlem) etkileşimi ele alınmış ve Ankaravî'nin Pîr Muhammed'e (Cân-ı Âlem) 6 yerde atıf yaptığı belirtilmiştir (Güngör, 2019: 220-226)⁶⁷. Bilge tarafından yapılan doktora çalışmasında Ankaravî'nin Pîr

⁶⁶ **Birinci atıf:** “şerrâh-ı Mesnevî olan Sürûri ve Şem’î ve **Cân-ı Âlem** biri birine taklid idüp bu mahalli bir gayri gûne şerh etmişlerdür” (Özdemir, 2013: 371).

İkinci atıf: “**Cân-ı Âlem** merhûm şerhinde dir meselâ istâde ve râkid olan âb ki anun cereyân u seyri nihândur andan murâd arzun ecvâf ve urûkında câri olan âbdur” (Özdemir, 2013: 455).

Üçüncü atıf: “Şem’î ve **Cân-ı Âlem** böyle dimişdür ve Sürûri aslâ manâ virmeyüp ihmâl kılmışdur” (Özdemir, 2013: 508).

Dördüncü atıf: “bu manâ **Cân-ı Âlemün** ve Şem’inün ihtiyâr eyledüği manâdur” (Özdemir, 2013: 813).

Beşinci atıf: “Sürûri ve Şem’î ve **Cân-ı Âlem** kendü şerhlerinde ezbehr-i ibâd ihtiyâr itmişlerdür bu takdîr üzre dahı manâ ol Hudâ ibâdından ötüri Kâfi isminiün miiftâhu geldi demek olur lâkin anlarun birisi bu beytün manâsına vâkıf olamamışlardur” (Özdemir, 2013: 1272).

⁶⁷ **Birinci atıf:** “begüfti de olan yâ hikâye içindür hitâb için degildir gasfet olunmaya ki Şem’î merhûm **Cân-ı Âlem** merhûm hitâb için zann eylemişdür anlarun virdüği manâ ihtiyâr kılınmaya” (Güngör, 2019: 420).

İkinci atıf: “**Cân-ı Âlem** merhûm dahı bunu ihtiyâr itmişdür ammâ za’fdan hâli degildir” (Güngör, 2019: 765).

Üçüncü atıf: “velikin bu beytleri şârih-i mesnevî olanlar bir âher vech üzre te’vil itmişler ammâ nazar olınsa münâsebetden baîd gitmişlerdür mahalle münâsib olan manâ asl budur meselâ Şem’î merhûm böyle dir sâhib-i akl olan kimse su’âlde bir cûd u atâya tâlibdür ki ol cûd u atâ bu cihânda yokdur ve **Cân-ı Âlem** merhûm hem dir gedâlukda bir cûd u sehâya tâlibdür ki yokdur yanî ki fakr u fenâda bir cûd u sehâya tâlibdür ki yokdur ki ol cûd u sehâdur ve kezalik fakr u fenâda bahşâyış ve ihsânları yoklukdur vehmi ve sûri cûd u sehâ bile takayyüdüleri yokdur” (Güngör, 2019: 812).

Dördüncü atıf: “Şem’î merhûmun ve **Cân-ı Âlem** merhûmun itdükleri teviller bu mahalde yerinde olmaz” (Güngör, 2019: 896).

Beşinci atıf: “nitekim bu meselde ol zenler tâyifesinden birinün lisânından nakl kılmışdur ve burada şârihlerün bu beyt-i şerife virdükleri manâ şifâ-yı sadrdan dür ve mahalle münâsib

Muhammed'e (Cân-ı Âlem) 3 yerde atf yaptığı tespit edilmiştir (Bilge, 2022: 199, 375, 390)⁶⁸. Akdağ tarafından yapılan doktora çalışmasında ise Ankaravî'nin Pîr Muhammed'e (Cân-ı Âlem) 2 yerde atf yaptığı tespit edilmiştir (Akdağ, 2023: 1008, 1596)⁶⁹. Ankaravî, şârihin veya şârihlerin şerhine katılmadığı yerlerde “anlarun virdügi manâ ihtiyâr kılınmaya”, “Cân-ı Âlem merhûm dahı bunı ihtiyâr itmışdür ammâ za'fdan hâli degildür”, “Cân-ı Âlem merhûmun itdükleri teviller bu mahalde yerinde olmaz”, “Cân-ı Âlem merhûm bu manâyı fehm idemeyüp halt-ı kelâm eylemişdür yerinde degildür”, “Şem'î bu manâya vâkıf olamayup sehv eylemişdür kezâlik Cân-ı Âlem dahı Şem'îye taklîd eylemişdür”, “Şem'inin ve Cân-ı Âlemin virdikleri manâyı dirsen anlar tekellüfden hâli degildür”, “Sürûri ve Şem'î ve Cân-ı Âlem biri birine taklîd idüp bu mahalli bir gayri gûne şerh etmişlerdür” gibi ifadelerle tespitleri yanlış olan Sürûri'yi, Şem'î'yi ve dahi Cân-ı Âlem'i eleştirmiştir.

Sonuç

Cân-ı Âlem lakabıyla bilinen Pîr Muhammed Efendi tarafından 17. yüzyılın başlarında *Mesnevî-i Şerif*'in tamamına yazılan mensur Türkçe şerh olan *Hazînetü'l-Ebrâr*, birçok yönden dikkate değer bir şerhtir. Pîr Muhammed, *Salihlerin Hazinesi* anlamına gelen *Hazînetü'l-Ebrâr* adlı eserini ruhumuzun *Mesnevî*'den istifade etmesi için kaleme aldığını dile getirmiştir.

olmadan katı mehcûrdur nitekim **Cân-ı Âlem** merhûm kalbzenen murâd nühûset ile teşîr iden kevkebdür dimışdür gayrısına dahı buna göre kıyâs eyle” (Güngör, 2019: 985).

Altıncı atf: “Türkçüş bunda Tâtâri bişmiş ve nîm puhte manâsnadur ammâ **Cân-ı Âlem** merhûm bu manâyı fehm idemeyüp halt-ı kelâm eylemişdür yerinde degildür” (Güngör, 2019: 1010).

⁶⁸ **Birinci atf:** “likin sahîh olan nüshalarda cemîan dâl-i muceme ile dürdest vaki olmuşdur ve **Cân-ı Âlem** dür-dest imlâsının dür dest manasına tahammüli olduğımı görüp ve eger ol bedbaht sensiz sefere gide ana iki red vardur dimışdür” (Bilge, 2022: 199).

İkinci atf: “manâ şol kimsenün rızası ve murâdı içün ki o şem dökdi dimek olur ve şemi dükendi murâd mucıdır ve bu mahalde bir sebil kinâye Hudâ-yı Teâlâ murâd olur ve likin Şem'î bu manâyı vâkıf olamayup sehv eylemişdür kezâlik **Cân-ı Âlem** dahı Şem'îye taklîd eylemişdür” (Bilge, 2022: 375).

Üçüncü atf: “terkibin bu manâyı tahammüli vardur velikin sibâk u siyâka münâsib degildür eger Şem'inin ve **Cân-ı Âlemin** virdikleri manâyı dirsen anlar tekellüfden hâli degildür ve tâlibe anlardan şifâ-yı sadr hâsıl olmaz” (Bilge, 2022: 390).

⁶⁹ **Birinci atf:** “Cân-ı Âlem merhûm dir ki sitem est takdîrinedür bu münâsib degıldür Sürûri Efendi dir ki lafz-ı sitem mısra-ı sâniye merhûndur” (Akdağ, 2023: 1008).

İkinci atf: “...lâkin Şem'î merhûm ve Cân-ı Âlem merhûm buna bir aher vech üzre manâ virmişlerdür ki adem-i zevkden hâli degıldür nitekim merhûm **Cân-ı Âlem** dir... (Akdağ, 2023: 1596).

Hazînetü'l-Ebrâr'ın dikkate değer ilk özelliği *Mesnevî*'nin tamamına yapılan Türkçe şerhlerden biri olmasıdır. Henüz elimizde bütün ciltlerine ait nüshalar olmasa da nüshaların araştırmacılar tarafından bir yerlerde keşfedilmeyi beklediği tahmin edilmektedir.

Hazînetü'l-Ebrâr'da istifade edilen kaynak sayısının çokluğu dikkate değer bir diğer noktadır. Ayet ve hadislere ve bu yolla tefsir kitaplarına başvurulmuş olması tasavvufî-edebeî birçok kaynaktan dolayı da olsa faydalanılması eseri içerik olarak güçlü kılmıştır. Pîr Muhammed Efendi, eserinde peygamber kıssalarından, menkıbelerden, kalam-ı kibarlardan da yararlanmıştır.

Hazînetü'l-Ebrâr'ın önemli bir diğer noktası *Mesnevî* beyitlerinin genişçe şerh edilmesidir. Şârihin bu eseri, döneminde telif edilen diğer şerhler kadar hacimlidir. Pîr Muhammed Efendi, beyitleri mısra mısra şerh ederken mufassal şerh ve mücmel şerh yöntemlerini bir arada kullanmıştır.

Hazînetü'l-Ebrâr, hazırlandığı döneme ışık tutan bilgileri de haizdir. Eserde inanışlar, atasözleri, deyimler, hastalıklar ve yer adları gibi kültürel ve folklorik öğeler bulunmaktadır.

Pîr Muhammed Efendi, *Hazînetü'l-Ebrâr*'ı kaleme alırken kendisinden önce yazılan *Mesnevî* şerhlerinden istifade etmiş, kendisinden sonra yazılan şerhleri de etkilemiştir.

Kaynakça

- Akdağ, R. (2023). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (III. Cilt)*. Doktora tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Avşar, Z. (2007). Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* 2/3, 59-72.
- Avşar, Z. (2008). Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler. *Turkish Studies*, 3/6, 59-95. doi.org/10.7827/TurkishStudies.452
- Bilge, B. (2022). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (V. Cilt)*. Doktora tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Ceyhan, S. (2004). Mesnevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, 325-334. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çınarcı, M. N. (2022). Muhammed Es'ad Dede'nin Şerh-i Mesnevî'de Referans Aldığı Kaynaklar, *International Journal of Filologia*, 5(8), 24-40.
- Dağlar, A. (2009). *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (inceleme-tenkitli metin-sözlük)*. Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007), 469-504.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması. *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, C. 5, S. 10.
- Donuk, S. (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- el-Hulvî, M. C. (1993). *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye*. (hzl. M. S. Tayşi). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Erol, E. (2002). Mevlâna Müzesi Hazine-i Evrak Arşivinde Bulunan Bursa Mevlevihanesi ile İlgili Belgeler, *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, (291-299). Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1955). Konya'da Mevlâna Dergâhının Arşivi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17 (1-4), 156-178.
- Güleç, İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar* (22), 135-154.

- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güngör, Ö. (2019). *İsmâîl Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt)*. Doktora tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Koçoğlu, T. (2009). *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. cilt) (inceleme-tenkitli metin-sözlük)*. Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Özdemir, M. (2013). *İsmâîl Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. Cilt)*. Doktora tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502. doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093
- “Pir Muhammed Efendi” (1990). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Dergâh Yay.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt)*. Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Temizel, A. (1996). *Mevlâna ve Mevlevîlikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yayın no: 4, Kaynak Eserler Serisi No: 3, Konya.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yay.
- Uçar, A. (2021a). Pîr Muhammed Mevlevî'nin Hazînetü'l-Ebrâr İsimli Eserinin 4. Cildinde Bir Ayetin İrşat Şekli. *Turkish Academic Research Review*, 6 (3), 920-934. DOI:10.30622/tarr.987120
- Uçar, A. (2021b). *Pîr Muhammed Efendi, Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük*. Doktora tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Uçar, A. (2022a). *Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cit, İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Rûmî Yayınları. <https://play.google.com/store/books/details?id=oVhiEAAAQBAJ>
- Uçar, A. (2022b). *Hazînetü'l-Ebrâr (Pîr Muhammed Efendi). Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hazinetu-l-ebrrar-pir-muhammed-efendi>

Yalap, H. (2014). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt)*. Doktora tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.

Yavuz, A. F., Özen, İ. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yay.

İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî ve Şerh-i Mesnevî

Hakan YALAP*

Özet

Mesnevî şerhlerinin en önemlilerinden biri olan İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî tarafından yazılan ve Anadolu sahasında üçüncü tam şerh olarak kabul edilen Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif (Şerh-i Mesnevî), sadece bir şerh çalışması olarak edebî değerin ötesinde aynı zamanda dönemin Türk fikir hayatını ve tasavvuf felsefesini de çok iyi bir şekilde ortaya koyması açısından kıymet taşır. Müellif, şerhinde ilmî bir yöntem kullanmıştır. Şerhte öncelikle Mesnevî beyitlerinin Türkçe tercümesi yapılmış, sonrasında geniş bir yorumlama gücüyle beyitler izah edilmiştir. Ankaravî, kendinden önce yazılan şerhleri görmüş, yeri geldikçe onlardan alıntılar yapmıştır. Şârih, şerhinde âyet, hadis, şiir, sözlük ve diğer metinlerden sıkça faydalanmış, kaynak eserlerin künyesini ve müellifini belirtmiş, şerhin ve konunun anlaşılmasını sağlamak için peygamberler tarihi, dinler tarihi, Kur'an, hadis, tasavvufî ve felsefî kaynaklardan, şark klasiklerinden, kendisinin ve Mevlâna'nın diğer eserlerinden alıntılar yapmıştır. Kendinden sonra yazılan şerhlere kaynak ve örnek olan eser, İbni Arabî düşüncesi tesirinde kaleme alınması ve Mesnevî'nin muallak 7. cildinin de şerhini barındırması yönüyle tenkit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Mevlâna, Mesnevî, şerh, İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî, Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif, tasavvuf, felsefe, İbn Arabî.

İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî and His Mesnevî Commentary

Abstract

Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif (Şerh-i Mesnevî), written by İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî, one of the most important commentaries of Mesnevî and the third complete commentary in the Anatolian field, goes beyond its literary value as just a work of commentary. It is also valuable in that it reveals the Turkish intellectual life and Sufi philosophy of the period very well. The author used a scientific method in his commentary. In the commentary, first of all, the Mesnevî

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, hakanyalap@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0300-2741; University for Peace est. By United Nations European Center for Peace and Development.

couplets were translated into Turkish, and then the couplets were explained with a wide interpretation power. Ankaravi saw the commentaries written before her and quoted from them when necessary. The commentator frequently made use of verses, hadiths, poems, dictionaries and other texts in his commentary, stated the identity and author of the source works, and used the history of prophets, history of religions, the Quran, hadith, mystical and philosophical sources, oriental classics, his own works to ensure understanding of the commentary and the subject. and quoted from Mevlâna's other works. The commentator quoted from philosophical sources, eastern classics, and other works of himself and Mevlâna. The work, which is a source and example for the commentaries written after it, has been criticized on the grounds that it was written under the influence of Ibn Arabi's thought and that it also contains the commentary of the 7th volume of Mesnevî.

Keywords: Mevlâna, Mesnevi, commentary, İsmail Rûsûhî-yi Ankaravi, Mecmu'atu'l-Letayif ve Matmuru'atü'l-Ma'arif, sufism, philosophy, Ibn Arabi.

Giriş

Bir insan olarak dünya yolculuğundaki ruh tecrübesini Mesnevî-yi Manevî'de dile getiren Mevlâna Celaleddin Rumî (ö. 17 Aralık 1273), aslında kendi iç tecrübesini bizimle paylaşmakla kalmamış, insanı insana anlatmıştır. Her ne kadar farklı hayatlar yaşasak da sonuçta tecrübelerimiz tek bir amaca hizmet etmektedir: Kendimizi tanımak. Bu doğrultuda Antik Yunan felsefesinden doğu felsefesine kadar onlarca eser, insanlara yol göstermek amacıyla kaleme alınmış ancak hiçbirisi Mesnevî kadar etkili olamamıştır. Mesnevî'nin bu kadar etkili olmasının arkasında müellifinin derin ferdi hayat tecrübesinin ürünü olması kadar eserin güçlü edebî dili ve felsefi yapısı durmaktadır.

Bişnev lafzıyla başlayan ve asırlar ötesinden bugün hâlâ kutsal kitaplardan sonra en çok okunan metin olma özelliğini taşıyan Hazret-i Mevlâna'nın Mesnevî'sine bir şiir manzumesi gözüyle bakılırsa sadece Türk edebiyatı ve tefekküründen değil; tüm dünya edebiyatını derinden etkileyen bu eserin arka planındaki felsefi birikimden ve zengin irfan kaynağından da uzak kalınmış olunur. Yazıldığı günden bu zamana kadar sadece Türk edebiyatını değil; dünya edebiyatını da derinden etkileyen bir başyapıt olan Mesnevî'nin anlaşılması için onun oluşturucusu olan felsefi yapının da iyi bilinmesi gerekiyor. Mesnevî, sadece kendinden ilhamlanmalarla yeni eserler vücut bulmaya yardımcı olmakla kalmamış, bir Mesnevî şerhleri edebiyatı diyebileceğimiz sistemi de

şekillendirmiştir. Mesnevî'nin daha iyi anlaşılmasını sağlayan bu şerhler vasıtasıyla Mevlâna daha iyi anlaşılacak, Türk edebiyatı ve tefekkürünün geçmişi, şimdisi ve geleceği daha iyi görülecektir. Çünkü Mevlâna, herkesin baktığı ama görmeye çok az kişinin kâdir olduğunu görmüş, şahit olduklarını ifadenin en üst perdesi olan şiir sanatıyla dile getirmiştir (Yalap, 2014).

Edebi metinler yazıldıkları dönemin özellikleriyle beraber içindeki gizli iletişim yöntemleriyle müelliflerin şahsi dünyasına yolculuk yapma ve bu dünyayı tanıma imkânı sunar. Tarih boyunca metinlerin arka planı ve sanatkârların aslında ne demek istediği önemli bir mesele olmuş ve araştırmacılar bunun peşinden gitmiştir. Türk fikir hayatını ve sanatını derinden etkileyen, coşkun bir pınar olarak çağlamaya devam eden Mevlâna'nın da aslında ne demek istediği bugün bile ciddi bir mesele olarak karşımızda duruyor. Hazret-i Pîr'in öncelikle hikâyelerle ve örneklerle oluşturduğu, sonra zengin teşbih dünyasıyla şekillendirdiği Mesnevî'sine tarih boyunca önemli şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerin içinde en mükemmeli olan ve sadece şerh metoduyla değil, zengin felsefi birikimiyle dikkatleri üzerine çeken Hazret-i Şârih İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin (ö.1631-1632) Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif adlı şerhi Mesnevî'nin anlamlandırılmasını kolaylaştırdığı gibi ufuk açan zengin bir irfan kaynağıdır (Yalap, 2014).

İsmâil Rûsûhî Ankaravî

Mevlâna'nın Mesnevî'sini en iyi şerh eden şârih olarak kabul edilen İsmâil Rûsûhî Ankaravî hakkında, klâsik kaynakların yanında günümüzde yapılan birçok çalışmada bilgi bulunmaktadır⁷⁰. Son dönemlerde Rûsûhî'nin Mesnevî

⁷⁰ Ankaravî'nin hayatı hakkında bilgi bulunan kaynaklar şunlardır: Nev'izâde Atâyî Atâullâh, *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmîleti'ş-Şakâyık (Zeyl-i Şakâik)*, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, Arşiv no.: 22 Sel 4702, s. 274.

Evliyâ Çelebi (2006). *Seyahatnâme*. (hzl.: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 209.

Aycibin, Z. (2007). *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin C. I-III*, (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. s. 832.

Hammer (2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*. (hzl.: Mümin Çevik), C. IV. İstanbul: Milliyet yayınları. s. 1184-1289.

Sâkıb Dede. *Sefîne-yi Nefîse-yi Mevleviyân*. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Bşk.,

<https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=141288>
[02.11.2023].

Sahîh Ahmed Dede (2011). *Mevlevîlerin Tarihi*. (hzl.: Cem Zorlu), İstanbul: İnsan Yayınları. s. 278-306.

Esrar Dede (2000). *Tezkire-i Şuarâ-yi Mevleviyye*. (hzl.: İlhan Genç). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları. s. 209-213.

şerhinin tüm ciltleri üzerinde akademik çalışmalar tamamlanmıştır. Söz konusu çalışmalarda⁷¹ akademik bir yaklaşımla İsmail Rüşûhî'nin hem Mesnevî şerhi

-
- Enver, A. (2010). *Mevlevî Şairler*. İstanbul: İnsan Yayınları. s. 121-123.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmânî*. (hzl.: Seyit Ali Kahraman), İstanbul, C. III, s. 817.
- Bursalı Mehmed Tahir (1333). *Osmanlı Müellifleri*. C. I. İstanbul: Matbaa-yı Âmire. s. 24-25.
- Yöntem, A. C. (1996). *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*. (hzl.: Ahmet Sevgi, Mustafa Özcan). İstanbul: Sözlür Yayınları. s. 84-93.
- Uraz, M. (1940). *Türk Edip ve Şairleri*. İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi. s. 36.
- Türk Ansiklopedisi (1971). *Ankaravî İsmâîl Rüşûhi*. C. III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. s. 66.
- Develiöğlü, A. (1973). *Büyük İnsanlar (Üç Bin Türk ve İslam Müellifi)*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Kerametli, C. (1977). *Galata Mevlevihanesi*. İstanbul. s. 29-30.
- Yetik, E. (1992). *İsmâîl-i Ankaravî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İşaret Yay. s.51-65.
- Yetik, E. (1991). "Ankaravî İsmâîl Rüşûhî". *DİA*, III, İstanbul. s. 211-213.
- Büyük Türk Klasikleri (2004). *İsmâîl Rüşûhî Efendi*. C. V. İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 101.
- Tâhirî'l-Mevlevî (2005). *Nisâbü'l-Mevlevî Tercümesi*. (hzl.: Yakup Şafak, İbrahim Kunt). Konya: Tekin Kitabevi.
- Ceyhan, S. (2005). *İsmâîl Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi. s. 141-142.
- Gültekin, A. (2006). *İsmâîl Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârifte Hadis (Altıncı Cilt Örneği)*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık. s. 142-146.
- Ceyhan, S. - Topatan, M. (2008). *Mesnevî'nin Sırrı*. İstanbul: Hayy Kitap s. 14-18.
- İsmâîl Rüşûhî Ankaravî. (2008). *Minhâcü'l-Fukarâ*. (Hzl.: Safi Arpağuş). İstanbul: Vefâ Yayınları.
- İsmâîl Rüşûhî Ankaravî. (2008). *Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye*. (hzl.: Mehmet Demirci). İstanbul: Vefâ Yayınları.
- Şentürk, A. A. - Kartal, A. (2011). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları. s. 477.
- ⁷¹ İsmail Rüşûhî'nin Mesnevî Şerhi üzerine yapılan akademik çalışmalar şunlardır:
- Taştan, E. (2009). *İsmâîl Rüşûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I. Cilt Çeviriyazı-İnceleme*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rüşûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ambrosio, A. F. (2012). *Bir Mevlevî'nin Hayatı*, (Çev.: Ayşe Meral). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yalap, H. (2014). *İsmâîl Rüşûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Akdağ, R. (2023). *İsmâîl Rüşûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (III. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

transkripsiyon alfabesiyle aktarılmış hem de şerh üzerinde değerlendirmeler yapılarak yeni bilgilerle şârihin biyografisine eklemelerde bulunulmuştur.

İsmâîl Ankaravî, 16. yüzyılın ikinci yarısında Ankara'da doğmuştur. Doğum yerinden dolayı Ankaravî olarak da bilinmektedir. Mevlâna'nın Mesnevî'sini en iyi şerh eden kişi olarak sonradan "Hazret-i Şârih, Şârih-i Ankaravî, Şârih-i Mesnevî" olarak tanınmıştır. Şiir yazdığı ve mürettep bir divanı bulunduğu belirtilen Ankaravî, şiirlerinde Rûsûhî mahlasını kullanmıştır. Ankaravî ile ilgili ilk bilgi, Sahîh Ahmed Dede'nin eserinde yer alır. Söz konusu bilgide Sahîh Ahmed Dede, Ankaravî'nin ailesinden kalan mirasla ticarete başladığını, yolda hırsızlar tarafından mallarının çalınmasıyla elde kalan mallarını satmak için İstanbul'a gittiğini fakat malları yarı fiyatına elden çıkarmak zorunda kaldığını bildirmiştir (Sahîh Ahmed Dede, 2011: 278-279). Pek fazla kaynakta bulunmayan, bulunsa da tek kaynaktan gelmesi sebebiyle itibar edilmeyen bu bilginin Ankaravî'nin kendi beyanlarına dayandığı düşünülebilir. Mesnevî Şerhi'nin dördüncü cildinde İsmâîl Rûsûhî, "Her kürsüye çıkışında yol kesicilere, hırsızlara Allah'ın rahmet etmesi için dua eden vaizin hikâyesi" başlığı altında "Bu hikâye bu fakirin birkaç vech üzere hasbîhâli olmuştur" diyerek kendi hayatı hakkında bilgi vermeye başlar (Özdemir, 2013: 2).

Ticarete başlamadan önce fakr yolundakilerle ve meşâyihle alâkası vardır hatta onlara muhabbet besler. Fakat bu muhabbete rağmen derviş olmaya meyli yoktur. Buradan anlaşılıyor ki Esrar Dede, Ali Enver gibi tezkire yazarlarının Ali Canip Yöntem, Abdülbaki Gölpınarlı, Erhan Yetik gibi araştırmacıların, Ankaravî'nin Bayramî olduğu hatta bu tarikatta şeyhliğe kadar yükseldiği bilgilerine şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. İsmâîl Rûsûhî'nin fakr yolundakilerle ve meşâyihle ilgisi olduğu hatta onlara muhabbet beslediği sözü üzerinde düşünürsek de ailesinin Bayramiye tarikatı ile ilişkisi olduğu söylenebilir. Şârih de ailesinden dolayı bu çevreye yabancı değildir. Buna ilave olarak dervişliğe meylinin olmadığını söylemesi de Bayramiye tarikatı içinde şeyhliğe kadar yükseldiği bilgilerinin sorgulanması gerektiğini ortaya koyar. İsmâîl Rûsûhî'ye

Özdemir, M. (2013). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.

Bilge, B. (2022). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Güngör, Ö. (2019). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

babasından bir miktar miras kalmış, söz konusu mirasla ticaret hayatına atılmış ve ticarî hayatta kazanç elde etme üzerine kafa yormuştur. Bu sırada bazı malları ve nakdi hırsızlar tarafından çalınan Ankaravî, bu olaydan çok etkilenmiş ve eve gelerek hırsızların kendisine büyük zarar verdiğini düşünüp üzülmüştür. Daha sonra elindeki malı toplayıp bunlara biraz da mal ilave ederek İstanbul'a ticaret için gitmiş ancak tacirlerin hilelerinden haberdar olmadığı için elindeki malı yarı fiyatından aşağıya satmak zorunda kalmıştır. Sonunda bunlardan da nefret etmiş ve söz konusu tacirleri kendisine düşman bilerek ilim ve irfan elde etme yoluna girmiştir (Tanyıldız, 2010: 2; Özdemir, 2013: 3).

1591 yılında Mısır'a giden ve orada yedi yıl kalan Ankaravî için Mevlâna'nın yolu ve Mevlevîlik hayatı böylece başlamıştır. "Kahire'de bu dönemde bir Mevlevî tekkesi bulunmaktadır" (Ambrosio, 2012: 87). "Bu Mevlevî tekkesinin şeyhlik makamında Mısır'a Mevlevîliği taşıyan Dîvâne Mehmed Çelebi'nin müridi Sâfi Ahmed Dede'nin olabileceği aktarılır" (Ceyhan, 2005: 55). Ahmed Dede'nin tam olarak hangi tarihte Kahire'de olduğu bildirilmese de birçok kaynakta Kahire Mevlevîhanesinde şeyhlik yaptığı yer almaktadır (Gölpınarlı, 2006: 121).

İsmâil Rüsûhî, Mısır'da yedi sene gece gündüz ilim tahsiliyle uğraşmış ve Mesnevî okumada ruhsat sahibi olmuştur. Bu sırada tütün kullanmanın haram ve helal oluşu üzerine bir tartışmaya dâhil olmuş ve bu konu hakkında *Risâle-yi Keffu'l-Lisân alâ Hükmi'd-Duhân* adlı eserini yazmıştır. Mısır'da bu tartışma devam ederken Ankaravî, 1599 yılında memleketi Ankara'ya dönerek Mesnevî okumalarına başlamıştır (Tanyıldız, 2010: 3; Özdemir, 2013: 6).

Yedi sene kaldığı Mısır'dan Mesnevîhan olarak Ankara'ya dönen İsmâil Rüsûhî, burada Mesnevî okumalarına başlamış ve vaazla meşgul olmuştur. Bu esnada Mesnevî'nin sırlarını insanlara açıklamaya çalışmıştır. Bu irşat faaliyeti esnasında çevresinde kötü düşünceli insanlar ortaya çıkmış ve Ankaravî'ye kin gütmeye, kötülükler yapmaya başlamışlardır. Hatta bu düşmanlık, bir süre sonra Hazret-i Şârih'in katline hükmetmeye kadar varmıştır. Bunun yanı sıra Ankara'da bulunduğu süre içinde düşük bir maaşla geçinmek zorunda olduğu için ekonomik sıkıntılarla da boğuşan Mesnevî şârihi, yaklaşık yedi sene sürdürdüğü irşat faaliyetinin ardından H 1015 (M 1606-1607) yılında Konya'ya gitmiştir (Tanyıldız, 2010: 3; Özdemir, 2013: 6; Yalap, 2014: 6). İsmâil Rüsûhî'nin, Ankara'dan Konya'ya gidişiyile ilgili bir göz rahatsızlığından bahsedilmektedir. Sahîh Ahmed Dede, Ankaravî'nin hem kendisine kin güdenlerden uzaklaşmak hem de göz rahatsızlığına ilaç bulmak ümidiyle Konya'ya gittiğini ifade etmiştir (Sahîh Ahmed Dede, 2011: 286). Söz konusu bilgi doğruysa Mesnevî Şerhi'nin dördüncü cildinin mukaddimesinde bahsedilen göz rahatsızlığı da

düşünüldüğünde gözlerindeki hastalığın hayatı boyunca onu etkilediği söylenebilir.

Burada I. Bostan Çelebi'ye intisap etmiş ve onun küçük kardeşi Ebû Bekir Efendi'nin dervişi olmuştur. İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî'nin, I. Bostan Çelebi döneminde Konya'ya geldiği ve ondan feyz aldığı Sâkıb Dede'nin *Sefîne*'sinde de bildirilmektedir. 1001 günlük çilesini Konya'da tamamlayan Ankaravî, 1610 yılında I. Bostan Çelebi'nin iradesiyle yirmi bir yıl şeyh olarak görev yapacağı Galata Mevlevihâne'sine gitmiştir. Sahîh Ahmed Dede'nin verdiği bilgiye göre bu dönemde Yahya Efendi Rumeli Kazaskeri, Kemal Efendi Anadolu Kazaskeridir. Ankaravî'nin İstanbul'a geldiğini haber aldıklarında onu ziyarete gidip vaaz ve sohbetinde bulunmuşlardır (Sahîh Ahmet Dede, 2011: 289).

Galata Mevlevîhanesinin yedinci şeyhi olan Ankaravî'nin buraya gönderilmesiyle ilgili olarak iki sebepten bahsedilir: Birincisi Mevlevî tarikatının zayıflayan etkinliğinin tekrar artırılması; ikincisi de tasavvuf erbabına ve Mevlevî tarikatına yönelik eleştirilere, özellikle Kadızadelilerin eleştirilerine cevap vermektir. Ankaravî de yazdığı eserlerle Kadızadelilerin eleştirilerini bertaraf etmeyi başarmıştır. Bunun yanı sıra Ankaravî, tasavvufî düşünceyi felsefi temeller üzerine kurgulamış ve Kadızadelilerin tasavvuf aleyhine fikir ve icraatlarına rağmen tasavvufa itibar kazandırmıştır (Ceyhan, 2005; Tanyıldız, 2010; Özdemir, 2013).

Ankaravî, Mesnevî şerhine ilk 18 beyit şerhiyle 1619 yılında başlamış ve 1626 yılında şerhini tamamlamıştır.

Muallim Naci'ye göre Kadızadeliler'in baskısı sebebiyle bir süreliğine İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan Ankaravî, tekrar İstanbul'a dönmüş ve 1619 yılında Mesnevî'nin ilk 18 beytinin şerhiyle başladığı şerhini 1626 yılında tamamlamıştır. Kadızade Mehmet Efendi'nin Konya'dan İstanbul'a mahvolmuş bir şekilde dönüşüne işaret eden Ankaravî, "Bizim hizmetimiz kendilerini tarikat-ı Muhammediyeye nisbet edenlerin zayıf kalplerini tasavvuf ve Allah yoluna ısındırmak için kitap yazmak, zahirde tasavvuf ve tarikatları tenkit edenlerin batınına iyilikle karşılık vermekten ibarettir. İnkarcılar, hasetçiler, zarar verenler artık def edilmişlerdir. Bedenin uzuvları başsız kalmıştır. Bizim de onlara cevap sadedinde yazdığımız eserler tamamlanıp nihayete ermiştir. Bundan sonra öte âleme gidişimiz yakındır." sözleriyle vefatının yaklaştığını hissedip dile getirmiştir (Ceyhan-Topatan, 2008; Tanyıldız, 2010).

Ankaravî'nin vefatıyla ilgili kaynakların birleştiği tarih 1041 (1631-1632) yılıdır.

Fâtihü'l-Ebyât

Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı döneminde yaşamış olan Ankaravî, dönemindeki olaylara kayıtsız kalmamış velûd bir kalemdir. Mensubu bulunduğu Mevlevîliğe dair onlarca eser kaleme alan şârihin en önemli eseri ise *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı Mesnevî şerhidir. Eser, Sürûri'nin (ö. 1561) Farsça, Şem'i'nin (ö. 1600) Türkçe şerhinden sonra Anadolu sahasındaki ilk tam Türkçe Mesnevî şerhi olarak kabul edilmektedir.

Müellif Mesnevî'nin özünü teşkil eden ilk 18 beyit şerhini, Mesnevî'nin tamamını şerh etmeden önce 1619 yılında Fâtihu'l-Ebyât adıyla kaleme almıştır. Fâtihu'l-Ebyât üzerine Semih Ceyhan ve Mustafa Topatan çalışmışlardır.

Ankaravî, Fâtihü'l-Ebyât'ın mukaddimesine hamd ile başlar ve devamında Mesnevî'yi okuyup açıklamaya başladığında bazı dostlarının Mesnevî şerhindeki mânâ ve marifet incileri, sırlar ve incelikler yazıya geçirilsin, böylelikle güzel bir kitap ortaya çıksın; şayet Mesnevî'nin bütün beyitlerine şerh yazılmasa bile en azından ilk 18 beyit şerh edilsin, talepleri doğrultusunda şehre başladığını beyan eder. Ankaravî, "Yardım isteyen asla geri çevirme" (Duhâ 10) ayetine uyarak dostlarının Mesnevî'den nasiplenmelerini isteyerek Mesnevî'nin ilk 18 beytinin ve bazı anlaşılması zor sözlerin şerhine başlamıştır. Bu doğrultuda eserine Fâtihü'l-Ebyât adını vermiştir. Müellif, Mesnevî'nin 1. cildindeki Arapça dibâceyi Türkçe şerh etmiş, bu şerhe daha önce Arapça dibâceye yapmış olduğu Arapça şerhte (Simâtu'l-Mûkinîn) yazıya geçirmediği kısımları ilave etmiştir. Şârihin Arapça şerhte yazıya geçirmediği mânâ incilerini ve inceliklerini de bu şerhe ilave ederek şerhi okumak isteyenlerin daha çok faydalanması ve daha kolay okumalarını amaçladığını dile getirmiştir.

Rüsûhî, Mesnevî'nin tamamına yazdığı şerhte olduğu gibi Fâtihü'l-Ebyât'ta da öncelikle cümlelerin ve ibarelerin gramatikal yönden çözüm ve izahıyla şerhine başlamıştır. Mesnevî'nin ön sözündeki "hazâ kitâbü'l-Mesnevî" ifadesini gramatikal olarak şerh etmiş, Mesnevî kelimesinin anlam evrenini de etraflıca izah etmiştir. Müellif, Mesnevî'nin Arapça dibacesini cümle cümle, öncelikle gramatikal olarak sonrasında ise anlam yönüyle şerh etmeye başlar. Rüsûhî, sadece Fâtihü'l-Ebyât'ta değil, büyük şerhinin tamamında kendinden önce yazılmış olan şerhlere atıflar yapar. Mesela bunlardan birisi Fâtihü'l-Ebyât'ta Mesnevî'nin Arapça dibâcesindeki "o dinin usulünün usulünün usulüdür" ibaresi üzerine yapmış olduğu açıklamadır. Burada Sürûri'nin "Din ilmi fıkıh, tefsir ve hadis olarak üç ilimdir." beyanının üzerine Ankaravî başka tasnif yapmış ve bu üç ilmi "kelam, ahlak ve tasavvuf" olarak sıralamıştır. Sırların keşfedilmesi ilmini,

Mesnevî kitabının temel konusu olarak gören Ankaravî, Mesnevî kelimelerinin aslı olan ahlak ilminin aslı olan tasavvuf ilmine dairdir, demektedir. Şârih devamında, Mesnevî'nin konusunun kalbin hâllerinin aslı olduğunu izah etmiştir.

Ankaravî, Fâtihü'l-Ebyât'ta bugün bile Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin aleyhine söz söylemek isteyenlerin sözde kanıt olarak ileri sürdükleri, Mesnevî'nin Arapça dibâcesinin fıkhi ve tasavvufî yönden şerhine önem vermiştir.

Dibacenin bundan sonraki kısımlarında Mevlâna, eserinin niteliklerini yazmış, Ankaravî de bu niteliklerin neler olduğunu ve okuyanın bu ifadelerden ne anlaması gerektiğini şerh etmiştir. Şârih, Arapça ön sözdeki "Mesnevî Allah'ın en büyük fıkhdır." ibaresini Mesnevî'nin hakikat ve sırlar içeren en yüce ilme dair olduğunu, keşif ilminin Allah'ın ilhamıyla olup beşeri öğretime, düşünmeye ve içtihadı dayalı bir ilim olmadığını izah etmiştir. Rûsûhî'nin Fâtihü'l-Ebyât şerhi de müellifin diğer felsefi eserleri gibi daha çok felsefi ontolojik yaklaşım içermektedir. Mesela Mesnevî'nin ön sözündeki bir diğer ifade olan "Mesnevî Allah'ın en aydın yolu ve en açık delilidir." ifadesini Ankaravî, "Mesnevî Allah'ın en açık delili ve en baskın hüccetidir ki ulûhiyet mertebesine işaret eder ve delalette kalanlara rehber, delil ve bürhandır" şeklinde şerh etmiştir. Mesnevî'yi bir nur olarak nitelendiren Mevlâna'nın bu ifadesini de Ankaravî, "Mesnevî beyitleri mânâ hazinelerine sahiptir, bir kimsenin kalbinde Mesnevî'nin nuru varsa Mesnevî'nin mânâ misbahından onun kalp evi nurlanmış demektir" diye yorumlamıştır. Mesnevî beyitleri, kandil konan penceresiz küçük kandil hüccesine, beyitlerin mânâları da kandile teşbih edilmiştir. Nasıl ki sabah ışığı gece karanlığını giderirse Mesnevî'nin ışığı da aklın karanlıklarını ortadan kaldırır; küfür, isyan, gaflet ve cehalet gibi hasletler aslında aklın karanlığıdır. Mesnevî'nin aydınlatması ise sabahın aydınlatmasından daha çoktur. Mesnevî ariflerin kalplerinin çeşmeleri ve meyve veren dalları olan cennetlerdir. Buna göre ilim meclisleri cennet bahçelerine, ilim ise cennet ağacına teşbih edilmiştir. Dolayısıyla Mesnevî, ariflerin cennet bahçeleri ve bostanlarıdır. Mesnevî'nin beyitleri ve mânâları ise meyve veren ağaçlar gibi hakikat meyveleri ile ince mânâ çiçekleriyle yüklenmiştir. Mesnevî çeşmesi ise bir sebildir. Dibace bölümünün genelini şerhinde Ankaravî, Mesnevî'nin hasletlerine atıflar yapmaktadır. Mesnevî, bir çeşme olarak Mevlâna'nın içtiği ve yolunda giden evlatları için de yapmış olduğu bir vahdet çeşmesi, makam ve keramet ehline en hayırlı durak ve dinlenme yeridir. Herhangi bir kimse Mesnevî'nin herhangi bir yerine nazar eder ve beyitlerini iştirse dinlenir ve sükûnete kavuşur. Dolayısıyla hayırlı ve iyi kimseler Mesnevî'den yerler ve içerler. Burada hayırlı işler yapan iyiler, kalp cennetleri ruh bahçeleri kıymetinde olan Mesnevî'nin kelime dallarından marifet ve bilgi

meyveleri yerler, latif söz çeşmelerinden zevk ve şevk şarabını içerler. Nefs ve âlem kayıtlarından kurtulup özgür olan kimseler, Mesnevî’den ferahlanırlar. Mevlâna, Mesnevî’yi Nil’e teşbih etmiştir. Dolayısıyla Mesnevî, Nil suyu gibidir; zamanın Musa’sına tabi olanlar ve arzu ile şehvetlerini terk etmekte sabırlı olanlar için Mesnevî, lezzetli bir sudur. Firavun gibi nefesine tabi olan yüzüzler, Mesnevî’nin suyunu içmek için bir araya gelseler de bundan zevk alamazlar. Nefis ehlinin içtikleri bu su, içlerinde dalalet ve sapkınlık kanı olup akar. Mesnevî gönüllere şifa, hüznülere ciladır. Ruhun rahatsızlıklarına, kalbin hastalıklarına şifanın ta kendisidir. Mesnevî, Kur’an hakikatleri ve sırlarını da keşfedicidir, Kur’an remizlerini ve işaretlerini açıklar. Mesnevî, rızıkların bolluğuna vesile olur, ahlakı güzelleştirir. Mesnevî Kur’an’ın bir mânâsı olduğu gibi ilahi ilhamlarla Mevlâna’ya ilham olunup yüce mânâlar manzum şekilde dile getirilmiştir. Burada Mesnevî’yi yazanlara da işaret vardır ki bu Hüsametdin Çelebi’dir. Mesnevî’nin büyük bir bölümünü yazan da odur. Kalpleri ve ahlakları temiz olmayan ve Mesnevî’den gaflette olan kimseler Mesnevî’nin sırlarını idrak edemezler, ondan lezzet alamazlar. Dolayısıyla Mesnevî, âlemlerin efendi ve mürebbisinden aşama aşama kalbe indirilmiştir. Mesnevî, Hakk’ın mazharı olduğu için de batıl ona yaklaşamaz. Mesnevî’yi feyz vermedeki kemalinden dolayı Allah korur. Allah koruma açısından bütün mahlûkattan daha üstündür. Mesnevî’nin başka lakapları da vardır. Fakat bu lakaplardan sadece birkaç tanesiyle yetinilmiştir. Az çoğa işaret eder, kadehin dibindeki bir içimlik su, suların toplandığı göle işaret eder. Bir avuç tane, büyük bir harmana işaret eder ve Allah Tealâ’nın rahmetine muhtaç olan zayıf kul, Belhli Hüseyin oğlu Muhammed oğlu Muhammed’dir. Mevlâna, bir dua ile Allah, zayıf kulunun Mesnevî amelini kabul etsin, şeklinde dibacesine devam etmiştir (Ceyhan-Topatan, 2008: 136).

Mevlâna’nın dibacesi ve Ankaravî’nin şerhi şu şekilde devam etmektedir: “Şaşılacak hikâyeler, nâdir benzetmeler, şerefli sözler, inci misali anlamları hâvî, az söz ve çok anlamları olan zâhidler yolunu ve âbidler bahçesini içeren Mesnevî’yi etraflıca genişletmek için çabaladım.” Dibacedeki bu cümlelerin her ibâresini Ankaravî teker teker şerh etmiştir. Devamında Mevlâna, Mesnevî’nin yazılmasına vesile olan Hüsametdin Çelebi’ye övgülerde bulunmaktadır: “Ruhum, bugün ve yarınımın azığı, âriflerin yolundan gittiği şeyh, sünnet ve yakîn ehlinin imamı, halkın gavsı, kalplerin ve akılların muhafızı, mahlûkat arasında Allah’ın emaneti, Allah’ın güzidesi peygamberine ısmarlanmış kimse, Allah’ın seçkinleri arasında sıralanmışların Hüsameddin Çelebi’nin talebiyle Mesnevî’yi tanzim eyledim.” şeklindeki bu ifadeler Hüsametdin Çelebi’ye ve Mesnevî’nin hem yazılma vesilesine hem de yazılma sürecine işaretlerdir. Âriflerin önderi olan Hüsametdin Çelebi, kalp hazinelerinin muhafızı, akıl cevherini açıklayan hazinedardır. Yani o,

Allah'ın makbul ve seçkin bir kuludur. Hüsamettin Çelebi yüce arşın hazinelerinin anahtarı, arz definelerinin muhafızı, faziletler babası, hak ve din kılıcı Muhammed oğlu Hasan, zamanın Cüneydi, sıddık oğlu sıddık oğlu sıddık, aslen Rum diyarından Hüsamettin Çelebi'nin Allah ruhunu ve soyundan geleceklerin ruhunu kutsasın, ifadeleri Hüsamettin Çelebi ve Hüsamettin Çelebi'nin şahsında manevi soy üzerine değerlendirmelere işaret eder. Burada Mesnevî'nin yazım süreci dile getirilmeye çalışılmıştır. Mevlâna'nın Hüsamettin Çelebi için söylediği sözler ve onun için ettiği dualar Allah katında reddedilmez ve bu duanın faydası tüm yaratılmışları kapsar. Muhammedi mirasın varislerinin hayatları olduğu gibi ölümleri de insanlara hayırda bulunmaya devam eder, faydaları herkesi kuşatır. Hüsamettin Çelebi, öyle yüksek bir makam sahibi kimsedir ki ona valilerin, sultan ve kadıların çocukları yönelir. O, şeref elçilerinin, şeref ve ihsan taliplerinin tavaf ettiği bir Kâbe'dir. Hüsamettin Çelebi'nin eşiği, daima şeref ve ihsan taliplerinin ikbal kiblesi ve emeller Kâbe'sidir. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır; salat efendimiz Muhammed'e ehl-i beytine ve tüm ashabınadır (Ceyhan-Topatan, 2008: 137-149).

Ankaravî, Mesnevî'nin ilk 18 beytinin şerhine başlamadan önce dibace kısmını yukarıdaki gibi mensur tercüme ile şerh etmiştir. Akabinde Mesnevî'nin besmele veya hamdele ile başlamamasına dair açıklamalar yapar. Bilindiği üzere İslam kültüründe eserlere besmele ve hamdele ile başlamak önemli bir gelenektir. Ankaravî, şerhinde Ahmet bin Hanbel'den rivayetle "Allah'ı zikrederek başlanılmayan her ciddi iş kötürüm gibidir." hadisine atf yapar. Mevlâna, Mesnevî'ye bâ harfi ile başlamıştır. Bâ, besmele yerine geçen, birçok sırrı içeren bir harftir ve yine Ali bin Ebu Talip'ten rivayeten "Tevrat'ta İncil'de Zebur'da her ne var ise Kur'an'da, ba'da mevcuttur". Nitekim Fütûhât-ı Mekkiye'de Muhittin ibni Arabî'nin "Bil ki bâ harfi ilk varlıktır, ikinci varlık mertebesinde bulunur. Bâ harfi, şerefli bir harftir. Şerefinden dolayı Hak, aziz kitabına bâ harfi ile başlamış ve bismillâh demiştir. Aynı şekilde bütün surelere bismillâh diyerek başlanmıştır. Mesnevî'nin daha birçok sırrı derleyen harf ve hamd ile başlamasından öte, bâ harfinin nüktelerini de Ankaravî burada dile getirmiştir (Ceyhan-Topatan, 2008: 152). Şârih sonrasında Mesnevî'nin 18 beytini şerh eder, şerhini önce kelime kelime tercüme ile sonrasında da açıklamalarla zenginleştirme metodunu takip etmiştir ki bu metodunu sonraları kaleme alacağı büyük Mesnevî şerhi Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif te de kullanmıştır.

Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif

İsmail Rüsûhî, sadece bir Mevlevî şeyhi olmaktan ziyade kendi döneminde de çok eser kaleme almış velûd müelliflerden birisidir. Kendisinin 28 eseri

bulunmaktadır fakat bu çalışmanın konusunu da teşkil eden Mesnevî şerhi, onun hem kendi döneminde hem kendisinden sonra takip edilen ve izlenen eser olmasını sağlamıştır. İsmail Rüsûhî, Mesnevî sohbetleri esnasında arkadaşlarının onun söz ve yorumlarını beğenmeleri, Mesnevî'deki mânâ ve marifet incilerinin yazıya dökülmesini talep etmeleri üzerine şerhe başlamıştır. Şârih, öncelikle ilk 18 beytin şerhi olan Fâtihü'l-Ebyât'ı, akabinde Simâtu'l-Mûkinin adını verdiği Mesnevî'nin dibacesinin şerhiyle, Mesnevî'deki âyet, hadis ve Arapça beyitleri şerh ettiği Camiu'l-âyât adlı eserini kaleme almış ve sonrasında da büyük şerhine başlamıştır. Klâsik Türk edebiyatının dini muhtevalı eserlerinin birçoğunda olduğu gibi İsmail Rüsûhî de şerhinin yazım sürecinde manevi destek istemiştir. Mevlâna'nın ruhaniyeti de kendisine destek olmuştur. Dostlarının ısrarlarına rağmen bir müddet Mesnevî'nin şerhinde çekingen davranan şair, Mevlâna'nın ruh-ı şerifleri ve kalb-i latifleri tarafına tam bir teveccüh ile yönelip yardım talep eder. Mevlâna'nın ruhaniyeti tarafından gelen nurlar vasıtasıyla manevi feyizler ve ilmî açılımlar müellifin gönlüne yansiyarak coşkun bir şekilde dil mecrasına akmıştır (Ceyhan, 2005; Tanyıldız, 2010).

Ankaravî'nin şerhinin ilk basamağını Mesnevî'nin dibacesinin şerhi olan Simâtu'l-Mûkinin oluşturur. Şârih, Mısır seyahatinden sonra Mesnevî'nin Arapça mukaddimesini önce Arapça şerh etmiş, büyük şerhe başlarken de risalenin geliştirilmiş Türkçe tercümesini ve Fâtihü'l-Ebyât'ı da sonradan geliştirerek şerhin başına eklemiştir. Büyük şerhin yazımına 1621 yılında başlayan müellifin bu ilk telifinde Mesnevî beyitleri yazılmayıp beyit yerleri mîm ile işaretlenmiş; bununla beraber müellif tarafından kimi müşkül olduğu düşünülen beyitler yazılmıştır. 1621 yılında özellikle Derviş Ganem'in gayretleri ile şerhin genişletilmiş yazımına başlanmıştır. Bu metinde bizzat Mesnevî'nin Farsça beyitleri eklenmiş ve kâmil bir şerh yazılarak eksik kalan kısımlar da tamamlanmıştır. Mevlevî çevrelerinde yaygınlaşan ve kabul gören şerh, Derviş Ganem'in istinsah ettiği bu nüsha olarak kabul edilmektedir (Ceyhan, 2005; Tanyıldız, 2010).

Ankaravî, eserine eşyayı yokluk karanlıklarından kâf ve nûn mânâsıyla icat eden Allah'ın ismi ile başlar. Mesnevî kavramının anlamından hareketle Allah'ın mahlûkatı çift olarak yarattığına dair âyetlere yer verip salavat kısmından sonra peygambere, âline, ashabına, evliyaya, âlimlere ve salihlere övgü ve dua cümlelerine yer verir; eserini kaleme alma sürecine değinir. Ankaravî'nin mukaddime kısmında açık bir şekilde belirttiği gibi eserinin tam adı Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif'tir. "Ankaravî şerhinin adının Mecmû'atü'l-Letâif olması, Mesnevî'deki latife ve hakikatlerin şerh edilmesi, ibârenin mânâ seviyesindeki hakikatine tahkik edilmesidir. Şerhin Matmûratu'l-Ma'ârif kısmı ise

Ankaravî'ye göre küllî akıldan gelen latîfelerin, zâhir âlemindeki eserlerine marifetler ve ilimler denilmektedir. Marifetler ve ilimler latîfe ve hakikatlerin sûretleridir. Sûretler Mesnevî'de lafza bürünmüştür. Dolayısıyla şerh Mesnevî ibârelerinin fıkihtan tasavvufa kadar her bir İslâmî ilme taalluk eden yönünü cem etmeyi amaçlar. Bu da Ankaravî'nin tasavvufî düşüncede câmi tavrının bir gereğidir" (Ceyhan, 2005: 286).

Ankaravî, şerhinin genelinde yeri geldikçe atıf yaptığı eserleri ve müelliflerini de zikretmiştir.

Şârihin âyet tefsirlerinde zikrettiği isimler: Beyzavi, Cafer-i Sadık, Fahreddin-i Razi, Sahib-i Keşşaf, Cafer-i Sadık, Ebu'l-Leys, Medârik, İbni Esir, Kadı İyaz, Mevâfık, Kâşânî.

Hadis rivayetlerinde zikredilen isimler: Tirmizî, Ebu Hureyre, İbni Abbas, Hasan bin Ali, İbni Ömer, İbni Mesud, İbni Esir (Nihâye), Taberânî, İbni Mesud, Muaz bin Cebel, Cabir ibni Abdullah, Camiu's-Sagîr, Beyhâki, Ebu Davud, Ebu Ya'la, Ebu Eyyub, Abdullah ibni Kâl, Zemahşeri, İmam Büstî, Ebu Zer, Ebu Mâlik Eş'arî, Abdullah bin Cabir, İbni Mâce, Nesâi, Berrâ, Buhâri, Ebu Said, Cabir bin Semure, Ebu Kuhâfe, Ebu Mansur, Ebu Nuaym, Ebu Ümame, Hâkim, Hasan Basri, Müslim, Sabibü'l-Firdevs, Tarık ibni Şihab, İbni Âsakir, İmam Hasan, Zeyd bin Erkam, Vâsile, Üsame bin Zeyd, Ubade İbni Şâmit, Sevbân, Muaz, Enes bin Mâlik (Tanyıldız, 2010; Özdemir, 2013; Yalap, 2014; Güngör, 2019; Bilge, 2022; Akdağ, 2023).

Beyitleri yorumlarken görüşlerine başvurduğu isimler: Gazâlî, Mevlâna Câmî, İbni Arabî, İbni Fârız, Sadreddin-i Konevî, Sühreverdî, Davud-ı Kayserî, Feridüddin Attar, Cünayd-i Bağdâdî, Sürûri, Şem'î, Abdülkadir Geylânî, Ebu Talip el-Mekkî, Şâzelî, Rükneddin Alâüddevlî, El-Kuşeyrî, Necmeddin-i Kübrâ, Hakîm Senâyi, Abdullah Tüsterî, Şeyh Ebu'l-Hasan (Tanyıldız, 2010; Özdemir, 2013; Yalap, 2014, Güngör, 2019; Bilge, 2022; Akdağ, 2023).

Şârih, Mesnevî dibacesinin şerhinden sonra şu konulara temas etmiştir: Allah'ın âşıkları ve yolunun sâlikleri bir işe başladıkları zaman Allah'ın saadetli ismini zikrederler. Allah'ın ismiyle başlanmayan işin sonu kötü olur. Fâtihü'l-Ebyât'ta olduğu gibi Mesnevî okuyan kişinin aklına gelen Mesnevî'ye neden besmele ile başlanmadığına dair sorulara cevap verilir. Bu bölüm zaten yukarıda bahsedildiği gibi Fâtihü'l-Ebyât'ın genişletilmiş şeklindedir.

Ankaravî'nin Şerh Metodu

Şerhte, genel olarak Klâsik Türk edebiyatındaki şerh metinlerinde kullanılan yönteme benzer bir yöntem kullanılmıştır. Şerhlerde öncelikle şerh edilecek metin verilir. Metin gerekirse mensur veya manzum olarak çevrilip kelimelerin anlamları ve metnin gramer yapısı açıklanır. Metnin gramer yapısı ile kelimelerin anlam veya anlamlarından şârihin yorumuna geçilir. Ankaravî de eserinde klâsik şerh yöntemini çağının üstünde, ilmî bir titizlikle uygulamıştır.

Her şeyden önce İsmail Rüsûhî, şerhinin genelinde Arapça ve Farsça ibarelerin şerhinde “metin dilbilimsel çözümleme” diyebileceğimiz bir şerh yöntemi benimsemiştir. Müellif, kelimelerin anlamına, kelime ve ibârelerin cümle içindeki durumuna değindikten sonra mânâ boyutunu dile getirir. Metin dilbilimsel çözümleme ile Ankaravî'nin metnin akla gelebilecek tüm mânâlarının yakalamasına ve okuyucu zihninin de farklı mânâların keşfine zorlamasına vesile olan bu yöntem, günümüzde etraflıca incelenmeye muhtaçtır.

Mesnevî'nin özü olarak kabul edilen ilk 18 beytin şerhi konusunda Ankaravî, Fâtihü'l-Ebyât metnini büyük şerhinde yer yer tekmil etmiştir. Fakat felsefî ve tasavvufî beyitlerin şerhinde Mesnevî'nin diğer beyitlerine göre daha derin bir yorum gözlenmektedir. Müellif eserinde, kelime ve ibareleri kelime anlamından mecâzî ve terim anlamına, ilmî anlamından tasavvufî ve ıstılah anlamlarına kadar farklı boyutlarda değerlendirmiştir.

Eserin tercüme ve şerh metodu genel hatlarıyla düşünüldüğünde Mesnevî'de geçen konu ve hikâye başlıkları şerhin birçok yerinde sadece tercüme edilmiştir. Çoğunlukla konu bütünlüğü çerçevesinde ana hikâye başlıkları tercüme edilmiş, bazen başlığın tercümesinden sonra yorum da yapılmıştır.

Mesnevî beyitlerinin şerhine geçildiğinde ise Ankaravî'nin nasıl bir ilmî yöntem kullandığı görülmektedir. Mesnevî'deki beyitler, eserin genelinde beyit esasına göre şerh edilmiştir. Metinde önce Mesnevî beytinin Farsçası “Mesnevî “başlığı ile verilmiş, devamında beyit tercümesi ve şerhi yapılmıştır. Konu bütünlüğünü sağlamak için bazı beyitler birbiriyle bağlantılı bir şekilde şerh edilmiş, anlaşılmasının zor olduğu düşünülen kimi beyitler de beyit esasına göre müstakilen ve kelime kelime şerh edilmiştir.

Ankaravî, Mesnevî beyitlerini bazen bir veya birkaç cümleyle kısa ve az sözle anlatma yoluna gider. Bazı beyitleri, muhtemelen muhatap tarafından kolay anlaşılacağını düşündüğü için ya tercüme etmekle ya da birkaç cümleyle anlamı biraz daha belirgin hâle getirmekle yetinir. Bazen de birkaç beyti bir arada

değerlendirmiştir. Şerhi “mücmel şerh” ve “mufassal şerh” örnekleri olarak iki başlıkta değerlendirebiliriz:

Mesela aşağıdaki örneklerde müellif beytin sadece tercümesini vermiştir. Bu örnekler çoğunlukla hikâye anlatımlarında tercih edilir.

(424) Mesnevî

An Mesîha mürde zinde miküned

V'ân cuhûd ezhuşm seblet mikened

Ol Mesîhâ öliyi diri eyler ve ol cuhûd gazabdan bıyığını ve sakalını koparur

(430) Mesnevî

Sâhib-i mâlî vü hâlî pîş-i pîr

Hedye bi'ristâd k'ez vey büd habîr

Bir hâl ü mâl sahibi kimse şeyhün katına hediye gönderdi ki şeyhün hâinden habîr idi

(431) Mesnevî

Çâr şad dînâr bergûşe-tabak

Nîm dînârî diğeri ender varak

Dört yüz dinar tabak gûşesi üzre yarım dinar dahi kâğıd içre konmuş

(1040) Mesnevî

Hânehâ vü kasrhâ vü şehrhâ

Kûhhâ vü deşthâ vü nehrhâ

Hâneler ve kasrlar ve şehirler taglar ve sahralar ve ırmaglar” (Yalap, 2014: 79-80)

Şârih, bazı beyitleri anlam özelliklerini ve asıl kastedilen mânâyı vurgulayarak ayrıntılı şerh yapar. Kelimelerle ilgili de bolca açıklamaların olduğu bu şerh, mufassal şerh örneğidir:

(499) Mesnevî

Hem mukallid nîst mahrûm ezsevâb

Nevha-gerrâ müzd bâşed derhisâb

Mukallid hem sevâbdan hâlî ve mahrûm degüldür nevhâger olanlara hesâbda müzd olur yani ücretle nevha kılanlara yevm-i hesâb rûz-ı cezâda ecr ü sevâb virülür nitekim diyâr-ı Arabda bir kimsenün meyyiti olsa ücretle bazı nevhagerler tutarlar gelüp ol meyyitün üzerine taklidiyle nevha ü feryâd iderler bade anların müzdini vü ücretini her ne ise virürler pes taklid ile va'z u nasihatda nevha eyleyen kimse dahi âhirette müzd ü sevâbdan mahrum olmaz” (Yalap, 2014: 80)

Kimi beyitlerde hem kelimelerin dil bilgisi açısından açıklamaları yapılır hem de diğer şârihlerin bu beyitleri nasıl yorumladıkları da izah edilir. Bu şerh

yönteminde kelâm-ı kibarlarla şerh zenginleştirilir ve şerhin anlaşılması kolaylaştırılmış olur. Mufassal şerh örnekleri içinde değerlendirebileceğimiz bu şerh metodunda âyetlerden, hadislerden, diğer eserlerden, müellifin kendi eserlerine göndermelerden faydalanılmıştır. Bu şerhte âyetlerin nüzûl sebebi veya hadislerin râvîleri açıklanmış, alınan kaynakların isimleri belirtilmiştir. Metafizik konularda felsefe okullarının tartışmalarına bile yer verilmiştir. Gerçekten bu yönüyle İsmâîl Ankaravî, Türk edebiyatında şerh alanında müstesna ve öncü bir yere sahiptir.

“(507) *Mesnevi*

Rûstâyî şüd derâhur sûy-ı gâv

Gâvrâ micüst seb ân günc kâv

Rûstâyî ahurda gâvî cânibine gitdi ol ahmak sığır gice ile öküzünü taleb eyledi bu mısra’da olan günc kâv lafzında birkaç manâ câyizdür evvelâ gâv kâf-1 Fârisiyle sığır manâsına olduğu üzere nitelik şerh olundu sâniyan kâf-1 Arabiyle dilir manâsına dahi gelür bu takdir üzere manâ ol kavî ahmak giceyle gâvni istedi demek olur bu iki vech üzere bile künc kâf-1 Arabînün kesri ve yânun sükûnuyla ebleh demekdür gâvın sıfatı olur ammâ bazı nüshada künc kâfun zammıyla ve nûn-1 sâkine ile vâkı olmuştur bu takdir üzere bucak mânâsına olur ve kâv u kâviden lafzından kazmak mânâsına olur künc kâv bucak kazıcı demek olur ve manâ ol bucak kazıcı gice ile kâvını istedi demek olur ammâ akl-1 selîm vü tab-1 müstakîm sâhibine bu zâhirdür ki mahalle mülayim ü münâsib degüldür Allahu alem bu nüsha nâsihün sehvindendür Sürûrî Efendi bu manâyı ihtiyâr eylemişdür lâkin evvelkiler evlâdur (Yalap, 2014: 81)

Bilindiği üzere Mesnevî aruz vezni ile kaleme alınmıştır. Şârih de Mesnevî’nin anlamında bir bozukluğa sebep olmamak için olması gereken söz dizimini belirtme ihtiyacı duymuş, kelimelerin yazılış biçimlerini ve okunma ihtimallerini dikkate almıştır. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi müellif, Mesnevî’nin farklı nüshalarında kullanılma ihtimali olan kelimeleri değerlendirmiş ve konu bütünlüğünü de dikkate alarak tercihlerde bulunmuştur. Ankaravî kelimelerin yapısına ve okunuşuna çok sık değinir. Şerhinde kelimelerin vasf-1 terkibi olup olmaması, müfred veya cem olması ihtimallerini göz önünde bulundurarak ibareleri buna göre tercüme ve şerh etmiştir (Tanyıldız, 2010). Ankaravî’nin şerhinde gözle görülür şekilde siyak ve sibaka da riayet edilmiştir.

Şerhin özellikle müşkül kısımlarında müellif, şerhine dayanak ileri sürdüğü fikirlere ilişkin bazı kavramları etraflıca açıklama ihtiyacı duymuş ve burada beyti şerh ederken dayanak olarak kullandığı âyetleri, hadisleri, beyitte geçen bazı

kavramları, şerhinde misal gösterdiği ve atıf yaptığı diğer nazım veya nesir örneklerini de çoğunlukla şerh etmiştir.

Ankaravî şerhinin bir diğer önemli özelliği de şârihin ilmî ve sağlam bir üslûba sahip olmasıdır. Beytin anlamında bir sıkıntıya düşürme ihtimaline karşı Ankaravî, muhatabını çeşitli izahlarla sık sık uyarmıştır. Kendinden önce yazılan Mesnevî şerhlerini de gören Şârih, bu tür durumlarda yazılanları değerlendirerek açıklamalarda bulunmuş, kimi zaman da belagat kurallarını mukayese etmek ve örnek vermek için kullanmıştır:

“... şeytan ana redîfdür beyt-i evvelde dūr-dest baîd ü tavîl manâsınadır ammâ Şem’î dur-dest manâsına virmişdür eger ol bedbaht sensiz sefere gide âverd sâhibidür dimişdür bu takdir üzre zü zâl-i muceme ile Arabî olur sâhib manâsına lâkin sahih olan nüshalarda cemîan dâl-i muceme ile dūrdest vâki olmuşdur ve Cân-ı Âlem dūr-dest imlâsının dūr dest manâsına tahammüli olduğunu görüp...” (Bilge, 2022: 199) “...şemriht lafzında riht müteaddidür ve mânâ şol kimsenin rızâsı ve murâdı için ki o şem dökdi demek olur ve şem’i dükendi murâd mumcıdur ve bu mahalde bir sebîl kinâye Hüdâ-yı Teâlâ murâd olur ve lâkin Şem’î bu manâya vâkif olamayup sehv eylemişdür kezâlik Cân-ı Âlem dahi Şem’îyi taklîd eylemişdür (Bilge, 2022: 375)

“...begüftüde olan yâ hikâye içindür hitâb için degildür gaflet olunmaya ki Şem’î merhûm Cân-ı Âlem merhûm hitâb için zann eylemişdür anlarun virdüğü manâ ihtiyâr kılınmaya...” (Güngör, 2019: 420).

Ankaravî şerhinde kendinden önceki şârihlerin gözden kaçırdıkları, göz ardı ettikleri veyahut yanlışla düştükleri yerleri de sık sık belirtmiştir. Müellif, hemen tamamıyla şârihlerden alıntı yapıp onların yazdıklarını değerlendirmiş ve olması gerektiği şekle sokmuş; kendinden önce yazılan şerhleri okumuş ve yeri geldikçe de onlardan faydalanmıştır. Ankaravî, diğer şârihlerden söz ettiği kısımlarda onlara katılmadığı noktaları belirtmekten çekinmemiş, onlardan alıntılar yaparak destekleyici cümlelerle onların yorumlarını değerlendirip zenginleştirmiştir. Fakat Ankaravî, Şem’î’nin şerhine dair sık sık tenkitlerde bulunmuştur. Şem’î’nin şerhinde katılmadığı noktaları işaret ederken gerekçelerini de yazmıştır:

“...Hazret-i Mevlâna Mesnevî-yi şerîfi tamam eyledükde çok geçmeyüp vefât eylemişlerdür ve Sürûrî ve Şem’î bu beyitte Şeyh Sâdi ve Mevlâna Hâfız’un târihlerün irâd idüp Şeyh Sâdi’nün zâtı kelâmına gâlip ve Monla Hâfız’un kelâmı zatına gâlip ve Hazret-i Mevlâna’nun zâtı kelâmıyla beraberdür dimeleri mahalle münasip olmayan kelâmı beyt-i şerîfün manâsına ikhâm u idhâl eyledüklerinden...” (Yalap, 2014: 100).

“...Şem’î merhum bu beyte zîrâ sen nâme vü rik’anun ehli oldun yani senünle ırakdan söyleşmek gerekdür musâhip ü yâr ve hemhâne olmadun yani lâyük degüldür ki sen bana karîn ü dost u hemhücre olasın dimişdür lâkin siyâk u sibaka münasip degüldür...” (Yalap, 2014: 326).

“...acebdür Şem’î’den ki bu mahalde akl-ı selîme ve tab-ı müstakîme bunlar istifham inkârı manâsına olmak rûşendür dimiş hâlbuki bu manâları tab-ı sakîm olandan gayrısı ihtiyâr eylemez ve kelâm-ı ekâbire ednâ irfânı olan bu güne söz söylemez...” (Yalap, 2014: 399).

“Cân-ı Âlem merhûm dir ki sitem est takdîrinedür bu münâsib degüldür Sürûrî Efendi dir ki lafz-ı sitem mısra’-ı sâniye merhûndur güftem lafzından mu’ahhar olub ze gerden birûn endâhtem ibâretine mukayyed olmak üzre ma’nâ çün haber güftem sitem râ ze gerden birûn endâhtem bu takdîr ü te’hir ü takyîd dahı nev’an külfetden hâli degüldür Şem’î merhûm dir ki sitem râ takdîrine olup böyle olmak rûşendür” (Akdağ, 2023: 1008).

“...Şem’î merhûmun ve Cân-ı Âlem merhûmun itdükleri te’vîller bu mahalde yerinde olmaz...” (Güngör, 2019: 896).

Ankaravî’nin Cân-ı Âlem’e (ö. 1609) dair yapmış olduğu bu atıflar doğrultusunda, Cân-ı Âlem’in Mesnevî’nin tamamını şerh ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Konuyla ilgili Güngör’ün doktora tezindeki değerlendirmeler de bu doğrultudadır (Güngör, 2019: 221).

Ankaravî’nin Mesnevî’nin şerhinde, kelimelerin anlamı ve etimolojisi hakkında ayrıntılı bilgiler veriyor olması da eserin kıymetine ve yöntemine dair önemli bir işarettir. Rûsûhî, yazım benzerliğinden dolayı kelimelerin farklı okunma ihtimalleri, vezin ve kafiye zaruretiyle vokallerdeki uzama ve kısalma ihtimallerini göz önünde bulundurarak şerhte bu konuda değerlendirmeler yapmış, kelimelerin muhtelif anlam ve telaffuzlarından hareketle yorumunu genişletmiştir. Arapça kelimelerin bâb ve harekelerinde görülen ihtimaller şârihin dikkatinden kaçmamıştır. Beyitleri yorumlarken kelimelerin birincil anlamıyla yetinmemiş konuyu çözmek için kelimelerin başka anlamlarını da şerhine dâhil etmiştir. Mesnevî’nin anlam dünyasını yorumlamayı hedefe alan müellif, şerhin büyük kısmında kelime bazında değerlendirme yapmamıştır. Bununla beraber ihtiyaç duyulması hâlinde kimi kelimelerin gramatikal yapısına değinme ihtiyacı hissetmiş, Arapça beyit ve ibarelerin şerhinde ise dil bilgisel açısından çok zengin açıklamalar yapmıştır (Tanyıldız, 2010).

İsmail Rûsûhî, Mesnevî şerhinin genelinde kendi dönemindeki Kadızadelerin tasavvuf aleyhine yönelik tavırlarına bir cevap olması hasebiyle bir

savunma pozisyonundadır. Şerhin çoğu yerinde Mesnevî'nin içerdiği mânâları ve sırları da tasavvufi olarak göz önüne getirmeye çalışmıştır.

Ankaravî, şerhinde bugün edebiyat araştırmacılarının tenkitli neşir adını verdiği bir tekniğe de ciddi anlamda yaklaşmıştır. Kimi beyitlerin diğer nüshalarda olup olmadığını varsa nasıl ve ne şekilde yazılı olduğunu, nüshalar arasındaki farkların metnin anlamına ne denli etkisi olabileceğini değerlendirmiştir. Şârih, farklı nüshalardaki farklı beyitleri de kıyaslama yapabilmek için şerh etmiştir. Müellif, Mesnevî mefhumlarını çözerken eserin üslup özelliklerine de değinmiştir. Dolayısıyla Ankaravî, şerhinde Mesnevî'ye teorik anlamda bakışını da yansıtmıştır.

Ankaravî'ye göre Mesnevî, Kur'an'ın önemli bir açıklayıcısıdır. Dolayısıyla Kur'an ve hadis-i şerifler de Mesnevî'yi etkilemiştir. Ankaravî, şerhinin genelinde Kur'an ve hadisten örnekleri sık sık kullanmıştır. Şerh kaynaklarının başında gelen hadislerden ve Kur'an'dan alıntılar Ankaravî'nin fikirlerini desteklemek ve muhababını ikna etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu husus Kadızadelilerin tasavvuf ve tasavvufi eserlerin peygamber ve Kur'an yolundan bir aykırılık ve sapkınlık olarak görülmesine dair fikirlerini de ilzam etmekte önemli bir yöntem ve delil olarak görülmelidir. Dolayısıyla müellif şerhini muhtelif dinî kaynaklardan alıntılarla güçlendirmiştir.

Şârih, kelimeleri açıklarken âyet, hadis, şiir ve sözlüklerden sıkça faydalanmıştır. Mesela Ankaravî, şerhinde bir âyetten, hadisten yararlanacaksa bunu bir açıklama cümlesi ile belirtmiş; ihtilafı olan kelimeleri açıklarken de kaynak esere doğrudan başvuru yapmıştır. Şârih, şerhinde mevzuyu en iyi şekilde anlatmak ve okuyucu tarafından da en doğru şekilde anlaşılmasını sağlamak için Kur'an, hadis, peygamberler tarihi, dinler tarihi, tasavvufi ve felsefi kaynaklardan, diğer şark klasiklerinden, kendisinin ve Mevlâna'nın diğer eserlerinden alıntılar yapmıştır.

Bugünün bilimsel şartlarında değerlendirildiğinde bile Ankaravî'nin Mesnevî şerhi kendi çağının çok ötesinde ilmî bir metin şerhi niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte Mesnevî, tasavvufi bir metin olduğu için Ankaravî de doğal olarak açıklamalarında sık sık tasavvufi kaynaklardan yararlanmış ve bunlara atıflar yapmıştır.

Eserin teorik zemininde en çok atıf yapılan kişi Şeyh-i Ekber İbni Arabî'dir. İsmail Ankaravî'nin eserindeki İbni Arabî'ye dair atıflar, şârihin hem kendi döneminde hem de kendinden sonraki dönemlerde tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü unutulmamalıdır ki İbni Arabî, lehinde konuşanlar için önemli

bir mutasavvıf; aleyhinde konuşanlar içinse katledilmesi vacip olan birisidir. İbni Arabî'nin, Ankaravî'nin fikirlerini bu kadar derinden etkilemesi birçok araştırmacının da dikkatini çekmiştir. Bunun arkasındaki temel gerekçenin İbni Arabî'nin tasavvuf felsefesini sistemleştirmesi olarak görmek mümkündür.⁷²

İbni Arabî, tasavvufun kavram kısmını oluşturmuş, tasavvufu sistematik bir noktaya taşımış ve kendinden sonraki pek çok mutasavvıf tarafından da kullanılan vahdet-i vücûd nazariyesini sistematik bir hâle getirmiştir. Tasavvuf edebiyatında türlü teşbih ve mecazların anlam evreni Arabî'nin bu fikirleri üzerine inşa edilmiştir, demek yanlış olmaz.

Ankaravî, Arabî'ye yapmış olduğu atıf kaynaklarını eserinde zikrettiği gibi yeri geldikçe kendine de atıflarda bulunmuştur.

İsmail Rûsûhî'nin şerhine yönelik eleştirilen başında gelen bir diğer husus ise şârihin hem kendi döneminde hem de kendisinden sonra Mesnevî'nin muallak olan 7. cildini şerh etmesi esasına dayanır. Bu konuda kendisi de Mesnevî'yi şerh eden Ahmet Avni Konuk'un değerlendirmesi bulunmaktadır. Ahmet Avni Konuk, kendi Mesnevî şerhinin yazılması hususunda "Bu şerhimin metin itibarıyla esası Ankaravî hazretlerinin nüshası olduğunu yukarıda yazdım" demektedir (Konuk, 2011: 39). Konuk, Mesnevî'nin 7. cildine dair kesin ve net hükmünü "7. cildi yazan her kim ise kendisinin şiirdeki kuvvetine ve ilm-i zâhirideki rûsûhuna istinaden mahzâ Mesnevî-i şerifteki hakâyıkı karıştırıp ifsâd etmek için yapmıştır" (Konuk, 2011: 41) şeklinde verir. Bu 7. cildin şerhine dair Konuk'un değerlendirmeleri şu şekilde devam eder: "Gerçi şârih-i Mesnevî İsmail Ankaravî (k.s) hazretleri bu VII. cildi şerh etmiş ise de bu şerh Murad-ı Râbî'in cebir ve ısrarı ile vâkî' olduğu rivâyet edilmektedir ve bu cebir ve ısrarın eseri, o hazretin Fütûhât-ı Ayniyye nâmıyla yazdığı matbu Fâtiha-i Şerife tefsirinin 73, 74, 76. sahifelerinde de görülür. Hz. Şârih bittabi şerhinde bunu cebren şerh ettiğini söyleyemez idi fakat şerhindeki ifâdâtından bu rivâyetin doğru olduğu anlaşılmaktadır" (Konuk, 2011: 41).

İsmail Rûsûhî, Mesnevî şerhinde her cilt için bir mukaddime olmak üzere toplamda 6 mukaddime yazmış, bu bölümlerde ilgili ciltlerin Mevlâna tarafından yazılma sürecine, ciltler içindeki genel bahis konularına ve şerhini yazma sürecine dair bilgiler vermiştir.

⁷² İbni Arabî ve tasavvuf felsefesi temelinde Ankaravî'nin ontolojik fikirleri üzerine doktora tezimizde müstakil bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Bkz. Yalap, H. (2014) *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâvîf ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Sonuç

Mesnevî, tasavvufî bir eser olmanın ötesinde bir insan olan Mevlâna'nın hayatı ve varlığı da sorguladığı felsefî bir metindir. Mevlâna, dile getirdiği konuları Mesnevî'nin içinde barındırdığı hikâyelerle daha anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Mesnevî'nin yaklaşık 25.700 beyit tutan hacmiyle birlikte Mevlâna'nın eserinde aslında ne demek istediğine dair şerhler, açıklama metinleri yazılmıştır.

İsmail Rüsûhî tarafından kaleme alınan Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif, Anadolu sahasında yazılan en mükemmel şerhlerin başında gelmektedir. Şârih'in ilmî derinliği, velûd bir yazar olması ve şerhte izlediği yöntem, onun dikkat çeken özellikleridir.

Ankaravî, şerhine Fâtihü'l-Ebyât adlı eseriyle Mesnevî'nin ilk 18 beytini şerh ederek başlamış, 1621 yılında başladığı Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif'i çeşitli fasülalarla yazarak 1627 yılında tamamlamıştır.

Mesnevî'deki beyitler, eserin genelinde beyit esasına göre şerh edilmiştir. Konu bütünlüğünü sağlamak için bazı beyitler birbiriyle bağlantılı bir şekilde şerh edilmiş, anlaşılmasının zor olduğu düşünülen kimi beyitler de beyit esasına göre müstakilen ve kelime kelime şerh edilmiştir. Şârih, bazı beyitleri anlam özelliklerini ve asıl kastedilen mânâyı vurgulayarak ayrıntılı şerh yapmıştır. Şerhte, Mesnevî'deki kelimelerin dil bilgisi açısından açıklamaları yapılmış, diğer şârihlerin bu beyitleri nasıl yorumladıkları da izah edilmiş, özellikle müşkül kısımlarda şerhe dayanak olarak ileri sürülen fikirlere ilişkin bazı kavramlar etraflıca açıklama ihtiyacı duyulmuş ve burada beyti şerh ederken dayanak olarak kullanılan hadisler ve beyitte geçen bazı kavramlar da teker teker şerh edilmiştir.

Ankaravî, şerhinde ilmî bir üslup ve yöntem kullanmıştır. Kendinden önce yazılan Mesnevî şerhlerini de gören Şârih, bu tür durumlarda yazılanları değerlendirerek açıklamalarda bulunmuş; kendinden önceki şârihlerin gözden kaçırdıkları, göz ardı ettikleri veyahut yanlışla düştükleri yerleri de sık sık belirtmiş; etraflıca onları değerlendirmiş, yerine göre onlardan alıntı yapmış ve olması gerektiği şekle sokmuş; kendinden önce yazılan şerhleri okumuş ve yeri geldikçe de onlardan faydalanmıştır.

Ankaravî'nin Mesnevî'nin şerhinde metin dilbilimsel bir yöntem izlemesi eserin kıymetine ve yöntemine dair önemli bir işarettir. Rüsûhî, yerine göre beyitlerdeki kelimelerin tüm anlamlarını etraflıca izah etmiş, yazım benzerliği olan kelimelere özellikle işaret etmiş, her türlü ihtimali göz önünde bulundurarak şerhte bu konuda değerlendirmeler yapmış, kelimelerin anlam çeşitliliğinden hareketle yorumunu genişletmiştir.

İsmail Rüsûhî, Mesnevî şerhinin genelinde kendi dönemindeki Kadızadelerin tasavvuf aleyhine yönelik tavırlarına bir cevap olması hasebiyle bir savunma pozisyonundadır.

Şârih, kelimeleri açıklarken âyet, hadis, şiir ve sözlüklerden sıkça faydalanmıştır. Müellif, şerhinde dinî kaynaklardan felsefî kaynaklara, peygamberler tarihinden diğer biyografilere ve biyografik kaynaklara, şark klasiklerinden kendisinin ve Mevlâna'nın diğer eserlerine kadar onlarca eserden alıntılar yapmış; bu alıntuların dilbilimsel ve metin dilbilimsel çözümünü yapmaktan da geri durmamıştır.

Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi'ne dair eleştiriler iki noktada toplanmıştır. Bunlardan birisi eserin İbni Arabî'nin fikir dünyası etrafında şekillenmesi; diğeri ise müellifin Mesnevî'nin olmayan 7. cildini şerh etmesidir.

Bir filozof olarak da görmek zorunda olduğumuz Mevlâna'nın Mesnevî'sinin felsefî bir zeminde şerh edildiği eser olan Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif, disiplinlerarası bir eser olarak kendi döneminde ve kendinden sonraki dönemlerde yazılan şerhlere ilham vermiştir. Tüm ciltleri akademik çalışmalarla bilim dünyasına tanıtılan eserin, Türk fikir hayatına ve dünya edebiyat tarihine derin katkılarıyla Mesnevî'nin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı muhakkaktır.

Kaynakça

- Akdağ, R. (2023). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (III. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Ambrosio, A. F. (2012). *Bir Mevlevinin Hayatı*. Kitap Yayınevi: İstanbul.
- Bilge, B. (2022) *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Ceyhan, S. - Topatan, M. (2008). *Mesnevî'nin Sırrı*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Ceyhan, S. (2005). *İsmâîl Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*. İnkılap Kitabevi: İstanbul.
- Güngör, Ö. (2019). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Konuk, A. A. (2011). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (hzl.: S. Eraydın-M. Tahralı), C. 1. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Özdemir, M. (2013). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Sahih Ahmed Dede (2011). *Mecmûatü't-Tevârihi'l-Mevleviye*. (Haz. Cem Zorlu). İnsan Yayınları: İstanbul.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (1. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Yalap, H. (2014). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Yetik, E. (1991). *Ankaravî, İsmâîl Rusûhî*. TDV İslâm Ansiklopedisi cilt 3. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yetik, E. (1992). *İsmail Ankaravî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Vehbî-i Yemânî ve Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî

Fatma ÖZÇAKMAK*

Özet

Edebiyatımızda en fazla şerh edilen Farsça tasavvufî metinlerin başında gelen *Mesnevî*'ye, Mevlânâ ve Mevlevîliğe duyduğu içten sevgiyle şerh yazanlardan biri de XVII. yüzyılda yaşamış olan Vehbî-i Yemânî'dir. Şârih Vehbî-i Yemânî, şerh tasnifleri sınıfında *Mesnevî*'nin bir bölümüne yapılan Türkçe şerhler arasına dâhil edebildiğimiz şerhine; *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî* adını vermiştir. Söz konusu eser, "Padişah ve Hasta Cariye" hikâyesinin de bir bölümünü kapsar şekilde, *Mesnevî*'nin ilk 142 beytinin şerhini içermektedir.

Döneminin çok yönlü, velûd müelliflerinden biri olan Vehbî-i Yemânî'yi ve müellifin *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî* adındaki *Mesnevî-i Manevî* şerhini esas alan bu kitap bölümünde kaydedilen bilgiler, bu konuda tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanmış olan çalışma esas alınarak tertib edilmiştir. Söz konusu çalışmadan önce ilgili literatür içindeki çalışmaların neredeyse tamamında şârihin ve *Mesnevî* şerhinin yer almamış olması dolayısıyla; bu kitap bölümünde hem Vehbî-i Yemânî'nin hem de eserinin ilim âlemine etraflıca tanıtılması amaçlanmaktadır. Bu amaç üzere, bu bölümde şârih Vehbî-i Yemânî'nin hayatı, eserleri ve bunlardan yola çıkılarak edebî kişiliği hakkında kısaca bilgi verilmiş; akabinde *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî* tanıtılmıştır. Burada eserin; nüshasına, yazılış sebebi, tarihi ve yerine dair bilgiler paylaşılmış; muhtevastan, dil ve üslubundan, tarihî bir kaynak olarak değerinden bahsedilmiştir. Tüm bunlara ilaveten, şârihin şerh metoduna, şerhinde kullandığı kaynaklara ve eserdeki kültürel-folklorik unsurlara da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, şerh, Vehbî-i Yemânî, Kitâb-ı Rûhânî

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, fatma.ozcakmak@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0364-3709

Vehbî-i Yemânî and His Commentary on the Mathnawi Titled Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî

Abstract

One of those who wrote commentaries with his sincere love for Mesnevi, Mevlana and Mevleviism, which is one of the most annotated Persian Sufi texts in our literature, is Vehbî-i Yemânî, who lived in the 17th century. Commentator Vehbî-i Yemânî, in his commentary, which we can include among the Turkish commentaries made on a section of *Mesnevî* in the class of commentaries; He named it *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî*. The work in question includes the commentary of the first 142 couplets of *Mesnevî*, including a part of the story "The Sultan and the Sick Concubine".

The information recorded in this book chapter, which is based on Vehbî-i Yemânî, one of the versatile and prolific writers of his period, and the author's commentary on *Mesnevî-i Manevi* called *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî*, was prepared by us in our doctoral thesis on this subject. It was organized on the basis of the study prepared as. Before the study in question, the commentator and the commentary on *Mesnevî* were not included in almost all of the studies in the relevant literature; This book chapter aims to introduce both Vehbî-i Yemânî and his work to the scientific world in detail. For this purpose, in this section, brief information is given about the life and works of the commentator Vehbî-i Yemânî and, based on these, his literary personality; Following this, *Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî* was introduced. Here, this work; Information about the copy, the reason for writing, date and place were shared; Its content, language and style, and its value as a historical source are mentioned. In addition to all these, the commentator's commentary method, the sources he used in his commentary, and the cultural-folkloric elements in the work are also included.

Keywords: Mevlana, Mathnawi, commentary, Vehbî-i Yemânî, Kitâb-ı Rûhânî

Giriş

Hz. Mevlânâ ve döneminin eşsiz tasavvufî eserlerinden biri olan *Mesnevî*, şüphesiz ki hem doğduğu toprakların hem de doyduğu toprakların çok kıymetli iki cevheridirler. Ele aldığı bahislerin yahut her bir cildinin kalbî ve ruhî birer cennet olduğu, cennette ağaçlar ve nehirlerin mevcut olması gibi onların da

ırmaklarının, dallarının, budaklarının var olduğu⁷³ ifade edilen *Mesnevî*'ye; birçok müellif tarafından şerhler yazılmış, eserin manzum ve mensur birden fazla tercümesi yapılmıştır. Bu yönüyle edebî dili Farsça olan eserler içerisinde şerhi en fazla yapılan, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si olmuştur. *Mesnevî*'nin Farsça olması ve hitap ettiği kitlenin ise Türkçe konuşması, Türk edebiyatında bu esere yönelik tercüme ve şerhlerin ortaya çıkmasının yolunu açmıştır (Çınarcı, 2020: 317). Burada gerçekleştirilen faaliyetin mahiyetini anlayabilmek için “şerh” konusundan ve *Mesnevî*'yle olan bağlantısından bahsetmek yerinde olacaktır.

Klasik Türk edebiyatının, -*Mesnevî* şerhleri özelinde düşünüldüğünde- yöntem olarak bir nebze klasiğe yaklaşıp da mahiyet olarak klasikleşemeyen (Güleç, 2010: 103) kavramlarından bir tanesi olan “şerh” metodu; filoloji, belâgat, tarih, biyografi vb. birçok dal gibi, İslâm kültüründe kazandığı bütün karakteristik yapısını Kur’ân’ı ve onun i’câzını daha iyi anlamaya yönelik olarak yapılan araştırmalara borçludur (Kortantamer, 1994: 2). İlk başlarda Kur’ân’ı anlamaya yönelik olarak başlatılan şerh faaliyetleri zamanla, anlaşılması zor, hedef dili farklı yahut dili aynı fakat anlatılanların herkes tarafından anlaşılması edebî metinlere de uyarlanır olmuştur. Yazıldığı dile göre değerlendirildiğinde Arapça-Farsça metinlere yazılmış Türkçe şerhler ve Türkçe metinlere yazılmış Türkçe şerhler şeklinde bir tasnifi yapılabilen (Kolunsağ, 2018: 34-35) şerhlerde her iki durumda da ana etken şerhi yapılacak metne vakıf olabilen şârihtir. Ali Nihat Tarlan *Mesnevî* için yaptığı bir değerlendirmesinde; “Eğer böyle bir teşbihe cevaz verilirse, Kur’ân bir gül bahçesi, *Mesnevî* ise gül yağıdır. Gül yağında gülün şekli, zarafeti, harikulade tenasüp ve ahengi yoktur. Fakat onun ruhu vardır. Birincisi Tanrı, ikincisi kul işidir. Gül, şekil ile ruhtur. Gül yağı, yalnız bir ruhtur. Birkaç damla gül yağında bir gülistan mucizesini görebilecek gözler, onun üzerine eğilebilirler (Güzelyüz vd., 2018: 8).” ifadelerine yer vermektedir. Dolayısıyla bu noktada *Mesnevî*'yi şerh edebilecek şârihlerin de özellikleri ortaya çıkmaktadır. Şârih vasfını taşıyandan inşirah içinde olması beklenilirken (Ece, 2013: I) Mevlânâ'nın da *Mesnevî* şârihinden, *Mesnevî*'yi anlayabilecek olandan birtakım beklentilerinin olduğu söylenilebilir. Nitekim *Mesnevî* üzerine birçok çalışma yapan İsmail Güleç, Mevlânâ'nın derdinin; “sînesi ayrılık acısıyla yarılmış ve aşkın ne olduğunu bilen kimselerce, kalbi her türlü kötülükten ve pislikten temizlenmiş, ilim ve irfan zembemi ile yıkanarak marifet ve hakikat ile dolmuş kimselerce, kaderinde kendisine bu dünyada âşık olmak düşen ve aşkından gönlü parçalanmış kimselerce” anlaşılabilirliğini kastettiğinin ifade edilebileceğini belirtmektedir

⁷³ *Mesnevî*'nin Arapça dibacesinde yer alan ifade ve Tahirü'l-Mevlevî tarafından yapılan yorumu için bkz. Güzelyüz vd., 2018: 58.

(Güleç, 2014: 67-68). Dolayısıyla şerhin bir tanımında da yer alan “*Bir metnin, daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması* (Kortantamer, 1994: 1)” durumuna bağlı olarak *Mesnevî*’yi şerh edenlerin de buna cesaret edip bu türden bir iddia içinde oldukları söylenilebilir. Bu minval üzere *Mesnevî*’ye çeşitli yöntem ve tercihlerle şerh yazan müelliflere bakıldığında karşılaşılan ilk isim; Mevlevî İbrahim Bey’dir. Mevlevî İbrahim Bey’in *Mesnevî*’deki on yedi hikâyeyi nazmen şerh etmesi *Mesnevî*’ye şerh yazma geleneğinin Anadolu sahasında XV. yüzyıl itibarıyla başladığını göstermektedir (Taştan, 2019: 7).

Bu bölümde ele alınacak olan *Kitâb-ı Rûhânî Fi Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî* adlı eser ise bu geleneği XVII. yüzyılda devam ettiren müellif Vehbî-i Yemânî tarafından kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu minval üzere öncelikle şârihe dair bilgilere yer verilmiş, akabindeyse söz konusu eser özelinde yürütülen araştırma ve inceleme verileri paylaşılmıştır.

1. Vehbî-i Yemânî

1.1. Hayatı

Vehbî-i Yemânî’nin hayatı⁷⁴ hakkında kaynaklarda verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Şârihin adının geçtiği biyografik iki kaynaktan biri olan *Osmanlı Müellifleri*’nde, ismi Kadrî Mehmed Efendi (Bursalı, 2016: 421) olarak zikredilirken Bağdatlı İsmail Paşa ondan *Hediyyetü’l-Ârifin*’de Abdülkâdir b. Osmân el-Bigavî şeklinde bahsetmekte, Kadrî ve Vehbî tahallüs ettiğini dile getirmektedir (Bağdatlı, 1951: 601-602). Yine Bursalı Mehmed Tahir, ilgili biyografisinde; “*Ulema-yı a’lamdan tabiat-ı şiiyyeye malik fazıl bir zat olup Bigalıdır. Alel usul tahsil ve ahz-i icazeden sonra tevsî-i malumat ve ikmal-i tahsil için Arabistan’ın bilhassa Yemen kıtasına giderek senelerce ikamet ve nuhbe-i amali bulunan tahsil-i ilme muvazabetle istihsal-i marifet eyledi. Badehü memleketine, daha sonra İstanbul’a gelerek tedris ve telife başladı. Yemen’deki medid ikametinden naşi asarının bazılarında Vehbî-i Yemânî tehallüs ettiği görülmektedir. Tarih-i vefatıyla medfenine destres olunamadı* (Bursalı, 2016: 421).” ifadeleriyle şârihin aslen Bigalı olduğunu, ilim tahsiline ve icazetine bağlı olarak sonrasında Mısır’a ve Yemen’e gittiğini, uzun süreli Yemen ikameti sonrasında tekrar memleketine döndüğünü, oradan da İstanbul’a geçerek tedris ve telif işleriyle uğraştığını haber vermektedir. Nitekim Vehbî-i Yemânî’yi ilim âlemine

⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. Özçakmak, 2022a: 8-11.

tanıtılmak amacıyla, eserlerine ulaşarak yaptığımız incelemede onun, *Mesnevî-i Manevî* çerçevesinde kaleme aldığı bir diğer eseri olan *Genc-i Nihânî ve Kenz-i Meânî*'sinin 3^b varlığında, yukarıdaki kaynaklarda zikrettiğimiz bilgiler; “ismümüz Kadrî olmağıla...”, “vilâyetümüz olan sancağ-ı Biga'ya...” ve aynı eserin 4^b varlığında; “mahlasumuz Vehbî-i Yemânî konulmuşdur.” şeklindeki ifadelerle teyid edilebilmektedir. Bunlara ilaveten, yine *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî* eserinin 126^b ve 127^a varakları arasında “Bu katreden kemter ü hakîr olan Vehbî-i Yemânî ki el-müsemmâ bi-Kadrî'dür.” ibarelerine de rastlanmaktadır.

Tabakat kitapları, hakkında bilgilere rastlanılan kaynaklar ve özellikle de eserlerinin telif tarihleri göz önünde bulundurulduğunda müellifin, XVII. yüzyılda Sultan IV. Murad (1623-1640) zamanında yaşadığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî* adlı *Mesnevî* şerhinde sultan için yazılmış “nakş” redifli bir kasidesi bulunmaktadır ve eserleri arasında IV. Murad'a ithaf edilenler de vardır.

Bigalı Kadrî Mehmed Efendi, daha önce de değindiğimiz gibi Vehbî-i Yemânî mahlasını kullanmaktadır. Müellifin bu mahlası kullanmasının sebebinin Bursalı Mehmed Tahir'in ifadeleriyle Yemen serüveninden kaynaklı olduğu düşünülse de eserleri üzerine yaptığımız incelemede müellifin bu konuda paylaştığı birtakım bilgiler eşliğinde bunun farklı bir sebebinin olduğu görülmektedir. *Genc-i Nihânî ve Kenz-i Meânî* adlı eserinde geçen;

“*Himmet-i sultân-ı 'aşka Vehbîyâ sad âferîn*

Bir meges dahı alursa destine şâhîn ider

Bundan soñra dânisten-i tevhîd ü esrâr ve goften-i sunûf-ı eş'âr mevhibe-i cenâb-ı Rabbânî ve 'atiyye-i bârgâh-ı Yezdânî olmagın mahlasumuz Vehbî-i Yemânî konulmuşdur. Li-münşiihi:

Hibe oldı Yemen'de baña eş'âr

*Konuldı mahlasumuz Vehbî-i Yemânî*⁷⁵

şeklindeki ifadelerinde müellif; tevhid ve esrarı bilmenin, özellikle şiir söyleme yeteneğinin yüce Allah'ın ona “**Yemen**” deyken verdiği bir “**mevhibe/hibe**” olduğunu ifade etmekte ve bundandır ki “**Vehbî-i Yemânî**”yi mahlas edindiğini açıkça söylemektedir.

⁷⁵ Bkz. Vehbî-i Yemânî, *Genc-i Nihânî ve Kenz-i Meânî*, vr. 4^b.

Yemen ve Mısır'da uzun yıllar kalan Vehbî-i Yemânî, ömrünün yirmi beş yılından fazlasını Mısır'da geçirmiştir. Onun, H 1036'da telif ettiği *Risâle-i Gülzâr-ı Hakâyık ve Esrâr-ı Dekâyık* adlı eserinde geçen “*Bu muhtasarı mahall-i tensik ü tesvîdde bir fakîr-i sâhib-i tecrîd ü tefrîd ile yigirmi beş yıldır ki mahmiyye-i Mısır'da musâhabet ü münâsebet ve münâsehet ü mücâleset üzre idüm...*”(57^a) ifadeleri ve *Kitâb-ı Rûhânî*'yi H 1037'de Mısır'da yazmış olması buradaki ikameti hakkında bilgi verir niteliktedir. Şârih, hem Mısır'da hem de Yemen'deyken sürekli halvette, münzevi, kanaatkâr bir hayat sürmüştür. Öyle ki *Tefsîrû'l-Kur'ân* adlı eserinde bu görüşümüzü destekler ifadeler yer almaktadır.⁷⁶

Vehbî-i Yemânî'nin, Berlin Devlet Kütüphanesi Hs.or. 5088 numarada kayıtlı yazma nüshanın başında “Li-Vehbî-i Yemânî kaydıyla” düştüğü Arapça tarih; H 1036'da İbrahim adında bir oğlu olduğunu ve oğlunun “şehr-i Cemâziye'l-âhir'ün evâyilinde” vefat ettiğini göstermektedir. Müellifin kendi vefatıysa doğum tarihi gibi net olmayan bilgiler arasındadır. Fakat telif ettiği son eseri; *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd*'in, H 1065/ M 1654-1655 tarihli olması vefatının bu tarihten sonra olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Dönemindeki tanınırlığı açısından ilmî yönünün edebî yönünü gölgede bıraktığı Vehbî-i Yemânî; Arapça ve Farsçaya oldukça hâkim, dinî-tasavvufî ilimlerde donanımlı, hem sûfi tabiatlı hem de kuvvetli bir şâirlik yönü olan velud bir müelliftir. Müellifin, yaptığımız çalışma doğrultusunda şu ana kadar tespit edebildiğimiz birden fazla eseri bulunmaktadır. Fakat burada, hazırlamış olduğumuz kitap bölümü itibarıyla *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî* adını verdiği *Mesnevî* şerhi söz konusu edileceğinden diğer eserleri hakkında daha önce tarafımızca yapılan tasnif doğrultusunda, eser bilgilerine kısaca yer vermekle yetinilecektir.⁷⁷

1.2. Eserleri

Vehbî-i Yemânî'nin, *Mesnevî-i Ma'nevî* ile ilgili olarak kaleme aldığı iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, telif tarihi itibarıyla *Genc-i Nihânî ve Kenz-i Me'ânî*; diğeri ise burada ele alacağımız *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî*'dir. Müellifin, tefsir ve hadis ilmiyle ilgili de iki eseri mevcuttur. *Tefsîrû'l-Kur'an ve Tenvîrû'l-İrfân* adını verdiği eseri ve *Terceme-i Câmiü's-Sağîr*'i bu başlık altında ifade edilebilmektedir. Vehbî'nin, onun tasavvufi

⁷⁶ Bkz. Vehbî-i Yemânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, vr. 2^a

⁷⁷ Vehbî-i Yemânî'nin eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özçakmak, 2022a: 10-34.

yönünü, bu konudaki bilgi düzeyini açıkça göstermeleri açısından kıymetli birden fazla eseri de bulunmaktadır. Çoğu risale şeklinde olan, tasavvufla ilgili bu eserleri ise şunlardır; *Risâle-i Gülzâr-ı Hakâyık ve Esrâr-ı Dekâyık*, *Risâle-i Beşâret ve Makâle-i İşâret*, *Risâletü'l-Meşâyih ve Makâletü'ş-Şemârih*, *Risâletü't-Tevbe ve'l-Mücâhede ve Makâletü'l-Havbe ve'l-Mukâbede*, *Risâle-i Sükût ve Makâle-i Uzlet ve Sumût*, *Risâle-i Yunûs ve Makâle-i Mûnis*, *Risâle-i Ezkâr ve Makâle-i Esrâr*.

Donanımlı ve kabiliyetli bir şârih olan Vehbî-i Yemânî, sadece Fars edebiyatından seçtiği eserleri şerh etmemiş; Arap edebiyatından da meşhur kasideler üzerine şerhler yazmıştır. İbnü'l-Fârız'ın *Kasîde-i Hamriyye*'sine yazdığı *Şerh-i Hamriyye-i Fâriziyye*'si⁷⁸ ve İbn Düreyd'in *el-Maksure*'sine yazdığı *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd*'i⁷⁹ bunlardandır. Bu eserlerinin yanı sıra Vehbî'nin, Sadî-i Şirazî'nin meşhur *Gülistân*'ını şerh ettiği bir eseri daha bulunmaktadır. Söz konusu eserin bilgisini *Kitâb-ı Rûhânî*'de “Ve hasb-i hâlümüz **te'lifümüz olan âhir-i Şerh-i Gülistân-ı Sadî**’de dahî yazılmışdur (30^b).”; “**Şerh-i Gülistân**’da dûtân için bu makûle beyân-ı izhâr u i’lân olunmuşdur (6^b).” şeklindeki ifadelerinde bulmak mümkündür. Buna ilaveten Bağdatlı İsmail Paşa'nın Vehbî-i Yemânî'ye ait *Gülistânü'l-Uşşâk ve Bustânü'l-Müştak* adında bir eserden bahsetmesi (Bağdatlı, 1951: 601), bu eserin söz konusu *Gülistân* şerhi olup olmadığını da akla getirmektedir. Fakat elimizde şu an için her iki isimde de var olan birer eser bulunmadığından, bu bilgiler ihtimal olarak varlığını korumaktadır.

1.3. Edebî Kişiliği

Yukarıda eserlerinin bilgisine yer verdiğimiz Vehbî-i Yemânî'nin, tüm bu eserlerinde dikkat çeken edebî bir kişiliği de vardır. Vehbî'nin bu yönüne dair ifadelerle sadece Bursalı Mehmed Tahir'in onun için yaptığı; “*Ulemâ-yı a'lâmdan tabiat-ı şiiyyeye mâlik fâzıl bir zât*” şeklindeki değerlendirmesinde rastlanmaktadır. Dolayısıyla müellif Vehbî-i Yemânî'nin, eserlerinde dikkat çeken edebî yönüne yine eserleri vasıtasıyla katkıda bulunmaya çalışacağız.

Vehbî-i Yemânî şeklinde tanıdığımız ve tanıttığımız Bigalı Kadrî Mehmed Efendi, manzumelerinde Kadrî ve Vehbî'yi mahlas olarak kullanmış, eserlerini ise bilhassa Vehbî-i Yemânî mahlasıyla kaydetmiştir. Nitekim şârih, eserlerinde birçok yerde ismi Kadrî olmakla birlikte Vehbî-i Yemânî tahallüs ettiğini dile

⁷⁸ Eser hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Özçakmak, 2022b.

⁷⁹ Eser hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Özçakmak, 2022c.

getirmektedir. Müellifin eserlerinde “li-münşîhi” başlığıyla gerek beyit/beyitler hâlinde gerek de müstakil manzumeler şeklinde yer verdiği kaside, gazel, mesnevi nazım şekilleriyle yazılmış şiirleri, bunların yanı sıra şerhlerinde ve diğer eserlerindeki mensur anlatı kısımlarında seci ve edebî benzetme dünyasına yönelik üslubu onun şâir tabiatlı bir müellif olduğunu işaret etmektedir. Fakat şu ana kadar tespit edilebilmiş bir divanının olmayışı yahut varlığının belirsiz oluşu, bu konudaki eğilimimizi eserleri üzerine yönlendirmiştir. Eserlerinde hayatı, görüşleri hakkında da çokça bilgiler nakleden müellifin şâirlik tabiatına yönelik ifadelerine *Genc-i Nihânî ve Kenz-i Meânî* adlı eserinde rastlanmaktadır. Vehbî, *Genc-i Nihânî*’de “Li-münşîhi” başlığıyla kaydettiği;

“*Hibe oldı Yemen’de baña eş’âr*

Konuldı mahlasumuz Vehbî-i Yemânî”

şeklindeki beytinin akabinde “*Pür-sûz u şevk u ezher-i muhabbet ve zevk-i ârifâne ve rindâne ve mestâne ve ‘âşikâne eş’âr-ı gazeliyyâtumuz ve güftâr u makâlâtumuz şi’r-şinâs ve rûşen-kıyâs olan yârân-ı hoş-tab’-ı sâhib-i âfitâba mahfî vü nihân ve pûşide vü pinhân degildir (4^{a-b})*” ifadeleriyle süren bölümde mahlasının sebebine, şâirler hakkında yer verdiği hadislerle, şiir hakkındaki görüşlerine ve de şâirlik bilgisine değinmektedir. Kadrî Mehmed Efendi, yüce Allah’ın dilediği ölçüde her şeyin mümkün olduğunu, sineği ankaya çeviren kudret elinin kendisine de ulaştığını ifade ederken şiir söyleme yeteneğinin Allah (c.c) tarafından verilmiş bir mevhibe, atıyye (hediye, ihsan) olduğunu ve bunun da kendisine Yemen’deyken hibe edildiğinden ötürü mahlasının Vehbî-i Yemânî konulduğunu belirtmektedir. Vehbî; arifane, rindane, mestane ve aşikane gazel ve sözlerinin olduğunun şiirden anlayan yakın çevresince bilindiğini söylerken şiir söylemenin muhabbet erbabı için bir övünme sebebi olarak görülmediği düşünülse de şiirin kendinin yüce bir paya sahip olduğunu ifade etmektedir. Müellif bu kısımda çoğu klasik dönem şâirinin divan dibacelerindeki gibi şiir ve şâiri yücelten hadislere yer vermiş ve muhtasar şekilde kaleme aldığı bu eserinde hepsinin yer almayıp *Camiü’s-Sağîr*’de bulunduğunu ifade etmiştir. Nitekim Vehbî-i Yemânî, şiirin ve şâirlik kabiliyetinin yüce olduğunu düşünmektedir.

Şârih, mütercim ve birçok tasavvufî eserin müellifi olan Vehbî-i Yemânî, eserlerinin çoğunda konularıyla da bağlantılı olarak daha çok tasavvufî içerikli şiirlerine yer vermiştir. Dolayısıyla çoğunlukla tasavvufî manzumeler kaleme aldığı söylenilebilir. Özellikle risalelerinde, *Mesnevî* şerhlerinde ve bilhassa *Genc-i Nihânî*’deki manzumeler bu yönden dikkat çekmektedirler.

Vehbî'nin vezin bakımından sağlam ve başarılı şiirleri; gazel ve kaside nazım şekliyle yazılmış manzumeleri vardır. Şâir bu türden manzumelerine eserlerinin gerek zahriyelerinde gerekse de derkenarlarında yer vermiştir.

Vehbî-i Yemânî derin bir Arapça ve Farsça bilgisine sahiptir. Bu iki dili de bu dillerde şiir kaleme alacak kadar bilmektedir. Eserlerinde şiirlerinden alıntı yaptığı şâirler onun kimleri beğenip kimlerin etkisinde kaldığı hakkında bilgi vermektedir. Müellif, Arap edebiyatından çoğunlukla İbnü'l-Fârız, Mütenebbî, İbn-i Vefâ; Fars edebiyatından Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlânâ, Mollâ Muhammed Mağribî, Hallâc-ı Mansûr, Mollâ Câmî, Örfî-i Şîrâzî'nin şiirlerine yer verirken Türk edebiyatından Bâkî, Hayâlî, Necâti Bey ve Fuzûlî *Dîvân*'larından iktibaslarla bulunmuştur. Eserlerindeki iktibasları şâir ismi ve beytini kaydederek yapan Vehbî'nin sıra bu şâirlere gelince düşüncelerini de ifade ettiği görülmektedir. Şâirin, Türk edebiyatından özellikle 16. yüzyıl şâirlerinden Bâkî ve Hayâlî Bey'e karşı özel bir tutumunun olduğu söylenilebilir. Nitekim *Kitâb-ı Rûhânî*'de şerhi başlatıp bitiren yani sözü açan da kapatan da Bâkî'nin beyitleridir. Bununla birlikte Vehbî'nin şiirlerinde özellikle Hayâlî Bey'in etkisinde kaldığı da ifade edilebilir.

2. Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî

2.1. Eser Hakkındaki Bilgiler

2.1.1. Nüsha Tavsifi

Bilinen tek nüshası bulunan *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî*'nin, söz konusu elimizdeki nüshası müellif hattıdır. Fransa Millî Kütüphanesinde Supplément turc 581 arşiv numarasıyla kaydedilmiş olan eser; 21,5 × 15,5 cm ölçülerinde ve 131 varaktan müteşekkildir.⁸⁰ Nüshada, şerhin geneli ve Türkçe bölümler divanî-talîk kırması; Arapça ifade ve iktibaslar harekeli nesih, Farsça ifade ve iktibaslar da talîk hatla kaleme alınmıştır. Hicri 1628 yılında telif edilen eserin, müellif nüshası, Vehbî-i Yemânî'nin elinden çıkan müsvedde nüshadır. Bu yönüyle nüsha çeşitli ekleme, çıkarma ve düzeltmeleri de barındırmaktadır.

⁸⁰ Fiziksel özellikler, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52509630z.r=vehbi?rk=107296;4> adresinden alınmıştır.

2.1.2. Yazılış Sebebi ve Öyküsü

Vehbî-i Yemânî, gerek yaşantısı gerek de eserlerine yansıyan, eserlerinde hissedilen yönüyle sûfi tabiatlı bir müelliftir. İlim tahsili için gittiği Yemen’de ve Mısır’da çeşitli çevrelerde bulunduğu ve birçok şeyh ile münasebetinin olduğu, onların kitaplarını okuduğu ve yine tasavvufi alanda önemi haiz olan çok sayıda kitapla hemhâl olduğu bilgisini eserlerinden⁸¹ edindiğimiz müellifin tasavvufa meyli ve Mevlânâ’ya olan muhabbeti aşikârdır. Vehbî-i Yemânî, hem *Genc-i Nihânî*’de hem de *Kitâb-ı Rûhânî*’de Mevlânâ ve *Mesnevî*’sine dair duygu ve düşüncelerini ifade etmektedir. Müellif, *Mesnevî*’yi şerh etme düşüncesinin ilk meyvesi olan *Genc-i Nihânî*’sinde, bu silsileyi başlatan niyetini de paylaşmıştır. Buna göre; Vehbî, Mevlânâ’ya olan muhabbet ve bağlılığını aşikâr eden, buna hizmet eden bir faaliyette bulunmayı sürekli düşünmüştür. Burada Vehbî’yi eser kaleme almaya muktedir kılan öyküden bahsetmekte fayda olduğunu düşünerek birtakım bilgileri nakletmek yerinde olacaktır. Klasik edebiyatımızda eser telif etme sebeplerinden alışık olunduğu üzere, Vehbî-i Yemânî’nin de birçok eserini kaleme almasına ön ayak olan, gördüğü “rüya”lardır. Nitekim müellifin telif işlerine girişmesine vesile olan da *Mesnevî*’ye şerh yazmasının önünü açan da Yemen’deyken gördüğü rüyadır. Bu rüyanın tabirini yapan tâvus-ı Haremeyn-i Şerifeyn denmekle meşhur bir arif rüyayı hayra yormuş ve sonraki süreçte Vehbî-i Yemânî, Mısır Kahire’ye ulaştığında Hz. Peygamber’i rüyasında görmüş ve Hz. Peygamber ona dört beş tutam kâğıt uzatmıştır. Bu vesileyle müellifin kalbine riyâzet hâli doğmuş ve beş altı parça kitap kaleme almıştır. Devam eden süreçte Hz. Peygamber’i iki defa daha rüyasında gören müellif Hz. Peygamber’in can hücrelerini aydınlatmasıyla *Kitâb-ı Rûhânî*’den önce kaleme aldığı *Mesnevî* şerhi olan *Genc-i Nihânî*’nin yazımına başlamıştır.

Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî, yukarıda ele aldığımız telif serüveninin bir parçası olarak müellifin beş altı parça kitabından ve Mevlânâ’ya duyulan aşkın ve *Genc-i Nihânî*’yi yazmasına rağmen bu konuda eksilmeyen şevkinin bir neticesi olarak kaleme alınmıştır.

2.1.3. Yazılış Tarihi ve Yeri

Vehbî-i Yemânî, Mısır’dayken kaleme aldığı *Kitâb-ı Rûhânî*’yi “Kad ferağtü men tahrîre vü telîfe vü tastîre vü tasnîfe fî-evâhir-i Recebül-mürecceb sene seb’a ve selâsin ba’de’l-elf (127^a).” şeklindeki ferağ kaydıyla sonlandırmıştır. Yer verilen

⁸¹ Bk. *Genc-i Nihânî ve Kenz-i Meânî*, vr. 4^a, vr. 11^a; *Tefsîrül-Kur’ân ve Tenvîrül-İrfân*, vr. 2^a; *Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî*, vr. 127^a vd.

kayda göre de eserin yazımı H 1037 yılının Recep ayının sonlarında (Mart/Nisan 1628) tamamlanmıştır.

2.2. Eserin İncelenmesi

2.2.1. Eserin Muhtevası

Manzum-mensur karışık bir yapıda yazılmış olan şerh, “Padişah ve Hasta Cariye” hikâyesinin de bir bölümünü kapsayan, *Mesnevî*’nin baştan 142 beytinin şerhini içermektedir. Müellif, eserinde *Mesnevî*’nin 99. beyti hariç 143. beytine⁸² kadar olan kısmı şerh etmiştir. Eser, bu yönüyle şerh tasnifleri⁸³ sınıfında *Mesnevî*’nin bir bölümüne yapılan Türkçe şerhler arasına dâhil edilebilmektedir. Şerh, Fransa Millî Kütüphanesi’nde bulunan 131 varaklık nüshanın 3^b varağında besmeleyle başlamaktadır. Besmelenin akabinde Büyük Hacet Duası’nı da içinde barındıran Arapça bir dua metnine yer verilmiştir. Vehbî-i Yemânî, *Mesnevî*’nin dibacesini şerh etmemiş, “Eyle olsa hazret-i kâmil-i ‘âlim ü ‘âmil ve mazhar-ı nur-ı celâyil ü şemâyil Mevlânâ-yı pesendide hasâyil ki evsâf-ı celîle-i cemileleri lisân-ı kâl u kıldan gayr-ı kâbildür ibtidâ-yı *Mesnevî-i Ma’nevî*’lerinde buyururlar ki... (3^b)” şeklindeki ifadeleriyle *Mesnevî*’den ilk Farsça beyti kaydetmiştir.

Müellif, *Kitâb-ı Rûhânî*’de şerhe konu 142 beytin hepsini aynı yoğunlukta şerh etmeyip kimi beyitleri diğerlerine göre uzun uzadıya kimilerini kısa tutarak kimilerini de tek başına değil de birden fazla beyti ard arda kaydederek birlikte şerh etmiştir. Bu şekildeki bir şerh yöntemi ilk on sekiz beyitte geçerli olmayıp “Padişah ve Hasta Cariye” hikâyesinin şerhi esnasında görülmektedir. Nitekim Vehbî-i Yemânî, *Mesnevî*’nin ilk on sekiz beytinin şerhine ayrı bir önem vermiş, bilhassa birinci beytin şerhini 3^b-8^a varakları arasında olmak üzere etraflıca yapmıştır. Bununla birlikte, müellif eserini “muhtasar” bir şerh oluşturma niyetiyle kaleme almış ve bunu da şerhin birçok yerinde dile getirmiştir.

Şerh, Vehbî-i Yemânî’nin hâkim olduğu kaynak bilgisiyle başta Kur’ân-ı Kerîm, ayet ve hadis kaynakları olmak üzere Arap, Fars ve Türk edebiyatlarından çok çeşitli ve zengin bir atıf ve iktibas kaynağı barındırmaktadır. Şerhte gerek müellif ve eser ismi bilgisi paylaşılarak gerek de herhangi bir bilgiye yer verilmeksizin söz konusu edilen, iktibaslara konu eserlerden bazıları şöyledir: Beyzavî’nin *Envarü’l Tenzil ve Esrarü’t-Te’vî’i*, Begavî’nin *Mealimü’t-Tenzil*’i, İbn Abbas’ın *Tefsir*’i; Bakî, Fuzulî, Hayalî Bey, Necatî Bey *Dîvân*’ları; Mütenebbî, İbnü’l-Farız, İbn Nebate es-Sadî, Züheyr bin Ebi Sülma, Hallac-ı Mansur, Hz. Ali,

⁸² Çalışmada, Mehmet Kanar ve Reynold Alleyne Nicholson neşirleri esas alınmış ve *Mesnevî* beyitleri buna göre numaralandırılmıştır.

⁸³ Tasnif çalışmaları için bk. Güleç, 2009; Kılıç, 2007; Özdemir, 2016.

İbn Vefa *Dîvân*'ları; Örfî-i Şirazî, Hafız, Mevlâna, Molla Camî, Sadî, Mağribî *Dîvân*'ları. Feridüddin Attar'ın *Esrarname*, *Mantiku't-Tayr* ve *Pendname*'si; Molla Camî'nin *Heft Evreng*'i; Sadî'nin *Bostan* ve *Gülistan*'ı; Şebusterî'nin *Gülşen-i Raz*'ı, Harirî'nin *Makamat*'ı; Abdürrezzak el-Kaşanî'nin, *Keşfü Vücuhi'l-Gur li Maani Nazmi'd-dür*'ü vd. Yukarıda yer verilen eserlerin şerh mahiyetine katkıda bulunduğu ve hem metninin anlaşılabilirliğinin hem de zengin bir bilgi birikimini barındırmasının böylelikle desteklediği eserde müellif; tasavvufî eser ve görüşlerine yer verdiği müellifler ve onların eserleriyle, peygamberler tarihinden yaptığı alıntı, kıssa ve hikâyelerle, din ve tasavvuf büyüklerinin menkıbeleri ve Arap, Fars ve Türk şâirlerinden yaptığı iktibaslarla eserin muhtevasını oluşturmuştur. Bu minval üzere eserde; çoğunlukla Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinden; İbnü'l-Arabî'nin *Dîvân*, *Füsûsu'l-Hikem*, *Ankâu Muğrib* ve *Mevakîü'n-Nücüm*'undan; Abdülkerim Cîlî'nin *İnsân-ı Kâmil*'inden yapılmış birçok iktibas; Bayezid-i Bistâmî, Ebû Medyen, Zü'n-nun-ı Mısrî, İmâm Gazâlî, Sehl bin Abdullah, Necmeddîn-i Kübrâ, Sühreverdi, Hasan-ı Basrî gibi çok sayıda tasavvuf büyüğünün görüşlerini, Hz. Âdem'in yaratılışı ve Hz. Âdem ile Havva hikâyesini; Hz. Peygamber'in Mirac hadisesini, şakk-ı kamer mucizesini, peygamberliğin kendisine tebliğini; Hz. Musa ve Beni İsrail kıssasını; Hz. Nuh, Hz. Yusuf, Hz. İsa, Hz. Yahya, Hz. İbrahim, Hz. Süleyman kıssalarını; Karun hikâyesini, din ve tasavvuf büyüklerinin menkıbelerini bulmak mümkündür.

Şerhte ayrıca Vehbî-i Yemânî'nin "li-münşühi" başlığıyla kaydettiği; Mevlâna, Mevlevîlik ve sema konularını barındıran manzumesi, *Mesnevî*'nin ilk 18 beytinden ilham alarak yazdığı hissedilen ney manzumesi ve Sultan IV. Murad için yazdığı nakş redifli kasidesi de yer almaktadır. Bunlarla birlikte Vehbî-i Yemânî, şerhinde hem Mevlâna ve *Mesnevî*'si hakkındaki görüşlerine hem de onlar hakkında birçok bilgiye yer vermiştir.

Şarih *Kitâb-ı Rûhânî*'yi, "İmdi felek-i kîbâb melik-i bevvâb kutb-ı felek-i me'ânî hâvî-i hikmethâ-yı Yûnânî hulâsa-i vücûd-ı hakikî-i insânî nûr-ı şems-i sipîhr-i emânî tuğrâ-yı menşûr-ı sırr-ı Sübhânî mir'ât-i cemâl-i kerâmet-i nûrânî vü rûhânî hazret-i Mevlânâ'nun fukarâ vü dervîşân ve ahhâb u ashâb u ahdânından bu kitâb-ı kalîlül bizâ'ayı, ki anuñ feyzân-ı deym-i etemminden katredür, görüp le'âlî vü derârîsinden mahzûz olduklarında bu kateden kemter ü hakîr olan Vehbî-i Yemânî ki el-müsemmâ bi-Kadrî'dür katarât-ı şebnem-i sehâb-ı du'âdan ferâmûş buyurmayalar. Ve tenevvür-i cemâl-i du'âları ile kabr-i mahsûr ve kalb-i makkûrumuzı rûşen eyleyeler ve ecr-i a'mâl-i hayrî Hudâ'dan bileler (126^b-127^a).” sözleriyle kemâle erdirmiştir. Vehbî-i Yemânî buradaki ifadelerinde; “kendinin bu sermayesi az kitabını; Mevlâna'nın dervîşlerinden, dostlarından,

ashabından her kim ki görürse Vehbî-i Yemânî için dua edip onun kabrini aydınlatmaları ve hayırlı amellerinin sevabını da Allah'tan bilmeleri"ni temenni ederek duada bulunmaktadır. Bu duanın ardından, eserin 127^a varlığında düşünülen ferağ kaydıyla *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî* son bulmaktadır.

2.2.2. Eserin Dili ve Üslubu

Kitâb-ı Rûhânî; Mevlâna'nın edebî dili Farsça olan *Mesnevî-i Manevî*'si üzerine XVII. yüzyılda yazılmış Türkçe şerhi ihtiva etmektedir. Vehbî-i Yemânî her ne kadar *Mesnevî*'yi Türkçe şerh etmiş olsa da şârihin; düşünce ve ifadelerini desteklemek, beyitlerdeki örtülü anlam dünyasını açmak ve maksadına ulaşmak amacıyla başvurduğu; Kur'ân-ı Kerim ve hadislerden, Arap ve Fars edebiyatından hem tasavvufi hem de edebî metin iktibasları, şerhte yer verdiği tasavvuf ilmiyle anılanların düşünce ve sözleri ve dahi başvurduğu muhtelif dayanaklar, şerhin Arapça ve Farsçanın da yoğun olduğu Türkçe bir şerh mahiyeti kazanmasına sebep olmuştur. Bu konuda elbette ki şârihin, söz konusu üç dile olan hâkimiyetinin ve uzunca süre ikamet ettiği Mısır ve Yemen'deki ilim tahsilinin rolü büyüktür.

Eserde, şerhin muhtevası sebebiyle tasavvuf terminolojisi etkin bir şekilde kullanılmıştır. Arapça ve Farsçanın metne olan hâkimiyeti ise; iktibaslarla birlikte metnin Türkçe şerh kısmında bu dillere ait yoğun kelime kullanımı dolayısıyla bir hayli hissedilmektedir. Tüm bunların etkisiyle; *Kitâb-ı Rûhânî*'de herkes tarafından anlaşılacak ağır bir dil kullanılmıştır. Öyle ki şerhin büyük kısmında, Türkçe olan sadece fiil ve yüklem yapılarıdır denilebilir. Şerhin, Arapça-Farsça kelime ve iktibaslar yönünden zenginliğinin metnin anlaşılabilirliğini zorlaştırdığı düşünülse de şârihin mevzunun genelindeki hâkimiyeti göz önünde bulundurulduğunda meramına yönelik olarak uyguladığı yöntem ve üslup oldukça yerindedir ve anlatımının akıcılığını sekteye uğratmamaktadır. Bununla birlikte metinde tüm bu terkip ve yapıların eşlik ettiği secili bir üslup da söz konusudur.⁸⁴

Vehbî, *Mesnevî* şerhinde üslup karmaşasına düşmemiş, hem direkt alıntılama noktasında hem de özetleme yöntemiyle kaydettiği dolaylı iktibaslarda üslubuna başarılı bir şekilde yön vermiştir. Şârihin, konunun daha iyi anlaşılması için kullandığı iktibaslar, şerhin maksadına hizmet ederken aynı zamanda da yine şârihin beyte getirdiği yorumları, ifade ettiği düşünceleri destekleme ve doğrulamasına oldukça katkı sunmaktadırlar. Burada, Vehbî-i Yemânî'nin

⁸⁴ Metindeki seci üslubu için bkz. Özçakmak, 2022a: 50.

şerhinin genel anlatı yapısında önemli bir yeri olan “Li-münşîhi” başlıklı kendi manzumeleri⁸⁵ de şerhi özel kılan içeriklerden birini oluşturmaktadırlar.

Vehbî-i Yemânî, şerhinde kullandığı iktibasların bilgisini çoğu zaman müellif-eser ekseninde paylaşmaktadır. Fakat metinde, alıntılarının kaynak bilgisine yer verilmeksizin yapılan kayıtları da vakidir:

“Nitekim nûr-bahş-ı mücevherât-ı kubbe-i eflâk ve ser-defter-i sûfiyân-ı ‘âlem-i hâk hûrşîd-i envâr **Şeyh ‘Attâr** buyurur... (22^a)”

“**Bir ‘ârif-i belâgat-şî‘âr** bu ma’nâdan eş’âr ile iş’âr buyurmuş...(73^b)”

*Kitâb-ı Rûhânî*⁸⁶de müellifin şerh üslubunda; metnini “muhtasar” olarak şekillendirme isteğine bağlı olarak konunun asıl mevzudan uzaklaştırılmadan bir kez açıklanan, üzerinde durulan şeyler ikinci defa zikredilmeden işaret edilerek gönderme yapılarak işlendiği görülmektedir.

Vehbî-i Yemânî, şerhinde çoğu zaman bilinçli bir muhatap kitlesini hedef almakta ve açıklamalarını bu doğrultuda yapmaktadır. Nitekim müellifin; “Ma’lûm-ı ihvân-ı nihân ve ahdân-ı cihândur ki...; ma’lûm-ı ihvân-ı safâdur ki...; ma’lûm-ı erbâb-ı ma’rifetdür ki...” şeklinde çoğaltabileceğimiz ifadelerinde de düşünce ve açıklamalarını zikredilen grupların malumuna sunmasında bu gözlemlenebilmektedir.

Eserde, belirgin bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkan bir nokta da “ki”nin sıfat hükmünü taşıyan ara ifade, söz ve cümleleri ifade eder şekilde kullanılmasıdır. Başka bir ifadeyle; ana cümlenin öznesinin, “ki”li ara ifadelerle sıfat ve niteliklerine yer verilmesidir.⁸⁶

Vehbî-i Yemânî şerhinde edebî benzetme dünyasının inceliğine, somutlaştırma ve ilgi kurmanın etkililiğine de başvurmuştur. Nitekim *Kitâb-ı Rûhânî*, anlatı dünyası kadar edebî yönü de kuvvetli bir şerhtir. Bununla birlikte şerhte; atasözü, deyimler ve arkaik kelime kullanımları da dikkat çekmektedir.

2.2.4. Şârihin Şerh Usûlü/ Metin Şerhi Metodu

Klasik şerh literatüründeki çoğu eserde karşılaştığımız üzere; Vehbî-i Yemânî de bu eserinde klasik şerh üslubunu/ metodunu takip etmiştir. Bu usûle uygun olarak öncelikle şerh edilecek kaynak/ zemin metnin, yazıldığı dildeki aslı; Farsçası kaydedilmiştir. Bu metin kaydını, içinde geçen kelimelerin, şârihin tasarrufuna bağlı olarak, lügattaki ya da metin içindeki bağlamda kazandığı

⁸⁵ Bu türden manzumeler için bkz. Özçakmak, 2022a.

⁸⁶ ‘Ki’li cümle yapılarının özellikleri için ayrıca bkz. Bakırcı, 2018: 185.

anlamaları takip etmektedir. Akabinde beytin tercümesi; beytin mısra mısra ya da bir bütün hâlinde değerlendirilme şekline bağlı olarak muhteva itibarıyla ya birebir metne uygun şekilde ya da yorumlanmış, çeşitli ekleme ve katkılarla genişletilmiş olarak yapılmaktadır. Tercümeden sonra beytin şerhine geçilmiş ve bu şerh kısmında yine birkaç yöntem kullanılmıştır. Şârih beyti çoğunlukla bir bütün hâlinde, “beyit” formunda şerh etmekle birlikte; zaman zaman mısraların ayrı ayrı şerh edildikleri yahut beyitlerin daha önceki beyitlerle bağlantı kurularak şerh edildikleri de görülmektedir. Eserde, her beyit aynı uzunlukta ve aynı derecede şerh edilmemiştir. Bir yönüyle de müellifin kendince “muhtasar” olarak nitelendirdiği eserini, muhtasar (kısa, öz, mücmel) bir şerh şeklinde oluşturma niyetinin el verdiği ölçüde yapılmıştır. Şârihin, eserini muhtasar bir şerh olarak yazmak niyetinde olduğunu metnin birçok yerinde kendi ifadeleriyle tespit etmek mümkündür.⁸⁷

Vehbî-i Yemânî, şerhinde anlatımını destekleyici olarak birçok dayanak/kaynak kullanmıştır. Eserde başta Kur’ân-ı Kerîm, ayet ve hadisler olmak üzere, peygamberler tarihinden alıntı, kıssa ve hikâyeler; din ve tasavvuf büyüklerinin menkıbeleri; çok yoğun bir şekilde yer verilmiş olan Arap, Fars ve Türk edebiyatı edebî metinlerinden, şiiirlerden iktibaslar ve şârihin kendi manzumeleri, hem şerhi hem de anlatımı destekleyici olarak kullanılmıştır. Bu hususta şunu da belirtmek gerekir ki; eserde bu iktibaslarla, herhangi bir kısma bağlı olmaksızın şârihin gerek duyduğu yerde; kelime açıklamasında, tercüme kısmı içinde yahut şerh bölümünde anlatımı destekleyici, mevzuları açıklığa kavuşturucu olarak çeşitli şekillerde karşılaşmak mümkündür.

Yapılan iktibasların kaynakları ve eserlerin müellifleri özellikle bazı isimler özelinde zikredilirken kimi zaman sadece müellif bilgisi kaydedilmiş, kimi zaman da bu türden bir bilgiye yer verilmeksizin; “bazı”ları şeklinde atıfta bulunulmuştur. İbnü’l-Arabî (Şeyhü’l-Ekber), Abdülkerîm Kuşeyrî, Feridüddîn Attâr, Sadî-i Şîrâzî, Hâfız, Mevlâna, Abdülkerîm Cîlî, İbnü’l-Fârız, Örfî-i Şîrâzî, Molla Câmî, Mütenebbî, İbn-i Vefâ, Mollâ Muhammed Mağribî, Hayâlî, Bâkî vd. isimler müellifin çoğunlukla eserlerinden iktibas yaptığı şâir ve müellifler arasındadırlar.

Şârih Vehbî-i Yemânî, yararlandığı herhangi bir görüşte, alıntılacağı herhangi bir metin parçasında, manzumede vs. “yardımcı tercüme/ şerh” olarak değerlendirebileceğimiz şekilde iktibaslar üzerinden açıklamalar yapmakta; özellikle Arapça ve Farsça manzumelerin anlam dünyasına da yer vermektedir. Bu

⁸⁷ Bkz. Özçakmak, 2022a: 59-60

durum her beyit ve her iktibas özelinde geçerli olmayıp şârihin tasarrufuna bağlı gelişmektedir.

Müellif eserine, *Mesnevî*'nin Arapça dibacesini şerh etmeden doğrudan birinci beytin şerhiyle başlamıştır. *Mesnevî*'nin ilk kısmından 142 beytin şerhini içeren bu eserde hikâye başlıklarına vs. de yer verilmemiştir. Fakat şârih Padişah ve Hasta Cariye hikâyesine geçmeden önce bir nevi bu geçişi haber vermek için sarf ettiği “ve bu şerh olunan ebyât-ı tayyibât-ı *Mesnevî-i Mevlevî ki otuz dört beyt-i şerîfdür...*(47^a)” cümleleriyle öncesinde ilk otuz dört beyti şerh ettiğini ifade etmekte ve mevzunun farklılaştığını hissettirmektedir.

Vehbî-i Yemânî, şerhinde mevzuyu daha anlaşılır hâle getirmeye, muhatabın dikkatini üzerinde durduğu konuda tutmaya yönelik olarak “tenbih, tavsiye, nasihat, soru-cevap, eleştiri ve dua” olarak nitelendirebileceğimiz teknik ve üsluplara da başvurmuştur. Bunlardan özellikle nasihat, tavsiye ve soru-cevap üzerinden beyitlere yaklaşılması *Mesnevî* üslubunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Kitâb-ı Rûhânî'de gözlemlediğimiz bu metodlar, tutarlı bir sıra üzere gerçekleşmeyip bu durum şârihin beyitler özelindeki tasarrufuna bağlıdır. Öyle ki şerhte ilk on sekiz beyitten sonra gelen “Padişah ve Hasta Cariye” hikâyesinin anlatıldığı kısımda tercüme ve şerhin iç içe geçtiği de görülmektedir. Yahut bu bölümler her beyitte de yer almamaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz şerh yönteminin daha görünür hâle getirilmesi amacıyla; öncesinde yaptığımız⁸⁸ şerh şablonu tespitine binaen burada şerhin bölümlerini fazla ayrıntıya girmeden şöyle kaydedebiliriz:

2.2.4.1. Şerhin Bölümleri

2.2.4.1.1. Zemin Metin

Eserde, klasik şerh geleneğine bağlı olarak öncelikle şerhi yapılacak beytin Farsçasına yer verilmiş ve sonrasında ilgili beytin şerhine geçmiştir.

2.2.4.1.2. Beytin Tercümesi

Mesnevî'nin söz konusu beyitleri Türkçeye tercüme edilirken şeklen, ya beyit beyit ya mısra mısra; muhteva yönünden de, ya birebir/ büyük ölçüde ana metinle uyumlu ya da “yorumlu, genişletilmiş tercüme” tercih edilmiştir.

⁸⁸ Şerhin ayrıntılı bir şekilde bölümlendirilmesi, açıklığa kavuşturulması ve şârihin şerh üslubuna yönelik olarak bkz. Özçakmak, 2022a: 58-94. Vehbî Yemânî'nin şerhinin *Mesnevî*'nin ilk 18 beyti özelinde değerlendirildiği ve metod tespitinin yapıldığı çalışma için ayrıca bkz. Özçakmak: 2022d.

a. Şekil İtibarıyla

a.1. Beyit Tercümesi:

34. beyit: “Âyîne-i cânet ez an gemmâz nîst

Zanki jengâr ez ruheş mumtâz nîst

Ya'nî ey giriftâr-ı mecâz ve mübtelâ-yı hırs u âz âyîne-i cânun anuçün gammâz degildür ki sûretinden jengâr-ı inkâr mümtâz degildür (46^b).”

a.2. Mısra Tercümesi

15. beyit şerhinde: “**Mısra**’: روزها با سوزها همراه شد / *Rûzhâ bâ sûzhâ hemrâh şod*. Ya'nî günler yanup yakılmaga yoldaş u hemrâh u karındaş oldılar (33^a).”

b. Muhteva İtibarıyla

b.1. Metne Uygun Tercüme:

Müellif, “*Herkesî k’û dûr mând ez asl-ı hîş*

Bâz cûyed rûzgâr-i vasl-ı hîş”

şeklindeki 4. beyti aslına uygun olarak tercüme ederek bunu; “İmdi kendü aslından dûr olan kendü rûzgâr-ı vaslına tâlib olur diyü buyururlar (13^a).” şeklinde Türkçeye çevirmiştir.

b.2. Yorumlu, Genişletilmiş Tercüme

3. beyit: “*Sîne hâhem şerha şerha ez-fîrâk*

Tâ be-gûyem şerh-i derd-i iştîyâk

Ya'nî şol ‘arâyis-i ebkâr-ı vuslatun firâkından sîne-i bi-kîne-i kemîneyi isterem ki şerha şerha eyleyem öyle ‘arûslar ki ⁸⁹لَمْ يَطْمِئْنُوْا اِنَّهُمْ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ anların beyân-ı şânındandır (9^a).”

2.2.4.1.3. Harf ve Kelimelerin Açıklanması

Şârih, metnine çoğunlukla “kelime”ler üzerinden yön vermiş; “harf”e kadar inerek ise sadece bir kelimenin şerhini yapmıştır. Vehbî, birinci beytin şerhinde “ney” kelimesini ن ve ع harflerinin ebced değeri (10 : ع, 50 : ن) olan altmışla ifade ederek Hz. Peygamber’in isimlerinden biri olan Sin ile bağlantı kurmuştur.

⁸⁹ “Onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur.”, Rahman: 55/74.

a. Lügattaki Anlam

“Lâ tukellifnî feinnî fi'l-fenâ

Kellet efhâmî felâ uhsâ senâ”

şeklindeki 128. beytinin şerhinde; “Bu beyt-i şerîfde **kelâl** küt-k-i delâl ma'nâsınadır (104^a).” ifadesi buna örnektir.

b. Metin İçi Anlam

“Ve mısra'-i sâni'de *شكار از بهر خویش / Bâ hevâss-i hîş ez behr-i şikâr* diyü buyururlar ... ve şikârdan maksûd-ı şerîfleri kalbde olan asâr-ı zuhûrât-ı esmâ vü sıfâtı ve envâr-ı vâridât-ı tecelliyâtı kabûl itmekdür (48^a).”

“Lâkin hazret-i Mevlânâ'nun nefsdan murâd-ı şerîfleri câriye-i hevâdur (49a).” ifadeleri buna örnektir.

2.2.4.1.4. Beytin Şerhi

a. Beyit Bütünlüğünde Şerh

Eserde, beyitler çoğu kez mısra ayırımına gidilmeksizin kendi içinde şerhe tabi tutulmuştur.

“Reng-i rûy u nabz u karûre bedîd

Hem elâmâteş hem esbâbeş şenîd

şeklindeki 103. beytin şerhine; “Pes bunda işâret budur ki niçe şeyh-i sûret-i zâhir-perest yalancı hekîm kendüsüdür. Zehr-i huşk ile dimâğ-ı cânı ve lubb-ı muhh-ı revânı yâbis olmuştur. ‘Aceb deryâda kalup pîr-i ma'nevîden tenkiye-i dimâğ eylemez. Bu sebebdan ki müdemmeğdür. Ve pîr-i ma'nevî dahı ancak ihtiyâr-ı ‘aşk u şevk itmişdür. Ammâ pîr-i zû-cenâheyn odur ki şerî'at ü hakîkati ve takvâ vü muhabbeti akvâ ola... (81^a)” ifadeleriyle yer verilmesi gibi.

b. Mısra Mısra Şerh

4. beytin şerhi buna örnektir: “*باز جوید روزگار وصل خویش / Bâz cûyed rûzgâr-i vasl-i hîş* mazmun-ı şerif üzre kalb dahı hakîkat-i hâlden âgâh oldukça tevsen-i nef-s-i serkeşe, ki bâd-pây-i hayevânîdür, süvâr olup ve ‘asâkir-i havâsî ögine katup ve kuvâ-yi muharrikeden tîğ-i ihlâs u musâdakât takınup sultân-ı serîr-i cân olan pâdişâh-ı memleket-i cenân ile ol cânibe çekilüp revân olmakdan ve kendüyi bu ‘âlem-i kesret-i mihnetden nihân kılmakdan hâlî olur degildür (14^a).”

c. Beyitler Arası Bağlantıyla Şerh

Müellif metninde; önceki beyitlerde geçen, açıklığa kavuşturduğu mevzuları bir başka beytin şerhinde yardımcı olarak da kullanır. Bazen de birbirleriyle bağlantılı gördüğü iki beyti birlikte şerh eder.

“*Morg-ı cânêş der kafes çun mîtepîd*

Dâd mâl u an kenîzek ra herîd” şeklindeki 39. beytin birinci mısrasını “*Morg-ı cânêş der kafes-i ten mîtepîd*” kaydıyla,

Dîd ez zârîş kû zârî-i dil est

Ten hoş est u giriftâr-i dil est

şeklindeki 108. beytin şerhinde kullanmıştır.

2.2.4.1.5. Şerhi Destekleyici Dayanaklar

Klasik şerh metinlerinde sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri de mevzuların anlaşılmasını sağlamak amacıyla fikirleri Kur’ân-ı Kerîm, dini kaynaklar, hadis kitapları gibi kaynak ve dayanaklarla desteklemektir. “Ayet, hadis, şiir, din ve tasavvuf büyüklerinin sözleri, menkıbeler bazen de şârihlerin kendi söylemleri (Tanyıldız, 2007: 140)” de bu dayanaklara dâhildir. Vehbî-i Yemânî’nin şerhini destekleme yöntem ve kaynaklarını şu şekilde ifade edebiliriz:

2.2.4.1.5.1. Ayetler ve Tefsirler

Kur’ân-ı Kerîm, *Kitâb-ı Rûhânî*’de şerhi en fazla destekleyen dinî kaynakların başında gelmektedir. Şârih, beyitlerin şerhinde çoğunlukla ayetlere ve bunlara bağlı olarak da tefsirlere başvurmaktadır.

“Nitekim hazret-i Celîl-i Cebbâr bu etvâr-ı garîbeden izhâr-ı ihbâr buyurmuş: ⁹⁰ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَاراً diyü beyân itmiş ve anlardan her birini bir gevher ü cevhere sade f ü ma’den kılmış (10^a).”

b. Ayet Tefsirleri

Begavî’nin *Meâlimü’l-Tenzîl*’ini Türkçeye tercüme ettiği bir eseri de bulunan şârih, şerhinde İmam Begavî’nin, İbn-i Abbas’ın, Kadı Beyzavî’nin tefsirlerinden faydalanmıştır.

“Ol ne makûle ta’âm olduğu tefâsîrlerde mestûr ve kitâblarda mezkûrdur. Cümleden İmâm Begavî hazretleri *Me’âlim-i Tenzîl ve ‘Avâlim-i Te’vîl*’de

⁹⁰ “Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır.”, Nuh: 71/14.

yazmışlar. Ol ta'âm-ı mezkûr tûz ve etmek ve hall ve bakl ve semek idi dimişler (72^b).”

2.2.4.1.5.2. Hadisler, Hadis Kaynakları ve Rivayetçileri

Şerhte, istişhad için kullanılan hadisler de bir hayli fazladır. Vehbî-i Yemânî'nin çoğu kez andığı bir eser olarak *Câmiü's-Sağîr* göze çarparken Ebû Hureyre, Hz. Ayşe, Musab b. Şeybe vd. de rivayetlerine yer verdiği kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

“Fi'l-vâki' bu hadîs-i şerîf *Câmi'-i Sağîr*'de vesâyir kitâb-ı ehâdis-i beşîr ü nezîrde mestûrdur. Bundan ma'lûmdur ki 'amel emr-i ma'nevîdür (42^b).”

2.2.4.1.5.3. Tasavvufî Eserler ve Mutasavvıflar

Kitâb-ı Rûhânî, hem tasavvufî eserlerin hem de mutasavvıf görüşlerinin desteklediği bir şerhtir. Vehbî'nin şerhindeki tasavvufî kaynak ağı çok çeşitli ve geniştir. Bu türden eserler arasında Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî'nin *Risâle'si*; İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem*, *Ankâu Muğrib*, *Mevakiü'n-Nücûm*, *Risâle-i Envâr*'ı; İmâm Gazâlî'nin *İhyâ-yı Ulûmiddîn*'i; Abdülkerîm Cîlî'nin *İnsân-ı Kâmil*, *Nesîm-i Seher*'i vd. birçok eser bulunurken; Bayezîd-i Bistâmî, Ebû Medyen, Zü'n-nûn-ı Mısri, Sehl b. Abdullah, Necmeddîn-i Kübrâ, Sühreverdi, Ebû Alî Dekkâk, Hasan-ı Basrî, Yahya b. Muâz, Mansur b. Halef, Şeyh Şazeli, Amr b. Osman Mekki vd. isimler de fikir ve görüşlerine yer verilen sufi kişiliklerdendirler.

“Acebdür sâhib-i *İnsân-ı Kâmil fi Ma'rifeti'l-Evâhir ve'l-Evâ'il* 'Abdü'l-kerîm el-Cîlî, *Nesîm-i Seher* nâmında olan kitâb-ı mu'teberinde bu bâbda esrâr-ı garibe söylemişdir. İnsân tahsîl-i letâyif-i rûhânî ile suver-i mahsûse-i me'ânîyi görür dimişler (42^b)”

2.2.4.1.5.4. Peygamberler Tarihinden Alıntılar, Kısas ve Hikâyeler

Şârihin, beyitlerin arka planını destekleyip dinî-tarihî gerçekliklerle beytin açıklanmaya muhtaç tarafını açığa çıkarmaya yönelik olarak başvurduğu yöntemlerden biri de peygamberler tarihinden kısas ve hikâyeler aktarmaktır. Bu konuda şerhin genel muhtevasında; Hz. Âdem'in yaradılışı ve şeytanın secde etmeyişine (75^b, 125^b) ve Hz. Âdem ile Havva hikâyesine (124^b, 13^b), Hz. Peygamber'in Mirac hadisesine (21^b, 95^{a-b}), şakk-ı kamer mucizesine (98^a), peygamberliğin kendisine tebliğine, peygamberliğine ve yaradılışına dair hadiselere (25^a, 63^b-64^a, 124^a, 125^b), Kureyş kavmiyle yaşadığı durumlara (17^b, 98^a, 113^b); Hz. Musa ve Tûr hadisesine (9^b, 24^{a-b}, 39^b-40^b, 76^b), Hz. Musa ve Beni İsrail kıssasına (24^b, 71^{a-b}); Hz. Nuh (55^b, 93^a, 111^b-112^b); Hz. Yusuf (22^b, 100^b-101^a, 115^b); Hz. İsa (25^b, 26^b, 55^b, 56^b, 69^a, 72^{a-b}, 89^b, 123^b); Hz. Yahya (56^a);

Hız. İbrahim (27b, 100^b, 113^a), Hız. Süleyman kıssalarına (27^b-28^a, 56^{a-b}, 93^b-94^a, 102^b); Karun hikâyesine (56^a) ve diğery birçok kıssaya yer verilmiş veya telmihte bulunulmuştur.

2.2.4.1.5.5. Din ve Tasavvuf Büyüklerinin Menkubeleri

Vehbî-i Yemânî, şerhin genel amacına uygun olarak din ve tasavvuf büyüklerinin davranış ve menkubelerine de yer vermiştir. Beyitler açıklanırken büyüklerin hayatlarından kesitler, şerhi destekler nitelikte sarf ettikleri davranışlar, sözler, başlarına gelen olaylar vs. aracı olarak aktarılmıştır. Burada bahsi geçen kişilerden bazıları; Şeyh Ebu Medyen, Şems-i Tebrizî, İbnü'l-Arabî, Ebû Yezîd Bestâmî, İbn-i Mesrûk, Şeyh Semnûn, Cüneyd-i Bağdadî, Şiblî, Ebü'l-Hüseyn en-Nürî, Semnûn b. Hamza el-Muhibb ve Zifâm'dır.

“Nitekim hikâyet iderler ki zikir olunan Şeyh Medyen hazretleri mevtinden bir iki sâat-i mukaddem bir iki sâat mikdârı kutb olmuşlar ve...(13^a).”

2.2.4.1.5.6. Edebî Metin/ Şiir İktibasları

Arap ve Fars edebiyatlarından yapılan iktibasların oldukça fazla olduğunu daha önce ifade ettiğimiz şerhte; şerhin edebî değerini, güvenilirliğini arttırmak, ifadelerini sağlam kılmak için Arap, Fars ve Türk edebiyatlarından birçok eserden faydalanılmıştır. Şârih, Arap edebiyatından; İbnü'l-Fârız başta olmak üzere, Mütenebbî, Şeyh Vefâ (İbn-i Vefâ), Kays Bin Mülevvah, İbnü'l-Arabî, Züheyr bin Ebû Sülmâ, Lebîd b. Rabîa-i Âmiri gibi birçok şâirin *Dîvân*'ından; Fars edebiyatından Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Dîvân*'ı başta olmak üzere; Sadî'nin *Dîvân*, *Bostân* ve *Gülistân*'ından; Şebusterî'nin *Gülşen-i Râz*'ından; Feridüddîn Attâr'ın *Dîvân*, *Pendnâme*, *Mantiku't-Tayr* ve *Esrârname*'sinden; Mollâ Câmî'nin *Dîvân* ve *Heft Evreng*'inden; Mevlâna ve Mağribî'nin *Dîvân*'larından; Türk edebiyatından ise özellikle Bâkî'nin *Dîvân*'ı başta olmak üzere, Hayâlî Bey, Fuzûlî, Necâtî Bey *Dîvân*'larından ve İbrahim Gülşenî'nin *Gülşen-i Manevî*'sinden yaptığı alıntılarla şerhini desteklemiştir. Burada anılması gereken büyük bir manzume yekûnunu da Vehbî-i Yemânî'nin kendi şiirleri oluşturmaktadır.

2.2.4.1.6. Yardımcı Tercüme/ Şerh

Bu türden bir tercüme/şerh yönteminde şârih; zemin metinleri destekleyici olarak söz, beyit, mısra, şiir şeklinde kaydettiği iktibasların, ihtiyaca binaen açıklamasını da yapmış, tercümesine yahut şerhine de yer vermiştir.⁹¹

⁹¹ Örnekler için bkz. Özçakmak, 2022a: 87-90.

2.2.4.1.7. Tenbih, Tavsiye, Nasihat, Soru-Cevap, Eleştiri ve Dua

Vehbî-i Yemânî'nin, bazı beyitlerin şerhinde, beyitte geçen konuyla ilgili olarak muhataplarına; tenbih, tavsiye, nasihat ve eleştiri üslubunu kullanarak birtakım göndermelerde bulunduğu görülmektedir. Şârih ayrıca kimi zaman dua yoluyla kimi zaman da söylediklerinin anlaşılmasına yönelik olarak soru-cevap tekniğiyle muhataplarını da mevzuya dâhil eder.⁹²

2.2.5. Şârihin Kullandığı Kaynaklar⁹³

Şerh, kaynak bakımından oldukça zengin olduğundan bu kitap bölümünde ayrıntıya yer verilemeyerek kaynaklar, tasnif edildikleri başlıklar vesilesiyle anılacaklardır.

2.2.5.1. İslâmî İlimlere Dair Eserler

Mesnevî'ye yapılan "mağz-ı Kur'ân" yakıştırması, Mevlâna'nın onu telif ederken birçok ayete lafzen ve manen telmihte bulunması şârihlerin bu konudaki yaklaşımlarını etkilemiştir. Hatta bu husus bir noktada da gereklilik olarak görülmüştür (Güleç, 2017: 30). Vehbî-i Yemânî de şerhindeki yoğun ayet, hadis ve bunlara bağlı kaynak ağıyla, bu yolun takipçilerinden olmuştur.

Şârih bu başlık altında; Kur'ân-ı Kerîm'den, tefsir ve hadis kitaplarından çokça faydalanmıştır. Vehbî'nin şerhte kullandığı tefsir kitapları ve müellifleri şöyledir: Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), *Tefsîru İbn 'Abbâs*; Begavî Ferrâ (ö. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*; Beyzâvî (ö. 685/1286), *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*.

Hadis kaynağı olarak *Kitâb-ı Rûhânî*'de bilgisini şârihin kaydettiği tek eser Süyûtî'nin (ö. 911/1505), el-Câmiü's-Sağîr'idir. Şerhte iktibas edilen bir diğer hadis kaynağıysa İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra), *Mebârîku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr*'ıdır.

2.2.5.2. Tasavvuf İlimine Dâir Eserler⁹⁴

Kitâb-ı Rûhânî, şârihinin tasavvuf ilmine olan hâkimiyetini gösterir nitelikte birçok eserin bilgisini ihtiva etmektedir. Vehbî-i Yemânî'nin *Mesnevî* şerhinde kullandığı tasavvufî kaynaklar ve müelliflerinin bilgisi şu şekildedir; Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165-66), *Fütûhu'l-Gayb*; Abdülkerîm Kuşeyrî (ö. 465/1072),

⁹² Şerhin bu yönüne dair ayrıntılı bilgi için bkz. Özçakmak, 2022a, 89-94.

⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özçakmak, 2022a, 94-155.

⁹⁴ Bu başlık altında yer alan eserlerin ayrıntılı bilgisi ve şerh üzerine bu konuda yapılmış çalışma için bkz. Özçakmak, 2022d.

Risâletü'l-Kuşeyriye; Aynülküdat Hemedânî (ö. 525/1131), *Temhîdât*; Cemâleddin Muhammed Ebu'l-Mevâhib eş-Şâzelî, *Kavâninü'l-Hükmi'l-İşrâk*; Abdülkerim el-Cilî (ö. 832/1428), *el-İnsânü'l-kâmil fi Ma'rifeti'l-Evâhir ve'l-Evâ'il*, *Levâmiü'l-Berk*, *Lisânü'l-Kader bi Nesîmi's-Seher*; Ebû Bekir b. Sâlim es-Sekkağ, *Miracü'l-Ervah ve'l-Menheci'l-Veddah*; Fahreddîn-i Irakî (ö. 688/1289), *Lema'ât*; Gazzâlî (ö. 505/1111), *İhyâü Ulûmi'd-din*; İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), *Letâifü'l-Minen*; İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), *Ankâu Muğrib fi Marifeti Hatmi'l Evliyâ ve Şemsi'l-Mağrib*; *Fusûsü'l-Hikem*, *Kitâbü'l-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ*, *Mevâiz-i Hasene*, *Mevâkiü'n-Nücûm*, *Risâletü'l-Envâr*.

2.2.5.3. Edebî Eserler

Vehbî-i Yemânî söz konusu şerhinde, Arap, Fars ve Türk edebî sahasından: Ahmed b. Alvân el-Yemânî'nin, Şeyh Muhammed Vefâ'nın (Ali Vefâ eş-Şâzelî), Hallâc-ı Mansûr'un, İbnü'l-Fârız'ın, Lebîd b. Rebîa'nın, Muhammed b. Saîd el-Bûsirî'nin, Mütenebbî'nin, Nâbiga ez-Zübyânî'nin, Safiyüddîn el-Hillî'nin, Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın, Bâbâ Figânî-i Şirâzî'nin, Evhadüddîn-i Kirmânî'nin, Hâfız-ı Şirâzî'nin, Şîrin-i Mağribî'nin, Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin, Muhteşem-i Kâşânî'nin, Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed Câmî'nin, Ömer Hayyâm'ın, Örfî-i Şirâzî'nin, Bâkî'nin, Fuzûlî'nin, Hayâlî Bey'in, Necâtî Bey'in divânları; mesnevilerden Ferîdüddîn Attâr'ın *Esrârname'si*, Mantuku't-tayr'ı, *Pendname'si*; İbrâhîm Gülşenî'nin *Gülşen-i Manevî'si*; Mollâ Câmî'nin *Heft Evreng'i* (Yûsuf u Züleyhâ); Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-Esrâr'ı*; Sa'dî-i Şirâzî'nin *Bostân ve Gülistân'ı*; Şeyh Mahmûd Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz'ı* vd. eserler, bunların yanı sıra Mahmûd-ı Gâvân'ın *Riyâzü'l-İnşâ'sı*; Harîrî'nin *Makâmât'ı* ve daha birçok eser kaynak olarak kullanılmıştır.

2.2.5.4. Kendi Eserleri

Vehbî-i Yemânî, *Mesnevî* beyitlerini şerh ederken açıklama getirdiği konuya dair daha önce kaleme aldığı eserlerde bunlarla ilgili olanlar, bahsi geçenler için kendi eserlerine de atıf yapmakta muhataplarının onlara da başvurabileceğini kastetmekte yahut bu konularla ilgili kendi eserlerinin de mahiyetinden haberdar etmektedir. Buradaki her iki durumda da müellifin eserleri şerhte söz konusu edilen kaynaklar arasında yerini alır. Şârihin bu konuda şerhinde en çok yer verdiği kaynak diğer *Mesnevî* şerhi olan *Genc-i Nihânî*'dir. Bunun yanı sıra adı geçen diğer eseri *Şerh-i Gülistân*'ıdır. Şârihin bir de eser vasfı taşımayıp şerhinde kurduğu ilgiyle atıfta bulunduğu bir kasidesi vardır. Vehbî, dervişler için kaleme aldığı bu kasidesinin on yedi beytine *Kitâb-ı Rûhânî*'de yer vermiştir.

2.2.6. Folklorik Unsurlar

Kitâb-ı Rûhânî, muhtevası ve mahiyeti itibarıyla müellifinin didaktik bir eser oluşturma niyetiyle kaleme aldığı bir eserdir. Dolayısıyla şârih bu noktada değindiği mevzuların akılda kalıcılığına katkı sunmak amacıyla birtakım halk söylemlerine, atasözleri ve deyimlere de yer vermiştir. Aşağıda bunlardan birkaçına yer verilmiştir:

“...ammâ fehmi sakîm ve tab’ı ‘akîm olanlara her sâ’atde hezâr güne hakâyık u dakâyık söylesen kulağına girmez **har u bakar kalâde-i cevâhir-i murassadan mahzûz olmaz** (27^a).”

“Pes ma’lûm-ı ihvân-ı pür-ma’rifetdür ki **sadef-i bî-kanâ’at vâsıl-ı gevher-i zî-kıymet olmaz** (36^a).”

“...inâyet-i bî-gâyet-i çâreger ile ‘ilâc-ı çârede **çeşmümüzi çâr idelüm** (51^a).”

Sonuç

Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî, Mevlâna’nın *Mesnevî-i Şerîfî* üzerine 17. yüzyılda yazılmış şerhlerden biridir. Şerh, Vehbî-i Yemânî tarafından H 1037 yılının Recep ayının sonlarında (Mart/Nisan 1628) Mısır’da kaleme alınmıştır. Eser, *Mesnevî*’sinin baştan 142 beytinin şerhini ihtiva etmektedir. Bu açıdan “Padişâh ve Hasta Cariye” hikâyesinin bir bölümündeki beyitlerin şerhini içermekte olup hikâyenin tamamını barındırmamaktadır.

Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî’nin elimizde bulunan tek nüshası vardır ve Fransa Millî Kütüphanesinde Supplément turc 581’de kayıtlıdır. Nüsha müellif hattıdır. Şerhin genelinde, Türkçe kısımlar müellifin divanî-talîk kırması hattıyla kaleme alınmıştır. Bununla birlikte Arapça ifade ve iktibaslarda harekeli nesih, Farsça ifade ve iktibaslarda da talîk tercih edilmiştir. Nüsha 131 varaktan oluşmaktadır. *Mesnevî* şerhiyse bu 131 varağın, 3^b -127^a varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın başında ve sonunda, müellif şerhten bağımsız olarak kendi manzumelerini kaydetmiştir.

Vehbî-i Yemânî şerhinde klasik şerh yöntemini kullanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle şerh edilecek kaynak/ zemin metnin, yazıldığı dildeki aslı; Farsçası kaydedilmiştir. Metin kaydını, içinde geçen kelimelerin lügattaki yahut metin içindeki bağlamda kazandığı anlamları takip etmektedir. Sonrasında beytin tercümesi; beytin mısra mısra ya da bir bütün hâlinde değerlendirilme şekline bağlı olarak muhteva itibarıyla ya birebir metne uygun şekilde ya da yorumlanmış

ve çeşitli ekleme ve katkılarla genişletilmiş olarak yapılmaktadır. Tercümeden sonra beytin şerhine geçilmiş ve bu şerh kısmında yine birkaç yöntem kullanılmıştır. Şârih beyti çoğunlukla bir bütün hâlinde, “beyit” formunda şerh etmekle birlikte; zaman zaman mısraların ayrı ayrı şerh edildikleri yahut beyitlerin daha önceki beyitlerle bağlantı kurularak şerh edildikleri de görülmektedir. Şârih, beytin şerhinde şerhini destekleyici olarak birçok dayanak/ kaynak kullanmıştır. Eserde başta Kur’ân-ı Kerîm, ayet ve hadisler olmak üzere, peygamberler tarihinden alıntı, kıssa ve hikâyeler; din ve tasavvuf büyüklerinin menkıbeleri; çok yoğun bir şekilde yer verilmiş olan Arap, Fars ve Türk edebiyatı edebî metinlerinden, şiirlerden iktibaslar ve şârihin kendi manzumeleri, hem şerhi hem de anlatımı destekleyici olarak kullanılmıştır. Yapılan iktibasların kaynakları ve eserlerin müellifleri özellikle bazı isimler özelinde zikredilirken kimi zaman sadece müellif bilgisi kaydedilmiş, kimi zaman da bu türden bir bilgiye yer verilmeksizin; “bazı”ları şeklinde atıfta bulunulmuştur. İbnü’l-Arabî (Şeyhü’l-Ekber), Abdülkerîm Kuşeyrî, Feridüddîn Attâr, Sadî-i Şîrâzî, Hâfız, Mevlâna, Abdülkerîm Cîlî, İbnü’l-Fârız, Örfî-i Şîrâzî, Molla Câmî, Mütenebbî, İbn-i Vefâ, Mollâ Muhammed Mağribî, Hayâlî, Bâkî vd. isimler müellifin çoğunlukla eserlerinden iktibas yaptığı şâir ve müellifler arasında yer almaktadırlar. Şârih, yararlandığı herhangi bir görüşte, alıntılacağı herhangi bir metin parçasında, manzumede vs. “yardımcı tercüme/ şerh” olarak değerlendirebileceğimiz şekilde iktibaslar üzerinden açıklamalar yapmakta özellikle Arapça ve Farsça manzumelerin anlam dünyasına da yer vermektedir. Bu durum her beyit ve her iktibas özelinde geçerli olmayıp şârihin gerek duyduğu ölçüde gerçekleşmektedir. Vehbî-i Yemânî, şerhinde “tenbih, tavsiye, nasihat, soru-cevap, eleştiri ve dua” olarak nitelendirebileceğimiz teknik ve üsluplara da başvurmuştur.

Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî kaynaklar yönünden de çok zengin bir şerhtir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, şerhte İslamî ilimlere dair Kur’ân-ı Kerîm başta olmak üzere, tefsir ve hadis kaynaklarından: Abdullah b. Abbas’ın *Tefsîru İbn ‘Abbâs’*, Begavî Ferrâ’nın *Meâlimü’l-Tenzîl’i*, Beyzâvî’nin *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vîl’i*, Süyûtî’nin *el-Câmiü’s-Sağîr’i*, İbn Melek’in *Mebâriku’l-Ezhâr Şerhu Meşâriki’l-Envâr’ı* kullanılırken tasavvuf ilmîne dair: Abdülkadir Geylanî’nin *Fütuhu’l-Gayb’ı*, Abdülkerîm Kuşeyrî’nin *Risâletü’l-Kuşeyrîye’si*, Aynükkudat Hemedânî’nin *Temhidât’ı*, Cîlî’nin *el-İnsânü’l-kâmil fi Ma’rifeti’l-Evâhir ve’l-Evâ’il’i*, Levâmîü’l-Berk’i, *Lisânü’l-Kader bi Nesimi’s-Seher’i*, Fahreddin-i Irakî’nin *Lema’ât’ı*, Gazalî’nin *İhyâü Ulûmi’d-din’i*, İbn Atâullah el-İskenderî’nin *Letâifü’l-Minen’i*, İbnü’l-Arabî’nin *Ankâu Muğrib fi Marifeti Hatmi’l Evliyâ ve Şemsi’l-Mağrib’i*, *Fusûsü’l-Hikem’i*, *Mevâiz-i Hasene’si*, *Mevâkiü’n-Nücüm’u* vd. eserler, yine Arap, Fars ve Türk edebî sahasından: Ahmed

b. Alvân el-Yemânî'nin, Şeyh Muhammed Vefâ'nın (Ali Vefâ eş-Şâzelî), Hallâc-ı Mansûr'un, İbnü'l-Fârız'ın, Lebîd b. Rebîa'nın, Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin, Mütenebbî'nin, Nâbiga ez-Zübyânî'nin, Safiyüddîn el-Hillî'nin, Züheyr b. Ebû Sûlmâ'nın, Bâbâ Figânî-i Şirazî'nin, Evhadüddîn-i Kirmânî'nin, Hâfız-ı Şirâzî'nin, Şîrîn-i Mağribî'nin, Mevlâna Celâleddîn Rûmî'nin, Muhteşem-i Kâşânî'nin, Nüreddîn Abdurrahmân b. Ahmed Câmî'nin, Ömer Hayyâm'ın, Örfî-i Şirâzî'nin, Bâkî'nin, Fuzûlî'nin, Hayâlî Bey'in, Necâtî Bey'in dîvânları; mesnevilerden Ferîdüddîn Attâr'ın *Esrâr-nâme'si*, *Mantıku't-tayr*'ı, *Pendnâme'si*; İbrâhîm Gülşenî'nin *Gülşen-i Manevî'si*; Mollâ Câmî'nin *Heft Evreng'i (Yûsuf u Züleyhâ)*; Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ı; Sa'dî-i Şirâzî'nin *Bostân ve Gülistân*'ı; Şeyh Mahmûd Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ı vd. eserler, bunların yanı sıra Mahmûd-ı Gâvân'ın *Riyâzü'l-İnşâ'sı*; Harîrî'nin *Makâmât*'ı ve daha birçok eser kaynak olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür ki; *Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî*, hem edebî değer olarak hem de bağlı bulunduğu şerh geleneği literatüründe, Arap, Fars ve Türk edebiyatı tasavvufi alanına hâkim olduğu anlaşılan şârihinin eserini bu yönüyle zengin bir açıklama zeminine oturtma çabasından dolayı kuvvetli bir şerh ve kıymetli bir eser olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Bağdatlı İsmail Paşa. (1951). *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bakırcı, F. (2018). “Türkçe Divan Dibacelerinde Ki/Kim’li Yapılar: Fuzuli, Taşlıcalı Yahya Bey Ve Nev’i’nin Türkçe Divan Dibacelerindeki Ki/Kim’li Yapılar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 72.
- Bursalı Mehmet Tahir. (2016). *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. M. A. Yekta Saraç), Ankara: TÜBA Yayınları.
- Çınarcı, M. N. (2020). Mesnevi Şerhlerinin Kaynakları, *Al-Farabi Journal*, 8th International Conference on Social Sciences, 21-22 Haziran 2020, Kazakistan.
- Ece, S. (2013). *Hüsnüne Aşk Olsun*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Güleç, İ. (2009). “Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı”, *Turkish Studies*, 4/6, 213-230.
- Güleç, İ. (2010). *Mesnevi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: H Yayınları.
- Güleç, İ. (2014). “Mesnevî-i Şerîf’in Üçüncü Beytine Farklı Bir Şerh Denemesi”, *Türkiyat Mecmuası*, 24.
- Kanar, M. (2014). *Mesnevi 1-6*, (2. Bsk.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kılıç, A. (2007). “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu 12-13 Nisan 2007*, İstanbul.
- Kolunsağ, İ. (2018). Klasik Şerh Geleneğinin Son Örneklerinden Galebe-i Sultân-ı Aşk, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5 (11).
- Kortantamer, T. (1994). “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, VIII.
- Nicholson, R. A. (1386), *Mevlana Celaleddin Muhammed-i Belhî Rumî, Mesnevî-i Manevî*, İran: İntişârât-ı Dûstân.
- Özçakmak, F. (2022a). *Vehbî-i Yemânî Kitâb-ı Rûhânî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî (İnceleme-Metin)*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Özçakmak, F. (2022b). “Türk Edebiyatında Kasîde-i Hamriyye Tercüme ve Şerhleri ve Kitâb-ı Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye”, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 7 (2), 106-126.

- Özçakmak, F. (2022c). “İbn Düreyd’in el-Maksure’sine 17. Yüzyılda Yazılan Türkçe Bir Şerh; Vehbî-i Yemânî’nin Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd Adlı Eseri”, *The Journal of Academic Social Sciences*, 125, 175-190.
- Özçakmak, F. (2022d). “Vehbî-i Yemânî nin Mesnevî Şerhine Kaynaklık Eden Tasavvufî Eserler”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 458-476.
- Özdemir, M. (2016). “Mesnevî’nin Türkçe Şerhleri”, *Turkish Studies*, 11(20), 461-502.
- Tahirül Mevlevî. (2018). *Mesnevinin Dibacesi ve İlk On Sekiz Beytinin Şerhi*, (Haz. Ali Güzelyüz, Mehmet Atalay, Kadir Turgut), İstanbul: Demavend Yayınları.
- Taştan, E. (2009). *İsmâîl Rüsûhî Ankaravî’nin Mesnevî Şerhi (Mecmû’atü’l-Letâ’if ve Matmûratü’l-Ma’ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme, (Doktora Tezi)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Vehbî-i Yemânî, *Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî*, Fransa Millî Kütüphanesi, Turc. 581.
- Vehbî-i Yemânî, *Kitâb-ı Şerh-i Hamriyye-i Farziyye*, Berlin Devlet Kütüphanesi, Hs.or. 5088.
- Vehbî-i Yemânî, *Risâle-i Beşâret ve Makâle-i İşâret*, Berlin Devlet Kütüphanesi, Hs.or. 5088.
- Vehbî-i Yemânî, *Risâle-i Gülzâr-ı Hakâyık ve Esrâr-ı Dekâyık*, Berlin Devlet Kütüphanesi, Hs.or. 5088.
- Vehbî-i Yemânî, *Risâle-i Sükût ve Makâle-i Uzlet ve Sumût*, Berlin Devlet Kütüphanesi, Hs.or. 5088
- Vehbî-i Yemânî, *Risâletü’l-Meşâyih ve Makâletü’ş-Şemârih*, Berlin Devlet Kütüphanesi, Hs.or. 5088.
- Vehbî-i Yemânî, *Risâletü’t-Tevbe ve’l-Mücâhede ve Makâletü’l-Havbe ve’l-Mukâbede*, Berlin Devlet Kütüphanesi, Hs.or. 5088.
- Vehbî-i Yemânî, *Şerh-i Kaside-i İbn Düreyd*, Reisülküttab Mustafa Efendi, nr. 855.
- Vehbî-i Yemânî, *Tefsirü’l-Kur’an ve Tenvirü’l-İrfan*, Bursa Yazma Eser Kütüphanesi Haraççioğlu, nr. 105, 116.
- Vehbî-i Yemânî, *Terceme-i Camiü’s-Sağir*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 312-314.
- <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52509630z.r=vehbi?rk=107296;4>

Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî Şerhleri*

İsmail GÜLEÇ**

Özet

Mevlâna'nın yüzyıllardır okunan kitabı Mesnevî, farklı dönemlerde farklı şekillerde tercüme ve şerh edilmiştir. Mesnevî'den azami ölçüde yararlanmak isteyen tasavvuf ehli tamamı, bir cildi, bir bölümü, bir hikâye veya birkaç beyti şerh etmişlerdir.

XVI. yüzyılın önemli şairlerinden Yûsuf Sîne-çâk, *Cezire-i Mesnevî* adını verdiği eserinde bir dervişin ihtiyacı olduğu konulardaki 366 beyti Mevlâna'nın (ö. 1273) *Mesnevî*'sinin altı cildinden seçip bir araya getirmiştir. *Cezîre* yazıldığı tarihten itibaren Mevlevîler arasında tanınan ve benimsenen bir eser olmuştur. Mehmet İlmî Dede, Abdullah Bosnavî, Abdülmecid Sivasî, Cevrî İbrahim Çelebi ve Şeyh Galib tarafından olmak üzere beş defa şerh edilmiştir.

Bu çalışmada Cezîre-i Mesnevî'ye yapılan beş şerh tanıtılmaya ve özellikleri ile diğerlerinden farklı oldukları yönler gösterilmeye çalışılmıştır.

Commentaries on Jazeera-i Mathnawi in Turkish Literature

Abstract

Mawlânâ's book Mathnawi, which has been read for centuries, has been translated and commented in different ways in different periods. Sufis who wanted to benefit from the Mathnawi as much as possible commented on a volume, a chapter, a story or a few couplets.

Yûsuf Sîne-çâk, one of the most important poets of the 16th century, selected 366 couplets from the six volumes of Mawlana's (d. 1273) Mathnawi on the subjects that a dervish needs in his work called *Cezire al-Mathnawi*.

Cezire al-Mathnawi has been very popular and recited among Mawlawîs since its writing. It was commented five times by Mehmet İlmî Dede, Abdullah Bosnavî, Abdülmecid Sivasî, Cevrî İbrahim Çelebi and Sheikh Galib. In this study,

* Bu çalışma Güleç 2008'in ilgili bölümünün uyarlanmasıyla vücut bulmuştur.

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ismail.gulec@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0174-148X

five commentaries on *Cezire al-Mathnawi* are introduced and their characteristics and differences from the others are shown.

Giriş

Cezire-i Mesnevî, XVI. yüzyıl şairlerinden Yûsuf Sîne-çâk'ın Mevlâna'nın (ö. 1273) *Mesnevî*'sinin altı cildinden seçip bir araya getirdiği 366 beyitlik eserinin adıdır.

Yûsuf Sîne-çâk, Vardar Yenice'sinden olup tanınmış Mevlevî şairlerindedir.

Erbâb-ı muhabbet bizi Yûsuf bilür ammâ

Ashâb-ı hased gözine ey dûst Sinân'uz (Kınalızade, 1989: 1086)

Beytinde kendisini sevenlerin Yûsuf, sevmeyenlerin Sinân olarak çağrılmalarından bir isminin de Sinan olduğunu anlıyoruz. Şiirlerini ilâhî aşkla dolu bir kalple söylediği için parçalanmış göğüs anlamında Sîne-çâk ismini almıştır. Medrese tahsiline devam ederken ve tahsilini tamamlama niyetinde iken içindeki istek İbrahim Gülşeni'nin (ö. 1534) sohbetlerine çekmiş ve Mısır'da uzun bir zaman hizmetlerinde bulunmuştur. Daha sonra Konya'ya giderek Mevlevîliğe intisap etmiş ve sülûkunu ve hizmetini tamamladıktan sonra birçok seyahate çıkmıştır. Arab, Acem ve Rum ülkelerini gezdikten sonra tekrar Konya'ya dönen Yûsuf-ı Sîne-çâk, Edirne Muradiye Mevlevîhanesi meşihatine atanmıştır. Burada *Mesnevî* dersleri vermiştir. Edirne valisinin Edirne'deki bazı vakıf ve tekkelere düşmanca tavırlarından ötürü ihvanıyla birlikte İstanbul'a gelerek Sütlüce semtine yerleşmiş ve 1546 yılında vefat edene kadar burada kalmıştır. Kabri Sütlüce'dedir. Divan sahibi şair Hayretî (ö. 1535), Yûsuf Sîne-çâk'ın kardeşidir.⁹⁵

Kalender, rind-meşreb bir şahsiyet olan Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın, *Cezire-i Mesnevî*'den başka *Müntehabât-ı Rebâb-nâme* ve *Nazire-i Muhammediye* isimli eserlerinin yanı sıra on üç manzumesi de vardır (Gölpınarlı, 1983: 125, 493-499). Ancak divan oluşturacak hacimde değildir (Çelikbaş, 1941: 14). Kendisinden sonra telif edilen kimi şüara tezkirelerinde⁹⁶ isminin yer almayışı meşhur bir şair olmadığını göstermektedir. Şiirlerinde mensubu ve muhibbi bulunduğu tarikatların öğretilerinin yer aldığı görülür. Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın, bugün elimizde

⁹⁵ Hayatı şu eserlerden özetlenmiştir: Esrar Dede, 2000: 524-531; Kınalızâde Hasan Çelebi, 1989: 1085-1086, Bursalı Mehmet Tahir, 1333: 80.

⁹⁶ Abdülkadiroğlu 1999; Yılmaz 2001; Erdem, 1994.

bulunan sınırlı sayıdaki şiirlerinden aynı zamanda Melâmî ve Hurûfî olduğu da anlaşılmaktadır.⁹⁷

Cezîre-i Mesnevî

Cezîre-i Mesnevî Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın en çok bilinen eseridir. Yûsuf-ı Sîne-çâk eserine *Cezîre-i Mesnevî* ismini, Mesnevî'nin 6. cildindeki “Eğer mana denizine susamışsan *cezîre-i Mesnevî*'den denize bir su yolu aç” anlamındaki I. cilt 925. beyitte geçen ve ‘Mesnevî adası’ anlamına gelen ‘*Cezîre-i Mesnevî*’ lafzı kitabının adı olmuştur.

Yûsuf-ı Sîne-çâk eserini niçin yazdığını eserin dibacesinde şöyle açıklamaktadır: Uzun zamandan beri Mesnevî'yi tetkik ediyordum. Bir gün *Mesnevî*'nin gerçek anlayıcılarından biri Mesnevî'nin sonsuz bir okyanus olduğunu, herkesin hakkıyla bilemediğini, ondan tarikata yeni girenlerin anlamaları ve daha rahat okumaları için seçmeler yapmasını isteyince “Sâilleri (dilenci veya bir şey isteyenler) azarlama” (Duha, 10) ayeti gereğince bu dileği yerine getirdim ve altı ciltten 366 beyti seçtim. Her birbirini bir diğeriyle ilişkilendirdim ve *Cezîre-i Mesnevî* adını verdim (Hacı Mahmut 3088, v. 2^a).

Dibacede yazılanlardan da anlaşıldığı gibi *Cezîre*, özellikle Mevlevîliğe giren dervişlerin okuması için yazılmıştır. *Cezîre*'deki konu başlıklarına bakıldığında fark edileceği üzere tamamen bir dervişin dikkat etmesi ve bilmesi gereken öncelikli konular yer almaktadır. Bu hâliyle *Mesnevî*'ye giriş veya *Mesnevî*'nin özeti de denilebilir. Dolayısıyla *Cezîre*, *Mesnevî*'den rast gele seçilmiş beyitlerden oluşmamaktadır. Beyitler arasında mana bakımından bir ilişki düşünülmüş olduğundan yeni bir eser gibi kabul edilmekle birlikte bir derleme olduğu da unutulmamalıdır.

Cezîre, *Mesnevî*'de olduğu gibi ilk cildin ilk beytiyle başlamaktadır. Haftanın belli günlerinde belli vakitlerde mesnevîhanlar tarafından düzenli olarak yapılan Mesnevî derslerinde olduğu gibi (Çelebi, 2002: 187-189) Yûsuf Sîne-çâk da eserini ilki *Mesnevî*'den olmayan şu iki beyit ile bitirmektedir:

*În çünîn fermûd Mevlâna'yı mâ
Kâşif-i esrâr-hâ-yı Kibriyâ*

⁹⁷ Yûsuf-ı Sîne-çâk;

Ruhların hırzında zâhir olalı sî vü dü hat

Adem'e ta'lîm olan esmâ bilindi bi-nükât

beytiyle başlayan gazelinde Hurûfîliğin bütün akîdesini âdeta özetlemektedir (Esrar Dede, 2000: 530).

În ne necmest ü ne remlest u ne hâb
*Vahy-i Hakk, Allâhu a'lem bi's-savâb*⁹⁸

Yûsuf-1 Sîne-çâk'in eserini mesnevîhanların derslerini bitirmeden önce okudukları beyitlerle bitirmesinden, eserinin bir ders gibi okunmasını istediğini veya beklediğini düşünebiliriz. Yazma eser kütüphanelerinde bulunan nüshaların çokluğu Sîne-çâk'in eserinin, beklediği gibi rağbet gördüğüne işaret eden bir delil sayılabilir.

Eserde beyitler birbirini sıralı bir şekilde izlemez. Düzenli olarak takip eden beyitler ilk on sekiz beyittir. Ondan sonra gelen beyitler konulara göre tasnif edilmiş olduğundan farklı sıralarda geldiği görülür. 19-21. beyitler kitabın en son sayfalarında geldiği gibi VI. ciltten bir beyit ilk başlarda gelebilir. Ayrım tamamen konulara göredir.

Konu başlıkları

Cezîre'de 35 konu başlığı yer almaktadır. Eserin konularına bakıldığında genel olarak müritlerin bilmesi ve dikkat etmesi gereken önemli hususların yer aldığı görülür. Bir dervişin bilmesi gereken bilgilerin yanında bir Mevlevî'nin dikkat etmesi gereken hususlar da yer alır. Sır saklamak, asıl vatana dönmeyi istemek, Mevlâna'nın faziletleri, şeyhe itaat, makam ve mansıp düşkününü olmamak, kimseyi kınamamak, tevekkül ve kanaat etmek, riyazet ve açlığın faydaları, aşk ve onun sonu gibi mürit için bilmesi ve dikkat etmesi gereken konular yer almaktadır.⁹⁹

⁹⁸ Hakk'ın sırlarını açıklayan Mevlâna'mız buyurdu ki: Bu ne yıldız falı, ne remil, ne rüyadır, Allah vahyidir. Doğrusunu Allah bilir (4/1852).

⁹⁹ Konu başlıkları anlamı bozmayacak küçük değişiklikler dışında konular ve beyit sayısı şöyledir:

- Der beyân-ı tâlibân ki ez ilm-i ilâhî be-âlem-ı sun' üftâde end ber müceb-i Hubbu'l-vatan mine'l-îmân ve vatan-hâ-yı aslı-i hod mî-talebend. (18 beyit)
- Der beyân-ı bî-derki-i müstemiân (8 beyit)
- Der beyân-ı ketmân-ı sır (8 beyit)
- Der beyân-ı zât-i pâk-i Hazret-i Hüdâvendigâr kuddise sırru (9 beyit)
- Der nasihat-i münkirân (7 beyit)
- Der beyân-ı mukallid in ki hod-râ be-kâmilân kıyâs mî-koned (11 beyit)
- Der beyân-ı zât-ı pâk-i ârifân (5 beyit)
- Der beyân-ı taksîm-i merâtib-i evliyâ-yı kirâm (5 beyit)
- Der beyân-ı ittihâd-i evliyâ-yı ızâm (7 beyit)
- Der beyân-ı menâzil-i hilkat-i Ademîst (8 beyit)
- Der terğîb-i taleb-i marifet (10 beyit)
- Der beyân-ı himmet-i tâlibân (5 beyit)
- Der beyân-ı nehy kerden ez sûret u der terğîb be-ma'nâ (12 beyit)

Cezîre'de en çok beytin yer aldığı konu 33 beyit ile eserin sonunda yer alan aşk ve yokluktur. Onu 28 beyit ile riyazet ve açlık konusu takip etmektedir. En az beytin yer aldığı konular ise beşer beyitle âriflerin temiz zatları, isteklilerin yardımı, şöhretin zararı ve yokluğun faydaları konularıdır. *Cezîre*'de; *Mesnevî*'nin I. cildinden 98¹⁰⁰, II. cildinden 67¹⁰¹, III. cildinden 66¹⁰², IV. cildinden 45¹⁰³,

-
- Der beyân-ı tevbe (8 beyit)
 - Der beyân-ı fevâid-i girye vü zârî (8 beyit)
 - Der beyân-ı kesb-i mücâhede (8 beyit)
 - Der beyân-ı ân ki men karaa'l-bâbe velecce lecce (17 beyit)
 - Der beyân-ı ân ki tâlib-râ her âyine ez-pîr nâ güzirest (9 beyit)
 - Der beyân-ı müsâhabet-i merdân-ı Hüdâ (12 beyit)
 - Der beyân-ı nehy kerden ez musâhebet-i müddeiyân ve müzevirân (11 beyit)
 - Der beyân-ı ta'rif-i zât-ı pâk-i pîr (10 beyit)
 - Der beyân-ı istikâmet-i tâlibân ve âdâb-ı hizmet-i pîrân (17 beyit)
 - Der beyân-ı imtehân-ı şeyh (7 beyit)
 - Der beyân-ı terk-i ta'nest (7 beyit)
 - Der beyân-ı ta'n zeden-i münkirân şeyh-râ (9 beyit)
 - Der beyân-ı hâl-i hod-perestân (13 beyit)
 - Der beyân-ı in ki her hûbi-râ ki aybî âher-i an zîştet (7 beyit)
 - Der beyân-ı terk-i fenâ kesb-i bekâ (7 beyit)
 - Der beyân-ı terk-i dünyâ (10 beyit)
 - Der beyân-ı zemm-i mâl u câhest (14 beyit)
 - Der beyân-ı âfet-i şöhret (5 beyit)
 - Der beyân-ı fevâid-i nîstî (5 beyit)
 - Der beyân-ı tevekkül u kanâ'at (11 beyit)
 - Der beyân-ı riyâzet u gurisnegî (28 beyit)
 - Der beyân-ı aşk ve müntehâ-yı vey (33 beyit)

¹⁰⁰ 1-25, 78, 79, 205, 263, 264, 266, 268, 269, 272, 316, 317, 319, 479, 525, 541, 676, 686-688, 711-717, 721-723, 815, 816, 819-821, 947, 975, 977, 1018, 1019, 1022, 1023, 1640, 1641, 1647, 1824, 1835, 1837, 2276, 2277, 2279, 2343, 2356, 2357, 2378, 2379, 2381-2385, 2600, 2601, 2731, 2732, 2876, 2878, 2949-2952, 2970, 2975-2976, 2342, 3883.

¹⁰¹ 23, 40, 180, 182, 185, 186, 188, 386, 455, 494, 498, 499, 582, 708, 709, 754, 810, 823, 882, 1018, 1177, 1470, 1698, 1741, 1767, 1768, 1944-1947, 1949, 2156, 2164, 2165, 2197, 2215, 2217, 2319, 2348, 2429, 2474, 3025, 3062, 3064, 3066-3075, 3077, 3114, 3221-3223, 3305, 3308, 3309, 3311, 3323, 3326, 3568, 3781.

¹⁰² 8, 20, 64, 300, 516, 521, 587, 977, 978, 980, 999, 1447, 1791, 1792, 1790, 1793, 1794, 1796, 1797, 1879, 1880, 1882, 2247, 2297, 2298, 2391, 2407, 2409, 2533-2535, 2594, 2924, 3104, 3106, 3220, 3387, 3388, 3517, 3518, 3538, 3605, 3606, 3607, 3608, 3609, 3610, 3697, 3698, 3744, 3746, 3747, 3748, 3831, 3832, 3870, 3883, 4098, 4516, 4722, 4724, 4751, 4782, 4783, 4784, 4786.

¹⁰³ 21, 374, 375, 376, 380, 384, 385, 408, 555, 647, 651, 652, 661, 671, 726, 1094, 1182, 1183, 1194, 1597, 1598, 1599, 1602, 1603, 1604, 1615, 1852, 1955, 1956, 1957, 1959, 1960, 2164, 2470, 2471, 2763, 2764, 2777, 2778, 3123, 3135, 3638, 3640, 3647, 3648.

V. cildinden 47¹⁰⁴ ve VI. cildinden 24 beyit¹⁰⁵ yer almaktadır. 19 beytin yeri tespit edilememiştir.

Cezîre-i Mesnevî Şerhleri

Cezîre, yazıldığı tarihten itibaren Mevlevîler arasında tanınan ve benimsenen bir eser olmuştur. Mehmet İlmî Dede, Abdullah Bosnavî, Abdülmecid Sivasî, Cevrî İbrahim Çelebi ve Şeyh Galip tarafından olmak üzere beş defa şerh edilmiştir.*

1- Mehmet İlmî Dede

Mehmet İlmî Dede, Mevlevî âlim ve şairlerinden olup Bağdatlıdır. Öğrenimini Bağdat ve İstanbul'da tamamlamıştır. Öğreniminden sonra Şam Mevlevîhânesi şeyhi Dâli Dedeye (ö. 1601) intisap etti. Şeyhinin vefatından sonra yerine geçti. 1020/1611 yılında Şam'da vefat etti. *Mürettep Divan'ıyla Füsûs ve Fütuhât*'ın bir kısmına yaptığı şerhleri vardır. Yûsuf-ı Sine-çâk'in eserini *Lemaât-ı Bahri'l-Manevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adıyla şerh etmiştir (Esrar Dede, 2000: 347-349, Bursalı Mehmet Tahir, 1333: 117).

İlmî Dede'nin eserinin tam adı *Lemaât-ı Bahri'l-Manevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'dir. Dede eserini, Konya'daki tekkeden bir dervişin Sine-çâk'in eserinin Farsça bilmeyenlerin de yararlanabilmesi için Türkçeye çevirip açıklamasını istemesi üzerine (İlmî Dede, Hüsrev Paşa 156, v. 2^a) uzun emekler sonucunda 979/1571 yılında nesir olarak şerh etmiştir.

İlmî Dede eserine hamdele ve salveleden sonra Mevlâna'yı ve Yûsuf-ı Sine-çâk'i övmekte ve onun Mesnevî'nin her bir cildinden 366 beyti seçip adına da *Cezîre-i Mesnevî* ismini verdiğini belirtmekte ve dervişlerden birinin Farsça bilmeyenlerin de bu kıymetli eserden anlamaları için şerh ve tercüme etmesini istemeleri üzerine esere başladığını belirtmektedir (İlmî Dede, Hüsrev Paşa 156, v. 1b-2a). Kırmızı mürekkeple yazılı Farsça beyitlerden sonra nesir olarak tercüme ve açıklaması yapılmıştır. Tercüme ve şerhlerde dil bilgisi açıklaması yapılmamakta, doğrudan beyitler tercüme edilmekte, beyte göre bazen sayfalar

¹⁰⁴ 134, 135, 136, 137, 293, 297, 298, 301, 586, 587, 588, 736, 1057, 1164, 1165, 1407, 1408, 1866, 2190, 2191, 2194, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2239, 2240, 2241, 2644, 2645, 2732, 2737, 2830, 2832, 2834, 2838, 2839, 2840, 2665, 3273, 3342, 3345, 3346, 3485, 3855.

¹⁰⁵ 5, 134, 135, 136, 137, 233, 234, 333, 464, 612, 974, 1434, 1982, 3194, 3626, 3630, 3753, 4049, 4072, 4127, 4130, 4245, 4310, 4427, 4532, 4665.

* Ferid Efendi'nin de şerhi olduğu söylenmekle birlikte metne ulaşamadığı için değerlendirilememiştir. Meknî Efendi adına kayıtlı nüshalar, İlmî Dede ile aynı olduğu için Meknî Efendi'ye yeni bir başlık açılmamıştır.

süren açıklamasına geçilmektedir. Konular ve sıralama aynı olmakla birlikte isimlendirmelerde anlamı bozmayacak farklılıklar bulunmaktadır. 111 varak olan bu şerh diğerlerine göre özet gibidir. İlmî Dede sadece anlamla ilgilenmiş, dil bilgisi bakımından açıklamalarda bulunmamıştır. Bu eser daha sonra Abdullah-ı Bosnavî tarafından *Cezîre-i Mesnevî Şerhi* adıyla nazmedilmiştir.*

Örnek olması bakımından birinci cildin üçüncü beytini veriyoruz:

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق

تا بگو یم شرح درد اشتیاق

Buyururlar hazret ki; sîne isterin firâkdan şerha şerha olmuş ola, tâ derd-i iştiyâkun şerhini söyleyem. Ya'nî Âdem neyistândan ki 'âlem-i ervâhdur, ayrılmış ve kesilmiş ve ol 'âlemden ayrılduğın bilüp anun derûnından sînesi şerha şerha ve pâre vü pâre bir kimse isterin. Ol 'âlemün iştiyâk-ı derdinden, ana şerh eyleyeyim ki ne hâletde olduğum bile ve sergüzeştümden âgâh ola. Ve illâ ol 'âlemden haberi olmayan bigâne keyfiyet ile hem-derd ve hem-zebân olur ve benüm derd-i iştiyâkümü nice fehm ider. Ma'lûm oldu ki gark olmuşun hâlini yine gark olmuş bilür¹⁰⁶ (İlmî Dede, Hüsrev Paşa 156, v. 5b-6a).

2- Abdullah Bosnavî

Şârih-i Füsûs olarak şöhret bulan Abdullah Bosnavî, Hacı Bayram Velî (ö. 1430) halifelerinden Göynük'te medfun Bursalı Bıçakçı Ömer Dede (ö. 1475) tarafından şubelendirilen Bayramiye Melâmiyesine bağlı kâmil bir şeyhtir. İlk eğitimini doğum yeri olan Bosna'da aldı. Yüksek tahsilini ise İstanbul'da tamamladı. Tahsil hayatından sonra Bursa'ya giderek Bursalı Şeyh Hasan Kabaduz'a (ö. 1601) intisap ederek meratibini tamamladı. Daha sonra Mısır'a ve 1636'da Hicaz'a giderek hac farizasını yerine getirdi. Dönüşte Şam'a uğradı ve Muhiddin Arabî'nin (ö. 1240) türbesi yakınlarında inzivaya çekildi. Orada bir müddet kaldıktan sonra Konya'ya gitti. Burada Konevî (ö. 1274) ve Mevlâna'nın türbelerini ziyaret etti ve Konya'da ikamet etti. Bu şehirde 1644'te vefat etti ve vasiyeti üzere Konevî'nin yanına defnedildi. En meşhur eseri Muhiddin Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* isimli eserine yaptığı şerhtir. Bu şerh basılmıştır. Eserlerinin sayısı altmış civarındadır (Bursevi 1333: I/43-46).

Abdullah Bosnavî'nin 1038/1628'de yazdığı bu eserin adı, girişte *Şerh-i Manzum-ı Cezîre-i Mesnevî* olarak geçmektedir. 8673 beyitlik bu eser otuz üç

* Mengüç (2015) tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

¹⁰⁶ Akıllı olana bir işaret yeter.

bölümden oluşmaktadır. Mesnevî ile aynı vezinde (fâilâtün fâilâtün fâilün) telif edilmiştir. Bosnavî, eserine hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Daha sonra Yûsuf-ı Sine-çak'ı Mevlevîler içinde kâmil ve ârif-i billah bir “*sâhib-i şuhûd*” olarak övmekte ve onun *Mesnevî*'nin altı cildinden 366 beyit seçerek hoş bir kitap meydana çıkardığını, İlmî Dede adında kâmil bir Mevlevî'nin de bu eseri nesir olarak hem şerh hem de tercüme ettiğini belirttikten sonra kendisinin de bu güzel eseri nazmettiğini söylemektedir (Abdullah Bosnavî, Nafiz Paşa 528, v. 1^b-2^a). Abdullah Bosnavî, eserini Sultan Murad döneminde yanına gelen bir muhibbin teşvikiyle kaleme almaya başladığını, eserini de Sultan Murad namına nazmettiğini ifade etmektedir. Daha sonra da Sultan Murad'a övgüler ve dualar etmekte ve kendisi için hayır dua isteyerek eserini tamamlamaktadır (Nafiz Paşa 528, v. 218^b-219^a). Son beyitte eseri için düşürdüğü tarih 1038/1628'dir.

Abdullah Bosnavî eserine *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytiyle başlamaktadır. *Mesnevî* ile aynı vezinde yazılmıştır. Önce kırmızı mürekkeple Farsça beyti vermekte ondan sonra gelen mısrada ise tercüme etmekte ve daha sonra gelen mısralarda da açıklamasını yapmaktadır.*

Örnek olması bakımından birinci cildin üçüncü beytini veriyoruz:

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق

تا بگویم شرح درد اشتیاق

İsterin bir sîneye dil bula yol
Ki ayrılıktan şerha şerha ola ol

İştîyâkum derdini disem ana
İftirâkum şerh idem önden sona

‘Âlem-i ervâhdan ayrılmış
Ya’ni yoklıktan vücûda gelmiş

Bulsam andan geldüğün bileni ben
Ya’ni ol neylikden ayrılanı ben

Söyleseydüm ana şevk ü şûrumı
Göstereydüm ana nâr ü nûrumı

‘Aşk u sûzum şerh ideydüm yek-be-yek
Kaladı hayretde ins ile melek

* Bu eser Bankır (2004) tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

İştîyâkın aslîmün kılup beyân
Kılsadum ol ‘âlemün sırrın ‘ayân
Ol benüm vâkıf olaydı hâlûme
‘İlm-i Mevlâ’da¹⁰⁷ olan ahvâlûme
Biledi keyfîyet-i hâlüm benüm
Fehm ideydi sırr-ı akvâlüm benüm
Bilmeyenler nireden geldüklerin
Bu diyâra kandan at saldukların
Nice anlar bana hemdem olalar
‘Aşkuma yâ nice mahrem olalar
İştîyâkum anlasun mı gâfilân
Şevk ü sûzum fehm ider mi câhilân
Ayrılan ayrılmışun hâlin bilür
Gark olan gark olmuşun kâlin bilür
Bahrı bilür yine deryâda yüzen
Ne bilür deryâyı sahrâda gezen
Hâl-i bahrı ehl-i kiştî fehm ider
Merd-i deştî bilmez anı ey peder
Bildüğün ve gördüğün sâhib-’ukûl
Göre mi bile mi ol ahvâli kul
‘Ârife hem-dem yine ‘ârif gerek
A’lâya akvâl ü ahvâlini pek (Nafiz Paşa 3^b-4^a)

3- Abdülmecid-i Sivâsî

Abdülmecid-i Sivâsî, 1563’de Zile’de doğmuştur. Tam adı Ebu’l-Hayr Meceddin Abdülmecid b. Muharrem b. Ebu’l-Berâkât Muhammed b. Arif Hasan el-Zilî es-Sivâsî el-Hanefî’dir. Şiirlerinde ise Şeyhî mahlasını kullanmıştır. Ailesi Horasan’dan gelip Zile’ye yerleşmiştir. Abdülmecid’in ilk tahsilini aldığı babası Muharrem Efendi âlim fazıl ve muttaki bir kimsedir. Sivâsî, yedi yaşında Kuran-ı Kerim’i ezberlemiş, bülüğa erince de babasından Arapça öğrenmeye başlamıştır. Amcasından da zahiri ilimleri tedris etmiştir. Otuz yaşına kadar zahiri ilimlerle

¹⁰⁷ “Âlem-i cânla” Hacı Mahmut, 3417, v. 4^a.

meşgul olan Sivâsî, devrinin meşhur âlimlerinden birisi olan amcası ve şeyhi Ebussenâ Şemseddin Ahmed Şemsî Efendi (ö. 1597) vasıtasıyla tasavvufa yöneldi. Amcası ve şeyhi onu hemen halvet-i erbâineye soktu. Kısa sayılacak bir süre içinde tasavvufta da yüksek derece sahibi oldu. Sülûkunu tamamladıktan sonra Şemseddin Sivâsî yazdığı bir icazetname ile Merzifon ve çevresine gönderildi. Daha sonra Zile’de Veliyüddin Efendi Dergâhına tayin edildi. Şeyhinin ölümünden sonra yerine geçen oğlu ve damadının ölümleriyle boşalan posta 1604 yılında halifeler tarafından seçildi.

Sivas’da Şemsiyye dergâhında irşat vazifesini yerine getiren Sivâsî’nin şöhreti yurdun dört bir yanına yayıldı. Devrin padişahı III. Mehmet, methini duyduğu Sivâsî’yi İstanbul’a davet etti. İstanbul’a gelen Sivâsî, Ayasofya’da bir eve yerleşerek Ayasofya camiinde vaaza başladı. Daha sonra müritlerinden birinin hediye ettiği Eyüp’teki bir eve geçti. Çarşamba pazarı yakınında Mehmet Ağa Tekkesi boş kalınca da oraya yerleşip halkı irşada orada devam etti. Daha sonraki yıllarda muhtelif camilerde vaizlik görevlerinde bulundu. Sultan Ahmet Camii’nin temel atma töreninde hazır bulunmuş ve ilk cuma vaazını da Sivâsî vermiştir. Ölünceye kadar da bu camiinin cuma vaizliğini yapmıştır. Yetmiş sekiz yaşında iken 1639 yılında vefat etti. Eyüp Nişanca’da bir müddet oturduğu evin bahçesine defnedilmiştir. Mezarı daha sonra türbe hâline dönüştürülmüş, aileden ve tarikattan birçok kimse buraya gömülmüştür. Sivâsî, tarihte Kadızâde ve Sivâsîler çatışması olarak bilinen kavganın taraflarından biridir. Sivâsî’nin Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere yirmiden fazla eseri vardır (Gündoğdu, 2000: 39-146).

Sivâsî, Sine-çâk’in eserini 1011/1602 tarihinde *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adıyla şerh etmiştir (Hacı Mahmut 2453, v. 5^a)*. Bu şerhi Muhammed Nazmî (ö. 1701), “*Sivâsî Efendi Cezîre-i Mesnevî-i Şerîfe bir şerh yazmışlardır ki nazîri muhâl, misli gayr-i ihtimaldir. Eğerçi İlmî Dedenin şerhi ala vechi’t-tahkîk makbul ve makûldur, lakin bunların şerhi alâ vechi’t-tahkîk şerh olunduğundan mâ-adâ sülûk ahvalinin ve hakikat sözlerinin zübdesi anda mündericidir.*” (1982: II/120) diyerek övmektedir. Nazmi Efendi’nin Sivâsî ile aynı tarikata bağlı olması ve manevi müridi olması değerlendirmesinde biraz hissi davranmış olma ihtimalini düşündürmektedir.

Sivâsî eserine, ilk on sekiz beyit ile başlamaktadır. Ondan sonra “müstemian” başlığıyla diğer beyitler gelmektedir. Beyitler çoğunlukla mavi mürekkeple yazılmışken özellikle sonlara doğru kırmızı mürekkepli beyitlere de rastlanmaktadır. Beyit sıralamasında bir beyit bazen önce veya sonra geldiği

* Seda Uysal Bozaslan (2016) tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

görülmektedir. Sivâsî başlıktan hemen sonra başlığı açıklamadan beyte geçmektedir. 123^ada 4/1752. beyit ile Cezîre şerhi tamamlanmaktadır. Daha sonra kendisinin bahr-i Muhammediyeden inciler çıkaramadığını, bari çıkan incileri satayım ve Bahr-i Mesnevî'den birkaç beyti daha tercüme edeyim, diyerek (v. 124^a) eserine devam etmekte ve *Mesnevî*'de geçen ayet ve hadislerden bir kısmını açıklamaktadır (124^b-141^b).

Sivâsî, kendinden önceki şârihlerden farklı olarak kelimelerin kipleri ve gramer özelliklerini açıklamakta daha sonra ise tercüme etmektedir. Kelimenin şiirde hangi manaya geldiğini söyledikten sonra beytin açıklamasına geçmektedir. *Cezîre*'de olmayan konuyla ilgili beyitleri de ilave ederek açıklamaktadır. Beyitleri ayet, hadis ve büyük sufilerin görüşleriyle desteklemekte ve şiirleriyle de tamamlamaktadır. Açıklamaları esnasında yararlandığı klasik tasavvuf kitaplarının isimlerini de zikretmektedir.

Örnek olması bakımından birinci cildin üçüncü beytini veriyoruz:

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق

تا بگویم شرح درد اشتیاق

Hâsten masdardur, hâst mâzî. Muzâri' hâhed gelür, vâv-ı resmî ile. Amma okınmaz. Sin hâ'ya dönmek kâidedür. Pes muzâri' kıyâsidür. Hâhem nefs-i mütekellim vahdesidür. Güften masdardur. Güft mâzî, gûyed muzâri' şâzdur kıyâs gûyed idi, bâ-yı muvahhade ile. Zirâ tâ'nın mâ kabli fâ olsa kâide bâ'ya dönmekdür, reften revbed gibi. Gûyem nefs-i mütekellim vahdedür.

Ma'nâ; bir sîne isterüm ki derd-i firâkdan meşrûh ola, tâ söyleyem ana şerh-i derd ü iştiyâk ya'nî; “لأولى الابصار”¹⁰⁹ و “لأولى الالباب”¹⁰⁸ “لمن كان له قلب او القى”¹¹⁰ âyet-i kerîmeleri tıbkınca Cenâb-ı İzzed buyurur ki; menüm kudret ü sun'um ve kelâmum ve 'ibretlerüm kalbi münşerih olup lübbi ya'nî cigerdeki sağ olanadur, kalbi mevtâ ve mesdûd olana ve lübbi çürük olana nef' virmez. Ve eyle kimseye tezkîr eyleme ki tazî'dür, diyü, “فذكر ان نفعت الذكرى”¹¹¹ didügi gibi. Hazret-i Molla da Reşehât'dan naklimüz üzre ke-enne buyurur ki; benüm kelâmum ma'nen kelâm-ı Hak'dur. Men Hazret-i Mûsâ'ya sadâ iden tecelli ağacı gibi âlet-i Hakk'um. Beyt:

¹⁰⁸ Kaf, 37: Kalbi olan kimse için...

¹⁰⁹ Al-i İmrân, 7: Akl-ı selim sahipleri.

¹¹⁰ Al-i İmrân, 13: Basiret sahipleri.

¹¹¹ A'lâ, 9: O hâlde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver.

Men neyem bana nevâ Hak'dan gelür
Men tefem bana sâda Hak'dan gelür

Men ancak âletem ve tercemân-ı kelâm-ı Hak itmege var zât-ı mutlak itmege bir Fârsî dellâlem. Pes hakikatde vücûd ve kelâm anun olunca mende sözi söylemege sâfi ve münşerih kalb isterem, tâ من منح الجهال علما اضاعه¹¹² tıbkınca mes'ûl ve muhâtab olmayam, dir. Ya'nî ben de 'âlem-i ervâhdan ayrılığın bilüp derdlenmiş Âdem isterem, tâ ki neye ugradugum bile. Ve illâ bî-derdler bana hem-nefes olamaz ve negamâtdan alamaz. Kıt'a li-şeyhinâ:

Dûst nikâb urdı diyü a'mâ-yı terhib eyleme

Li-şeyhi'ş-şeyhinâ Abdülmecîd eş-Şirvânî kuddise sırruhu:

Men bu ile garîb geldüm kimse hâlüm bilmez menüm
Men söylerem men dinlerem kimse dilüm bilmez menüm

Menüm elüm dûst elidür menüm dilüm dûst dilidür
Dûstum güldür men bülbülem gülistânüm solmaz menüm

Ya'nî 'âlem-i 'arşdan dünyâya garîb geldüm, ol 'âlem sözün söylerem bu 'âlem halkı anlamaz, anunçün Mollâ buyurur (Sivâsî, a. g. e., v. 10^{a-b}).

4- Cevrî İbrahim Çelebi

Asıl adı İbrahim'dir. İstanbulludur. Ailesi hakkında bilgi yoktur. Babasının adı bile bilinmemektedir. Emir Halife için yazdığı mesnevînin bitirilişine düştüğü tarihten onun, 1595'te doğduğu söylenebilir. Kaynaklarda iyi bir tahsil gördüğüne dair bilgiler vardır. Ankaralı İsmail Efendi'nin (ö. 1631) sohbetlerine ve Mevlevî tekkelerinde semalara devam etmiştir. Cevrî, iyi bir hattattır. Hattı Yenikapı Mevlevîhanesi'nde kalan Abdî adında bir hattattan öğrenmiştir. Kendi hattıyla yazdığı eserlerinde talik ve talik kırmasını çok iyi yazdığı görülmektedir. Bu güzel yazısıyla o, 22 *Mesnevî* istinsah etmiştir. Yazdığı *Mesnevî*'lerden birini de II. Selim'e takdim etmiştir. Bir günde bin beyti yazdığı anlatılmaktadır (Esrar Dede, 2000: 112). Sohbetlerinde bulunup feyiz aldığı Sarı Abdullah Efendi'nin (ö. 1661) eserlerini de beyaza çekmiştir ve istinsah etmiştir. Cevrî, Mevlevîliğin Melâmîliğe yakın olması ve Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhi derslerinden etkilenecek Melâmî olmuştur (Gölpınarlı, 1992: 206). Hayatını kitap istinsahıyla kazanmıştır. Cevrî, Mevlevîdir ve Ankaravî'nin müntesiplerindedir. 1654'te öldüğünde, mahalle halkının kendisi hakkında besledikleri kötü zandan dolayı ilgilenmemeleri üzerine Sarı Abdullah Efendi yirmi otuz ihvanı ile gelmiş ve

¹¹² Kim cahillere ilmini verirse zayi etmiş olur.

cenazesini yıkamış, namazını kaldırmış ve Eğrikapı dışında Deftardar iskelesinin Cemâlî tekkesine gidilen yolun sol yanında, yolun iki-üç adım ilerisindeki kabrine defnetmiştir. Defnedildikten sonra kabri belli olmasın diye düzeltilmiş, baş ve ayak tarafına iki servi dikilmiştir. *Divan*'ının yanında *Selimnâme*, *Hilye-i Çâr-ı Yâr-ı Güzîn*, *Melhâme*, *Nazm-ı Niyâz*, isimli eserleri vardır (Ayan, 1981: 4-8).

Cevrî'nin eserinin adı *Aynu'l-Füyûz*'dur (Hidayetoğlu, 1986: 182). Cevrî bu eserini 1057/1647'de kaleme almıştır. Necmiye Çelikbaş'a göre yapılan şerhlerin en güzeli ve mükemmelidir (1941: 15). *Mesnevî*'yle aynı vezinde (Fâilâtün fâilâtün fâilün) terhib-i bend biçiminde kaleme alınmıştır. Eserin baş tarafında *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti ile kendisinin seçtiği otuz altı beytin şerhinin yer aldığı *Hall-i Tahkîkât*'la birlikte basılmıştır. Cevrî eserin yazılış sebebini, altı defterden birbiriyle ilgili kırk beyti seçtiğini ve her birini beş beyit ile tercüme ettiğini, bunu da Sîne-çâk'ın eserine güzel bir giriş olmasını istediğini söyleyerek açıklar (1269: 3-4). Eser;

Bişnevîd ey âşıkân zîn nazm-ı pâk
Vech-i şerh-i intihâb-ı Sîne-çâk

beytiyle başlamaktadır. Cevrî, yazdığı girişte, Yûsuf-ı Sîne-çâk'ten letafet sahibi, temiz derviş olarak bahsetmektedir. Yûsuf-ı Sîne-çâk, *Mesnevî*'den 366 beyti seçmiştir. Cevrî'ye göre Sîne-çâk, seçtiği beyitleri konularına göre toplamış ve o nüsha mürettep bir kitap olmuş ve adını da *Cezîre* koymuştur. Bunun gibi seçme birçok eser vardır ama o hepsinden daha faydalı ve kısadır. Bundan dolayı şerhe başlamıştır. Fakat bazısı şerh bazısı tercüme gibi olmuştur (s. 31). Cevrî, onu ilgisizler için değil, Mevlâna'ya aşına olanlar için Mevlâna'nın sözleriyle açıklamıştır. Bundan dolayı da bunu havas için yazmıştır ve havastan olmayanlar anlamayacaklar. Çünkü Hak Teâlâ nâdân olanlara bunlardan zevk alma hassası vermedi. Bunları açıkladıktan sonra eserini övmekte ve okuyanlara dua etmektedir. Daha sonra düşünürken farkında olmadan *Aynü'l-Füyûz* ismini verdiği eserinin tarihine geçer (s. 32-33). 34. sayfadan itibaren ise Sîne-çâk'ın eserini manzum olarak her beyti beş beyit olarak şerh eder. Önce beş beyit açıklamalı tercümesini yapar, sonra da açıklamasını yaptığı beyti zikreder.

Cevrî, ayrıca eserine kendi beğendiği kimi beyitleri de ilave etmiştir (Gölpınarlı, 1988: K). Bu beyitler *Hall-i Tahkîkat* adlı bölümdedir. Bir başka fark, Cevrî'nin çevirisinin anlamı önceleyip kelime kelime tercümeyi tercih etmemesidir. Ayrıca konu başlıklarından sonra hiçbir açıklama yapmadan konuya girmiştir. Tercüme önce gelmektedir. İlk beş beyitte tercüme ve şerh verildikten

sonra altıncı beyitte Farsça beyit verilmektedir. Eserin tamamı 1310 beyittir. Bunun ilk 54 beyti giriş, dua ve tarih beyitleri olup şerh 34. sayfada yer alan;

Ey diriğâ ger tora goncâyedî
Tâ zi cânem şerh-i dil peydâ şodî

mısrasıyla başlamaktadır. Bu mısra *Mesnevî*'nin birinci cildinde 2381. beyittir.

Cevrî 252 beyti şerh etmiştir. Baş taraftaki *Hall-i Tahkikât*'te ilk on sekiz beyti de *Cezîre*'den sayacak olursak 270 beyit yapmaktadır. Cevrî bu 270 beyti 1350 beyitte şerh etmiştir. Eserin aslı 366 beyit olduğuna göre bu eser 94 beyit eksik şerh edilmiştir. Cevrî, tamamını şerh etmemiş gibi görünmektedir. Matbu nüshada kitabın yazılış sebebinin başında `Şerh-i İntihâb-ı Sîne-çâk` şeklinde bir başlık bulunmakta ve 32. sayfada eserin adından *Aynu'l-Füyûz* olarak bahsedilmektedir. Temiz bir Türkçe ile yazılan bu eserde vezin ve kafiye bozuklukları görülür. Bazı kafiyeleri ve redifleri birçok beyitte kullanması onun kafiye bulmakta zorlandığını göstermektedir. Eserde pürüzlü ve tuntuaklı yerler de çoktur. Bunlara rağmen başarılı sayılabilir. Aynı anlama gelen başlıklar arasında sadece ifade farkı görülmektedir.

Hall-i Tahkikât gibi bu eser de Sofu Mehmet Paşa'ya sunulmuştur. *Mesnevî* ile aynı vezinde şerh edilen bu eser, *Hall-i Tahkikât* ile birlikte İstanbul'da H 1269'da basılmıştır.*

Örnek olması bakımından birinci cildin üçüncü beytini veriyoruz:

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق

تا بگویم شرح درد اشتیاق

‘Âlem-i ervâhdan kıldum nüzûl

Bir ‘aceb cem’iyyete buldum vüsûl

Akl ü nefis ü fikr ü hiss ü vehm ü zan

Cem’ olup olmuşlar anda encümen

Hem-dem oldum ben de ol yârân ile

Sohbet itdüm âkıl ü nâdân ile

Dâhil oldum böyle çok cem’iyyete

İrmedüm bir zevke, bir keyfiyyete (Cevrî 1269: 7)

* Yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. (Alkaya 2018, Sakarya 2018)

5- Şeyh Galip

Asıl adı Mehmet'tir. 1757'de İstanbul'da doğdu. Babası, bazı vezirlerin divan kâtipliğini yapmış, Mevlevî ve Melâmîliğe bağlı ve şiirden hoşlanan Mustafa Raşit Efendi'dir (ö. 1801). Galip'in dedesi Mehmet Efendi de bir Mevlevî dervişi idi. Şeyh Galip, ilk terbiyesini ve şiir bilgisini babasından almıştır. Bu eğitim, onun hayatının geri kalan kısmını belirlemiştir. Şeyh Galip düzenli bir medrese eğitimi almamıştır. Yetişmesinde devrin ileri gelenleri ile Galata Mevlevihanesi şeyhlerinin büyük katkısı olmuştur. Şiir bilgisini devrin önde gelen şairlerinden Neşet Efendi'den (ö. 1807) almış ve kendisine Esad mahlası verilmiş ve diğer Esadlardan ayrılсын diye Galip lakabını almıştır. Şeyh Galip, Divan-ı Hümâyün kaleminde bir müddet çalışmıştır. Bu görevinden istifa ederek 1784'de Konya'ya giden Galip, Mevlâna dergâhında bin bir gün süren çileye girerek Çelebi Seyyid Ebubekir Efendi'nin (ö. 1784) sohbetlerine katılmıştır. Babası oğlunun ayrılışına dayanamadığı için mektupla Çelebi Efendi'ye başvurarak çilenin Yenikapı Dergâhı'nda tamamlanmasını istemiş, bunun üzerine Galip, İstanbul'a geri gönderilmiş ve mezkûr dergâhta çilesini tamamlayarak 1787'de dede olmuştur. Şeyh Ali Nutkî (ö. 1804) ile Aşçıbaşı Şerif Ahmet Dede'den (ö. 1813) çok faydalanmış ve daha sonra Ali Nutkî Efendi'den hilafet almıştır. Yûsuf-ı Sine-çâk'ın Sütlüce'deki türbesi yanında bir ev satın alarak buraya taşınan Galip, 11 Haziran 1791'de yapılan merasimle Galata Mevlevihanesi'ne şeyh olarak atanmıştır. 1794'te annesi Emine Hanım'ın ve 1796'da çok sevdiği müridi Esrar Dede'nin (ö. 1797) ölümlerine çok üzülen Şeyh Galip bir yıl sonra hastalanarak yatağa düşmüş ve daha 42 yaşındayken 3 Ocak 1799 tarihinde vefat etmiştir.

Şeyh Galip, divan edebiyatının yetiştirdiği son büyük şairlerinden biridir. O, Sebk-i Hindî ekolunun en büyük temsilcisidir. *Divân, Hüsn ü Aşk, es-Sohbetü's-Sâfiyye, Tezkire-i Şuâra-yı Mevleviyye* onun diğer eserleridir (Okçu, 1993: I/1-12).

Şeyh Galip, Yûsuf Sine-çâk'ın yaptığı, aralarında anlam bakımından benzerlik bulunan 366 beyitlik *Cezîre-i Mesnevî* isimli tercümesinin tam adı "*Semahâtü Lemaâtı Bahrû'l-Manevî bi-Şerhi Cezîreti'l-Mesnevî*" dir. Şeyh Galip, hocası Seyyid Ali Dede'nin irşâdıyla bu eseri şerh etmek üzere Sine-çâk'ın ruhaniyetinden himmet için olmalı, Sütlüce'de bir eve taşınmış ve eseri şerh etmeye başlamıştır. Şeyh Galip, bu eserini Mevlevîliğin başlangıcında olanlar için kaleme aldığını belirtmekte ve her bir beyti hem *Mesnevî*'ye göre hem de *Cezîre*'ye göre beyt aynı olmasına karşın iki farklı şekilde yorumlanabileceğini söylemektedir (Şeyh Galip, 1996: 12) .

Şeyh Galip'in şerhinde *Cezîre*'de olan I. cilt, 2975-2976. beyitler ile V. cilt 2665. beyit yer almamaktadır. Şeyh Galip eserinde, Farsça konu başlıklarının kısa bir açıklamasını yaptıktan sonra konu ile ilgili beyitlerin şerhine geçer. Diğer şerhlerde konu başlıkları şerh edilmemiştir. *Cezîre*'de 35 olan konu başlığı Şeyh Galip'te 31'dir. "Der beyân-ı kitmân-ı sır", "Der beyân-ı hâl-i hod-perestân", "Der beyân-ı zemm-i mâl u câhest" ve "Der beyân-ı âfet-i şöhet" başlıkları bulunmamaktadır.

Şeyh Galip, beyti önce kelime kelime tercüme etmiştir. Daha sonra beyitleri açıklar. Şerh esnasında ayet ve hadislerden alıntılar yapmış; Arapça, Farsça ve Türkçe manzum ve mensur ibarelerle bazı tasavvufi kıssalara da yer vermiştir. Eserin dili yer yer ağır olup Şeyh Galip'in diğer eserlerinde de olduğu gibi sanatkârâne bir üsluba sahiptir. Şeyh Galip, şerh ederken zaman zaman secili bir anlatım yoluna giderek esere akıcılık ve şiirsellik kazandırmıştır. Farsça bilmeyen sâliklere *Mesnevî* hakkında bilgi vermek, tasavvufun bazı inceliklerini anlatmak ve benimsetmek amacıyla kaleme alınan bu eser, yazarın geniş bilgi ve kültür seviyesi yanında nesir sahasındaki kabiliyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Şeyh Galip eserin girişinde esere, şeyhi Ali Nutkî Dede'nin isteğiyle başladığını belirtmektedir. Şeyh Galip bu şerh esnasında bazı beyitlerin sıralamasını değiştirmiştir.*

Örnek olması bakımından birinci cildin üçüncü beytini veriyoruz:

سینه خواهم شرحه شرحه از فراق

تا بگویم شرح درد اشتیاق

Sine hâhem, sine isterim, şerha şerha ez firâk, firâkdan nâşi şerha şerha olmuş, tâ be-guyem hatta söyleyem, şerh-i derd-i iştiyâk, iştiyak derdinin şerhini. Çünkü sâmi' ile kâil beyninde münâsebet olmadıkça söz abes olur. Ve her kulak ki neyin sadâsını işidir, andan ma'nâ-yı matlûbu fehm etmez. Kendi hâline münâsib olan, hevâ-yı taksîm midir? Her ne ise anı dinleyip mâ-'adâsını işitmez. Ammâ âşık gerek ki sadâ-yı neyden şerha şerha olmuş sînesine âteş-i iştiyâk düşüp kânûn-ı derûnu alev-gîr ola. Kıt'a:

Bülbül! Hikâyetin kerem et, zâğa söyleme

Zâg u zegân dediklerini bâğa söyleme

* Bu eser Turgut Karabey ve Mehmet Vanlıoğlu tarafından neşredilmiştir. Ayrıca Aslantürk (1996) tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Âdemdeki kulağa de ey Rûşenî sözün
Sakın varıp eşekdeki kulağa söyleme

Nesir: Ve bu beyt-i şerîfde فمن شرح الله صدره للاسلام¹¹³ âyet-i kerîmesine telmih vardır. Ve şerh-i sadr maddesini fâtih-i define-i Mesnevî Hazret-i Şeyh İsmail-i Mevlevî افاضنا الله ببركات اسراره¹¹⁴ güzel beyân buyurmuşlardır. Kaldı ki siyâk u sibâka nazarla bu beyt-i şerîf cümle-i mu'terize gibi görünür. Eğerci neyin evsâfına dâirdir. Amma müstemi' ahvâline ziyâde nâzırdır. Sanâyi'-i bedi'iyeden iktidâb, san'at-ı garîbdir ki iktidâbın ma'nâ-yı lügâvîsi bir daldan bir dala konmaktır. Kennehu ney evsâfını zikr buyururken müstemi' ne gûne lâzımdır? Beyân buyurmaları tercümân-ı lisânu'l-gayb olan Kitâb-ı Mesnevî ki yek pâre beyân-ı ahvâl-i sülûkdur. Ve bu on sekiz beyt evvelinde ol kitâb-ı mufassalın fihristi ve ol tafsilin icmâli olup اوتيت جوامع الكلم¹¹⁵ sultanının Hazret-i Pîr Efendimiz mazhar-ı tamı olmalarıyla tamâm-ı kitâb-ı Mesnevî'yi şerîfde zuhûr edecek intikâlât-ı kelâm ve sanat-ı iktidâb ile iltizâsına göre tahkîk-i makâm buyuracaklarından berâ't-ı istihlâl olarak bu on sekiz beytin içinde dahi ol mesleğe sâlik olmuşdur. Ve erbâb-ı tahkîk şevkle iştiyâk beyninde bu gûne fark ederler ki şevk ancak ma'dûma müte'allıktır. İştiyâk ise ma'dûm ile mevcûddan ta'alluku e'ammdır. Meselâ bir âdemi görmeye kalbde şevk olsa, tâ görünceye dek şevk bâkîdir. Amma gördükten sonra görmeye şevk kalmayıp iştiyâk ise aslâ zâil olmaz. Ve şevk hubb-ı tabî'inin lâzımı olduğu gibi iştiyâk hubb-ı rûhânînin ve hubb-ı ilâhînin lâzımıdır. Pes erbâb-ı nihâyâtдан 'add olunan kümmelîn-i ricâlin hâli iştiyâk olup şevk olmaz, kıt'a:

شوق بتحصيل الوصال يزول

و الاشتياق مع الوصال يكون

من قال هون صعبيه قلت له

ما كل صعب في الوجود يهون¹¹⁶

Nesir: Zîrâ hubbda bir atş vardır ki anda asla reyy olmaz. Kanmak mahcûblar kârıdır demişler. Ve hubbu, ta'rîf-i zâtî olarak ta'rîf bir vech ile mümkün değildir. Ammâ hudûd-ı resmiye ile ta'rîf kâbildir. Hattâ Muhyiddin İbnü'l-Arabî hazretleri Fütuhât'da buyururlar ki:

¹¹³ Kuran, 39/22: "Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa ..."

¹¹⁴ Allah onun sırlarının bereketini bize ihsan etti.

¹¹⁵ Hadis-i Şerif: Bana en güzel ifade tarzı verildi. (Buhari, Cihâd, 1)

¹¹⁶ Aşk kavuşmanın gerçekleşmesiyle son bulur. Özlem ise kavuşmaya vesile olur. Kim onun zorluğunu bana kolaylaştır derse ona derim ki, varlık âlemindeki her zorluk kolaylaşır.

من حد الحب ما عرفه و من لم يذقه شربا ما عرفه و من قال رويت منه ما عرفه فالحب شرب بلا رى قال بعض
المحجوبين شربت شربة فلا اظما بعدها ابدأ فقال ابو يزيد: الرجل من يخسو البحار و لسانه خارج على صدره من
العطش و هذا هو الذى اشرنا اليه انتهى¹¹⁷

Bu tahkikatı serden garaz oldur ki ba'zı müddeiler ehl-i visâle göre âh u enîn ve aşk u şevk lâzım değildir deyip kendi akl u fikirleriyle tesvîlât-ı gûnâ-gûn eyledikleri kibâr-ı evliyânın akvâline muhâlif olduğunu beyândır. Ez-cümle معرفتك اشرنا اليه¹¹⁸ atışı ol ser-çeşme-i âb-ı hayât-ı irfândan nübû' etdiği imâle-i fikr olunsa harezât-ı ilâhiyyede nihâyet olmadığına bu delîl-i kavîdir. Hulasâ-ı kelâm aşkdan zâ'ikası olanların kelâmından münfehîmdir ki bu iştiyâk dükênmez bitmez bir hâl ola. Lâkin Cenâb-ı Vâhibu'l-Amâlden müsted'âdır ki mahrûmlar zümresinden etmeyip ayn-ı visâlden kadeh-nûş-ı iştiyâk olan ricâlullahın ahvâline behre-yâb eyleye (Şeyh Galip, 1996: 20-22).

Sonuç

Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın *Cezîre-i Mesnevî'si* Mevlevîler arasında her devirde itibar gören ve beş ayrı şarih tarafından şerh edilen bir çeşit zikir kitabı gibidir. Yûsuf-ı Sîne-çâk eserini Mevlevîlik tarikatına girenlerin tarikat adabını ve öğretisini öğrenmeleri için kaleme almış ve yüzyıllar boyunca Mevlevîhanelerde okunmuştur.

Dal Mehmet Paşa'nın da *Cezîre-i Mesnevî* adında bir antolojisinin olduğu ve yazma nüshanın Veled Çelebi İzbudak'ta olduğu söylenmekle (Gölpınarlı, 1988: K) birlikte müellif hatlı nüsha Millî Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 HK 407'dedir (Topal, 2009: 607).

Cezîre, müstakil bir kitap olmadığı hâlde müritlerin dikkat etmesini istediği 35 ayrı konudaki beyitlerin 25 bin beyitlik *Mesnevî*'den seçilerek 366 beyte düşürülmesinden ibarettir.

Eseri şerh edenlerin üçü Mevlevî iken biri Halveti, biri Melâmî'dir. İçlerinde en geniş olanı Şeyh Galip'inkidir. İkişi manzum iken üçü mensurdur.

¹¹⁷ Kim sevgide sınır noktasına ulaştığını iddia ederse onu (sevgiyi) tanımamıştır. Kim ondan içerek tatmazsa yine onu anlayamamıştır. Kim, ona kandırıldım (doyurdum) iddiasında bulunursa, onu tanıyamamıştır. Böyle bir sevgi kanmaksızın içimden ibarettir. Mahcuplardan (kendisini açığa vurmayanlar) biri öyle bir içimde bulundum ki ondan sonra sonsuza kadar daha susamam." Dedi. Ebu Yezid de şöyle söyledi: "Kişi susuzluktan dilini dışarı çıkardığı hâlde denizden kaçıyor." İşte bizim de işaret ettiğimiz bundan ibarettir.

¹¹⁸ Seni hakkıyla bilemedik.

Şarih	Eserin Adı	Yazıldığı tarih	Tarikatı	Biçimi
İlmî Dede	Lemaât-ı Bahri'l-Manevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî	1571	Mevlevî	Nesir
Abdullah Bosnavî	Şerh-i Manzûm-ı Cezîre-i Mesnevî	1628	Melâmî	Manzum
Abdülmeçîd Sivâsî	Şerh-i Cezîre-i Mesnevî	1602	Halvetî	Nesir
Cevrî İbrahim	Aynu'l-Füyûz ve Hall-i Tahkîkât	1647	Mevlevî	Manzum
Şeyh Galip	Semahâtu Lemaâtu Bahrü'l-Manevî bi-Şerhi Cezîreti'l-Mesnevî	1791	Mevlevî	Nesir

Kaynakça

- Abdullah Bosnavî, Şerh-i Manzum-ı Cezire-i Mesnevî, Süleymaniye Nafiz Paşa 528.
- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim (1999). *Nuhbetü'l-Asâr Li-zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, II. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- Abdülmecid-i Sivâsî, Şerh-i Cezire-i Mesnevî, Süleymaniye Hacı Mahmut 2453.
- Aslantürk, Mahmud (1996). Şerh-i Cezire-i Mesnevî (İnceleme-Transkripsiyon-İndeks), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Alkaya, Yeliz (2018) Cevrî, Hall-i Tahkîkât ve 'Aynü'l-Füyûz inceleme-metin (1b-36b), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Ayan, Hüseyin (1981). *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bankır, Mehmet Malik (2004). Şerh-i Cezire-i Mesnevî (metin-inceleme-sözlük) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi)
- Bozaslan, Seda Uysal (2016). Abdülmecid Sivasî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si (metin-inceleme) ve Yûsuf-ı Sîneçâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe şerhleri (Karşılaştırma-sadeleştirilmiş ortak metin) Karadeniz Teknik Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Bursalı Mehmet Tahir (1333), *Osmanlı Müellifleri I*, İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Cevrî İbrahim Çelebi (1269). *Hall-i Tahkîkât, Aynu'l-Füyûz*, İstanbul: Takvimhane-i Amire.
- Çelebi, Celaleddin Bakır (2002). *Hız. Mevlâna Okyanusundan...*, der. Esin Çelebi Bayru, Konya
- Çelikbaş, Necmiye (1941). XVI. Asır Mevlevî şairlerden Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Cevrî Tarafından Nazmen Şerh Edilen Cezîre-i Mesnevî'sinin Edisyon-kritiği, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi).
- Erdem, Sadık (1994). *Râmiz ve Adâb-ı Zurâfâ'sı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Esrar Dede (2000), *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, haz. İlhan Genç, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

- Gölpınarlı, Abdülbaki (1983). *Mevlanâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 2. baskı, İstanbul: İnkılap ve Aka.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1988) *Mesnevî I*, İstanbul: MEB.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1992). *Melamilik ve Melâmiler*, haz. Murat Bardakçı, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Gündoğdu, Cengiz (2000). *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecid-i Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Hidayetoğlu, Selahaddin (1986) Cevrî'nin Aynü'l-Füyûz adlı eserinin tenkidli metni. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İlmî Dede, Şerh-i *Cezîre-i Mesnevî*, Süleymaniye Hüsrev Paşa 156.
- Kınalızâde Hasan Çelebi (1989). *Tezkiretü'ş-Şuarâ II*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara, TTK.
- Mengüç, Hilal Tuğba (2005). İlmî Mehmed Dede'nin Cezire-i Mesnevî şerhi. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Muhammed Nazmî (1982). *Hediyetü'l-İhvân, İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin*, haz. Osman Türer, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Okçu, Naci (1993). *Şeyh Galip, Hayatı, Edebî Kişiliği, Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Sakarya, Simge (2018) Cevrî ve 'Aynü'l-Füyûz inceleme-metin (37a-70b) Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Şeyh Galib (1996), *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, haz. Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu, Mehmet Atalay, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Topal, Ahmet (2009). "Âsafî'nin Cezire-i Mesnevî Adlı Eseri ve Bu Eserde Yer Alan Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytinin Tercümesi." *Turkish Studies* 4 (7): 603-618.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/641736405_topalahmet1831.doc.pdf [erişim tarihi: 11.11.2023].
- Yılmaz, Kâşif (2001). *Güftî ve Teşrifâtı'ş-Şuarâ'sı*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- Yûsuf-ı Sîne-çâk. *Cezîre-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut 3088.

Sabûhî Ahmed Dede ve İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerîf

Hacer ÖZKUL*

Özet

Mevlâna'nın yaklaşık 26 bin beyit ve altı ciltten meydana gelen *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı eseri, Anadolu'da farklı yüzyıllarda Türkçe ve Farsça olmak üzere pek çok şârih tarafından şerh edilmiştir. XVII. yüzyıl Mevlevî şeyhlerinden Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Tokat asıllı Sabûhî Ahmed Dede "*İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif*" adlı şerhiyle bu şârihlerden birisi olmuştur. Mevlevî tarikatında dedelik makamına erişen ve önemli Mevlevî dergâhlarında şeyhlik görevlerinde bulunan Sabûhî Ahmed Dede, hayatını ilim ve irfan öğrenmeye ve öğretmeye adanmıştır. Sabûhî Ahmed Dede yaptığı bu şerh ile dervişlerin *Mesnevî*'yi daha iyi anlamasına katkıda bulunurken aynı zamanda *Mesnevî*'nin derinliğini de ortaya çıkarmıştır.

Sabûhî Ahmed Dede tarafından Anadolu sahasında yazılan "*İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif*" şerhi ile ilgili bu kitap bölümünde verilen bilgiler, eserin altı cildini de içeren Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesindeki 2084 nolu nüsha ve bu kütüphanedeki diğer nüshalar esas alınarak hazırlanmıştır. Bu kitap bölümünde daha önce yapılmış olan akademik çalışmalar göz önünde bulundurularak Sabûhî Ahmed Dede'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra çalışmanın konusu olan *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif* tanıtılmış, eserin yazılış tarihi ve sebebi incelenmiştir. Ayrıca, çalışmanın devamında eserin şerh metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Türkçe *Mesnevî* Şerhleri, Sabûhî Ahmed Dede, *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif*.

Sabûhî Ahmed Dede And İhtiyârât-ı Hazret-i Mathnawi

Abstract

In different centuries, Mevlâna's work called *Mesnevî-yi Ma'nevî*, which consists of about 26 thousand couplets and six volumes, has been annotated being Turkish and Persian by many commentator in Anatolia. Sabûhî Ahmed Dede from Tokat, the sheikh of the Mevlevihane of Yenikapı in the seventeenth century, became one of these commentators with his commentary called *İhtiyârât-ı*

* Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, hacar.ozkul@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1668-5257

Hazret-i Mesnevî-yi Şerif. Sabuhi Ahmed Dede, who reached the position of grandfather in the Mevlevi cult and served as a sheikhdom in important Mevlevi convents, devoted his life to learning and teaching science and lore. With this commentary, Sabuhi Ahmed Dede contributed to the dervishes' better understanding of Mathnawi, while at the same time revealing the depth of Mathnawi.

The information given in this book section about the commentary "Ihtiyarat-i Hazret-i Mesnevî-yi Şerif" written by Sabuhi Ahmed Dede in the Anatolian field has been prepared based on the copy No. 2084 in the Library of the Konya Mevlâna Museum, which includes all six volumes of the work, and other copies in this library. In this book section, information about the life and works of Sabuhi Ahmed Dede is given taking into account the academic studies that have been conducted previously. Later, Ihtiyarat-i Hazret-i Mesnevî-yi Şerif, the subject of the study, was introduced, the date and reason of writing of the work were examined. In addition, information about the interpretation method and sources of the work was given in the continuation of the study.

Keywords: Mathnawi, Mathnawi Commentaries in Turkish, Sabuhi Ahmed Dede, Ihtiyarat-ı Hazret-i Mathnawi.

Giriş

Tasavvufu tüm benliğiyle yaşayıp özümseyen Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Anadolu'nun bağrından Mesnevî gibi eşsiz bir hazineyi başta İslam dünyası olmak üzere tüm insanlığa bahşeder. Altı ciltten meydana gelen bu şaheser, insanı ve dolayısıyla toplumu ilgilendiren dinî, felsefî, ahlakî ve siyasî bir rehber niteliğindedir. İçindeki konuların çeşitliliği, birbirinden farklı hikâyeleri, felsefî çıkarımları, ayet ve hadislerden iktibaslar, telmihler, önemli şahsiyetlerin sözlerinden yapmış olduğu alıntılar ve bunların şerhleri Mesnevî'yi her daim canlı kılmıştır. Yıllar geçse de içerisindeki konuların evrenselliği ve taşıdığı derin manalar onu her zaman farklı bir noktaya taşımıştır.

Bu yönüyle tüm insanlığa hitap eden Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevîsi, hem İslâm hem de Batı dünyasında üzerinde çokça durulan eserlerin başında gelmektedir. Farsça ve manzum olarak yazılan bu eser, kapalı dili ve içerdiği derin manalarla telif edildiği dönemden itibaren açıklanmaya muhtaç bir metin olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Mesnevî'nin başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillerde tercüme ve şerhleri yapılmış olmakla birlikte hâlen bu konuda çalışmalar devam etmektedir. Bu şerhlerin bir kısmı 6 cildin tamamına yapılırken bir kısmı ise Mesnevî'nin bir bölümüne ya da seçme kısımları üzerine olmuştur.

“1260-1267 yılları arasında telif edilen *Mesnevî*’nin yazılışının üzerinden 749 yıl geçmesine rağmen bu eserin tamamını kapsayan Türkçe şerh sayısı bugünkü tespitlerle yedidir. Bunun yanı sıra *Mesnevî*’nin bir bölümünün veya *Mesnevî*’den yapılan seçme kısımların şerh edildiği eser sayısı ise kırkın üzerindedir (Özdemir, 2016: 461).”

Yenikapı Mevlevîhanesi’nde şeyhlik yapan Sabûhî Ahmed Dede de *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif* adlı eserini *Mesnevî*’den intihab ettiği beyitlerle şerh eden şârihlerden biridir. *Mesnevî*’nin ayet ve hadis içeren kısımlarını ve özellikle bu kısımlardaki batınî manaların olduğu beyitleri seçerek onları bir araya getirip iktibaslarla onları şerh etmiş olması Sabûhî’nin şerhini anlaşılabilirlik açısından önemli kılmaktadır. Aynı şekilde *Mesnevî*’de yer alan Arapça beyitlerle, Farsça olan fakat anlaşılması güç olan beyitleri seçmiş olması ve kelimelerin izahına kadar veriyor olması onu *Mesnevî* şerhleri arasında işlevsellik açısından farklı bir noktaya taşımaktadır.

Sabûhî Ahmed Dede’nin hayatı ve *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif* hakkında akademik çalışmalar bulunmaktadır.¹¹⁹ Bu çalışmada ise daha önce yapılan bu çalışmalar ortak bir paydada sunulmuştur. Her akademik çalışma kendisinden önce yapılan çalışmayı tamamlama niteliğine sahiptir. Bu yönüyle bu çalışma kendinden önceki çalışmalar ışığında hareket etmekle birlikte onların eksik olduğu noktaları da birleştirerek tamamlayacaktır.

1. Sabûhî Ahmed Dede’nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti

1.1. Hayatı

Sabûhî Ahmed Dede XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir şâir ve şârihtir. Tarihî ve biyografik kaynaklar incelendiğinde Sabûhî hakkında oldukça sığ bilgiler bulunduğu görülmektedir.

¹¹⁹ Algül, A. (2007). *Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve “İhtiyârât-ı Sabûhî” Adlı Eseri (1-100. Varak)*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kızılkaya, M. (2019). Sabûhî Ahmed Dede’nin Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Korkmaz, A. (2021). *Sabûhî Ahmed Dede’nin İhtiyârât-ı Sabûhî Adlı Mesnevî Şerhi (4.-6. Cilt) (İnceleme-Tenkitletli Metin-Sözlük)* Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Töre, E. (2021). *Sabûhî Ahmed Dede’nin İhtiyârât-ı Sabûhî Adlı Mesnevî Şerhi (1.-3. Cilt) (İnceleme-Tenkitletli Metin-Sözlük)* Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Korkmaz, A., Töre, E. (2022). İhtiyârât-ı Sabûhî’nin Nüshaları Hakkında. A. Karaismailoğlu, Y. Şafak (Ed.), *Mevlâna Araştırmaları 8* içinde (105-136. ss.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaynakların Sabûhî'nin Tokat kökenli olduğu konusunda birlik içerisinde olduğu görülmektedir. Esrâr Dede Tezkiresi'ndeki "*Uşşâkizâde Zeylû'z-Zeyl'de Tokâdiyyü'l -asl olup*" (Esrâr Dede, 2000: 274) ifadesinde Tokat asıllı olduğunu bildirmektedir. Adı Ahmed'dir. Ailesi İstanbul'a gelip yerleşen Sabûhî Ahmed Dede'nin doğum yeri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır (Yılmaz, 2001: 275). Bazı kaynaklar onun İstanbullu olduğu ve ulemanın torunlarından olduğu bilgisi ile iktifa ederken diğer bir kısım kaynaklar ise Tokatlı olduğunu bildirmektedir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda kesin bir tarih bulunmamaktadır. Bir kısım kaynaklar ise babasının Tokatlı olup görevi sebebiyle İstanbul'a tayin edilmesinden sonra Sabûhî Ahmed Dede'nin İstanbul'da doğduğunu belirtir (Esrâr Dede, 1986: 275). Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bir tarih bulunmama ile beraber Mehmet Sarı (1992: 48) şöyle demektedir:

Sabûhî Ahmed Dede Yenikapı Mevlevîhanesinde şeyh iken 1057/1647 tarihinde vefat eder. 18 yıl şeyhliğini sürdürdüğü bu dergâha 1040/1630'da Şam'dan gelmiştir. Şam Mevlevîhânesi şeyhi iken 1035/1625 yılında hac görevini ifa eder. Yine Şam'da bulunduğu yıllarda 1026/1617'de "*İhtiyârât*" adlı eserini tamamlamıştır. Bu eserini Şam'da yazmaya başladığına ve 12 senede tamamladığına göre kendisinin Konya'dan Şam'a geliş tarihi yaklaşık olarak adı geçen eserin tamamlanışından on iki yıl öncesi olan 1050/1640-1641'dir. Sabûhî Ahmed Dede, Konya'da bin bir günlük çileye girmiştir ki bu da yaklaşık olarak onun ömrünün en az üç yılının Konya'da geçtiğini gösterir. Konya'dan Şam'a gidiş tarihi olarak bulduğumuz yıldan bu üç yılı çıkardığımızda onun tahmini olarak 1012/1603 yılında İstanbul'dan Konya'ya gelmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Mevlevî tarikatına girebilmek için en az yirmi yaşında olmak gerekir. Sabûhî Ahmed Dede, Konya'ya gelerek tarikata girdiğine göre yirmi yaşını doldurmuş olmalıdır. Bunu da Konya'ya geliş tarihi olarak tahmin ettiğimiz yıldan çıkaracak olursak 992/1584 yılını elde ederiz. İşte bu yılın tahmini olarak Sabûhî Ahmed Dede'nin doğum tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşım tarzımız doğru ise Sabûhî Ahmed Dede 63 yaşında vefat etmiştir.

Sabûhî Ahmed Dede'nin ailesi hakkında da kaynaklarda yeterli bilgi bulunmama ile beraber, babasının isminin Tokatlı Mehmet Emin Efendi olup, Eyüp Sultan Camii'nin hatibi olarak görev yaptığı belirtilmektedir (Sakıb Dede, 1867: 76; Sahih Ahmed Dede, 2003: 283; Esrâr Dede, 1986: 274). Sabûhî gençlik yıllarında Şeyhî ve Uşşâkizâde'ye göre o, kendi memleketinde ilk tahsilinden sonra Şam'a giderek Hamza Dede'ye intisab etmiştir. Sâkıb Dede'ye (1867: 10) göre ilk eğitimini tamamladıktan sonra Eyüp Camii yakınlarında bir hücrede yapayalnız oturmakta olan Bektâşî Kasım Dede'ye intisab ederek kendisinden feyz almıştır.

Sabûhî Ahmed Dede, Kasım Dede'nin vefatından sonra seyahate çıkmış, bu seyahati sırasında Konya'ya uğramış burada Bostan Çelebi'den inabet alıp ve Ebubekir Çelebi'den irâdet getirerek Mevlevîliğe girmiştir.¹²⁰ Mevlevîlik usul ve erkânını öğrendikten sonra Mesnevî-i Şerîf ve Dîvân-ı Kebîr okumuş ve çilesini tamamlayan Sabûhî Ahmed Dede dedelik makamına ermiştir.¹²¹ Sabûhî Ahmed Dede on üç sene boyunca Bostan Çelebi Efendi'ye hizmet etmiş daha sonra Bostan Çelebi'nin sevgi ve iltifatlarına da nail olması sebebi ile Şam Mevlevîhânesi şeyhi Bağdâdî Alemî Dede'nin vefatı üzerine buraya şeyh olarak tayin olmuştur.¹²²

Sabûhî Ahmed Dede'nin Şam Mevlevîhânesi'ne tayini ile ilgili olarak Sahih Ahmed Dede'nin (2003: 293) *Mecmû'atü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye* adlı eserinde şu satırlar yer almaktadır:

Ve bu sâilde, Şâm-ı Şerîfde, Mevlevîhâne'de Bağdâdî Alemî Dede cenabı, sekiz sene mesned-nişin olup vefat eyledi. Yerine Çelebi Bostan Efendi cenabının oğlu, Abdurrahman Çelebi cenabının on yaşına girince, hizmetinde senâkârı ve kemâl-i istiğrâkta sultanu'l-melamiyyîn, meczûb-i ilâhî Baba Ahîzâde Dervîş Muhammed Dede cenabının mahrem-i esrarı ve eş'âr u gazeliyyâtı olan Şeyh Sabûhî Ahmed Dede cenabına bâ işâret-i aliyye-i ma'neviyye me'mûren meşîhat-nâme tahrîr olunup Şâm-ı Şerîfde Mevlevîhâne'nin şeyhi olup teşrif buyurdu.

Sabûhî Ahmed Dede Şam'da bulunduğu yıllarda hac vazifesini de yerine getirmiştir.¹²³ Sabûhî Ahmed Dede Şam'da bulunduğu yıllarda İhtiyârât-ı Sabûhî adlı eserini telif etmiştir. Bu eseri kendinden önce Şam meşîhatında bulunan Bağdâdî Alemî Dede'nin *Şerh-i Cezîre-Mevleviyye*'sine nazîre olarak yazmış olup eserdeki soru ve cevapların çoğu Alemî Dede'nin eserine mütealliktir.¹²⁴ Sahih Ahmed Dede, Sabûhî Ahmed Dede'nin Şam meşîhatı esnasında, *İhtiyârât-ı Mesnevî*'yi telif ederken Çelebi Ebubekir Efendi'nin kendisini azledip vaktiyle Sabûhî Ahmed Dede'nin de hizmetinde bulunduğu bir şahsiyet olan Karamanî Dervîş Hamza Dede'yi Şam meşîhatına getirdiğini ve Sabûhî Ahmed Dede'nin bu azl ile *İhtiyârât-ı Mesnevî*'nin tahririnden feragat ettiğini yazar (Vassaf, 1990: 232). *İhtiyârât*'ı tamamlamada muvaffak olan Sabûhî Ahmed Dede, eserini *Mesnevî-i Şerîf*'in her cildinden muhtelif beyitleri seçerek altı cilt hâlinde düzenlemiştir. Daha sonra seçmiş olduğu bu beyitleri Türkçe olarak şerh etmiş ve eserini on iki

¹²⁰ Sâkıb Dede, *a.g.e.*, s. 76; Sahih Ahmed Dede, *a.g.e.*, s. 284; Esrar Dede, *a.g.e.*, s. 275

¹²¹ Sâkıb Dede, *a.g.e.*, s. 76

¹²² Sâkıb Dede, *a.g.e.*, s.76; Sahih Ahmed Dede

¹²³ Sahih Ahmed Dede, *a.g.e.*, s. 296.

¹²⁴ Esrar Dede, *a.g.e.*, s.275; Sahih Ahmed Dede, *a.g.e.*, s.275

senede 1026/1617'de Ebûbekir Çelebi'nin hilafeti zamanında tamamlamıştır. Mezkûr eserini tamamlamaya muvaffak olduktan sona cezbeye düşmüştür.¹²⁵ Sabûhî Ahmed Dede düştüğü cezbe hâlinde H 1045'de kurtulmuştur. Kendisini işiten İstanbul'un ileri gelenleri ve dostları onu İstanbul'a davet etmişlerdir. Bunun üzerine Sabûhî Ahmed Dede hac kafilesi ile birlikte İstanbul'a gitmiş, kendisine Yenikapı Mevlevîhânesi yakınında bir ev tahsis edilmiştir. Burada Şarih İsmail Rusûhî Ankaravî ile görüşmüş, Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Toğani Ahmed Dede ile hemdem olmuştur.¹²⁶ İlim ve irfan yönünden kemal sahibi olan Sabûhî Ahmed Dede'nin nâmı İstanbul'a kadar ulaşmış ve bazı ileri gelen kişilerin ve dostlarının Konya'da bulunan Çelebi Hazretlerine müracaatları üzerine 1040/1631 tarihinde Çelebi Muhammed Ârif Efendi tarafından Yenikapı Mevlevîhânesi'ne şeyh tayin edilmiştir.¹²⁷

Sabûhî Ahmed Dede'nin vefat tarihi kimi kaynaklarda 1054/1644 olarak, kimilerinde ise 1057/1647 olarak geçmektedir. Sahih Ahmed Dede, Esrar Dede, Ali Enver gibi müellifler 1057/1647 de vefat ettiğini bildirirken¹²⁸, *Sâlim Tezkiresi*, *Mucip Tezkiresi*, *Ayvansarâyî*, *Tabibzâde* ve Mehmet Süreyya'ya göre 1050/1644'de vefat etmiştir. Mehmet Sarı (1992: 301), Sabûhî Ahmed Dede'den önce Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi olan Toğani Ahmed Dede'nin ölüm tarihi olan H 1040 senesini, Sabûhî Ahmed Dede'nin Şam'dan İstanbul'a gittiği ve Yenikapı Mevlevîhânesi meşihatına başladığı tarih olan 1040 tarihini ve burada 17 veya 18 yıl görev ifa ettiği bilgilerini göz önüne alarak ve yine kaynakların çoğunun H 1057 tarihi üzerinde ittifak ettiğini ifade ederek, onun vefat tarihinin 1057/1647 olmasının daha doğru bir kabul olacağını aktarmaktadır. Sabûhî Ahmed Dede'nin naaşı Yenikapı Mevlevîhânesi'nin hazîresine defnedilmiştir.

1.2. Edebî Şahsiyeti

Sabûhî Ahmed Dede'nin yaşadığı yüzyıl olan 17. yüzyıl Divan Edebiyatı'nın edebî açıdan zirve yaptığı bir dönemdir. Sabûhî Ahmed Dede de Divan şiirini meydana getiren Türkçe, Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyetiyle bu yüzyılın Mevlevî edebiyatını ön plana çıkaran önemli şairlerden birisi olmuştur. Bunda iyi eğitim görmüş olması ve Mevlevî terbiyesiyle yetişmiş olması etkili olmuştur. Fuzûlî, Rûhî, Sultan Dîvânî, Yusuf Sîneçâk Dede gibi şairlerin tesirinde kalan

¹²⁵ Sahih Ahmed Dede, *a.g.e.*, s.275, 300

¹²⁶ Sahih Ahmed Dede, *a.g.e.*, s.301

¹²⁷ Sahih Ahmed Dede, *a.g.e.*, s. 304; Yılmaz, *a.g.e.*, s. 277; Sarı, *a.g.e.*, s. 54

¹²⁸ Esrar Dede, *a.g.e.*, s.281

Sabûhî Ahmed Dede 17. yüzyılın lisan hususiyetlerine bağlı selis bir ifadeye sahip olup tasavvuftan uzak manzumeler de vücuda getirmiştir (Ergun, 1933: s. X).

Esrar Dede Tezkiresi'nde (1986: 275) onun Samtî Dede ve Rûhî-i Bağdâdî'yi taklit ederek Şûri Dede ve ondan Sineçak Dede'ye ulaştığı belirtilmektedir. Esrar Dede (1986: 276) onu şöyle övmektedir: “Gürûh-ı Melamiyye'den Nesîmî vadisinin zarîfânesi ve Şeyh Attâr âsârının harîfânesidir.”

Zamanında daha çok “*İhtiyârât-ı Mesnevî*”si ile tanınmıştır (Sarı, 1992: 104). Samimi mutasavvîfâne, rint, neş'eli nüktedan bir şair olan Sabûhî Ahmed Dede şiirlerinde Melami neş'esine sahip olup bilgin ve yüksek ahlaklı bir şeyh'tir.¹²⁹ Sabûhî Ahmed Dede büyük bir divan vücuda getirmiş olmayıp manzumeleri bir divan teşkil etmektedir. Divanında kaside bulunmamaktadır.

Sabûhî Ahmed Dede'nin vücuda getirdiği gazellerin mühim bir kısmı nazîredir. Anadolu'da yetişmiş olmasına rağmen Farsça şiir yazdığından dolayı şairde büyük İran şairi 'Urfî tesiri hâkimdir. Kendisi isim tasrih etmemiş olmakla beraber bu şaire birkaç nazire vücuda getirmiştir. Diğer dîvân şairlerinde olduğu gibi Sabûhî Ahmed Dede'nin şiirlerinde de peygamber kıssaları, meşhur şahsiyetler, efsânevî kahramanlar, efsaneler ve rivayetler işlenmektedir. Ayrıca onun şiirlerinde tasavvûfî öğretiler hâkim olup “Vahdet-i Vücûd” prensipleri görülür. Bazı gazellerinde ve özellikle Sâkinâmesi ile Terci-i Bendi'nde “Vahdet-i Vücûd” prensipleri ön planda olduğu görülür. Bunun yanında şair, kalenderâne, rindâne ve bilhassa âşıkâne manzûmeler de yazmıştır. O, divan şiirinin müşterek konuları olan din duygusu, aşk ve tabiat sevgisi gibi konuları işlemekle beraber şiirlerine hâkim olan unsurlar aşk ve tasavvuftur (Sarı, 1992: 108):

Kıl u kâli giderip bende-i 'aşk ol ki dilâ

'Aşktır bedrekası memleket-i ma'nânın

(*Ey gönül içindeki dedikoduyu (kötülükleri) giderip aşka bende ol (tutul). Çünkü ma'nâ memleketine giden yolun kılavuzu aşktır. Aşk yolunu aydınlatarak yeni manaları bulmanı sağlar.*)

1.3. Eserleri

Sabûhî Ahmed Dede hakkında kaynak eserlerde, kendisinin beş eseri olduğundan bahsedilir. Bunlar Farsça *Dîvân*, *Bülbüliyye*, Türkçe *Dîvân*, *Sâkinâme* ve *İhtiyârât-ı Sabûhî*'dir.

¹²⁹ *Türk Ansiklopedisi*, c. 28, s. 503

2. *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif*

“*İhtiyârât-ı Sabûhî*”, “*İhtiyârât-ı Mesnevî*” gibi kısa adlarla anılmakla beraber “*Kitâb-ı İhtiyârât-ı Hazret-i Sabûhî Ahmed Dede Efendi*” veya “*Kitabu’l-İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif*” ya da “*El-İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-i Şerif-i Sabûhî Ahmed Dede*” olarak da geçmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1310 numarada kayıtlı olan eserin mukaddimesinde Sabûhî Ahmed Dede, 1026 senesinin sonunda Şam’da iken çevresindeki yâranların isteğiyle tarikata yeni başlayan salıkların Mesnevî’yi kolayca anlayabilmeleri için bu şerhi yazdığını bildirir. Fakat Korkmaz ve Töre (2022: 110) *İhtiyârât-ı Sabûhî*’nin bir nazire olmadığını söylemekle beraber hem yazılış sebebiyle hem de seçilmiş beyitlerle *Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî* ile herhangi bir benzerliğinin bulunmadığını söylerler. Eserin isminin de *İhtiyârât-ı Mesnevî* olmadığını vurgularlar. Bunun sebebinin ise Sabûhî’ nin eserinin ismini kendisinin zikretmesidir: Evvela meşhur olan ebyat-ı müşkileyi intihab eyleyip *İhtiyârât-ı Sabûhî* diye ad koydum.

Eserin tamamlanış tarihi olarak Sahîh Ahmed Dede 1040/1630 tarihini vermektedir: “... me’ muran Şâm-ı Şerîf’de mevlevîhâne şeyhi iken 6 cild “Mesnevî-yi Şerîf’in Türkî şerhine şurû’ buyurup bu sâlde (1040) tekmlil eyledi” (Sahîh Ahmed Dede, 2011: 299). Mevlâna’nın 6 ciltlik *Mesnevîsi*’nin her bir cildinden seçtiği beyitleri Türkçe şerh ederek yine 6 ciltte toplamak suretiyle bu eserini meydana getirmiştir. *İhtiyârât-ı Sabûhî* kütüphanelerde yazma hâlinde bulunmaktadır.

2.1. *İhtiyarat-ı Mesnevî ve Nüshaları*

Kaynaklarda *İhtiyârât-ı Sabûhî* nüshalarının sayısı ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Algül (2007: 17) Sabûhî Ahmed Dede eserinin altı cildinden mevcut nüshalar içerisinde yalnızca 5. ve 6. ciltler bulunmadığını söyler. Bu ciltlerin, Yenikapı Mevlevîhânesinde, 1324/1906’da çıkan yangında yanan nüsha içerisinde olabileceği kanaatindedir. *İhtiyârât-ı Mesnevî*’nin mevcut 8 yazma nüshası bulunduğunu söyler. Kızılkaya ise *İhtiyârât-ı Sabûhî*’nin kütüphanelerde on bir nüshası olduğunu tespit ettiğini söyler. Ancak gerek Mehmet Sarı’nın gerekse Abdulkadir Algül’ün tezlerinde varlığından bahsettiği Ankara İl Halk Kütüphanesinde Yaz. No: 440 koduyla kayıtlı olduğu söylenen nüshaya ve Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde olduğu ve www.yazmalar.gov.tr de tanıtımı yapılan nüshaya da ulaşamadığını söyler (Kızılkaya, 2019: 132). Kızılkaya bu mevcut olan nüshaların bir kısmının birinci, ikinci cilt tek nüsha olarak bulunduğunu, bir kısmının ise üç, dört, beş ve altıncı cilt bir arada tek nüsha olarak bulunduğunu söyler. Konya Mevlâna Müzesinde

bulunan 2084 nolu nüsha, Millî Kütüphanede bulunan 935/1, 935/2 nolu nüsha 1 ve 2 cildin bir arada bulunduğu nüshalardır. Altı cildin bir arada bulunduğu nüshalar: Konya Mevlâna Müzesinde kayıtlı 2084 ve İstanbul Üniversitesi Nadir eserler bölümünde bulunan NEKTY01495 demirbaş numarasıyla kayıtlı nüsha, 89435-1 numarasıyla kayıtlı nüshalar ile Süleymaniye Kütüphanesinde yazma hâlinde olan üç nüsha içerisinde de altı cildin tamamının bulunduğu nüshalardır.

Töre ve Korkmaz (2022: 111) *İhtiyârât-ı Sabûhî*'nin kütüphane kayıtlarında on üç nüshasına ulaştıklarını söylerler. *İhtiyârât-ı Sabûhî* üzerine doğrudan yapılan Töre, Korkmaz ve Kızılkaya'nın çalışmalarında eserin altı cildini de içeren nüshalardan oluştuğu tespit edilmiştir (Töre, 2021; Korkmaz, 2021; Kızılkaya, 2019).

2.2. Yazılış Tarihi ve Maksadı

Sabûhî *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi 1026/1617 tarihinde Şam Mevlevîhanesine şeyh tayin edildikten sonra yazmaya başladığını belirtmektedir. Ancak Şam'a geldikten sonra ne zaman yazmaya başladığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Şam'da yazmaya başladığını şu şekilde dile getirir:

Nice zaman ol azizin hizmetlerinde behremend müyesser olduktan sonra bu hakir-i kalilü'l Bidaa-i seccade-i hilafetle teşrif buyurup hicret-i nebeviyyenin binyirmi altı senesinin evâhîrinde Şam-ı Cennet âsâya irsâl buyurdular... Bazı ihvan-ı safâ hullân-ı vefâ ilhah ve iyrâm eylediler ki Mesnevî-i Şerifde olan âyât ve ehâdisin ve Arabi ebyâtın tefsirini ve bazı müşkil olan ebyâtın icâz ve ihtisar üzere Türkî ibaretle şerh eyleyem tâ ki tâlibân-ı mübtediye fehm-i âsân ola.¹³⁰

Sahih Ahmed Dede'nin verdiği bilgiye göre *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi 1026/1617-1039-40/1629-30 yılları arasında on iki yıllık bir sürede tamamlamıştır. Kızılkaya'ya göre (2019: 142) Sabûhî 1026/1617 yılında Şam Mevlevîhanesi şeyhliğine başladığında Mevlevîhanede *Mesnevî* dersleri yapar. Bu dersler esnasında Sabûhî'nin de işaret ettiği gibi *Mesnevî*'nin bazı beyitleri, beyitlerin işaret ettiği ayet ve hadislerin anlamlarındaki derinlik dervişân tarafından tam olarak anlaşılmaz. Bunun üzerine Sabûhî Dede şerh edilmesi istenen beyitleri ihtiyaca binaen tespit edip, şerh eder. Dolayısıyla beyitlerin seçiminde ölçü anlaşılmayan beyitlerin açıklanması, şerh edilmesi olmuştur. Dervişler katında beyitlere şerh ihtiyacı hâsıl oldukça beyitler şerh edilmiştir. Bu sebeple *Mesnevî*

¹³⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.2a, T 1491, vr.2

dersleri esnasında yapılan şerhlerden meydana getirilmiş olma ihtimali oldukça yüksektir (Kızılkaya, 2019: 143).

Sabûhî Ahmed Dede tasavvufî görüşü ve meşrebi gereği eserlerini herhangi bir sultana ya da devlet erkânına ithaf etmemiştir. Yazılış sebebi yukarıda bahsettiğimiz anlaşılmayan beyitlere açıklık getirmek olmuştur. Bunu şu şekilde izah eder:

İhvan-ı safa hullan-ı vefaya malum olsun ki telif-i kitab-ı Mesnevî ve tasnifi cami-i beyyinat-ı maneviden maksud-ı asli ve murad-ı külli irşad-ı erbab-ı isdat ve terbiyyeti taliban-ı tarik-i sedad ve zikri ahval-ı mebde-i maaş ü miaddır. Ve beyan-ı avalim-i gayb ki mebde-i nev'i insan ve masdar-ı cem-ü kevn ü mekandır.¹³¹

İhtiyarat-ı Sabûhî'yi yazma gayesinin talebelerinin eğitim ve terbiyesinde yardımcı olmak, gayb âlemi, merâtibü'l-vücûd ve mebde' ve meâd gibi konuları izah etmek ve kolay anlaşılmasını sağlamak ve beyan etmek olduğunu söylemek mümkündür.

2.3. İhtiyârât-ı Mesnevî'nin Şerh Metodu

Sabûhî bu eserinde Mesnevî'deki ayet ve hadis ihtiva eden bazı beyitleri seçmiştir. Bunun yanında genellikle Arapça olan beyitleri ve manası nispeten muğlak olan beyitleri seçmiştir. Bunun da sebebi daha önce de zikrettiğimiz gibi tarikata yeni intisab eden dervişlerin daha iyi anlamaları için Türkçe olarak şerh etmiştir.

Sabûhî Ahmed Dede, *İhtiyârât*'a Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e ve âline ve ashabına salât ve selam ile başlamaktadır. Daha sonra Hz. Mevlâna'ya ve zamanının Konya çelebisi olan Ebû Bekir Çelebî Efendi'ye hitaben yaptığı övgülere yer vermektedir. Eserin yazılış maksadını ve takip ettiği metodu kısaca özetledikten sonra konuya girmektedir.

İlk önce Mesnevî'nin dibâcesi, önsözü şerh edilmektedir. Dibâcenin şerhi, anlam bütünlüğüne göre kelime kelime veya cümle cümle açıklanmak sureti ile yapılmaktadır. Bir başka deyişle mesnevinin parça parça şerhini yapar. İlk önce kelime ve gramer bilgisiyle metin izah edilmektedir. Bu bazen Arapça olarak yapılmakta ve Türkçe olarak izah edilmektedir. Konu ile ilgili olarak ayet, hadis ve gönül ehli şahsiyetlerin sözlerine yer verilmektedir. Şu satırlar dibacenin şerhinin ilk kısımlarındandır:

¹³¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.12b.

هو : *Dinin usulünün usulünün* : اصول اصول الدين Yanî *Mesnevî*, *Dinden murat, din-i İslam'dır. Nitekim buyurur:* ¹³² إن الدين عند الله الإسلام ve “*usul-ı evvelden murat, usuli ahkâm-ı şeriat ve usul-i saniden murat usul-ı âdâb-ı tarikat ve usul-i salisden murat usul-i esrâr-ı hakikattir ki, şeriat, akval-ı Nebi, tarikat, efal-i Nebi, hakikat ise hâl-i Nebidir.*”

Dîbâce şerhinin hemen ardından ilk yirmi beş beyti sırayla şerh eder. Şerh esnasında önce Farsçasını verdiği *Mesnevî* beyitlerini bazen mısra mısra bazen de beyit olarak tercüme ve şerh ettiği görülür:

از نکشتش از برای طبع شاه

نیامد امر الهام تا¹³³

Yukarıda alıntılanan beyitte olduğu gibi beyit verildikten sonra bununla ilgili ayete işaret edilir. “*Sure-i Bakara'da şu âyet-i kerimeye işaret buyururlar:*” diyerek daha sonra ayetin kendisini verir ve hemen ardından ayetin açıklaması gelir:

“*Yani yâd eyleyin şol zamanı ki Musa aleyhisselam kavmine didi: Ey benüm kavmüm tahkikan siz nefsinüze zulm eylediniz. “İcl”i ilah ittihaz itdügünüz sebebiyle...*”¹³⁴

25 numaralı beyitten sonra, ele aldığı konuya uygun olarak seçtiği beyitlerin tercüme ve şerhini yapar. Şârih, beyitleri şerh ederken ayet ve hadislerden fazlasıyla faydalanır (Özdemir, 2016: 486). Eserde şerh yapacağı zaman bazen yukarıdaki örnekte olduğu gibi metni alır âyet ve hadisle şerh eder. Bazı kısımlarda ise şerh yaparken kelimenin sözlük anlamıyla kullanılışından örnekler verir, cümle tahlilinde bulunur: “*keşf*” lügatte hicabın ref olmasına derler. Amma ıstılah-ı sûfiyyede hucub-i suver murtefi’ olup esrâr-ı hafiyeye muttali’ olmaya derler. Ve “*esrar*” sırrın cemidir. İdrak-i nasdan mahfî olan ma’aniye dirler. “*el-vusûl*” bi’z-zam, yetişmek, buluş manasındadır.¹³⁵

Sabûhî *İhtiyârât-ı Sabûhî’de* öncelikle intihap ettiği beyitleri ve mânâsını verir. Bütün olarak beytin anlamını ele alır ama aynı zamanda gerek beyti gerek âyetleri gerekse hadisleri kelime kelime açıklar. Açıklamaya geçmeden önce her beytin nerede geçtiği ya da hangi ayete ya da hadise işaret ettiğinin bağlantısını

¹³² Al-i İmran, 3/19.

¹³³ Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevî-yi Mânevi*, çev. Veled İzbudak, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1966, c.I, b.223. Tanrının emri ve ilhamı gelmedikçe hekim, onu padişahın hatırı için öldürmedi.

¹³⁴ Bakara, 2/54.

¹³⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.5a.

“bu beyit şu surede yer alan şu âyete veya şu hadise işaretir” diyerek ortaya koyar. İşaret edilen âyetle veya hadisle beyti şerh eder, akabinde varsa beytin işaret ettiği hadislerle konuyu daha detaylı açıklar, yorumlar. Beyti açıkladıktan sonra zaman zaman konuyu destekleyici şiirler sunar. Bazen kendi şiirlerinden de olmak üzere seçkin şairlerden de beyitler vererek görüşlerini desteklemeye çalışır. Daha sonra beytin zâhirî manasını verdikten sonra aslında bu beyitten murad-ı Mevlâna şudur diyerek, farklı bir açıklama sunarak bâtinî yorumunu da ekleyerek beytin açıklamasını tamamlar.

Eserde şerh edilecek olan beyitler, Mesnevî-i Şerîf te ait olduğu hikâye başlığı altında verilerek izah edilmiş, bu başlıklar Farsça olarak yazılmıştır. Böylece her beytin ait olduğu hikâye belli olmaktadır. Beyitler de Farsça olarak yazılmış, Türkçe olarak manası verildikten sonra şerhe geçilmiştir.

2.4. Muhtevâsı

Sabûhî şerhin geneline hâkim olan konular, vahdet-i vücûd, merâtibü'l-vücûd, insanın kemale ermesinin aşamaları, seyr ü sülûk, nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi, irâdî ölüm ve fenâya erme konularıdır. Bu konuları ele alırken tasavvuf ve tarikat, şeyh ve mürşid, mürşidin gerekliliği, seyr ü sülûkun esasları, nefsin ıslahı ve kemale ermesi, sâlikin eğitiminde mürşidin zorunluluğu gibi konuları da ele almıştır. Konuları ele alırken çok miktarda ayet ve hadisten de faydalanmıştır.

2.5. İhtiyârât-ı Mesnevî'nin Kaynakları

2.5.1. Tasavvuf Tarihine Dair Kaynakları

Faydalandığı kaynakların başında Mevlâna'nın eserleri gelmektedir. Ancak Mevlâna'ya ait eserlerin adlarından hiç bahsetmeyen Sabûhî en çok *Divân-ı Şems'ten* alıntı yapmıştır. Özellikle konu açıklamalarında görüşlerini destekleyen beyitleri aktarmıştır. Vahdet-i Vücûd ve meratib konusunda Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî'nin izindedir. İbnü'l-Arabî'ye ait eserlerden *Fusûsu'l-Hikem* ve *Futuhât-ı Mekkiye* ve Ekberi geleneğin en büyük temsilcisi ve İbnü'l-Arabî'nin üvey oğlu Şeyh-i Kebîr Sadreddin Konevî'nin *Miftahu'l-Gayb*¹³⁶ adlı eserinden alıntı yapmaktadır. Kuşeyrî'nin *er-Risalesi'*ne Ebu Talip Mekkî'nin eseri *Kûtu'l-Kulûb'*una atıflar yapmaktadır.¹³⁷

2.5.2. İslâmî Kaynakları

Sabûhî *İhtiyârât'*ta beyitleri ele alırken hemen hemen her beyitle ilgili hadis aktarır. Bazen şerhi yaparken aktardığı hadisin kendisine lazım olan metnini alır,

¹³⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.3b.

¹³⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.69b, 126b, 129a ; 2086, c.VI, vr.217b

hadisin başı ve sonunu zikretmez. Bazen şerhi yaparken aktardığı hadisin kendisine lazım olan metnini alır, hadisin başı ve sonunu zikretmez.

Ayetleri açıklarken en çok başvurduğu kaynaklar: *Kadı Beydavi Tefsiri*¹³⁸, *Keşşaf*¹³⁹, *Taberi Tefsiri*, *Zadü'l-Mesir*¹⁴⁰, *Aynü'l-Meani*¹⁴¹, *Keşfü'l-Esrar*¹⁴², *Miftahü'l-Gayb*¹⁴³ olmuştur.

2.5.2.1. Peygamber Kıssaları İle İlgili Konular

Şarihlerin faydalandığı önemli kaynaklardan biri de Kur'an kıssalarıdır. Mevlâna, *Mesnevî-yi Şerîf*'inde Hz. Muhammed'den, Hz. Musa'dan, Hz. İsa'dan, Hz. Yusuf'tan, Hz. Süleyman'dan, Hz. Nuh'tan, Hz. İdris'ten, Hz. Yakup'tan, Hz. İbrahim'den (Hz. Halil) çeşitli vesilelerle bahsetmiştir. Dolayısıyla Sabûhî Ahmed Dede de Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. Yusuf, Hz. Eyüp peygamberlerin hikâyelerinden yararlanmıştıdır.

Hz. Musa kıssası ile ilgili olarak Sabûhî Dede, “Şu sağ elindeki nedir, ey Musa? O, benim asamdır, dedi, ona dayanırım, onunla davarlarım yaprak silkelerim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır.”¹⁴⁴ ayetlerine atıfta bulunmaktadır. Ayette geçen âsâ ve âsânın ejderha oluşu hususunda Sabûhî Dede, Mevlâna'nın bu ayetten anladığı yorumun şu şekilde olduğunu dile getirir: Dıraht-ı ten âsâ-yı Musa gibidir. Musa'ya bir emr-i Hak geldi, “Asayı bırak elinden ta ki anın hayrını ve şerrini göresin.” denildi. İnsan dahi dıraht-ı teni bıraksın yani riyâzette fenâ olsun. Ta ki tebdil olup hayrı ve şerri malum olana ondan sonra eline alsa çok şeyi müşahede eyler ve kendi vücûdunda mahzun olan esrar-ı ilahiyeye vâkıf olur.¹⁴⁵

2.5.2.2. İbadet ve Ahlak İle İlgili Konular

Sabûhî Dede, iman ve ahlakla ilgili birçok ayet ve hadisten faydalanır. İnsanda nefis-i emmârenin helak olmasıyla insanın insan-ı kâmil mertebesine ulaşacağını Mevlâna'dan nakletmektedir. Zira bu mertebeye çıkan kimseler

¹³⁸ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.74b, 76a, c.II, vr.151a, 151b, 175a ; 2086, c.III, vr.47b, c.V, vr.127a-b, 140a.

¹³⁹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.V, vr.127a, 127b.

¹⁴⁰ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.V, vr.127a-b.

¹⁴¹ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2086, c.V, vr.127a-b. *Aynü'l-Meani*: Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî el-Gaznevî'nin (ö.560/1165) kırâat farkları esas alınarak yaptığı dirâyet tefsiridir. Tefsirin tam adı *Aynü'l-me'âni fi tefsiri's-sebi'l-mesâni'dir*.

¹⁴² Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.38a, 154b

¹⁴³ Sabûhî, *İhtiyarât*, 2085, c.I, vr.3b.

¹⁴⁴ Taha 20/17-18.

¹⁴⁵ Sabûhî, *İhtiyarât*, (Mevlâna Müzesi, 2086), 120b

Allah'a itaatkâr ve mutî olurlar. Onlara hiçbir şey zarar vermez. Tıpkı güneş ışınlarının Ashab-ı Kehf'e zarar vermediği gibi. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün..."¹⁴⁶ Onlar insan-ı kâmil mertebesinin sahibidirler. Onları dünyada da ahirette de hiçbir ateş yakmayacaktır. Zira Hz. Peygamber cehennem, "Ey mümin üzerimden geç git, senin nûrun benim ateşimi söndürdü."¹⁴⁷ diyeceğini ifade etmektedir.¹⁴⁸

Sabûhî Dede, kalp hastalığının ve kötü ahlakın şifasını bir mürşid-i kâmil olduğunu hatırlatmakta ve şu ayete atıf yapmaktadır. "Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na yaklaşmaya vesile arayın ve O'nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz." (Maide 5/35). Ayette geçen vesileden kasıt halkı Hakk'a davet eden bir mürşid-i kâmilidir. Zira mürşid-i kâmil kavmi içinde ümmetin arasındaki "nebi" gibidir. Yani o şeyh-i kâmil, müridin vücûdunda olan nefsanî hastalıkları tedavide cerrah gibidir.¹⁴⁹

2.5.3. Edebî Kaynakları

Sabûhî *İhtiyârât*'ta şerh yaparken görüşlerini desteklemek amacıyla şairlerin şiirlerinden iktibaslar yapmıştır. Şerhinde oldukça geniş bir yelpazede şairlerden faydalanmıştır. Bu şairlerin çoğunluğunu Arap şairler oluşturmaktadır: Lebîd,¹⁵⁰ A'sa¹⁵¹ Ebu'l-Atâhiye,¹⁵² Ebu'l-A'laMaarri,¹⁵³ İbnü'l-Kayyim el-Cevzi,¹⁵⁴ Hallâc-ı Mansur,¹⁵⁵ İbn-i Cerîr et-Taberi,¹⁵⁶ Ebû Nüvâs¹⁵⁷ onun istifade ettiği Arap şairlerinden ve müelliflerinden birkaçıdır.

Diğer şairler ise başta Fars edebiyatının önde gelen isimleri olmak üzere birçok şairden alıntılar yapmıştır. Bu şairler: Hallâc-ı Mansûr,¹⁵⁸ Şems-i İsfahânî¹⁵⁹

¹⁴⁶ Kehf 18/17

¹⁴⁷ Aclûnî, Keşfu'l-hafa, 1/360.

¹⁴⁸ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlâna Müzesi, 2085), 100b

¹⁴⁹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlâna Müzesi, 2086), 106b.

¹⁵⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.216a.

¹⁵¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.III, vr.11b.

¹⁵² Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.III, vr.23a.

¹⁵³ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.III, vr.73b.

¹⁵⁴ Sabûhî, *DİA, İhtiyârât* c.XXI, s.40-43., 2086, c.III, vr.45b.

¹⁵⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.III, vr.89b.

¹⁵⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.IV, vr.100a.

¹⁵⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.IV, vr.106a

¹⁵⁸ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.139b.

¹⁵⁹ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.3b.

Ferîdüddîn Attâr,¹⁶⁰ Fahrettin Irakî¹⁶¹ Şebusterî,¹⁶² Ebu Said el Hayr,¹⁶³ Molla Camî,¹⁶⁴ Senâi-yi Gaznevî,¹⁶⁵ Sühreverdi-yi Maktûl,¹⁶⁶ Reşîdüddîn-i Vatvât,¹⁶⁷ Sa'dî-yi Şîrâzî,¹⁶⁸ Hafız,¹⁶⁹ Nizâmî-yi Gencevî,¹⁷⁰ Evhadüddîn-i Kirmânî,¹⁷¹ Şemsî Mağribî,¹⁷² Şeyh Bahâî,¹⁷³ Emir Hüsrev Dehlevî¹⁷⁴.

Sonuç

Sabûhî Ahmed Dede'nin 17. yüzyılda kaleme almış olduğu *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif* adlı eseri içerdiği açıklama metodları, örnekleri ve kaynaklarıyla dikkate değer bir şerhtir. Sabûhî'nin eserine bu denli hâkim olması onun Mesnevî hakkında ne kadar ihtisas sahibi olduğunu da bizlere göstermiştir. Bu ilim irfanından dervişlerinin de faydalanmasını arzulamış ve onların da Mesnevî'yi kendisi gibi anlamalarını arzularak *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerif* ya da kendi koyduğu isimle *İhtiyârât-ı Sabûhî* adı altında altı ciltlik bir şerh yapmıştır. Eserin birçok nüshası bulunmakla beraber bu nüshaların bazıları altı ciltten oluşurken bazıları tam değildir.

Sabûhî diğer şerhler içerisinde ayet ve hadis ihtivâ etmesi ve genellikle manaları zor olan beyitlerin açıklaması ile seçme beyitlerden oluşması açısından diğer şerhlerden ayrılmaktadır. Cümle cümle ve hatta yeri geldiğinde kelime kelime olacak şekilde Mesnevî'yi parça parça şerh etmiştir.

Sabûhî'nin şerhini vahdet-i vücûd, insan-ı kâmil olma aşamaları, seyr ü sülûk, nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi, irâdî ölüm ve fenâya erme gibi tasavvuf öğretilerini içeren konular olmuştur. Bu konuları desteklemek amacıyla da kullandığı İslâmî ve edebî kaynaklar olmuştur. Bu yönden Sabûhî'nin *İhtiyârât-ı Sabûhî*'sinde kullandığı şerh metodu ve sunduğu zengin içerik kendisinden sonra gelen şerhlere de bir örnek teşkil etmiştir.

¹⁶⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.17b, 18b, 21a, 23a, 26a, 27a ; c.II, 186a ; 2086, c.III, vr.14b, 25b, 34a, 138b.

¹⁶¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.21a

¹⁶² Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.22b, vr.85a.

¹⁶³ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.25b.

¹⁶⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.22b, 2086, vr.37a.

¹⁶⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.27b.

¹⁶⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.I, vr.162a, 2086, c.IV, vr.116b.

¹⁶⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.164b.

¹⁶⁸ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.195a; 2086, c.III, vr.21a, 27a, 50b, 103b, 217a.

¹⁶⁹ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.193a

¹⁷⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.193a, IV, vr.91a.

¹⁷¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2085, c.II, vr.211a.

¹⁷² Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.II, vr.46a.

¹⁷³ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.II, vr.50b

¹⁷⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, 2086, c.II, vr.182a

Kaynakça

- Algül, A. (2007). *Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve "İhtiyârât-ı Sabûhî" Adlı Eseri (1-100. Varak)*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ergun, S. N. (1933). *Sabûhî, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Esrar Dede (1986), *Tezkire-i Şuara-yı Mevlevîyye*, Haz. İlhan Genç, (Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Esrar Dede (2000), *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, Haz. İlhan Genç, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kızılkaya, M. (2019). *Sabûhî Ahmed Dede'nin Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufi Görüşleri*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Korkmaz, A. (2021). *Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârât-ı Sabûhî Adlı Mesnevî Şerhi (4.-6. Cil) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)* Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Korkmaz, A.; Töre, E. (2022). İhtiyârât-ı Sabûhî'nin Nüshaları Hakkında. A. Karaismailoğlu, Y. Şafak (Ed.), *Mevlâna Araştırmaları 8* içinde (105-136. ss.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mustafa Sâkib Dede, (1867). *Sefine-i Nefise-i Mevlevîyan*, Kahire: Mektebetu Vehbe.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*. 11(20), 461-502. Ankara.
- Sabûhî, Ahmed Dede, *İhtiyârât-ı Mesnevî*, Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü, no. 2085-2086.
- Sahih Ahmed Dede, (2003). *Mevlevîlerin Tarihi = Mecmuatü't-Tevarihî'l-Mevlevîyye*, Haz. Cem Zorlu, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sarı, M. (1992). *Sabûhî Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.
- Töre, E. (2021). *Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârât-ı Sabûhî Adlı Mesnevî Şerhi (1.-3. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)* Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Vassaf, H. (1990). *Sefine-i Evliya*, Sadeleştirenler, Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, İstanbul: Sehâ Neşriyat.
- Yılmaz, N. (2001). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet Ve Ulema : (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Mesnevî'nin Parlak İncileri: Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevîsi*

Milad SALMANI**

“Bu şerhin vasfını tafsile hâcet yok, bilir ehli!”

Özet

Anadolu'da *Mesnevî* üzerine farklı asırlarda Türkçe ve Farsça olmak üzere çeşitli şerhler yazılmıştır. Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1660) tarafından Türkçe kaleme alınan ve *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* olarak adlandırılan *Mesnevî* şerhi, Türk edebiyatının en önemli şerhlerinden biri niteliğindedir. *Mesnevî*'nin sadece birinci defteri üzerine telif edilen eser, bu defter üzerine yazılmış en kapsamlı şerh olarak bilinmektedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, aynı zamanda bir nevi tasavvuf terimleri ansiklopedisi olması bakımından da önem arz etmektedir.

Sarı Abdullah Efendi, gerek devlet kademesinde aldığı önemli vazifeler gerekse intisap ettiği tarikat hasebiyle yaşadığı dönemin önemli devlet ve ilim adamlarından biridir. Bununla birlikte yazdığı *Mesnevî* şerhi dışında başka önemli eserleri de bulunmaktadır. Bu sebeple Sarı Abdullah Efendi üzerine daha önce birçok ilmi çalışma yapılmıştır ve bazı çalışmalar ise hâlen devam etmektedir. Bu kitap bölümünde daha önce yapılmış olan akademik çalışmalar ışığında öncelikle Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verilmiştir. Akabinde, çalışmanın konusu olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* tanıtılmış, eserin hangi tarihte kaleme alındığı, kime ithâf edildiği ve hangi hususiyetler taşıdığı incelenmiştir. Ayrıca, çalışmanın devamında *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin şerh yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Mesnevî Şerhleri, Sarı Abdullah Efendi, Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî.

Bright Pearls of the Mathnawi: Sari Abdullah's Jawâhir-i Bawâhir-i Mathnawi

Abstract

In Anatolia, various commentaries on the Mathnawi were written in Turkish and Persian in different centuries. The commentary on the Mathnawi written in

* Bu kitap bölümü (Salmani 2020b) doktora tezinden hareketle ve yeni bilgiler eklenerek hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, milad.salmani@mgu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4261-8760

Turkish by Sari Abdullah Efendi (d. 1071/1660) and called *Jawāhir-i Bawāhir-i Mathnawi* is one of the most important commentaries in Turkish literature. This work, which was written only on the first book of the *Mathnawi*, is known as the most comprehensive commentary on this book. In addition to being a commentary on the *Mathnawi*, this work is also important as a kind of encyclopedia of Sufi terms.

Sari Abdullah Efendi was one of the most important statesmen and scholars of his time due to the important positions he held at the state level and the *tariqa* to which he belonged. However, he has other important works other than his commentary on the *Mathnawi*. For this reason, many scholarly studies have been conducted on Sari Abdullah Efendi and some of these studies are still ongoing. In this book chapter, firstly, a brief information about Sari Abdullah Efendi's life and works is given in the light of previous academic studies. Subsequently, *Jawāhir-i Bawāhir-i Mathnawi*, which is the subject of the study, is introduced, the date on which the work was written, to whom it was dedicated and what features it has are examined. In addition, in the continuation of the study, information about the commentary method and sources of this *Jawāhir-i Bawāhir-i Mathnawi* is given.

Keywords: *Mathnawi Commentaries in Turkish*, Sari Abdullah Efendi, *Jawāhir-i Bawāhir-i Mathnawi*.

Giriş

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), İslâm âlemi ve hatta insanlık tarihinin en büyük mütefekkirleri arasında yer almaktadır. Onun bıraktığı en önemli mirası ise şüphesiz *Mesnevî-i Ma'nevî*'dir. *Mesnevî*, telif edildiği dönemden bu yana Mevlâna'nın çevresinde ilgi görmüş, kutsiyet atfedilmiş bir kitap hâline gelmiştir. Dönemin şartları ve Mevlâna'nın gördüğü tahsil ve terbiye bağlamında Farsça ve manzum olarak yazılan bu eser, telif edildiği dönemden itibaren açıklamaya muhtaç bir metin olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki Mevlâna, *Mesnevî*'nin birinci defterinde "Bu sözün anlatımı (daha) açıklama ister ama eski anlayışlardan korkuyorum" (Rûmî, 1925: 131; 2018: 181) diyerek eserinin şerh yapılması gereken bir kitap olduğunu belirtmiştir. Mevlâna, *Mesnevî*'nin şerh gerektirdiğini söylemekle kalmayıp zaman zaman kendi şiirlerini de açıklamıştır. Rûmî'nin vefatından sonra *Mesnevî*'ye yavaş yavaş müstakil şerhler yazılmaya başlanmıştır. İlk şerhler Farsçadır.¹⁷⁵ *Mesnevî* Anadolu'da asırlarca yazıldığı dilde

¹⁷⁵ Farsça *Mesnevî* şerhleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. (Şecerî, 1386).

yani Farsça olarak okunmuştur. Bu yüzdendir ki Süleyman Nahîfî'den (ö. 1151/1738) önce bu eserin kapsamlı bir tercümesi yapılmamıştır (Lewis, 2010: 527). Ne var ki *Mesnevî*'nin tamamına yapılan ilk Türkçe şerh, Nahîfî'den daha önce yani XVI. asırda, ilim ehline pek önem veren III. Murad'ın (1574-1595) emriyle Şem'ullâh Şem'î (ö. 1011/1602-03) tarafından yapılmıştır. Şem'î Şem'ullâh'ın şerhi, Anadolu'da *Mesnevî*'ye yazılan ilk kapsamlı ve tam şerh olması hasebiyle sonraki şârihlere de kaynaklık ve rehberlik etmiştir. XVII. asırda ise Türkçe *Mesnevî* şerhleri arasında ayrı bir öneme hâiz olan İsmâil Rusûhî Dede (ö. 1041/1631) daha ziyade *Mesnevî Şerhi* olarak tanınan *Mecmuatü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif* adlı kapsamlı eserini yazmıştır. Daha çok Ankaravî olarak bilinen İsmâil Rusûhî'nin Sarı Abdullah Efendi üzerinde de büyük bir etkisi vardır. Şöyle ki Rusûhî Dede uzun bir süre Galata Mevlevihânesi şeyhliği yapmıştır ve Sarı Abdullah Efendi'nin gençliğine denk gelen bu dönemde Abdullah Efendi, Ankaravî'nin bir sohbetine katılmıştır. *Mesnevî* şerhi ile ilgili olan bu sohbetin Abdullah Efendi'de tesiri büyük olmuştur. Zira ilk eseri olan *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd* isimli eserini bu sohbetten sonra (Sarı Abdullah Efendi, 1288: 306-307) ve kırk iki günlük kısa bir sürede telif etmiştir. XVII. asırda telif edilen başka bir *Mesnevî* şerhi ise Sarı Abdullah Efendi'nin diğer eseri yani *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* dir. Bu kitap bölümünde öncelikle Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verilmiş, akabinde *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı kitabı tanıtılmıştır.

1. Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı ve Edebî Kişiliği

Sarı Abdullah Efendi'nin, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin hâtime bölümünde bizzat belirttiği üzere babasının adı Seyyid Muhammed'dir. Seyyid Muhammed Efendi Mağrib¹⁷⁶ şehzâdesidir ve XVI. asrın son çeyreğine doğru İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. Abdullah Efendi'nin annesi ise Kayserili Sadrazam Halil Paşa'nın (ö. 1038/1629) ağabeyi Vezir Mehmed Paşa'nın (ö. 997/1589) kızıdır. Seyyid Mehmed Efendi, İstanbul'a göç edip Mehmed Paşa'nın kızıyla evlendikten sonra Sarı Abdullah Efendi 29 Safer 992/ 12 Mart 1584 tarihinde İstanbul'da doğmuştur (Azamat, 2009: 145).

¹⁷⁶ Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Afrika ve Güney Sahra bölgesine eski kaynaklarda Mağrib dendiği gibi (Harekat, 2003) bugün Fas olarak bilinen ülkeye Mağrib denmektedir (Özkan, 2007).

Sarı Abdullah Efendi küçük yaşlarda babasını kaybetmiştir. Bu yüzden onun eğitimiyle üvey babası Hacı Hüseyin Ağa ilgilenmiştir. Hacı Hüseyin Ağa, Bayrâmî-Melâmî kutbu İdrîs-i Muhtefî'nin (ö. 1024/1615) talebelerindedir. Küçük yaşlarda Arapça ve Farsçayla birlikte dinî ve edebî ilimleri öğrenen Abdullah Efendi, hüsn-i hat dersleri de almıştır. Halil Paşa'nın divitdarlığı ile vazifeye başlayan Abdullah Efendi, onun maiyetinde İran hudutlarına gitti ve Paşa ile beraber tekrar İstanbul'a döndü. IV. Murad döneminde (1623-1640) Halil Paşa ile çıktığı Şark seferinde Divan-ı Hümayûn tezkirecisi oldu ve seferde ölen Mehmed Efendi'nin yerine reisülküttâb olarak seçilse de seferdeki başarısızlıklar sonucu, Paşa'nın görevinden azledilmesiyle birlikte o da görevinden uzaklaştırıldı. Halil Paşa ile birlikte İstanbul'a döndükten sonra gizli bir hayat sürdüren Sarı Abdullah Efendi, Paşa'nın vefatından sonra uzun bir süre Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) dergâhında¹⁷⁷ uzlet hayatı yaşadı (Ayçiçeği, 2020). Bir dönem sonra tekrar memuriyete çağırılıp reisülküttâb kaymakamlığına getirildi ve IV. Murad ile beraber Bağdat seferine katıldı. Reisülküttâb İsmail Efendi'nin sefer sırasında ölümü sonucunda tekrar reisülküttâb olan Sarı Abdullah, sefer dönüşü yine bu görevden azledildi ve daha sonra tekrar reisülküttâb kaymakamlığına tayin oldu. Bundan sonraki süreçte Anadolu muhasebeciliği, cizye muhasebeciliği ve piyade mukabeleciliği gibi resmî görevlerde bulunan Abdullah Efendi'nin son memuriyeti mensuh mukataacılığı oldu. Son yıllarını çiçekçilikle ve özellikle lâle yetiştirmekle geçiren Abdullah Efendi, 23 Safer 1071/28 Ekim 1660 tarihinde İstanbul'da hayata veda etti. Abdullah Efendi vefat ettiğinde yetmiş altı yaşındaydı. Mezarı İstanbul Avrupa yakası, Topkapı semtindeki Maltepe Mezarlığı'ndadır.

Abdullah Efendi küçük yaşlarda Melâmîlik'le tanışmış ve Bayrâmî tarikatine intisap etmiştir. Bu intisap sonucunda esaslı bir edebiyat ve İslâmî ilimler tahsili görmüştür (Ayçiçeği, 2020). Sarı Abdullah Efendi, her ne kadar münşiliği ve nâsirliğiyle tanınsa da "Abd" ve "Abdî" mahlaslarıyla şiirler de yazmıştır. Abdullah Efendi'nin nesir dili, Klasik Osmanlı Türkçesi çerçevesinde mükellef ve ağırdır. Ne var ki yazdığı şiirlerde çok sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Sarı Abdullah Efendi, Klasik Türk edebiyatı çerçevesinde bir "Divan" şâiri değildir ve divan

¹⁷⁷ Sarı Abdullah Efendi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de yüzlerce farklı ilim dalından âlimin eserinden iktibas yapmış ve okuyucusunu zaman zaman onların eserlerine yönlendirmiştir. Bu kadar çok kitaba ulaşması, Abdullah Efendi'nin uzlete çekildiği yıllarda güvenli bir ortam ve önemli bir kütüphaneye ulaştığının göstergesidir ki bu güvenli ortamın da Aziz Mahmud Hüdâyî dergâhı olduğu anlaşılmaktadır.

tertip etmemiştir.¹⁷⁸ Onun en çok tanınan şiiri, “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün” vezninde yazdığı 105 beyitlik *Meslekü’l-Uşşâk* adlı kasidesidir.¹⁷⁹ Bunun dışında, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* ve diğer eserlerinde de nazmen tercümeleri olup yazdığı şiirlerde dilinin sâde ve anlaşılır olduğu görülmektedir.

1.2. Eserleri

Sarı Abdullah Efendi, neredeyse tamamı mensur olmak üzere çok sayıda eser yazmıştır. Onun öne çıkan eserleri şu şekildedir: *Semerâtü’l-Fuâd fi’l-Mebde’ ve’l-Meâd*¹⁸⁰, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, *Cevheretü’l-Bidâye ve Dürretü’n-Nihâye*¹⁸¹, *Düstûrü’l-İnşâ*¹⁸², *Nasîhatü’l-Mülûk Tergîben li-Hüsni’s-Sülûk*¹⁸³, *Mirâtü’l-Asfiyâ fi Sıfâtü’l-Melâmiyyeti’l-Ahfiyâ ve Uluvv-i Şâni’l-Evliyâ*¹⁸⁴. Bunlar dışında Sarı Abdullah Efendi’ye atfedilen bazı eserler daha vardır.¹⁸⁵

2. Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, “*Mesnevî*’nin Parlak İncileri”, “*Mesnevî*’nin Parlayan Mücevherleri”, “*Mesnevî*’nin Parlak Cevherleri” şeklinde Türkçeye tercüme edilebilir. Eserin birçok nüshası günümüze ulaşmıştır. Bu nüshalardan bazılarında şerhin adı “*Cevâhir-i Fevâhir-i Mesnevî*” şeklinde kayıtlı olsa da şerhin adının *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* şeklinde olduğuna hiçbir şüphe yoktur. Eserin Türkiye ve diğer ülkelerin yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshası tespit

¹⁷⁸ Abdullah Efendi’ye atfedilen Divân ve Vâridât isimli bir eser bulunmaktadır ancak bu eser klasik Türk edebiyatı bağlamında bir divan değildir. Eserle ilgili bk. (Kaptan, 2019).

¹⁷⁹ Eserle ilgili bk. (Ayçiçeği, 2014).

¹⁸⁰ Abdullah Efendi’nin ilk eseridir. Çok sayıda yazma nüshası vardır ve 1288 yılında Matbaa-i Âmir tarafından neşredilmiştir (Sarı Abdullah Efendi, 1288). Eser üzerine iki çalışma daha bulunmaktadır. Bk. (Sarı Abdullah Efendi, 1967; Tek, 2007).

¹⁸¹ Bir tasavvuf ansiklopedisi mahiyetinde olan eser üzerine doktora tezi hazırlanmıştır. Bk. (Özer, 2015).

¹⁸² Siyasi belgeleri içeren bu eser Abdullah Efendi’nin reisü’l-küttaplık yaptığı döneme aittir. Eserle ilgili detaylı bilgi için bk. (Aytekin, 2017: 126; Salmani, 2020b: 16-18).

¹⁸³ Abdullah Efendi’nin yaşlılık döneminde kaleme aldığı bu eser, bir *Mesnevî* şârihi ve tasavvuf erbabının nasihat-nâme türünde eser yazma girişiminde bulunması açısından önemlidir. Eser üzerine iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. (Bütün, 2019; Öztürk, 2018).

¹⁸⁴ Melâmileri suizandan korumak amacıyla 1660 yılında tamamlanan bu eser Arapça ve mensurdur. Eserde Abdullah Efendi, İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* adlı eserinden hareketle bir özet hazırladığını bildirmektedir. Bk. (Sarı Abdullah Efendi, 1660).

¹⁸⁵ Bu eserler için (Aytekin, 2017: 133-137).

edilmiştir.¹⁸⁶ Bununla birlikte, eser 1870-72 yılları arasında, ilk cildi Tasvîr-i Efkâr ve diğer dört cildi Matbaa-i Âmire olmak üzere toplamda beş cilt hâlinde yayımlanmıştır.¹⁸⁷ Matbu neşirlerin her biri ortalama 500 sayfadan oluştuğuna göre, eser toplamda yaklaşık 2500 sayfadan teşekkül etmektedir ki bu durum şerhin ne kadar hacimli bir eser olduğunu göstermektedir.

Kimi şârihler *Mesnevî*'nin sadece birinci cildini veya birinci cildin bir kısmını şerh etmişlerdir. Bu bağlamda *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, *Mesnevî*'nin birinci cildine bugüne kadar yazılan en kapsamlı şerh niteliğindedir.

Abdullah Efendi geleneğe uygun bir şekilde eserine besmele ile başlayıp Hz. Peygamber ve dört halifeye naat ve methiye ile söze devam etmiştir. Halifelerden sonra “evliyâ-i kümmel”in vasıflarını aktarmıştır. Ardından, bir hadis-i şerif ve bir de hadis-i kudsiyi tefsir ettikten sonra kitabın sebab-i telifini, IV. Murad’a ithâfını ve vech-i tesmiyesini kaydetmiştir. Abdullah Efendi bu bölümlerden sonra hemen şerhe başlamamıştır. Öncelikle Fâtiha sûresini tefsir etmiştir ki şerhin tamamında Abdullah Efendi'nin âyetlerle ilgili yorumları, onun tefsir ilmine de meraklı olduğunu ve bu konuda da söz söyleme kabiliyetini göstermektedir. Fâtiha tefsirinden sonra Sarı Abdullah, muhataplarına *Mesnevî*'yi idrâk etme açısından önemli gördüğü İslamî ve tasavvufî kavramları açıklamıştır. Abdullah Efendi bu bilgileri aktardıktan sonra menkıbe kitaplarından hareketle Mevlâna'nın kısa bir biyografisini oluşturmuş hatta onun çevresiyle ilgili de bilgi aktarmaya çalışmıştır. Mevlâna biyografisinden sonra *Mesnevî*'yi şerh etmeye başlamıştır.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, kuşkusuz Sarı Abdullah Efendi'nin en önemli eseri niteliğindedir. *Mesnevî* şerhi olmakla birlikte aynı zamanda bir tasavvuf ansiklopedisi olan bu eser, Türkçe *Mesnevî* şerhleri arasında da en çok tanınan eserlerden biri mâhiyetindedir. Bununla birlikte bu eser Türk edebiyatı açısından da ayrı bir önemi hâizdir. Ahmet Talat Onay (ö. 1956) *Açıklamalı Divân Şiiri Sözlüğü* adlı kitabının on maddesinin kaynağının *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Şerhin şimdiye kadar tespit edilen nüshalarıyla ilgili bk. (Aytekin, 2017: 119-122; Kablander, 2021: 418-473; Salmani, 2020: 136-146).

¹⁸⁷ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, matbu taksimatı dikkate alınarak ve yazma nüshaları üzerinden İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde doktora tezleri olarak neşredilmektedir ve şimdiye kadar ilk üç cildi tamamlanmıştır. Bk. (Ceylan, 2022; Kablander, 2021; Salmani, 2020b).

¹⁸⁸ Söz konusu maddeler sırasıyla şunlardır: Abdâl, Ahlât-ı Erbaa, Bâbil Kuyusu, Bû Saîd, Keyy, Gölge Harâmisi, Hârût ve Mârût, Müşterî, Pamuktan Arslan, Sâhib-kırân. Bk. (Onay, 2014).

2.1. Yazılış Sebebi ve Tarihi

Her eserin bir yazılış sebebi vardır ve Osmanlı âlimleri bunu genellikle “sebeb-i te’lîf” adı altında eserlerinin başında açıklamışlardır. Sarı Abdullah Efendi, *Mesnevî*’yi elinden düşürmediğini ve her okuyuşunda onda yeni nükteler keşfettiğini belirterek eserinin yazılış sebebini Mevlâna’ya olan ezeli sevgisi ve *Mesnevî* ile olan ünsiyeti olarak ifade etmiştir (Salmani, 2020b: 28-30). Abdullah Efendi, eserini hâmisî Halil Paşa’nın vefatından sonra çekildiği on yıllık uzlet sürecinde telif etmiştir.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî tamlaması ebced hesabına göre 1035’e tekabül eder ki bu rakam, Abdullah Efendi’nin eserini telif etmeye başladığı tarihtir. Bu da 1625 yılına karşılık gelmektedir.¹⁸⁹ Ayrıca, Şârih-i *Mesnevî* eserinin tamamlanma tarihini 1041 senesinin Rebiülevvel ayının son cuması yani 19 Aralık 1631 olarak belirtmiştir. Bununla birlikte, Abdullah Efendi eserinin bitişine tarih düşürmüş ve hitâm kelimesiyle (1041/1631) tamamlanma tarihini belirtmiştir:

Avn-i Hak ile kitâb oldu tamâm

Yazdum itmâmına târih-i **hitâm**¹⁹⁰

Böylelikle Abdullah Efendi eserini altı yıl içinde tamamlamıştır. Sarı Abdullah Efendi eserini dönemin sultanı IV. Murad’a ithâf etmiştir. Bu ithâf, eserin girişinde ve hâtîme bölümünde süslü ve mükellef bir anlatımla ifâde edilmiştir (Salmani, 2020b: 36). Sarı Abdullah Efendi’nin bu eserine bir de talebesi ve muhibbi olan Cevrî İbrâhim Çelebî (ö. 1065/1654) bir kasîde yazarak tarih düşürmüştür. XVII. asrın tanınmış Divan şâiri ve hattatlarından biri olan Cevrî, düşürdüğü tarihi Abdullah Efendi’nin *Meslekü’l-Uşşâk* kasîdesine nazîre şeklinde yazmıştır. Yirmi sekiz beyitlik kasîdenin tarih beyti şu şekildedir:

Fazîletle bu şerhin gayrıdan lütfu **beş artıktır**

Olursa **hâtîme** târih-i itmâmı isâbettir

Hâtîme kelimesi ebced hesabına göre 1046 yapar ve “beş artık” olduğuna göre 1046’dan beş eksik, 1041 yılı eserin tamamlanma tarihidir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Abdullah Efendi, *Düstürü’l-inşâ* adlı eserinin de adını eserin telif yılına tekabül edecek şekilde düşürmüştür. Bk. (Salmani, 2020b: 16).

¹⁹⁰ Hitâm (ختم) kelimesi, aynı zamanda İsmâil Rusûhî Ankaravî’nin de vefatı için tarih olarak düşürülmüştür. Bk. (Taştan, 2009: 27-28).

¹⁹¹ Çalışmamızın başında yer alan mısra bu kasîdeden alınmıştır. Kasîdenin tamamı için bk. (Salmani, 2020b: 33-35).

2.2. Neden Sadece Birinci Defter?

Abdullah Efendi bu soruya açık bir cevap vermemiştir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye bakıldığında Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî*'nin tamamını şerh etmek niyetinde olduğuna dair izlenimler vardır. Bu durumun en önemli delili ise *Mesnevî*'nin tüm defterlerinde farklı şekillerde konu olan "Mûsâ ve Hızır" hikâyesinin detaylı şerhini sürekli ertelemesidir (Salmani, 2020b: 38). Şerh'in tamamı incelendiği zaman, eserin sonuna doğru Abdullah Efendi'nin artık yavaş yavaş hızlandığı ve eserin başında ve ortasındaki detaylı anlatım ve büyük iktibasların azaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum onun eseri artık tamamlama ve konuyu toparlama arzusunu göstermektedir. *Cevâhir-i Bevâhir* tamamlandığında Abdullah Efendi kırk sekiz yaşında olduğuna göre *Mesnevî*'nin diğer beş defterine de şerh yazabilecek yeterli süresinin olduğu aşikârdır. İhtimal o ki Sarı Abdullah Efendi birinci defterin şerhine altı yıl ayırdıktan sonra, *Mesnevî* ile ilgili açıklanması gerektiğine inandığı tüm konulara değindiğini düşünmüş ve diğer defterleri açıklamaktan vazgeçmiştir. Nitekim kitabının sonunda "Hâzâ âhirü'l-kitâb..." diyerek (Sarı Abdullah Efendi, 1872: 485) şerhe devam etmeyeceğini işâret etmiştir. Bununla birlikte Abdullah Efendi, yazdığı şerhin son sayfalarında eserini övmüş, birinci defteri şerh etmiş olsa da *Mesnevî*'nin tamamıyla ilgili gerekenleri söylediğini açıklamıştır:

Bu, keşfetti nikâbun *Mesnevî*'nün

Bu, gösterdi cemâlün *Ma'nevî*'nün

Egerçi cild-i evvel şerh olundu

Veli cümle ma'ânî şerh olundu

(Sarı Abdullah Efendi, 1872: 490).

2.3. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* ve *Mesnevî*'nin Metni

Sarı Abdullah Efendi, telif edeceği şerh için öncelikle sağlıklı bir *Mesnevî* metni kurmak durumunda olduğunun bilincindeydi. Bu iddianın kanıtı ise onun *Mesnevî*'nin çeşitli kopyalarında müstensihlerden kaynaklı farklılıklara değinmesi ve en sağlıklı metni kurup açıklama çabasını şerh boyunca defalarca tekrar etmesidir. Sarı Abdullah Efendi, *Mesnevî*'nin birinci beytinden itibaren şerhe etki edecek farklılıkları tartışmıştır. Bu beyit birçok *Mesnevî* nüshasında "Bişnev ez ney

çün hikâyet mîkoned / ez cüdâyihâ şikâyet mîkoned”¹⁹² şeklinde yazılsa da Abdullah Efendi “Bişnev **în** ney çün **şikâyet** mîkoned/ ez cüdâyihâ **hikâyet** mîkoned” şeklini esas almış, “bazı nüshada bişnev ez ney” şeklinde yazıldığını aktarmış ve bu şekilde olursa ne anlam taşıdığını tartışmıştır (Salmani, 2020b: 279-280). Nüsha farklılıklarını gösterme, şerh boyunca devam etmiştir. Bu durumun en önemli örneklerinden biri, Sarı Abdullah Efendi *Mesnevî*’nin “Allah’ın devesi, nehirden ve buluttan su içiyordu, Allah’ın suyunu Allah’tan esirgediler” beytini¹ açıklarken Ankaravî ve Şem’î’nin kurdukları ve şerh ettikleri metne de itiraz etmesidir (Ceylan, 2022: 164; Salmani, 2020b: 53).

Mesnevî ile ilgili özellikle XVII. asırda var olan önemli tartışmalardan biri, bu kitabın altı defterden mi yoksa yedi defterden mi oluştuğuyla ilgili olan tartışmalardır. Bu tartışmaya sebebiyet veren kişi ise Ankaravî’dir.¹⁹³ Abdullah Efendi, eserinde *Mesnevî*’nin altı defter olduğunu ve yedi defter olmadığını da altı delil göstererek ispatlamaya çalışmıştır (Salmani, 2020b: 382-388).

2.4. Şerh Yöntemi

Mesnevî şârihleri genellikle eserlerinde bir şerh yöntemi izlemişlerdir. Örneğin İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), *Mesnevî*’nin I. defterinin ilk 748 beytine yazdığı *Rûhu’l-Mesnevî* isimli şerhinde sâbit ve sistematik bir yöntem (Bursevî, 2004: 53-60) izlemiştir. Ne var ki Sarı Abdullah Efendi kendi eserinde Bursevî’de olduğu gibi sistematik ve sâbit bir yöntemle şerh yazmamıştır. Albdullah Efendi’nin şerh yöntemi *Mesnevî*’nin I. defterinin içeriğine göre aşağıdaki şekilde açıklanabilir:

2.4.1. Arapça Dibace: Abdullah Efendi, birçok şârihin yaptığı gibi *Mesnevî*’nin sadece beyitlerini değil, başında yer alan Arapça mensûr dibaceyi de şerh etmiştir. Sarı Abdullah Efendi, dibaceyi şerh etmek için onu kısa parçalara bölmüş, bazı parçaları kısa bazılarını ise uzun uzun açıklamıştır. Abdullah Efendi, şerhin tamamında gramer açıklamalarına pek fazla yer vermediği gibi Arapça dibacede de sarf ve nahiv açısından bir açıklama yapma yoluna gitmemiştir. Dahası, Abdullah Efendi bu dibaceyi Türkçeye tercüme etmeye bile gerek görmemiştir ve Arapça parçalardan sonra genellikle doğrudan Mevlâna’nın

¹⁹² *Mesnevî*’nin ilk mukabeleli neşrini yapan Rynold Nicholson (ö. 1945) beyti bu şekilde yayımladığı için (Rûmî, 1925: 3) birçok *Mesnevî* neşrinde de ilk beyit bu şekilde esas alınmıştır. Muhammed Ali Muvahhid bu beyti Sarı Abdullah Efendi’nin esas aldığı şekilde yayımlamıştır (Rûmî, 2018: 3).

¹⁹³ Bk. (Ceyhan, 2005: 321-369). Ayrıca bk. (Çelik, 2002).

maksadını kendince açıklamıştır. Abdullah Efendi'nin tesis ettiği Arapça dibacenin metni, Ankaravî ve Şem'i'nin tesis ve şerh ettikleri metinden yer yer farklılık göstermektedir (Salmani, 2020b: 61). Abdullah Efendi, Arapça dibaceyi şerh ederken *Mesnevî*'nin beyitlerinde yaptığı kadar alıntı yapmamıştır ve bu bölümde sözü daha kısa tutmaya çalışmıştır.¹⁹⁴

2.4.2. Başlıklar: *Mesnevî* manzum bir eser olsa da içinde çok sayıda mensur başlık bulunmaktadır. Bu başlıklar *Mesnevî*'deki iç içe geçen ve katman katman olan hikâyeleri takip etmek açısından çok önemlidir. Çoğunlukla fiilsiz ibareler olan bu başlıkları Abdullah Efendi "...beyânındadır" ifadesiyle tercüme etmiştir. Başlıkla ilgili tercüme dışında bir açıklama yapacağı zamanlarda ise "...beyânındadır ki..." şeklinde söze devam etmiştir.

2.4.3. Beyitler: Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin I. cildinde, Arapça dibaceyi şerh ettikten sonra kendi şerh yöntemi hakkında kısa bilgilendirme yapmıştır. Buna göre Abdullah Efendi öncelikle beyitlerin "ma'nâyı zâhiri"sini "şerh ve tercüme" edip akabinde "zamîr-i fâtir-i şeydâya çehre-güşâ olan bazı nikâtı beyân" etmiştir (Salmani, 2020b: 275).

Sarı Abdullah, beyitlerin şerhinde genellikle mısra mısra ilerlemiştir. Demek oluyor ki Abdullah Efendi çoğunlukla beyitleri bütün olarak değil mısralar hâlinde tercüme ve şerh etmiştir. Akabinde ise üç dört veya birkaç beyit sonra, beyitleri toplu hâlde şerh etmiştir. Mısra mısra tercüme yöntemini Şem'ullâh Şem'i tarafından kaleme alınan *Şerh-i Mesnevî*'de görmek mümkündür (Dağlar, 2009). Birkaç beyte toplu şerh ve açıklama yazan *Mesnevî* şârihleri arasında ise Kemâleddîn-i Hârezmî'nin *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr* adlı eseri örnek olarak gösterilebilir (Hârezmî, 1384). *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de bu iki şerhin izlerini görmek mümkündür. Sarı Abdullah Efendi beyitlerin mensur tercümelerini yazarken zaman zaman onları *Mesnevî* vezninde ve manzum olarak tercüme ettiği de görülmektedir. Örneğin *Mesnevî*'de geçen bir mısrayı aynı vezinde beyit olarak tercüme etmiştir:

“Dîd pür-rûgan dükân ü câme çerb”

Gördi pür-rûgan dükân u câme çerb

Geydügi esbâb bulaşmış yağa hep

(Salmani, 2020b: 546).¹⁹⁵

¹⁹⁴ Abdullah Efendi'nin Arapça dibaceye yazdığı şerh için bk. (Salmani, 2020b: 235-273).

¹⁹⁵ Bu bağlamda daha fazla örnek için bk. (Ceylan, 2022: 161; Salmani, 2020b: 64-65).

Abdullah Efendi'nin eserinde, beyitlerin şerhinde üç aşamalı bir yöntem izlediği söylenebilir: İlk aşama beyitlerin zâhiri anlamlarını Türkçeye aktarmak, ikinci aşama tartışma, üçüncü aşama ise genellikle “ya'nî” veya “ma'lûm ola ki...” ibareleriyle başlayan kendi görüşlerine yer vermek. Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinin en dikkat çekici özelliği ve önemi, şerhin bir bütünlük içinde olması ve kaynak metinden ayırt edilebilmesidir. Abdullah Efendi şerhini öyle bir şekilde düzenlemiştir ki metindeki *Mesnevî*'ye ait Farsça beyitler ve başlıklar çıkartıldığı takdirde metnin bütünlüğü korunmaktadır. Örneğin aşağıdaki parçada *Mesnevî*'de geçen Farsça başlık ve beyitler silinmiştir (Köşeli parantez içindeki numaralar beyit numaralarıdır. Satır numaraları silinmiştir.):

Ol tabîb-i ilâhî olan velîy-yi kâmil câriyenün rencini anlamak için pâdişâhdan kenîzek ile halvet olmasın taleb eyledüğüdür:

[144-1] Tabîb-i ilâhî pâdişâha ayıtdı: “Ey şeh! Hâneyi halvet eyle. [144-2] Bir vechle halvet ki hem kendüni ve hem bigâneyi hânedan dūr eyle.” [145-1] “Dehlizlerde kimse kulak tutmıya, [145-2] tâ ki bu kenîzekden ba'zı nesnelere su'âl idem.” Pes pâdişâh emre imtisâl idüp [146] hâneyi tahliye itdi, tabîb ile bîmârdan gayrı ferd kalmadı.

Malûm ola ki hazret-i Mevlâna kâyide-i istirşâdı beyân idüp buyururlar ki mürşid-i kâmilten tâlib-i feyz olan âşıklara lâzımdür ki hûzûr-ı mürşide varup emrâz-ı nefsâniyyenün izâlesine ilâc istedikde allâme-i asr dahı olursa zâhiren ve bâtinen cümle bildiklerin unudup tıfl-ı ebced-h'ân mesâbesinde ola, belki keşf ve kerâmeti dahı olursa kumâr-hâne-i ışkda oynayup ütdüre ve kevneynden kat-ı alâka idüp mâ-sivallâhi cümleten kalbinden tarh eyleye, vech-i pîrden gayrı kiblesi kalmayup hevâsı kiblesinden rücû idüp ka'be-i hakikat olan nazar-ı pîre müteveccih ola ve mir'ât-ı kalbini mişkât-ı pîre mukâbil ve cîd-i ihtiyârın dest-i tasarruf-ı pîre teslîm idüp bî-gıll u gış kemâl-i hüsn-i itikâd ve hulûs-ı kalb ile makâm-ı rızâda râsih-kadem olup kendüsi dahı aradan çıka hattâ hakikat-ı halvet hâsıl oldukda mürşid-i kâmil dahı teveccüh-i Hakk'ı ta'lîm idüp şerâb-ı ışk-ı ilâhîyi nûş itdikde emrâz-ı nefsâniyye her ne ise zuhûra gelüp ilâcında sihr-i helâl göstere ve min ba'd zâhiren dahı halvet idüp agyâr ve ecnebiden ictinâb eyleyüp sûreten ve ma'nen gönül hâlinden mufârakat itmeye. Nitekim hazret-i Mevlâna kuddise sırruhu ile Şems-i Tebrîzî beyninde vâki olan ahvâl mukaddime-i kitâbda menâkıb

yazıldığı mahalde tafsîl ve beyân olunmuşdur (Salmani, 2020b: 503-504).¹⁹⁶

2.5. Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’de Dil ve Üslup

2.5.1. Dil ve Üslup

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî XVII. asırda yazılmıştır. Bu yüzyıl, Osmanlı Türkçesi dönemleri arasında “Klasik Dönem” olarak bilinmektedir. Klasik Dönem Osmanlı Türkçesi’nin başlıca özelliklerinden biri, nesir dilinin süslü ve ağır olması; nazım dilinin ise nesre göre daha sâde ve anlaşılır olmasıdır. Ayrıca bu dönemin özellikle nesir dilinde, uzun cümlelerdeki Arapça ve Farsça tamlamaların sonunda sadece bazı hâl ekleri ve bir iki Türkçe fiil bulunmaktadır.¹⁹⁷ Bununla birlikte, bu dönemde Türkçedeki Arapça ve Farsça unsurlar ciddi oranda artmıştır. Yabancı kelimelerin artışı müelliflere metin içindeki kafiye ve âhengi -yani seci sanatını- kolaylıkla kullanmalarına yardımcı olsa da mensur eserlerin dilini anlam açısından yer yer zorlayıcı bir hâle getirmiştir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin başlangıç cümleleri -gerek Türkçe kelimelerin azlığı gerekse seci sanatının kullanımı bakımından- bu durum için yerinde bir örnektir:

*Her dürr-i yektâ-yı hamd ü senâ ve her gevher-i zîbâ-yı medh-i girân-
bahâ ki keemsâlil lu’lu’l-meknûn¹⁹⁸ âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn **ola, ol**
Hudâvend-i bî-misl ü mânend ve pâdişâh-ı bî-h’îş u peyvendün sâha-i pîş-
gâh-ı azamet ve celâline nisâr **olsun** ki muktezâ-yı ihtizâz-ı muhabbet-i
zâtîyye ve müsted’â-yı ibtizâz-ı meşîyyet-i ezeliyyesinden zuhûr **iden nûr-ı**
tecelli-i emvâc-ı deryâ-yı beyâz-ı mutlak, zulmet-âbâd-ı şebistân-ı sevâd-ı
ademi, telâtum-ı şe’âşi’-i ziyâsıyla müzehher ve sehâb-ı semâ-i esmâ-i cûd
ve buhâr-ı bihâr-ı sîfât-ı mutlak-ı vücûddan mukattar **olan** bârân-ı feyz-i
akdesi asdâf-ı dürrer-i a’yân-ı sâbite ve zurûf-ı gürer-i mâhiyyât-ı mümkin
ve hakâyık-ı ilâhiyyeyi suver-i ebkâr-ı efkâr-ı ma’ârif-i rabbâniyye ve
hey’ât-ı melekât-ı avârif-i nâ-mütenâhî **ile** muakkad ve mukayyed **eyleyüp**
ve keştî-i taayyünât-ı cevâhir-i ulviyye ve süfün-i hüvviyât-ı zevâhir-i
süfliyye **ile** fevâhir-i avâtıf-ı latîfe-i rabbâniyyeyi kavâfil-i esmâ-i ilâhiyye-i
devriyye ve revâhil-i sîfât-ı rabbâniyye-i kevriyye **ile** sahrâ-yı sevâhil-i*

¹⁹⁶ Bir başka örnek için bk. (Salmani, 2020b: 65-66).

¹⁹⁷ Dönemin özellikleriyle ilgili kısa bilgiler için bk. (Özkan, 2007). Ayrıca detaylı bilgi için bk. (Tulum, 2011).

¹⁹⁸ Vakıa, 56/23: “...Saklı inciler gibi...”

nâsûta sefer ve hareket-i müstedîre ile girü serhadd-i ehadiyyet ve nihâyet-i mertebe-i vâhidiyyete ric'at itdirüp bidâyeti ayn-ı nihâyet ve nihâyeti ayn-ı bidâyet eyledi (Salmani, 2020b, s. 153).

XVII. asır inşa/nesir dili süslüdür ve müellifler eserlerinde Türkçe kelimeleri sık kullanmazlar. Sarı Abdullah Efendi “âb: su”, “hâb: uyku”, “berg: yaprak”, “hâk: toprak” gibi kelimeleri bile Türkçeye tercüme etmeye gerek görmemiş hatta Farsça kelimeyi Türkçeye Arapça bir kelime ile tercüme etmiştir.¹⁹⁹ Dolayısıyla Sarı Abdullah Efendi'nin bu eseri, her yönüyle XVII. asır Osmanlı Türkçesi dil ve üslup özelliklerini taşımaktadır. Ne var ki Türkçe nesirde Arapça ve Farsça kelimelere büyük oranda yer vermesi, Abdullah Efendi'nin eserinin o dönemki Türkçe unsurlardan tamamen yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* çok sayıda Türkçe deyim, atasözü ve arkaik kelime içermektedir. Bazı deyimler ve atasözleri Arapça ve Farsçadan tercümedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de geçen bazı deyim, atasözü ve arkaik Türkçe kelimeler aşağıdaki gibidir:

“Bal demekle ağız tatlı olmaz, bir kıla saymak, gedânın kumaşı dükkana yol bulmaz, kadere havâle etmek, kakımak, kazdığı kuyuya kendi düşmek, kılı kırk yarmak, kuyruğun salıp tilkilik etmek, önüne kemik atmak, püfkürmek, tapşırmaq, tazlak, torlak, üleşmek, üşürmek, yelip yüpürmek, yelken toruda gitmek, yelmek, yürek dağlamak, yüz suyun yere dökmek ...”²⁰⁰

Abdullah Efendi'nin zaman zaman çok sâde ve anlaşılır bir dil tercih ettiği de gözlemlenmektedir. Örnek olarak aşağıdaki metin gösterilebilir:

Ey veled-i Âdem! Sen dünyâyı ve dünyâ seni terk itdi. Ve sen dünyâyı cem iderken dünyâ seni cem idüp ömrünü telef eyledi. Ey âciz ü miskîn! Nicesin, acabâ sen dünyâyı mı katl itdün yohsa dünyâ seni mi helâk eyledi? Pes ten-şûya vaz olındukda dahı üç nidâ gelür ki: Ey Âdem oğlanı! Kanı senün hûb yüzün ve kuvvetlü bedenün? Sararup solmuş ne aceb nâ-tuvân olmışsın, özge hâlete girmişsin... (Ceylan, 2022: 686).

2.5.2. Hitaplar

Bilindiği üzere *Mesnevî*, sohbet sırasında Mevlâna tarafından söylenmiş ve başta Urmiyeli Hüsameddin Çelebi (ö. 683/1384) olmak üzere *Mesnevî* kâtipleri tarafından kayıtlar altına alınmıştır. Mevlâna, *Mesnevî*'yi telif ederken birçok yerde

¹⁹⁹ Örneğin 515. beytin ikinci mısraında geçen “ebr: bulut” kelimesini Türkçeye “sehâb” olarak aktarmıştır. Bk. (Salmani, 2020b: 743).

²⁰⁰ Daha fazla örnek ve detaylı bilgi için bk. (Ceylan, 2022: 105; Kablander, 2021: 327-332; Salmani, 2020b: 133).

bağlama göre “A oğul! A dostlar! Birader! Amca! Babacığım!” gibi ifadelerle muhatabına seslenmiştir.²⁰¹ Sarı Abdullah Efendi eserini gizli yaşadığı dönemde ve kendi kalemiyle yazdığına göre onun Mevlâna gibi sohbet ortamında bu eseri yazdığını uzak bir ihtimildir. Buna rağmen Abdullah Efendi de Mevlâna gibi eserinin birçok yerinde -*Mesnevî*’nin metninde var olan hitaplar dışında- *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* okuyucusuna seslenmiştir. Tabîi olarak bu seslenişler şerh geleneğinde var olan bir usuldür. Bu hitapların çoğu Türkçe iken yer yer Arapça hitaplara da rastlamak mümkündür. Seslenişlerden bazıları tekil, bazıları çoğuldur. Hitaplar için aşağıdaki ifadeler örnek gösterilebilir:

Âh ey müstemî’-i âğâh! Âh ey tâlib-i hubb-i zâtî! İmdi benüm nûr-ı dîdem!
İmdi benüm rûhum! İmdi ey âşik! İmdi ey sâlik!²⁰²

2.5.3. Mûnâcâtlar

Mevlâna, *Mesnevî*’nin bazı bölümlerinde gerek hikâyelerdeki karakterlerin dilinden, gerekse kendi dilinden olmak üzere duâ etmiş ve mûnâcatlar yapmıştır.²⁰³ Sarı Abdullah Efendi de zaman zaman *Mesnevî*’deki beyitlerin şerhi gereği, bazen de kendi şerh üslubu olarak dualarda bulunmuştur. Bu dualar bazen Arapça ve Farsça olarak diğer âlim ve şâirlerden iktibas yoluyla alındığı gibi, bazen de Abdullah Efendi’nin kendi dilindedir:

Îlâhî! Seyyidî ve mevlâyî! Habîbin, şefîu’l-müznibîn hürmetine bu âciz ve miskîn kullarını şirk ve riyâ ile nefsimize zulm-i azîm idenlerden kılmayup mahz kereminden şol hasenâtı müyesser kıl ki defter-i masiyetde olan nukûş-ı seyyiâtı mahv ve izâle eyleye (Salmani, 2020b: 275).²⁰⁴

2.6. Abdullah Efendi ve Şerhine Yönelik Eleştiriler

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, dil ve üslup bakımından özel bir zümreye hitaben yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türk edebiyatının önemli simalarından biri olan Mehmet Kaplan (1915-1986), Bursevî ve Sarı Abdullah Efendi’yi üç meşhur şâir arasında saydıktan sonra aralarında kısa bir mukayese yaparak Abdullah Efendi’nin dilinin “çetrefilli” olduğunu, Arapça kaynaklardan “bol zikir” yaptığını ve “sözü dağıttığını” ileri sürerek Bursevî’nin dilinin “daha çok Türk halkına yakın” olduğunu ileri sürmüştür (Kaplan, 2002: 21). Esasında

²⁰¹ *Mesnevî*’deki hitaplarla ilgili detaylı bilgi için bk. (Mir Bagherifard & İsmaili, 1388).

²⁰² Daha fazla örnek için bk. (Ceylan, 2022: 152; Kablander, 2021: 410-413; Salmani, 2020b: 68).

²⁰³ *Mesnevî*’nin birinci defterinde geçen bazı dualar için bk. (Rûmî, 2018: 122).

²⁰⁴ Daha fazla örnek için bk. (Ceylan, 2022: 110; Kablander, 2021: 414; Salmani, 2020b: 69).

Kaplan'ın "sözü dağıtmak" olarak belirttiği husus, kanaatimizce Abdullah Efendi'nin eserini Mevlâna'nın *Mesnevî*'deki üslubuna benzeme çabasıdır ve Abdullah Efendi bu durumun farkındadır. Sözü dağıttığı yerler ise ekseriya şerh metodunda belirtilen ilk aşama yani zâhiri anlamları yorumladığı yerlerdir. Dilin çetrefilli olması ise Abdullah Efendi'nin bu eseri "Türk halkı"na değil, "Türk aydını"na hitaben yazmasından kaynaklanmalıdır. Zira Arapça dibacede Türkçe tercüme yer vermemesi ve şerh boyunca İslâmî ilimlerin farklı disiplinlerinden Arapça ve Farsça aldığı pasajlar, bu eserin belirli bir zümre tarafından dikkate alınması gerektiğinin göstergesidir. Bu zümre, XVII. asırda İstanbul'daki ilim ve tasavvuf muhitlerinde bulunmaktadır ve esasında *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, o dönemin tasavvuf erbabının belli başlı eğitimlerden geçtiğini göstermektedir (Salmani, 2020b: 43-45).

Kendisi de şârih-i *Mesnevî* olan Abdülbâkî Gölpınarlı (1900-1982), diğer şârihleri eleştirdiği gibi Sarı Abdullah Efendi'yi "Tasavvufta Ankaravî'den çok daha ileri bir zat" olarak görmekle birlikte "Mevlâna'yı İbn Arabî gözlüğüyle görmek" ve "Mevlâna'nın hayatı hakkında asılsız rivâyetlere istinad etmek" açısından eleştirmiştir (Gölpınarlı, 2018: 142). Mevlâna'ya İbn Arabî gözlüğüyle bakmak, o dönemin *Mesnevî* şerhi geleneğinde bir kusur sayılmamaktadır. Ayrıca Gölpınarlı'nın asılsız dediği rivâyetlerle ilgili de Abdullah Efendi'nin söz konusu rivâyetleri menkıbelerden derlediğine göre, o rivâyetlerin doğruluğu veya yanlışlığı hususunda kesin hüküm vermek pek kolay olmayacaktır (Salmani, 2020b: 47-51).

2.7. Kaynakları

Mevlâna, *Mesnevî*'yi "Keşşâfü'l-Kur'ân" olarak adlandırmıştır (Rûmî, 2018: 1). Bu bağlamda Mevlâna, *Mesnevî*'de Kur'ân'dan çok sayıda iktibas yapmıştır. Bununla birlikte Abdullah Efendi de eserini yazarken Mevlâna'nın iktibasları dışında Kurân-ı Kerîm'den çokça alıntı yapmıştır. Dolayısıyla *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin en önemli kaynağının Kur'ân-ı Kerîm olduğunu iddia etmek isabetsiz olmayacaktır.

Daha önce de belirtildiği üzere Abdullah Efendi'nin şerhi, esasında kapsamlı bir tasavvuf ansiklopedisidir. Dolayısıyla Sarı Abdullah Efendi eserini hazırlarken fıkıh, hadis, tefsir ve kelim başta olmak üzere edebiyattan astronomiye kadar İslâmî ilimlerin çeşitli disiplinlerinde yazılan eserlerden iktibaslar ve derlemeler yapmıştır. Bu iktibaslar Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde ciddi bir hacme sahiptir. Burada, sözü uzatmamak ve çalışmamızın sınırlarını aşmamak adına

sadece örnek olarak Abdullah Efendi'nin ilk üç ciltte iktibas yaptığı tefsir kitaplarının bilgileri paylaşılmıştır:

- Abdullah b. Yahyâ el-Yezdî'nin (ö. 237/851) *Garîbü'l-Kurân ve Tefsîrihu*,
- Abdurrahmân-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) *Tefsîrü'l-Kur'ân*,
- Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*,
- Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Tefsîr-i Ebü'l-Leys*,
- Ahmed b. Muhammed en-Nişâbü'rî el-Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Basît ve el-Vecîz*,
- Alâeddîn es-Semerkandî'nin (ö. 860/1456) *Bahru'l-Ulûm*,
- Alâüddevle Simnânî'nin (ö. 736/1336) *Aynü'l-hayât*,
- Bürhânüddîn el-Bikâî'nin (ö. 885/1480) *Münâsebâtü'l-Kur'ân* olarak da bilinen *Nazmü'd-Dürer fî-Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Suver*,
- Celâleddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Hâşiyetü's-Süyûtî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*,
- Ebû Abdillâh el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *Tefsîrü'l-Kurtubî* olarak tanınan *el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'ân*,
- Ebu Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî'nin (ö. 537-1142) *et-Teysîr fî (ilmi)'t-Tefsîr*,
- Ebü'l-Bekâ Ukberî'nin (ö. 616/1219) *et-Tıbyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*,
- es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't-Tefsîr*,
- Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb* veya *Tefsîr-i Kebîr*,
- Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl*,
- İbn Atâ el-Edemî'nin (ö. 309/922) *Tefsîru İbn Atâ*,
- İbn Atıyye el-Endelüsî'nin (ö. 541/1147) *Tefsîr-i Vecîz*,
- Kemâlpaşazâde'nin (ö. 940/1534) Kur'ân-ı Kerim tefsiri ile ilgili yazdığı risâleleri,
- Mesûd el-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) Zemahşeri'nin eseri üzerine yazdığı *Şerhü'l-Keşşâf*,
- Muhammed el-Firûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *Besâiru Zevi't-temyîz fî Letâ'ifi'l-Kitâbi'l-azîz*,
- Muînüddîn el-Îcî'nin (ö. 905/1500) *Tıbyân*,
- Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*,
- Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Bahrü'l-Hakâyık ve'l-Maânî* veya *Te'vîlâtü'n-Necmiyye*,
- Nizâmeddîn el-A'rec en-Nisâbü'rî'nin (ö. 730/1329 [?]) *Gara'ibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân*,

- Reşîdüddîn-i Meybüdü Yezdî'nin (ö. 520/1126'dan sonra) Farsça tasavvufî Kur'ân tefsiri olan *Keşfü'l-Esrâr ve 'Uddetü'l-Ebrâr*,
- Ruzbihân-ı Baklî'nin (ö. 606/1209) *Tefsîr-i Arâ'is* olarak tanınan *Arâ'isü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*,
- Sâdî Çelebî'nin (ö. 945/1539) *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*,
- Sadreddîn-i Konevî'nin (ö. 673/1274) *İ'câzü'l-Beyân fî Tefsîri Ümmi'l-Kur'ân* adlı eseri.
- Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *Tefsîr-i Dürrü'l-Masûn* olarak bilinen *ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*,
- Şehâbeddin-i Sivâsî'nin (ö. 860/1456 [?]) *Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'is-Semâsîr* adlı eseri. Bu eser *Tefsîrü'ş-Şeyh* olarak da tanınmaktadır.
- Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gamâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil* adlı eseri.²⁰⁵

Yukarıdaki listede 31 farklı müfessir vardır ve bunlar *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin sadece ilk üç cildinde zikredilen müfessirlerdir. Kuvvetle muhtemeldir ki dördüncü ve beşinci cilt üzerine yapılmakta olan çalışmalar tamamlandığında bu listedeki isimler artacaktır. Bununla birlikte Abdullah Efendi'nin diğer disiplinlerin önemli kitaplarından yaptığı iktibaslar da çok fazladır. Öyle ki *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin büyük bir kısmını bu iktibaslar oluşturmuştur. İktibâslarda dikkat çeken bir husus, Türkçe tercümesi olmayan bazı eserlerin bazı bölümlerinin Abdullah Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmesidir. Bu konuda Abdurrahmân-ı Sûfî'nin (ö. 376/986) *Suverü'l-Kevâlib* adlı eseri örnek gösterilebilir. Aslı Arapça olan bu eserin Osmanlı döneminde Türkçe tercümesi tespit edilememiştir. Ne var ki Abdullah Efendi, *Mesnevî*'nin birinci defterinde güneş, ay ve yıldızlarla ilgili ilm-i heyet kapsamında verdiği bilgiler doğrultusunda bu eserin bazı bölümlerini Türkçeye tercüme etmiştir.²⁰⁶ Abdullah Efendi, Ferîdüddîn Attâr-ı Nişâbûrî'nin (ö. 618/1221) eserlerinden de büyük oranda iktibas yapmıştır ancak birçok yerde onun Attâr sanarak alıntılar yaptığı zât, esasında tasavvuf edebiyatının büyüklerinden biri olan meşhur

²⁰⁵ Bu liste *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* üzerine hazırlanan ve tamamlanmış olan üç tezden hareketle hazırlanmıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin diğer disiplinlerde yazılmış olan eserlerden yaptığı iktibaslarla ilgili detaylı bilgiler için bk. (Ceylan, 2022: 112-147; Kablander, 2021: 236-292; Salmani, 2020b: 81-113).

²⁰⁶ Bk. (Salmani, 2020b: 440-444).

Ferîdüddîn-i Attâr değildir.²⁰⁷ Sarı Abdullah Efendi, Tebrizli mutasavvıf Kâsım-ı Envâr'dan (ö. 837/1433) da çokça alıntı yapmıştır.²⁰⁸

Sonuç

Tarihî süreçte Mevlâna'nın *Mesnevî-i Ma'nevî* adlı eserine çok sayıda şerh yazılmıştır. Bu şerhlerin bir kısmı *Mesnevî*'nin her altı defterini kapsarken bazıları sadece birinci defterini veya bazı beyitlerini kapsamaktadır. Bu şerhlerin bir kısmı Farsça bir kısmı ise Türkçe yazılmıştır. *Mesnevî*'ye yazılan Türkçe şerh silsilesinin önde gelen simalarından biri de Sarı Abdullah Efendi'dir. Abdullah Efendi, XVII. asırda yaşamış önemli bir siyaset adamı ve aynı zamanda önde gelen bir tarikat şeyhidir. Genç yaşlarında Türkçe *Mesnevî* şerhi geleneğinin en tanınmış siması olan İsmâl Ankaravî ile tanışmış, ondan feyz almıştır. Daha sonra ise çeşitli devlet kademelerinde çalıştıktan sonra bazı siyasi şartlar gereği inzivaya çekilmiştir. Uzlet yıllarını Aziz Mahmud Hüdâyî'nin dergahında geçiren Sarı Abdullah Efendi, *Mesnevî*'nin birinci defterini altı yılda şerh etmiştir. Telif ettiği kitaba *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adını veren Abdullah Efendi, eserini dönemin genç sultanı IV. Murad'a ithâf etmiştir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, *Mesnevî*'nin birinci defterine yazılmış en kapsamlı şerhtir. Bu eser, dil ve üslup bakımından Klasik Dönem Osmanlı Türkçesi hususiyetlerini taşımaktadır. Eserin dili zaman zaman süslü ve ağır bir nesre dönüşse de bazen çok anlaşılır cümleler içermektedir. Esasında bir bakıma düzensiz bir tasavvuf ansiklopedisi özelliği taşıyan bu eser, Türk tasavvufu ve Türk edebiyatının önemli kitapları arasından yer almaktadır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin hacminin büyük olmasının başlıca nedeni, Sarı Abdullah Efendi'nin fazlaca diğer âlimler ve şâirlerden yaptığı iktibaslardır. Abdullah Efendi, eserini telif ederken iyi bir kütüphaneye ulaşabildiği için kendi kitabında İslâmî ilimlerin neredeyse bütün disiplinlerinden önemli eserlere atıfta bulunmuş, onların bir kısmına kendi eserinde yer vermiştir. Sarı Abdullah Efendi'nin eseri Türk edebiyatının önemli kaynaklarından biri niteliğindedir.

²⁰⁷ Abdullah Efendi, 'sahte' Attâr'ın özellikle Cevherüzzât adlı eserinden sadece *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de değil, *Cevheretü'l-bidâye* adlı eserinde de iktibaslarla bulunmuştur. Konuyla ilgili bk. (Salmani, 2020a).

²⁰⁸ Detaylı bilgi için bk. (Ceylan, 2020).

Kaynakça

- Ayçiçeği, B. (2014). Sarı Abdullâh Efendi (ö. 1661)'nin Meslekü'l-Uşşâk Kasidesi ve La'lî-zâde Abdülbâkî (ö. 1746)'nin Zeyli. *Turkish Studies (Elektronik)*, 9(3), Article 3.
- Ayçiçeği, B. (2020). Abdî, Sarı Abdullah Efendi. İçinde *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/abdi-sari-abdullah-efendi>
- Aytekin, Ü. (2017). *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi*. Umde Yayınevi.
- Azamat, N. (2009). Sarı Abdullah. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 145-147). TDV İslam Ansiklopedisi.
- Bursevi, İ. H. (2004). *Ruhü'l-mesnevi: Mesnevi'nin ilk 748 beytinin şerhi* (İsmai Güleç, Ed.). İnsan Yayınları.
- Bütün, M. (2019). *Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Tergîben li Hüsnî's-Sülûk (1a-109b) İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin* [Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceyhan, S. (2005). *İsmaîl Ankaravi ve Mesnevi Şerhi* [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceylan, K. (2020). Kâsım-ı Envâr'ın Edebî Mirâsı ve Klasik Türk Edebiyatına Etkisi: Sarı Abdullah Efendi Örneği. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 43, 305-348.
- Ceylan, K. (2022). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevahir-i Behahir-i Mesnevi'si III. Cilt (İnceleme-Metin)* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler İstitüsü.
- Çelik, İ. (2002). Mevlâna'nın Mesnevisi'nin Yedinci Cildi Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 20, 85-98.
- Dağlar, A. (2009). *Sem'î Sem'ullâh Serh-i Mesnevi (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)* [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gölpınarlı, A. (2018). *Mevlâna'dan sonra Mevlevîlik*. İnkılap.
- Harekat, İ. (2003). Mağrib. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 27, ss. 314-318). TDV İslam Ansiklopedisi.
- Hârezmî, K. (1384). *Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr* (M. C. Şerîat, Ed.). İntişârât-ı Esâtîr, Tahran.

- Kablânder, N. (2021). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevahir-i Behahir-i Mesnevi'si II. Cilt (İnceleme-Metin)* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, M. (2002). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2*. Dergah Yayınları.
- Kaptan, M. B. (2019). *Sarı Abdullah Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3637 Numarada Kayıtlı Manzum ve Mensur Eserleri Transkripsiyonlu Metin-İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lewis, F. (2010). *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı* (G. Çağalı Güven & H. Koyukan, Çev.). Kabalıcı.
- Mir Bagherifard, S. A. A., & İsmaili, Z. (1388). *Berresi-i Nazariye-i İrtibât ve Hitâb der Mesnevî*. Pejûhiş-nâme-i Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî.
- Onay, A. T. (2014). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü (Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı)* (C. Kurnaz, Ed.). Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Özer, Z. (2015). *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye (Metin-İnceleme-Sözlük)* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, M. (2007). Osmanlı Türkçesi. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 483-485). TDV İslam Ansiklopedisi.
- Öztürk, F. (2018). *Sarı Abdullah Efendi Nasihatü'l-Mülûk Tergîben li Hüsnî's-Sülûk (110a-218b) İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin* [Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rûmî, M. C. (1925). *Mesnevî-i Ma'nevî*. Brill.
- Rûmî, M. C. (2018). *Mesnevî-i Ma'nevî*. Hermes.
- Salmani, M. (2020a). Hangi Attar? Sarı Abdullah Efendi'nin Mesnevî Şerhinde Attar'ın İzleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 24, 521-553.
- Salmani, M. (2020b). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevahir-i Behahir-i Mesnevi'si I. Cilt (İnceleme-Metin)* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarı Abdullah Efendi. (1288). *Semerâtü'l-Fu'âd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*. Matbaa-i Âmire.
- Sarı Abdullah Efendi. (1660). *Mirâtü'l-asfiyâ fî sfâti'l-Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ ve Uluvv-i Şâni'l-evliyâ*.
- Sarı Abdullah Efendi. (1872). *Cevahir-i Behahir-i Mesnevi* (C. 5). Matbaa-i Âmire.

- Sarı Abdullah Efendi. (1967). *Gönül Meyveleri (Semeratü'l-fuad)* (K. Necefzade, Ed.). Neşriyat Yurdu.
- Şecerî, R. (1386). *Muarriî ve Nakd ve Tahlîl-i Şürûh-ı Mesnevî*. İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Taştan, E. (2009). *İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Serhi (Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tek, A. (2007). *Melamet Risaleleri, Bayrami Melamiliğine Dair*. Emin Yayınları.
- Tulum, M. (2011). *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ağazâde Mehmed Efendi ve Mesnevî Şerhi

Özlem GÜNGÖR SERT*

Özet

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin XIII. asırda kaleme aldığı *Mesnevî-yi Ma'nevî* isimli eseri, Türk edebiyatında üzerine en fazla şerh ve tercüme yazılan eserlerin başında gelmektedir. Asırlar içinde bu eserin tamamına ya da belli bir bölümüne pek çok farklı şârih tarafından manzum veya mensur tercüme ve şerhler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de XVII. asırda yaşamış olan Ağazâde Mehmed Efendi'ye aittir. *Mesnevî*'nin tüm ciltlerine yapılan şerhlerin sayısı az olsa da belli bölümüne ya da on sekiz beytine yazılan şerhler epey fazladır. Ağazâde Efendi'nin de şerhi *Mesnevî*'nin sadece ilk on sekiz beytini kapsamaktadır. On sekiz beyti, bizzat Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin söyleyip Hüsameddin Çelebi'nin kaydetmiş olması, ona olan ilgiyi bir kat daha arttırmış olmalıdır.

Galata Mevlevihânesi'nin bânisi olan Ağazâde Efendi, kaleme aldığı şerhinde kendisi ile aynı dönemde yaşamış yakın dostu ve ayrıca "Hazret-i Şârih" olarak adlandırılan İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî'nin şerhinden etkilenmiştir.

Eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Pertev Paşa koleksiyonunda 619-004 numaradaki nüshanın 14a sayfasında başlamaktadır.

Aghazade Mehmed Efendi And His Commentary On Mathnawi

Abstract

Written in the 13th century by Mawlana Jalâl al-Dîn al-Rûmî, Mathnawi is one of the most widely translated and commented works in Turkish literature. Over the centuries, many different commentators have written verse or prose translations and commentaries on the whole or a certain part of this work. One of these is by Aghazâde Mehmed Efendi, who lived in the 17th century. Although the number of commentaries on all volumes of the Mathnawi is small, the number of commentaries on certain chapters or eighteen couplets is quite high. Aghazâde Efendi's commentary covers only the first eighteen couplets of the Mathnawi. The fact that the eighteen couplets were spoken by Mawlana Jalâleddîn-i Rûmî himself

* Öğr. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, gungorozlem16@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3939-150X

and recorded by Hüsameddin Çelebi must have increased the interest in it even more.

Aghazâde Efendi, who was the founder of the Galata Mevlevîhân, was influenced in his commentary by the commentary of Ismâ'il Rûsûhî-yi Ankaravî, who lived in the same period with him and was also called "Hazret-i Şârih".

The work begins on page 14a of the copy numbered 619-004 in the Pertev Pasha collection of the Süleymaniye Manuscript Library.

Giriş

İslâm edebiyatının önemli eserleri arasında yer alan Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si doğrudan gönle hitap ettiği için yazıldığı günden itibaren edebiyatımızı derinden etkilemiştir. Bu sebeptendir ki *Mesnevî*'yi anlama ve anlatma gayretiyle pek çok şârih tarafından şerh yazılmıştır. Bu şerhler *Mesnevî*'nin tamamına, birkaç cildine, bir cildine, on sekiz beytine ya da seçme beyitlerine yapılmıştır.

XVII. asırda yaşayan Ağazâde Mehmed Efendi'nin *Mesnevî Şerhi*, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytine yapılan şerhler arasında yer almaktadır (Özdemir, 2016: 473). Çalışmamızda öncelikle Ağazâde Mehmed Hakîkî Efendi'nin hayatı hakkında teferruatlı bilgi verilecek, ardından *Mesnevî Şerhi* ile ilgili değerlendirme yapılacaktır.

1. Ağazâde Mehmed Hakîkî Efendi (ö. 1652/53)

XVII. yüzyıl başlarında kurulan Galata Mevlevîhânesi'nin bânisi ve ilk postnişini, yeniçeri ağalarından Kara Hasan Ağa'nın oğlu Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede'dir (Tanrıkorur, 1996: 6)²⁰⁹. Babası yeniçeri ağalığından emekli olması hasebiyle o da "Ağazâde" olarak tanınmaktadır. Hayatı hakkında bilgi veren biyografik kaynaklar, onun Gelibolu'da doğduğunu kaydetmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 7; Ergun, 1945: 259; Ali Enver, 2010: 25; Genç, 2000: 16; Odunkıran, 2020: 1289). Bu kaynakların yanı sıra *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*'nın müellifi Şeyhî Mehmed Efendi, *Mecelletü'n-nisâb* müellifi Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin ve *Tezkire-i Safâyî* müellifi Mustafa Safâyî onun doğum yerini belirtmeksizin "vilâyet-i Anadolu'dan zuhur ettiği" bilgisini kaydetmişlerdir

²⁰⁹ Gülgün Erişen Yazıcı "Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevilik" isimli çalışmasında Ağazâde Efendi'nin babası için kullanılan "Kara" ifadesine hiçbir kaynaktan rastlamadığını; Ağazâde'nin müridinin Kara Bostan Çelebi olarak anıldığı ve bu sebeple de bu ifadenin iki kişi arasında karıştırılmış olabileceği kaydını düşmüştür (s. 18).

(Ekinci, 2018: 1336; Müstakimzâde, 2000: 109; Çapan, 2005: 65). Şeyhî'nin *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*'sında verdiği bilgidен Ağazâde Mehmed Dede'nin Mevlevî tarikatına dâhil olmadan önce aklî ve naklî ilimlerde mahir olduğu ve Arapça ilmini tahsil ettiği bilgisini öğreniyoruz (Ekinci, 2018: 1336).

Ağazâde, gördüğu bir rüya neticesinde (Yazıcı, 2009: 19) babasından kalan malın tamamını kardeşi Asaf Ağa'ya bırakmış ve genç yaşta Konya Mevlâna Dergâhı'nda bulunan Bostan Çelebi'ye intisap etmiştir. Uzun süre burada kalan Ağazâde, çilesini tamamladıktan sonra icazatnâme olarak Haremeyn-i Muhteremeyn'e (Mekke ve Medine) ve Kudüs'e gitmiştir. Deniz yoluyla memleketine dönerken korsanlar tarafından esir edilmiş ve Malta'ya götürülmüştür. Bir süre gemide hizmet etmek zorunda kalmış ve geminin Osmanlıların eline geçmesiyle kurtulabilmiş ve Cezayir'e gitmiştir. Oradan da memleketi Gelibolu'ya geri dönebilmiştir (Ergun, 1945: 259; Odunkıran, 2020: 1289-1293; Zorlu, 2003: 295). Memleketine döndükten sonra da büyük bir ilgi ile karşılaşan Ağazâde, kendisini evlerinde misafir etmek isteyenlerin sayısının çok olmasından ötürü kimseyi mahzun etmemek için Zaviye-i Ahi Devle'ye yerleşmiştir (Odunkıran, 2020: 1294). Kendi evinde *Mesnevî* okutan ve bunun yanı sıra Mevlevî ayinleri ile meşgul olan (Ergun, 1945: 259) Ağazâde için, derse devam eden kişilerin evine sığmayacak sayıya ulaşması hasebiyle Abdurrahim bin Muhammed Ağa tarafından şehir dışında bir tekke inşa edilmiştir (Zorlu, 2003: 296). Gelibolu Mevlevîhânesi'nin Ağazâde Efendi için yaptırıldığına dair kaynaklarda farklı bilgiler mevcut olsa da konu ile ilgili derin bir araştırma yapan Yazıcı'nın konu ile ilgili düşüncesi şöyledir: "(...) Muhtemelen Ağazâde, önce evinde sonra Ahi Devle Zaviyesi'nde, ardından Solakzâde'nin mescidinde ders vermeye başlamış, tüm bunların yetmemesi üzerine de müstakil bir Mevlevîhâne bina edilmiştir" (Yazıcı, 2009: 20). Ağazâde için inşa edilmiş olan bu mevlevîhâne ise Gelibolu Mevlevîhânesi'dir.

H 1030 senesinde Arnavud Hüseyin Paşa, Beşiktaş'ta mevlevîhâne binası inşa ettirmiş, Ağazâde Efendi'yi meşihat için davet etmiş ve Ağazâde de gelmiştir. 1032 Recep ayında ise burada şeyhlik görevini bırakarak Gelibolu'ya geri dönmüştür (Ekinci, 2018: 1336).

Ağazâde Efendi, çok saygın bir yaşamın ardından 1063/1652-53'te vefat ederek şeyhlik makamının bulunduğu Gelibolu Mevlevîhânesi'ne defnedilmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 7; Genç, 2000: 18; Safayı, 2005: 65; Zorlu, 2003: 310; Ali Enver, 2010: 25; Ekinci, 2018: 1337).

Ağazâde'nin hayatı hakkında bilgi veren bütün kaynaklar ondan hem ilmî birikimi hem de manevî olgunluğu hasebiyle övgüyle bahsederler. Onun için “ekâbir-i mevleviyyeden”, “kutbu'l-ârifin”, “hazret-i gavs-i zamân” gibi taltif edici ifadeler kullanılmıştır (Yazıcı, 2009: 23). Ağazâde'nin tasviri için kullanılan bu ifadeler dahi onun ilmî derinliğini ve manevî vukûfunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca onun *Mesnevî*'yi anlamada ve onu müridlerine anlatma kabiliyetindeki başarısı da yadsınmaz.

Ağazâde Mehmed Dede, ilim ve irfanıyla bulunduğu çevrelerde büyük saygı ve muhabbet oluşturmuş, buna bağlı olarak da pek çok kişi tarafından dergâhı ziyaret edilmiştir. Zaman içinde bulunduğu mekânlar onlara dar gelmiş ve yeni binalar inşa edilmiştir. Mevlâna ve *Mesnevî* ile ilgili yaptığı gönül sohbetlerinde ise pek çok kişinin muhabbetini kazanmış ve şöhreti günden güne yayılmıştır.

Gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki dönemlerde adından saygıyla bahsedilen bir Mevlevî şeyhi olan Ağazâde, aynı zamanda bir divan şairidir. Lakin elimizde birkaç şiiri dışında herhangi bir divanı mevcut değildir. Bazı kaynaklar onun şiirlerinde Hakikî mahlasını kullandığını belirtse de (Hüseyin Vassaf, 2006: 185) bazı kaynaklar şiirlerinde mahlas kullanmadığını kaydeder (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 7; Ali Enver, 2010: 25; Genç, 2000: 16; Ekinci, 2018: 1297).

Ağazâde Efendi ile kendisinin hâcetaşı olan İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî iki yakın arkadaştır. İkisi de I. Bostan Çelebi'nin mürididir. Hatta Sakıb Dede onlar için “bir bustânın semereleri” yani aynı bostanın meyveleri (Odunkıran, 2020: 1321) ifadesini kullanarak yakınlık derecelerini gösterir. Onların bu samimiyeti yıllar içinde daha da gelişmiştir. Rüsûhî Dede'nin vefatı Ağazâde Efendi'ye malum olmuş ve bir gün mutadının hilâfına “harem-serâsından çıkıp şu an kabirleri olan medfene (Galata Mevlevihânesi) bakarak burası uygundur.” demiştir. Bu sözün sırrını merak edenlere de: “Can kardeşim Rüsûhî vefat etti. Bundan sonra bana düşen ise onu takip etmektir. Ebedî istirahatgâhım olarak tekke kapısının karşısını uygun görüyorum. Böylece gelen geçen ruhuma dua eder de ebedî olarak yaşarım.” der. Rüsûhî Dede'nin vefatının duyulması üzerine Ağazâde kendi kabrini hazırlatmaya başlar lakin duvarları yarıya geldiğinde vefat eder. Kabrini de Solakzâde Mehmed Ağa tamamlar (Odunkıran, 2020: 141-142).

Şeyhî, eserinde Ağazâde'nin vefatından sonra şeyhlik makamına kardeşinin oğlu Pârsâ Mehmed Efendi'nin geçtiğini bildirir (Ekinci, 2018: 1337). Ayrıca Ağazâde Mehmed Efendi'nin Sâkıb Dede ve Şeyhî'nin eserleri vasıtasıyla günümüze ulaşan “bizüz” redifli gazeline, XVII. asrın önemli divan şairleri arasında olan, aynı zamanda da Ağazâde Efendi'nin kardeşi Mustafa Efendi'nin

oğlu Sâbir Pârsa tarafından bir tahmis kaleme alınmıştır (Yoldaş, 2005: 43-44). Özlem Güngör tarafından hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasında da Sâbir'in bu tahmisi yer almaktadır.²¹⁰

2. Mesnevî Şerhi

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî tarafından XIII. asırda kaleme alınan *Mesnevî*, altı defterden (yedinci defterin varlığı tartışmalı) ve yaklaşık 26 bin beyitten müteşekkildir. Eser, gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde büyük ilgi görmüştür. Bu sebeptendir ki bu kıymetli esere zaman içinde tercüme ve şerhler kaleme alınmıştır. Bu şerhler, *Mesnevî-yi Manevî*'nin bütün ciltlerine olduğu gibi, bir bölümüne ya da on sekiz beytine yapılmıştır. Böyle hacimli bir eseri şerh etmek her ne kadar her şârihe nasip olmadıysa da eserin bazı bölümlerine pek çok şârih tarafından şerh yazılmıştır.²¹¹

2.1. Nüsha Tavsîfi

Eserin bilinen tek nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Koleksiyonu 619-004 numarada “Şerh-i Beyt-i Mesnevî” adıyla kayıtlıdır.²¹² Eserin fiziksel nitelikleri (iç-dış) şöyledir: 180*135, 140*85 mm. Eser 14a ile başlayıp 20b'nin ortasında bitmiştir. Her varakta 21 satır vardır. Nesih hatla istinsah edilmiş olup istinsah tarihi belli değildir.

Ağazâde, eserine 14a'da “Şerh-i Ağazâde Efendi rahmetullâhi aleyh” başlığını atmış ve akabinde *Mesnevî*'nin Farsça ilk beytini yazarak tercüme yapmadan hemen şerhe başlamıştır. Bunun yanı sıra Ağazâde, *Mesnevî*'nin ilk Farsça beytini verirken herhangi bir ifade kullanmamış ama sonraki on yedi beyitte, beyitlerden önce sürhla “Mesnevî” yazılmıştır.

2.2. Şerh Metodu

Klasik şerh geleneğinde şerh edilecek metin önce verilir ardından metnin şerhine geçilir. Bazı şârihler *Mesnevî*'yi mısra mısra şerh etme yöntemini kullanırken (Şem'î gibi), bazıları ise beyit beyit şerh etme yolunu tercih etmişlerdir. Ağazâde Mehmed Efendi de, *Mesnevî*'yi kendisi ile aynı asırda

²¹⁰ Bkz. Güngör, Özlem (2015). “Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâid (03 Gedik 18228) İnceleme Tıpkıbasım”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, s. 46-47.

²¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Mehmet (2016). “Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri”, *Turkish Studies*, Volume 11/20, Fall 2016, s. 461-502.

²¹² Eser ile ilgili Fazıl Duru tarafından 2003 yılında akademik bir çalışma yapılmıştır (Duru, Fazıl, 2003). “Mevlevî Şeyhi Ağâ-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytini Şerhi”, *Tasavvuf*, S. 11, s. 151-176.

yaşamış ve yakın dostu olan İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî'nin yaptığı gibi beyit beyit şerh etme yoluna gitmiştir.

Ankaravî'nin şerhinde kullanmış olduğu ve onun *Mesnevî Şerhi* üzerine araştırma yapanların²¹³ da çalışmalarında “Murad Sözlüğü” başlığını verdikleri bir bölüm mevcuttur. Ağazâde Mehmed Efendi de şerhinde bu yöntemi kullanarak Farsça beyitlerde geçen kelimelerin murad edilen anlamlarını yorumlamıştır. Tabii onun bu kullanımı Ankaravî'ye kıyasla daha azdır.

“K'ezneyistân tâ merâ bu'brîdeend

Dernefîrem merd ü zen nâlîdeend

Neyistân müste'âr u kinâyedür. Makâm-ı cemden murâd Hakkı, halksız müşâhede itmege dirler. Makâm-ı farkun mukâbilidür...” (15a/5-7)²¹⁴

Ağazâde Farsça beyitlerin şerhinde bazen birebir tercüme etmeden doğrudan beyti yorumlayarak şerh etme yolunu tercih eder:

“Hemçü ney zehrî vü tiryâki ki dîd

Hemçü ney dem-sâz u müştâki ki dîd

Anlar ki müstagrak-i taleb-i visâl ve sermest-i tecellî-yi cemâldür nâyun perdeleri anlarun zevk u şevkını ve 'ışk u hâlâtını ziyâde eyler ve hicrân kurtarup tiryâk-ı visâle yetiştirür ve şunlar ki yârdan i'râz idüp agyâra istikbâl iderler...” (17b/19-21, 18a/1-2)

²¹³ Bkz. Özdemir, Mehmet (2013). “İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi, s. 1408-1441.

Yalap, Hakan (2014). “İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, s. 1063-1074.

Güngör, Özlem (2019). “İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, s. 2286-2341.

Bilge, Bestami (2022). “İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, s. 1677-1702.

Akdağ, Rabia (2023). “İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (III. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, s. 1713-1736.

²¹⁴ İlk rakam varak numarasını, ikinci rakamlar ise satır numarasını belirtmektedir.

Bazen de beyitlerin birebir tercümesini yaparak şerh eder:

“Ney hadîs-i râh-ı pür-hun mîkuned

Kıssahâ-yı ‘ışk-ı Mecnûn mîkuned

*Ney kanla dolmuş yolun haberin virür Mecnûn ‘aşkuñ kıssaların
eyler ya’nî kanla tolmış bu ‘ışk yoludur ki ol yolda niçe başlar kesilür ve niçe
ayaklar baş ve niçe başlar ayak olur...” (18a/4-7)*

2.3. Şerhte Kullanılan Kaynaklar

Şârihler, şerhlerinde ilk olarak dinî kaynaklara başvurma yolunu tercih ederler. Bunun sebebi de şerh ettikleri konuları sağlamlaştırmaktır. Onlar, şerhlerinde ayet, hadis, kelâm-ı kibâr, Arapça ve Farsça beyitler ve ifadeler kullanırlar. Böylelikle şerhlerini zenginleştirmiş ve eserlerine farklı bir bakış açısı kazandırmış olurlar.

Ağazâde Efendi, Ankaravî’nin şerhinde olduğu gibi geniş izâhâtlarda bulunmasa da gerekli gördüğü beyitlere konuyu daha iyi izah etmek ve konu ile ilgili görüşünü daha iyi ifade edebilmek için ayetlerden ve hadislerden iktibaslar yapmıştır.

2.3.1. Ayetler

Kur’ân-ı Kerîm, İslâmiyetin olduğu gibi İslâmî edebiyatın da temel kaynakları arasında başta gelmektedir. Şârihler de şerhlerinde ayetlerin kısmen ya da tamamını iktibas ederek eserlerinde ziyadesiyle faydalanmışlardır. Ağazâde’nin şerhinde, birinci beytin şerhindeki ayetler ve sekizinci beytin şerhindeki ayet harekeli olarak yazılırken diğerleri harekesiz olarak verilmiştir. Eserde, Ankaravî şerhinde olduğu gibi ayet olduğunu belirten bir sûrh da mevcut değildir.

Diğer *Mesnevî* şârihleri gibi Ağazâde de on sekiz beyit şerhinde zaman zaman ayetleri referans göstermiştir. Aşağıda 8. beytin şerhinde İsrâ sûresinin 85. ayetinin bir kısmından alıntı mevcuttur:

“Ten zicân u cân ziten mestûr nîst

Lik kesrâ did-i cân destûr nîst

*Ya’nî bizüm sırrımız kelâmımızdan ırak degildür lîkin kimseye cânı
görmege destûr yokdur egerçi bu göz-ile görülmez ve lâkin tedbîr ü tasarruf
cihetinden zâhir u nümâyândur ammâ hakikatinden haber virilmişdür*

zîrâ Kur'ân-ı 'azîmü's-şânda: 'Kulî'r-rûhu min emr-i Rabbi'
buyurulmuşdur." (16b/15-19)

Mesnevî şârihi Ağazâde, şerhinde iktibas ettiği ayetin hangi sûrede geçtiğini bazen -yukarıdaki örnekte olduğu gibi- söylemezken bazen de söyleme yolunu tercih etmiştir. Birinci beytin şerhinde referans gösterdiği ayetin hangi sûrede olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ayetin tamamını da iktibas etmiştir:

"(...) ve istimâ' u ittisfâf ile emr olunmuşdur netekim **sûre-yi A'râfda**
vâki olmuşdur : 've izâ kuri'e'l-Kur'ânu festemi'û lehu ve ensitû le'allekum
turhamûn..."(14a/18-20)

Ağazâde Efendi, şerhinde ayetlerden faydalandığı gibi müfessirlerin tefsirlerini de zaman zaman referans göstermiştir. Aşağıdaki örnekte, birinci beytin şerhinde Fahreddin er-Râzî'nin *Kur'ân-ı Kerîm* tefsirinden alıntı yapmıştır:

"(...) anuñçün basardan vesâir a'zâdan erbâb-ı tarîk katında sem'
*efdaldür kemâ kâle **sâhibü't-Tefsîrü'l-Kebîr** i'lem ennehû essem'a efdalu*
mine'l-basar lienne'llâhe te'âlâ haysu zikrihumâ fi'l-Kur'âni kaddeme's-
sem'a 'ale'l-basari ve't-takdîmu delîlu'l-fadli yine gelem..."(14b/8-11)

2.3.2. Hadisler

İslâmî edebiyatta *Kur'ân-ı Kerîm*'in yanı sıra Hz. Muhammed'in sözleri de temel eserlerdendir. Hadisler, Ağazâde'nin on sekiz beyit şerhinde yararlandığı kaynaklar arasındadır. Eserde, hadis metinleri Arapça olarak verilmiş olup harekelenmemiştir. Aşağıda 14. beytin şerhinde yorumu desteklemek için hadis referans gösterilmiştir:

"Mahrem-i in hûş cüz bîhûş nîst

Mer zebânâ müşterî cüz gûş nîst

Bu zikr olunan hûşun mahremi degildir illâ 'akl-ı ma'âşdan bîhûş
*olanlar ve ehl-i dünyâya **Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem***
***gibi entum a'lemu biümûri dünyakum** diyenlerdür..."* (18a/11-14)

Ağazâde yukarıdaki örnekte hadisin kaynağını belirtmezken aşağıdaki örnekte hadisin nakledildiği kişiyi belirtmiştir:

"Her kesî k'û dür mând ezasl-hîş

Bâz cûyed rûzgâr-ı vasl-ı hîş

Her şol kimse ki aslından ırak kaldı rûzgâr-ı vuslatı girü diler 'âlem-i
gurbetde karâr idemez eyle olsa 'âkile lâzımdur 'âlem-i lâhûtdan

ayrıldığını fikr idüp kendüyi diyâr-ı gurbetde mülâhaza eyleye netekim hadîs-i şerîfde vâki' olmuşdur: 'Reva'l Buhârî 'an ibni 'Ömer radiyallâhu anhumâ kun fiddunya keenneke garîbun ve fihi işaretun...' (15b/9-13)

2.3.3. Mesnevî Beyitlerine Göndermeler

Ağazâde Mehmed Efendi, on sekiz beyit şerhinde diğer *Mesnevî* beyitlerine göndermelerde bulunmuştur. Bu durum da İsmâil Rûsûhî'nin şerhinde sıkça kullanmış olduğu bir husustur. Lakin o bazı durumlarda *Mesnevî*'nin hangi beytine gönderme yaptığını belirtmiştir. Ağazâde Efendi sadece “*Mesnevî*” yazarak göndermede bulunmuştur. Birinci beytin şerhini yaptığı aşağıdaki örnekte “Nitekim Hazret-i Pîr bir mahalde buyururlar” ifadesiyle *Mesnevî*'nin üçüncü cildindeki 2415 numaralı beyitten alıntı yapmıştır:

“Reftenem sivâ vü namâz u ân halâ

Behr-i ta'lîmest reh-i merr-i halk râ”

2.3.4. Mevlâna'nın Diğer Şiirlerinden Alıntılar

Mesnevî'ye şerh yazan şârihler, farklı müelliflerin eserlerinden alıntılar yaptıkları gibi Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin diğer eserlerinden de düşüncelerini desteklemek için faydalanmışlardır. Ağazâde Efendi de 8. beytin şerhinde Mevlâna'nın diğer şiirlerinden alıntı yaparak yorumunu güçlendirme yolunu tercih etmiştir:

“(...) Netekim Menâkıb-ı 'Ârifinde Şeyh Eflâkî Hazret-i Mevlânadan nakl ider fukarâ sırr hakkında buyurmuşlardur bu edâ ile:

Beyt

Cism-i mâ cân-ı yârânest

Cism-i yârân-ı mâ cân-ı 'âlemiyânest

Eger dânenđ eger ne dânenđ” (17a/3-6)

2.3.5. Yararlandığı Diğer Kaynaklar

Ağazâde Mehmed Efendi, Ankaravî'de olduğu gibi zaman zaman bazı müelliflerin eserlerine göndermelerde bulunmuş ve onların eserlerinden alıntılar yapmıştır. Bunları dört grupta toplayabiliriz:

2.3.5.1. Müellif İsmi Vererek Yaptığı Alıntılar

Ağazâde Mehmed Efendi, on sekiz beyit şerhi yaparken düşüncelerini destelemek için müellif ismi vererek söylediği örnekler ana şerhe yardımcı olur. Şârih, aşağıdaki örnekte 14. beytin şerhinde ilk büyük mutasavvıflarımızdan olan Bâyezîd-i Bistâmî'den eser ismi vermeden alıntı yapmıştır. Bu alıntıyı İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî de aynı beytin şerhinde kullanmıştır:

*“kemâ kâle **Ebû Yezîdü'l-Bistâmî** kuddise sırrıhu'l-'azîz 'ilmu'llâhi isti'âdu 'ibâdihi feminhum men lem yuslih li'l-aşki ve'l-muhabbeti feşegalehumu'l-hizmeti ve'l-'ibâdete fehumu'l-'âbidûne ve'z-zâhidûne feminhum men yuslihu'l-muhabbeti fahtessahu bimuhabbeti'l-'âşîkûne'l-vâlihûne”*

Şârih, ilk beytin şerhinde Hazret-i Ali'ye atfedilen bir sözden alıntı yaparak yorumunu desteklemiştir. Ayrıca Ankaravî de aynı alıntıyı birinci cildin dibâce şerhi kısmında vermiştir (Tanyıldız, 2010: 200):

*“... Netekim **Hazret-i İmâm 'Ali** kerremallâhu vechehu buyurmuşdur: **'Kullu mâ fi't-Tevrâti ve'l-İncîli ve'z-Zebûri mevcûdun fi'l-Kur'âni ve kullu mâ fi'l-Kur'âni mevcûdun fi'l-Fâtihati vemâ fi'l-Fâtihati mevcûdun fi'l-besmele vemâ fi'l-besmeleti mevcûdun fi'l-bâ'i ve dahu...**”*
(14b/4-6)

Ağazâde, Mevlâna'nın sohbet şeyhi Şems-i Tebrîzî'nin sözünden de 5. beytin şerhinde faydalanmıştır:

*“Pes bu eelden **Şems-i Tebrîzî** kaddese sırrahu'l-'azîz hazretleri buyurmuşdur ki: 'Altı sene 'âlemi seyr itdüm bir kâbil ü müsta'id tâlib diledüm ki muhabbetullâh tarîkında bana hemrâh ola ve derûnumda olan esrâr u hâlât anda zuhûr ide...'”(16b/13-16)*

2.3.5.2. Eser İsmi Vererek Yaptığı Alıntılar

Ağazâde bazı alıntılarını müellif ismi belirtmeden doğrudan eser ismi ile yapmıştır. Örneğin ikinci beytin şerhinde “(...) *bu makâma fark-ı ba'de'l-cem ve fark-ı sâni dahu dirler cem'ül'cem dahu dirler netekim **Gülşen-i Râz sâhibi** buyururlar*

Beyt

Makâm-ı dil-güşâyış cem'-i cemîst

Cemâl-i cânfezâyış şem'-i cemîst

Bu takdîrce ma'nî-yi beyt şöyledür ki...” (15a/12-14)

ifadesiyle İranlı mutasavvıf şair Mahmûd-ı Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* isimli eserine göndermede bulunur ve oradan alıntı yapar.

2.3.5.3. Hem Eser Hem de Müellif İsmi Vererek Yaptığı Alıntılar

Ağazâde, bazı durumlarda da hem eser hem müellif ismi vererek yorumlarda faydalanır. 4. beytin şerhinde 15. asrın mutasavvıf şairi Yazıcıoğlu Muhammed'in en meşhur eseri *Muhammediyye* eserinden alıntı yapmıştır:

“Min kelâmı Muhammediyye-i Yazıcızâde kuddise sırrıhu

Beyt

Seni çün 'âlimü'l-esrâr salupdur gurbete nâçâr

Dürîş sa'y-i belîğ it var sakın aldamasun agyâr...” (15b/19-21)

2.3.5.4. Eser ve Müellif İsmi Vermeden Yaptığı Alıntılar

Şârih, şerhinde bazen müellif adı ya da eser belirtmeden doğrudan beyti vererek de alıntı yapmıştır:

“(…) anuñçün aña bir şeyh: 'lâya'rifu zü'l-fadli illâ zevehu' dimişdür...” (19a/8-9)

Ağazâde yine aynı beytin şerhinde *“(…) ve ârifler dimiş:*

“Kadr-i zer zerger şinâst kadr-i gevher gevherî

Ademî râ ânkesî dâned ki âdemzâde est” (19a/9-10)

ifadesiyle eser ve müellif ismi zikretmeden manzum bir alıntı yapmıştır.

2.4. Kültürel ve Folklorik Unsurlar

Darb-ı meseller, kültürel mirasımızın önemli varlıkları arasında yer almaktadır. Ağazâde Efendi, zaman zaman gerekli gördüğü yerlerde darb-ı mesellere de yer verir. Örneğin 17. beytin şerhini yaparken *“Acem içre darb-ı meseldür 'her ki gürisne est rûz râ dir âyed' dirlen” (18b/20-21)* diyerek atasözünü örneği vermiştir.

2.5. Ağazâde Mehmed Efendi ve İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî

Ağazâde Mehmed Efendi, yakın arkadaşı İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî'nin şerhinden etkilenmiş hatta zaman zaman bazı beyitlerin şerhinde onunla aynı ifadeleri kullanma yoluna gitmiştir. Ankaravî ki düşünceleriyle hem çağdaşlarını

hem de kendisinden sonra gelenleri derinden etkilemiş ve o sebeple Hazret-i Şârih ünvanını almıştır.

Aşağıdaki örneklerde Ağazâde'nin şerhinde Ankaravî'nin fikirlerinden nasıl etkilendiğini göreceğiz:

“*Mesnevî (10)*

Âteş-i 'ışkest k'ender ney fütâd

Cûşîş-i 'ışkest k'ender mey fütâd”

Ağazâde Mehmed Efendi'nin Şerhi: “**Ya'nî âteş 'aşk-ı İlâhidür ki enbiyâ vü evliyânun derûnında vâki' oldı.** Bu âteş ile mâsivâyı ihrâk eylediler...” (Duru, 2003: 16)

İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî'nin Şerhi: “*Âteş-i 'ışkdur ki neyün derûnına düşdi ve derd-i iştiyâkla tutuşdı âteş-i 'ışkdur ki meye düşdi... ki âteş 'ışk-ı ilâhîdür ki derûnı mâsivâdan hâlî olan kibârun kalblerine vâki' oldı...*” (Tanyıldız, 2010: 224)

“*Mesnevî (13)*

Ney hadîs-i râh-ı pür-hun mîkuned

Kıssahâ-yı 'ışk-ı Mecnun mîkuned”

Ağazâde Mehmed Efendi'nin Şerhi: “**Ney kanla dolmuş yolun haberin virür Mecnûn 'aşkun kıssaların eyler ya'nî kanla dolmuş bu 'aşk yoludur ki, ol yolda niçe başlar kesilür ve niçe ayaklar baş ve niçe başlar ayak olur.**” (Duru: 2003: 17)

İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî'nin Şerhi: “**Ney kanla tolu olan yolun haberin eyler ve 'ışk-ı Mecnûn kıssalarını nakl eyler.**” (Tanyıldız, 2010: 230)

Sonuç

Mesnevî, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin tefekkür âlemini, felsefesini ve düşünce hayatını yansıtan en mühim eserlerindedir. Mevlâna, eseriyle tasavvuf dünyasına büyük katkı sağlamıştır. Onun bu kıymetli eseri, kendinden sonraki asırlarda da el üstünde tutulmuş ve tasavvuf deryasında yüzmek isteyenlerin başucu kitabı olmuştur. Bu sebeple ki asırlar içinde bu eser pek çok şârih tarafından şerh edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, İslâmiyetin olduğu gibi İslâmî edebiyatın da en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Ayetler, kısmen ya da tamamıyla iktibas

edilerek *Mesnevî Şerhi*'nde kullanılmıştır. Ayetlerin yanı sıra hadisler de *Mesnevî* şerhlerinin kaynakları arasında yer almaktadır. XVII. yüzyıl *Mesnevî* şârihlerinden Ağazâde Mehmed Efendi de on sekiz beyit şerhinde hem ayet hem de hadislerden iktibas yoluyla şerhinde faydalanmıştır.

Ağazâde Mehmed Efendi manzum alıntılarda; Mahmûd-ı Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ından, Yazıcıoğlu Muhammed'in *Muhammediyye*'sinden, Mevlâna'nın *Mesnevî*'si dışındaki bir şiirinden ve *Mesnevî*'nin üçüncü cildinden faydalanırken mensur alıntılarda Hazret-i Ali'ye atfedilen bir sözden, Şems-i Tebrizî'den ve Fahreddin er-Râzî'nin *Kur'ân-ı Kerîm* tefsirinden yararlanmışır. Bunun yanı sıra müellif ve eser ismi zikretmeden de alıntılar yapmıştır.

Ağazâde'nin şerhinde dikkat çeken bir diğer husus ise onun bazen Farsça beyitleri tercüme etmeden doğrudan şerhe başlamasıdır.

Ağazâde Efendi'nin, hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde pek çok şârihi etkileyen Hazret-i Şârih ünvanıyla anılan ve *Mesnevî*'nin tüm ciltlerine şerh kaleme alan İsmâil Rüsûhî-yi Ankaravî'nin şerhinden esinlenmesi bir diğer önemli husustur.

Kaynakça

- Bilge, Bestami (2022). “İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Akdağ, Rabia (2023). “İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (III. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*, (hzl. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), C. II, İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Çapan, Pervin (hzl.). (2005). *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî, (Nuhbetü’l-Âsâr Min Fevâ’idi’l-Eş’âr) İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Duru, Necip Fazıl (2003). “Mevlevî Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede ve Mesnevî’nin İlk On Sekiz Beytinin Şerhi”, *Tasavvuf*, Yıl 4, S. 11, Temmuz-Aralık, s. 151-175.
- Ekinci, Ramazan (hzl.) (2018). *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyi’ul Fuzalâ*. C. II, İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı.
- Ergun, Sadettin Nüzhet (1945). *Osmanlı Şairleri*, C. I, İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Genç, İlhan (hzl.) (2000). *Esrar Dede, Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*. Ankara: AKM Yayınları.
- Güngör, Özlem (2015). “Mecmû’a-i Eş’âr ve Fevâid (03 Gedik 18228) İnceleme Tıpkıbasım”. Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Güngör, Özlem (2019). “İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Hüseyin Vassaf (2006). *Sefîne-i Evliyâ*. (hzl. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), İstanbul: Kitabevi.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (2000). *Mecelletü’n-Nisâb Fi’n-Nisebi ve’l-künâ ve’l-ekâb*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Odunkıran, Fatih (2020). “Mevlevî Tezkiresi: Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân (İnceleme-Metin)”. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Özdemir, Mehmet (2013). “İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi.
- Özdemir, Mehmet (2016). “Mesnevî’nin Türkçe Şerhleri”, *Turkish Studies*, Volume 11/20, s. 461-502.
- Yoldaş, Kâzım (2005). *Sâbir Pârsâ Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tanrıkourur, Ş. Barihüda (1996). “Gelibolu Mevlevihânesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, C. 14, s. 6-8.
- Tanyıldız, Ahmet (2010). “İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (1. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”. Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yalap, Hakan (2014). “İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.

Cevrî ve Hall-i Tahkîkât Adlı Mesnevî Şerhi

Selman KARADAĞ*

Özet

Türk edebiyatının meşhur isimlerinden Cevrî İbrahim Çelebi'nin kaleme aldığı *Hall-i Tahkîkât*, *Mesnevî* şerhleri arasında manzum şerh olma özelliğine sahip değerli bir eserdir. 17. yüzyılda yazılan bu eser, Mevlâna Celâeddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin ilk on sekiz beyti ile yine *Mesnevî*'den seçilen kırk beytin şerhini ihtiva etmektedir. Dolayısıyla edebiyatımızda bu şerh hem Cevrî gibi büyük bir şair tarafından *Mesnevî*'yi tercüme ve şerh etme geleneğinin devam ettirilmesi hem de sonraki şerh veya tercüme için bir yöntem olması bakımından önem arz etmektedir.

Güzel yazı yazmada maharetli olan ve *Mesnevî*'yi defalarca istinsah eden şair Cevrî'nin, *Mesnevî*'nin altı cildinden seçerek oluşturduğu *Hall-i Tahkîkât*'ının incelendiği bu kitap bölümünde, şair Cevrî İbrahim Çelebi hakkında kısa bilgiler verilmiş ve ardından *Mesnevî*'den seçilmiş beyitlerle oluşturulan eserler arasına giren *Hall-i Tahkîkât*'ın tanıtımı ile incelemesi yapılmıştır. İnceleme kısmında eserin bölümleri, şerh metodu ve içerik özellikleri gibi bilgilere yer verilmiştir.

Cevrî and His Commentary on Mathnawi Named Hall-i Tahkikat

Abstract

“Hall-i Tahkîkât” written by the renowned figure of Turkish literature, Cevrî İbrahim Çelebi, is a valuable work with the distinctive feature of being a poetic commentary among the explanations of the Mathnawi. This work, composed in the 17th century, includes the commentary of the first eighteen couplets and forty selected couplets from Rumi's Mathnawi. Therefore, in our literature, this commentary is significant both for continuing the tradition of translating and commenting on the Mathnawi, as done by great poet Cevrî, and for serving as a method for future commentaries or translations.

In this book section that examines “Hall-i Tahkîkât”, created by the skillful writer Cevrî by selecting from the six volumes of the Mathnawi and who had

* Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, selmankaradag@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8732-235X

transcribed the Mathnawi multiple times, brief information about the poet Cevrî İbrahim Çelebi is provided. Following that, the introduction and analysis of “Hall-i Tahkikât” which fits among the works from selected couplets from the Mathnawi, are presented. In the analysis section, information about the sections of the work, the commentary method and content features are included.

Giriş

Anadolu kapılarının Türklere açılmasının ardından Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesi ve daha da önemlisi Müslümanların yaşayacağı huzurlu bir ortama dönüşmesinin önemli bir parçası da Anadolu'ya gelmiş ve yaşantılarıyla âdeta Anadolu Müslümanlığını ortaya çıkarmış erenlere aittir. Anadolu insanının sadece dinî-tasavvufî değil aynı zamanda sosyoekonomik yönüyle de günümüze kadar ulaşan temel dinamiklerinin oluşmasında zemin teşkil eden bu şahıslardan biri de hiç şüphesiz ki Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'dir.

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin, asırlardır tüm dünyada isminin zikredilmesini sağlayan ve birçok edebiyatta da ana kaynaklar arasında sayılan *Mesnevî*'si, onun -diğer eserleriyle de beraber- adının gelecekte de aynı şekilde anılacağını göstermektedir. *Mesnevî* üzerine yapılan yeni araştırmalar, incelemeler, ortaya koyulan eser ve çalışmalar bunun en önemli delilleri arasındadır. Dolayısıyla *Mesnevî*, geçmişle geleceği buluşturması, geleceğe yön veren evrensel bir eser olması yönüyle, Hz. Mevlâna ve *Mesnevî* hakkında her dönemde yapılan yeni ilmî çalışmalar, onun bir sonraki çağa aktarılmasını sağlayacaktır.

Edebiyatımızdaki tercüme ve şerh geleneğine bakıldığında, asırlardır özellikle Arap ve Fars edebiyatının edebî nitelikteki eserlerinin yanında dinî-tasavvufî eserlerinin de şerh edildiği veya tercümesinin yapıldığı görülür. Bu özgün eserlerin de birçoğunda kaynağın tamamı ele alınırken belli bir çoğunluğunda da bir bölümün, bir veya birkaç cildin, belli kısımların veya seçilmiş parçaların tercüme ve şerhinin yapıldığı bilinmektedir.

Yöntemin değişik olmasının yanında şerh edilen eserlerin de ele alınmasında farklılıkların olduğu bilinmektedir. Divanlar, kasideler, Esmâ-yı Hüsnâ şerhleri, *Kurân-ı Kerîm*'den farklı sûrelerin şerhleri, kırk hadis şerhleri, *Bostân* ve *Gülistân* şerhleri, *Mesnevî* şerhleri pendnâme şerhleri, Arapça belâgat eserleri ve özetlerinin şerhleri, manzum sözlük şerhleri bunlara örnek olan eserlerdendir (Gümüş, 2007: 233).

Bu eserlerden olan *Mesnevî* de hem aslının Farsça olması hem de içerisinde dinî-tasavvufî, ahlakî, edebî, ilmi ve kültürel anlamda her özelliğe bilgi ve belgeyi barındırması hasebiyle her konumdaki insanın onu anlaması ve anlatabilmesi için asırlardır çok farklı şekilde ele alınarak tercüme veya şerhi yapılan ve hâlen de ortaya çıkarılmamış yönleri olan bir eserdir. Asırlardır yapılan tercüme, şerh ve incelemelerle, ortaya koyulan yeni ve özgün eserlerle, *Mesnevî*'deki mânâ derinliği ve incelik, dolayısıyla da Hz. Mevlâna'nın söylemek istediklerinin daha çok insana ulaştırılması amaçlanmıştır.

Özellikle Mevlâna'nın *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti, Hz. Mevlâna'nın düşünce yapısını, mânâ âlemindeki derinliğini, edebiyattaki incelik ve maharetini ortaya koyan, ciltler dolusu kitaplara eş olan gizemli bir hazinedir. Bu yüzden *Mesnevî*'nin Fâtihâ'sı olarak bilinen ve Mevlevilerce 'Nezr-i Mevlâna' olarak kabul edilen girişteki bu on sekiz beyit, asırlar boyunca gerek beyit ve mısra olarak gerekse de kelime ve harf olarak tek tek irdelenmiş ve içerisindeki sırları ortaya koymaya çalışılmıştır.

İşte *Mesnevî*'nin, Hz. Mevlâna'nın bizzat yazdığı ilk on sekiz beyti ile bütünündeki bu derinliğin, hem daha çok kitlelere ulaştırılması hem de yanlış ifade ve söylemleri ortadan kaldıracak şekilde anlamlandırılıp anlatılması için ortaya koyulan şerhlerden biri de güzel yazıdaki mahareti ile defalarca kez *Mesnevî*'yi istinsah etmiş olan Cevrî İbrahim Çelebi'ye ait *Hall-i Tahkikât* isimli seçme beyitlerden oluşan şerhtir. *Mesnevî*'nin tamamına, bir veya birkaç cildine, yahut da ilk on sekiz beytine yapılan diğer şerhler kadar değerli olan bu şerhin en belirgin özelliği ise manzum olarak kaleme alınmasıdır.

Buraya kadar yapılan kısa girişten sonra müellifin hayatı ve *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti ile altı cildinden seçilen kırk beytin açıklamasını ihtiva eden bu şerhin incelemesi; eserin tanıtımı, yazılış amacı ve şerh metodu gibi başlıklarla verilen beyit örnekleri ile aşağıda detaylı şekilde yapılmıştır.

1. Cevrî

Kaynaklarda doğum tarihi hakkında kesin bilgi verilmeyen Cevrî, Cevrî Çelebi ve Cevrî Dede gibi isimlerle anılan şairin asıl adı İbrahim'dir. H 1039 / M 1629'da reisületibbâ olan Emir Çelebi için istinsah ettiği bir *Mesnevî* nüshasının sonuna düşürdüğü tarih mısraının gösterdiği H 1029 / M 1619 yılında yirmi, yirmi beş yaşında olduğu düşünülürse H 1004-1009 / M 1595 -1600 yılları arasında doğduğunu söylemek mümkündür (Ayan, 1993: 460).

Kendisi hakkındaki birçok bilgiye tezkirelerden ulaşılan şairin “*Nâmu İbrâhimdür. Mahmiyye-i İstânbul’dan zuhûr itmişdür*” (Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 137) ve “*Beyne’l-irfân zebân-ı tâze ile eş’arı lî-hem-tâya âgâze iden İstânbûli İbrâhîm Çelebi’dür.*” *Perveriş-i gofte-i zebân-ı tâze olup emti’a-yı eş’ar-ı dil-pezîri bî-endâzedür. Kasâid ü gazeliyâtı selîs ü dil-güşâ ve tercî-i bendleri hod birbirinden a’lâdur. Hakkâ ki, ‘arûs-ı ma’âniye bu mertebe zîb ü zînet virmek dâd-ı Hudâdur*” (Zehr-i Mârzade Rıza, 2017: 81) mısralarındaki bilgilere göre asıl adı İbrahim’dir ve İstanbulludur. Gençliğinde iyi denecek derecede bir tahsil gördüğü bilinmektedir. Şiirlerindeki tazeliğin ve hoşluğun paha biçilemez olduğu, kaside ve gazellerinin son derece ferahlatıcı bir etkisinin olduğu ve bu kadar özelliğin bir arada olmasının sadece Allah vergisi olabileceği de tezkire sahipleri tarafından belirtilen özellikleri arasındadır.

İstanbul ve çevresinde maharetli bir şair olarak tanındığı ve kâtiplik yaparak geçimini sağladığı bilgileri de şairin hayatı hakkındaki diğer ayrıntılardır. Ayrıca güzel yazı yazmadaki mahareti hasebiyle geçimini yazdığı ve istinsah ettiği yazılardan sağlayan Cevrî, bu yeteneğinden dolayı da çevresi tarafından birçok övgüye mazhar olmuştur. Cevrî için “*Şâ’ir-i mezbûr ol ‘asrın fesâhat u belâgat ile meşhûr olan şâ’ir-i şîrin-makâlinden müretteb ü mükemmel Divân-ı belâgat-’unvânı vardır*” (Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 137) diyen Safâyî ve “*... husûsen ma’ârif-i âliyye ve ulûm-ı mütevâliyyede tahsîl-i istisnâ ve hatt-ı ta’likda mâlik-i yed-i tûlâ olmağla...*” (Esrâr Dede, 200: 112) diyen Esrar Dede de onun, döneminde üst düzey ve özel bir ilim tahsil ettiğini, güzel yazıda maharetli olduğunu, güzel, açık ve şirin sözlerle oluşturduğu tertibli ve değerli bir divân sahibi olarak tanındığını belirtmişlerdir.

Galata Mevlevihanesi şeyhi İsmâil Ankaravî’nin sohbetlerinde bulunan, Yenikapı ve Beşiktaş Mevlevihanelerine uzun müddet devam eden Cevrî’nin, bir süre Divân-ı Hümâyün kâtipliği yaptığı ve istifa ettiği de yine kaynaklarda yer alan bilgilerdendir (Ayan, 1993: 460). Geçimini yazılarından sağlayan Cevrî, Yenikapı Mevlevihanesinde Abdî-i Mevlevî adlı bir hattattan hat dersleri almıştır (Ayan, 1981: 4-5).

Kaynaklardaki bilgilere göre Cevrî Çelebi, H 1065 / M 1654 tarihinde yine İstanbul’da vefat etmiştir. Cenazesi Reîsülküttâb Sarı Abdullah Efendi ve çevresindekiler tarafından Eğrikapı Savaklar’daki Cemâleddîn Uşşâkî Tekkesi civarına defnedilmiştir (Güleç, 2008: 198).

Cevrî’nin, içerisinde şiirlerini ihtiva eden *Divân*’ı, Selâhaddin Yazıcı’nın H 811 / M 1408’de kaleme aldığı *Şemsiyye*’sinden mülhem *Melhame*’si, Şükrî-i

Bitlisi'nin yazdığı aynı isimli mesnevinin yeniden telif edilmiş şekli olan *Selimnâme* isimli kasidesi, Hakânî'nin *Hilye*'sinin etkisi neticesinde kaleme alınmış *Hilye-i Çihâr-yâr-ı Güzîn*'i, ayların özelliklerinden bahseden *Nazm-ı Niyâz* isimli yaklaşık 200 beyitlik mesnevisi, Yûsuf Sîneçâk Dede'nin *Cezîre-i Mesnevî* isimli eserinin şerhi olan *Aynü'l-Füyûz*'u ve yazımıza konu olan *Mesnevî*'den seçilen beyitlerin manzum şerhini ihtiva eden *Hall-i Tahkikât* gibi manzum eserleri vardır.

2. Hall-i Tahkikât

Hall-i Tahkikât, Hz. Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinin ilk on sekiz beyti ile yine *Mesnevî*'den seçilmiş kırk beyte, *Mesnevî* vezni (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün) ile terhib-i bend tarzında yazılmış Türkçe manzum şerhtir. Seçilen her bir beyit, beş beyit şeklinde şerh edilmiştir. İlk on sekiz beyit dâhil, seçilmiş 58 Farsça *Mesnevî* beyti ile toplamda 415 beyitten oluşan şerhin 61 beyti giriş bölümlerine, 6 beyti ise eserin sonundaki tarih bölümüne ayrılmıştır. Dolayısıyla şerhin asıl kısmı 290 beyitten müteşekkildir. Sofu Mehmed Paşa'ya (ö. 1649) ithaf edilen eserin ismindeki ebced hesabı ile verilen tarihe göre eser, 1647 yılında telif edilmiştir.

Bölüm başlıklarının da *Mesnevî* vezniyle yazıldığı görülen eserin 61 beyitlik giriş kısmındaki;

İlk 8 beyit, *Zikr-i Tevhîd-i Hudâ 'Azze ve Cell* başlığı ile Tevhîd,

9 beyit, *Na't-i Şâhenşâh-ı Sadr-ı Istifâ* başlığı ile Na't,

8 beyit, *Der-medîh-i Çâr-yâr-i bâ-safâ* başlığı ile Dört Halifeye Medhiye,

14 beyit, *Der-beyân-ı İntihâb-ı Mesnevî* başlığı ile Sebeb-i Telif,

14 beyit, *Der-senâ-yı Âsâf-ı Sâhib-reşâd* başlığı ile Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'ya Övgü,

8 beyit, *Der-temennâ-yı Kabûl-i İ'tizâr* başlığı ile Özür bölümlerini oluşturmaktadır.

Bu bölümlerden de görüleceği üzere Cevrî, eserini oluştururken gelenekteki yöneme uymuş ve bir eserin başında olması gereken bölümleri manzum olarak şerhine eklemiştir.

Yukarıdaki bölümlerin ardından "*Bişnevîd in dâd-hâ-yı cân zi-ten*" başlığı ile *Mesnevî*'nin ilk son sekiz beytinin birinci beytine yazılan beş beyitlik şerh ile asıl metne giriş yapılmıştır. On sekiz beytin beşer beyitlik şerhinden sonra ise

Mesnevî'nin tamamından seçilen kırk beytin şerhi “*İftitâh-ı Şerh-i Ebyât-ı Güzîn*” başlığı altında verilmiş ve sonrasında gelen altı beyitlik “*Der-beyân-ı Nâm u Târîh-i Kitâb*” isimli tarih kısmıyla eser tamamlanmıştır.

2.1. Eserin Adı, Tarihi ve Muhtevası

Şerhini, yazdığı dönemlerde baş defterdarlıktan azledilen Sofu Mehmed Paşa'ya (ö. 1649) ithaf eden Cevrî İbrâhim Çelebi, eserin sonunda bulunan altı beyitlik “*Der-beyân-ı Nâm u Târîh-i Kitâb*” isimli kısımda bu eşsiz şerhin kısa ve öz olarak hazırlanmasının uygun olduğunu belirtir. Şerhin, her ne kadar muhtasar olarak ortaya koyulsa da içerik ve mânâ bakımından son derece ayrıntı içerdiğini de anlatan Cevrî, esasında *Mesnevî* gibi zor bir metnin şerhini özet bir şekilde hazırladığını ve *Mesnevî* okuyup anlamak isteyenler için uzun açıklamaların akli karıştırdığını, bu durumdan kaçındığını ve bu nedenle de özet olarak kaleme aldığı şerhin isminin de “*Hall-i Tahkîkât*” olduğunu şöyle anlatır:

Gerçi mücmeldir bu şerh-i bî-misâl

Lîk metninde mufassaldır me'âl

Metni bir müşkil zebândır fi'l-mesel

İtdi şerhim anı icmâl üzre hall

Tâlibe tafsîlden irmez safâ

Nakd-i mazmûn kalbine virmez gınâ

Eyler akvâl-i kesîre 'aklı deng

Fark olunmaz lezzet-i şehd ü şereng

Ben dahı ol hâlden kıldım hazer

Eyledim nakl u beyânı muhtasar

Buldı bu manzûme-i hikmet nizâm

Hall-i tahkîkât ile târîh ü nâm

Yukarıda verilen son beyitten de görüldüğü üzere Cevrî, eserinin ismini beyan ederken aynı zamanda ebced hesabı ile de eserinin yazılış tarihi olan H 1057 / M 1647 tarihini okuyucuyla paylaşmaktadır.

2.2. Yazılış Amacı, Mahiyeti ve Şerh Metodu

Bugün dahi pek çok kütüphanedeki birçok eserin müstensihisi olan ve *Mesnevî* gibi hacimli bir eseri de defalarca kez istinsah eden Cevrî, şerhini yazmadaki sebepleri açıklarken hem gece gündüz bulunduğu Mevlevî dergâhlarından aldığı *Mesnevî* derslerinin hem de birçok kez istinsah ettiği *Mesnevî*’den aldığı notların bu eseri oluşturmada etkili olduğunu belirtmektedir. Cevrî, bahsi geçen “*Derbeyân-ı İntihâb-ı Mesnevî*” başlıklı sebab-i telif bölümünde şerhinin yazılış sebebini, içeriğini ve kullandığı yöntemi şu sözlerle ifade etmektedir:

Mesnevîden ders alup subh u mesâ
Nutk-ı Mollâ rûhuma oldu gıdâ

Sâ'id-i ikdam-ı teşmîr eyledim
Nüshasın beş def'a tahrîr eyledim

Âhir ol deryâdan oldum behre-ver
Kim çıkardım bir nice sâfi güher

Ya'ni idrâkimce itdim intihâb
Şeş sahâ'ifden çihil beyt müstetâb

Oldı her bir beyt gûyâ bir zebân
Eyler isti'dâdı insânı beyân

Rabtına itdim kemâl-i ihtimâm
Her biri beş beyt ile buldı nizâm

Oldı tab'um çün bu kâra mühtedî
Gûşuma bir özge ma'nâ söyledi

Didi eyle Şerh-i mazmûnın rakam
Evvelinden on sekiz beytin de hem

Cân lisânından vücûda kıl hitâb
Beyt-i Mevlâna ana olsun cevâb

Tâ ana dîbâce-yi zîbâ ola
Hem suhan mümtâz ü müstesnâ ola

Fi'l-hakîka buldı tab'ın nutk-ı cân
Eyledim anı bu vech üzre beyân

Oldı bu manzûme-i 'ârif-pesend
Tarz-ı bî-mânend ile terkîb-i bend

Bir celîlü'l-kadre itdim anı arz
Kim senâsı olmuş ehl-i hâle farz

Kıymetin oldur bilen bu cevherin
Hâtr-ı fihristidir ol defferin

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere birçok kez *Mesnevî*'yi istinsah eden Cevrî, aynı zamanda farklı ortamlarda da gece gündüz katıldığı sohbetler vasıtasıyla kendisinde bu Şerhi yazma cesaretini görmüştür. *Mesnevî*'nin altı cildinden kendince derleyip topladığı bu güzel beyitlerin her biri ona göre sanki birer kelime gibidir. Bu kelimeler ise insana ait bütün vasıfların ve yeteneğin sanki açıklamasıdır. *Mesnevî* beyitlerine yapılan beşer beyitlik bu açıklamaların dizilişine son derece önem gösterdiğini de belirten Şârih, kendi açıklamasından sonra da bunlara cevap mahiyetinde seçtiği *Mesnevî* beytini vasıta beyit olarak vermiştir. Kendi ifadesinde de belirttiği Şekliyle eserinin ilk bölümünde *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytine yer vermiş, ikinci kısmında ise seçtiği kırk beyti yorumlamıştır. Bu bölümde seçilen beyitlerde *Mesnevî* sıralaması gözetilmemiştir. Şerhin bu kısmı *Mesnevî*'nin ikinci cildinin 275. beytiyle devam etmektedir.

Eserde, ilk on sekiz beyit şerhinden sonra gelen ve Cevrî'nin, *Mesnevî*'nin altı cildinden kendince seçtiğini söylediği beyitlerin hangi amaçla ve neye göre belirlendiğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır (Demirel, 2007: 488).

Cevrî, kaleme aldığı bu şerhin nazım biçimi için de terkib-i bend terimini zikreder ve bu yöntemi “eşsiz bir tarz” şeklinde tanımlar.

Öte yandan eserin “*Der-temennâ-yı Kabûl-i İ'tizâr*” başlığı altında yer alan aşağıdaki ifadelerde de şârih, özrünü dile getirirken, kendisinin Hz. Mevlâna'nın sözüne erişemeyeceğini ve yazma cüretinde bulunduğu bu şerhten dolayı da son derece utanç duyduğunu belirterek şerhinin amacının içindeki bu yüksek arzuyu bastırmak olduğunu vurgular:

Gerçi küstâhâne bî-hâl ü me'âl
Mantık-ı ma'nîden itdim kıl ü kâl

Neyleyin düşdi dile sevdâ-yı şevk
'Aklımı mest eyledi sahbâ-yı şevk

Yohsa bende yok o denlü iktidâr
Kim olam bu nutkıla ma'nâ-güzâr

Kande ben kande kelâm-ı evliyâ
Kandedür âlûde kande sâfiyâ

Kande Cevrî kande nutk-ı Mevlevî
Kande 'amî kande şerh-i Mesnevî

Gerçi bu cür'etden oldum şerm-sâr
Eylerim ammâ ki 'arz-ı i'tizâr

Var ümîdim kim ide ehl-i usûl
'Özrümü şâyeste-yi hüsn-i kabûl

Ya ilâhî kıl beni cârî zebân
Kim olam gûyende-i esrâr-ı cân

2.3. Nüshaları

Hall-i Tahkîkât'ın nüshalarıyla ilgili yapılan incelemede, eserin özellikle Konya, Ankara ve İstanbul kütüphanelerindeki yazmalarının çokluğu dikkat çekmektedir (Temizel, 2009: 166). Sadece İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde on civarında yazma nüshası bulunan eserin, özellikle son yıllardaki yazma eserlerin dijital ortama aktarılmasına yönelik çalışmalar, yazma nüshalarının sayısını daha net ve kolay şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca kütüphanelerdeki mecmuâlar içerisinde de Cevrî'nin söz konusu eserine rastlanmış olması, *Hall-i Tahkîkât*'ın birçok çevre tarafından okunduğunu ve önemi hâiz olan bir eser olduğunu göstermektedir.

Ahmed Selâhaddin Hidayetoğlu'nun hazırladığı seminerde *Hall-i Tahkîkât*'ın, Konya kütüphanelerindeki nüshalarından ikisi karşılaştırılmış ve fazlaca istinsah edilmiş olmasının da bir neticesi olarak nüshalar arasında çok büyük farklar olmamakla beraber çoğu beyitte küçük değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir (Hidayetoğlu, 1986).

Öte yandan *Hall-i Tahkîkât*, şair Cevrî'nin aynı yöntemle kaleme aldığı Yûsuf Sineçâk Dede'nin *Cezîre-i Mesnevî* isimli eserinin şerhi olan *Aynü'l-Füyûz* ile beraber H 1269 / M 1853'te İstanbul Takvimhâne-yi Âmir'e'de de basılmıştır (Ayan, 1981: 16).

3. İlk On Sekiz Beytin Şerhinden Örnekler

Şârihin şerh metodunun ve şerhin içeriğinin daha geniş yorumlanması açısından şerhin üç beytinin şerhi aşağıda verilmiştir:

Bişnevîd in dâd-hâ-yı cân zi-ten

[1]

Gûş kıl ey gafil-i sırr-ı vatan

V'ey garîb-i şehri-dârü'l-kayd-ı ten

Gör ne dir cân-ı giriftarın sana

Gör nice feryâd ider yârin sana

Ya'ni tâ oldum mekânımdan ba'îd

Mihnetim gittikçe oldu ber-mezîd

Düşdüm a'lâ-yı merâtibden cüdâ

Kendümi esfelde buldum mübtelâ

Eyledi fûrkat beni âşûfte-hâl

Ger idersen hasb-i hâlimden su'âl

Bişnev_în ney çûn şikâyet mî-koned

Ez cudâyihâ hikâyet mî-koned

[9]

Gûş idüp ey sâhib-i fehm [ü] zekâ

Nâlemi zann eyleme bâd-ı hevâ

Nâle-i dil-sûzum âteşdir benim

Oldu zirâ külhen-i ten meskenim

Tâ ki oldum şem'-i bezm-i iştiyâk

Yakdı yandırdı beni nâr-ı firâk

Yogısa sende bu âteşten kabes

Kendüni mahv eyle tâ kim her nefes

Ney gibi feryadın ola âteşîn

Diyeler gûş eyleyüp ehl-i yakîn

Âteşest_în bâng-i nây_û nîst bâd

Her ki în âteş nedâred nîst bâd

[18]

Tâ ki tendir tûtü-i câna kafes

Böyledir güftârı anın her nefes

Kim bana âyînedür nûr-ı cemâl

Çeşmime andan görindi rûy-ı hâl

Hâlimi kerrât ile itdüm beyân

Olmadılar fehme tâlib âmiyân

Metn-i 'aklı şerh idüp kıldım tamâm

İtmezin min ba'd tatvîl-i kelâm

Oldı zîrâ bana bu ma'nâ 'ayân

Bildim ey Cevrî ki bî-reyb ü gümân

Der neyâbed hâl-i puhte hiç hâm

Pes suhen kûtâh bâyed ve's-selâm

Sonuç

Ta'lik hattın ustası, şair ve şârih Cevrî İbrahim Çelebi'nin uzun yıllar Mevlevilik terbiyesi ile yetiştiğinin de bir göstergesi olan *Hall-i Tahkikât, Mesnevi*'den seçilen beyitlerin manzum şerhi ile oluşturulmuş bir eserdir. İlk on sekiz beyit dâhil seçilen Farsça beyitlerle beraber 415 beyitten oluşan şerh, Cevrî'nin kendi ifadesiyle esasında bir sonraki eseri olan *Aynü'l-Füyûz* için giriş mahiyetindedir. Geleneksel yöntemeye uygun bölümler içeren şerhin 290 beyitlik asıl kısmından anlaşıldığına göre Cevrî, *Mesnevi*'den seçtiği beyitleri birer vasıta beyti olarak şerhine bağlamıştır. Yani her beş beyitlik yorumdan sonra anlatmak istediği Farsça beyti delil getirerek beyitler arasında bir bütünlük sağlamayı başarmıştır.

Dolayısıyla XVII. yüzyıl Mevlevi şairlerinden olan Cevrî, bu eserinin ardından kaleme aldığı *Aynü'l-Füyûz* ile *Mesnevi* ve şerhi üzerindeki çalışmalarını da hem somut hâle getirmiş hem de derinleştirmişti diyebiliriz.

Mesnevi'nin asırlardır süren tercüme ve şerhleri düşünüldüğünde söz konusu eserin manzum olarak kaleme alınması ve tercümeden ziyade şerh mahiyetinde olması bu şerhin edebiyatımız açısından da önemini artırmaktadır. Her ne kadar da *Mesnevi*'den seçilen çok az bir beytin yorumlanması da olsa amaç, Cevrî'nin tabiri ile kısa ve öz olandan bütünü anlamak ve tadını çıkartmaktır.

Eserin, manzum ve küçük çaplı olması onun şerhten çok tercüme olabileceği kanısını zihinde uyandırabilir. Hatta tercüme ise Nahîfi veya Mehmed Şâkir Efendi tercümelerine; şerh ise Ankaravî ve Bursevî gibi şârihlerin şerhlerine haksızlık olabileceği düşünülebilir. Ancak şu durum gözden kaçırılmamalıdır ki şayet eser hacim olarak ele alınırsa, Cevrî şerhine devam etseydi beşer beyitlik bu

yorumlarla eserin hacmi oldukça genişleyecekti. Diğer yandan eser, içerik olarak ele alınırsa, bir beytin beş beyit olarak manzum yorumu, mensur olarak aktarılsaydı veya yorumlansaydı eser yine oldukça geniş bir şerhe dönüşecekti. Ayrıca şairin, eserini muhtasar olarak sunmasından ve zor bir metnin şerhini anlam bakımından geniş şekilde yorumladığını beyan etmesinden, onun eserin şerh değil tercüme olduğunu beyan etmek de doğru olmayacaktır. Zira Cevrî, şerhiyle *Mesnevî*'nin tamamını şerh ettiğini söylemiyor. Sadece *Mesnevî*'den seçtiği öz beyitler ile tüme varmayı amaçladığını belirtiyor.

Tüm bu açıklamaların sonucunda, şair Cevrî'nin *Hall-i Tahkîkât* isimli eserin genel anlamda akıcı bir Türkçe ile kaleme alındığı, istinsah sayısının fazlalığından hareketle döneminden sonra da rağbet edilen bir eser olduğu söylenebilir. Ayrıca içerik olarak eserin, geleneğe uygun şekilde tertip edildiği, seçilen beyitlere getirilen yorumların açık ve anlaşılır olduğu, birkaç yerdeki beyit yorumlarında âyet ve hadisten faydalandığı da ifade edilmesi gereken diğer hususlardır. Diğer taraftan eserin kimi yerindeki vezin ve kafiye bozuklukları da dikkatten kaçmamaktadır. Üstelik seçilen bir kafiye'nin birden fazla kez kullanılmasının da kulağa hoş gelmediği belirtilebilir. Ancak bütün bunların yanında şerhin, *Mesnevî*'nin tercüme ve şerh geleneğini devam ettirmesi yönüyle *Mesnevî* edebiyatında; manzum olarak ve bir dönemin usta şairlerinden birinin kaleminden çıkmış olması da Türk edebiyatında değerli olduğunun kanıtıdır.

Kaynakça

- Ayan, H. (1981). *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ayan, H. (1993), "Cevrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, 460-61. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007), 469-504.
- Esrar Dede (2000). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. haz. İlhan Genç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Gümüş, Z. (2007). Mesnevî'ye Cevrî'nin Manzum Şerhi: Hall-i Tahkîkât. *Journal of Turkish Studies*, 4/6, 231-250. doi.org/10.7827/TurkishStudies.880
- Hidayetoğlu, A. S. (1986). *Hall-i Tahkîkât (Cevrî İbrâhîm Çelebi)*, Seminer Ödevi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Mustafa Safâyî Efendi (2005). *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idil-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*. haz. Pervin Çapan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.
- Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ (2017). *Rızâ Tezkiresi*. haz. Gencay Zavotçu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Dervîş Muhammed Şifâî ve Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar*

Ayşe CENGİZ**

Özet

Mevlâna'nın Mesnevî'si yazıldığı dönemden itibaren dinî, tasavvufî ve ahlakî iletileri bakımından şârihlerin üzerine ciddiyetle eğildiği eserlerin başında gelmektedir. Bu büyük eserin Farsça ile kaleme alınması, Farsça bilmeyen Türkler açısından bir anlaşılma sorununu da beraberinde getirmiştir. İşte bu sebeple tasavvufî eserler içerisinde önemli bir yeri olan Mesnevî'nin daha iyi anlaşılması için çeviri ve onun ötesinde de şerh ihtiyacı doğmuştur. Mesnevî'den etkilenen ilk eserler içinde bazı Mesnevî hikâyelerine yer vermek biçiminde başlayan edebî ve tasavvufî etkiler, zamanla Mesnevî'den seçilen beyit ve hikâyelerin işlendiği eserlere ve en sonunda da müstakil şerhlere vücut vermiştir. Şem'î'den başlayarak Mesnevî'nin bütün ciltlerine yazılan şerhler, süreç içerisinde Ankaravî şerhiyle ayrıntı ve hacmin zirvesine çıkmıştır. Böyle bir durum bu kez, Mesnevî'nin derli toplu işlendiği kısa şerhlere ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. 1660/1661 yılında Mısır Mevlevîhanesi şeyhi olan Şifâî Muhammed Dede (ö. 1673), derslerinde kullandığı Şem'î ve Ankaravî şerhlerinin ele aldıkları konuyu gereğinden fazla genişletmeleri sonucu; dinleyen ve okuyanlar üzerinde bir bezginlik oluşturduğunu görünce icmalî bir Mesnevî şerhi yazmaya karar verir. Niyeti, ders notları şeklinde hazırladığı bu şerhleri temize çekerek muhtasar bir şerh külliyyatı oluşturmaktır. Ne var ki bu gayesine ömrü vefa etmediği için ulaşamamış ve bize ancak iki cildin bir arada olduğu bir nüshayı miras bırakmıştır. Şifâî bu şerhinde Mevlâna Mesnevî'sini kısa, özlü ancak bütün incelikleriyle aktaran, mecaz ve metaforları tam bir yetkinlikle çözen başarılı bir şârih kimliğindedir. Biz bu makalede şârihler içinde az tanınan bu başarılı ismin, biyografisi ve şerhi üzerine eğilerek ilgililerine Şifâî şerhinin yöntem ve içeriğine ilişkin yeterli bir bilgi sunmayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, Şifâî, Şerh

* Bu çalışma yazarın Dervîş Muhammed Şifâî, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar, Cilt 2 (İnceleme-Metin-Sözlük) adlı tezindeki verilerin ve alanla ilgili yeni bilgilerin harmanlanmasıyla oluşturulmuştur.

** Dr., aysecengizz2690@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2471-1451

Dervish Muhammad Shifayi and His Work Titled Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar

Abstract

Rumi's Mathnawi has been one of the leading works that commentators have seriously focused on in terms of its religious, mystical and moral messages since the moment it was written. The fact that this great work was written in Persian brought with it a problem of understanding for Turks who did not speak Persian. For this reason Mathnawi, which has an important place among Sufi works, has created a need for translation and beyond that, commentary in order to be better understood. Literary and Sufi influences, which started by including some Mathnawi stories in the first works influenced by Mathnawi, over time gave birth to works in which couplets and stories selected from Mathnawi were processed, and eventually to independent commentaries. The commentaries written on all volumes of Mathnawi, starting from Şem'î, reached the peak of detail and volume with Ankaravi's commentary in the process. Such a situation led to the need for short commentaries in which Mathnawi was covered in an orderly manner. Şifâyî Muhammed Dede (d. 1673), who became the sheikh of the Egyptian Mevlevi Lodge in the 16th year, decided to write a summary Mathnawi commentary when he saw that the Şem'î and Ankaravi commentaries he used in his lectures caused weariness on the listeners and readers by over-extending the subject they covered. His intention is to create a concise commentary corpus by compiling these commentaries that he prepared in the form of lecture notes. However, he could not achieve this goal because he did not live long enough, and he left us only a copy consisting of two volumes together. In this commentary, Şifâyî has the identity of a successful commentator who conveys Mevlâna's Mathnawi in a short, concise manner but with all its subtleties, and deciphers metaphors and metaphors with full competence. In this article, we focused on the biography and commentary of this successful, little-known name among commentators, and provided those who are interested in extensive information about the method and content of Şifâyî's commentary.

Keywords: Rumi, Mathnawi, Şifayi, Commentary

1. Dervîş Muhammed Şifâyî

1.1. Hayatı

On yedinci yüzyıl şârihlerinden olan Şifâyî'nin asıl adı Muhammed'dir. Şârihin doğum tarihini doğrudan veren bir kaynak yoktur ancak Esrar Dede'de Şifâyî'nin 1672 yılında 68 yaşında iken öldüğü (Genç, 2018: 156) bilgisinden yola çıkılırsa doğumunu (1604/1605) yıllarına tarihlemek mümkündür. Tezkireler, Şifâyî'yi Kastamonulu Hasan Efendi adında tanınmış bir Mevlevî büyüğünün oğlu olarak takdim ederler (Genç, 2018: 155). Rıza Tezkiresi, şârihi İstanbullu Şifâyî ile karıştırarak memleketini İstanbul olarak gösterir (Zavotçu, 2017: 139) ancak kaynaklar babasının kazaskerlik görevi yaptığı ve Kastamonu doğumlu olduğu konusunda görüş birliğine varırlar. Rıza Tezkiresi'nde Muhammed Şifâyî'nin Sultan Selim Medresesi'nde ders verdiği bilgisi, şârihin hayatına ilişkin diğer kaynaklarda yer almayan özel bir bilgidir. Rıza Tezkiresi'nin 1050/1640 yılında yazıldığı bilgisinden kalkarak Şifâyî'nin 1640 yılı civarında Sultan Selim Medresesi'nde müderrislik yaptığı ileri sürülebilir.

Esrar Dede Tezkiresi'nde şârihin 1060/1650 yılında Şam kadılığına getirilmesinden sonraki resmî çalışma hayatını, tarihsel bir süreç içinde izlemek mümkündür. Esrar Dede, Dervîş Şifâyî'nin 1650 yılından önce yaptığı görevlere de değinir ancak bu görevleri kesin olarak tarihlemek mümkün olmadığı için kabul edilebilir bir yargıya varmak zordur. Esrar Dede'nin aktardığı bilgilere göre, tarihlenemeyen ancak Şifâyî'nin 1650 yılından önce yaptığı konusunda tereddüt bulunmayan resmî görevleri şu şekilde sıralanabilir: Buna göre Şifâyî, "Medine-yi Münevvere" rütbesiyle önce İzmir, ardından da "Bursa" rütbesiyle Eyüp kadısı olmuştur.

İlim tahsilini büyük ölçüde şârihin babası Hasan Efendi'den alan Cinci Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim'e muallim olduktan sonra devlet kademelerinde önemli bir nüfuz kazanmıştır. Ancak adı geçen zat, artan nüfuzunu hocasının oğlu aleyhine kullanarak onu önce "Edirne" rütbesiyle Galata kadılığına sürdürmüştü, bununla da yetinmeyerek tayinini Mısır'a çıkarttırıp üç ay sonra da oradaki görevinden azlettirmiştir (Cengiz, 2021: 26).

Şifâyî, bu düşmanlıktan şair Bahâyî Efendi'nin şeyhülislam olarak atanmasından sonra kurtulur ve 1650 yılında Şam kadılığına atanır ancak kısa bir süre sonra bu görevde iken yeniden açığa alınarak Mısır'a gönderilir. Şifâyî'nin açığa alınma işlemi uzun sürmez ve bir kez daha Şam kadılığına tayin edilir. Bahâyî Efendi'nin Şifâyî'ye desteği devam eder ve onu 1651 yılında ikinci bir fetva ile İstanbul kadısı olarak atar. Şifâyî, 1655/1656 tarihinde Anadolu Kazaskerliği

rütbesini alarak İstanbul Efendisi olur. Mehmed Süreyya, Şifâyî'nin Anadolu Kazaskerliğine getiriliş yılını 1657 yılının Ekim ayı olarak kaydeder (Cengiz, 2021: 26).

Şifâyî'nin Anadolu kazaskerliğinde ne kadar kaldığı tam belli değildir. Fakat Sicill-i Osmânî, Şifâyî'nin Anadolu Kazaskeri olduğu yıl, hacca niyet edip izin alarak dünyadan ve dünya makamlarından uzaklaştığına ilişkin bilgi, bu görevin de uzun sürmediğini göstermektedir. Şifâyî'nin hac dönüşü izlediği güzergâha bakılırsa gönlünde resmî görevde bulunma işini tamamen bitirdiği anlaşılmaktadır. Zira Şifâyî, hac dönüşü, izinli olduğu görevine dönmek yerine Konya'nın yolunu tutarak âsitanede Pîr Hüseyin Efendi'ye intisap ederek onun elinden Mevlevî külahı giyer. Şârihin bu intisabı, o zamana kadar sürdürdüğü hayat tarzını tamamen bırakmasıyla sonuçlanır. Şifâyî bu intisaptan sonra yük olarak gördüğü bütün mal varlığını satar, eşinden ayrılır ve kendisini tamamen ibadete verir (Cengiz, 2021: 26).

Şifâyî'nin görevine dönmeyerek Konya'da halvete çekildiği haberini alan devlet erkânı, onun bu tasarrufunu geçici bir heves olarak değerlendirip onu tekrar resmî vazifeye çağırır. Şifâyî ise bu çağrıya uymak yerine Pîr Hüseyin Efendi yanında gereken tarikat hizmetini tamamlar ve şeyhinden icazet alarak 1660/1661 yılında Mısır Mevlevîhânesi şeyhliğine atanır. Bu tercih Şifâyî'nin artık devlet görevini bırakarak hayat yoluna tarikat hizmetiyle devam edeceğini gösterdiği kararlı ve geri dönülmez tutumunu gösterir (Özdemir, 2016: 15).

Klasik kaynaklara göre Şifâyî'nin hayatı ana çizgileriyle bu şekilde verilir. Ne var ki bu kaynaklardan farklı olarak kendi eserlerinde de hayatının belirli dönemlerini görmemizi sağlayan kısa bilgiler vardır. Şârih, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in mukaddimesinde gençlik döneminin başına buyruk yaşanan renkli kısmını tamamlayarak yaşlanmaya başladığı orta olgunluk döneminde yol büyüklerinin kitaplarını okuyup incelemeye başladığına değinir (Bilgiç, 2019: 70).

Şifâyî, Hediye-tü'l-Fukarâ adlı eserinde ise hac farizasını yerine getirmek için 1071 (1661) senesinde deniz yoluyla Mısır'a gittiği bilgisini verir (Özdemir, 2016: 16). Şârihin, Şerh-i Mesnevî'sinden de 1073 (1662/1663) tarihinde Mısır Mevlevîhânesi'nde bulunduğunu ve Mesnevî nakliyle meşgul olduğunu öğreniyoruz. Şifâyî'nin Şerh-i Mesnevî'de verdiği bu bilgiden hareketle hayatının sonuna kadar Mısır Mevlevîhânesi'nde Mesnevî dersleri verdiğini, bu derslere ait notları gözden geçirdiğini ve bir Mesnevî şerhi yazmakla meşgul olduğunu öğreniyoruz.

Şârihin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in mukaddimesinde üstü kapalı olarak dile getirdiği gençlik döneminin renkli hayatı (elvân-ı şebâb) tabirinin üstü, Tezkire-yi Şu'arâ-yı Mevleviyye'de verilen şu bilgiyle açılır. İbn Muhibbî adlı bir tarihçi, Şifâyî'nin gençlik yıllarında zevk ve eğlence müptelası olmasına rağmen Abdülmecid-i Sivâsî'nin meclislerinde şeyhten hürmet gördüğünü bildirir. Şeyhin gösterdiği bu hürmete şaşanlara Sivâsî, Şifâyî'nin ileride bu yolda parmakla gösterilen irfan mürşitlerinden biri olacağını söyler (Özdemir, 2016: 16).

Şifâyî'nin ölüm tarihini İsmail Belîğ, Esrar Dede, İsmail Belîğ, Nail Tuman ve Ali Enver 1672 olarak tarihlerler. Mehmed Süreyya ise Ocak-Şubat 1673 tarihini verir. Şifâyî'nin kabri, Mısır Mevlevîhânesi kabristanında bulunmaktadır (Özdemir, 2016: 13).

Tezkirelerde Şifâyî'nin üç dilde (elsine-yi selâse) şiir söyleme gücüne sahip olduğunun bildirilmesi ve nitelikleri hakkında da şair, âlim ve fâzıl sıfatlarının sayılması sadece bir şârihle değil aynı zamanda bir şairle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Nitekim Esrar Dede'nin onun bir şair olduğunu belirtmesi ve şiirlerinde Şifâyî mahlası kullandığını kaydetmesi bu açıdan önemlidir. Esrar Dede'nin şairin aynı mahlası Farsça şiirlerinde de kullandığını söylemesi, onun Türkçe şiirleri yanında edebî ortamın dikkatini çekecek ölçü ve düzeyde Farsça şiirleri olduğunu da bildirmektedir (Cengiz, 2021: 28).

Devrin tezkire yazarlarının Şifâyî'yi bir şair saymalarından hareketle onun asgari bir divançe ölçüğünde şiir sahibi olmasını bekleyebiliriz. Ancak Şifâyî'den bize sadece birkaç şiir örneğinin kalması bir nedene dayanmalıdır. Şârih, tarikata intisap ettikten sonra hayat tarzını değiştirirken bundan öce yazdığı şiirleri, yeni hayat tarzının zevkiyle örtüşmediği için ortadan kaldırmış olmalıdır. Elde şimdilik Şifâyî'nin kaleminden çıkmış herhangi bir manzum eser yoktur. Ancak tezkirelerde Şifâyî'ye nispet edilen şiir örnekleri onun söyleyişte ustalaşmış bir şair olduğunu göstermektedir (Cengiz, 2021: 28).

1.2. Eserleri

1.2.1. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl

Şifâyî'nin bu eseri, Şeyh Yahyâ Fettâhî-yi Nişâbüri'nin Şebistân-ı Hayâl adlı Farsça eserinin Türkçeye çevirisi ve şerhidir. Şârih, kendisinden önce bu eserin Sürûrî tarafından şerh edildiğini ancak bu şerhin yersiz uzatma ve kısaltmalarla zedelenecek şerhinin yapılmamış gibi olduğunu belirtir (Bilgiç, 2019: 70).

Şifâyî eserin dibacesinde belirttiğine göre, önce Sürûrî'nin şerhini düzeltmeyi düşünür. Tam bu düşünceyken rüyasında Fettâhî'yi görür. Fettâhî, ondan eserini şerh etmesini ister. Şifâyî bu rüya üzerine muamma konusunda yeterli bilgisi olmadığı hâlde nazari bilgi eksikliklerini tamamlayarak anılan eseri şerh eder. Öyle ki şerhinde güçlüğü düşüğü bazı yerleri Fettâhî'nin rûhâniyetinden yardım alarak tamamladığını bildirir.

Şifâyî Şerh-i Şebistân-ı Hayâl şerhine 5 Şubat 1660 Perşembe günü başlamış ve 4 Mayıs 1660 Cuma günü tamamlamıştır (Özdemir, 2016: 18). Eserle ilgili Gökhan Bilgiç tarafından doktora tezi yapılmıştır.²¹⁵

1.2.2. Hediye-tü'l-Fukarâ

Şarih'in bu eseri, Farsça olarak yazılmış iki Esmâ-yı Hüsna şerhinin Türkçe çevirisidir. Eserde belirttiğine göre Şifâyî bu tercüme-yi, 1660/1661 yılında hac farızasını yerine getirdikten sonra tekrar deniz yoluyla Mısır'a dönerken oluşturmuştur (Cengiz, 2021: 31). Eserin mukaddimesinde bu iki Esmâ-yı Hüsna şerhini, mürit ve öğrencilerinin yararlanması için Hediye-tü'l-Fukara adıyla Türkçeye çevirdiğini bildirir. Şifâyî, 1660/1661 yılında başlayıp 1661/1662 yılında tamamladığı eserine ebcedle "el-hitâm" ibaresini tarih düşürmüş ve bu ifadenin altına lafzî tarihi rakamla da yazmıştır (Özdemir, 2016: 18).

1.2.3. Hediye-yi Rahmet

Şifâyî'nin Özdemir tarafından tanıtılan eserlerden biri de Hediye-yi Rahmet adını taşır. Eserin istinsah tarihi olarak 1076 (1665) yılı gösterilir (Özdemir, 2016: 18-19).

1.2.4. Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar

Şifâyî Muhammed Dede'nin Mesnevî şerhi, tek nüsha içinde iki cilt olup 390 varaktır. Süleymaniye Kütüphanesi, Darü'l-Mesnevî kısmında 209 numarada kayıtlıdır. Bu nüshada iki cilt birlikte yer alır ve 390 varaklık bir hacim teşkil eder. Bu yazma nüshanın ilk 238 varaklık kısmı eserin birinci cildini, 239b'den itibaren olan kısım ise ikinci cildini teşkil eder. Bu kısmı "390a" varağına kadar boş sayfa ve zahriye takip etmektedir. Zahriyede hiçbir kayıt yoktur.

Satır Sayısı: 24-34 (Metinde varaklarda bulunan satır sayısında bir tutarsızlık söz konusudur.). **Ebatlar (dış-iç):** 210x150-170x105. **Yazı:** Ta'lik. **Müstensih:**

²¹⁵ Bilgiç, G. (2019). Derviş Muhammed Şifâyî, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dervîş Mustafa İspartavî. **İstinsah Tarihi:** 8 Şaban 1083 (29 Kasım 1672). **Telif Tarihi:** 8 Şaban 1083 (29 Kasım 1672). **Serlevha:** Şerh-i Mesnevî-yi Şerîf cild-i ikinci vahy-i hak. Mesnevî beyitlerinin üstleri çizili olup konu başlıkları kızıl mürekkeple yazılıdır (Cengiz, 2021:56).

Eserin birinci cildini Mehmet Özdemir 2016'da yayımlamıştır.²¹⁶ İkinci cildini ise Ayşe Cengiz 2021 yılında doktora tezi olarak tamamlamıştır.²¹⁷

İsmail Güleç; Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri adlı kitabında, Abdülkadir Dağlar ise Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitledir Metin-Sözlük) isimli doktora tezinde, Şifâyî'nin bu şerhini Mesnevî'nin tümüne yapılmış olan şerhler içerisinde gösterirler.

Mehmet Özdemir, Türkiye kütüphanelerinde yaptığı araştırmalar neticesinde Şifâyî'ye ait iki cildin bir arada olduğu, tek Mesnevî şerhine rastladığını kaydederek Şifâyî namına kayıtlı başka herhangi bir Mesnevî Şerhi görmediğini belirtir. Bulunmasını muhtemel gördüğü diğer kayıp ciltler için şöyle bir öngöründe bulunur: “Şârih mukaddimedede Mesnevî'yi muhtasar bir şekilde şerh ettiğini bildirmiştir ki buna göre eserin üç, dört, beş ve altıncı ciltlerinin de var olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.” (Özdemir, 2016: 19). Özdemir haklı olarak Şifâyî'nin 1661 yılında Mısır Mevlevihânesi şeyhliğine atanmasından, ölüm yılı olan 1673 yılına kadar bu mevlevihânedede şeyhlik yaptığını göz önünde bulundurarak on iki yıllık sürenin kısaltılmış bir şerh için; tüm ciltleri şerh etmeye yeteceğini düşünmüş olmalıdır.

Ne var ki ilk iki cildin bir arada bulunduğu tek nüsha dışında olması gereken diğer ciltlerin şimdiye değin ortaya çıkmayışı bizi, şârihin diğer ciltleri şerh etmeye vakit bulamadığı ya da bir şekilde tamamlayamadığı yargısına götürmektedir. Şifâyî'nin Şerh-i Mesnevî'si araştırmacıların sandığı gibi gerçekten altı cilt midir yoksa eldeki iki ciltlik tek nüshadan mı ibarettir, sorusunun tatminkâr bir cevabı yoktur.

Bizim Şerh-i Mesnevî'nin dibacesini esas alan okumalardan vardığımız netice, söz konusu şerhin sadece iki cilt hâlinde kaldığını göstermektedir. Bizi bu yargıya götüren bilgi, ilk iki cildin başlama ve bitiş tarihleriyle Şifâyî'nin

²¹⁶ Özdemir, M. (2016). Dervîş Muhammed Şifâyî Mesnevî Şerhi, Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

²¹⁷ Cengiz, A. (2021). Dervîş Muhammed Şifâyî, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar, Cilt 2 (İnceleme-Metin-Sözlük), Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

biyografisinden çıkardığımız sonuçtur. Şimdi bu hükmümüzü, andığımız belgeleri irdeleyerek açıklığa kavuşturalım:

Şerh-i Mesnevî'nin birinci cildinin ön sözünde, ilk cildin hangi tarihte kaleme alınıp hangi tarihte bitirildiği bilgisinin yanında ne zaman ve kimin tarafından temize çekildiğine ilişkin şârihin kendi verdiği bilgiler vardır:

“ve ba ‘de bu ‘abd-i fakîr dervîş Şeyh Muhammed Şifâyî el-Mevleviye tarih-i hicretten bin yetmiş üç senesinde Mısır Mevlevihânesinde Mesnevî-yi Şerîf nakli sipariş buyrulup... Fakîr kürsîde naklidecek mikdâr ihtisâr üzere dersbeders bir şerh tesvîd itdüm bin seksen tarihi zilka’desinde yâr-ı İlâhî Dervîş Mustafâ el-Ispartavî müsveddeyi görüp tebyîzine râğîb olmağın tebyîze şürû olındukda” (Özdemir, 2016: 79).

Burada yer alan bilgilere göre Şifâyî Mesnevî şerhine 1073 (1662-1663) yılında yani Mısır Mevlevihânesi’ndeki ikinci yılında, dervişlere Mesnevî-yi Şerîf’i anlatması istendiği zaman başlamış ve 1080 yılı Zilkâde’sinde (1670 Mart-Nisan) bitirmiştir. İlk cilt şerhinin ikmal olması üzerine dergâhtaki müritlerinden Dervîş Mustafa Hamîdî, şeyhinin müsveddesini temize çekmek istemiş ve bu isteğin şeyh tarafından onaylanması üzerine mezkûr dervîş, ilk cildin müsveddeden temize çekilme işlemini 1081 (1670/1671) senesinde bitirmiştir (Cengiz, 2021: 32-33).

Eserin kısaltılmış bir şerh olmasına rağmen birinci cilt şerhinin yedi yıl sürmesi düşündürücüdür. Bu kadar uzun bir sürenin başka bir açıklaması olmalıdır. Bize göre bu durum ilk cilt şerhinin ders notları biçiminde düzenlenip belli bir ders programına göre naklinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu kadar uzun bir süre hem şârihi hem de dervişlerini memnun etmemiş olmalı ki ilk cildin tamamlanmasından sonra Dervîş Mustafa Hamîdî derhal o cildin ham hâlini temize çekmekle meşgulken Şifâyî de eşzamanlı olarak diğer cilt veya ciltleri Dervîş Gulâmî adlı müridine yazdırmaya başlamıştır. İkinci cildin ön sözünde bu konuya dair Farsça ile kaleme alınmış şöyle bir kayıt vardır:

“Dervîş Muhammed Şifâyî-yi Mevlevî ki çün ezterceme-yi cild-i evvel-i Mesnevî-yi Şerîf beTürkî fârig geştem beterceme-yi cild-i devvumîn agâzidem derrûz-i çehârşenbe bîst ü sevvüm-ı mâh-ı rebî’ü’l-evvel sâl-i hezâr heştâd-ı hicret tâ fâyideyiş beyârân-ı Rûm mahrûm-ı ezzebân-ı Fûrs mîresed” (Cengiz, 2021: 64).

Bu kayıttan anlaşılıyor ki yukarıda söylediğimiz gibi Şifâyî ikinci cildin şerhinde usul değiştirerek ders takririnden yazdırma yöntemine geçerek şerhin tamamlanma sürecini hızlandırır. Bu yeni yönteme göre ikinci cilt şerhine 23 Rebülevvel 1080 (21 Ağustos 1669) Çarşamba günü başlanmış olduğunu

görüyoruz. İkinci cildin tetimme kısmında, şerhin tamamlanma tarihine ilişkin şu Farsça kayıt vardır:

“Tamâm şüüd ezdest-i Dervîş-i Gulâmî-yi Mevlevî derrûz-ı penşenbe hejdüm mâh-ı şa’bânü’l-gurre sâl-i hezâr sene 1083. Tahrîr Mevlevîhâne-yi Mısır du’âgûy Dervîş Mustafâ-yı Hamîdî” (Cengiz, 2021: 721).

Bu kayıt uyarınca ikinci cilt şerhinin 8 Şaban 1083 (29 Kasım 1672) Perşembe günü Dervîş Gulâmî tarafından tamamlandığı bilgisi, dergâh duâhanı Dervîş Mustafa Hamîdî tarafından not düşülmüştür.

İkinci cildin tamamlanış tarihi 29 Kasım 1672 Perşembe günüdür. Bu tarih ile Şifâî’nin ölüm tarihi arasında fazla bir zaman yoktur. Şârihin ölüm tarihi olarak Esrar Dede, Ali Enver, İsmail Belîğ ve Nail Tuman’da 1672 yılı, Mehmed Süreyya’da ise Ocak-Şubat 1673 yılı zikredilir. Bu bilgilerden hareketle Şifâî’nin ikinci cildin şerhinin temize çekildiği 29 Kasım 1672 tarihinde berhayat olduğu anlaşılmaktadır. Şu hâlde şârihin ölüm tarihi olarak Sicil’de belirtilen Ocak/Şubat 1673 tarihini esas almak daha uygundur. Bu tarih bize ikinci cilt şerhinin tamamlanış tarihiyle Şifâî’nin ölüm tarihi arasında takriben iki buçuk aylık bir zaman dilimi bulunduğunu gösteriyor. Bu iki buçuk aylık zaman dilimine bakılarak Şifâî’nin Mesnevî’nin diğer ciltlerini neden şerh etmediği yahut edemediği sorunun cevabını rahatlıkla vermek mümkündür: Çünkü ömrü vefa etmemiştir.

Şifâî, Mesnevî şerhinin dibacesinde şerh usulünü, Sürûrî ve Ankaravî gibi sözü fazla uzatmadan, çeviriden biraz geniş bir ifade etme yöntemine dayandırdığını belirtir. Onun bu şerhi yazmaktaki maksadı, Farsça bilmeyen dervişlerin Mesnevî’deki ruhani anlamlardan yararlanmasıdır. Şârih az da olsa bazı beyitlerin manalarını daha iyi açıklamak için, beytin yorumunu ayet ve hadisler yardımıyla genişleterek şerhi uzatır. Ne var ki buna benzer durumlar çok fazla yer tutmadığı için okuyucu açısından sorun teşkil etmez. Şifâî’nin asıl yöntemi, sözü kısa tutarak geniş bir çeviriyi tercih etmesi ve beyitlerdeki mecazî anlamların karşılıklarını birkaç ibare ile vermesidir. Bu amaç doğrultusunda şârih, şerhi kısa tutup yeri geldiğinde de lüzumlu izahlardan kaçınmaz (Özdemir, 2016: 20).

2. Metin Şerhi Metodu

2.1. Şârihin Maksadı

Şifâî, şerhi yazma amacını eserin ilk cildinin ön sözünde Sürûrî ve Ankaravî’nin ek hikâye ve gereğinden fazla ayet ve hadis kullanımıyla şerhi

uzattıklarını belirtir “Bu kadar uzun anlatmanın dinleyicileri sıkacağını düşündüğü için de Mesnevî’yi daha kısa bir şekilde şerh etmekte gerektiğine karar verir.” (Özdemir, 2016: 19). Şifâyî ikinci cildin kısa mukaddimesinde ise eserini *şerh* yerine *tercüme* olarak isimlendirir. Bu isimlendirmedeki maksadını ise Anadolu topraklarında Farsça bilmeyen dostların yararlanması olarak açıklar. Bu kısaltmanın altında yatan bir başka nedense ders notları hâlindeki müsveddelerin biran önce gözden geçirilerek temize çekilme gayesi olmalıdır. Zira şârih, ilk ciltte izlenen yöntemin ona yedi yıl gibi bir zamana mâl olduğunun bilincindedir.

2.2. Dîbâce Şerhi

Dîbâcede Mesnevî’nin mensur mukaddimesi bir istisna hariç çeviri şeklinde verilir:

Pürsîde yekî ‘âşıkî çîst güftem ki çü men şûy bedânî bir kimse sordı ki ‘âşıklık nedür didüm ki benüm gibi olduğunda bilürsin (Cengiz, 2021: 57). Yuhibbuhum temâmet ve yuhibbu nekudâmet yuhibbuhum tamâmdur Allâha isnâd olunmuş şfat-ı Hak olup tamâm oldu “ve yühîbbûnehû” kandanur Hakkun mahabbetinün ‘aksidür ki kulda zuhûr ider pes mahabbet-i Hak mukaddemdür mahabbet-i bende müteahhirdür (Cengiz, 2021: 57).

2.3. İcmâlî Şerh

Şifâyî şerhinin ana usulü; sözü gereğinden fazla uzatmaktan kaçınıp onun yerine ifadeyi çok açık bir şekilde anlaşılır hâle getirmek ve anlamı, şerh edilen beyitten çok fazla uzağa düşürmeden toparlama usulü olan icmâlî şerhtir. Şifâyî’nin bu yöntemi seçmesinin sebebi, Farsça bilmeyen müritler ve Mesnevî’ye ilgi duyan kesimlerdir.

Her ki gerdend ez’ilâc u ezdevâ

Geşt renc efzûn u hâcet nârevâ

Her ne itdilerse ‘ilâcdan ve devâdan maraz artuk oldu ve hâcet bitmedi Hak Te’âlâ ‘ilâclarında te’sîr halk itmemele ‘aczlerin izhâr itdi (Özdemir, 2016: 96).

Derharâbât âmedî ey şeyh-i ecel

Cümle meyhâ ez kudûmet şüd ‘asel

Didiler ki ey ulu şeyh meyhâneye geldün cümle şarâblar kudûmünden bal oldu (Cengiz, 2021: 656).

2.4. Başlıkların Tercüme ve Şerhi

Şifâyî, Mesnevî’de geçen hikâye başlıklarını Mesnevî’de olduğu gibi Farsça olarak vermiş ve ardından da başlığın Türkçe çevirisini yapmıştır. Bazı başlıkların az da olsa şerh tipinde çevrildiği de görülür:

Hikâyet-i ân merd-i bakkâl u tûtî ve revgan rihten-i tûtî derdukkân-ı bakkâl

Ol bakkâl kişi ve tûtî hikâyetidür ve bakkâl dükkânında tûtî yağ dökdüğü hikâyetidür (Özdemir, 2016: 130).

Helvâ hariden-i Şeyh Ahmed-i Hudriveyh cihet-i garîmân beilhâm-ı Hakk

Şeyh Ahmed-i Hudriveyh ilhâm-ı Hakkla borclular için helvâ satun almasıdır (Cengiz, 2021: 134).

3. Kelime Anlamı ve Murat Edilen Anlam

Şifâyî, eserinde kelimelerin eş anlamlarını vererek bu anlamların mecazî ve metaforik olanlarını da “murâd budur ve ya’ni” ibareleriyle izah etme yoluna gitmiştir:

*Câme: Câmeden **murâd** îmandur* (Özdemir, 2016: 215).

*Levh: Levhden **murâd** sîne-yi ‘âşıkdur* (Cengiz, 2021: 384).

*Perî: Perî **ya’ni** zâhiri görünmeyen mahlûkât* (Cengiz, 2021: 641).

4. Soru-Cevap

Şifâyî’nin kimileyin Mesnevî metnindeki anlaşılması güç yerlerin daha iyi anlaşılması için soru cevap yöntemini kullandığı da görülür:

*Gör eger cânun kılıcı ağacdan ise yüri bir gayrısın iste ve eger elmâs olur ise ilerü gel safâ eyle cân kılıcı nirede bulunur **su’âline cevâbdur** ki* (Özdemir, 2016: 201).

*Dirsın ki bana nasîb ü kısmet bu imiş elmukadderü kâyin sana **cevâb** budur ki pes niçün o devlet elünde idi pes ma’lûm oldu ki ‘abdün irâde-yi cüz’iyyesinün medhali vardır* (Cengiz, 2021: 552).

5. Şerhin Kaynakları

Şârih, icmâlî usule göre şerh yaptığı için umumiyetle faydalandığı kaynaklardan aldığı kısımların sözcük ve ibare düzeyinde olmasından dolayı kaynak adlarını doğrudan zikretmez. Ancak nadiren de olsa kimi yerlerde “ba’zılar” şeklinde kullandığı kaynağa atıf yapar:

... **ba’zılar** sâhibü’l-fi’lü’l-hasen yâ sâhibü’l-hulkı’l-hasen yâ sâhibü’l-’akli’l-hasen dimekdür dimişler ba’zılar murâd kendülerdür Hüsâmeddîn Efendinün nâmu Hasendür Hazret-i Pîr anlarun ma’nevî babalarıdur anınçün kendülere Ebu’l-Hasen itlâk itmişlerdür (Cengiz, 2021: 77).

“Ol tabîbün elini alnını öpmek tutdı **ya’nî** kucaklayup elin alnın öpmege şürû’ itdi seferden gelen kimsenün alnın öpmek sünnetdür nitekim Mesâbih-i Şerîf’de rivâyet olunmuşdur...” (Özdemir, 2016: 105).

Şifâyî’nin şerhini yaptığı metinden yola çıkarak peygamber kıssaları ve evliya menkıbelerinden istifade ettiği de görülür. Özellikle peygamber kıssalarından yararlanmada Taberî, İbn’ül-Esîr ve İbn Kesîr gibi ilk dönem tarih ve tefsir kaynaklarını kullandığını sanıyoruz. Evliyâ menkıbeleri hususunda ise Attâr’ın Tezkiretü’l-Evliyâ’sını kullanmış olmalıdır. Bu babta Şifâyî’nin tefsîrlerden İbn Abbâs, Zemahşerî ve Kâdı Beydâvî gibi eserleri kullandığını ek olarak da Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd gibi hadis külliyatlarını el altında tuttuğunu söylemek mümkündür.

5.1. Hazreti Alî-Makâlât

Hazret-i ‘Alî “mâ kul’itü bâbi Hayber bikuvveti cismâniyye innemâ kul’iti bikuvveti Rahmâniyye” buyurmuşdur (Cengiz, 2021: 271).

5.2. Ömer bin Elfâriz-Dîvân

Ömer bin Elfâriz hazretlerinin

Şürîbnâ alâzikri’l-habîbi müdâmeten

Sükirnâ bihâ minkabli en yuhleka’l-kerm buyurdularıdur

“Sevgiliyi devamlı zikretmeyle içirildik. Üzüm ağacı yaratılmadan önce onunla sarhoş edildik” (Cengiz, 2021: 99).

5.3. Mevlâna-Dîvân-ı Kebîr

Şifâyî, Mesnevî haricinde Mevlâna'nın Dîvân-ı Kebîr'ini de kaynak olarak kullanmıştır.

Dîvân-ı Şeriflerinde bir gazelün mısraıdır dimiş velâkin Hazret-i Pîre mestlikden nâşî şath isnâdı sû-yi edebden hâlî degüldür zîrâ Hazret-i Pîr mestlikde de min'indallâh şathiyyâtdan mahfûzdur o lafz mısra-ı gazel olmak delîl olamaz zîrâ iktibâs olmak muhtemeldür tedebbür (Cengiz, 2021: 77).

5.4. Sürûrî, Şerh-i Mesnevî

Şifâyî, Mesnevî şerhinin mukaddimesinde Sürûrî'nin eserinden yararlandığını bir tenkit vesilesiyle belirtir. Bu tenkitten Sürûrî'nin uzun hikâyelerle şerhi uzatmasını doğru bulmadığını ifade eder:

Sürûrî Efendi hikâyât-ı şavile îrâdı ile tatvîl itmiş (Özdemir, 2016: 79).

5.5. Ankaravî, Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif)

Şifâyî, dibacede Ankaravî'den yararlanmasını da yine bir eleştiri nedeniyle zikreder. Şârih, Ankaravî'nin hadis ve ayetleri gereğinden fazla kullandığını belirtir:

İsmâîl Efendi âyât-ı nikâtî ve ehâdis-i ahvâl-i benânî ile tatvîl itmiş (Özdemir, 2016: 79).

5.6. Sülemî, Tabakât

Şifâyî, Sülemî'den ve eserinden bahsetmez. Ancak alıntının kaynağına gidildiğinde bunun Sülemî'nin Tabakât'ından aldığı anlaşılır:

“cezbeti mincezebâtü'r-Rahman tuvâzî ameli's-sakaleyn”

Allah Teâlâ'nın cezbelelerinden bir cezbe-i Rahman bütün insanların ve cinnilerin ibadetine bedeldir.” (Cengiz, 2021: 74).

6. Arkaik Türkçe Kelimeler

Şifâyi'nin metni 17. asra mensup bir metin olmakla birlikte eserde dönemin şerh dilinin dışından gelen bazı eski ve halk diline ait Türkçe kelimeler vardır. Bu kelimelerin metinde yer almasının eski şerhlerden tevarüs edildiğini sanıyoruz:

Üründülenmek (Seçilmek): *Girü üründülenmiş pâdşâh şekl ve sûreti bir gizlü fikr mahkûmudur* (Cengiz, 2021: 245).

Üründülmek (Seçmek): *Hak te'âlâ enbiyâyı kâged ile gönderdi yanî kitâb ile tâ ki bu insân dânelerin tabaka âlem üzere üründüldi* (Cengiz, 2021: 117).

Segirtmek (Koşmak, koşturmak, akın etmek): *Şu nâpâke didi ki bana segirt nâpâk şudan utanurum didi* (Cengiz, 2021: 431).

Bolay ki (Belki, ola ki): *Bolay ki begler güzel dîn yâri olalar ki bunlar Arab ve Habeş ulularıdır* (Cengiz, 2021: 426).

Savılmak (Uzaklaştırılmak, giderilmek, atılmak, uzaklaşmak, bir yana kaçmak): *Kazâya râzî olan kimse kahr-ı Hudâdan savılmadı* (Cengiz, 2021: 612).

Çöngel (Yaşlanmak, zayıflamak, kuvvetten düşmek): *Bir şehridük bir dîvar kaldı yanî kocadık çöngeldik* (Cengiz, 2021: 500).

7. Ayet ve Hadis Kullanımı

Metinde ayetler iktibas edilirken genellikle “fehvâsınca, mefhûmunca, mazmûnınca, muktezâsınca” biçiminde kalıplar kullanılır, ardından da ayetin bir kısmının veya tamamının meali verilir:

“Yübeddelullâhu seyyi'âtihim hasenât” fehvâsınca seyyi'âtım cümle fâ'ât ve hasenât oldı şükr hezl fânî ve mahvoldı ve cidd-i isbât oldı şükr (Cengiz, 2021: 583).

Şifâyi ayetlerin kullanımında metnin ve durumun gereğine uygun olarak “ayetleri hasebince”, “sırrı âşikâr olur”, “Kur'ân'da buyurur ki” ibarelerinden sonra ayet alıntısına geçer. Bazen metindeki Farsça meali Türkçeye aktarıp ardından ayetin özgün metnini verir. Kimileyin de hiçbir bağlayıcı ibare kullanmadan doğrudan ayetlerden alıntı yapar:

“Ve in minümmetin” nazmını hâtırına getir tâ ilâyla degin ve dahı “Halâ fihâ nezir” (Cengiz, 2021: 703).

Metinde bazen ayetlerin kısaltıldığı, imlâsınının yanlış yazıldığı ve birkaç sûredeki ayetin aynı iktibas içinde verildiği görülür:

“İnne’z-zanne lâyugnî [minelHakki] şey’en mefhûmunca ‘ilme’l-yakîn ve hakka’l-yakîn ve ‘ayne’l-yakîn merâtibine vâsıl olmadı (Özdemir, 2016: 87).

Hadisler alıntılanırken “hadîsdedir ki, hadîs-i kudîsîdür ki, lafz-ı hadîs” kalıplarıyla zikredilir; ardından da hadisin kimileyin kısmi, kimileyin de tam meali verilir:

*Hazret-i Peygamber ‘aleyhisselâm su’âl itdüklerinde buyurdılar ki eger Yehûd ölüm istemegi agzından bile söyleyelderdi dünyâda bir Yahûdî kalmaz idi cümlesi ölürlerdî **lafz-ı hadîs** lev temennevu’l-mevte lagussu kulle insânin barîkatin femâte mekânehu ve lemyubik ‘alâvechi’l-arzi yehûdî (Özdemir, 2016: 645).*

Hadis, Mesnevî beyitleri içinde geldiğinde şârih; asıl metni vermek yerine çevirisiyle yetinir. Bazen iki hadisi peş peşe zikreder. Bazı durumlarda hadislerin “hadîs-i sahihü’l-isnâd” ifadesiyle metne bağlandığı vakidir. Şârih bazen de “hadîs-i nebevîde, hadîs-i şerîfi mücebince, hadîs-i kudîsî, hadîs-i nebevîde vâriddür ki, hadîsle sâbitdür, hadîs-i şerîfi muktezâsınca gibi kalıplarla hadislerle şerh arasında ilişki kurar:

*Sûfîler taksîr idiler ya’ni kusûrları var idi ve fakîr idiler fakr helâk ider küfrî şâmil olmağa karîb oldı nitekim **hadîs-i nebevîde** “kâde’l-fakren yekûn küfrâ” vârid olmuştur (Cengiz, 2021: 158).*

Sonuç

Şifâyî Muhammed Dede’nin eserin dibacesindeki tezi ile ortaya koyduğu eserin bir çelişki taşımadığı görülür. Şârih; seleflerinin sözü gereğinden fazla uzatarak okuyucuyu bir malumat denizinde boğmasından hoşnut olmayarak Farsça bilmeyen Türklerin anlayabileceği nitelikte sade, kısa ve özlü bir şerh yazmayı hedeflemiş ve sonuçta bu hedefine başarı ile ulaşmıştır. Şârih bu yalınlık ve sadelikten hareket ederek eserine, ikinci cildin kısa mukaddimesinde tercüme demekten dahi çekinmemiştir.

Şifayî, bir mesnevîhân olarak Mısır Mevlevîhânesi’nde deneyimlediği Mesnevî’nin kısa yorum usulünü, derslerinde kullandığı Şem’î ve Ankaravî şerhlerindeki uzun ve dağınık malumatın mürit ve talipler üzerindeki bezdirici etkisini gördükten sonra uygulamaya karar vermiştir. Bu gözlem neticesinde herkesin rahat anlayıp yararlanabileceği bir eser ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Avşar, Z. (2017). *Mesnevî I. Cilt. Kayseri: İncir Yayıncılık.*
- Bilgiç, G. (2019). *Dervîş Muhammed Şifâyî, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Cengiz, A. (2021). *Dervîş Muhammed Şifâyî, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar, Cilt 2 (İnceleme-Metin-Sözlük), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.*
- Dağlar, A. (2009). *Şem'îŞem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli MetinSözlük), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.*
- Dervîş Muhammed Şifâyî. *Eş-şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar. C. 1. Süleymaniye Kütüphanesi. Darü'l-Mesnevî No. 209.*
- Dervîş Muhammed Şifâyî. *Eş-şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar. C. 2, Süleymaniye Kütüphanesi. Darü'l-Mesnevî No. 209.*
- Dervîş Muhammed Şifâyî. *Hediyetü'l-Fukarâ. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu. Arşiv Numarası. 06MilYz A6026/1.*
- Dervîş Muhammed Şifâyî. *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl. Süleymaniye Kütüphanesi. Serez No. 2656.*
- Fürüzanfer, B. (1963). *MevlânaCelâleddin. (çev. F. N. Uzluk). İstanbul: MEB Yayınları.*
- Genç, İ. (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yıMevleviye. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.*
- Gölpınarlı, A. (1985). *Mevlâna Celâleddin. İstanbul: İnkılap Yayınevi.*
- Gölpınarlı, A. (1990). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi (6. baskı). C. 1-3. İstanbul: İnkılap Kitabevi.*
- Güleç, İ. (2003). "Türk Edebiyatında Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri". *Journal of TurkishStudies Türlük Bilgisi Araştırmaları, S. 27/2, s. 161-176.*
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri (1. baskı). İstanbul: Pan Yayıncılık.*

- Koçoğlu, T. (2009). Şem'iŐem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli MetinSözlük), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Özdemir, M. (2016). Dervîş Muhammed Şifâyî Mesnevî Şerhi, EŞ-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Özdemir, M. (2016, Fall). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. TurkishStudies International PeriodicalFortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic, Volume 11/20, s. 461-502.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (1975). Şerh-i Mesnevî (2. basım). C. 1-14. İstanbul: Şâmil Yayınları.
- Zavotçu, G. (2017). Rızâ Tezkiresi, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Adnî Receb Dede ve Manzum Mesnevî Şerhi Nahl-i Tecellî*

Ahmet TOPAL**

Özet

Adnî Receb Dede 17. yüzyılın Mevlevî şairlerindedir. Şerh niteliğindeki eserlerinden hareketle onu dönemin şarihleri arasında da zikretmek gerekir. Adnî'nin şerh içerikli eserlerinden biri *Nahl-i Tecellî*'dir. *Nahl-i Tecellî*, *Mesnevî*'den seçilen beyitlerin beşer beyitle manzum olarak şerh edildiği mesnevi formunda bir eser niteliğindedir. Eserde, *Mesnevî*'de aşk kelimesinin yer aldığı beyitler şerh edilmiştir. Bu durum eserde konu bütünlüğünü de sağlamış, *Nahl-i Tecellî*, baştan sona aşk konulu bir kitap hüviyeti kazanmıştır.

Bu kitap bölümünde Adnî'nin hayatı hakkında kısa bilgiler verildikten sonra *Nahl-i Tecellî* çeşitli başlıklar altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adnî Receb Dede, Mesnevî Şerhi, Nahl-i Tecellî

Adnî Receb Dede and His Poetical Mathnawi Commentary named Nahl-i Tecellî

Abstract

Adnî Receb Dede is one of the Mevlevî poets of the 17th century. Based on his commentary works, he should also be mentioned among the commentators of the period. One of Adnî's works containing commentary is *Nahl-i Tecellî*. *Nahl-i Tecellî* is a work in the form of a mesnevi, in which the couplets selected from *Mesnevî* are annotated in verse with five couplets. In the work, couplets containing the word love in *Mesnevî* are annotated. This situation ensured the integrity of the subject in the work, and *Nahl-i Tecellî* gained the identity of a book about love from beginning to end.

In this book chapter, after giving brief information about Adnî's life, *Nahl-i Tecellî* is analyzed under various headings.

Keywords: Adnî Receb Dede, Commentary on Mathnavi, Nahl-i Tecellî

Giriş

Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinin Türk edebiyatı tercüme ve şerh geleneği içerisinde zamanla kendine özgü bir literatür oluşturduğu söylenebilir. Edebî bir eser olmakla birlikte Kuran'ın özü olarak değerlendirilen bu eser manevi bir tefsir

* Bu kitap bölümünde "Topal, A. (2006). *Adnî Receb Dede, Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi" künyeli çalışmadan faydalanılmıştır.

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, tahmet@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8063-2005

kitabı olarak da kabul görmüştür. Eserin Farsça olması, eserin şöhretini kısıtlamamış, tercüme ve şerh faaliyetleriyle İslam kültür coğrafyasının en önemli ve etkili eserlerinden biri hâlini almıştır. *Mesnevî* üzerine yapılan mensur ve manzum tercüme ve şerhler eserin bütününe kapsadığı gibi kısmî de olabilmektedir. Şemî (öl. 1596'dan sonra), İsmail Ankaravî (öl. 1631), Murad-ı Buharî (öl. 1848), Ahmed Avni Konuk (öl. 1938), Tahirül Mevlevî (öl. 1951), Abdalbaki Gölpınarlı (öl. 1982) ve H. Hüseyin Top eserin tamamını şerh eden eden şarihlerdir. Kısmî şerhler, eserin dibacesine yapılan şerhler, ilk on sekiz beytine yapılan şerhler, bir veya birkaç beytine yapılan şerhler, müntahap beyitlere veya bölümlere yapılan şerhler, seçme beyitlere beş beyit ilavesiyle yapılan şerhler şeklinde görülmektedir. İlmî Dede (öl. 1611-1612), Abdulmecid-i Sivasî (ö. 1639) ve Şeyh Galib'in (öl. 1799), Yusuf-ı Sineçak'ın (ö. 1546) *Cezire-i Mesnevî*'sine yazdığı şerhler; Ağazade Mehmed Dede (ö. 1653) ve Bağdatlı Asım'ın (ö. 1888'den sonra) ilk on sekiz beyit şerhleri; Cevrî (öl. 1654) ve Adnî Receb Dede'nin, seçme beyitlere beş beyit ilavesiyle yapılan şerhleri kısmî yapılan şerhlerden bazılarıdır (*Mesnevî* tercüme ve şerhleri için bk. Demirel, 2007; Güleç, 2008). Bu şarihlerden Adnî Receb Dede'nin hayatı ve söz konusu şerhi hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

1. Adnî Receb Dede

Adnî'nin asıl adı Receb'dir. Siroz (Serez) doğumludur. Ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte "*evlâd-ı ulemâ zümresinden*" olduğu kayıtlıdır (Sakıb Mustafa Dede, 1283: 135; Genç, 2000: 350; Ali Enver, 1304: 215; Göre, 2009: 23; Topal, 2006: 1). Adnî, bir müddet şehirdeki Câmî-i Kebir'de imam ve hatiplik yapmış bu sırada "*berzah-ı hâil-i aşk-ı mecâza*" düşmüştür. Şairin bu perişan hâli Siroz Mevlevihanesi şeyhi Ramazan Dede'nin yanında anılınca bu hâlden kurtulması için Ramazan Dede onu Siroz Mevlevihanesine davet etmiştir (Sakıb Mustafa Dede, 1283: 135). Burada Şeyh Ramazan Dede'ye intisap eden Adnî Mevlevîlik külâhını giyip çileye girmiştir. Şeyhi vasfında methiye tarzında şiirler yazan şair aşağıdaki kıtayı da şeyhi için söylemiştir.

Cennetü'l-'Adnî ki gûyend âstân-ı pîr-i mâst
Sâye-i divâr-ı û sermâye-i takdîr-i mâst

Key tevân-ı bende âverden becâ şukreş demî
Cennetü'l-'Adnî ki cûyend ez bilâ tekbîr-i mâst

*'Adn cennetinin bizim pirimizin eşiği olduğunu söylerler
Onun duvarının gölgesi bizim takdîrimizin sermâyesidir*

Onun şükürünü kul bir an nasıl yerine getirebilir?

Bizi yüceltmeden ararlar Adn cennetini (Genç, 2000: 350; Göre, 2009: 22)

Şeyh Ramazan Dede bu kıtadan sonra, şaire Adnî mahlasının verilmesini uygun görmüş ve şair bundan sonra bu mahlası kullanmıştır (Sakıb Mustafa Dede, 1283: 136; Topal, 2006: 2).

Adnî şeyhinin ölümünün ardından, Ali Enver'in ifadeleriyle “*Ramazan Dede'den ahz-ı inâbet ve iktisâ-yı külâh-ı irâdet idüb kendileri nüfûs-ı kabileden olmak hasebiyle Ramazan Dede'nin vefâtında câ-nişini olmuştur*” (Ali Enver, 1304: 158). Şair bundan sonra ömrünün ortalarına doğru Konya'yı ziyaret etmiş, burada bir müddet Şems-i Tebrizî ve Mevlâna dergâhında *Mesnevî* tedrisinde bulunmuştur (Sakıb Mustafa Dede, 1283: 136; Topal, 2006: 2).

Adnî, Konya'ya gittiğinde hilafet makamının sahibi, Abdülhalim Çelebi'dir (öl. 1676). Abdülhalim Çelebi'nin hilâfet yılları Vaiz Vanî Mehmed'in ikbâl devrine denk gelmiştir. Bu dönemde fakıların aşırı taassuba dayalı düşünceleri tarikat ehli için bir felaket zincirinin başlangıcı olmuş, raks ve sema yasak edilmiştir. Vanî, Ankara (Üngürüs) çevresinde Kesteli civarında faaliyet gösterince zamanın sadrazamı Kara Mustafa Paşa (öl. 1685), Adnî'nin görüşlerine başvurmak üzere onu İstanbul'a davet etmiş, bu görüşme her bakımdan faydalı olmuş ve Vanî'nin zulmü Adnî'nin desteğiyle önlenmiştir (Göre, 2009: 24; Sakıb Mustafa Dede, 1283: 137).

Adnî İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Edirne'ye geçerek Edirne Hankâhı'na gitmiştir. Burada Neşatî'yle sohbet etme imkânı da bulan Adnî, daha sonra Gelibolu'ya giderek buranın şeyhi Ağazade Mehmed Dede'den feyz almıştır. Hankâh'ta irşat hizmetlerinde bulunmuş, daha sonra yerine Said Dede'yi bırakarak Abdülhalim Çelebi'nin görevlendirmesiyle bu dönemde yeniden inşa olunan Belgrad Mevlevihanesi meşihatına atanmış, bu görevde iken vefat etmiştir (Göre, 2009: 24).

Adnî'nin ölüm tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda iki farklı tarih belirtilmektedir. Ali Enver “*1100 tarihinde “kantara-ı hayatdan ‘ubûr ile cennet-i adne vâsıl olmuştur*” ifadesiyle ölüm tarihini H 1100-M 1688-1689 olarak göstermiştir (Ali Enver, 1304: 158). *Tuhfe-i Nâili* (M. Nail Tuman, 2001: 604) ve *Osmanlı Müellifleri*'nde (Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 131) de aynı tarih

verilmektedir. Buna karşılık Safayî tezkiresi (Safayî, 1970: 157), Esrar Dede tezkiresi (Genç, 2000: 351), *Vakayi'ül-Fuzalâ* (Şeyhi Mehmed Efendi, 2018: 1659) ve *Sicill-i Osmanî*'de (Mehmed Süreyya, 1996: 142) şairin ölüm tarihi H 1095-M 1683-1684 olarak belirtilmiştir (Topal, 2006: 3).

Adnî'nin ikisi Farsça olmak üzere 38 kaside, 1 terhib-i bend, 3'ü Farsça dört tahmis ve biri Farsça 313 gazelden oluşan mürettep bir divanı; Urfi-i Şirazî'nin *Tevhîd-i Bârî*, *Nat-ı Peygamberî* ve *Menkabet-i 'Alî* kasidelerinin mensur şerhini içeren *Şerh-i Kasâid-i 'Urî* ve pendname muhtevalı *Pend-i 'Adnî* (*Tasavvuf Manzumesi*) adındaki eserlerinin yanında, bu makalenin de konusunu teşkil eden, *Mesnevî*'nin şerhi mahiyetinde *Nahl-i Tecellî* adında bir eseri vardır (Göre, 2004: 60-78; Yücel, 1997: 57-98).

2. Nahl-i Tecellî

2.1. Eserin Nüshaları

Eserin çeşitli çalışmalara konu olan üç nüshası tespit edilmiştir. Adnî'nin bütün eserlerini konu edinen bir çalışma hazırlayan Zehra Göre, bu çalışmada eserin Mevlâna Müzesi, İhtisas Kütüphanesi Numara, 2094'da kayıtlı nüshasının transkripsiyonlu metnine yer vermiştir (Göre, 2004: 471-641). Ahmet Topal, eserin bu nüshasıyla birlikte Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Ağah Sırrı Levend Kitaplığı Numara 471'te kayıtlı başka bir nüshasını karşılaştırarak tenkitli bir metin hazırlamıştır (Topal, 2006). Son olarak eser üzerine bir çalışma daha kaleme alan Göre, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado Yazma Kitaplığı, Numara 19'da kayıtlı üçüncü bir nüshayı tespit etmiş ve bu üç nüsha üzerinden tenkitli bir metin çalışması hazırlamıştır (Göre, 2009).

2.2. Nazım Şekli

Nahl-i Tecellî, Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinden seçilen beyitlerin manzum şerhini içeren mesnevi formunda bir eser mahiyetindedir. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin başlangıcında klasik mesnevi tertibine uygun olarak tevhit (1-26. beyitler), naat (27-60. beyitler); sebab-i telif (61-91. beyitler) bölümleri yer almaktadır. Bundan sonra 19 beyitlik bir münacatın ardından asıl bölüme geçilir. Bu kısım Mevlâna'dan alınan beyitler de dâhil 2033 beyittir. Şair, *Mesnevî*'den seçtiği beyitlerin hangi ciltten olduğunu birer gazelle belirtmiştir (Göre, 2009: 53). *Mesnevî* ciltlerine methiye niteliğindeki bu gazeller eserde sırasıyla 387-391; 531-535; 927-931; 1671-1675. beyitleri arasında yer almaktadır (Topal, 2006: 12).

2.3. Eserin Adı

Adnî eserinin sebab-i telif bölümünde *Nahl-i Tecellî*'yi Konya'da *Mesnevî* tedrisiyle meşgul iken yazdığını dile getirir. Bu bölümde şair eserinin ilhamını Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndaki mucizesinden aldığını, bu nedenle eserini *Mesnevî*'nin Tûr'u olarak gördüğünü, Allah'ın Tûr Dağ'ında tecellisi gibi *Mesnevî*'nin de bu eserde tecelli ettiğini ifade eder:

Buldı bu nazm-ı Süreyyâ-iltibâs
Tavr-ı Tûr-ı Mesnevîden çün esâs

İsmi *Nahl-i Tecellî* eyledüm
Ehl-i didârı teselli eyledüm (Göre, 2009: 62)

2.4. Yazılış Sebebi ve Tertip Tarzı

Adnî, *Nahl-i Tecellî*'nin sebab-i telif bölümünde *Mesnevî*'yi derinlemesine okuyup manasını kavrariken aşk lafzının geçtiği beyitleri seçtiğini ve Mevlâna'nın himmetinden yardım alarak eseri yazdığını belirtir. Bu bilgilerden sonra eserinin içeriği ve tertip tarzı hakkında şu beyitlere yer verir:

Buldığım ebyâtı lafz-ı 'ışkile
Eyleyüp tevcîh-i im'ân sıdkile

Cümle ol ebyâtı hep ihrâc idem
'Âşıkâna turfe bir minhâc idem (Topal, 2006: 45)

...
'Aşk hakkında biraz söz söyledüm
Penc Türki beyt ile vâsf eyledüm

İddi'âmun gösterüb isbâtını
Huccet itdüm Mesnevî ebyâtını (Topal, 2006: 46)

Bu alıntıdaki son iki beyitte Adnî'nin aşk hakkındaki görüşlerini söyleyip bunlara *Mesnevî* beyitlerini tanık gösterdiğini ifade etmesi *Nahl-i Tecellî*'nin bir şerh olup olmadığı konusunda okuyucuyu tereddüte düşürecek nitelikte olsa da eserin bir şerh olarak kabul edildiğini söylemek gerekir. İsmail Güleç, *Mesnevî* şerhlerini incelediği çalışmasında *Nahl-i Tecellî* ile birlikte ele aldığı Şahidî'nin *Gülşen-i Tevhid* ve *Cevri*'nin *Hall-i Tahkikat* adlı eserlerini "Seçme Beyitlere Beş Beyit İlavesiyle Yapılan Şerhler" başlığı altında incelemiş ve bu eserlerin amacının

sadece anlaşılması zor beyitleri açıklamak olmadığını aynı zamanda Mevlevilik açısından önemli görülen hususlara dikkat çekmek olduğunu belirtmiştir: *Bu eserlere baktığımızda beşer beyitle şerh edilmelerinin yanı sıra başka ortak özellikler de görülür. Bunlardan kanaatimizce en önemli olan Mevlevî muhiplerine Mesnevî'yi öğretmek, özellikle Mevlevîlik için önemli olan hususlara dikkat çekmektir. Takdîr edileceği üzere Mesnevî'nin tamamını okumak oldukça uzun bir zaman alacağı gibi dikkatlerin birçok konuya çekilmesine de sebep olacağından belirli bir konuya dikkat çekmek ve bu konuda Mevlevî canlarını yetiştirmek için kaleme alınmış olmalarıdır* (Güleç, 2008: 235). Bilindiği gibi şerh, bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama, anlaşılması zor bir metni beyan, tefsir ve keşfetmek; niteliğini açıklamak, aydınlatmak (Ceylan, 2000: 19) olarak tanımlanır. Klasik şerh metodunda önce metnin o günün insanının rahatça anlayabileceği şekilde bir takdimi yapılır. Eğer metin Türkçe dışında bir dille yazılmışsa Türkçe tercümesi, daha sonra kelimelerin önce lügat anlamlarından başlamak üzere edebiyat içerisinde ifade ettiği anlam ve aldığı boyutun tespiti yer alır. Bunu takiben kelimenin metin içerisinde ifade ettiği fonksiyon ve diğer kelimelerle edebî sanatlar açısından meydana getirdiği bütünlük ortaya konur. En sonunda eserin arka planda bulunan manasının (mazmun) tayini ve böylece bir neticeye varılması yolu izlenir (Doğan, 1999: 422). *Nahl-i Tecellî*, haşiyelerine eserde geçen ayet ve hadislerle ilgili düşünülen notların dışında bu tanımın dışında kalan bir eser olarak görünebilir. Zira şair *Mesnevî*'den anlaşılması güç beyitleri değil içerisinde "aşk" kelimesi geçen beyitleri seçmiştir. Bu beyitler de açıklanmak amacıyla seçilen müşkül beyitler olmaktan ziyade şairin aşk hakkındaki düşüncelerini destekleyen birer tanık beyit olma özelliği göstermektedir. Şair önce, aşk üzerine beş beyitle kendi görüşlerine, ardından "*Diñle ol sultân-ı uşşâkuñ sözün*", "*Nutk-ı Monlâdan sarîhin dinle sen*", "*Böyle remz itmîş o zât-ı mu'temed*" gibi zaman zaman birbirinin tekrârı olan mısraları içeren beyitlerden sonra Mevlâna'nın beyitlerine yer vermiştir. Bu durumda eserde önce Adnî tarafından yazılan şerh beyitleri, ardından şerh edilen *Mesnevî* beyitleri ile karşı karşıya kalınmaktadır. Eserin tertip tarzını gösteren bir beyit şerhi şu şekildedir:

Çünkü hayret muktezâ-yı 'ışk ola
Mansıb-ı hüküm-i fenâ-yı 'ışk ola

Vasfın anuñ idemez fânî lisân
Şerhine kâdir degül hayrâniyân

‘İşkî şerh itmek hele mümkün degül
Kimse anuñ hikmetin mü’zin degül

‘İşkuñ olmaz gâyet ü endâzesi
‘Âlemîne münteşir âvâzesi

Sad kıyâmetde tamâm olmaz bu sır
‘Aczine vasfında Mevlâna mukır (Topal, 2006: 156)

شرح عشق از من بگویم بر دوام
صد قیامت بکدر دان ناتمام

Eğer ben aşkın şerhini yapсам, aşkı anlatmaya kalkışsam, ve buna devam etsem, yüz kıyamet kopar yine de söz tamamlanamaz (Tâhirü'l-Mevlevî, 1975, C.XV: 206).

Adnî, Münâcât bölümünde eserinin aşka dair olduğunu belirtirken
tartilinin de orijinal olduğu görüşünü dile getirir:

‘İşka dâyirdür bu te’lîfüm benüm
Bir bik(i)r tarz oldu tasnîfüm benüm (Topal, 2006: 48)

Adnî eserinde *Mesnevî*’den toplam 339 beyit seçmiştir. Bu beyitlerin 333’ünün ortak özelliği içerisinde “ışk” kelimesinin yer alıyor olmasıdır. Geriye kalan 6 beyitten 5’i *Mesnevî* ciltlerinin ilk beyitleri, diğer beyit ise Mevlâna’nın Senayi’den tazmin ettiği bir beyittir. Şair 96 beyitle en fazla *Mesnevî*’nin 5’inci cildinden seçim yapmıştır (Topal, 2006: 23).

2.5. Eserin Muhtevası: Aşk

Aşk kavramı Mevlâna’nın bütün eserlerinde işlediği başlıca konudur. Mevlâna’nın aşk hakkındaki düşünceleri akıl ve aşk mukayesesi, aşkın üstünlüğü ve değeri, fânilere duyulan aşkın geçersizliği, aşktan nasibi olmayanların zavallılığı olarak dört gruba ayrılabilir (Yeniterzi, 1997: 48-49). Adnî’nin şerh için seçtiği beyitlerin *Mesnevî*’deki aşk temalı beyitler olması *Nahl-i Tecelli*’de işlenen aşk temasının Mevlâna’nın görüşlerine paralel bir yorum olmasını sağlamıştır. Şair eserin başlangıcında Mevlâna’ya ait bir beyti şerh ederken aşkın hâllerinden bahsetmiş, bir aşk tanımı da yapmıştır: Aşk, “ateş-i kübrâ” ve “nâr-ı bî-pervâ” şeklinde nitelenen bir ateştir. Bu âteş bütün eşyayı ve insanoğlunu yakmaktadır.

Ona benzer ne bir elem ne de bir gam vardır. Âşıklar aşk yüzünden mutsuz bir şekilde feryat figan etmektedirler:

‘İşkdur ‘âşıkları nâ-şâd iden
‘İşkdan feryâd ider feryâd iden

‘İşka beñzer bir elem bir gam mı var
‘İşkdan bir yanmaduk âdem mi var

‘İşkdandur sîneler pür-dâğ-ı derd
‘İşkdandur eşk-i germ ü âh-ı serd

Âteş-i kübrâ ki dirler ‘ışkdur
Nâr-ı bî-pervâ ki dirler ‘ışkdur

Cümle eşyâya bu âteşdür düşen
Hazret-i Monlâdur anı remz iden (Topal, 2006: 49)

Adnî'nin aşk hakkındaki bu görüşleri Mevlâna'nın aşağıdaki beytinin şerhidir:

اتش عشقست کاندن نی فتاد
جوشش عشقست کاندن می فتاد

Neydeki âteş ile meydeki kabarış hep aşk eserdir (Tâhirü'l-Mevlevi, 1975, C.I: 62).

Nahl-i Tecellî'nin tümünde “ışk” kelimesi Mevlâna'nın beyitleri hariç 619 yerde geçer ve tümünde ilahî aşk olarak işlenir. Aşkın ilahî olduğunu sık sık dile getiren şair Mevlâna'ya ait beyitlere bağlı kalarak aşk-akıl, âşık-âkil, âşık-zahid mukayesesi yapar. Adnî, "*mestâne, ser-mest, serseri, ser-hôş, divâne*" gibi sıfatlarla andığı âşıkla berâber "*câm, bâde, mey, sağrak*" gibi kelimeleri İlahi aşkı ifade eden birer remiz olarak kullanır. Aşağıdaki beyitlerde aşk, *câm-ı tahûr, şarâb-ı safâ* olarak nitelenir ve talep edilmesi gereken meyın bu olduğu belirtilir. Söz konusu ilahî aşk şarabı olduğu için bu meyi sunan saki de Hak'tır:

‘İşkdan nûş eyleyen câm-ı tahûr
Cem' ide kendün meger yevm-i nûşûr

‘İşkdan nûş eyleyen câm-ı rahîk
Nefh-ı sûr ide meger anı müfik

Ol şarâb-ı sâfa Hak sâki imiş
Nûş idenler hakkıyla bâkî imiş

Kimde kim fâl-ı sa’âdet kur’asın
Buldıarsa sundılar bir cur’asın

Mey dilersen bâri ol meyden dile
Diñle Mevlâna ne dir gûş-ı dile (Topal, 2016: 59)

Bu beyitlerde şerh edilen Mevlâna beyti de konuya aynı şekilde yaklaşmıştır:

عشق ان زنده كزين كو باقيست
کز شراب جانفز ايد ساقيست

Cana can katan şarabın sakisi olan o bakinin aşkını seç.

Aşğın karşısında yer alan bir tip olarak zahid de Klasik Türk şiiri geleneğine uygun olarak burada da daima cenneti dileyen, sürekli cehennem korkusuyla hareket eden, aşktan anlamaz, kaba sofı bir tip olarak tarif edilerek eleştirilmiştir:

Yâr ider tersâ sanem mü’min samed
Zâhidân cennet diler ‘uşşâk ehad (Topal, 2006: 101)

Zühd-i zâhiden bihişt olmuş garaz
‘Abidân emniyesi hep müzd ü ‘ivaz (Topal, 2006: 116)

Çün cehennem âteşinden havf ider
Neyler ‘ışkı zâhid ‘ışk andan beter (Topal, 2006: 157)

2.6. Dili ve Üslubu

Nahl-i Tecellî’nin, yazıldığı yüzyıl dikkate alındığında, genel itibarıyla sade bir dille yazıldığı, eserin bölümlerine göre zaman zaman külfetli bir dilin de kullanıldığı söylenebilir. Eserin giriş bölümlerinde yer alan tevhit ve naat başlıklarının ilk beyitlerine şair Divan şairlerinin zaman içinde oluşturdukları

ortak üslup özelliğine bağlı kalarak, tarsi sanatını örneklendiren Arapça kelime ve tamlamalarla yazdığı ağdalı beyitlerle başlar:

Mübdî'ül-ervâha hamd-i bi-'aded

Mûcid'ül-eşbâha şükr-i lâ-yu'ad (Topal, 2006: 40)

...

Yâ habîb'el-Hakk-ı nûr'ul maşrıkeyn

Yâ nebiyyallâhi şems'ül hafıkayn (Topal, 2006: 42)

Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların, iktibasların yoğun olduğu bu bölümlerde bile “*Görmeyen mevlâsını görsün seni*“, “*İşka teslim it özüñ geç kendüden*” gibi daha sade bir dilin kullanıldığı mısralara rastlamak da mümkündür. Eserin bir şerh olması ve tasavvufi aşkı konu edinmesi nedeniyle bu bölümdeki kısmen ağdalı sayılabilecek dil, asıl bölümde yerini daha anlaşılır sade bir dile bırakır.

Nahl-i Tecellî'nin kelime kadrosunda Farsça ve Arapça kelimeler ve bu dillerin gramer kaidelerine uygun yapılan tamlamalar önemli bir yer teşkil etmekle beraber özellikle rediflerde dikkat çeken Türkçe fiiller, Türkçe gramer kurallarına uygun mısralar, deyim ve tamlamalar da bir hayli fazladır. Hatta şair zaman zaman “*el yumak, yav kılmak*”, “*söyünmek*” gibi arkaik Türkçe kelimelere de beyitlerinde yer vermiştir. Aşağıdaki beyitlerde günümüzde bile sıkça kullanılan deyimler örneklendirilmiştir:

Tâlib 'ışkı sadr-ı 'âşıkda ara

Gör nedür tut kulağın gerçek ara

'Aşıkân kendi yağıyla kavrılır

Hirmeni turfe hevâdan savrılır

Sen saña elden yakînsün hâsılı

Kendüni seyr eyle neylersün eli (Topal, 2006: 28)

Eserin aşk temasıyla sınırlı oluşu ve şairin Mevlâna'nın beyitlerine bağlı kalarak şerhini yapması eserin söz dağarcığında bir sınırlamaya neden olmuştur. Söz gelimi aşağıdaki beyitlerde aşk ve akıl mukayesesi yapılırken bu kelimeler eş anlamlıları da kullanılarak tekrar edilmiş, aralarındaki farka dikkat çekilmiştir:

Işka bi-n-nisbe hıred ebkem gibi
Heybetünden ol dahı sersem gibi

Gerçi ‘akl idrâkde pek şöhredür
‘İşk derkinden veli bî-behredür

Âfitâb-ı ‘ışk keşf-i mahz iken
Var su’âl it dîde-i huffâşdan

‘Akl kuvvetde olursa Cebre’il
‘İşka her yerde yine olmaz delil

‘İşk yanında hıred olmuş hakîr
Böyle temsîl eyler ol zât-ı habîr (Topal, 2006: 28-29)

Tekrarlara dayanan bu tarz ifadelerin bir anlatım tekniği olarak kullanıldığı da düşünülebilir. Şiir dilinde söz ve söz gruplarının belirli aralıklarla tekrarından doğan ahenk anlamla bütünleştiği zaman poetik bir fonksiyon icra eder ve maksadın etkili bir biçimde sunulmasını sağlar (Macit, 1996: 20). Adnî’nin bazı kelime ve kelime gruplarını tekrar tekrar kullanması bu dikkatle değerlendirilebilir. Şair anlatmak istediği konuyu tekrar ederek hem değerli bulduğu bir düşünceyi vurgulamak hem de beyitte bir ahenk yakalamak amacı gütmüştür. Aşağıdaki beyitlerde yer alan tekrarlar bu şekilde incelenebilir:

Remz idüp bu sırrı dir ol hōş sıfât
‘Ayn-ı zâtem ‘ayn-ı zâtem ‘ayn-ı zât

Kılma ‘âşık himmet-i nâm u nişân
Bî-nişân ol bî-nişân ol bî-nişân

Bî-nişânlık lâ-mekân itsün seni
Bî-nişândur bî-nişânuñ meskeni (Topal, 2006: 32)

Beyit içinde ahenk sağlayıcı bu tarz kelime ve kelime grubu tekrarlarının dışında şairin bir de Mevlâna beyitlerini tanık göstermek için kullandığı klişe kelime ve ibâreler vardır. Eser içinde bu tarz tekrarlar ahenk sağlamaktan öte eseri tekdüzeliğe sürükleyen unsurlar olarak değerlendirilebilir. Şair bu beyitlerde

“böyle buyrur ...” kelime grubunu 9, “böyle buyrur ol...”u 3; yine “böyle dir...” ifadesini 10 ve “böyle dir ol...” yapısını ise 3 kez tekrar eder (Topal, 2006: 32) .

Bilindiği gibi Klasik Türk şiirinin kelime kadrosu dar olmakla birlikte şairler şiirsel kullanımla kelimelerin anlamlarını genişletme etkisine sahiptirler ve kelimeler uzun bir zaman dilimi boyunca pek çok bağlamda bu tür bir genişleme sürecinden geçerlerse çok geniş bir anlam yelpazesi ve gönderme gücü kazanırlar (Andrews, 2003: 77). Adnî, *Nahl-i Tecellî*'de şiirin bu imkânlarından oldukça faydalanmış zaten dar olan söz dağarını muhtevaya bağlı olarak iyice daraltmasına rağmen ayet ve hadislerden yaptığı iktibaslar ve telmihler; özellikle *Mesnevî* hikâyelerine yaptığı göndermelerle kelimelerin anlam dünyasını genişletmeyi bilmiştir. Adnî Receb Dede'nin işlediği aşkın ilahî aşk boyutu ve 17.yüzyıla kadar bu konu etrafında belirli bir ıstılahın oluşmuş olması da şairin konuyu derinlemesine işlemesini kolaylaştırmıştır (Topal, 2006: 30).

Eserin didaktik yönü şairin üslubunu da etkilemiştir. Adnî, *Nahl-i Tecellî*'de çoğu zaman bir muhataba seslenir, ders verir gibi bir konuşma tonuyla beyitler söylemiştir. Şairin bu beyitlerde muhatabı genellikle âşık olmakla beraber zaman zaman da ‘âkil, zahid ve sufidir:

Tut ki olduñ sözde sâhib-hamse sen
Hükm-i evsâf-ı beşerdür cümle fen

‘İşkî hırmen-sûz-ı efkâr eyle gel
Mesnevîye bak ‘amel eyle ‘amel

Yukarıda örnek beyitlerin ikincisinde iki kez tekrarladığı “eyle-“ fiilini şair eserin tümünde aynı şekilde emir kipiyle tam 36 defa kullanmıştır. “İt-“ fiili ise yine aynı şekilde 23 kez tekrarlanır (Topal, 2006: 33).

2.7. Kaynakları

Mağz-ı Kuran, keşşâfül-Kuran gibi isimlerle anılan ve Kuran tefsiri gibi değerlendirilen *Mesnevî*'yi anlamak, açıklamak için temel kaynaklar olarak genellikle Kuran-ı Kerim ve İslam dünyasında ilk müfessir olarak kabul edilen Hz. Peygamberin sözleri kullanılmıştır (Çınarcı, 2020: 318). Bu durum genel olarak bütün *Mesnevî* şerhleri için geçerli olduğu gibi *Nahl-i Tecellî* için de geçerlidir. Eserde, Kuran'dan ve hadislerden yapılan lafzî iktibasların yanında bir nevi tercüme sayılacak beyitlerle de Kuran ve hadislere göndermede bulunulur. Mesela

aşağıdaki beyitte Allah'ın Hz. Musa ile Tur dağındaki mükâlemesi Kuran'dan (Kasas, 28/30) hareketle anlatılmıştır:

Işk Tûrî çâbük ü çâlâk ider
Hem tecellî nahlin âteşnâk ider (Topal, 2006: 51)

Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamberden “Âdem su ile çamur arasındayken ben peygamberdim” (Yılmaz, 2013: 66) şeklinde rivayet edilen hadise göndermede bulunulur:

Sen 'ademdeydün nebiyy-i seyf-i dîn
Bü'l-beşer Âdem henüz olmuşdı tîn (Topal, 2006: 43)

Bunun dışında Adnî ünlü mutasavvıfların sözlerinden ve İranlı meşhur şairler Attar ve Senaî'den beyitler tazmin etmek suretiyle bu şairlerin görüşlerinden de istifade etmiştir. Adnî, ikisi *Mantıkuttayr* biri *Pendname*'den olmak üzere Attar'dan üç beyit tazmin etmiştir. Adnî'nin Senaî'den aktardığı beyit ise Mevlâna'nın Senayî'nin *İlahîname*'sinden *Mesnevî*'ye aldığı beyittir. Bu beyitler şunlardır:

Attâr:

هر که در بند عبارت میشود
هر چه دارد جمله غارت میشود (Attar, 2023)

Kim ibâret kaydıyla bağlanırsa neyi var neyi yok yağma edilmiştir

قدسیانرا عشق هست و درد نیست
درد را جز ادمی در خورد نیست

Meleklerin aşkı var derdi yok, dert insandan başkasına yaraşmaz

ذره عشق از همه به افاق
شمه درد از همه عشاق به (Kedkenî, 1395: 285)

Aşkın zerresi bütün kâinattan büyüktür, derdin kokusu bütün âşıklardan üstündür.

Senâî

غم خور و نان غم افزار را مخور
زانکه عاقل غم خورد کودک شکر

Ey salik; gam ye de gam artıran ehl-i dünya kimselerin ekmeğini yeme. Çünkü akıllı adam gam yer çocuksa şeker (Tâhirü'l-Mevlevî, 1975, C.XI: 982)

Nahl-i Tecellî bir *Mesnevî* şerhi olmakla birlikte *Mesnevî*'nin de bu şerhte kaynak olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Adnî, *Mesnevî* hikâyelerinden aşk içerikli olanları seçerken hâliyle bu beyitleri bağlamından koparmak zorunda kalmış, bu durumu telafi etmek, anlamı tamamlamak maksadıyla okuyucuyu beytin alındığı *Mesnevî* hikâyesine yönlendirmiştir. Bu durumda *Mesnevî*'nin *Mesnevî* ile şerhi söz konusu olmaktadır. Aşağıdaki beyitte bu eserdeki “Padişah ile Hasta Cariye” hikâyesine gönderme yapılmıştır:

Bilmedün ‘ışkuñ belâsın ey hekîm
‘İllet-i ‘ışkuñ devâsın ey hekîm (Topal, 2006: 54)

Aşağıdaki beyitte de aynı hikâye söz konusu edilmektedir. Fakat bu kez Adnî kaynağının ismini zikretmiştir:

Kıssa-i zer-gerde bu mefhûmı hod
Bildirür ol sâlik-i mülk-i ebed

این بگفت و رفت دردم زیر خاک
ان کنیزک شد ز عشق و رنج پاک (Topal, 2006: 57)

Kuyumcu bunları söyledi ve hemen ölüp toprak altına gitti. Cârîye de aşktan ve hastalıktan kurtuldu (Tahirü'l-Mevlevî, 1975, C.I: 179)

Aşağıdaki beyitte ise *Mesnevî*'deki “Aslan ile Tilki” hikâyesinden bir beyit şerh edilirken okur hikâyeye yönlendirilmiştir:

Şîr ü rûbeh macerâsın diñle pek
Eyleme bu ma'nî-i tahkîke şek

گفت چون در عشق ما کشتی کرو
هر سه را بر کبیر و بستان و برو (Topal, 2006: 70)

Sonuç

On yedinci yüzyıl şairlerinden olan Adnî Receb Dede Mevlevî tarikatine mensuptur. Şairin *Nahl-i Tecellî* adlı eseri Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinden seçilen beyitlerin beşer beyitle şerh edildiği manzum bir *Mesnevî* şerhi niteliğindedir. *Nahl-i Tecellî*'de şair önce şerh niteliği taşıyan beş beyte, sonra şerh ettiği Mevlâna beytine yer vermiştir. Eserde bu şekilde *Mesnevî*'nin çeşitli ciltlerinden seçilen 339 beytin şerhi yapılmıştır. Adnî, *Mesnevî*'den beyitleri rast gele almamış, içerisinde aşk lafzının geçtiği beyitleri seçmiştir. Bu beyitler *Nahl-i Tecellî*'nin muhtevasını da belirlemiş, eser baştan sona İlahi aşkın işlendiği bir eser hüviyeti kazanmıştır. Şair aşk konusunu ele alırken Mevlâna'nın görüşlerine bağlı kalarak aşk-akıl, âşık-âkil mukayesesi de yapmış her fırsatta aşktan yana tavır almıştır. Adnî bu dikkatle zaman zaman rind tipinin karşısında yer alan zahidi de eleştirmiştir. Şarih eserinde kaynak olarak genellikle Kuran-ı Kerim ve hadisleri kullanırken İran edebiyatının ünlü şairleri Attar ve Senayî'den de faydalanmıştır. Adnî'nin, fikirlerini desteklemek amacıyla zaman zaman *Mesnevî* hikâyelerine göndermede bulunması, *Mesnevî*'nin de bu şerhin kaynaklarından biri olarak kullanıldığını göstermiştir.

Kaynakça

- Ali Enver (1304). *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul: Âlem Matbaası.
- Andrews, W. G. (2003). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* (Çev. Tansel Güney). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Attar (2023, Kasım 8). *Pendname*. Adres: <https://ganjoor.net/attar/pandname/sh6>
- Bursalı Mehmet Tahir (2016). *Osmanlı Müellifleri* (hızl. M. A. Yekta Saraç). Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ceylan, Ö. (2000). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Çınarcı, M. N. (2020). Mesnevî Şerhlerinin Kaynakları. *Al Farabi Journal. 8th International Conference on Social Sciences*, (21-22 Temmuz 2020). Almatı.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevîsi ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(10), 469-504.
- Doğan, M. N. (1999). Metin Şerhi Üzerine. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. İstanbul: YKY.
- Genç, İ. (2000). *Tezkire-i Şuârâ-yı Mevleviye*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Göre, Z. (2002). Belgrad Mevlevihânesi Şeyhi 'Adnî Receb Dede ve Nahl-i Tecellîsi. *Birinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevihâneler Sempozyumu Bildirileri*, (19-21 Aralık 2001-Manisa Mevlevihânesi). Manisa.
- Göre, Z. (2004). *Adnî Receb Dede, Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Göre, Z. (2009). *Manzum Mesnevî Şerhi Nahl-i Tecellî Adnî Receb Dede*. Ankara: Öncü Kitap.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güzeldir, M. (1970). *Mustafa Safâyi Tezkiretü's-Safâyi*, Bitirme Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kedkenî, M. R. (h.ş.1395). *Attâr-ı Nişabûrî Mantıku't-tayr*. Tahran: İntişarat-ı Sohen.
- Macit, M. (1996). *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (1973). Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri. *Mevlâna'nın 700. Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri*, 15-17 Aralık 1973. Ankara.

- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sakıb Mustafa Dede (1283). *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân*. Mısır: Matbaa-i Vehbiyye.
- Şeyhi Mehmed Efendi (2018). *Vakâyi'ül-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâyık Zeyli*. C.2 (hızl. Ramazan Ekinci). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Topal, A. (2006). *Adnî Receb Dede, Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Naili*. İstanbul: Bizim Büro Yayınları.
- Yeniterzi, E. (1997). *Mevlâna Celâleddin Rûmî*. Ankara: TDV Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yücel, B. (1997). Adnî Receb Dede'nin Tasavvuf Manzumesinde XVII. Yüzyıl Türkçesi Özellikleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları* (IV), 57-98.

Tâlibî Hasan Dede ve Yetîmü’ş-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhi

Fatih ATABEK*

Özet

Mesnevî, Mevlâna tarafından kaleme alındıktan sonra pek çok yerde, özellikle İslam coğrafyasında büyük ilgi görmüştür. Bunun sebebi birçok yerde hadis ve ayetlerden iktibaslar yapması, tasavvufi yönünün ağır basması, didaktik hikâyeler anlatması vb. nedenlerdir. Hâl böyle olunca ilgi, beraberinde şerhleri de getirmiş ve Mesnevî'nin pek çok kere şerh edilmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada, 17. asrın sonlarında İştîpli Tâlibî Hasan Dede tarafından yazılmış, Mevlâna'nın Mesnevî'sinin üçüncü cildinin şerhi olan "Yetîmü’ş-Şürûh"un tanıtımı yapılmıştır. Öncelikle Tâlibî Hasan Dede'nin hayatı hakkında çeşitli kaynaklardan edinilen bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında eserin nüsha tanıtımı, Tâlibî'nin nüsha seçimi, eserin yazılma sebebi ve eserin isminin veriliş şekli, Yetîmü’ş-Şürûh'taki şerh metodu anlattıktan sonra "Yetîmü’ş-Şürûh"un değerlendirmesi yapılmıştır. Yetîmü’ş-Şürûh'la ilgili Fatih Atabek'in hazırladığı doktora tezinden başka bir çalışma olmadığı için bu kitap bölümü tanıtımında ilgili doktora tezi esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tâlibî Hasan Dede, Mesnevî, Şerh.

Tâlibî Hasan Dede and His Commentary on Mathnawi Named Yetimü’ş-Şürûh

Abstract

After Mesnevî was written by Mevlâna, it attracted great attention in many places, especially in Islamic geography. The reason for this is that he makes quotations from hadiths and verses in many places, his sufi aspect outweighs, he tells didactic stories, etc. are the reasons. This being the case, interest brought with it commentaries and caused Mesnevî to be commented on many times. This successful book section of "Yetîmü’ş-Şürûh", the commentary of the third volume of Mevlâna's Mesnevî, written by Tâlibî Hasan Dede from İştîp in the late 17th century, was introduced. First of all, information obtained from various sources about the life of Tâlibî Hasan Dede is given. In the following parts of the study,

* Dr., MEB, fatihatabek4251@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9418-3028

the introduction of the work's copy, Tâlibî's choice of copy, the explanation of the writing of the work, the way the summary of the work is given, and the annotation method in Yetîmü'ş-Şürûh are explained, and then the evaluation of "Yetîmü'ş-Şürûh" is added. Since there is no study other than the doctoral thesis prepared by Fatih Atabek about Yetîmü'ş-Şürûh, the related doctoral thesis has been taken as the basis for the introduction of this book section.

Keywords: Tâlibî Hasan Dede, Mathnawi, Commentary.

Giriş

Şerhi, çeşitli bilim alanlarında yazılmış eserlerin, daha anlaşılır hâle getirmek maksadıyla ele alınmış yazı veya eserler olarak tanımlayabiliriz. Şerhin yazılma sebebi, genelde şerhi yapılacak metnin diğer insanlar tarafından da anlaşılmasını sağlamak olduğu gibi şerh, şerhi yapılacak metin hakkında şarihin kendi yorumlarını ve düşüncelerini belirtmek için de kaleme alınabilir. Şerhler yazıldığı dönemde ele aldıkları metnin diğer insanlar tarafından anlaşılmasını sağladığı için, şerhi yapılan metinler, şerhler sayesinde daha geniş kitlelere ulaşabilmiştir. Ayrıca şerhlere, ele aldığı eserler dışında, müstakil bir eser oluşturmaktadır diyebiliriz.

Mesnevî şerhi denince akla ilk gelen şerhler Ankaravî İsmail Rusuhi'nin, Şem'i Dede'nin, Şifâî Mehmed Dede'nin, Avni Konuk'un, Tahirü'l-Mevlevî'nin, Abdülbaki Gölpınarlı'nın şerhleridir.

Mesnevî şerhlerinden birisi de 17. asrın sonlarında kaleme alınan ve bu çalışmanın konusu olan, Tâlibî Hasan Dede'nin kaleme aldığı "Yetîmü'ş-Şürûh"tur. Yetîmü'ş-Şürûh'un yazılma sebebini düşündüğümüzde 17. yy. sonlarında Mevlevî dedelerinin Mevlevîhanelerde birinci cildinden altıncı cildine kadar Mesnevî şerhlerinin bulunmasına dikkat ettiklerini söyleyebiliriz. Çünkü Tâlibî Hasan Dede, yeni görevlendirildiği Selanik Mevlevîhanesinde Mesnevî'nin üçüncü cildinin olmadığını fark etmiş ve bu cildi şerh etmeyi kendine görev atfetmiştir.

Çalışmanın konusu olan "Yetîmü'ş-Şürûh"tan, Doç Dr. Mehmet Özdemir'in "Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri" isimli makalesinde bahsedilmiş olup eserin eski yazılı metni Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde kayıtlıdır. Bahsi geçen eserin tek nüshası vardır.

1- Tâlibî Hasan Dede

Tâlibî Hasan Dede; Sefine-yi Nefise (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr>, agis: 2023), Tezkire-yi Şuara-yı Mevlevîyye (Genç, 2018: 192-193) ve Tezkirelere Göre Bugünkü Makedonya Şehirlerinden Yetişen Divan Şairleri (Nureski, 2006: 176-177) isimli eserlere göre Ortaçağda Sırp Prenslüğünün önemli bir yerleşim yeri olan, Osmanlı zamanında Türkleşip Müslümanlaşan, Üsküp şehrinin 70 km güneydoğusunda kurulmuş, Makedonya'nın kadim şehirlerinden biri olan İştîp'te doğmuştur. İştîp, zamanında oldukça önemli bir kültür merkeziydi hatta Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde ve Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Âlâm'ında da İştîp'ten bahsedilmektedir.

Yetimü'ş-Şürûh'a göre Tâlibî'nin babası devrin kadılarındandır. Tâlibî, Selanik Mevlevîhanesi dedelerinden olan Vecdî Dede'nin hizmetine girerek dervişlik hırkasını giymiştir. Tâlibî, böylelikle Selanik Mevlevîhanesinde ilim tahsil etmiş ve dervişliğin inceliklerini öğrenmiştir. Hatta Tâlibî, Vecdî Dede'nin vefatından sonra bir süre Selanik Mevlevîhanesi şeyhliği makamında da görev almış, bu görevden sonra Tâlibî, "Mevlevî Dede"si ünvanını da almıştır. Ancak etrafındaki şekilci, bağnaz dindarların dedikoduları yüzünden Selanik Mevlevîhanesi şeyhliği görevine son verilmiştir. Ebu Saidzade Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığı zamanında baba mesleği olan kadılığa geri dönmüş ve görevinde çok başarılı olmuştur.

Esrar Dede'nin tezkiresinde de zikrettiği üzere

"Tesir-i feyz-i sohbetümüz bundan it kıyâs

Kârûn girerse tekyemüze bi-nevâ çıkar"

mefhumu üzere Tâlibî'nin içindeki dervişlik duygusu ve ahdi onu fazlaca cezp etmiş o da dayanamayıp bütün şanını, şöhretini, makamını, mülkünü bırakıp dönemin Mevlevî şeyhlerinden Şeyh Gavsi Efendi'nin huzurunda tarikata olan bağlılığını tazelemiş ve Bostan Sâni'nin görevlendirmesiyle Selanik ve Mısır Mevlevîhanelerine şeyh olmuştur.

Mısır şeyhliği esnasında Vaka-yı Halil Paşa'da yakın arkadaşlarının bağlantısının olması nedeniyle Tâlibî'nin buradaki şeyhlik görevine son verilmiş, Rumeli'ye kötü bir şekilde dönüş yapmıştır. Çelebi Seyyid Muhammed Arif Efendi, Tâlibî'nin eski şeyhlerden olması ve pek çok hizmetlerde bulunmasından dolayı, kendisini, Siroz Mevlevîhanesine şeyh olarak görevlendirmiştir.

Tâlibî Dede, Siroz şeyhliği vazifesindeyken ve yaşı 100'e yakinken H 1130/M 1717 yılında vefat etmiş ve cenazesi buraya defnedilmiştir.

2- Nüsha Tanıtımı

Çalışmanın konusunu oluşturan Yetimü’ş-Şürûh isimli yazma eser, Konya Mevlâna Müzesinde 2080 numarada kayıtlıdır. Yazmanın müellifi Tâlibî Hasan Dede’dir. Eser Mevlâna Celâleddin Rûmî’nin Mesnevî-yi Manevî’sinin 3. cildinin şerhidir. Yazma eserin 1. varagında verilen kitap tanıtımına göre eser, Türkçe yazma eserdir. Eserin bir sayfadaki satır sayısı 27, cildi mukavva üzerine kâğıttır. Eserin boyu 28,5 cm., eni ise 17,5 cm.dir.

Eser 372 varaktan müteşekkil olup birinci varakta eserin adı, yazarı, satır sayısı, kayıt numarası, kitabın ebatları hakkında genel bilgiler vardır. Eserin 2. varagında bulunan “Bismillahirrahmanirrahim” başlığıyla eserin dibace kısmı başlar ve Arapça dua ile devam eder. Sonrasında Tâlibî Hasan Dede’nin bu eseri yazma sebebinden, nasıl yazdığından ve yazmaya ne zaman başladığından bahsedilmektedir.

Daha sonra metin, Arapça ifadelerin bulunduğu dibace kısmının şerhiyle devam eder. 6a’da bulunan “Evvel-i Ebyât-ı Mesnevî-yi Şerîf” başlığıyla Mesnevî’nin 3. cildindeki beyitlerin şerhi yapılmaya başlanır.

Şerh esnasında Tâlibî, beyitlerin her birini “Beyt” diye kırmızı mürekkeple başlıklandırmış, beyitlerin üzerini de kırmızı mürekkeple çizmiştir. “Rubai, Mısra, Şiir” gibi başlıklar, ayetler ve Mesnevî’nin kendi içinde yer alan başlıklarını da kırmızı mürekkeple yazmıştır. 360. varaktan sonra hem el yazısı değişmiş hem de kırmızı mürekkeple üzerini çizme veya kırmızı mürekkeple yazma işine son verilmiştir.

367a’da şerh bitmiş ve bitirme duasına yer verilmiştir. Son olarak da “mim” konmuştur. 367. varakta kitabın kayıt numarası ve ait olduğu kitaplığın eski yazılı mührü vardır. 368, 369, 370. varakları boştur. 371. varakta sonradan eklendiğini düşündüğümüz eski yazıda bu eserin Selanik’te kaleme alındığı, müellifin hattıyla olan yegâne nüsha olduğu, müellifin H 1130’da 100 yaşında Siroz’da vefat ettiği yazmaktadır. Ayrıca bu sayfada “el-fakirü’l-hakir Mustafa Necati elinde” yazmaktadır ki bu ifadeden, bu yazma eseri Mustafa Necati Efendi’nin muhafaza ettiği ve oradan Mevlâna Müzesi Kütüphanesine kaydedildiği düşünülmektedir. 372. varakta kitabın kayıt numarası da vardır.

3- Tâlibî Hasan Dede’nin Nüsha Seçimi

Tâlibî Hasan Dede’nin metinde geçen ifadesinden, Bosna sarayı şeyhi Atik Derviş Mehemed Efendi’nin tavsiyesi üzerine Mesnevî’yi Mustafa Ağa nüshasından şerh etmiştir. Bunu da metinde geçen şu bölümden anlıyoruz:

“Bosna sarâyı şeyhi merhûm **Atik Dervîş Mehmed Efendi** arzûlarıyla şehir-i sarâya varup ol vücûd-ı mükerreremün mübârek dîdâr-ı şerîfleriyle şerefyâb olup kemîne-yi nâ-tuvân-ı ehl-i dünyâ çengâline giriftâr müşâhede buyurdıklarında ogul bu din kalasına manevi yâr eylenmezden zeyy-i avâmda **Mustafa Aga** vardur hazret-i pîrûn kaddese sırrahu Mesnevî-yi manevilerin anlardan okı diyü buyurmalarıyla defter-i sâlisi bu kemine bu din kalasında mezkûr **Mustafa Agadan** okumuşum”

Her ne kadar Tâlibî Hasan Dede, yukarıda geçen ifadesinde Mesnevî şerhinde Mustafa Ağa nüshasını kullandığını belirtmişse de Yetîmü’ş-Şürûh’ta geçen “bazı nüshada şöyle vaki olmuştur” şeklindeki ifadelerden, Mesnevî şerhi esnasında diğer nüshalardan da faydalandığı kanaatine varabiliriz.

“yensiku kullu nâsikin alâkaderi kuvvetihi ve ictihâdihî

bazı nüshada ve yensiku’n-nâsikin alâ kaderi kuvvetihi ve ictihâdihî vâki olmuştur”

“Beyt

Pilbeççe mihuri ey pâre-hâr

Hem berâr[ed] hasm-ı pil eztû demâr

bazı nüshada tabl-ı hor vaki olmuş alâ kelle’t-takdirin manâ-yı beyt-i şerif rûşendür”

4- Eserin Yazılma Sebebi ve Eserin İsmi

Yazma eserin ilk varağında yer alan dua kısmından sonra Tâlibî Hasan Dede, eseri yazma sebebini anlatır. Buna göre 1102 (1691) yılında Konya’da bulunan ve tarikat ehlinin lideri, ilim ve irfan kaynağı Bostan Çelebi, Selanik Mevlevîhanesine Tâlibî’yi Mevlevîhân ve şeyh olarak vazifelendirmiştir. Bunun üzerine 1691 yılının temmuz ayında, Tâlibî Selanik’e gitmiştir. Tâlibî kendinden önceki Selanik Mevlevîhanesi şeyhlerinden Şeyh Muhammed Efendi zamanında başlayan ve oğlu Şeyh Ahmed Efendi zamanında devam eden Mevlevîhanenin tamirâtı esnasında Mesnevî’nin şerhlerini, Şeyh Ahmed Efendi’nin bir sandık içinde ailesine emanet ettiğini duymuştur. Bunun üzerine Tâlibî şehrin kadısına ve valisine başvurup bu Mesnevî şerhlerinin bulunduğu sandığın Mevlevîhaneye geri teslim edilmesini talep etmiş ancak bunda başarılı olamamıştır. En sonunda kurulan bir mahkeme sayesinde Tâlibî, Mesnevî şerhlerinin olduğu sandığa kavuşmuştur.

Sandığın kilidi kırdırılıp içindeki Mesnevî şerhleri kontrol edildiğinde Ankaravî İsmail Efendi'nin şerh ettiği 1., 2., 4., 5., 6. ciltlerin şerhlerinin olduğu ama 3. cildin şerhinin olmadığı fark edilmiştir. Tâlibî, Ankaravî İsmail Efendi'nin şerhi olmazsa Sürûri Efendi'nin veya Şem'î Efendinin şerhini ele geçirip Mevlevîhaneye koymayı murat etmiş ama bu şerhleri de ele geçirememiştir. Bu durumu içine sindiremeyen Tâlibî, Mesnevî'nin 3. cildinin Türkçe şerhine çalışmaya başlamış gerekli yerlerde Ankaravî İsmail Efendi'nin Câmîü'l-Âyât isimli eserine başvurmuş, anlaşılması zor kısımlarda lügatlerden faydalanmıştır. Tâlibî, eserinin ismini Yetîmü'ş-Şürûh koyup 1103 (1692) senesi zilhicce ayının yedisi çarşamba günü şerhe başlamıştır.

5- Tâlibî Hasan Dede'nin Yetîmü'ş-Şürûh'taki Şerh Metodu

Yetîmü'ş-Şürûh'ta genelde, beyitlerin tercümesi yapılmış daha sonra “yani” ifadesiyle şerhe geçilmiştir.

Mest-i Hak huşyâr çun şud ezdübûr

Mest-i Hak nâyed behod eznefh-i sûr

Hakk Teâlâ hazretlerinin aşk u mahabbeti serhoş huşyârınca olur dübûrdan bâde-yi mahabbet-i İlâhi serhoş nefh-i sûrdan kendüye gelmez yani her hevâ vü rûzgârdan cünbiş ü harekete gelen hârr u hürs makûlesi mükallidlerdür yohsa cebl mânendi azizler nefh-i sûrdan bile kendülere gelmezler ol sebebden ki ol selâtin akvâllerin ifâllerine mutâbık eyleyüb lezzet-i istifrâk ile mütelezziz olmuşlardur ol ise sıdk u hulûs ile hâsıl olur kârdur zirâ (Atabek, 2019: 289)

Bazı beyitlerin sadece tercümesi yapılmış, şerh yapılmamıştır.

Mikeşâned şân müvekkel sûy-ı şehr

Mibered ezkâfiristân şân bekahr

müvekkel anları şehr tarafına çeker kâfiristândan anları kahr ile iletür (Atabek, 2019: 1256)

Bazı beyitler ise mufassal şerh edilmiştir.

Sâra dakkan minhu venşakka'l-cebel

Hel ra'eytum mincebel raksa'l-cemel

tecelli-yi Hakkdan ve aşk-ı hâlık-ı mutlakdan pâre pâre olub yarık yarık oldı tag gördünüz mi tagdan deve raksını yani deve cünbiş ü hareket-i raks itdiği gibi tagdan dahı ancılayın raks gördünüz mi hel raeytum istifhâm ola takrir ü tahkik için ve hitâb-ı Hazret cümleye ola rüyetden murâd rüyet-i ilmiyye ola takrir-i kelâm “Hel alimtü bismâ ahbarullâhi fil Kur’âni ilmen razinâ kel müşâhidet velayân” demek ola bu beyt-i saâdetbünyâd sûre-yi Arâfda olan bu âyet-i kerimeden iktibâs buyrulmuş ola ki kavlühü Teâlâ “Kâle Rabbi erini enzur ileyke, kâle len terâni ve lakinizur ilâl cebeli fe inistekarre mekânehu fe sevfe terâni fe lemmâ tecellâ rabbuhu lil cebeli cealehu dekkev ve harra mûsâ saikan” mazmûn-ı saâdetmakrûnı üzre bu beyt-i izzet-i ihsanun bu âyet-i kerimeye tatbiki bu vechle ola ki aşk-ı Hazret-i Hakk cemi mevcûdât-ı taayyünât ü mümkinât ü mükevvenâtun rûh-ı revânı gibi olub emrâz-ı nefsânı ve rûhâninün müzil ü dermânı olmakla ol lema-ı Yezdâni ve pertev-i Subhâni cemâdât-ı mürde vü pejmürdeye irse zinde ve ferhunde eyler kande kaldıki “Velekad kerremnâ beni âdem” ünvanıyla manûn halife-yi râdde-yi rahmâniye ire bitarikül-evveli tasarrufın anun vücûdunda icrâ eyler nitekim bahr-i eltâf-ı İlahiye gâmız **Ömer ibni Fârız** hazretlerinün bu kelâm-ı huçeste peyâmı burhân-ı lâmi ve râmızdur

Şiir

Velev nadahû minhâ serâ kabre meyyitin

Liârat iler-rûhi vente aş’l-cismü

evliyâullâhun kirâmı **Hazret-i Câmi** bu beyt-i sâminün tahkikinde nice rubâiyât ve lema irâd buyurmuşlardur cümle-yi rubâiyâtından biri budur ki zikr olunur

Rubâi

Âşık netavâned ki zi-mey perhized

Hâsse zi-meyi ki şûr-ı aşk engized

Yek cura be-hâk her ki z’an mirized

Cân derteneş âyed zi-lehed berhized

zirâ hayât iki kısmâ münkasımdur biri hayât-ı hiss-i hayvâniyedür cemi hayvânât ve insân mâbeyninde müşterekdür biri dahı hayât-ı hakiki-yi rûhâniyedür ki havâss-ı efrâd-ı insâna mahsûsdur bu hayât üç derece-yi hâvidür derece-yi evvel ilm ü dâniş ü marifet-i hayâtidür cehl ü nâdânlık

helâklığından kemâ kâle Teâlâ celle şânehu “Evemen kâne meyten feâhyaynâhü kâle bazihüm evemen kâne meyten bilcehli feâhyaynâhü bililm” zirâ gönül vâsıta-yı ilmle Hazret-i Hakkı talebinde cünbiş nümâyân ider dâniş ü cünbiş ise havâss-ı hayâtdandur nitekim sükûn u dânânı havâss-ı mevtden ise cenâb-ı **Hazret-i Câmi** bu rubâi-yi ranâyı bu mahalle münâsib irâd idüb buyururlar

Rubâi

İlmest hayât-ı câvidân ney ulemâ

Çeşmi begüşâ beçeşme saâ-ı ulemâ

Ân çeşme ki hûrd Hızr âb-ı hayât

Buved intibâh min ledünnâ ulemâ

derece-yi sâni gönlün sıhhat bulmasıdır ve kayd-ı sevdâdan halâs olub cemiyet ve himmet ve teveccüh-i tâm ile râh-ı Hazret-i Hakka kasd u azimet ü sülûk eylesidür ve teferruka helâklığından necât bulmasıdır bu cemiyet ise hayât-ı hakiki-yi ebediye müeddi belki ayn-ı hayât-ı ebedidür nitekim teferruka bâis taaluk-ı nefsdür mahbûbât-ı mütenevvia ve müştebihât-ı günâgûna ki mevt ü helâk-i mürdegânidür mürdegâni taalluk ise ayn-ı merdün olduğu ayân ve hâcet-i beyân degüldür nitekim cenâb-ı **Hazret-i Câmi** kaddese sırrahu'l-aziz hazretleri bu rubâi-yi şerif-i hûb ve mergûb irâd buyurmuşlardır

Rubâi

Her çiz ki dercihânest cüz hayy-ı celil

Mürdest meşû zi-aşk her mürde zelif

Ber merdeke tû meyl inhâst delil

Elcinsu ilel cinsi kemâ kable bimislil

derece-yi sâlis Hazret-i Hakkı bulmak vücûd ile hayât bulub zâyî idüb bulmamak helâklığından necât bulmakdır bu manâ ile bekâ-yı hazret-i izzete fâni olub bekâ-yı Subhân ile bâki ve hayât-ı Yezdâni ile hayrât ayân-ı malûmun ola ki her hayât ki bu minvâl üzre olmaya mürdelik ve pejmürde ve efsürdelikdir bu ise nâzeninân-ı bârgâh-ı izzet ve mukribân-ı dergâh-ı saâdet-i İlâhi hayâtıdır “Yessirnallâhu ve iyyâküm min tilke'l-hayâti elbâkiye'l-ebedeniyye's-sermediyye” sahba-yı hakikâtün âşâmı cenâb-ı

*Hazret-i Cami bu rubâi-yi dil-arâmı elhakk ranâ ve şâfi irâd
buyurmuşlardur radyallâhu anhü ve irzâhü*

Rubâi

Tâ dil ze-vücûd hiş ber kened nehi

Der bend-i hûri Hudâyirâ bend-i nehi

Girem ki tû câni vü cihân zinde-yi tûst

Ta zinde becânân meşevi zinde nehi (Atabek, 2019: 72-73-74-75)

Genel olarak başlıklardan sonra Mevlâna için manzum övgü yapılmıştır. Başlıklardan sonra, Mevlâna için yazılmış manzum övgünün sonrasında, o başlık altındaki beyitlerde ne anlatılacağı ile ilgili şerh yapılmıştır. Bazen başlıklardan önceki beyitlerin şerhinde, o başlıkla ilgili kısa bir hazırlıktan sonra ilgili başlık yazılmıştır.

Dibace kısmı cümle cümle şerh edilmiştir. Şerhler, çoğunlukla tek beyitler hâlinde yapılmıştır. Yetimü’ş-Şürûh’ta 2, 3, 4, 5, 6 beytin birlikte tercüme edildiği de görülmüştür.

6- Yetimü’ş-Şürûh Hakkında Değerlendirme

Tâlibî’nin eseri kaleme almasının sebebi, görevlendirildiği Mevlevîhanede Mesnevî’nin 3. cildi hariç bütün ciltlerinin şerhinin mevcut olması, 3. cildinin şerhinin olmaması üzerine bu cildin şerhinin yapılmasını kendine görev atfetmesidir. Bu, 17. asrın sonlarına doğru Mevlevîhanelerde Mevlâna’nın Mesnevî’sinin nüshalarını bulundurmaya kadar, Mevlâna’nın Mesnevî’sinin şerhlerini bulundurmanın da önemli olduğu konusunda bize fikir vermiştir.

Her ne kadar Tâlibî Hasan Dede, şerhte Mustafa Ağa’nın Mesnevî nüshasını kullandığını söylese de metinde geçen “bazı nüshada şöyle vaki olmuştur” ifadelerinden ve o nüshadaki kullanımını da şerhte göstermesinden, Tâlibî Hasan Dede’nin şerhi yazarken sadece Mustafa Ağa’nın Mesnevî nüshasından değil diğer pek çok Mesnevî nüshasından da faydalandığını düşünmekteyiz.

Varak [1a]’da yer alan bilgilere göre eserin yazılmasına H 1103/M 1692’de başlanmıştır. Varak [367a]’da eserin H 1106/M 1695’te tamamlandığı belirtilmektedir. Çeşitli kaynaklarda ve metnin 371. varığında geçen ifadeye göre Tâlibî Hasan Dede H 1130/M 1717’de vefat etmiştir. Diğer taraftan kaynaklarda

Tâlibî'nin şerhi tamamlamaya ömrünün vefa etmediği söylenmektedir. Hâl böyle olunca eserin yazılma ve bitirilme tarihiyle Tâlibî Hasan Dede'nin ölüm tarihi arasında bir tutarsızlık söz konusudur.

Sonuç

Eski Türk edebiyatında şerhler, büyük önem arz etmektedir. Hatta şerhi yapılan eseri belki de var eden, o şerhidir. Bir esere yapılan şerh, o eserin kıymetini daha da artırır. Çünkü şerh, o eserin daha anlaşılır hâle getirir. Mesnevî'nin bütün cihan tarafından bilinmesinin bir nedeni de ona yapılan şerhlerdir. Tâlibî Hasan Dede de böyle düşünüyor olmalı ki mevlevîhânedeki, Mesnevî nüshalarının yanı sıra Mesnevî şerhlerinin de birinci cildinden altıncı cildine kadar eksiksiz olması gerektiğini düşünmektedir. Zaten bu çalışmada hakkında bilgi verilen Yetîmü'-Şürûh adlı eser de bu nedenle yazılmıştır. Tâlibî, vazifelendirildiği Selanik Mevlevîhanesinde tek eksik şerhin 3. cilt olduğunu fark etmesi üzerine, 3. cildin şerh edilmesini kendine görev atfetmiştir.

Tâlibî Hasan Dede'nin şerhin tamamını bitirmeye ömrünün vefa etmediğini Esrar Dede'nin tezkiresinden biliyoruz. Ayrıca eserin son sayfalarında yer alan müellifin kalemiyle yazılmış yegâne nüsha olduğunu da biliyoruz. Buradan hareketle eserin son varaklarında el yazısının değiştiği görülmektedir. Ayrıca birden fazla beytin art arda sıralanıp sadece tercüme yapıldığı görülmektedir. Yani eserin son kısımlarındaki yazı değişmesinden ve şerhten tercümeye geçişten, Tâlibî Hasan Dede'nin gerçekten eseri tamamlayamadığını, yarım kalan yeri bilmediğimiz birilerinin tamamladığı anlaşılmaktadır.

Tâlibî'nin Mesnevî'yi şerh etmeye teşebbüs etmesi onun gerçekten entelektüel bağlamda olgun bir insan olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Farsça ve Arapça vecizeler ve manzum parçalar kullanması; hadis ve ayetlerden iktibaslar yapması onun Arapça ve Farsçayı da iyi bildiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Atabek, F. (2019). *Tâlibî Hasan Dede Yetimü'ş-Şürûh (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Esrâr Dede (2000). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye* (hzl.: İ. Genç)., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kiel, M. (2001). *İştîp*. TDV İslam Ansiklopedisi, 23/440-442
- Nureski, D. (2006). *Tezkirelere Göre Bugünkü Makedonya Şehirlerinden Yetişen Divan Şairleri*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne
- Özdemir, M. (2016, Fall). "Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri". *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20, s. 461-502.
- <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/539> [19.11.2023]

Bursevî'nin Mesnevî Şerhi: Rûhü'l-Mesnevî*

İsmail GÜLEÇ**

Özet

Mevlâna'nın yüzyıllardır okunan kitabı Mesnevî, eski şiirimizin etkilendiği ve sıkça göndermelerde bulunduğu eserlerdendir. Bu önemli eserin daha iyi anlaşılması için birçok edebiyatçı ve mutasavvıf, tercüme ve metin içinde geçen özel kelimelerin ve verilmek istenen ana fikrin anlaşılmasına yardımcı olmak üzere şerh etmişlerdir.

Bu çalışmada İsmail Hakkı Bursevî'nin *Mesnevî*'ye yaptığı şerh tanıtılmaya çalışılacaktır. *Rûhü'l-Mesnevî* adı verilen şerhin muhtevası, telif süreci, yazılma nedeni ve şerh metodu hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bursevî, şerh, Rûhü'l-Mesnevî

Bursevî's Commentary on Mathnawî: Rûh al-Mathnavî

Abstract

Mathnawî, which is the centuries long read book of Mevlâna, is one of the works that affected and referred by our old poetry. Many men of letters and men of mysticism wrote commentaries on it in order to make this important work more understandable at least the basis of the main idea by giving the translation of the text and the technical terms.

This study will try to introduce İsmail Hakkı Bursevî's commentary on *Mathnavî*. Information will be given about the content of the commentary called *Rûh al-Mathnavî*, its composition process, the reason for its writing and the method of commentary.

Anahtar Kelimeler: Bursevî, commentary, Rûh al-Mathnavî

* Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ismail.gulec@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0174-148X

Giriş

Mevlâna'nın meşhur eseri *Mesnevî-i Manevî* yazıldığı dönemden itibaren birçok dile tercüme ve şerh edilmiş ve hâlen de edilmektedir. En çok şerh ve tercüme edilen dil ise Türkçe olmuştur. Türkçede, *Mesnevî*'nin tamamına yapılan şerh sayısı yedi olmakla beraber, bir veya birkaç cildine, seçme beyitlere, ilk on sekiz beyte ve ilk iki beyte yapılmış müstakil şerhler de bulunmaktadır. Sayının fazla olmasında Mevlevîler arasında *Mesnevî*'nin özel bir kitap olarak okunmasının büyük katkısı olmakla birlikte diğer tarikatlar arasında da ilgi ile okunması, müritlerin kişisel gelişimlerinde katkıda bulunması için âdeta eğitici bir kitap olarak rağbet görmesinin de etkisi olmuştur. Bundan dolayı Mevlevî olmadığı hâlde *Mesnevî*'yi okuyan ve okutan, eserlerinde yeri geldikçe ondan alıntılar yapan, hatta şerh eden mutasavvıfların sayısı az değildir.

Mevlevî olmadığı hâlde *Mesnevî*'yi kısmen de olsa şerh eden şarihlerden biri de İsmail Hakkı Bursevî el-Celvetî'dir. Hayatı hakkında elimizde, devrindeki diğer meşhurlara göre oldukça fazla bilgi bulunan²¹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, çok eser yazmasıyla bilinen tanınmış bir âlim ve mutasavvıftır. 1653'te günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan Aydos'ta doğan İsmail Hakkı, uzun yıllar Bursa'da yaşadığı ve orada öldüğü için Bursevî olarak bilinir. Daha çocukken tasavvufi muhitlerle tanışan Bursevî, tahsil hayatına doğduğu kasabada başladı ve Celveti tarikatının şeyhi Osman Fazlî İlâhî'den dersler almak için geldiği İstanbul'da tamamladı. Bursevî'nin tasavvufta ve diğer ilimlerde olgunlaşması İstanbul'daki tahsil hayatı döneminde olmuştur. 1675 yılında Osman Fazlî tarafından halifelik unvanıyla vaaz ve irşat için Üsküp'e gönderildiği tarihten şeyhinin vefatına kadar geçen süre zarfında muhtelif yerlerde şeyhinin direktifleri doğrultusunda mensubu bulunduğu tarikatın öğretisini yaymaya çalıştı. Son olarak tayin edildiği Bursa'da 20 Temmuz 1725'de vefat edene kadar halkı vaaz, sohbet ve yazdığı kitaplarla irşat etti. Türbesi, kendi yaptırdığı camiinin haziresindedir.

Ömrü, devrindeki haksız uygulamalara katlanamadığı için mücadele ile geçen ve bu uğurda birçok seyahatlerde bulunan Bursevî'nin eserlerinin sayısı konusunda muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Ancak sayının 100'den fazla oluşu tüm rivayetlerin müşterek olduğu husustur. Bursevî'nin devrinde Arapçanın medrese dili olmasına rağmen eserlerinin büyük bir kısmını Türkçe olarak yazması ve bu dili imkân nispetinde sade bir üslup ile kullanması eserlerini halk için yazdığı intibamı uyandırmaktadır. Bursevî'nin en hacimli eserleri sırasıyla;

²¹⁸ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Yurtsever 2000; Namlı 2001.

Rûhü'l-Beyân, Ferâhu'r-Ruh, Şerh alâ Tefsiri cüzî'l-âhir li'l-Kâdî'l-Beydâvî, Şerhü Nuhbetü'l-Fiker, Rûhü'l-Mesnevî, Kitâbu'l-Hakkî's-sarih ve'l-Keşfi's-sahîh, Kitâbu'n-Netîce, Tuhfe-i Hasakiyye ve Kitâbu'n-Necât'tır.

Şerhler İsmail Hakkı Bursevî'nin eserleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Onun en çok bilinen şerhi *Mesnevî*'ye yaptığı şerhtir. Döneminin en önemli şarihlerinden biri olan İsmail Hakkı, *Mesnevî*'nin I. cildinin ilk yedi yüz kırk sekiz beytini şerh etmiştir. Bursevî, diğer şarihlerden farklı olarak eserine *Mesnevî*'nin Arapça dibacesini şerh etmeden doğrudan birinci beyitle başlamıştır.

İlk on sekiz beyti istisna tutacak olursak şerh edilen beyitlerin benzer uzunlukta olduğu görülmektedir. Diğer *Mesnevî* şerhlerinde beyit sayısı ilerledikçe şerhlerin kısalması, hatta kimi beyitlerin hiç şerh edilmemesi ve hikâyelerin topluca şerh edilmesine karşın, Bursevî'nin her beyti ayrı ayrı şerh etmesi onu diğer şerhlerden ayıran özelliklerindedir.

Bursevî'nin yaptığı kimi açıklamalardan *Mesnevî*'yi şerh ederken birden fazla *Mesnevî* nüshasından yararlandığını anlıyoruz. Takdir edileceği üzere yirmi beş bini aşkın beyitten oluşan *Mesnevî*, istinsah edilirken kimi beyitlerin atlanması veya farklı şekilde yazılması muhtemeldir ve sık karşılaşılan bir durumdur. Bu durum bütün *Mesnevî*'lerin farklı sayıda beyitlerden oluşmasını neden olmuştur. Bursevî bu durumun farkında olmalıdır ki metni açıklamaya geçmeden önce elindeki nüsha ile diğer nüshalar arasındaki farklılıkları belirtme gereğini duymuş ve kendisini göre doğru olanı almış ve “*ve bazı nüshada آينهء جانت ازان غماز نيست düşmüştür.*” (34. beyit, I/82, 60. beyit, I/109) diyerek nüsha farklılıklarını yeri geldikçe belirtmiştir. Beytin olup olmadığını da “*Bu beyt nüshâ-ı atıkada yokdur.*” (262. beyit, I/405) diyerek belirtmiştir. Ayrıca esas metinde olmadığı hâlde şerh ettiği beyitleri neden şerh ettiğini “*Bu beyt ve lâhıkı nüshâ-ı atıkada yokdur. Velâkin fi'l-cümle vücûdu olmak ile şerh olundu. Maa hâzâ nizâm-ı kelâm muhill değıldir.*” (252. beyit, I/388) sözleriyle açıklamaktadır. Şerhine esas aldığı beyit, metinde yoksa “*Bazı nüshada ... vaki olmuşdur.*” diyerek belirtmiştir. Yine aynı şekilde, beyitler arasında farklılıkları da “*Bazı nüshada mısra-ı sâvide 'zâyed heme aşk-ı ahad' düşmüştür*” (278. beyit, I/433), “*Bî tu mârâ nîst nûr, dahi nüsha düşmüştür.*” (II/327), “*Bazı nüshada hûş-dâr düşmüştür.*” (II/365) diyerek belirtmiştir. Bursevî sadece beyit veya kelime farklılıklarını değil, bazen harf değişikliklerini bile “*Kafes, bizde mevcûd olan nüsha-ı kadîme-i musahhahda sad'la vâki olmuşdur.*” (II/87) diyerek belirtmiştir. Bursevî'nin bu hassasiyeti göz önünde bulundurulduğunda şerh ettiği metnin sağlam olmasına dikkat ettiğini ve âdeta bir edisyon-kritik çalışması yapar gibi titiz davrandığını söyleyebiliriz.

Bursevî'nin şerh ettiği metnin, sağlamlığı konusunda tereddütlerin giderilmesi amacıyla, Kültür Bakanlığı tarafından 1993 yılında Ankara'da tıpkıbasımı yapılan ve Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde 51 numarada kayıtlı bulunan en eski ve sağlam nüsha ile karşılaştırdık.²¹⁹ Bu karşılaştırma sonucunda, Bursevî'nin esas aldığı metin ile kimi farklılıkların olduğunu gördük. İlk söylenebilecek farklılık *Mesnevî*'de hikâye ve bölümler başlıklarla belirtildiği hâlde Bursevî'de bir bütün olarak alınmış ve hikâye bitene kadar hiçbir başlık zikredilmemiş olmasıdır. Bir istisna olarak sadece, ilk 248 beytin sonunda birinci hikâyenin bittiği ifade edilmekte, biten hikâyenin ve başlayan hikâyenin isimleri verilmektedir. Bunun yanında tıpkıbasımda yer alan 154-155, 339-340 ve 465-466. beyitler arasında birer beyit Bursevî'de yer almamaktadır. Buna karşılık Bursevî'de yer alan 116, 117, 251, 252, 261, 311, numaralı beyitler tıpkıbasımda yer almamaktadır.

Çok az sayıda beyti şerh etmesine karşın oldukça hacimli bir eser meydana getiren İsmail Hakkı, bu eseriyle Türk edebiyatında *Mesnevî* şarihleri arasında kendine önemli bir yer edinmiştir. Bu durum, *Mesnevî*'de anlatılmak istenildiğini düşündüğü kimi tasavvufi gerçeklere işaret etmenin yanı sıra kanaatimizce bir iddiayı taşımaktadır.

İsmail Hakkı, bu eserini şeyhinin vefatından sonra üç yıllık bir çalışmanın sonunda Bursa'da 13 Temmuz 1704'te tamamlamıştır (Bursevî 1287, II/138). Bu dönemi İsmail Hakkı'nın olgunluk yılları ve *Rûhü'l-Mesnevî*'yi de bu dönemin ilk ürünlerinden olarak değerlendirebiliriz.

İsmail Hakkı Bursevî, *Mesnevî*'yi şerh etmesinin nedenini şöyle açıklamaktadır: Arkadaşlarından biri Bursevî'den *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılması için bir eser yazmasını ister. Bunun üzerine *Mesnevî*'nin ilk cildinden rastgele bir beyti açar ve okur. Gece rüyasında kendisine büyük bir cilt verilir. Bu cilt arkadaşının kendisinden açıklamasını istediği kitaptır. Bunun üzerine Bursevî arkadaşının isteği ve gördüğü rüya üzerine *Mesnevî*'nin birinci cildini şerhe başlar (Bursevî 1287, I/2).

²¹⁹ Ketebesinde, Sultan Veled'e mensup Konyalı Abdullah oğlu Muhammed tarafından yazıldığını ve yazılışının hicri altı yüz yetmiş yedi Recebinde bir pazartesi günü (Kasım 1278) tamamlandığı belirtilmektedir. Bu *Mesnevî*'nin yazıldığı tarihten 12 yıl sonrasındır. Abdullah bin Muhammed bu nüshayı, Mevlâna'nın halifesi Çelebi Hüsameddin'le oğlu Sultan Veled'in huzurlarında kendisine yani Mevlâna'ya birçok oturumlarda okunup tashih edilen bazı yerleri, bizzat Mevlâna tarafından dinlenen ve düzene sokulan başlıkları eklenen ve düzeltilen aslı nüshadan istinsah ettiğini belirtmektedir (Mevlâna Celâleddin Rûmî, 1993, 325^b.)

Bununla birlikte Bursevî'nin girişte kullandığı ifadelerden eserini birilerine tepki olarak yazdığı anlaşılmaktadır. O, eserin girişinde Mevlevî de olsa *Mesnevî*'yi akli kuvvetli olanlar ile çok görüş nakledenlerin iyi şerh edemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre olgunluk, maksada ulaşmaktadır. Şerh edeyim derken *Mesnevî*'yi bozanların olabileceğini dolayısıyla bu işin zor olduğunu söyler. Ona göre *Mesnevî*'yi şerh etmek için yukarıda zikredilenlerin yanında Allah'tan gelen ilhamlara, ledünnî ilimlere ve taklitle elde edilemeyen zevkî ilimlere sahip olunması gerekir (Bursevî 1287, I/2).

Bir başka yerde ise bu eserini izn-i İlahî ile kâmil şeyhler gibi ömrünün sonunda talebelere faydalı olmak ve hakikatleri göstermek için yazdığını ifade etmektedir (Bursevî 1297, I/230). Onun, şerhinden “*Füsûsu'l-Hikem-i Sâni*” olarak bahsetmesi, mutasavvıfların rağbet ettiği İbn Arabî'nin *Füsûs*'una benzetmesi eserine değer verdiğini ve okunmasını istediğini göstermektedir.

Bursevî, içinden geldiği geleneğe uygun olarak eserine bir rüya ile başlamış ve bu rüyanın neticesinde ilk otuz beş beyti şerh etmiştir. *Mesnevî*'deki ilk hikâye bu beyitten sonra başlamaktadır. İlk otuz beş beytin şerhini tamamlayıp *Mesnevî*'nin geri kalanını şerh etmeyi düşünmediği sırada bir rüya daha görür.

Bursevî, şerhi bitirip defteri kalemi kaldıracakken gördüğü rüyada mükerrer bir şahıs eline bir yüzük koyar ve “Al şu hatemi Mevlâna'nın kendi hatemidir, size gönderdi.” der ve “Bu hatem yere vaz olunmaz.” diye ilave eyler. Bunun üzerine Bursevî, bir altın terâzisinin bir kefesine yüzüğü ve diğer kefesine de bir nesne koyup tartar. Uyandıktan sonra rüyasını şu şekilde tabir eder: Yüzükten murat Mevlâna'nın kalbidir. Yüzüğün üzerindeki nakışlar gayb âleminden evvel kalpte nakışlanmış olan mana ve hakikat resimleridir. Onun bir eseri *Mesnevî*'dir. Ve o, bu eseri işaret ederek sonuna kadar şerh etmesini istemiştir. Rüyasında gördüğü Mevlâna'nın arzusuna ve zikir olunan manaya binaen şerhin kalanına başlamak için taze kuvvet bulmuş ve başlamıştır (Bursevî 1287, I/83).

651. beyti şerh ettiği sırada bile hâlâ kitabın ne zaman biteceğini bilmemektedir (Bursevî II/443). 748. beyti şerh ettikten sonra kendisine eserin beğenildiğini ve bu bölümle bitirmesi mana âleminde işaret edilir. Bursevî, tamamını bu şekilde şerh ettiği takdirde yüzlerce cilt olacağını ancak mevcut ciltlerde hepsinin olduğunu belirterek ve “Arif olan bir işaretten anlar ve az çoğa delalet eder.” diyerek şerhi sona erdirir (Bursevî 1287, II/579). Mevlâna da *Mesnevî*'nin ilham ile yazmaya başladığını ve yine, ilhamat-ı Rabbanî'nin kesildiği gerekçesiyle bıraktığını söylemişti. Bursevî'nin de ilhamla başlayıp ilhamla

bitirdiğini söylemesi, onun kendi şerhiyle erek metin arasında bağlantı kurduğunu gösteren önemli bir göstergedir. Sonuç itibarıyla bitmemiş bir metnin bitmemiş bir şerhi ortaya çıkmış olmaktadır.

Mesnevî’yi övmesi

Bursevî, Mevlâna’yı ve *Mesnevî’yi* beğendiğini her fırsatta ifade eder. Ona göre *Mesnevî’nin* beyitlerinin her biri manalar dünyası ve Rabb’in ilham iklimidir. Bursevî’ye göre aslında şerhe gerek yoktur. Çünkü Mevlâna her şeyi çok güzel ve açık bir şekilde yazmıştır. O bu eseri yeni başlayanlar için açıklamak gerektiğini düşündüğü için kaleme almıştır (Bursevî 1287, I/84).

Kitabın sonundaki manzumede ise *Mesnevî’den* “*seb’a’l-mesâninin nüktesi*”, “*marifet ile dolu*” ve “*gönül erbabı için büyük bir kitap*” olarak bahsetmektedir (Bursevî 1287, II/579).

Eserin Dili ve Üslubu

Rûhu’l-Mesnevî’nin dilinin sade olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bunun yanında zaman zaman devrimizde bile çok anlaşılır ifadeler kullandığını da görürüz. *Rûhu’l-Mesnevî’nin* dilinin zorluklarından biri de yazılmış olduğu konunun terminolojisidir. Tasavvufî terim ve kavramların oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığı bu eserde, özellikle Arapça ve Farsça beyitlerin yer alması, günümüz insanının kolay okumasını engelleyen faktörlerdir.

Bütün bunların yanında arkaik Türkçe kelimelerin, atasözü ve deyimlerin sıkça kullanılması bir başka dikkat çekici konudur. Bu bize Bursevî’nin dil anlayışı hakkında bilgi vermektedir. Onun yaşadığı dönem ve yerde geçen kelimeleri kullanmaktan çekinmemesi ve örnek olarak vermesi, bize kendine olan güveninin yanında *Mesnevî* ile eseri arasında benzerlik kurmaya çalışması gibi gelmektedir.

Bursevî, diğer eserlerinde olduğu gibi *Rûhu’l-Mesnevî’de* de oldukça sık sayılabilecek oranda Arapça ve Farsça alıntılarda bulunmuştur. Bursevî bu alıntıları bazen meramını daha iyi ifade etmek için yaparken bazen de söylediklerini doğrulamak için yapmaktadır. Bursevî açıklamaya geçmeden önce kelimelerin sözlük anlamlarını vermektedir. Bu kelimeleri bazen Türkçe açıklarken bazen de doğrudan yararlandığı sözlükten alıntılar. Bunun yanında Kur’an, İncil ve hadisler, alıntı yaptığı diğer kaynaklardır. “*Ayette gelir*”, “*Kur’an’da gelir*”, “*Tenzilde gelir*”, “*hadisde gelir*”, “*haberde gelir*”, “*eserde gelir*” dedikten sonra yapmış olduğu alıntıya geçer. Özellikle bir terim veya eşyanın tanımını ve açıklamasını vereceği zaman, başvurduğu yöntem kaynağın ismini

zikrederek alıntılanmaktadır. Sözcük açıklamalarının hem Arapça hem Farsça olduğu görülmektedir. Bunun yanında kavram açıklamaları hep Arapçadır.

Bursevî'nin eserlerinden alıntı yaptığı bir diğer grup şairlerdir. Arap ve özellikle Fars edebiyatının önde gelen şairlerinin şiirlerini almadan açıkladığı beyit sayısı oldukça azdır. Bazen bir beyit açıklaması içinde birden fazla şiir alıntılanmış da görülür. Eğer alıntı yapılan şair bilinmiyorsa veya herkes tarafından bilinen darb-ı mesel hâline gelmiş ise “*şuarâ nazmında gelir*”, “*şiiirde gelir*” “*bazı letayiftendir*” gibi genel ifadeler kullanılmaktadır. Bazen “*Camî kelimâtındandır*” diyerek şairin adını verdiği gibi bazen de “*Bûstân'da gelir*” diyerek eser adını vermektedir.

Bursevî, bir alıntı yaptıktan sonra veya yapmadan önce alıntı yaptığı eserin ismini zikretmektedir. Alıntının bittiğinin anlaşılmayacağını düşündüğü yerlerde “tercüme bitti” anlamına gelen Arapça bir ibâre kullanılmaktadır.

Bursevî yapmış olduğu alıntıları ve örnek olarak verdiği kimi beyitleri her zaman olmamakla birlikte bazen tercüme etmiştir. Tercümeye genellikle ‘*yâni*’ diyerek başlamaktadır.

Rûhu'l-Mesnevî'nin Kaynakları

İsmail Hakkı Bursevî, diğer şerhlerinde olduğu gibi *Mesnevî*'yi şerh ederken de muhtelif kaynaklardan yararlanmıştır. Yararlandığı kaynakların başında Kur'an ve hadis en sık olmak üzere İncil, temel din kitapları, divanlar, tarih kitapları ve sözlükler gelmektedir. Konularına göre bir ayırım yaptığımızda en çok divanlardan (84) yararlandığımızı görürüz. Bunu 22 ile sözlükler, 20 ile muhtelif edebî eserler takip etmektedir. Bursevî, 17 tefsir ve 15 tasavvufi eserin yanında 11 akait-kelam, 7 coğrafya ve tarih, 5 fıkıh, 5 felsefe mantık, 5 dil bilgisi, 3 hadis, 2 biyografi ve bibliyografi, 2 Kuran ilimleri, 1 adab, 1 hesap, 1 astronomi, 1 ahlak-ilmihal kitabından yararlanmıştır.

Bursevî, özellikle anlattığı konuyu iyi bir şekilde ifade edebilmek için Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden yararlanmıştır. Daha sonraki bölümlerde görülebileceği gibi şiirlerinden örnek verdiği şairlerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur.

Tasavvufi şerhlerde görülen ayet ve hadisler Bursevî'de oldukça fazla yer almaktadır. Bu durum onun Kuran ve hadis sahalarında da eser veren bir din âlimi oluşundan olsa gerektir.

Yararlandığı kaynaklardan en dikkat çekici olanı kanaatimizce sözlüklerdir. Bu tür eserlerde görmeye alışık olmadığımız kadar çok sayıda sözlükten

yararlandığını görüyoruz. Sözlükleri daha çok, beytin tercümesine geçmeden önce yaptığı açıklamalarında görmekteyiz.

Beytin tercümesinden sonra verilen açıklamalar bölümünde daha çok temel din kitaplarının yanında tarih, siyer ve biyografik eserlerden yararlandığını görmekteyiz. Dikkati çeken bir husus, kendinden önce yazılmış *Mesnevî* şerhlerinden istifade etmek konusunda pek istekli olmamasıdır.

Bursevî'nin eserini telif ederken kullandığı yazılı olmayan kaynaklar da bulunmaktadır. O, tecrübelerini, keşif ve rüyalarını da kaynak olarak kullanmaktan imtina etmez. Keşif ve rüya, İbn Arabî'den itibaren bu tür eserlerde görmeye alışık olduğumuz kaynaklar olup Bursevî de şerh ederken içinde bulunduğu hâlin etkisiyle yaşadıklarını ve gördüklerini paylaşmaktan çekinmemiştir.

Şerh Usulü

Klasik şiirin yazıldığı ve okunduğu dönemlerde *Bostan*, *Gülistan*, *Hafız Divanı*, *Mantıku't-Tayr*, *Mesnevî* gibi Farsça eserlerle *Kaside-i Bürde*, *Muallaka* ve İbn Farız'ın kasideleri gibi Arapça eserler klasik tarzda tercüme ve şerh edilirdi. Bu şerhler esnasında izlenen yol, metnin manzum ve mensur olması, dili ve muhtevası, şerh edenin kişiliği ve şerhin muhatabı olacak kitleye göre farklılık gösterirdi. Manzum şerhlerde metnin açıklaması öne çıkarken mensurlarda filolojik açıklamaların çok daha fazla olduğu görülür. İbareleri oluşturan kelimeler önce açıklanır, dil bilgisi açıklamaları gerekiyorsa yapılır, daha sonra da kelime boyutundan ibare boyutuna geçildiği görülür. Şerh edilen metin bir inanç sistemi açısından önemliyse kullanılan kavramlar ve terimler şerhi belli bir açısına göre şekillendirir. Edebî metinlerin şerhlerinde bile edebî kıstaslar ve kurallar çerçevesinde metne yaklaşılmamasına pek rastlanılmaz.²²⁰ (Saraç, 2006: 124-125)

Eldeki örneklere baktığımızda edebî metinlerin iki amaç doğrultusunda şerh edildiklerini görürüz. İlki şerh edilecek metin ile ilgili okuyucunun bilgi birikiminin yetersiz kalacağı düşüncesinden hareketle metin içinde geçen özel isim ve kavramları açıklamaktır. Bu tip şerhlerde bilgilendirme esastır. İkincisi ise eldeki metnin bir inanç bir düşünce ve inanç sistemini açıklamak için vasıta olarak kullanılmasıdır (Saraç 2006, 124). Bursevî her ne kadar eserin yazılma sebepleri arasında müritlerini bilgilendirme amacı olduğunu zikretse ve eserinde zaman zaman bu tür bilgiler verse de eserin geneline baktığımızda daha çok ikinci olarak zikredilen amaç doğrultusunda şerh edildiğini söyleyebiliriz.

²²⁰ Özellikle *Mesnevî*'ye yapılan şerhlerde bu usul çok güzel bir şekilde görülebilir.

Tasavvufî terim ve kavramların oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığı *Rûhü'l-Mesnevî*'de, özellikle Arapça ve Farsça beyitlerin yer alması, günümüzde kolaylıkla okunmasını engelleyen nedenler arasında gösterilebilir.

Şerhin Bölümleri

Bursevî eserinde düzenli bir şekilde ilk beyitten son beyte kadar bir metodu takip etmiştir. İzlediği metot sırasıyla; metin, kelimelerin açıklanması, tercüme, şerh, dua-tenbih ve manzume şeklindedir. Şimdi bu bölümleri sırasıyla inceleyelim:

1. Bölüm: Metin

Bu bölümde, açıklanacak beytin Farsça aslı yer almaktadır. Bursevî'nin kullandığı metin, kendi kütüphanesinde bulunan bir *Mesnevî* nüshasıdır. Bununla birlikte birçok *Mesnevî* nüshasına baktığını da yeri geldikçe belirtmektedir.

2. Bölüm: Kelimelerin Açıklanması

Nadir de olsa kimi beyitlerde bu bölümün yer almadığı ve doğrudan tercümeye geçildiği görülür. Bu bölümde, beyitteki açıklanması gereken kelimelerin sözlük anlamları verilmektedir. Bunun yanı sıra, bir takım dil bilgisi kuralları ile kelimenin gramatikal yapısı açıklanmaktadır. Metinde geçen, okuyucunun bilemeyeceğini düşündüğü özel isim ve kavramlar da ilgili kaynaklardan yararlanılarak bilgi verilmektedir. Kelimelerin bazen sadece anlamı verilip geçilirken bazen de sözlüklerde geçen anlamları sıralanmakta ve bunların içinde hangisinin anlaşılması gerektiğine işaret edilmektedir. Bu açıklamalarda her zaman örnek verilmemektedir. Bu bölümde verilen bilgilere baktığımızda daha çok bilgilendirici mahiyette olduklarını ve muhtelif kaynaklardan aktarılan bilgilerden teşekkül ettiğini görürüz. Yararlandığı kaynakları da çoğu kez zikreder. Bunlar arasında sözlükler ve dil bilgisi kitapları en sık kullanılan kaynaklardır.

Bu bölümdeki açıklamalardan Bursevî'nin Arapçaya ve Farsçaya ayrımı sayılabilecek istisnaları bilecek kadar vakıf olduğunu anlıyoruz. Metinde geçen kelime, eğer Arapça ise Farsça ve Türkçesi, Farsça ise Arapça ve Türkçesi verilmektedir. Kelime eğer mürekkep ise kaç kelimeden oluştuğu ve hangi gramatikal kurala uyarak birleştiğinin izah edildiği de görülmektedir.

Bursevî, bu bölümde birçok sözlükten yararlandığını belirtmektedir. Kelimenin hangi sözlükte ne anlama geldiğini açıkça belirtmesi, eseri farklılaştıran özelliklerin başında gelmektedir. Yararlandığı kaynaklar arasında, Arapça ve Farsçanın en temel sözlükleri yer almaktadır.

3. Bölüm: Beytin Tercümesi

Kelime açıklamasından sonra beytin Türkçe tercümesi verilmektedir. Bu tercüme bazen kelimesi kelimesine olduğu gibi bazen de yorumlu bir şekilde olabilmektedir. Çoğunlukla iki mısra bir arada tercüme edilirken bazen önce bir mısra tercüme edilmekte sonra şerh edilmekte daha sonra da ikinci mısraya geçilmektedir.

4. Bölüm: Beytin Şerhi

Bursevî'nin, eserinin dibacesinde *Mesnevî*'yi şerh etmek için iki tür bilginin gerektiğini söylediğinden bahsetmiştik. Bunlar akli ve nakli ilimler dediğimiz başta Kur'an ve hadis olmak üzere İncil, temel din kitapları, divanlar (şiiir kitapları), tarih kitapları ve sözlüklerdir.²²¹ İkincisi ise mensubu bulunduğu tarikatın hakikat bilgisinden ve kendi kişisel mistik tecrübelerinden edindiği keşfi ve zevkî ilimlerdir. Zaten ona göre bu beyitler, ancak hakikat bilgisi olanlar tarafından açıklanabilir. *Mesnevî*, sadece hikâye ve menkıbe anlatarak anlaşmaz.

Bursevî bu bölümde her iki bilgi türünü de sıkça kullanmıştır. Bursevî'nin eserinin özünü ve orijinal tarafını da kanaatimizce bu bölüm oluşturmaktadır. Bazen bu bölümdeki zevkî ve keşfi olarak elde ettiği bilgilerle yaptığı açıklamalar şerhi aşırıp teville varmaktadır. Bu durum Bursevî'nin yoğun bir mistik tecrübe yaşamamasından kaynaklanmaktadır. Bazen *Mesnevî*'yi mi şerh ettiği yoksa kendisini mi anlattığı anlaşılmamaktadır. Yapılan yorumların konudan uzaklaşarak tamamen Bursevî'nin kendi düşüncelerini anlattığı durumlarla da karşılaşmaktayız.* Bu bölüm bazen bir paragraf olduğu gibi bazen de birkaç sayfa olabilmektedir.

Bursevî, şerh ederken bazen okuduğu kitaplardaki kimi bilgileri eleştirmektedir. Bunu, bazen sadece yanlış olduğunu söyleyerek yaparken bazen de yanlış olduğunu söyledikten sonra neden yanlış olduğunu açıklamaktadır. Şârih Sürûrî, Kadı Beydâvî, Sâib, İbn Cevzî, Mesûdî Rıdvan Efendi, Sûdî, İbn Kemâl ve Ebussuud Efendi, Bursevî'nin eleştirilerine muhatap olmuştur.

²²¹ Konularına göre bir ayırım yaptığımızda en çok divanlardan (84) yararlandığını görürüz. Bunu 22 ile sözlükler, 20 ile muhtelif edebî eserler takip etmektedir. Bursevî; 17 tefsir ve 15 tasavvufi eserin yanında 11 akait-kelam, 7 coğrafya ve tarih, 5 fıkıh, 5 felsefe mantık, 5 dil bilgisi, 3 hadis, 2 biyografi ve bibliyografi, 2 Kuran ilimleri, 1 adab, 1 hesap, 1 astronomi, 1 ahlak-ilmihal kitabından yararlanmışır.

* Bu özelliği diğer mesnevi şerhlerinde de görebiliriz.

5. Bölüm: Tembih, Temenni ve Dua

Bursevî, şerhin sonunda dua etmekte veya bir temennide bulunmaktadır. Daha çok dua şeklinde olan tembih, dilek ve temenniler kısa bir cümle olduğu gibi bazen bir paragraf olduğu da görülür. Bu duaların bir diğer özelliği Arapça oluşlarıdır.

Bursevî, duasını açıkladığı konuya göre yapmaktadır. Eğer cennetten veya onun gibi güzel bir şeyden bahsediyorsa dileği ve duası daha çok bunları istemek şeklindedir. Şeytanın hileleri ve hastalık gibi insanların başına gelmesini istemedikleri bir sıkıntıdan bahsediyorsa ondan korunmayı Allah'tan istemektedir. Bu bölümün yer almadığı kimi beyit açıklamaları da vardır.

6. Bölüm: Örnek Verilen Şiir

Bursevî, şerhini genellikle “*Li-muharririhî*” ile başlayan ve anlattıklarını özetleyen kendisine ait genellikle Türkçe bir manzumenin yer aldığı bir bölümle sona erdirmektedir. Bu manzumelerde şiirsel bir değer bulunduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu bölümde yer alan manzumeler bazen bir mısra, bazen bir beyit, bazen bir kıta, bazen de birden fazla beyitten oluşabilmektedir. Bu bölüm her beytin açıklanmasında yer almamaktadır. Çok nadir de olsa bir başka şaire ait bir beyit ile bu açıklamasını bitirdiği görülür.

Sonuç ve Değerlendirme

Bursevî'nin kendisine “İkinci Mevlâna” denmesine (İz, 1968: 58) vesile olan ve yazıldığından beri okunmakta olan *Rûhü'l-Mesnevî*'si şerhler arasındaki yerini hâlâ korumaktadır. İlk cildin 748 beytinin şerhi olmasına rağmen *Mesnevî*'nin tamamına yapılan bir şerh olarak bilinmekte ve akla gelen ilk şerhlerden biridir. Bize göre bu şerhin önemli iki özelliği vardır: Birincisi Bursevî'nin eserini hazırlarken günümüz araştırmacıları gibi konuyla ilgili literatürü yakından takip ederek hazırlaması, aktarılan bilginin kaynağının zikredilmesi, hem de bunun düzenli takip edilen bir metot dâhilinde yapılmış olmasıdır. İkinci özelliği ise *Mesnevî*'nin sadece Mevlevîliğe ait bir kitap olmadığını, tevhit zevki olan her mutasavvıfın onu okuyup anlayabileceğini göstermesidir. Bu yönüyle *Mesnevî*'yi özel bir konumdan genel bir konuma taşımaktadır.

Mesnevî şerhi geleneğine baktığımızda şarihlerin amacının Mevlevîliğin bir ders kitabı olarak iyi ve doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçladıklarını görürüz. Çağdaş şarihler ise *Mesnevî*'nin yazıldığı dönemden iyice uzaklaşmış yeni nesillere eserde geçen özel isim ve kavramları tanıtarak eseri ve

dönemi öğrenmelerini amaç edinmektedirler. Bursevî ise bu iki amaçtan farklı olarak *Mesnevî*'yi ilâhî bir zevk alarak okuyup anlayanlar için şerh etmektedir. Bu özelliğiyle de eser sıradan okurun okuyup anlamasından oldukça uzaktır.

Bu eser aynı zamanda, eski şerhlerle yeni şerhler arasında bir benzerlik olmadığına güzel bir örnektir. Açıklamaya çalıştığımız gibi Bursevî, şerh esnasında âdeta yeni bir eser meydana getirirken, modern şerh çalışmaları ise tamamen metni anlamaya yönelik olmaktadır. Bu da kanaatimizce önemli bir husustur.

Ek: Şerh Şablonu²²²

جان دريغم نيست از عيسى و ليك

واقفم بر علم دينش نيك نيك

Diriğ, birkaç manaya gelir. Burada murâd kıskanmak ve mendir. Velîk istidrâk içindir ki velîkin'den terhîm ve tahfif olunmuşdur. Ve bu istidrâk yalnız mısra-ı sâniye merhûn değildir. Belki beyt-i âtiye dahi taalluku vardır.

Mana-yı beyt budur ki İsâ'dan cânım diriğ değildir. Yanî yoluna canımı kıskanmam. Ve andan anı men etmem ve bu mana çokdan husûle gelir ve vücûd bulurdu. Velâkin ben onun dinî ilmîne kati hûb vâkıfım ve ziyâde ittilâım vardır. Pes, eğer bu âne dek fenâ bulsam İsâ'nın ulûm-ı dîniyesi dahi fenâ bulur. Ve ehl-i milleti câhil kalırdı.

Bundan maksûd vezîr-i mezbûrun i'tizâr ve ıdlâl-ı Nasârâyı temennîdir. Bunda işârât vardır. Evvelkisi budur ki âlim olan kimse mechûl olduğu yerde iktizâ var ise kendini i'lâm eylemek gerekdir. Tâ ki, halk onun ilminden müntefi olalar ve hadîsde gelir: من كتم علما يعلمه الج [مه لله] يوم القيمة بلجام من نار İkincisi budur ki insan kendine ilsak-ı eşyâ olan cânını mahbûbundan diriğ etmemek gerekdir, fe-keyfe ki evlâd u emvâl. Nitekim Hazret-i İbrahim aleyhisselâma vâki oldu. Üçüncüsü budur ki ulemânın mevti sebab-i mâtem-i âlemdir. Zira bir suyun bâşı külliye kesilse insan ve hayvan telef olur. Dördüncüsü budur ki bu dünyada ki, sicni'l-mü'mindir, tûl-ı meks taleb etmek ifâde ve istifâde niyyetine gerekdir. Tâ ki, istifâde ile cehlden halâs ola ve ifâde ile hayr-i müteaddî olan rütbe-i talim ve irşâd bula. Hadîsde [45] طوبى لمن طال عمره و حسن عمله bu manaya dâirdir.

Fa'lem ve fa'mel.

Li-muharririhî;

Hayırsız serv gibi âzâde

Ne durursun bu fenâ dünyada

Dâne saç git zâd-ı a'mâle

Biçesin tâ ki, ânı ukbâda (II/44-45)

²²² Şerhte önce Mesnevi beyti verilmiş, sonra kelime açıklaması, beytin tercümesi, beytin şerhi, tenbih ve dilek, manzume gelmiştir.

Kaynakça

Güleç, İsmail (2002) “İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhü'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

İsmail Hakkı Bursevî (1287). *Rûhu'l-Mesnevî I-II*, İstanbul: Matbaa-ı Amire.

İz, Mahir (1968) “Aziz Profesör Necati Lugal”, *Necâti Lugal Armağanı*, Ankara: TTK, ss. 57-58.

Mevlâna Celâleddin Rûmî (1993) *Mesnevî*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Namlı, Ali (2001). *İsmail Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Saraç, Yekta (2006) “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi II*, ed. Talat Sait Halman vd. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yurtsever, Murat (2000). *İsmail Hakkı Divanı*, Bursa: Arasta.

Seyyid Mehmed Ali ve Mesnevî-yi Ma'nevî Şerhi

Hamit UYGUN*

Özet

İslâm tasavvufuna yön veren en önemli şahsiyetlerden biri de şüphesiz ki Mevlâna'dır. Mevlâna'nın öğretilerini içeren *Mesnevî*'si ise yazıldığı günden günümüze kadar birçok tasavvuf ekolünün başucu kitabıdır. Mevlâna'nın görüşlerini ve felsefesini açıklamak için çok sayıda şerh çalışması yapılmıştır. Bu kitap bölümü Seyyid Mehmed Ali tarafından yazılmış *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı şerh çalışmasını tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır.

Mesnevî-yi Ma'nevî, İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı *Mesnevî* şerhinin henüz hangi nüshasından istifade edilerek yazıldığı tespit edilmemiş ve henüz transkripsiyonu yapılmamış bir yazma şerhtir. Bu bölümünde Seyyid Mehmed Ali hakkında bilgiler sunulmuş, *Mesnevî-yi Ma'nevî* tanıtılmıştır. Çalışmada *Mesnevî-yi Ma'nevî* nin şerh metodu, dil hususiyetleri ve kaynakları üzerinde durulmuştur.

Mesnevî-yi Ma'nevî, İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhinin muhtasarı olarak nitelendirildiği için esere yönelik değerlendirmelerde Ankaravî'nin perspektifi ön planda tutulmuştur. *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* ile *Mesnevî-yi Ma'nevî* arasındaki benzerlik ve farklılıklar örneklerle açıklanmış, Seyyid Mehmed Ali'nin muhtasar şerh yazma gerekçeleri tartışılmıştır. Bu bilgiler sunulurken *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* in H 1039/M 1630 yılında son şeklini alan nüshası esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Mehmed Ali, Mesnevî, Şerh.

Seyyid Mehmed Ali and His Commentary on Mathnawi

Abstract

One of the most important figures who shaped Islamic mysticism is undoubtedly Mevlâna. His *Mathnawi*, which contains Mevlâna's teachings, is the bedside book of many sufi schools from the day it was written until today. Many commentaries have been made to explain Mevlâna's views and philosophy. This

* Öğr., MEB, hamituygun68@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0557-7167

book chapter has been prepared to introduce the commentary work titled *Mesnevî-yi Ma'nevî* written by Seyyid Mehmed Ali.

Mathnawi-yi Ma'nevî has not yet been determined from which copy of Ismâîl Rusûhî-yi Ankaravî's commentary on *Mathnawi*, *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*, was utilized. The work is a manuscript commentary that has not yet been transcribed. In this section, information about Seyyid Mehmed Ali is presented and *Mathnawi-yi Ma'nevî* is introduced. In the study, the commentary method, language features and sources of *Mathnawi-yi Ma'nevî* are emphasized.

Mathnawi-yi Ma'navî is characterized as a memorandum of Ismâ'il Rusûhî-yi Ankaravî's commentary on *Mathnawi*. For this reason, Ankaravî's perspective is prioritized in the evaluations of the work. The similarities and differences between *Mecmû'atu'l-Letâyif and Matmûratu'l-Ma'ârif* and *Mathnawi-yi Ma'nevî* are explained with examples. Sayyid Mehmed Ali's reasons for writing a concise commentary are discussed. While presenting this information, the copy of *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*, which was finalized in 1039/1630 AH, is taken as a basis.

Keywords: Seyyid Mehmed Ali, Mathnawi, Commentary.

Giriş

Mesnevî-yi Ma'nevî Mevlâna Celaleddin Rumî'nin kendisinden önceki tasavvufî bilgi birikimi ile şahsına ait derin mistik bakış açısının bir tezahürüdür. 13. yüzyıldan günümüze değin 26 dile çevirilmiş, sevilerek okunmuş, birçok âlim tarafından şerh edilmiş İslâm kültürünün en çok tanınan eserlerinden birisidir. Yüzyıllardır süregelen bu teveccühün birçok sebebi mevcuttur. Öncelikle; insanoğlunun fitratı gereği derinliklerdeki ruhsal arayışın, arayışları sonunda ulaşmak istediği kâmil insana dönüşümün ney enstrümanında idealize edilerek sunulması okuyucuda kendi içsel yolculuğuyla özdeşirmesiyle ilintilidir. Çünkü ney, bir insanın yaradılışından itibaren yaşam sergüzeştinin sonunda kemâle ermesi süreçlerinin sembolüdür. Aşk, sevgi, fedakârlık ve bilgelik gibi neye ait belirgin özelliklerin evrensel bir tematik üslupla sunulduğu okuyucunun kendisini arayışındaki karşılaştığı sorulara cevap bulmasına yardımcı olmaktadır. Ney, bir mürşit olarak Hak yolunda seyrüsülûke talip sûfilere felsefî bir bakış açısı kazanarak irşat yolunda rehberlik etmektedir. *Mesnevî* elbette ki sadece sûfilerin rehber kitabı değildir. Tüm insanlığı kucaklayan evrensel didaktik bir eserdir. Mistik kavramları ve karmaşık felsefî bakış açılarını okuyucunun daha rahat

kavramasını sağlayan hikâyelerle somutlaştıran pedagojik bir eserdir. İslâm toplumunun tasavvuf geleneğini ve öğretilerini sonraki nesillere aktarmış bir dil âbidesidir. Tüm bu nitelikleri bireysel, toplumsal ve kültürel düzeyde dikkatleri üzerine çekmiş; âlimler tarafından defaatle tetkik edilmiş, işaret ettiği hususlar ve mânâsındaki hükümler açıklanmıştır. Mevlâna'nın amacı neyin sözcülüğünde şârihlerin amacı hâline gelmiştir. Şârihler; Mevlâna'nın sırladığı aşkı, gönül aynasını parlatmayı başarmış kâmil insanlar aracılığı ile gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu sürecin bir usûlü vardır. Nasıl ki Mevlâna gönül ikliminde yaşadığı ve ahlâkı, tutumu, söylemi ile can vermediği hiç bir şeyi bir kural, kaide olarak sunmamışsa *Mesnevî*'yi şerh edenler de aynı üslupla kendi derunlarında yaşayarak, tutum ve söylem hâline getirdiklerini aktarmayı tercih etmişlerdir. Elbette ki *Mesnevî*'yi şerh eden şârihlerin hepsi aynı yolu takip etmiştir, demek asılsız bir iddia olacaktır. Ancak *Mesnevî* şerhleri incelendiğinde en çok kabul gören şerhlerin Mevlâna yolu olan Mevlevilik ekolünün takipçileri tarafından ortaya konulduğu görülecektir.

Tasavvuf felsefeleri kendine ait anlayışları açıklarken ya da savunurken genellikle mesajlarını iki yönlü sunmaktadırlar. Bir kavramı, tezi daha anlaşılır kılmak için zıddı ile sundukları için anlamın girift bir yapıda iç içe geçmesi söz konusu değildir. Bir bakıma mânâ sınırları fikrin savunucusu tarafından çizilmiş olur. Mevlâna'nın mesajlarının da tek bir boyutu yoktur. Ancak bundan kasıt anlatının sadece iki yönünü kullanması değildir. Mevlâna; benzetmelerle, hikâyelerle görünenin ötesinde farklı âlemleri âlem içerisine yerleştirerek anlatır. Okuyucuyu bu âlemleri çözebilmesi için de tedrici olarak eğitir, kemâle erdirmeyi hedefler. Şârih de ilminin teçhizatı ile bu âlemleri açıklamaya, göstermeye çalışır. Bu büyük bir sorumluluktur. Zira şârihler bu sorumluluğu az da olsa hafifletmek, bihakkın yerine getirebilmek için muhtelif kaynaklara müracaat ederler. *Kur'an-ı Kerîm* başta olmak üzere hadîs, tefsîr, fıkıh vb. İslâm dairesindeki tüm kitaplar şârihlerin istifâde ettikleri temel kaynaklardır. Şârihlerin dikkat ettikleri ince çizgi ise *Mesnevî*'nin iç içe geçmiş mânâ âlemlerinin kapılarını mühürlemeden, anlamı daraltmadan ya da asıl konudan uzaklaştırmadan eserlerini kaleme alma çabalarıdır. Bu çaba şârihleri kendisinden önce kaleme alınmış şerhleri incelemeye, varsa eksiklikleri tamamlamaya, hatalı bakış açılarını düzeltmeye götürmüştür. Öyle ki birçok şârih kendinden önceki kabul görmüş *Mesnevî* şerhlerini çok bozmadan, değiştirmeden alıntılamaşlardır. Bu çalışmaya konu olan Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî* şerhi de İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı eserinin muhtasarı olarak değerlendirilebileceğimiz nitelikte kaleme alınmıştır. Ankaravî de eserini oluştururken kendisinden önceki seleflerinin izahatlarından istifade etmiş,

onların telif eserlerinden alıntılar yapmış, bu alıntılarda eklemeler-çıkartmalar yapmış, varsa gördüğü eksiklikleri gerekçesi ile açıklayarak eserini oluşturmuştur. *Mesnevî*'nin tamamını şerh eden şahsiyetler içerisinde Surûrî ve Şem'î'den sonra gelen Ankaravî, seleflerinin şerhlerini okumuş, yer yer onlardan yararlanmışır (Tanrıverdi, 2010: 1390-1391).

Ankaravî şerh konusunda çok fazla çalışma yapmıştır ve şerh alanında yetkin bir isim olarak tanınmaktadır.²²³ Öyle ki yazmış olduğu şerhlerin nüshaları nerede ise tüm yazma eser kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu şerhleri birçok müstensih tarafından çoğaltılmıştır. Ankaravî'nin şerhleri İslâm coğrafyasındaki beğenilen eserlere yoğunlaşmış ve bilhassa kendi tasavvufî yönelimine uygun olarak Mevlevîliğın müracaat ettiği kaynaklara açıklık getirmeye çalışmıştır.

Ankaravî'nin eserleri tasavvuf âdâbı ve bu bapta yapılmış çalışmalara yöneliktir. Eserleri sadece bir şiirin, bir eserin tefsîrinden ibaret değildir. İhtiyaca ve yakın çevresinin talebine göre bir âyetin, sûrenin veya hadîsin tefsîrini yapmış; felsefî bir görüş veya itikadî bir konunun değerlendirmesini, ilgili görüşün antitezlerini ortaya koymuştur. Ankaravî'nin eserleri sadece şerh ve tefsîrlerle sınırlı değildir. Muhtelif dinî ilimler üzerine yazdığı eserleri de mevcuttur.²²⁴

Seyyid Mehmed Ali ve *Mesnevî*'nin birinci cildinin ilk 1825 beytinin mensur şerhi olan *Mesnevî-yi Ma'nevî*'sinin genel nitelikleri aşağıda değerlendirilmiştir.

1. Seyyid Mehmed Ali (ö. 1209/1794-1795)

Kaynak taraması yapıldığında Seyyid Mehmed Ali hakkında sınırlı bilgiye ulaşılmaktadır. Doğum tarihi ve yeri hakkında hiçbir kayda şimdilik ulaşılamamıştır. Babası Şeyh Seyyid Ebû Bekir Dede'dir. Konya'da Mesnevîhânlık yaparken Yenikapı Mevlevîhanesi'nde şeyhlik görevi verilmiştir. Seyyid Mehmed Ali 1209 (1794/1795) yılında vefat etmiştir (Ersar Dede, 2000: 238; Sahîh Ahmed Dede, 2011: 338)

Şener Demirel, *Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Şerhleri* adlı makalesinde *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin Mehmed el-Mevlevî tarafından yazılan 1691-1692 yıllarında Şeyh Ahmed el-Tacir tarafından talik hatla istinsah edilen bir eser olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Seyyid Mehmed Ali'nin Mevlevî olduğunu, XVII. yüzyılda

²²³ Ayrıntılı bilgi için Semih Ceyhan'ın *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi* adlı doktora çalışmasını bakınız.

²²⁴ Ayrıntılı bilgi için Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan *İslâm Ansiklopedisi* Ankaravî maddesine bakınız.

vefat ettiğini ve hakkında başka bilgiye ulaşamadığını da belirtmiştir (Demirel, 2007: 490-491). Ali Tezmişel, *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler* adlı çalışmasında Seyyid Mehmed Ali ve eseri *Mesnevî-yi Ma'nevî* hakkında bilgi tespit edilemediğini belirterek sadece nüsha tavsifini yapmıştır (Tezmişel, 2009: 103). Mehmet Özdemir ise *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri* adlı makalesinde Şener ve Tezmişel'in verdiği bilgileri birleştirerek sunmuş, *Mesnevî-yi Ma'nevî* hakkında bir paragraflık genel değerlendirme kaleme almıştır (Özdemir, 2016: 479). Ayrıca *Mesnevî-yi Ma'nevî* hakkında herhangi bir akademik çalışma yapılmadığını belirtmiştir (Özdemir, 2016: 493)²²⁵

Yukarıda verilen bilgilerde de görüldüğü üzere Seyyid Mehmed Ali hakkındaki yetersiz bilgiler, onun yaşadığı yüzyıl ve eserin telif ya da istinsah edildiği tarihler hakkında çelişkiye neden olmaktadır. Ancak eserin tamamlandığı tarih yazmada mevcuttur. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 1a sayfasında "*Seyyid Mehmed 'Alî eş-şeyh bi tekye Mevlevî ve kad temelleke hâdimül-fukarâ fî şehri Receb sene elfe ve mi'ete ve hamsî ve tis'in gufre lehümâ*" ve 434b sayfasında "*kad temelleke el-'abd'el-fakr Es-Seyyid Mehmed 'Alî eş-şeyh-i tekye-yi Mevlevî neh gufre lehümâ sene elfe ve mi'ete hamsî ve tis'in fî Receb 1195*" ifadesi ve 1a sayfasındaki mim harfi (temme) eserin Recep 1195/M 1781 tarihinde tamamlandığını tespit etmektedir.

Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* dışında elde nüshası bulunan *Tuhfe-i Âsîtan Tercüme-i Bahâristân* adlı tercüme eseri vardır. Kadir Turgut'un *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi* adlı doktora tezinde ve İbrahim Halil Tuğluk'un *Türk Edebiyatında Bahâristân* adlı makalesinde Molla Câmî'nin *Bahâristân* adlı eserine yapılan üç tercümeden biri olduğunu, bu eserin de iki nüshası olduğu bilgisini verir (Turgut, 2013: 120-121; Tuğluk, 2016: 47).

2. Mesnevî-yi Ma'nevî

Seyyid Mehmet Ali'yi *Mesnevî* şerhi yapan şârihler arasına sokan eldeki tek kayıtlı nüshası bulunan *Mesnevî-yi Ma'nevî* adındaki eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar kitaplığı 2780 numara ile kayıtlıdır. Cildi sade ve tezhipsizdir. Cilt, uzun süre kullanıldığı ya da iyi muhafaza edilmediği için yıpranmıştır. Eserin başlangıç sayfası (1b) haricinde tezhip/tezyinat yoktur. Mihrâbiye şeklinde düzenlenmiş serlevhasında yazarın adı yer almaktadır. 1b ve

²²⁵ 2022-2023 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi yüksek lisans öğrencileri tarafından *Mesnevî-yi Ma'nevî* ile ilgili inceleme, metin, sözlük, tıpkıbasım çalışmaları yürütülmektedir.

2a sayfalarında daha kalın, yaldızlı ve çift çizgili, diğer sayfaların tamamında tek çizgili kırmızı renkli cetveller içerisinde yazı alanı tespit edilmiştir. Talik hatla yazılmış metin keşidelidir.²²⁶ Eser 434 varaktan oluşmaktadır. Asıl metnin ilk (1b) ve son (434b) sayfaları hariç her varak 15'er satırdan ibarettir. Her varakta takip kelimeleri (rekabe) mevcut olup derkenarlara altmış civarı kısa eklemeler yapılmıştır. Esere sonradan eklenen yazı (şukka) bulunmamaktadır. *Mesnevî*'de yer alan konu başlıkları kırmızı renkle yazılmış, diğerleri siyah renklidir. Farsça *Mesnevî* beyitlerinin, âyetlerin, hadîslerin, Arapça-Farsça diğer manzum veya mensur eserlerden alıntuların üzerleri kırmızı renkli düz çizgilerle işaretlenmiştir.

Mesnevî-yi Ma'nevî, *Mesnevî*'nin birinci cildinin ilk 1825 beytinin mensur şerhidir. Eserin cilt kapağının içerisinde temellük kaydı son sayfasında ferağ kaydı ve vakıf kaydı mevcuttur. Eser "*Cüz-i evvel temâm şud încâ*" (Birinci cüz burada tamamlandı.) ifadesi ile tamamlanmıştır. Bu ifadeye bakılarak eserin diğer ciltlerinin de olduğu varsayılabilir. Ancak günümüze kadar böyle bir eser tespiti henüz yapılamamıştır.

Yukarıda zikredilen, *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin 1a ve 434b sayfalarında yer alan bilgilerle eserin Recep 1195/M 1781 tarihinde tamamlandığını tespit etmektedir.

Mesnevî-yi Ma'nevî'nin ilk 21 varakı *Mesnevî*'nin dîbâce şerhidir ve dîbâceyi parça parça şerh eder (Özdemir, 2016: 479). Seyyid Mehmet Ali, 21. varakta dîbâce şerhini tamamlar ve *Mesnevî* beyitlerinin şerhine geçer. Bu geçişi derkenara "*İbtidâ-yı Mesnevî*" ifadesini yazarak haber verir.

Mesnevî şerhlerinde şârihler ilk on sekiz beytin şerhine özel bir ihtimam gösterirler. Mevlâna'nın kendi kaleminden çıkmış olmasının getirdiği çekiciliğin de ötesinde ilk on sekiz beyit *Mesnevî*'nin özü olarak değerlendirilir. Bu özü açıklamak isteyen şârih şerhteki maharetini göstermek için hem daha geniş hem de daha derin anlam dünyasını zorlamaya çalışır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de de *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyiti daha ayrıntılı ve geniş şerh edilmiştir. Eserin devamında ise beyitlerin içerdiği mefhumları çözümlmek ve hüküm çıkarmak, beyitlerde -kendi ifadesiyle- murat edilen anlamları kısa, öz bir şekilde aktarmak klasik şerh anlayışına uygun genel bir üslup olarak benimsenmiştir. Müellif bazen kelimelerin anlamlarını ayrı ayrı derinlemesine işlemeden, Arapça ve Farsçanın dil bilgisi hususiyetlerine değinmeden âyet ve hadîslerin ışığında, tasavvuf

²²⁶ **Keşide:** Eski yazıda kuyruklu ve uzantılı harflerin bu bölümlerinin, güzel göstermek veya istife yuvarlamak amacıyla özel biçimde çekilmesi, uzatılması; bu uzantıya verilen ad.

sahasında kaleme alınmış muteber eserlere göndermeler yaparak şerhini oluşturmuştur.

Bu genel değerlendirme sonrası dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* eseri telif eser değildir. *Mesnevî-yi Ma'nevî* İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'nin H 1030/1621-H 1039/1630 tarihleri arasında yazdığı ve düzenlediği *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı *Mesnevî* şerhinin birinci cildinin nüshası ya da muhtasarıdır diyebiliriz.²²⁷ (Bu durum aşağıda örneklendirilecek ve tartışılacaktır.)

Ankaravî H 1033/M 1624 yılına kadar şerhinin ilk üç cildi tamamlamıştır. IV. Murad'ın kendisinden şerh bir nüshasını istemesi vesilesiyle de H 1039/1630 yılında son şeklini vermiştir. Ahmet Tanyıldız'ın, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt)* adlı doktora tezinde *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'in I. cildine ait 29 nüshayı tasnif etmektedir (Tanyıldız, 2010: 117-150).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi şerhin üç farklı metni oluşmuştur. Bu durumda metni kurarken esas alınacak nüsha veya nüshalar, şârihin bizzat kontrol edip padişaha sunduğu şerhten çoğaltılmış nüsha(lar) olmalıdır. Ancak hem üç zamanlı bir te'lîfin söz konusu olması hem de çeşitli metinlerin eklendiği mürekkep bir eser olması sebebiyle şerhin muhtelif zamanlarda kaleme alınan nüshaları da karmaşık bir görüntü arz etmektedir (Tanyıldız, 2010: 140).

Tanyıldız'ın açıklamalarından da anlaşılacağı üzere Ankaravî'nin şerhi yaklaşık on yıllık bir süreçte son şeklini almıştır ve bu tekâmül sürecinde telif ettiği eser müstensihler tarafından çoğaltılmıştır. Seyyid Mehmed Ali'nin ise Ankaravî'nin eserinin hangi nüshasından istifade ettiği daha ayrıntılı bir çalışma gerektirdiği için henüz tespit edilmemiştir.

Ankaravî, Arapça ve Farsça şiir yazacak kadar bu dillere hâkimdir. *Mesnevî*'nin muhtelif bölümlerini farklı eserlerinde Arapça ve Farsça olarak tercüme etmiştir (Yetik, 1991: 211-213).²²⁸ *Mesnevî* tercümesinin son şekli incelendiği zaman daha önce yazdığı şerhlerden de istifade ettiği, hatta Arapça yazdığı şerhleri genişleterek Türkçe şerhini tamamladığı bilinmektedir (Tanyıldız, 2010: 140; Sahîh Ahmed Dede, 2011: 292-294).

²²⁷ **Muhtasar:** Bir eserin özet hâlinde kaleme alınmasından meydana gelen telif türü.

²²⁸ Erhan Yetik, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c.3, İstanbul, 1991, s. 211-213

Bilindiği üzere Ankaravî, *Mesnevî*'nin tüm ciltlerini şerh etmiştir ve bu şerhler mufassal şerhlerdir. Seyyid Mehmed Ali de Ankaravî'nin eserinden istifade ederken Ankaravî şerhinin ana hatlarından eksiltmelere gitmemiş, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi bazı küçük eksiltmeler yapmış ve ifade değişikliklerini tercih etmiştir.

Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhinin bazı nüshalarında bulunan ve nüshalara göre farklılıklar da gösteren besmele-salvele-hamdele, sebep-i teşrih, methiye ve dua, yazılış yeri, eserin kaynakları belirtilirken Seyyid Mehmed Ali eserine bu bölümlerden hiç birisini eklememiş kendi eseri için de bir önsöz/giriş ya da eserin herhangi bir bölümünde sebep-i teşrih belirtmemiştir. *Mesnevî-yi Ma'nevî* doğrudan dîbâce şerhi ile başlar.

Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin bir hükmü açıklarken kullandığı kaynaklardan aktardığı bazı beyitleri eserine eklememiş, bazı yerlerdeki ifadeleri de kendi isteği doğrultusunda değiştirmiştir.

[...]seniyyetu'ş-şey' dirsın kaçan bir şey'i iki kat eylesen ve istilâh-ı şu'arâda şî'rden bir cinsdür ki iki mısra'ı bir kâfiye üzre ola ve bu ism-i cinsün bu kitâb-ı müstetâba 'alem olması evvelâ nebâhet-i şân-ı müsemmâyı müş'ir olur nitekim şâ'irün bu kavli bu ma'nâya delâlet kılur

Beyt

Ve in tefika'l-enâme ve ente minhum

Feinne'l-miske ba'zu demi'l-gazâli

Ve sâniyen cemî'-i mevcudât ü mahlukatun esrârını câmi' bir kitab oldugı beyân kılar zîrâ cemî'-i eşyâyı Allâh tebâreke ve Te'âlâ zevceyn halk eylemişdür (Tanyıldız, 2010: 174)

[...]seneytüş-şey'e dirken kaçan bir şeyi iki kat eylesen ki iki mısra' bir kâfiye üzre ola ve ism-i cinsin bu kitab-ı müstetâba 'ilim olması ola nebâhat-i şân müsemmâyı müş'ir olur ve sâniyen cemî'-i halâyık ve mevcudâtın esrârını câmi' bir kitâb-ı Kerîm oldugunu beyân eyler zîrâ cemî' eşyâyı Hazret-i Allâh zevceyn halk eylemişdür. (2a)

Ankaravî, şerhinde istifade ettiği kaynakları eser ve müellifi ile birlikte doğrudan alıntı yapmak suretiyle aktarırken Seyyid Mehmed Ali bazen sadece kaynak eserin ismini, bazen sadece müellifin ismini zikretmiştir. Ankaravî'nin

yaptığı doğrudan alıntuları eserine dâhil etmeyip yorum/açıklama kısımlarını aktarmakla yetinmiştir.

Hazret-i Şeyh-i Ekber Hal'u'n-Na'leyn şerhinde dir ki ve hâze'n-nev'u kesemereti'l-cevzi mislen el-letî evcedehe'l-Hakku halfe selâseti hıcebin lâyetevessalu ileyhâ illâ ba'de refi tilke'l-hıcebi İbn Kusay bu kısmı mu'ammâ ve hall-i rumuz itmege benzetmişdür ya'nî gah olur Hazret-i Hak cânibinden enbiyâ ve evliyâyâ ma'nâ-yı mücerrede ve 'ulum-ı gaybiyye ilkâ olnur anun istihrâcında ve mertebe-yi elfâz u kelimâta izhâr ve ihrâcında haylî te'ab ve meşakkat çekerler ve hall-i rumuz-ı mu'ammâ itmekde ictihâd iderler pes vahyün [...](Tanyıldız, 2010: 189)

Şeyh-i Ekber Hazretleri bu bâbda buyurmuşlardır pes vahyün [...](13a)

Ankaravî'nin bazı şerh nüshalarında *Mesnevî*'den alınan Farsça beyitleri öncelikle Türkçe nesre çevirip sonra şerh ettiğini görürüz. Ancak Seyyid Mehmed Ali genellikle Türkçe çevirileri yapmadan direkt şerhe geçmiştir. Bu durum Seyyid Mehmed Ali'nin istifade ettiği Ankaravî şerhinin ilk nüshalarından biri olabileceğini akla getirir.

İşit bu ney niçe şikâyet ider şikâyet degül belki cüdâlıklardan olan sergüzeştin hikâyet ider ey guş kunende-yi esrâr-ı tarikat ve şinevende-yi güftâr-ı hakikat Hazret-i Mevlâna kuddise sırruhu evvelâbi'şnev diyü [...](Tanyıldız, 2010: 202)

Ey guş kunende-yi esrâr-ı tarikat ve ey şinevende-yi güftâr-ı hakikat Hazret-i Mevlâna evvelâ bi'şnev diyü [...](22a)

Ankaravî'nin şerhinde beyitler arasında konu bütünlüğü varsa bir önceki beyit ile sonraki beyit arasında geçiş ifadeleri kullanırken Seyyid Mehmed Ali şerhinde ekseriye bu ifadelere yer verilmemiş, doğrudan diğer beytin şerhine geçilmiştir.

[...]yâr olur ve bunları kendü fehmi ile bilür ve ana göre kıyâs kılur nitekim buyururlar

Mesnevî

Her kesî ezzann-ı hod şud yâr-ı men (Tanyıldız, 2010: 219)

[...]yâr olurlar

Mesnevî

Herkesi ezzann-ı hod şud yâr-ı men (32a)

Seyyid Mehmed Ali, Ankaravî'nin tercümesinde büyük bir özen göstererek neredeyse hiç atlamadan dile getirdiği "*rahmetullâhi 'aleyh, Hak Te'âlâ Kur'an-ı 'Azîminde, kuddise sirruhu, kâlellâhu Te'âlâ, 'aleyhi's-selâm, sallallâhu 'aleyhi vessellem, radiyallâhu 'anhu*" gibi saygı ve hayır dua ifadeleri daha nadir kullanmıştır. Dolaylı ve uzun ifadeler yerine tek kelimelik ifadeleri tercih etmiştir. Hatta anlatımı süslemek için kullanılan terkiplerin bir kısmını ya hiç kullanmamış ya da kısaltarak kullanmıştır. Bu tercihin, şerhteki özü kaçırmamak ve akıcılığı sağlamak adına yapıldığı değerlendirilmektedir.

Ney gibi derûnı mâsivâdan hâlî ve nefehât-ı ilâhiyye ile mâlî olan mürşid-i 'âlî [...] (Tanyıldız, 2010: 223)

Ney gibi derûnı mâsivâdan hâlî olan mürşid [...](36a)

Seyyid Mehmed Ali'nin Ankaravî şerhinden istifade ederken değiştirdiği kelimelere örnekler ise şunlardır:

Îlâhî - Hudâ, makâm - mertebe, karâr tutmuşlar - karâr eylemişler, idile - ola, eder - eyler, Cenâb-ı Hak - Hazret-i Cenâbî 'izzet, kun mekun - bunu eyle ve bunu eyleme, elem ü zahmet - zahmet ve meşakkat, eyleyüp - idüp, Hazret-i Fahr-i 'âlem- Hazret-i nebiyy-i mükerrerem, şikâyet kılurlar - şikâyet ederler, tenzîl kıldukda - tenezzül ettikde, mübtelâ olmuşlar - giriftâr olmuşlar, kâbildür - câizdür, sahîh olur - dürüst olur, radiyallâhu 'anhu - kuddise sirruhu, 'âlemeden - cihândan, nev'iyile - cinsiyle, ba'dehu - andan sonra, ey ahî - ey karındaş, Hazretün - Hazret-i Mevlânanun, fehvâsınca - muktezâsınca, sa'âdetine ireler - devletine erişeler, 'aklı yitdügi - 'aklı erdügi, kavm-i Yehûd - tâife-yi Yehûd, resûlünün - habîbinün, Hakkıla - Rabbâniye ile, tizkâr eyler - beyân eyler, münkati' ola - kesilmiş ola, ashâb-ı tarîkata - ehl-i tarîkata, Âdem 'aleyhi's-selâm - Hazret-i Âdem, eyitdi - didi, gönül - dil, husûsda - bâbda, fehm eyleye - idrâk eyleye, geçüp - güzer idüp, için - ötüri, dest - el, mümkün - kâbil, Hak Te'âlâ - Hazret-i Bâri, müstagrak kılmışdı - gark eylemişdi... vb.

Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı eserini I. cildinde diğer ciltlere sık sık atıf yapılmakta, bazı konuların izâhı diğer ciltlere bırakıldığı açıkça belirtilmektedir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de ise bu atıf ve göndermeler yer almamaktadır. *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'in I. cildinde diğer ciltlere bırakılan bazı izahatların *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de kısaca yer aldığı görülmektedir.

Yukarıda verilen bilgilere bakıldığında Seyyid Mehmed Ali'nin şerhi Ankaravî'nin şerhinin tam bir nüshası olmadığı anlaşılacaktır. Seyyid Mehmed eklemeler yaparak Ankaravî'nin şerhini de genişletmediği düşünülürse *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin bir muhtasar eser olarak nitelendirilmesinde bir beis yoktur. Ancak *Mesnevî-yi Ma'nevî*'ye ait orijinal nüshanın henüz transkribe edilmediği ve bir bütün olarak kapsamlı bir çalışma yapılmadığı için Ankaravî'nin şerhinin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'ten önceki çalışmalarına ait bir nüshasının kopyası olup olmadığı henüz bilinmemektedir. O hâlde bu bilinmezliği bir kenara bırakarak sorulacak soru şudur: "Seyyid Mehmed'in bu eseri kaleme almasındaki amacı nedir?" Bu hususta birçok değerlendirme yapmak mümkündür:

Mesnevî okuyanlar, Mevlâna'nın sohbet meclisine dâhil olmayı isterler. Çünkü Mevlâna *Mesnevî* vasıtasıyla tüm insanlığa aşkın dili ile hitap etmiştir. Seyrüsülûke talip olanlar mecliste anlatılanı en iyi şekilde anlamak, mânâ derinliklerini idrâk etmek için şerhe ihtiyaç duyarlar. Çünkü *Mesnevî*'nin hitap ettiği kitlenin idrâk derecesi aynı değildir (Avşar, 2019: 45-46). Seyyid Mehmed; Konya'da mesnevîhânlık yaptığı, Yenikapı Mevlevîhanesinde şeyhlik görevini yürüttüğü dönemlerde her idrâke hitap etmek için sözü eksiksiz söyleyen âlim zatlardan biri olarak gördüğü Ankaravî'nin kaleminden *Mesnevî* sohbetleri yapmıştır.

Tasavvuf ekollerinin her birinin bir usûlü, bir edebi vardır. Usûl ve edep takip edildiğinde ortaya bir silsile çıkar ve silsilenin başlangıcında mürşit vardır. Mürşit, kulu Hak yoluna götürecektir kılavuz kişidir. Silsilenin en üst halkasında İslâm peygamberi Hz. Muhammed'i görürüz. Mevlevî şârihler usûlü bozmamak, silsileyi kırmamak için kendilerinden önce gelen pîrlerin, dedelerin edebi ile edeplenmekte; usûllerini devam ettirmektedirler. Bu bakış açısıyla Seyyid Mehmed Ali'nin Ankaravî'nin eserinden istifade etmesini intihal değil bir usûl ve edep gereği olarak görmek yerinde olacaktır. Söz konusu *Mesnevî* olduğunda elbette ki intihal, tartışmaya açık olan bir konudur. Örneğin Şener Demirel, Ali Derviş'in *Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî* adlı şerhini Mehmed İlmî Dede'nin aynı isimli eserinden alıntılar yaptığı için intihal olarak görmüştür (Demirel, 2007: 490). Bu

noktada Seyyid Mehmed Ali'nin eserinde Ankaravî'nin şerhine eklemeler yapmadığını, bazı eksiltmeler ve ifade değişiklikleri yaptığını, bu nedenle eserini muhtasar bir eser olarak değerlendirdiğimizi hatırlatmak yerinde olacaktır.

Seyyid Mehmed Ali'nin bulunduğu konum göz önünde tutulduğunda *Mesnevî*'yi şerh ederken Ankaravî'nin şerhinde yer alan bazı ifadeleri değiştirmesindeki kasıt dilsel ya da bölgesel bir güncelleme olarak da görülebilir. Türkçede yaşanan değişimler üzerine *Mesnevî*'nin yeniden çevrilmesi ihtiyacı doğmuştur. Çünkü Ankaravî'nin şerhi tamamlaması ile Seyyid Mehmed Ali'nin eserini kaleme alışı arasında 150 yıldan fazla bir zaman vardır.

İnsanın bilinen, şehâdet edilen madde ve bilinmeyen, gayba ait olan mânâ boyutu vardır. İnsan, nasıl ki maddesel varlığını hayatta tutmak için bedenini besliyorsa mânevî yönünü ayakta tutmak için de çaba harcar. Bu çaba mânevî arayışları zaruri kılar. İnanç arayışları mânevî arayışlardan sadece bir tanesidir. Bazıları bu ihtiyacı karşılayabilmek ve bir gruba ait olma isteği gibi çeşitli nedenlerle dinî tarikatlarda yer almayı tercih ederler. Mevlevîlik bu yollardan biridir. Manevî arayışını dinî mecralara yönelten bazı insanlar Mevlevîlik ile tanışınca onu anlamak ve yaşamak isterler. Mevlevîlik; kendine has evrensel mesajları, usûl ve edebi olan tasavvuf ekolüdür. Merkezinde ise Mevlâna'nın öğretilerini içeren *Mesnevî* vardır. *Mesnevî*'yi doğru anlamak seyrüsülûk olarak adlandırılan tasavvuf yolculuğu ile başlar. Bu arayış ve yolculukta insan, fitratı gereği en kısa yoldan menzile ulaşmak ister. Ancak ömür kısa, seyrüsülûk yolu çetin ve sabır nâkıstır. Hayatın getirdiği telaş ve bilinmezlik bu yolu daha zorlu kılar. Tasavvuf yolcusunun nefis merhalelerini aşması için yol göstericilere ve yol işaretlerine ihtiyacı vardır. Mevlâna tasavvuf yolcularının sevilen rehberi, *Mesnevî* ise yoldaki işaretlerin en çok okunanıdır. *Mesnevî* şerhi okumak ya da *Mesnevî*'yi şerh etmek maneviyat yolcularının sık müracaat ettikleri bir tercihtir. Seyyid Mehmet Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* adlı eseri bu amaçla yazılmış eserlerden biridir. O hâlde, Ankaravî'nin eserini muhtasar olarak yorumlamak Derviş Mehmed'in menzilindeki en kestirme mânevî yoldur denilebilir.

Tasavvuf sahasında yazılmış eserler âlimlerce kamunun malı olarak görülmektedir. Bilhassa seyrüsülûk üsûlü ile mürşidin eşliğinde çıkılan manevi bir yolculukta, silsilenin üst halkalarındaki âlim zatların sözlerine büyük kıymet verilmektedir. Birçok tasavvufi anlayışta yer alan "*Kelâm-ı kibâr, kibâr-ı kelâmet.*" (Büyüklerin sözleri, sözlerin büyükleridir.) ifadesi büyüklerin sözlerindeki Rabbanî tesire duyulan itikattandır. Bu yaklaşımda büyüklerin sözlerine duyulan takdirin yanı sıra sözü eksik veya hatalı söylemekten kaçınmanın da etkisi büyüktür. Mevlâna gibi bir mutasavvıfın eserinin şerhinde isabetli bir hüküm

ortaya koyamamak birçok şârih tarafından sakınılan bir durumdur. Bu nedenle yazılmış bir *Mesnevî* şerhinden eserlerden alıntılar yapmak ya da özetlemek alıntı yapanı ya da özetleyeni düşük göstermez, eseri kıymetsiz yapmaz. O hâlde Ankaravî'nin şerhini özetlemek Seyyid Mehmed Ali için isabetli bir şerhi aktarma usûlüdür.

İslâm tasavvuf anlayışlarında kulu Hakk'a götüren birçok yol vardır. Bu anlayışların ortak tavrı ise *Kur'an*'ı anlamak, mânâ denizinde bir olmak ve fenâfillâha ermektir. Her derviş seyrüsülûkte kendi vadisi boyunca yol alsada aynı denize ulaşmayı amaç edinir. Bu bakış açısıyla Seyyid Mehmed Ali'nin Ankaravî'nin vadisini tercih etmesi de *Mesnevî-yi Ma'nevî*'yi yazmasına vesile olmuştur diye düşünülebilir.

2.1. Mesnevî-yi Ma'nevî ve Nüshaları

Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Kitaplığı 2780 numara ile kayıtlı *Mesnevî-yi Ma'nevî* eldeki tek kayıtlı nüshadır. Eserin başka bir nüshası henüz tespit edilememiştir.

2.2. Mesnevî-yi Ma'nevî'nin İmla ve Dil Hususiyetleri

Mesnevî-yi Ma'nevî'de kullanılan dil sade bir Osmanlı Türkçesidir. Mânâ derinliği fazla olan beyitler ve bu beyitlerdeki kelimeler tek tek ele alınarak açıklanmıştır. Mânâsı kolay anlaşılabilen beyitler sade bir Türkçe ile tercüme edilmiştir. Ancak bazı bölümler tasavvuf erbabının idrâkine bırakılmış gibidir. Unutulmamalıdır ki şerh edilen eser Mevlâna gibi âlim bir zatın eseridir. Şiir onun için mânâyı, hakikâti sırlamak için bir araçtır. Sırta herkes vakıf olursa sır olmaktan çıkar. Şiir, sırrı gönül aynasını parlatmış kâmil insan için zuhur etme aracıdır. Mevlâna'ya göre şiir mutasavvıfın kerametidir. Zira "*Keramet var ise şiirimizdendir.*" demektedir (Avşar, 2019: 184-185). O hâlde Mevlâna yolunda yürüyen âlim zatların her sırrı ortaya dökmeleri beklenemez.

Ankaravî'ye göre müfred mana için vaz' olunmuş kelâm ya da kelime, insanın ya da mütekellimin telaffuz ettiği lafızdır. "Kişinin kendisi kelâmına gizlenmiştir." hadîsi gereğince, lisan/dil insanın tercümânıdır. "Ancak bazen kuşun yuvasından uçuşması gibi, mana da vaz' olduğu lafızdan uçarak ya da tecrid olarak istiâre, kinâye, teşbih ve mecâz gibi çeşitli söz sanatlarına bürünür. Ankaravî'nin düz bir anlatımla anlatması beklenilemez (Ceyhan, 2007: 128).

İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin şerhi Anadolu sahasında *Mesnevî*'nin tamamına yapılmış üçüncü, Türkçe eserler arasında da ikinci şerhidir. Bu yönü ile *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'in muhtasarı olarak nitelendirdiğimiz *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin dili Anadolu Türkçesi ile uyumludur. Eseri sade bir Osmanlı Türkçesi yapan hususlardan biri de halk söyleyişlerine, deyimlere sık yer vermesinden kaynaklıdır. Seyyid Mehmed Ali'nin bazı kelimelerini değiştirerek şerhi özetlemesi eserin dilini halk söyleyişine daha da yakınlaştırmıştır.

2.3. Mesnevî-yi Ma'nevî'nin Şerh Metodu

Mesnevî-yi Ma'nevî İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî'nin eserinden muhtasar olduğu için önce Ankaravî'nin usûlü hakkında bilgi verilmesi sonrasında genel değerlendirme yapılması daha uygun olacaktır.

Ankaravî'ye göre şerh, edebî bir metni derinlemesine inceleyerek içerisindeki gerçeklikleri, doğrulukları keşfederek ortaya çıkartma işidir. Hakikat, diğer her şeye rağmen oradadır ve onu aydınlatmak, keşfetmek gerekir. Eğer varlık, değişmez bir hakikat olarak görülüyorsa ve bu hakikat varlığın bir tecellisiyse, bu hakikatin keşfedilmesi ve aydınlatılması esastır (Ceyhan, 2005: 306).

Ankaravî, şerh geleneğine yeni bir bakış açısı, yeni bir yöntem getirmiş; çeşitli disiplinlerden yararlanarak şerhi daha geniş bir yelpazede ele almıştır. *Mesnevî*'yi özellikle İbn Arabî'nin düşünceleri ışığında yorumlamayı tercih etmiştir (Tanyıldız, 2010: iii). Ankaravî, kelimelerin derin anlamlarını idrâk etmek için ilmi sahanın tüm imkânlarını devreye sokar. Çünkü o bu alanların tamamına hâkimdir.

Ankaravî'nin şerhinin tekâmülü geniş bir zamanı kapsamaktadır. Bu nedenle şerh yönteminde farklılıklar görülür. Örneğin Arapça yazdığı *Mesnevî*'nin mukaddimesini Türkçeye aktarmıştır. Şerh çalışmalarında önce müsveddeler hazırlamış sonrasında *Mesnevî* beyitlerini ekleyerek yeniden düzenlemiştir. Tanyıldız çalışmasında Ankaravî'nin şerh yöntemini üç kategoride değerlendirir:

Mesnevî metni bağlamında Ankaravî'nin şerh yöntemini üç kategoride değerlendirmek doğru olacaktır. Söz gelimi ilk te'liflerinden olan *Mesnevî* dîbâcesi şerhi olan *Simâtu'l-Mûkînin*'deki gramer ağırlıklı şerh yöntemi, ilk onsekiz beyit şerhi olan *Fâtihu'l-Ebyât*'taki mufassal şerhe veya eserin kimi kısımlarında görülen mücmel şerhe (yer yer sadece tercüme) göre farklılık arz etmektedir (Tanyıldız, 2010: 64).

Tüm manzum eserlerde olduğu gibi *Mesnevî*'nin de bazı beyitlerindeki anlam yoğunluğu, giriftlik daha fazladır. Bilhassa örnek hikâyelerin giriş ve gelişme bölümleri sonuç ve hükme bağlanan beyitlere göre daha kısa şerh edilmiştir. İlk on sekiz beytin Mevlâna'nın kaleminden çıkması hasebi ile daha ayrıntılı şerh edilse de eserin muhtelif beyitleri anlam derinliklerine göre diğer beyitlerden daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Şerh metninin uzunluğunu belirleyen ise şârihin beyitteki mefhumlara hâkimiyetidir. Şârihin beyitteki mefhumu çözerek çıkardığı hükmü kuvvetlendirmesi, gerektiğinde yanlış çıkarılan hükümleri çürütmesi gerekir. Bunun için şârihin izahatı gerekir. *Mesnevî-yi Ma'nevî* bu izahat aşamasında okuyucuyu doğrudan muhatap alarak çözülen mefhumla ilgili şüphe, eksiklik ya da kısıtı varsa belirtir. Diğer bölümlerde ise Ankaravî'nin kendinden emin mefhum çözme tavrını görürüz.

Mesnevî-yi Ma'nevî üslûp olarak sadece dinî ilimlere bağlı kuralları değil dil bilgisi hususiyetleri ve belâgate bağlı hususlara da yeri geldikçe değinir ve beyitlere kattığı anlamsal yönü açıklar. Hatta bu hususta bir kelimenin Arapça ve Farsça telaffuzları, kullanıma ve bağlama göre kazandıkları anlamları da ayrı ayrı sunmayı ihmal etmez. Ancak Ankaravî'nin odaklandığı asıl nokta kelimenin etimolojik yönü değildir, o *Mesnevî* bağlamındaki anlamsal zenginliklerine odaklanır.

Mesnevî'de başlıklar büyük bir öneme sahiptir. Sadece kitabı bölümlere ayırmak maksatlı kullanılmamıştır. *Mesnevî*'deki başlık bir sonraki fikrin tabanı, hikâyenin kurucu unsurudur. Bu nedenle Ankaravî şerhinde *Mesnevî*'nin başlıklarını da şerh etmiştir. Konuya göre bazı başlıkları sadece tercüme etmekle yetinirken bazı başlıkları ayrıntılı olarak ele almıştır. Seyyid Mehmed Ali de *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de başlıkların şerhine yer vermiştir.

Tam bir uygulama birliği olmasa da klasik şerh geleneğinde şerh edilecek metnin önce tercümesi sonra kelime kelime analizi daha sonra ise metnin yorumlanması yapılmaktadır. Metinden ortaya çıkan hüküm var ise bu hükmü sabit kılmak için delillere yer verilir, ispata gayret gösterilir. Ankaravî de genel olarak aynı usûlü devam ettirmiş, önce beyitleri vermiş sonra ihtiyaca göre kelimeleri muhtelif disiplinler yardımı ile açıklamış son olarak yorumlamıştır. Şerhin bazı bölümlerinde ise önce açıklamalara yer verip sonrasında beyti yazmış ve yorumlamıştır. *Mesnevî-yi Ma'nevî* de ise bazı bölümlerdeki ön bilgilendirmeler yer almamaktadır. Ankaravî'nin beyitlerdeki hükmü açıklarken kullandığı bazı âyetlerin, hadislerin, ilmî sahadaki diğer görüşlerin yer aldığı alıntılama bulmadığı görülmektedir. Bu durumun Seyyid Mehmed Ali'nin istifa ettiği şerh nüshasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Osmanlıca imlası üzerinde Arapça ve Farsçanın baskın etkisi olsa da dil hususiyetleri bakımından bariz farklılıkları mevcuttur. Bir kelimenin Arapça ya da Farsça kökenli olması Türkçede bire bir aynı anlam inceliklerini barındıracağı anlamına gelmemektedir. Şârihlerin orijinal eserdeki bir kelimenin anlam inceliklerini bilhassa Farsça dil bilgisi kuralları bağlamında açıklamaları ve değerlendirmeleri gereklidir. *Mesnevî-yi Ma'nevî* Ankaravî'nin genel üslubuna uygun olarak kelimelerin Arapça ve Farsça kökenli olması durumuna bağlı olarak kendi dil bilgisi kuralları göz önünde tutularak ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Bir metnin şerhinde sadece elde olanla yetinilmesi şârihin amacına ulaşmasına engel olabilmektedir. Bu nedenle konunun ve içeriğin durumuna göre şerhi mesnetlendirmek, anlatımı kuvvetlendirmek için dış kaynaklara da başvurulabilmektedir. Metne dışarıdan eklenen unsurları da şerh etmek gerekebilmektedir. Bu şerhe yardımcı şerh denir. *Mesnevî-i Manevî*'de de yardımcı şerhler bulunmaktadır.

Mesnevî, Mevlâna'nın kaleminden çıktığı şekliyle ilmî bir eser olması haricinde edebî bir türdür. Manzum metin olmanın getirdiği bazı zorunluluklar (aruz, kafîye, ahenk vb.) söz dizimini gündelik hayattaki ifadenin dışına çıkartmaktadır. Bazı şârihler *Mesnevî*'nin anlam yönüne odaklandıkları için söz diziminde bazı değişiklikler yapabilmektedirler. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de de buna benzer söz dizimi değişiklikleri mevcuttur.

Mesnevî şerhi asıl anlatıyı uzatarak, ayrıntılandırarak açıklamak değildir. Mânâ denizindeki bilinmezlikleri herkesçe bilinen anâsırla somutlaştırıp sedefin içinde saklı bir inci gibi gün yüzüne çıkartmaktır. Bunun yolu mânâyı ve özündeki fikri basitleştirmektir. *Mesnevî*, *Kur'an-ı Kerîm*'in bir şerhi, tercümesidir (Avşar, 2019: 211). Mevlâna eseri ile Kur'an'ı mânâ denizinin bir derece yüzeyine çıkartmıştır. *Mesnevî*'yi şerh edenler ise mânâyı daha da yüzeye çıkartmayı hedeflemişlerdir.

2.4. Mesnevî-yi Ma'nevî'de Kullanılan Kaynaklar:

Genel olarak *Mesnevî* şerhlerinde ortaya konulan üslûp şârih tarafından çözülen mefhum ve fikriyatın bir kaynağa dayandırılması hassasiyetidir. *Kur'an-ı Kerîm* ve hadis kitapları en sağlam kaynak olarak değerlendirilmekle birlikte diğer ilmî kaynaklardan, irfan sahibi âlim zatların beyanatından da istifade edilir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de kullanılan kaynaklar şunlardır:

2.4.1. Âyet(ler)den İstişhâd²²⁹:

Mesnevî'nin beyitlerinde işaret edilen âyet varsa ya da şerhte bir âyetten istifade edilecekse ara açıklama ile durum belirtilmiştir. Burada dikkat çeken bir hususu dile getirmek gerekir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de sadece âyetin kelime anlamı ile yetinilmemiş, âyetin şerhinden de yararlanmış. Ancak *Mesnevî-yi Ma'nevî*'deki âyetlerin sayısı *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*'e göre daha azdır. Ayrıca şerhler daha kısa ve özet olarak yer almaktadır.

kâlellâhu Te'âlâ ve lenebluvennekum hattâ na'lemu'l-mucâhidîne minkum ve's-sâbirîne²³⁰ *sâbir ü mucâhid 'âlem-i ervâhda iken dahı Hazret-i Hudânun ma'lûmı idi ve lâkin sabr u cihâd ile ibtilâ olunmamışlar idi pes ol 'âlemde sâbir ü mucâhid mertebesin bulmadılar tâ bu 'âlem-i ecsâma gelmeyince ve tâ'at u mucâhede idüp mucâhid ile ihtiyâr olmayınca pes bu 'âleme geldiler ve mucâhede idüp mucâhid oldılar (369a)*

kâlû eyâ Mûsâ immâ en ve immâ en nekûne evvele men elkâ²³¹ *sâhirlerün yâ Mûsâ immâ en tulki 'asâke diyü Mûsâyı takdîm eylemeleri ta'zîm ü terkîm ma'nâsın ifâde ider ve ammâ en nekûne evvele men elkâ dimeleri fermân senündür dimegi iş'âr ider (388b)*

*Kur'ândan minâyetin ev nunsihâ âyetni girü oku Sûre-yi Bakarada olan âyete işâretdür mânensah minâyetin ev nunsihâ*²³² *bu âyetün sebeb-i nüzûlı budur ki [...](399b)*

Ankaravî, *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı şerhinde yer yer tefsîr kitaplarının isimlerini ya da müfessirlerin isimlerini zikretmiştir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de de tefsîr kitaplarının ya da müfessirlerin isimleri zikredilir. Ancak sayıları Ankaravî'ye göre daha azdır. Bu tefsîr kitapları ve müfessirlerden bazıları şunlardır: Fahreddîn-i Râzî-*Tefsîr-i Kebîr*, Ebu'l-leys, Medârik, Bagavî-*Me'âlimü't-Tenzîl*, Kâzî, Ebu's-su'ûd, *Tefsîr-i Kâşânî*, Keşşâf, *Mecma'u'l-Beyân*, Şeyhzâde-*Hâşiye-yi Beyzâvî*, *Teysîr*, *Tefsîr-i Beyzâvî* vb.

²²⁹ **İstişhâd**: Bir fikrin doğruluğuna delil olmak üzere başka bir kimse veya eserden alınan bir parçayı örnek verme, şahit gösterme, şahit tutma anlamında kullanılan bir terimdir.

²³⁰ Andolsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz. (Muhammed, 31)

²³¹ Sihirbazlar: "Ey Musa önce sen mi atarsın, yoksa biz mi atalım?" (Taha, 65)

²³² Eğer biz ayetlerden birini nesh eder veya unutturursak ondan daha hayırlısını veya onun mislini getiririz. (Bakara, 106)

2.4.2. Lugâtlerden İstîshâd:

Anlamda yer alan mefhumu çözerek hükmü açıklamak için muhtelif lugâtlerden faydalanılmıştır. Özellikle kelime anlamında yer alan ihtilafları ortaya koymak için delil olarak *Lugât-i Hezile*, *Lugât-i Halîmî* vb. lugâtlerin isimleri zikredilerek ihtiyaca dair açıklamalar sunulmuştur.

2.4.3. Hadîsler, Hadîslerden Alıntılar:

Mesnevî-yi Ma'nevî'de beyitleri açıklarken hadîslerden sıklıkla istifade edilmiştir. Hadîsler bazen şerh edilerek ayrıntılı bir şekilde izah edilmiş bazen sadece Türkçeye çevrilmiş bazen de Arapça orijinali hiç verilmeden doğrudan Türkçe olarak aktarılmıştır.

kemâ kâle 'am bihasebi'mri' imrin mine's-şerri en yuşâra ileyhi bi'l-esâbi'i fi'd-dîni ev fi'd-dunyâ illâ men 'asimehullâhu 'an ebî heriyyeh raziyallâhu 'anha nitekim şöhetden ve hab-ı tenden necât bulmak bâbında bu kıssayı takrîr iderler tâ kim hisse alalar (375b)

kemâ kâle 'am ittekû efrâsete'l-mu'minu feinnehu yenzuru binûrillâhi feinnehum cevâsîsi'l-kulûbi yedhulûne kulûbe'n-nâs ve yuhricûne'l-havâtıra ve'l-vesvâse feizâ câlestumûhum fecâlisûhum ²³³ (399a)

kemâ kâle 'am yeb'asu'n-nâsu 'alâmâmâte 'aleyhi ve kâle 'am temûtûne tu'îşûne ve tuhşarûne kemâ temûtûn²³⁴ (404a)

Hazret-i Nebiyy-i Mükerrerem 'am didi ki ey cerî vü dilîr olan tâlib zinhâr bir matlûbla cenk ü cedel ü niza' eyleme ya'nî ey tâlib mertebesinde olan mübtedî murâd mertebesine nâ'il olan kâmiller ile 'inâd u muhâlefet eyleme ki senün hâlün anlarun hâline benzemez (386b)

Mesnevî-yi Ma'nevî'de istifade edilen hadîslerin bazılarının kaynakları belirtilirken bazılarının kaynakları belirtilmemiştir. En çok isimleri geçen hadîs kaynakları şunlardır: Müslim, Buhârî, *Mesâbih*, *Meşârik*, *Suyûtî-Câmi'u's-Sagîr*, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Ahmed bin Hanbel, *Câmi'-i Hâtib*, *Mecma'u'l-Beyân*, Taberânî, Ebû Nu'aym.

²³³ Hz. Peygamber dedi ki: "Müminin ferasetinden çekininiz. Çünkü o Allah nuruyla bakar."

²³⁴ Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz. Nasıl ölürseniz öyle haşrolunursunuz.

2.4.4. Peygamberler Tarihi ve İslâm Tarihinden Örnekler:

Mesnevî şerhlerinde sık başvurulan kaynaklardan biri de İslâm tarihi alanında yazılmış eserlerdir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de isimleri geçen tarih ve peygamberlerin tarihi olarak değerlendirilen siyer kaynakları şunlardır: Mîr Hând-Ravzatu's-Safâ, *Târîh-i İbn Hallikânî*, *Menâkıb-ı Mevlâna*, İbn Kesîr - *El-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târîh*.

Mesnevî-yi Ma'nevî'de peygamber isimleri dışında Hazret-i Ömer, Hz. Ayşe, Hüsâmeddîn Çelebi, Ebû Cehil vb. bazı tarihi şahsiyetlerin isimleri de geçmektedir. Bu isimler kimi yerde Fâruk, Hümeyrâ, Ebu'l-Hikem vb. şekillerde lakapları ile zikredilmektedir.

2.4.5. Mevlâna'nın Diğer Eserlerinden Örnekler:

Mesnevî-yi Ma'nevî'de Mevlâna'nın diğer eserlerinde istifade edilmiştir. Ancak bu istifadeler ekseriya eser ismi verilerek yapılmamış, Mevlâna'nın bir beyiti ya da bir sözü olduğu belirtilerek yapılmıştır.

Hazret-i Mevlâna kuddise sirrehü anın için **Bişnev** emrederler ki istimâ' iden âhir nutka gelür ve hayru'n-nâs mertebesin bulur (22a)

Beyt

Dan ki evvel sem' bâyed nutkrâ

Sûy-ı mantık ezreh-i sem' ender â

Hazret-i Mevlânanun menâkıbllarında îrâd olunmuşdur ki (33a)

Hazret-i Mevlâna kuddise sirruhu beşinci cildde bir hikâye îrâd idüp buyururlar ki (40b)

2.4.6. Dinî-Tasavvufî Kaynaklar:

Mesnevî'nin kaynakları sadece *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadisler değildir. Dinî-tasavvufî eserler de önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Şârihler şerhlerinde *Mesnevî*'den hüküm çıkarmak için Mevlâna'dan önce ve sonra yaşamış birçok İslâm âliminin eserinden istifade etmişlerdir. Bunların bir kısmı Mevlâna öncesi yaşamış âlimlerken bir kısmı da Mevlâna'dan sonra yaşamış, onun fikirlerini tartışmış âlimler ve eserleridir. Şem'i, Surûrî, Attâr, Sultân Veled, Sadruddîn-i Konevî, İbn Arabî, Süheylî vb. âlimler ile Şerh-i Mesnevîler, *Mantiku't-Tayr*, *İbtidânâme*, *Şerh-i Esmâ-yı Hüsnâ* vb. eserler tasavvuf alanında *Mesnevî-yi Ma'nevî*'ye kaynaklık etmiş başlıca eserlerdir. *Şerh-i Mevâkıf*, *Şerh-i Akâyid*'den kelâm alanında; şer'i konularda Gazzâlî'den *İhyâ*, *Şerh-i Şer'*, *Mişkâtul-Envâr*,

Tenvîri'l-Mesâbih'ten; fikhî konularda Ebu'l-Fazl, Ebû Hanîfe gibi âlimler ve *Fıkh-ı Ekber*, *Hidâyet*, *Sadru'sh-Şerî'a* gibi eserlerden faydalanılmıştır.

2.4.7. Muhyiddin İbn Arabî ve Eserlerinden Örnekler:

Ankaravî, *Mesnevî* şerhinde Muhyiddin İbn Arabî'nin perspektiflerine sıkça atıfta bulunmuştur. O, Mevlâna ile Muhyiddin İbn Arabî'nin düşünceleri arasındaki ilişkiyi ve iki düşünce ekolü arasındaki farklılıkları ele alarak ortaya koymuştur.²³⁵

Ankaravî, teorik açıdan en fazla İbn Arabî'ye yönelmiştir. Ankaravî'nin teori düzeyinde en çok rağbet ettiği kişi İbn Arabî'dir. Şerhin birçok yerinde başta *Fusûsu'l-Hikem* ve *Futûhât-ı Mekkiye* olmak üzere çeşitli eserlerinden doğrudan veya dolaylı olarak istifade etmiştir (Tanyıldız, 2010: 89). *Mesnevî-yi Ma'nevî* de şerhin çatı unsurlarından biri olan bu atıf ve yorumlamalara yer vermiştir.

Hazret-i mahbûb-ı hakikiden gayrıyı anun dil ve dîdesinde bi'l-külliyeye fâni ve zâyil olur nitekim Hazret-i Şeyh-i Ekber dahı Fütûhatda buyurmuşlardur (36b)

ve Şeyh-i Ekber Hazretleri bu bâbda buyurmuşlardır pes vahyün bilâ efr olan Hazret-i Mesnevî dahı iki nev' üzere olur (13a)

2.5. Mesnevî-yi Ma'nevî'deki Kültürel, Folklorik ve Diğer Unsurlar

Mesnevî; insanı sadece mânâ yönü ile ele alan, mistik ve felsefi düşünceler çerçevesinde değerlendiren bir eser değildir. İnsanı bir bütün olarak ele alıp yorumlamakta ve dışsal etkilerin içsel dönüşümlerine yer vermektedir. Modern psikolojinin insan davranışlarını açıklarken ortaya koyduğu çevre etkisini yüzyıllar öncesinde eserine bir öz olarak işlemiş gibidir. *Mesnevî* insanı ele alırken aynı zamanda dönemin sosyal, kültürel ve folklorik unsurlarına da yer vermektedir. Şârihler ise *Mesnevî*'deki bazı olayları şerh ederken eseri daha iyi açıklamak, Mevlâna'nın evrensel mesajını daha kapsayıcı bir biçimde aktarmak için kaleme alındığı devrin kültürel ve folklorik unsurlarına yer vermişlerdir. Aşağıda bu unsurlara bazı örnekler sunulmuştur:

Mesnevî-yi Ma'nevî'de atasözleri ve deyimler “darb-ı mesel”, “meşhûr mesel” gibi ifadeler kullanarak verilir.

rûzı dîr oldı dimek 'Acem içünde darb-ı meseldür (44a)

²³⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ceyhan; *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, 424-433

Mesnevî beyitlerinde tarihe kaynaklık edebilecek Semerkand, Râz, Tırâz, Gafter gibi bazı mekân adları da zikredilir. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de bu mekânlar hakkında muhtelif bilgilere yer verilir.

Mesnevî-yi Ma'nevî'de diğer *Mesnevî* şerhlerine de göndermeler bulunmaktadır. Diğer şerhlerde ortaya konulan görüşlere de yer verilmiştir.

Hazret-i Mevlâna kuddise sırruhu beşinci cildde bir hikâye îrâd idüp buyururlar ki (40b)

Bir metnin şerhinde okuyucunun anlam derinliklerini idrak edebilmesi için anlatılanla kendi dünyası arasında bir bağ, bir benzeşim oluşturması gerekir. Bunun da ötesinde bir fikri tarihi bir mekân, olay, olgu, toplumsal inanış vb. hususlarla harmanlayarak anlatmak kalıcılığı da sağlayacaktır. *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de Ankaravî'nin yaşadığı döneme ait genel kültüre dair bazı bilgiler de mevcuttur. Bu durum Ankaravî'nin sosyal bir canlı olan insanı yaşadığı dönemden bağımsız düşünmediği, toplumsal konu ve kavramları şerhinde kullandığını göstermektedir.

Mesnevî-yi Ma'nevî Ankaravî'nin şerhinin bir muhtasarı şeklinde olması hasebi ile ana ekseninde Ankaravî'nin görüşleri yer almaktadır. Ankaravî ise şerhinde sadece kendi görüşlerine yer vermemiştir. Ankaravî, felsefî yoruma açık beyitlerin şerhinde dinî ve felsefî akımların temsilcileri tarafından ileri sürülen kimi düşünceleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirir. Yeri geldikçe konu ile ilgili şahsî düşüncelerini de zikreder. Bu düşünceler arasında Sofestâiyye, Cebriyye, Dehriyye, Tabî'iyye, Kaderiyye/Mu'tezile/Seneviyye, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at, Üveysîler, Basriyyûn/ Kûfiyyûn fikirleri ile ilgili görüşleri tartışır. Ancak *Mesnevî-yi Ma'nevî*'de bu görüşlerin bazılarının alınmadığı, ya da özetlenerek sunulduğu görülmektedir (Tanyıldız, 2010: 95-100).

Sonuç

Mesnevî tüm tasavvufî anlatılar gibi hikâyeleri, sembolleri, remizleri sıkça kullanmayı tercih etmiştir. Anlatılan, bilinmeyen bir âlemdir. Bilinmeyi kavramak, açıklamak ancak bilinenle yola çıkmakla mümkündür. Şârihlerin amacı *Mesnevî*'deki bilinenlerle mânâ âlemindeki bilinmeyenleri eşitlemektir.

İnsanın maddî ve manevî boyutları vardır, her ikisi de beslenmeye ihtiyaç duyar. Manevî arayışlar, çeşitli yollar ve tarikatlar aracılığıyla gerçekleşir. Mevlevîlik bunlardan biridir. Mevlevîlik, merkezinde Mevlâna'nın *Mesnevî*'sini barındıran bir tasavvuf ekolüdür. Seyrüsülûk yolu zor olsa da rehberler şahsiyetler ve *Mesnevî* gibi yazılı metinler yolculara sırat-ı müstakimi gösterir. Seyyid

Mehmet Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* şerhi, bu arayışta başvuru kaynaklardan biridir.

Bu çalışma, Seyyid Mehmed Ali tarafından yazılmış olan *Mesnevî-yi Ma'nevî* şerhini detaylı bir şekilde incelemiştir. Çalışmanın odağı; *Mesnevî-yi Ma'nevî*'nin dil özellikleri, kaynakları ve şerh metodu üzerinde durulmuştur. *Mesnevî-yi Ma'nevî*; İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı eserinin bir muhtasarı olarak değerlendirilmiş, Seyyid Mehmed Ali'nin muhtasar bir çalışma yapmasındaki amacı ile ilgili çıkarımlarda bulunulmuştur. Kaleme alınan bu şerh, *Mesnevî*'yi anlamaya ve yorumlamaya katkıda bulunmaktadır.

Şerhlerin *Mesnevî*'nin çok katmanlı anlamlarını açığa çıkarmada önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Seyyid Mehmed Ali'nin çalışması, tasavvufi geleneğin devamı niteliğinde olup Ankaravî'nin kapsamlı eserinin özünü taşımaktadır. Ankaravî gibi Seyyid Mehmed Ali de şerhini oluştururken dinî kaynaklara geniş bir biçimde yer vermiş, aynı zamanda felsefi ve etik konulara da değinmiştir.

Mevlâna'nın öğretisinin evrensel nitelikleri, *Mesnevî*'yi sadece bir tasavvuf metni olmaktan çıkarmakta ve onu tüm insanlığı kucaklayan bir kaynak hâline getirmektedir. Seyyid Mehmed Ali'nin bu evrensellik anlayışını şerhinde yansıttığı ve *Mesnevî*'nin anlam yüküne uygun bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî* şerhi, aynı zamanda Ankaravî'nin ve diğer önceki şârihlerin çalışmalarını bir araya getiren ve bunlara yeni bir yorum getiren bir metin olarak da değerlidir. Ancak, bu eserin bir muhtasar olması, bazı ayrıntılı yorumların ve açıklamaların eksik olabileceği ihtimalini de gündeme getirmektedir.

Sonuç olarak, *Mesnevî-yi Ma'nevî* şerhi, Seyyid Mehmed Ali'nin İslâm tasavvufuna ve Mevlâna öğretilerine katkıları açısından önemli bir çalışmadır. Ancak bu eserin daha geniş bir çerçevede değerlendirilebilmesi için İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif* adlı eserinin tüm nüshalarının detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu sayede *Mesnevî*'ye dair yorum ve anlayışların nasıl evrildiğini daha iyi kavramak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Avşar, Z. (2008). Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler. *Turkish Studies*, 3/6, s. 59-95. doi.org/10.7827/TurkishStudies.452
- Avşar, Z. (2019). *Aşk Meclisi - Mesnevî Şerhi - I*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Can, Ş. (2002). *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- Ceyhan, S. (2005). *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. Doktora tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Ceyhan, S. (2007). İsmail Rüsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Tahkiki: Mesnevî'deki Mânâya Metodolojik Bir Yaklaşım, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.20, Mevlâna'ya Armağan Sayısı, s. 117-142.
- Demirel, Ş. (2007). "Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması". *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, C.5, S.10.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10, 469-504.
- Güleç, İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar* (22), 135-154.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502. doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif)*, (I. Cilt). Doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Temizel, A. (1996). *Mevlâna ve Mevlevîlikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.
- Tuğluk, H. İ. (2016). Türk Edebiyatında Bahâristân, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26/1, s. 45-57, Elazığ.

Turgut, K. (2013). *Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi*, Doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Yetik, E. (1991). *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c.3, s. 211-213, İstanbul.

Mehmed Murad Nakşibendî'nin İyd-ı Ekberi: Hülâsatü'ş-Şürûh

Karden KARAKOÇ*

Hilal YİĞİT**

Özet

Mevlâna'nın Mesnevî'sine değişik yüzyıllarda yazılan şerhlerin birçoğu kısmî çok az sayıda olanı ise eserin tamamına yöneliktir. Mehmed Murad Nakşibendî'nin 19. yüzyılda kaleme aldığı şerhlerin özeti anlamındaki "Hülâsatü'ş-Şürûh" Mevlâna'nın Mesnevî'sinin altı cildinin tamamına yazılmış bir şerhtir. Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh'un dibâcesinde Murad Molla Tekkesi'nde Mesnevî dersleri verdiğini Mesnevî'yi üç defa baştan sona şerh ettikten sonra hatırına öğrencilerin kolaylıkla anlayabileceği özet bir şerh yazmak geldiğini dile getirmektedir. Şârih, eserin sonunda ise yüz kadar şârihin Mesnevî'yi şerh etmek için yola çıktığını ancak çoğunun eserini tamamlayamadığını kendisi için bu şerhi tamamlamanın "ıyd-ı ekber" olduğunu dile getirmektedir.

Bu kitap bölümünde Mehmed Murad Nakşibendî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerinde kısaca durulmuş; ardından şârihin "Hülâsatü'ş-Şürûh" adlı eseri tanıtılmıştır. Eser tanıtılırken eserin yazılış sebebi ve tarihi, nüshaları, kaynakları, şerh metodu, dil ve imlâ hususiyetleri ile şârihin diğer Mesnevî şârihlerine yaptığı göndermeler, Nakşibendîliğe temasları ele alınmıştır. Ayrıca Mehmed Murad Nakşibendî'nin **Şerh'ine yönelik değerlendirmelere de yer verilmiştir.**

Anahtar kelimeler: Mesnevî Şerhi, Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh.

Mehmed Murad Naqshbandî's Mathnawi Commentary Titled Hülâsatü'ş-Şürûh

Abstract

Many different commentaries have been written on Rumi's "Mathnawi" in various centuries, with most of them being partial and only a very few directed towards the entire work. Mehmed Murad Nakşibendî's commentary, "Hülâsatü'ş-

* Uzm. Öğr., MEB, kardenkarakoc@yandex.com, ORCID: 0000-0003-4383-7794

** Arş. Gör. Tarsus Üniversitesi, hilalyigit@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3516-1360

Şüruh," written in the 19th century, is a summary commentary of Rumi's Mathnawi, covering all six volumes of the work. Mehmed Murad Nakşibendî, in the introduction of "Hülasatü'ş-Şüruh," mentions that after teaching the Mathnawi in the Murad Molla Tekke and providing a commentary on it from beginning to end three times, he thought of writing a concise and straightforward commentary that his students could easily understand. With this idea in mind, the commentator, considering the full commentaries written before him, composed a brief and simple commentary. At the end of his work, the commentator mentions that approximately a hundred commentators had embarked on the journey of commenting on the Mathnawi, but most of them could not complete their work. For him, completing this commentary was "the grandest festival."

In this chapter of the book, Mehmed Murad Nakşibendî's life, literary personality, and works are briefly discussed. Following that, the commentator's work, "Hülasatü'ş-Şüruh," is introduced. While presenting the work, the reasons and history of its composition, the manuscript copies, sources, commentary method, language, and spelling characteristics, as well as the commentator's references to other commentators of the Mathnawi and his connections to Nakşibendî tradition, are examined. Moreover, criticisms directed at "Hülasatü'ş-Şüruh" are also addressed.

Keywords: Mathnawi Commentary, Mehmed Murad Nakşibendî, Hülasatü'ş-Şüruh.

Giriş

Mevlâna Celâleddin Rûmî (ö.1273)'nin 13. yüzyılda mesnevî nazım şekliyle Farsça kaleme aldığı Mesnevî-i Ma'nevî çağının sınırlarını aşmış bir eserdir. Mesnevî'yi anlamaya ve yorumlamaya yönelik çalışmalar eserin yazıldığı dönemden kısa bir süre sonra başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. Birçok şârih Mesnevî'yi şerh etmek için yola çıkmış ve Mesnevî'nin tamamına veya bir kısmına şerhler yazmıştır. Sadece Türk dünyasında değil farklı coğrafyalarda da sevilen ve okunan Mesnevî'nin tamamına Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere dokuz tane şerh yazılmıştır. Mesnevî'ye Şeyh Yusuf Arapça, Sürûrî Farsça; Şem'î Efendi, İsmail Rusûhî-i Ankaravî, Mehmed Murâd Nakşibendî, Ahmed Avni Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî, Abdülbaki Gölpınarlı ve H. Hüseyin Top tam Türkçe şerh yazmıştır. Cân-ı Âlem olarak tanınan Pîr Muhammed Efendi'nin "Hazînetü'l-Ebrâr" adlı eserini bazı araştırmacılar tam şerh olarak alırken bazı araştırmacılar ise eserin Mesnevî'nin ilk dört cildinin şerhi olduğunu

söylemektedir. Hazînetü'l-Ebrâr'ın şu ana kadar üzerinde çalışma yapılan tek cildi dördüncü cildir.²³⁶

Mesnevî'yi kısmî olarak şerh eden şârihlerin bazıları eserin altı cildinin tamamını şerh etmek için yola çıkmışlar fakat çeşitli sebeplerle şerhlerini tamamlayamamışlardır. Bazı şârihler ise Mesnevî'nin birinci cildini veya diğer ciltlerden herhangi birinin tamamını şerh etmişlerdir. Mesnevî'den intihâb yoluyla şerh yapan şârihler ise belli bir bölümden veya altı cildin içinden seçtikleri beyitleri şerh etmişlerdir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin şerh edilmesi muhtasar şerhlere yaygın bir örnektir. Klasik edebiyatta Mesnevî'nin bir kısmına yönelik yapılan şerhlerin sayısı kırkın üzerindedir. Görüldüğü üzere Mesnevî'nin tamamına yazılmış şerh sayısı oldukça azdır. Mesnevî'nin altı cildinin tamamını şerh eden Mehmed Murad Nakşibendî, diğer şârihlerden farklı olarak Nakşibendî tarikatına mensuptur. Şarihin Hülâsatü'ş-Şürûh adını verdiği Mesnevî şerhi Mesnevî'nin tamamını şerh eden Ankaravî ve Şem'i'nin şerhleri kadar tanınmamaktadır. Eserin yeterince tanınmamasında dibâcesinde geçen muhtasar-özet kelimesinden özet bir şerh olduğunun düşünülmesinin önemli bir payı vardır. Şu ana kadar eser yeterince tanıtılmamış ve üzerine bütüncül bir çalışma yapılmamıştır.²³⁷ Hâlihazırda eserin altı cildi üzerine çalışmalar yapılmaktadır.²³⁸

1. Mehmed Murad Nakşibendî (1788-v.1848)

1.1. Hayatı

Mehmed Murad'ın hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda asıl adı “Muhammed Murâd” olarak geçmektedir.²³⁹ Nakşibendî tarikatına bağlı olduğu

²³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Uçar, A. (2022). Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cit, İnceleme-Metin-Sözlük. İstanbul: Rûmî Yayınları.

²³⁷ Eser üzerine kapatılan Fatih Üniversitesinde yapılan parça parça yüksek lisans tezleri vardır ancak bu tezlerde bazı ciltlerin çalışılmayan varakları vardır. Bazı çalışmaların da üniversitenin kapatılmasından dolayı bitirilemediği düşünülmektedir. Söz konusu çalışmalarda ilmî bazı sıkıntılar vardır, çalışmalar tek bir nüsha üzerinden yapılmış ve transkripsiyon sistemi kullanılmamıştır. Örneğin; söz konusu çalışmalarda esas alınan İstanbul Üniversitesi Yazma Eserlerdeki 6. cilt 188 olarak tanıtılmış ve eser bu hâliyle çalışılmıştır ancak eser aynı üniversitenin kaynaklarında gerçekte 407 varaktır. Yine aynı çalışmada 6. cildin Süleymaniye nüshasına hiç bakılmamıştır.

²³⁸ Prof. Dr. Ziya Aşvar danışmanlığında eserin 1. ve 2. ciltlerini Ömer Semiz, 3. ve 4. ciltlerini Hilal Yiğit, 5. cildini Hacer Özkul ve 6. cildini Karden Karakoç doktora tezi olarak çalışmaktadır.

²³⁹ Davud Fatih, *Tezkire-i Hatîmetü'l-Eşâr*, İstanbul 1867, s. 374; Hüseyin Vassâf, *Sefînei Evliyâ-II*, (çev. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2006, s. 133; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, “Murâd Efendi eş-Şeyh el- Hâc” mad., İstanbul 1945, c. VI, s. 4248-4249.

için “Nakşibendî” ünvanı da adına eklenmiştir.²⁴⁰ Bazı kaynaklarda “Muhammed” yerine “Mehmed” kullanıldığı da görülmektedir. Şârih, Hülâsatü’ş-Şürûh’un dibâcesinde kendini “EsSeyyidü’l-Hâcc Hâfız Mehmed Murâdu’n-Nakşibendî İbnü’ş-Şeyhi’l-Hacc Abdü’l-Halimi’n-Nakşibendî” şeklinde künyelendirmiştir.²⁴¹ “Murâd” mahlasıyla şiirler yazan şârihin Divan’ı da vardır.

Mehmed Murad Nakşibendî; zaman zaman başka şahıslarla karıştırılmıştır. Bunlardan biri Nakşibendî tarikatına mensup olan ve Mehmed Murad Nakşibendî’den bir asır önce yaşayan Murad Buhari (öl. 1720)’dir. Bir diğeri ise Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi’ni 1775 yılında inşâ ettiren Kazasker Damadzâde Mehmed Murad Molla (ö.1778)’dir.²⁴² Bu isim benzerliğinden dolayı Mehmed Murad Nakşibendî’nin eserleri diğerk kişilerle karıştırılmıştır. Yine bu karışıklıktan dolayı şârihe, Muhammed Murad Molla da denildiği sıklıkla görülmektedir.

Mehmed Murad Nakşibendî; “Mâ Hazar” adlı eserindeki Hâl Tercümesi’nde 1788 yılında perşembe gecesi İstanbul’un Çarşamba semtinde doğduğunu, yine aynı eserinde babasının Murad Molla Tekkesi şeyhlerinden “Eş-Şeyhü’l-Hâcc Abdü’l-halîmü’l-Ahîshavîyyü’n-Nakşibendî” olduğunu dile getirmiştir.²⁴³ Abdulhalim Efendi, Ahıska doğumlu olup Beyzâde Mustafa Efendi’den sonra Murad Molla Tekkesi’nin ikinci postnişinidir. “Aslen Ahıskalı olan Murad Nakşibendî’nin soyu seyyid nisbesiyle Hz. Hüseyine dayanır. Ahıska’dan ne zaman geldiklerine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.” (Kunt, Özkan, 2013: 22).

İlk eğitimini Nakşibendî şeyhi olan babasından alan Mehmed Murad, küçük yaşlardan itibaren başladığı hafızlık eğitimini tamamlayarak on yaşında hafız olmuştur. Çok sayıda hocadan ders alan ve kitaplar tedris eden Mehmed Murad; Hoca Neş’et’in öğrencilerinden Süleyman Vahyî’den haftada iki gün Mesnevî dersi almış Mesnevî’nin üçüncü cildinin ortasına geldiğinde Mehmed Murad Nakşibendî’ye Mesnevî’yi okutma görevi verilmiştir. Şârih hocası Süleyman Vahyî’nin de izniyle bu göreve başlamış, Mesnevî’yi ders olarak okutmuştur.²⁴⁴

²⁴⁰ Davud Fatin, 1867, s. 374; Hüseyin Vassâf, 2006, s. 256; Muzaffer Gökman, *Murat Molla Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943, s. 2; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yay. İstanbul, c. I, s. 169-170.

²⁴¹ M. Murad Nakşibendî, Hülâsatü’ş-Şürûh - I, İstanbul Ü. Ktp. TY 6309, vr. 1b.

²⁴² Özdil, H. (2013). Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevi Şârihi: Mehmed Murad Nakşibendî, *Turkish Studies*, Volume 8/12, p. 1009-1016.

²⁴³ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp. Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 1b.

²⁴⁴ Mâ Hazar, No. 260, vr. 44a.

Murad Molla Tekkesi'nin üçüncü postnişini olan ve çeşitli görevlerde bulunan Mehmed Murad Nakşibendî; Murad Molla Tekkesi ve Dârü'l-Mesnevî'de dersler vermiştir.²⁴⁵ 25 Eylül 1848'de aniden vefât etmiştir. Kabri Dârü'l-Mesnevî'nin yanında bulunmaktadır.²⁴⁶

Murad Nakşibendî'nin Muhammed Arif adında bir oğlu vardır. Muhammed Arif İstanbul'da dünyaya gelmiş ve babasından sonra tekke meşihatına geçmiştir (Kunt, Özkan, 2013: 22). Mehmed Murad'ın talebeleri arasında zikredebileceğimiz en mühim isim kendisinden Mesnevîhanlık icazeti almış Ahmet Cevdet Paşa'dır. Encümen-i Daniş üyesi olan Hafız Tevfik Efendi de bir diğer talebesidir (Kunt, Özkan, 2013: 24).

Şârih; küçük yaşlardan itibaren babasının ve Mustafa Bezzâde'nin bulunduğu Murad Molla Tekkesi'nde ilim tahsiline başlamış ve tasavvufla iç içe bir yaşam sürmüştür. Babasının vefatından sonra tekkeden iki yıl kadar uzaklaşarak şiir ve edebiyatla ilgilenmiştir. Fatih'te ilimle ve Mesnevî'yle meşgul olan ve bu çevrede iyi tanınan Mehmed Murad, dönemin ricâli ve kibârı tarafından pek çok açılış ve önemli günlerde dua-han olarak görev almış, sosyal ilişkileri kuvvetli biridir. Şarihin sosyal hayatta aktif bir şekilde yer almasında hayatı boyunca İstanbul'da yaşaması ve geniş bir çevre ile ilişkilerini sürdürmekten kaçınmamasının önemli bir etkisi vardır. Mehmed Murad, devlet erkânına da uzak durmamış, dönemin siyasi iktidarı olan Sultan Abdülmecid Hân'a devletin bekâsı için dualar etmiştir. Abdülmecid Hân Mehmed Murad'ın kemâlatına ve ilmine çok değer vermiş, hatta kendisinden teberrüken nisbet almıştır.²⁴⁷ Dârü'l-Mesnevî'yi inşâ ettiren ve hem bu kurumun hem de öğrencilerinin ihtiyaçlarıyla ilgilenen Mehmed Murad, cömert bir kişiliğe sahiptir. Öğrencilerine çok değer veren ve çoğu eserini onlar için yazan şârih, vefakârlığıyla da tanınmaktadır. Hocalarını da eserlerinde sıklıkla anmakta ve onlara her fırsatta hayır dualar etmektedir. Vaktinin çoğunu ilim öğrenmekle ve ders vermekle geçiren Mehmed Murâd, ilim ve muhabbeti mezcetmiş ve sahv ve temkin üzerine bir yol izlemiştir. Hayatında sûflikten daha çok ilmî yönü öne çıkmıştır. Şarihin öğrencilerinden A. Cevdet Paşa, Mehmed Murad'ın tekkede her türlü ilmi okuttuğunu, haftanın bazı günlerinde ise Mesnevî dersleri yaptığını, tekkeye her türlü kesimden insanın geldiğini kendisinin de tekkeye gittiğini, birçok müridi olan şeyhin, istidatlı yüksek bir kişi kendisine intisap etmek istediğinde ise “Bu

²⁴⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, 1999, s. 1268.

²⁴⁶ Hüseyin Vassâf, *Sefîne II*, s. 133.

²⁴⁷ Hüseyin Vassâf, *Sefîne II*, s. 257.

bizim işimiz değildir” diyerek Kuşadalı İbrâhim Efendi’ye gönderecek kadar mütevazı olduğunu kaydeder (Şentürk, 2020: 188).

1.2. Eserleri

Mehmed Murad Nakşibendî’nin eserleri genellikle şerh üzerinedir. Divan’ı ve muhtelif konulardaki vaazlarını içeren Muînü’l-Vaizîn dışındaki tüm eserleri tercüme ve şerhlerden oluşmaktadır. Dârü’l-Mesnevî’de Farsça dersi veren ve öğrencileri Mesnevî-hanlık icâzetnâmesi için eğiten Mehmed Murad; öğrencilerinin Farsçayı kolay öğrenebilmesi için Kavâid-i Fârisiyye, Tuhfe-i Şâhidî gibi eserlerini yazmıştır. Uzun yıllar Farsçayla uğraşan ve yetkinliğe ulaştınca da Mesnevî şerhi yazan Mehmed Murad’ın Arapça kaleme aldığı tek eser Muînü’l-Vaizîn’dir. Şârihin eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

Hülâsatü’ş-Şürûh fî Nihâyeti’l-Vüzûh: Mehmed Murad Nakşibendî’nin Mevlâna’nın Mesnevî’sine yazdığı altı ciltlik şerhtir. Çalışmamızın asıl konusu olduğu için hakkında geniş bilgi daha sonra verilecektir.

Dîvân: Mehmed Murad Nakşibendî’nin şiirlerini topladığı eseridir. Klasik divan tertibine göre oluşturulmuş eserde öncelikle naat, ehl-i beyte ve çeşitli tarikat erbabı ve tasavvuf ehline yazılmış kasideler bulunmaktadır. Bu kişiler hakkında biyografik bilgiler de içerdiği için eser, bir bakıma evliya tezkiresi gibi düşünülebilir. Şâirin şiirleri tasavvufî şahsiyetine uygun olarak didaktiktir. Divan, Erol Çamyar tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Vekâyinâme: 1845 yılında yaşanan olaylarla bu yıldaki bazı şahısların tayin ve azl gibi konularını ele alan eserdir. Mehmed Murad; eserini yaşananlardan ders çıkarılması için yazdığını ifade etmiş ve eserine kendi yaptırdığı Darü’l-Mesnevî’nin açılışını anlatarak başlamıştır.²⁴⁸

Muînü’l-Vâizîn: Önemli görevlerinden biri de cuma vaazları yapmak olan Mehmed Murad’ın vaazlarını içeren kitaptır. Elli dört meclis şeklinde kaleme alınan eserde tasavvufî ıstılahlar ve ahlak konuları ele alınmıştır. Eser; anlaşılır ve basit bir Arapçayla yazılmıştır. Mehmed Murad; bazı önemli mevzuları vaaz verenlere kolaylık olsun diye bu eserde topladığını ifade etmektedir.²⁴⁹

Kavâid-i Fârisiyye: Mustafa b. Ebibekr es-Sivâsî (v. 1825)’nin Mefâtihu’l-Dürriyye isimli Farsça gramer kitabının tercümesidir. Farsça dil bilgisi

²⁴⁸ M. Nakşibendî, Vekâyinâme, Sül. Ktp, [Ali Emîri], no. 103, vr. 1b -2 a.

²⁴⁹ M. Nakşibendî, Muînü’l-Vâizîn, Sül. Ktp. [M.A.-M.M.], no. 258, vr. 1b.

konularını bablar şeklinde anlatan ve otuz dört varaktan müteşekkil bir eserdir. Bu eserin dibâcesinde Mehmed Murad, Mevlâna'nın Mesnevî'siyle meşgulken "Mefâtihu'd-Dürriyye" kitabını ders olarak takip ettiklerini ve eserin içinde anlaşılması zor ifadeler olduğu için eseri -zevâid kısmı hariç- şerh ettiğini ifade etmektedir. Bu çalışmanın konusu olan Hülâsatü'ş-Şürûh adlı Mesnevî şerhinde Mehmed Murad, "Mefâtihu'd-Dürriyye" kitabından da alıntılar yapmıştır.²⁵⁰

Şerh-i Kasâid-i Mevlâna Şevket: Mehmed Murad'ın Mevlâna Şevket Buhârî (v. 1699)'nin bazı kasidelerine yazdığı şerhi içeren eseridir.²⁵¹

Müzilü'l-Hafâ Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî: Şâhidî'nin (v.1550) Manzum Lügat'ının şerhidir. Hülâsatü'ş-Şürûh'ta Şâhidî'nin manzum sözlüğünden alıntılar yapılmıştır.²⁵²

Mâ Hazar: Mehmed Murad'ın Feridüddin Attar'ın Pendnâme adlı eserine yazdığı şerhtir. Attar'ın öğütleri üzerine hatıra gelenler" manasına gelen şerh, Sultan Abdülmecid'e sunulmuştur. Eserin başında Feridüddin Attar'ın hayatına yer verilmiş, daha sonra Pendname'nin beyitleri yazılarak şerhi yapılmıştır.²⁵³ Eserde gramer özellikleri üzerinde de durulmuştur. Bu eserdeki şerh metodu ile Hülâsatü'ş-Şürûh'daki şerh metodu benzerlik göstermektedir.

Tercüme-i Ahvâl-i Beyzâde Mustafa Efendi: Mehmed Murad'ın babasının şeyhi olan Mustafa Beyzâde'ye (v.1785) yazılmış bir methiyedir. Eserde Mustafa Beyzâde'nin hayatına yönelik bilgiler de yer almaktadır.

Gencine-i Maârif: Mehmed Murad'ın Darü'l-Mesnevî'de okuttuğu kitaplardan biri olan Sâib-i Tebrizi'nin (v.1676) Divan'ından seçilen on dört gazelin şerhini içermektedir.²⁵⁴

Bu eserler dışında ismi diğer kişilerle karıştığı için Mehmed Murad Nakşibendî'ye ait gösterilen başka eserler de vardır. Ayrıca Mehmed Murad Nakşibendî'nin de bazı eserleri kendisiyle karıştırılan Murad Buhârî'ye atfedilmiştir.

²⁵⁰ M. Nakşibendî, Kavâid-i Fârisiye, Süleymâniye Ktp, Reşid Efendi, no. 1367, vr.1b.

²⁵¹ M. Nakşibendî, Şerh-i Kasâid-i Şevket, Sül. Ktp, [H.Hüsnü Paşa], no. 970, vr. 8a.

²⁵² M. Nakşibendî, Müzilü'l-Hafâ, s. 1-3.

²⁵³ M. Nakşibendî, Mâ Hazar, s. 263.

²⁵⁴ M. Nakşibendî, Gencine-i Maârif, İÜ Ktp. TY. no. 9687, vr. 1b.

2. Hülâsatü’ş-Şürûh

2.1. Yazılış Sebebi ve Tarihi

Eserinin tam ismi “açıklığın sonunda olan şerhlerin özeti” manasına gelen “Hülâsatü’ş-Şürûh fî Nihâyeti’l-Vüzûh”dur. Murad Molla Tekkesi’nde ve kendi yaptırdığı Dârü’l-Mesnevî’de çeşitli dersler veren ve ilim tahsil ettiren Mehmed Murad Nakşibendî, aynı zamanda Mesnevî dersleri de vermektedir. Bu derslerde Mesnevî’yi baştan sona üç kere ders olarak okuttuktan sonra şârihin kendisi de Mesnevî’ye bir şerh yazmaya karar vermiştir.

Mesnevî’yi şerh etmeye başlayan şârih; her cildin başında cilde başladığı ve cildi bitirdiği tarihi yazmıştır. Birinci cildin başında Hülâsatü’ş-Şürûh’u yazma sebebini açıklayan şârih diğer ciltlerin başında da benzer ifadeleri kullanarak eserini yazma sebebini dile getirmiştir.

I. cilde 1255/1839 senesinin Recep ayının on yedinci günü olan çarşamba günü başladığını ifade etmektedir. Hülâsatü’ş-Şürûh’un birinci cildinin dibâcesinde şârih; ders verdiği tekkede Mesnevî’yi baştan sona üç defa şerh ettikten sonra hatırına muhtasar bir şerh yazmak geldiğini söyler. Bazı öğrencilerinin de Mehmed Murad’dan böyle bir eser talep etmeleri nedeniyle şârih eserini kaleme almak istediğini dile getirmektedir.

“Haddimiz ve liyâkatimiz olmayarak hânkâhımızda dâimâ neşr-i ilim ile meşgul olur idik. Binâberin Elhamdüli’llâhi Te’âlâ üç defa Me’nevî-yi Şerîf hatmi mukadder oldu ve ahyânen hatır-ı fâtıra hutûr ider idi ki muhtasarca bir şerh yazayım. Bazı telâmîzimiz dahi bu esnâda tâlib olmakla efkâr-ı dirîneyi kuvveden fi’ile çıkarmak murâd olunup Hicret-i Nebeviyyenin bin iki yüz elli beşinci senesi Receb-i Şerîfinin on yedinci çeharşenbe günü işbu Şerh-i Şerîf yazılmağa ibtidâ olundu biavnullâhi Te’âlâ ve ismine Hülâsatü’ş-Şürûh tesmiye olundu.” (Cilt I, İ-1b)²⁵⁵

II. cildin yazımına 1256/1840 rebiü’l-âhirin yirmi altıncı günü olan cuma günü başladığını 1257/1841 senesinin Safer ayının yirmi beşinde öğle ezanı vaktinde bitirdiğini dile getirmektedir. Allah’a hamd ve Hz. Peygambere salavat eden şârih birinci cildin başında Mesnevî’yi şerh etmeye nasıl başladığını anlatan ifadelerin aynısını burada da kullanarak ikinci cildin Allah’ın yardımıyla kısa bir sürede -yaklaşık dokuz ay- bittiğini dile getirmektedir.

²⁵⁵ Bu çalışmada Hülâsatü’ş-Şürûh’un İstanbul Üniveristesi Yazma Eserlerdeki nüshası “İ” Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesindeki nüshası “S” kısaltmasıyla gösterilmiştir.

III. cildin yazımına 1257/1841 senesinin rebii'l-evvel ayında başladığını 1258/1842 senesinin muharrem ayının beşinde bitirdiğini ifade etmektedir. Bu ciltte de Allah'a hamd ve Hz. Peygambere salavat ile başlamaktadır.

IV. cildin yazımına 1258/1842 senesinin muharrem ayının on ikisinde başladığını, zilhiccenin dokuzunda bu cildin şerhini bitirdiğini ifade etmektedir.

V. yazımına 1258/1842 zilhiccenin onuncu gününde başladığını 1261/1845 senesinin rebii'l-âhîrinin on sekizinci gününde bu cildi bitirdiğini söylemektedir. İki sene süren bu cildin şerhi diğer ciltlere göre daha fazla zaman almıştır.

VI. cildin yazımına 1261/1845'te başladığını söyleyen şârih; bu cildi hangi tarihte bitirdiğini belirtmemiştir.

Mehmed Murad Nakşibendî; eserinin sonunda padişahlardan Abdülmecid'i öven bir şiire yer vermiş hemen ardından eserini kendi çabasıyla ve ilmiyle değil Allah'ın izni ve inayetiyle bitirdiğini dile getirmiştir. Yüz kadar kişinin Mesnevî'yi şerh etmek için yola çıktığını ancak eserin şerhini tamamlayamadığını, Mesnevî'nin tamamını Sürûrî Efendî'nin Farsça, Şeyh Yusuf'un Arapça, Şem'i Efendî ve İsmail Ankaravî'nin ise Türkçe şerh etmeye muvaffak olduğunu ifade etmiştir. Şerhini tamamlamasının kendisi için "ıyd-ı ekber" olduğunu söylemiştir.

*"Yüz kadar zevât-ı kirâm bu kitâb-ı celîlin şerhine şürû' itmişler ise de itmâmı mukadder olmamışdır ancak merhûm **Surûrî Efendî** Fârisî ibâre ile şerh ve tekmil itmiş ve yine merhûm **Şem'i Efendî** şerh ve tekmil itmiş ve yine **İsmâ'il Ankaravî** merhûm ki Şârih-i Mevlevî dînlemekle meşhûrdur tekmil-i şerh itmiş ve yine karîb asrda Beşiktâş Mevlevihânesi Şeyhi Merhûm **Şeyh Yûsuf Efendî** Hazretleri bilürüm Arabî ibâre ile şerh itdiler ve tekmil itdiler ve ismine Menhecü'l-Kavî tesmiye buyurdular lîkin fakat Hâlet Efendinin kütübhânesinde bir aded nüshası vardır ve yine bu abd-ı ahkara tekmil-i şerh itmek Elhamdü'lillâhi te'âlâ mukadder oldu **dört aded şurrâh-ı mükemmilin hâmesi olmuş oldum** ve sürûrumdan **ıyd-ı ekber eyledim**" (Cilt 6, S-272a)*

Altıncı cildin sonundaki "**dört aded şurrâh-ı mükemmilin hâmesi olmuş oldum**" ifadesi dikkat çekicidir. Zirâ şârih; Mesnevî'yi kendisinden önce tam şerh eden dört kişinin adını saydıktan sonra bu ifadeyi kullanmıştır. Bu ifadeden ve eserin adı olan Hülâsatü'ş-Şürûh (şerhlerin özeti)'un anlamından hareketle Mehmed Murad'ın Mesnevî'yi şerh etmekteki niyetini dört şârihin şerhlerinin - Sürûrî, Şeyh Yusuf, Ankaravî ve Şem'i- bir özeti ve değerlendirmesi olarak anlamak mümkündür. Eserin altı cildi dikkatli şekilde incelendiğinde şârihin beyit

şerhlerinde Ankaravî, Şem’î ve Sürûrî’nin şerhlerine kimi zaman zımnen kimi zamansa söz konusu şarih’in ismini zikrederek atıflarda bulunmuştur. Bazen de bu şârihlerden farklı bir görüş ortaya koyduğu olmuştur. Bu durum bize Mehmed Murad’ın söz konusu şerhleri göz önünde bulundurarak ve nihâî bir değerlendirme yaparak şerhini oluşturduğunu göstermektedir.

2.2.Nüshaları

Hülâsatü’ş-Şürûh’un şu ana ana kadar yapılan çalışmalar sonucunda üç farklı nüshasına ulaşılmıştır.

1-İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinde “6309-6310-6311-6312-6313-6314” numaralarında kayıtlı bulunmaktadır. I. Cilt 231, II. Cilt 203, III. Cilt 204, IV. Cilt 251, 5.cilt 310, VI. Cilt (188+219) varaktan oluşmaktadır.

Bu çalışmadan daha önce yapılan birçok çalışmada 6. cilt 188 varak olarak tanıtılmıştır; ancak yaptığımız araştırmalar sonucunda aynı kütüphanede Hülâsatü’ş-Şürûh 7. cilt adıyla kayıtlı 219 varaktan oluşan bir nüsha daha vardır. Bu nüshayı incelediğimizde altıncı cildin devamı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla altıncı cilt 407 varaktan oluşmaktadır. Eser, yanlışlıkla yedinci cilt olarak kataloga kaydedilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesindeki ciltlere baktığımızda her varak genel olarak 29 satırdan oluşmaktadır. Yazı tipi talik, eser kırmızı meşin ciltlidir. Kırmızı deri miklepli olan eserin miklebi süslüdür. Zencirekli bir cilde ve aharlı bir kâğıda sahiptir. Sayfalar kırmızı kalemle çerçeve içine alınmıştır. Farsça beyitlerin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Bazı Farsça başlık ve bölümlerin adı kırmızı yazılmıştır. Kimi yerlerde cetvel dışına yazılmış kısımlar da vardır. Yazı tipi birinci ciltten altıncı cildin bitimine kadar aynı kişinin elinden çıkmış izlenimi vermekle birlikte eserde iki müstensih adı geçmektedir. Birinci cildin sonundaki istinsah kaydında “*Asrın en büyük âlimi Şeyh Mehmed Murad’ın Mesnevî şerhinin birinci cildi, Kırmılı Abdu’l-Cemîl oğlu Hasan’ın elinden tamamlandı. Allah ikisini, her iki dünyada da bağışlasın.*” ifadesi vardır (Cilt 1, İ-213b). Beşinci cildin sonunda ise “Ömer Bin Feyzullâh” adı geçmektedir.

2-Süleymaniye Kütüphanesinde M. Arif-M. Murad bölümünde 112 numarada (1.cilt), 113 numarada (1, 3, 4 ve 6. ciltler) bulunmaktadır. Talik yazının kullanıldığı bu ciltlerde satır yazıları değişkenlik göstermektedir. Aynı yerde 259 numaradaki nüshada 5. ve 6. ciltlerden seçme beyitlerin şerhi vardır.

3-Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde 168 numarada (2, 3, 4 ve 5. Ciltler), 165 numarada (1. cilt) bulunmaktadır. Talik yazı tipinin kullanıldığı bu ciltlerde, satır sayısı değişkenlik göstermektedir.

Şârih; eserini oluştururken Mesnevî'nin hangi nüshasını esas aldığını belirtmemiştir. Ancak bazı beyitlerin şerhinde “*bazı nüshada vârid olmuşdur*” şeklinde ifadelerine yer vermiştir. Altıncı ciltte bir yerde “Şeyh Abbâsî Hazretleri” ismi geçmektedir; ancak şârihin sözü geçen kişinin nüshasını esas alıp almadığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Şârihin yukarıdaki ifadesinden de hareketle birden fazla Mesnevî nüshasını dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

“Bazı nüshada fâû sipurd vaki’ olmuşdur girü ana ısmarladı dimekdir Şeyh Abbâsî Efendi Hazretlerinin nüshasının kenârında bu nüshayı yazmış ve kendi kalem-i mübâreki ile manâsını dahı böyle işâret buyurmuşlar” (Cilt 6, S-193a)

2.2. Kaynakları

Mehmed Murad Nakşibendî; Mesnevî'nin Farsça beytini verdikten sonra beytin kısa bir tercümesini yapmıştır. Bazen beytin sadece manasını vermekle yetinmiş, bazen ise tasavvufî şerh geleneğinin hiyerarşik yapısına uygun olarak beytin manasına uygun bir veya birden fazla ayet ve hadisi delil getirmiştir. Ayet ve hadisleri çoğunlukla Arapça olarak vermiş bazen de meâlen iktibas yoluna gitmiştir. Bazı durumlarda hem Arapça olarak ayet ve hadisi vermiş, hem de söz konusu ayet ve hadisleri açıklama yoluna gitmiştir.

“nitekim Kur’ân-ı Kerîmde mâ rameyte iz rameyte ve lâkinallâhe ramâ²⁵⁶ buyrulmuşdur” (Cilt 6 S-4b)

“nitekim hadîs-i şerîfde ahabı kâlnücûmi bâyehüm iktedyetem ihtedyetem²⁵⁷ vârid olmuşdur” (Cilt 6- S-7a)

“Kimdir bir şey’i işlemege zâmin ve kefîl ola ben de anın için cennete dâhil olmasına kefîl olayım Sevbân didi ki ben didim ki yâ Resûlallâh o şey’i işlemege ben ta’ahhüd iderim Nebî aleyhisselâm dahı buyurdular ki nâsdan bir nesne sâg oldukça isteme ben dahı senin cennete duhûline kefîl olurum” (Cilt 6, S-20b)

²⁵⁶ “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” (Enfâl 8/17)

²⁵⁷ “Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uysanız sizi hidâyete çıkarır.”

Hadis alıntılarında şârih, çoğu zaman kaynak belirtmemiş; birkaç yerde ise hadisi hangi kaynaktan aldığını veya hadisin ravisini belirtmiştir.

*“Ebû Tâlibin benim gibi ri’âyet ideceği indimde meczûmdur bu sûretde aslâ mevtime te’essüf itmem bu hikâye **Kütüb-i Siyerde** böylece mestûr ve musarrahdır”* (Cilt 6, S-12b)

Mehmed Murad Nakşibendî; ayet ve hadis delillerinden sonra tasavvuf klasiklerinden, mutasavvif şahsiyetlerden, şairlerden, ders aldığı yahut meclislerinde bulunduğu hocalardan, vb. çok geniş yelpazede şahsiyetlerden alıntı veya iktibaslarda bulunmuştur. Şârih alıntı ve iktibaslarında kimi zaman Cüneyd Bağdâdî, İbn-i Sînâ, İbn-i Fâriz, Şemseddîn Sivâsî gibi kişilerin adını vererek alıntılar yapmıştır. Kimi zaman ise Muhammed Efendi (İmtahanü’l-Ezkiya), İbn-i Meşîş (Salavat-ı Meşiiye), Yazıcıoğlu Mehmet (Muhammediyye) Feridüddin Attar (Mantuku’t-Tayr-Pendnâme), Sadî Şîrâzî (Gülîstan), Mevlâna Câmî (Baharîstan, Nefahâtü’l-Üns), Hakîm Senâyî (İlahînâme), İbrahim Hakkı (Marifetnâme), Mustafa Beyzâde (Kasîde-yi Silsiletü’l-Zeheb) vb. şeklinde kişiyle birlikte eserinin adını vererek alıntılar yapmıştır.

Şârih bunların dışında eserlerinden alıntı yapmadan Karabaği (Muhadarat-ı Karabaği), Muhyiddin Arabî (Füsûsu’l-Hikem, Fütûhat-ı Mekkiyye), Şeyh Attar (Musîbetnâme) gibi şahsiyetlerin eserlerini zikrederek okuyucuyu söz konusu âlim ve şairlerin eserlerine yönlendirmiştir.

*“Şeyh Attâr kuddise sırruhunun kelâmından taleb eyle zirâ ben sana kıssayı mufassal tahrîr idecek degilim tafsilini Hazret-i Şeyh yazmıştır ve **Musîbetnâme** nâm kitâbında mevcûddur”* (Cilt 6, S-81b)

Küçük yaşlardan itibaren başladığı eğitim hayatında çeşitli hocalardan bu aşk neşvesini zevk etmiş divan sâhibi olan şârih, sahip olduğu zengin şiir birikimini de şerhinde satır aralarına nakşetmiştir. Şârih; Niyâzî Mısırî, Sâmi, Edirneli Sezâyî, Eşrefzâde Rûmî, Lebîd, İbrahim Hakkı, Hüdâyî, Hakîm Senâyî, Bâkî, Nef’î, Cennet Efendi gibi ismini zikrettiği pek çok şairden Arapça, Farsça, Türkçe şiirler alıntılamaştır. Şârih, bazen de eserinde şairin ismini zikretmeden şiirlerinden alıntı yapmıştır.

*“İbrâhîm Hakkı kuddise sırruhu Ma’rifetnâmesinde buyururlar
Deme bu n’için böyle
Yerincedir ol öyle
Sen sonunu seyr eyle
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler”* (Cilt 1, İ-84b)

Şârih, bazı beyitlerin şerhinde peygamber kıssalarına, sahabe hayatlarına da değinmiştir. Eserde şârihin bu türden atıflarının fazlaca başvurduğu söylenebilir.

“Nûh aleyhi’s-selâmın kavmi Hazret-i Nûh üzerine sirke dökdüler sirkeden murâd itdükleri cevri ü cefâdır” (Cilt 6, S-3b)

Şârih bazen isim vermeden çeşitli kişilerden ve eserlerden Arapça, Farsça, Türkçe kelâm-ı kibar kâbilinden alıntılarda bulunmuştur. Şârih, ayrıca alıntı yaptığı Farsça, Türkçe, Arapça kimi söz ve şiirlerin manasını birkaç yer dışında vermemiştir. Bu durumun onun ders verdiği talebelerinin ve hitap ettiği kitlenin Arapça ve Farsçaya olan vukûfiyetlerinden kaynaklandığı söylenebilir.

“Bu cihetden **elmer’u yetîru bicenâhi’l-himmeti ve’l-niyeti** dinmişdir” (Cilt 6, S-9a)

Hoş sohbet, nüktedan bir kişiliğe sâhip olan Murad Nakşibendî; bazen de bizzat kendi yaşadığı ve müşahede ettiği bir durumu ve olayı okuyucuya naklederek örneklendirmiştir. Şerhlerin aynı zamanda Dârü’l-Mesnevî’de okunan dersler olduğunu düşünürsek hitap edilen cemâatin de bu beyitlerin nüktesine âşinâ olan zihnî birikimin sahibi kişiler olduğunu anlayabiliriz.

“Eyübde oyuncakçılar çarşusunda kâ’in İbrâhim Hân Türbesinin ittisâlinde çukurda vâki’ çeşmeden su içmek için çeşmenin yanına inmiş idim üç hâtûn dahı pabuçları çamur olmuş ve yanlarında süngerleri var imiş anlar dahı pabuçlarını silmege indiler ve sünger ile çeşmenin suyu ile silmege şürû’ itdiler ben dahı didim ki ne mübârek çamur imiş kâşkî şu çamur ben olaydım birisi cevâbında didi ki çeledi olmağı temennî itme burası Eyyübdür ve çömlekciler çarşusu vardır seni ördek ve âbrîz yaparlar eger çamur olursan bârî İslâmbolda ol” (Cilt 6, S-101a)

Mehmed Murad; bazı beyitlerin şerhinde âşinâ olunmayan ya da çeşitli sebeplerle bilinmeyeceğini düşündüğü bazı kelimelerin Türkçe, Farsça ve Arapça karşılıklarını vermiştir. Farsça kelimelerde Şâhidî’nin manzum lügatından alıntı yapmıştır. Bazen de lügat ismi vermeden alıntılar yapmıştır.

“Sevâd-ı çeşmeden murâd gözün bebegidir ki **lügat-ı Arabide** ana kurretü’l-ayn ta’bir iderler **lügat-ı Acemde** merdümek-i çeşm dirler” (Cilt 6, S-197a)

Şârih, bazı kelimelerin gramer özelliklerine değinmiş ve bazen ismini vererek bazen de isim vermeden kimi gramer kitaplarından alıntılar yapmıştır.

“Mefâtihu’ d-Düriyyede musarrahdur ki dâl-ı mühmelenin mâkabli harf-i medden vâv olur ise o dâl-ı mühmeleyi zâl-ı mu’ceme ile okunmak câ’iz olur” (Cilt 6, S-49b)

Nüktedan, hoş sohbet bir kişiliğe sahip olan Mehmed Murad Nakşibendî; bazı beyitlerin şerhinde Nasrettin Hoca gibi mizah yönü bulunan kişilerin fikrallarıyla şerhini zenginleştirmiştir.

“Hâce Nasreddîn rahimallâhu oğlunu suya irsâl iderken bir şamar urur imiş destiyi kırma diyerek dimişler ki desti kırmaksız niçün şamar urursun cevâbında dimiş yâ desti kırıldıkda şamardan ne fâ’ide vardır mukaddem urmak lâzımdır ki basîret üzere ola hâcenin akli destinin gâhîce kırılacağına irmiş lîkin avretin galebe-i şehvet sebebiyle irmemiş” (Cilt 4, İ-14b)

2.3. Şerh Metodu

Mehmed Murad Nakşibendî’nin şerh metoduna bakıldığında şârihin Mesnevî’nin Farsça beytini verdikten sonra beytin manasını kısaca verdiğini görürüz. Beytin manasından sonra şârih kaynaklar başlığında da değindiğimiz gibi ayet ve hadislerden başlayarak çok geniş yelpazede tasavvuf bilginlerinden, şairlerden, mutasavvif şahsiyetlerden vb. alıntılar yaparak görüşlerine deliller getirmiştir.

Şerhin en dikkat çekici hususlarından biri şârihin eğitici-öğretici kimliğinin bir yansıması olarak değerlendirebileceğimiz açıklamaya ihtiyaç duyulan beyitleri, bıkmadan usanmadan herkesin anlayabileceği bir şekilde şerh yapmasıdır. Şârih anlaşılmadığını düşündüğü veya az kullanımdan kaynaklı bilinemeyeceğini düşündüğü kelimelerin Arapça, Farsça, Türkçe karşılıklarını vermiştir. Hatta bazen az bilindiğini düşündüğünü hissettiğimiz bir kelimeyi örnek içinde kullanarak konuyu somutlaştırmıştır.

“Tumturâk ululuga ve haşmete ve azamete dirler nitekim şâir Mâhir Beligin şi’inde gelmiştir” (Cilt 6, S-12a)

Mehmed Murâd Nakşibendî; her beyti ayrı ayrı ele almış, birkaç beyti birleştirerek bir şerh yapmamıştır. Beyitlerin şerhlerinin uzunluk ve kısalıkları değişmekle beraber bazı beyitlerin şerhi iki sayfayı geçmekte bazı beyitlerin ise yalnızca manasının verildiği görülmektedir. Yalnızca manasını verildiği beyitlerde şârih kimi zaman “bu mana ile şerh olundu” ifadelerine yer vermiştir.

Mehmed Murâd Nakşibendî'nin şerhinin göze çarpan yönlerinden bir diğeri de şerhinde muhatabının aklına gelebilecek soruları “*suâl geldi ki*” “*suâl-i mukaddere cevâb oldur ki*” ifadelerle aktararak zaman zaman farazî şerh yapmasıdır.

“*su'âl geldi ki öyle ise sa'yi terk idelim mi*” (Cilt 6, S-214b)

“*su'âl geldi ki bu ahvâl avâma olmaz niçindir bu beyitle cevâb virirler ki*” (Cilt 6, S-221b)

Mehmed Murad Nakşibendî; bazı beyit şerhlerinde sakıncalı gördüğü ve Allah'a sığınmayı gerektirecek bir konu anlatıldığı zaman Allah'a sığınan; arzu edilecek bir hâle rast geldiği zaman da niyaz cümleleriyle yaptığı uzun dualara yer vermiştir. Bazı beyitlerin şerhinde okuyucuya uyarı ve nasihatlerde bulunmuştur.

“*Ey âkil âgâh ol sâyeden rüçû' idip zâtı bul ve taleb eyle zîrâ intifâ' andan olur ve vücûd-ı hakîkî anınla kâ'imdir ve yine ey âkil sebebin hâlîkî olan zâta git ve sebebden hazer eyle*” (Cilt 6, S-29b)

Şârih, zaman zaman anlaşılması zor kimi sözcüklerin okunuşunu ve yazılışını da tarif etmiştir. Bununla birlikte bazı beyitleri uzun uzun şerh eden şârih; Arapça nahiv özelliklerine göre “müşebbeh”, “müşebbehün bih”, “vech-i şebeh”, “ism-i meful” gibi unsurları beyitler içinde ayırmış, böylece beytin manasının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

“*Üstüdeter hemzenin zammıyla ziyâde memdûh ve maktûl olana dirler gâhice hemzenin hazfıyla ve sinin zammıyla sûtûda dahî dinür memdûh ma'nâsındır*” (Cilt 6, S-197a)

Şârih, şerhinde bazı kelimelerin gerçek anlamlarının yanında söz konusu kelimelerden murat edilen anlamları da vermiştir.

“*Râhibden murâd bu makâmda iyü âdem degildir dimekdir*” (Cilt 6, S-30a)

Şârih, bazen bir beyitteki mananın kendinden önceki veya kendinden sonraki bir beyitle ilişkili olduğunu “*beyt-i âtiye merhûndur*”, “*beyt-i sâbıka rabt olunur*” ifadeleriyle belirtmiştir. Yine kimi yerlerde metin içi göndermelere veya diğer ciltlerdeki beyit şerhlerine göndermelerde bulunmuştur.

“*Bu kıssa dahî cild-i evvelde beyân olundu*” (Cilt 6, S-52b)

Şârih, çoğunlukla beyti bütün olarak şerh etmiş; mısra mısra şerh etmemiştir. Mesnevî içinde geçen Farsça başlık ve bölümlerinde beyit şerhinde izlediği yöntemi kullanmıştır.

2.4. Dil ve İmla Hususiyetleri

Mehmed Murad Nakşibendî'nin 19. yüzyılda kaleme aldığı şerhinin dili sade ve anlaşılırdır. Bunda şârihin hem günümüze yakın bir dönemde yaşaması hem de eğitici-öğretici kimliğinin etkisi vardır. Şârih beyitleri şerh ederken fazla bilinmediğini veya az kullanıldığını düşündüğünü hissettiği kelimeleri tek tek açıklamıştır. Bu bağlamda kelimelerin sözlük manalarının yanında yazılışlarını ve okunuşlarını da verdiği görülmektedir.

“Keftâr kâf-i Arabiyyenin fethiyle ve fânın sükûnuyla yırtıcı bir nev’ hayvândır ki mürdeyi mezârdan ihrâc idüp ekl ider imiş” (Cilt 4, İ-15a)

Kendinden önceki şârihlerin ismini zikreden ve bu şârihlerin kalemi olduğunu söyleyen şârihin metin şerhinde kendinden emin bir tavrı vardır. Beyit şerhlerinde manada belirsizliğe gelemeyen şârih; çoğu zaman beyitleri kesin bir sonuca bağlayarak açıklamıştır. Bu bağlamda Ankaravî, Şem’î gibi şârihlerin yorumlarını yanlış bulduğu durumlarda bu durumu kesin ve net bir dille belirtmiş ve yorumunu kendinden emin bir edayla ortaya koymuştur. Örneğin; *“Bu beytin şerhinde şârihler gûnâgûn şerhler yazmışlardır, iltifât olunmayıp verilen mânâ güzelce zabt oluna”* gibi ifadeleri bu edanın bir tezahürüdür.

Şerhinde sade ve anlaşılır bir dil kullanan şârih bu durumun yansıması olarak atasözü, deyim ve halk söyleyişleriyle şerhini zenginleştirmiştir.

*“Ba’zı kimesneye ayak ve kuvvet olur ve kimine **ayak bağı olur**”* (Cilt 4, İ-8a)

*“darb-ı mesel meşhûrdur ki **kırkların birisinden kan almışlar cümlesinden kan akmış dirlir**”* (Cilt 4, İ-30a)

Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhinde dikkat çekici hususlardan biri de Türkçede yanlış manalarla meşhur olan kimi kelimelere değinmesidir.

*“Lisân-ı Türkîde **galat olarak kâf ile nark ta'bîr iderler hum-ı sad rengden murâd dünyâdır zirâ dünyâ içinde elvân-ı muhtelif olan küp gibidir ve narkdan dahı bu makâmda âr ve nâmûs murâd olunur”***

(Cilt 6, S-108b)

Mehmed Murad Nakşibendî'nin kelime hazinesi oldukça zengindir; öyle ki şerhinde Arapça, Farsça kelimelere yer verdiği gibi “konsülte” gibi Batıda tıp biliminde kullanılan bir kelimeyi şerhinde kullanması bu durumun bir göstergesidir.

Hülâsatü’ş-Şürûh’ta kimi zaman aynı kelimelerin farklı yazılışları söz konusudur. Eserde bulunan *kendi/kendü*, *hıdmet/hizmet*, *ötürü/öttüri*, *nitekim/niteki* gibi kelimeler bunlardan bazılarıdır.

Eserde bazı kelimelerin yazımında yer yer hareke kullanılmakla birlikte şârihin de şerh yaparken kelimelerin nasıl okunduğunu ve yazıldığını tarif ettiği görülmektedir.

“*Karn kâfın fethi ve ve rânın sükûnuyla bir vaktin halkına dinür*” (Cilt 6, S-3b)

Hülâsatü’ş-Şürûh’ta az da olsa argo ve kaba ifadelere yer verilmiştir.

“*Ey kaltabân çünkü bilmezsin böyle herze yime ve hanendelik eyleme eger bilirsen bizim maksûdımız üzerine sâzını ur ya’nî hanendelikden ilmin var ise hanendelik eyle eger yok ise mînedânem diyerek böyle hezeyân söyleme demek olur kaltabân Türkîdir ve Arabîsi deyyûsdur*” (Cilt 6, S-44a)

2.5. Diğer Şârihlere Göndermeler

Hülâsatü’ş-Şürûh’un sonunda şârih; şerhini tamamladığını ve Mesnevî şerhini tamamlayan dört şârihin -Sürûrî, Şeyh Yusuf, Ankaravî ve Şem’î-kalemi olduğu için mutluluktan ıyd-ı ekber eylediğini ifade etmektedir. Bu ifadeden şârihin; isimlerini saydığı şarihlerin eserlerini gözeterek bir şerh yazdığını anlayabiliriz. Nitekim Hülâsatü’ş-Şürûh’u incelediğimizde Mehmed Murad’ın ismini zikrettiği dört şârihe zaman zaman göndermelerde bulunduğu görülmektedir. Bu şârihler içinde Mehmed Murad; en çok Ankaravî’ye gönderme yapmakla birlikte şerhinde Ankaravî’den Şârih-i Mevlevî diyerek övgüyle bahsetmiştir. Mehmed Murad’ın Ankaravî’ye olan tutumu Divan’ında bulunan bir şiirden de anlaşılmaktadır.

*Uluların birisi **Hazret-i şârih** idi*

Mesnevî’yi şerh idüb sa’yile o hoş-sühan

Nîce kütüb dahî o eyledi te’lif hem

Her birinin gûyiyâ sözleri dürr-i ‘aden

Dikkat olsımsa eger şerhine o ekmelin

Cân gibidir Mesnevî şerhi ana beriden (Çamyar, 2014: 312)

Hülâsatü’ş-Şürûh’u incelediğimizde şârihin çoğu beyit şerhinde Ankaravî çizgisi izlediğini görmek mümkündür. Şârih, beyit şerhlerinde Ankaravî ile aynı görüşte ise bu durumu Ankaravî’nin adını zikrederek ayriyeten belirtmemiştir. Ancak zaman zaman bazı beyit şerhlerinde Ankaravî’nin adını ve beyti nasıl şerh ettiğini söyleyerek bazen Ankaravî’nin görüşünü kabul etmiş bazen de onun görüşüne karşı çıkarak bu görüşe karşı çıkma sebeplerini ortaya koymuştur. Murad Nakşibendî; Ankaravî dışında Şem’î Dede ve Mesnevî’ye Farsça şerh yazan Surûri’ye de göndermede bulunmuştur. Şârih, Mesnevî’yi Arapça şerh eden Şeyh Yusuf’un şerhini zikretmekle birlikte bu şerhin içereğine yönelik doğrudan bir gönderme yapmamıştır.

Murad Nakşibendî’nin Ankaravî’ye karşı çıktığı hususlardan en başta gelenlerinden biri Mesnevî’nin yedinci cildi meselesidir. Malum olduğu üzere Mesnevî’nin sonunda üç şehzade hikâyesi yarım kalmıştır. Ekseri şârih, Mesnevî’nin altıncı ciltle son bulduğu düşüncesindeyken Ankaravî yedinci cildin de olduğunu iddia etmiş ve bu cilde şerh yazmıştır. Murad Nakşibendî ise altıncı cilt yarım kalmışken yedinci cildin yazılamayacağını söyleyerek Ankaravî’nin bu iddiasına karşı çıkmaktadır. Ankaravî, Mesnevî’nin altıncı cildinin sonunda üçüncü şehzadenin sükût ettiğini bu sükûtdan da kadının onun akıl olduğunu anladığını ve hikâyenin de böyle bittiğini ifade etmektedir. Mehmed Murad ise Hülâsatü’ş-Şürûh’un altıncı cildinin sonunda Ankaravî’nin adını zikrederek üçüncü şehzadenin hikâyesinin tamamlanması görüşüne karşı çıkmaktadır (Cilt 6, S-271b). Şârih, altıncı cildin tamamlanmadığı görüşünden hareketle yedinci cildin yazıldığına ihtimal vermemektedir.

Mehmed Murad Nakşibendî, bazı beyitlerin şerhinde kelimelere verilen anlam konusunda diğer şârihlerden farklı bir yorum getirmiştir. Meselâ Mesnevî’nin bir beytinde geçen “evliyâ” kelimesini Murad Nakşibendî; “sâlihât” olarak yorumlamış ve beytin manasına en uygun yorumun da kendi yorumu olduğunu söylemiştir. Şârih, Ankaravî’nin “evliyâ” kelimesini “mahrem ve hasm”, Şem’î Efendi’nin ise “dost” şeklinde aldığını ancak iki şârihin de “evliyâ” kelimesine verdiği anlamın beytin manasına uygun olmadığını kendisinin verdiği mananın ise daha ve güzel olduğunu dile getirmektedir.

“O zenânuñ evliyâsı yanî gayet ile sâlihâtдан olanı dahı benim cânıma kasd iderler nitekim Züleyhâ sâlihâtдан iken Yûsuf aleyhisselâma meyl eyledi işte bu beyitde hak ve lâyıq olan manâ budur Şârih-i Mevlevî evliyâyı mahrem ve hasm manâsına almış Şem’î Efendi dahı pes bi’z-zarûret ol zenânların dostları hüdâvendleri benim cân u helâkime kasd iderler ibâresiyle şerh eylemiş egerçi merdûd olmaz ise de evliyâdan nâsın

*sâlihâtini murâd itmek ziyâde latîf ve ahlâ manâ olunur zîrâ **Hazret-i Mevlâna** kuddise sirruhunın murâd-ı şerîfi nefsin eşkâlini beyândır bu vechle alınır ise makâma enseb olur*” (Cilt 6, S-214a)

Mehmed Murad Nakşibendî; kimi zaman diğer şârihlerin Mesnevî'nin beyitlerine getirdiği misâli uygun bulmamakta ve kendi farklı bir misâl getirmektedir. Şârih altıncı ciltteki bir beytin şerhinde Ankaravî ve Şem'î Efendi'nin beytin ikinci mısrasına getirdikleri misâlin asla uygun olmadığını illâ ki bu misâl getirilecekse de bu misâlin birinci mısraya daha uygun olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir. Devamında kendisi Mantıku't-Tayr'da bulunan Şeyh Sanân hikâyesine atıf yaparak bu misâlin beytin şerhine daha uygun olacağını dile getirerek beyti normal beyit şerhlerinden daha uzun bir şekilde şerh etmiştir.

“Şârih-i Mevlevînin ve Şârih-i Şem'î Efendinin getirdikleri misâl kat'an mısra'-ı sâniye misâl olmaz belki cümlesi mısra'-ı evvele misâl olur bunun misâli oldur ki Şeyh Sa'nân kuddise sirruhu kralın kızına âşık oldular” (Cilt 6, S-21a)

Mehmed Murad Nakşibendî; altıncı ciltteki bir beytin şerhinde beyti nasıl şerh ettiğini anlatarak Ankaravî ve Şem'î Efendi'nin bu beytin şerhinde çok daha fazla söz söylediğini dile getirmiştir. Murad Nakşibendî'nin bu ifadelerinden Ankaravî ve Şem'î Efendi'nin yorumuna karşı çıkmadığını anlayabiliriz. Fakat diğer taraftan da kendisinin diğer şârihlere göre genellikle sözü fazla uzatmadan kısa bir şerh yaptığını iddia ettiğini de söyleyebiliriz.

“Şu iki beyit Mesnevî-i Şerîfin ebyât-ı müşkilesinden olmagla Şârih-i Mevlevî ve Şârih-i Şem'î kuddise sirruhumâ çok tekellüf itmişlerdir bu abd-i fakîr dahı kendi aklımca bu vechle şerh eyledim” (Cilt 6, S-40b)

Mehmed Murad Nakşibendî; kimi zaman da Ankaravî'nin beyit şerhinde kelimeyi yanlış okuduğunu ve bu nedenle de kelimeye yanlış mana verdiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda bir beytin şerhinde Farsça başlıkta yer alan “lahm” kelimesini Ankaravî'nin hâ-ı mühmele ile okuyup “et” manasını vermesini hata olarak değerlendirmektedir.

“Lahm lâmin fethî ile kara özlü çamura dirler gil-i tîre anın atf-ı tefsîri olur Şârih-i Mevlevî rahimullâhi hâ-ı mühmele ile okuyup et ma'nâsını virerek şerh eylemiş hatâ-ı mahzdır zîrâ et ile setrin ma'nâsı yokdur ve et ile güher setr olmaz” (Cilt 6, S-52a-52b)

Mehmed Murad Nakşibendî; Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin içinde yer alan “nîst bâd-yok olsun” lafzını, “fâni olsun” diye yani hayır dua olarak

yorumlayan Ankaravî'ye "Peygamberler dahi beddua ederken evliyâ niçin beddua etmesin?" diyerek karşı çıkmıştır ve konuyla ilgili birden fazla ayeti delil olarak getirmiştir. Şârih, Ankaravî'yi muhataplarını incitmekten korktuğu için te'vile gitmekle eleştirmiştir.

"Bunun emsâli çok âyetler vardır bilmem evliyâullâh niçin beddu'â itmezler imiş" (Cilt 1, İ-8a)

Mehmed Murad Nakşibendî; Mesnevî'yi Farsça şerh eden Sürûrî Efendî'ye de göndermede bulunmuştur. Fakat burada diğer şârihlere yaptığı göndermeden biraz farklı bir durum söz konusudur. Mehmed Murad, "Zülhımâr" ın hangi kâfirin ismi olduğunu bilmediğini hatta diğer şârihlerin bilmediği için kim olduğunu yazmadığını fakat Sürûrî Efendî'nin "Utbe ferzendî Ebû Lehebest v'Zülhımâr nâm merdist ezyârân Ebû Cehl" şeklinde yazdığını söylemiştir. (Cilt 6- S-112a)

2.6. Şârihin Nakşibendiliğe Temasları

Tarikatlar arası geçişkenlik ve irtibat tasavvuf tarihi boyunca görülen bir durumdur. Mesnevî, Nakşibendîyenin Anadolu'ya girmesiyle birlikte Nakşibendîler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. 19. yüzyılda ise II. Mahmut'un yeniçeriliği ortadan kaldırması ve buna bağlı olarak Bektâşiliğin yasaklanmasıyla birlikte, ehl-i sünnet çizginin muhafaza edilmesi Mevlevîlik ve Nakşibendîlikle sağlanmış ve bu siyâsî tesirle Mevlevîlik ve Nakşibendîlik birbiriyle kaynaşmıştır (Güntan, 2009: 16). 19. yüzyılda yaşayan Mehmed Murad Nakşibendî Mevlevî-Nakşî etkileşimine güzel bir örnektir.

Sanatkâr eserinden bağımsız düşünülemez. Öyle ki Mehmed Murad Nakşibendî, bağlı bulunduğu tarikatın anlayışını Hülâsatü'ş-Şürûh'un satır aralarına nakşetmiştir. Aşağıdaki beyitte Mesnevî'nin bir beytinde geçen "nakşbendânend" kelimesini Mehmed Murad; gelecekte Bahaeddin Nakşibend'in tarikatın başına geçeceği ve tarikatın "Hâcegân" ismini bırakıp Nakşibendîye ismini alacağı olarak yorumlamıştır. Bu manayı kalbiyle hissettiğini bildirmiştir.

"Mesnevî nakşbendânend dercevv-i felek

Kâr-sâzânend behr-i lî vü lek

Bu beytde Tarik-i Hâcegânın adı Nakşbend olacağına ve zamân-ı âtîde Şâh-ı Nakşbend kuddise sırruhunun geleceğine telmîh ve işâret vardır dinse ba'id olmaz" (Cilt 4, İ-196b)

Nakşibendî silsilesinin Bahâeddin'den önceki devirleri hakkında bilgi veren kaynaklara göre tarikat, Yûsuf el-Hemedânî zamanından Bahâeddin zamanına kadar, Hemedânî ve ardından gelenlerin taşıdığı “hâce” lakabına işaret olarak “tarik-i hâcegân” diye anılmakta iken Bahâeddin'den itibaren “tarik-i Nakşibendî” adıyla tanınmıştır (Algar, 1991: 458-460).

Mehmed Murad; “sefer” kelimesinin geçtiği bir beytin şerhinde ise “Zümre-yi Hâcegân” yani Nakşibendî tarikatının “sefer der vatan” anlayışına işaret ederek beyti şerh etmiştir.

“Çün sitâre seyr bergerdun kunî

*Belki bîgerdun **sefer** bîçun kunî*

*Eğer sa'y ile sen yıldız gibi felek üzerine seyr idersen belki feleksiz bir sefer idersin ki ana seyr-i bîçun dîrler velâkin aslâ gayretin yokdur bu sefere Zümre-yi Hâcegân **sefer der vatan** dîrler” (Cilt 3, İ-61b)*

Kötü huyları terk edip iyi huylara doğru yolculuk anlamına gelen (Tosun, 2006: 342) “sefer der vatan” kişinin lüzumsuz ve kendisini ilgilendirmeyen mâlâyânî işleri terk etmesidir. Sâlikin bu manevî yolculukta gayesi melekî ve ilahî sıfatlara ulaşmaktır. “Sefer der vatan” Nakşibendîliğin onuncu edebidir.

Bir diğer beyitte şârih, “Yâd Kerd” kavramına işaret etmiştir. Yâd Kerd; salikin diliyle veya gönlüyle Hakk'ı zikretmesidir. Hâcegân tarikatında Abdülhalik Gucdüvani döneminde zikr-i hâfi (gizli zikr, kalpte zikretmek) örf oldu (Rahimov, 2022: 53). Beytin şerhinde şarih zîr-i leb lafzından hareketle Nakşibendîliğin esaslarından olan gizli zikrin makbul olduğunu ifade eder.

“An keşîden zîr-i leb âvâzrâ

***Yâd kerd**en mebde' ü âgâzrâ*

O makbûl olan münâcât âvâzını zîr-i lebine çekmekdir ya'nî Mevlâ'ya gizli yalvarmaktır” (Cilt 3, İ-15a)

Mehmed Murad; aşağıdaki beyitte Mevlâna'nın soyunun Hz. Ebu Bekr'e dayanmasından hareketle Mevlevîliğin usul ve esasının hâfi zikir üzerine kurulu olduğunu iddia eder. “Yad Kerd” Hâcegân'a göre, tevhid kelimesini (La ilahe illallah) “haps-i nefes” ile zikretmekten ibarettir. Nakşî tarikatının mürşidleri, sâliklerinin kalbini temizlemek için, tevhid kelimesini haps-i nefes ile telkin edince; “Yâd kerd'e meşgul ettik” derlerdi. Bu bakımdan “Yâd Kerd” kelimesi, bu tarîkatta tevhîd kelimesini haps-i nefes ile zikirden kinâye olarak anılmıştır. Burada asıl amaç Sâlik'in dil ve kalp zikri ile sırr-ı tahkiki elde etmesidir (Özaydın,

2014: 2020). Mehmed Murad; beytin şerhinde Mevlâna'nın hâfi zikir çektiğini ve Mevleviliğin usul ve esasının hâfi zikir üzere olduğunu iddia eder. Ayrıca Abid Çelebi'nin cehrî zikir çeken bir şeyhe değil de Şeyh Abdullah'a intisab etmesini Mehmed Murad; Mevleviliğin hâfi zikir çektiğine delil gösterir.

“Dem bühur derâb-ı zikr ü sabr kun

Tâ rehî ezfıkr ü vesvâs-ı kühün

*Bu beyitde habs-i nefes ile zikru'llâh itmege emr buyururlar ve habs-
nefes ile zikr dahi hâfi olur ve zikr-i cehrîde habs-i nefes mümkün olmaz ve
habs-i nefes ile zikru'llâh gönülden efkârı ve havâtır-ı şeytâniyyeyi izâle
ideceğini mısra'-ı sâni ile beyân buyururlar”*

3. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerhine Yönelik Değerlendirmeler

Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhine yönelik araştırmacıların eleştiri ve değerlendirmeleri olmuştur. Şu ana kadar tespit ettiğimiz kadarıyla söz konusu şerhe yönelik tek eleştiri Gölpınarlı'ya aittir. Mehmed Murad Nakşibendî'nin adını Murad Buhârî²⁵⁸ olarak veren Abdülbaki Gölpınarlı; Hülâsatü'ş-Şürûh'a ana kaynaklar okunmadan yazılmıştır diyerek yanlış şerh edildiği eleştirisinde bulunmuştur.²⁵⁹ Birinci ciltteki bir beyitte geçen “şeyh-i dîn” kelimesinden kastın Gölpınarlı “Şemseddin Tebrizi” Mehmed Murad Nakşibendî ise “İbnü'l-Arabî”²⁶⁰ olabileceğini söylemiştir. Gölpınarlı'nın eleştirisinin temeli, Mehmed Murad'ın bu beyitteki “şeyh-i dîn” kelimesine yüklediği anlamdır. Ne var ki aynı beytin şerhinde ünlü Mesnevî şârihi Ankaravî de “şeyh-i dîn” kavramıyla kastedilenin “İbnü'l-Arabî” olabileceğini ifade etmiştir (Tanyıldız, 2010: 1119).

Eser üzerine söylenenlerin çoğu değerlendirme niteliğindedir ve eserin muhtasar-özet bir şerh olduğuyla ilgilidir. Bu bağlamda İsmail Güleç, Murad Buhârî olarak tanıttığı Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhinin gayet kısa ve veciz olduğunu ifade etmiştir. Muhtasar şerhler arasında sınıflandırdığı Hülâsatü'ş-Şürûh'u tefsirî tercüme, açıklamalı tercüme olarak değerlendirmiştir (Güleç, 2006: 153).

²⁵⁸ Mehmed Murad Nakşibendî ile Murad Buhârî farklı kişilerdir. Murad Buhârî (öl. 1720), Mehmed Murad Nakşibendî'den bir asır önce yaşayan başka bir kişidir. Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh'un girişinde kendisini “Muhammed/Mehmed Murad Nakşibendî” olarak adlandırmıştır.

²⁵⁹ Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik, s. 145.

²⁶⁰ Hülâsatü'ş-Şürûh, Cilt 1, v.184b.

Mesnevî'nin Türkçe şerhleri üzerine çalışma yapan Mehmet Özdemir'e göre Hülâsatü'ş-Şürûh'un beyit şerhleri genel olarak kısadır ve birçok beyit geniş bir tercümedir (Özdemir, 2016: 469)

Araştırmacıların genel değerlendirmesine göre Hülâsatü'ş-Şürûh "tefsiri tercüme, açıklamalı tercüme, muhtasar veya veciz şerh"tir (Gölpınarlı, 2006: 142; Demirel, 2007: 494; Güleç, 2008: 147; Güleç, 2009: 224; Temizel, 2009: 106; Çelik, 2002: 87, Özdemir, 2016: 469).

Eseri değerlendiren araştırmacıların görüşlerinin yanında Mehmed Murad'ın eserini nasıl tanımladığına bakacak olursak şârihin; altıncı cildin dibâcesinde eserini "tercüme ve şerh" şeklinde tanımladığı görülmektedir. .

"Beş cildin şerh ve tercemesi altmış bir senesi rebü'l-âhirin on sekizinci cum'a gicesi karîn-i hüsn-i hitâm olmağla yine rebü'l-âhirin yigirminci bâzâr gicesi cild-i sâdisin şerhine ve tercemesine bi'avnillâhi tevfiğe şürû' olundu" (Cilt 6, S-1b)

Sonuç

Mehmed Murad, eserinin başında belirttiğine göre Mesnevî'yi baştan sona üç defa ders olarak okuttuktan sonra hatırına "muhtasar" bir şerh yazmak gelir. Eserine başlamasında öğrencilerinin de böyle bir eseri talep etmeleri etkilidir. Eserine "şerhlerin özeti" anlamındaki "Hülâsatü'ş-Şürûh" adını veren şârihin bu ismi seçmesindeki sebep eserinin sonunda açıklığa kavuşacaktır. Zira şârih, eserinin sonunda kendisinden önce yüz kadar kişinin Mesnevî'yi şerhe koyulduğunu ancak eserlerini bitirmeye mukadder olmadıklarını ismini saydığı dört şârihin -Sürûrî, Şeyh Yusuf, Ankaravî, Şem'i- ise şerhini tamamladığını kendisinin de şerhini tamamlayarak sevincinden "ıyd-ı ekber" eylediğini ve bu dört şârihin kalemi olduğunu ifade etmektedir. Bu dört şârihin kalemi olmak ifadesinden Mehmed Murad'ın eserini, dört şârihin şerhini değerlendirerek ve gözeterek yazdığını söylemek mümkündür. Yine "Şerhlerin Özeti" isimindeki "şerhler"den Mehmed Murad'ın kastının söz konusu dört şârihin şerhi olduğunu şârih, bu vesile ile açıklamaktadır. Ayrıca eserde Mehmed Murad'ın şârihlere yaptığı göndermeler ve bu göndermelerde kendinden emin edası ve son sözü söyleme niteliğindeki tavırları da bu durumu gözler önüne seren diğer bir husustur.

Ulaştığımız bir diğer sonuç eserin yeterince tanınmadığı ve eser üzerine söylenenlerin eseri tam olarak yansıtmadığıdır. Bunlardan en önemlisi eserin

dibâcesindeki “muhtasar” kelimesinden hareketle eserin özet olduğuyla ilgili söylemlerdir ki bizce esere özet demek eksik bir ifadedir. Zira eserde şârih; Mesnevî'nin bir bölümünden veya bazı ciltlerinden seçtiği beyitleri birleştirerek bir şerh yapmamış; eseri yer yer tercüme yer yer şerh etmiştir. Bu minvalde eserin Mesnevî şerhleri arasındaki yerini belirleyen en önemli husus, Mehmed Murad'ın bizzat kendi söylemidir. Şârihe göre eseri, tercüme ve şerhtir. Eser baştan sona dikkatli incelendiğinde şârihin tüm ciltleri, beyitleri birleştirmeden tek tek tercüme veya şerh ettiği görülmektedir. Bazı beyitlerin sadece manası verilerek geçilmiş -şârihin ifadesiyle tercüme edilmiş- bazı beyitler ise ayet, hadis gibi ana kaynaklardan ve mutasavvıf, bilgin, âlim gibi çok geniş bir yelpazedeki şahsiyetlerden alıntılarla şerh edilmiştir.

Mehmed Murad, eserinde Mesnevî'yi baştan sona şerh eden Şem'i Efendi, Ankaravî, Şeyh Yusuf ve Sürûri'ye atıfta bulunmuştur. Bu şârihlerden en çok Ankaravî'nin şerhini zikretmiştir. Eselerinde kendisinden övgüyle bahsettiği bir şârih olan Ankaravî'ye; bazı beyitlerin şerhinde karşı çıkmıştır. Özellikle yedinci cildin olduğunu savunan Ankaravî'den farklı bir görüş ortaya koymuş ve altıncı cilt bile yarım kalmışken yedinci cildin olamayacağını savunmuştur.

Mehmed Murad'ın şerh metodunda göze çarpan en önemli hususlardan biri şerhi yapılan beyitlerde yer alan kelimeleri gramer özellikleri, yazılışları ve okunuşları, lügat manaları, Arapça nahiv özellikleri gibi birçok noktadan inceleyerek her kesimden insanın anlayabileceği şekilde şerh etmesidir. Bunda şârihin eğitici öğretici yönünün etkisi büyüktür. Eser gerek günümüze yakın bir tarihte yazılması gerek şârihin eğitici yönü ve ilmî şahsiyetinin etkisiyle gayet açık, sade ve özlüdür.

Şârihin diğer şârihlere göndermeleri ve Nakşibendiliğe temasları bölümünde küçük bir örneklem sunulmaya çalışılmış olup eserin altı cildi üzerindeki çalışmalar tamamlandığında bu başlıklarla ilgili örneklerin fazlalaşacağından şüphe yoktur. Yine bu çalışmada çok fazla değinememiş olsak da eser; atasözleri, deyimler, yer adları, halk inanışları, hastalıklar vb. folklorik ve kültürel öğeler açısından da zengindir. Mehmed Murad'ın satır aralarında dönemindeki tarihi ve sosyal olaylara da değinmesi eseri zengin kılan diğer önemli bir husustur. Saydığımız ve sayamadığımız birçok husus eserin tüm ciltleri üzerindeki çalışmalar tamamlandığında ve esere yeterince nüfuz edilebildiğinde daha da çeşitlenecek ve Mesnevî vadisindeki çalışmalara katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Ahmed Lûtfî Efendi: *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi* VI-VII-VIII. (haz. Yücel Demirel) YKY, 1999, İstanbul.
- Algar, H. (1996). "Hacegan". Diyanet İslam Ansiklopesi, C. 14, İstanbul, s.431.
- Çelik, İ. (2002). "Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri". A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Esntitüsü Dergisi*, Sayı 19, Erzurum, s. 71-93.
- Davud Fatin: *Tezkire-i Hatîmetü'l-Eşâr*. İstanbul 1867.
- Demirel, Ş. (2007). "Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması". *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Cilt 5, Sayı, 10, GÜZ, s. 469-504.
- Erol Ç. (2014). *Nakşibendî Mehmed Murâd Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökman M. (1943). *Murat Molla Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri*. Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Güleç İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmi Araştırmalar*, S.22, s.135-154.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. 1. Baskı, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Güleç, İ. (2009). "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6 Fall, Doi Number: 10.7827/Turkish Studies.879, s. 214-230.
- Güntan, Z. (2009). *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülasatü'ş-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, M. Algar, H. (1988). "Abdullah İlahî". Diyanet İslam Ansiklopesi, İstanbul: C. 1, s. 110-112.
- Kunt, İ. ve Özkan A. (2013). *Molla Murad en-Nakşibendi Aşk Bağından Öğütler-Mâ Hazar*. İstanbul: Semerkant Yay.
- Özaydın, M. (2014). "Şeyh Abdurrahman'a göre Nakşibendiliğin Onbir Temel Esası". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 50, s.213-239.

- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, (11/20 Fall), s. 461-502.
- Özdil, H. (2013). Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevî Şârihi: Mehmed Murad Nakşibendî. *Turkish Studies*, Volume 8/12, p. 1009-1016.
- Özdil, H. (2014). 19. Yüzyıl İstanbulu'nun İlim Merkezlerinden Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi. *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, s.609-636.
- Rahimov, K. (2022). "Hacegan-Nakşibendiyye Talimlerinin Temelleri". *Din Araştırmaları 1* (8), s. 49-63.
- Şemseddin Sâmî: *Kâmûsu'l-A'lâm*. İstanbul 1945.
- Şentürk, M. H. (2020). *Murad Nakşibendî*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Cilt: 31. S.188-189.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif (1. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*. S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. Yayın no: 4, Kaynak Eserler Serisi No: 3, Konya.
- Tosun, N. (2006). "Nakşibendiyye (Âdâb ve Erkân)". *Diyanet İslam Ansiklopesi*, İstanbul: C. 32, s. 342-343.
- Uçar, A. (2022). *Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cit, İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Rûmî Yayınları.
- Vassâf, H. (2006). *Sefîne-i Evliyâ II*. (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz). Kitabevi Yay. İstanbul.
- Yavuz, A. F., Özen, İ. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yay.
- Yazma Eserler**
- M. Murad Nakşibendî, *Emsile-i Muhtelif*, Sül. Ktp., Pertev Paşa, no. 581.
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü'ş-Şürûh* (Mesnevî Şerhi Cild IV ismiyle), Süleymaniye Kütüphanesi [M.Arif-M.Murâd], no. [113].
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü'ş-Şürûh*-(I-II,III, IV,V ve VI. Cilt) İstanbul Üniversitesi Ktp., no: TY 6309-6310-6311-6312-6313-6314.
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü'ş-Şürûh*, Süleymaniye Kütüphanesi [M.Arif-M.Murâd] [113/1-3-4-6].

- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü'ş-Şürûh*, Süleymaniye Kütüphanesi [M.Arif-M.Murâd] (Mesnevî Şerhi Cild V ismiyle), no. [240]
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü'ş-Şürûh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no. 165.
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü'ş-Şürûh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no. 168/14.
- M. Murad Nakşibendî, *Kavâid-i Fârisiye*, Süleymâniye Ktp, Reşid Efendi, no. 1367.
- M. Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260.
- M. Murad Nakşibendî, *Muînü'l-Vâizîn*, Sül. Ktp., [M.Arif-M.Murad], no. 258.
- M. Murad Nakşibendî, *Muzîlü'l-Hafâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, M.Buhârî, no. 304.
- M. Murad Nakşibendî, *Şerh-i Kasâid-i Şevket*, Sül. Ktp, [H.Hüsnü Paşa], no. 970.
- M. Murad Nakşibendî, *Vekâyînâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emîrî no. 103.

**Es-Seyyid El-Hâcc Muhammed Şükrî İbn Ahmed ‘Atâ’nın
(Dâmâd-ı Gelenbevî) Müntehabât-ı Mesnevî Adlı Mesnevî Şerhi**

Karden KARAKOÇ*

Özet

Türk edebiyatında Mevlâna'nın Mesnevî'sine değişik yüzyıllarda kısmî ve tam şerhler yazılmıştır. Mesnevî'ye yazılan kısmî şerhlerden biri de 19. yüzyılda yaşayan Es-Seyyid el-Hâc Mehmed Şükrü İbn es-Seyyid Ahmed ‘Atâ (Dâmâd-ı Gelenbevî)'nin şerhidir. Şârihin Müntehabât-ı Mesnevî adını verdiği şerhte Mevlâna'nın Mesnevî'sinin birinci cildinden intihâb yoluyla seçilmiş 231 beytin şerhi vardır.

Bu kitap bölümünde Mehmed Şükrü Efendi'nin hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiş, sonrasında Müntehabât-ı Mesnevî tanıtılmıştır. Eser tanıtılırken Müntehabât-ı Mesnevî'nin nüshalarına, kaynaklarına, şerh metoduna, şerhin yazılma sebebine değinilmiştir. Ayrıca şârihin diğer Mesnevî şârihleriyle etkileşimi hakkında bilgilere de yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Mevlâna, Mehmed Şükrü Efendi, Müntehabât-ı Mesnevî, şerh

**Es-Seyyid Al-Hâjj Muhammad Shukrî Ibn Ahmad ‘Atâ’s Commentary
on Mathnawi Titled Müntehabât-ı Mathnawi**

Abstract

In Turkish literature, various partial and complete commentaries have been written on Rumi's Mathnawi over different centuries. One of the partial commentaries written on the Mathnawi is by Es-Seyyid el-Hac Mehmed Şükrü İbn es-Seyyid Ahmed ‘Ata (Dâmâd-ı Gelenbevî), who lived in the 19th century. The commentator's commentary is titled "Müntehabât-ı Mesnevî," and it includes explanations of 231 selected verses from the first volume of Rumi's Mathnawi.

In this chapter of the book, brief information about Mehmed Şükrü Efendi's life is provided, followed by an introduction to "Müntehabât-ı Mesnevî." While introducing the work, details about the manuscripts of "Müntehabât-ı Mesnevî,"

* Uzm. Öğr., MEB, kardenkarakoc@yandex.com, ORCID: 0000-0003-4383-7794

its sources, commentary method, and the reasons for writing the commentary are discussed. Additionally, information about the commentator's interaction with other commentators of the Mathnawi is also included.

Keywords: Mevlâna, Mehmed Şükrü Efendi, Müntehabât-ı Mesnevî, commentary

Giriş

Çağının sınırlarını aşan Mevlâna'nın Mesnevî'si yazıldığı dönemden itibaren anlaşılmaya çalışılmış ve bu minvalde şaheseri daha iyi anlamak ve anlatabilmek için değişik yüzyıllarda Mesnevî'ye şerhler yazılmıştır. Hatta Mesnevî'ye şerh yazmak gelenek hâline gelmiş denilse yeridir. Mesnevî'ye yazılmış şerhlere bakıldığında Arapça, Türkçe, Farsça manzum veya mensur şerhlerin yazıldığı görülmektedir. Bu şerhlerin bazıları eserin tamamına yönelik iken bazıları ise eserin bir bölümüne yazılmış şerhlerdir. Türk edebiyatında Mesnevî'nin altı cildine birden yazılan şerh sayısı azdır. Şu ana kadar elde edilen bilgilere göre Şem'i, Ankaravî, Mehmed Murâd Nakşibendî, Avni Konuk, Tahir Olgun, Abdülbaki Gölpinarlı ve H. Hüseyin Top Mesnevî'nin tamamına Türkçe şerh yazmıştır. Bunlara Şeyh Yusuf Efendi'nin Arapça, Sürûrî'nin Farsça kaleme aldığı tam şerhleri de eklersek bu sayı dokuza çıkmaktadır. Cân-ı Âlem olarak tanınan Pîr Muhammed Efendi'nin "Hazînetü'l-Ebrâr" adlı eserini bazı araştırmacılar tam şerh olarak alırken bazı araştırmacılar ise eserin Mesnevî'nin ilk dört cildinin şerhi olduğunu söylemektedir. Hazînetü'l-Ebrâr'ın şu ana kadar üzerinde çalışma yapılan tek cildi dördüncü cildir.²⁶¹

Mesnevî'nin bir kısmına şerh yazan şârihlerin bazıları eserin altı cildini şerh etmek için yola çıkmışlar fakat çeşitli sebeplerle şerhlerini tamamlayamamışlardır. Bazı şârihler ise Mesnevî'nin bir veya birkaç cildini şerh etmişlerdir. Şârihler, kimi zaman da bir veya birkaç ciltten intihap yoluyla seçtikleri beyitleri şerh etmişlerdir. Mesnevî'nin Türkçe şerhlerini sınıflandıran Mehmet Özdemir, şerhleri tam ve kısmî şerhler olmak üzere iki ana başlık altında incelemiştir; kısmî şerhleri ise manzum, mensur kısmî şerhler, intihâb yoluyla oluşturulmuş şerhler ve Cezire-yi Mesnevî şerhleri diye ayırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre Mesnevî'nin bir kısmına yönelik yapılan şerhlerin ise sayısı kırkın üzerindedir (Özdemir, 2016: 461).

Bu çalışmada ele alınan Mehmed Şükrü Efendi'nin eseri intihâb yoluyla oluşturulmuş mensur şerhlerden biridir. Eser üzerine 2019'da İbrahim İşbilir ve

²⁶¹ Uçar, A. (2022). Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük. İstanbul: Rûmî Yayınları.

Osman Rahmi Coşkun tarafından yapılmış iki ayrı yüksek lisans tezi çalışması bulunmaktadır.

1. Mehmed Şükrü Efendi

Şârihin tam adı es-Seyyid el-Hâc Mehmed Şükrü İbn es-Seyyid ‘Ahmed Atâ’dır. Bazı kaynaklarda ise “Mehmed Şükrü Efendi” adıyla İstanbullu olarak kaydedilmiştir. Aynı isimdeki diğer kişilerle karışmaması için bu isim verilmiştir.²⁶² Bu çalışmada kolaylık olması açısından Mehmed Şükrü Efendi kullanımını tercih edilmiştir. Mehmed Şükrü Efendi’nin yaşamı hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Osmanlı Devleti’nde çeşitli görev ve memuriyetlerde bulunan Mehmed Şükrü Efendi’nin hayatıyla ilgili bilgiler memurlukla ilgili kaynaklarda kayıtlıdır. Kaynaklara göre 1841 yılında Şeyhülislâm Mekkezâde’nin arzuhalçisi es-Seyyid Ahmed Ata’ullah Efendi’nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Kayınpederi meşhur Osmanlı Matematikçisi İsmail b. Mustafa Gelenbevî’dir (1730-1790). Bu nedenle Damad-ı Gelenbevî olarak da anılmıştır. Şârih, 1852’de Bâb Mahkemesine, 1854’te ise Edirne müderrisliği reisliğine getirilmiştir. Değişik yıllarda Gebze, Sakız, Erdek, Sivrihisar, Tatarpazarlığı, Şarköy kazalarında nâib olarak görev yapmıştır. 1873’de Konya vilâyeti Divân-ı Temyiz riyasetine getirilmiştir. Yine Anadolu kazaskerliği, vakayî-i şer’iyye kâtipliği, sadreyn müsteşarı, meşihat-ı ulyâ mektupçusu, İstanbul kadılığı gibi üst düzey görevlerde bulunmuş, üçüncü dereceden mecidi nişanıyla ödüllendirilmiştir. Kesin olmamakla birlikte 1914’e kadar yaşadığı söylenmektedir.²⁶³

Kaynaklara göre Mehmed Şükrü Efendinin; Müntehabât-ı Mesnevî, Âsâr-ı Nur, Tuhfetü’l-Fevâid âlâ Cevâhiri’l-Akâid, Şerh-i Kaside-i Emâlî, Keşfü’l-Meâlî Şerhu Bed’i’l-Emâlî adlarında eserleri vardır.²⁶⁴

2. Müntehabât-ı Mesnevî

İntihâb, “seçme, seçim, topluca bulunan bir şeyin arasından en iyi ve güzelini alma” manalarına gelmektedir.²⁶⁵ Seçilmiş manasına gelen “müntehab” kelimesi

²⁶² Albayrak, S. (1981). Son Devir Osmanlı Ulemâsı (C. 4-5), İstanbul: Millî Gazete Yayınları.

²⁶³ Meşihat Arşivi MŞH, Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterleri [MHŞ. SAİD], 8.15.1; Osmanlı Arşivi BOA, Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterleri [DH.SAİDd], 47/409.

²⁶⁴ Şârihin eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Günay, Mehmet (2012), “Gelenbevî İsmail Efendinin Hayatı ve Eserleri”, Kırkağaç Araştırmaları Sempozyumu Bildirisi, s. 5; Mehmed Şükrullah, Âsâr-ı Nûr, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329, s. 10; Özerverli, M. Sait (1995), el-Emâlî, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 11, s. 73-75; Yazıcıoğlu, M. Said (2001), el-Kasîdetü’n-Nûniyye, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 24, s. 571-572.

²⁶⁵ Şemsettin S. (1999). *Kâmûs-ı Türki* (14. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.

çoğul eki alarak “müntehabât” şeklini almış ve genel olarak “seçme yazı ve şiirler, bunlardan meydana gelen seçmeler mecmuası, antoloji” manalarına gelmektedir.

Müntehabât-ı Mesnevî; Mehmed Şükrü Efendi'nin Mevlâna'nın Mesnevî'sinin birinci cildinden intihâb yoluyla seçtiği 231 beytin şerhinden müteşekkil bir eserdir. Eserin telif tarihi tespit edilememiştir. Elde bulunan matbu eser 1328 yılında Şems Matbaasında basılmıştır. 148 sayfadan oluşan eserin başında dîbâce bölümü vardır ve dîbâceden sonra “*Ez-Mesnevî-yi Şerîf*” başlığının altında Farsça beyitler ile şerhleri vardır. Eserin 147. sayfasında ise “*Elhamdü lillâh fi'l-ibtidâ' ve ihtitâm*” şeklinde bir bitiş yazısı, 148. sayfada ise hata ve savap cetveli vardır.

2.1. Müntehabât-ı Mesnevî'nin Nüshaları

Yazma eserleri ihtiva eden kütüphanelerde yaptığımız araştırmalarda Müntehabât-ı Mesnevî'nin yazma nüshasına ulaşılamadı. Bu çalışmadan önce yapılan çalışmalarda da eserin yazma nüshasına ulaşılamadığı ifade edilmektedir (İşbilir, 2019: 4; Coşkun, 2019: 14).

Bu çalışma kapsamında Yazma Eserler Kütüphanesinde yapılan taramalar sonucunda şârihin adına kayıtlı dokuz tane matbu esere ulaşılmış ancak herhangi bir yazma esere ulaşılamamıştır. Ulaşılan matbu eserler şöyledir:

Müntehabât-ı Mesnevî, Sivas Ziya Bey Kütüphanesi, numara: 528096, sayfa s. 147, basım yılı: 1328, Şems Matbaası, matbu eser.

Müntehabât-ı Mesnevî, Süleymaniye Kütüphanesi, numara: 339045-334105, sayfa s. 147, basım yılı: 1328, Şems Matbaası, matbu eser (2 eser).

Konya Yazmalar Bölge Müdürlüğü, numara: 65640, sayfa s. 147, basım yılı: 1328, Şems Matbaası, matbu eser.

Ragıp Paşa Kütüphanesi, numara: 2491, sayfa s. 147, basım yılı: 1328, Şems Matbaası, matbu eser.

Müntehabât-ı Mesnevî, Beyazıt Kütüphanesi, numara: 581148-581135, sayfa s. 147, basım yılı: 1328, Şems Matbaası, matbu eser (2 eser).

Müntehabât-ı Mesnevî, Atif Efendi Kütüphanesi, numara: 322015-371090, sayfa s. 147, basım yılı: 1328, Şems Matbaası, matbu eser (2 eser).

2.2. Müntehabât-ı Mesnevî'nin Kaynakları ve Şerh Metodu

Mehmed Şükrü Efendi, şerhinin dîbâcesine Allah'a hamd ve peygambere salavat ile başlamış daha sonra da Mevlâna'yı ve Mesnevî'yi övmüştür. Devamında

Mesnevî'yi birçok kişinin Arapça, Farsça şerh ettiğini söyleyerek yirmi kadar şârihin adını saymış ve bunlardan Mesnevî'nin altı cildine birden Arapça şerh yazan Şam ulemasından Şeyh Yusuf'u methetmiştir. Eserin devamında Cevrî'nin manzum bir müntehab şerhinin olduğunu bir de mensur müntehab şerhinin olmasını istediği için "Müntehabât-ı Mesnevî" adını verdiği şerhini kaleme almak istediğini dile getirmiştir.

Mehmed Şükrü Efendi, dibâcenin ardından "*Ez-Mesnevî-yi Şerîf*" başlığını verdiği kısma geçmiştir. İlk olarak Mesnevî'nin Farsça beytini veren şârih daha sonra "*mazmûn-ı beyt, medlûl-i beyt, manâ-yı beyt, me'âl-i beyt, müfâd-ı beyt ve mefhûm-ı beyt*" ifadelerinden birini başlık olarak atıp beytin şerhine başlamıştır. 212 ve 213. numaralı beyitlerde ise başlık kullanmamıştır. Bunlardan farklı olarak şârih, 33. beytin başına konuyla alakalı "*Derbahs-i Kiyâs-ı Nefs*" adında bir başlık atarak şerhine başlamıştır.

Mehmed Şükrü Efendi, dibâce bölümünde Mevlâna'nın Mesnevî'ye "Bişnev" emriyle başladığını kendisinin dahi Mesnevî'nin beyitleri arasından "Bişnev" ile başlayan beyti tercih ettiğini dile getirmiştir. Mehmed Şükrü Efendi, şerhine "bişnev" yani "dinle" ifadesinin yer aldığı ilk beytin şerhiyle başlamış; bir bakıma okuyucunun ve dinleyicinin dikkatini eser üzerine çekmiştir. Şârih eserin "Bişnev" kelimesinin yer aldığı ilk beytin de içinde bulunduğu birinci ve ikinci beyitlerde harf açıklamasına gitmiştir. Elif'den yâ'ya tüm harflerin farklı mana, ruh ve şekil taşıdığını ifade etmiştir. Bu bağlamda şârihin eserin ilk iki beytini dikkat çekici hâle getirerek okuyucuyu ve dinleyiciyi metne hazır hâle getirdiğini söylemek mümkündür.

Mehmed Şükrü Efendi'nin şerhinin kaynaklarına bakıldığında klasik şerh usûlünün hiyerarşik yapısına uygun olarak önce beytin manasını verdiğini sonra ise öncelikle hâl ve makama uygun âyet-i kerime ve hadislerden deliller getirdiği görülmektedir. Şârihin âyet ve hadislerden sonra ise bazı beyitlerde peygamber kıssaları, tasavvuf âlimleri, şairler vb. şahsiyetlerden alıntılar yaptığı dikkat çekmektedir.

Şârihin âyet olarak sunduğu delillerde, genellikle âyetin Arapçasının bir kısmını verip âyetin bütününe kast ettiği görülmektedir. Mesela aşağıda verilen örnekte de görüleceği gibi şârih, "Hüm rükûdun" ile Kehf Sûresinin 18. âyet-i kerimesine işaret etmiştir.

"*Allâhu Te'âlâ Hüm rükûdun buyurdu*" (İşbilir, 2019: 81)

Şârih, âyetlerde olduğundan farklı olarak hadis olarak sunduğu delillerde hadisin Arapçasını vermeyip hadisi me'âlen verme yoluna gitmiştir.

“Resûl buyurdu ki mâl-ı sâlih ne güzeldür” (İşbilir, 2019: 118)

Şârih, bazı beyitlerin şerhinde peygamber kıssalarına, sahabe hayatlarına iktibasta bulunmuştur. Şârih, peygamber ve sahabe hayatlarının yanı sıra Gazâlî gibi büyük İslâm âlimlerinden Hakîm Gaznevî, Seyyid Şerîf Cürcânî gibi mutasavvîf şahsiyetlerden de alıntılar yapmıştır. Bu alıntılarda bazen isim vermiş bazen de vermemiştir.

“İmâm Gazâlî aleyhirrahmanın *leys filimkân ebda’ mimmâ kân*²⁶⁶
kelâmı dahı zikr olınan azm-i kudreti te’yîd ider” (İşbilir, 2019: 56-57)

Şârih, kimin sözü olduğunu zikretmeden Arapça sözlere yer vermiştir. Meselâ 25. beytin şerhinde “Tatmayan bilmez” anlamındaki “*menlem yezuk lemya’rif*”, 92. beytin şerhinde ise “Ulaşanlar sadece edep ile ulaştılar.” manasındaki “*mâvaslulvâsiluñ illâ biledeb*” sözlerini isim zikretmeden Arapça olarak vermiştir.

Şârih, kimi zaman Farsça ve Türkçe şiirlere yer vermiş; fakat alıntı yaptığı şiirlerin şairlerini belirtmemiştir. Meselâ 185. beytin şerhinde Fitnat Hanım’a ait bir beytin ilk dizesi olan “*Olmayınca hasta kadrin bilmez âdem sıhhatin*” dizesini isim vermeden almıştır. Benzer şekilde şârih, 56. beytin şerhinde;

“*Olsa mekşûf-i dîdeden perde*

Görünür nûr-ı kadîm her yerde” beytini isim vermeden almıştır.

Şârih az sayıda Farsça şiiri alıntılamış, bu alıntılarda isim belirtmemiştir. Meselâ 165. beytin şerhinde Mollâ Câmî’ye ait “*Dil bedest âver ki hacc-ı ekberest*²⁶⁷” dizesiyle başlayan şiirin bir dördlüğünü isim vermeden alıntı yapmıştır.

Eserinin başında yirmi kadar Mesnevî şârihinin ismini zikreden Mehmed Şükrü Efendi; şerhinin birçok yerinde Bursevî’nin şerhinden iktibasta bulunmuştur. Şârih 231 beyitlik şerhinin birçok beytinde Bursevî ile aynı görüşte olduğunu yansıtmıştır. “*Rûhü’l-Beyân şöyle diyor ki, şârih-i müşârünileyh diyor ki*” ifadeleriyle başladığı beyit şerhlerinde Bursevî’nin şerhinden iktibasta bulunmuştur.

Muhammed Şükrü Efendi; bazı beyitlerin şerhinde okuyucuya uyarı ve nasihatlerde bulunmuştur.

²⁶⁶ “Var olanından daha mükemmeli mümkün değildir.”

²⁶⁷ “Bir gönül kazanmak büyük hac gibidir”

“*Hakîm-i Gaznevîden sâdır olan bu pend ü nasîhatı dinle ki köhne teninde yenilik bulasın*” (İşbilir, 2019: 112)

Mehmed Şükrü Efendi'nin şerhinde dikkat çeken hususlardan biri de metin içi göndermelerde bulunmasıdır. Meselâ şârih, 55. beytin şerhinde 95. beyte gönderme yapmıştır.

“*Fenâya vusûlün ma'nâ-yı hakîkisi ise âtîde mestûr pîş-i hest-i û bibâyed nîst bûd beyti şerhinde îzâh olunmuşdur*” (İşbilir, 2019: 71)

Mehmed Şükrü Efendi'nin “Müntehabât-ı Mesnevî” dışında kaynaklarda geçen başka eserleri de vardır. Şârih, 179. beytin şerhinde “**Kasîde-yi Emâlî**” ve “**Nûniyye**” adlı eserlerine gönderme yapmıştır.

“*Bu mes'eleye dâ'ir Kasîde-yi Emâlî ve Nûniyye şerhlerimizde âyât u ehâdis-i celîle ve mebâhis-i vâsi'a mündericdür*” (İşbilir, 2019: 121-122)

Mehmed Şükrü Efendi'nin bazı beyitlerin şerhinde; “**Bir sâ'il didi ki**” diye söze başlayarak okuyucunun aklına gelebilecek durumları soru-cevap yöntemiyle ele alıp farazî şerh yöntemine de başvurduğu görülmektedir.

Mehmed Şükrü Efendi, 231 beyitten oluşan eseri Müntehabât-ı Mesnevî'de 150. ve 151. beyitler ile 153. ve 154. beyitleri birleştirerek; bunun dışında kalan beyitleri ise tek tek şerh etme yoluna gitmiştir.

Şârih beyitleri şerh ederken bazı beyitleri yarım sayfaya varacak şekilde şerh ederken bazı beyitleri ise bir iki cümleyle şerh etmiştir. Genel manada bir değerlendirme yaparsak şârih; beyitlerin ihtiva ettiği anlamı anlaşılır bir şekilde çok uzatmadan birkaç cümleyle vermiş ve daha sonra “yani” diye devam ederek beyti yorumlamaya devam etmiştir.

“*ya'nî insânîñ kalb u aklı menhiyyât tarafına meyl iderse...*” (İşbilir, 2019: 136)

Şârih şerhinde kelimelerin sözlük anlamları üzerinde pek durmamıştır. Fakat şerhinin bir yerinde Curcânî'nin ismini zikretmeden onun “*et-Ta'rifât*” adlı meşhur terimler sözlüğüne atıfta bulunmuş ve “edeb” kelimesinin söz konusu sözlükte hangi manada kullandığını açıklamıştır.

“*Ta'rifât-ı seyyidde edeb envâ'-ı hatâdan mâ bihi'l-ihtirâzi ma'rifetden ibâretdir ma'nâsıyla ta'rif olunuyor*” (İşbilir, 2019: 105)

Mehmed Şükrü Efendi, şerhinde bazı kelimelerin gerçek anlamlarının yanında söz konusu kelimelerden murat edilen anlamları da vermiştir.

“Sırr-ı dânededen **murâd** dânedede bilkuvve mündemic olan agsân u evrâkdur” (İşbilir, 2019: 109)

Şârih, eserinde zaman zaman halk söyleyişlerinden atasözü ve deyimlerden yararlanmıştır.

“Sabr egerçi acıdır velâkin meyvesi âkıbet-i şifâ ve âfiyetdür” (İşbilir, 2019: 147)

Eserini “*Elhamdülillâh filibtidâ’ ve ihtitâm*” sözüyle bitiren Mehmed Şükrü Efendi eserin sonunda “hata ve savab” adını verdiği bir bölüm oluşturmuş ve burada yazımını yanlış verdiği on yedi kelimenin sayfa numarasını ve doğru yazımını göstermiştir.

Hatâ	Savâb	sahîfe
Ol Rabb	Olup	15
Müttenîh	mütenebbih	24
İnsâniyye	nefsâniyye	32
Sihrrââ	sihrrâ	36
Bâlâda	âtîde	45
Mülem/milim	ve kalem	46
Elmayı	elmayı ve ayvayı	53
Zarfı	sarfı	76
Seyyâh	sebbâh	86
Â(n/r)	Ân	102
Ve envâ’	olmagla	112
İbtigâmuz	ve ibtigâmuz	127
Nîz	biz	146
Mutbi’	mutî’	146
Gayr	gayri	146
Erâmir	evâmir	146
Vechle ve sebât	her vechle sebât	147

2.2.1. Şârihin Maksadı

Mehmed Şükrü Efendi; eserinin dibâce bölümünde; Sadrettin Konevi, İsmail Ankaravî, İsmail Hakkı Bursevî, İbrahim Gülşenî, Sarı Abdullah Efendi, Sûdî, Şem’î, Abdülmecîd Sivâsî, Mehmed Murâd Nakşibendî, Ferruh Efendi, Beşiktaş Şeyhi Yusuf Efendi, Hasan Zarîfî, Hüseyin Harezmi, Hüseyin Elkâşifi, Şâhidî, Süleyman Nahîfî, Mirza Rızâ, Şeyh Yusuf, Kemaleddin Firuzabadi, Mahmud

Belhi, Cevrî, Sinan Paşa, Âbidin Paşa gibi kendisinden önce ve kendi döneminde Mesnevî'yi Arapça, Farsça veya Türkçe şerh eden yirmiden fazla şârihin ismini zikrettikten sonra Şam ulemasından Mesnevî'yi Arapça şerh eden Şeyh Yusuf'u övmüştür. Cevrî namında birinin Bâyezîd-i Velî Kütüphanesinde manzum müntehabât şerhinin bulunduğunu bunun yanı sıra mensur müntehabât şerhinin olması gerektiğini düşündüğü için eserini yazdığını dile getirmektedir. Bu ifadelerden şârihin kendinden önce ve kendi döneminde Mesnevî'yi şerh edenleri takip ettiğini, bu şerhlerden etkilenip kendisinin böyle bir şerh ortaya koymasında etkili olduğu söylenebilir.

Mehmed Şükrü Efendi; yine eserin dibâcesinde Mevlâna'nın ve eserini okuyanların hayır duasını almak istediği için bu şerhi yazdığını dile getirmektedir.

“Celâleddîn-i ve Rûmînin yâd u tebcîline vesîle-yi hasene ve bittab' bâis-i rahmet ve magfîret-i samedâniyye olmak ümîd ve niyazıyla...”
(İşbilir, 2019: 45)

Şârih dibâcenin ardından 270 beytin şerhini yaptığını söylese de İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı 06095 demirbaş numarasında kayıtlı matbu eserde 231 beytin şerhi vardır. “Eserin aslı, 19. yüzyıl Acem şarihlerinden Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin tarafından Farsça olarak yaklaşık 270 beyti esas alarak yazılmıştır” (Coşkun, 2019: 14). Eserin gerçekte kaç beytin şerhinden oluştuğu kesin olarak bilinmemektedir.

“İki yüz yetmiş bu kadar ebyât-ı şerîfesini tercüme ve şerh idüp Müntehabât-ı Mesnevî nâmıyla tevsîm eyledüm” (İşbilir, 2019: 45)

Cevrî'nin manzum bir müntehabât şerhinin olduğunu ve mensur müntehabât şerhi olmadığı için eserini yazdığını söyleyen şârihin Mesnevî'nin tamamını şerh etmek için yola çıkmadığını söz konu ifadelerden anlamak mümkündür. Ancak şârih; niçin bu kadar beyti şerh ettiğini, beyitleri birinci ciltten seçmesinin sebebini ya da beyitleri seçerken neye göre seçtiğini belirtmemiştir. Başka bir ifadeyle şerhine başladığında amacı iki yüz yetmiş beyti mi şerh etmekti? gibi soruların cevabını vermemiştir.

3. Mehmed Şükrü Efendi'nin Diğer Mesnevî Şârihleriyle Etkileşimi

Mehmed Şükrü Efendi, eserinin dibâcesinde Mesnevî'yi şerh edenlerin isimlerini saymış, Mesnevî'yi Arapça şerh eden Şeyh Yusuf'u ise ayrıca methetmiştir. Mehmed Şükrü Efendi'nin İsmi saydığı şârihlerden biri de İsmail Hakkı Bursevî'dir. Şârih eserinin başından sonuna kadar sık sık İsmail Hakkı Bursevî'ye ve eserine atıf yapmıştır. Diğer şârihlerin ise sadece ismini dibâcede

zikretmiştir. Şârih, Bursevî'ye atıflarının hepsinde Bursevî'nin yorumunu dayanak olarak almış, Bursevî'ye karşı bir yorum ve görüş ortaya koymamıştır. Bu bağlamda Müntehabât-ı Mesnevî'nin temel kaynağının İsmail Hakkı Bursevî'nin Mesnevî şerhi olduğunu söylemek mümkündür. Şârihin dibâcede saydığı şârihlerden bir kısmı kendisinden önce yaşamış ve Mesnevî'ye şerh yazmışlardır. Kendisiyle aynı dönemde yaşayan Mehmed Murad Nakşibendî gibi şârihlerin de adını veren Mehmed Şükrü Efendi için hem kendinden önceki hem de kendi dönemindeki şârihlerin şerhlerini takip etmiş ve böyle bir eser ortaya koymasında ve bu şerhi yazmaya karar vermesinde etkili olmuş demek mümkündür. Bu bağlamda düşünüldüğünde şârihin diğer Mesnevî şârihlerinden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

Mesnevî'ye yapılan kısmî şerhlerden biri de Mehmed Şükrü Efendi'nin Müntehabât-ı Mesnevî'sidir. Söz konusu eser Mesnevî'nin birinci cildinden seçilmiş iki yüz otuz bir beytin şerhinden oluşmaktadır.

Araştırmalar sonucunda Müntehabât-ı Mesnevî'nin kütüphanelerde matbu olarak 9 nüshasına ulaşılmıştır. Şu ana kadar yazma bir nüshaya rastlanılmamıştır. Matbu eserler şârihin adına Müntehabât-ı Mesnevî adıyla kayıtlıdır. Eserler, Hicrî 1328'de Şems Matbaasında basılmış olup 147 sayfadan oluşmaktadır. Şârih eserinin dibâcesinde eserinin 270 beytin şerhinden oluştuğunu söylese de matbu eserlerde beyit sayısı 231'dir. Eserin şu ana kadar yazma nüshasına ulaşamadığı için beyit sayısının kaç olduğuyla ilgili kesin bir sonuca ulaşılammıştır.

Şârih, eserine hamdele ve selvele ile başlamış, dibâce bölümünde kendinden önce ve kendi dönemindeki Mesnevî şârihlerinin adlarını sıralamıştır. Yine dibâce bölümünde şârih, eserine Müntehabât-ı Mesnevî ismini vermesinin nedenini açıklamıştır. Beyitlerin şerhinde ise şârih önce beytin Farsçasını vermiş daha sonra ise beyti çok fazla uzatmadan kısaca açıklamıştır. Şârih şerh yaparken âyet ve hadislerden, Arapça, Farsça alıntılardan, peygamber kıssaları, âlim, mutasavvıf vb. şahısların sözlerinden yararlanmış. Bir iki yer dışında beyitleri birleştirmeden tek tek şerh etmiştir. Yine bir iki yer dışında beyitlerin şerhine başlamadan önce "me'âl-i beyt, ma'nâ-yı beyt" gibi başlıklar atmıştır. Şârih, genellikle âyetlerin bir kısmını vererek şerh yapmıştır. Hadislerin Arapçasını vermeden me'âlen iktibas yoluna gitmiştir.

Eserin dibâce bölümünden anladığımız kadarıyla Mehmed Şükrü Efendi, kendisinden önce ve kendi döneminde Mesnevî'ye şerh yazanlar hakkında bilgiye

sahip biridir. Eserin şerh kısmındaki alıntılara baktığımızda ise şârihin İsmail Hakkı Bursevî'yi takip ettiğini ve onunla birçok konuda mutabık olduğunu söyleyebiliriz.

Eserin sonunda hata ve sevap defteri vardır ve şârih burada on yedi kelimenin doğru yazımını ve sayfa numaralarını göstermiştir. Bu kısım bir bakıma eserin özeleştirisi gibi olması açısından dikkat çekicidir.

Sonuç olarak Mehmed Şükrü Efendî, Mesnevî'den intihap yoluyla seçtiği beyitleri kısa, sade, anlaşılır bir ifadeyle şerh etmiş ve Mesnevî'ye kısmî şerh yazan kırkın üzerindeki şârihlerin içinde yerini almıştır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 194.

Albayrak, S. (1981). *Son Devir Osmanlı Ulemâsı (C. 4-5)*. İstanbul: Millî Gazete Yayınları.

Coşkun, O. R. (2019). *Mehmed Şükrü'nün (Damad-ı Gelenbevî) Müntehabât-ı Mesnevî'si (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak: Uşak Üniversitesi.

Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevîsi ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (10), s. 469-504.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed. (1351). *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammeştehara mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs-II*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Erginbaş, R. (2023). *Mehmed Şükrü Efendi'nin Keşfü'l-Me'âli Şerhu Bed'i'lemâli İsimli Eserinin Tahlili*, Tezli Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi.

Gümüş, S. (1993). "Cürcânî, Seyyid Şerîf". TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 8. s.134-136 .

Günay, M. (2012). "Gelenbevî İsmail Efendinin Hayatı ve Eserleri". *Kırkağaç Araştırmaları Sempozyumu Bildirisi*, s.5.

İşbilir, İ. (2018). Es-Seyyid El-Hac Muhammed Şükri İbn Ahmed 'Atâ'nın Müntehabât-ı Mesnevî'si. *Mecmua-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl: 3, Sayı: 5, s. 77-84.

İşbilir, İ. (2019). *Es-Seyyid El-Hâcc Muhammed Şükrî İbn Ahmed 'Atâ-Müntehabât-ı Mesnevî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Tezli Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mehmed Şükrullah, *Âsâr-ı Nûr*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329.

Meşihat Arşivi MŞH, Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterleri [MHŞ.SAİD], 8.15.1; Osmanlı Arşivi BOA, Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdaresi Defterleri [DH.SAİD], 47/409.

Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (11/20 Fall), s. 461-502

Özerveralı, M. S. (1995). “*el-Emalı*”. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 11, s. 73-75.

Şemsettin S. (1999). *Kâmûs-ı Türkî* (14. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Uçar, A. (2022). *Hazînetü'l-Ebrâr*, IV. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük. İstanbul: Rûmî Yayınları.

Yazıcıoğlu, M. S. (2001). “*el-Kasîdetü'n-Nûniyye*”. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 24, s. 571-572.

Fazlullah Rahîmî ve Gülzâr-ı Hakikat'ı

Rabia AKDAĞ*

Özet

Türk - İslam kültürünün irfan semasında doğan Mesnevî'nin anlaşılması ve anlatılması için farklı hacim ve nitelikte birçok tercüme ve şerh çalışması yapılmıştır. Bunlardan biri de *Fazlullah Rahîmî* tarafından yazılıp 1910-1911 yıllarında neşredilen *Gülzâr-ı Hakikat* isimli eserdir. Fazlullah Rahîmî bu eserini, Mesnevî'nin her kıssasından bir hisse almak ve aldırmaq gayesi ile muhabbetle mütalaa edecek olanlara mukaddes ağacın mukaddes meyvesini tattırmak niyetiyle kaleme almıştır. Muhataplarından hikâyelerin suretinden özüne, mecazından hakikatine ulaşmalarını istemiş ve her biri bir güldeste hükmünde olan hikâyeleri, hakikatin gülbahçesinden hediye olarak takdim etmiştir. Rahîmî, Mesnevî'den seçtiği 126 hikâyenin tercüme ve şerhini içeren bu mensur eserini 3 cilt hâlinde tertip etmiştir. Eserini oluştururken hikâyeleri beyit beyit değil bir kompozisyon bütünlüğü içinde tercüme etmiş, izahlarını da özel başlıklar açarak vermiştir. Bu çalışmada da öncelikle şarihin hayatından bahsedilmiş, ardından eserin orijinal metni üzerinden şerh/ tercüme metodu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Fazlullah Rahîmî, Gülzâr-ı Hakikat, hikâye şerhi

Fazlullah Rahîmî and His Gülzâr-ı Hakikat

Abstract

Fazlullah Rahîmî's work, "Gülzâr-ı Hakikat," holds a significant place among various translations and commentaries dedicated to understanding and conveying the Mesnevi within the context of Turkish-Islamic culture. Composed in 1910-1911, Rahîmî aimed to extract a portion from each narrative of the Mesnevi, intending to impart a sacred taste of the fruit of this revered tree to readers. This study focuses on his prose work, encompassing translations and commentary on 126 selected stories from the Mesnevi, emphasizing Rahîmî's method of not only translating each story comprehensively but also structuring them with thematic unity and detailed explanations under specific headings. The analysis first explores

* Öğr. Gör. Dr., Tarsus Üniversitesi, rabia.edebiyat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2076-9197

the life of the commentator and subsequently outlines the methodology based on the original text of the Mesnevi, providing an academic perspective on Rahîmî' s unique approach. "Gülzâr-ı Hakikat" stands as a valuable resource, enriching the understanding of the Mesnevi for those delving into the depths of Turkish-Islamic culture.

Keywords: Masnavî, Fazlullah Rahîmî, Gülzâr-ı Hakikat, Story commentary

Giriş

Mesnevî bir milletin iftihar vesilesi olarak telakki edebileceği en büyük miraslardan biridir. Böyle eserler, saye saldıği topluma; düştüğü yerden kalkmak, hüsrân kuyusundan çıkmak, karanlığın perdesini yırtmak konusunda ümit telkin etmiştir. Hayal ve madde âleminin, milletin damarlarına işleyerek manevî hastalıklara yol açan zehirli gıdalarına karşı, panzehir hükmünde olan gıdalara ihtiyaç vardır. Mesnevî de sürekli sema hâlinde bir dinamikliğin göstergesi olarak insanın özüne, maddeden manaya ve mutlak olana ulaşmasına kapı aralamıştır. Mana iklimlerine yüzyıllardır kat kat açılan bu kapıdan giren her yolcu kendi istidat ve idraki ölçüsünde nasiplenmiştir. O iklimde sefer etmek isteyen birçok talip tarafından da Mesnevî'nin farklı nitelik ve hacimlerde çok sayıda şerh ve tercümesi yapılmıştır. Gülzâr-ı Hakikat de mukaddes ağaçların meyvesinden yiyerek ihya olunabileceği inancıyla Fazlullah Rahîmî tarafından kaleme alınmıştır.

1.Fazlullah Rahîmî

Kendi takdimiyle “*mahbûbü'l-ârifîn Hazret-i Mevlâna'nın Mesnevî-i Şerîf hikâyâtının mütercimi, mürettibi, veliyy-i müşârün ileyhin bahr-i velâyetinden bir katresi*”...

Dağıstan eşrafından Hekim İbrahim Efendi'nin oğlu olan Fazlullah Rahîmî, 1847/48'de Tokat'ta doğmuştur. Dağıstan'ın Hukal kasabasında doğduğu için Hukalu'l-İbrahim olarak da anılan İbrahim Efendi, Abdülaziz zamanında Tokat'a göç etmiştir.

Fazlullah Rahîmî, Seyyid Abdülkadir Belhî hazretleri ile beraber İstanbul'a giderek Hamza Bâlî'nin ölümünden sonra Hamzavî olarak anılan Bayramî Melamîliğini temsil eden Bekir Reşad'a intisab etmiştir. Nakşî şeyhi Seyyid Süleyman Efendi'nin oğlu olan Abdülkadir Belhî, babasının vefatından sonra

Murad Buhârî Dergâhı meşihatına tayin edilmiş 46 yıl burada kalmıştır. Belhî, zâhiren Nakşibendî-Müceddidî olarak görünmekle birlikte intisab ettiği Hamzavîliğin prensiplerine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bekir Reşad Efendi'den sonra uzun yıllar İstanbul'da Hamzavî kutbu olarak tanınmıştır.” (Azamat, 1988: 231) Rahîmî de Bekrû'r-Reşâd'ın vefatından sonra Abdülkadir Belhî'ye tabi olmuş ve Şeyh Murad Dergâhında hizmetlerine devam etmiştir. Hayatının sonuna kadar bu dergâhtan ayrılmayan Rahîmî, 4 Şaban 1342 (11 Mart 1924) tarihinde vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir. Mezar taşı bulunmamaktadır. Rahîmî Efendi'nin çocukları ve ilk eşi de Abdülkadir Belhî'ye intisap etmiştir.”²⁶⁸

Şu ifadelerden de Mesnevîhan, mutasavvıf şair Kemâlî Efendi ile Rahîmî'nin dost oldukları anlaşılmalıdır: “Kemâlî Efendi imaretteki görevini sürdürürken bir yandan da Üsküdar'da bir oda kiralayarak *Mecelle* okutmaya başladı. Bu dönemde dostlarından *Gülzâr-ı Hakikat* müellifi Fazlullah Rahîmî Efendi ile birlikte bir iş için Eyüp'e gittiklerinde Rahîmî Efendi, mürşidi Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'yi Eyüp Nişancası'ndaki Şeyh Murad Dergâhı'nda ziyaret etti. O zamana kadar hiçbir şeyhe intisabı bulunmayan Kemâlî Efendi de gönlüne doğan cezbeyle kapılarak orada Abdülkâdir-i Belhî'ye intisap etti.” (Azamat, 2022: 235)

Mesnevîhanlık icazeti olan ve iyi derecede Farsça bilen Rahîmî bazı şeyhlere Farsça dersi verdiği bilinmektedir. Cerrahî şeyhi İbrahim Fahreddin Efendi de Fazlullah Rahîmî'den Farsça öğrenmiştir (Azamat, 1995: 84). Rahîmî ayrıca son dönem Kadirî şeyhlerinden İskilipli İbrahim Ethem'e Mesnevî dersi vermiştir.²⁶⁹ Dersler nihayete erip ayrılık vakti geldiğinde Fazlullah Rahîmî, Ethem Efendi'ye

²⁶⁸ Fazlullah Rahîmî'nin hayatıyla ilgili en net ve detaylı bu bilgiler C. S. Revnakoğlu'nun kayıtlarında bulunmuştur. Arzu Meral ve Aliye Uzunlar'ın, *Gülzâr-ı Hakikat*'i sadeleştirerek günümüz Türkçesine aktardıkları çalışmanın takdiminde, Revnakoğlu'nun derlemelerinden ulaştıkları bu bilgiler yer almaktadır.

²⁶⁹ İskilipli İbrahim Ethem'in talebelerinden Mustafa Âsım Köksal'ın hatıralarından öğrendiğimize göre Ethem Efendi gençliğinde Mesnevî okumayı çok istemiş ehil birini bulamayınca da şöyle dua etmiş: “Ya Rab, Mesnevî'yi okutacak kimse kalmadıysa sen öyle birini yarat.” Bu sıralarda Ankara **mal müdürünün kayıpederi olan Rahîmî** misafir olarak İskilip'e gelir. Rahîmî oradaki tanıdıklarına İskilip'te bildikleri iyi bir şeyh olup olmadığını sorar. Onların söylediği şeyhleri tek tek ziyarete giderler. Ancak Rahîmî'nin kalbi bunlardan mutmain olmaz ve “Bana hakiki adam lazım.” der. Tanıdıkları da tasavvuf yolunda giden bir gençten başka götürecekleri şeyh kalmadığını belirterek onu İbrahim Ethem'e götürürler. Rahîmî onu görünce, böylesini arıyordum, diyerek İbrahim Ethem'e muhabbetle sarılır. Bir müddet konuşup görüştüktan sonra Rahîmî İbrahim Ethem'e Mesnevî okutacağını söyler. Ethem hiçbir zaman kendisine mukabelede bulunmamasını, itiraz etmemesini şart koşar. Efendi de memnuniyetle kabul eder. Derslerin altıncı ayına gelindiğinde bir beyit hakkında İbrahim Ethem Efendi de memnuniyetle: “Efendim, buna şöyle bir mana verilebilir mi?” deyince Fazlullah Rahîmî susar, öylece kalır ve tamam artık benim vazifem bitti, der. Ethem Efendi'nin özür beyanları da çare olmaz ve dersler nihayete erer. (Köksal, 2017: 220-221)

şunları söyler: “Oğlum ben bu asırda beş büyük veli ile görüştüm beşincisi sensin. Sen zamanının Ferid’i olacaksın. Tuttuğun bu yolun en yüksek mertebesine ulaşacaksın.” İbrahim Ethem Efendi de Fazlullah Rahîmî hakkında şöyle der: “İçi ve kalbi onun kadar nur dolu bir zat görmedim. Adeta vücuduna nurdan kazıklar çakılmış idi.” (Köksal, 2017: 221)

Rahîmî, *Gülzâr-ı Hakikat*’in I. cildinde *Firdevs-i Fukarâ* adlı eseri olduğunu zikreder. Ayrıca Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin hakkında Türkçe olarak kaleme aldığı **Gülzâr-ı Haseneyn**’in başında da, beş senede (M 1888) bitirdiği “Gülzâr” külliyyatından bahsetmektedir: *Gülzâr-ı Enbiya* (2 cilt), *Gülzâr-ı Şâh-ı Risâlet*, *Gülzâr-ı Şâh-ı Velâyet*, *Gülzâr-ı Evliyâ* (3cilt), *Gülzâr-ı Haseneyn* (Rahîmî, 2012: 294). Rahîmî, bu külliyyatı istibdatta dönemin koşulları yüzünden; hürriyet zamanlarında ise maddi sıkıntılar yüzünden bastıramamıştır. Olanakları dâhilinde sadece *Gülzâr-ı Haseneyn*’i bastırabilmiş, peyderpey diğerlerinin de tab olunacağını belirtmiştir. Ancak *Gülzâr-ı Hakikat*, *Gülzâr-ı Haseneyn* ve ona zeyl olarak yazılmış *Eimme-yi Hüdâ* dışında günümüze ulaşan başka bir eserine rastlanmamıştır.

2. Gülzâr-ı Hakikat

“İş bu Gülzâr-ı Hakikatdir kelâm-ı Mevlevî

Oku her dem tâ sana keşfolâ sırrı ma’nevî” (Fazlullah Rahîmî)

“Türkçeye mütercem, müntehab *Mesnevî-i Şerîf* Hikâyeleri, hakikatin gül bahçesi...”

Mevlâna’yı “ifrat derecesinde seven” ve çocukluğundan beri *Mesnevî* ile muhatap olan Rahîmî, eserini âşıkane bir edayla oldukça sade bir dille yazmıştır. Eser, manen ismiyle müsemma olmakla birlikte sureten de sanki okuyucuya gül gibi kat kat açılan yahut bir gül destesi gibi saf saf sunulan niteliktedir. Rahîmî bu sunumu hem hikâyelerde hem de ana metnin dışında kalan mukaddime, hatime gibi kısımlarda yapar. Böylelikle hamd, eser tanıtımı, sebep-i telif, teşekkür gibi giriş konularını toplu olarak vermek yerine beyanlarına özel başlıklar açarak özel bir üslup kullanmıştır. Bu da metni tekdüzelikten kurtarmakta, dikkati zinde tutmaktadır. Bu yönüyle eser özenle tertip ve tahrir edildiği izlenimi oluşturmaktadır.

Süleymaniye, Millet ve Beyazıt Kütüphanelerinde de nüshaları bulunan *Dersaadet Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriyye* matbaasında basılan Arap harfli matbu eserin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE_TK_00749/01’de

kayıtlı I. cildi, Bel_Osm_O.01501/2'de kayıtlı II. cildi ve Bel_Osm_O.01501/01'de kayıtlı III. cildinden hareketle detayları ve şerh/ tercüme metodu aşağıda incelenmiştir:

I. Cilt (H 1328/ M 1910-1911)

Bu ciltte 42 hikâyenin hülasası yer alır. Eserin başında hangi hikâyenin kaçınıcı sayfada yer aldığını gösteren bir “**Fihrist**” bulunur. Rahîmî hikâyelere geçmeden önce başlık başlık açılan bir girizgâh da yapar. İlk olarak “**Arz**” başlığı altında Mesnevî’den daha önce seçip tertip ettiği bazı hikâyelere, bunları basmaya azmettiği sıralarda, kalan hikâyelerden de ilave ederek hakikatlerin delili olan birçok hikâyeyi üç ciltte topladığını ifade eder. İlk cildinin ardından diğerlerinin de yayımlanacağını arz eder.

Ardından “**İhbar**” başlığı altında Mesnevî’nin mukaddimesinde bizzat Mevlâna’nın Mesnevî hakkında söylediği sözlerine telmihte bulunur ve “Allah’ın bu büyük fıkhi, en parlak şer’i ve apaçık delili olan Mesnevî”den istifade etmeyi temenni eder.

“**Mukaddime**” başlığı altında önce besmele, ardından “Allâhu nûru’s-semâvâti vel ard.”²⁷⁰ ayeti yer alır. Bu ayetin hemen altında yer alan “**Tevhid**” bölümünde peygamber ve velilerin Allah’ın birer nuru ve vechi olduğunu beyan eder. Her bir Muhammedî müminin ezelden gelen istidadı gereği bir nebinin veya evliyanın yüce ruhaniyetinden feyz alageldiğini ve Allah tarafından müminin ruhunun muhabbetle asıl olana cezbedildiği, aşırı muhabbetin tevhid nazarından biri bin, bini bir itibarıyla hepsini kapsadığını söyler. “Cahil ve kıymetsiz bir damla” hükmünde gördüğü şahsının da çocukluktan beri muhabbetle Mevlâna’nın kutsal ruhaniyetlerine ve velayet denizine işte öyle cezbedildiğini beyan eder.

Ardından yeni bir başlık açıp aczini dile getirir: “**Acz**”: Mevlâna’nın mübarek eserine mana yönünden bir adım atmaya kudreti olmadığı ve magz-ı Kur’ân olan kelimât-ı kudsiyelerini anlamakta âciz kaldığı hâlde Hz. Pîr’in inayetiyle muvaffak olduğunu, onun bildirmesiyle bildiğini, onun himmetiyle cümle Allah dostlarını sevdiğini söyleyip şükreder.

Eserin niyet ve telif süreci “**Sebeb-i Tertib**” başlığında verilir: Gençliğinde kendi kendine şevkle Mesnevî okuyan Rahîmî, ara sıra “Mesnevî’yi sadece yüksek sınıfın anlayıp halkın anlamadığı” şeklinde yakınmalara tanıklık etmiştir. Kâmillerin kalamından herkes istifade etsin diye, Mesnevî hikâyelerini diğer

²⁷⁰ “Allah göklerin ve yerin nûrudur.” (Nûr, 24/35)

şerhleri de okuyarak açıklayıcı bir tercümeyle açık bir Türkçeye aktarmıştır. Dostların telkin ve teşvikiyle ve Mevlâna'nın himmet ve lütfuyla da Gülzâr-ı Hakikat'in yayım sürecine gelmiştir.

Ardından okuyucuları uyaran bir başlık açar: **“İhtâr-ı Ehemm”**: Son zamanlarda halkın hayalî hikâyelere çok fazla rağbet etmesi özellikle gençlerin hayalperestliği zihni ve ruhu zehirleyen, Muhammedî olan aslı ve millî ahlakı bozan bir temayüldür. Rahimî, burada “O sebeple kalplere insani hakikati yerleştirmeli; yoksa Allah aşkını tatmayan ölümlerin ölü sözleri, ruhunuzu öldürür.” ikazında bulunur.

Bazı değerleri korumak, geçici olana değil bâkî olana meyletmek gerektiğine dair ihtarlarını da **“Hamîyyet”** başlığında aktarır: “...Hulâsâ-yı kelâm eger ihyâ olmak yolunu bulmak isterseniz şu Gülzâr-ı Hakikat'i ve Mesnevî-i Şerîf hikâyelerini çeşm-i hakikatle mütâlaa edelim vesselâm. Yalnız sûret-i hikâyeye de hasr-ı zihn edilmemeli kıssadan hisseye intikâl edilmeli.” tavsiyesinde bulunur.

“Taktîm”: “Mesnevî'nin her bir kıssasından hisse almak ve aldırarak emeliyle ve muhabbetle okuyup düşünecek olanlara o mukaddes ağacın meyvesini tattırarak gibi hayırlı bir niyetle her biri bir gül demeti gibi olan hikâyeleri hediye mertebesinde Gülzâr-ı Hâkikat, ahbâba âcizane arz u takdim” edilmiştir.

“Delâlet” başlığında, herkes hikâyelerin hakikatini kendi idraki nispetinde anlasın diye ne kadar tarif edildiyse de hakikat güneşini zerrelere tarif etmenin mümkün olmadığını, yüzümüzü hakikat güneşinden yana çevirmemiz gerektiğini söyler. Zira Mesnevî'de “Güneşe delil, güneş geldi; eğer sana delil gerekse güneşten yüzünü çevirme.” buyrulmuştur.

Mesnevî hikâyelerini muhabbetle okuyacak olan muhteremlerden “her bir hikâyenin sûret-i zâhiresine bakup da mecâzî bir hikâyeye fikr idilmesün, mütâlaa buyururken mecâzdan hakikate fikren intikâl idilsin” dileği, **“Temenni”** başlığında yer alır.

“Niyaz ve Reca” başlığı altında; kitapta görülecek kemâlâtın Mevlâna'ya, hataların ise kendi hakîr ve câhil olan şahsına ait olduğunu söyleyerek imla, ibare ve izahlardaki hatalarının mazur görülmesini, yüzüne vurulmamasını okuyuculardan rica eder.

Rahimî, kendisini Hz. Pîr'in velâyet denizinde kusurlu bir damla olarak takdim ederek, o denize hürmeten, kusur ve hatalarını af etmeyle örtmelerini “hırka ve tennure-pûş” olan Mevlevî hazerâtından özellikle niyaz eder, bu özel niyazını da **“Hâssaten Niyâz”** başlığı altında verir.

“**İstirhâm**” başlığı altında, kendisinin, hakikî kâtibin elinde siyah bir kalem olduğunu belirterek kara kalemin kara yazısına ve bazı izahlara itiraz edilmemesini, merhamet ve lütufla bu fakirin hayırla yâd edilmesini ve affedilmesini, büyük âlimlerden talebelere kadar tüm iman ehli kardeşlerinden istirham eder.

Kısım kısım verilen bu girizgâhtan sonra besmele, hamd ve salvele yer alır. “**Mesnevî**” başlığı ardından Mesnevî’nin I. mısrasını (Bişnev ez ney çün hikâyet mî-koned) Farsça olarak verir ardından tercümesini verir ve ilk hikâyeyi takdim eder.

Rahîmî I. cildin sonunda yine “**Arz**” başlığında, II. ve III. ciltlerin de yakın zamanda neşredileceğini, onlarda daha güzel, garip kıssalar, insan ahlakı ve dinî inceliklerle ilgili güzel cümlelerin yer alacağını, mütalaa edenlerin memnun ve müstefid olacaklarını arz eder. Ardından eseri **nasıl tertib ettiğine** dair izahlarda bulunur. Rahîmî bu kısımda, Mesnevî’nin tamamına yönelik **Firdevs-i Fukarâ**²⁷¹ adında başka bir eserinin daha müjdesini verse de günümüze ulaşan böyle bir esere rastlanmamıştır.

“**Hâtîme-yi Temennî**” başlığında bazı hakikatleri aynen tercüme edip edepten ötürü tafsile girmediğini belirtir. O kısımlarda hakikî manalarının tahsili dinperver talebelerin idrakine havale edilmiştir. İmla ve baskıda olabilecek hataların da hata ve savap cetveline bakılarak tashih edilmesini istirham eder. Son olarak da hatalı kelimelerin hangi sayfada kaçınıcı satırda olduğunu ve doğrusunu gösteren bir “**Hatâ Savâb Cedveli**” yer alır.

II. Cilt (H 1328/ M 1911)

Bu cilt, eserin iç kapağında “*Eimme-yi Hüdâ aleyhim efdalü't-tehâyâ hazerâtının hulâsa-yı ahvâl-i aliyeleri ve müntehâb Mesnevî-i Şerîf Hikâyeleri*” şeklinde takdim edilir.

“**Fihrist**” ve “**Hata-Savâb Cetveli**” II. ciltte de vardır.

“**İlân**” başlığı altında Hazret-i Mahbûb-ı Kibriyâ efendimize, âline ve ehlibeytine tam manada muhabbet etmenin müminlere farz olduğunu ancak bu muhabbeti hakkıyla ifa edemediğimizi; ehlibeyte, enbiyaya ve evliyaya itaat ve

²⁷¹ “Bi-mennihi Te’âlâ, bu üç cild hikâyât-ı müntahabe neşrolunduktan sonra, Cenâb-ı Allah ömür ihsân ider ve Hz. Pîr efendimiz de himmet ve müsâ’ade buyururlarsa Mesnevî-i Şerîf’in tertib-i aslîsi üzere, gerek hikâyelerinin ve gerek hakâyıkının sırasıyla ve şîve-yi zamâna göre aynen tekmîl tercümesi Firdevs-i Fukarâ nâmında bir eser-i âcizîyi ta’kîben tab’ u neşr idileceği arz olunur. Ve min Allâhi’t-tevfîk.” (251)

muhabbet edilmezse de doğru yola gidilemeyeceğini söyler. Hakikat-i gülzâra muhibb olan müminlere ehlibeytin ahvâlini, Mesnevî-i Şerif hikâyelerini bu Gülzâr-ı Hakikat'i okumalarını tavsiye eder. Burada, bazı ölçü bilmeyenlere de “Bazı makâdir bilmeyenler, birinci cildin yaprağı az esmâni (fiyatı) çok derler imiş. Cenâb-ı Pîr, gül-i gülzâr satıyor yaprak satmıyor, inci satıyor sadef satmıyor, dâne satıyor saman satmıyor. Bu Gülzâr’a vereceğiniz para alacağınız manevî mücevhere nisbetle âdi bir boncuk gibidir...” diyerek cevap verir.

I. ciltte olduğu gibi burada da Gülzâr-ı Hakikat'in üç cilt olduğunu belirtir, I. ve II. ciltlerinin himmetle neşre çıktığına hamd ederek III. cildin de inşallah baharda devr-i gül ü bülbülde takdim edileceğini arz eder.

Bu ciltte, Hz. Ali'nin kıssası da dâhil olmak üzere 36 hikâyenin hülâsası yer alır. Bazı çalışmalarda hikâye sayısı 55 olarak verilse de bu, Fihristteki başlıklarla ilgili bir yanılma olmalıdır. Zira bu ciltte hikâyelerin yanı sıra On iki imamın hâl tercümelere ve Hz. Ali ile ilgili bazı manzumelerin de Fihristte yer almasıyla madde başı 55'i bulabilir ancak bunlardan 36'sı Mesnevî hikâyesidir.

Fazlullah Rahîmî, ilk hikâye Kıssa-yı Âliyyi'l-Alâ'nın sonunda uğur ve bereket sayarak On iki imamın kısaca hâl tercümelerini, başlarından geçen olayları yazmış; ardından Ahmed-i Câm, Feridüddîn-i Attâr, Mevlâna ve Abdülkadir Belhî'nin Hz. Âli ile ilgili manzumelerine yer vermiştir. Ancak bu kısımda Mevlâna'ya isnat edilen manzumelerin Dîvân-ı Kebir'de yer olmadığını belirtmek gerekir. Aynı manzumeler 1896 yılında yazılmış bir Mecmû'a-i Âyin-i Şerif'te²⁷² de Mevlâna'ya ait olarak verilmiştir.

Abdûlbâki Gölpinarlı, Hamzavîlerin çoğunda olduğu gibi Rahîmî'nin de İmâmiyye inancını benimseyip, II. ciltte on iki imamın hayatlarını anlattığını, Mevlâna'ya ait olmayan şiirleri (C.II/ 26-28) onun adına kaydettiğini III. ciltte Mevlâna'nın hayatı hakkında verdiği bilgilerin ilmî değeri olmadığını söyler. “Bütün bu kusurlara rağmen bir propaganda kitabı olarak” sade ve çekici diliyle Gülzâr-ı Hakikat'in, zamanında kendinden beklenen işi mükemmel surette yaptığını ifade eder (Gölpinarlı, 2023: 146). Ancak bu ciltte Hz. Ali'yi öven şiirler yer alsa da on iki imamın hâl tercümelere sitayişle yazılsa da Gülzâr-ı Hakikat'in tamamına yayılan bir içerik olmayıp, II. cildin başında Hz. Ali kıssasına binaen eklendiğinden, Gölpinarlı'nın “propaganda kitabı” tanımlamasına da temkinli yaklaşmak gerekmektedir.

²⁷² Dura, B. (2018). *Mecmû'a-i Âyin-i Şerif (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi

Rahîmî, hatimede “Cenâb-ı Hâmûş (Mevlâna) kuddise sırruhu efendimiz kitâb-ı kerîminin hitâmında ‘Hamûşî ki hamûşî, bihter zi aselnûşî’ buyurmuşlar.” diyerek kendisini, Cenâb-ı Allah’ın her dem o hamûşlarla hemdem etmesi duasıyla, Hz. Peygamber’e, ehlibeyte ve evliyaya selam ve Allah’a hamd ile II. cildi tamamlar.

III. Cilt (H 1329/ M 1911)

Bu cilt, Mesnevî’den 48 hikâyenin tercüme ve şerhini içerir. Cildin başında “**Fihrist**” vardır.

III. ciltte hikâye tercümelerinden evvel Hz. Mevlâna’nın pederi Sultânü’l-Ulemâ Bahâüddîn Veleddin’in doğumundan âhirete irtihâline kadar hâl tercümesi yer alır. Ardından Hz. Mevlâna’nın menkibeleri ve hâl tercümesi verilmiştir. Rahîmî bu kapsamda Seyyid Burhaneddin, Selahaddin Zerkubî ve Hüsâmeddin Çelebi, Şems, ve Sultan Veleddin’den de ayrı ayrı bahseder. Ardından özetle, kendi nefsinin de dâhil eder ve mürşid-i kâmil aramayanlardan, kabuktan öze geçemeyenlerden, nefis düşmanını öldüremeyenlerden, şahın rızasına uygun davranmayanlardan yakıdır. Ayaz’ın güzel meşrebini örnek gösterir ve “Gazneli Mahmud ile Kölesi Ayaz’ın Hikâyesi”ne başlar.

Bu cildin sonunda “**Arz-ı Teşekkürât-ı Azîme**” yer alır. Rahîmî, burada ümmî bir bende olarak tercüme o kadar da gücü olmadığı hâlde Hz. Pîr’in bir katresi olarak yine Hz. Pîr’den gelen lutf u inayet sayesinde bu tercümenin, bu tarz yazılmasının mümkün olduğunu beyan eder. “Bu lutf-ı ilâhîye karşı lisân-ı lahmî ifâ-yı teşekkürden âciz kaldığından edâ-yı teşekkürâtı yine o şems-i şekûra ihâle” eder.

Ardından “**Hâmûş**” başlığını açarak Hz. Mevlâna’nın Hâmûş mahlasını kullanmasına telmihte bulunur, onun “Mesnevî’nin hâtimesinde dahî lafz-ı Hâmûş ile hâtîme çekmesi” gibi Rahîmî de üçüncü cilde hatime çeker.

Himmetiyle muvaffak olduğu için Hz. Pîr’e teşekkürünü yineler, onun aşkından ayırmaması için ehlibeyt hürmetine Allah’a niyaz eder, Hz. Peygamber’e âline salât ve selâm eyler. “**Silsile-i Şerîfe**” başlığı altında Hz. Mevlâna’nın tarikat silsilesi ve nesep silsilesi yer alır. Eserin sonlarında Konya Mevlâna dergâhının son postnişini, Mevlâna’nın on dokuzuncu kuşaktan torunu **Abdülhalîm Çelebi’nin, Fazlullah Rahîmî’ye mektubu**²⁷³ yer alır. Abdülhalîm Çelebi’nin, Rahîmî’nin

²⁷³ “Tahrîz: Rûh-ı pür-fütûhum Efendim Gülzâr-ı Hakikat nâm gülbûyî ile benâm cedd-i emcedim Sultânü’l-Evliyâ Hazret-i [Mevlânâ] Efendimizin magz-ı Kur’ân olan Mesnevî-i Şerîfi hikâyâtını

irfanına hayran kaldığını dile getirdiği mektupta Gülzâr-ı Hakikat'e takrizi ve Mesnevî için yazdığı üç beyitlik methiyesi yer alır. Ayrıca Rahîmî'ye, Mevlâna'nın tarikat silsilesini verip nesep silsilesini neden vermediğini de sorar. Sehven yazılmamış olma ve esere ilave edilebilmesi ümidiyle nesep silsilesini de mektubuna ilâştirir.

Son olarak **Rahîmî'nin Abdülhalîm Çelebi'ye cevaben yazdığı teşekkür mektubu** yer alır: Rahîmî, vaktiyle Mevlâna'nın nesep silsilesini çok araştırdığını ancak bulamayıp ye'se kapıldığını belirtir. Üçüncü cildin son formasını bastırırken ilahi bir zuhurla torunundan gelen bu silsileyle sevince gark olduğunu belirtir. Ayrıca "Lehü'-ş-şükür şu silsile-yi âliyye ile takriz-i âlî ve o iltifât-ı sâminin, kitâb-ı gülzârın bir kat daha kadrini tebci'l ve te'âli ettiğini" belirterek Mevlâna'nın ciğerparesine hâl ve söz diliyle şükranlarını arz eder (21 Ağustos 1911).

Şerh/ Tercüme Metodu

Eserin iç kapağında kendisini mütercim olarak belirttiği ve eserini mütercem olarak zikrettiği üzere Rahîmî, Mesnevî'den seçmiş olduğu hikâyeleri genellikle tercüme etmiş ve tafsilata çok girmemiş, yeri geldikçe kısa izahlarda bulunmuştur. Bu nedenle bu eserde, ayet ve hadisler dışında diğer şerh metinlerinde rastladığımız boyutta bir kaynak kullanımından söz edilemez.

Malum olduğu üzere Mesnevî'de hikâyeler iç içe katman hâlinde bulunur, bir hikâyenin içinde başka meseller yer alır, aralarda hakikatlerin ne olduğu açıklanır, baştaki bir hikâyenin devamı da ilerleyen beyitlere tehir edilmiş olur. Rahîmî bu eserinde, bütünlüğü sağlamak amacıyla hikâyeleri devamlarıyla birleştirerek vermiş aralarda yine meselenin hakikatini bazen aynen, bazen mealen tercüme edip düzenlemiştir.

- Rahîmî, hikâyelerin başlığını Farsça olarak vermez. Hikâyeye bazen Mesnevî'de geçtiği şekilden aynen tercüme ederek başlık atar bazen de ana hatlarıyla hikâyeyi özetleyecek şekilde uzunca bir başlık yazar:

"Bir Yılandının Sergüzeşti"(C.II/ 142)

bir tarz-ı âşıkâne ile terceme buyurdıkları ma'lûm-ı dervîşânem idi. Fakîr de gülçide olmak üzere anın dâhil-i gülistânı oldum. Hakkâ ki bahr-ı ummân-ı Mesnevîden ma'nâ-yı girânbahâ-yı ledünnî istihrâcına olan irfânlarını tahsînlerle şâbâşlara şâyân buldum..." (III. Cilt/ s.342-343)

“Bir pâdişâh bir cariyeye âşık oluyor, cariyeye hastalanarak tedavi idiliyor, sonra hekîm-i ilâhî yitişerek cariyeye sıhhat buluyor.”²⁷⁴ (C.I/ 11)

▪ Beyitler, beyit esasına göre tercüme edilmemiştir. Rahîmî, hikâyelerin yer aldığı beyitleri vermez, başlığın ardından bir bütün olarak akıcı bir kompozisyon hâlinde tercümesini yapar.

“Zaman-ı evvelde bir pâdişâh var idi. Bu pâdişâh hem şâh-ı dünyâ hem şâh-ı dîn idi. Bir gün bu pâdişâh hademesiyle atlara binüb ava giderken yol üzerinde bir câriye gördi. O anda pâdişâhın cânı, cemâl-i câriyeye âşık oldu. Pâdişâhın cân kuşu ten kafesinde çabalamaga başladı. Pâdişâh birçok altun virüb câriyeyi satın aldı . Pâdişâh câriyeye mâlik olduğundan dolayı pek memnûn oldu. Kazâ-yı ilâhî olarak câriye hastalandı... (C.I/11)

▪ Hikâye içinde özellikle vurgulamak istediği bir mesele, kavram veya kelime varsa onu, hikâye metninin içinde başlık açarak tercüme ve izah eder: Örneğin padişâh ile cariyeye hikâyesinde, cariyeyi iyileştirebilecekleri iddiasında olan tabiplerin inşaallah demediği için aciz kaldıkları bahiste inşaallah başlığını açıp o kısmın tercümesini başlığın altına yazar:

“İnşâallâh

Bu tabîbler kendi ‘ilm ü ma’rifetlerine fenlerine mağrûr olarak Allâh’ı unutarak inşâallâh dimediler, işi Allâh’a bırakmayub Hakk Te’âlâ’ya tefvîz-i umûr itmediler. Anunçün Cenâb-ı Allâh bunlara acz-i beşeri ve âciz olduklarını gösterdi.” (C.I/ 12)

▪ Mevlâna, Mesnevî’de geçen hikâyelerin sonunda veya aralarındaki bazı beyitlerde o hadisenin hissesini, hikmetini yahut hakikatini söyler. Rahîmî de bu hakîkât veya hisseleri yine hikâyenin akışı içinde sık sık özel başlıklar açarak verir: *Hulâsâ-i meâl-i hikâye, ledünniyât-ı hikâye, temsil-i hakikat, maksad-ı hakikat, ta’bîr-i hakikat, tevcîh-i hakikat, murad-ı hakikat, tesbîh-i hakikat, ders-i hakikat, beyân-ı hakikat, saded...* Sadece bunlar için değil bir irşad veya tembih iletisi addettiği beyitleri de yerinde, hikâye içinde ayrıca başlıklar açarak tercüme eder. Örneklendirme veya benzetmeleri bazen *temsil* veya *misal* başlıklarıyla vererek manayı izah eder. Girişte de izah ettiğimiz üzere eserin tertibinde bu şekilde bölümlendirme usulü Rahîmî’nin mukaddimeden hatimeye bütün eserine sirayet eden bir üsluptur:

²⁷⁴ Mesnevî’de “Hikâyet-i âşık şoden-i pâdişâh ber kenizek ve hariden-i padişâh kenizek râ” (padişâhın halayığa aşkı ve halayığı satın alması” başlığıyla yer alan hikâye.

Hız. İsa'nın ahmaklar yüzünden dağa kaçması hikâyesinde Hız. İsa'nın, sanki ardından arslan kovalıyor gibi kaçtığını gören biri; ey kerim, bu derece kaçmak elbette büyük bir hikmete mebnûdir, didi. Hazret-i İsa aleyhisselâm, bir ahmaktan kaçarım; kendimi anın mülâkatından kurtarmak isterim, var git bana ayak bağı olma, buyurdu.

Tenbîh

Enbiyânın, evliyânın menfûrı olan ahmaklardan kaçmak, sohbetlerini terk etmek ehemmdir, elzemdir. Zirâ Nebiyy-i zîşân "Âkıl, dostum; ahmak, düşmanımdır." buyurmuş.

...Hız. Mesîh aleyhisselâm 'Mukaddes ism-i a'zamı bir mermer taşa okudum taş yarıldı, ben o ism-i a'zamı ölüye okudum, dirildi. Ben o ism-i a'zamı bir ahmakın kalbine binlerce okudum, aslâ ahmaka te'sîr itmedi, yine hilkat-i hamâkatinde kaldı ve o ahmak kara taş gibi kara huyundan kat'â dönmedi.' buyurdu." (C.II/ 197, 198)

"Hikmet: Filvâkî' pâdişâh câriyeye ta'aşşuk itmese câriye de hastalanmasa o tabîblerin de aczleri zâhir olmasa pâdişâh hekim-i hâzıkı tâlib olmazdı ve bulmazdı." (C.I/ 15)

"Kıssadan Hisse: Cârîyenin gözüne ibtidâ kuyumcu gâyet güzel görünüb de bilahare çirkin görüldüğü gibi basîret ehline de dünya öyle çirkin görünür. Aşk-ı mecâzînin âkıbet hâli böyledir. Günden güne hüsnü tagayyür, tebeddül etdikçe âşıkın harâret-i aşkı da o nisbetde tenezzül eder...." (C.I/ 23)

"Hakikat: ...Mürdeler ya'nî ölüler bizim semtimize gelemmezler, ya'nî şek-i insaniyyede olup da hayvan sıfatında bulunan efsürdeler mâsivâyâ olan meyl ü mahabbetleri sebebiyle cânib-i cemâl-i lâ-yezâle varamazlar. Ey âşık, cenâb-ı hayy-ı lem yezelin aşkını ihtiyâr et ki bâkîdir. Ölen hayvandır, âşık-ı Allah ölmez. Âgâh ol ki tabîb-i ilahî pâdişâhın hâtırı için yâhûd pâdişâhdan bir istifâde ümîdi için kuyumcuyu telef etmedi ya'nî bir esbâb-ı sûriyeden veya bir agrâz-ı dünveviyeden dolayı kuyumcuyu öldürmedi. Ancak emr-i ilâhî ve ilhâm-ı Rabbânî ile zerger-i zehirle katleledi." (C.I/ 24)

▪ Kıssadan hâsıl olan hisseyi bazen "Ey belâ-yı fakırdan, fakîrlik mihnetinden dolayı hâlinden iştiyâk eden mü'min.../ Ey hayâlât gibi hikâyât okumaga tâlib olanlar..." gibi nidâlarla talibine haber verir.

▪ “Bu cihetle Cenâb-ı Pîr Eefendimiz buyururlar ki..., Hazret-i Pîr Eefendimiz o mübârek kölenin lisanından beyan buyururlar ki...” gibi kalıplarla da, Mevlâna'nın ilgili kıssadaki iletisinin ne olduğunu izah eder. Bazen de “Bu kıssanın hakîkati ehline vâzıhdır” diyerek hikâyenin sadece tercümesini vermekle iktifa eder.

▪ Hikâyenin akışı içinde, ilgili meseleden çıkarılacak dersi “İbret” başlığı altında, hisse veya tavsiyeyi bazen de ikazı “Tenbîh” başlığı altında verir. Bunları da genellikle “Ey müstemi şu hikâyeyi cân kulağı ile dinle.../ âgâh ol, ibret al sen dahi... ey ehl-i dünyâ hâlini iyi düşün.../ ey harîs-i rizk olan kimse, âgâh ol; mütevekkil ol...” gibi kalıplarla aktarır.

▪ Bazı kelimeleri husûsî olarak açıklayarak beyitteki manası yahut murat edilenin ne olduğu üzerinde durur:

“Şeyh, lugatde ihtiyâra ya'nî kocamış kimseye ve saçı sakalı ağarmış müsinn adama derler. Fakat inde'l muhakkıkîn 'şeyh', bâr-ı beşeriyetden kurtulmuş fenâ ender fenâ mertebesini bulmuş zât-ı şerîfe derler.” (C.II/ 180)

▪ **Murat edilen manayı** bazen “hakîkat” olarak verdiği de görülmektedir:

“**Hakîkat:** Pâdişâhdan murâd, Hz. Mevlâna kaddesallâhu sırrahu; ava azîmet, Cenâbı Allâh'ı iştîyakla arzû itmesidir. Cârîye, nefs-i âlileridir; cârîyeye âşık olması, Cenâb-ı Hakkın bilinmesi, bulunması, insan bihakkın kendi nefesine ârif olmasına mütevakkıf olduğunu ba'del-idrâk anun derd-i aşkına düşmesidir. Cârîyenin hastalanması, nefs-i âlilerinin emrâz-ı maneviyyeye giriftâr olmasıdır. Etibbâ, nefs-i Hazret-i Hudâvendigâr derd-i aşka giriftâr oldukda emrâz-ı maneviyyesine tarikatce tedavî kılmak için başına toplanmış olan meşâyih-i mâtekaddemdir...” (C.I/ 27)

▪ Muhatabın dikkatini celbetmek için **soru sorup cevap verme** metodunu kullanır:

“...Ey evlâd-ı ümmet biz insanız değil mi? İnsan olan hayrını şerrini zararını menfaatini bilecek değil mi? Öyle ise şimdi bizim üzerimize elzemdir ki bizi zehirleyici ağaçların yemişlerinden biz insânzâdeler yimemeli...”

▪ Rahîmî şerhe girdiği bazı meselelerde çıkarımlarını; aklına düşen, gönlüne doğan manayı vârid-i hâtır başlığında verebilmektedir. Bir kâmil ârifin bir papaza sen mi yaşlısın sakalın mı, diye sorduğu hikâyede:

Vârid-i Hâtır: Ârifden murâd Hazreti Pîr Mevlâna Celaleddîn-i Rûmî Efendimizin kendisi olduğu aaleb ihtimâldir. Çünkü ekser-i hikâyâtda bir nâm-ı âherle kendisini ankâ-yı kâinât gibi gizlemiştir. Şurasını yazarken kendisi olduğunu katresine duyurmuştur.” (C.III/ 220-221) diyerek mananın, Hazret-i Pîr tarafından Rahîmî'ye ilham edildiği mesajını vermiştir.

▪ Fazlullah Rahîmî, Farsçasından aynıyla tercüme ettiğinde edebe mugayir olacağı yahut kötü düşünüleceğine ihtimal verdiği müstehcen manzaralar çizen hikâye veya beyitlerde bazı kısımları geçmek zorunda kalmıştır. Zira mecazdan maksada veya hakikate intikal etme idrakinde olmayanlara hikâyeyi sunmayı münasip bulmaz doğrudan ledünnî anlamı açıklar.

“... ledünniyâtı latîf ve gâyet müfîd olduğu cihetle bu fennin bilinmesi insana elzemdir. Lakin tamâmî-yi hikâyenin Türkçeye tercümesi mütalaama mülahazama el vermedi” “hikâyenin bazı cümleleri **bi'z-zarûr tayy edilerek**” gülzâra geçildi.” (C.III/ s.108-109)

▪ Hadis ve ayetleri, tercüme ederek veya sadece Arapçasını vererek ya da Arapça verip metin içinde terüme ederek aktardığı da olur: Mesela, ahmaktaki dağlama mührünü Allah'ın vurduğu ve hiçbir elin buna çare bulamayacağı kısımda ayeti şu şekilde aktarır:

“O şey ki o pâdişâhın dâğıdır, **“Hatemallâhu alâ kulûbihim ve ‘alâ sem’ihim ve ‘alâ ebsârihim gışâve” mühridür.** O mühr-i Hudâyı bozmaga kimse muktedir degildir ve ona bir çâre yokdur. Bunun çâresi ondan firâr itmektir.” (C.II/ 198)

Hız. Mûsâ'ya gelip hayvanların dilinden anlamayı öğretmesini isteyen gence Hız. Mûsâ'nın öğüt verdiği hikâyede “*Hazret-i Kelîmullâh ‘Ey civân, sen bu sevdâdan vazgeç...ibreti, irfâniyeti Cenâbı Allâh’dan iste! Kitâbdan, makâlden, harfdan, ağızdan değil.’ dediyse de dinlemedi . EL-insânü harîsun lemmâ müni’a, ya’nî insan mennolunan şeye harîsdir.*” (C.II/206-207)

▪ Bazen Mesnevî ve Mevlâna ile ilgili değerlendirmelerde bulunur:

“Tevârîhde, tefâsîrde egerçi bu kıssanın tafsîlâtı var ise de **Mesnevî-i Şerîf** gibi zevk vermiyor...” (C.II/258)

“Mezâk-ı ma'nâ-yı **Mesnevîden** bî-behre kalanların gözlerine şu hikâyenin teşbihât ve ta'rifât-ı sûriyyesi egerçi mugâyir-i edeb görünecekse de lâkin biz bu gibilere ne deriz? 'Tebeyyün etdirilecek bir hakîkatin ehemmiyetine göre bu misillü teşbihât inde'l-urefâ mugâyir-i edeb değildir. Mugâyir-i edeb, mugâyir görmektir, deriz.” (C.III-145)

▪ Fazlullah Rahîmî ara ara Gülzâr-ı Hakikat'e de methiyede bulunur:

“Muhabbetle, ihlasla okuyanların kalblerine rû-yı bekâ bahşeden ve meşamm-ı cân u cânânı, râyiha-i Rahmâniyye ile mu'attar kılan, “ve nahnu akrabu” ilm-i yakînini ve ravza-yı hakîkatiniz seyrini size sezdiren, bildiren bu kitâb-ı hakîkati bir def'a değil, defâatle okuyunuz... Her kim bu Gülzâr'ı devâm u dikkatle ve şevk ü muhabbetle okursa gide gide gönlü gülistân olur, bostân-ı Hudâyı, dostân-ı hüdâyı derûnunda bulur.”

▪ Hikâyede anlatılan bir meselenin olumsuz veya yanlış anlaşılması için yeri geldiğinde “İhtâr” başlığında okuyucuya açıklama yapar:

İhtâr: “Şâ'irin Şi'aya hitâben vâki' olan pendâmiz sözlerinden Cenâb-ı Sultân-ı Şühedâ ve sâir şühedâyı Kerbelâ selânullâhi aleyhim ecma'in hazarâtı için mutlak mâtem edilmesün ağlanmasın ma'nâsı anlaşılmasun. Cenâb-ı şâ'ir mahz-ı merhametinden ve kemâl-i hamiyetinden dolayı hakîkate âgâh olmayanları âgâh etmek murâd etmiştir.” Rahîmî, bu ihtara özetle şu bahisden dolayı gerek duyar: Halepten Şia tayifesi aşure günü Antakya kapısında toplanarak feryat figân eder, Hz. Hüseyin'i ve diğer kerbela şehitlerini anar, matem edip mersiyeler düzer. Garip bir şair ise onların feryadını işitince hayrete düşer. Ey uykuda olanlar, olay şimdi mi vuku buldu, ne diye musibeti tazeliyorsunuz siz kendi gafletinize feryat edin. O rûh-ı mukaddesin şehadetine ve ulvi makama erdi. Âlem-i bekâyı görmeyen kalbinize ağlayın. Niçin tamadan hırstdan kesilmezsiniz.” (C.III/186-187)

▪ Rahîmî'nin tercümeyle beraber kısa izahlar getirdiği bazı kısımlarda Hz. Şârih Ankaravî'nin izleri görülmektedir:

-**Ankaravî:** “...âdem oğlu bir latîf ü nazîf leb tutar ki andan murâd hakîkat-i insâniyyedür bir dem ol nazîf olan magzı taleb eyle eger ol deme mensûb isen ya'nî nefha-yı İlâhiyye ve nefes-i Rahmâniyye mazharı olan insân zümresinden isen ol magz-ı nagzı bir nefes taleb eyle ki cemî'-i 'ömr-i

*insânî bir demdür pes mefhûm-ı muhâlifesi eger ol nefha-yı İlâhîden degül isen ol magz-ı nagzı bir dem tâlib olmazsın dimek olur pes ol magzdan lezzet alan kışr-ı tenden güzer kılır ve bu tenün ölmesinden ve fena olmasından haz alır ve zevk bulur.*²⁷⁵ (Akdag, 2023: 1239)

-Rahîmî: “... Ademoglı bir latîf magza mâlikdir ki murâd hakikat-i insâniyyedir. Eger nefs-i Rahmânîye mazhar olan zümre-yi insâniyyeden isen her nefesde o magzı o hakîkati iste ki cemî-i ömr-i insanî bir nefesdir. Bu içden, bu lebden lezzet alan beden kabugından vazgeçer.” (C.II/ 213)

“An tuyî ki bîbeden dârî beden

*Pes meters ez cism can bîrun şuden*²⁷⁶in şerhinde

-Ankaravî: ...O sensin ki ya'nî sen ol nefs-i nâtıksın bu cisimsiz beden-i rûhânî tutarsın pes korkma bu cism-i insânî ve rûh-ı hayvânîden taşra gitmeklükden zîrâ sen bu heykel-i mahsûs degülsin bu dest ü pâ ve beden-i rûha nisbet âlât ve fârise nisbet ilen bir at gibidür âlâtun zevâlinden anun zâtına noksân lâzım gelmez pes bu münâsebetle Şeyh Akta' Zenbîl-i Bâfi Hazretlerinin hikâyesine şürû' iderler (Akdag, 2023: 623)

-Rahîmî: ...Sen o nefs-i nâtıkasın ki bu cisimsiz beden-i rûhânî dutarsın. İmdi bu cism-i insânî ve rûh-ı hayvânîdir. Taşra gitmeklikden ya'nî ölmeklikden korkma. Zira sen mücerred bu heykel-i mahsûs degülsin. Sen yalnız anâsırdan müteşekkil bir heykelden ibâret olmadığını âtîdeki hikâye-yi garîbe sana anlatır.” (C.II/ 174)

▪ Bazen dayanak olarak kullandığı yahut konuyla ilgili olarak hikâyenin başında kullandığı bir veya birkaç beyti Farsça olarak verip tercümesini yapar ya da “ma'nâ” başlığı altında açıklamasını yapar. Böylece şerh geleneği içinde rastladığımız yardımcı şerh metodunu da kullanmış olur:

“Tâlib-i genceş me-bîn hod genc üst

Düst key bâşed be-ma'nî gayr-ı düst

Ma'nâ: Tâlib-i hazîne, hazînenin kendisidir. Çünkü dost ma'nâda nasıl dostun gayrı olur, ya'nî gayr olmaz. Bil ki dost dostla ma'nen nûr-ı

²⁷⁵ Şerh-i Mesnevî C.3/ 3421. beyt: Magz-ı nagzî dâred âhir âdemi/ Yek demî anrâ taleb ger z'an demî)

²⁷⁶ Şerh-i Mesnevî C.3/ 1619. beyt

vâhid gibidir. Egerçi sûret-i zâhirde olan ikilik görünürse de zâhirde olan ikilik i'tibâridir, hakikî değildir.” (C.III/ 229)

Sonuç

Mevlâna'yı “ifrat derecesinde” seven ve çocukluğundan beri Mesnevî ile muhatap olan Fazlullah Rahîmî Gülzâr-ı Hakikat'î âşıkane, şairane bir edayla oldukça sade bir dille yazmıştır. Rahîmî'nin bu tercüme ve kısmen şerh sayılan eserinde Mesnevî'den seçilmiş 126 hikâyenin özeti ve izahına yer verilmiştir. Hikâyelerin hakikatlerini herkesin kendi idrakince anlaması için her hikâyenin arasında veya sonunda hakikat güneşinden bir zerreye işaret edilip tarif ve izahlarda bulunulmuştur. Lügat ve gramer izahlarına pek girilmemiştir. Eser, manen ismiyle müsemma olmakla birlikte sureten de sanki okuyucuya gül gibi kat kat açılan yahut bir gül destesi gibi saf saf sunulan niteliktedir. Rahîmî bu sunumu hem hikâyelerde hem de ana metnin dışında kalan mukaddime, hatime gibi kısımlarda yapmıştır. Böylelikle hamd, eser tanıtımı, sebep-i telif, teşekkür gibi giriş konularını toplu olarak vermek yerine beyanlarında özel başlıklar açarak farklı bir üslup kullanmıştır. Bu da metni tekdüzelikten kurtarmakta, dikkati zinde tutmaktadır. Bu yönüyle eser özenle tertip ve tahrir edildiği izlenimi vermektedir. Rahîmî'nin fırsat düşürdüğü eserini methetmesi dikkat çeken bir üslup özelliği olmuştur. Rahîmî'nin izah ettiği bazı hikâyelerde Ankaravî'nin etkisinde kaldığı da görülmüştür. Gülzâr-ı Hakikat'in hikâyelerden çıkardığı hisse veya hakikatler üzerinde derin okumalar yapılmasının, araştırmacılara yeni kapılar aralayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akdağ, R. (2023). *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî, Şerh-i Mesnevî, (III. Cilt)*. Doktora tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Azamat, N. (1988). Abdülkâdir-i Belhî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.1, 31-32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Azamat, N. (1995). Fahreddin Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12, 83-84. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Azamat, N. (2022). Kemâlî Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.25, 234-236. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ergun, S. N. (1936). Türk Şairleri, C.1, s.104-106. İstanbul.
- Fazlullah Rahîmî (2012). Gülzâr-ı Haseneyen. (hzl. Arzu Meral). İstanbul: Revak Yayınları.
- Fazlullah Rahîmî. (2016). Gülzâr-ı Hakikat (Sadeleştirilmiş Metin) (hzl. Arzu Meral, Aliye Uzunlar). İstanbul: Revak Yayınları.
- Fazlullah Rahîmî. (H 1328-1329). Gülzâr-ı Hakikat, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye-i Askeriye (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, I. Cilt: OE_TK_00749/01; II. Cilt: Bel_Osm_O.01501/2; III. Cilt: Bel_Osm_O.01501/01)
- Gölpınarlı, A. (2023). Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik. İstanbul: İnkılâp Yayınları
- Güleç, İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar* (22), 135-154.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. (1969). Son Asır Türk Şairleri, Millî Eğitim Basımevi, C.1. İstanbul
- Köksal, C.Â. (2017). İlim Semâsında Bir Yıldız Mustafa Âsım Köksal Hayatı, Hatıraları, Eserlerinden Seçmeler. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502. doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093

**Bağdatlı Abdülaziz Âsım: Dibace ve 18 Beyit Şerhi - Şeyh
Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî: Lübb-i Mesnevî**

Rabia AKDAĞ*

Özet

Kur'ân-ı Kerîm'in özü olarak nitelendirilen *Mesnevî*, muhatabına kendisini pek de kolay açmayan nice derin manaları haizdir. Kur'ân'dan sonra, içindeki mana incilerini çıkarma yahut iletilerini anlama çabasına en fazla girilen eser olan Mesnevî hakkında birçok tercüme ve şerh çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda; Mesnevî'nin tamamı, sadece hikâyeleri, belirli bir cildi veya seçilmiş bazı beyitleri şerh edilegelmiştir. Şarihler, bizzat Mevlâna tarafından yazıldığı ve Mesnevî'nin özü addedildiği için *18 beyte* hassaten alaka göstermişler ve sadece bu beyitlere yönelik şerhler de kaleme almışlardır. Bu çalışmada da Mesnevî'nin dibace ve ilk 18 beytine yönelik *Şeyh Rızâeddin Remzî er-Rıfâî ve Bağdatlı Âsım* tarafından yapılan mensur şerhler incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle şarihlerin hayatlarından kısaca bahsedilmiş, ardından ismi geçen eserlerin orijinal metinleri üzerinden şerh/ tercüme metotları incelenmiştir. Çeşitli nedenlerle yahut şarihin istidad, idrak veya imkânları nispetinde farklı usullerde şerhlerin yapıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağdatlı Âsım, Rızâeddin Remzî er-Rıfâî, 18 Beyit Şerhi, Lübb-i Mesnevî, şerh

Abstract

The Mesnevi, often described as the essence of the Quran, contains profound meanings that are not easily revealed to its audience. Following the Quran, the Mesnevi has been the subject of numerous translation and commentary efforts to extract its pearls of meaning and understand its messages. Various works have been undertaken to comment on the entirety of the Mesnevi, its stories, specific volumes, or selected verses. Commentators have shown particular interest in the first 18 verses, considering them as the essence of the Mesnevi, believed to be written by Mevlâna himself. In this study, the prose commentaries on the introduction and the initial 18 verses of the Mesnevi by Sheikh Rızâeddin Remzî er-Rıfâî and Bağdatlı Âsım have been examined. Firstly, brief insights into the lives

* Öğr. Gör. Dr., Tarsus Üniversitesi, rabia.edebiyat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2076-9197

of the commentators are provided, followed by an analysis of their methods of commentary and translation based on the original texts of the mentioned works. The study aims to reveal that commentaries have been approached in different styles, influenced by various factors such as the commentator's abilities, comprehension, or resources.

Keywords: Bağdatlı Âsım, Rızâeddin Remzî er-Rıfâî, 18 Couplet Commentary, Lübb-i Mesnevî, Commentary

Giriş

Türk-İslam kültürünün en büyük eserlerinden biri olan Mesnevî-i Manevî, “Bişnev!” (Dinle!) hitabının sedasını, yüzyıllar ötesinden bugüne duyurmuştur. Muhatabı olanlar/ olmayı arzulayanlar, o hitabın murat ettiği, işitilmesini beklediği sırları aralamak için uğraşmışlardır. Farklı niteliklerde ve farklı dillerde birçok şerh çalışmasının yapılması da o uğraşının veya gayenin bir neticesidir. Şarihlerin niyet, istidat, idrak veya imkânları nispetinde çeşitli usullerde şerh ve tercüme çalışmaları yapılmıştır. Bu kapsamda Mesnevî'nin tamamı, sadece hikâyeleri, belirli bir cildi veya seçilmiş bazı beyitleri şerh edilegelmiştir. Şarihler, bizzat Mevlâna tarafından yazıldığı ve Mesnevî'nin özü addedildiği için *18 beyte* hassaten alaka göstermiş ve sadece bu beyitlere yönelik şerhler de kaleme almıştır. Geçmişten bugüne Mesnevî üzerine yapılan şerh ve tercümeleri tanıtan çalışmalar sayesinde Mesnevî'nin ne kadar rağbet gördüğü ve bir şerh geleneğinin oluştuğu ortaya konmuştur. Bu çalışmada da 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Mesnevî'nin dibace ve ilk 18 beytine yönelik, *Bağdatlı Âsım* ve *Şeyh Rızâeddin Remzî er-Rıfâî* tarafından yapılan şerhler ele alınmıştır. Öncelikle şarihlerin hayatlarından kısaca bahsedilmiş, ardından ismi geçen eserlerin orijinal metinleri üzerinden şerh ve tercüme metotları incelenmiştir.

1. Bağdatlı Abdülaziz Âsım Efendi, Dibace ve 18 Beyit Şerhi

1.a. Abdülaziz Âsım Efendi

1803'te Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Babası, Bağdat Âzamiye Medresesi Müderrisi Seyyid Mehmed Vesim Efendi'dir. Bu medresede babasından da ders alan Âsım Efendi, 1827'de Bağdat'ta Mevlevîhâne Camii imamet ve hitabetine, daha sonra aynı caminin medrese müdürlüğüne tayin edilmiştir. Haftada üç gün Bağdat hükümet dairesinde Arapça, Farsça, Kürtçe tercümanlığı yapmıştır.

1877’de oğluyla İstanbul’a gelmiştir. 1887’de vefat eden²⁷⁷ Âsım, Fatih Türbesi haziresine defnolunmuştur; taşı yoktur. Türkçe ve Farsça şiirlerini ihtiva eden 175 sayfalık divanı olduğu; bunların haricinde, bastırılacağı vaadi ile Reşid Âkif Paşa tarafından alınan başka eserleri olduğu da belirtilir (İnal, 1969: 64). Ancak divanları dışında ulaşılan müstakil bir eseri yoktur. Âsım ayrıca, devrin Tercümân-ı Ahvâl gazetesinde yeni yılın gelmesi vesilesiyle padişaha övgü, dua, tebrik ve tarih düşürme mısralarını içeren Türkçe, Arapça ve Farsça sâl-i cedîd manzumeleri yazmıştır (Yerdemir, 2022: 195-196).

Hakkında yapılan çalışmalarda Âsım’ın Bağdat’ta doğduğu belirtilse de İstanbul Millet Kütüphanesi AE Farsça 575’te kayıtlı Farsça Dîvân’ında Arap harfleriyle “Dîvân-ı ‘Abdülazîz Âsım Efendi Gülanberî” yazmaktadır. [Gülanber (bugünkü Halepçe), Irak’ın Bağdat’a yakın Süleymaniye sancağına bağlı bir vilayettir.] Farsça Dîvânı üzerine Atakan Özbeyli tarafından 2014 yılında yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

İstanbul Millet Kütüphanesi AEMnz 268’de kayıtlı Türkçe Dîvân’ının iç kapağında da yine eski harflerle “Dîvân-ı Abdülazîz Âsım İrâkî” yazmaktadır. 52 varaklık bu gayr-ı mürettep divanda muhtelif nazım biçimleri, tarih manzumeleri, Hz. Mikâil ile Utârid arasında geçen soru ve cevapların manzumesi bulunmaktadır (51a-52a). Türkçe Dîvânı 2016 yılında Osman Osman Onuk tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Yine İstanbul Millet Kütüphanesi AEMnz 267’de kayıtlı gayr-ı mürettep başka bir Türkçe Dîvân’ı da çeşitli nazım biçimlerinin karışık verildiği, çokça tarih manzumesi, takriz ve mensur kısımların yer aldığı bir divandır. Şarihin, kütüphane kayıtlarında AEMnz 267/1-2-3-4-5-6’da kayıtlı ve sırayla “Dört Mısra Şerhi, Takrizât, 2 Makale-i İbretnü mâ, Risale-i İbretnü mâ, Şerh-i Mesnevî-i Şerif” adıyla kayıtlı olan birkaç varaklık eserleri aslında müstakil birer eser olmayıp AEMnz 267’de kayıtlı olan Türkçe Dîvân’ının sonlarında yer alan kısımlardır. Burada da takrizler, tarihler, Lâmis ve Mihrâs adındaki iki kişi arasında geçen trajikomik bir olayı anlatan kısa bir hikâye, satranca dair bir manzume, 4 mısra şerhi, Mevlâna’nın Mesnevî’sinin dibace ve ilk 18 beytinin şerhi ve şerh edilmeden sıralanan bazı Mesnevî beyitleri yer alır.

²⁷⁷ Şarihin ölüm tarihi Tuhfe-i Nâilî’de de de Son Asır Türk Şairleri’nde de 1305 olarak verilmiştir. Ancak Âsım’ın Millet Kütüphanesi 267’de bulunan Türkçe Dîvân’ının kütüphane kaydında eserle ilgili verilen detay bilgilerinde “Şuara tezkirelerinde şairin zikredilen ölüm tarihi yanlıştır. Çünkü kendisinin 1306 tarihli manzum ölüm tarihi vardır.” şeklinde genel bir not yer almaktadır. Âsım, A. b. M. V. e. *Dîvân-ı Âsım*. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/162994>

Farsçada yetkin olmakla beraber, Âsım'ın Türkçe şiirleri hem edebî olarak zayıf bulunmuş hem de dil hataları nedeniyle tenkit edilmiştir. 268 numarada kayıtlı Türkçe Dîvân'ının bazı yerlerinde Reşid Âkif Paşa imzasıyla notlar yer almaktadır. Reşid Âkif Paşa bazı beyitleri tenkit etmiş, yanlarına not düşmüştür. Manasız bulduğu yahut şiir kudretini beğenmediği beyitleri çizmiştir; bunu da aralarındaki muhabbete dayanarak yaptığını, Âsım'ın ruhunun bunu affedeceğini belirtmiştir. Başka bir beyte düştüğü notta, soru ekini yanlış kullanmasını kahkalarla gülünecek bir hata saymıştır. Farsçada eşsiz bir şair olsa da zavallı Âsım'ın yetmişinden sonra Türkçeye heves edip, bilmediği Türkçeyle şair olma konusunda muvaffak olamadığını belirtmiştir. Sadettin Nüzhet Ergun da Türk Şairleri'nde Reşid Âkif Paşa'nın tespitlerini tasdik etmektedir: Türkçe ile yazdığı eserleri, dil hatalarıyla dolu olduğu için pek de kıymetli sayılmaz. Ancak divanlarının önemli olması yaşadığı döneme ışık tutacak bilgiler içermesindedir (Ergun 1936: 105).

1.b. Dibace ve 18 Beyit Şerhi

Bağdatlı Âsım'ın, Millet Kütüphanesi Ali Emîri koleksiyonu AEMnz 267'de kayıtlı Türkçe Dîvân'ının 125b-128b varaklarında Mevlâna'nın Mesnevî'sinin dibace ve ilk 18 beytinin şerhi yer almaktadır.128b-130a'da ise Mesnevî'nin 23. beytinden 143. beytine kadarki beyitlerinden seçilen 49 beyit sıralanmıştır.

Yaklaşık 4 varak tutan bu muhtasar şerh metninde Mesnevî beyitleri, mısraları yan yana olacak şekilde tek satıra, metindeki diğer cümlelerden daha koyu yazılmıştır. Dayanak olarak kullanmak üzere alıntılanan beyitlerin mısraları ise yan yana yazılmış ve bu alıntı beyitlerin mısralarının başında işareti kullanılmıştır. Âyet, hadis veya Arapça ibareler ise bazen parantez içinde yazılmıştır.

Âsım'ın dibace ve 18 beyit şerhi Mehmet Özdemir tarafından tenkitli metin olarak hazırlanmış ve ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.²⁷⁸

Sebeb-i Telif

Âsım şerhe geçmeden önce, başlık koymadan birkaç satırlık bir mukaddimeyle eseri niçin kaleme aldığına dair bilgi verir: 18 beyte daha önce çok sayıda şerh yapıldığını ancak bunlar çok uzun ve ayrıntılı olduğu için yakınlarının kendisinden bir şerh yazmasını talep ettiklerini söyler. Şerhleri okuyup özellikle Ankaravî Hazretlerinden iktibasla bu işe giriştiğini ifade eder.

²⁷⁸ Özdemir, M. (2017). Bağdatlı Abdülaziz Âsım'ın Türkçe Divan'ının Sonunda Bulunan Mesnevî'nin On Sekiz Beyit Şerhi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.6, S.1.

Dibace Şerhi

Yukarıda ifade edilen kısa girizgâhtan sonra satır ortasına müstakil olarak *besmele* onun altına *hazâ kitâbu'l-Mesnevî* yazılmıştır. Sonraki satırda dibace şerhine geçilmiştir ancak bu kısım tam bir şerh sayılmaz. Zira bu yarım varaklık kısımda dibaceden seçilmiş sadece birkaç cümlenin, oldukça kısa biçimde izahı yapılmıştır. Şarih burada dibacenin aslında bulunan Mesnevî ve Hüsameddin Çelebi ile ilgili niteliklere, tahmidlere de yer vermemiştir.

18 Beytin Şerhi

Âsım, sebab-i teşrihte de belirttiği üzere Ankaravî'nin şerhinden alıntı veya özetle 18 beyti kısaca açıklamıştır.²⁷⁹ 18 beytin izahından sonra da *Derbeyân-ı dîbâce-yi asl-ı kitâb* başlığıyla 18 beytin ayrı bir kitab addedilmesine dair sebebi açıklamıştır: Âsım burada, Hüsameddin Çelebi'nin Mevlâna'dan bir kitap yazmasını istemesi ve Mevlâna'nın sarığından bu 18 beyti çıkarıp Cenab-ı Allah'ın lisan-ı gaybdan kalbine ilham ettiğini söylemesi hadisesini nakletmiştir. Bu kısımda Ankaravî de “bu mahalle hutbe ve dîbâce yazılmasına bâ'is ü 'illet iki nükteye işaret olduğuyçündür.” der ve ilk nükte olarak Mevlâna'nın 18 beyti ilahi bir ilhamla bizzat yazdığı ve Hüsameddin Efendi'ye verdiği zamanki muhavereyi nakleder.²⁸⁰

Şerh boyunca Ankaravî'nin izlerini görmenin mümkün olduğu metinde, Âsım'ın şerh metodu ve kaynakları meselesi de aslında Ankaravî'nin şerh metodunun bir cüzü sayılır. Âsım'ın şerh metni özelinde şerh metodu örneklerle aşağıda verilmiştir, örneğin hangi beyte ait olduğu ve yer aldığı varak parantez içinde belirtilmiştir:

- Âsım Mesnevî beyitlerinin Farsçasını vermiş, tercümesini yapmadan doğrudan şerhe geçmiştir:

Âteşest in bâng-i nây u nîst bâd

Her ki in âteş nedâred nîst bâd

*Ney gibi derûnı mâsivâdan hâlî ve nefehât-ı İlâhiyye
ile mâlî olan mürşid-i kâmilün güftârı hakkındadır ki
Hazret-i Mevlâna 'alâtarîki'l-isti'âre bu kelâmı nâtık olup
ki bunca nâyun sadâ-yı dilrübâsı ya'nî evliyâ-yı Hudânun*

²⁷⁹ İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî'nin Bağdatlı Âsım üzerindeki etkisi hakkında mukayeseli değerlendirme için bkz. Özdemir, 2017: 372

²⁸⁰ Ankaravî'nin konuyla ilgili izahı için bkz. Tanyıldız, 2010: 239.

kelâmı ve edâsı bir âteş-i süzendedür ki mürîdânun derûnında olan mâsivânun gıll u gışını ihrâk ider. (9. beyit) [127a]

- Şarih beyti verdikten sonra genellikle “İşbu beyt beyt-i evvele temsîldür, işbu beyt beriki beytün esrârını keşf ü beyân ider, iş bu beyt... yı beyân ider, bu beyt... âyetinin tefsîridür” gibi kalıp ifadelerle şerhe geçmiştir. Bunların dışında beytin hemen ardından “ya’nî” diyerek doğrudan şerhe başlaması da sık kullandığı bir usuldür.

Dergam-ı mâ rûzhâ bigâh şud

Rûzhâ bâsûzhâ hemrâh şud

Ya’nî bir ‘âlim-i hakîm bir takım ehl-i cehli irşâd u nasihat kıldukda imhâz-ı nasihat için kendini anlardan ‘add idüp evvelâ kendi nefsinin levmi ider velâkin anlara ta’rîz eyleyecekdür... (15. beyit) [128a]

- Kelimelerin gramatik izahlarına girmeyen şarih, bazı kelimelerin beyitte kastedilen veya murat edilen anlamları üzerinde durmuştur:

K’ez neyistân tâ merâ bubrîdeend

Eznefirem merd ü zen nâlîdeend

Bunda **neyistâna maksûd** mertebe-yi bicihetîdür ya’nî kuntu kenzen mahfiyyen mertebesidür ve bir de dahı neyistâna murâd o ‘âlem-i gaybdur ki bu ‘âlem-i şühûd henüz râyiha-yı vücûdı istişmâm itmemiş idi velâkin vücûdı ‘ilm-i ezeliye mevcûd idi zîrâ evvelki mertebeye şu’ûnât-ı zâtiyye dinür ve bu mertebe-yi sâniyye de ya’nî ‘âlem-i şühûddaki olana mâhiyyet-i eşyâ ve a’yân-ı sâbiteye murâddur (2. beyit) [126b]

- Şarih, şerh metotları içinde gördüğümüz soru sorup cevap verme usulünü de bir beyitte kullanmıştır:

Sırr-ı men ez nâle-yi mendûr nîst

Lik çeşm ü gûş râ ân nûr nîst

Bunda bir su'âl-i mukaddere vardır ki eyâ nâleden esrâr-ı derûnı bilinmez mi cevâb virürüz ki derûnı ney gibi mâsivâdan hâlî olan veliyy-i kâmil lâzımdur ki benüm kelâmumdan sırruma âgâh ola... (7. beyit) [127a]

Şerhin Kaynakları

Geleneksel olarak kullanıldığı üzere bu şerhte de beyit izahlarında en çok ayet, kudsi hadis ve hadis-i şeriflerden faydalanılmıştır. Şarih bazen, sahibini belirterek veya belirtmeden, manzum parçalara, mensur alıntılara da yer vermiştir.

Âsım; Mevlâna ve İbn Fârız'dan birer manzum, İbnü'l Atâ'dan 1 mensur ve kime ait olduğunu bildirmedığı 3 mensur ve 10 manzum alıntı kullanmıştır (Özdemir, 2017: 372).

Her ki cuzmâhî zi âbeş sîr şud

Her ki bîrûzîst rûzeş dîr şud

*Bu beyt-i şerîfde ehl-i sülûkun üç sınıf olduğına işâretdür sınıf-ı evvel şol mâhiyân-ı deryâ-yı muhabbet-i Hakk'a dirler ki mâhîmisâl âb-ı zülâl-i visâlden sîr olmayup eger bin makâmâtı geçüp ve hezâr deryâyı nûş iderlerse yine reyyân olmazlar ve sınıf-ı sâni şol kâni'ân-ı âb-ı vuslatdurlar ki nîm cür'adan sekrân ve yek kûzeden reyyân olurlar nev'-i sâlis bu kıssadan bihisce ve bu rûziden bibehre kalurlar ve **Hazret-i Hudâvendigâr** bu o tâyifenün en akdemidür nitekim **bir gazel-i ra'nâsında buyururlar** Rîg zi âb sîr şud men neşudem zihî zihî / Sîrî ez în kem ân men nîst zihî zihî zihî (17. beyit) [128a]*

“Ney harîf-i her ki ezyârî burîd

Perdehâyeş perdehâ-yı mâ derîd

Bu beyt ve'zkrisme rabbike ve tebettel ileyhi tebtîlâ²⁸¹ âyet-i şerîfinün tefsîridür ey inkata' bilibâdeti ve cerred nefsike 'ammâ

²⁸¹ “Rabbinin adını an ve bütün varlığıyla O'na yönel.” (Müzzemmil 73/8)

*sivâhu*²⁸² ve perdeler makâmât-ı evliyâdur ‘ilm-i mûsikîde ve istilâh-ı mutribânda sürûd eyledikleri makâmâta perde ta’bir iderler perde-yi râst perde-yi ‘râk dirler ve perdelerden murâd sâlikân-ı tarikun hicâbât-ı nûrânî olan perdeleridir ve anlar kat’ıyla vâsıl olurlar (11. beyit) [127b]

2. Eş-Şeyh Hâfız Ahmed Rızâeddîn Remzî er-Rifâî ve Lübb-i Mesnevî’si

Osmanlı Döneminde II. Meşrutiyet’in ilanından Cumhuriyet’e kadar Ceride-i Sûfiyye, Tasavvuf, Muhibbân, Hikmet, Mihrâb gibi uzun veya kısa soluklu bazı tasavvufi dergiler çıkarılmıştır.

Bunlardan “Tasavvuf” 23 Mart 1911’de (R. 10 Mart 1327/ H. 22 Rebûlevvel 1329) yayım hayatına başlayan, haftada bir neşredilen, her sayısı sekiz sayfadan oluşan bir dergidir. Sayfalar 2 sütun hâlinde tanzim edilmiştir. Derginin 1. sayfasının başında da belirtildiği üzere imtiyaz sahibi ve başmuharriri Urfa Mebusu Şeyh Safvet Efendi’dir. Yine derginin ilk sayfasında derginin fiyatı, yıllık abonelik ücreti, dağıtım merkezi bilgileri yer almaktadır. Her sayıda ilk sayfasının en üstünde numero başlığıyla kaçınıcı sayı olduğu, hem hicri hem rumi takvime göre yayım tarihi, perşembe günleri neşredildiği bilgileri yer almaktadır. İlk sayfadan sonra bu kısımda sadece numero (sayı) ve sayfa numarası verilir. Derginin yayım hayatı 35. sayıyla (22 Zilhicce 1329/1 Kanûn-ı Evvel 1327/14 Aralık 1911) sona ermiştir.

Derginin ilk sayfasında “**Tasavvuf**” isminin altında “*et-tasavvuf küllühü âdâbun*” ifadesi Ebû Hafs Ömer bin Mesleme künyesiyle verilir. Tasavvufi muhitte yaygın olarak bilinen/ anılan bu sözle muharririn hem kavram olarak tasavvufun mahiyeti hem de Tasavvuf ismindeki bu derginin adap çerçevesinde şekillendiğine dair bir izlenim oluşturmak istemesi muhtemeldir. Yine ilk sayfada yer alan “*urefâ-yı ümmetin makalat-ı ârifânelerine Tasavvufun sahifeleri açıktır*” ibaresiyle derginin ehl-i irfandan gelecek arifane makalelere açık olduğu beyan edilir. Ayrıca “*Tasavvufa müteallik mebâhis-i şettâdan bâhis ve mekârim-i ahlâk-ı İslâmiyet’in ta’mimine hâdim mecelle-i ma’neviyedir*” başlığıyla tasavvufi meseleleri ele alan ve İslam ahlakının güzelliklerini bildirmeye hizmet eden bir çalışma olduğu belirtilerek derginin temel ilkesi ve niteliği tanımlanır. Bu ibareler her sayının ilk sayfasında yer almaktadır. Derginin son sayfasının altında ise

²⁸² “Kendini ibadete ver ve nefsinı masivadan çek.” (Beydavi, C. 5, ty: 373’den akt. Özdemir, 2017: 378)

matbaa bilgisi (Matbaa-yı Ebuzziyâ) ile mesul müdürün adı yazar (Müdür-i Mes'ûl: Şeyh Safvet).

Şeyh Safvet ilk sayıda yer alan mukaddimede istibdat döneminin tasavvuf erbabını da olumsuz etkilediğini, Meşrutiyet'in sunduğu hürriyetin etkisiyle tasavvufi çevredeki sorunları dile getirmek, çözüm aramak, yenilenmek için evvelden beri aklında olan fikri hayata geçirerek bu derginin çıkarıldığını söylemiştir. Dergide tasavvufi istihlaklar, sufilerin hâl tercümeleleri, hikmetler, sufi ahlakına dair yazılar, dinî-tasavvufi şiirler ve şerhler, sufilerin mektubatı yanı sıra Cemiyet-i Sufiyyede halka açık olarak salı geceleri yapılan derslerin metinlerine de yer verilmiştir.²⁸³

Tasavvuf dergisinde, dinî -tasavvufi konuların dışında siyasi çizginin yansımalarına da yer verilmiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra yayımlanan neredeyse tüm dergilerde olduğu gibi "Meşrutiyet meddahlığı" ile İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlığı bazı makalelerde açık biçimde ele alınmıştır (Kara, 2011: 126).

II. Meşrutiyet'ten sonra çeşitli din, mezhep ve tarikat mensupları dernekler kurarak, gazete ve mecmualar yayımlayarak aralarındaki bağları kuvvetlendirmenin yollarını aramışlardır. Bu oluşumlardan biri olarak Cemiyet-i Sufiyye 1911'de faaliyete geçmiştir. Cemiyetin; Osmanlı coğrafyasındaki tüm tekke ehli arasında kardeşlik bağlarını güçlendirmek ve birliği tesis etmek, dervişlerin hukuki haklarını muhafaza altına almak, ahlakı güzelleştirmek, tarikatların şan ve şerefine yakışmayacak durumlara engel olmak, tasavvufi hayatın ıslaha muhtaç yönlerini ele almak, dervişlerin her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak gayeleriyle kurulduğu, Tasavvuf dergisinde yayımlanan nizamnâmelerinde²⁸⁴ belirtilmiştir (Ceyhan, 2020: 335).

2. a. Şeyh Rızâeddin Remzî er-Rıfâî

Şeyh Rızâeddin Remzî hakkında biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamış olsa da gerek Tasavvuf dergisindeki yazarlığı gerekse şeyhliği vesilesiyle kendisinden bahsedilen çalışmalarda birtakım malumata ulaşılabilmektedir. Tasavvuf dergisinde yayımlanan Lübb-i Mesnevî'nin takdiminde kendisinden *urefâ-yı ümmetden Şeyh Remzî Rıfâî Efendi* olarak

²⁸³ Tasavvuf dergisinde ele alınan konularla ilgili ayrıntılar için bkz. Kunt, H. (2006). Tasavvuf Dergisi Yazarları, Konuları ve Metin Tahlili). Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

²⁸⁴ Tasavvuf Dergisi, S.7, s. 7-8/ S.8, s. 3-4

bahsedilir.²⁸⁵ Kendisinin Cemiyet-i Sufiyyede tasavvuf dersleri verdiği, idare azalarından biri olduğu bilgisi de Tasavvuf dergisinde yer almaktadır.²⁸⁶ Dergide yer alan “*Dervişlik Nedir?*” yazısının sonunda da yazarın ismi *Şeyh Remzî er-Rıfâî* olarak yazılmıştır.²⁸⁷

Rızâeddin Remzî, *Risâleyi Ma’rifetü’n-Nefs* adlı bir yazmadan²⁸⁸ anlaşıldığı üzere İbn Arabî’ye nispet edilen Ahadiyet Risalesi’ni de tercüme etmiştir. Bu eserin başında müellifi Şeyhü’l-Ekber Muhyiddîn İbnü’l-Ârabî, mütercimi Eş-Şeyh Hâfız Ahmed Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî yazmaktadır. Sonundaki kayıttan anlaşıldığına göre tercüme, 4 Haziran 1325’te (M 17 Haziran 1909) yazılmıştır.

Dönemin diğer dergilerinden biri olan *Muhibbân*’da, Şeyh Remzî ile ilgili verilen ilana²⁸⁹ bakılacak olursa o dönemde onun çok da tanınmış bir zat olmadığı hükmü çıkarılabilir (Yıldırım, 2023: 131). Ancak Remzî’nin, Cemalettin Server Revnakoğlu’nun kayıtlarında *Topkapı şehremini ve çevresinde pek tanınmış bir duahân* olduğu belirtilmektedir. Bu arada söz konusu ilan 1909’da verildiğinde; Şeyh Remzî henüz Tasavvuf dergisinde muharrir değildir, cemiyette tasavvuf dersleri vermeye de başlamamıştır; bu faaliyetleri 1911’de gerçekleştirecektir.

Şeyh Rızâeddin Remzî ile ilgili bilgiler daha önce hiçbir kaynaktan rastlamadığımız kapsamda ve netlikte C. S. Revnakoğlu’nun²⁹⁰ arşivinde yer

²⁸⁵ ‘Urefâ-yı ümmetden Şeyh Remzî Rıfâî Efendi tarafından Mesnevî-yi Şerif’in ebyât-ı müntehabesi üzerine yazılmış olan şerh-i dilpezirdir. (Tasavvuf Dergisi, S. 20, s. 2)

²⁸⁶ “Salı giceleri Cemiyet-i Sûfiyye dairesinde tasavvuf dersleri tedrisatının hey’et-i idarece mukarrer bulunduğu evvelce yazılmış idi. Geçen haftadan beri leyâlî-i mezkûrede tedrisata mübaşeret edilmiş olduğunu ihvan u muhibbâna tebşir eyleriz. İlk dersler Şeyh Esad Efendi ile Hâce Osman Hazeratı taraflarından virilmiştir. Dersler hey’et-i idâre cânibinden tertib edilmekte olduğundan münâsebât-ı maneviyye mülâhazatıyla teyemmünün ve teberrüken “Huvel evvelu vel ahiru...” (O ilktir, sondur...) (Hadîd, 57/3) ayet-i kerimesi üzerine, heyet-i idarece âzâdan Şeyh Rızâeddin Remzî er-Rıfâî Efendi tarafından ihzar edilmiş olan birinci ders ile dürüs-ı mütevâliyenin va’d-i sâbık üzre işbu nüshadan itibâren peyderpey neşrine mübaşeret olunmuştur. Dersler daha önceki vaadimiz gereği mecmuamızın bu sayısından itibâren peyderpey neşredilecektir.” (“*Cem’iyyet-i Sûfiyye’nin Muvaffakiyetleri*”, *Tasavvuf*, S. 13, s. 2)

²⁸⁷ “*Dervişlik Nedir?*”, *Tasavvuf*, S.14, s. 2-4

²⁸⁸ Eser, *Risale Marifet en-Nefs Tercümesi* adıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Koleksiyonunda OE-YZ 1072’de kayıtlıdır.

²⁸⁹ “Şeyh Remzî er-Rıfâî... Bu zâtı tanıyanların idarehânemize, hiç olmaz ise bulunduğu mahalle ve sokağını bir kartpostalla bildirmeleri[ni], insaniyyet nâmına istirham ideriz.” (“*Şeyh Remzî Rıfâî*”. *Muhibbân*. 1/3, s.7, 15 Teşrin-i Sâni 1325 (Kasım 1909)

²⁹⁰ Bir tasavvuf tarihi yazma hayaliyle ömrünü İstanbul kültür ve tarihine adayan, mezarları tekkeleri dolaşıp kitabeleri okuyan; ediplerden sufilere, musikîşinaslardan hattatlara kadar birçok simayla ilgili eşsiz bilgiler içeren araştırmalarını 400’e yakın bir klasörde toplayan merhum Cemalettin Server Revnakoğlu’nun (ö.1968) derlemeleri Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu derlemelerin Fatih (Suriçi) ayağı Prof. Dr. Mustafa Koç tarafından

almaktadır. Buradaki bilgilere göre Şeyh Rızâeddin Remzî, Çamaşırcızade diye de maruftur, duagû/ duahan şeyhtir. Dilindeki hafif pelteklikten ötürü “Ettepetâ” da derler. Şerbetdar Tekkesinde vekaleten postnişinlik yapmış olup ayrıca Hulvî Tekkesi şeyhlerinden Şeyh Mehmed Arif’in de halifelereindir. Şeyh Mehmed Arif’in vefatından sonra meşihat, oğlu Ahmed Fevzi Bey’e intikal etmişse de on sekiz yaşında olması sebebiyle bir başka bilgiye göre de memuriyet vazifelerinden dolayı, meşihat vazifesi vekaleten Rızâeddin Remzî’ye devrolunmuştur (Koç, 2021: 1826).

Tarikat erkânına son derece bağlı olduğu ve güzel destar sarmasıyla tanındığı belirtilen Şeyh Remzî ayrıca Mülkiye Tekaüt Sandığı hulefasından iken Darülaceze başkâtıblığı de yapmıştır.

Şerbetdar ve Hulvî Tekkelerinin vekâleten şeyhliğini yürüten Şeyh Remzî Rıfâî, Abdülkadir Ahmed Ziyaeddin Salâhî Efendi’nin (Ziya Molla), Rıfâiyye’den hilafet verdiği isimler arasındadır. Ziya Molla 1917’de vefat edince, meşihatı devredecek çocuğu da olmadığından, yerine o dönemde İstanbul’daki Rıfâî şeyhlerinin en yaşlısı olan Şeyh Rızâeddin Remzî Efendi tevdi edilmiştir. Ancak resmî işlemler tamamlandığında, bu vazifeyi ifaya ömrü vefa etmemiştir (Tanman, 2023: 46). Tifüs ve yılcık rahatsızlığına yakalanıp bir süre yattıktan sonra 24 Receb 1336’da (6 Mayıs 1918) vefat etmiştir (Köseoğlu, 2022: 639). Rızâeddin Remzî, Hulvî Mahmud Efendi Tekkesinde, tramvay caddesinden bakılınca ilk ortaya gelen kısımda, hilafet aldığı Şeyh Mehmed Arif’le birlikte medfundur (Koç, 2021: 1831). Ancak bugün bu tekke ve mezarlar kayıptır.

Şeyh Remzî Efendi’nin Tasavvuf dergisinde; *Tasavvuf Derslerinin Metni*, *Dervişlik Nedir?*, *Riyazet ve Mücahede*, *Şerh-i Rumuzât*, *Mücahede-yi Havvâs*, *Murakabe*, *Lübb-i Mesnevî*, *Kaside-yi Feride Şerhi* yazıları yer almaktadır. Dergide yer alan yazıları ve Risâle-i Marifetü’n-Nefs tercümesi haricinde, ulaşamadığımız Şednâme-yi Rızâ ve Risale-yi Vefâiyye adında risaleleri olduğu da belirtilmektedir (Koç, 2021: 1828).

2. b. Lübb-i Mesnevî

Tasavvuf dergisinin Arap harfli orijinal metinleri, kütüphanelerin yanı sıra İslamcı Dergiler Projesi (İDP)²⁹¹ kapsamında da dijital ortamda araştırmacıların

“Revnakoğlu’nun İstanbullu İstanbul’un İç Tarihi Fatih” adıyla Fatih Belediyesi Kültür Yay. arasında 5 cilt hâlinde tekrar gün yüzüne çıkarılmıştır.

²⁹¹ 1908-2010 yılları arasında yayımlanmış dört yüze yakın İslamcı derginin gün yüzüne çıkarılması ve incelenmesi amacıyla yürütülen ve Kültür ve Turizm Bakanlığınca desteklenen bir proje.

hizmetine sunulmuştur.²⁹² Şeyh Rızâeddin Remzî'nin, çalışmamıza konu olan eseri, Mesnevî'nin dibacesine ve ilk 18 beytine yönelik şerhi **Lübb-i Mesnevî**'si, Şener Demirel tarafından Arap harflerinden Latin harflerine aktarılarak incelenmiş, ilim dünyasına tanıtılmıştır.

İlk olarak Tasavvuf dergisinin 3 Ağustos 1911 (21 Temmuz 1327/ 7 Şaban 1329) tarihli 20. sayısında²⁹³ bir kısmı yayımlanmaya başlayan Lübb-i Mesnevî 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30 ve son kısmı 31. sayıda olmak üzere yazı dizisi olarak yayımlanmıştır. Derginin 20, 22, 24, 25 ve 26. sayıları dibace şerhini içerir; 18 beytin şerhi 27. sayıda başlamıştır. Bu sayıda yalnız birinci beytin şerhi yer alır; şarihin, 18 beyit içinde en uzun şerh ettiği beyit, birinci beyittir. Eser, peyderpey neşredildiğinden bir sayıda yer alan metnin sonuna “*mâba'dı var*” ibaresi düşünülmüş devamı sonraki sayılara devrolunmuştur. Bu nedenle de her yeni sayıda metnin başına “*mâba'd*” yazılmış ve şerhe geçilmiştir.

Eser, yazılmaya başlandığı 20. sayıda “*urefa-yı ümmetden Şeyh Remzî Rifâî Efendi tarafından Mesnevî-i Şerîfin ebyâtı üzerine yazılmış olan şerh-i dilpezîrdir ki bundan böyle tefrika suretiyle cerîdemizde neşri mukarrer bulunmuşdur*” şeklinde takdim edilmiştir. Bu takdimden sonra **Mesnevî-i Şerîf** ardından **Mukaddime** başlıkları yer alır. Şarih, mukaddimeye Hz. Mevlâna'nın yüceliğini ve Mesnevî'nin manaca ulviyetini ikrar ile başlar. Birçok urefa ve ulefa, bütün eslafın birbirleriyle yarışarcasına Mevlâna ve Mesnevî'sini tavsifte istekli olduğunu, onda yatan derin mana incilerini çıkarmaya çalıştıklarını belirtir. Şeyh Remzî Efendi, her okuyucu kendi haz ve kabiliyeti mertebesinde eserden istifade edebileceğinden, “Şu şarihin şerhi noksandır yahut mana noksandır.” demenin doğru olmayacağını söyler.

Sebeb-i Teşrih

Şeyh Rızâeddin Remzî, Mesnevî'nin birçok şerhi olmasına rağmen, “birkaç beytini” de olsa niçin şerhettiğini mukaddimede açıklar. Mesnevî'nin ilk 18 beytine ait birçok şerhi okuyup tetkik ettiğinde kendisinde bazı düşünceler, manalar uyanmış; bunları da yazıya geçirmek istemiştir. Mesnevî bir damlasıyla ciltler dolusu eser meydana getirebilecek bir mana iksiridir. Remzî Efendi de ilk 18 beytin tüm Mesnevî'deki manayı haiz olduğu düşüncesinden hareketle şerhine Lübb-i Mesnevî (Mesnevî'nin Özü) adını vermiştir. Şerhini okuyup fikrine iştirak

²⁹² <https://katalog.idp.org.tr/dergiler/66/tasavvuf>

²⁹³ Lübb-i Mesnevî, Tasavvuf dergisi, S.20, s. 2-6

edecek olanlara teşekkür ederek, itirazı olanlara da tenkide tenezzül etmelerinden ötürü minnettar kalacağını söyleyerek mukaddimesini tamamlar. Mukaddime ana hatlarıyla; şarihin şerh sebebinin Mevlâna ve Mesnevî'sine övgü (*methiye*), sonda okuyucuya *teşekkürü* içermektedir. Şarih, mukaddimenin ardından ve *minellâhi't-tevfik* (Başarı/yardım Allah'tandır.) diyerek Lübb-i Mesnevî'ye geçmiştir.

Şerh Metodu:²⁹⁴

▪ Şarih, Mesnevî'nin Arapça olarak yazılmış olan dibacesini şerh ederken cümle cümle veya ifadeyi verip altında “*tercüme*” başlığıyla tercümesini yapmıştır. Tercümeden sonra “*şerhi*” başlığıyla da şerhine geçmiştir. Bu metodu beyit esasına bağlı olarak 18 beytin şerhinde de kullanmıştır; öncelikle beytin Farsça aslını vermiş ardından tercüme ve şerhini yazmıştır:

“*Ve innehu şifâu's-sudûr ve cilâü'l-ahzân*”

Tercümesi: *Mesnevî-i Şerîf sadrlar için şifâ ve hüznler için cilâdır.*

Şerhi: *Buradaki sadrdan murâd kalb-i sâliktir. “Elem neşrah leke sadrek” âyet-i celîlesiyle Fahr-i Kâ'inât ‘Aleyhi Efzaliü't-tahiyyât Efendimiz hakkında işâret buyurulduğu üzere şerh-i sadr tasfiye-i kalb dimekdir. Ehl-i tasavvufa ma'lûmdur ki kalbin emrâz-ı müte'addidesi olduğu gibi devâ-yı 'adîdesi de vardır. Ve şifâ-yı sadr ancak tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb ile olur tecelliye-i rûh ve sır dahî bundan sonra vâki' olur. Şu hâlde Mesnevî-i Şerîf sadra şifâdır demek tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb için bir devâ-yı binazîrdir dimekdir. İşte bu devâ ile ahzân ya'nî kudûret-i nefsiyye ve 'avâriz-ı kalbiyye incilâ ve şifâ bulur. Hakikaten “elâ inne evliyaallahi lâ-havfun 'aleyhim ve lâhüm yahzenûn” âyet-i kerîmesi mücibince evliyaullah için te'sîrât-ı nefsiyyeden olan havf ve 'avâriz-ı kalbiyyeden bulunan hüzn yokdur. Bu sebeble âsâr-ı evliyaullah dahi hasta dillere şifâ ve mahzûn gönüllere safâ virir.” (Dibace) (S. 20/ s.5)*

²⁹⁴ Şarihin şerh metodunu açıklarken kullandığımız örneklerin sonunda, dibace şerhi ya da on sekiz beyitten hangisinin şerhi olduğu, derginin kaçınıcı sayısında hangi sayfada yer aldığı parantez içinde belirtilmiştir.

- Şarih **muhatabı hazırlayan, manayı toparlayan söz kalıplarını** sıkça kullanmıştır:

Binaenaleyh mazmûn-ı beyt.../ Şu hâlde mısra'-ı evvelin mazmûnı... /... Beyti mazmûnınca.../ Şu hâlde mahsûl-i beyt/ Ma'nâ-yı beyt...

- Beyitleri şerh ederken bazı **kelimeleri izah etme** veya hususi olarak anlamını belirtme lüzumu görmüştür:

-“Bieydî seferetin kirâmin bereretin

... **Sefere** sâfirin cem'i olub sâfir de ma'lûm olduğu üzere yolcu ve ilçi ma'nâsına geldiginden “ seferetin kirâmin bereretin” kerem sâhibi ve nikûkâr olan ilçiler demek olub... (Dibace) (S.22/s.4)

-“**Rızık** ta'yîşe medâr olan gıdâya dinür.” (Dibace) (S.22/s.4)

- Şarih, beyitte geçen bazı **kelimelerde asıl murat edilen mananın** yahut maksadın ne olduğuna dair izahlarda bulunmuştur:

“...İkinci mısra'daki **merdden maksad**, meclis-i ünsiyyet ü rûhâniyette bulunan havâss ve zenden murâd 'âlem-i enfûs ü tabâyî'de olan 'avâmdır.” (2. beyit) (S.28/s.6)

-“Buradaki **sadrдан murâd** kalb-i sâliktir. “Elem neşrah leke sadrek” âyet-i celîlesi ile Fahr-i Kâinât 'aleyhi efzalü't-tahiyât Efendimiz hakkında işâret buyurulduğu üzere şerh-i sadr tasfiye-yi kalb demektir.” (Dibace) (S.20/s.5)

- Şarihin bazen **soru sorup cevap verme metodunu** kullanarak izahı pekiştirdiği de görülmektedir:

İnsân-ı kâmil evvelâ nereden cüdâ düşdi? 'Avâlim-i 'ulviyyeden değil mi? Ney de tabîi ki böyle olan 'avâlim-i 'ulviyyeden cüdâ düşdi.... İnsân-ı kâmil nasıl insân-ı kâmil oldu? Mürşidi anı cem'iyet-i beşerriyeden kat'-ı 'alâka itdirerek ve ahlâkını tasfiye iderek makâm-ı vuslâta irdirdi değil mi? Neyde dahı aynen bu hâl vâki' oldu. Üstâdı anı neyistânda kat'-ı 'alâka itdirerek ve derûnunu tasfiye iderek makâm-ı 'uşşâka irdirdi. (2. beyit)(S.28 /s.5)

- Şarih, beyitten çıkardığı manayı diğer Mesnevîhanların izahlarıyla veya **kendinden önceki şarihlerin görüşleriyle mukayese**ye girmiş ancak herhangi bir eser veya şarih ismi zikretmemiştir:

“Liyekûne mu’tesamen liuli’l-basâiri

Tercüme: Tâ ki basîret sâhibi olanlar için melce’ vü penâh olsun.

*Şerh:…Mu’tasam ve melce’ Hazret-i Hüsâmeddînin dergâh-ı ‘âlîleridir. **Bazı şârihler** mu’tasam olan Mesnevî-yi Şerîfidir dimişler ise de hazz-ı fakîrânemiz şikk-ı evveldedir. ‘İbârâtın teselsüli dahı anı îmâ eder. ‘Liyekûne’ fi’li tahtındaki zamîrin Mesnevî-i Şerîfe ircâ’ı bizce ba’îd görülmektedir.”* (Dibace)(S.26/s.5)

“Kez neyistân tâ merâ bübrîde end

Ez nefîrem merd ü zen nâlîde end

Tercüme: Beni kamışlıktan kesdiklerinden berü feryâdımdan erkek ve kadın müte’essir ve nâlândır.

*Şerh: **Bazı mesnevîhânlar** neyistândan maksad ‘avâlim-i ulviyye ve ‘avâlim-i ervâhdır, dimişlerdir. Bu tefsîr birinci mısra’daki cüdâlıkların ‘âlem-i ervâhdan ayrılmaya ‘atf edilmesi nokta-i nazarından her iki beyt meâlini yek-digeriyle mezc itmek içündür. Hâlbuki kamışlığı ‘âleme teşbîh itmekde isâbet yoktur şu hâlde neyistânı yalnız kesret ma’nâsı ifade itmesinden dolayı ‘âlem-i ervâha teşbih itmek ve rûhları birer heyûlâ-yı mücessem gibi kamışlara benzetmek bir hüsn-i teşbîh sayılamaz ve Hazret-i Pîr gibi bir sâhib-kemâle ‘atfolunamaz.”*(2. beyit)(S.28/s.4)

- Şarih, bazı meselelerin hassaten izahına lüzum gördüğü bir yerde “şurası cây-ı izahtır, şurası nazar-ı dikkatten kaçmamalıdır...” diyerek tafsilata gidebildiği gibi bazı meselelerde de **Mesnevî’ye atıfta** bulunarak Hazret-i Pîr tarafından zaten beyan olunacağını belirterek ayrıntıya girmemiştir. Bazen de mühim veya derin olduğunu düşündüğü meseleleri izahtan çekinmiş, onlara kısaca değinmekle iktifa etmiştir:

“...Bu bahs gâyet mühim olup esâsen **derûn-ı Mesnevîde meşrûh olacağından** fazla yazmaktan ictinâb olunmuş ve yalnız, fikre tebâdüir itmesi melhûz bulunan (bir şeyh mürîdine nasıl olur da böyle elfâz-ı ta’zîmiyyede bulunur?) su’âlini redd için bir nebze bahs idilmiştir.” (Dibace)(S.25/s.5)

- Yeri geldikçe kendi şerhine de atıfta bulunur, mananın önceki beyitlerde geçtiği veya ileride farklı beyitlerde yer alacağı bilgisini de verir:

“Âteşten murâd, ‘aşk-ı İlâhî ve cezbe-yi Rahmânî olduğu beyt-i sâbıkda söylenmişti.” (9. beyit) (S.29)

Şerhin Kaynakları

Klasik şerh eserlerinde olduğu gibi Şeyh Rızâeddin Remzî de 18 beytin manasını açarken fikrini sağlamlaştırmak için evvelen Kur’ân-ı Kerîm, kudsi hadisler ve hadis-i şerifler olmak üzere; peygamberler tarihi, kelim-ı kibarlar, darb-ı mesel niteliğinde sözler ve çeşitli manzumelerden faydalanmıştır.

Arapça ifadeler metinde parantez içinde yazılmıştır.

Şerhte kullanılan dayanakların, çoğunlukla da ayet ve hadislerin, beyitle bağlantısında, belirli ifade kalıpları kullanılmıştır: ...âyet-i celîlesi mûcibince, ...âyet-i kerîmesi mûcibince, ...âyet-i kerîmesi buna delildir, ...hadîs-i kudîsi mûcibince, ...hadîs-i şerîfinin maksadına muvâfık, ...hadis-i şerîfinin mucibince, ...beyti mısdakinca, ...kelâmı mûcibince...

“Esâsen ‘kalbü’l-mü’mini beytullahi²⁹⁵ **hadis-i şerîfi mûcibince** mümîn-i hâs olan zâtın kalbi kibledir.” (Dibace) (S.25)

“ ‘El-’ilmu noktâtün kesserehâ el-câhilûn²⁹⁶ **kelâmı mûcibince** ilm noktadan ‘ibâret ise de bu teveccüh yalnız vahdet nokta-i nazarındandır. Yoksa kesretten vahdete ve vahdetten kesrete intikâl seyr ü sülûk iktizâsından olmağıla tatvîl-i mübâhis itmek hâşâ cehâlet-i Hazret-i Mevlâna’dan olmayub bil’aks kemâl-i Hazret-i Pîr’e işâretidir. Çünkü tevhîd ne kadar müşkil ise teksîr

²⁹⁵ “Mü’minin kalbi, Allah’ın evidir.”

²⁹⁶ “İlim bir nokta idi, cahiller onu çoğalttı.”

dahı ‘ayn-ı sûretle müşkildir. Nitekim ‘avâm ‘indinde ‘kılı kırk yarmak’ dirler.” (Dibace)(S.24/s.8)

“ ‘Aşk yolu belâlıdır her kârı cefâlıdır

Cândan ümîdin kes cânâna irem dirsen’ beyti mısdakinca cânından ümîd kesmeyenler bu râh-ı pürhûnda seyr ü sefer idemez ve cânâna iremez.” (13. beyit) (S.30/ s.5)

“ ‘Âteş-i ‘aşkest k’ender ney fütâd

Cûşîş-i ‘aşkest k’ender mey fütâd’

Fuzûlî’nin ‘Aşkdır ol neş’e-i kâmil ki andandır müdâm/ Meyde tenvîr-i harâret neyde te’sîr-i sadâ’ beyti işbu beyt-i şerîfin ‘aynen tercemesi gibidir.” (10. beyit) (S.29/s.8)

Fuzûlî dışında şairini belirtmeden **Niyâzî Mısırî**’den 2, **Mevlâna**’dan 1, **Hayalî Bey**’den 1 beyte yer vermiştir.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında incelenen iki şerh 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında kaleme alınmaları itibarıyla oldukça sade bir dille yazılmıştır. Bunda telif sebeplerinin de tesiri vardır. Zira bu şerhler; daha açık, anlaşılır, özlü bir şerh metni ortaya koyma gayesindedir.

Bağdatlı Âsım’ın şerhi mukaddimesinde de belirttiği üzere Ankaravî’den alıntılarla yapılmış bir şerhtir. Beyitlerin izahları oldukça kısa tutulmuş dibace ise tam olarak şerh edilmemiş, dibaceden seçilen birkaç cümlenin izah edildiği bir değerlendirme olup yarım kaldığı izlenimi vermektedir. Bu nedenle muteber bir şerh olduğunu söylemek güçtür.

Şeyh Rızâeddîn Remzî’nin *Lübb-i Mesnevî’si* şerh sebebini belirtmesi (sebeb-i telifi), Mevlâna ve Mesnevî’sine övgü (methiye), sonda okuyucuya teşekkürü içerir. Bunun dışında metni şerh ederken klasik şerh metinlerindeki yöntemlere sadık kaldığı görülür. Tasavvuf dergisinde yazı dizisi olarak yayımlanan bu şerh metni de belli bir usul üzere dikkatle hazırlandığı izlenimi vermektedir. Bu şerhin farklı on sekiz beyit şerhleriyle mukayesesi, beyitlere getirdiği izahların değerlendirilmesi, araştırmacılara yeni kapılar aralayacaktır.

Kaynakça

- Âsım-ı Bağdâdî, Divân-ı Âsım, Millet Kütüphanesi Ali Emîri Koleksiyonu AEMnz 267 [Şerh-i Mesnevî (On Sekiz Beyt) 124b -130a]
- Ceyhan, S. (2020). Cemiyet-i Sûfiyye'nin Tasavvuf Dersleri. Sabah Ülkesi Kültür Sanat ve Felsefe Dergisi, S.64, s.128-138)
- Demirel, Ş. (2005). Şeyh Rızâeddin Remzî er-Rifâî'nin Tasavvuf Dergisindeki Mesnevî Şerhi. Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi. VI/14 (Ocak-Haziran 2005), s. 591-630.
- Ergun, S. N. (1936). Türk Şairleri, C.1, s.104-106. İstanbul.
- Güleç, İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar* (22), 135-154.
- Güleç, İ. (2008). Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. (1969). Son Asır Türk Şairleri, Millî Eğitim Basımevi, C.1. İstanbul
- Kara, M. (2011). Tasavvuf. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.40, s.126, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Koç, M. (2021). Revnakoğlu'nun İstanbul'u İstanbul'un İç Tarihi Fatih. İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları
- Köseoğlu, M. A. (2022). Suriçi İstanbul'un Tekkeleri ve Son Şeyhleri. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi
- Kunt, H. (2006). Tasavvuf Dergisi Yazarları, Konuları ve Metin Tahlili. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi
- Onuk, O. (2016). Abdül-Azîz Âsım-ı Irâkî'nin Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502. doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093
- Özdemir, M. (2017). Bağdatlı Abdülaziz Âsım'ın Türkçe Divan'ının Sonunda Bulunan Mesnevî'nin On Sekiz Beyit Şerhi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.1.
- Tanman, M. B. (2023). Üsküdar Rifaî Âsitânesi. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- Yerdemir, Ş. (2022). Abdülazîz Âsım Efendi ve Tercümân-ı Hakikat Gazetesindeki Farsça Sâl-i Cedîd Kasidesi. Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 51: 187-201
- Yıldırım, Y. (2023). Şeyh Rızâeddîn Remzî ve Şerh-i Rumûzât-ı Câmî'si. Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER], Haziran s. 121-157
<https://katalog.idp.org.tr/dergiler/66/tasavvuf> (Erişim Tarihi: 18.10.2023)
<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/asim-bagdatli> (Erişim Tarihi: 04.11.2023)

Âbidin Paşa ve Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif

Nevin METE*

Habibe FURAT**

Özet

Âbidin Paşa (1843-1906), bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan Preveze’de doğdu. Memleketinde tahsil gördükten sonra İstanbul’a gelip çeşitli devlet hizmetlerinde bulundu. Önemli görevleri arasında Sivas, Selanik, Adana, Ankara valilikleri bulunmaktadır. Son olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz adaları) valiliği yaptı. Buradan emekli olunca İstanbul’a döndü, ancak ardından Yemen islahatı için kurulan komisyona tayin edildi. Âbidin Paşa bu görevde iken vefat etti. İstanbul Merkezefendi Dergâhı postnişini Nûreddin Efendi’ye intisap eden Âbidin Paşa’nın mezarı Fatih Türbesi avlusundadır. Âbidin Paşa’nın şöhretini borçlu olduğu eser olarak bilinen, Mevlâna’nın *Mesnevî*’sinin ilk cildi hakkında hazırladığı, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif* bu çalışmanın konusudur. Her beytini bir büyük âlem ve büyük bir hikmet nehri olarak değerlendirdiği, anlayışı kıt olanlara acı ve eziyet; idraki açık olanlara ise bir tatlılık ve gönül şenliğidir, dediği Mesnevî’nin I. cildinin tercüme ve şerhini VI cilt olarak tertip etmiştir. Ansiklopedist bir alim olan Âbidin Paşa’nın, geleneksel şerh metoduna uygun olarak hazırladığı eseri, Cenâb-ı Hakk’ın vahdaniyetini ispat için nakli ve akli deliller ve felsefi bahisleri ve medenî, hükmî ve sair kaidelere bağlı çeşitli mânaları da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Türkçe Mensur Mesnevî Şerhi, Âbidin Paşa, XIX. Yüzyıl

Abidin Pasha and His Mathnawi Prose Commentary in Turkish

Abstract

Âbidin Paşa (1843-1906) was born in Preveze, which is today within the borders of Greece. After being educated in his hometown, he came to Istanbul and served in various state services. Among his important duties were the

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, nevinmete.67@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5467-8376

** Yüksek Lisans Öğrencisi, habibefurat1@gmail.com, ORCID: 0009-0009-3819-0309

governorships of Sivas, Thessaloniki, Adana and Ankara. Finally, he served as the governor of Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Mediterranean islands). When he retired from here, he returned to Istanbul, but then he was appointed to the commission established for the reform of Yemen. Âbidin Paşa died while he was in this position. The grave of Âbidin Paşa, who was initiated into Nûreddin Efendi, the postmaster of Istanbul Merkezefendi Dergâh, is in the courtyard of Fatih Tomb. The translation and commentary of the first volume of Mevlâna's Mesnevi, known as the work to which Âbidin Paşa owed his fame, is the subject of this study. He organised the translation and commentary of the first volume of the Mathnawi, which he considered each couplet as a great realm and a great river of wisdom, and which he said was a pain and torment for those with limited understanding, and a sweetness and joy of the heart for those with clear perception, in VI volumes. Being an encyclopaedist scholar, Âbidin Paşa's work, which he prepared in accordance with the traditional commentary method, also includes the proofs and philosophical arguments and various meanings related to civil, judgemental and other principles in order to prove the divinity of God.

Keywords: Mevlâna, Mathnawi Prose Commentaries in Turkish, Âbidin Paşa, XIX. Century

Giriş

Âbidin Paşa'nın hayatı ve en çok tanınmış eseri, Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif hakkında akademik çalışmalar bulunmaktadır.²⁹⁷ Bu çalışma da onların bir özeti niteliğindedir. XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği buhranlı ve zor bir dönemdir. Siyasi iktidarın ve askeri gücün zayıfladığı bu yıllar, aynı zamanda ilmî, fikrî, ahlâkî, ikdisadî pek çok alanda toplumun zaafa uğradığı, çöküşe doğru hızla gidilen uzun bir yüzyıldır. "*Toplumun söz konusu sorunlarına çözüm arayan önemli simalardan birisi de devlet adamı kimliğinin yanı sıra fikri altyapısı ve İslâmî ilimlerdeki derinliği ile bilinen Âbidin Paşa'dır... Onun eserleri arasında Meâli-i İslâmiyye adlı çalışması, toplumsal sorunlara yönelik bilgi, tecrübe*

²⁹⁷ Şimşekler, Nuri (1992). Âbidin Paşa ve Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif. (Yüksek Lisans) Selçuk Üniversitesi. Sos. Bil. Ens. Fars Dili ve Edebiyatı Bil. Dal: Konya.
Çelik, İsa (2001). Âbidin Paşa'nın (1259/1843-1324/1906)'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufi Düşünceleri. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sos. Bil. Ens. Temel İslam Bilimleri ABD: Erzurum; Çelik, İsa (2007). Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi. İstanbul: Vefa Yay.
Akın, Hilal (2020). Âbidin Paşa'nın Terceme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif'i (I-II Cild/ İnceleme-Metin). (Yüksek Lisans). Selçuk Üniversitesi. Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü: Konya

ve önerilerini içermesi bakımından müstesna bir yere sahiptir.” (Piku, 2020: 29). Hem bir devlet ve fikir adamı, hem de yüzyılın önemli müelliflerinden olan Âbidin Paşa'nın en kıymetli eseri, Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif'tir. Didaktik bir eser olan Mevlâna'nın Mesnevî'sine pek çok tercüme ve hem Doğu hem Batı dillerinde şerhler yazılmıştır. Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve Bursevî şerhleri Türkçe kaleme alınanlardan önemli olanlarıdır. Âbidin Paşa'nın eseri, şerhler içerisinde bazıları gibi sadece birinci cildin tercüme ve şerhi olarak tertip edilmiştir.

1. Âbidin Paşa

“Âbidin Paşa, 5 Rebiü'l-evvel 1259/5 Nisan 1843'te Preveze'de dünyaya gelmiştir.” (Çelik, 2001: 36). Paşa, Osmanlı devleti ve halkı için, bir yenileme/ yenilenme sürecinin metni olarak görülen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun, 3 Kasım 1839'da okunmasından dört sene evvel doğmuştur. 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ve 1860'ta Sultan Abdülaziz fermanı gibi gayretlerle devletin çöküşünü engellemek adına alınan tedbirler ve bunların beklenen etkiyi gösterememesi, işe yaramaktan öte toplum içinde daha büyük sorunlara yol açması gibi buhranlı bir yüzyılın içine doğan Paşa'nın, hayatının nasıl geçmiş olacağı az çok tahmin edilebilir. Âbidin Paşa, bu zor yılların bir parçası olmuştur. Devlet bürokratları arasında yer alan Paşa, Abdülhamid döneminin valilerinden olup önemli makamlara yükselmiştir.

“Devlet adamlığının yanında devlet işlerinden fırsat buldukça edebî eserler veren bir zattır... Arnavutluk ileri gelenlerinden Prevezeli Ahmet Dino Bey'in oğludur.” (Çelik, 2001: 36). Memleketinde çok iyi bir eğitim aldığı bilinen “Âbidin Paşa, yedi yaşında Türkçe ve Rumca okumaya başlamıştır. Dokuz yaşında nahiv ve mantık üzerine dersler alırken aynı zamanda Preveze'de Kaleiçi Mektebine devam etmiştir. Böylece Gülistan ve Hafız-ı Şirazi'nin Divan'ını okumuştur. Coğrafya, hesap, kozmografya ilimleri ile ilgilendi. Aynı zamanda Yunanca eserler okuyup Fransızca dersler aldı. Gül Hanım ile evlenip iki kızı, iki oğlu olur.” (Çelik, 2001: 44). 1863 yılında İstanbul'a gitmiştir. “1866 yılında Arnavutluk soyundan olanların Saray Muhafızlığı hizmetlerine tercihli olarak alınmaları sebebi ile silahşörlük hizmetiyle saraya alındı, bu görevi iki yıl sürdürdü.” (Orhun, 1969: 28). “Daha sonra sırasıyla Preveze mutasarrıf muavinliği, merkez kaymakamlığı ve mutasarrıf vekilliği görevlerinde bulundu. Sonra İstanbul'a döndü ve Aydın ili maiyetine verildi ve 1872'de İzmir Hukuk Temyiz Meclisi ikinci reisliğine ve yeni kurulmuş olan Hukuk Komisyonu başkanlığına atandı. Bu komisyonun kısa bir süre sonra ilga edilmesi üzerine Sofya mutasarrıflığına tayin edildiye de Erbaa,

Tekfur dağı ve Varna mutasarrıflıklarıyla görevlendirilmiştir. Bir süre sonra ilk resmi borsa komiseri olarak İstanbul Borsa komiserliği görevine getirildi. 2. Abdülhamid'in emriyle iki dereceli mebus seçimleriyle ilgili nizamname taslağını hazırladı." (Çelik, 2001: 38). Osmanlı-Rus harbi sırasında Yanya'da kurulan Sevkıyyat-ı Askeriyye Komisyonu başkanlığına getirildi ve aynı zamanda Yenişehir mutasarrıflığı da kendisine verildi. Doğu ıslahat hareketleri için Diyarbakır'a gönderildi. Âbidin Paşa, sonra Rumeli beylerbeyi unvanıyla Sivas komiserliği ve Sivas valiliğine altı ay geçtikten sonra da Selanik valiliğine atandı. 1880 yılında atandığı Hariciye nazırlığı üç ay sürdü ve daha sonra Mecidi Nişanı ile Adana valiliği verildi. Sonra yeniden Sivas valisi oldu." (Çelik, 2001: 36).

"Bir sene sonra ise Ankara valiliğine atandı ve Ankara'da Cebeci semtinin üst kısmındaki büyük bir mahalleye Âbidin Paşa'nın ismi verilmiştir. Bu mahallenin ana caddesi "Âbidin Paşa Caddesi" olarak isimlendirilmiştir." (Şimşekler, 1992: 5). Son olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliği yaptı (Pala, 1988). "Hemen sonra Yemen ıslahatı için kurulan komisyona atandı. Âbidin Paşa bu görevde iken yani 15 Rebiyül evvel 1324/9 Mayıs 1906'da Yıldız Saray'ında Yemen işlerini ıslahla ilgili komisyonda yapılan görüşmeler sırasında ansızın kalp krizinden vefat etti. İstanbul Merkez Efendi dergâhı postnişini Nureddin Efendi'ye intisap eden Âbidin Paşa'nın mezarı Fatih Türbesi avlusundadır." (Çelik, 2001: 44). "... evliliği, çocukları, vefatı ve türbesi hakkında bilgilere yer verilmemiştir. Daha çok bu bilgiler edebî şahsiyeti ve devlet dairesinde aldığı görevler etrafında şekillenmiştir." (Akan, 2020: 48).

2. Eserleri

Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif: Mevlâna'nın Mesnevî adlı eserinin ilk cildinin tercüme ve şerhidir. Eser altı ciltten oluşmaktadır.

Saadet-i Dünya: İnsanın dünya saadetini nasıl elde edebileceğini anlatan ahlaka dair 160 sayfalık bir eserdir. Âbidin Paşa'nın, Cezâyir-i Bahr-i Sefid valiliği sırasında yazdığı eserlerden olup iki kez basılmıştır. İlki 1312/1894 yılında Rodos Vilâyet Matbaasında 160 sayfa; ikincisi, İstanbul'da Kitapçı Arakel Mabaası tarafından 1317/1899 yılında Külliyyât-ı Âbidin Paşa I. Kitap" adı ile 96 sayfa olarak basılmıştır. Eserin baş tarafında Âbidin Paşa tarafından yazılmış bir mukaddime bulunmaktadır. Sonunda ise, Rodos Vilâyeti tarafından yazılan "Saâdet-i Dünya" ismine ilaveten "Ahlâk-ı hamîde ve mebâhis-i hikemiyyeyi câmidir." cümlesi bulunmaktadır. Eserin sonunda, Mevlâna Celaleddin-i Rûmî'nin Mesnevî-i Şerifinden, Sa'dî, Câmi, Hâfız, Fuzûlî, İbrahim Hakkım Erzurûmî'den beyitler bulunmaktadır (Çelik, 2001: 61).

Kaside-i Bürde Şerhi: İmam Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sinin tercüme ve şerhidir. Eser 1307/1890 yılında Mahmut Bey Matbaasında 204 sayfa; 1324 yılında ise Kütüphâne-i İrfân tarafından 168 sayfa olarak basılmıştır. Bir mukaddime ile başlamış devamında, üç sayfa kadar şârihin kısa biyografisi verilmiştir. Kaside-i Bürde beyitleri tek tek önce tercüme ardından da şerh edilmiştir. Şerhten sonra ma'nâ-yı elfâz başlığı ile beyitte geçen ve anlaşılması zor kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Eserin tıpkıbasımı ve sadeleştirilmiş metni Ömer Faruk Harman tarafından yayımlanmıştır (Çelik, 2001: 57).

Âlem-i İslâmiyye: Âlem-i İslâmiye (Müdâfaa) adıyla neşredilen kırk sayfalık bu küçük eser, Mısır'da bir papaz tarafından neşredilen bir risâleye reddiyedir. Hacı Selim Ağa Ktp. 2684 numarada kayıtlı bulunan bu eserin ismi *Müdâfaa an-Âlemi'l-İslâm* olarak geçmektedir. Âbidin Paşa, risâlenin mukaddimesinde şunları söylemektedir: “Mısır'da *el-Ecvibetü'l-Kur'âniyye ale'l-Esiletü'l-Mesihîyye* ismiyle Arapça bir risâle tabedilmiştir. Mezkûr risâle Kur'ân-ı azîmü'ş-şân'ın aleyhinde bunu din-i mübîne bir hizmet addedip bu reddiyeyi yazmağa başladım.”

Risâlenin fihristi şu şekildedir.

1. Kur'ân-ı Kerîm'in Tevrat ile İncil'i tasdik etmesi
2. Kitâb-ı Mukaddese mü'minlerin iman etmesinin gerekliliğinin Kur'ân-ı Kerîm'in hükmü olması
3. İncil'in nehy edilmediği ve ona bedel vahyin bulunmaması
4. Kur'ân-ı Kerîm ile Mesih
5. Kur'ân-ı Kerîm ile Fahr-i Kâinât
6. Kur'ân-ı Kerîm'de hâşâ, zıtlıkların içtiması
7. Kur'ân-ı Kerîm'in tarih ile uyuşmaması
8. Kur'ân-ı Kerîm'in hâşâ, kendi nefsinde uyuşmazlığı
9. Kur'ân-ı Kerîm'de hâşâ, hurâfelerin bulunması
10. Risâle sahibinin, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfler hakkında bazı beyanları ve din-i mübini terk için ehl-i İslâma ettiği teşvikleri içermektedir (Çelik, 2001: 58).

Meâli-i İslâmiyye: 1316/1898 yılında İstanbul'da Tâhir Bey Matbaasında basılan eser, 356 sayfa olup “hikmet” başlıklı küçük pasajlardan meydana gelmekte ve İslâmiyet'in üstünlüklerini anlatmaktadır. Âbidin Paşa, besmele ve hamdele'den sonra Hikmet başlığı ile Fâtiha suresinin tefsirini yaparak eserine

başlar. Eser bir takım âyet-i kerîmelerin izahıyla devam edip Nas sûresinin tefsiri ile son bulur (Çelik, 2001: 59).

Türkçe Nahv-ı Arabî: Ber Tarz-ı Nevîn-i Arabî isimli bu eserini müellif Cezâyir-i Bahr-i Sefid valiliği sırasında yazmış olup 1312/1894 yılında Rodos Vilâyeti Matbaasında 61 sayfa olarak basılmıştır. Arapça nahiv kitabıdır (Çelik, 2001: 61).

Konsolid Hava Oyunları İstikrazat: İstanbul borsa işlemlerine dair bir kitaptır. Maarif nezaretinin müsaadesi ile neşredilmiştir. Eserde vadesi belli olmayan ve yalnızca faizi ödenen devlet tahvilleri, faizle borç para alma ve Osmanlı borçlarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Âbidin Paşa bu eserini İstanbul borsa komiserliğinde bulunduğu sırada yazmıştır. Paşanın ilk eseri olup İstanbul'da 1291/1874'te 66 sayfa olarak basılmıştır (Çelik, 2001: 61).

Diğer Eserleri:

Müellifi, mütercimi ya da şârihi olduğu eserleri yanında Yunan lisanına aşina olması sebebiyle de bir hayli manzum eseri olduğu, Dersaadette Yunanca olarak neşrolunan *Neologos* isimli gazetede büyük övgüyle neşredilmiştir. *Merd-i Arabî Risâlesi*, mensnevide bulunan Arabî kıssasını Farsça metni ile birlikte ayrı basımıdır (Çelik, 2001: 61).

3. Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf

Önemli Mesnevî şerhleri arasında yer alan eser, VI cilt olup Mevlâna'nın Mesnevisi'nin I. cildinin şerhidir. Eserin müstakil bir sebab-i te'lif bölümü olmamakla birlikte eseri niçin yazdığını ifade etmektedir: “Mesnevî'ye olan saygı ve sevgisini... dünyadaki en büyük lezzeti Kur'an-ı azîmu'ş-şan'dan sonra Mesnevî-i Şerîf'in mütâlaasından alırım” diyerek dile getiren Âbidin Paşa herkesin daha fazla yararlanması için Mesnevî'yi tercüme ve şerh ettiğini ve bunu yaparken de açık ve öz yazmak amacıyla olduğunu belirtmiş fakat bunda da arzusuna tam muvaffak olamadığını söylemiştir.” (Şimşekler, 1995: 123)

Eserin Nüshaları ve Nüsha Farklılıkları

Eserin yazma nüshası İstanbul Divan Edebiyatı Müzesi Kütüphanesinde, 34-36 numaralarda kayıtlıdır.” (Çelik, 2001: 90). “Âbidin Paşa, eserinin I. cildini Adana valiliği görevinde 31 Aralık 1884 günü yazmaya başlamış ve tam bir yıl sonra Sivas valisi iken bitirmiştir... diğer ciltlerini de muhtelif zamanlarda tamamlayarak 1306/1888 yılında VI cilt olarak İstanbul'da yayımlamıştır.”

(Şimşekler, 1995: 123). Eser iki kez basılmış olup, nüshaları arasındaki farklar, yeni basımında müellif tarafından yapılan değişikliklerden kaynaklanmaktadır. “I. Cildin 1305/ 1888 tarihli 2. baskısında bu hususu İhtâr-ı Mahsûs başlığı ile açıklamıştır.” (Çelik, 2001: 90). Ancak görüşler baskıların karşılaştırması sonucunda ilk baskı ile tashih edilen nüshalar arasında dikkate değer bir fark görülmediği yönündedir.

Sivas valisi iken kaleme aldığı Mukaddime’de Mesnevî’nin önemini şöyle izah etmektedir: “Mesnevî-i Şerîfe atıfta bulunulduğunda, ruhani ve akli boyutta insanın üretebileceği eserlerin Mesnevî’ye denk olmasının mümkün olmayacağını Mesnevî’nin her dizisinin büyük bir hazine ve hikmet kaynağı olduğunu ifade eder. Bu hikmetler, basit düşünenlere acı ve ıstırap getirirken, derin düşünenlere tatlılık ve neşe verir. Ben bu cildi, anlaşılması güç ya da eksik olacak şekilde yorucu laflarla doldurmak yerine, herkesin anlayabileceği ifadeler kullanmaya özen gösterdim. Amacım, belirsiz kelimeler değil, anlamı keşfetmektir. Kafamda canlanan anlamları mümkün olduğunca öz ve açık bir şekilde yazmak istedim. Ne kadar kısa ve açık yazmak istesem de, bu amacıma ulaştığımı iddia edemem.” (Çelik, 2001: 93).

Mesnevî’nin I. cildini kapsayan VI ciltlik eserin beyit sayıları şöyledir:

I. Cilt: 1. beyitten 739. beyte kadar

II. Cilt: 740. beyitten 1389. beyte kadar

III. Cilt: 1390. beyitten 2034. beyte kadar

IV. Cilt: 2035. beyitten 1615. beyte kadar

V. Cilt: 2616. beyitten 3227. beyte kadar

VI. Cilt: 3228. beyitten 4003. beyte kadar (Şimşekler, 1995: 124).

4. Eserin Şerh Metodu

Sözlükte şerhin kelime anlamı “bir şeyi genişletip yaymak; sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hâle getirmek” (Şensoy, 2010: 555) demek olsa da, Âbidin Paşa tercüme ettiği beyitlerde kelimelerin lafzî özelliklerine değinmeden, kelime kelime (traduction mot à mot) tercümesini yapıp, şerhini de çoğunlukla kısa tutmuştur. Eser, Mesnevî’nin Türkçe mensur tercüme ve şerhidir. Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerden ve farklı kaynaklardan iktibaslar yaparak hayattan örnekler vererek Mesnevî’nin birinci cildini şerh etmiştir. Batı kültürü filozof ve yazarlarının eser ve fikirlerinden de istifade etmiştir. Bu konudaki birikimini şu

cümlelerden öğrenmekteyiz: “Arapça, Farsça, Arnavutça, Fransızca ve Yunanca bilen Âbidin Paşa, bu dillerin edebiyatlarını da gayet iyi kavramıştı. Yunanca yazı ve şiirleri İstanbul’da Neogolos adlı gazetede uzun süre yayımlanmıştır.” (Pala, 1988: 310). Devri için, eserin dilinin anlaşılır olması hakkında Paşa’nın gayret sarfettiğini anlamaktayız: “Tercüme ve şerhine muvaffak olduğum işbu cildi gayr-i müstamel ve anlaşılmayacak lafızlarla boğmadım. Bilakis herkesin anlayabileceği ibareler kullanmaya dikkat ettim. Fikrim muğlak lafızlarla değil, manayı araştırmada idi. Acizâne hatırıma tulû’ eden manaları dahi mümkün olduğu kadar muhtasar yazmak istedim.” (Çelik, 2001: 93).

Paşa şerhini hazırlarken önce Mesnevî’den bir beyit alıp *Tercüme* başlığı ile Türkçeye mensur olarak çevirmiş ve ardından *Şerh* başlığı ile beyti izah etmiştir:

Hem zi bîm-i mu’cizât-ı enbiyâ

Ser-keşîde münkirân-ı zir-giyâ (Âbidin Paşa, 1325: 51)

“Tercüme” Peygamberlerin mucizeleri havfından münkirler ot altına baş çekmişlerdir. “Şerh” Enbiyâ-yı zîşânın mu’cizâtı meydanda ve münkirân ‘inâd ve isrârda olduklarından mürselin hazerâtından hayvan gibi uzaktırlar.

Zamanı olmadığı için şerhini yapamadığı beyit tercümelerinin sonuna, küçük açıklamalarla beytin zaten anlaşılır olduğunu belirtmiştir:

Hemçonîn der-gayb-ı envâ’-est în

Der ziyân u sûd u der renc ü ‘anîn (Âbidin Paşa, 1325: 5)

“Tercüme” Bunun gibi âlem-i gaybîde nev’ler vardır; bunlarda ziyân ve fâ’ide, zahmet ve meşakkat gibi ahvâl-i kesîre vardır. [Muhtâc-ı şerh değildir.]

Benzer şekilde *Tercümeden* sonra küçük notlarla neden şerh edilmediği açıklanmıştır: [vâreste-i şerhdir.] (Âbidin Paşa, 1325: 8), [Şerh itmeğe hâcet yokdur.] (Âbidin Paşa, 1325: 32), [Şerhe lüzum yokdur.] (Âbidin Paşa, 1325: 36), [âzâde-i şerhdir.] (Âbidin Paşa, 1325: 37), [Ma’nası vâzıhtır.] (Âbidin Paşa, 1325: 47) gibi.

Hacimli şerhlerde rastlanan metin içi göndermeler de Paşa’nın kullandığı bir diğer usuldür: [Bu beyt-i şerîfin ma’na-yı zâhiri ve bâtınîsi bâlâdaki hadîs-i şerîfin tefsîrinde îzâh olunmuştur.] (Âbidin Paşa, 1325: 7), [Bundan sonra beyân buyurulan kıssa münderic olduğundan bu beyt-i şerîf vâreste-i şerhdir.] (Âbidin Paşa, 1325: 35)

Ayet-i kerîmelerden iktibaslar yaptığında sûre ismini vermekte, bazen de ayet numarasını söylemektedir. Konuyla ilişkisi bağlamında, nüzul sebebini de anlattığı görülmektedir. Eserde beyitlere numara verilmediği görülürken hadislerin de kaynakları gösterilmemiştir. *Beyitleri bazen kelime kelime tercüme etmiş, bazen anlaşılması güç olan bir takım kelimelerin anlamlarını ayrıca vermiştir, ara sıra açıklama ihtiyacı duyduğu kelimeleri şerh kısmında izah etmiştir. Bazen de tercümeyi verirken, meal gibi geniş bir açıklamayı uygun bulmuştur* (Çelik, 2001: 97).

Altıncı cilt sayfa 120'deki beytin birinci dizesi olan “Şakî, annesinin karnında şakî olandır.” hadisinin şerhinde kaynak bulunmamakla birlikte, izahında “ma'lûm ola ki cenâb-ı Celâleddîn-i Rûmî bu hadîs-i şerîfin ma'nâsını iki vechle tahkîk buyurmuşdur.” (Âbidin Paşa, 1325: 120) şeklinde Mesnevîye atıfta bulunarak açıklama yoluna gitmiştir. Aynı cildin 147. sayfasında “Hazret-i Lokman efendisine dir ki...” gibi, beyiti izahta emsal hikâyeleri örnek olarak kullanmıştır.

Eser, VI. Cildin sonunda sabır konulu bir beytin şerhi ile sona ermektedir. Şârih, sabr hakkında pek çok hadîs-i şerîf bulunduğunu, Lokman sûresine de hakiki bir nazarla bakıldığında, Hz. Loman'ın oğluna dair öğütlerinin sabr hakkında olduğunu söyler. “Ve'l-hâsil sabra dâ'ir olan ehâdis-i nebeviyyenin çok olup birbirine hak ve 'adâleti ve sabr itmeği tavsiye eylemekle işbu Mesnevî-i şerîfin altıncı cildine hâtime virildi.” (Âbidin Paşa, 1325: 239) eserin son cümlesidir.

Sonuç

II. Abdülhamit döneminin önemli devlet adamlarından Âbidin Paşa'nın 19. yüzyılda Mevlâna'nın Mesnevî'sini tercüme ve şerh etmek için kaleme aldığı Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif adlı eseri, önemli mesnevî şerhleri arasında yer almaktadır. Âbidin Paşa eserini, Kur'an-ı azîmu'ş-şan'ın mütâlaasından sonra en büyük lezzeti aldığını söylediği Mesnevî-i Şerîf'e olan saygı ve sevgisinin neticesi olarak kaleme almıştır. Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf'in en dikkate değer özelliği, Mesnevî şerh geleneğinin, zor ve sıkıntılı yıllarda bile devam etmesine vesile olmasıdır. Yazma nüshası da olan eser iki kez basılmış, ikinci baskıda müellif tarafından birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Başta Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfler olmak üzere, peygamber kıssaları, menkıbeler, meşhur mesnevî şerhleri, dini-tasavvufî eserler ve muhtelif milletlere mensup filozof ve yazarların fikirleri eserde istifade edilen kaynaklar olup, kaynak sayısının çokluğu da eserin değeri

hakkında bilgi vermektedir. Eserde Mesnevî beyitlerinin, alışıldığı üzere genişçe şerh edilmediği şârih tarafından dile getirilmiş, öz ve açık bir şekilde yazmak istediğini ancak bu amaca ulaşamadığını, ifade edilmiştir. Âbidin Paşa'nın şöhretini borçlu olduğu eseri Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif, dil ve üslubu yaşadığı dönem insanının anlayacağı şekilde tertip edilmiş, devrin değişen toplumsal şartlarına uygun olarak hazırlanmış, devrinde ilgi görmüş, heyecan uyandırmış bir eserdir.

Kaynakça

- Âbidin Paşa (1325). Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif. C.4. İstanbul: Matba'a-yı Kütüphâne-yi Cihân.
- Akın, H. (2020). Âbidin Paşa'nın Terceme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîfi (I-II Cild/ İnceleme-Metin). (Yüksek Lisans). Selçuk Üniversitesi. Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü: Konya
- Çelik, İ (2001). Âbidin Paşa (1259/1843-1324/1906)'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Bilim Dalı: Erzurum.
- Çelik, İ. (2007). *Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi*. İstanbul: Vefa Yay.
- Orhun, H. (Ed.). (1969). *Meşhur valiler* (Vol. 1). İçişleri Bakanlığı.
- Özköse, K. <https://semazen.net/Âbidin-pasa-ve-serh-i-mesnevi-i-serif-kadir-ozkose/> [Erişim tarihi: 30.10.2023]
- Pala, İ. (1988). "Âbidin Paşa", C.1. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Piku, F. (2020). İçümâî Tefsir Geleneği Açısından Âbidin Paşa'nın Tefsirci Kimliği. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, (5), 28-39.
- Şensoy, S. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558. Ankara: TDV Yayınları, 2010. Erişim tarihi: 15.10.2023
- Şimşekler, N. (1995). Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Âbidin Paşa, Hayatı-İdareciliği-Eserleri. *SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, 9-10.

Muhammed Es'ad Dede ve Şerh-i Ebyât-ı Mesnevi Adlı Mesnevî Şerhi

Ömer SEMİZ*

“Hak ile deli dîvâne, Hz. Muhammed (a.s.) ile ayık ve akli başında ol!”

Özet

Mesnevî şerhleri geleneği yüzyıllarca sürmüş ve her yüzyılda birçok Mesnevî şerhi çalışması yapılmıştır. Öyle ki Mesnevî şerhi yapıldıkça araştırmacılar tarafından incelemek için kategorilere ayrılması ihtiyaç hâline gelmiştir. Buna göre, tamamını şerh edenler, bir kısmını şerh edenler, ilk on sekiz beytini şerh edenler gibi kategorileri saymak mümkündür. Üzerine çalıştığımız Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî de Mesnevî'nin I. cildinin bir kısmına yapılmış şerhtir.

Çalışmamızda da Muhammed Es'ad Dede'nin hayatı, eserleri verildikten sonra, Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî'nin incelenmesine geçilmiştir. İlk olarak nüshalarının tavsifi ve metnin genel özellikleri verildikten sonra eserin şekil muhteva ve dil özellikleri hakkında bilgi verilmiş, kaynaklarından bahsedilip sonuç kısmıyla bitirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhammad Es'ad Dede, Mesnevi, şerh.

Muhammad Es'ad Dede and His Commentary on Mathnawi Named Şerh-i Ebyât-ı Mesnevi

Abstract

Mesnevi commentaries lasted for centuries, and many Mesnevi commentaries were made in every century. So much so that, as the commentary on Mesnevi was made, it began to be divided into categories to be scanned by researchers. Accordingly, it is possible to list categories such as those who annotated the whole, those who annotated some of it, and those who annotated the first eighteen couplets. In Şerh-i Ebyât-ı Mesnevi, which is the subject of great detail, a commentary of the first volume of Mesnevi was made.

* Doktora öğrencisi, semizomer2@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5812-4821

In our study, after giving the life and works of Muhammed Es'ad Dede, we started to examine Şerh-i Ebyât-ı Mesnevi. First, after the description and general characteristics of the copies are given, information about the form, content and linguistic features of the work is given, its sources are mentioned and it ends with the conclusion.

Keywords: Muhammad Es'ad Dede, Mathnawi, commentary.

Giriş

Mevlâna deyince akla ilk gelen şeylerden bir tanesi “Mesnevî” adlı büyük hacimli yapıtıdır. Bu kıymetli başyapıtın yazıldığı dönemde ve sonraki yıllarda altın gibi kıymeti eksilmemektedir. Eserin kıymetini üzerine yapılan çalışmalardan da anlamaktayız. Mevlâna'nın kaleme aldığı ölümsüz eser birçok dile tercüme edilmiş, üzerine Farsça ve Türkçe başta olmak üzere şerhler yapılmıştır. Tercüme ve şerhler Mevlâna'yı daha iyi anlamak ve anlatmak amacıyla birçok alim tarafından titizlikle çalışılmıştır. Bundan dolayı ki sadece bu esere yapılan şerhlerin sayısı 40'ı aşkındır (Özdemir, 2016: 461-502). Kimi şârih Mesnevî'nin tamamını şerh ederken kimi şârih ilk on sekiz beytini, bir diğeri sadece I. cildi şerh ederken, öteki I. cildin içinden belli beyitleri şerh yapmıştır. Her şârih Mesnevî deryâsına öyle ya da böyle dalmış, kimi deryânın ortasına kadar yüzerken kimisi deryânın kıyısında ayaklarını sokmuştur. Her şârih vakti, bilgisi ve ilgisi kadar şerh edebilmiştir.

“Kurân'dan sonra en fazla okunan kitap” denilen Mesnevî içinde barındırdığı didaktik unsurlarla tasavvufî manada yol gösterici olmuştur. Bundan dolayı her şârih bu eseri şerh ederken kaynak olarak ilk Kurân'a sonra da Hadis-i Şerîf'e başvurmuştur. Mesnevî'nin içindeki bilgiler manevî yolu aydınlatmak içindir.

Parça parça yapılan şerhlerden eserin tamamına yapılan şerhlere kadar büyük bir literatüre sahip olan Mesnevî şerhleri, bu kadar popüler olan birkaç yapıttan biridir. O koca yığından biri de Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî ya da diğer ismiyle Şerh-i Mesnevî, Mesnevî'nin anlaşılması için Es'ad Dede tarafından kaleme alınan eserdir. Çalışmamıza konu olan bu kıymetli eser 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan şerhlerdendir.

1. Muhammed Es'ad Dede (1259/1843-1328/1911)

Tâhirü'l-Mevlevî'nin ve Hüseyin Vassâf'ın hocası olan Muhammed Es'ad Dede'nin hayatı hakkında çok kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Özellikle en tafsilatlı ise öğrencisi Vassâf'ın Es'adnâme adında kaleme aldığı eserinde bulunmaktadır. Bu eserde doğumundan ölümüne, eğitim hayatından, tasavvufî yaşamına kadar mufassal bilgiler bulunmaktadır. Kemal İnal ve Nüzhet Ergun başta olmak üzere çoğu biyografik eserlerden Es'ad Dede hakkında birçok şey elde etmek mümkündür.

Muhammed Es'ad Dede 1257/1841'de bazı kaynaklara göre ise 1259/1843 yılında Selânik'te dünyaya geldi²⁹⁸. Es'ad Dede Selânik'te ticaretle uğraşan Recep Efendi ve ev hanımlığı yapan Hânuş çiftinin çocuklarından biridir. Üç kardeşi de babaları gibi ticaretle meşguldür. Öyle ki kurdukları şirket sadece Selânik'te değil, Manchester ve İstanbul gibi büyük şehirlerde ünlenmişti. Ailesinin bu zenginliğinden istifade eden Es'ad ilköğrenimini Selânik'te özel hocayla yaptı. Henüz genç yaşına rağmen Selânik'te bir rivayete göre Tahrîrât veya Maliye'de çalışmaya başlamış aynı zamanda tasavvufa yönelerek Bedevî şeyhî Osman Efendi'ye intisap ederek burada tasavvuf temellerini atmış bu zattan feyzlenmiştir. Ardından İstanbul'a giden Es'ad Dede burada Hoca Şevket Efendi'den sonra da Gelibolulu Âdil Efendi'den dini ilimler tahsil ederek her iki hocadan da icâzetle şereflendirilmiştir. İstanbul'da Fatih civârında Çayırılı Medresesi'ne yerleşen Es'ad Dede Medrese'nin tadilata girmesinden dolayı ikamet ettiği yerin yanında bulunan Tahir Ağa tekkesi ocağındaki hücrede yaklaşık bir yıl kalır. Medrese tadilatı tamamlanınca yeniden oraya dönmüştür (Vassâf, 1921: 3-9).

Bu arada Medrese'de bulunduğu süre zarfında Şeyh Temîmî, Hoca Abdülkerim Efendi, Şeyh Şetvân Efendi, Mağribî Şeyh Mustafa Efendi gibi âlimlerden çeşitli tasavvufî kaynaklar okumuş ve bu hocalardan oldukça istifade etmiştir. Bu yıllarda Yenikapı Mevlevihânesi şeyhî Osman Selahaddin Dede'ye intisap ederek Füsûsu'l-Hikem ve Mesnevî okuyarak kendini daha da geliştiren Es'ad Dede aynı zamanda Tunuslu Mustafa Efendi'den de Fütühâtü'l-Mekkiyye derslerini alıyordu (Taççı-Kurnaz, 2003: 469-470).

Ardından Eskişehir Mevlevihânesi şeyhi Hasan Hüsnü Dede'nin yanına Mesnevî okumak için giden Es'ad Dede Mesnevî-yi Şerîf icâzetnâmesi yanında

²⁹⁸ Buradaki 1257-1259 karmaşası Hicri ve Rûmî tarihlerinden kaynaklı olabilir. Hüseyin Vassâf'ın Es'adnâmesindeki "Selânik tüccârından ve avdetilerden Receb Efendi'nin sulbünden Hicri 1259/Rûmî 1257 târihinde dünyaya gelmiştir." (2013: 46). Bu cümleye göre bazı kaynaklar Rûmî yılını bazı kaynaklar Hicri yılını esas alıyabilir.

Hüsnü Dede'den Mevlevî hilâfetnâmesi almıştır. Osman Selâhaddin Dede'nin öğrencisi olan bestekâr Zekâî Dede'den de faydalanmıştır. Mevlevî icâzetnâmesi yanında Çiştîyye, İdrîsiyye ve Şâzeliyye tarikatlarından da icâzetnâme almıştır. Osman Şems Efendi Nakşî, Kâdirî ve Halvetî-Şa'bânî icâzeti vermiştir. Bununla birlikte Sühreverdiyye ve Cezûliyye tarikatından da icâzet almıştır. Halep âlimlerinden Yâsin Efendi Tâhir Ağa dergâhında bulunduğu zaman Es'ad Dede'nin Ekberîyye mektebine intisâb etmesine yardımcı olmuştur. Es'ad Dede nerdeyse tüm tarikatlardan icâzetnâme almıştır (Vassâf, 1921: 3-9; Ceyhân: 179-180; Ergun, 1936: 1317-1318).

Uzun yıllar yaşadığı Fatih civârındaki Çayırılı medresesinde birçok ilim tahsil etmiş ardından Dâvut Paşa ve Aksaray'da Mahmûdiyye rüşdiyelerinde aynı zamanda da Numûne-yi Terakkî Mektebi'nde Farsça hocalığı yapmıştır. Numûne-yi Terakkî Mektebi'nden yaşlılığından dolayı ayrılmıştır. Emekli olsa dahi öğrenmeyi ve öğretmeyi bırakmayan Es'ad Dede, kimi mescidlerde Mesnevî başta olmak üzere Fusûsü'l-hikem ve Gülşen-i Râz eserlerini okutmuştur. Hatta ölümüne yakına kadar bu ilmî cereyânı devâm etmiş talebelerini ilmî zevk tazyikinden mahrûm bırakmamıştır. Mevlevîhâne yangınından kısa süre önce Yenikapı'ya yerleşen Es'ad Dede bu yangında biriktirdiği birçok kitabını kaybetti. Buradan sonra Kasımpaşa Mevlevîhânesi mesnevîhanlığına atanan Es'ad Dede ikâmet ettiği medreseden ayrılarak mezkûr mevlevîhâneye yerleşti. Burada bir süredir çektiği basur ve göğüs hastalığı ileri seviyeye varınca 9 Ağustos 1911'de dâr-ı dünyâdan dâr-ı bekâyâ göçmüştür. Daha sonraları mevlevîhânenin yıkılarak mektebe dönüştürülmesi üzerine Es'ad Dede'nin kabri taşınarak Fatih'teki Tâhir Ağa Tekkesi'ne nakledilmiştir (Vassâf, 1921: 3-9; İnal, 1969: 328-329).

Hüseyn vassâf, Ahmed Avni Konuk, Tahirü'l-Mevlevî gibi kendinden sonra da mirasını yaşatacak önemli şahsiyetler yetiştiren Es'ad Dede öğrencilerine ilmi yaymayı, öğrendiklerini aktarmayı öğütlemiştir. Ahmed Avni Konuk ve Tahir Olgun hocalarının izinden giderek Mesnevî'yi şerh etmişlerdir. Es'ad kitap aşığı bir mütefekkindir öyle ki Yenikapı Mevlevîhânesindeki kendi eserleriyle birlikte birçok kitabı yansa da 1000'e yakın kitabını yangından evvel Bayezid Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Yangından arda kalanları da vefâtından sonra satılmıştır (Ergun, 1936: 1317-1318; Tatçı-Kurnaz, 2003: 469-470).

Es'ad Dede'nin birçok eseri vardır.

Nümûne-i Kavâid-i Fârisî-Tevhidnâme: 294 beyitlik bir şiiirdir. Eserin matlası; “Görünen cümle eşyâdan Hüdâ'dır / Sakın sanma anı senden cüdâdır”. *Usûl-i Tarikate dair bir risâle-Maâda dair risâle-Istîlâhât-ı Sûfiyye*: Alfabetik olarak

düzenlenmiş bir tasavvuf ile alakalı sözlük. Ancak yangınlarda bu eser yok olmuştur. *Divançe*: Es'ad Dede'nin şiirleri bir divançe oluşturacak kadardır ancak bu eser de yangında yanan kitaplardandır. Şiirlerini bir kısmını Hüseyin Vassaf Esadnâme eserinde vermiştir. *Ziyâu'l-kulûb Tercümesi*: Bu eser, Seyh İmdâdullah'ın Ziyâu'l-kulûb adlı Farsça eserinden tercümedir. *Molla Câmi'nin Tarîk-i Hâcegânî'ye dair eserinin tercümesi-Cevâhir-i Aynî adlı eserden tercümeler-Hz. Ömer'in oğlu hakkındaki hadd-i ser'îye dair Farsça bir eserin tercümesi-Mesnevî-i Şerif Tercüme ve Şerhi*: Mesnevî'nin ilk cildinin beş yüz altmış altı beytinin tercüme ve şerhidir. *Ebû Said Ebu'l-hayr'ın Rubâiler'inin tercüme ve şerhi-Mesnevî'nin ilk beytinin şerh-Kasîde-i Tâiyye'nin ilk beytinin şerhi-Molla Câmi'nin Rubâiler'inin şerhi* (Öktay, 2008: 51; İnal, 1969: 328-329).

2. Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî

2.1. Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî ve Nüshalarının Tavsifleri

Muhammed Es'ad Dede'nin kaleme aldığı Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî'nin biri 87 varak diğeri 172 varak olmak kaydıyla iki nüshası vardır. İkisi de Konya Mevlâna Müzesinde bulunmaktadır. 87 varak olan ilk nüsha Konya Mevlâna Müzesi Yazmaları, nr. 5793'te bulunmaktadır. 26,1 x 18,4 cm. ebatlarında olan bu eserin dışı ebrû kaplı, sırt ve kenarları meşin, mıklepli, mukavva ciltlidir. Hattı fazla okunaklı olmayan rik'adır ve satırları ise çeşitlidir. Beyitler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazı sayfalarda derkenar bulunmaktadır.

Baş: “Bismillâhirrahmânirrahîm vemâ tevfikî illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîm. Bîşnev in ney çün şikâyet mî küned / Ez cüdâyîhâ hikâyet mî küned”.

Son: “Ân kelimesi mutlaka işâret içündür ki müşârunileyh mübhem olsun kes gibi ve gerek mu'ayyen olsun zîd gibi”.

İkinci Nüsha ise yine Konya Mevlâna Müzesi Yazmaları, nr. 5792'de bulunmaktadır. 172 varaktan oluşan bu eser 29,2 x 20,05 cm ebadlarındadır. Kırmızı bez kaplı olup sırtı meşin mukavva ciltlidir. Sayfa kalınlığı normal ve sayfalar krem renklidir. Yazı çesidi rik'a, yazı okunaklı ve düzgün, satırı ekseri 22-23 arasında değişmektedir. Mesnevî beyitleri kırmızı mürekkeple yazılmış, sayfa kenarlarında derkenarlar bulunmaktadır. Bunların bazıları da yine kırmızı, kimi zaman da yeşil mürekkeple yazılmıştır. İlk yaprakta eserin ismi, kaç adet yazıldığı, müellifi, müellifin doğum ve vefat tarihleri ile Neyzenbaşı Halil Can'ın hediyeleri olduğu not düşülmüştür. Müsvedde hâlidir. 155a'dan sonra gelen üç sayfanın numarası yoktur ve burada Es'ad Dede'nin *Hicâza gittiği sıralarda yolunun Şam*

ve sonrasında Beyrût'dan geçerken Emînü'l-Hûri isimli bir âlimle karşılaşması anlatılmaktadır. Üçüncü sayfanın sonunda ise “Misâl-i şâhâne: Muhammed Es'ad Dede Hazretlerinin rûhları şâd-ı handan olsun” yazmaktadır. Sayfalar farklı bir fon üzerinde bulunduğundan sonradan yapıştirilmiş görünümü arz etmektedir. 140. varakta da biri Farsça biri Türkçe iki beyit bulunmaktadır. Bu Türkçe beyit Farsça beytin tercümesi niteliğindedir.

Baş: “Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihî neste'inü. Bisnev in ney çün sikâyet mî küned / Ez cüdâyihâ hikâyet mî küned. Evvelâ ma'lûm ola ki Mesnevî-yi Şerîf bahr-i remeldendir”.

Son: “bu zümre-i 'ibâd şol tâ'ife murâddır, kendisine muhtasar olan Rabb'i tanıdı ve kendi Rabb'iniñ”.

Eser Mesnevî'nin ilk cildinin 373 beytini şerh etmektedir. İlk beytini kapsamlı şekilde şerhi yapılmış lakin 19. beyte kadar başka beytin şerhi yapılmamıştır. 19. beyitten 308. beyte kadar olan kısımda tespit edebildiğimiz kadar 58, 59, 154, 155, 156. beyitlerin şerhi yapılmamıştır. Daha sonra da 309'dan 508'e kadar olan beyitlerle 537. beyitlerin şerhleri bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu nüshada bir varak da görünmemektedir. 4. varaktan 6. varığa geçilmektedir. Beyitlerin karşılaştırılması Tanyıldız'ın Doktora teziyle yapılmıştır. Bundan dolayı farklılık gösterebilir lakin Muhammed Es'ad Dede yaklaşık olarak 373 beyit şerh etmiş gözükmektedir. Kaynaklar I. cildin 360 beytinin şerh edildiğini söylemektedir (İnal, 1969: 329). Eser son olarak 576. Beyit olan *Bihiss u bîgûş u bî-fikret şevîd / Tâ hitâb-ı irci'î râ bişnevîd* şerhi tamamlanmadan bitmektedir.

2.2. Eserin Şekil, Muhteva ve Dili

Eser şekil itibarıyla mensûr-manzûm karışık bir eserdir. Eserin büyük çoğunluğu mensûrdur. Mensûr kısımlar genellikle manzûm kısımların açıklaması mahiyetindedir.

Bend bügsil bâş âzâd ey püser

Çend bâşî bend-i sîm ü bend-i zer

(Bend) çend vezninde bâğ ve bukagı ma'nâsınadır ki kayd ta'bir olunur, bunda murâd ta'alluk-ı ma'nevîdir ki kuruntu ta'bir olunur. (Bügsil) bâ tahsîn-i lafz ve tekmîl-i vezn içündür, (güsil) güsîhten

masdarından emr-i hâzırdir, güsîhten kâf-ı Fârisî ile müte'addî ve lâzım olarak isti'mâl olunur...(15b).

Eserde mesnevî beyitleri dışında da manzûm parçalar bulunmaktadır. Bu şiiirler Mesnevî beytini şerh ederken başka kimselerin şiiirleri olduğu gibi, bir yerde de Es'ad Dede'nin öğrencisi Hüseyin Vassâf'ın Es'ad Dede'nin şerhini öven manzûm parçası bulunmaktadır.

...esrârı setr etmektir ki hikmet nâ-ehil olanlara mûcib-i sıklet ve maraz-ı inkârlarına bâ'is-i vefrettir. Hâfız:

Bâ müdde'î megûyîd esrâr-ı 'aşk u rindî

Tâ bîhaber bimîrdâz derd-i hod perestî

Yüsâ 'iülnî 'an sırrı Leylâ radedtühüm

Bi-'amyâ'î 'an Leylâ bigayri yakin

Yekulüne habirnâ fe'ente emînuhâ

Vemâ ene habbertuhum biemîn [71a].

Hüseyin Vassâf'ın ise

Mahzen-i 'ilm ü kerâmettir bu şerh-i Mesnevî

Kâşif-i esrâr-ı vahdettir bu şerh-i Mesnevî

Şârih-i 'âlisi memdûhü's-siyem Es'ad Dede

Matlab-ı ehl-i basîrettir bu şerh-i Mesnevî

Kenz-i 'irfân-ı nübüvvetten çıkarmıs cevheri

Zînete bag-ı hüviyyettir bu şerh-i Mesnevî

Tâlib ü râğıplara ders-i hakayık verem

Rehber-i râh-ı hakikattir bu şerh-i Mesnevî

Der ki 'irfân u aşkıñ kemteri Vassâf'a

Bâ'is-i 'aşk u muhabbettir bu şerh-i Mesnevî [14b].

Şiiirleri bu maddeye örnek gösterilebilir.

Mesnevî dışında kalan manzum kısımların da ekserîsi Farsça olmakla birlikte eserin içinde Türkçe ve Arapça manzum parçalar da bulunmaktadır. Farsça:

Berev ez hâne-yi gerdûn peder u nân-ı matlab

Ki in siyeh kâse der âhir beküsed mihmân râ [16b.]

‘Âşiki ger zîn sürû verzân serest

‘Âkibet mârâ bedân sù rehberest [17a].

Arapça;

Kün ganiyye’l-kalbi ve’kna’ bi’l-kalil [17a].

Müt velâ tatlûb me’âsen min le’im

Türkçe olarak da yukarıda verilen Hüseyin Vassâf’ın şiiri örnek gösterilebilir.

Arapça, Farsça kelime ve kelime gruplarının çok olduğu bir eserdir. Beyitleri açıklarken kullandığı ayet ve alıntılar dışında da şârih kelimelerin çoğunu Arapça ve Farsçadan seçmiş ve eser anlaşılması güç hâle gelmiştir.

...ve ‘âlem-i kudsten müfâratat buyurup bu ‘âlem-i ibtilâda zabt u bast ihtimâli de vardır ki müşâhedetü’l-ebrâr beyne’t-tecellâ ve’l-istitârdır ve tecellî-yi Hak te’âlâya nihâyet ve pâyân olmadığı gibi ve tâ’ife-yi ‘aliyyeniñ dahi zevk u şevk u iştiyâklarına dahi nihâyet yoktur. [4b].

...evvelâ ma’lûm ola ki bu beyt-i lâtifte iki ihtimâl mevcûddur birincisi temme-yi pend ve nasihat-ı ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm olmaktadır ikincisi cenâb-ı pîr-i dest-gîr tarafından mürîdân ve tâlibâna nush u pend olmaktadır ve takdîri tir bed gümân vâsf-ı terkibîdir fi’l-asl gümân bed idi kerden masdarınıñ mukaddem mef’ûlüdür ve bed gümânîde ve hırs âverîde yâlar masdariyedirler [51a]

Eser ilk olarak besmele ile başlar ardından Mesnevî’nin ilk beytiyle devam eder. Burada mukaddime kısmı bulunmaz direk olarak şerhe geçilir. Çok kapsamlı ilk beytinden sonra *Temhîd-i Mukaddime-i Ebhâs-ı Âtî* başlığıyla devam eden eser buradan sonra tekrar beyit ve hikâyelerin şerhine devam eder.

2.3. Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî’nin Şerh Metodu

Şârih birçok Mesnevî şerhinde olduğu gibi klâsik şerh metodunu kullanmıştır. Bu şerh metodunda şerh edilecek metin verilmiş ve sonra açıklaması yapılmıştır.

Kıssa-yı rencûr u rencûri bihând

Ba’dezân der pîş-i rencûreş nişând

Kıssa-yı rencûr takdîri kıssa-yı kenizek-i rencûr rencûr olan câriyenin kıssasını ve rencûrî rencûrî-yi hîş takdîrindedir ve kendisinin rencûrlugu kıssasını ya'nî câriyeye olan ta'aşşuk kıssasını bihând hânden masdarından mâzidir okudu ve tahrîr etti rencûreş tabîb-i İlåhiye râci'dir nişând nûnun kesriyle nişânden masdarından mâzi ga'ibtir oturttu ma'nâsınadır kıssa-yı rencûr ve rencûrî bihând rencûr olan kenizekin kıssasını ve kendisinin kenizeke olan ta'aşşuku kıssasını tahrîr etti ba'dezân der pîş-i rencûreş nişând andan sonra rencûrun nezdinde tabîb-i İlåhîyi oturttu [57b].

Es'ad Dede beyitlerin kimisini çok kapsamlı kimisini de kısaca şerh etmiştir.

Bisnev in ney çün şikâyet mî kuned

Ez cüdâyihâ hikâyet mî kuned

Evvelâ ma'lûm ola ki Mesnevî-yi Şerîf bahr-i remeldendir ve bahr-i remel fi'l-asl sekiz kere fâ'ilâtündür ve on yedi kısma münkasımdır ki resâ'il-i 'arûzda best u tafsîl olunmuştur ve ebyât-ı Mesnevî-yi Şerîf mezkûr on yedi kısımdan ba'zısı müseddes maksûr ve ba'zısı müseddes mahzûf vâki' olmuştur ve makzûf ve maksûrun miyânında tefâvüt ve fark olur ki kasr 'illeti cüz'ün âhirinde olan sebep-i hafîfin sâkitini hazf ve müteharrikini sâkin kılmaştır bu takdirce fâ'ilâtünden nûn isbat ve tâ sâkin kılındıkta fâ'ilât kalır ki fâ'ilât maksûr tesmiye olunur ve hazf 'illeti cüz'ün âhirinde olan sebep-i hafîfi hazfe derler ki fâ'ilâtünden tün sâkit oldukça fâ'ilâ bâkî kalır yerine fâ'ilün lâfzını getirirler zîrâ fâ'ilâ bima'nâ bir lâfz-ı mühmeldir ve ehl-i 'arûzun 'âdât-ı me'lûfedendir ki 'ilel ü zihâfâtdan hâsil olan elfâz-ı gayr-ı me'nûseyi hemvezni olan elfâz-ı me'nûseye tahvîl ve tebdîl ederler ve buña dahi fâ'ilün mahzûf derler [1b]

Şârih beyitleri açıklarken bazen mısrayı bazen de kelime grubunu tekrar ederek açıklamasını yapmıştır.

Der hitâb-ı âdemî nâtık büdi

Der nevâ-yı tûtîyân hâzık büdi

(**Der hitâb-ı âdemî**) hitâb-ı âdemî masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlindedir âdemîde yâ nisbet içündür, (**nâtık**) söyleyici ve gûyende ve mütekellim büdi bûdînin muhaffefi yâ hikâye-yi kâl-i mâzî edâtıdır (**der nevâ-yı tûtîyân**) nevâ-yı tûtîyân izâfeti lâmiye, (**nevâ**) hevâ vezninde

mutlak nagme ve âhenk ve âvâz ma'nâsınadır gerek insân ve gerek mürgân nagmesi olsun bunda ahîr murâddır, (**hâzık büdü**) kemâliyle mâhîr idi [114a].

Aynı zamanda bazı kelimelerin açıklamasında kendinden önceki şârihlerin açıklamalarını söyleyerek şerhini genişletmiştir.

*Bisnevî ney fâ'ilâtün, çû sikâyet fâ'ilâtün, mîküned fâ'ilün; ez cüdâyî fâ'ilâtün, hâ hikâyet fâ'ilâtün, mîküned fâ'ilün.) hulâsa-yi ma'nâ-yı beyt-i şerîf diñle bu nâyî ne keyfiyetle şikâyet ediyor Nâyîñ şikâyeti hakikatten şikâyet degildir belki şikâyet sûretinde ayrılıkları hikâyettir **Cenâb-ı Ankaravî** kuddise sırruh dahi şikâyeti hikâyete takdîmiyle şerh buyurdular ve lâkin nüсах-ı matbû'ada sehv vâki' olmuşdur müte'addid nüсах-ı mu'tebere-yi kalemiyeye mürâca'at ettim, 'ibâresini şu vechile buldum işte bu ney nice şikâyet eder şikâyet degil belki cüdâlıklardan olan sergüzeştin hikâyet eder kezâlik **Bursevî İsmâ'il Hakkı** hazretleri nüсах-ı kadîmede şikâyet hikâyetten akdem olduğunu ve hikâyet mukaddem olan nüshalar sehv olduğunu iddi'a buyururlar (tafsîl) hazret-i Âdem dedeniñ mürîdi **Perzinli(Prizrenli) 'Alî Dedeniñ Osmân b. 'İsâ el-Mevlevî** ki huzûr-ı Cenâb-ı Mevlâna min-küllî'l-vücûh Mevlâna Mesnevî-yi Şerîfi yazanlardan biri idi türbe-yi sa'âdette mevcûd olan nüshasından tashîh eylediği Mesnevî-yi Şerifte ve Cenâb-ı Hüsâmeddîn Çelebi kuddise sırruh mahdûmu için yazdırmış olduğu nüshada mısra'-yı evvelde şikâyet ve sâñide hikâyettir ve kezâlik yirmi kadar nüсах-ı mu'tebere-yi kadîmede ki tafsîli sadâ'mı mûcibdir böylece vâki' buldum ve nüсах-ı mezkûrde in neydir ez ney degildir ve in ney ile kendi zât-ı sa'âdetlerine işâret buyururlar ve hikâyet mukaddem olan nüshaya su'âl vârid olup ve cevâbıyla ref olur ise de defî refden evlâdır kâ'idesi de bu nüshayı mu'teber kılar ve cenâb-ı pîr-i destgîr kaddesallâhu bisrrihi'l-münîriñ...[4a]*

2.4. Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî'de Kullanılan Kaynaklar

Mesnevî uzun soluklu ve kaynağını Kur'ân, hadis gibi İslâmî unsurlardan alan bir eserdir. Bu eserin içindeki çoğu hikâyeleri de anlamaya çalışırken ekserî İslâmî kaynaklara başvurulması elzemdır. Mesnevî'de geçen her bir cümle, her bir hikâye İslâmî temele dayandırılır. Bundan dolayı da şârih âyet, hadis, peygamber kıssaları, menkıbeler, gibi İslâmî nitelikteki kaynakları bilmek zorundadır. Bunun yanında eseri şerh ederken toplumun bir parçası olan atasözleri, deyimler, kelâm-ı

kibârlar ve toplum önderleri olarak nitelendirilen âlimlerin sözlerinden yararlanırlar. Bir şeyi anlamak kadar anlatmak da çok önemli olduğundan bu kaynaklarla iç içe olmalı ve kullanılmalıdır. Bundan dolayıdır ki her Mesnevî Şerhi'nde olduğu gibi incelediğimiz Muhammed Es'ad Dede'nin şerhinde de bu kaynaklara rastlamak şaşılacak bir durum değildir.

2.4.1. Ayet ve Hadis

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere yazılırken Kur'ân temelinde yazılan bir eserin onu anlama gayreti gösterirken Kur'ân'dan faydalanılması çok doğal bir durumdur. Bundandır ki mezkûr eserde de ayetlere rastlamaktayız. Nitekim;

Kavlühü bîhiss u bî-gûş ilâ âhirihi ya'nî yâ eyyetühe'l-nefsü'l-mutma'innetü irci'î ilâ rabbike râziyeten merziyyeh fe'dhulî fî 'ibâdî fe'dhulî cennetî hitâbımı fikir ve havâss-ı insânî ta'tîl oldukça istimâ' kabil degildir bu sûrette fikir ve histen mu'attal olmak gerektir ki bu hitâbı işitesin ve âyet-i celîleniñ ma'nâ-yı münîfi şudur ki ey 'ibâdet ile mutma'inne olan nefis kendi Rabb'îñ cânibine Rabb'înden râzı olmuş olduğun hâlde rücû' et ki Rabbin sana cezâ-yı hüsn verecektir...[171b].

Hadis ve ayet bazen birlikte verilerek hadisin kaynağını da belirtmiştir.

Çünkü bir 'avret fi'l-i şeni'den hacl ve şermsâr oldu Hudâ-yı müte'âl anın sûretini mesh eyledi ve anı zühre eyledi, bu 'avretiñ zühre olmasında 'ulemâ' ihtilâf eylemişlerdir vemâ ünzile 'ale'l-melekeyni bi-bâbile Hârûte ve Mârût'²⁹⁹ âyet-i kerîmesiniñ tefsîrinde müfessirîn bu kıssayı her biri bir türlü hikâye kılmışlardır ve bu 'avretin seb'a-yı seyyâre olan zühre olduğuna ekserisi ka'il degillerdir ve ba'zıları seb'a-yı seyyâreden olan zühre bu 'avrettir demişlerdir ve bu da'vâya hazret-i risâletpenâh sallâllahu 'aleyhi ve âlihi ve sellem zikri âti hadîsini sened getirmişlerdir ki Câmî'-i Sagirde mestûr hadîs sahîhtir Cenâb-ı Rasûl-i ekrem ve nebî-i muhterem zühre yıldızını gördükte le'anallahu zühraten fe'innehâ hiye'lletî fitnetü'l-melekeyni Hârûte ve Mârût buyururlardı bu hadîs-i şerîfi İmâm-ı Suyûtî hazret-i 'Alî kerramallahu veccheden rivâyet eylemiştir Sâhib-i Teysîr Teysîr nâm tefsîrinde buyurur ki cenâb-ı Hudâ seb'a-yı seyyâreyi semâvât ile birlikte yarattığı gibi zühreyi de yarattı cenâb-ı Rabb-i müte'âl Hârût ve Mârûta gelen zühre nâm 'avreti mesh eyledi âsumâna ism-i a'zâm kuvvetiyle çıkardı âsumânda el-'ân

²⁹⁹ "Çünkü insanlara sihri, Bâbil'de iki meleğe, Hârût'la Mârût'a indirileni öğretiyorlardı (Bakara/102).

mu'azzebedir veyâhût sâ'ir memsûhât gibi nâra mülhaktır ve **ehl-i hadîsiñ le'anallahu zühraten fe'innêhâ hiye'l-letî fitnetü'l-melekeyni Hârûte ve Mârût** rivâyet eyledikleri hadîste olan la'net isimleriniñ tevâfukundan neş'et etmiştir [161a].

2.4.2. Peygamber Kıssaları

Peygamber kıssaları en az ayet hadis kadar başvurulmuş kaynaklardan biridir. Kıssalar beyti açıklamak için önce uzun uzun anlatılır. Daha sonra da kıssadan hisse olarak beyitte açıklanarak beytin vermek istediğini vermeye yardımcı olur.

Görmez misin ki cenâb-ı Mûsâ salâvâtullahi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi hazretleri kable fenâ-yı etemm bakıyye-yi cüz'iyye ile rü'yet taleb ettiklerinde len terânî cevâb aldılar vaktâ ki cenâb-ı zü'celâl cebel-i Tûr'a tecellî kıldı felemmâ tecellâ Rabbuhu lilcebeli ce'alehu dekken ve harra Mûsâ sa'ika cebel-i Tûru medkûk eyledi ve cenâb-ı Mûsâ 'aleyhi's-selâm peygamber-i 'ulü'l-'azm iken gögsü üzere düştü ifâkat buldukta kale tübtü ileyke yâ Rabbi saña tevbe ve rücû' ettim dedi ve 'accelete's-su'âl buyurdu ve kezâlik kavm-i İsrâ'il cenâb-ı Mûsâ'ya len nü'mine leke hattâ nerallahe cehraten dediklerinde anları sâ'ika ahz etti şu vechile ki cenâb-ı Hudâ Mûsâ 'aleyhi's-selâma nâstan li-eclî'l-i'tizâr 'an 'ibâdihî bi'l-'acel bir gürûh götürmesini emir buyurdu cenâb-ı Mûsâ salâvâtullahi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyh... [72b-73a].

Peygamberlerin hayatından ve kıssalarından bahsedilirken önemli şahsiyetlerin rivâyetlerine de başvuran Dede eserinde önemli kişilere de aynı zamanda atıfta bulunmuştur.

...ya'nî yâ Rabbe'l-'âlemîn, baña sâlihînden bir ogul ihsân eyle ve biz **İbrâhim** 'aleyhi's-selâm'ı bir gulâm-ı halîm ile tebşîr eyledik ve cenâb-ı Hakk te'âlâ fedâyı fedeynâhu bizibhin 'azîm kavli-şerîfiyle gulâm-ı halîm-i mübeşşere olduğunu beyân buyurdu ve cenâb-ı İbrâhim 'a.m. ancak İshâk ile tebşîr olundu zîrâ cenâb-ı Hakk te'âlâ ve beşşirnâhu biİshâk buyurdu ve burada gulâm-ı halîm buyurdu ve bu vak'a cenâb-ı İbrâhim 'aleyhi's-selâm hazret-i **Hâceri** kable't-tezevvüc idi ve **İsmâ'il** ('a.m.) dünyaya gelmiş idi ve Kur'ân-ı 'azîmü'ş-şânda hazret-i **İshâk**dan mâ'adâ bir veled ile tebşîr yoktur ve bundan **hazret-i İshâk** ('a.m.) cenâb-ı İsmâ'il ('a.m.)dan ekber olduğu münfehîm oldu ve kavli-şânî ki zebîh **İsmâ'il** ('a.m.) olduğudur ve anlarıñ sened ve istidlâlleri ashâb-ı güzîn rıdvânullahi 'aleyhim ecma'ından **Ebû Hureyre** ve **Ebû't-tufeyl** ve **Âmir bin Vâsile** zebîh cenâb-ı İsmâ'il 'aleyhi's-selâmdır buyurdular ve **hazret-i**

‘Ömer ve ibni ‘Abbâstan dahi zebîh cenâb-ı İsmâ’îl olduğu rivâyet olundu ve tâbî’inden Sa’id bin Müseyyeb ve Sa’bî ve Yusuf bin Mihran ve Mücâhid ve Rebi’ bin Enes ve Muhammed bin Kâ’bü’l-Karzî ve Kelbî ve ‘Alkameden kezâlik zebîh hazret-i İsmâ’îl ‘aleyhisselâm olduğu rivâyet olundu ve bu hüküm ile hâkim olan zevât-ı kirâm şu vechile ihticâc ettiler ki cenâb-ı Hudâ hazret-i İsmâ’îl ‘aleyhi’s-selâmı sabr ile vasf buyurdu ve İshâk ‘aleyhi’s-selâm’ı sabr ile tavsîf etmedi... [99b-100a].

2.4.3. Menkıbeler

Menkıbeler de Peygamber kıssaları gibi önemli kimselerin başından geçen olayların anlatıldığı hikâyelerdir. Bu önemli kimselerde peygamber-i zişân ile aynı zamanda yaşamış kimseler olabileceği gibi din âlimlerinden de kimseler olabilir. Aşağıda verilen metin hazret-i Hızır ile hazret-i Musâ aleyhisselâm’ın karşılaşmasının anlatıldığı bir hikâyeyi menkıbe örneği olarak verilebilir.

Rivâyet olundu ki makâm-ı Hızır ‘aleyhi’s-selâma vâsıl olduklarında Hızır ‘aleyhisselâmı câmesine bürünmüş ve ser ve rûyunu mestûr kılmış ve bir mevzi’e tayanmış buldular cenâb-ı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm selâm verdi Hazret-i Hızır rûyun küşâde kilup redd-i selâm etti ve su’âl etti ki sen kimsin cevâb buyurdu ki ben nebî-yi Benî İsrâ’îl Mûsâyım cenâb-ı Hudâ buyurdu ki cenâbıñla sohbet edeyim ve zâtından biraz şey öğreneyim hazret-i Hızır ‘aleyhisselâm buyurdu ki bir kimse ki peygamber-i sâhib-i seri’at ola gayrı kimesneden ne vechile ta’allüm eder...[106a-106b].

Es’ad Dede Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî’de sık sık önemli kişilere ve eserlere atıfta bulunmuş bu önemli kişilerden rivâyetler alıntılanmış ve eserlerinden bahsetmiştir. Kimi zaman bu kimseler din büyüklerinin isimleri olduğu gibi kimi zaman da önemli eser vermiş kimselerin isimleri ve eserlerinden bahsettiği de vaki olmuştur.

Hızır başta olmak üzere, Hazret-i Ömer, Bâyezid-i Bistâmî, Zü’nnûn-ı Mısırî, Celâleddin Devvânî, Hafız, Seyh Muhammed Efzal, Seyh Velî Muhammed, Seyh ‘Abdüllâtîf, Sa’dî, Mevlâna Câmî, Selmân-ı Sâvecî, ‘Abdu’laliyy efendi, Sünbülzâde Vehbî, İsmâil Hakkı Bursevî, Ankaravî, Prizrenli Ali Efendi gibi önemli âlimlerin isimlerini ve (Hakayık)Süllemî, Fütûhât-ı Mekkiyye, Gülistân, Fîhi mâ Fih, Gülşen-i Râz, Tercüme-i Kamûs, Şemsü’l-lüga, Tuhfe, Mutavvel, Nefahât, Burhan-ı Katı’, Ferheng-i Cihângîr değerinde önemli eserlerden alıntılar yapmış olmakla şerhini zenginleştirmiştir.

Ayrıca eserde daha önce yaşamış olduğunu bildiğimiz hükümdarlarla ilgili de hikâyeler yer almaktadır. Bu hikâyeyi Şehnâme’yi kaynak olarak anlatan Es’ad

Dede Taktî'i anlattığı kısımda Keyânîyân sultanlarından birkaç kimsenin ismini zikredip hikâyelerini anlamıştır.

Bu mısra' Kitâb-ı şahnâme'dendir. Asl-ı beyit

Çü güştâsb râ dâd lührâsb taht

Ferûd âmed ez taht berbest raht

Güştâsb'e pederi ya'nî Lührâsb yüz yirmi yıl saltanattan sonra saltanatı terk edip Belh'te 'ibâdete meşgûl oldu ve Güştâsb'in saltanattan otuz sene mürûr ettikte Zerdüşt hakîm zuhûr edip âyîn-i megânî bünyâd Tâ'iyye-yi Kübrâya yazmakta olduğumuz tercümeniñ evâhirinde Zerdüşt'ün zuhûru ve sebebe binâ-yı âyîn Zerdüştü insâ'llahü te'âlâ tafsîl olunur ve Tercüme-yi Bürhân-ı Katı'da Zerdüşt ve Zertüşt maddelerine nazar oluna. (Lührâsb) râbi'-i selâtîn-i Keyânîyândandır İbn-i Ervend bin Keypüsîn bin Keykubâd'dır. (Lührâsb) bî-mânend bir pâdişâh-ı 'adâletküster ve ra'yyetperver idi ve kendisinin dört oğlu var idi ki cümlesi 'âkıl u dânâ ve şecî' ü tüvânâ idi. (1) Erdeşîr (2) (Şeydâsp) Bu ikisi Keykâvusun duhter-i pâkize ahterinden kadem-i nihâde-yi sâha-yı vücûd olmuştur ve zevce-yi digerden dahi iki ferzend-i ercmeni olmuştur (1) Zerîr (2) Güştâsb cümlesinin e'kal ve eşca'ı Güştâsb idi velâkin Lührâsb Güştâsb'i hor u hakir ve bîkadr u zelîl tutardı...[9a].

Eser aynı zamanda Es'ad dedenin hayatına kaynak niteliğindedir. Bir yerde bir eseri tercüme ettiğini bir yerde de elinde olan çeşitli Mesnevî şerhlerinin ve iki bine yakın kitabının Yenikapı yangınında yandığını beyân eder. Bundan dolayı eser şârih hakkında da bizlere bilgi verir.

...Tâ'iyye-yi Kübrâya yazmakta olduğumuz tercümeniñ evâhirinde Zerdüşt'ün zuhûru ve sebebe binâ-yı âyîn Zerdüştü inşâ'llahü te'âlâ tafsîl olunur... [9a].

...ma'lûm ola ki Perzinli 'Ali Dedenin yazmış olduğu Mesnevî-yi Şerîf ve Nanem Dedenin hattıyla olan cild-i sâdis Ankaravî 1324 senesi şevvali beşinci gece çehârşenbe takriben iki biñ cild kütüb-i nefîsem ile birlikte Yenikapı Mevlevihânesi harikinde muhterik olmuştur... [11a].

Sonuç

Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî ve şârihi Muhammed ya da Muhammed Es'ad Dede edebiyat ve Mesnevî şerhi literatürü için önemli şahsiyetlerden biridir. 19. asrın ortasında ve 20. asrın başında yaşamış olan Es'ad Dede çok iyi eğitim görmüş, dil

ve diller öğrenmiş, dinî ilimleri tahsil etmiş ve Mevlevî postnişînliği yapmış bir isimdir. Bunun sonucu olarak da hem almış olduğu eğitimin hem de Mevlevî postnişînliğinin vermiş olduğu cûş u hurûş ile Mesnevî deryâsına atılmış olan Dede bu deryâya az da olsa dalmış ve bunda muvaffak olarak Mesnevî yaşatma ve aktarma geleneğinde bir taş da kendisi koymuştur.

Bu eser I. cildin 373 beytinin şerhini kapsamaktadır. Şerhleri yaparken kaynak olarak ayet, hadîs, peygamber kıssaları, menkıbeler ve çoğu önemli şahsiyetlerin eserlerinden ve eserlerin içindeki hikâyelerden yararlanması eserini bir bilgi hazinesi hâline getirmiştir. Es'ad Dede'nin eserinde kullandığı dil Arapça ve Farsça ağırlıklıdır.

Şârih eserinde yazılış amacından bahsetmese de Es'ad Dede'yi tanıyan hayatını okuyan kişi anlar ki Mevlâna'nın Mesnevî'sini şerh etmek bir ihtiyaçtır. Neredeyse her dile tercümesi olan ve yüzyıllardır her şârihin bilgisi dâhilinde yaptığı şerhleri gören bir Mevlâna aşığı ömrü vefa ettiğince Mesnevî şerhini yapmaya uğraşır. Aynı zamanda Es'ad Dede öğrencilerine bildiklerini ne olursa olsun öğretmeyi vasiyet etmiş biridir. Kendi de öğrendiklerini her koşulda dili döndüğünce öğretmeyi kendine amaç edinmiştir. Öyle olacak ki daha sonra öğrencisi Ahmed Avni Konuk ve Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) Mesnevî'yi şerh edecektir. İşte yolu bir şekilde Mevlâna ve Mesnevî'siyle kesişen bir âlim duramaz ve kendinden önceki şerhlerle kendinden sonraki şerhler arasında bir köprü kurar.

Kaynakça

- Avşar, Z. (2007). Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* 2/3, 59-72.
- Avşar, Z. (2008). Tenkitli Metin Neşrinde İmla Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler. *Turkish Studies*, 3/6, s. 59-95. doi.org/10.7827/TurkishStudies.452
- Ceyhan, S. (2010). "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Mahfil Dergisi'ndeki Hâturâtı Işığında Mesnevîhân Selânikli Mehmed Es'ad Dede", *Tasavvuf*, İstanbul 2010, XXVI, s. 25-70.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007), 469-504.
- Güleç, İ. (2004). Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî Şerhleri. *Osmanlı Araştırmaları=The Journal of Ottoman Studies*: Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı 2 (24): 159-179.
- Güleç, İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar* (22), 135-154.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güleç, İ. (2010). Sürûri, Muslihuddin Mustafa. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yay. 170-172.
- Mehmed Süreyya (1311), *Sicill-i Osmânî II*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Öktay, N. (2008). *Muhammed Es'ad Dede ve Mesnevî Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502. doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093
- Tatçı, M.-Kurnaz, C. (2003). "Mehmed Esad Dede", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, XXVIII, s. 469-470.
- Temizel, A. (1996). *Mevlâna ve Mevlevîlikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.
- Tuman, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, I-II, Bizim Büro Yay., Ankara.

Uçar, A. (2022). *Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cit, İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Rûmî Yayınları.

Vassaf, Hüseyin; *Esadnâme*, 1289-1348, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2324/2.

Yavuz, A. F., Özen, İ. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yay.

Tahirü'l-Mevlevî ve Şerh-i Mesnevî

Hakan YALAP*

Özet

Klasik metinlerin en önemli özelliklerinden birisi de her döneme hitâp etmesi ve her dönemde müellifinin ne murâd ettiğinin anlaşılmasına çalışılmasıdır. Mesnevî de sadece bir şark veya Türk edebiyatı klâsiği olarak değil, aynı zamanda bir dünya edebiyatı klâsiği olarak her dönemde, her toplumda ve her zümrede tesirleri olan bir eserdir. Mesnevî'nin bu uluslararası yapısı, onu aynı doğrultuda kendi döneminden bugünlere kadar her dönemde saldırıların da hedefi hâline getirmiştir. Doğal olarak da yazıldığı günden itibaren her asırda Mevlâna'nın ne demek istediği, Mesnevî'ye yeni şerhler yazılmasının da yolunu açmıştır. Dünyanın ve Türkiye'nin bir değişim döneminden geçtiği 20. yüzyılda Mesnevî'ye yazılan son şerhlerden birisi de Tahir Olgun tarafından kaleme alınan Şerh-i Mesnevî'dir.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî

Tahir al-Mawlawi and His Commentary on Mathnawi

Abstract

One of the most important changes in classical texts is that they appeal to every period and try to understand what the author intended in each period. Mesnevî is a work that has an impact on every period, every society and every group, not only as a classic of Eastern or Turkish literature, but also as a classic of world literature. This international structure of Mesnevî has made it a target of attacks in the same direction in every period from its own period to today. Naturally, the question of what Mevlâna meant in every century since the day it was written has paved the way for new commentaries to be written on Mesnevî. One of the last commentaries written on Mesnevî in the 20th century, when the world and Turkey went through a period of change, was Şerh-i Mesnevî written by Tahir Olgun.

Keywords: Mevlâna, Mesnevî, Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, hakanyalap@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0300-2741; University for Peace est. By United Nations European Center for Peace and Development.

Giriş

Mevlâna'nın Mesnevî'si sadece Türk edebiyatını değil dünya edebiyatlarını da derinden etkileyen klâsik bir şaheserdir. Mevlâna'nın ferdi hayat tecrübesi ile derin ilim adamlığının bir neticesi olan Mesnevî, sadece bu ferdi tecrübeyi ortaya koymaz; içinden çıktığı topluma ve döneme dair de derin izler taşır. Bu niteliklerine ek olarak Mesnevî'nin evrensel değerleri de barındırması onun uluslararası bir eser olmasına, Mevlâna'nın da dinî bir figür formundan çıkıp çağlar ötesinden her zümreye hitap eden fikir adamına dönüşmesine vesile olmuştur.

Ancak Mevlâna'nın ve Mesnevî'nin bu geniş ve zengin yapısı bu eserin ve müellifinin de sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu sorgulama çoğu zaman iftiraları da beraberinde getirmiştir. Her dönemde Mevlâna'nın şahsından başlayan bu karalama ve kötüleme merkezli iftiralar, Mesnevî'yi de doğal olarak hedefe koymuştur.

Mevlâna'nın üst düzey idrâk yapısı, doğal olarak eserinin dilini de derin istiarelerle örmüştür. Mesnevî'nin bu yapısı, onun sıradan bir edebî eserin çok ötesinde çözülmesi güç ifadeler yığını olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Bu nokta şârihler için, Mevlâna'nın ve Mesnevî'nin aslında ne demek istediğinin çözümüne yönelik olan şerhlerin yazılma sürecini de başlatmıştır.

20. yüzyılda Mesnevî'ye dair yazılan son şerhlerden birisi Tahir Olgun tarafından kaleme alınan Mesnevî Şerhi'dir. Kendisi de bir Mevlevî olan Tahir Olgun, Mevlâna'ya sağlam bir gönül bağı ile bağlanmış, yaşadığı dönemde Mevlâna ve Mesnevî muarızlarıyla da kalemiyle mücadele etmiştir. Olgun'un Mesnevî şerhinin genelinde bu mücadele yapısının izlerini görmek mümkündür. Edebî metinlerin doğal bir sonucu olarak bu şerh de kendi döneminin idrâkine yönelik olarak yazılmıştır, denilse çok da yanlış olmayacaktır.

Müellifin biyografisi hakkında en kâmil çalışma Ahmet Atilla Şentürk'e aittir. Çalışmamızda Tahir Olgun'un biyografisi oluşturulurken ilgili çalışma referans alınmıştır (Şentürk, 1991).

Tahir Olgun

Tahir Olgun, 13 Eylül 1877'de İstanbul'da doğmuştur. Resmî tahsilinden önce aile efrâdının, tahsili hususunda Olgun'la yakından ilgilendikleri bilinmektedir. Gülhane Askerî Okulu'ndan mezun olduktan sonra Bâb-ı Seraskerî'de ilk memuriyetine başlamıştır. Bu görevini ifâ ederken Filibeli

Mehmed Rasim Efendi ile Mehmed Esad Dede'nin derslerine devam etmiştir. Tahir Olgun, 1893'te Esad Dede'den icâzet almıştır. 1908'de Mevlevîliğe intisap eden Tahirü'l-Mevlevî'nin aile yönünden Mevlevîliğe intisabında ailevî bağlar da muhakkak etkili olmuştur. Büyük dedesi, büyük dedesinin kızı, babası Mustafa Saffet'in amcası da Mevlevîlikle yakın ilgisi bulunan kimselerdir. Müellif, Mevlevîliğe intisabından sonra hac vazifesi için yola çıkmış, bu süreçte çeşitli dergâh, türbe ve benzeri yerleri ziyaret etmiş; ziyaret ettiği yerlerde dönemin önemli şahsiyetleriyle de tanışma imkânı bulmuştur. Hac dönüşü Yenikapı Mevlevîhane'si semâzenbaşısı Karamanlı Hâlid Dede'den semâ çıkarmış, semâzen olmuş; müteakiben 1896'da Bâb-ı Seraskerdeki görevinden istifa ederek Yenikapı Mevlevîhane'sinde çileye girmiştir. 1001 günlük çilesini tamamlayan müellif, akabinde geçimini temin etmek için bir sahaf dükkânı açmış, devamında Tahir Dede Kütüphanesi adlı bir de yayınevi kurmuş; böylelikle edebî yönüyle birlikte matbuat hayatına da girmiştir. Ancak bir jurnal neticesinde Tahirü'l-Mevlevî'nin çıkardığı Resimli Gazete kapatılmış, o da gözaltında bulundurulmaktan sıkılınca dükkânını da kapatmıştır. Sultan Abdülaziz'in kızının vekilharçlık davetini kabul ederek sultan dairesinde de görev alan müellif, daha sonra tekrar kamu hizmetine dönmüş, özel okullarda Farsça ve İslam tarihi dersleri okutmuş, bu arada çocuklar için de bir Farsça gramer kitabı yayımlamıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla tekrar yayın hayatına dönen Olgun, farklı gazete ve dergilerde de yazmaya devam etmiş; aynı zamanda Ayasofya, Sokollu, Sultanahmed, Soğukkuyu, Darü'l-Hilafeti'l-Aliye medreselerinde hocalık yapmıştır. Tahirü'l-Mevlevî, 1920 yılında Mahfil adlı bir mecmua daha çıkarmaya başlamış, döneminin fikir tartışmalarında kalemiyle de açık bir şekilde bu tartışmaların içinde olmuş hatta bazı yazıları sebebiyle de takibata uğrayıp mahkemeye çıkmıştır. Müellif, Eylül 1923'ten itibaren Fatih Camisi mesnevîhanlığına başlamış, aynı zamanda Abdülhalim Çelebi'den aldığı icâzetnâme ile ona destâr sarma yetkisi verilmiştir. 1924 yılında medreselerin lağvedilmesi üzerine Olgun da İstanbul İmam ve Hatip Mektebi'nde edebiyat, hitabet ve irşad öğretmenliğine atanmıştır. Yaşamış olduğu bir tevkifat neticesinde memuriyetten azledilmiş, İstiklal Mahkemesi'nde aklanması üzerine görevine dönmüş hatta 1929 yılında Maltepe Askeri Lisesi'nde, 1931'de de Kuleli Askeri Lisesi'nde edebiyat öğretmenliğine atanmıştır. Tahirü'l-Mevlevî'nin bu yeni dönemle birlikte aynı zamanda edebiyat tarihi araştırmalarına yoğunlaştığı ve makaleler yazdığı bilinmektedir. Olgun, İstanbul'un çeşitli okullarında uzun yıllar ifâ ettiği öğretmenlik görevinden 1944 yılında yaş haddi sebebiyle ayrılmış ancak 1948 yılında Süleymaniye Camiinde Mesnevî takririne başlamıştır. 1948'den vefat ettiği 21 Haziran 1951 tarihine kadar ilmi ve akademik çalışmalar yapan Tahirü'l-Mevlevî, aynı zamanda kütüphanelerdeki yazma eserlerin

tasnifinde vazife almış, çok sevdiği talebeleriyle haftanın belirli günlerinde evinde sohbetler yapmış, bir taraftan da fasiküller hâlinde neşretmeye başladığı Mesnevî şerhini 5. cildin yarısını kadar getirmiştir. “Reşid Mazhar Ayda bu sohbetleri şöyle anlatıyor: Orada, duvarları tavana kadar kitap dolu odasında tadına doyumlayan vakitler geçirdi. Üstad, fıkralar anlatır, beyitler okur, dinî ve edebî müşküllerini halletmek için gelmiş olanların dertlerine derman olur; ikram etmekten de bir an boş durmazdı. Oraya kimler gelmezdi ki... Müşkölünü halledemeyen profesörler, tez hazırlarken ne yapacağını şaşırılmış üniversiteliler, İstanbul’da iznini geçiren her seviyede memurlar, yüksek rütbede subaylar, doktorlar, öğretmenler, eski talebeleri... Hepsi de oradan manen zengin olarak ayrılırlardı” (Şentürk, 1991: 57). Tahirü’l-Mevlevî bir taraftan prostat bir taraftan ülser rahatsızlığı sebebiyle sıkıntılı günler geçirmiş ve 21 Haziran 1951 yılında vefat etmiş, cenazesi Yenikapı Mevlevîhane’sinde annesinin yanına defnedilmiştir (Şentürk, 1991).

Tahir Olgun, velûd bir mütefekkir olarak dil, edebiyat, edebiyat tarihi, metin şerhi, biyografik kaynaklar, sözlük çalışmaları, dil öğretimi gibi Klâsik Türk edebiyatı alanından tenkit, gazete yazıları, mektup, edebiyat bilgi ve kuramları, peygamberler tarihi, tercüme, hatıra, Mevlevîlik ve tasavvuf, Mesnevî şerhi, dinler tarihi, Kur’an ve tefsiri gibi çetrefilli alanlara kadar onlarca eser kaleme almıştır (Şentürk, 1991: 61-115; Tahirü’l-Mevlevî, 14).

Mesnevî Şerhi

Tahir Olgun, 1001 günlük çilesini tamamlayan bir Mevlevî olarak hayatının farklı dönemlerinde mesnevîhanlık yapmış bir Mevlevî dedesidir. Onun ilmî seviyedeki hocalığının yanında matbuat âlemiyle de içli dışlı olması, kendi döneminde defalarca mecmua çıkarması, kitaplarla haşır neşir olması, fikrî tartışmalara kalemiyle şiddetli bir şekilde katılması dikkat çekicidir. Bir Mevlevî dedesi olarak da Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîliğinde ciddi bir savunucusu olmuştur. 1946 yılında Muhammed Şahin adlı birinin Mesnevî’yi ve Mevlâna’yı tenkit eden yazısına şiddetli bir şekilde cevap vererek “Mesnevî’nin Eski ve Yeni Muterizleri” ile “Mesnevî’nin Yeni Muterizine İkinci Cevap” adlı iki risâle kaleme almıştır.

Onun hem bu eseri hem de Mesnevî Şerhi temelinde Mevlevîlik ve Mevlâna hakkındaki fikirlerini kısaca beyan etmek yerinde olacaktır.

Tahirü’l-Mevlevî’ye göre Mevlevîlik, Mesnevî’nin ortaya çıkardığı bir yoldur. Dolayısıyla Kur’an’ın tefsiri mahiyetinde olan ve Allah’ın ilhâmı sonucunda yazıldığı belirtilen bir kitabın etkisiyle ortaya çıkan bu tarikatın Kur’an’ın ve

peygamberin yoluna uygun olması gerekir. O, mevlevîliğin Kur'an ve sünnete uygun bir yol olduğunu Mevlâna'nın,

“Men bende-i Kur'an'em eger cân dârem
Men hâk-i reh-i Muhammed muhtârem
Ger nakl koned cüz in kes ez güftârem
Bizârem ez o vü zin sühân bizârem”

Ben kul, köle isem; Kur'an'ın bendesi ve Muhammedü'l-muhtar'ın yolunun toprağı yani ayağının tozuyum. Eğer biri, benim sözlerimden bundan başka bir şey naklederse ondan da naklettiği sözden de rahatsız olurum (Tahirü'l-Mevlevî, 143) rubaisini de delil olarak göstererek açıklamıştır. Mevlâna'nın mesleği, peygamberin sünnetine kemâliyle uymaktır. Mevlevîlik şu hâliyle sünnet yolu demektir. Mevlâna yukarıdaki rubaisinde şüpheye yer vermeyecek şekilde Kur'an'ın bendesi ve peygamberin yolunun toprağı ve ayağının tozu olduğunu dile getirmiştir. Mevlevîliği sünnet yolunda bir tarikat olarak tarif eden Tahirü'l-Mevlevî, Mevlevîlerin tarih boyunca peygamberin sünnetindeki ilkeleri nasıl uyguladıkları hakkında da Mesnevî şerhinde ziyadesiyle örnekler vermiştir. Tahirü'l-Mevlevî'ye göre Mevlevî tarikatının en belirgin özelliklerinden birisi de edebe son derece önem vermesidir. O, Mevlevîliğe bağlı çok sayıda şair ve edebiyatçı yetişmesini de bu sebebe bağlar. Tahirü'l-Mevlevî'ye göre Mevlevîler birçok insanı Mesnevî'den aldıkları güçle kendilerine mürit olarak bağlamışlardır. Fakat onlardan herhangi bir maddî beklenti içinde olmamışlardır. Ona göre bir makam ve mevki beklentisi olmayan Mevlevîler, makam ve mevki sahipleri önünde de eğilmemelidirler. Olgun bir insan makam mevki sahiplerinin eteğini öpmez çünkü bu şekildeki davranış insani değerleri ayakaltına almaktır. Tahirü'l-Mevlevî, Mevlevîliğin bir kolunun veya şubesinin olmadığını da beyan eder. Kuruluş zamanından günümüze kadar Mevlevî arifleri, Mevlâna'nın ve Kur'an ile sünnetin yolundan ayrılmamışlardır. Mevlevîliğin başka herhangi bir tarikatla da alakası yoktur. Hatta müellif, Mesnevî şerhinde Mevlevîliğin Bektaşilik ve Şiilikle hiç alakası olmadığını, bu görüşte olanların Mevlâna'yı anlayamadığını, Mevlâna'nın Divan-ı Kebîr ve Mesnevî'sinde 4 halifenin övüldüğünü dolayısıyla Mevlâna'nın yolunun tevhit yolu, dört halife yolu olduğunu ifade etmiştir (Tahirü'l-Mevlevî, 143; Güngör, 2009).

Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî şerhine, vermiş olduğu mesnevîhanlık derslerinde başladığını düşünmek yerinde olur. Bir öğretmen, bir muharrir olarak Tahirü'l-Mevlevî, kalemi güçlü ve aynı zamanda mücadeleci bir muharrirdir. Kendisi Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı zamanları ile cumhuriyetin kuruluş

yıllarında, inkılaplarla yeni bir döneme başlayan Türkiye’de ve bu iki dönem arasındaki geçişi bizâtihi yaşamıştır. Müellif, Mesnevî şerhine başlarken “Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle davet et” (Nahl/125) ayetini işaret olarak peygamberin müşrikleri hikmet ve öğüt ile imana davet ettiği gibi müminlere de aynı şekilde nasihatlerde bulunduğunu dile getiriyor. O, şerhin giriş bölümünde “öğüt” üzerinde değerlendirmelerde bulunmuş; haftada bir gün peygamberin kadınlara mahsus olmak üzere bir vaaz tertip ettiğini yazmıştır. Öğüt konusundaki bu ilahî emrin birincil muhatabı peygamberdir. Fakat peygamberin ümmetinin âlimleri ve arifleri de lisanla olsun kalemle olsun halka vaaz ve nasihatlerde bulunmalı, halkı uyarmaktan geri durmamalıdır (Tahirü’l-Mevlevî, 17). Müellif, devamında “Ey müslümanlar sizden bir cemaat olsun ki halkı hayra davet etsinler hayırla ve iyilikle emredip kötülüklerden ve günahattan nehy eylesinler.” (Âl-i İmran/104) âyetiyle vaaz, nasihat ve hayırlı işlere davet farz olmuştur. Allah’ın bu emrini padişahlar, vezirler, emirler başta olmak üzere âlimler hatta halk tabakasından pek çok kimse benimsemiş ve bu öğüdünü yerine getirmek için camilerde, mescitlerde vaaz vermişlerdir şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Din büyüklerinden hem de şeriat ve tarikatın en büyüklerinden olan Mevlâna da bu emri yerine getirmek için Konya camilerinde vaazlar yaptığı gibi Kur’an’ın hükümlerini öğretmek için de Mesnevî kaleme almıştır. Mesnevî, İslam âleminin her tarafında büyük bir hürmet kazanmış her yerde takrir olunmuş ve pek çok dile de tercüme edilmiştir. Müellif, Mesnevî şerhinin bundan sonraki bölümünde kendisinin mesnevîhan oluşunu ve hangi camilerde Mesnevî takrir ettiğini izah etmektedir. Onun beyanına göre öncelikle hocası Mehmet Esad Dede’nin vefatından sonra Karahisarlı Ahmet Efendi oraya mesnevîhan olmuştur. Onun vefatından sonra bu iş Tahirü’l-Mevlevî’ye teklif edilmiş ve kendisi zorla götürülüp hocasının yerine oturtulmuştur. Müellif Mesnevî şerhine nasıl başladığını ilgili bölümde izah etmiştir. Buna göre, H 1341 (M 1922-1923) tarihine kadar haftada bir gün ders yapmak üzere Fatih camiinde ikinci namazından sonra Mesnevî takrir etmiş, daha sonra da Süleymaniye Camiinde mesnevîhanlık yapmıştır. O, şerhin giriş bölümünde Mesnevî’nin inceliklerini idrak edemezse okuyanların da onu mazur görmesini istemektedir. Şerhin devamında Mevlâna’nın kısa biyografisine yer verilmiştir (Tahirü’l-Mevlevî, 20). Devamında Mesnevî’nin yazılma sebebine değinilmiştir. Hüsametdin Çelebi, Mesnevî’nin tanziminden önce Mevlevîlerin Feridüddin Attar’ın ve Senâî’nin kitaplarını okudukları, bu iki kitap tarzında bir eseri Mevlâna’dan rica ettiği, Mevlâna’nın da “Bana da öyle bir fikir ilham olmuştu.” diyerek sarığının arasından çıkardığı bir kâğıdı Hüsametdin Çelebi’ye uzattığı ve bu kâğıtta Mesnevî’nin ilk 18 beytinin yazılı olduğu; sonrasında Mevlâna tarafından söylenmek ve Hüsametdin Çelebi

tarafından yazılmak üzere Mesnevî'nin tanzim ve tahririne devam edildiği beyan edilmiştir (Tahirü'l-Mevlevî, 20).

Tahirü'l-Mevlevî şerhinin giriş bölümünde Mesnevî'nin 6 cilt veyahut 6 defterden ibaret olduğunu anlattıktan sonra Şeyh İsmail Ankaravî tarafından 7. cilt diye bir kitabın meydana çıktığına dair izahat yapmıştır. Ona göre Ankaravî, ya mecburen yahut hüsn-i tevîl gayretiyle şerh ettiği 814 istinsah tarihli bu uydurma Mesnevî'yi 1035 tarihinde sahaflardan almıştır. “Fakat eserin nâzımı malum değildir” ifadesine nazaran bu uydurma Mesnevî'yi kaleme alan kişinin tasavvuf düşmanı bir mutaassıp olduğu anlaşılmaktadır. O kadar ki bu kişi, Muhittin Arabi gibi ekâbir-i ümmetin en büyüklerinden olan bir zat için “Büyük şeyh değil, en büyük kâfirdir” ifadesini kullanılmıştır. Müellifin, “Kendileri muhakkak iyi yapıyorlar sanarak dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiş olanları size haber vereyim mi?” (Kehf/ 104) âyeti o nâzım hakkında da okunabilir, cümleleriyle Mesnevî'nin 7. cildinin Mevlâna'ya ve Mesnevî'ye düşman olan birisi tarafından kaleme alındığını, Ankaravî'nin de mecburen bunu şerh ettiğini düşünmektedir (Tahirü'l-Mevlevî, 21). Nitekim Ahmed Avni Konuk da Mesnevî Şerhi'nde bu konuya benzer şekilde yaklaşmıştır. “Gerçi şârih-i Mesnevî İsmail Ankaravî (k.s) hazretleri bu VII. cildi şerh etmiş ise de bu şerh Murad-ı Râbi'in cebir ve ısrarı ile vâki' olduğu rivâyet edilmektedir ve bu cebir ve ısrarın eseri, o hazretin Fütûhât-ı Ayniyye nâmıyla yazdığı matbu Fâtiha-i Şerife tefsirinin 73, 74, 76. sahifelerinde de görülür. Hz. Şârih bittabi şerhinde bunu cebren şerh ettiğini söyleyemez idi fakat şerhindeki ifâdâtından bu rivâyetin doğru olduğu anlaşılmaktadır” (Konuk, 2011: 41).

Şerhinin devamında Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevî'de tahkiye usulüne dair açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre Mesnevî'de bir takım hikâyeler vardır fakat bu hikâyeler masal söylemek için değil; kıssalardan hisse almak düşüncesiyledir. Çünkü yüksek bahisler ve derin hikmetler örneklerle ve misallerle bir dereceye kadar anlaşılabilir. Mesnevî'ye kurt, tilki, masalı diyen beyinsizlerin terbiyesizliği maksadın ulviyetini kavrayamamış olmalarındandır. Mesnevî'de lafızdan ziyade manaya ehemmiyet verilmiş bir şiir kitabı yazmak değil; okuyanlara hakikati anlatmak gayesi hedef ittihaz edilmiştir. Bundan dolayı avam tabakası, içindeki hikâyeleri dinler ve hoşlanır. Havastan olanlar ise Mesnevî'nin ifade eylediği hakikatten hisse ve feyiz alır. Onun için cahiller hariç olmak üzere her sınıf arasında Mesnevî okunur ve dinlenir. Mevlâna, Mesnevî'de bazen bir hikâye nakline başlar fakat onu tamamlamaz, münasebeti dolayısıyla başka hikâyelere, fıkralara onlardan yine başka bir münasebet ile bazı hakikat ve bilginlerin nakline geçer, sonra dönüp kıssasını bitirir. Mevlâna, Mesnevî'de bazen

de iddialı hikâyeler söyler. İki tarafı mübahasede bulundurur, taraflara fikirlerini o kadar kuvvetli delillerle müdafaa ettirir ki hangi tarafın sözü okunsa ve dinlense, insan o taraf haklı demeye mecbur kalır. Onun için bir tarafı dinleyip hüküm vermeye kalkışmamalı, bizzat Mesnevî'nin vereceği hüküm beklenmelidir (Tahirü'l-Mevlevî, 21).

Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin usulüne dair devamında, Mesnevî'nin bazı alaycı ve açık fıkralarına dair de değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre yalnız zahiri görenler nazarında hoş görülmesi bile basiret sahipleri tarafından bu hikâyeler hâl ve makama münasip oldukları için fasih ve beliğ sayılırlar. Mevlâna da “Benim her beytim beyit değil, bir mana iklimidir” diyerek Mesnevî'deki hikmeti açıklamıştır. Mesnevî, çoğunlukla Hüsamettin Çelebi'nin anlayışına göre söylenmiştir. Nitekim Mevlâna “Şu söylediklerim senin anlayışına göredir. Doğru ve yüksek bir muhatap bulamadığım için ölüyorum.” demiştir. Bazen de Mevlâna, Mesnevî'yi kendi makamından söylemiş ve mazhar olduğu ilhamların beyanına yol vermiştir. Müellifin bu konudaki değerlendirmesi ise “Kendini, söylediklerini değil Hüsamettin Çelebi'ye hitaplarını bile layıkıyla anlamak bizim için aciz ve gafil olanların karı değildir” ancak yine de Mesnevî'nin beyitlerini dikkatle okuyup anladığımız kadarıyla istifade etmeliyiz, şeklindedir (Tahirü'l-Mevlevî, 22).

Tahirü'l-Mevlevî'ye göre Mevlâna bir filozof değil, bir sûfidir Mesnevî ise felsefeden değil, tasavvuf hakikatlerinden bahseder. Felsefenin kaynağı akıl, tasavvufun kaynağı ise nakildir (Tahirü'l-Mevlevî, 22).

Müellif, şerhine daha sonra Mesnevî'nin Arapça dibacesinin şerhi ile devam etmiştir. Mesnevî'nin Arapça dibacesi cümle cümle şerh edilir. Burada Mevlâna'nın aslında ne demek istediği izah edilirken çokça ayete ve hadise atıf yapılmıştır (Tahirü'l-Mevlevî, 22-48).

İslam tarihinden örneklerle bu bölümün şerhi kemale erdirilmeye çalışılmıştır. Şerhin genelinden de anlaşılacağı üzere Tahirü'l-Mevlevî de Muhyiddin İbn Arabi'yi şeyh-i ekber olarak görmektedir ve şerhin genelinde de İbn Arabi'ye çokça atıfta bulunulmuştur:

“...Aşk lafzı Kur'an-ı Kerim'de, Şeyh-i Ekber (kuddise sırruhu)'in beyanı veçhile kinaye yoluyla irâd olunmuştur. Hazret-i Şeyh, Fütuhât'ında buyuruyor ki: Aşk, muhabbetin ifratıdır. Kur'an'da müminlerin Allah'a karşı pek şiddetli bir muhabbeti vardır...” (Tahirü'l-Mevlevî, C.1: 63)

“...Şeyh Muhiddin-i Ekber (kuddise sırruhu) Fütuhât-ı Mekkiye'sinin murakabe bâbında dünyayı medhetmiş ve “Dünya çocuğunu dikkatle büyüten

şefkatli bir ana gibidir. Fakat âdemoğullarının çoğu o ananın kıymetini bilmedikleri için ona âsî olurlar ve zemmederler...” (Tahirü'l-Mevlevî, C.6: 207).

Müellifin kendi döneminde Mesnevî muarızlarına karşı yazmış olduğu iki risalenin varlığından yukarıda bahsetmiştik. Buna istinaden Mesnevî'nin dibace kısmı da ayrıntılı bir şekilde izah edilmek gayreti ve endişesi ile bu bölümün ziyadesiyle uzun tutulmasına sebep olmuştur diye düşünmek yanlış olmaz. Hatta Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin genelini şerhinde neredeyse her cümleye dair bir âyet veya hadisle şerhini yapmıştır. Bu bölümde sıkça peygamberler tarihine de atıfta bulunulmuştur.

Dibace bölümünün şerhinde Mesnevî'nin niteliklerine değinen Tahirü'l-Mevlevî burada insanların Mesnevî'ye ne tarzda bakması gerektiğine dair fikir ve kanaatlerini beyan etmiştir (Tahirü'l-Mevlevî, 22-48).

Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî Şerhi, 5 cildin yarısına kadar devam etmiş ve “Senin başını kesmek ve kanını dökmek kastında bulunurlar fakat bu din ve marifet hamiyeti degildir” beytine kadar şerh edilmiştir. Müellif, vefat ettiği için şerhin bundan sonrasına devam edememiş ve şerh 5. cildin yarısında son bulmuştur.

Tahirü'l-Mevlevî'nin 14 ciltlik Mesnevî şerhinin 1 ve 5. ciltler arası 1. cildin şerhini; 6, 7 ve 8. ciltler 2. cildin şerhini; 9, 10 ve 11. ciltler 3. cildin şerhini; 12 ve 13. ciltler 4. cildin ve 14. cilt ise 5. cildi ihtiva etmektedir.

Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin beyitlerini Arap harfleri ile vermiş, arkasından da beyitleri Türkçe olarak nesre çevirmiştir. 1. cildin şerhinde beyitlerin Arap harfleriyle birlikte Latin harfleri ile Farsça okunuşları da verilmiş, bundan sonraki ciltlerde ise bu yapılmamıştır.

Şârihin, tahkiye beyitleri haricinde neredeyse her beytin şerhinde fazlaca âyet ve hadise atıf yapması dikkat çekicidir. O, şerhin girişinde ve diğer çalışmalarında Mesnevî'nin dinî bir kitap olma yönünü ısrarla vurgulamıştır. Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevîhanlığa ve vaazlarına önce Fatih camisinde sonrasında Süleymaniye camisinde devam ettiğine dair bilgiler yukarıda biyografi kısmında dile getirilmiştir. Dolayısıyla Fatih Camisi ile çevresinin sosyal yapı bakımından müellifin bakış açısını doğrudan etkilediği şüphesizdir. Devamında onun, Mesnevî ve Mevlâna muarızlarına cevap verirken ısrarla Kur'an ve onun peygamberini referansla savunma içinde bulunması doğal bir üslup oluşturmuştur. İşte bu durum Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî şerhinin çoğu zaman bir hadis veya tefsir kitabı niteliğine bürünmesine sebep olmuştur denilebilir.

Onun kendinden önce yazılan Mesnevî şerhlerine (Ankaravî dışında) atıfta bulunmaması da bu kanaati doğrulayabilir. Tahirü'l-Mevlevî ile çağdaş olan Ahmed Avni Konuk (ö.1938), Mesnevî Şerhi'ne 1929'da başlamış ve şerhi 1937'de bitirmiştir. Bu arada hem Ankaravî hem de Ahmed Avni Konuk şerhlerinin felsefi ve İbni Arabî düşüncesi temelli bir şerh olduğu unutulmamalıdır. Müellif şerhinde özellikle çetrefilli konularda Ankaravî'ye sıkça atıf yapmış ve Hazret-i Şârih'ten hürmetle bahsederken İbni Arabî'nin Füsûsü'l-Hikem adlı eserini tercüme ve şerh de etmiş olan Konuk'a, Tahirü'l-Mevlevî'nin hiçbir surette atıfta bulunmaması ilginçtir:

“...nazm-ı celilin delâletine göre ruhun mahiyetinin açıklanması, her hâlde soranlara ilim ve o hakikati idrake kabiliyeti bulunmamasından ileri gelmiştir. Şârih-i Mesnevî İsmail Ankaravî der ki hakikati cihetinden ruh, bu gözle görülmez. Velâkin Hak gözü ile görebilmekten men olunmaz...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.1: 61).

“...İsmail-i Ankaravî'ye göre buradaki mânâdan murad, suver-i ilmiyye-i ilahiyedir...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.4: 1174)

“...Şârih-i Mesnevî Şeyh İsmail Ankaravî (kuddise sirruhu) diyor ki: Bu yedi mumdan maksad, ebdal-i seb'a yani yediler denilen evliyaullah hazeratıdır. Dekûkî onların cismaniyetini görmeden evvel ruhaniyyet ve nuraniyyetlerini görmüştür. Çünkü dünya ile ahiret arasında Âlem-i Misâl denilen bir âlem vardır ki dünyada bulunan her şeyin orada bir misâli mevcuttur. O misâl, ekseriya başka surette görünür. Mesela ilim orada süt, aşk şarab, ulemâ meyveli ağaç, evliya parlak mum suretinde görünür. Görülen rüyaların ekserisi bu misâl âlemindedir. Salah-i hâl sahibi olanlar, o âleme rû'ya hâlinde, ümmetin seçkinleri ise uyanırken girebilirler...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.10: 522).

“...Şârih-i Mesnevî İsmail-i Ankaravî (kuddise sirruhu) der ki: Ehl-i tahkik indinde merâtib-i gaybiyyeden her bir mertebe, mâtahtına nisbetle semâ, mâfevkına nisbetle zemin gibidir. Meselâ (amâ mertebesi) dündaki merâtibe nisbetle semâ gibi olur ve andan zuhûr eden füyûzât ve tecelliyât emtâr gibidir. Kezâ (vâhidîyyet mertebesi), (akl-ı kül) mertebesine nisbetle semâ, akl-ı kül de vâhidîyyet mertebesine nisbetle zemin gibi olur. Vâhidîyyet mertebesinden zuhûr edecek tecelliyât, lutf ve cemâle dair olursa bahar yağmuru, kahr ve celâle aid bulunursa hazan yağmuru gibi olur...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.4: 1006)

“...Şârih Ankaravî, buradaki şümustan maksad, Melâike-i Mukarrebîn olur ki onlar sırf nurdur ve enbiyâ aleyhimesselâmın onlara nisbetle zulmet-i cesedânîsî vardır, diyor...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.5: 1694).

Müellif, her ne kadar Mesnevî'yi dinî boyutuyla şerh etmiş olsa da Ankaravî'nin felsefî temelli şerhinden faydalanmakla birlikte selefi zümre ile tasavvuf karşıtlarınca zemmedilen İbni Arabî'ye de sıkça atıf yapmıştır:

“...Şeyhü'l-ekber Muhyiddin Arabi (kuddise sirruhu) Fütuhât'ında bunu naklettikten sonra, Halktan kaçış Musa için risâlet ve hüküm ve hilâfet neticesini verdi. Bu halkın şerrinden kaçan âşıklara da Hak Tealâ hilâfet ve zevk-i vuslat verir, buyuruyor...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.14: 212).

“...Şeyhü'l-ekber kuddise sirruhu hazretleri buyuruyor ki “Bir kış günü idi. Mecliste bulunan bir feylesof ile konuşuyorduk. Hazret-i İbrahim'in ateşe atılmış iken yanmadığını hikâye ettim ve ‘Ey ateş İbrahim’e karşı serin ve selamet ol’ dedik ayetini okudum. Feylesof eşyadaki tabiatın tebdiline imkân olmadığını iddia etti...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.3: 843).

Müellifin Ankaravî dışında atıf yaptığı tek Mesnevî şârihi de Sarı Abdullah Efendi'dir. Fakat ona sadece bir yerde, bir kelime münasebetiyle atıf yapılmıştır:

“...Mesnevî şârihlerinden Sarı Abdullah Efendi, (cavlak) kelimesi için diyor ki “Cavlak; Bektaşî, kalenteri ve haydarilerden sakal, bıyık, kaş ve kirpiklerini tıraş edenlere derler...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.1: 199).

Müellifin atıfta bulunduğu hadis râvileri ve İslam tarihinde ismi geçen sahabeler şunlardır: Sevban, Ali bin Ebu Talip, Ebubekir, Halid bin Velid, Ebu Hureyre, Ebu Talib-i Mekkî, İbni Abbas, Cabir bin Abdullah, İbni Mesud, Ebu Musa el-Eşarî, Abdullah İbni Mesud, İmam Buhari, Ebu Saidü'l-Hudrî, Ayşe, Ömer, Ebu Bekir, Hamza, Bilal Habeşî, Cafer bin Ebu Talip, Kanber, Enes bin Mâlik, Sahih-i Müslim, Amr bin As, İmam Ebu Yusuf, Ahmed bin Hanbel, Abdullah bin Cud, Katade bin Numan.

Şerh-i Mesnevî'de müellif, tasavvufî eserlere ve mutasavvıflara da sıkça atıflar yapar. Ancak bu atıflar da çoğunlukla olay ve ilmihal bilgileri içeren atıflardır. Hasan-ı Basrî, Şeyh Sâdi, Hafız-ı Şirâzî, Mevlâna Câmî, İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî, Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbni Arabî, Mahmud Şebusterî, İbni Hacer-i Askalânî, Süleyman Çelebi, Beyazid-i Bestamî, Yahya bin Muaz, Şeyh Niyazi-i Mısri, Feridun Sipehsalar, Ahmed Avni Bey, Hallac-ı Mansur, Şeyh Gâlip, İbni Ataî İskenderânî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebu'l-Fethi'l-Besta, İmam-ı Gazâlî, Hakanî Muhammed, Hasan-ı Basrî, Cürcânî, Hemdem Çelebi, Ahmed Celalüddin Efendi, Sarı Abdullah, Rûzbihân-ı Baklî, Abdülvâsi Çelebi, Sultan Veled, Şeyh Ömer bin el-Farz, Şeyh Burhaneddin Muhakkik Tirmizî, Şeyh Mahmut Şebusterî, Hasan Şazelî, Sadreddin-i Konevî, Hoca Abdullah Ensârî, Şeyh Ali Cürcânî, Ahmed

Eflâkî Dede, Ömer Sühreverdi müellifin eserinde ismini zikrettiği ve eserlerine atıf yaptığı mutasavvıflardandır.

Şerhte, Cürcânî'nin terimler sözlüğü olan Tarifât adlı eserinden de kavramlar hususunda faydalanılmıştır:

“...Tarifât sâhibi Seyyid Şerif rahimehullah der ki “Kül: Esmâ ve sıfâtı câmi Hazret-i İlâhiyye itibarıyla Hak Teâlanın adıdır...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.5: 1324).

“...Seyyid Şerif-i Cürcani Tarifât'ında ve nebi lafzının izâhında “Nebi, kendisine melek vasıtasıyla vahy gönderilen yahud kalbine ilham vakî olan, yahud rü'ya-yı saliha ile tenbih edilen zatdır...” (Tahirü'l-Mevlevî, c.1: 104).

Aynı zamanda bir edebiyat araştırmacısı ve edip olan Tahirü'l-Mevlevî, beyitleri yorumlarken görüşlerine başvurduğu kimseler arasında ediplere de yer vermiştir. Bu edipler arasında klâsik dönem şairlerinden İmam Buseyri, Kanuni Sultan Süleyman (Muhibbî), Fuzûlî hatta filozof Platon'a kadar isimler yanında yenileşme dönemi Türk edebiyatı müelliflerinin de sözlerine, beyitlerine atıflarda bulunulmuştur. Ziya Paşa, Namık Kemal, Nâbî, İmru'l-Kays, Keçecizâde İzzet Molla, Muallim Naci, Abdurrahman Paşa da şerhte zikredilen isimlerden bazılarıdır.

Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî Şerhi'nin çoğunlukla hadis, tefsir ve ilmihal temelli bilgiler barındırdığı yukarıda izah edilmeye çalışıldı. Bunun yanında şerhte, tefsir hususunda görüşlerine başvurulmuş isimlerden sadece İbnü'l-Esir'in (ö. 1210) en-Nihâye isimli eseri ile Kadı Beyzavî (ö. 1286), Ebu Bekir Şiblî (ö.946), Haris-i Muhâsibî (ö.857), Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (ö.1505) ile iktifa olunmuştur. Bu atıfların da neredeyse tamamı Mesnevî'nin 3. cildinin şerhindedir. Müellifin atıf yaptığı müfessirlerin Eş'arî'ye yakın mutasavvıf bilginlerden olması her ne kadar Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî'nin felsefî bir eser olduğu kısmına itiraz etse de şerhinde bu konuları izah etmek için yine mutasavvıf filozoflara muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Mevlâna'nın ve onun asırlar öncesinden her döneme hitap eden eseri Mesnevî'nin aslında ne demek istediğine dair yazılan şerhler Türk edebiyatında bir “Mesnevî Şerhleri” edebiyatı oluşturabilecek yekûnedir. Mevlâna'nın ferdî tecrübesi ile ilmî derinliğinin birleşmesi neticesinde Mesnevî ortaya çıkmıştır. Bu niteliği hasebiyle her dönemde okuyucular kendi idrâkleri doğrultusunda Mesnevî'yi anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır. 20. yüzyılda Mesnevî'ye yazılan

şerhlerden birisi de Tahirü'l-Mevlevî'nin kaleme aldığı “Şerh-i Mesnevî” adlı eserdir. Müellifin şerhinin temellerini Fatih ve Süleymaniye camilerinde ifâ ettiği Mesnevîhanlık dönemlerinde atmış olduğunu düşünmek yanıltıcı olmayacaktır.

Kendisi de bir Mevlvî olan müellif, hayatı boyunca sıkı bir Mevlâna takipçisi ve savunucusu olmuştur. Kendi döneminde Mevlâna ve Mesnevî'ye yönelik tenkitlere edip olmasının verdiği güçle de sağlam cevaplar verebilmiştir. Şerhini 5. cildin ortalarına kadar sürdüren müellif vefâtı sebebiyle eserini tamamlayamamıştır.

Şârih, beyitleri mensur bir şekilde Türkçeye çevirmiş, tahkiye beyitleri haricinde her beytin şerhinde âyet, hadis veya İslam tarihinin diğer kaynaklarından atıflar yapmıştır.

Kendinden önce yazılan hiçbir şerhi eserinde zikretmeyen müellif, sadece İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî'ye, özellikle çetrefilli beyitlerin şerhinde, sıkça yer vermiş, Ankaravî'nin şerhinden ve fikirlerinden faydalanmıştır. Ankaravî'nin de eserini şerh ederken sıkça fikirlerine başvurduğu İbn Arabî, Tahirü'l-Mevlevî için de Şeyh-i Ekber'dir. O da Mesnevî şerhinde İbn Arabî'ye atıflar yapmıştır.

Mesnevî'nin felsefî bir eser olması niteliğine ısrarla karşı çıkan müellif, bu şekilde düşünenleri de “bazı câhiller ve yarı aydınlar Mevlâna felsefesi deyip duruyorlar” (Tahirü'l-Mevlevî, c.1: 22) ifadesiyle şiddetli bir şekilde tenkit etmektedir. Buna rağmen Mesnevî şerhinde isimleri zikredilen ve atıflar yapılan müfessirler arasında Eş'arî düşünceye yakın mutasavvıf filozoflar da bulunmaktadır.

Tahirü'l-Mevlevî'nin Mesnevî şerhi, bilinen Mesnevî şerhleri çizgisinden farklı bir yapı arz etmektedir. Müellifin şerhi, klâsik Mesnevî şerhlerinin yanında, belki de muhatap olduğu dönem dolayısıyla, yer yer âyet, hâdis, İslam tarihi ve ilmihal bilgilerini de ihtiva eden bir eser niteliğine bürünmüştür.

Kaynakça

- Güngör, Z. (2009). *Son Mesnevîhânlardan Tahirü'l-Mevlevî Ve Mevlevîlik Hakkındaki Bazı Görüşleri*. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX, sayı: 3, s.173-186.
- Konuk, A. A. (2011). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (hzl.: S. Eraydın-M. Tahralı), C. 1. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Olgun, T. (1946). *Mesnevî'nin Eski ve Yeni Mu'terizleri*. Tecelli Matbaası: İstanbul.
- Olgun, T. (1947). *Mesnevî'nin Yeni Mu'tarızına İkinci Cevap*. Rıza Koşkun Matbaası: İstanbul.
- Şentürk, A. A. (1991). *Tahirü'l Mevlevî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Tahirü'l-Mevlevî (Tarihsiz). *Şerh-i Mesnevî (1-14)*. İstanbul: Şamil Yayınevi.

İbrahim Aczî Kendi ve Mevlâna ve Ruh-u Mesnevî Adlı Eseri

Şener DEMİREL*

Özet

Türk ve dünya edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, başta Türkçe olmak üzere çok sayıda dile tercüme ve şerhi yapılan Mesnevî-i Ma'nevi adlı eseriyle etkisi günümüzde de devam eden ender şahsiyetlerden biridir. Farsça kaleme alınan Mesnevî'nin tarihî süreç içinde çok sayıda tercüme ve şerhi yapılmış; söz konusu tercüme ve şerhlerin bir kısmı eserin tamamını, bir kısmı birinci cildini, bir kısmı ilk on sekiz beytini ve bir kısmı da eserden seçilmiş beyitleri içermektedir. Bu çalışmaya konu olan İbrahim Aczî Kendi'nin Mevlâna ve Ruh-u Mesnevî adlı eseri ise Mesnevî'nin ilk 53 beytini içermektedir.

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile gerçekleştirilen bu çalışma, İbrahim Aczî Kendi'nin Mevlâna ve Ruh-u Mesnevî adlı eserinin farklı açılardan incelenmesini içermektedir. Bu bağlamda öncelikle çeşitli kaynaklardan derlenen bilgiler ışığında İbrahim Aczî Kendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilecek, daha sonra çalışmaya esas olan Mevlâna ve Ruh-u Mesnevî adlı eserin biçim ve içerik açısından inceleme ve değerlendirmesi yapılacaktır. Mesnevî'nin ilk 53 beytinin tercüme ve şerhini içeren eserin ilk beyitlerinde Âbidin Paşa ve Ahmed Avni Konuk tarafından yapılan tercüme ve şerhlere göndermelerde bulunulmuş; bazı beyitlerin şerhinde yer yer muğlaklık ve afakilik görülmüştür.

Anahtar kelimeler: İbrahim Aczî Kendi, Mevlâna, Ruh-u Mesnevî, tercüme, şerh.

İbrahim Aczî Kendi and His Work Titled Mevlâna and Ruh-u Mesnevi

Abstract

Turkish and world literature, is one of the rare figures whose influence continues today with his work Mesnevî-i Ma'nevi, which has been translated and annotated into many languages, especially Turkish, and consists of nearly 26 thousand couplets. The first Mathnawi written in Persian dates back to the 15th century. Many translations and annotations have been made throughout the historical process, including the century; Some of the translations and commentaries in question include the entire work, some include the first volume,

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, sdemirel@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0152-1081

some include the first eighteen couplets, and some include selected couplets from the work. İbrahim Aczî Kendi's work called Mevlâna and Ruh-u Mesnevî, which is the subject of this study, contains the first 53 couplets of Mesnevî.

This study, which was carried out by document analysis, one of the qualitative research methods, includes the examination of İbrahim Aczî Kendi's work called Mevlâna and Ruh-u Mesnevî from various perspectives. In this context, first of all, information about the life and works of İbrahim Aczî Kendi will be given in the light of information compiled from various sources, and then the work called Mevlâna and Ruh-u Mesnevî, which is the basis of the study, will be examined and evaluated in terms of form and content. In the first couplets of the work, which includes the translation and commentary of the first 53 couplets of Mesnevî, references are made to the translations and commentaries made by Abidin Pasha and Ahmed Avni Konuk; There was some ambiguity and aphakism in the annotation of some couplets.

Keywords: İbrahim Aczî Kendi, Mevlâna, Ruh-u Mesnevî, translation, commentary.

Giriş

1. İbrahim Aczî Kendi'nin Hayatı ve Eserleri

1299/1883 yılında Konya, Piri Mehmet Paşa Mahallesinde doğan İbrahim Aczî'nin babası Kurşuncu-zâdelerden Mahmut Efendi, annesi ise Emine Hanım'dır.³⁰⁰ İbrahim Aczî'nin erkek kardeşi Mehmet Hulusi Efendi 1. Dünya Savaşı'nda şehit düşmüştür. Kendi, eğitimine 1895 yılında Konya İdâdisi'nde başlamış, babasının yakın çevresindeki hocalardan Arapça, Farsça; Avusturyalı Mösyö Şelizenger'den ise resim dersleri almıştır. İbrahim Aczî, ilk ve orta öğrenimini Konya'da tamamladıktan sonra yükseköğrenimi için 1900 yılında İstanbul'da Mülkiye mektebine girmiş ancak Mithat Paşa taraftarı olduğu ithamıyla Konya'ya sürgün edilmiştir.

İbrahim Aczî faaliyetleri ve fikirleri yüzünden şehirden uzak tutulması düşüncesiyle 1907 yılında Karaman Maliye Kâtipliğine getirilir ve 1936 yılında 35 yıllık devlet hizmetinden sonra emekli olur. İbrahim Aczî, Şerife Hanım ve Mehmed Emin Efendi'nin kızı Semiye Hanım (öl. 1975) ile 20 Nisan 1320/3 Mayıs

³⁰⁰ İbrahim Aczî Kendi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler aşağıdaki kaynaklardan derlenmiştir: Serdar Ceylan (2015). "Vefatının 50. Yılında İbrahim Aczî Kendi (1883-1965)". *Merhaba Akademik Sayfalar*. Özel Sayı: 17 Haziran s. 273
Muhammet Akif Tiyek, İbrahim Aczî Kendi'nin Hayatı, Eserleri ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2022.

1904 tarihinde evlenmiş, bu evlilikten Behiye, Mahmude, Mahmudiye, Mahmut Havfi, Ali Tarık, Kamerşah ve Ahmet Cenap olmak üzere yedi çocuğu olmuştur (Tiyek, 2021: 179).

İbrahim Aczî, 6 Ağustos 1965 Cuma günü hastalanmış ve bu hastalığı neticesinde Konya'da bulunan evinde 9 Ağustos 1965 Pazartesi günü ahirete irtihal etmiştir. Aczî, Konya Kapı Camisinde kılınan cenaze namazının akabinde Üçler Mezarlığına defnedilmiştir (Tiyek, 2021: 179).

Şair, yazar ve ressam olan İbrahim Aczi 1965 yılında vefat edinceye kadar kendisini sanat ve kültür konularındaki araştırmalara adanmış, çok sayıda eseri kaleme alarak hem ülke hem de Konya kültür ve sanatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Aczî'nin eserleri vasiyeti üzerine ailesi tarafından Konya Yusuf Ağa Kütüphanesine bağışlanmıştır. Yusuf Ağa Kütüphanesinde İbrahim Aczî Kendi adına özel bir koleksiyon bulunmaktadır (Tiyek, 2021: 177).

Eserleri

Yazılarını başta Şehir Postası olmak üzere Babalık, Ekekon, Yeni Meram ve Yeni Konya gibi gazete ve dergilerde yayımlayan İbrahim Aczî, ağırlıklı olarak kültür ve folklor üzerine yazmıştır. Eserlerinin büyük bir kısmını kendi el yazısı ile defterlere yazmış olup bu defterler ve yine kendisine ait bazı sulu boya resimlerle birlikte kitaplığındaki 135 kitap hâlen Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'ne bağlı Yusuf Ağa Yazma Eserler Kütüphanesindedir.

Yazma Eserleri³⁰¹: Âşık Dertli Konya'da, Âşıklar-Dîvân Şâ'irleri, Âyâşlı Şâkir, Bilgi Anahtarı, Cönkler ve 'Âşıklar, Devirler Arası Konya, Devr-i Zamân Rubâ'ilerim, Dîvân-ı 'Aczî, Dünyâ Ufuklarında, Dünyâya Bakarak, Ebü'l-'Alâ, Fazâilü'd-Dîn, Felek Rûzgârı, Güldeste mi Isırgan Otu Mu, Havâs Hazînesi, Hayâl Bâğçesi Rubâ'iler, Hayâtım ve Hayâl Bâğçesi, Hazine-i Eş'âr, Hikâyelerim, Hikâyelerim Olağan Şeyler, İlâhî Tecellî, Dünyâ, İnsânlar ve Velîler, İlim ve 'Âlim, Kendimizi Tanıyalım, Konya Mezâr Folkloru, Mevlâna ve Âriflerin Dili, Mevlâna Aşk ve Rubâ'ileri, Mevlâna ve Cihân, Mevlâna ve Cihân, Mevlâna ve Rûh-ı Mesnevî, Mevlâna ve Vahdet Sırrı, Muhît ve Çocuklar, Ömer Hayyâm, Pâşâlar ve Cellâdlar, Ravzatü'l-'Uşşâk Şehâdet-i Hazret-i Hüseyin, Tıbbî Notlar ve Edebî Derlemeler, Türk Şâ'ir ve Âşıkları, Yâdigâr, Resim Albümü (Tiyek, 2022: 37 -73).

Latin Harfli Eserleri: Hayal Bahçesi ve Hayatım. 1-4. Cilt. Hayal Bahçesi Rubâîler. Antoloji Âşıklar Şâirler Konuşuyor (Dîvân Şâirleri).

³⁰¹ Konya: Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, 42 Yu 11783.

Matbu Eserleri: Konyalı Âşık Şem'i Konuşuyor Tercüme ve Fikirler, Mevlâna-Hayyam ve Eserleri (Tiyek, 2022, s.73 -74).

Yayımlanmayan Kitapları: Cengiz (Tarihi eser), Ravzatü'l Uşşak (Arapçadan çeviri, içtimaî, edebî eser), Hazine-i Eş'ar (Arapçadan şiir çevirileri), Hazreti Hüseyin'in Şehadeti, Hazreti Ali'nin Şehadeti, Hatıratım ve Hayal Bahçesi, Muhit ve Çocuk Ruhı, Dünya Güzellikleri, Şair Nedim, Erenler Meydanı, Ömer Hayyam, Âşık Dertli, Türk Şair ve Âşıkları, Şair Ayaşlı Şakir Bey, Folklor Âlemi (Elli yıl önce Konya hayatı), Divan-ı Aczi (Kendi Şiirleri)

İbrahim Aczî Kendi'nin çok değişik konulardaki yazıları ve şiirleri Anadolu, Işık, Öz Demokrat Konya, Sabah, Yeni Konya ve Yeni Meram gazetelerinde yayımlanmış; bunların yanı sıra başta Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi olmak üzere çok sayıda dergide yazıları yayımlanmıştır. Bunların yanında İbrahim Aczî'nin vefatından sonra onun hayatı ve eserleri ile ilgili de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalardan birkaçı şunlardır:

Ceylan, Serdar. "İbrahim Aczi Kendi (1883-1965)". Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Vefatının 50. Yılında İbrahim Aczi Kendi (1883-1965) Özel Sayı 15/18 (Haziran 2015), 274-277.

Çelik, Ahmet. "Konya'da Okul Anıları-I İbrahim Aczi'nin Okul Anıları". Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Vefatının 50. Yılında İbrahim Aczi Kendi (1883-1965) Özel Sayı 15/18 (Haziran 2015), 277-288.

Öztelli, Cahit. "Folklorcularımız: İbrahim Aczi Kendi". Türk Folklor Araştırmaları Dergisi 5/104 (Mart 1958), 1658-1659.

Aksoyak, İsmail Hakkı. "Taşrada Değerli Bir Kültür Adamı: İbrahim Aczî Kendi". Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan. Editör H. İbrahim Delice vd. 199-204. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019.

Yukarıdaki eserlerin yanında Kendi'nin Bir Tavşanın Sergüzeşti, Hazret-i Ali'nin Şehâdeti, Konya Eski Eserler ve Kitabeleri, Reddü'l-Evhâm, Yüz Bir Hadis, Zavallı Hayyâm, Uyan Ey Türk Hanımı adlarında tespit edilemeyen eserleri de bulunmaktadır (Tiyek, 2022: 74).³⁰²

Edebi Kişiliği

Hayat Bahçesi başlığı altında topladığı şiirlerinde Aczî mahlasını kullanan İbrahim Aczî, ortaya koyduğu onlarca eseriyle çok renkli bir kişiliğe sahip

³⁰² İbrahim Aczî Kendi'nin eserleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Muhammet Akif Tiyek, İbrahim Aczî Kendi'nin Hayatı, Eserleri ve Divân'ı (İnceleme-Metin). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2022.

olduğunu göstermiştir. Hemen her konuda çok rahat yazabilme kabiliyetine sahip olan İbrahim Aczî'nin eserlerinde çok belirgin bir biçimde Konya kültür ve folklorunun renkli yönlerini görmek mümkündür. Şiirlerinde memleket ve Konya sevgisi, Mevlâna sevgi ve saygısı, nezaket, cahillik, güzellik, hak, hakikat gibi konular biraz daha ön plana çıkar.

Eserlerinin büyük çoğunluğunu Osmanlıca el yazısı ile kaleme alan İbrahim Aczî, yukarıdaki eserler listesinden de anlaşılacağı üzere çok rahat yazabilen, içinde yaşadığı çevreye ve o çevrenin kültürüne duyarlı bir edebî kişiliğe sahiptir. Onun hakkında yapılan bir doktora çalışmasında³⁰³ ilim ve fikir dünyası başlığı altında çok fazla ayrıntıya girilmeden **Aczî'ye göre Şair ve Edebiyat, Aşk ile İlgili Fikirleri, Din ile İlgili Fikirleri, Dil ve Üslup** gibi alt başlıklar altında görüş ve düşünceleri üzerinde durulmuş, bunlara dair birkaç örnek verilmiştir. Gerçekte birbirinden farklı konularda onlarca çalışması olan bir sanatçının edebî/sanatçı kişiliğinin çok zengin bir içerikle ele alınmasının ve bütün yönleriyle ifade edilmesinin ayrı bir çalışmanın konusu olacağını da belirtmek gerekir.

2. Mevlâna ve Ruh-u Mesnevî

Mevlâna ve Ruh-u Mesnevî, 1934 tarihinde rika hattıyla yazarın kendi kaleminden çıkan eseridir. Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesinde 42 Yu 10436 numara ile kayıtlı bu eserin 1950'li yıllarda yeni harflerle iki farklı baskısı yapılmıştır. Bu baskılardan ilki 1953 yılında Yeni Kitap Basımevi'nde, ikincisi ise 1959 yılında Kanaat Matbaası'nda gerçekleştirilmiştir. Söz konusu baskılardan 1959 yılında olanı birtakım küçük değişiklikler dışında yazarın el yazması hâlindeki eserinin yeni yazıya çevrilmiş hâlidir. 1953 baskısı ise 1959 baskısına göre daha farklı bir içerik arz etmekte olup şerh sırasında yeri geldikçe Farsça şiirlere atıfta bulunulmuş olmasıyla farklı bir özellik taşımaktadır.

Bu çalışmaya esas olan metin 1959 yılında Konya'da Kanaat matbaasında basılmış olup 64 sayfadan meydana gelmektedir. **İçindekiler** kısmı bulunmayan kitabın ön kapak ile birinci sayfasındaki bilgiler çok büyük oranda ayındır. Ön kapakta yer alan "**Ruhani ilim sultanı Hazreti Mevlâna'nın ruh ve maksad dairesi içinde ilmin tam mana ve hakikatleri ile, diğer şerhlerde çıkan birçok tevil ve tabirlere karşı tercüme izahlar**" biçimindeki ifadeler, birinci sayfada "**Ruhani ilim Sultanı Hazreti Mevlâna'nın ruh ve maksadı dairesi içinde ilmin tam mana ve hakikatleri ile, tercüme ve izahlar, yersiz tevil ve tabirlere cevaplar**" biçiminde verilmiştir. 16x12 cm ebadındaki eserin arka kapağında

³⁰³ Muhammet Akif Tiyek, a.g.e.

İFADE başlığı altında “Bu kısım Mesnevî Şerifin birinci cildinden birinci kısımdır. Diğer kısımlar peyderpey devam edecektir.” yazılıdır.

Eserin ikinci sayfasında İbrahim Aczî tarafından kaleme alınan Farsça bir rubâî ile bu rubâînin Türkçesi yer almaktadır:

Bende-i Mevlâna'yem der râh-ı û
Makâm-ı dil-güşâ-yı men dergâh-ı û
Mistadem haz zi hâb-gâh-ı û
Hayrânem hem der pîş-gâh-ı û

Onun yolunda Mevlâna'nın kölesiyim
Onun dergâhı gönlümü açan makamdır
Onun yattığı yerden haz alırım
Daima hayranıyım onun yanında

Üçüncü sayfadaki **Önsöz** başlığı altında Mevlâna'nın şahsiyeti hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda “Fahri âlemin vefatından sonra (600) hicri ve 1184 miladi yılın başında, dünyaya gönderilmek için Hazret-i Mevlâna, Cenab-ı Hakk'ın ta ezelde, cavidani aşkla yuğurup yarattığı seçkin ve şerif bir zat, bir kutb-ı azamdır...” biçiminde övgü dolu sözler söyledikten sonra Hazret-i Mevlâna'nın soyunun Hazret-i Ebubekir'e kadar gittiğini, buna karşılık XX. asırda mason maskesi altında Hazret-i Mevlâna'yı övmek perdesi arkasında İslam gençlerinin akıllarını karıştırmaya çalışanların olduğunu söyler.

İbrahim Aczî, yukarıdaki girişten sonra **Hazret-i Mevlâna'nın Doğumu** başlığı altında Mevlâna'nın H 604, M 1188 rebü'l-evvel ayının altıncı günü Belh'te doğduğunu, bu tarihin “Sultan-ı Ulemâ'nın kendi el yazısı ve onun sağlığında yaşamış ve tanınmış salih ilim adamlarının günü gününe tuttıkları kayıtlarla Sadreddin-i Konevî'nin Nefâhat-ı İlâhî ve Mollâ Câmî'nin Nefehâtü'l-Üns adlı eserlerinde sabit olduğunu belirtir. Bununla birlikte son zamanlarda Mevlâna'nın bu tarihten önce doğduğunu ileri sürenlerin olduğunu ama bunların iddialarının geçersiz olduğunu söyler (s. 4). Kendi, daha sonra tekrar aynı konuya dönerek Mevlâna'nın doğum tarihini delillerle somutlaştırmaya çalışır. Sonuç itibarıyla İbrahim Aczî, ortaya koyduğu deliller çerçevesinde Mevlâna'nın H 604, M 1188'de doğduğunu belirtir.

İbrahim Aczî'nin Mesnevî şerhine geçmeden önce üzerinde durduğu ikinci konu Mevlâna'nın eserleridir. Bu bağlamda öncelikle Mesnevî'nin beyit sayısı konusundaki farklı görüşleri ortaya koyup tartıştıktan sonra diğer eserlerinin neler olduğunu anlatır. Mesnevî'nin altı ciltten oluştuğunu belirten İbrahim Aczî; ancak kimilerinin yedi cilt olduğunu iddia ettiklerini anlattıktan sonra

Mesnevî'nin beyit sayısı ile ilgili olarak geçmişten bu güne farklı rakamların telaffuz edildiğini ve bu çerçevede Kâtip Çelebi'nin 26.600, Mesnevî-hân Nesip Dede'nin el yazması risalesinde 25.810 ve Ahmed Mevlevî Dede'nin de 25.585 sayısını iddia ettiklerini belirtir. Şeyh Gâlib'in bu konuda Mesnevî-hân Nesip Dede'nin görüşünü benimsediğini, Kâtip Çelebi'nin beyit sayısını fazla belirtmesinin 7. ciltten kaynaklanmış olabileceğini söyler. Bu arada Mesnevî'nin beyit sayıları ile ilgili olarak Şemseddin Sâmî'nin Kâmus adlı eserinde 47.000 rakamını verdiğini ancak Mesnevî 7. cilt olsa bile bu sayının mümkün olmadığını belirtir. İbrahim Aczî Mesnevî'nin beyit sayısı ile ilgili olarak Kadıköy Sultanî muallimlerinden Osman Behçet Bey'in **Mevlâna Celâleddin Rumî Hayatı ve Yolu** adlı eserinde 26.660, Konyalı Ferit ve Faik Beyler'in yazmış oldukları eserde 25.585, İsmail Habib Bey'in **Mevlâna** adlı eserinde 25.000 ve Muhyiddin Celâl Duru'nun **Mevlâna** adlı eserinde de Ahmet Dede'nin 25.585 sayısını yazdığını söyler.

İbrahim Aczî, Mesnevî'nin beyit sayısı ile ilgili olarak Ahmet Dede ve Nesip Dede'nin vermiş oldukları bilginin daha doğru olduğunu, bununla birlikte yeni çıkan eserlerde birbirinden farklı sayıların dile getirildiğini belirtir. Mesnevî'nin beyit sayısı ile ilgili olarak verdiği bilgilerden sonra Mesnevî'nin içeriği ile ilgili tespit ve değerlendirmelerde de bulunan İbrahim Aczî, bu konuda şunları söyler:

“Her ne olursa olsun 25 bini aşan Mesnevî-i Şerif, lahutiyet ilminin üst tabakası ve ruhani ilmin içi nuranî tip gemilerle dolu bir deryadır. Bunu iyi anlamak için o gemilerden birine binmek gerekir. Bu gerekmeğe mazhar olmak için de ağız, dil ve vicdanın pâk olması lazımdır. Zahiri mana ve yanlış anlayışla bu deryanın kıyısında dolaşanlar, o deryanın içinde çalkalanan dalgaların mahiyet itibarıyla içindeki 2 burç renginde al, yeşil... nur kıvılcımlarına göre bilmek hassasına malik olmaları iktiza eder ki Mesnevî'de olan ruhani nüktelerde Hazret-i Mevlâna'nın maksat ruhunu görebilsinler.” (s. 8-9).

İbrahim Aczî, Mesnevî'nin Mevlâna'nın vefatından sonraki 3-4 asır boyunca onun evlat ve halifeleri tarafından dar bir çevrede okutulup okunduğunu; ilk tercümenin H 1212 / M 1796 tarihinde Yusuf b. Ahmed-i Mevlevî tarafından Arapça tercüme ve şerhi yapıldığını; bundan sonra da âlim Bursalı İsmail Hakkı tarafından (H 1278 / M 1871) tarihinde Ruhü'l-Mesnevî adı altında Türkçe tercüme ve şerhin yapıldığını belirtir. İbrahim Aczî, adını andığı üçüncü tercüme ve şerhin İsmail Ankaravî tarafından yapıldığını, Sarı Abdullah Efendi'nin Türkçe, Sürûri'nin Farsça, Gülistan mütercimi Sûdî'nin Türkçe, Mehmet Nakşibendi,

Balıkesirli Âlemcan, Sivaslı Abdülhamit'in de Türkçe şerhlerinin bulunduğunu söyler³⁰⁴.

Mesnevî'nin tercüme ve şerhleri hakkında bilgiler veren İbrahim Aczî, daha sonra bazı tercüme ve şerhlerde tespit ettiği hususlar üzerinde durur. Bu bağlamda daha önce adlarını zikrettiği "tercümcilerin" dönemin anlayışlarının dışına çıkmayarak birtakım zorlama fikir ve teviller üzerinde yürüdüklerini belirtir. Kendi, yukarıda adlarını zikrettiği şârihler dışında yakın zamanda Abidin Paşa merhumun da bir şerh yazdığını ancak bu şerhte maksada aykırı görüşler ileri sürdüğünü belirtmiştir. İbrahim Aczî'nin eleştirdiği bir diğer isim Eskişehirli Avni (Ahmed Avni Konuk) Efendi'dir. Ona göre Avni Efendi şerhin bazı yerlerinde Mesnevî'de anlatılmak istenen "bazı noktalarda esasa yanaşmış ise de diğer noktalarda tevil ve tabir ilavesinden kendisini çekememiş fakat gizli meyil taşıyan zümre gibi yaldızlı uydurmalardan uzak kalarak dinî ahlaki vecibelerden ayrılmamıştır." (s.10).

Yukarıdaki satırlarının devamında "Yakın zamanda ilim ve vicdanları temiz bazı eser veren muhipler vardır ki Tahir Büyükkörükçü³⁰⁵ ve Meşkure Hanım gibi kişiler olgun bir iz ve doğru bir fikir üzerinde yeni nesle nezahet kasdını gütmektedirler." diyen İbrahim Aczî, Mesnevî'nin eski ve yeni tercüme şerhini yapanları kıyaslama yoluna gitmiştir.

İbrahim Aczî, 11-14. sayfalar arasında tamamen subjektif bir yaklaşımla ve somut örnek de göstermeden özellikle Mevlâna'nın kimi çevrelerce yanlış anlaşıldığını, kendi anlayışlarına göre hem Mevlâna'yı hem de Mesnevî'yi anlatmaya çalıştıklarını, bu durumun özellikle gençler üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu, dirlik ve ahlâkın bozulmaya yüz tuttuğunu anlatıyor. Aşağıdaki satırlar söz konusu sayfalarda anlatılanları özetler nitelikte olması açısından önemlidir:

Hâl böyle iken yukarıda dediğimiz zümre ki bunlar Hazret-i Mevlâna'nın gölgesine sinerek bütün bu eski eserleri çürütmek ve Hazret-i Pîr'in ruhani fikirlerini tahrifle yol değiştirmek emelini güdüyor, zihinleri karıştırıyorlar...

³⁰⁴ Mesnevî'nin Türkçe ve diğer dillerdeki tercüme ve şerhlerle ilgili olarak İbrahim Aczi Kendi'nin verdiği bilgilerde hem kronoloji hem de şârih isimleri açısından eksiklik ve yanlışlıklar bulunmaktadır. Şöyle ki kronolojik olarak Anadolu sahasındaki ilk tercüme XV. yüzyılda Gülşehri tarafından yapılmıştır. Aynı şekilde ilk şerh de XV. yüzyılda Muinüddin Mustafa tarafından ilk cildin tercüme ve şerhini içeren Ma'nevi-i Muradiye adıyla eserdir. Yine Anadolu sahasındaki ilk tam şerh XVI. yüzyılda Farsça olarak Surûrî Mustafa Efendi tarafından yapılmıştır. İbrahim Aczî'nin ilk şârihlerden biri olarak adını zikrettiği Sivaslı Abdulhamit, Abdülmecid-i Sivasî olmalıdır (s.9).

³⁰⁵ Metinde Büyükkörükçüoğlu biçiminde kullanılmıştır.

Saf ve taze yürekli gençleri yazdıkları yazı ve kitaplarla yoldan çıkararak cephelerine çekmek istiyor ve çekiyorlar. Ne hacet şu son zamanlarda Kutb-ı Azam Mevlâna'nın eserleri üzerine musallat olarak onları tercüme perdesi arkasında öyle yanlış tabir ve aykırı fikirler çıkıyor ki bu fikirler takvim yapraklarına kadar geçirilerek Hazret-i Mevlâna bir Melami şefi gösteriliyor. İşte bu yersiz uydurmalara bakarak gençliğin yüzde altmışı barlar gazinolarda şarap masaları başına koşuyorlar (s.11).

3. Şerhte İzlenen Yöntem/Şerhin Bölümleri

İbrahim Aczî, şerhinde kendisinden önceki şârihlerden farklı bir yol izlememiştir. O da öncekiler gibi önce kendi okuyuşuna göre beytin Farsçasını daha sonra Türkçesi diyerek tercümesini ve en sonda da şerhini vermiştir. Özellikle birinci beytin şerhi diğer beyitlerin şerhlerine göre daha fazla yer tutmaktadır. Kendi, söz konusu beytin şerhine geçmeden önce beyitte geçen “in ney” belirtme edatı ile “ez ney” hâl eki arasında yıllardan beri süregelen kullanım tercihinin kaynağını sorgular. İbrahim Aczî'ye göre beyitte “in” belirtme edatının kullanılması gerekmektedir. Çünkü ona göre; “Mesnevî-i Şerifin ilk beyti olan bu iki mısra Hüsameddîn Çelebi'nin el yazısıyla olan ilk nüsha ile diğer eski yazma üç nüshada da birinci mısra (bişnev in ney...) dir.” İbrahim Aczî, bu sözlerinden sonra konuya daha fazla açıklık getirmek amacıyla şu sözleri söyler:

“Hz. Mevlâna'nın en yakın nedim ve dostu Hüsameddîn Çelebi, ara buldukça her zaman Hz. Mevlâna'ya, ihvan müritler için manzum ve düz bir eser yazıp bırakmasını rica ederdi. İşte bu (in) ve (ez) işaret edatlarının zaman ve mekânını iyi anlamak için bunu ta kökünden anlatmamız lazımdır.” der ve bundan sonraki satırlarda oldukça ayrıntılı bir biçimde ilk mısradaki “in” kullanılmasının gerekçelerini somut bir biçimde ortaya koyar.

İbrahim Aczî, beyitlerin şerhlerini yaparken ağırlıklı olarak Âbidin Paşa ile Ahmed Avni Konuk'un şerhlerini hedefe koyar ve söz konusu şârihlerin beyitle ilgili söylediklerine atıfta bulunarak hem şârihleri hem de şerhlerini eleştirir. Örnek olması açısından buraya üçüncü beytin şerhi alınmıştır:

1. Bölüm: Metin. Bu bölümde metnin Farsça okunuşu verilmiştir.

Sîne hâhem şerha şerha ez firâk

Tâ beguyem şerh-i derdi iştiyâk (s. 23).

2. Bölüm: Beytin Tercümesi. Bu bölümde beytin Türkçe tercümesi yapılmıştır

Türkçesi: Ayrılıktan parça olmuş bir gönül isterim, tâ ki o gönül ehline iştiyakın şerhini söyleyeyim, diyor (s. 23).

3. Bölüm: Beytin Şerhi. Bu bölümde beytin tercümesinden hareketle öncelikle şerhi yapılıyor, buna bağlı olarak da İbrahim Aczî,

kendisinden önceki şârihlerin (özellikle Âbidin Paşa ve Ahmet Avni Konuk) ne dediklerini belirtiyor. Daha sonra söz konusu şârihlerin açıklama/tevellilerine yönelik bir eleştiri getiriyor ve buna bağlı olarak kendi görüşünü ortaya koyuyor.

Bunun mana ve şerhinde son zamanların Türkçe şerhcilerinden Âbidin Paşa, kendinden birçok yıllar önce geçen şerhcilerin bu Mesnevî üzerinden yaptıkları teviller izinde tabir değiştirerek âlem-i ruhaniye götürüyor.

Bundan sonra daha şu yakınlarda Mesnevîyi şerh eden Avni Efendi ise bunu, cismaniyet âlemine getirerek âlem-i kudse iletiyor. Bir beytin manası üzerinde böyle biri bir türlü öteki bir türlü tevil yaparsa bunun karşısında okuyucu ne yapar ve nerelere gider? (s.23)

4. Bölüm: Beyitteki yapılan şerhin toparlanması ve bir sonraki beyte ilişkilendirilmesi

Bu beyitte Mevlâna'nın maksadı bulunduğu asırda yani fani olan bu cihanda hodgâmlığa kapılarak allamelik kurumuyla bizi vatan-ı aslimizden çıkmaya sebep olanların yaptıkları rekabetle ne oldukları ma'lum..? Bizim gibi bağıryanık bir ehil olmalıdır ki, ben bu iştiyakın hikmet ve şerhini ona söyleyebileyim. diyor ve şu dördüncü beyitle asıl maksadının ne olduğunu beyan buyuruyor (s.23-24).

4. Şerh Üzerine Notlar

a. İbrahim Aczî Kendi, kendi ifadesiyle “Mesnevînin birinci cildinden birinci kısımdır. Diğer kısımlar peyderpey takip edecektir.” diyerek bitirdiği bu kitap 64 sayfadan oluşmakta ve Mesnevî'nin 53 beytinin şerhini içermektedir. Kendi, daha önce de belirtildiği üzere şerhini yaparken kimi şârihlerin kendilerini ve şerhlerini eleştirmekte hatta yer yer aşağılama noktasında ifadeler kullanmaktadır.

b. Mesnevî'nin ilk 53 beytinin şerhini içeren kitapta, İbrahim Aczî Kendi, özellikle ve sıklıkla Âbidin Paşa ile Ahmed Avni Konuk'un adlarını ve şerhlerini zikreder. Ona göre söz konusu bu iki şârih, hem Mesnevî'nin hem de Mevlâna'nın ne demek istediğini tam anlamıyla anlayabilmiş değillerdir. Bununla birlikte tarihî süreç içinde Mesnevî'nin onlarca tercüme ve şerhi söz konusu iken İbrahim Aczî'nin sadece Âbidin Paşa ile Ahmed Avni Konuk'a atıfta bulunması ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu bağlamda Mesnevî'nin ilk 53 beytini içeren şerhte adları ve eserleri zikredilen şârihler beyitlere göre şöyle bir sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Şarih /Beyitler	B.N	B.N	B.N	B.N	B.N	B.N	B.N	B.N	B.N	B.N	B.N	B.N	B.N	Toplam
Âbidin Paşa	3	4	5	6	7	8	9	11	13	14	33			11
Avni Efendi	1	3	4	5	6	7	8	9	10	11	13	14	23	12
İsmail Ankaravî	16													1
Bursalı İsmail Hakkı	16													1

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere İbrahim Aczî, özellikle Mesnevî'nin ilk 18 beytinin 11 tanesinde Âbidin Paşa'nın, 13 tanesinde de Avni Efendi'nin adını ve şerhini; 16. beyitte ise sadece İsmail Ankaravî ile Bursalı İsmail Hakkı'nın adlarını zikretmiştir. İbrahim Aczî, Âbidin Paşa ve Avni Efendi'ye atıfta bulunduğu beyitlerde onların şerhlerini tasvip etmediği, önemsiz gördüğü ve dolayısıyla eleştirdiği ifadelerden bazıları şöyledir:

4. Beyit: Bunu Âbidin Paşa şöyle tevîl ediyor, insanoğlunun aslı âlem-i ruhaniyettir. Dünya bir imtihan zindanıdır, diyor. Avni Efendi ise daha başka tabirle aynı vadi üzerinde uzun bahislerle teviller sağlıyor (s. 24)

5. Beyit: Şerhciler bu beyti ilk başta tutturdukları esas üzerine koyarak Âbidin Paşa "Ben yalnız âriflere söz söyler ve diğer insanları terk eylerim sanmayın... Arif olanlara ruhaniyetten bahsederim" vadisine döküyor. Avni Efendi de "Kötü hâllerden murat haktan ve hâllerinin sonundan gafil olan cismani ve nefsanî kimselerdir. İyi hâllilerden murat haktan âgâh olanlardır." diyor (s. 25).

c. İbrahim Aczî, 53 beytin tercüme ve şerhini yaptığı Mevlâna ve Ruhü Mesnevî adlı eserinde, özellikle ilk 34 beyitte tercümenin yanında şerhleri de vermişken 35. beyitten sonraki beyitlerin çoğunda sadece tercüme yer vermiştir. Söz konusu beyitler 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 50, 51 ve 52'dir. Aşağıya söz konusu beyitlere bir örnek alınmıştır:

36. Beyit

İttifâken şâh rûzî şud süvâr

Ba havass-ı hîş ez bahr-i şikâr

Yukarıdaki beyitlerle ilgili olarak İbrahim Aczî'nin sadece tercüme ile yetinmesi söz konusu beyitlerin ağırlıklı olarak tahkiyevî bir anlatıma sahip olunmasıyla açıklanabilir. Ancak Aczî'nin de kitapta adlarını zikrettiği şârihlerden İsmail Hakkı Bursevî (Güleç, 2004: 173) ile Ahmed Avni Konuk'un ((Eraydın-Tahralı, 2004: 99) bütün beyitlerde tercüme ve şerh yoluna gittiklerini belirtmek gerekir.

d. İbrahim Aczî Kendi, bazı beyitlerde şârihlerin adlarını anarak onların şerhlerinde dile getirdiklerini anlatırken bazı sayfalarda (s.23, s.32, s.35, s.36, s.45) ise “şerhcilerden bazılarının bu hususta yaptıkları teviller...” gibi ifadelere yer vererek oldukça muğlak ve buna bağlı olarak afaki değerlendirmelerde bulunur.

e. İbrahim Aczî Kendi, beyitler arası geçişi belli bir üslup çerçevesinde gerçekleştiriyor. Örneğin üçüncü beyitten dördüncü beyte geçerken şöyle bir ifade kullanıyor:

Bu beyitte Mevlâna'nın maksadı bulunduğu aşırda yani fani olan bu cihanda hod-kâmlığa kapılarak allâmelik kurumuyla bizi vatan-ı aslîmizden çıkmaya sebep olanların yaptıkları rekabetle ne oldukları malum? Bizim gibi bağı yanık bir ehil olmalıdır ki ben bu iştiyâkın hikmet ve şerhini ona söyleyebileyim, diyor. **Ve şu dördüncü beytiyle aslî maksadının ne olduğunu beyan buyuruyor** (s. 24)

Beşinci beyitten altıncı beyte geçerken:

Hulâsa, yukarıdan beri gelen beyitler bir fikir ve hasretin gayet berrak ve şeffaf aynasıdır. Bu ayna karşısına geçenler kendi meslekleri icabı kendi duygu ve kendi renklerini olduğu gibi görüyorlar. **Bunun için bakınız Hz. Mevlâna ne diyor** (s. 26).

Sekizinci beyitten dokuzuncu beyte geçerken:

Avni Efendi ise bu beytin şerhinde “sırrın nâleden uzak olmaması nasıl olur, zira sır ve batın lâtiftir, elfaz ve sada ise keyfiyettir. Sualine cevaptır gibi mübhem bir tevil meydana getiriyor, öyle değil... Bu bahsin daha açık şeklini Hz. Mevlâna aşağılarda izah buyuracağından biz burada bu kadar bir yol açtık. **Hz. Mevlâna bu derin bahsin aşk ve vecdi ile ney sesinin bu noktasında aşk âleminde şöyle diyor** (s. 29).

f. Mevlâna ve Ruh-u Mesnevî'de dikkat çeken önemli bir husus da imlâ ile ilgili hatalar ve tutarsızlıklardır. Her ne kadar kitabın en arka sayfasında “Yanlış Doğru Çizelgesi” verilmiş ise de söz konusu çizelge mevcut hata ve eksikliklerin

çok az bir kısmını içermektedir. Örnek olması açısından hem özel isimlerin hem de diğer kelimelerin imlasına ait birkaç örnek verilmiştir:

Hazret-i Mevlâna: Hazreti Mevlâna s. 3; hazreti Mevlâna s. 9; hazreti Mevlâna s. 37

Ebu Bekir: ebo bekir s. 4

“Halbuki, Arapça, Farsça, turkce turihler menakıplar ap açık meydandadır ki...s. 5

Şeyh Gâlib: Şeyh ğalip s. 7

Hazreti isa: s. 40, 41

Şimdi bazı yerlerde hazreti isaya nisbet edilen binalar, isanın Göklere çekilmesiyle sonradan anası Meryeme hürme eten yapılmıştır s. 41

Sonuç

Çok yönlü edebî kişiliği sahip olan İbrahim Aczî Kendi'nin büyük çoğunluğu kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu çok sayıda eseri bulunmaktadır. Söz konusu eserlerinde ağırlıklı olarak halk kültürü ve folkloru üzerinde durmuştur. Bununla birlikte içinde yaşadığı coğrafyanın kendisine sunduğu çeşitli konuları da gazete ve dergilerde yazmaktan geri durmamıştır. İbrahim Aczî'nin kaleme aldığı eserlerden biri de **Mevlâna ve Ruh-u Mesnevî** adlı kitaptır. 64 sayfadan meydana gelen bu eserinde Mesnevî'nin ilk 53 beytinin tercüme ve şerhini yapan yazar, özellikle ilk beyitteki “in” ve “cüdâyihâ şikâyet” ifadeleri üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmuş ve çeşitli delillerle Mevlâna'nın beyitte neleri anlatmak istediğini ortaya koymuştur. Şerh esnasında Âbidin Paşa ve Ahmed Avni Konuk'un şerhlerine göndermede bulunan İbrahim Aczî, söz konusu şerhleri maksadı aşan ifadeleri barındırmasından dolayı eleştirirken bazı beyitlerin şerhi sırasında ise kesin bir delil göstermeden muğlak ifadelerle konuyu geçiştirmeye çalışmıştır.

Kaynakça

- Ceylan, S. (2015). Vefatının 50. Yılında İbrahim Aczi Kendi (1883-1965). Merhaba Akademik Sayfalar. Özel Sayı: 17 Haziran s. 273
- Demirel, Ş. (2006). Dinle Neyden. Elazığ, Manas Yayınları.
- Güleç, İ. (2004). Mesnevî Şerhi (Rûhu'l-Mesnevî), İsmail Hakkı Bursevî. İstanbul. İnsan Yayınları
- Konuk, A. A. (2004) Mevlâna Celâleddîn Rûmî Mesnevî-i Şerif Şerhi. Tercüme ve Şerh Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı, İstanbul, Gelenek Yayınları.
- Tiyek, M. A. (2021). İbrahim Aczî Kendi'nin Bibliyografyası, ATEBE/Dini Araştırmalar Dergisi Sayı: 6. s. 175-191.
- Tiyek, M. A. (2022). İbrahim Aczî Kendi'nin Hayatı, Eserleri ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara.

Özet

Klasik Türk Edebiyatı metinlerinin incelenmesinde başvurulan yöntemlerden biri olan şerh metodu, genellikle dinî ve tasavvufî içerikli metinlerin incelenmesinde kullanılmıştır. Bu yönden Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî-yi Şerîf*'i şerh metodunun en fazla kullanıldığı eserlerden biridir. Bunda eserin evrensel konular içermesiyle birlikte Mevlâna'nın kullandığı sembolik dilin arkasına gizlenmiş olan manevi mesajların açığa çıkarılmak istenmesi de etkili olmuştur. Bu amaçla birçok şârih tarafından farklı dillerde ve farklı yerlerde şerh edilmiştir. XX. Yüzyılın önemli sûfilerinden olan Ken'ân Rifâi *Şerhli Mesnevî-i Şerîf* adlı mesnevi şerhiyle bu şârihlerden birisi olmuştur.

Şerhli Mesnevî-i Şerîf adlı mesnevi şerhiyle ilgili bu kitap bölümünde verilen bilgiler 1973 yılında Hülbe yayınları tarafından basılan kaynak esas alınarak hazırlanmıştır. Bu kitap bölümü Ken'ân Rifâi'nin yapmış olduğu mesnevi şerhini kullanılan metodlar, faydalanılan kaynaklar ve tercih edilen örnekler açısından muhabata tanıtmayı amaçlamaktadır. Öncelikle Ken'ân Rifâi'nin hayatı, tasavvufî kimliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise eserin şerh metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Türkçe Mesnevî Şerhleri, Ken'ân Rifâi, Şerhli Mesnevî-i Şerîf

Ken'ân Rifa'i And Mathnawi With Commentary

Abstract

The commentary method, which is one of the methods used in the study of Classical Turkish Literature texts, has usually been used in the study of texts with religious and mystical content. In this respect, Mevlâna Celaleddin Rumi's *Mesnevi* is one of the works in which the commentary method is used the most. The reason for this, the commentators desire to reveal the spiritual messages hidden behind the symbolic language used by Mevlâna and also the work has

* Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, hacar.ozkul@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1668-5257

universal topics. For this purpose, it has been commented by many commentators in different languages and in different places. Ken'ân Rifai, one of the important sufis of the Twentieth Century, became one of these commentators with his mathnawi commentary called *Şerhli Mesnevî-i Şerif*.

The information given in this section of the book about the commentary of the Mesnevi called *Şerhli Mesnevî-i Şerif* has been prepared based on the source published by Hülbe publications in 1973. This book section aims to introduce the mathnawi commentary made by Ken'ân Rifai to the addressee in terms of the methods used, the sources used and the preferred examples. Firstly, information is given about Ken'ân Rifai's life, mystical view and works. Later, information was given about the commentary method and sources of the work.

Keywords: Mathnawi, Mathnawi Commentaries in Turkish, Ken'ân Rifâi, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*.

Giriş

Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevî-i Ma'nevi'si uzaktan yakından tüm dünyanın haberdar olduğu bir eserdir. İçerdiği toplumsal mesajlarla bugün bile işlevselliğini hala korumaktadır. Bununla birlikte *Mesnevî-i Manevî* adından da anlaşılacağı üzere manalarla, sırlarla dolu bir eserdir ki bu yönüyle sürekli açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple bugüne kadar birçok şârih tarafından farklı dillerde ve farklı yerlerde çeşitli şerhlere tabi tutulmuştur. 20. yüzyılın önemli sûfi ve şeyhlerinden Ken'ân Rifâi de *Şerhli Mesnevî-i Şerif* adlı şerhiyle bu kervana katılmıştır.

Bu kitap bölümünde öncelikle Ken'ân Rifâi'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verilmiş, ardından *Şerhli Mesnevî-i Şerif* adlı kitabı tanıtılmıştır.

1. Ken'ân Rifâi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Yirminci yüzyılın önemli şeyhlerinden biri olan Ken'ân Rifâi (öl. 1950), 1867 tarihinde Selânik'te dünyaya gelmiştir.³⁰⁶ Babası, Filibe hânedanından olup Hacı Hasan Bey'in oğlu Abdülhalim Bey, annesi ise Kafkas asıllı Hatice Cenân

³⁰⁶ Yalçınkaya, Ken'ân Rifâi'nin Mesnevî Sohbetleri, 296-300; Mehmet Demirci, "Ken'ân Rifâi'nin Mânevî Dünyâsı", Bir Yirminci Yüzyıl Münevveri Ken'ân Rifâi Sempozyumu Bildiri Kitabı, ed. Fulya Bayraktar (İstanbul: Cenân Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2015), 61-68

Hanım'dır. Babası Şarkî Rumeli vilâyetlerinde Filibe murahhası olarak görev yaptıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih Hırkaîşerif'te satın aldığı bir konağa yerleşmiştir. Posta Telgraf Nezâreti sicil başmüdürlüğü ve telgraf nâzırlığı görevlerinde bulunmuştur. Dedesi Hacı Hasan Bey, Filibe hanedanına mensup olup bir müddet Alâiye Kaymakamlığı'nda bulunmuştur. Ken'ân Rifâî'nin mensup olduğu Filibe hanedanı bölgede geçmişi oldukça eskiye dayanan nüfuzlu bir ailedir (Yalçınkaya, 2020: 103). 1876 Bulgaristan ayaklanmasının ardından ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşen Rifâî, hemen akabinde Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'ne kaydını yaptırarak 1888'deki mezuniyetine kadar tahsiline devam etmiştir. İstanbul'da Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Babıali Hariciye Kaleminde vazife almış, Acem Mektebi'nde tabiat muallimliği yaparken Posta-Telgraf Nezâreti'nde Alman müşavir Groll'ün muavinliğine getirilmiş, bu arada da Hukuk Fakültesi'ne devam etmiştir.

Galatasaray Sultânîsi onun tasavvufî şahsiyetinin şekil almaya başladığı bir mekân olması yönünden önemli bir vasa sahiptir. Galatasaray Sultânîsi, 19. yüzyılda devlet hizmetinin üst kademelerinde görevlendirilmek üzere yönetici yetiştirmeye yönelik açılan kurumlar içerisinde en önemlilerden biriydi (Şişman, 2002: 323). Galatasaray Sultânîsi, Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan bir penceresi olduğu kadar, öğrencilerini formel manada Doğu kültür ve geleneğiyle de tanıştıran devrin en etkili kurumlarından biriydi (Tekeli, 1983: 657). Bu kurumda Doğu'dan Batı'ya birçok klasik dil talebelere öğretilmekle birlikte akaid ve ahlâk bilgisine yönelik dersler de bulunmaktaydı. Recâizâde Mahmud Ekrem (öl. 1914), Muallim Nâci (öl. 1893), Muallim (Ahmed) Feyzi (öl. 1910), Ali Suâvi (öl. 1878) ve Mehmet Zihnî Efendi (öl. 1919) Ken'ân Rifâî'nin Sultânî'deki hocaları arasındaydı.³⁰⁷

Ken'ân Rifâî, Galatasaray Sultânîsi'nden mezuniyetinin ardından kendini maarif çatısı altında bularak sırası ile Balıkesir İdadisi, Adana, Manastır, Üsküp, Trabzon Maarif Müdürlükleri, daha sonra Numune-i Terakki ve Medine-i Münevvere İdadi-i Hâmidi Müdürlükleri yapmıştır. Tekrar İstanbul'a döndükten sonra Erkek Muallim Mektebi Fransızca hocalığı, Tedkikat-ı İlmiye Encümen Azalığı, Darüşşafaka Müdürlüğü ve Meclis-i Maarif Azalığı vazifelerinde bulunmuş, emekliliğinden sonra da on üç sene Fener Rum Lisesi'nde Türkçe hocalığı yapmıştır.

³⁰⁷ Sâmiha Ayverdi vd., Ken'ân Rifâî ve Yirminci Yüzyılın Işığında Müslümanlık (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2003), 24-25.

1.2. Tasavvufi Kimliği

İlk görev yeri Balıkesir tasavvufa intisap ettiği şehir olması bakımından Rifâî'nin hayatında ayrı bir yeri vardır. Rifâî, ilk tasavvuf neşvesini annesi Hatice Cenân Hanım'dan almış olmakla birlikte resmî anlamda ilk tasavvuf terbiyesini, Balıkesir'de bulunduğu sırada Kadirî-Üveysî meşrep ve sivil giyimli bir şeyh olan Filibeli Şeyh Edhem Efendi'den (öl. 1893[?]) almış ve onun gözetiminde Kadirî usûlü ile seyr ü sülûkunu tamamlamıştır (Tahralı, 2018: 20-21).

Ken'an Rifâî'nin, Balıkesir'deki sülûkundan bahsetmeden önce, annesinden aldığı mânevî-tasavvufi terbiyeden kısaca bahsetmek gerekir. Hatice Cenân Hanım, mizaç olarak tefekkür ve tezekkürü seven, az konuşmayı tercih eden bir kadındır. Filibe'de ikamet ettikleri dönemde, Filibeli Edhem Efendi'ye intisap etmiş ve onunla birlikte Niyâzî-i Mısırî Divânı'nı okumuştur. Araz'ın bildirdiğine göre Hatice Cenân Hanım yeryüzündeki her zerreyi Hakk tecellisi olarak görmekte ve Hakk sevgisinin ancak halkı sevmekle kemâle ereceğine inanmaktadır. Oğlu Ken'an Rifâî'ye verdiği nasihat, ana-oğul arasındaki etkileşimi görmek bakımından dikkat çekicidir:

İnsanları seveceksin, senin içinde tükenmez af, merhamet ve müsâmaha hazineleri var. Onun için yalnız insanları değil, bütün mahlûkatı aynı yorulmaz hız ve aynı tükenmez iştiyakla seveceksin. Sende mevcut cevherleri cömertçe harcamalısın. İnsanları insanlara iştirak ederek, hatalarında ve sevaplarında onlarla bir olarak seveceksin. Doğumları ile çoğalıp ölümleri ile eksilecek kadar onlardan olacaksın. Senin bir insan olarak vazifen, insanların yüzünü müşterek samimi bir gayeye bir ideale çevirmektir ve bunun birçok yolları vardır. Fakat en kestirme, en güzel, en büyük yol aşk ve iman yoludur. Hudutsuz bir insanlık aşkı... beşeriyetin tek selâmet kapısı her zaman budur. İnsan kemâle, beşerîlikten ulûhîliğe, kısacası Allah'a ancak bu yoldan ulaşır.³⁰⁸

Balıkesir'de iken Filibeli Edhem Efendi'nin terbiyesinde Kadirî usûlüne göre seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Mânevî açıdan son derece verimli geçen bu dönemin öne çıkan iki önemli unsuru vardır: Riyâzet ve mûsikî eğitimi. Edhem Efendi, İstanbul'dan kalkarak genç müridinin yanına gelir ve bir metod dâhilinde seyr ü sülûkun çeşitli basamaklarını geçmesi konusunda onu zorlamaya başlar. Böylece riyâzata başlayan Rifâî, burada ikamet ettiği on bir ay boyunca kuru

³⁰⁸ Ayverdi vd., Ken'an Rifâî ve Yirminci Yüzyılın Işığında Müslümanlık, 18

ekmek ve zeytinden ibaret olan bir perhize devam etmiştir.³⁰⁹ Bir hocasından gördüğü öğrenimle ney meşk etmeyi öğrenen Rifâî ilerleyen yıllarda musiki yönünü kuvvetlendirerek, güfteleri ona ait olan birçok ilâhî bestelemiştir.

Ken'ân Rifâî, Manastır'da iken, mürşidi Edhem Efendi onun yanına gelmiş ve yakında bu dünyadan ayrılacağı haberini vermiştir. Bir yıl önce İstanbul'dan ayrılırken Hatice Cenân Hanım'a da yakın zamanda vefat edeceği ve dolayısıyla bir daha dünya gözüyle görüşemeyeceklerini bildirmiştir.³¹⁰ Rifâî, Manastır'dan ayrıldıktan üç ay sonra, mürşidinin vefat ettiği haberini almıştır. Edhem Efendi vefat ettiğinde kırk beş yaşındadır. Rehber-i Sâlikin adlı eserinde Rifâî, Edhem Efendi'nin vefatından sonra mânâda kendisine hilâfet vazifesi tevdi ettiğini kaydetmektedir.³¹¹

Ken'ân Rifâî için Medine dönemi, mânevî açıdan olgunluğa eriştiği bir zamandır. Rifâî, oradayken aldığı mânevî bir işaretle Medine şeyhü'l-meşâyihî olarak bilinen Hamza er-Rifâî'ye intisap eder ve üç yıl boyunca onun tekkesine hizmet ederek, Rifâî usûlü ile seyr ü sülûkunu tamamlayıp icâzet alır. Rifâî, Medine'den İstanbul'a dönüşünden yaklaşık dört yıl sonra Fatih semtinde Kırtay Sokak'ta kendi ikamet ettiği konağın avlusunda *Ümmü Ken'ân Dergâhı*'nı açar. Fatih'te Altay semtinde bulunması nedeniyle, "*Altay'daki Rifâî Dergâhı*" anlamında bu şekilde anıldığı ve zamanla kullanımın yaygınlaşmış olduğu anlaşılmaktadır (Yüksel, 1994: 111-112). Ken'ân Rifâî, bu tarihten itibaren Ümmü Ken'ân Dergâhı'nda Rifâî seyr ü sülûku üzere müridlerin terbiyesiyle ilgilenmeye başlamış, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin ilgasına kadar bu görevine devam etmiştir. Haftanın belli günleri âyin ve takrirler için tahsis edilmiştir³¹²

Ken'ân Rifâî, sosyal bilimler, dil ve ahlak alanında dersler verdiği gibi fen bilgisi, sanayi, zirâat, sağlık bilgisi gibi dersler de vermiş; bu derslerinde tabiat güzellikleri ve eşyâdaki Hakk tecellisine dikkat çekerek, pozitivizmin hâkim olduğu bir çağda geleneksel insan ve âlem anlayışına vurgu yapmıştır. Rifâî, teknik

³⁰⁹ Tasavvuf tarihinde bu tür riyâzâtın örnekleri çoktur. Ekmek ve zeytin tasavvuf terbiyesinde kullanılan geleneksel bir perhiz metodudur. Ayverdi bu dönemi değerlendirirken, bu suretle "asgariden asgari ile yaşamanın zevkini" duyduğunu kaydeder. Tasavvufta riyâzât türleri ve yeme-içme ile ilgili riyâzâtın tekâmül sürecindeki hızlandırıcı rolü için bk. Öncel Demirdaş, "Riyâzet Eğitimi ile Gerçekleşen Mânevî Olgunluk", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (2011), 79-90; Süleyman Uludağ, "Riyâzet", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/143-144.

³¹⁰ Ayverdi vd., *Ken'ân Rifâî ve Yirminci Yüzyılın Işığında Müslümanlık*, 40

³¹¹ Rifâî, *Rehber-i Sâlikin*, 20-21.

³¹² Gürbüz Ertürk, "*Ümmü Ken'ân Dergâhı*", *Rahmet Kapısı: Uluslararası Kenan Rifâî Sempozyumu* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2017), 153-159.

ilerlemelerin insanlığın gayesi olarak telakki edildiği bir dönemde tasavvufi geleneğin insan için teklif ettiği gâyeye dikkat çekmektedir.

Ken'ân Rifâî, Cumhuriyet Türkiye'si döneminde emekliliğinden sonra çeşitli özel kurumlarda öğretmenlik görevine devam etmiştir. Bu dönemde mânevi sohbetlerini yalnızca aile çevresinde sürdürmüştür. 1950 yılından vefat etmiştir. Türbesi İstanbul Merkez Efendi kabristanındadır.

1.3. Eserleri

Ken'ân Rifâî'nin eserleri şu şekildedir: Muktezâ-yı Hayât, Kırk Derste Arapça, Rehber-i Sâlikîn, Tuhfe-i Ken'ân, Seyyid Ahmed er-Rifâî, İlâhiyât-ı Ken'ân, Mesnevi Hatıraları, Sohbetler ve bu çalışmada ele alacağımız *Şerhli Mesnevî-i Şerif* tir.

2. *Şerhli Mesnevî-i Şerif*

Eser Mevlâna'nın Mesnevî'sinin birinci cildinin şerhini ihtivâ etmektedir. Dergâhtaki mesnevî takrîrleri esnasında Ziya Cemâl Büyükaksoy, Semîha Cemal ve Sâmiha Ayverdi gibi talebelerinin tuttuğu notların daha sonra bir heyet tarafından karşılaştırmalı olarak düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Söz konusu derleme heyette bulunan Nihad Sami Banarlı'nın kalemiyle günümüz Türkçesine kazandırılmıştır (Yalçınkaya, 2012: 11-12).

2.1. Şârihin Maksadı

Şârihlerin şerhlerini yazma maksadı genellikle şerh ettiği metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Ken'ân Rifâî de Mesnevî'nin yalnızca I. cildinin şerhini yapmıştır. İlk cildi şerh eden şârihlerin, diğer ciltleri şerh etmemelerinin en ortak sebebi, ömürlerinin diğer ciltleri şerh etmeden son bulmasıdır. Annemarie Schimmel'e göre ise bâzı şârihler, ilk on sekiz beytin de içinde olduğu birinci cildin şerhinin yeterli olduğunu düşünmüşlerdir (Güleç, 2008: 155-156).

2.2. *Şerhli Mesnevî-i Şerif* in Şerh Metodu

Bu eserde şârih, Mesnevî'nin dibâcesini şerh etmeden doğrudan seçtiği beyitlerle şerhe başlamıştır. Daha önceki şerhlerde şârihler şerhlerini beyitler hâlinde yani beyit beyit yapmış ya da üçer dörder beyti birlikte şerh etmişlerdir.

Rifâî ise ilk olarak on sekiz beytin mensur şekilde tercümelerini vermiş ve ardından beyitlerin numaralarını vermeden fakat sıralı ve toplu bir şekilde şerh etmiştir. Bu bakımdan telhis nitelikli bir şerh olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka deyişle şerhlerinin açıklamasını uzun tutmamış yalnızca beyitlerin tercümesini uzun tutmuştur.

Eserin dili ise oldukça sade ve anlaşılır bir şekildedir. Seçilen âyet ve hadisler, tarihi ve dinî olaylar ve günlük hayattan alınan örnekler de onun kullandığı üslubun ne kadar açıklayıcı ve anlaşır olduğunun bir göstergesidir. Bu konuda Yalçinkaya (2012: 297) şu şekilde ifade eder: “Tercümenin Türk dilinin o zamanki kullanımına uygun bir lisan ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki bazı ifadelerin akıcılığında sanki metnin aslının Türkçe olduğu hissini veren bir tabiiyet duyulur.”

Rifâî, lügat izahına ihtiyaç duyduğu kelimelerin anlamları hakkında açıklamalar yapar ve kelimeleri beyitlerle ilişkilendirerek şerhini yapar:

“Ney, bir taraftan yazı yazan kalemdir ve aziz bir vâsıttır. Diğer taraftan ney, erenlerin bir sembolüdür.”, “Tasavvufta bu dereceye varmaya “fenâfillah” denilir. Bu derece, beşerin, aslında geçici olan, hatta bir vehim olan vücudunu yani nefsinin yok etme, nefsin bütün ihtiraslarının üstüne yükselme derecesidir.”, “Sübhan, her türlü noksandan her türlü kusurdan ve bilhassa beşerî vasıflardan âri ve münezze olan Allah demektir.”

Rifâî, Mesnevî’de geçen âyet ve hadisleri açıklamakla beraber kendi görüşlerini desteklemek adına diğer âyet ve hadislerden, sahabe sözlerinden de çokça faydalanmıştır:

“İzâ câe’l-kazâ umiye’l-basar” âyetini³¹³ hatırla. Orada kazâ gelince göz görmez olur, deniyor.”, “Hazret-i Muhammed’in, “Ben ilmin Medine’siyim Ali de kapısıdır” buyurması da bu nükteyi tamamlar.”, “Kur’an-ı Kerim’deki Beled Sûresini oku! (...) Orada “Yemin ederim bu beldeye ki, orada sen oturuyorsun. Ve babaya ve oğula da yemin ederim ki biz insanı meşakkate, güçlüğü mâruz olmak üzere yarattık” buyurulur.”, “Hazret-i Ali’nin şu sözlerini hatırla! O buyurur ki: “İnsanı iki şey helâk eder. Biri nefsinin arzûsuna uymak öteki medh ü senâ edilmeyi sevmek.”

Rifâî kendi düşüncelerini desteklemek amacıyla sahabelerin hikâyelerinden, günlük ve tarihi olaylardan da faydalanmıştır. Bununla birlikte sûfîlerin hayat hikâyelerini, onların kerâmetlerini, şiirlerini ve ilâhilerini de bu şerhine dâhil

³¹³ Metinde bu cümlelerin âyet olduğu belirtilmişse de böyle bir âyet bulunmamaktadır.

etmiştir. Pozitif ilimlerden örnekler edebî eserlerden örnekler ve alıntılar ve Kitab-ı Mukaddes'ten bölümler de yine Rifâî'nin faydalandığı kaynaklar arasındadır.

2.3. Şerhli Mesnevî-i Şerîf'in Kaynakları

2.3.1. Peygamber Kıssaları

Şârihlerin faydalandığı önemli kaynaklardan biri Kur'an kıssalarıdır. Mevlâna, *Mesnevî-yi Şerîf*'inde Hz. Muhammed'den, Hz. Musa'dan, Hz. İsa'dan, Hz. Yusuf'tan, Hz. Süleyman'dan, Hz. Nuh'tan, Hz. İdris'ten, Hz. Yakup'tan, Hz. İbrahim'den (Hz. Halil) çeşitli vesilelerle bahsetmiştir. Dolayısıyla Ken'ân Rifâî de Hz. Muhammed, Hz. Musa, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Âdem, Hz. Ömer, Hz. İbrahim ve Hz. İsa'dan bahsetmiştir.

2.3.2. Diğer Şahsiyetler

Ken'ân Rifâî dinî şahsiyetlerden faydalanmakla birlikte edebî şahsiyetlerden ve eserlerinden de faydalanmıştır:

Hz. Ali, Hâtem-i Asamm, Ebû Hafs, Hakîm Senâî, Bayezid-i Bistâmî, İbn Arabî, Şeyh Hasan Ebû Şâzelî, Mevlâna, Yunus Emre, Gülşehrî (*Feleknâme*), Âşık Paşa (*Garibnâme*), Süleyman Çelebi (*Mevlid*), Bağdatlı Rûhî, Fuzûlî, Ankaravî, Neşâtî, Nedîm, Yahya Kemal.

Bu isimleri bazen yalnızca isimleriyle zikretmiş bazen ise onların eserlerinden yaptığı alıntılarla şerhini desteklemiştir.

Sonuç

Ken'ân Rifâî'nin 20. yüzyılda verdiği mesnevi sohbetlerinin ders notlarının birinci cildinden oluşan *Şerhli Mesnevî-i Şerîfi* birçok yönden dikkate değer bir eserdir. Özellikle eserin dili oldukça sade ve anlaşılır bir şekildedir. Kullandığı âyet ve hadîsler, tarihî ve dinî olaylar ve günlük hayattan alınan örnekler de onun kullandığı üslubun ne kadar açıklayıcı ve anlaşılır olduğunun bir göstergesidir.

Eseri farklı kılan bir diğer önemli özellik ise eserin telhis bir şekilde ve irticâlen oluşturulmuş olmasıdır. Bir başka deyişle eser doğaçlama şekilde ve özetleyici niteliktedir. Eserde beyitler uzun uzun şerh edilmemiş aksine anlaşılır olmak amacıyla özet bir şekilde ifade edilmiştir. Beyitlerin tercüme kısımları ise mensur bir şekilde şerhlere göre nispeten daha uzun ifade edilmiştir. Doğaçlama olması ise şerhin dergâhta yapılan takrîrlerden meydana geliyor olması ile ilgilidir.

*Şerhli Mesnevî-i Şerif*te faydalanılan kaynakların sayısının ve türünün çokluğu da diğer bir önemli noktadır. Ayet ve hadisler ve onlar için başvuru olan tefsirler, peygamber kıssaları, sahabeler ve sûfiler ve onların hayat hikâyeleri, bazı mutasavvıfların eserleri ve bunların bazılarının içeriğinden alıntılar Rifâî'nin başvurduğu kaynaklardır.

Ken'ân Rifâî'nin *Şerhli Mesnevi-i Şerif* adlı eseri tasavvufî anlayışın çeşitli vasıtalarla en anlaşılır şekilde ortaya konması yönünden 20. yüzyılın dikkate değer şerhlerinden biridir.

Kaynakça

- Ayverdi, S., Erol, S., Araz, N. ve Huri S. (2003). *Ken'ân Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Demirci, M. (2015). Ken'ân Rifâi'nin Mânevî Dünyâsı. F. Bayraktar (Ed.), *Bir Yirminci Yüzyıl Münevveri Ken'ân Rifâi Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (61-68), İstanbul: Cenan Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı.
- Demirdaş, Ö. (2011). Riyazet Eğitimi ile Gerçekleşen Manevî Olgunluk. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/1, 79-90.
- Ertürk, G. (2017). Ümmü Ken'ân Dergâhı. *Rahmet Kapısı: Uluslararası Kenan Rifâi Sempozyumu içinde*. (ss.153-159.), İstanbul: Nefes Yayınları.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Rifâi, K. (2018). *Rehber-i Sâlikîn, Sâliklerin Rehberi*. Haz. Mustafa Tahralı. İstanbul: Cenan Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı.
- Rifâi, Kenan (1973). *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, İstanbul: Hülbe Yayınları.
- Şişman, A. (2002). Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (13, 323-326. ss.), İstanbul: TDV Yayınları.
- Tekeli, İ. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (3/657. ss.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uludağ, S. (2008). Riyâzet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (35/143-144 ss.). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yalçınkaya, A. E. (2012). *Ken'ân Rifâi'nin Mesnevî Sohbetleri*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yalçınkaya, A. E. (2020). Son Dönem Osmanlı Şeyhlerinden Ken'ân Rifâi: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11 (24), 98-128.
- Yüksel, A. (1994). Ümmü Ken'ân Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde* (6/111-112. ss.), İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi*

Bekir ÇINAR**

Özet

Bu çalışmada son dönem mesnevî şârihlerinden olan Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin şerh usûlü incelenmiştir. Eserin yazılış sebebi, şârihin müracaat ettiği kaynaklar, etkilendiği görüşler belirtildikten sonra, şerh usûlü incelenmiştir. Daha sonra şerhin bölümleri örneklerle gösterilmiştir. Şerhteki atıflar, kıyaslamalar, yapılan tenkitler ve şerhin dikkat çeken bazı özellikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, şerh, Mesnevî, Ahmet Avni Konuk.

Ahmed Avni Konuk's Mathnawi Commentary

Abstract

In the study, the analysis method of Ahmed Avni Konuk, who is among the latest Mathnawi analysts, of his Mathnawi commentary is analyzed. The method of analysis is examined after mentioning the reason why the book was written, the sources that the analyst mentioned and the ideas by which the analyst was influenced. The references, comparisons, criticisms and some remarkable features of the analysis are analyzed.

Keywords: Classical Turkish Literature, commentary, Mathnawi, Ahmed Avni Konuk.

Giriş

Yirminci yüzyılın önemli Mesnevî şârihlerinden olan Ahmed Avni Konuk (d.1868-ö. 1938), İstanbul'da doğmuştur. Konuk, ibtidâî mektebini bitirdikten sonra Galata Rüştüyesine girmiş, daha sonra Dârüşşafaka'yı bitirerek Mevlevî

* Bu çalışmadaki bilgilerin çoğu, kaynakçada belirtilen Çınar 2009 ve Çınar 2019 adlı çalışmalarımızdan alınmıştır. Bu çalışmaya mesnevî şerhleri konusunda yapılan yeni çalışmalar eklenmiştir.

** Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, bcinar67@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5365-4839

tarikatine intisap etmiş, mürşidi Mesnevîhan Selânikli Mehmed Esad Dede'den *Mesnevî* okuyup icâzet almıştır (s.11).³¹⁴ Bu sıralarda Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'ye girmiş, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiş, musikimizin büyük üstatlarından Zekâî Dede'den musiki dersleri almış, birçok eser meşk etmiştir (s.11-12).

Mesnevî'nin, çeşitli yüzyıllarda otuzdan fazla şerhi yapılmıştır. Mesnevî'nin tamamı günümüze kadar yedi defa şerh edilmiştir. Bu şerhler şunlardır:

“Şem’î Dede (ö. 1596’dan sonra),

Ankaravî İsmail Rusûhî Dede (ö. 1631),

Şifâ’î Mehmed Dede (ö. 1671),

Şeyh Murad-ı Buhârî (ö. 1848),

Ahmed Avni Konuk (ö. 1938),

Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951),

Abdûlbâki Gölpınarlı (ö. 1982).

Yukarıda belirtilen şerhlerden Derviş Mehmed Şifâyî'nin *Mesnevî Şerhi*'ni hazırlayan Özdemir (2016: 9), Şifâyî'nin, *Mesnevî*'nin iki cildini şerh ettiğini ve bu konuda kaynaklarda bilgi eksikliği olduğunu belirtmektedir. Aynı araştırmacı “Birçok kaynakta Derviş Muhammed Şifâyî, *Mesnevî*'nin altı cildini şerh eden şârihler arasında sayılmaktadır. Kaynaklarda Süleymaniye Kütüphanesinde bulunduğu söylenen eser, Ali Temizel'in de belirttiği gibi sadece *Mesnevî*'nin ilk iki cildinin şerhinden mürekkeptir. Eğer diğer ciltlerin şerhi varsa bile bu ciltler gün ışığına çıkarılıncaya kadar *Mesnevî Şerhi*'nin iki cildi kapsadığı bilinmelidir.” demektedir (Özdemir, 2009: 493).

Bunlardan Ankaravî, Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî ve Gölpınarlı *Mesnevî*'yi ayrıntılı bir şekilde, diğerleri ise (Şem’î, Şifâ’î, Murad-ı Buhârî) çok kısa sayılabilecek bir tarzda şerh etmişlerdir” (Güleç, 2007: 1). Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî ve Gölpınarlı şerhleri, yakın dönem, yani son yüzyılda yapılan şerhler olarak değerlendirilebilir.

³¹⁴ Kaynak belirtilmeden verilen sayfa numaraları, Ahmed Avni Konuk, *Mevlâna Celâleddin Rûmî Mesnevî-i Şerif Şerhi 1 Tercüme ve Şerh*, hzl. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı, Kitabevi Yay., İstanbul 2006 adlı eserin sayfa numaralarını göstermektedir. Ahmed Avni Konuk'un, *Mevlâna Celâleddin Rûmî Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Mustafa Tahralı'nın koordinatörlüğünde 13 cilt olarak yayımlanmıştır. Bu sayfadan itibaren incelememize konu olan bu eserden alınan bilgiler, dipnotlar da dâhil olmak üzere, külfete kaçmamak için sadece sayfa numaraları belirtilerek verilmiştir.

Konuk, “şerhinin hazırlanışında Türkçe ve Farsça şerhlerden istifade etmiş, daha önceki şârihlerin görmediği, Hindistan’da basılan Mesnevî şerhlerini de incelemiştir. Konuk’un hem Mesnevî’nin 6 cildinin tamamını şerh etmiş olması, hem de birçok şerhten faydalanması eserin kıymetini artırmaktadır” (s.13). Ayrıca Konuk’un, İbn Arabî’nin *Fusûsu’l-Hikem* ve *Tedbirât-ı İlâhiyye* eserlerini şerh etmiş olması ve Mevlâna’nın *Fîhi Mâ Fih Tercümesi*’ni yapması, hem şârihin bu sahadaki kudretini göstermekte, hem de bu şerhin değerini artırmaktadır.

Konuk’un, Mesnevî şerhini hangi tarihlerde ve niçin yaptığı, şerhte hangi nüshayı kullandığı, hangi şerhlere müracaat ettiği ve hangi kaynaklardan faydalandığı, şerhini hangi görüşler ışığında yaptığı ve hangi metodu kullandığı gibi birçok sorunun cevabı mukaddimesinde açıklanmaktadır.

1. Mesnevî-i Şerîf Şerhi’nin yazılış tarihi ve yazılma sebebi

Konuk, mukaddimesinde belirttiğine göre, Mesnevî’yi şerh etmeye 1348 (1929)’da başlamış ve 1356 (1937)’de tarihinde bitirmiştir (s.27). Onu bu şerhi teşvike zorlayan sebeplerin başında kendi ifadesiyle aşktır. Zira mukaddimesinde, “Mesnevî-i Şerîf gibi bahr-ı bî-pâyân içinde yüzgeçlik etmek, benim gibi ilimde ve hâlde ve amelde kolu ve kanadı kırık bir âcizin işi değil idi. Fakat aşk, bu aczimi gözümde örttü ve bu hususta beni cesur yaptı. Zîrâ aşkın hâssalarından biri de korkağı ve âcizi cesur yapmaktır.”(s.27) diyerek özetlemektedir. Mesnevî Şerhi’nin birinci defterinin kapağı içine yapıştırılmış bir yaprak üzerinde Mesnevî-i Şerîf Şerhi’ni ikmalî dolayısıyla, şârihin imzasıyla (s.16) yazılmış 16 beyitlik bir kaside bulunmaktadır. Bu kasideden de anlaşılacağı üzere Ahmed Avni Konuk’u Mesnevî’yi şerh etmeye sevk eden temel sebep, dayanılmaz hâle gelen aşkını anlatma ihtiyacıdır.

2. Mesnevî-i Şerîf Şerhi’ne esas alınan nüsha

Ahmet Avni Konuk, şerhe esas aldığı nüshayı ve gerekçesini “Şerhte ittihaz ettiğim metin, İsmail Rusûhî Ankaravî hazretlerinin nüshasıdır.” (s. 27) diyerek, hem *Mesnevî-i Şerîf* nüshaları hakkında malumat vermekte hem de Ankaravî nüshasının huzûr-ı Mevlâna’da yazılmış olan nüshalardan istinsah edildiğini ve bu nüshanın doğru bir nüsha olduğunu belirtmektedir. Ancak bu nüsha ile Hint şârihlerinden *İmdâdullah* hazretlerinin matbu nüshasındaki beyitler kıyaslanmış, bazı kelime örnekleri verilmiş, bu tarz küçük farklılıkların “manayı değıştirmedini” ve “kıyl ü kâle değer mahiyette olmadığını” belirtmiştir (s.30).

Konuk'un kullandığı metin hakkında ayrıntılı bilgi vermesi şerh geleneği açısından da ilginçtir.

3. Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nde müracaat ettiği kaynaklar

Konuk'un hangi şerhlere müracaat ettiğini ve hangi kaynaklardan faydalandığını, “Mürâcaat ettiğim şerhler, Ankaravî, Hind şârihlerinden İmdâdullah, Bahru'l Ulûm Abdü'l-Alî, Veli Muhammed Ekberâdî, Mükâşefât-ı Rızavî ve Abdurrahman Leknevî hazarâtının şerhleridir (s.39).” şeklindeki ifadelerinden anlıyoruz. Müracaat ettiği lügâtleri, “*Kâmus, Burhân-ı Katî*'in Fârisî aslı ve Hind tab'ı, *Müntehabü'l-Lügât, Şemsü'l-Lügât, Gıyâsü'l-Lügât, Behâr-ı Acem, Heft-Kulzüm, Çerâğ-ı Hidâyet* ve *Ahterî-i Kebîr*'dir ki, bunların nüshaları elimde mevcuttur” (s.39) diyerek sıralamaktadır. Şerh ve izah konusunda faydalandığı muhtelif kaynakların başlıcalarından “*Fusûsu'l Hikem*³¹⁵, *Fütuhât-ı Mekkiyye, et-Tedbirâtü'l İlâhiyye fî Islâhi Memleketi'l İnsâniyye*³¹⁶, *Bülgatü'l-Gavvâs, Cevâhir-i Gaybî, Fîhi Mâ Fîh*³¹⁷, *Menâkıb-ı Sipehsâlâr, Avârifü'l-Maârif, Arâisü'l-Beyân, Tefsîr-i Nahcivânî, Usûl-i Aşere, Ta'rifât-ı Seyyid, Istilâhât-ı Sûfiyye-i Kâşânî, Istilâhât-ı Sûfiyye-i Ni'metu'llâh, Ma'rifet-nâme, Ma'nevî Şerhi, Nefahâtü'l-Üns, Matla'u'l-Ulûm Mecma'u'l-Fünûn, Azîz Neseî Resâilî*³¹⁸, *Reşehât, el-İnsânü'l-Kâmil*'i saymaktadır.

4. Ahmed Avni Konuk'un etkilendiği görüşler ve yaptığı tenkitler

Şârih, şerhindeki tasavvufi açıklamaları, daha önce İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* ve *Tedbirât-ı İlâhiyye* eserlerini şerh ettiğinden, İbn Arabî'nin görüşleri ve Mevlâna'nın *Fîhi Mâ Fîh Tercümesi*'ndeki mütâlâlarından faydalanmıştır. Bu hususta bazılarının tenkidine maruz kaldığı, Feridun Nafiz Uzluk'a yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır.³¹⁹ Şârih, Mukaddimesinde “Müsteşrikler hakkındaki mütâlâ'at” (s.49) başlığında son zamanlarda garpta Mesnevî-i Şerîfe karşı bir

³¹⁵ Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin bu eseri, Ahmed Avni Konuk tarafından tercüme ve şerh edilmiştir (s. 40).

³¹⁶ Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin bu eseri, Ahmed Avni Konuk tarafından tercüme ve şerh edilmiştir (s. 40).

³¹⁷ Mevlâna'nın bu eseri Ahmed Avni Konuk tarafından tercüme edilmiştir (s. 40).

³¹⁸ Ahmed Avni Konuk tarafından tercüme edilmiştir (s. 40).

³¹⁹ Yakup Şafak, “Son Mesnevî Şârihlerinden Ahmed Avni Konuk'un Mevlâna'nın Eserlerine, Fikirlerine Dair Mektubu”, *İlmî Araştırmalar*, S.16, İstanbul 2003 (s.14).

rağbet hâsıl olduğunu, bunlardan Reynold A. Nicholson'un İngilizce bastırıldığı Mesnevî-i Şerife yazdığı mukaddimeyi “şâyan-ı dikkat” olarak görmekte birlikte, onun çıkardığı hükümleri, “yabancılık neticesi” olarak yanlış bulmakta ve bu yanlışlıkların gerekçelerini açıklamaktadır.³²⁰

Şârih, mukaddimesinde, Mesnevî-i Şerif'in şiir olup olmadığını şiirin tanımını yaparak açıklamaktadır. O, şiiri “kasd üzerine mevzûn ve mukaffâ olarak söylenen söz”(s.31) olarak tanımlamaktadır. “Kasıddan ârî olarak söylenen mevzûn ve mukaffâ sözler şiir haricinde kalır. Nazım ve şiir nokta-i nazarından Mesnevî-i Şerif'in hâli böyledir (s.31). Şârih, bu görüşlerini Mesnevî'den ve Divân-ı Kebîr'den örneklerle açıklamaktadır. Gerçekten de insanlar, Mesnevî'yi “edebî bir eserden çok özlü bir tefsir niyetiyle okumuşlardır”(Avşar, 2007: 59). Ancak şârih, Hz. Mevlâna'nın dibâcesinde: “Manzum olan Mesnevî-i Şerif'i uzatmakta ictihâd ettim.” buyurdukları cihetle Mesnevî-i Şerif'in “Elfâzı ve sûreti şiirdir.” demektedir (s. 53). Bu bölüm Mesnevî'nin mahiyetinin çeşitli delillerle genişçe anlatıldığı ve tanıtıldığı bir bölüm hüviyetindedir.

Zaman zaman çeşitli tartışmalara konu olan yedinci cilt mesnevî hakkında da Konuk, yedinci cilt Mesnevî hakkındaki görüşlerini, “1035/1625 tarihinde zuhûr eden yedinci cild-i Mesnevî sahtedir ve aslı yoktur” (s.39) diyerek Mesnevî'den örneklerle ispatlamaktadır. Ayrıca İsmail Ankaravî'nin yedinci cildi şerh ettiğini, ancak bu şerhin “Murâd-ı Râbi'in cebir ve isrârı ile vâkî olduğunu” ve Ankaravî'nin ifâdâtından bu rivayetin doğru olduğunun anlaşıldığını” (s.41) belirtmektedir.

Şârih, mukaddimesinde Vahdet-i vücûd ve vücûdilik (panteizm) hakkında izahatta bulunmuş, iki kavramı on bir maddede kıyaslayarak açıklamış ve farklarını göstermiştir. “Vahdet-i vücûd ilmi, Cenâb-ı Hak'tan nâzil olmuş, vücûdîlerin ilmi ise varlığın birliğini sezmekten ibarettir” (s.50). “Vahdet-i vücûd müşâhidlerinin ilmi, fenâfillâh dedikleri hâlin vukû'undan sonra kendilerine hâsıl olan bir ilm-i şuhûdî, vücûdîlerin ilmi ise feylesofların birbirinden alıp kendi akıllarına göre tevsî ettiği ilm-i nazarîdir (s. 51). Bu izahlar, çeşitli mukayeselerle birçok açıdan geniş bir şekilde açıklanmaktadır.

³²⁰ Reynold A. Nicholson'un iddiaları: “Celâleddin kendi eserini tashih, ta'dil ve islâh etmek işini başkalarına havale etmiştir. Mesnevî'nin VI. cildi nâ-tamamdır. Mevlâna'nın nazmı ve aruzu Sadî ve Hâfız gibi sâir şâirlere kıyâsen gevşektir (s. 49-50).” şeklinde hükümleri içermektedir. Bu konuda geniş bilgi için bk. (Güleç, 2006: 227-240).

I. Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi

I. a. Şerh usûlü

Konuk, önce mukaddimeyi sonra ardından *Mesnevî*'nin Arapça dibâcesini tercüme edip ayet ve hadisler yardımıyla dibâceyi şerh etmiştir. Dibâcenin izahından sonra *Mesnevî*'nin ilk Farsça beytini verip tercümesini yapar ve

Şerhe başlar. Konuk'un beyitleri şerh ederken kullandığı metot mukaddimede verilen bilgilerle aynı usuldedir. Şarih'in mukaddimede belirttiği gibi, *Mesnevî* beyitleri, kelime kelime ve anlaşılır bir şekilde tercüme edilmiştir.

Şarih mukaddimesinde, "Esâsen fakîrin tuttuğu yol, her beytin kelime kelime tercümelerini mümkün olduğu kadar açık bir lisân ile yazmak olmuştur. İsteyen doğrudan doğruya bu tercümeleri okuyarak Mesnevî-i Şerîf'i kolaylıkla hatm edebilir." diyerek şerh usulünü açıklamıştır. (s.53).

Beyitlerin açıklaması konusunda ise, "Beyitlerin birçoğunun izâhatını unutmadım; ancak izâhatın uzatılması ve lügâtlerin gösterilmesi zarûrî oldu. Beyitlere numara koymayı birkaç cihetten fâideli gördüm. Birisi her cilde birbirine ta'alluku olan bahisleri numaralar ile göstermek, okuyanlara bir kolaylıktır. Diğeri her cildin kaç beyti hâvî olduğu derhal görülür. Diğeri fâidesi de ileride bir fihrist-i ebyât yapmak için kolaylık olur (s.53)." demektedir. Şarih, Mesnevî-i Şerîf'i nazmen selis okuyabilmek için "ilm-i aruz kâidelerine de vakıf olmak" gerektiğini, ilm-i arûza vâkıf olmayanlar, bazı müsteşrikler gibi nazm-ı Mesnevî'yi tenkide cür'et edeceklerini" belirtmektedir.

Konuk, *Mesnevî Şerhi*'nde klâsik şerh metodunu kullanmıştır. Farsça beyitleri numaralayıp yazdıktan sonra "tercüme" diyerek beytin tercümesini, daha sonra "izah" diyerek beytin açıklamasını yapmıştır (s.13). Ancak incelemeye esas aldığımız bu yayında tekrardan kaçınmak için tercüme ve şerh ibareleri belirtilmemiştir. Konuk, gerekli gördüğü yerlerde Farsça beyitteki bazı kelime ve deyimlerin lügat anlamlarını vermiş, sonra tasavvufi manasını açıklamıştır. Bu açıklamalardaki görüşlerini daha önce şerh ettiği İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem Tercüme Şerhi* ve *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme Şerhi*'nden ve Mevlâna'dan tercüme ettiği *Fihî Mâ Fih Tercümesi*'nden alıntılar yaparak desteklemektedir (s.13). Ayrıca diğer şârihler gibi ayet ve hadislerden de sıkça faydalanmıştır.

Şarih, önce *Mesnevî*'nin Arapça dibâcesini tercüme etmiş, sonra bazı kelimelerin lügat anlamlarını vermiş, gerekli gördüğü kelimeleri geniş bir şekilde açıklamıştır. Bu açıklama "mesnevî" kelimesinden başlamaktadır. "Mesnevî, şâirlerin istilâhında, iki mısra'ı bir kâfiyede olan nazımlara derler. Ve Mesnevî

kelimesi sîga i'tibâriyle masdar-ı mîmîdir. Aslı 'mesnâ' olup, ikişer ikişer ma'nâsınadır. Âhirinde 'yâ' nisbet içindir. 'İkişer ikişere mensûb nazım' demek olur." şeklinde açıklamalar yapılmış, daha sonra dîbâcede geçen *usûl, fıkîh, şer', mişkât, nûr, işrak, cinân, ebnâü's-sebîl, makıyl, ebrâr, ahrâr, sudûr, sea, tatyîb, elkâb, ictihâd, garâîb, nevâdir, zühhâd, dürer, ubbâd, seyyid, mu'temed, zâhire, kudve, mugîs, verâ, nühâ, vasâyâ, habâyâ, miftâh, arş, ferş, Ebu'l-fazâil, Urmevî, selef, ridâ, şems, Azvâ, finâ, vüfûd, mücidd, ufâd, şârik, basâir, rûhânî, semâviyyîn, nûriyyîn, süket, nuzzâr, huzzâr, mülûk, atmâr* kelime ve ibarelerinin lügat anlamları açıklanmış, gerekli izahlar yapılmış, bazılarının cümledeki anlamları verilmiş, yer yer Mesnevî'nin diğer ciltlerinden örnekler sunulmuş, gerekli görüldükçe ayet ve hadislerle açıklanmıştır.

I. b. Şerhin bölümleri

Beyitlerin şerhini 6 bölümde incelemek mümkündür. Bunlar sırayla şu şekildedir:

1. Bölüm: Metin

Bu bölümde şerh edilecek beytin Farsça aslı yer almaktadır.

2. Bölüm: Beytin tercümesi

Bu bölümde (ilk 18 beyitte) beyitler tek tek tercüme edilmiştir. Şârih, "tercüme" diyerek beytin tercümesini yapmıştır (s.13). Ancak esas aldığımız bu yayında, tekrardan kaçınmak için tercüme ve şerh ibareleri belirtilmemiştir. Beyitlerin tercümesi mümkün olduğu kadar kısa olup, yorumlu ve mana tercümesi yapılmamış, bu hususlar kelimelerin anlamları verilirken ve izah kısmında yapılmıştır.

3. Bölüm: Kelimelerin açıklaması

Bu bölümde şârih, beyitte gerekli gördüğü kelimelerin önce lügât anlamlarını verdikten sonra, dilbilgisi kurallarına göre bazı özelliklerini açıklamıştır. Bazı beyitlerle ilgili örnekler şu şekildedir:

Sîne hâhem şerha şerha ezfirâk ³²¹

Tâ bigûyem şerh-i derd-i iştiyâk (I/3)

³²¹ Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerif Şerhi'nde, beyitlerin Farsça şekilleri yazılmış, Latin harflerle okunuşları verilmemiştir. Bu çalışmada beyitlerin okunuşları, incelememize kolaylık sağlaması amacıyla, Tâhirü'l-Mevlevî, *Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî, (Tercüme ve Şerh)*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1971, s. 49-73'ten alınmıştır. İncelemeye alınan diğer beyitlerde de aynı yol izlenmiştir.

Tercüme: *Ayrılıktan pâre pâre sîne isterim, tâ ki iştiyâk derdinin sırrını söyleyeyim (s.74).*

Yukarıdaki beyitte *şerha* ve *şerh* kelimeleri, “Şerha, et dilimi ve bıçak yarası; şerh, gizli olan bir şeyi açıp koymak demektir.” şeklinde açıklayıp “yani” ...diyerek kelimelerin metindeki anlamları açıklanmıştır.

Ney harîf-i herki ezyârî bürîd

Perdehâyeş perdehây-ı mâ dirîd (I/11)

Tercüme: *Ney, bir yârinden munkatı’ olan her bir kimsenin musâhibidir. Onun perdeleri bizim perdelerimizi yırttı (s.83).*

Şârih, yukarıda beyitte geçen “Harîf, mahrem ve musâhib ‘yârî’deki ‘yâ’ tenkîr içindir. Herhangi bir yâr demek olur. Bundan murâd...dır.” diyerek lügât anlamını verdiği kelimelerin, parçada işaret olunan anlamlarını ve tasavvufî anlamlarını açıklamıştır.

Der gam-ı mâ rûzhâ bigâh şüd

Rûzhâ bâ sûzhâ hemrâh şüd (I/15)

Tercüme: *Günler gamımızın içinde akşam oldu; günler yanmalar ile akşam oldu (s.85).*

Şârih beyitte geçen *bigâh* kelimesini, “Müteaddid ma’nâsı vardır; burada akşam ma’nâsı münâsibdir.” diyerek kelimenin beyte en uygun anlamını vermektedir.

4. Bölüm: Beytin şerhi

A. Avni Konuk, tercüme ve kelime açıklamalarından sonra beytin izahını yapmaktadır. Beyit açıklama ihtiyacı duyulmayan kelimelerden kurulmuşsa, doğrudan izah edilmektedir. Konuk, bazı kelimeler için, nüshalar arası değerlendirmeler yaparak doğru kabul ettiği şekliyle izah yapmıştır. Meselâ birinci beytin şerhinde,

1. beyit:

Bişnev in ney çün şikâyet mî küned

Ez cüdâyiâ hikâyet mî küned

Bu neyi dinle, nasıl şikâyet ediyor? Ayrılıklardan hikâyet ediyor.

beytini, tercüme ettikten sonra, “Ellerdeki nüshalarda ‘bişnev ez ney’ ve ‘hikâyet’ ‘şikâyet’ den evvel yazılı ise de, eski nüshalarda ‘bişnev in ney’ sûretindedir; ve ‘şikâyet’, ‘hikâyet’ den evveldir.” diyerek izahatlarını buna göre yapmaktadır. Şârih bu beytin açıklamasında, Hz. Pîr’in ney ile kendi vücûd-ı şeriflerine işâret buyurdıklarını, kâmil insanın vücûdunun “ney”e benzediğini, “ney”in yedi deliğinin insanın yedi a’za-yı zâhiresine işâret ettiğini, insan-ı kâmilin “ney” gibi boş olan vücûdundan görünen fiillerin Hakk’ın tasarrufuyla olacağını belirtmektedir. “Dinle” hitâbı ile başlamasını şârih, “kemâlât-ı insâniyeden olan ilim ve irfânın insana kulak yolundan hâsıl olacağına” bağlayarak, bu fikrini ayetlerle desteklemektedir. Şârihe göre, insan-ı kâmiller, Hz. Peygamberin vârisleri olduğundan onların şikâyetleri, şikâyet değil hikâyettir.

5. Bölüm: Verilen örnekler, hikâyeler, olaylar

Konuk, şerhte verdiği örnekleri -diğer şerhlerde olduğu gibi- genellikle ayet ve hadislerden seçmiştir. Şârih, ayet ve hadislerin yanında, *Fîhi Mâ Fîh*’ten (fasıl numarasını belirterek), Mesnevî’den (genellikle cilt ve beyit numaralarını belirterek), İbn Arabî’nin *Fusûsu’l-Hikem*’inden de örnekler vermiş yer yer bazı hikâyelere de yer vermiştir. Şârih on beşinci beyti,

Der gam-ı mâ rûzhâ bigâh şüd

Rûzhâ bâ sûzhâ hemrâh şüd (I/15)

(Günler gamımızın içinde akşam oldu; günler yanmalar ile yoldaş oldu.)

şeklinde tercüme edip gerekli izahları yaptıktan sonra, Sadreddîn-i Konevî hazretlerinin Mevlâna’yı son hastalığında ziyaretine geldiğini ve onun “Allâh sana acele şifâ versin” duasına cevaben Mevlâna’nın “Bundan sonra -Allah şifâ versin- duası sizin olsun, âşık ile mâşuk arasında bir kıl gömlekten ziyâde, bir şey kalmamıştır; nûrun nûra ulaşmasını istemez misiniz? (s. 85).” şeklinde bir hikâye ile bitirmektedir. Bazı hikâye ve olayları ise şârih, *Fîhi Mâ Fîh*’te geçtiği şekliyle vermiştir.

6. Bölüm: Tavsiye, nasihat, soru-cevap

Şârihin bazı beyitlerdeki tavsiye, tenbih ve nasihatlerini ayetler, hadisler, Mesnevî ve *Fîhi Mâ Fîh*’ten örneklerle vermiş olması ilginç bir özellik arz etmektedir. Bu husus, şârihin Arapçaya vukûfiyetini gösterdiği kadar, izahlarının ve dayanaklarının sağlamlığını da göstermektedir. Dördüncü beytin açıklamasında şârih, “Mademki Hakk’ın ef’âli ve O’nun tecellî-i ef’âli ve âsârı türlü türdür ve birbirine benzemez; binâenaleyh O’nun tecellî-i zâtisi de böyle olur. Tecellî-i ef’âlini buna kıyâs eyle ilh... (76)” şeklinde tavsiyede bulunmaktadır.

Şârih, zaman zaman soru-cevap tekniğinden de faydalanmıştır. Onuncu beytin şerhinde birtakım sualler sormaktadır. Bu beyit,

Âteş-i ışkkest k'ender ney fütâd

Cûşîş-i ışkkest k'ender mey fütâd (I/10)

(*Aşkın ateşidir ki “neye” düşdü. Aşkın kaynağıdır ki, meye düşdü.*)

şeklinde tercüme edildikten sonra “neyin” sesinin ateş olduğu, ateşten muradın aşk ateşi olduğu vurgulanmış, muhabbet ve aşkın bütün eşyaya sâri olduğu belirtilmiştir. Bu arada Konuk, tabiat âlimlerine maddenin oluşumu konusunda bazı sualler sorarak, bu suallerinin cevaplarının onlar tarafından da meçhul olduğunu açıklamaktadır. Onlar tarafından itiraz sorulacak sorulara ise, “ya o senin tahayyül ettiğin esîrin fevkündeki vücûd-ı hakikî-i latîf, o fezâyâ nereden geldi?” diye soracak olurlarsa biz de deriz ki: “Biz vücûd-ı hakikîden bahsediyoruz. O vücûd nereden geldi diye sormak, o vücûdun varlığının yokluğunu tahayyül etmek olur ve artık ona vücûd denemez, adem denir (s.83).” Şârih, böyle suali akl-ı selîmin soramayacağını, ancak bu sualin vehmin suali olacağını belirtmektedir. Bu bölüm her beyitte yoktur.

I. c. Şerhte kullanılan atıflar

Şârih, şerhini daha önce şerh ettiği İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem Tercüme Şerhi* ve *Tedbirât-ı İlâhiyye Tercüme Şerhi*'nden ve Mevlâna'dan tercüme ettiği *Fîhi Mâ Fîh Tercümesi*'nden alıntılar yaparak desteklemektedir (s.13). Ayrıca Konuk, diğer şârihler gibi ayet ve hadislerden de sıkça faydalanmış, özellikle ayetlerin numaralarını belirtmiştir. *Fîhi Mâ Fîh*'ten yaptığı alıntılarda ise, fasıl numaralarını belirtmiştir. Mesnevî'nin diğer beyitlerinden alınan kısımlarında genellikle beyit numaraları belirtilmiştir. Ancak mukaddimesinde sıraladığı kaynaklardan şerhler ve lügatlerin sayfa numaraları verilmemiştir. Bu husus “gördüğüm şerhlerde” (s.74) şeklinde veya eser adı verilip yine sayfa numarası belirtilmeden “Hz. Şeyh-i Ekber (İbn Arabî), *Fusûsu'l-Hikem*'de Fass-ı Nûhî'de (s.81)” şeklinde atıflarla belirtmektedir. Konuk, bu hususta bazılarının tenkidine maruz kalmıştır.

Şârih, kıyaslamalarını genellikle kendi savunduğu görüşleri desteklemek amacıyla yapmaktadır. Meselâ “Ankaravî hazretleri ‘yok olsun’ sözü bedduâ değildir buyurur (s. 81).” şeklinde kendi görüşlerini desteklemektedir.

I. d. Şerhin dikkat çekici bazı özellikleri

Konuk, bir beytin açıklamasında konudan uzaklaşmamak ve sözü gereksiz olarak fazla uzatmamak için, “İleride ebyâtın şerhinde çok tafsilat gelecektir (s.79).”, “Hakkında izaha gerek görülmedi (s. 85).”, “Bu beyt-i şerîf dördüncü beyitte izah olundu (s. 86).”, “Bu beyt-i şerîf, yukarıda geçen ateşin tefsiridir (s.81).” gibi ibarelere yer vermiştir. Bazı beyitler hakkında gerekli izahatlar yapıldıktan sonra, “beytin hülâsa-i mânası şöyle olur (s. 74)” şeklinde, açıklanan fikirler *özetleme* yoluna gidilmiştir.

II. Mesnevî-i Şerîf Şerhi’ne yapılan bazı tenkitler

Bu şerhe yöneltilen iki temel tenkit vardır:

Birincisi şerhte kullanılan mesnevî metninin, Konya’da bulunan en eski nüshadan³²² yer yer farklılık göstermesidir.

İkincisi Konuk’un, Ankaravî ve diğer şârihler gibi, “17. asırdan itibaren mesnevî şârihlerince benimsenmiş olan İbn Arabî’nin görüşleri doğrultusunda yani yanlış yolda şerh yaptığı” şeklindeki tenkidtir. (s.19).

Abdülbâki Gölpınarlı, bu şerhin yayınlanmasına karşı çıkararak şu itirazları yapmıştır: “Diğer şârihler gibi iyi bir şerh meydana getirmekle beraber, o da ana kaynakları okumamış, bazen Mevlâna’nın sözlerini, fennî buluşlara tadbike uğraşmıştır (Şafak, 2003: 95).” Ayrıca Gölpınarlı, *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*’unda Konuk’un şerhi için şunları belirtmektedir: “Şerhte ayetler indî tevellere tâbi tutulmuş, zayıf ve mevzû hadisler alınmış, ayetlerin sûreleri ve ayet numaraları konmamış, anılan menkıbelerin kaynakları gösterilmemiştir. Birçok şerhten faydalandığını söylediği hâlde basımlarını, aldığı yerlerde sayfa numaralarını vermemiştir, hatta adlarını dahi bildirmemiştir. Her hususta İbn Arabî ile istişhad etmektedir. İndeks ve bibliyografya yoktur (Şafak, 2003: 95).” Ancak bu tenkitlere katılmak mümkün değildir.

Konuk, yapılan iki temel tenkite şöyle cevap vermektedir:

Birincisi, Ankaravî nüshasını esas aldığını beyan etmektedir. Bu nüsha da çok beğenilerek okunan bir nüshadır. Aslında bir şârihin görevi, tenkitli metin hazırlamak olmadığından bu tenkit çok da yerinde değildir.

³²² Bu nüsha 677 hicrî tarihli olup Kültür bakanlığı tarafından 1993’te tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (s.19).

İkinci tenkite verilecek cevap ise, İbn Arabî'nin görüşlerinden istifade etmek bir kusur olmamalıdır. Zaten şârihin görüşü, büyük sûfler arasında hakikatte ve mânada görüş farklılığı olmadığı yönündedir.

Sonuç

Ahmet Avni Konuk, şerhinin hazırlanışında Türkçe ve Farsça şerhlerden istifade etmiş, daha önceki şârihlerin görmediği, Hindistan'da basılan Mesnevî şerhlerini de incelemiştir. Konuk'un hem Mesnevî'nin altı cildinin tamamını şerh etmiş olması, hem de birçok şerhten faydalanması şerhi önemli kılmaktadır. Ayrıca Konuk'un, İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* ve *Tedbirât-ı İlâhiyye* eserlerini şerh etmesi ve Mevlâna'nın *Fîhi Mâ Fîh Tercümesi*'ni yapması, hem şârihin bu sahadaki kudretini göstermekte, hem de bu şerhin değerini artırmaktadır.

Konuk, mukaddimesinde belirttiğine göre, Mesnevî'yi şerh etmeye 1929'da başlamış ve 1937'de bitirmiştir. Onu bu şerhi teşvike zorlayan sebep kendi ifadesiyle Mevlâna'ya duyduğu aşktır. Ahmet Avni Konuk'un şerhe esas aldığı nüsha, İsmail Rusûhî Ankaravî hazretlerinin nüshasıdır. Konuk'un şerhte müracaat ettiği şerhler, Ankaravî, Hind şârihlerinden İmdâdullah, Bahru'l Ulûm Abdü'l-Alî, Velî Muhammed Ekberâdî, Mükâşefât-ı Rızavî ve Abdurrahman Leknevî hazarâtının şerhleridir. Şârih, şerhindeki tasavvufi açıklamaları, daha önce İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* ve *Tedbirât-ı İlâhiyye* eserlerini şerh ettiğinden, İbn Arabî'nin görüşleri ve Mevlâna'nın *Fîhi Mâ Fîh Tercümesi*'ndeki mütalâlarından faydalanmıştır. Konuk, Mukaddimesinde son zamanlarda Garpta *Mesnevî-i Şerife* karşı bir rağbet hâsıl olduğunu, bunlardan Reynold A. Nicholson'un İngilizce bastırıldığı *Mesnevî-i Şerife* yazdığı mukaddimeyi “şâyan-ı dikkat” olarak görmekle birlikte, onun çıkardığı hükümleri, “yabancılık neticesi” olarak yanlış bulmaktadır. Nicholson, “Celâleddîn'in kendi eserini tashih, ta'dil ve ıslâh etmek işini başkalarına havale ettiğini, Mesnevî'nin VI. cildinin nâ-tamam olduğunu, Mevlâna'nın nazmı ve aruzunun Sadî ve Hâfız gibi sâir şâirlere kıyâsen gevşek olduğunu iddia etmektedir.

Konuk, yedinci cilt Mesnevî hakkındaki görüşlerini, “1035/1625 tarihinde zuhûr eden yedinci cild-i Mesnevî sahtedir ve aslı yoktur.” diyerek Mesnevî“den örneklerle ispatlamaktadır. Şârih, mukaddimesinde Vahdet-i vücûd ve vücûdilik (panteizm) hakkında izahatta bulunmuş, iki kavramı on bir maddede kıyaslayarak açıklamış ve farklarını göstermiştir.

Konuk'un *Mesnevî Şerhi*'nde klâsik şerh metodunu kullandığı söylenebilir. Farsça beyitleri numaralayıp yazdıktan sonra "tercüme" diyerek beytin tercümesini, daha sonra "izah" diyerek beytin açıklamasını yapmıştır. Konuk'un şerh metodunu altı bölümde incelemek mümkündür. Bunlar sırayla 1. metin, 2. beytin tercümesi, 3. kelimelerin açıklaması, 4. beytin şerhi, 5. verilen örnekler, hikâyeler ve olaylar, 6. tavsiye, nasihat, soru-cevap.

Konuk'un şerhine yöneltilen iki temel tenkit vardır: Birincisi, şerhte kullanılan mesnevî metninin, Konya'da bulunan en eski nüshadan yer yer farklılık göstermesi; ikincisi Konuk'un, Ankaravî ve diğer şârihler gibi, "17. asırdan itibaren mesnevî şârihlerince benimsemiş olan İbn Arabî'nin görüşleri doğrultusunda yani yanlış yolda şerh yaptığı" şeklindeki tenkittir.

Konuk, bu tenkitlerin birincisine, Ankaravî nüshasını esas aldığını, bu nüshanın çok beğenilerek okunan bir nüsha olduğunu, şârihin görevinin, tenkitli metin hazırlamak olmadığını belirterek bu tenkiti yerinde bulmamaktadır.

Konuk ikinci tenkite ise, İbn Arabî'nin görüşlerinden istifade etmenin kusur olamadığı, büyük sûfiler arasında hakikatte ve mânada görüş farklılığı olmadığı şeklinde cevap vermektedir. Konuk'un şerhine yapılan tenkitler kanaatimizce yersiz olup, tenkit yapanların bu şerhi aşamadıkları görülmektedir.

Kısaca Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî-yi Şerîf Şerhi*'nin, şerhler içerisinde önemli bir yeri vardır. Konuk'un, hem mesnevinin altı cildini ayrıntılı şerh etmesi hem de son dönem Mesnevî şerhlerinden olması bakımından önemli şerhler arasında değerlendirilmelidir. Aslında şerhler arasındaki bazı yorum farklılıkları, bizlere Mevlâna ve *Mesnevî*'sini daha iyi anlamamıza yardımcı olmalıdır.

Kaynakça

- Âbidin Paşa (1324). *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, İstanbul: Kütüphâne-i İrfân.
- Âbidin Paşa (2007). *Mesnevî Şerhi*, (sadeleştiren) Mehmet Sait Karaçoğlu, İstanbul: İz Yay.
- Akdoğan, Muhammed (2009). *Ahmet Avni Konuk ve Fususu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi Adlı Eserindeki Hadislerin Değerlendirilmesi (II, III ve IV. Ciltler)*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Arpağuş, Safi (2013). “Ahmet Avni Konuk ve Mesnevî-yi Şerîf Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı 45, Eylül, s. 31-50.
- Ateş, Ahmet (1987). “Muhyiddin Arabî”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: ME Basımevi, c.VIII, 4.bs.
- Avşar, Ziya (2007). “Rûhu'l-Mesnevî'de Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi” *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/3, Fall 2007. <http://www.turkishstudies.net> (E.T.25.12.2008).
- Avşar, Ziya (2011). *Aşk Meclisi*, Kün Yayıncılık, Yozgat.
- Can Şefik (1997). *Mevlâna Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Yay.,
- Ceyhan, Semih (2005). *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Çelik, İsa (2002). “Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19, Erzurum, s. 71-93.
- Çelik, İsa (2005). “Mesnevî-yi Ma'nevî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl 6, Sayı 14, Ankara, s. 661-696.
- Çınar, Bekir (2009). “Ahmet Avni Konuk'un Mesnevî-yi Şerîf Şerhi'nin İlk 18 Beytindeki Şerh Usûlü”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6 Fall 2009, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies. 872, s. 39-61. <http://www.turkishstudies.net>
- Çınar, Bekir (2019). “Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerif Şerhi' Şerhi Metodu”, *Mesnevî Şârihi Ahmed Avni Konuk, Mesnevi Şârihi A. Avni Konuk'un Vefatının 80. Yıldönümü Anasına*, Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, S.14, s. 99-117 Konya.

- Demirci, Mehmet (2013). “Mesnevî Dibaceleri ve Ahmet Avni Konuk’un Mesnevî Dîbâceleri Şerhi”, *Tasavvuf*, Yıl: 14, (Ocak-Haziran), Sayı: 31, s. 117-127.
- Demirci, Mehmet. “Mesnevî Şerhleri ve Şârihleri”, <http://akademik.semazen.net>, (ET: 25.11.2008).
- Demirel, Şener (2007). “Mesnevî’in Türkçe Şerhlerinde Ney Metaforu”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu, 14-16 Aralık 2006*, Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası.
- Demirel, Şener (2007a). “Mevlâna’nın Mesnevî’sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması”, *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Cilt 5, Sayı, 10, GÜZ, s. 469-504.
- Eraydın, Selçuk (1994). “A. Avni Konuk Hayatı ve Eserleri”, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İstanbul: İFAV Yay., c. I.
- Gölpınarlı Abdülbâkî (1983). *Mevlâna’dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yay.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî (1973). *Mesnevî ve Şerhi*, İstanbul: ME Basımevi, c.I.
- Güleç, İsmail (2003). “Türk Edebiyatında Mevlâna’nın Mesnevî’sinin Tercüme ve Şerhleri” *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, hzl., Zehra Toska, 27/II.
- Güleç, İsmail (2004). “Türk Edebiyatında Cezîre-yi Mesnevî Şerhleri”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XXIV, s. 159-179.
- Güleç, İsmail (2006). “Mevlâna’nın Mesnevî’sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler”, *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, İstanbul: S. 22, Güz, ss.135-154.
- Güleç, İsmail (2006). “R. A. Nicholson’un Mesnevî Tercüme ve Şerhi Üzerine”, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul: S.20/1. ss.227-240.
- Güleç, İsmail (2006). *Mesnevî Şerhi Rûhü’l Mesnevî İsmail Hakkı Bursevî*, İstanbul: İnsan Yay.
- Güleç, İsmail (2007). “Üç Asırda Ne Değişti? 17. ve 20. Asırlarda Yapılan Mesnevî Şerhlerini Karşılaştırma Denemesi”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları II: Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I*, 24 Nisan 2006, *Bildiriler*, hzl. Hatice Aynur vd., İstanbul, ss. 80-97. <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (ET: 15.12.2008).
- Güleç, İsmail (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, 1. Baskı, Pan Yayıncılık, İstanbul.

- Güngör, Metin (2010). *Ahmet Avni Konuk ve Mesnevî-yi Şerîf Şerhindeki Tasavvuf Düşüncesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kılıç, Atabey (2007). “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu 12-13 Nisan 2007*, İstanbul.
- Kılıç, Atabey (2012). “Mevlevîlik Kültürüne Katkı Mesnevî Şerhleri Projesi”, *Sufi Araştırmaları-Sufi Studies*, Sayı 2, 2012, s. 13-23.
- Kılıç, Atabey-Ahmet Tanyıldız (2013). “Abdülbâkî Gölpınarlı’nın Mesnevî Şerhi ve Şarihliğine Dair”, *Abdülbâkî Gölpınarlı Kitabı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anma ve Armağan Kitaplar Dizisi, Ankara, s. 201-226.
- Koçoğlu, Turgut (2012). “Mesnevî Şârihi Şem’î Şem’ullâh’ın Şerh Yöntemi ile Walter G. Andrews’un Sözdizimsel Metin Yorumlama Yöntemi Arasındaki Benzerlik”, *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, Volume 7/4, Fall, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.4021, s. 2249-2258.
- Konuk, A. Avni (2006). *Mevlâna Celâleddîn Rûmî Mesnevî-i Şerîf Şerhi I Tercüme ve Şerh*, hzl. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı, İstanbul: Kitabevi Yay., 3. bas.
- Konuk, A. Avni, *Mesnevî Şerhi*, Konya: Mevlâna Müzesi Kütüphânesi no. 4740, 1. defter, s.14.
- Kusursuz, Bayram (2003). *Ahmet Avni Konuk’un Vahdet-i Vücûd Müdâfaası*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mazıoğlu, Hasibe (1973). “Mesnevî’nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, *Mevlânanın700.Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslar Arası Mevlâna Semineri*, 15-17 Aralık 1973, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Ankara, 275-296.
- Özdemir, Mehmet (2014). “İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî ve Ahmet Avni Konuk’un Tasavvufi Görüşlerinin Mesnevî Şerhi’nin 2. Cildi Bağlamında Mukayesesi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/12 Fall 2014, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.7383, s. 573-598.
- Özdemir, Mehmet (2016). “Mesnevî’nin Türkçe Şerhleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20, Fall 2016, p. 461-502.

- Özdemir, Mehmet (2016). *Derviş Muhammed Şifâyî Mesnevî Şerhi Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyy'il-Muhtasar*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Öztürk, Esmâ (2014). "Son Devir Osmanlı Mutasavvıflarından Ahmet Avni Konuk'un (1868-1938) İnsan-ı Kâmil Anlayışı", *İslami Araştırmalar Dergisi (Journal of Islamic Research)*, Cilt: 25, Sayı: 3, s. 176-184.
- Şafak, Yakup (2003). "Son Mesnevî Şârihlerinden Ahmed Avni Konuk'un Mevlâna'nın Eserlerine Fikirlerine Dair Mektubu", *İlmî Araştırmalar*, İstanbul: S.16.
- Şafak, Yakup (2010). "Mesnevî Tercüme ve Şerhlerinin Türk Kültüründeki Yeri", *Uluslararası Mevlâna Sempozyumu Bildirileri*, C. 2, Motto Project Yayını, İstanbul, s. 811-816.
- Şentürk, Atilla (1991). *Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Nehir Yay.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1971). *Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî Tercüme ve Şerh c. 1-14*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası.
- Tahrallı, Mustafa (1994). *Ahmed Avni Konuk'un Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I* (takdim kısmı), İstanbul: İFAV Yay.
- Tarlan, Ali Nihad (1971). *Tâhirü'l-Mevlevî, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî Tercüme ve Şerh (Önsöz)*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası.
- Temizel, Ali (1996), *Mevlâna ve Mevlevilikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri*, (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi SBE Doğu Dilleri ve Edebiyatları ABD Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Konya.
- Topal, Ahmet (2007). "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 32, Erzurum, s. 39-51.
- Topal, Ahmet (2009). "Âsâfî'nin Cezire-i Mesnevî Adlı Eseri ve Bu Eserde Yer Alan Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytinin Tercümesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/7 Fall 2009, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.920, s. 603-617.
- Topçu, Nureddin (1971). "Tasavvufun Merhaleleri ve Mevlâna", *Tâhirü'l-Mevlevî, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî Tercüme ve Şerh (Önsöz)*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası.

Abdülbaki Gölpınarlı ve Mesnev Tercemesi ve Şerhi

Volkan YALAP*

zet

Anlatım unsurları ve anlattığı “Şey”lerle üzerine anlama çalışmaları yapılan en önemli eserlerden biri olan Mesnev; Mevlna'nın “bir Şeyi”, birçok Şey ile anlattığı temsili bir eser olarak dünya edebiyatı tarihinde farklı bir yere sahiptir. Yazıldığı tarihten beri takipçileri Mevlna'nın ne demek istediğini sorgulamaya ve anlamaya çalışmışlardır. Böylelikle edebiyat tarihinde Mesnev Şerhleri ortaya çıkmıştır.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın “Mesnev Tercüme ve Şerhi” de Mesnev'nin son dönemde yazılan Türkçe tam tercüme ve Şerh çalışmalarından biridir. Bu çalışmada eserin dil ve anlatım unsurları, içeriği ile Gölpınarlı'nın eserini yazma amacı doğrultusunda metinler arası inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdlbaki Gölpınarlı, Mevlâna, Mesnevî, Şerh.

Abdlbaki Gölpınarlı and Mathnawi Translation and Commentary

Abstract

Mesnevi, one of the most important works on which understanding studies are carried out, with its narrative elements and the "things" it describes; Mevlâna's "one thing" has a different place in the history of world literature as a representative work in which he explains many things. Since the date it was written, his followers have tried to question and understand what Mevlâna meant. Thus, Mesnevi commentaries emerged in the history of literature.

Abdlbaki Gölpınarlı's "Mesnevi Translation and Commentary" is one of the works considered as the last Turkish complete translation and commentary of Mesnevi. In this study, an intertextual analysis was carried out in line with the language and expression elements of the work, its content and the purpose of writing Gölpınarlı's work.

Keywords: Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlna, Mesnev, Commentary.

* Doktora ğrencisi, yolab_1284@hotmail.com, ORCID: 0009-0009-4213-7172

Giriş

Bir eserin amacı anlaşılmasıdır. Yazılı eserlerde, metinlerde anlatının konusu ve derin yapısı, eserin dili, kullanılan anlatım yöntemi ve söz sanatları, metni oluşturan cümlelerdeki kelimelerin söz dizimi gibi şekilsel ve anlamsal özellikler; anlamayı etkileyen birincil hususlardandır. Amacı olgun bir anlama sağlamak olan okuyucunun kelimelerden müteşekkil metinleri anlaması, bahsolunan anlam çeşitliliğini sağlayan hususların bağdaştırılabilmesi ile mümkündür. Bu bağdaştırmayı yaptığını iddia edenin açıklama çalışması ise “şerh” kavramını ortaya çıkarmıştır.

Şerhi birçok kez yapılan, yapılmaya çalışılan eserlerden bir tanesi de Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî adlı eseridir. Farklı kaynaklarda, farklı sayılarda beyit sayısı belirtilen Mesnevî; Mevlâna'nın temsili anlatımı ve teşbihleri ile bezenmiş, mesnevi nazım şekliyle yazılmış, çevirisi dünyanın farklı dillerine yapılmış Farsça bir eserdir. Mesnevî'nin dili, sembolik anlatımı, teşbihleri, temsilleri, terim telmihleri ve bilhassa eserin felsefi ve dinî altyapısı Mesnevî'nin şerhini zorunlu kılmıştır.

Yazılışından bu yana üzerine anlama çalışmaları yapılan ve edebî ürünlere ilham olan Mesnevî'nin temsillerle örülü ve örtülü anlam dünyasının bazen bir kısmı bazen de tamamı şerh edilmeye çalışılmıştır. Çağdaş şârihlerce dahi çok farklı şekilde yorumlanabilmiştir ki bu farklılık “şerh yöntemi” olarak ifade edilebilir.

Mevlâna ile ilgili birçok bilgiye ulaşılmasını sağlayan ve tasavvuf alanında yaptığı çalışma ve değerlendirmelerle araştırmacılara başvuru kaynakları sunan Abdalbâkî Gölpinarlı da Mesnevî şerhi yapan isimlerdendir ki “Mesnevî Terceme ve Şerhi” isimli eseri Mesnevî'nin tamamına yapılmış Türkçe bir şerhtir. Şârih; şerh yöntemini, yazma amacı ve nedenini eserin “Sunuş” bölümünde belirtmiştir. Bu çalışmada, Abdalbâkî Gölpinarlı'nın “Mesnevî Tercümesi ve Şerhi” isimli eserinin “Sunuş” bölümünde belirtilen şerh yöntemi, şerh amaç ve nedenleri; Mesnevî'nin yazılma amacı ve düşünsel zemini doğrultusunda metinlerarası mukayeseler ve örneklerle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Mevlâna ve Mesnevî

Rivayete göre 30 Eylül 1207'de (6 Rebiülevvel 604) Belh'te doğduğu ifade edilen fakat Gölpinarlı'nın (1952: 45) Fîhi Mâ-fih'teki bir anıdan yola çıkarak bu tarihten en az beş on yıl evvel doğduğunu düşündüğü Muhammed Celâleddin'in

yaşadığı 13. yy Anadolu coğrafyasının durumu, sonrasında meydana gelen Moğol saldırılarında birçok kaynağın, eserin tahrip ya da yok olması ve sözlü anlatıların, anıların daha sonradan yazıya geçirilmesinden kaynaklı bilgi sapmaları; Mevlâna ve çevresinin bilinen biyografisinin fantastik bir roman örgüsünde olması gibi birçok durum, Mevlâna'nın çok farklı tanınmasına ve anlatılmasına neden olduğu gibi Mevlâna algısını da etkilemiştir. Anlama ihtiyacında olan insanoğlu; bilinmeyenleri, algısı ve düşünsel evreni çerçevesinde dolduracaktır ki bu bağlamda şahsiyetinin ve eserlerindeki sembolik anlatımların, metaforların çok farklı şekilde yorumlanabilmesiyle pek çok Mevlâna tanımlaması yapılması pek tabiidir.

Mevlâna gibi, bir toplumu ya da inancı temsil eden insanlar başta olmak üzere düşünebilen insanın eylemlerini yapma, yazma amacı ve amacına ulaşmada davranışlarını belirleyen bir düşünsel zemin vardır. Mevlâna da göçlerinden sohbetlerine, vuslatlarından ayrılışlarına, okumalarından yazma eserlerine varıncaya kadar “yapma” amacını:

“Men bende-i Kur’an’em eğer can dârem

Men hâk-i reh-i Muhammed-i muhtârem

Ger nakl kuned cuz in kez ez goftârem

Bizârem ezû vu zon suhan bizârem” (Hayatta oldukça Kur’an’a kulum, seçilmiş Muhammed’in yolunun toprağıyım. Birisi, sözlerimden, bundan başka bir söz nakil ve rivayet ederse ondan da bizârım, o sözden de) şeklinde ifade ederek şeriat hükümlerine mütabaattan ayrılmadığını büyük bir kesinlikle anlatır (Gölpınarlı, 1990: 202).

Muhammed Celâleddin Rumî'nin Mevlâna oluşundaki en büyük etmenlerden birisinin Şems-i Tebrîzi olduğu bilinmektedir. Şems'in gidişinden sonra Mevlâna'nın coşkunkluk âleminin Salahaddin Zerkûbî ile temkin âlemine geçtiğini yorumlayan Gölpınarlı'nın “Mevlâna Celâleddin” eserinde, Mesnevî'nin yazılışı şu şekilde anlatılır: “Bir gün Mevlâna'yâ, âşıkların Hakîm Senâî'nin Hadika'sını, Ferideddin Attar'ın Mantıku't-Tayr ve Musibet-nâme'sini okuduklarını, buna gayretinin razı olmadığını, onlara benzer bir kitap yazarsa ihvanın yalnız Mevlâna'nın sözleriyle meşgul olacağını, esasen Dîvân'ın epeyce büyüdüğünü ve artık böyle bir işe sıra geldiğini arz etti. Mevlâna da buna daha önce karar vermişti. Derhal sarığının arasından bir kâğıt çıkardı. Kâğıtta Mesnevî'nin ilk on sekiz beyti yazılıydı” (Gölpınarlı, 1952: 118). Bu şekilde doğan Mesnevî'yi, mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir edebî eser ve şiir, hikâye, masal,

anı, fabl gibi tür örnekleri, davranış çözümlenmeleri örnekleriyle bir kişisel gelişim kitabı olarak tanımlamak da mümkündür.

Mesnevî başta olmak üzere Mevlâna'nın anlatma yöntemine bakıldığında temsili hikâyeler ve teşbihlerle sembolik anlatım görülür ki sembolik anlatım unsurların algısal yeti düzeyindedir. Mevlâna'nın kimi özgün, kimi ilâhi kitaplar ve fabllardan hikâye ve temsiller sunmasının nedeni de budur: “Olgu” ve “hakikat”, algı yetilerince bir “süreç” içinde anamlanacağından Mevlâna da anlamı akla/niyete bırakır. Gölpınarlı Mesnevî’de yer alan “*Dudu kuşu ve Bakkal*” hikâyesini aktarır “*İşte kıyas budur. Herkes kendi aklınca kıyasa kalkışır, istidlâllerde bulunur amma çok defa vardığı sonucun gerçekte bir ilgisi yoktur.*”(1952: 168) diyerek Mevlâna'nın anlam evreninin bireyin düşün dünyası ölçütünde anlaşılabilirliğini ifade eder.

Şerh ve Mesnevî Şerhi

Bir metnin açıklaması gerekiyorsa o metinde okuyucunun bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi ve duygularıyla aşamayacağı bazı güçlüklerin varlığı kabul ediliyor demektir (Kortantamer, 1994: 1). Mesnevî’yi şerh etmekle şârih, metni daha iyi anladığını, anlatma unsurlarını bağdaştırdığını ve bunu daha anlaşılır aktardığını iddia etmektedir.

Mesnevî ile ilgili neredeyse tüm çağlarda Mesnevî'nin dönem koşullarında anlaşılması için ve bunun dışında şârihlerin öznel amaçları doğrultusunda Mesnevî şerhleri yapılmıştır. Bazı şerhler Mesnevî'nin belli bir bölümü üzerineyken bir kısmı Mesnevî'nin tamamını kapsamıştır. Mesnevî'nin tamamına yapılan şerh çalışmalarından biri de Abdülbâki Gölpınarlı'ya aittir.

Abdülbâki Gölpınarlı ve “Mesnevî Tercemesi ve Şerhi”

Abdülbâki Gölpınarlı; 12 Ocak 1900 tarihinde İstanbul'da doğmuş, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Fuad Köprülü'nün danışmanlığında yaptığı “Melamilik ve Melamiler” adlı mezuniyet tezinin, 1931 yılında basılmasıyla akademik hayata başlamış, 1949 yılında doçent iken İstanbul Edebiyat Fakültesi'nden emekli olduktan sonra, ilmî çalışmalarına devam etmiş ve çok sayıda eserini bu dönemde yazmıştır. 25 Ağustos 1982 tarihinde İstanbul Üsküdar'da hayatını kaybeden Gölpınarlı, bir Şii Mezarlığı olan Seyid Ahmet Deresi Mezarlığında toprağa verilmiştir (Akman, 2013: 103). Doğduğunda içinde bulunduğu muhitin, çocukluk ve gençlik dönemindeki siyasi sosyal olayların, babasını erken yaşta kaybetmesinin, karakterinin şekilleneceği dönemdeki ruhi arayışlarının,

öğretmenlik yaptığı dönemde tayin sebebiyle gittiği yerlerde gördüklerinin, üniversitede iken yaşadıkları vb. sebeplerin Gölpınarlı'nın karakterinde derin izler bırakacak şeyleri alarak şârihi oradan oraya savurarak yoğurduğunu değerlendiren bir tez çalışmasında Gölpınarlı'nın yedi yaşına erdiğinde kendisine Veled Çelebi tarafından Mevlevî sikkesi giydirildiği, ne kadar farklı gelgitler yaşasa da ömrünün sonuna kadar ayrılmayacağı Mevlevîliğin maddi ve manevi havasının daha sonra Gölpınarlı'nın kişiliğinden vefatına kadar silinmediği ve onda derin izler bıraktığı ifade edilmiştir (Tatlı, 2018: 26). Şerhlerin taşıdığı öznel algı ve anlamlandırma alanı çerçevesinde, Gölpınarlı'nın bazı çıkarımlarındaki iddia ve retlerinin sorgulanabilir olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Gölpınarlı, Mevlâna ve çevresi başta olmak üzere tasavvufi ve tarihi birçok konuda eserler üretmiş; Mesnevî Tercemesi ve Şerhi eseri ise tam Türkçe tercüme/şerh olarak mesnevî şerhleri içindeki yerini almıştır.

Mesnevî Tercemesi ve Şerhi

Abdübâkî Gölpınarlı Mesnevî şerhine Mevlâna, Mesnevî ve Mesnevî şerhleri üzerine görüşlerinin yer aldığı bir “Sunuş” bölümüyle başlamıştır. Ardından Mesnevî'nin dibâcesinin Türkçesiyle Mesnevî'nin hikâyelerinin Türkçesi ve belirli aralıklarla bölünen anlatıların “Şerh” başlığı altında açıklamaları bulunmaktadır.

Gölpınarlı, “Sunuş” bölümünde belirttiği şerh gerekçelerinden evvel Mevlâna'nın Mesnevî nitelermelerinden yola çıkarak Mesnevî'yi kendi sözleriyle tanımlar: “Mevlâna, Mesnevî'sine “Birlik Dükkânı” demekte, Mesnevî'yi “Mesnevî'miz, Birlik dükkânıdır; Birden başka ne belirirse puttur.” beyitiyle övmekte.(...) Bu dükkân bir mahşer, burada neler yok. Hind-İran, Yunan-Roma mitolojileri, yaratılış destanı, peygamberlerin yaşayış hikâyeleri, erenlerin kıssaları, âşıklar, aşka can verenler, aşk ve aşkı yaratanlar. (...) Mesnevî her an yenilenen, yaratılıp duran âlemin şerhi, ilâhi bir kitap bir kitap ki kudret diliyle söylemekte; hikmete kaynak kesilen gönüllere hitâb etmekte, gene o gönüllerden coşup akmakta” (1990: IX). Gölpınarlı'nın burada Mevlâna'dan alıntılıdığı bu beyit ilginçtir. Gölpınarlı'nın Mevlâna'dan “Birden başka ne belirirse puttur” sözünden yola çıkarak, Mesnevî'nin şerhinde yöntem ve süreç farklılıkları da olsa Mesnevî'nin vermek istediğinde farklılık aramak ve bulmak Mesnevî'den put yontmak olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Gölpınarlı'nın Mesnevî tercümesine/şerhine başlama gerekçesi incelenmeye ve alıntılanmaya muhtaçtır. Müellifin; “Neden tekrar Mesnevî'yi terceme ve şerh

etmeye kalktık? Bunu kısaca anlatalım: Biz bu lüzûmu bugünkü bilgi anlayışımız, bugünkü tahlil ve intikâd metodumuz ve bugünkü dilimiz bakımından mutlaka gerekli bulduk. Her şeyden önce dil bakımından gerekliydi bu iş, çünkü bugün Osmanlıca'yı anlamak gerçekten de pek zor. Artık bu bir ihtisas işi oldu” (1990: XV) ifadeleri, onun aslında bu tercüme/ şerh işinin gerekçesini dilin tarihi süreç içindeki gelişime bağladığını düşündürmektedir. Gölpınarlı daha önceki şârihleri Şems-i Tebrîzi'nin Makâlât'ını, Sultan Veled'in İptidânâme'sini okumamakla itham ederek kendi şerhine esas nüshanın en doğru ve sağlam nüsha olduğunu iddia etmiştir: “Sonra hemen her açıklayıcı, içlerinde en meşhûru Ankaravî de olmak üzere, Mesnevî'nin en doğru ve sağlam nüshasını esas tutmak lüzûmunu duymamıştır”(1990: XIV). Abdalbâki Gölpınarlı, kendisinin esas tuttuğu nüsha ile diğer şârihlerin esas tuttuğu nüshaların kıyaslamasını nüshalardan örneklerle ve alıntılarla desteklemeye çalışmış, Mesnevî nüshaları ile ilgili değerlendirme ve terimleri bir kaynak niteliğinde sunmuştur: “Şimdi Mesnevî'nin eski, doğru nüshalarından da biraz bahsetmek gerek çünkü terceme ve şerhte bunlardan faydalandık. 1. İstanbul'da Süleymâniye K. de, Eyüpsultan, Hüsrev Paşa; Hz. Hâlid kitapları; No. 182 (Eski No. 158). C. IV. sırtı ve kenarları meşin, mukavva ciltle ciltlenmiş; mıklapsız. 20x16 ebadında. Yazı kısmı 18x12. Başlıklar surhla yazılmış. 126 yaprak (...)cildin son beytinden sonra şu kitabe var: ... Belhli Muhammed oğlu Muhammed'in oğlu Muhammed'in elleriyle yazılıp tamamlandı”(1990: XXV). İncelediği Mesnevî nüshalarının şekil ve içerik özelliklerini detaylıca veren Şârih, müstensihlerin dibacelerinden örnekler verip incelenen nüshalarla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. “Nüshanın kâğıdı, yazısı, tarzı, tamamıyla Selçuklular devrine ait. Mevlâna'nın adı Celâleddin Muhammed, babasının adı Bahâeddin Muhammed, Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled atasının adını taşımakta. Babası ve atası Belhli. Ketebe de tüm bu hususiyetleri göstermekte. Bu kadar hususiyet tesadüf olamaz. Bu kitap Sultan Veled tarafından istinsah edilen Mesnevî'nin son cildir ve bunda hiçbir şüphe yoktur.”(1990: XXIV) Burada üzerinde durulması gereken bir nokta vardır: Gölpınarlı; nüshalar ve değerlendirmelerinden eminliğinden, Şems'in akıbeti ile ilgili olduğu gibi zannınca çıkarımlarda bulunarak emin olur: Çıkarım ve eminliğin anlamsal tezatlığı Gölpınarlı'nın yorumlarında da görülebilmektedir. Şöyle ki; “Tarikat edeplerini bilenler de tasdik ederler ki Mevlâna'nın sözlerine, herhangi bir Mevlevî, hele Hüsamettin Çelebi gibi ona candan bağlı biri, kendinden söz katamaz; böyle bir şey düşünemez bile. Bu bakımdan bu mukaddime de herhâlde Mevlâna tarafından yazdırılmış, onu kabul etmiştir.”(1990: XXVIII) diyen Gölpınarlı, nüsha örneklerini mukayese ederken Mevlâna'nın manevî şahsiyetinin farkında olarak yorum yapmıştır. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin* eserinde

Şems'in gidişi ile ilgili "Şems'in şehadetini Sultan Veled ve Sipehsalar niçin anlatmıyor? Zannımızca bu facia, Mevlâna'dan uzun müddet gizlenmiştir. Mevlâna da duyduğu şayialara inanmamıştır. Fakat Şam seferlerinden sonra vakianın oluşundan epeyce müddet geçmiş, için için işleyen yara örtülmüş, sönmeyecek ateş külleşmiş, Mevlâna, Selâhaddin'le avunmaya başlamış ve ancak o vakit Şems'in akıbeti kendisine açılmıştır. Şems'in şehâdetini duyan ve artık buna inanan Mevlâna, şiirlerinde onun ölümüne ağlamadadır"(1952: 89) değerlendirmesini yapar. Hüsamettin Çelebi gibi Mevlâna'ya candan bağlı bir can kendinden söz katamazken Sultan Veled gibi canın canı böyle bir hâdiseyi Mevlâna'dan saklamaları konusunu düşünmek lazımdır. Şems bağlamı doğrultusunda; -varsa- bir katli fikri Şems için, Şems suretinde bir fâsıkın kendi tuzağına düşmesi ve Şems'in "perende"liğe devamı ve Şam ziyaretleri de Mevlâna'nın manevî kutsiyetinin hikmetsiz işi olmayacağı sırrınca "perende"nin yırttığı perdelerin ardındaki ziyaret olabilmesi ihtimali de bulunmaktadır. Sultan Veled'in İptidânâme'sinin güvenilirliğini ve şârihlerce okunmadığı iddiasını sunan Gölpınarlı'nın Sultan Veled'i iyi okuduğu aşikâr olmasına rağmen İptidânâme'de Şems ile ilgili verilmeyenlerin güvenilirliğini göz ardı ederek paylaştığı çıkarımlarını, görüşlerini "kesin" ifade etmesi üzerinde durulması bir konudur.

Gölpınarlı, Mevlâna'nın iki kez Şam seferinde bulunduğunu ve bunların tarihlerinin bilinmediğini ifade eder. Bu örnek, Mevlâna'nın olgunluk zamanlarıyla ilgili bilinmezliklerden sadece birisidir. Gölpınarlı, Mevlâna ve tasavvuf literatürü oluşturacak derecede Mevlâna'ya vakıf ve onunla ilgili muamma olan hususları da dile getiren araştırmacılardan olmasına rağmen "Herhâlde" diyerek başladığı çıkarımları "kesin" olarak ifade etmesi Mevlâna'yı tanıyan olmak iddiasının bir göstergesi olsa gerektir. Bu örneği Şems fikriyle birlikte düşündüğümüzde tekrar görüyoruz ki Mevlâna ile bilinmezlik ve boşlukların doldurulması, Mesnevî'de belirtilen "Herkes kendini yar saydı bana / İstemedi ulaşmak sırlarıma" hakikatini ve sırrını göstermektedir esasında.

Gölpınarlı, şerh gerekçesini belirttiği "Sunuş" bölümünde Mesnevî'nin Ankaravî tarafından şerhedilen 7. Cilt şerhine dair de fikir beyan etmiştir. O, "Yedinci cilt şerhi konusunda Ankâravî Rusûhî İsmâil'e şaşkınlığını ve böyle bir cildin "tamamıyla uydurma olduğunu" (1990: XII) kesin bir dille ifade ederek Ferid Kam'ın: "*Herkes onu okudum anladım zanneder; heyhat. O bizim için yetmiş kat hicab yahut sehâb altından görünen bir güneştir(...)* Tekrar ediyorum: Mevlâna'nın yetmiş bâtını yahut hicâbı vardır. Bu hicablardan kaçımın ref'i makdûr ve o kadarıyla iktifâ etmek zaruridir. Çünkü nûra takarrüb edeyim, onu daha vâzih bir surette göreyim derken insanın zulmet içinde kalması bir mehlekeye

imkân dâhilindedir.”(1990: XIV) yazısını Mesnevî ve ciltleri ile ilgili farklı tefekkürde bulunanlara ithaf etmiştir. Gölpınarlı'nın “Sunuş” bölümünün sonlarında “Biz burda şarihlerin hatalarını söyleyecek değiliz. Kul kusursuz olmaz; Arapçada anlamı çok doğru bir atasözü vardır: Kitap yazan, tariz oklarına amac olmayı ister. Ve ... ancak biz Mevlâna'yı kendi eserleriyle yorumlamayı, bugünün tahlil ve intikad metodlarına dayanarak ve tarafsız başarmaya çalıştık; bunu en doğru ve sağlam yol bulduk.”(1990: XXXVIII) diyerek şerhlerle ilgili değerlendirmesiyle tariz okları attığı müelliflerin, şârihlerin Ferit Kam'ın bahsettiği “hicâb-ı Mevlâna'yı kuşananlardan olma ihtimallerini düşünmemesi de ilginçtir. Ayrıca Gölpınarlı'nın “taraf” nitelemesiyle ne demek istediği, Ahmet Avni Konuk şerhiyle ilgili değerlendirmelerinde görülmektedir: “Bu şerhlerden biri Ahmet Avni Konuk merhumun şerhidir. İbn-i Arabî'ye pek düşkün olan, onun birçok eserlerini terceme ve şerh eden rahmetli A. Konuk'un otuz dört defteri dolduran ve Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde 4740-733 numaralarda kayıtlı bulunan bu şerhi, tamamıyla Vahdet-i Vücûd inancına dayanan bir şerhtir; bugünün tahlil ve intikad metoduna uymamaktadır (1990: XXXVIII). Bu değerlendirmelerle Gölpınarlı, Mesnevî'yi başka düşünce ya da kişi bağdaşıklığı ile açıklamaya çalışmanın bu zamana uygun olmadığını ifade eder ki bu da esasında Mesnevî'nin Gölpınarlı tarafından belirtilen “Birlik Dükkânı” niteliği ile çelişir. “Şârihlerden, bilhassa İmdâdullah'tan, çağdaş bilginlerden, kendisini Mevlâna ve Mesnevî'ye vakfeden merhum Bedî'üz-zaman Fîrûzanfer'in “Meâhiz-i Kısas-ı ve Temsilâtı Mesnevî” ve “Âhadis-i Mesnevî” adlı gerçekten de değerli, yoğun çalışma mahsulü iki eserinden Mesnevî'deki deyimler hakkında yazılmış kitaplardan faydalandık fakat asıl dayandığımız kaynaklar, Şems'in Makalat'ıyla bizzat Mevlâna'nın eserleri oldu.” (1990: XXXIX) diyerek faydalandığı eserleri ifade etmesi, onun “tarafsızlık” karinesi olan “Mevlâna'yı, Mevlâna'nın söz ve eserleriyle yorumlamak” esasıyla düşünülebilir.

İbn-i Arabi ve felsefesini Mesnevî'den çok farklı gören ya da görmek isteyen Gölpınarlı'nın başka bir eserinde Ankaravî ile ilgili “Adı geçen müellif, Mevlâna'nın diğer eserlerini okumamış, okumuşsa bile dikkat etmemiş, hele Şems'in Makâlât'ıyla hiç meşgul olmamıştır. Bu yüzden Makâlât'ta geçen Mesnevî hikâyelerinden haberi olmadığı gibi meselâ, Fîhi mâ-fîh'te şerh edilen bir Mesnevî beytinden de haberi yoktur. (...) Şârih, eserini şerh ettiği Mevlâna'nın üslûbundan ve felsefesinden de haberi olmadığını, Mevlâna'nın olmayan yabancı yedinci cildi şerh etmekle isbat etmiştir. Rusûhî, Mevlâna'yı, İbn Arabî'nin felsefesini esas tutarak şerh etmiştir. Yukarıdaki kusurlara, Fars dilinin ıstılahlarını bilmeyişini, daha doğrusu Farsçasının kitap Farsçası olduğunu da katmak icap eder. Bütün bunlara rağmen Ankaravî şerhinin, diğer şerhlere nispetle iyi olduğunu söylersek

Mesnevî şerhlerinin ilmî karakterini belirtmiş oluruz” (1983: 114) ifadeleri, Gölpınarlı'nın Ankaravî'yi, Mevlâna'yı anlamamakla itham ettiği kısımlardır. Bu şekilde en ağır tarzda itham ettiği bir şerhi ise yapılan diğer şerhlerle mukayese ederek “iyi” olarak niteleyen Gölpınarlı bu yorumuyla diğer Mesnevî şerhlerine de kendince “ilmi” bir değer biçer ki onun değerlendirmesine göre diğer şerhler ilmî olmasa gerektir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beyti, tam olsun kısmî olsun, Mesnevî şerh çalışmalarının odak noktası olmuştur. Şârih, ilk on sekiz beyti değerlendirdiği bölümde şöyle bir açıklamada bulunur: “Mesnevî'nin b harfiyle başlaması gerçekten de düşünülerek, istenerek mi olmuştur, yoksa rastgele mi? Yâni şârihler haklı mıdır? Bu buluşları zoraki midir? Buna kesin bir cevap vermeye imkân yok (...) Ancak sufilerin ”b” harfine verdikleri ehemmiyet ve Ebû Bekr-i Şibli'nin (334 H. 945) “Ben ‘b’ harfinin altındaki noktayım.” demesi düşünülürse Mesnevî'nin “Bişnov” sözüyle başlaması rastgeledir demenin biraz cesurca bir söz olacağı meydana çıkar sanıyoruz” (1990: 16). Gölpınarlı ilk beyitlerle ilgili bu şekil bir açıklama yaparken; eserinde 84 divan, 22 sözlük, 20 muhtelif edebî eser, 17 tefsir, 15 tasavvufî eser, 11 akait-kelam, 7 coğrafya ve tarih, 5 fıkıh, 5 felsefe-mantık, 5 dilbilgisi, 3 hadis, 2 tercüme-i hâl ve kitabiyat, 2 kuran ilimleri, 1 adap, 1 astronomi ve 1 ahlâk-ilmihal kitabı kullanan ve konuya ilişkin bu kadar kitapla nakil ve onları tetkik ederek ulaştığı fikir düzeyiyle akıl kuvvetinin iyi bir temsilcisi olarak görülen ve bir harften kalkarak meseleye 23 değişik bakış açısından yaklaşan Bursevî'ye (Avşar, 2007: 63) atıf yapmaması ve diğer şerhleri “ilmi” olmamakla ithâm etmesi ne kadar vicdanlı bir tenkittir, düşünmek gerektir.

Şerh çalışmasını diğer Mesnevî şerhlerinden farklı tutmakla birlikte şerh çalışmasındaki yöntemini “en doğru” olarak niteleyen Gölpınarlı, şerhinde izlediği yöntem konusunda fikirlerini şöyle dile getirmiştir: “Şârihler, eski tarza uyup şerhlerini beyit beyit yapmıştır. Bir beyti yazıp anlamını verdikten sonra şerhe girişmişlerdir. Bu tarz eserin şî'riyetine, heyecanına, akışına engel oluyor bizce. Onun için biz şî'riyeti bozmayalım, neşeyi yarıda bırakmayalım dedik; bir bahsi, bir hikâyeyi mümkün olduğu kadar tümünden verip sonra o kısmının şerhini sunmayı daha uygun bulduk. Sanıyoruz ki bu tarz; eserin çekici, sarıcı kudretini, şiirin akışını, imkân derecesinde gölgelememeyi sağlayacaktır” (1990: XXXIX). Gölpınarlı'nun bahsettiği şî'riyet ve bütünlük, “tercüme” olarak yer alan eserlerde sağlanabilmektedir hatta Mevlâna'nın düşün okyanusundaki çeşit çeşit hikâyelerle seyahat ederken araya “şerh” başlığı altında açıklama girmesi, bahsedilen şî'riyeti ve Mevlâna sohbetini bozabilmektedir. Ayrıca bahsedilen yöntem farklılığı Mesnevî'nin ilk on sekiz beyti için Kenan Rifâi'nin şerhinde uygulanmıştır: Kenan Rifâi ise özellikle ilk 18 beytin şerhini yaparken beyitler hâlinde değil de ilk on sekiz beytin tamamını ele almış; önce tercümesini yapmış daha sonra da beyit

numaralarını belirtmeden ancak sırasıyla şerhini gerçekleştirmiştir. Şerhin geri kalanında normal şerh yolunu izlemiş, klasik şerh yöntemine bağlı kalmıştır (Demirel, 2007: 497).

Gölpınarlı'nın "şîriyet" faktörlerinden kastı, belirli bölümlerle kesilen beyitlerin oluşturduğu bölümsel bütünlük olsa gerektir; zira çevirilerde vezin, kafiye gibi âhengin birincil şekilsel unsurları görülmemektedir: "Dinle; bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor(...)Ham, pişkin, olgun kişinin hâlini hiç mi hiç anlayamaz; öyleyse sözü kısa kesmek gerektir vessalam"(1990: 14).

Eserin "Sunuş" bölümünün ardından Türkçesi verilen beyitlere "şerh" başlığı altında açıklamalar düşen Gölpınarlı; Mesnevî'nin özellikle "Kur'an'ı açar, açıklar" niteliğini, hikâyeler ve anlatıların telmih ettiği ayetleri belirtmek olarak görmektedir ki Mesnevî'nin dîbacesindeki Mesnevi niteliklerinin açıklaması ya da şerhi şöyledir: "Tertemiz kişilerden başkasının ona dokunmasına izin vermezler... sözüyle LVI. Sürenin (Vâkıâ) 79. ayetine, Alemlerin Rabb'inden inmiştir sözüyle aynı surenin 80. ayetine, Batıl ne önünden gelebilir ne ardından... sözüyle de XLI. (Secde) 42. ayetine işaret buyuruyor" (1990: 10) Beyitlerdeki ya da hikâyedeki telmih edilen hadisler de ayetlerde olduğu gibi sadece belirtilerek açıklamaya dahil edilir: "Ele aldığını vermesi gerek" Hadis, Cami', II. S.51 (1990: 445).

Gölpınarlı'nın beyit açıklamalarında ya da hikâye ile ilgili bilgilendirmelerde en çok atfı yaptığı isimlerden biri Bedi'üzzaman Fûruzanfer'dir. "112'den sonraki hikâye, Bedi'üzzaman Fûruzanfer, bu hikâyenin kaynağı olarak Müslim'den bir hadis alıyorsa da hikâyeyle hiçbir ilgisi olmadığından özetini dahi vermiyoruz" (1990: 400) şeklinde bilgilendirme tercihi yapan Gölpınarlı bazen şerh edilen bölümlerde bazı beyitler üzerinde hiç durmamıştır. Örnek olarak, birinci cildin 2506. beyitiyle ilgili Zümer suresinin 53. ayetini alıntılarken aradaki on beyitle ilgili hiçbir yorum yapmadan doğrudan 2516. beyitle ilgili açıklama yapar (1990: 278). Şerh başlıkları ilerledikçe beyitlerle ilgili açıklamalar, "İllyyin-Siccin.1. cilt, 644-645. şerhine bk." (1990: 554) şeklinde, geçmiş beyitlerin açıklamalarına işaret etmek suretine dönmüştür. Bazı beyitlerin şerh anlayışı "Şârih, akıllı kişinin düşmanlığı bilgisizin doğruluğundan hayırlıdır." meâlinde bir hadis naklediyor" (1990: 536) şeklinde diğer şarihlerin görüşlerinden kısa alıntılar sunmak iken bazı beyitlerin şerhi "Bu beyit Arapçadır. 502. beytin izahına bak" (1990: 444) şeklinde bilgilendirme ve yönlendirmelerdir. Terimler ve kavramlar ise bazen sadece tanım şeklindedir. "Süreyya, yirmi dört yıldızdan meydana gelmiş bir burçtur. Türkçesi Ülker'dir" (1990: 284). Bunlarla birlikte Gölpınarlı'nın "bilgi" odaklı açıklama yöntemi, "Sunuş" bölümünde üzerinde durduğu nüsha meselesi doğrultusunda sayfa altlarında bazı beyitler hakkında malumat verilmesiyle de kendisini gösterir:

“(*) Metinde ‘Bî nifaak’ yazılmış, karşılaştırmada sözün üstüne ‘pur mezaak’ yazılarak düzeltilmiştir” (1990: 194). Örneklerde de görüldüğü gibi açıklama yapılacak beyit okuyuca işaretlenerek bu beyitlerle ilgili açıklamalar, sayfa altlarına dipnot olarak verilmiştir.

Sonuç

Devir değiştikçe, zaman ilerledikçe gelişen ve değişen şeylerle insan ve algısı da değişmektedir lakin bu değişim içinde değişmeyen mânâ, değişen dilin içinde saklı kalmaktadır. Anlatmak isteyenlerin en güzel saklamak yeri ise temsiller, teşbihler, istiareler, sembollerdir ki onlar olduğu yerde kalmakla birlikte saklanan mânâları aramak, yorumlayabilmek; değişim ile birlikte gelişimi de tetikler. Temsili eserlerde değişmeyen mânâyı devrinin diliyle anlama ve anlatma olarak da tanımlanabilecek “şerh”, metni bağdaştırabildiğini iddia edenin iddiasını döneminin diliyle açıklamaya çalışmasıdır esasında.

Mevlâna ve Mesnevî’si kendi döneminde dahi anlayamamış, bu anlayamama günümüze kadar da uzanmıştır. Mesnevî şerhleri, Mesnevî’nin yazılma amacı doğrultusunda dolayısıyla müellifinin de doğru anlaşılması amacıyla yapılan inceleme ve değerlendirmeleri esas alarak Mevlâna’yı ve bendesi olduğu kutsalları anlama çalışmasıdır diye düşünmek yanlış olmaz.

Gölpınarlı, şerhinin sunuş bölümünde Mevlâna’nın zihin ve gönül dünyası ile Mesnevî’nin niteliklerine değinmiş ve bir Mevlâna Mesnevi savunucusu görüntüsü vermiştir. Gölpınarlı neden Mesnevi şerhi yaptığına dair açıklamalarını dile getirdikten sonra, kendinden önceki şerhlere dair olumsuz bir bakış açısı ortaya koymuştur.

Olumsuz kanaat beyan ettiği şerhleri İbn Arabî’nin düşüncelerine veyahut batini inançlara göre yapıldıkları sebebiyle doğru bulmamıştır. Bunlardan birisi de Ahmet Avni Konuk’un Mesnevî şerhidir. Ona göre, İbn Arabî’ye düşkün olan birisi tarafından yazılan bu şerh, vahdet-i vücud inancına dayanan, ilmî esaslara uymayan, temelsiz bir şerh çalışmasıdır. Aslında Gölpınarlı Ankaravî’ye de benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Çünkü Ankaravî de sıkı bir İbn Arabî takipçisidir.

Gölpınarlı, Mesnevî şârihlerinden hiçbirisinin en sağlam nüshayı esas tutmadığını dile getirerek kendisinin şerh yazmadaki amacına dair bilgiler vermiş; Mesnevî’nin uydurma 7. cildi hususunda da kesin kanaatlerde bulunmuştur. Ahmet Avni Konuk, Tahir Olgun gibi şârihler gibi o da bu uydurma Mesnevî’nin bir Mevlâna ve Mesnevi düşmanı tarafından kaleme alındığını düşünmektedir.

Ancak İsmail Rûsûhî'nin uydurma 7. cilde katılan beyitleri bulunduğunu, bunların yanına zait diyerek fazla olanları tespit ettiğini ifade etmiş ve Ankaravî'nin bu düzme cildi Mevlâna'nın sanarak şerh etmesini şaşkınlık verici bulmuştur. Aslında Gölpinarlı'nın şârih-i Mesnevî Rûsûhî'ye dair bu olumsuz kanaatinin temelinde şerhin fikir alt yapısında İbn Arabî ve vahdet-i vücûd olduğunu düşünmek yanıltıcı olmaz. Ancak Gölpinarlı'nın vahdet-i vücûd nazariyesi ve İbn Arabî düşüncesine karşı olumsuz yaklaşımı ile birlikte Mesnevi'yi bir vahdet dükkânının ötesinde görmemesi etraflıca araştırılması gereken bir konudur.

Gölpinarlı, şerhinin “Sonuç” bölümünde Mesnevi şerhlerine dair esas sorunun en eski ve en sağlam nüshaya ulaşma sorunu olduğunu dile getirerek kendisinin şehrinde kullanmış olduğu nüshanın ve nüshaların metin özelliklerini ince ayrıntılarına kadar izah ettiği gibi Gölpinarlı'ya göre bu nüshalar, Mesnevi'nin yazılma tarihlerine ya da Mevlâna ile kendi dönemindeki olaylara dâir de işaretler taşımaktadır.

Gölpinarlı kendinden önceki şerhlerin beyit beyit yapıldığını fakat bunun hem mânâyı hem şiiriyeti hem de metnin heyecanını bozduğunu düşünmektedir. Kendisi bu sebeple bir bahsi mümkün olduğu kadar tamamıyla verip sonra da şerhini sunmayı uygun bulmuştur. Şiiriyetten kastedilen ise belirli sayıdaki beyitlerden oluşan bölümler içindeki bütünlüktür.

Düşüncelerimize ve ifadelerimize kaynak olan eserler bırakan Gölpinarlı'yı değerlendirerek ulaşmaya çalıştığımız sonuçlar ile ilgili şunu belirtmek gerekir ki, Mesnevî hakkında yapılan şerhleri kendi dönemleri içinde değerlendirmek daha doğru sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır. Ayrıca eski yazma metinler ve nüshalarla ilgili, tarihsel yakınlık münasebetiyle Ankaravî gibi şârihlerin esas tuttuğu nüshaları kesin dille reddetmek yerine bilgileri ihtimaller üzerine yorumlamak daha bilimsel olacaktır. Anlatım yöntemlerini “en doğru” olarak nitelendirmek öznel algının gerçekliğine ters olsa gerekir. “Şerh” başlığı altına hikâyelerin Şems'in Makâlat'ında ya da Attar'ın beyitlerinde geçtiğini göstermek ya da âyet ve hadislerin kaynaklarını işaret etmek, beyti anlamak için ansiklopedik bilgi niteliğindeki malumattan ibarettir.

Bu çerçevede kendisi de bir akademisyen ve bir Mevlevî muhibbi olan Gölpinarlı, Mesnevî tercümesini anladığı şekilde yapmaya çalışmış; klâsik Mesnevî şerhlerinden de farklı bir yöntemle Mevlâna'yı ve eserini anlamaya, anlatmaya çalışmıştır.

Kendinden önce yazılan Mesnevî şerhlerine dair fikirleri ve şerhinin muhteviyatı incelendiğinde Gölpinarlı'nın tercümesinin/şerhinin sunuş

bölümünde belirtilen şerh amacının, nedeninin ve şerh yönteminin Gölpınarlı'nın açıkladığı şekilde gerçekleştiği görülmüştür zira “şerh” başlığı altında verilen açıklamalar, bilgi niteliğinde olup Mesnevî'nin akışını etkileyen faktörler hakkında açıklayıcı niteliktedir. Ancak birçok yerde Mesnevî'nin amacı ile şerhin amacı birlikte gerçekleşmemektir çünkü Gölpınarlı'nın şerh anlayışı; beyitlerin telmih ettiği dini terim ve kavramlara kaynak göstermek, terimler ve anlatım unsurlarıyla ilgili tanım ve bilgilendirmeler yapmak, Mesnevî hikâyelerinin geçtiği diğer anlatılarla bağdaşıklık kurmak olmuştur. Netice itibarıyla Gölpınarlı'nın şerh çalışması olarak sunduğu “Mesnevî Tercemesi ve Şerhi” eserinin Mesnevî'den bilgi talep edenler için olduğu değerlendirilmesini yapmak yanıltıcı olmaz.

Kaynakça

- Akman, Z. (2013) “Abdülbaki Gölpınarlı'nın Hayatı, İslam Tarihçiliği ve Hz. Muhammed Tasavvuru”, *International Journal of Social Science*, January, Volume 6 Issue 1, p. 99-119
- Avşar, Z. (2007). “Rûhu'l-Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerh Yöntemi”, *Turkish Studies/Türkolji Araştırmaları*, Volume, Summer 2/3, s.59-72
- Demirel, Ş. (2007). “Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması”, *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Cilt 5, Sayı, 10, GÜZ, s. 469-504.
- Gölpınarlı, A. (1952), *Mevlâna Celâleddin*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1983). *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yay.
- Gölpınarlı, A. (1990), *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi I.-II. Cilt III. Basım*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi
- Kortantamer, T. (1994), *Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi*, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: VIII, syf 1-10
- Tatlı, M. (2018) *Abdülbaki Gölpınarlı'nın Hayatı, Eserleri ve Mevlâna Algısı*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Son Dönem Mesnevî Şerhleri

Mehmet ÖZDEMİR*

Özet

Mevlânâ'nın yazdığı ve Mesnevî-yi Ma'nevî adını taşıyan eser, kaleme alındığı zamandan itibaren hemen her dönemde ilgi odağı olmuştur. Özellikle on altıncı yüzyıldan sonra söz konusu eser hakkında yapılan tercüme ve şerh çalışmalarında bir artış gözlenmiştir. Yapılan bu çalışmalar başlarda Mevlevî çevrelerine mahsus bir hüviyet arz etse de zamanla bu çevrelerden taşarak genişlemiş ve günümüze kadar devam etmiştir. Bu konuda verilen eserlerin hemen hepsinde temel amaç Mevlânâ'nın, Mesnevî vasıtasıyla ortaya koyduğu dinî, tasavvufî ve felsefî fikirleri anlamak ve geniş kitlelere ulaştırmaktır. Mesnevî'de gizlenen anlamlar dünyasını muhatap kitleye aktarma çabasının günümüzde de artarak devam ettiği görülmektedir. Bu çabaların sonucunda ortaya çıkan günümüz şerhlerinin, geçmişte yapılan şerhlerden farklı olarak neler söylediği ve bunu nasıl yaptığı bu yazının temel konusudur. Bu düşünceden hareketle son dönemde yapılan çalışmalar, tercüme ve şerh yöntemi, içerik, faydalanılan kaynaklar, yazarların maksat ve mesajları bakımından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Şerh

Recent Mathnawi Commentaries

Abstract

The work written by Mevlana with the name of Mesnevî-yi Ma'nevî has been the center of attention in almost every period since the time it was written. Especially after the sixteenth century, an increase in translation and commentary studies on the work in question was observed. Although these studies were previously specific to Mevlevî circles, over time they expanded beyond these circles and continued until today. The main purpose of almost all of the works on this subject is to understand the religious, mystical and philosophical ideas that Mevlana put forward through Mesnevi and to convey them to large masses. It is seen that the effort to convey the world of meanings hidden in Mesnevi to the audience continues to increase today. The main subject of this article is what

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, dr.mehmetozdemir14@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2879-655X

today's commentaries that emerged as a result of these efforts say differently from the commentaries made in the past and how they do this. Based on this idea, recent studies have been discussed in terms of translation and commentary method, content, sources used, aims and messages of the authors.

Keywords: Mawlana, Mathnawi, Commentary

Giriş

Mesnevî ummanından bugüne kadar nice dalgıçlar nice mana incilerini bulup gün yüzüne çıkarmışlardır. Bugün de hâlâ mana dalgıçlarının bu denizden mana incilerini çıkarmaya devam ettikleri görülmektedir. Geçmişte Mesnevî ummanına dalan Şem'i, Ankaravî, Muhammed Şifâyî, Mehmed Murad Nakşibendî, Ahmet Avni Konuk, Tahirü'l-Mevlevî gibi ilim ve tasavvuf adamları Magz-ı Kur'ân olan Mesnevî'de gizlenen anlamları geniş kitlelerin anlayabilmesi için çaba göstermişlerdir. Bugün de Mesnevî'nin anlamlar hazinesini muhatap kitlenin gözleri önüne serme çabası hız kesmeden devam etmektedir. Bu yolda çaba gösteren her mana dalgıcı Mesnevî'nin anlaşılmasına bir katkı daha sunmaktadır. Bundan sonra da ilim adamları ve Mesnevî muhipleri Mesnevî'den faydalanmak ve Mevlânâ'nın bütün insanlığa hitap eden fikirlerini açığa çıkarmak için mücadeleye devam edeceklerdir.

Son dönemde yapılan Mesnevî şerhi çalışmaları, bir yönüyle geçmişte yapılan şerhlerin bir hülâsası diğer yönüyle de Mesnevî'ye günümüz penceresinden bir bakış ve çağın ihtiyaçlarına göre yeniden söz konusu eseri yorumlama çabasıdır. Her ne şekilde olursa olsun bu tür çalışmaların hem ilim âlemi hem de insanlık için değeri inkâr edilemez. Hâliyle günümüzde Mesnevî'yi anlama ürünü olarak ortaya çıkan eserler ve bu çalışmaları yapanlar insanın manevi dünyasının zenginleşmesinde önemli bir görevi ifa etmektedirler. Günümüzde Mesnevî hakkında yapılan bu tür çalışmalardan birkaç ilmî yayında bahsedildiği görülmektedir (Güleç, 2008; Okumuş, 2008; Demirel, 2007). Bizim buradaki amacımız elden geldiği kadarıyla son dönemde yapılan Mesnevî şerhlerini bir araya getirerek okuyucunun istifadesine sunmaktır. Bu çalışmalar içinde Mesnevî'nin ilk 18 beytinin şerhleri, Mesnevî'den seçme beyitlerin ve hikâyelerin şerhleri bulunmaktadır. Ahmet Ateş, M. Muhlis Koner, Kemal Sönmez, Orhan Kuntman, Selçuk Eraydın, Kudsi Erguner, Erkan Türkmen, Süleyman Uludağ, H. Kamil Yılmaz, Ö. Tuğrul İnançer, Ziya Avşar, Fatih Çıtlak, Ahmed Hakîm, Abdurrezzak Tek, Kaan Dilek, H. Hüseyin Top son dönemde Mesnevî şerhiyle meşgul olan bazı araştırmacılarıdır. Bu çalışmada yayım tarihine

göre sıralanan söz konusu eserler, Mesnevî beyitlerinin Farsça asıllarının verilmesi; beyitlerin tercümesi; kelime açıklamaları; beytin şerhi; şerh esnasında kullanılan üslup, verilen örnek, hikâye ve olaylar; yazarların tavsiye, nasihat ve mesajları (Çınar, 2009, s. 44-55) bakımından genel hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

1. Ahmet Ateş

Ahmet Ateş, şerhine başlarken kendisinden önce yapılan şerhleri değerlendirmiş ve bu şerhlerin Mesnevî beyitlerini şerh etmekten ziyade kendi fikirlerini açıklamaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Kendi şerhinden maksadın da öncelikle bu düşüncüyü ortaya koymak, sonra da beyitleri izah etmek olduğu belirtilir. Hüseyin bin Ali El-Vaiz Kâşifî'nin *Lübb-i Lübâb-ı Mesnevî* adlı eseri, eski şarihlerin Mevlânâ'yı İbn Arabî takipçisi olarak gösterip fikirlerini bu minvalde serd etmelerinin doğru olmadığını göstermek için bir kanıt olarak kabul edilir. Sonrasında beyitler eski yazı ile toplu bir şekilde mensur tercümeleriyle verilir. Ateş, şerhe geçmeden İsmail Rüsûhî Ankaravî, İsmail Hakkı Bursevî, Abidin Paşa, Abdülbaki Gölpınarlı, Tahir Olgun, R. A. Nicholson gibi eski şarihlerin görüşlerinin neden hatalı olduğunu on sekiz beyit şerhlerindeki görüşlerinden seçtiği örnekler ışığında ortaya koyar. Devamında on sekiz beytin bir bütün olarak kabul edilmesi, bu bütündeki fikirlerin ayrılması, fikirleri ifade eden unsurların belirlenmesi, bunların Mevlânâ'nın hayatı ve çevresiyle ilişkisinin kurulması şeklinde belirlediği dört madde ile eserin doğru bir şekilde açıklanacağını söyleyerek şerhe başlar. Buna göre ilk dokuz beyit *neyin sözleri*, 10-14 *neydeki aşk ateşi*, 15-17 *Mevlânâ'nın kendi aşkı ve ıstırapları*, 18 *kendini anlamayanlar için sözün bitişi*. Böylece Ahmet Ateş ilk on sekiz beyti, Mevlânâ'nın çevresinde bulunan ve kendisini anlamayan ham insanların tenkitlerine bir cevap ve on dokuzuncu beyitten itibaren de hakiki müritlerine hitap olarak değerlendirir (Ateş, 2010, s. 37-50).

2. M. Muhlis Koner

Ömrünün son yıllarında Mevlânâ hakkında çalışmalar yapan ve *"Mesnevî'nin Özü"* adlı Mesnevî şerhini hazırlayan M. Muhlis Koner, birçok Mesnevî şarihinde olduğu gibi, kendisinden önce yapılan şerhlerin anlaşılır olmadığını düşünerek yeni bir şerh kaleme almayı düşünmüştür. Mevlânâ'nın *"Mesnevî'sini ve onun yüksek şahsiyetini Mevlânâ muhiplerine ve münevver gençliğe mümkün merteye tanıtılabilmek amacıyla"* bu eseri kaleme aldığını girişte

dile getirmektedir (Koner, 2005). Eserin başında Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri, Şems-i Tebrîzî, Hüsameddin Çelebi, Sultan Veled, tasavvuf, Mevlânâ'nın tasavvufi görüşleri, tarikat, tasavvuf tarihi gibi konular hakkında bilgi verilen bir mukaddime bulunmaktadır. Daha sonra Mesnevî dibacesi ve 18 beyit şerh edilmiştir. Devam eden ciltlerin şerhinde M. Muhlis Koner, Mesnevî'nin her cildini bir ciltle şerh etmiş ve toplamda altı ciltlik bir şerh yazmıştır. Her cildin başında dibaceleri ve sonrasında söz konusu ciltten seçtiği beyitleri şerh etmiştir. Altı ciltlik eserin tamamında Mesnevî'den 2884 beytin ele alındığı görülmektedir. Birinci ciltten 442, ikinci ciltten 379, üçüncü ciltten 470, dördüncü ciltten 584, beşinci ciltten 531, altıncı ciltten 478 beyit seçilmiştir.

M. Muhlis Koner, Mesnevî'nin her cildinden seçtiği bölümleri/hikâyeleri "HİKÂYE (Padişahın bir cariyeye aşkı ve onu satın alması vs.)" şeklindeki başlıklar altında özetler. Daha sonra hikâyeden çıkarılabilecek derslerin, edinilmesi gereken bilgilerin içeriğini anlatan başka başlıklar atılır ve gruplar hâlinde hikâye beyitlerinin şerhi yapılır. Mesnevî'nin Farsça beyitleri verilir tercümesi yapılır ve ardından "İZAH" başlığıyla beyitlerin şerhine geçilir. Bu bölümde kelimelerin sözlük anlamları hakkında açıklama yaptıktan sonra ayet ve hadislerden yaptığı alıntılarla beyitlerin izahını yapar. Beyitlerin izahında Mevlânâ, Yunus Emre, İbn Arabî, Ankaravî, Ahmet Avni Konuk, Muallim Naci gibi âlim ve mutasavvıfların görüşlerinden faydalanmıştır. Bazı beyitlerin izahından sonra "Kısa Bir İzah", "Küçük Bir Not" vb. başlıklarla veya yorumun özünü içeren bir iki cümleyle beyitlerin şerhini tamamlar.

3. Kemal Sönmez

Kemal Sönmez, ilk 18 beyti manzum bir şekilde ve hecenin 7+7 14'lü kalıbıyla tercüme eder. Yazarın beyitlerin çevirinde serbest davrandığı göze çarpmaktadır. Mesnevî beyitlerinin bire bir değil de daha serbest tarzda tercüme edildiğini söylemek mümkündür.

Şerhin başında Mesnevî'nin ön sözünde bulunan bazı cümlelerin ne anlatmak istediği üzerinde durulur. Mesnevî'yi bir bütün olarak kâmil insan kabul eden Kemal Sönmez, Mesnevî'nin 18 beyitle başlamasının hikmetini Nur suresinin 35. ayeti, İbn Arabî ve İsmail Hakki Bursevî'nin görüşlerinden hareketle açıklar. Bu kısımda Mesnevî'nin ilk sözü olan "dinle" hitabı hakkında bilgi verildikten sonra beyitlerin şerhine geçilir. Metin şerhinde ney-kâmil insan benzetmesinde odak noktası olarak kâmil insan seçilir. Kâmil insandaki aşk, onun bu âlemde yol gösterici olma vasfı gibi yönleri üzerinde durulur. Beyitlerin

değerlendirmesinde yazar, tasavvuf dairesinden çıkmamış ve yorumlarını ayet ve hadis başta olmak üzere İbn Arabî (Füsûsu'l-Hikem), Mevlânâ, İmam Gazâlî, İsmail Hakkı Bursevî, Abdülkadir Geylânî, Nizâmî (Mahzen-i Esrar) gibi sanatkâr ve mutasavvıfların fikirleriyle desteklemiştir. Bunların dışında 17. beytin şerhinde kendi yazdığı bir şiir de örnek gösterilmiştir (Sönmez, 1968).

4. Orhan Kuntman

Mesnevî'nin ön sözünü manzum bir şekilde tercüme eden Orhan Kuntman, eserine 18 beytin şerhiyle başlamıştır. Daha sonra Mesnevî'nin bir, üç, beş ve altıncı ciltlerinden seçtiği hikâyeleri Türkçeye çevirip bunların şerhini yapmıştır. Yazarın Mesnevî'yle ilgili yaptığı bu çalışmanın iki baskısı bulunmaktadır ki birinci ve ikinci baskılarda bazı farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. 1972-1973 yılında yayımlanan ilk baskıda Mesnevî'nin birinci cildinin başından başlayıp *Bakkal ve Tûtî Hikâyesi*'nin sonuna kadar bulunan beyitlerin tamamı şerh edilmiştir. 2003 yılında çıkan ikinci baskıda ise 18-36 beyitler arasında bulunan kısmın metne alınmadığı görülmektedir. İki baskı arasındaki bir diğer fark da birinci baskıda bulunmayan *Muhtesib Hikâyesi*'nin ikinci baskının sonunda şerh edilmesidir. Bunlardan başka 18 beyit şerhi hem içerik hem de beslendiği kaynaklar bakımından iki baskıda farklı bir şekilde yapılmıştır. Bunların dışında baskılar arasında herhangi bir fark bulunmaz, hikâyelerin tercüme ve şerhlerinin aynı olduğu görülür.

Orhan Kuntman Mesnevî beyitlerinin Farsçasını Lâtin harfleriyle verdikten sonra manzum bir şekilde çevirisini yapar ve ardından şerhe geçer. Birçok beyitte Nahîfî, Sacit Ülkü, Feyzi Halıcı, M. Faruk Gürtunca, Abdullah Öztemiz, A. J. Arberry, R. A. Nicholson, Veled İzbudak, Tahirü'l-Mevlevî gibi araştırmacıların yaptığı çevirileri de dipnotta verir ve tercüme farklılıklarının mukayesesini yapar. Birinci baskıda, tercümeleri yaptıktan sonra Mesnevî'nin ilk 36 beytinin şerhi yapılır. Orhan Kuntman tercümede izlediği yolu metin şerhinde de takip eder ve yer yer kendisinden önceki Rüsûhî İsmail Dede, Abidin Paşa, Tahirü'l-Mevlevî, M. Muhlis Koner gibi şarihlerin yorumlarıyla ilgili değerlendirmeler yapar. Beyit değerlendirmeleri yapılırken başta Mevlânâ olmak üzere Cüneyd-i Bağdâdî, İmam-ı Rabbânî (Mektubât), İmam Gazâlî (Kimyâ-yı Saâdet), Yunus Emre gibi din ve tasavvuf erbabının eserlerinden faydalanır. Kuntman, ikinci baskıda ilk 18 beyti Lâtin harflerine aktarıp tercüme ettikten sonra daha muhtasar bir şekilde şerh eder.

Eserin bundan sonraki kısmında Mesnevî'den seçilen “*Cariye Hikâyesi, Bakkal ile Tûtîsinin Hikâyesi, Öküz Hikâyesi, Av Hayvanlarının Hikâyesi, Zeyd'in Hikâyesi, Sadr-ı Cihan Hikâyesi, Gazneli Şeyh Muhammed Serrezi'nin Hikâyesi, Üç Şehzâde Hikâyesi, Muhtesib Hikâyesi*” başlıklı hikâyelerin beyitleri ve tercümeleri toplu olarak verilerek şerh edilir. Eser, Orhan Kuntman'ın yaptığı 18 beytin İngilizce tercümesi ile tamamlanmıştır (Kuntman, 1972; Kuntman, 1973; Kuntman, 2003).

5. Selçuk Eraydın

Selçuk Eraydın *Tasavvuf ve Tarikatlar* adlı eserinin sonunda *Mevlânâ'nın Mesnevî-i Şerîfinden (ilk) On Sekiz Beyit* başlığı altında Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin şerhini yapmıştır. Mesnevî beyitlerinin Farsçasını Lâtin harfleriyle verip tercüme ettikten sonra beyitleri kısaca şerh eder. Şerhte beyitlerde geçen kelimeler hakkında açıklama yapılmadan genel olarak beytin anlamı üzerinde durulur ve tasavvufi kavramlarla neyin murat edildiği açıklanarak şerh tamamlanır. Buna göre ney'den murat edilen insan-ı kâmil, bu dünyada daima “*elestü birabbiküm*” hitabına mazhar olduğu hakikat âlemine ulaşmaya çalışır ve nasihatleriyle bu yolda gaflet içinde bulunup nefsine uyanları Hak yoluna davet eder (Eraydın, 1994, s. 494-500).

6. Kudsi Erguner

Kudsi Erguner tarafından Fransızca yazılan *Ayrılık Çeşmesi*, aslında yazarın kendi hayatını konu alan otobiyografik bir eserdir. Mesnevî'nin 18 beytine yapılan şerh bu eserin sonundaki *Ekler* kısmında yer almaktadır. *Mevlevîlik ve Ney* başlığı bulunan bu bölümde neyin tarihçesi, Mevlânâ ve Hüsameddin Çelebi arasında geçen ve Mesnevî'nin 18 beytinin yazılış hikâyesini içeren bölümden sonra beyitlerin şerhi yapılır.

Yazar, beyitleri kendisi tercüme etmediğini, daha önce Süleyman Nahîfi tarafından yapılan tercümeyle kullandığını ifade etmiştir. Tercümeden sonra beytin anlamı birkaç cümle ile genişletilir ve beyitte anlatılmak istenen düşünceler kısaca açıklanır. Bir müzik bilimci olan ve tasavvuf müziğiyle yakından ilgilenen yazarın, 18 beytin şerhinde ortaya koyduğu temel düşünce, istiare yoluyla ney çalgısına karşılık gelen kâmil insan ve bu insanın gerçek aşka giden yolda yaşadıklarıdır. Yani genişçe bir tercüme diyebileceğimiz bu şerhte baştan sona ney

çalgısı ve istiare ile onun yerine kullanıldığı düşünölen kâmil insandan bahsedilir. Bunun yanı sıra bazı beyitlerin açıklanmasında tasavvufi kavramlardan ve Mevlânâ ile ilgili olarak anlatılan anekdotlardan faydalanılır (Erguner, 2002, s. 211-219).

7. Erkan Türkmen

Erkan Türkmen'in 18 beyti şerh ettiği çalışma temel olarak iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm başlığı "*Beyitlerde geçen bazı önemli ifade ve kelimelerin açıklanması*", ikinci bölüm başlığı da "*Beyitlerin düz ve mecaz anlamları*" şeklindedir.

Birinci bölümde öncelikle 18 beytin Farsçası Lâtin harflerine aktarılmıştır. Lâtin harflerine aktarımdan sonra beyitte geçen kelime ve ifadelerin açıklamaları yapılmıştır. Bu bölümde Mesnevî'nin ilk beytinin tercümesi yapılmışsa da sonraki beyitler sadece Lâtin harfleriyle verilip bazı kelime ve ifadelerin açıklanmasına geçilmiştir. Kelime açıklaması sırasında nüsha farklılıkları da göz önünde tutulmuş ve açıklamalar buna göre yapılmıştır. Birinci beyitte nüsha farkından dolayı "*ezney veya in ney*" şeklinde kullanılan ifadelerin her iki durumda ne anlama geldiği üzerinde durulmuştur. Sonraki beyitlerde de beytin anlam yükünü üstünde taşıyan kelime ve ifadelerin anlamları ve kullanım özellikleri hakkında muhtasar açıklamalar yapılmıştır.

İkinci bölümde beyitlerin tercümesi verilerek beyitlerde geçen kelimelerin murat edilen anlamları üzerinde durulmuştur. Geniş bir şekilde açıklanan birinci beyitten sonra yazar, diğer beyitlerde belli kavramlardan hareketle anlatılmak istenen düşüncelere odaklanmıştır. Şerh esnasında ileri sürölen düşünceleri daha anlaşılır hâle getirmek için Mesnevî'den anekdotlarla yorumlar desteklenmiştir. Şerhte yapılan yorumlar, genelde ayetlerden hareketle ve bir yerde de hadisle temellendirilmiştir. Bunun yanı sıra Ankaravî'nin Fâtihu'l-Ebyât, Ahmet Ateş'in Mesnevî'nin Onsekiz Beytin Manası, Nicholson'ın Mesnevî tercüme ve şerhi, Abdölbaki Gölpınarlı'nın Mesnevî Tercümesi ve Şerhi, Firuzanfer'in Şerh-i Mesnevî-yi Şerîf, Hâfız Lisânü'l-Gayb başvurduğu diğer kaynaklardır (Türkmen, 2007, s. 9-24).

8. Süleyman Uludağ

Süleyman Uludağ, Mesnevî'nin ilk 18 beytini şerh ettiği eserinde, Mesnevî beyitlerinin bire bir çevirisini yaptıktan sonra metin şerhine geçer. İlk beytin

şerhinde daha önceki şarihlerin konuyla ilgili fikirlerini özetledikten sonra kendi fikirlerini ortaya koyar. Fakat diğer beyitlerin şerhinde buradaki anlayışı sürdürmeden beytin çevirisini yapar ve beyitte anlatılmak istenen düşünceleri açıklar.

Şerh sırasında bazı beyitleri geniş bir şekilde değerlendirirken bazı beyitleri ise daha kısa, hatta geniş bir nesre çeviri hâlinde beyitte kastedilen manaları kısaca değerlendirir. İçerik açısından bakıldığında şerhin, daha önceki şarihlerin ortaya koyduğu görüşlerle aynı doğrultuda olduğunu söylemek mümkündür. Uludağ, beyitlerin açıklamasında temel referans olarak ayet ve hadisleri kullanmıştır. Bundan başka şerhte faydalanan temel kaynaklardan biri de İsmail Hakkı Bursevî'nin *Ruhu'l-Mesnevî* isimli eseridir.

Abdurrezzak Tek tarafından Süleyman Uludağ'ın *Mesnevî* sohbetlerine dayanılarak hazırlanan bu eserde, *Mesnevî*'nin Hakk'a giden yolu tanıtmadaki rolü ve insanın bu yolda nasıl davranması gerektiği ayet ve hadisler, tasavvufi kavramlar ve uygulamalar ışığında muhataba aktarılmaya çalışılır (Tek, 2008, s. 433-444).

9. H. Kamil Yılmaz

H. Kamil Yılmaz tarafından kaleme alınan bu eser, *Mesnevî*'nin ilk 34 beytinin tercümesi, Ahmet Metin Şahin'in *Mesnevî* vezninde yaptığı manzum çevirisi ve beyitlerin şerhinden ibarettir. Eserde öncelikle *Mesnevî* beyitleri eski yazıyla verilir Lâtin harflerine aktarılır, daha sonra bire bir tercüme ve manzum çevirinin ardından metin şerhine geçilir. Bu eserde her beytin şerhi, içerikle uyumlu olacak şekilde başlıklarla birbirinden ayrılmıştır. Başlıklar "*Neyin Hikâyesi İnsanın Macerası*", "*Neyin ve İnsanın Vatanı*", "*Hasreti Çeken Bilir*", "*İyi de Kötü de Neyin Arkadaşı*", "*Neyin Feryadının Sırrı*"... şeklinde başlayıp devam eder ve beytin anlam yükünü taşıyan kavramlardan hareketle başlıklandırma yapılır.

Yazar eserin girişinde İsmail Hakkı Bursevî, Tahirü'l-Mevlevî başta olmak üzere birçok şerhten faydalandığını dile getirir. İçerik olarak bakıldığında daha önceki *Mesnevî* şerhlerinde bulunan değerlendirmelerin tamamına yakını bu eserde bulunmaktadır. Yani bu eser, önceki şerhler ışığında beyitlerin yeniden yorumlanması olarak düşünülebilir. Fakat yazar eski şerhlerden faydalanmakla birlikte hem kendi bakış açısını oluşturmuş hem de beyitlere günümüz penceresinden bakmayı başarmıştır. Eserde faydalanan temel kaynak ayet ve hadislerdir. Bundan başka Hz. Ali, Yunus Emre, Mevlânâ, Aziz Mahmud Hüdâyî,

Abidin Paşa, Bursalı İsmail Hakkı, Fuzûlî, Şeyh Galip, Mehmet Akif Ersoy, Feridüddin Attar, Hâfız-ı Şîrâzî gibi daha birçok şair ve mutasavvıfın görüşlerinden ve eserlerinden faydalanmıştır. Metin şerhi yapılırken deyim, atasözü, özlü sözler, kelimeler, Hz. Muhammed'in yaşadığı olaylarla ilgili rivayetler, çeşitli anekdotlar, Bektaşî fıkraları, tasavvufî uygulamalar da beyitteki kavramları açıklamada kullanılan unsurlardır.

Her beytin şerhine başlanırken beyitte kastedilen manalar hakkında genel bir değerlendirme yapılır. Şerhin son bölümünde de buna benzer bir yaklaşımla beyitte anlatılmak istenen düşünceler birkaç cümle ile özetlenerek şerh tamamlanır (Yılmaz, 2008).

10. Ö. Tuğrul İnançer

Yapılan bu çalışma, şerh edilen beyitlere bakıldığında seçme beyitlerin şerh edildiği bir eser olarak değerlendirilebilir. Mesnevî'nin ilk 79 beytinden yapılan seçme beyit şerhlerini içermektedir. İlk 18 beyitten sadece beş tanesi, on sekiz ve yirmi beşinci beyitler arası ve otuzuncu beyitten itibaren yetmiş dokuzuncu beyte kadar tamamı şerh edilmiştir. Hem Mesnevî beyitleri hem de Mevlânâ'nın diğer eserlerinden ve başka kaynaklardan seçilen Farsça beyitler Lâtin harflerle verilip mensur bir şekilde tercüme edilir. Bununla birlikte bazı Farsça örneklerin manzum tercüme edildiği de görülmektedir.

İnançer, eserini çeşitli bölümlere ayırmış ve her bölüme bir başlık atıp söz konusu bölümde Mesnevî ve Mevlânâ'nın diğer eserlerinden seçtiği beyitler ışığında dinî, tasavvufî meseleler hakkında açıklamalar yapmıştır. Eserde *Bişnev İn Ney*, *Hak Sadasını Duyabilmek*, *Dinle Neyden*, *Gir gönüller Kabesine*, *İnsan-ı kâmil*, *Mesnevî ve Çelebi Hüsameddin* vb. içerikle uyumlu olduğu görülen on altı başlık bulunmaktadır. Yazar bu bölümlerde sadece Mevlânâ ve eserlerinden değil, dinî, tasavvufî, edebî birçok eserden kimi zaman isim vererek kimi zaman da isim vermeden alıntılar yaparak konuyla ilgili bilgi verir. Bu anlamda şerhte çok geniş bir kaynak kullanımı göze çarpmaktadır. Kur'ân ve hadis başta olmak üzere Ziya Paşa, İsmail Hakkı Bursevî, Bağdatlı Rûhî, Niyâzî-yi Mısırî, Nedim, Fatih Sultan Mehmet, Yunus Emre, Şemseddin Sivâsî, Ahmet Avni Konuk, Molla Câmî, Muhammed İkbâl gibi daha birçok kaynaktan alıntılar yapılmıştır. Fakat eserin temelinde Mevlânâ ve eserlerinden yapılan alıntılar ve bunların şerhi yer almaktadır. Bundan başka Kur'ân kıssaları, Hz. Muhammed hakkındaki

rivayetler, Mevlânâ ve çeşitli mutasavvıflar ile ilgili olarak aktarılan anekdotlardan sıkça faydalanılmıştır.

Mesnevî'nin ilk beytiyle başlayan eser, ruhu temsil eden padişah ve nefsi temsil eden cariye'nin hikâyesinin anlatıldığı *Padişah ve Cariye Kıssası* içinde yer alan yetmiş dokuzuncu beytin şerhiyle tamamlanmıştır (İnançer, 2022).

11. Ziya Avşar

Aşk Meclisi, Mesnevî'nin ilk yüz beytinin tercüme ve şerhidir. Bu çalışmada Mesnevî beyitlerinin Farsçası Lâtin harfleriyle verildikten sonra manzum bir şekilde tercüme edilir. Uzun yıllar Mevlânâ ve eserleri üzerine çalışmalar yapan Ziya Avşar, Mesnevî'nin hece vezniyle manzum tercümesine de mesai harcamaktadır. Bu çalışmalar sonucunda Mesnevî'nin birinci cildinin tercümesi tamamlanıp yayımlanmıştır (Avşar, 2015). Aşk Meclisi'nde şerh edilen yüz beytin tercümesi de Avşar'a aittir.

Yazar metni şerh ederken beytin niteliğine ve anlam derinliğine göre kimi zaman beyitteki bütün kelime ve ifadelerin anlam ve kavram karşılıklarını verir kimi zaman da beytin temel düşüncesini üzerinde taşıyan kelime ve kavramların açıklamasını yapar. Yani kelimelerin sözlük anlamlarıyla birlikte tasavvufta neye karşılık geldiği aktarılarak beytin zahirî ve bâtinî anlamı gözler önüne serilir. Sembolik bir dile sahip olan Mesnevî'nin dilini anlamak ve anlatmak için tasavvuf dünyasına hâkim olmak gerekmektedir. Mesnevî'nin bu sembolik dili, yer yer somutlaştırılarak yer yer de çeşitli hikâye ve anekdotlar yardımıyla açıklanarak muhatabın zihninde tecessüm ettirilmektedir. Buradaki yüz beytin şerhinde ayet ve hadisler, Ahmed Eflâkî, Şihâbeddin Sühreverdî, Fahreddin-i Râzî, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Fuzûlî, Bâkî, Âşık Veyseli Necip Fazıl Kısakürek başvuru kaynaklardan bazılarıdır. Bunlardan başka eserde en çok faydalanılan kaynaklar, Mesnevî, Rubailer ve Dîvân-ı Kebir başta olmak üzere Mevlânâ'nın bütün eserleridir.

Aşk Meclisi'nde şerh edilen yüz beyit yirmi altı başlık altında değerlendirilmiştir. “*Dinle Neyden, Emanet Bel Oğluna Değil Yol Oğluna Verilir, Rüyasında Hindistan'ı Gören Filin Önüne Kim Geçebilir, Kıyısı Olmaz Aşkın, Şiir Aklın Değil Aşkın Dilidir...*” gibi başlıklar, söz konusu bölümde yapılacak yorumlar ve beyitlerden çıkarılacak hikmetlerle ilgili ipuçları taşımaktadır. Bu başlıklar altında beytin niteliğine göre bazen geniş bir müktesebatın aktarımıyla

tek beytin şerhi yapılırken bazen de birkaç beytin şerhi yapılmıştır (Avşar, Aşk Meclisi, 2011).

12. Fatih Çıtlak

Fatih Çıtlak, yaptığı televizyon programları ve yazdığı eserlerle günümüzde Mesnevî'nin sınırlarını muhataba aktarmaya gayret eden bir araştırmacıdır. Yazarın Mesnevî ile ilgili olarak kaleme aldığı üç eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki ilk 18 beytin şerhini içeren “18 Beyit Dinle” adını taşımaktadır. İkincisi Mesnevî'nin otuz beşinci beytinden başlayan kıssayı anlatan “Mesnevî Şerhi Padişah Cariye Kıssası” ve üçüncüsü de Mesnevî'nin birinci cildinde bulunan Yahudi Vezir Hikâyesi'nin ele alındığı “Küfür Fedaisi” adını taşıyan eserlerdir.

12.1. 18 Beyit Dinle

Eserde Mesnevî'nin Farsça beyitleri Lâtin harfleriyle verilip kısa ve açıklayıcı bir şekilde tercüme edildikten sonra metin şerhine geçilir. Fatih Çıtlak'ın bu eserde izlediği şerh yöntemi klasik şerh yönteminden farklılık arz etmektedir. 18 beytin daha önce yapılan şerhlerinde dile getirilen tasavvufi kavramların bu eserde de aktarıldığı görülmektedir. Mesela ney'in sazlıktan kesilip bir enstrüman hâline gelinceye kadar geçirdiği evreleri, ney'in kâmil insanı temsil etmesi, Mesnevî'ye “be” harfiyle başlanmasının gerekçeleri, gerçek aşka ulaşmada neler yapılması gerektiği, dinlemenin faziletleri... Fakat burada yazarı farklı kılan şey, bu malumatı okuyucuya aktarırken kullandığı üsluptur. Bazen kâmil insanın karşılığı olarak kullanılan ney gibi bazen de bu neyin sözcüsü gibi okuyucuya seslenir ve 18 beyitte *ney'in* anlatmak istediklerini muhataba aktarır. Cevapları içinde barındıran soru cümleleriyle okuyucuyu düşündürüp onu anlatılan konuya dâhil eder. İlk beyitte her ne kadar “be” harfinin kullanılmasındaki hikmetleri ayrıntılarıyla aktarsa da sonraki beyitlerde harf ve kelime bazında açıklamalara başvurmaz. Şerhin devamında çoğunlukla beytin genel anlamından yola çıkılarak ney'in, diğer bir deyişle kâmil insanın Hak yolundaki salıklere verdiği mesajlar üzerinde durulur (Çıtlak, 2022).

12.2. Padişah Cariye Kıssası

Bu eser, Mesnevî'nin birinci cildinin otuz beşinci beytiyle başlayan Padişah ve Cariye Kıssası şerh edilmiştir. Yazar Mesnevî beyitlerini eski yazıyla verip Lâtin

harflerine aktardıktan sonra Ahmet Metin Şahin'in Mesnevî vezniyle yaptığı nazmen tercümeyle kullanmıştır. Bu tercümenin ardından Tâhirü'l-Mevlevî'nin eserinden hareketle beytin anlamını kısaca açıklayan genişletilmiş bir tercüme ilave edilmiş ve şerhe geçilmiştir.

Metin şerhinde beyitlerde geçen kelimelerin sözlük anlamları üzerinde durulur ve bu anlamların metindeki karşılıklarına işaret edilir, yani beyitlerdeki ifadelerden murat edilen anlamlar açıklanır. Beyitlerin açıklamasında “Mesnevi şarihleri” ifadesiyle daha önce yapılan şerhlerden de faydalandığı görülmektedir. Bu şerhin tek amacı sadece metni açıklamak değil, metnin günümüz hayatıyla ilişkisini kurmak ve Hak yoluna girmek isteyenlerin aklına takılan sorulara cevap bulmaktır. Sohbet havasının hâkim olduğu bu eserde yazar, soru-cevap yöntemini kullanarak konuyla ilgili soruyu sorduktan sonra çeşitli kavramlar hakkında verdiği malumatlar, anekdotlar, ayet ve hadisler yardımıyla cevapları sıralar. Olay örgüsünün gelişimine göre bir veya birkaç beytin şerh edildiği bölümlerin sonunda, beyitlerde geçen kavramlar ve remizlerin karşılıklarının verildiği açıklamalarla şerh tamamlanır (Çıtlak, 2013).

12.3. Yahudi Vezir Hikâyesi

Yazar eserin başında *Yahudi Vezir Hikâyesi*'nin özetini verdikten sonra olay hikâyesinin örgüsünü göz önünde bulundurarak eseri çeşitli başlıklar altında kaleme alır. Her başlık altında olay örgüsüne göre sınıflandırılan beyitlerin toplu bir şekilde tercümesi aktarılır ve ardından metin şerhine geçilir. Metnin şerhi yapılırken sohbet üslubu kullanılmış ve kimi zaman okuyucunun yerine sorular sorulmuş ve bu soruların cevapları verilmiştir. Yani yazar eserinde çoğunlukla soru-cevap yöntemiyle hikâyeden çıkarılacak anlamları ve dersleri aktarma yoluna gitmiştir. Bu açıklamalarda yazarın başvurduğu temel kaynak ayet ve hadislerdir. Genelde mealen yaptığı bu alıntılarda ayet ve hadislerin anlamları üzerinde durduktan sonra hikâyesinin şerhine devam eder. Bu hikâyesinin şerhinde bazen isim vererek bazen de isim vermeden *bazı âlimler*, *bazı şarihler* gibi ifadelerle çeşitli alıntılar yaptığı görülmektedir. Hz. Ömer, Hz. Ali, İmam Gazzali, Pir Ahmet er-Rifâî Hazretleri, Mevlânâ, Cüneyd-i Bağdadi isim vererek yaptığı alıntılardandır.

Tasavvufi meseleler, yazarın eserde ele aldığı başlıca konulardandır. Fakat özü itibarıyla konuya aşina olmayan okuyucunun anlamasının zor olduğu durumlarda günlük hayattan bazı durumlarla meselenin somutlaştırıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra yazar, şerh esnasında sürekli olarak okuyucuya seslenerek hikâyedeki tasavvufi remizleri açıklar ve meselenin nasıl anlaşılması

gerektiğini atasözü, deyim, çeşitli sözler ve anekdotlarla ortaya koyar. Metnin anlaşılmasını sağlamak için üzerinde durulan bir diğer nokta da kelimelerdir. Kelime anlamlarının metnin anlaşılmasında hayati bir öneme sahip olduğunu belirten yazar, buna bağlı olarak şerh boyunca kelimelerin kök anlamları ve ilgili olduğu diğer anlamları hakkında sık sık açıklamalar yapar (Çıtlak, 2016).

13. Ahmed Hakîm

Bu şerhte şimdide kadar yapılan şerhlerden farklı bir anlayış benimsenmiştir. Buna göre önce beyit eski yazıyla verilip tercümesi yapılır. Yalnız tercümede de bir farklılık söz konusudur. Önce bire bir manzum bir tercüme ve ardından yine manzum açıklayıcı bir tercüme yapılır. Bunun ardından her beyitle ilgili *beste-i kadîm*, *ezeli vatan*, *sülûk*, *seyr*, *mürşid-i kâmil*, *hakikat-i Muhammediye*, *sema ve basiret*, *can ve ten yoldaşlığı*, *ahz-i feyz*, *aşk-ı hakiki*, *esrar-ı musahabet*, *insanın gerçek ıstırabı*, *cezbe-i Rahmani*, *akl-ı İlahi ve aşk aynasında akıl*, *nâib-i Muhammedî ve insanlığın evrensel değerleri*, *bâki olan sırr-ı velayettir tevellâ*, *fütüvvet*, *melâmet* gibi tasavvufi bir başlık atılır. Bu başlıklar beyitteki temel tasavvufi kavramları ve değerlendirmenin istikametini gösterir ki bu başlıklardan hareketle beytin temel unsurlarını açıklayan bir şerh yapılır. Şerh esnasında ayet ve hadisler yardımıyla beyitte işaret edilen tasavvufi kavramlar açıklanır.

Her beytin şerhinde aynı anlayışın sürdürüldüğü söylenemez. Şöyle ki bazı beyitlerin manzum tercümesinden sonra, tasavvufi kavramlardan bir alt başlık kullanılır ve ardından konuyla ilgili ayetlerin açıklaması yapılır. Bu noktada ayetler eski yazıyla verilip meali aktarılır ve ardından hangi tasavvufi kavrama işaret ettiği verilir. Yazar, ayetleri değerlendirirken hadislerden, tasavvuf büyüklerinin sözlerinden ve birçok eserden yararlanarak açıklamalarını Mesnevî beytiyle ilişkilendirir. Eserde, başta ayet ve hadislerden, çeşitli mutasavvıfların sözlerinden, dinî, tasavvufi ve edebî eserlerden alıntı yapılmıştır. Hemen her beyit şerhinde ortaya konan fikirlerin ayet ve hadislere dayandırıldığı görülür. Buna ilaveten Mevlânâ, Şeyh Necmeddin Kübrâ, Abdülkadir Belhî, Sadreddin Konevî, İbn Arabî, İbn Fâriz, Niyâzî-yi Mısri, Sun'ullah Gaybî, Abdülkerim Cîli, Kuşeyrî, Fuzûlî, Sâdî, Hâfız gibi birçok kaynaktan yararlanmıştır.

Eserde insanın Hz. Âdem bünyesinde cennetten dünyaya gönderilişi, dünyada iken geldiği âleme (*aslî vatanına*) duyduğu hasret münasebetiyle tekrar oraya dönme arzusundan hareketle Mesnevî'nin bu macerayı, yani Allah'a kavuşma yolundaki bu seyri anlattığı ifade edilir. Mesnevî'nin ilk 18 beyti de bu yolculuğu ifade eden *beste-i kadîm*, *ezeli vatan*, *sülûk*, *seyr*... gibi kavramlarla

anlatılır. Ahmed Hakîm'in bu şerhinde, insanın hakikatinin kendinde olduğu ve nefsinin bilen Rabb'ini bileceği dile getirilmektedir. Yani insan hakikat âleminde varlık âlemine gönderilmiş ve burada kendine yaptığı yolculuk sayesinde yine başlangıç noktasına ulaşacaktır (Hakîm, 2014).

14. Abdurrezzak Tek

Abdurrezzak Tek'in 18 beyit şerhinde önce beyitler eski yazıyla verilir tercüme edilmiş ve ardından metnin şerhi yapılmıştır. Bu eserde Mesnevî beyitlerinin geniş bir şekilde şerh edildiği görülmektedir. Fakat yazar beyitte yer alan bütün kelime ve ifadeleri şerh etmek yerine beytin anlam yükünü taşıyan kavramları seçer ve onlarla ilgili açıklamalar yapar. Şerhin tamamında kelime ve kavramların zahiri anlamlarından ziyade bâtını ve tasavvufi anlamlarına odaklanıldığı görülür. Şerhte seyr ü süluk, kâmil insan, mürit, mürşit, tasavvuf ehlinin davranış biçimleri ve ahlakları, müridin Hak yolunda yapması gerekenler beyitlerle ilişkilendirilerek tasavvufi malumat aktarılır. Hemen her beytin şerhinde çeşitli malumatlar verildikten sonra beytin anlamı birkaç cümle ile derli toplu bir şekilde ifade edilir.

Abdurrezzak Tek'in yaptığı bu şerhte ayet ve hadisler başvurulan en önemli kaynaklardır. Daha sonra beyitte anlatılan konuyla ilgili olduğu düşünülen anekdotlar aktarılır: Hannane direği hadisesi, Hz. İbrahim'in sofrası, Leyla ve Mecnun hikâyesi, Mevlânâ ve Sadreddin Konevi arasında geçen bir anekdot. Beyitlerin şerhinde Mesnevî şarihlerinin konuyla ilgili neler söylediklerini birkaç cümle ile özetler. İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî, Tahirü'l-Mevlevî, Ahmet Avni Konuk, İsmail Hakkı Bursevî, Abdülbaki Gölpınarlı, Abidin Paşa yazarın faydalandığı başlıca şarihlerdir. Bunlardan başka Hz. Ali, İmam Şâfi, Fahreddin Râzî, İbn Arabî, Mevlânâ, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Sâbit görüşlerine başvurduğu ve eserlerinden örnekler aldığı isimlerdir (Tek, 2014).

15. Kaan Dilek

Mesnevî'nin ilk 18 beytini şerh edenlerden biri de Kaan Dilek'tir. "semazen.net" adlı internet sitesinde yayımlanan bu çalışmada Mesnevî beyitleri nazmen Türkçeye çevrilip metin şerhine geçilmiştir. Yazar şerhinde bazı beyitleri genel olarak değerlendirip anlamlandırmış bazı beyitlerde ise belli başlı kelime ve kavramlar üzerinde durmuştur. Mesela birinci beyitte "ney" kavramını değerlendirip önceki şarihlerin "ney" hakkındaki değerlendirmelerini aktardıktan

sonra kendi görüşünü ilave eder. Bundan sonra da beytin anlam çerçevesini bir bütün olarak ele alır. Şerhin devamında kimi zaman beyitteki kelime ve kavramlardan hareketle kimi zaman da bir bütün olarak beyit hakkındaki açıklamalar yapılır (Dilek).

16. H. Hüseyin Top

H. Hüseyin Top, son dönemin kayda değer Mesnevî şarihlerinden biridir. Kendisini Mevlânâ ve Mesnevî yoluna adayan H. Hüseyin Top, son dönemde Mesnevî'nin altı cildini şerh eden şarihler halkasına eklenmiştir. Daha önce Şem'ullah Şem'î, İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî, Mehmed Murâd Nakşibendi, Ahmet Avni Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî, Abdülbaki Gölpınarlı gibi şarihler Mesnevî'nin tamamını şerh etmişlerdir. H. Hüseyin Top'un 12 ciltten oluşan eseri, şimdilik tam şerhler halkasının sonuncusu olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde bir Mesnevî halkası oluşturan ve bu halkada dersler veren şarih, konuyla ilgili mükteşebatını "Mesnevî-yi Ma'nevî Şerhi" adıyla kitaplaştırmıştır. Şarih oluşturduğu bu eserde, Mesnevî beyitlerini Arap ve Lâtin harfleriyle verdikten sonra mensur bir tercümeyle beytin manasını aktarmıştır. Tercümeyle takiben metnin şerhine geçilmiş ve beyitler ayet ve hadis alıntıları, Hz. Ali, Sadi, Mevlânâ, Ziya Paşa vb. âlim, şair ve mutasavvıfların görüşlerinden faydalanılarak şerh edilmiştir (Özdemir, 2016; Top, 2019).

Sonuç

Mesnevî bir aynadır ki bu aynaya her bakan kendi suretini görmüş ve yazdıkları eserlerde kendini anlatmıştır. Niyâzî-yi Mısırî'nin meşhur beyti bu duruma güzel bir örnek teşkil eder:

"Halk içre bir âyîneyim herkes bakar bir an görür

Her ne görür kendi yüzün ger yahşı ger yaman görür"

Günümüz şerhlerini de şerhi yapan kimsenin Mesnevî aynasına baktığında gördüklerini aktarma çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Her araştırmacı bu aynada gördüklerini aktarma niyetinde olduğu için ortaya çıkan şerhlerde bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Bu bakımdan çalışmada ele alınan Mesnevî şerhlerini şerh anlayışlarına göre birkaç grupta ele alabiliriz:

Mesnevî beyitlerini kelime ve kelime gruplarının anlamlarını da içerecek şekilde inceleyip beyitlerde işaret edilen manaları ortaya koyma niyetinde olan

şerhler en geniş grubu teşkil eder. Bu gruptaki şerhler, Mesnevî'nin ilk 18 beytinin, seçme beyit veya hikâyelerin işaret ettiği anlamları ayet, hadis ve tasavvufi eserlerdeki fikirlerden hareketle ortaya koyar. Yani kâmil insan olarak kabul edilen ney'in dilinden söylenen Mesnevî'de, Hak aşkına ulaşmak isteyenlerin bu yolda nasıl davranması ve ne yapması gerektiğini anlatmak için tasavvufi açıklamaların yapıldığı şerhlerdir bunlar. Daha önceki şarihlerin eserlerinde ortaya koydukları geniş tasavvufi müktesebatı; M. Muhlis Koner, Kemal Sönmez, Orhan Kuntman, Selçuk Eraydın, Kudsi Erguner, Erkan Türkmen, Süleyman Uludağ, H. Kamil Yılmaz, Ö. Tuğrul İnançer, Ahmed Hakîm, Abdurrezzak Tek, Kaan Dilek, H. Hüseyin Top gibi araştırmacıların yaptığı şerhlerin kimisinde muhtasar kimisinde ise mufassal olarak bulmak mümkündür.

Metin şerhi, içerik ve yöntem bakımından eski şarihlerin izleri bulunmakla birlikte eseri bir araç olarak kullanıp günümüz okuyucusuna seslenerek din, tasavvuf, ahlak vb. konularda çağdaş insanın sorunlarına eğilen ve bunlara çözüm önerileri sunan şerhleri ikinci grup olarak değerlendirebiliriz. Ziya Avşar ve Fatih Çıtlak'ın yaptıkları şerhler, soyut ve anlaşılması zor görünen tasavvufi kavramları somutlaştırarak muhatap kitlenin manevi dünyasını beslemede ve ona yol göstermede yardımcı olur. İki grupta ele alınan bu şerhlerin hemen tamamında içerik aktarılırken faydalanılan kaynakların kullanımında da benzerlik bulunur. Ayet ve hadisler metin şerhinde kullanılan birincil kaynaklardandır. Bundan başka dinî, tasavvufi ve edebî metinlerden yapılan alıntılar; atasözü, deyim ve kalam-ı kibarlar; Hz. Peygamber, dört halife, sahabe ve tasavvuf erbabı hakkında aktarılan rivayetler ve anekdotlar meselelerin açıklanmasında kullanılan unsurlardır.

İlk iki gruptan farklı olarak Mesnevî'yi, özellikle ilk 18 beyti Mevlânâ'nın hayatı ve çevresiyle ilişkilendirerek şerh eden Ahmet Ateş'in yazısı diğer grubu meydana getirir. Yazar şerhe başlarken kendisinden önce yapılan şerhlerin genel bir değerlendirmesini yapar ve aslında bunların metni şerh etmekten ziyade kendi fikirlerini ortaya koyarak hata yaptıklarını gerekçeleriyle dile getirir. Devamında ilk 18 beytin nasıl şerh edileceğine dair bilgi verdikten sonra metin şerhine geçer.

Kaynakça

- Ateş, A. (2010). Mesnevî'nin On Sekiz Beytinin Manası. H. O. Turan (Dü.) içinde, 60. *Doğum Yıl Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı* (s. 37-50). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Avşar, Z. (2011). *Aşk Meclisi*. Yozgat: Kün Yayıncılık.
- Avşar, Z. (2015). *Mesnevî Mevlânâ Celaleddin Rûmî* (Cilt 1). Kayseri: İncir Yayıncılık.
- Çınar, B. (2009). Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin İlk 18 Beytindeki Şerh Usûlü. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (6), 39-61.
- Çıtlak, M. F. (2022). *18 Beyit Dinle*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Çıtlak, M. F. (2016). *Küfür Fedaisi*. İstanbul: Sedir Yayınları.
- Çıtlak, M. F. (2013). *Mesnevî Şerhi Padişah Cariye Kıssası*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması. *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, 5 (10), 469-504.
- Dilek, K. (tarih yok). *Mevlânâ'nın Neynamesi-Çeviri ve Şerh*. 09 07, 2023 tarihinde Semazen: <https://semazen.net/mevlananin-neynamesi-ceviri-ve-serh-kaan-dilek/> adresinden alındı
- Eraydın, S. (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Erguner, K. (2002). *Ayrılık Çeşmesi*. (A. A. Erguner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Hakîm, A. (2014). *Râh-ı Kadîm*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- İnançer, Ö. T. (2022). *Mesnevî Sohbetleri Dinle Neyden*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Koner, M. M. (2005). *Mesnevî'nin Özü*. Konya: Tablet Kitabevi Yayınları.
- Kuntman, O. (2003). *Mesnevî Bazı Beyit ve Hikâyelerin Türkçe Şiir Çevirisi ve Yorumu*. Ankara: Zembil Basım Yayın.

- Kuntman, O. (1972). *Mevlânâ Mesnevî* (Cilt Birinci Kitap). İstanbul: Yörük Matbaası.
- Kuntman, O. (1973). *Mevlânâ Mesnevî* (Cilt İkinci Kitap). Konya: Denizkuşları Matbaası.
- Okumuş, S. (2008). Mesnevî Araştırmacılarından Dr. Orhan Derviş Kuntman (O. Mevlevî). A. Karaismailoğlu (Dü.) içinde, *Mevlânâ Araştırmaları 2* (s. 163-181). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , 11 (20), 461-502.
- Sönmez, K. (1968). *Açıklamaları ile Mesnevi Ummanı'ndan 18 Hakikat İncisi*. Ankara: İpek Matbaası.
- Tek, A. (2014). *Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif-İlk On Sekiz Beyit Şerhi*. Bursa: Bursa Akademi.
- Tek, A. (2008). Süleyman Uludağ ile Mesnevî Dersleri. A. Tek, & H. M. Kara (Dü.) içinde, *Süleyman Uludağ Kitabı* (s. 433-444). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Top, H. H. (2019). *Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi* (Cilt 1-12). Konya: Rûmî Yayınları.
- Türkmen, E. (2007). *Mevlânâ Mesnevî'sinin Evrenselliği*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2008). *Dinle Neyden*. İstanbul: Erkam Yayınları.

YAZARLARIN ÖZ GEÇMİŞLERİ

Prof. Dr. Ziya AVŞAR

ORCID: 0000-0002-5043-9973

1962 yılında Sarıömerli (Kırşehir-Kaman) köyünde doğdu. İlkokulu köyünde, ortaöğretimini Kırşehir’de ikmal etti. Yükseköğrenimini, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü’nde tamamladı (1985), Yüzüncü Yıl, Niğde ve Bozok Üniversitelerinde araştırma görevlisi, öğretim görevlisi ve öğretim üyesi olarak çalıştı (1986-2012). Eski Türk Edebiyatı anabilim dalında, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yüksek lisans (1992) ve Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde doktora yaptı (1998). Hâlen Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi’nde öğretim üyesi ve İletişim Fakültesi Dekan Vekilliği görevini yürütmektedir. Yayınlanmış kitapları şunlardır: Revanî Dîvânı, Türkî-yi Basit, Sırların Dili, Aşk Meclisi, Nasihatler Kitabı ve Mana Âleminin Üç Efendisi, Böyle Buyurdu Yunus, Gönül Kayığı Nereye Düştü, Yunus Emre Divanı. İyi derecede Farsça bilen Ziya AVŞAR, evli ve üç çocuk babasıdır.

Ziya AVŞAR was born in 1962 in Sarıömerli (Kırşehir-Kaman) village. He completed primary school in his village and secondary education in Kırşehir. He completed his higher education at Ankara University, Faculty of Language and History Geography, Department of Old Turkish Literature (1985), and worked as a research assistant, lecturer and lecturer at Yüzüncü Yıl, Niğde and Bozok Universities (1986-2012). He completed his master's degree in the department of Old Turkish Literature at Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences (1992) and his doctorate at Gazi University Institute of Social Sciences (1998). He is currently a faculty member at Niğde University Faculty of Arts and Sciences and Deputy Dean of the Faculty of Communication. His published books are Revanî Dîvânı, Türkî-yi Basit, Sırların Dili, Aşk Meclisi, Nasihatler Kitabı ve Mana Âleminin Üç Efendisi, Böyle Buyurdu Yunus, Gönül Kayığı Nereye Düştü, Yunus Emre Divanı. Ziya AVŞAR, who is fluent in Persian, is married and has three children.

Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

ORCID: 0000-0003-2879-655X

1972 yılında Bolu’da dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini aynı şehirde tamamladı. Lisans eğitimini Niğde Üniversitesi, yüksek lisans eğitimini Erciyes

Üniversitesi, doktora eğitimini Bozok Üniversitesinde tamamlayarak mezun oldu. Önce Sinop Üniversitesi, ardından Kocaeli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak çalıştı. Hâlen Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği bölümünde görevine devam etmektedir.

Mehmet ÖZDEMİR was born in Bolu in 1972. He graduated from primary, secondary and high school education in the same city. He graduated from Niğde University with a bachelor's degree, from Erciyes University with a master's degree, and from Bozok University with a doctorate degree. He first worked as a lecturer at Sinop University and then at Kocaeli University, Department of Turkish Language and Literature. He currently continues to work at Amasya University, Faculty of Education, Department of Turkish Language Teaching.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah UÇAR

ORCID: 0000-0003-1391-8681

1981 yılında Konya’da doğdu. 1999 yılında Konya İmam Hatip Lisesinden, 2006 yılında Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. MEB’e bağlı liselerde Türk dili ve edebiyatı öğretmeni olarak görev aldı. 2017 yılında bir şiir mecmuası ile bilim uzmanı, 2021 yılında *Hazînetü’l-Ebrâr* ile doktor oldu. Selçuk Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Abdullah UÇAR was born in 1981 in Konya. He graduated from high school in 1999. In 2006 he graduated from Selçuk University’s Turkish Language and Literature Department. He worked as a Turkish language and literature teacher in high schools affiliated with the Ministry of National Education of the Republic of Turkey. In 2017 he graduated with a master’s degree with a poetry collection. In 2021, he completed his doctorate with the subject of *Hazînetü’l-Ebrâr*. He is currently working as a faculty member at Selçuk University.

Betül ZEYBEK

ORCID: 0009-0009-0859-6172

02.08.2000 tarihinde Aksaray’da doğdu. 2011 yılında Yeşilova Atatürk İlköğretim okulunu, 2014 yılında İbrahim Ethem Ortaokulunu, 2018 yılında Yeşilova Anadolu Lisesini bitirdi. 2018 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-

Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü kazandı ve 2022 yılında mezun oldu. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde Eski Türk Edebiyatı alanında yüksek lisans öğrenimine devam etmektedir.

Betül ZEYBEK was born on 02.08.2000 in Aksaray. In 2011, she graduated from Yeşilova Atatürk Primary School, İbrahim Ethem Secondary School in 2014, and Yeşilova Anatolian High School in 2018. In 2018, she won the Department of Turkish Language and Literature at Niğde Ömer Halisdemir University Faculty of Arts and Sciences and graduated in 2022. She continues his master's degree in Classical Turkish Literature at Niğde Ömer Halisdemir University.

Doç. Dr. Meryem ARSLAN

ORCID: 0000-0002-1621-0286

1978 yılında Denizli'nin Honaz ilçesinde doğdu. 1997-2001 yılları arasında Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliğinden mezun oldu. 2002-2005 yılları arasında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimini; 2011-2014 yılları arasında da Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı alanında doktora eğitimini tamamladı. 2017-2018 yılları arasında TÜBİTAK 2219 projesiyle Almanya'da Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde post doktorasını tamamladı. Hâlen Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi sahalarında çalışmaları bulunmaktadır.

Meryem ARSLAN was born in Honaz district of Denizli in 1978. She graduated from Pamukkale University, Department of Turkish Language and Literature Teaching between 1997-2001. Between 2002-2005, she completed her master's degree in the Department of Turkish Language and Literature at the Institute of Social Sciences of the same university. Between 2011-2014, she completed her doctorate in Turkish Language and Literature at Çukurova University Institute of Social Sciences. Between 2017-2018, she completed her post-doctorate in the Department of Turkish Language and Literature at Mainz Johannes Gutenberg University in Germany with the TÜBİTAK 2219 project. She is currently a faculty member at Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Arts and Sciences,

Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures. She has studies in the fields of Old Anatolian Turkish, Ottoman Turkish and Turkish of Turkey.

Elif DÜNDAR

ORCID: 0009-0007-4966-4237

1998 yılında Adana Pozantı’da doğdu. 2013-2016 yılları arasında Pozantı İmam Hatip Lisesini; 2018-2022 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Hâlen Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisans öğrencisidir.

Elif DÜNDAR was born in 1998 in Pozantı, Adana. She graduated from Pozantı Imam Hatip High School between 2013-2016 and Niğde Ömer Halisdemir University Department of Turkish Language and Literature in 2018-2022. She is currently a graduate student at Niğde Ömer Halisdemir University Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature.

Öğr. Gör. Dr. Bestami BİLGE

ORCID: 0000-0001-8851-4062

1986 yılında Antakya’da doğdu. 2004 yılında Antakya Nihal-Turgut Anlar Anadolu Öğretmen Lisesinden mezun oldu. 2009 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. 2010 yılında Kayseri’de Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bir lisede öğretmenliğe başladı. 2014 yılında Celâl Muhibbî Mevlidi (Tuhfetü’l-hakîr), (İnceleme-tenkitli metin-sözlük) başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2017 yılında Çankırı Karatekin Üniversitesine öğretim görevlisi olarak atandı. 2022 yılında İsmâ’îl Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük) başlıklı teziyle doktorasını bitirdi. Hâlen Çankırı Karatekin Üniversitesinde çalışmaktadır.

Bestami BİLGE was born in Antakya in 1986. He graduated from Antakya Nihal-Turgut Anlar Anatolian Teacher High School in 2004. He graduated from Erzurum Atatürk University, Kazım Karabekir Faculty of Education, Department

of Turkish Language and Literature Teaching in 2009. In 2010, he started teaching at a high school affiliated with the Ministry of National Education in Kayseri. In 2014, he completed his master's degree with his thesis titled Celâl Muhibbî Mevlidi (Tuhfetü'l-hakîr), (Examination-criticized text-dictionary). In 2017, he was appointed as a lecturer at Çankırı Karatekin University. He completed his doctorate in 2022 with his thesis titled İsmâ'il Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (Volume) (Review-Text-Dictionary). He currently works at Çankırı Karatekin University.

Prof. Dr. Turgut KOÇOĞLU

ORCID: : 0000-0001-5144-3854

1980 yılında Kayseri'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. 2002 yılında lisans eğitimini Erciyes Üniversitesi'nde tamamlayıp aynı yıl Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans programına başladı. 2004 yılında yüksek lisansını, 2009 yılında da doktora eğitimini Erciyes Üniversitesi'nde tamamladı. Yozgat Bozok ve Hindistan Jamia Millia İslamia Üniversitesi'nde görev yaptı. Hâlen Kayseri Erciyes Üniversitesi'nde görev yapmaktadır.

Turgut KOÇOĞLU was born in Kayseri in 1980. He completed his primary and secondary education here. He completed his undergraduate education at Erciyes University in 2002 and started his master's degree program at Erciyes University Social Sciences Institute in the same year. He completed his master's degree in 2004 and his doctorate in 2009 at Erciyes University. He worked at Yozgat Bozok and Jamia Millia İslamia University in India. Currently working as a Professor at Kayseri Erciyes University.

Hatice KÖŞKER

ORCID: 0009-0002-6093-5249

1992 yılında Kayseri'de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Kayseri'de tamamladı. 2011 tarihinde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne başladı. 2015 yılında aynı üniversiteden mezun oldu. 2016 tarihinde Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalında yüksek lisansa başladı ve 2019 yılında Mecmû'a-yı

Bektaşiyye/ İsmail Baba(İnceleme-Metin-Tıpkıbasım) isimli tezi hazırlayarak progamı tamamladı. 2021 tarihinde Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı alanında doktora programına başladı ve hâlen programa devam etmekte.

Hatice KÖŞKER was born in Kayseri in 1992. She completed her primary and secondary education in Kayseri. In 2011, she started Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Turkish Language and Literature department. In 2015, she graduated from the same university. In 2016, she started his master's degree at Erciyes University Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Department of Classical Turkish Literature. In 2019, she graduated with her thesis titled *Mecmû'a-yı Bektaşiyye / İsmail Baba (Review-Text-Typescript)*. In 2021, Erciyes University Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Department of Classical Turkish Literature, started doctorate programme and is still continuing the programme.

Ömer SEMİZ

ORCID: 0000-0001-5812-4821

1994 yılında Ordu'da doğdu. 2012 yılında Çaybaşı Lisesinden, 2016 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2018 yılında *Firdevs-i Rûmî'nin Süleymânnâmesinin 70. Cildi Tenkitli Metin* adlı yüksek lisans tezi ile bilim uzmanı oldu. 2019 yılında doktora başlayan Semiz, hâlen devam etmektedir.

Ömer SEMİZ was born in Ordu in 1994. He graduated from Çaybaşı High School in 2012 and from Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Department of Turkish Language and Literature in 2016. In 2018, he became a science expert with his master's thesis titled *Critical Text of the 70th volume of Firdevs-i Rûmî's Süleymannâme*. Semiz, who started his doctorate in 2019, is still continuing his doctorate.

Nevres KİP

ORCID: 0009-0003-8092-3314

1984 yılında Çorum'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini bu ilde tamamladı. 2003 yılında Çorum Anadolu Öğretmen Lisesi'nden, 2008'de Marmara Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünden, 2011 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalında yüksek lisanstan mezun oldu. MEB'e bağlı kurumlarda Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği yaptı. Şu anda Çorum Bilim ve Sanat Merkezi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği görevinde bulunmaktadır. Aynı zamanda Kayseri Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde doktora öğrencisi olarak öğrenim hayatına devam etmektedir.

Nevres KİP was born in Çorum in 1984. He completed his primary, secondary and high school education in this province. He graduated from Çorum Anatolian Teacher High School in 2003, from Marmara University Turkish Language and Literature Teaching Department in 2008, and from Marmara University Turkic Studies Old Turkish Literature Department in 2011. He worked as a Turkish Language and Literature teacher in institutions affiliated with the Ministry of Education. He is currently working as a Turkish Language and Literature teacher at Çorum Science and Art Center. At the same time, he continues his education as a PhD student at Kayseri Erciyes University, Department of Turkish Language and Literature.

Öğr. Gör. Ayhan ŞEN

ORCID: 0000-0002-7208-0084

1980 yılında Çankırı'da doğdu. 1998'de Çankırı Anadolu Lisesi'nden, 2005'te Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2005 ve 2013 yılları arasında özel dersanelerde ve MEB'e bağlı okullarda Türk dili ve edebiyatı öğretmenliği yaptı. Aynı dönem içinde Dumlupınar Üniversitesinde aynı alanda yüksek lisansını tamamladı. 2013 yılında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak göreve başlamıştır. Hâlen aynı üniversitede görev yapmakta olup burada doktora eğitimine de devam etmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Ayhan ŞEN was born in Çankırı, in 1980. He graduated from Çankırı Anatolian High School in 1998 and Erciyes University, Department of Turkish Language and Literature in 2005. Between 2005 and 2013, he worked as a Turkish language and literature teacher in private teaching institutions and schools affiliated with the Ministry of National Education. During the same period, he completed his master's degree in the same field at Dumlupınar University. He started working

as a lecturer at Erzincan Binali Yıldırım University in 2013. He currently works at the same university and continues his doctoral studies there. He is married and has three children.

Doç. Dr. Hakan YALAP

ORCID: 0000-0003-0300-2741

Türkolog, edebiyat bilimci, yazar. Gülşehir’de doğdu. 2003’te Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü’nden mezun oldu. 2007 yılında Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı’nda “Subhizâde Abdi Abdullah, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvân’ı (İnceleme-Metin-İndeks)” adlı tezle yüksek lisans eğitimini; 2014 yılında Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda “İsmail Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük) adlı teziyle doktorasını tamamladı. 2019 yılında doçent oldu. Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlikleri de yapan Hakan Yalap, üstün zekalılar eğitimine yönelik Bilim ve Sanat Merkezi’nde çalışarak ilgili birimin Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde program geliştirmelerini yaptı. 2014-2015 yıllarında Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak çalıştı. Doç. Dr. Hakan YALAP, 2015 yılından beri Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı’nda öğretim üyesi olarak görev yapmakta olup 13 Aralık 2017 tarihli Belgrad Üniversitesi Senatosu tarafından oybirliğiyle Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi’ne “Visiting Professor” ve 21 Mart 2023 tarihli European Center for Peace and Development of the University for Peace by United Nations kararıyla Birleşmiş Milletler Barış Üniversitesi’ne (ECPD) Assoc. Prof. Dr. olarak atanmış ve ilgili birimlerde lisansüstü, doktora seviyesinde dersler vermektedir. İpek Yolu Toplumları ve Kültürleri Derneği’nin genel başkanlığını yapan Doç. Dr. Hakan YALAP, 2017 yılından beri Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu’nu düzenlemekte, 2016 yılından beri The Journal of International Civilization Studies dergisinin editörlüğünü, uluslararası hakemli dergilerde alan editörlüğünü ve pek çok uluslararası makalenin de hakemliğini yapmakta olup Uluslararası Aracne Editrice’nin editörleri arasında yer almaktadır. Doç. Dr. Hakan YALAP, Klâsik Türk Edebiyatı, tasavvuf felsefesi, tasavvuf tarihi, metin şerhi, kültür tarihi, doğal miras, dil eğitimi ve öğretimi, Türkoloji çalışmaları gibi alanlarda çalışmalarını sürdürmektedir.

Hakan YALAP was born in Gülşehir. He graduated from Niğde University, Faculty of Education, Department of Turkish Education. He completed his master's degree education with the thesis titled "Subhizâde Abdi Abdullah, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin-İndeks)" at Niğde University, Graduate School of Social Sciences, Division of Turkish Education, and his doctorate education with the thesis titled "İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)" in 2014. In addition to teaching Turkish and Turkish Literature, Hakan YALAP worked at Science and Art Centre for gifted children's education and performed programme developments within the Ministry of National Education of the related department. He worked as a lecturer at the University of Belgrade, Faculty of Philology between the years of 2014 and 2015. Assoc. Prof. Hakan YALAP has been working as a faculty member at Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Education, Division of Turkish Education. He was unanimously appointed to the position of "Visiting Professor" at the University of Belgrade, Faculty of Philology by the Senate of the University of Belgrade on December 13, 2017. He also has been appointed at the European Center for Peace and Development of The University of Peace est. by United Nations (ECPD) as Assoc. Prof. Dr. He teaches doctoral level courses in relevant units. Holding the title of chairperson of Silk Road Communities and Cultures Association, Assoc. Prof. Hakan YALAP has been organising International Silk Road Academic Studies Symposium since 2017, has been the editor of The Journal of International Civilization Studies since 2016, and has been amongst the editors of International Aracne Editrice. Assoc. Prof. Hakan YALAP continues his studies on such fields as Classical Turkish Literature, Sufi philosophy, Sufism history, text interpretation, cultural history, language education and teaching, an Turkological studies.

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÖZÇAKMAK

ORCID: 0000-0003-0364-3709

1991 yılında Erzurum'da doğdu. 2009 yılında Erzurum Merkez Anadolu Lisesinden, 2013 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 2017 yılında Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim dalındaki yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2019 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk

Dili ve Edebiyatı bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı. 2022 yılında Vehbî-i Yemânî, Kitâb-ı Rûhânî Fi Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî (İnceleme-Metin) başlıklı doktora teziyle doktor unvanını aldı. Hâlen Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını yürütmektedir.

Fatma ÖZÇAKMAK was born in Erzurum in 1991. She graduated from Erzurum Central Anatolian High School in 2009 and from Atatürk University Faculty of Letters Department of Turkish Language and Literature in 2013. In 2017, she completed her master's degree at Atatürk University Turkic Studies Institute, Department of Old Turkish Literature. In 2019, she was appointed as a research assistant at Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature. In 2022, she received her doctorate with her doctoral thesis titled Vehbî-i Yemânî, Kitâb-ı Rûhânî Fi Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî (Study-Text). She currently carries out her academic studies as a lecturer in the Department of Turkish Language and Literature.

Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ

ORCID: 0000-0002-0174-148X

Kadıköy / İstanbul'da doğdu (1970). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden (1993) mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “Bahrü'l-Maarif'te Geçen Edebî Terimler” başlıklı teziyle yüksek lisansını (1997), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “İsmail Hakkı Bursevî'nin Ruhü'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi” başlıklı teziyle doktorasını (dan. Prof. Dr. Yekta Saraç, 2002) tamamladı. “Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri” başlıklı takdim çalışmasıyla doçent (2009 Ocak), “Süruri'nin Kaside-i Masnua'sı” takdim çalışmasıyla profesör ünvanı (2014 Şubat) aldı. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak görev yaptı (1996-2005). Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi olarak çalıştı (2005-2015). Hâlen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretim üyesidir. Çalışmaları Mesnevî, Şerhler, Belagat, Tasavvuf Edebiyatı, Anonim Halk Edebiyatı ve Yükseköğretim araştırmaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Yayımlanmış birçok kitabı ve makalesi vardır.

İsmail GÜLEÇ was born in Kadıköy / Istanbul (1970). He graduated from Istanbul University Faculty of Literature (1993). He completed his master's degree at Istanbul University Institute of Social Sciences with his thesis titled "Literary

Terms in Bahrül-Maarif" (1997) and his doctorate at Istanbul University Institute of Social Sciences with his thesis titled "Analysis of İsmail Hakkı Bursevi's Ruhül-Mesnevî's" (2002). He received the title of associate professor with his presentation study titled "Mesnevî Translations and Commentaries in Turkish Literature" (2009 January) and professor with his presentation study titled "Süruri's Kaside-i Masnua'sı" (2014 February). He worked as a research assistant at Istanbul University Institute of Turkiat Studies (1996-2005). He worked as a faculty member at Sakarya University Faculty of Education (2005-2015). He is currently a faculty member at Istanbul Medeniyet University Faculty of Literature. His studies are focused on Mesnevî, Commentaries, Rhetoric, Sufi Literature, Anonymous Folk Literature and Higher Education researches. He has many published books and articles.

Arş. Gör. Hacer ÖZKUL

ORCID: 0000-0002-1668-5257

1993 yılında Niğde'de doğdu. 2011 yılında Çamlıca Kız Lisesinden, 2016 yılında Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2021 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalında doktora başladı ve bu alanda çalışmaları devam etmektedir. 2023'ten itibaren Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Hacer ÖZKUL was born in 1993 in Niğde. In 2011, she graduated from Çamlıca Girls High School. In 2016, she graduated from Boğaziçi University, Department of Turkish Language and Literature. In 2021, she completed her master's degree at Niğde Ömer Halisdemir University, Department of Classical Turkish Literature. In the same year, she started her doctorate at Niğde Ömer Halisdemir University, Department of Classical Turkish Literature and continues her studies in this field. Since 2023, she has been working as a research assistant at Niğde Ömer Halisdemir University.

Dr. Öğr. Üyesi Milad SALMANİ

ORCID: 0000-0002-4261-8760

1988 yılında doğdu. 2010 yılında Tahran, Allâme-i Tabâtabâi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 2015 yılında İstanbul Üniversitesi, Yeni Türk Dili Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi, Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı'nda doktora başladı ve 2020 yılında "Sarı Abdullâh Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme-Metin)" başlıklı tezini tamamlayarak doktor ünvanını kazandı. Salmani, 2018-2023 yılları arasında Haliç Üniversitesi'nde çalıştı. 2023'ten itibaren Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde çalışmalarına devam etmektedir. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in bazı eserlerini yayına hazırlayan Salmani; Türk edebiyatı, Türk müziği ve İran edebiyatı alanlarında akademik çalışmalar yapmaktadır.

Milad SALMANİ was born in 1988. In 2010, he graduated from Tehran Allâme-i Tabâtabâi University, Department of Turkish Language and Literature. In 2015, he completed his master's degree at Istanbul University, Department of New Turkish Language. In the same year, he started his doctorate at Istanbul University, Department of Turkish-Islamic Literature and in 2020, he completed his thesis titled "Sarı Abdullâh Efendi's Jawâhir-i Bawâhir-i Mathnawî, Volume I (Review-Text)" and earned the title of doctor. Salmani worked at Haliç University between 2018-2023. Since 2023, he has been continuing his studies at Ankara Music and Fine Arts University. Salmani, who prepared some of Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver's works for publication, conducts academic studies in the fields of Turkish literature, Turkish music and Iranian literature.

Öğr. Gör. Dr. Özlem GÜNGÖR SERT

ORCID: 0000-0002-3939-150X

1990 yılında Bursa'nın Yenişehir ilçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Söylemiş Köyü İlköğretim Okulunda, liseyi Yenişehir Osmangazi Lisesinde bitirdi. 2013 yılında Uşak Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Niğde Üniversitesinde yüksek lisansa başladı. 2015 yılında "Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâid (03 Gedik 18228) İnceleme-Tıpkıbasım" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde 2015 yılında başladığı doktora eğitimini "İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-

Letâyif ve Matmûratü'l-Maârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)” başlıklı tezi ile 2019 yılında tamamladı. Doktora süresince TÜBİTAK’ın “2211 Yurt İçi Doktora Burs Programı”ndan destek aldı. 2020 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Türkçe Uygulama ve Araştırma Merkezine atandı. Çeşitli dergilerde yazıları bulunan yazar, hâlâ Bursa Uludağ Üniversitesinde görevine devam etmektedir.

Özlem GÜNGÖR SERT was born in 1990 in Yenişehir district of Bursa. She completed her primary and secondary education at Söylemiş Village Primary School and high school at Yenişehir Osmangazi High School. In 2013, she graduated from Uşak University, Department of Turkish Language and Literature. In the same year, she started her master's degree at Niğde University. In 2015, she completed her master's degree with her thesis titled “Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâid (03 Gedik 18228) Review-Copyediting”. She completed her doctorate education at Niğde Ömer Halisdemir University in 2019 with her thesis titled “İsmail Rüsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Maârif) (Volume VI) (Review-Text-Dictionary)”. During her PhD, she received support from TUBITAK's “2211 Domestic Doctoral Scholarship Programme”. In 2020, she was appointed to Bursa Uludağ University Turkish Application and Research Centre. The author, who has articles in various journals, still continues her duty at Bursa Uludağ University.

Öğr. Gör. Dr. Selman KARADAĞ

ORCID: 0000-0001-8732-235X

1985 yılında Konya’da doğdu. 2009 yılında lisans öğrenimini Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde tamamladı. 2011 yılında bir şiir mecmuasının incelenmesiyle ilgili hazırladığı tezle bilim uzmanı, 2018 yılında ise “*Türk Edebiyatında Manzum Mesnevî Tercümelere ve Mehmed Şâkir Efendi'nin Mesnevî Tercümesi (İnceleme-Metin)*” isimli tez ile doktor oldu. 2011 yılından bu yana Selçuk Üniversitesi bünyesinde bulunan Mevlâna Araştırmaları Enstitüsünde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

Selman KARADAĞ was born in 1985 in Konya. In 2009, he completed his undergraduate education in Turkish Language and Literature at Selçuk University. In 2011, he became a science expert with the thesis he prepared on the analysis of a poetry magazine. In 2018, he became a doctor with the thesis named “*Poetic Translations of Mathnawi in the Turkish Literature And Mehmed Şâkir*”

Efendi's Mathnawi Translation (Analysis – Text)". Since 2011, he has been working as a lecturer at Mevlâna Research Institute, which is within the University of Selçuk.

Ayşe CENGİZ

ORCID: 0000-0002-2471-1451

1990 yılında Saimbeyli (Adana)'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Adana'da (1997-2007), lisans eğitimini Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamladı (2010-2014). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamladı (2014-2021). 2016 yılından beri Niğde Final Eğitim Kurumlarında müdürlük yapmaktadır.

Ayşe CENGİZ was born in 1990 in Adana. She completed her primary and secondary education in Adana (1997-2007) and his undergraduate education in Karabük University, Department of Turkish Language and Literature (2010-2014). She completed her master's and doctorate education at Niğde Ömer Halisdemir University, Institute of Social Sciences (2014-2021). Since 2016, she has been working as a manager at Niğde Final Educational Institutions.

Doç. Dr. Ahmet TOPAL

ORCID: 0000-0001-8063-2005

1980 yılında Erzurum'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamladı. Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 2003 yılında mezun oldu. 2004 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. Yüksek lisansını 2006 yılında *Adnî Receb Dede, Nahl-i Tecellî* adlı çalışmasıyla, doktorasını ise 2011 yılında *Ahmedî (İshak Hocası), Vahdetname-i Alemengiz* adlı teziyle tamamladı. 2011 yılında Yardımcı Doçent, 2017 yılında Doçent oldu. Hâlen Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Ahmet TOPAL was born on 1980 in Erzurum. He completed his primary and secondary education in this city. He graduated from Atatürk University, Department of Turkish Language and Literature in 2003. In 2004, he was

appointed as a Research Assistant at Atatürk University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature. He completed his master's degree in 2006 with his work titled *Adnî Receb Dede, Nahl-i Tecellî*, and his doctorate in 2011 with his thesis titled *Ahmedî (İshak Hocası), Vahdetname-i Alemengiz*. In 2011, he became Assistant Professor and in 2017 he became Associate Professor. He is currently working as a faculty member at Atatürk University, Department of Turkish Language and Literature.

Fatih ATABEK

ORCID: 0000-0001-9418-3028

1978'de Konya'nın Karapınar ilçesinde doğdu. 1996 yılında Karapınar Sağlık Meslek Lisesinden, 2001 yılında Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 2015 yılında yüksek lisans, 2019 yılında ise doktora eğitimini tamamlamıştır. Şu an MEB'de öğretmen olarak görev yapmaktadır.

Fatih ATABEK was born in 1978 in Karapınar district of Konya. He graduated from Karapınar Health Vocational High School in 1996 and from Niğde University Faculty of Education, Department of Turkish Language and Literature in 2001. He completed his master's degree in 2015 and his doctorate in 2019. He currently works as a teacher at the Ministry of National Education.

Hamit UYGUN

ORCID: 0009-0003-0557-7167

1980 yılında Aksaray'da doğdu. 1997 yılında Aksaray Lisesinden, 2002 yılında Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2003 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Yüksek Lisans derecesini aldı. 2016 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyoloji bölümünden mezun oldu. 2019 yılında Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden Yönetim ve Organizasyon Yüksek Lisans derecesini aldı. Hâlen Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı programında Yüksek Lisans eğitimine devam etmekte, Seyyid Mehmed Ali'nin *Mesnevî-yi Ma'nevî*'si üzerine tez çalışması yürütmektedir. 2002 yılından beri MEB'e bağlı okullarda öğretmen ve idari personel olarak çalışan Uygun, hâlen

Aksaray TOBB Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde idari görev yürütmekte olup evli ve üç çocuk babasıdır.

Hamit UYGUN was born in 1980 in Aksaray. He graduated from Aksaray High School in 1997 and Uludağ University, Department of Turkish Language and Literature in 2002. In 2003, he received his Master's degree in Secondary Social Studies Education from Balıkesir University Institute of Social Sciences. In 2016, he graduated from Anadolu University Sociology Department. In 2019, he received his Master's degree in Management and Organization from Aksaray University Institute of Social Sciences. He is currently continuing his Master's degree in Niğde Ömer Halisdemir University Institute of Social Sciences, Turkish Language and Literature program and conducting a thesis on Seyyid Mehmed Ali's *Mesnevî-yi Ma'nevî*. Since 2002, he has been working as a teacher and administrative staff in schools affiliated to the Ministry of National Education. He is currently working as an administrative officer at Aksaray TOBB Vocational and Technical Anatolian High School and is married and has three children.

Karden KARAKOÇ

ORCID: 0000-0003-4383-7794

1989 yılında Mersin'de doğdu. 2009 yılında Dicle Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2010 yılında Gaziantep Üniversitesinde tezsiz yüksek lisans, 2019 yılında ise Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi tezli yüksek lisans programından mezun oldu. 2020 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde doktora eğitimine başladı ve hâlen eğitimini devam ettirmektedir. Aynı zamanda 2010 yılından itibaren MEB'e bağlı liselerde edebiyat öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

Karden KARAKOÇ was born in Mersin in 1989. She graduated from the Dicle University Department of Turkish Language and Literature in 2009. In 2010, she completed a non-thesis master's program at Gaziantep University, and in 2019, she graduated from the thesis-based master's program at Osmaniye Korkut Ata University. In 2020, she began his doctoral studies at Niğde Ömer Halisdemir University and is currently continuing his education. Additionally, since 2010, she has been working as a literature teacher in schools affiliated with the Ministry of National Education (MEB).

Arş. Gör. Hilal YİĞİT

ORCID: 0000-0002-3516-1360

1994 yılında Niğde’de doğdu. 2014 yılında Niğde Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2019 yılında Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalından yüksek lisans derecesini aldı. Aynı yıl Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doktora Eğitimine başladı. 2020 yılından bu yana Tarsus Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Hilal YİĞİT was born in Niğde in 1994. She graduated from Niğde University’s Department of Turkish Language and Literature in 2014. In 2019, she earned a master’s degree from Aksaray University’s Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature. In the same year, she began her doctoral studies in the Department of Turkish Language and Literature at Niğde University’s Institute of Social Sciences. Since 2020, she has been working as a Research Assistant in the Department of Turkish Language and Literature at Tarsus University’s Faculty of Humanities and Social Sciences.

Öğr. Gör. Dr. Rabia AKDAĞ

ORCID: 0000-0002-2076-9197

1988 yılında Niğde’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Niğde’de tamamladı. 2009 yılında Erciyes Üniversitesi Yozgat Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Aynı alanda yüksek lisans öğrenimini Yozgat Bozok Üniversitesinde tamamladı. 2023 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde, İsmail Rüşhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatü’l Letâyif ve Matmûratü’l-Letâyif) (III. Cilt) tezi ile doktora öğrenimini tamamladı. 2009-2019 yılları arasında Bozok Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Hâlen Tarsus Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Rabia AKDAĞ was born in Niğde in 1988, completed her primary and secondary education there, and graduated from the Department of Turkish Language and Literature at Erciyes University in Yozgat in 2009. She obtained her master’s degree in the same field at Yozgat Bozok University and completed her doctoral studies at Niğde Ömer Halisdemir University in 2023 with a thesis on İsmail

Rüsûhî-yi Ankaravî's commentary on Mesnevi (Mecmûatü'l Letâyif ve Matmûratü'l-Letâyif) (Volume III). From 2009 to 2019, she worked as a lecturer at Bozok University and currently serves as a lecturer at Tarsus University.

Dr. Öğr. Üyesi Nevin METE

ORCID: 0000-0001-5467-8376

Hatay'da doğdu. İlk, orta, lise öğrenimini Kayseri'de tamamladı. 1988 yılında Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 1992 yılında Yahya Nazîm Dîvânı (İnceleme-Metin) adlı tez ile yüksek lisansını; 1998 yılında ise "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Envâr Adlı Eseri ve Şerh Metodu) adlı tezle doktorasını tamamladı. 2000 yılından beri Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Nevin METE was born in Hatay and completed his primary, secondary and high school education in Kayseri. In 1988, she graduated from Erciyes University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature. In 1992, she completed her master's degree with the thesis titled Yahya Nazîm Dîvânı (Review-Text) and in 1998, she completed her doctorate with the thesis titled "İsmâil Hakkı Bursevî's Kitâbü'l-Envâr and Commentary Method). Since 2000, she has been working as a faculty member at Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Arts and Sciences.

Habibe FURAT

ORCID: 0009-0009-3819-0309

Hatay'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Hatay'da tamamladı. Lisans öğrenimini 2022 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. 2022 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Anabilim dalında yüksek lisansa başladı. "Seyyid Mehmed Ali Mesnevî-yi Ma'nevî (241b-280a arası) Çevirisi" adlı yüksek lisans tezini yapmaktadır.

Habibe FURAT was born in Hatay and completed her primary, secondary and high school education in Hatay. She completed her undergraduate education in

2022 at Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature. In 2022, she started her master's degree in the Department of Turkish Language and Literature, Department of Old Turkish Literature. She is doing her master's thesis titled "Seyyid Mehmed Ali Mesnevî-yi Ma'nevî (241b to 280a) Translation".

Prof. Dr. Şener DEMİREL

ORCID: 0000-0002-0152-1081

Elazığ'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Elazığ'da, yükseköğrenimini ise 1986 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Bölümü'nde tamamladı. 1987-1996 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki çeşitli okullarda Edebiyat ve Türkçe öğretmeni olarak görev yaptı. 1995 yılında Behiştî ve Heft Peyker Mesnevîsi ile yüksek lisansını; 1999 yılında ise "17. yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi), Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili" adlı tezle doktorasını tamamladı. 2000 yılından beri Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Şener DEMİREL was born in Elazığ. He completed his primary, secondary and high school education in Elazığ and his higher education in 1986 at Ankara University, Faculty of Languages, History and Geography, Department of Old Turkish Literature. Between 1987 and 1996, he worked as a Literature and Turkish teacher in various schools within the Ministry of National Education. In 1995, he completed his master's degree with Behiştî and Heft Peyker; In 1999, he completed his doctorate with the thesis titled "The Life, Art, Critical Text and Analysis of the Divan of Şehri (Malatyalı Ali Çelebi), One of the Poets of the 17th Century". He has been working as a faculty member at Fırat University Faculty of Education since 2000.

Prof. Dr. Bekir ÇINAR

ORCID: 0000-0002-5365-4839

2 Ekim 1967'de Konya'nın Beyşehir ilçesinde doğdu. İlkokulu Kurucuova İlkokulunda, ortaokul ve liseyi Kurucuova Lisesinde bitirdi. 1988 yılında yılında Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu. 1989'da Konya Cihanbeyli Lisesine Türk Dili ve

Edebiyatı Öğretmeni olarak atandı. Çeşitli okullarda Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği yaptı. 1995 yılında yüksek lisans öğrenimini tamamladı. Aynı yıl Niğde Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünde araştırma görevlisi sınavını kazandı. 2000 yılında doktora öğrenimini tamamladı. 2001 yılında Niğde Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümünde yardımcı doçent, 2010 yılında Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde doçent, 2015 yılında aynı bölümde profesör oldu. 2017 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesine dekan vekili, 2020'de aynı fakülteye dekan olarak atandı. Bekir Çınar'ın Yusuf Hâlis Miftâh-ı Lisân, Ârifzâde Âsım ve Dîvânçesi, Taşlıcalı Yahya Gencîne-i Râz İnceleme Tenkitli Metin, Visâlizâde Ârif ve Dîvânı adlı dört kitabı vardır. Ayrıca, ulusal ve uluslararası çeşitli dergilerde pek çok makalesi, ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılarda sunduğu bildirileri vardır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Bekir ÇINAR was born on 2 October 1967 in Beyşehir district of Konya. He completed primary school in Kurucuova Primary School, secondary school and high school in Kurucuova High School. In 1988, he graduated from Selçuk University, Faculty of Education, Department of Turkish Language and Literature Teaching. In 1989, he was appointed as a Turkish Language and Literature Teacher in Konya Cihanbeyli High School. He worked as a Turkish Language and Literature Teacher in various schools. In 1995, he completed his master's degree. In the same year, he won the research assistant exam at Niğde University, Department of Turkish Language and Literature Teaching. In 2000, he completed his doctoral studies. In 2001, he became an assistant professor in Niğde University Turkish Language Education Department, in 2010 he became an associate professor in Niğde University Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, and in 2015 he became a professor in the same department. In 2017, he was appointed as the acting dean of Niğde Ömer Halisdemir University Faculty of Education and as the dean of the same faculty in 2020. Bekir Çınar has four books titled Yusuf Hâlis Miftâh-ı Lisân, Ârifzâde Âsım ve Dîvânçesi, Taşlıcalı Yahya Gencîne-i Râz İnceleme Tenkitli Metin, Visâlizâde Ârif ve Dîvânı. In addition, he has many articles in various national and international journals and papers presented in national and international scientific meetings. He is married and has two children.

Volkan YALAP

ORCID: 0009-0009-4213-7172

1988 yılında Nevşehir’de doğdu. İlk ve ortaöğretimi aynı şehirde tamamladı. Lisans eğitimini Ankara Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümünde tamamladı. 2012 yılında Gaziantep’te Türkçe Öğretmeni olarak göreve başladı. 2018 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde “Türk Romanında Kurmaca Bir Figür Olarak Şems-i Tebrizi” konulu teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2022 yılında Afyonkarahisar’da Türkçe öğretmenliğine başladı. Hâlen aynı şehirde Türkçe öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde doktora öğrencisidir.

Volkan YALAP was born in Nevşehir in 1988 and completed his primary and secondary education in the same city. He completed his undergraduate education at Ankara Gazi University Gazi Faculty of Education, Department of Turkish Language Teaching. In 2012, he started working as a Turkish Teacher in Gaziantep. In 2018, he completed his master's degree at Niğde Ömer Halisdemir University with his thesis on “Şems-i Tebrizi as a Fictional Figure in Turkish Novel”. In 2022, he started teaching Turkish in Afyonkarahisar. He is currently working as a Turkish teacher in the same city. He is a doctoral student in the Department of Turkish Language and Literature at Niğde Ömer Halisdemir University.